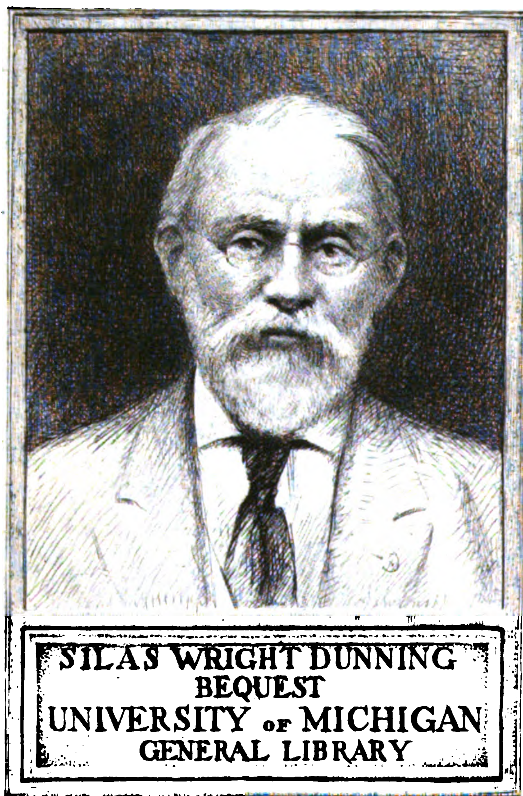
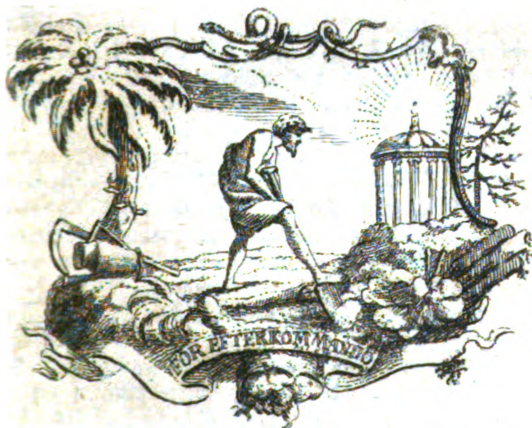

KONGL. VETENSKAPS ACADEMIENS HANDLINGAR

FÖR ÅR 1758.

VOL. XIX.

C. G. Stuart.

Med Kongl. ACADEMIENS *Tilstånd.*

Tryckte i *Stockholm* hos Direct. LARS SALVIUS,
På dess egen kostnad, 1758.

KONUNGEN,
DESS VETENSKAPS ACADEMIES
PROTECTOR.

ACADEMIENS
LEDAMÖTER.

Herr JONAS ALSTRÖMER, Commerce-Råd, Riddare af Nordstjerne Orden.

Herr Baron ANDERS JOH. von HÖPKEN, Svea Rikes Råd, Præsident i Kongl. Cancellie-Collegio, Riddare och Commendeur af Kongl. Majestets Orden.

Herr CARL LINNÆUS, M. D. Kongl. Archiater, Medicinæ och Bot. Professor vid Kongl. Acad. i Upsala, Riddare af Nordstjerne Orden, Ledamot af Academ. Naturæ Curiosorum samt af Vet. Soc. i Upsala, Petersburg, London, Berlin &c.

Herr Baron CARL WILHELM CEDERHIELM.

Herr Grefve CARL JOHAN CRONSTEDT, Öfver-Intendent, Riddare af Nordst. Orden, Ceremonie-Måstare af Kongl. Majestets Orden, och Kongl. Vetensk. Acad. Skattmåstare.

Herr AUGUST EHRENSVERD, General Major, Riddare af Svårds Orden.

Herr ANDERS JOH. NORDENSCHÖLD, Landshöfding, Riddare af Svårds Orden.

Herr DANIEL TILAS, Bergs-Råd, Riddare af Nordst. Orden.

Herr JACOB FAGGOT, Öfver-Directeur vid Kongl. Landtmåteriet samt Charte- och Justerings-verket.

Herr GILBERT SHELDON, Skepps-Byggmåstare vid Kongl. Örlogs-Flottan.

Herr SAMUEL KLINGENSTJERNA, Cancellie-Råd, Hans Kongl. Höghets Cron-Prinsens Informator,

Ledamot af Kongl. Vetensk. Societeterna i Upsala och London. *

Herr CARL FREDR. NORDENSCHÖLD, Öfverste-Lieutenant vid Fortification, Riddare af Svärds-Orden.

Herr NILS WALLERIUS, Theol. Doctor och Professor Kalsenianus i Upsala.

Herr GEORG BRANDT, Bergs-Råd, Ledamot af Kongl. Vet. Societ. i Upsala.

Herr GABRIEL POLHEM, Kammarherre, Directeur af Mechaniken.

Herr JONAS MELDERCREUTZ, Mathem. Professor vid Kongl. Academ. i Upsala.

Herr NILS ROSEN, M. D. Kongl. Archiater, Riddare af Nordst. Orden, Ledam. af Kongl. Vet. Societ. i Upsala.

Herr MÅRTEN STRÖMER, Astron. Professor och Ledamot af Kongl. Vet. Soc. i Upsala.

Herr CARL DE GEER, Kammarherre, Ledamot af Kongl. Vet. Societ. i Upsala.

Herr CLAES GRILL, Directeur af Ostindiska Compagniet.

Herr JOHAN ROMAN, Hof-Intendent.

Herr ERIC von STOCKENSTRÖM, Revisions-Secreterare.

Herr OLOF MALMERFELDT, Kammar-Råd.

Herr Baron NILS PALMSTJERNA, Svea Rikes Råd, Lunds Academie Canceller, Riddare och Commendeur af Kongl. Majestets Orden.

Herr GERHARD MEYER, Directeur och Kongl. Styck-Gjutare.

Herr Grefve CLAS EKEBLAD, Svea Rikes Råd, Öfverste Marschalk, Cancellie-Råd, Riddare och Commendeur af Kongl. Majestets Orden.

Herr ULRIC RUDENSCHÖLD, Commerce-Råd.

Herr ZACHARIAS WESTBECK, Probst.

Herr EMANUEL SVEDENBORG, Assessor.

Herr Baron HENRIC WREDE, Landshöfding, Riddare af Svärds Orden.

Herr Grefve CARL GUSTAF TESSIN, Svea Rikes Råd, Öfverste Marschalk, Cancellie Præsident, Hans Kongl. Höghets Cron-Prinsens Gouverneur, Åbo Academie Canceller, Riddare, Commendeur och Can-

Canceller af Kongl. Majestets Orden, samt Riddare af Kongl. Preussiska Svarta Örnen.
Herr ANTON von SWAB, Bergs-Råd, Ledamot af Kongl. Vet. Societ. i Upsala.
Herr PEHR ADLERHEIM, Bergmåstare.
Herr ERIC SALANDER, Öfver-Commissarius.
Herr OLOF von DALIN, Cancellie-Råd, Riks-Historiographus, Secreterare i Kongl. Vitterhets Academien.
Herr DETLOF HEIKE, Bergs-Råd.
Herr ABRAHAM BÄCK, M. D. Kongl Archiater, Præses i Kongl. Collegio Medico, Ledamot af Kongl. Vet. Soc. i Upsala och af Acad. Nat Curiosorum.
Herr Baron ALEXANDER FUNCK, Bergmåstare.
Herr Baron ERIC WRANGEL, Svea Rikes Råd.
Herr NILS PSILANDERHIELM, Bergs-Råd.
Herr CARL FREDRIC MENNANDER, Theol. Doctor, Biskop i Åbo och Åbo Acad. Pro-Canceller.
Herr SAMUEL SCHULTZE, Camererare.
Herr JOHAN CLASON, Grosshandlare i Stockholm.
Herr CARL FRED. RIBE, Assessor och Kongl. Majestets Lif-Chirurgus.
Herr Baron FREDRIC PALMQVIST. *
Herr CARL LEYELL, Proberare i Kongl. Bergs-Collegio.
Herr PEHR KALM, Oeconomiæ Professor i Åbo.
Herr ZACHARIAS STRANDBERG, M. D. Assessor i Kongl. Collegio Medico, Stads-Physicus i Stockholm.
Herr Baron CARL GUSTAF LÖWENHIELM, Svea Rikes Råd, Riddare och Commendeur af Kongl. Majestets Orden.
Herr Grefve CARL EHRENPREUS, Svea Rikes Råd, Præsident i Kongl. Lag-Commissionen, Upsala Academie Canceller, Riddare och Commendeur af Kongl. Majestets Orden.
Herr ANDERS ANTON von STJERNMAN, Cancellie Råd, Riddare af Nordstjerne Orden.
Herr JOHAN LECHE, Medicinæ Doctor och Professor i Åbo.
Herr Grefve AXEL LÖWEN, Svea Rikes Råd, General Gouverneur i Pomern, Greifswalds Academie Canceller, Riddare och Commendeur af Kongl. Majestets Orden.

Herr OLOF ACREL, Professor, Öfver-Fältskär vid Lazarettet, Regements Fältskär vid Adels-Fanan, Ledamot af Kongl. Franska Chirurgiska Academien. *
Herr EDUARD CARLESON, Stats-Secreterare, Commendeur af Nordstjerne Orden.
Herr HENRIC BENZELIUS, Th. D. Svea Rikes Ärke Biskop, Upsala Academie Pro-Canceller.
Herr OLOF CELSIUS, Th. D. Professor, Kyrkoherde vid Kongsholms Församling i Stockholm.
Herr ANDERS BERCH, Oeconomiæ Professor i Upsala.
Herr HENRIC THEOPHIL SCHEFFER, Directeur. *
Herr SVEN LJUNGQVIST, Major vid Fortification.
Herr Baron MATTHIAS ALEX. von UNGERN STERNBERG, Fält-Marschalk, Riddare och Commendeur af Kongl. Majestets Orden.
Herr LARS LAUREL, Professor vid Kongl. Academ. i Lund.
Herr Grefve CARL FREDRIC PIPER, Præsident, Riddare och Commendeur af Kongl. Majest. Orden.
Herr MAGNUS LAGERSTRÖM, Commerce Råd, Directeur af Ostindiska Compagniet, Ledam. af Kongl. Vet. Societ. i Upsala.
Herr NILS GISSLER, M. D. Physices och. Medicinæ Lector vid Kongl. Gymnasium i Hernosand.
Herr Grefve GUSTAF BONDE, Svea Rikes Råd, Riddare och Commendeur af Kongl. Majestets Orden, Præses för Kongl. Vetensk. Societeten i Upsala.
Fru Grefvinnan EVA DE LA GARDIE, Riks-Rådinna EKEBLAD.
Herr PEHR WARGENTIN, Kongl. Vetensk. Acad. Secreterare, Ledamot af Kongl. Vet. Societeterna i Upsala och Göttingen. *
Herr HERMAN SCHUTZER, Kongl. Archiater, Öfver-Directeur vid Kongl. Chirurgiska Societeten.*
Herr PEHR HÖGSTRÖM, Kyrkoherde. *
Herr JACOB HENR. MÖRCK, Kyrkoherde.
Herr CARL REINHOLD BERCH, Cancellie-Råd. Ledamot af Kongl. Vitterhets Academien.
Herr JOHAN GOTTSCHALK WALLERIUS, M. D. Chemiæ Professor i Upsala, Ledam. af Keiserl. Acad. Nat. Curiosorum.

Herr

Herr LEONARD KLINKOWSTRÖM, Stats-Secreterare, Commendeur af Kongl. Nordstjerne Orden.
Herr Grefve HANS HENRIC LIEWEN, General-Lieutenant, Commendeur af Svårds Orden.
Herr ANDERS HELLANT, Oeconomiæ Directeur i Lappmarken.
Herr Baron JOHAN von SETH, Kammarherre, Archivarius vid Kongl. Majestets Orden och Kongl. Vet. Academiens Archivarius.
Herr JACOB GADOLIN, Th. D. Physices Professor i Åbo. *
Herr JACOB von EGGERS, Öfverste vid Fortification, Riddare af Svårds Orden.
Herr Grefve HENNING ADOLF GYLLENBORG, Svea Rikes Råd, Commendeur af Nordstjerne Orden.
Herr Baron JOHAN BRAUNER, Hof-Junkare.
Herr EBERHARD ROSEN, Medicinæ Professor i Lund.
Herr SAMUEL DURÆUS, Prof. Physices i Upsala.
Herr SAMUEL SOHLBERG, Directeur af Mechaniken.
Herr PEHR LEHNBERG, Professor vid Kongl. Artillerie Cadett-Scholan. *
Herr NILS SCHENMARK, Astronomiæ Observator i Lund. *
Herr Baron CARL FREDRIC SCHEFFER, Svea Rikes Råd, Gouverneur för Deras Kongl. Högheter Cron-Prinsen och de Kongl. Arf-Prinsarna, Riddare och Commendeur af Kongl. Majestets Orden.
Herr ANDERS SWAB, Hof-Junkare, Directeur, vid Ädelfors Gullvårk.
Herr AXEL FREDRIC CRONSTEDT, Geschworner. *
Herr SVEN RINMAN, Öfver-Masmåstare vid Järnhyttorna i Riket.
Herr CARL ALBRECHT ROSENADLER, Kongl. Secreterare.
Herr CARL KNUTBERG, Capitaine Mechanicus.
Herr CARL FREDRIC ADELCRANTS, Öfver-Intendent, Riddare af Nordstjerne Orden.
Herr ERIC GUSTAF LIDBECK, Historiæ Nat. Professor i Lund och Directeur vid Skånska Plantagerna.

Herr CARL CARLESON, Lagman.
Herr JOHAN FREDRIC KRYGER, Commissarius i Rikſens Ständers Manufactur Contoir.
Herr JOHAN HENR. BURMEISTER, Professor i Lund.
Herr BENGT FERNER, Professor vid Kongl. Amiralitets Cadett-Scholan. *
Herr PEHR ZETZEL, M. D. Fält-Medicus vid Kongl. Arméen i Pomern. *
Herr THOMAS CUNNINGHAME, Öfverste vid Artilleriet, Riddare af Swärds Orden.
Herr TIBURTZ TIBURTIUS, Probst.
Herr CARL LEHNBERG, Optisk Instrument-Makare.
Herr JOHN JENNINGS, Ryttmästare.
Herr JOHAN GUSTAF WAHLBOM, M. D. Assessor och Provincial-Medicus i Calmare Lähn. *
Herr EDVARD RUNEBERG, Inspector öfver Mått, Mål och Vigt. *
Herr PETER JONAS BERGIUS, Medicinæ Doctor. *
Herr PEHR OSBECK, Hof-Predikant, Ledamot af Kongl. Vet. Societeten i Upsala. *

UTLÄNDSKE LEDAMOTER.

Herr FREDRIC RABEN, Geheime Conference-Råd hos Hans Majestet Konungen i Danemark, Riddare af Kongl. Elephant Orden.
Herr ALBERT von HALLER, Amman i Republiquen Bern, Præses för Kongl. Vetenskaps-Societeten i Göttingen, Ledamot af Kongl. Franska, Ängelska, Berlinska &c. Vet. Academierna.
Herr JOHAN HEDLINGER, Hof-Intendent Riks-Medailleur, Ledamot af Kongl. Berlinska Academien.
Herr PETTER van MUSCHENBROEK, Mathem. Professor i Leiden, Ledamot af Kongl. Ängelska Societeten.
Herr PEHR COLLINSON, Ledamot af Kongl. Ängelska Societeten.

Herr

Herr JOHAN GESSNERUS, Archiater hos Härtigen af Würtemberg.
Herr Marquis SAGRAMOZO, Riddare af Malta.
Herr DE SAUVAGES, Medicinæ Professor i Montpellier.
Herr CARL FREDR. HUNDERTMARK, Medicinæ Professor i Leipzig.
Herr DE L' ISLE, Ledamot af Kongl. Franska, Ängelska, Pettersburgiska &c. Vetensk. Academierna.
Herr BERNARD DE JUSSIEU, Botanices Professor och Ledamot af Kongl. Franska Academien.
Herr DE ROUELLE, Chymicus, Ledamot af Kongl. Franska Vetenskaps Academien.
Herr DE LA MARTINIERE, Konungens i Frankrike Lif-Chirurgus, General-Chirurgus öfver hela Franska Krigs-magten, Præses för Kongl. Franska Chirurgiska Academien, Riddare af S. Michels Orden.
Herr HEVIN, Hennes Kongl. Höghets Dauphines Lif-Chirurgus, Secreterare vid Kongl. Franska Chirurgiska Academien.
Herr VAN SWIETEN, Riks Friherre, Keiserlig Archiater i Wien, Ledamot af Kongl. Franska, Ängelska &c. Academierna.
Herr ANTONIO ULLOA, Commendeur vid Kongl. Spanska Örlogsflottan, Ledamot af Kongl. Ängelska, Preusiska &c. Academierna.
Herr ABRAHAM GOTTHELF KAESTNER, Mathematum Professor i Göttingen, Ledamot af Kongl. Vet. Acad. i Berlin, Göttingen &c.
Herr ANDERS MAYER, Mathem. Professor i Greifsvald, Ledamot af Kongl. Vet. Acad. i Berlin och af Institutum i Bologne.
Herr GEORG MATTHIAS BOSE, Physices Professor i Wittenberg, Ledamot af Institutum i Bologne &c. *
Herr JACOB LANGEBEK, Kongl. Dansk Justitiæ-Råd, Föreståndare af det Kongl. Danska Sällskapet &c.
Herr CARL BONNET, Ledamot af Kongl. Ängelska Societeten.
Herr JOHN ELLICOTT, Ledamot af Kongl. Ängelska Societeten.
Herr DE DANGEUL, Maitre des Comptes hos Hans Majestet Konungen i Frankrike.

Herr MORAND, Ledamot af Kongl. Franska Vetenskaps och Chirurgiska Academien samt af Kongl. Angelska, Petersburgiska &c. Acad.

Herr DE LA CAILLE, Mathem. Professor och Ledamot af Kongl. Franska Vetensk. Academien.

Herr JOHAN WAITZ, Hessisk Bergs-Råd och Directeur vid Saltvårken, Led. af Kongl. Berlinska Academien.

Herr MORAND, Sonen, Anatomiæ Professor i Paris.

Herr RÖNNOW, Archiater hos Hans Majestet Konung STANISLAUS.

Herr DE JAUCOURT, Riddare, Medarbetare på Dictionaire Encyclopedique.

Herr VITALIANO DONATI, Medicinæ Professor i Turin.

Herr JOHAN GEORG ROEDERER, Medicinæ Professor och Ledamot af Kongl Vetensk. Societeten i Göttingen.

Herr THOMAS SIMPSON, Professor vid Kongl. Artillerie-Scholan i Woolwich, Ledamot af Kongl. Ängelska Societeten.

Herr JAMES SHORT, Ledamot af Kongl. Ängelska Societeten.

KONGL.

KONGL. VETENSKAPS-
ACADEMIENS
HANDLINGAR,
FÖR MÅNADERNA
JANUARIUS, FEBRUARIUS, MARTIUS,
År 1758.
PRÆSES,
Herr JOHAN FREDRIC KRYGER,
Commissarius i Riks. Stånd. Manuf. Contoir.

JÄMFÖRELSE
Imellan Svenska och Franska Climaterna, samt tvånne andra Sydligare.

Kongliga Franska Vetenskaps Academien har redan öfver 60 års tid, dageligen låtit på dess Observatorium i Paris uptekna Ther-

mo-

mometerns högd, men har ej uti des Handlingar låtit införa mer än et kårt utdrag af dessa observationer; så kårt, at gemenligen allenast största och minsta högden hvart år, plåga anföras. Uti andra Europeiska Länder, hafva Meteorologiska Observationer i de senare åren åfven blifvit gjorde, men ganska få utgifne, annorlunda än genom utdrag, då man nögdt sig med at nämna kallaste och varmaste dagen i året, eller, til det högsta, i hvar Månad, såsom uti denna Kongl. Academiens Handlingar varit brukeligt.

Sådana utdrag äro i visst affeende tilräckelige, och medgifves gerna, at hela årets Meteorologiska Dag-böcker skulle intaga mer rum i tryckta Handlingar, än de förtjäna, hälst ej månge Läsare uti dem finna nöje. Men så borde ock Utdragen vara annorlunda stälde, i synnerhet hvad Thermometer observationerna angår, än härtil varit vanligt, om Vetenskaperne och Hushållningen skola deraf hämta någon betydande uplysning. En mycket varm dag i året eller månaden, hindrar ej, at ju året eller Månaden kan i gemen hafva varit kulen nog, och tvärt om. Så framt Thermometer-observationerna, til undvikande af vidlyftighet, ej så utföras för hvar dag, bör åtminstone utdraget så inrättas, at man deraf kan fluta, huru varm väderleken i gemen varit, på hvar och en års-tid. Det sker, om man tager Medium Geometricum af Thermometerns, några e. g. 10 dagar å rad, obferverade högder, och dermed fortfar hela året. Ville någon taga medium af alla 5 dagar, vore ännu bättre: men jag har börjat med 10 dagars sammanslående, hvilket ock kan göra til-

tilfyllest at finna Climaters medelmåttiga värma, på hvar och en årstid, i synnerhet om på lika sätt fortfares flera år, och medium Geometricum utsökes af alla årens medelhögder på samma dagar i Månaderna.

Jag har uti sista stycket af Academiens Handlingar för nästledit år, gjort försök med Climatets utrönande på detta sättet, ungefärligen midt i Svea rike eller under 60 graders Polhögd; men för brist på utgifna dugeliga och tilräckeliga observationer i andra Länder, hade jag så når ej kunnat jämföra Svånska Climatet med något annat, om icke Herr REAUMUR låtit i Kongl. Franska Academiens Handlingar inflyta sina dageliga Thermometer-observationer för åren 1735, 1736, 1737, 1738, 1739 och 1740, gjorde til större delen i Paris. Sedermera hafva ock DU HAMELS observationer för åren 1748, 1749, 1750 och 1751, gjorde på Landet, vid pass 8 Svenska mil söder om Paris, i samma Academies Handlingar blifvit oafkårtade införde. Dessa 10 årens observationer under 48 til 49 graders Polhögd, på lika sätt sammandragne, som de 19 årens Svenska, lära nogsamt visa Franska Climatets beskaffenhet i jämförelse emot vårt.

Men utom det, at Franska observationerne, som alla åro gjorde med REAUMURS Thermometer, blifvit reducerade efter Svenska Thermometer-Schalan; har jag ock nödgats göra på en del af dem, en annan correction. REAUMUR har om Sommar-morgnarna sällan upteknat Thermometerns högd förr ån klockan 6, och DU HAMEL

ej

ej förr än Klockan 8. Men i Paris går Solen up, midt på Sommaren, Klockan 4 om morgonen: derföre kan ej annars vara, än at luften, två, tre til fyra timar efter Solens upgång, redan blifvit något upvärmd och Thermometern stigit, så at morgon-observationerne ej visa rätta natt-svalkan, såsom de borde, om af morgon och middags-observationerna skal igenfinnas hela dygnets medel-värma. Därföre, emedan jag här funnit, at Thermometern de första timarna efter Solens upgång om Sommaren, gemenligen stiger en half grad för hvar tima, när det är mulit, men en eller half-annan grad, när det är klart; har jag på denna grund rättat Franska morgon-observationerna, och är försäkrad, at jag ej afdragit för mycket.

At äfven, åtminstone något när, få veta värmans högd och omskiften uti de hetare Climater, vil jag nyttja de bästa observationer, jag haft at tilgå, och för hvilkas utgifvande vi hafve at tacka Herr Reaumur: nämligen halft-annat års dageliga Thermometer-observationer, gjorde i Alger på Africanska kusten, under 37 graders Pol-högd; samt något öfver tu års observationer, hållne i Pondichery uti Ostindien, ej fyllest 12 grader Norr om Æquatoren. Uti de heta Länderna, skiljer det ena årets värma ganska litet ifrån de andras, derföre behöfvas der ej så många års observationer på hvart ställe.

Janu-

		1735	1736	1737	1738	1739
Januar.	1 - 10	5,2	3,8	5,0	1,0-	1,0
	11 - 20	4,7	7,1	8,6	1,7	5,9
	21 - 31	6,5	8,0	6,0	3,7	6,2
Februar.	1 - 10	2,0	6,5	3,0	8,7	8,3
	11 - 20	4,0	5,4	5,2	4,8	8,0
	21 - 28	6,6	0,7	6,8	3,7	8,6
Mart.	1 - 10	6,3	5,5	9,4	8,3	9,1
	11 - 20	10,2	5,5	5,3	6,5	7,7
	21 - 31	7,2	10,0	8,4	8,1	5,0
April.	1 - 10	7,8	12,3	9,1	13,2	7,6
	11 - 20	10,7	11,0	11,7	12,6	8,2
	21 - 30	13,6	8,9	14,2	12,1	9,7
Majus	1 - 10	12,8	16,7	15,4	10,0	12,0
	11 - 20	11,7	11,5	18,8	16,1	15,5
	21 - 31	12,4	17,7	13,9	17,9	19,3
Junius	1 - 10	15,2	16,1	22,7	17,1	17,5
	11 - 20	17,3	19,3	17,0	17,7	17,6
	21 - 30	17,4	17,2	16,5	17,5	18,7
Julius	1 - 10	16,6	19,7	20,4	18,2	18,4
	11 - 20	18,9	19,4	22,8	20,8	18,8
	21 - 31	17,7	21,9	20,6	20,5	17,7
August.	1 - 10	18,9	20,4	17,7	23,0	19,0
	11 - 20	19,2	22,5	15,5	20,1	17,6
	21 - 31	20,0	17,2	16,1	17,2	17,0
Septemb.	1 - 10	17,9	17,8	15,5	15,4	17,4
	11 - 20	19,5	18,8	20,3	17,0	15,9
	21 - 30	16,2	12,9	18,0	15,1	15,6
Octob.	1 - 10	18,3	12,3	14,1	13,5	17,2
	11 - 20	12,1	12,7	10,9	13,8	11,5
	21 - 31	9,3	13,2	9,5	11,3	4,8
Novemb.	1 - 10	7,5	12,5	6,0	7,6	6,0
	11 - 20	5,4	6,8	4,3	3,3	5,2
	21 - 30	8,4	4,9	7,6	0,7-	1,0-
Decemb.	1 - 10	9,9	7,6	7,0	8,4	7,4
	11 - 20	9,5	4,0	2,9	8,1	7,1
	21 - 31	3,3	5,8	0,1-	3,5	3,2

Janu-

		1740	1748	1749	1750	1751
Januar.	1 - 10	3,1-	3,0	6,5	0,7-	4,3
	11 - 20	1,7-	4,8-	6,2	2,3	6,5
	21 - 31	1,5-	1,2	6,6	2,3	1,5
Februar.	1 - 10	2,1-	2,0	0,8	3,1	0,4-
	11 - 20	2,6-	1,7	4,3	8,8	1,3-
	21 - 28	3,2-	1,5-	2,8	7,7	3,4
Mart.	1 - 10	1,8	3,4-	5,4	9,3	5,8
	11 - 20	6,5	3,5	9,8	5,7	7,5
	21 - 31	5,3	0,2-	2,8	10,2	8,4
April.	1 - 10	6,3	8,2	8,7	7,5	6,8
	11 - 20	7,8	6,9	8,1	7,9	6,9
	21 - 30	10,3	6,8	9,7	- - -	8,2
Majus	1 - 10	5,7	11,5	14,9	12,9	13,1
	11 - 20	8,0	16,2	11,5	11,1	12,8
	21 - 31	13,5	14,5	20,0	13,6	12,9
Junius	1 - 10	17,7	17,0	15,8	14,5	13,8
	11 - 20	15,7	18,0	12,9	16,5	20,0
	21 - 30	16,8	20,1	13,5	18,2	16,8
Julius	1 - 10	17,8	20,3	19,4	18,1	16,6
	11 - 20	19,0	19,9	20,0	19,5	18,2
	21 - 31	16,2	20,4	19,8	24,4	18,7
August.	1 - 10	17,1	19,2	18,5	18,1	17,3
	11 - 20	15,9	18,6	17,4	17,9	16,5
	21 - 31	17,7	20,0	16,2	19,1	18,7
Septemb.	1 - 10	16,9	16,8	17,2	20,0	15,3
	11 - 20	18,1	17,2	15,7	18,9	13,8
	21 - 30	16,3	14,1	13,3	16,2	15,1
Octob.	1 - 10	11,6	13,9	12,3	14,7	12,3
	11 - 20	7,2	12,1	10,4	9,9	11,4
	21 - 31	8,0	6,0	4,8	8,6	6,2
Novemb.	1 - 10	1,4	11,6	8,0	4,5	6,7
	11 - 20	2,1	8,5	3,9	5,8	1,6
	21 - 30	5,3	1,6	1,6-	2,1	4,5
Decemb.	1 - 10	3,6	3,9	2,1	1,6	5,4
	11 - 20	8,5	7,7	0,2-	6,4	1,4-
	21 - 31	9,3-	6,3	0,9	1,7	1,8

Jan.

	I Upsala.			I Paris.		
	Morg.	Midd.	Med.	Morg.	Midd.	Med.
Jan. 1-10	5,3-	3,9-	4,6-	1,0	3,6	2,3
11-20	5,5-	4,3-	4,9-	2,1	5,1	3,6
21-31	4,6-	2,8-	3,7-	2,2	5,8	4,0
Febr. 1-10	6,2-	3,8-	5,0-	1,4	5,0	3,2
11-20	4,9-	2,1-	3,5-	1,8	5,8	3,8
21-28	4,5-	1,5-	3,0-	1,0	6,2	3,6
Mart. 1-10	4,5-	0,1	2,2-	2,7	8,7	5,7
11-20	5,1-	1,9	1,6-	4,0	9,6	6,8
21-31	4,4-	2,2	1,1-	8,3	9,7	6,5
Apr. 1-10	2,1-	5,1	1,5	5,0	12,4	8,7
11-20	0,0	7,4	3,7	5,1	13,1	9,2
21-30	1,8	9,8	5,8	6,4	14,4	10,4
Maj. 1-10	2,2	10,8	6,5	8,1	16,9	12,5
11-20	4,3	13,3	8,8	8,8	17,8	13,3
21-31	6,6	15,8	11,2	9,7	20,5	15,6
Jun. 1-10	9,6	20,4	15,0	11,9	21,5	16,7
11-20	9,8	20,8	15,3	12,1	22,3	17,2
21-30	10,5	20,5	15,5	12,2	22,4	17,3
Jul. 1-10	11,2	21,6	16,4	13,2	23,8	18,5
11-20	11,7	21,9	16,8	14,0	25,5	19,7
21-31	12,0	21,6	16,8	14,2	25,4	19,8
Aug. 1-10	12,6	21,4	17,0	13,7	24,1	18,9
11-20	10,7	19,7	15,2	13,3	22,9	18,1
21-31	10,0	18,2	14,1	12,9	22,9	17,9
Sept. 1-10	9,1	16,7	12,9	12,2	21,8	17,0
11-20	7,2	15,2	11,2	12,4	22,6	17,5
21-30	6,1	13,1	9,6	11,0	19,4	15,2
Oct. 1-10	4,8	10,4	7,6	9,9	18,1	14,0
11-20	3,7	8,3	6,0	7,7	14,7	11,2
21-31	1,6	5,8	3,7	4,9	11,5	8,2
Nov. 1-10	0,5-	4,5	2,0	4,8	9,8	7,3
11-20	0,4-	2,8	1,2	2,8	6,6	4,7
21-30	2,9-	0,1	1,4-	1,4	4,8	3,1
Dec. 1-10	3,0-	0,4	1,3-	4,2	7,2	5,7
11-20	3,6-	2,4-	3,0-	3,8	6,8	5,3
21-31	4,0-	3,0-	3,5-	1,4	4,0	2,7

	I Alger.			I Pondichery.		
	Morg.	Midd.	Med.	Morg.	Midd.	Med.
Jan. 1-10	14,7	17,2	15,9	23,7	28,6	26,2
11-20	15,6	18,0	16,8	24,4	29,2	26,8
21-31	15,7	18,5	17,1	22,5	30,0	26,2
Febr. 1-10	15,4	17,1	16,2	25,0	30,8	27,9
11-20	15,4	17,4	16,4	25,6	30,7	28,1
21-28	15,3	17,5	16,4	27,5	32,1	29,8
Mart. 1-10	16,5	19,3	17,9	28,2	32,6	30,4
11-20	16,3	19,0	17,6	29,1	33,0	31,0
21-31	16,5	19,0	17,7	30,0	33,5	31,7
Apr. 1-10	18,4	20,9	19,7	31,2	34,1	32,6
11-20	18,0	20,1	19,1	31,7	34,5	33,1
21-30	18,6	21,0	19,8	32,2	35,0	33,6
Maj. 1-10	19,5	23,2	21,3	32,6	35,6	34,1
11-20	23,0	26,0	24,5	33,0	36,2	34,8
21-31	20,8	25,0	22,9	33,1	37,4	35,2
Jun. 1-10	23,5	25,2	24,4	32,8	36,9	34,8
11-20	24,0	26,1	25,1	33,4	37,7	35,5
21-30	25,4	27,5	26,4	33,7	37,2	35,5
Jul. 1-10	25,5	28,5	27,0	32,2	36,0	34,1
11-20	26,8	29,8	28,3	32,1	36,4	34,2
21-31	28,1	30,7	29,4	32,6	37,2	34,9
Aug. 1-10	28,0	31,2	29,6	32,3	36,9	34,6
11-20	28,2	31,1	29,7	31,0	34,6	32,8
21-31	27,4	31,6	29,5	30,8	34,3	32,5
Sept. 1-10	26,6	30,0	28,3	30,7	34,8	32,7
11-20	25,2	28,8	27,0	30,3	33,5	31,1
21-30	24,7	28,9	26,8	29,4	33,2	31,3
Oct. 1-10	23,2	26,6	24,9	29,2	32,4	30,8
11-20	23,9	27,5	25,7	28,8	31,8	30,3
21-31	23,7	26,9	25,3	27,3	29,2	28,3
Nov. 1-10	20,5	24,2	22,4	26,7	29,8	28,2
11-20	19,8	22,5	21,1	26,0	28,7	27,3
21-30	18,1	20,4	19,2	24,4	28,3	26,3
Dec. 1-10	17,4	19,6	18,5	25,1	28,9	27,0
11-20	16,6	19,5	18,0	25,2	28,6	26,9
21-31	16,9	19,0	17,9	24,9	28,4	26,6

De

De twånne förſta af föregående fyra Tabeller, innehålla et ſammandrag af de 10 årens i Frankrike gjorda obſervationer, hvart år för ſig, at ſe, huru mycket wärmen är olika det ena året emot det andra. På tredje Tabellen finnes, förſt medium af 19 års i Upſala hållne obſervationer, nätternas och middagarnas medelhögder hvar för ſig: ſedan, dylikt medium af de 10 årens Franſka obſervationer. Fjärde Tabellen viſar Thermometerns medelhögder alla års-tider, både om nätter och dagar, i Alger och Pondichery. När efter talet ſtår et ſtrek (-), bemärker det, at Thermometern varit under frys-punctén: i annor händelſe har han altid varit öfver.

Jag kunde härmed ſluta den utlofvade jämförelſen imellan Climaterna vid Upſala, Paris, Alger och Pondichery, emedan föga mer behöfves, för at ſe hvarderas olika beſkaffenhet, i anſeende til wärmans grader, än at med upmärkſamhet jämföra föregående Tabeller. Icke deſto mindre vil jag deröfver göra några anmärkningar.

I Frankrike är ſällan någon ſtadig vinter. Ibland de 10 anförda åren, var allenaſt et, 1740, ſom hade jämn vinter i hela Januarii och Februarii, ſamt ſtarka nattfrǻſter, långt in i Martii månad. Och ehuruväl åren 1695, 1709, 1717, och 1729 varit några dagar ſtarkare köld, än 1740, räknas dock det ſiſtnämda årets vinter för den längſta man haft i Frankrike på de ſiſta 60 åren. Han var jämväl långvarigare än våre blidaſte vintrar i Sverige, ſådane, ſom den vi hade, år 1750, hvilken ej påſtod mer än 5 veckor. År 1748 var

väl kölden i Frankrike ej mycket svår; men ifrån årets början til Martii Månads slut, frös de flästa nätter, och kölden hade ofta hela dygnet öfverhanden, flera veckor å rad, men sådant händer där sällan. I allmänhet är väderleken i Frankrike omkring Paris, ifrån medium Novembris til slutet af nästföljande Februarii Månad, såsom vid slutet af October och början af November hos ofs: det fryser då och då någon natt, stundom starkt nog, flera dagar å rad, samt faller litet snö; men kölden afbrytes snart med långvarigare tö och stundom af en 10 til 12 graders dagsmedja. Den häftigaste köld, som ifrån 1695 til 1751 blifvit observerad i Frankrike, har varit 19 til 20 grader efter Svenska Thermometern; och det, på hela den tiden, allenast tvänne gånger, år 1709 och 1717. Men om de i *Journal Oeconomique* införda observationer äro riktiga, har kölden, den 6 Januarii 1755, i Paris varit öfver 22 grader, som äfven räknas för bister i Sverige.

Med Martii Månads ingång tager våren gemenligen dess början i Frankrike, ty då först begynner värmen märkeligen tiltaga mer och mer, til dess där, i början af Majo, är nästan lika varmt, som i början af Junio hos ofs. Altså ingår sommaren där en Månad tidigare, och varar nästan til hälften af October, med den åtskilnad ifrån våra somrar, at deras medelmåttigt varma dagar äro såsom våra hetaste, 25 til 30 grader. Men i Julio och Augusto, kan hettan där somliga dagar middags-tiden, stiga til 33 grader: ja, han var en gång på de 10 åren, til 37 grader. Deras Sommar-nätter äro nästan så svala, som våra i Rötmåna-

månaden. I October och November aftager vårmen så starkt och hastigt, at där redan emot slutet af den senare gemenligen är så kallt, som Franska vintrarna plåga vara.

Således är skilnaden imellan Svenska och Franska Climaterna den, at vinteren i det senare åren Månad kårtare och merendels 6 til 8 grader mindre kall. Sommaren däremot nästan två månader längre, och, då han är som hetast, två eller tre grader varmare, än i Sverige. Medium Geometricum af hela årets vårma i Sverige, förhåller sig til et dylikt medium i Frankrike, såsom 5,4 til 10,7. Denna skillnad är väl ansenlig, dock ej så stor, som skillnaden imellan Climaterne vid Paris och Alger, ehuru Alger ligger allenast en grad mera Söder om Paris, än Paris Söder om Upsala.

I *Alger*, så framt vårmen andra år ej är alt för mycket olik den, som det ena blifvit observerad, lärer man aldrig veta af någon fråst. I Januarii månad, deras svalaste årstid, hafva de nästan så varmt, som vi midt i Sommaren. Thermometern stod, den kallaste natten, 13 grader öfver frys-puncten. Redan i April, var hettan där så stark, som den plägar vara i Julio vid Paris. Middagshettan i Julio och Augusto, är väl i Alger ej mycket starkare, än på de aldrahetaste dagarna här i Sverige, 30, högst 32 grader, och hinner ej til den högd, som undertiden i Frankrike; men i det stället gifver natten ingen svalka; ty Thermometern, som i Sverige och Frankrike, om Sommar-nätterna plägar falla 10 til 15 grader

under defs middagshögd, faller i Alger aldrig mer än 3, högst fyra grader: ej eller vankar där somliga dagar något afslag, utan hettan fortfar i et brännande natt och dag, hela fyra Månaderna å rad. Hela årets medelmåttiga värma, som i Upsala sades vara 5,4, och i Paris 10,7 grader, går i Alger til 23,7.

Dock är Climatet på andra orter, under samma Polhögd som Alger, nog skiljaktigt. Säkra observationer, gjorda i det Förlofvade Landet och Syrien, intyga, at Middags-värmen där väl går somliga dagar, några grader högre, men at nätterna likväl meddela en vederqväckande svalka, samt at Fråst och Snö där icke anses för aldeles ovanlige. I Egypten, som ligger några grader Sydligare än Alger, skal luften om Vintertiden äfven vara tämmelig kylig.

Om hettan i Alger, som ligger inemot 37 grader ifrån Æquatoren, förekommer ofs grufveligt, huru mycket odrägligare må vi hafva orsak at förestålla ofs den i Pondichery, hvilken stad är belägen allenast 12 grader ifrån Æquator? Thermometern har där inom tu och et halft år, ingen natt varit lägre än 21 grader öfver frys-puncten, och dagarnas medelmåttiga värma på den kalla årstiden, är 26 grader; men halfva året är hettan om nätterna öfver 30 och om dagarna 35 til 40 grader. Hela årets medelmåttiga värma är i Pondichery 31. grader, altså $7\frac{1}{3}$ gr. större än i Alger, $20\frac{1}{3}$ större än i Paris, samt nästan $25\frac{1}{2}$ grader större än i Upsala.

Icke

Icke desto mindre hafve vi prof på Climater, hvarest hettan går högre än i Pondichery, som likafullt äro bebodde. På ön Senegal, vid utloppet af Neger strömen, belägen 16 grader Norr om Æquatoren, stiger hettan somliga dagar ända til 48 grader, besynnerligen då vädret är från Östan; deremot förer Vâstan-vädret merendels en långt svalare luft.

Här af se vi, huru stor skillnad är på Climater, och kunne jämväl döma om hvarderas förmoner och olägenheter, i anseende til olika värmans grader. Hvart och et har sina egna af bägge slagen, och hålles för bäst af dem, som äro dermed vane. I allmänhet bör likvål medgifvas, at de varmare Länder hafva något företräde för de kalla: större myckenhet Folk kan däruti berga sig, emedan jorden alla årstider, dels sjelfmant, dels genom culture något frambringar til invånarenas föda och nödtorfter. Däremot i kalla Länder, nödgas man på et halft år samla förråd til uppehälle i et helt: mera plats måste lämnas åt skog, mera åt ängar, som kunde nyttjas til åkerbruk, där köld ej gör den förra så nödig, och där Boskapen hela året finner sin föda ute. Förfarenheten intygar ock, at de varmare Länder gemenligen hysa flera, men icke altid lyckligare Invånare, än de kalla.

Vi hafve här frammanföre sedt, at medelhögden af hela årens Thermometer-observationer, är i Upsala vid pass 5,4 grader öfver frys-puncten; i Paris 10,7; i Alger 23,7; i Pondichery 31,0 grader. Men deraf följer icke, at absoluta värmen i dessa Climater förhåller sig i samma pro-

portion, så at i Paris vore dubbelt, i Alger 4½, i Pondichery så når 6 gångor varmare, ån i Upsala. Denne råkning hade sin riktighet, om ingen vårme vore öfrig, når Thermometern står på fryspuncten, som på de vanligaste Thermometrar allenast efter godtycko, eller åtminstone blott för beqvåmlighet, blifvit satt lika som til gråns imellan vårma och köld. Men, så vida köld ej bör anses för annat ån en mindre grad af vårma, år klart, at så långe Thermometern kan falla lågre, och luften, i följe dårat, blifva ån kallare, finnes ånnu någon vårme dåruti öfrig. Derföre, emedan såkra observationer å daga lågga, at Thermometern i Siberisk köld verkeligen fallit til 87½ grader under frys-puncten, och troligt synes, at han, åfven på vår Jord, kan falla ån lågre, samt at nåppeligen någon grånst kan determineras i Naturen, hvarest all vårme aldeles uphörer; så följer, at råtta förhållandet imellan Climaters absoluta vårma ej kan determineras, samt at åtskillnaden år ringa. Låt oss, til exempel, taga den största hittils på Jordklotet observerade köld 87½ grader, för den minsta mögelige grad af vårma, så finne vi, at Thermometerns årliga medelhögd öfver denna Noll-punct, år i Upsala 93 grader, i Paris 98, i Alger 111 och i Pondichery 118½ grader: det år, at Climatet i Frankrike år allenast $\frac{1}{18}$ del, och inemot sjelfva Æquator ej fyllest $\frac{1}{4}$:del varmare ån det Svenska. Tages Noll-puncten på Thermometrarna ån lågre, blifver likheten imellan Climaternas medel-vårma större. Hår supponeras, at gode Thermometrar åro altid osvikeliga mått, at måta alla vårmas grader; det år, at qvicksilf-

silfret altid utvidgar sig just i samma mon, som wärmen tilltager, hvilket dock är ovisst.

Huruvida Climatet förändrar sig inom Svea Rike, torde de af Kongl. Academiens Ledamöter, som flera år bemödat sig med dageliga Thermometer-observationer i Lund, Åbo, Hernösand och Torne, hvar för sin ort, efter denna gifna anledning, visa.

Huru Meteorologiska observationer efter min tanka, böra anställas, och huru utdraget af hvart års Meteorologiska Dag-bok kan så inrättas, at det i största kårthet gifver måsta uplysning både om wärmens och de andra Väderlekens omskiften, tänker jag, vil Gud, en annan gång skrifva.

PEHR WARGENTIN.

Twänne Örter, *LOEFLINGIA och MINUARTIA;* Af CARL LINNÆUS.

Kongl. Vetenskaps Academien får jag denna gången updraga figurer på et par små och osynliga örter, hvilkas bild ännu saknas uti Botanisternes Magaziner.

De äro upletade i Spanien af vår vårda och skarpsynta P. LOEFLING, de äro torrkade til mig

öfverfände och frően öfverskickade af deras upfinnare, hvaraf de vuxit i Upsala Academiæ Trågård och där blifvit afteknade. Jag hoppas, at de ej skola vara oangenäma för dem, som hafva insigt i vetenskapen. Desse äro:

LOEFLINGIA Hispanica: *Tab. I. fig.* 1. *Spec. plant.* 35, därest jag gifvit en kärt beskrifning på örten, at jag föga behöfver något tillägga. Hon växer på skallota backar vid *Madrid* bärt om *Caran del Campo*, ofvan för *Soto de Migas*, och där finnes hon ömnog. Hon kommer årligen af nya frön, utan at roten kan stå mer än et enda år, och liknar på sit första utseende nog mycket Scleranthus. Jag har nämt den efter dess upfinnare, den värda P. LOEFLING, hvars hogkomst rörer mig på det högsta, och hvars saknad ibland Botanisterne är större, än at den i långa tider kan ersättas. Han var född 1729, blef Student 1743, begynte studera Medicinen 1745. Jag märkte straxt, at han var skapad til Botaniquen: tog honom up i mitt hus, gaf honom alla de subsidier, jag kunde åstadkomma: då jag sjuklig och mäst sängliggande gaf et Philosophiam Botanicam, förde han pennan, hade altså tilfälle at underrätta sig om de svårare saker, och med egna ögon se exemplen; mitt nöje var at se huru han hvar dag tiltog i vetenskapen. Han utgaf en Disputation de *Gemmis Arborum*, den han utarbetade så, at man endast af den kunne känna hans handlag. Då Hans Majestet af Spanien begärte af mig en Botanist, var LOEFLING sjelftagen; 1751 reste han bårt sjövägen, landsteg i Portugal, upletade där åtskillige artige växter och den 2 November sam-

samma år, kom til Madrid, där han botaniserade i tvånne år; upletade en makalös hop örter, dels tilförene mörka til sin Historia, dels aldeles nya. Alla sände han mig väl inlagde med beskrifning på de sällsyntaste. I sina beskrifningar har han allestädes varit så noga och upmärksam, at han öfvergått alla som för honom varit. Då Hans Kongl. Majestet af Spanien låt den förträffliga Expeditionen af en Physicus, en Geographus, en Commerce-kunnig och en Naturalist, hvardera försedd med sina 4 Adjunctis, afgå til America, at genomresa och kringfara hela Södra America, blef LOEFLING tagen til hufvudman i Natural-känningen, och kom til Cumana den 11 April 1754. Resan fortsattes; men han sjuknade af Frossa, som recidiverade och gick til tertiana duplex med syncope, ändteligen stante uti Anasana, hvar af han dog den 22 Febr. 1756. Hans död är så mycket mer at beklaga, som han icke allenast var vuxen at noga skärskåda alt förekommande i Naturen, utan ock hade frihet, befallning, escorte, underhåll och all nödig handräckning, at resa igenom de Länder ingen Botanicus sedt, och ingen främling fått frihet at genomresa.

MINUARTIA dichotoma *Loeflingi*, *Fig.* 2. uti mina *Spec. plant.* 89.

Radix fibrosa, annua.

Caulis erectus, simplex, teres, articulatus, pollicaris, superne crassior.

Folia opposita, sessilia, subulata, a lata basi sensim attenuata.

Rami

Rami duo, terminales, confertim dichotomi, longitudine caulis.

Flores solitarii e singula dichotomia caulis, sessiles, conico subulati, dehiscentes, non vero patentes.

MINUARTIA campestris. *Læflingii*, *Fig.* 3. in *Spec. plant.* 89. vid hvilken jag endast anmärker följande:

Folia subulata, rigida, glabra.

Calyx pentaphyllus, erectus, mucronatus.

Petala 5, ovata, integra, omnium minima.

Stamina in solo fertiliora videntur sæpe plura, imo ad 10. *Styli* tres. *Stamina* 3, intra capsulam brevissimam, ideoque *Arenariæ* species.

MINUARTIA montana. *Læfl.* *Fig.* 4. in *Spec. plant.* 90.

Radix fibrosa, annua.

Caulis simplex, sæpius pollicaris, articulatus, pubescens pilis patulis.

Flos terminalis, pedunculatus e dichotomia caulis. Rami laterales, alterni, breviores, floriferi.

Folia linearia, opposita, pubescentia.

Denna blef upkallad af Herr LOEFLING efter Herr MINUART, en braf Botanist i Madrid, åfven som han upkallade andra efter de kåckaste Botanister dårstådes, såsom Ortegam, Queriam, Veleziam, emedan han altid hyste et varmt hjårta emot sine vålgynnare.

BE-

BESKRIFNING

På Hammarbyggnads förbättring, genom Lyftarmars och Blåshjuls-kambars fästande utan på Hjulstockarne.

Af
SVEN RINMAN.

Huru angelägne de så kallade storverks-träd eller stora furur, äro för Bärgverken i Riket, så vid Blåsverk, Hyttor och Masugnar som vid Stångjärns-hamrar, i synnerhet til hjulståckar, som fordra den mästa styrkan och måste uthärda den starkaste påkänning, är nogsamt bekant, så väl som svårigheten til sådana raka, täta, långa och mogna träds erhållande, hvilka fordra flera hundrade års växt, och som framtiden nåppeligen af lika godhet som hitintils, torde framalstra, åtminstone icke uti de orter, där skogseldar och svedjefall göra jordmonen otjänlig til en så grof fast senväxt Furuskogs frambringande, och kan denne svårighet icke annat, än med tiden ökas.

Utom de åtskillige författningar, som fördenskul af höga Öfverheten til sådane ovärderlige och dyrbare Furu-skogars ömma vårdande blifvit gjorde, hafva ock många varit omtänkte, dels at inrätta Byggnaderne, särdeles vid hammarverk, med sådane ändringar, som skulle fordra mindre och kärtare träd til hjulstockar, jämte någon besparing i den öfriga byggnaden, dels ock genom åtskilliga små förbättringar uti det vanliga ställnings

nings och byggnads sättet; at förekomma det hjulstockar och kostbara storverksträd icke i förtid måtte brista och blifva förlorade, utan göra tjenst, åtminstone så länge, som det för röta och annan åkomma, kunde bevaras ifrån förgångligheten.

Hvad Byggnadens förändrande på Hammarställningen angår, så hafva i förberörde affeende åtskillige sätt därtil blifvit angifne och flere kunde ännu uptänkas, som uti välgjorde modeller för ändra än Byggmästare, ofta visa sig mycket rimeliga; men som icke äga den förmon, at med nytta och bestånd kunna i stora byggnader verkställas: och har man nog orsak at tvifla, om röselsen för en stång-järns hammare någonsin kan enfaldigare uptänkas och med mindre bråk byggas, än vanligen sker, hvar förutan alla konstigare sammansättningar icke äro at lita på. Däremot hafva andre påfinningar, til styrkans och varaktighetens förmerande uti träverket, mycket väl utslagit, hvartil kunna räknas många fördelar, som dels genom afledne Herr Commerce-Råder POLHEIM, dels ock af Herr Directeuren SOHLBERG, i senare åren härvid blifvit uptänkte och verkstälde, som väl förtjänte at vara mera allmänne, och kunde lända til bevis, at ofta vinnes mindre med nya inrättningar, än genom de gamlas förbättrande. Til exempel, genom hjul-armars sammanhuggande och fästande utanpå hammar-hjulståcken, som först på några år blifvit vedertagit, vinnes 1:o, at hjulståck-veden, eller de så kallade fyrtråden, ej försvagas uti sin styrka genom armhåls uphuggning, 2:o at vatnet ej kan tränga sig

in

in i hjulſtocken och förorſaka röta. 3:o at ändan af ſtocken utom hjulet, kan vara til 3 qvarter ſtåckre, än då armarna huggas igenom ſtocken, m. m.

Lyftarmar uti hammarvärk, ſom vid hjulets omlopp ſkola uphäfva hammaren och åſtadkomma deſs rörelſe, hafva imedlertid altid blifvit fäſtade korsvis igenom hjul-ſtocken, hvaraf händer, at något mer än en tredjedel af trädets ſtyrka bårttages, förmedelſt armhålens inhuggning, och ſom armarne vid hvart ſlag emot hammarſkaftet arbeta at ſkilja och ſöndervrida träden, få lider ock ſtåcken därigenom ſå mycket ſtarkare påkänning och måſte lita på et ganſka ſtarkt beſlag af järnringar. Det är ſåledes ofelbart, at om lyft-armarna äfven fäſtas utan på en hammarhjul-ſtock, kan han behålla hela deſs ſtyrka, lider ej ſå våldſam vridning och måſte följakteligen kunna uthårda mångfaldigt längre tid, ſom jag ock tydeligen rönt, at en hjul-ſtock af half-rutna träd, hvilken haft hjul- och lyftarmar fäſtade utan på, är ännu i bruk, då en annan, ſom af friſka träd ſamma tid blifvit inſatt, redan är ſöndergången, hvilket merendels händer uti armhålen.

Huru lyftarmar af björk beqvämligen och med tilräckelig ſtyrka, kunna fäſtas utanpå hjul-ſtåckar, därtil har jag gifvit et förſlag redan år 1749. ſom ock ſamma år blef verkſtält vid Trummelsbärgs Plåthammare, och ſedan med god framgång på många ſtällen blifvit nyttjat; men ſom ſammanhuggningen och förbinningen på ſådane armar, är något beſvärlig, och de deſsutan icke kunna ſtällas ſåſom radii til ſtockens Centrum,

utan-

utan komma at ligga såsom tangenter utanpå den samma, samt behöfva således at vara något längre än vanligt, så kunna de icke beqvämligen brukas til annat än plåthamrar, emedan de eljest med sin längd äro hinderlige vid järnstångernas slåtning.
I anseende härtil, har jag länge varit omtänkt, huru lyftarmar måtte få behålla sin vanliga ställning och ändock beqvämligen kunna fästas utanpå stocken. Detta har jag funnit icke lättare kunna verkställas, än om alla 4 lyftarmarna gjutas af godt tackjärn uti et stycke eller vid en ring, som sedan kan fästas och kilas utan på stocken, hvilket jämte ritningar med åtskillige Bruks-ägare blifvit communicerat; men i fruktan at tackjärn härvid ej skulle äga tilräckelig styrka, har ingen velat våga at härmed anställa försök, förrän Præsidenten uti Kongl. Bärgs-Collegio och Commendeuren af Kongl. Nordstjerne Orden, Herr Grefve Fredric Gyllenborg, behagat tilläta, at sådane, för några år sedan, efter min gifne ritning, gutne tackjärns armar, förledit år, blifvit satte på en plåt-hammar hjulstock, vid Skinskattebärgs Järn- och Manufactur-verk. Plåthammaren väger ungefär 38 à 40 Lisp. och har en mera än vanlig snäll gång: och ehuru desse armar icke äro synnerligen starkt gutne, har dock hammaren öfver et halft år därmed varit uti jämn gång, utan at något fel sig ännu därpå yppat. Likaledes hafva hos Herr Bruks-Patron Witfot sådane Lyft-armar blifvit försökte på en malmbokare vid Högfors, och nu uthärdat bokningen til 14 eller 15 veckors blåsning; utan tecken til bräcklighet: sägas ock, genom deras ordenteliga ställning, bidraga til snällare gång och bokning, än förut vanlig varit.

Sedan

Sedan förenämde tackjärns armar, få för stångjärns-hammmare som malmbokare, hvar efter sin storlek, få länge uthårdat profvet, få väl vid sommar-värma som kall vinter, utan någon aktsamhet af arbets-folket; har man stor orsak at förmoda, det de icke eller lära brista, så länge icke någon ovanlig våldsamhet eller tyngdens förökning uti hammaren därtil gifver orsak, och at de således flera år kunna uthärda. Skulle ock annorlunda hända, eller at en sådan arm någon gång skulle springa, så är förlusten därvid ganska ringa, och tackjärnets värde i behåll, samt lika lätt at sätta nya armar, hvilka altid kunna hafvas i förråd, som at ömsa dem, som äro af trä, hvilket stundom med de senare ofta nog händer. Skulle ock någon emot förmodan härpå göra et olyckeligt försök och ledsna vid första motgången, kunna lätteligen hål uphuggas och trä-armar insättas.

Således, och som tackjärns lyft-armar tyckas för framtiden vara af en betydande nytta, och intet äfventyr löpes med deras nyttjande, hvaraf möjeligheten redan är utrönt, så väl som denas tilräckeliga styrka, tager jag mig den friheten, at til Kongl. Academien härjämte upgifva ritning på sådane lyft-armars skapnad och storlek, som redan blifvit försökte. *Tab. II. Fig.* 1. utmärker en tackjärns ring med 4 lyft-armar, sådan, som den nu nyttjas til Plåthammaren vid Skinskatteberg, allenast med den skillnad, at denna ritning utsätter något starkare bredd och tjocklek på järnet, at man så mycket mera kan vara försäkrad om beständigheten, då modellen därefter göres.

A, *B*, *C*, *D*, är facen af hela tackjärns ringen med dess fyra armar.

E, trä-brusken, som sedan efter vanligheten pålägges af seg och torr Björk.

F, *G*, järnringen, hvarmed brusken fästes vid järnarmen, förmedelst kilning vid *F*, som allmänt brukeligt är. Vid nedre sidan *G*, stöder sig bruskringen emot den på armen utsatte haken, at den ej kan afskrida.

Fig. 2. är Plan af samma tackjärns ring med dess armar, utvisande tjockleken på kant, alt efter den bifogade, i qvarter och tum indelte scala.

Fig. 3. Face af lyftarmar til en malmbokare, sådane, som de nu brukas vid Högfors Bruk.

Fig. 4. Plan af samma armar på kant. Förenämde storlek til lyftarmar för Plåt- och Stångjärns-hammare, *Fig.* 1 *och* 2, kan vara aldeles tilräckelig, om hammaren i vigt ej går öfver 42 Lifspund; men skulle han väga därutöfver, tore de vara säkrast, at i det fallet gjuta armarne efter ritningen *Fig.* 5, såsom något starkare, och hvaraf tjockleken på kant ses af *Fig.* 6.

Af första påseende lärer finnas, at sådane lyftarmar, lätteligen kunna gjutas uti vanlig hyttsand, af hvar och en Masmästare, allenast en accurat trä-modell därtil göres, och sanden väl håller den intryckta formen.

Alt godartat, eller litet på rödbräkt stötande tackjärn, kan härtil vara tjänligt, allenast det är starkt nödsatt, eller af liten malmsättning emot kolen, som bäst kan århållas i början af blåsningen

gen och kännes därpå, at det i brättet är svartgrått och tål flera starka slag af släggan innan det brister; men för all ting får det icke vara af Gränges kallbråkta arter, eller af sådane malmer, som gifva skört och löst sammanhångande tackjärn.

Til den mindre sorten lyftarmar för stångjärns hammare *Fig. 1.* åtgår i det närmaste 5 Skp.; men til den större *Fig. 5*, ungefär 6 Skp. och til bokare-armarne *Fig. 2* går 4 Skp. tackjärn eller litet därötver, alt efter som tackjärns arterne äro beskaffade.

De utprickade Linier på ritningen, *Fig. 1*, utmärka huru trå-modellen af flera stycken beqvämligast kan sammansättas.

Hvar och en kan förändra storlecken uti öpningen af ringen, alt efter som tilgången kan vara på större eller mindre hjul-stockar, allenast til det minsta blifver 1½ tums vedrum imellan stocken och järnet, at hela ringen väl må kunna fastkilas.

Vil man förkårta hammar-hjul-stocken til ungefär 2½ aln, eller icke göra honom längre än jämt med främsta kanten af lyftarmarne, kan det äfven med sådane armar lätteligen låta sig göras, då denne stora tackjärns-ringen med sina armar kommer at fastkilas på ändan af hjul-stocken; och utan på hufvud-ringen; hvarigenom, utom et mindre kostsamt hjulstock-träd, i synnerhet vinnes den förmon, at hjul-stocken ej blir Smeden i vägen vid räckningen; hvarvid är bäst, om en dyn-bank under nålen gjutes af tackjärn, i den

 form,

form, som *Fig.* 7. i Perspective utvisar, til 3 à 3½ Skeppunds tyngd, sålunda gjord, at en lös panna eller kota af hårt tackjärn, eller hälst af stark Klock-metall, däruti kan insättas i stället för dyn-sten, hvaruti nålen får sitt omlopp.

En sådan tackjärns dyna ställes med sin breda fot på et vanligt underlager af trä, och har den förmon at stå väl stadigt, bärttager ej så mycket rum, och ger et vackrare utseende, brukas ock därföre merendels öfveralt vid hammarverken i Frankrike och Nederländerne.

Om til en sådan kota skal nyttjas Klockmetall, skulle det bidraga til en ganska lätt gång för hjulnålen; men i den händelsen bör man först låta nålen nöta sig rund och slät uti en lika stor tackjärns-panna med tillagdt smed-sinder.

Förmonerne af sådane lyftarmar finnas bestå förnämligast däruti:

1:o At hjulstocken dermed bör blifva mångdubbelt varaktigare i längden, särdeles om han är väl hopfogad, har starka, stål-lagda och väl fästade nålar samt hjularmarna utanpå, och är därjämte i möjeligaste måtto conserverad för röta.

2:o At hjulstocken eller fyrträden kunna vara 2 a 2½ aln stäckre än vanligt.

3:o Om 4 så stora träd, som förut varit brukelige, ej skulle finnas, kunde med sådane armar en hjulstock göras af 6 a 8 smärre träd af lika styrka, som eljest icke väl vore möjeligt.

4:o Vid låga underfall och svag vattudrägt, vore det en stor och länge önskad förmon, at förse hjul-

hjulstocken med 6 lyftarmar, hvilket af tackjärn lika lätt kan verkställas, som med 4 vanlige.

5:o Besparas härigenom många Björkar, som eljest ägå til lyftarmar.

6:o Hindras icke smidet med oftare utbytning af armar.

7:o Som hjulstocken härigenom blir tyngre, så får han ock mera svang och en stadigare gång, samt har mindre känning at den starka ryckning han eljest lider vid hvart slag armen gör emot hammarskaftet, hvilket är en minskning uti retardation, som aldeles upväger den lilla tilökning, som tyngden kunde förorsaka uti friction.

At Blåshjulstockar så för masugnar, som för hammarbäljor, genom hålens uphuggning för kammarne, äfven mycket förlora uti sin styrka, så väl at öfvervinna det motstånd som bäljorne göra, som ock at uthärda i längden, kan af förfarenheten nogsamt intygas. I afseende därpå, har äfven af Herr Directeuren SOHLBERG en behändig sammansättning af blås-hjuls kammar af trä utan på hjul-stocken, för masugnar blifvit inventerad, som jag ock för hammarbäljor funnit vara verkstäld; men som sammansättningen icke så säkert kan göras af en mindre förfaren arbets karl och af ovuligt folk icke eller så väl skötas; ty är det mycket mera enfaldigt och lätt, at äfven låta gjuta sådana Blåshjuls kammar af tackjärn på det sätt, som *Fig.* 8. utmärker och hvarpå *Fig.* 9. utvisar tjockleken på kant: varande denne ritning ungefärligen passad för Masugns blåshjuls-stockar, men kan göras lika för hammarbäljor, allenast stor-

ſtorleken råttas dårefter, och mårkes at imellan tackjårns ringen och hjul-ſtocken bör vara 2 tums kilrum.

På de ifrån ringen utſtående jårnarmar fåſtes en kråfva af god björk (*a*, *Fig.* 8) hvaruti jårnarmen åfven kan inſånkas, om man ſå behagar. Kråfvan fåſtes beqvåmligaſt förmedelſt 2:ne armjårn *b*, *c*, och *d*, *e*, ſom vid åndarne *c* och *e*, åro fåſtade uti 2:ne genom trådet gående jårnbultar, hvarigenom Kråfvan kan dragas hårdt til jårn-armen förmedelſt trå-kilar, ſom indrifvas emellan jårnen och armen vid *b* och *d*.

För öfrigt kunde ock vid hammar-byggnader, åtſkilligt med mycken nytta göras af gutit tackjårn til tråverkets conſerverande i långden, ſåſom: at uti labron inſånka en tackjårns-låda, hvilken formerar hålet, hvaruti den rörliga eller krokuga ſtanſulan ſkal ſtå: at utfordra hålet uti hjårt-ſtocken och bakſtandaren, med låmpelige tackjårns hylſor, hvarigenom tryckaren ſkal ſåttas, m. m. ſom hindrar at tråverket ej ſå mycket nötes och med kilning ſönderſpranges; men ſom en del redan på några ſtållen år bekant och en del ånnu icke år förſökt, ſå hörer det egenteligen icke til denna beſkrifning.

Stång-jårns hamrar af tack-jårn nyttjas vål på många ſtållen utom-lands; men allenaſt dår Vallon-ſmide brukas på kallbråkt jårn, ſom varmt emot hammaren år ganſka mjukt och hvaraf ſtångerne icke ſlåtas, utan allenaſt groft och ojåmt utråckas, hvaremot hamrar når i Riket vid Vallon-ſmidet lida en mycket ſtarkare påkånning,

ge-

genom den granlaga flätning och myckna kallsmidning, som måste göras på järnet: och vid tyskfmidet brukas dessutom hugg-järnet, som icke mindre försöker hammarpenens styrka, så at ännu osäkert år, om tackjärns-hammare vid sådane omständigheter kunna fås til någon lönande styrka. Til det minsta har det ännu för mig icke velat lyckas vid några gjorde försök, hvarvid den ena sprungit efter 4 a 5, en annan efter 20 Skeppjärns utsmidning.

Anmärkningar vid Dans-sjukan eller den så kallade Tarantismus,

Af

MÅRT. KÄHLER,

Med. Doct.

Reg. Colleg. Med. Membr.

Taranteln är et slags Spindel, som bor i jorden, på slåta fält, i synnerhet i Apulien, Romanien och Toscana, samt en del af Lombardiet. Den är tilräckeligen beskrifven och afritad af BAGLIV i dess Op. Med. MISSONS voyage de l' Italie, WALLERII Diss. de Tarantula, med flere. Den underliga egenskap man i alla tider tilägnat honom, at han med sit stickande skulle förorsaka den så kallade Tarantismus eller Dans-sjukan, är i synnerhet det, som förtjenat Medicorum upmärksamhet, och hvilket jag hade tilfälle under mitt vistande år 1756 i Apuli-

pulien, at i det nogaste utröna. Sjukdomen förhåller sig således.

Man vet ingen ting af, förrän man ser en människa blifva mera tystlåten än tilförene, hon specularar mycket, är ständigt orolig, mister appetiten, blir matt och kraftlös, samt tung i kroppen. Härpå börjar hon at känna en stark tryckning kring hjärtat, oroligheten ökas til full ångslan, hon mister den friska färgen, blir gulaktig i ansiktet. Vidare blifver hon aldeles melancholisk, rädd för all ting, tänderne lossna i munnen, urinen går i stor quantitet, är blek, och pulsen är under alt detta långsam och bred.

Uti sådant tilstånd kan den sjuka ofta fortfara hela 2 à 3 åren, ja ock längre, om icke något mellankommer, som uptäcker sjelfva Sjukdomen. Under denna tiden yrar aldrig den sjuka, eller begår några därskaper, andre än mjältsjuke gemenligen pläga göra, men känner sig altid hängsjuk, och då det lider til någon viss tid på året (gemenligen i Junii månad) känner hon en starkare och tidigare tryckning kring hjärtat och under bröstet. Man faller då gärna på den tankan, at hon är biten af Taranteln, hvilken sjuka bör cureras med musique. Man låter då Musicanterne komma, gärna med en Violin och Cithara, hvilka, då de börja at spela en särskildt och därtil vanlig ton, börjar hon tacten med et högt och ynkeligt anskri, rödnar i ansiktet, och kommer så i full dans. Ju gamlare och svårare sjukdomen är, ju längre dansa de, och kunna i anseende därtil ofta dansa hela 2 runda timmar.

Den

Den ſjuka kan omöjeligen ſjelf tvinga ſig, at vända igen, förrån paroxysmen är aldeles öfver, och ſkulle Muſicanterne hålla up med muſiquen och ſåledes tvinga henne at höra up med danſen, måſte hon dö, ſom allmänheten där påſtår. Under det hon danſar, kan ej märkas, at hon är i någon yra, ſer endaſt bitter ut i anſiktet, ger då och då några anſkri och trycker ſig öfver bröſtet. Men tager Muſicanten en ton eller ſtrek miſte på Inſtrumentet, ger hon et jämmerligt och ynkeligt ſkri, rycker på hela kroppen, och ſer ut ſom en människa, ſom har den aldrafaſeligaſte pina. Det händer ock ibland, under det hon danſar, at tryckningar under hjärtat och ångſlan, ſätta ſå häftigt an, at hon ej kan röra kroppen: hon farrar ſig då med händerne uti et bord eller ſtol, eller något annat, håller ſig väl faſt, och trampar tacten lika fort med föttren. Då paroxysmen är öfver och danſen ſlutas, faller hon i en ſtark ſvett, man ger henne då et glas vatten eller vatten och vin, och låter henne ligga en ſtund i ro.

Sedan ſjukdomen på detta ſättet är declarerad, måſte man fortfara at låta henne danſa 3 dagar å rad, någon tima efter middagen. Den ſjuke danſar intet efter någon annan muſique än efter den viſſa och ſärſkilda. Får hon å nyo höra denna muſique innom de 3 dagarnes ſlut, kan hon ej hålla ſig ifrån at danſa; men ſedan de äro förbi, har hon ej deraf den minſta känning, utan är aldeles friſk hela året igenom, til deſs det lider mot den tiden hon förra året danſade, då får hon åter de förrnämde plågor i högre grad, ſamt måſte å nyo bruka ſamma läkemedel. Hederligt Folk dölja

gerna, så mycket de kunna, sjukdomen hos sina barn; deraf kommer ock, at desse Musicanter, äro såsom edsvurne läkare, hvilka ej få yppa dem de curerat för denna sjukan. De kunna på detta sättet dansa sin vissa tid hela 20 åren och flera. Jag har talt med dem, som sagt sig dansat 16, andre 18, andre 20, ända til 25 år å rad. Då sjukdomen vil slutas, kommer gerna någon svulnad, hvarpå följer en böld uti någon ledgång, på hvilken straxt läggas bladen af Cuccumere Asinino, dem de säga både mogna, draga ut materien och läka bölden.

Det händer ofta, at man ej vet sig hafva Dansſjukan, eller at inga tecken finnas, som kunna göra en misstänkt; det händer då på lika sätt, om den sjuka får höra denna musique, så måste hon dansa. Under mitt vistande i Taranto ville jag lära mig denna Musiquen, hvarföre jag lät kalla til mig 2:ne af dessa Musicanter. En ung piga den man aldrig visste vara sjuk, kom af en händelse at gå genom rumet, och så snart hon fått höra musiquen, började hon dansen på sätt, som förr är sagt, och varade i 3 fjerdedels timar.

Denna sjukdom, hvars förhållande jag nu från början til slutet uprepat, har man i alla tider hållit före förorsakas af Tarantelens bett. Ja, åtskillige Italienske Auctorer, som BAGLIV, MALPIGH, WALLISNERI, med flere, hafva så stadfästat sig i den tankan, at de derom utgifvit åtskilliga skrifter, hvilka hittildags blifvit af Medicis hållne för oemotsägelige. Men som jag sjelf varit på de orter, där denna sjukdom är gängse,

och

och haft tilfälle at ej allenast se en hop af dem som dansat, utan ock i det nogaste utröna sjukdomens beskaffenhet, samt andra omständigheter, dristar jag mig säga, at desse Scribenter grundat sig på blotta berättelser, och ingalunda sjelfve sökt at utforska sammanhanget däraf.

At sjukdomen ej kan förorsakas af Tarantelns bett, utan är en slags mjältsjuka, som på detta sättet cureras, kan man lätt finna, om man ger akt på följande omständigheter:

1:o Stället, hvarest denna sjuka är aldramäst gängse, är Staden Taranto, som ligger på en ö vid den stora viken af Adriatiske hafvet, och sammanbindes med fasta landet genom en brygga. Denna staden är den största och folkrikaste uti Apulien, men ock tillika den aldraosnyggaste och orenaste uti hela Konunga-Riket Neapel; ja så, at invånarne sommartiden ej på gatorne för loppor kunna berga sig, utan äro nödsakade at bruka strumpor, gjorde af skinn.

2:o Deras mästa föda är litet gröna saker, mycket legumina, men mästadels Ostron och musslor, som här planteras i det så kallade lilla hafvet (Mare piccolo) och äro öfver hela Italien nu för tiden i så stort rop, som de Lucrinska Ostron hos de gamle Romare. I öfrigt ätas där så desse som alle andre slags Snäckor och Sjö-djur i största öfverflöd.

3:o Är deras lefnads-sätt i öfrigt så inrättat, at manfolken förrätta alla sysslor som skola göras utom huset eller på marken: qvinfolken åter sitta ständigt inne, och sysselsättas aldramäst med bom-

bomullens handterande, som där i myckenhet planteras och arbetas til otrolig finhet och dyrhet. I öfrigt komma dessa, såsom alla andra Italienska qvinfolk, sällan utom huset, om icke i Kyrkan, eller någon enda dag för ro skul, i Mannens eller Föräldrarnes sällskap.

4:o Faller denna dans-sjukan merendels på quinfolk, ja så, at af 1000:de som dansa, är ofta ej en enda Mansperson.

5:o Om det händer, at någon mansperson dansar, så har han altid förut fört et stillasittande lefnadssätt.

6:o Faller denna sjukdom aldrig på någon resande eller främmande, ehuru lång tid han ock vistas där på orten.

7:o Angripas aldrig barn och utgamla personer häraf.

8:o Har aldrig någon sett, at Taranteln stuckit någon, ej eller har någonsin någon förmärkt när, huru och hvar han blifvit stucken, utan så snart man har denna sjukan, gissar man, at det är af Tarantelns bett.

9:o Bor Taranteln, som sades, ej i husen, utan har sit hemvist i jorden på stora fält, där han borar sig ned och lemnar et hål efter sig, som kringdrages med en fin spinnelväf.

10:o Finnes ock Taranteln i Romanien, Toscana, samt en del af Lombardiet, hvarest man likväl aldrig hörer talas om, at denna dans-sjukan märkes.

11:o Dansa alla merendels på en tid och det i slutet af Junii och hela Julii månad.

12:o Är det ej vitterligt, at någon dödt i denna ſjukdom.

13:o Exacerberar ſjukdomen, ſom ſagt år, hvart år, ſin viſſa tid.

14:o Kallas alla ſpindlar af invånarne dårſtådes *Tarantlar*, hvaraf en otrolig myckenhet år, ſom åfven finnas hos oſs; men de veta icke deſs mindre at göra ſkilnad på den, ſom ſåges förorſaka dans-ſjukan.

Af deſſe omſtåndigheter tilſammans lagde, lärer vara klart, at Taranteln ej år orſaken til dans-ſjukan. Ty hvarföre föll hon icke på främmande och mansperſonerne, ſom arbeta ute på marken, dår han endaſt fins, och hvarföre faller hon endaſt på qvinfolken ſom åro ſtillaſittjande uti huſen der han intet fins? Vore Taranteln dertil orſaken, hvarföre mårktes icke denna ſjukan på de öfrige orter, dår Tarantlar åfven hafva ſina hemviſt? Hvarföre ſkulle man icke åtminſtone någon gång mårka ſjelfva ſtygnet, på hvad del af kroppen, når eller huru det ſkedde? Hvarföre blifva icke barn och utgamle af honom ſtuckne? Och hvarföre behöfver man giſſa til en orſak, ſom har alt för liten grund, då man likvål kan finna tydligare ſkål til ſjukdomen.

Jag får icke neka möjeligheten af et gift i Naturen, ſom ſkulle kunna åſtadkomma en ſlik verkan, i ſynnerhet om man gifver akt på de underbara och de ſårſkildta Symptomer, ſom upkomma efter ſårſkildta djurs bett. Andre Symptomer viſa ſig efter Skaller-ormens, andre at Ammodytis, andre af Najas, andre af vår Viperas och andre af

Es-

Espingens bett. Då Aspis hugger någon, flyter hela kroppen bårt uti et vahr eller Sanies; då Lacerta Chalcides dicta hugger, faller alt köttet af benen; af en rasande hunds bett, får den sjuka nästan alla de egenskaper som en hund: och hvad underliga Symptomer ser man icke nästan dageliga hos dem som hafva maskar? och så vidare. Således vore det möjeligt, at Taranteln genom sit stickande kunde åstadkomma en ständig åtrå at dansa, som varade så länge något gift var qvar i kroppen: at detta giftet af en så häftig rörelse til någon del bröte sig; men då en viss tid gått förbi, åter exacerberades, på samma sätt, som en intermittent Feber; och åndteligen, at sjukdomen aldeles bröte sig och materien ginge bårt genom bölden uti ledgångarne. Men utom det at denna gissning af anförde omständigheter af sig sjelf faller, hvarföre dansade icke då den sjuka så länge något gift vore qvar i kroppen, utan blått den vissa tiden på året? Och hvarföre vitte hon icke af sig sjelf någon åtrå at dansa, förrän just då hon får höra Musiquen?

Mjältsjukor upkomma af alla de orsaker, som göra den af de gamla så mycket omtalte Atra bilis. Om man nu skärskådar deras lefnadssätt, som mäst angripas af danssjukan, så torde man komma på rätta spåret. De bebo et varmt och torrt Climat, hvarest inter gärna något rågn faller, från midt i Maj til September månads slut. De äro ständigt innestutne i husen, och sysselsättas altid af et och samma göromål, äro merendels ensamme, hälst manfolken förrätta alla sysslor ute på marken; torftigheten tvingar dem at ständigt tänka på et

och

och famma fvåra ämne: Hela Nationens fvaghet är, at uti Veneris utöfvande vara omåttelige: deras måfta föda är leguminneufa Frukter, Oftron och Muflor: Vinet de dricka, är likaledes nog groft och ej af det bäfta.

Är nu icke detta lefnads-fättet fådant, fom måfte föda af fig den förr nämde humor Atrabilianus, hvilken fades förorfaka mjältfjukor? Finnas icke tillika hos de fjuka alla de tecken, hvaraf man fkiljer mjältfjukan från andra fjukdomar? Ibland dem är tillika den tröga och breda pulfen, famt den bleka urinen, fom SYDENHAM håller för et få fäkert tecken. Ja, fjukdomen faller ock in, juft de åren, man mäft är utfatt för mjältfjukor.

Detta blifver fåledes et nytt flag af mjältfjuka, hvars fpeciela kännetecken är, *at den fjuka måfte danfa då hon får höra en vifs mufique.* Hvad det är fom gör nerverne mera fenfible för denna flags mufique, än för någon annan, och fom retar fnarare til dans, än til någon annan rörelfe, vet man icke. Om deras ftarka Oftron-ätande fkulle därtil bidraga, är fvårt at med vifshet fäga. Men at den ftarka ångflan upkommer under danfen, då Muficanten tager någon ton mifte på Inftrumentet, tycker jag intet vara underligare, än at vi blifva ångflige, då vi höra något obehageligt omtalas. Det upkommer då någon vifs känfel i lilla hjärnan (Cerebellum) hvaraf hjärtats nerver hindras at framfläppa lifs-anderne, däraf hindras hjärtats rörelfe; fåledes måfte bloden i ftörre myckenhet, än fom borde, famlas uti

uti lungorna och kring hjärtat, hvaraf ångslan förorsakas. At åter denna mjältsjuka ansätter starkare denna vissa tiden på året, tyckes hettan förorsaka, som då är starkast, och följakteligen dissiperar den lilla del af tunna våtskor, som ännu är qvar i kroppen.

Sluteligen får jag anföra en eller annan händelse, som visar, at äfven hos oss stundom finnas sjukdomar, som med dans-sjukan til någon del öfverensstämma. Herr Archiatern och Riddaren Rosén har berättat för mig och flera sina Disciplar, at en ovanlig Symptome infant sig under Paroxysmerne af en Intermittent Feber, hvilken en Man drogs med, som var nog benägen til Hypochondrie. Under hvar Paroxysme kom alt hvad han såg, honom så löjeligt före, at han omöjeligen kunde hålla sig från at skratta. Ja, fast det var godt sammanhang uti det han talade, blef han dock ond på dem han talte med, om de icke äfvenledes skrattade. Då han en gång tagit in et Laxer-medel, och det begynte något rifva honom, sprang han up ur sängen och ville dansa. I öfrigt slöts hvar Paroxysme med sömn och svett. Sjukdomen botades med Chinchina; men Mannen var dock i flera år efteråt nog sjuklig. Herr Doct. Bergius har likaledes berättat mig, at han hos tvänne, som hade maskar och yrade, vid särskilde tilfällen märkte et särskildt slag af yra; stundom predikade de, stundom söngo, och vid andra tilfällen skrattade; så ofta samma anledning gafs, infunno sig samma Symptomer, samma slags yra. Man ser således, at rätt besynnerliga Symptomer kunna upkomma, utan vilda Djurs bett.

Auctor

Auctorerne, som skrifvit om Dans-sjukan, hafva tilägnat henne så många och faseliga Symptomer, samt berätta, at åtskillige dödt däruti, och at de yrat på mångfaldiga sätt. Det är troligt, at desse antingen grundat sig på blotta berättelser, eller ock råkat på en sådan, hos hvilken sjukdomen antingen gått i högsta grad, eller en sådan som haft denna sjukan, och en Feber sedan tilkommit, som gjordt henne dödelig. Dock ehuru de tyckas vara skiljaktige härifrån, samt upräkna Symptomer, som göra sjukdomen faselig, ser jag dem alla ej vara andre, än sådane, som kunna följa på en i högsta grad kommen mjältsjuka. Om en Hypochondriacus får en hetsig Feber, uplöses straxt atra bilis, och vi vete hvad faseliga Symptomer den då kan åstadkomma.

****

Om et Märkvärdigt Skydrag vid Vreta Kloster,

Af

T. TIBURTIUS.

Den 21 Julii 1757, klockan 11 förr middagen, på en klar och brännande het Sommardag; upsteg en til påseendet ej mycket stor molnfläck i Sydväst, och hördes något sakta Åskedunder långt bårt, som dock nalkades alt närmare och närmare. Klockan 12 hade detta moln så vida framskridit, at det stod med ena kanten brede vid Västra stranden af Sjön Roxen, och

D med

med den andra midt öfver Vreta Klosters Kyrka, samt de däromkring liggande Klosterbyens ägor. Straxt därpå begynte vatnet i Sjön Roxen, bredevid en sten-udde, Rö-udden kallad, stiga med et starkt brusande up i luften, och syntes för ögonen som en ganska stor vattu-pelare. Detta kunde man se, och höra det grufveliga hyässandet och brusandet, på en god fjärdedels mil. Denna vattu-virfvel kom innom några minuter, med en grufvelig styrka, beledsagad af en väder-virfvel, tågande åt Norden öfver Vreta Klosters Kyrka och öfver Prästegårdens ägor, förandes med sig sönderslitna halmtak, grenar af Askar och andra träd, af et qvarters diameter och något däröfver, så at man med största lifsfara vistades ute på marken. Hö, som virfvelen updragit af ängarna, yrde i ring med träd-grenarna, lika som snö i vinter-tiden, at man ej kunde se tre alnar ifrån sig. Under alt detta föll et hagel med rägn blandadt, hvars like gamle Män aldrig sett. Hagelstenarna voro något större än de största Hasselnötter, och kommo med den häftighet, at de slogo sönder fönster, och lemnade märken efter sig i trä-väggarna, som än i dag synas. Detta påstod ej öfver åtta eller tio minuter, förrän det vred sig åt Nordost ifrån Klostret, gick öfver Roxens Nordvästra vik, åt Skogs-byggden, och hushållade där et stycke fram, på samma sätt. Åskeslagen under alt detta voro så starka, at Hus och Jorden bäfvade, samt tände eld i lilla Lunds by. Sedan rägnade hela efter middagen, men stilla och utan häftigt väder. Sjelfva streket af vattu-draget sträkte sig icke öfver en half fjärdedels mil i bredden.

Når

Når virfvelen var framgången såg alt bistera och ynkeligen ut. Taken voro kastade af husen, så at marken låg alt öfverhölgd med halm, hö, tråstumpar af de sönderslętna taken, gårdesgårdar, tjocka grenar af trån, famns tjocka Ekar och Granar, dels updragne med rötter, dels tvårt afvredne. På en del tråhus voro de öfversta hvarfven af huset med taket omvredne, at de stodo tvårt öfver huset. Mina drångar körde hö, och blefvo hö-vagnarna kastade fram öfver hufvudet på håstarna, samt i kras sönderslagna. Rågen, som stod mogen, slogs aldeles utur axen, och flöt med rågnvatnet i diken och på landsvågen. I Hårna by aflyftes hela stalltaket och sattes midt för förstufvu-dören. När Fólket af bullret förskråkte, ville löpa ut, vár dörren tiltåpt, då de med håpenhet krupo ut igenom fönstret.

År 1748 vid samma tid på året, upsteg et dylikt skydrag på samma ställe, och gick i samma våderstrek; men ej med half styrka och hastighet emot detta. At detta ej måtte vara aldeles ovanligt hår på orten, kan slutas af Allmogens vidskepeliga sågn, at slikt hånder hår, så ofta Haf-frun ömsar sitt boställe och går hårifrån. Det svåraste var, at just denna eftermiddag våxlade våderleken om ifrån strångasta heta, til en, denna årstiden ovanlig kyla. Jorden gaf om nåtterna ifrån sig en grufveligen illa stinkande dimba, hvaraf förmodeligen den smittosamma Catharal-Febern hade sitt ursprung, som innom fjorton dagars tid kastade något öfver 500:de af denna Församlings Invånare på sången; Dock

GUDi låf! dödde allenast några få, som genom egit förvållande fingo recidive; men alla blefvo jämmerligen utmärglade.

Ytterligare Försök,

At utröna Qvicksilfrets förhållande, i anseende til rymden, i hetta och köld;

Af

JOHAN LECHE.

Icke allenast Barometrar, utan ock de nu för tiden mäst brukeliga Thermometrar, fyllas med Qvicksilfver. På de förra, som endast böra stiga och falla för den yttra luftens större och mindre tryckning, förorsakas ofta någon missvisning därigenom, at Qvicksilfrets rymd ökar sig af värma och minskas i köld. Om denna missvisning skal kunna afråknas, är nödigt at veta, huru mycket Qvicksilfret utvidgar sig ifrån en gifven grad af köld til en viss grad af hetta. Thermometrar, i synnerhet då de göras på samma sått som Herr De l' Isle brukar, grunda sig aldeles på kunskapen om Qvicksilfrets förhållande i rymden vid åndringar af värma och köld.

Åtskillige hafva budit til at utröna detta förhållande. I synnerhet har Herr Professor Strömer, i Kongl. Vetenskaps Academiens Handlingar för Jul. Aug. Sept. År 1745, jämte dess beråttelse och anmärkningar om andras hårvid gjor-

gjorda försök, anfört et af honom sjelf anstäldt, som är mera päliteligt. Men emedan Herr STRÖMER likväl icke var til fullo nögd med sit ena försök, utan lofvade, til större säkerhet, göra flera, hvilket, så vida jag vet, sedermera ej skedt; har jag velat fullfölja detta Rön, och nu meddela Kongl. Academien, hvad jag funnit.

Jag har förfarit här med nästan på lika sätt, som Herr Professor STRÖMER. Et Thermometer-glas, hvars kula är stor som et litet höns-ägg, och röret en half fot långt, fylldes på vanligt sätt med Qvicksilfver, uti et kallt rum, där Thermometern stod några grader under frys-puncten. Efter några timar lades det ute på gården i nyfallen snö uti et tråg, så at ändan af röret låg lika högt med öfre kanten af kulan. Sedan bars tråget in i en varm kammare, och när snön blifvit väl kram, bårtströks Qvicksilfver-rågan af rörets öpning, hvarpå det åter bars ut i et kallt rum. När Qvicksilfret genom kölden något dragit sig ned i röret, togs glaset utur snön och torrkades med et kallt Linne-kläde. En träd bants om ändan af röret, hvarmed glaset hängdes på ena kroken af en qvick vågbalk, och vigten upteknades. Därpå lades glaset i kokande vatten, med samma stupning som det förut legat i Snön: när kokningen var öfverstånden och hettan utdrifvit något Qvicksilfver utur glaset, togs det up och, så snart träden hunnit väl torrkas, vågdes å nyo. Skillnaden imellan den förra och senare vigten bör då gifva tilkänna, huru mycket Qvicksilfret expanderat sig genom en förändring af värma ifrån frys-kallt til kok-hett.

Glaſet bör vara väl rent och torrt inuti, ſamt Qvickſilfret väl renſadt, ty eljeſt upſtiga, då värmen påkommer, ſmå luft-blåddror, ſom utvidga ſig och göra at ſjelfva Qvickſilfret likaſom kokar, ſamt at mera Qvickſilfver utlöper, än ſom borde. Jag har budit til at ſkölja orenligheten utur glaſet med ſkedvatten eller med Alcohol vini, ſom lättaſt bårtdunſtar genom värma, och har tykt mig vinna ändamålet; men kan hända, at de genom glaſets uphettande båttre bårtbrännas. Huru Qvickſilfret bör renas, är bekant. Om det är orent af flott, hvilket märkes däraf, at det har lika ſom et ſkinn, ſom fäſter ſig vid Thé-fatet, när det gjutes i annat käril, plägar jag ſkölja det i ren lut eller vinſtens-olja. Är det orent af damm eller ſlagg, få blir det rent, då det får löpa genom en fin ſpetſig glas tratt. Dervid tages i akt, at tratten ej får blifva tom, innan ſå mycket Qvickſilfver genomlupit, ſom man vil renſa: ty eljeſt ſkulle orenligheten, ſom altid flyter ofvan på, komma ned i röret och åter beſmitta det renade.

Under glaſets infyllning, plägar man, för at vinna tiden och at deſto ſnarare kyla kulan, ſätta henne i kallt vatten. Jag har brukat ſätta henne i kallt Qvickſilfver, men det har händt några gångor, at om aldrig ſå litet ſnö eller vatten råkat oförvarandes komma ibland Qvickſilfret i kylkoppen, har Thermometer-kulan ſprungit ſönder, ſå ſnart hon blifvit där i nedſatt. Förmodeligen har detta ej härrördt af annat, än at Qvickſilfret varit för kallt, ſå at glaſet ej kunnat emotſtå den haſtiga ändringen ifrån ſtark hetta til ſtor köld.

Nu

Nu följa ſjelfva förſöken, ſom äro tre til antalet.

Förſta förſöket.

Sedan glaſet blifvit infyldt och legat i kram ſnö, fants det med Qvickſilfret och tråden våga Troiſka aſs 7711
Det ſamma, ſedan det legat i kokhett vatten, vågde - - - 7595
Toma glaſet med tråden vågde - $390\frac{7}{16}$
Altſå var ſjelfva det Qvickſilfrets vigt, ſom glaſet inrymde då det låg i kram ſnö $7320\frac{13}{16}$
Men då det låg i kokhett vatten, inrymde det allenaſt - - - - $7204\frac{13}{16}$

Andra förſöket.

Samma glas åter fyldt, ſedan det legat i i kram ſnö, vågde - - - 7710
Efter kokningen, allenaſt - - 7596

Tredje förſöket.

Samma glas, tredje gången fyldt, vågde vid fryſnings-puncten - - $7716\frac{7}{16}$
Efter kokningen, var deſs vigt - 7580

Barometerns högd vid deſſa förſöken, var 25,38 à 25,40 Decimal Tum.

Altſå är Qvickſilfrets rymd vid frys-graden, emot deſs rymd vid koknings-hettan, efter förſta förſöket, ſåſom - - 10,000 til 10,161
Efter andra förſöket - 10,000 - 10,158
Efter tredje förſöket, ſåſom 10,000 til 10,190
Efter Herr Profeſſor STRÖMERS förſök - - - 10,000 - 10,174
Förhållandet efter medium af alla fyra förſöken, ſom - 10,000 til 10,171

 Men

Men emedan vid mitt tredje förſök, Qvickſilfret under kokningen kom at ſjuda eller porla, til tecken, at det ej varit nog rent från luft, hvaraf ſmå blåſor upſtego, ſom uttrångde mera Qvickſilfver utur röret, än det eljeſt bordt; är på ſamma förſök mindre at lita. När det uteſlutes blir förhållandet imellan Qvickſilfrets rymder, efter medium af mina tvånne och Herr Strömers ena förſök, ſåſom 10000 til 10163. Dock tror jag, at råttaſte proportionen, ſom af deſſa förſök ſtår at hämta, är ſåſom 10000 til 10166, hvilken århålles, om vigten vid koknings-punčten i mitt andra förſök, och vid frys-punčten i det tredje, tagas för data til uträkningen.

Vid deſſa förſök bör likvål anmärkas, at jag åfven ſom de andre, hvilka förut gjordt dylika, nödgats ſupponera, at ſjelfva glaſets rymd eller Capacitet är den ſamma i köld och hetta, ehuru troligt ſynes, at det åfven utvidgar ſig något litet, hvaraf ſker, at mindre Qvickſilfver utlöper utur glaſet vid kokningen, än vårmen i annor händelſe ſkulle uttrånga. Följakteligen lärer Qvickſilfret i ſjelfva verket något litet mer af hettan utvidga deſs volume, än föregående rön och proportioner medgifva. Men utom det jag ej vet någon method, hvarigenom man kan komma ſanningen närmare än genom denna, då förſöket med all aktſamhet oftare uprepas; ſå lärer ock det af glaſets egen åndring förorſakade fel vara ganſka ringa. Åtminſtone ſynes det viſt, at Qvickſilfret expanderar ſig något mer, än Kraft och De l' Isle tilförene funnit, nemligen, ifrån frys-kallt til kokhett, ſåſom 10000 til 10150 eller 10153.

Om

Om Boskaps-sjukan, som i Finland några år varit gångbar, och om de medel, som lyckligen blifvit försökte til dess förekommande och botande;

Af
JOHAN HAARTMAN, M. D.
Provincial Medicus i Åbo Län och Ledamot i Kongl. Collegio Medico.

Under de trenne år jag här vistats såsom Medicus, har jag beklageligen måst årfara, at en Boskaps-sjuka, så sistledne som de föregående somrarna, på särskildta orter bårtryckt en myckenhet horn-boskap, Landtmannen til otrolig förlust. I synnerhet störtade deraf förleden sommar, då torrkan och hettan var odrägelig, en otrolig myckenhet håstar, jämte något af den större Horn-boskapen; besynnerligen omkring Tavastehus, såsom i Janacala, Wänå, Huttula och Sexmäki Socknar, hvarest flere hundrade kreatur i hvarje Socken dödde. Här omkring Åbo gick det hårdast på Stor-boskapen, besynnerligen i Vehmo och Virmo Hårader, hvarest i somliga byar knapt något Kreatur räddades.

Ju starkare torrkan och hettan är om Somrarna, desto grymmare härjar denna sjukdom; ty kreaturens våtskor blifva deraf skarpa och benägnare til röta, åfven som Människans. Är Boskapen skild ifrån vatten, på skoglösa fält, utstäld för Solhettan; eller ock på kärraktiga ängar, där

 han

han ej annat har ån rutit vatten och lerigt eller med gyttja blandadt foder och bete ; løper han större fara för denna sjuka. Om Boskapen går i bete, dår den redan störtade ligger antingen aldeles intet eller ock illa nedgrafven, anstickes den strax af smittan, som genom sådan ovälighet har på somliga orter blifvit lika som Endemisk.

Dår ångarna stå en god del af Sommaren under vatten, blir gråset når floden såtter sig, öfverdragit med slem och gyttja, och år, efter fleras observationer, så skadeligt, at den Boskap, som dårmed stillas två dagar å rad, får utsot. Man vet ock hvad stank den beklageligen nog bekanta grås-masken, som i år hår var mycket allmån, åstadkommer: huru oråkneliga kråk sommartiden uppehålla sig i vattu-pussar och kårr, hvilka vid långsam hetta uttorrkade, blottstålla asen, som ej mindre inficiera luften, ån det stagnerade vattnet förut gjorde, hvartil Larvor af andra Insecter, men egenteligen Blad-löss, Aphides, hvilka i torra och heta somrar måst alstras, ej litet bidraga. Jag har sjelf ofta mårkt, at desse, jåmvål långt ifrån, gifva en besynnerlig elak lukt, ej olik excrementernas stank efter dem, som om somrarna hafva Diarrhéer och Dysenterier ; och det så vål medan de lefde, som i synnerhet sedan de af rågn blifvit fördrånkte.

Detta ådagalågger orsakerna, hvarföre sjukdomen ej altid blir en smittosam farsot på alla stållen: nemligen ej dår, hvarest kreaturen hafva tilråckelig skugga, godt vatten och godt bete, hvar på i år mångastådes var brist, för den starka torrkan ;

kan; och hvarest de ej eller vinteren förut blifvit illa disponerade af illa bärgat och unknadt foder, eller besvårade af elak luft efter stinkande vatten eller döda djur och Insecter. Men om några af dessa förmoner saknats och Solhettan där til stött, har sjukdomen gemenligen infunnit sig. Däraf kan förklaras, hvarföre den börjar och är värst under hetaste årstiden, nemligen i Julio; och gemenligen stannar i medio Augusti. Jag sade gemenligen, ty uti några byar i Hvittis Socken har sjukdomen ock något litet visat sig om vintrarna, förmodeligen af elakt kärr-hö, som vuxit i stinkande vatten och gyttja. Man finner ock nu orsaken, hvarföre sjukan ej är gängbar alla somrar, utan då svårast, när Solhettan är stark och långvarig, luften lugn och qvalmig, utan at då och då af mellankommande blåst och rågn blifva svalkad och renfad; men i synnerhet, hvarföre får, getter och svin ej så lätt angripas, icke eller kalfvar, utan kor, oxar och hästar, och af dem i synnerhet de fetaste och bästa mjölk-kor, som mäst stått stilla: ty de större kreaturens vätskor äro skarpare och hetare, samt mera til röta benägne, därföre plägas de mer af tärst och en tilstötande utvärtes hetta, än Kalfvar, Föl och små Boskap, hvilka, likasom Barnen, ej ännu äga så hetsiga och til röta så mycket benägna vätskor. Och såsom man i allmänhet anmärkt, at ju gamlare kreaturen blifva och ju fetare de äro, desto skarpare blifva deras vätskor, så tyckes äfven orsaken, hvarföre kor störta mer än hästar, däruti bestå, at de senare ej stå så mycket stilla, utan äro i mera rörelse.

Man

Man har väl hört i Österbotten föregifvas som skulle Boskaps-sjukan därstädes härröra af Insectet *Cynips*, Faun. Sv. 925 och 926. Men som sjukdomen där, enligt Herr Magister Holsti Disputation därom, under Herr Professor Kalms inseende, verkeligen varit den samma, som här, och man här ej blifvit varse detta Insect; man e eller då kan finna orsaken, hvarföre Getter och små-kreatur ej deraf angripas; så tyckes man hafva billig anledning at tvifla om denna orsakens riktighet, hälst somlige kreatur dö utan utvärtes å-kommor och svulnader, endast af Feber, som går til kallbrand.

Hvad vidare sjelfva sjukdomen til dess art och beskaffenhet beträffar, så är den i första början ej så snart dödande, ej eller så starkt smittande, som sedan, när hettan och torrkan länge continuerat, och smittan af flera störte kreatur samt andra tilstötande rötande Materier blifvit ymnigare och fått sprida sig kring Luften. Sjukdomen märkes ibland utan svulnad, och kan det då vara gjordt på et enda dygn, ja ock innom 10 timmar, i hvilken händelse Kreaturets idislande afstannar, ögonen stå stinna och förvända, öronen hetta och sloka, kroppen skälfver, blodflytning märkes genom näsbororna, och blodig eller stinkande fradga står utur munnen, samt vid öpnandet efter störtningen, finnas de invärtes någorstädes hafva svartnade eller gulbruna gangrenerade ställen och fläckar. Men hos andra, och där sjukdomen ej är så häftig, där går det ut på flera dagar til 3 a 4, och då märker man endast förvända rinnande ögon med afstannat idislande, hos somliga hängande hufvud,

flo-

ſlokande heta öron, något puſtande och tungt andande, matthet och liggande, ſamt undertiden flemmiga flytande nåsboror, hvarvid en ſvulnad förr eller ſenare börjar at viſa ſig, (utan at alla nyſsnämnde tecken förut blifvit altid obſerverade,) hvilken altid är mjuk och blöt.

Således är ſjukdomen ſtundom en mycket galoperande och dödande Feber, åfven ſom Peſten, utan at altid komma til utſlag; men däremot, alt ſom denne är mindre galoperande, kommer åfven ſvulnaden långſammare, hvilken gemenligen växer til en flat hands ſtorlek eller därutöfver, och ſätter ſig på olika ſtällen: antingen på fötterna, då den är minſt farlig, eller på magen och under käften, ſom är farligare, eller i ljumſken, på juret, halſen, hufvudet och på frambogarna, då den är farligaſt och ſnaraſt dödande, om ej tjenlig bot mellankommer. När deſſa ſvulnader öpnas, flyter därutur tunt vahraktigt vatten, och de kreatur, ſom vederfås efter dylika ſvulſter, miſta gerna huden på det ſtället. Uppe omkring Tavaſtehus, hvareſt ſtörtningen varit ſom ſtarkaſt bland håſtarna, och ſvulnaderna nog ſtörre och högre, påſtås af ſomliga, ſom ſkulle deſſa ſvulſter innehållit våder. De ſom flådt huden af den ſtörtade Boſkapen, finna altid, at det ſvulnade ſtället innundre varit ſvartnat, och at hela aſet ſtraxt efteråt varit ſkråckeligt ſtinkande. Diarrhéen, ſom ſomliga få därhos, med blodblandade tunna ſtinkande excrementer, är en tilfällighet, ſom ej juſt händer alla, och anſes i början för en god Naturens verkning, allenaſt man aktar vid den ſamma, ſåſom vid Diarrhéer

hos

hos Människor i synnerhet om Sommartid och om Hösten efter stark hetta, at den ej får taga öfver hand och gangrenera tarmarna; ty genom lindri Diarrhée mista de i början det rötaktiga giftet magen, som ock den til röta starkt inclinerade ě mniga gallan, hvilken altid hos dessa finnes i sto öfverflöd. De som gifva dessa kreatur in, mårk deras andedrägt vara mycket illa stinkande.

Denna Boskaps Pesten har smittat Männi skor, som gifvit de sjuka kreaturen något in, el ler flådt Huden af de störtade, samt har hos det förhållit sig på lika sätt, nemligen, börjat med ha stig kyla och Feber i hela kroppen, hvilken all qvällar blifvit exacerberad, hvarjämte de ej lång efter första Febern och kylan, på olika ställen a kroppen, förmärkt et kliande, som gått til e brännande svullnad och rödnad, med klara därp uplöpande vattublåsor, til valnöts storlek och dät utöfver, men sedan efterhand innom dygnet svart nat och förorsakat döden. Vi hafve därpå otvis velaktiga prof här i Landet, så väl at det jag praxi sjelf förfarit, som ock hört af flera berättas men i synnerhet har jag efter skedd anmodan, tå omständeliga Casus af Herr Kyrkoherden Idman i Hvittis Socken och Björneborgs Lån, och den därföre tillika med mina egna Casus til Kongl. Col legium Medicum affändt. Detta bestyrkes åfven af den händelsen, at en Karl på tråtts lade sig om aftonen frisk at sofva uti et i denna sjukdom stört kreaturs hud, den han aftonen förut flådde, och om morgonen därpå fans död däti liggande; såsom ock af en Piga, i hvars barm Matmodren stoppa de sin hand, med hvilken hon sjelf i kreaturets

hals

hals instoppat botemedel, sedan Pigan på befallning sådant ej velat göra, hvaraf samma piga sedan strax därpå fick hastig Feber, med rödnad och blåsor på Bröstet och dog.

Som de til Kongl. Coll. Med. insånde berättelserom denna Pestens Symptomer hos Månniskor, visa, at den mycket liknar den förr detta mer bekanta Angelska svetten, *sudor Anglicus*, *Ephemera Anglicana Caji*, Letusa Linnæi, Bulluka vel Pestis debilitata alior, (hvilken för ungefärligen 300 år sedan grasserade i Angland, och i Sverige under namn af Digerdöden varit bekant), med hvilka Auctorers beskrifningar ofvanrörde Symptomer åro öfverensstämmande; och den beskrefna Boskaps-sjukan, med hvad på Månniskor år observerat, finnes i hufvud-omständigheterna enahanda med hvad Sauvages, Landshöfdingen i Languedoc Herr Lenain, D. Ramazzinus, Medici uti Genf, Drovin, och Herr Holstius härstädes i sin Disputation anfört; så lämnas til tidens närmare granskande, om icke denna bör anses för en och den samma med den i hela Europa så mycket undersökta Boskaps-Pesten, och gemensamt med denna sistnämnde erkännas för en Species af Angelska Svetten, fast ej altid så hästig, hvilken vid hvarje Epidemie, åfven som kroppoma, så til Symptomer som häftighet något varierar. Dess lyckeliga flötnings-sätt medelst svettdrifvande saker, som flere i Landet med mig funnit vara det båsta, tyckes bestyrka det samma, hvilket nu blifver det andra jag, efter lofven, vil fullfölja, så i anseende til de friskas præserverande för denna sjukdom, som ock de redan sjuknades välteliga botande. Til

Til det förra ändamålets vinnande, har jag hufvudsakeligen tänkt på sådant, som varit svalkande under påstående sommar-hetta, samt tillika något hindrat rötan i kroppen och smittors antagande; men i senare fallet högst angelägen om sådana botemedel, som påliteligen stått emot rötan och väl drifvit svetten, utan at tillika vara hettande, än mindre befordra rötan. Præservative har jag derföre brukat et pulfver, som bestått af halft Skålp. oluttradt Saltpetter, 2 à 3 lod Salmiac och et lod Camphert, hvaraf man gifvit åt hvarje kreatur en fingerbår full 2, 4 à 6 gångor i veckan. Härhos har jag gillat Herr Mag. Nils Idmans sed, at om våren och sommaren stundom gifva Boskapen at dricka lag, kokad af Myrstackar med dess lefvande Myror och ägg, med sallaka eller salt blandad: ty jämte den styrkande Kådan och sältan, innehåller detta en flyktig, styrkande och läskande syra. De som blandat unga granskott härtil, hafva gjordt det än kraftigare. De som ej kunna få tilräckelige Myrstackar, kunna nyttja, såsom sades, Granskott eller Enris med sina Bär, eller som bättre vore, svarta Vinbärs-Löf, med stjelkar och alt sönderstötta, eller ock, i brist häraf, taga 3 skedblad eller 4 af det syrliga vattnet, som står öfver tjäran, och utblandat med något annat vatten, och så ösa det i Boskapen, eller i dess ställe imälta ¼ qvarter Tjära uti halftstop upkokat vatten, och sedan det kallnat, hålla blotta vattnet uti kreaturet twänne gångor i veckan eller oftare; dessa förbättra tillika ansenligen kreaturens elaka vätskor och rötaktiga öfverflödande galla. At låta Boskapen beta på skuggrika och skogslupna marker, sedan de förut om nosen med

Tjä-

Tjära blifvit bestrukna; at mellanåt låta dem vädra på högder, hvarest man ser Boskapen gärna vilja uppehålla sig den hetaste tiden på dagen, och laga at de flere resor få dricka, samt stå hälst uti rinnande vatten, är funnit rätt godt. Vil man, då sjukdomen spörjes i granskapet, hålla uti dem något Ättika, Pontak eller Brånvin, (med Malört eller eljest,) jämte Myr- och Granris lagen, är det så mycket bättre, såsom läskande och smittan qväfvande; men at blanda däruti Lin- eller Bomolja, eller efter sedvanan gifva Bomoljan ensam, har jag ej funnit rådeligt, om icke vid tilstötande Diarrhée, så vida jag sett, at fet Boskap snarare stört än den magra, och oljorna öka gallan.

At om våren i Majo gifva Boskapen något laxerande i Myrlagen, hvartil somliga här i Landet nyttja Lycopodium clavatum, på Finska Varixenvarpat eller Hurtcanvarpaan; det är äfven godt, så vida de i tid afföra gamla qvarlefvor af elakt vinter-foder, som den förledna vinteren nog allmänt vankade härstädes, och ej annat kunna, än öka gallan och illa disponera Kreaturen til röta, hvaraf de vid tilstötande långsam och stark hetta kunna för rödsot eller denna sjukdomen. Men at bruka laxerande medel för friska Kreatur, sedan sjukdomen blifvit gångbar, det har jag flere resor observerat vara skadeligt. En gaf sin Häst, som var nog fet och gick i bete, där sjukdomen i granskapet var gångbar, såsom præservativ 2 lod Hepar Antimonii, som laxerat, men 2 à 3 dagar efter var samma Häst både död och nedgrafven, änskönt han vid pulfrets ingifning ej märktes det

E min-

minsta sjuk, eller af qvarkan, såsom andra Hästar (*), besvårad. Vil man efter brukade laxer-medel åfven i Majo öpna ådren på de blodrikare, så är det åfven verkeligen tjänligt. Jag har observerat det på flere Håstar, som sedan begått sig vål, fast de med andra Håstar, som stört, gått i bete; men at öpna ådren under sjukdomen, det har jag allmånt hördt denna sommar vara befunnit skadeligt af flera, som det til sin skada förfökt, och mer ansett det för et medel at befordra störtningen.

När något Kreatur verkeligen finnes efter förr angifna teken vara sjukt, då brukas starkare bote-medel, ån hittils äro nåmde. At 1 Skålp. oluttrat Saltpetter, ¼ Skålp. Liljeconvalje-blomster, ¼ Skålp. Chamille-blommor, 3 lod Campherr och 5 lod Salmiac, til pulfver sönderstötte och sammanblandade, har jag med mycken nytta låtit flera denne förledne sommar bruka til 1 fingerbår full 2 à 3 gångor om dagen, med de förut nåmde vatten, når tilgång ej varit på svarta Vinbårs blad och stjälkar eller Chamille-blommor at koka med och gifva dem dricka. Genom Landshöfdinge-Åmbetet lagade jag ock, at detta blef af Kronobetjenterne på flere ställen til Almogen utdelt, samt har ej förnummit annat, ån at det gjordt önskelig verkan, hälst når det tilräckeligen blifvit brukat. Andra har jag styrkt, at

(*) *Nästan alla Hästar vore hår i Länet hela denna torra Sommaren igenom mycket besvårade af hosta med flytande näsborör, dock utan at däraf dö, om ej de andra til beskrefne sjukdoms hörande Symptomer tilstött. Mån ej af det elaka fodret vinteren förut?*

at i lika små doses bruka 5 delar Saltpetter med 1 del Hjorthorns Salt blandade, och funnit det vara än bättre.

För trånne år sedan sökte Bönder ifrån Nyland bot hos mig för sin i beskrefna sjukdom störtande Boskap. Jag gaf dem det första beskrefna pulfret af Saltpetter, Salmoniac och Camphert, at bruka om morgnarna, til 2 a 2½ fingerbår i sänder, och dårhos Ryss-olja med hälften dåremot svarande Hjorthorns-olja, hvaraf hvarje afton skulle gifvas et sjukt kreatur 50 à 60 droppar. Sommaren dårpå kommo andra Bönder åter ifrån Nyland til mig, hänviste af dem, som året förut fått önskelig bot, och begärde hjelp för samma farsot, och fingo äfven det samma. Nu förleden Sommar kommo åter Bönder ifrån trenne Byar, äfven ifrån Nyland, 18 mil härifrån belägna, och begärte åter hjelp, sägandes sig vara til mig hitviste af dem, som förledne Somrar hos mig varit och fått önskelig bot, utan at et enda kreatur dödt, som fått af oljan och pulfret, hvarföre jag åter gaf dem det samma. Häraf tyckes nogsamt kunna slutas, at samma medel äro păliteliga, det äfven andra häromkring besannat, och tillskrifver jag deras verkan, utom pulfret, förnämligast det i Hjorthorns oljan varande Hjorthorns-saltet, hvilket jag i anledning af D. PRINGELS observationer ofta sett vara et păliteligt motgift uti alla illa artade röt-och utslags *Febrar* och tillika härligt svettdrifvande medel.

Här i Landet berömmes ock mycket at taga af et stört Kreatur lefren, mjälten eller lungorna,

na, och uti en ugn brånna det til svart pulfver, samt sedan gifva Boskapen dåraf in, och friska halft, och den sjuknade helt skedblad; jag har ock styrkt flera at bruka det samma, så vida alla kreatur och dess delar, brånde til svart pulfver, innehålla et flyktigt Salt, som i verkan öfverensstämmer med Hjorthorns-saltet och oljan at stå emot röta, och dårföre bör, såsom D. PRINGEL vål observerat, detta påliteliga Antisepticum nöga skiljas ifrån stinkande rötande saker, (Putrida) som åro roten til det måsta onda i alla lefvande kroppar. Men icke ser man den minsta orsak, hvarföre de skola endast hålla sig til lefren, mjälten, hjertat eller lungorna, om icke för det dessa delar åro blod-rikast, såsom somlige tro, utan vore det önskeligt, at allmånheten förmåddes til at brånna hela kreaturen: ty då sluppe de aldeles den smittande stanken som afen i flere år åstadkomma kunna, når de nedergråfvas, eller som vårre år, blifva liggande på marken. Folket exponerade sig då ej för at vid kreaturens öpnande blifva smittade: de rensade och til en god del upfyllde Luften med det flyktiga saltet, som under förbränningen i ugnar eller under bar Himmel spriddes ikring, samt finge åfven et större förråd Pulfver til at bruka för de friska och sjuknade kreaturen. I anledning af skårstens-sotets öfverensstämmelse med detta pulfver, i hånseende til dess Ammoniacaliska particlar och svettdrifvande verkan, har man ock styrkt flera, til at gifva kreaturen om qvällarna af det samma, som åfven varit godt. Svarta tjocka Entråds-oljan hafva ock många funnit göra godt; men såsom det ej innehåller något flyktigt Salt och år mera hetsande, har det ej, sedan rö-

tan

tan i kroppen tagit öfverhand, kunnat åstadkomma den nytta, som Hjorthorns-saltet och oljan. BJELKENS Elixir, eller det så kallade HJERNES Testamente, hafva äfven funnits göra godt verkan, i synnerhet på Folk, när det blifvit straxt i början brukadt, då de befordra svett, och icke för hastigt laxera.

Sådana hetsande saker, som tillika ej innehålla något flyktigt Lutsalt eller Theriac, dem har man aldeles afstyrkt; ty de öka hettan och tillika befordra rötan, hvarföre Terpentin-olja i synnerhet, och de måsta brukeliga Boskaps pulfver äro opåliteliga. Sammaledes har man, såsom högst skadeliga, aldeles afstyrkt sådana Bote-medel, som skämma gallan och följakteligen öka rötan och giftet uti kropparna, såsom Ostron och Snäckskal, oaktadt Doct. SAUVAGES tilstyrkt at bruka dem, Orstenen, Spatum Frictione Fœtidum, och andra dylika.

At upsticka svulnaderna, rista eller scarificera dem, at de komma til blödning, och i hålen instoppa svarta sönderstötta Vinbärs-blad, törbinda såret med osaltad och med sot blandad färsk Ost, eller som Bönderna bruka, at bestryka dem med blå spik-lera ifrån kall-källorna, eller med gås-leran, är af flera med nytta försökt. Blandas leran med pulveriserad Britanicæ Rot, på Finska Saviputolen Jurit kallad, eller Tjära, är det så mycket bättre.

Til luftens renande ifrån rötaktiga ångor, vore, såsom sades, de störte Kreaturens upbränning hufvudsakelig; men därhos kan en hvar röka sina

Ladugårdar och Få-hus med Svafvel eller Krut, eller koka Ättika i de samma, hvars imma och rök vissast utrota smittan. Flyktigt luktande saker t. e. Dyfvels-träck, Hvitlök, Angelica &c. göra väl smittan mindre kånbar, men om de därföre utrota henne, tviflar jag mycket.

Anmärkning om Krydd-gårdars vattnande uti torra Somrar,

Af

JOHAN LECHE.

At tjenstfolket håller Krydd-gårdens vattnande för fåfängt, af orsak, at krydd-gårds växterne, oaktad all härpå anvånd möda, icke det ringaste förkofrat sig, förrän rågn kommit; förefaller mig ingalunda underligt, ty vattna väl är et tungt arbete. Det kommer mig mera främmande före, när ock de, som både kunna tänka djupare, och hafva olika interesse med tjenstfolket, beropa sig rätt alfvarsamt på förfarenhet i detta fallet, och vilja bevisa vattningens onyttighet med följande skäl: Rågnvattnet, såga de, är rent och fritt för blanning af främmande saker; derföre kan det såsom et menstruum uplösa af jorden de delar, som äro växters föda, och såsom et lixivium föra dem in med sig genom växternas porer. Hvaremot det, som til vattning brukas, är hårdt, det är, har redan blifvit et Lixivium, efter det hyser i sina porer muria, som allestädes

finnes

finnes i jorden, jämte järn-partiklar och dylikt; och därföre icke är tjänligt at befordra plantors växt. Jag medgifver gärna, at Måsse-och Myr-vatten är otjenligt til vattnande, för den järn-syran skul, som det håller. Men monne något ställe är så olyckeligt, at det ej har tilgång på bättre vatten än detta. Å-och Sjö-vatten äro rätt goda til vattning. Bruns-vatten har väl ofta salt- eller kalkämnen i följe, men merendels til en ringa och föga märkelig halt, och kan därföre så mycket mindre hindra växten, som jag, i de sumpiga Krydde-gårdar vid Biskops-gatan i Åbo, sett och smakat Saltet, som under påstående vår-torka varit utvittradt såsom rimfrost på kanterne af de där brukeliga mycket höga Krydd-sängar; och icke desto mindre årfarit, at dessa Krydd-gårdar uti sin salta jord burit Socker-ärter och Köks-krydder så goda och tidiga som andra; när allenast skötslen varit lika.

När nu Krydd-gårdens vattning föga båtar, ändock vattnet för sig sjelf ej har skuld; så måste felet bestå i något annat, det få hafva brydt sig om at utröna, efter man sällan gör sig besvår, at genom bråksamma försök söka skäl emot det, som man tycker vara fulleligen grundat.

Jag har funnit, at vattning gör Krydd-gården samma tjenst, som et godt röt-rågn, när vattnet varit lika så ymnogt. Min förfarenhet skal förmodeligen få vitsord af följande försök:

Jag hade til hands en Cylindrisk bläck-dosa, hvilkens högd inuti fans 3,480 Decimal Tum.

Dess tyngd efter Troisk vigt	-	7 lod	64	ass.
Vatten som däruti rymdes, vägde		43	-	161 -

 Jag

Jag fyllde och packade dosan med jord af en mull-bänk, som var tilräckeligen våt, efter det några dagar förut nog rågnat.

Dosan med jorden fans då våga	55	lod	259	afs.
Altså vägde våta mullen -	48	-	195	-
Samma mull torrkad - -	30	-	108	-
Vattnet som bortdunstat - -	18	-	87	-

43 lod 161 afs : 3,480 tum :: 18 lod 87 afs : 1,463 tum. Torra mullen i dosan åter lagd och något packad, intog i högden af dosans rymd 3,000 Tum.

Efter nu 3 decimal tum hög Trägårdsmull som är torr, behöfver til sit fullkomliga igenomblötande så mycket rågn, at det uti Ombrometren eller något annat kärl, som har perpendiculaira sidor, stiger til en högd af 1,463 Decimal Tum, så vilje vi nu se, om Krydd-gården som på vanligt sätt vattnas, får vatten til samma myckenhet.

Krydd-gården må bestå af 20 sängar, hvardera af 20 fots längd och 3 fots bredd; altså har hvar säng en Area af 6000 quadrata Geometriska tum. Och derföre om vattningen skal vara tilräckelig, fordras til hvar säng 88 kannor, och til alla 20 sängarna 1756 kannor vatten. Låt nu Sprut-kannan hålla 5 kannor, så måste hon fyllas och på sängarna tömas 351 gångor, innan alla fått nog. Nu blifver frågan, om någon kan hinna med eller härda ut på en afton med så styft arbete? Det blifver så mycket odrägeligare, som det ej därmed är gjordt. Detta samma vatnet måste ju förut vindas up af brunnen, eller båras up ifrån Åen med Så à 24 kannor, som gör 73 Såar: Eller ock köras up från Å eller Sjö uti Oxhufvud à 100 kannor, som gör 17 à 18 körslor. Det

for-

fordrar sin tid och vackert arbete, innan så många kärl blifvit fyllda och upforslade.

När nu et sådant vattnande befinnes vara omöjeligt, fast man ock hade det arbetsammaste och årligaste tjenstfolk, som kan gifvas, så ser hvar och en, at vattningen, sådan som den gemenligen sker, är otilräckelig, och därföre äfven onyttig, om den ock skedde hvarannan dag hela månaden igenom.

Därföre frågas: skal man då låta blifva at vattna? Jag svarar nej. Men at vattnandet skal ske på följande sätt: Låt vara, at den vattning, som af idogt tjenstfolk förrättas, är ej tilräckeligare för hvar afton, än til en fjerdedel af det som den torra jorden kräfver, när hela Krydd-gården på en gång öfverstänkes. Användes därföre samma myckenhet vatten på ¼ af Krydd-gårds sängarna hvar afton, så kan hela Kryddgården på 4 aftnar blifva tilfyllest vattnad. När så skedt, lärer man åtminstone i 4 dagar få hvila, innan man behöfver samma omgång.

På detta sätt blifver hvar säng hvar ottonde dag väl igenom vattnad, hvilket i starkaste torrka tyckes vara nog. Och då får man säkert röna, at vattning ingalunda är fåfäng eller onyttig.

Utdrag af Kongl. Vetenskaps Academiens Dagbok, samt af några inkomna Bref och Berättelser.

I.

Comministern vid En- och Njutångers Församlingar i Hälsingland, Herr Jonas Iggberg, har gifvit tilkänna, at strax vid

Prästegården är en liten sjö eller kärn, 212 famnar lång, 102 bred, fyra högst fem famnar djup, belägen imellan tvånne branta bärg. Sjön har intet inlopp, men vid stark Vårflod rinner därutur en liten bäck utföre höga backar ned til hafvet, hvarigenom ingen fisk synes kunna gå up. Uti denna sjö hafva tilförene inga andra fiske-slag funnits, än Abbor, Mört och Åhl, och de ganska små. År 1745 om våren, ditsläpptes 22 stycken Gäddor, af vid pass et qvarters längd, at försöka, om de ville trifvas. Följande året om våren i lek-tiden, gingo någre af dem in i Ryssjor, och funnos på det ena året hafva vuxit nästan til dubbel storlek. De släpptes åter lefvande i Sjön, och det gjorde man äfven de följande tre åren, så framt icke någon fastnat vid näten eller skadat sig, at den ej kunde lefva. År 1750 om våren hade dessa Gäddor så förökat sig, at man på en gång fångade 24 stycken, och en annan gång 26, som alla voro 1 aln, ja 5 quarter långa, utom många små, som strax släpptes. År 1751 om vinteren qvafdes en stor del af fisken i denna lilla sjö, men Gäddorna förökade sig likväl så, at man om våren år 1754 fångade med Ryssjor 300 stycken; år 1755, 400; år 1756, 450; men år 1757 allenast 332 Gäddor, utom små och dem man tagit med krok eller nät, som här ej räknas. De största hafva vägit et halft pund. Det märkeligaste här vid är, at de andra slags fiskar, som äro i samma sjö, väl tyckas hafva något aftagit til myckenhet, sedan de fingo Gäddorna ibland sig, men däremot tiltagit i storlek, besynnerligen Abborarna, som nu vanka til 1½ marks vigt, i det stället man tilförene sällan fick någon af en half mark. Herr Comministern

sluter

sluter dåraf, at Gäddorna ingen skada gjordt, och håller för öfrigt den stora fisk han nu får för långt nyttigare, än den myckna små där förr vankade.

II.

Philosophiæ Magistern Herr C. G. Barkman, har ingifvit en med hederliga och trovärdiga måns vittnesbörd styrkt berättelse, huruledes han, i affigt at utröna, om, efter gemene mans sägn, af utsådd Svingel kan växa Råg och tvärt om, år 1756 om hösten, på Nås Säteri vid Nyköping, af hård grås-vall upgrafvit tre runda fläckar, vid pass 1¼ aln breda tvärt öfver, och en famn ifrån hvarandra. Uti en af dem planterades 100 Råg-korn, uti den andra 100 Svingel-korn, och uti den tredje, lika många af hvardera slaget. På Svingeln göddes med en half skott-kärra god brunnen gödsel, men på de andra fläckarna fördes ingen gödsel. Vid skörden, förleden sommar 1757, befunnos, där Rågen såddes, 60 stånd ren Råg, utan at något enda Svingel-stånd syntes däribland. Där Svingelen blifvit sådd, stod en ganska tät och frodig Svingel, utan at något enda Rågstånd där fans. På tredje fläcken var en blanning at nästan lika många Svingel- och Råg-ax. Försöken årb gjorde på en lagom torr plats. Kongl. Academien har velat nämna detta försök, icke såsom nytt eller til utgången ovåntadt, utan endäst, at om möjeligt år, söka öfvertyga den enfaldiga Landtmannen, huru högst angeläget år, at hafva rent utsåde, emedan af utsådt ogrås aldrig annan skörd väntas kan, än ogrås. Svingelen år en egen ifrån Råg aldeles åtskild ört, som växer af egna frön.

III.

III.

Plåtslagare åldermannen Olof Berg Månsson, har upgifvit tvänne påminnelser, ländande til Järnbläcks Taks bättre conservation, som tyckas äga god grund. Den förra, at Bläck-plåtarna ej pläga anstrykas, förrän de redan äro tilhopa fogade, hvaraf sker, at de uti eller imellan vecken och fogningarna blifva oanstrukne: och som fogningarna ej blifva så täte, at ju vatten tränger sig därimellan, angripas de gemenligen först i sjelfva fogningarna af rost och göra läck, hvilket förfarenheten intygar så förhålla sig. Til förekommande däraf, böra plåtarna antingen först på båda sidor med god Vernissa anstrykas, innan de tilhopa fogas, eller åtminstone bör under fogningen Vernissa strykas imellan vecken, förrän de aldeles sammanfästas. Den andra påminnelsen är, at när taken, efter några års förlopp, skola å nyo anstrykas, måste man, om eljest färgen skal kunna fästa sig och ej strax afrinna, förut väl afskrapa en hinna af rost, måsa och annan orenlighet, som lagt sig öfver Järn-bläcken. Denna skrapning bör ej, efter förra vanligheten, förrättas om Sommaren, utan på första Våren, så snart snön smält af taken, emedan den då, enligt Herr Berg Månsons förfarenhet, lättast och bäst går för sig; men sedan Solen och Sommar-värman fått bada på taken någon tid, skal berörde hinna nästan omöjeligen stå at så noga afskrapa, som sig bör. För öfrigt är högst angeläget, at Vernissan väl kokas samt med behörig omsorg præpareras och påstrykes.

IV.

Herr Capitaine P. Hårleman, hår igenom några års förſök at upodla Måſſar, ſom åro med Rehn-och Björn-måſſa bevåxte, funnit det ſåttet vara med minſta koſtnad måſt lönande, at förſt låta rothugga alla trån och buſkar, ſom dåruppå finnas, hvilka antingen hemföras til brånſle, eller affides på någon olåndig mark låggas i högar, at, ſom båſt vore, dår förrutna eller ock upbrånnas, men ingalunda på ſjelfva Måſſen, emedan dår någon brånning eller ſvedjande ſkedt, upkomma gemenligen en myckenhet björk-telningar, ſom icke utan mycket beſvår och koſtnad kunna utrotas. Mullen efter de förruttnade, eller aſkan efter de brånda buſkar och rötter, kan ſedan påföras til gödning, dår det behöfves. Dårnåſt böra tufvor afſkåras och låggas antingen i Dynge-dalarna eller under kreaturen i båſarne, at förruttna, hvaraf blifver en förtråffelig gödſel. När detta år förråttat, ſlås diken genom Måſſen, ſå många ſom pröfvas nödiga, i anſeende til deſs mer eller mindre ſankhet: Vattnet ledes dit båſta affallet kan blifva. Om vinteren dårefter, påföres fårſk håſt-dynga, ſom om våren utbredes, at Måſſen någorlunda blifver betåckt, på ſå ſtort ſtycke man det året kan åſtadkomma: hvarmed fortfares årligen, til deſs hela fåltet år upodlat.

Når det gödda ſtycket hunnit blifva om våren någorlunda torrt, beſås det med hafra, blandad med det båſta hö-frö, ſom kan århållas, til en tredjedel eller hålften emot hafran. Det hackas neder med en trå-harkla, ſå framt Måſſen ej år ſå ſtadig at han bår håſten, i hvilken håndelſe det

kan

kan ske med en lätt harf. Första året får man
bärga en vacker bätra. Året därefter visar sig
härlig gräs-vall, som gifver en ymnog välsigne
af foder. Finnes sedermera å et eller annat ställ
marken ännu vara med någon tjock och djup M
så bevåxt, som häst-gödslen ej kunnat bränna,
ste den med järn-harckla uprifvas och bärtför
färsk häst-dynga åter därpå utbredas och ställ
nyo besås. Är en Jordägare i stånd, at efter 6
eller 10 års förlopp göda samma Måssa å nyo,
han at vänta en ömnog välsignelse, och lärer i lån
liga tider ej hafva af nöden, at på Culturen g
någon kostnad. Den nya ängen bör hägnas i nå
år bärtåt och inga Kreatur därpå insläppas,
dess han kommit til full stadga, emedan han
jest blir full med tufvor och ojämnheter. K
stybbe skal på Måssar göra så godt gagn, so
häst-gödning, hvilket kan försökas af dem, so
tilfälle därtil hafva.

V.

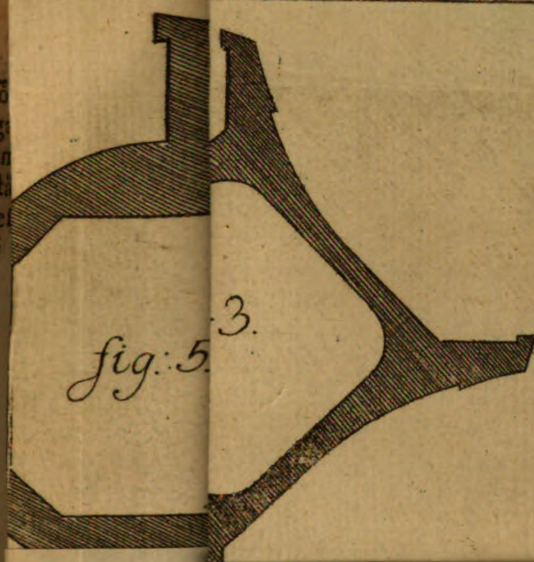
Åtskillige hafva förfrågat sig hos Academie
hvad tid på året Träd, i synnerhet Ekar böra fä
las, då barken til Garfverierna är kraftigast och t
lika sjelfva trädet är til byggnings-åmnen och tr
slögder dugeligast? Svårigheten består däruti,
barken är bäst, som aftages om våren i safve-tide
men at sjelfva trädet då är lösast, samt, om de
den tiden fälles, gifver et ovaraktigt åmne, so
af röta och maskar snart fördärfvas. Til at vinn
måsta gagn både af bark och trä, hafva många så
utomlands som här i Riket med fördel försökt, at
aftaga barken af trädet om våren, utan at fälla
det, och låta det sedan stå et år eller par på roten,
förr-

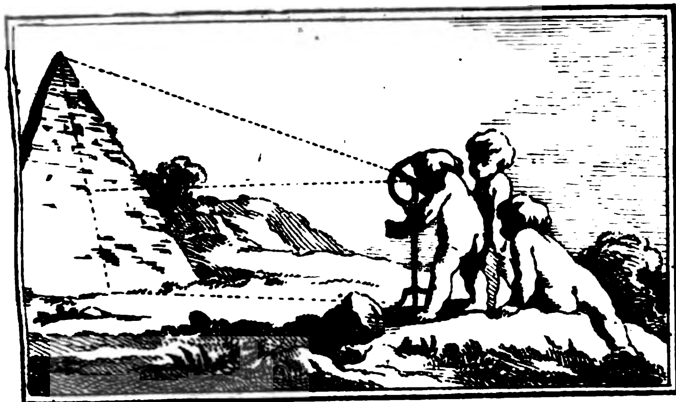

fig.1.

FÖRTEKNING

På de Rön, som äro införde i detta Qv
Handlingar.

fig: 5
3.

KONGL. VETENSKAPS-ACADEMIENS HANDLINGAR,

FÖR MÅNADERNA
APRILIS, MAJUS, JUNIUS,
År 1758.

PRÆSES,
Hr. CARL FR. NORDENSCHÖLD,
Öfverste-Lieut. vid Fort. Ridd. af Sv. Ord.

Om *Månens Parallaxis.*

Det behöfdes ej lång tid och mycken upmärksamhet at finna, der Månen af alla Himmels-Kroppar är Jorden den närmaste. Han betäcker ofta för oss och skymer före Solen och Planeterna, men ingen af dem går

F någon-

någonsin imellan Månen och Jorden. Men huru långt han år ifrån Jorden? år en svårare fråga, til hvars uplösande många undersökningar blifvit anstålde.

De åldsta Philosophers gissningar förtjåna ej upråknas: jag vil allenast til prof nåmna en. PYTHAGORAS, som lefde för 2260 år tilbakas, intagen af förundran öfver den förtråffeliga ordning och sammanstämning han fant i Naturen, föll på den underliga tanken, at verlden år et fullkomligt Musicaliskt Instrument, som vårkeligen och ståndigt gifver det ljufligaste ljud, fastån våra grofva öron det ej höra: at de sju Planeter gifva hvar sin Ton, samt at deras afstånds-långder ifrån Jorden förhålla sig til hvarandra, såsom de sju Toner i Musiken. Månen, såsom den nårmaste, sattes efter godtycko til 126000 Stadiers eller vid pass 4 halfva Jordens Diametrars långd ifrån Jorden (*a*).

ARISTARCHUS, 250 år senare, har efterlemnat en hel Bok öfver detta åmne, och råkade ej långt ifrån målet. Han tyckes först hafva påfunnit den enda såkra utvågen at måta Himla-rymderna, genom utrönande af de stora verlds-kropparnas Parallaxer.

Hvad med Parallaxis förstår, och huru det kan nyttjas at utforska Planeternas distancer, har jag tilförene förklarat, då det beråttades (*b*) huru nåra de Stjernkunnige hunnit försåkra sig om Stjernornas, Solens och Planeternas Parallaxer. Nu återstår at tala om Månens.

Inger

(*a*) *Plinii Hist. Nat. Libr. II, Cap.* 21.
(*b*) *Kongl. Vet. Acad. Handl. för åren* 1750, *och* 1756

Ingen Planet gör Människo-slägtet större tjänst, än Månen, och han tjänar oss desto mer, ju bättre vi känne honom. Den rättelse vi med full visshet af honom vänte i Styrmans-Konsten, til Longitudens århållande, blifver desto mer tilfylleltgörande, ju fullkomligare man hinner taga reda på alla hans rörelses ojämnheter. Därföre är han ock den, som nu förtiden mäst håller Astronomerna vakande. Utan kunskap om hans Parallaxis, skulle våra uträkningar ofta slå felt en hel grad om dess rätta ställe på Himmelen, och hvarken Solens Förmörkelser eller Planeters och Stjernors betäckningar af Månen kunna rätt uträknas.

Månens Horizontal-Parallaxis är i sig sjelf intet annat, än den vinkel, hvarunder Jordens halfva Diameter synes ifrån Månen. Därföre, emedan Månen löper uti en Ellipse omkring Jorden, och altså ej är henne altid lika när, så är ej eller Parallaxis altid lika stor. Ju närmare han är, desto större ser han ut ifrån Jorden, och Jorden ifrån honom, och desto större är hans Parallaxis. Nu är bekant af Trigonometrien, at då man vet huru stor en kropp värkeligen är, samt huru stor han ser ut på långt håll, kan lätteligen uträknas, huru långt samma kropp är från ögat. Därföre, emedan Jordens storlek är bekant (c) fordras ej mer för at få Månens afstånd ifrån Jorden, än at veta dess Parallaxis.

Igenom åtskilliga undersöknings-sätt, har man redan ifrån ARISTARCHI tid vetat, at Månens

 nens

(c) *Kongl. Vet. Acad. Handl. för år* 1750, *andra stycket.*

nens Parallaxis, vid hans medel-afstånd ifrån Jorden, är inemot en grad. Man har likväl länge varit ovifs om några minuter mer eller mindre, och de nyaste Mån-Taflor äro ännu skiljaktige på en hel minut i Parallaxis. Orsaken, at en ibland de angelägnaste puncter i Astronomien så länge blifvit obestämd, är förnämligast den, at bästa sättet at finna Parallaxis genom correspondenta observationer, gjorde tillika på tvånne eller flera långt ifrån hvarannan, dock under samma Meridian belägne orter, ej kunnat värkställas utan stor kostnad.

En Tysk Riks-Friherre, VON KROSIGK, Kongl. Preussisk Geheime Råd i början af detta århundrade, och en stor gynnare af Astronomien, åtog sig ädelmodigt kostnaden, och skickade, år 1705, til Caput Bonæ Spei, en vid namn KOLBE, at där göra motsvarande observationer til dem en annan, WAGNER, skulle anställa i Berlin. Det var ej Herr KROSIGKS fel, at intet blef uträttat. Astronomerne skötto skulden på odugeliga Instrumenter: men KOLBE tyckes hafva haft mera lust och skickelighet at observera på Hottentotterna, än på Stjernorna. Han kom hem på sjuende året, utan at en gång hafva bestämt Caps Polhögd.

Bättre skäl har Abboten DE LA CAILLE gjordt för sin resa, hvilken han på Konungens af Frankrike befallning, år 1750 företog til Goda Hoppets Udd. Såsom en af de käckaste Observatorer i vår tid och försedd med de bästa Redskaper, gjorde Han där en stor myckenhet sköna observationer af allahanda slag. Utom dem, som kunde tjäna

til

til Parallaxernas utfinnande, bestämde han denna, angelägna uddens rätta Geographiska belägenhet, som alt härtils varit ovifs, til ej ringa våda för de Sjöfarande. Han mätte en Meridian-Grad, för at än närmare bekräfta den kunskap vi redan fått om Jordens storlek: och det som bör lända honom mäst til heder, samt var förnämsta afsigten med resan, han determinerade rätta stället af 1935 Stjernor på Södra Himmelen, som tilförene varit osäkre ledsagare för våra OstIndie-farare (*d*).

Til de Parallactiska observationerna hafva de hemmavarande Astronomer, hvar å sin ort, gjordt motsvarande. Jag har uti Kongl. Academiens Handlingar för år 1756 jämfört Hr. De la Cailles och mina observationer på Planeten Mars, och deraf funnit Solens Parallaxis i det närmaste. Nu vil jag jämföra våra correspondenta observationer på Månen, at se, huru nära dess Parallaxis är träffad. Dock bör först kärteligen förklaras, på hvad grund följande uträkningar sig stödja.

Jag vil först och för mera tydlighet antaga, at Jorden är aldeles klot-rund. Låt då *A*, *Fig.* 1. *Tab. III*, föreställa Jordens medelpunct: *P*, dess Norra, och *p* dess Södra Pol: *PBp* den Meridian-cirkel som går igenom Stockholm och Caput Bonæ Spei, hvilka orter ligga nästan aldeles under samma Meridian: *S* utmärker Stockholm, *C* Cap. Emedan Stockholms Observatorium är beläget 59gr. 21m. 20s. vid pass Norr om Æquatoren, men det stället vid Cap, där Herr De la Caille gjorde sina

 ob-

(*d*) *Kongl. Franska Vet. Acad. Handl. för åren* 1748, 1751 *och* 1752.

obſervationer, 33gr. 55m. .12ſ. ſöder om den ſamma; år bågen *SBC*, och altſå vinkelen *SAC*, 93gr. 16m. 32ſ. Så vida Jorden anſes för klotrund, åro dess halfva Diametrar *AS* och *AC* lika långa och til deras längd bekanta.

Låt vara at Månen ſtår någonſtädes i ſamma Meridians planum vid *M* eller *m*, och en Stjerna oändeligen längre bärt i direction af linien *SE*, ſå år vinkelen *MSE*, ſkilnaden imellan Månens och Stjernans Meridian-högder och altſå imellan deras ſynbara Declinationer i Stockholm, hvilken ſkilnad år juſt den, ſom hår borde obſerveras. Samma Stjerna ſynes vid Cap, i direction af linien *CE*, och *MCE* föreſtåller declinations ſkilnaden imellan Månen och Stjernan vid Cap, ſom dår borde obſerveras. Nu kunna linierna *SE*, *CE*, för Stjernans oändeliga afſtånd, anſes för parallela; derföre om Månen år imellan dem i *M*, år vinkelen *SMC* lika ſtor med ſumman af Declinations ſkilnaderna *MSE* och *MCE*; men om han år utom dem, til exempel vid *m*, år vinkelen *SmC* lika ſtor med ſkilnaden imellan vinklarna *mSE* och *mCE*. Således får man, vid de Correſpondenta obſervationernas jämförelſe, ſtrax veta vinkelen *SMC* eller *SmC*, ſom år ſumman af Månens högd-parallaxer på bägge orterna. Det år klart, at ju ſtörre diſtancen år imellan puncterna *S* och *C*, deſto ſtörre blir vinkelen *SMC*, och deſto mera kan man vara ſåker, at ej något litet fel i obſervationerna ſkal förorſaka ſtor och mårkelig miſsråkning i Horizontal-parallaxis, ſom ſökes: ty om *SMC* vore allenaſt 6 minuter vid paſs, och man vore oviſs på 6 ſecunder mer eller mindre,

ſtråck-

ſträckte oſäkerheten ſig til $\frac{1}{60}$ af den ſökta vinkelen; men om han är 60 minuter, förorſakar 6 ſecunders fel i obſervationen ej ſtörre oviſshet än på $\frac{1}{600}$ af hela vinkelen *SMC*. Derföre hafva de hittils allenaſt inom Europa anſtälde correſpondente obſervationer varit otilräckelige, at ſå noga gifva Månens och Planeternas Parallaxer, ſom det behöfdes.

Sedan nu i Fyrhörningen *SMCA*, twånne ſidor och alla vinklarna äro fundne (ty vinklarne *ASM*, *ACM*, äro bekante genom de obſerverade eller af obſervationerna lätt utſökte Månens diſtancer ifrån Obſervatoriernas Zenit, *ZSE*, *zCE*) återſtår mer möda än konſt, at finna Parallaxis. Ty uti Triangelen *SAC*, äro ſidorne *AS*, *AC*, ſamt vinkelen *SAC*, gifne, hvar af ſidan *SC*, och vinclarna *ASC*, *ACS*, kunna uträknas. Deſſe ſiſte, dragne ifrån vinklarna *ASM*, *ACM*, utviſa vinklarna *CSM*, *SCM*, hvarigenom uti Triangelen *SMC*, alla vinklarna med ſidan *SC* äro bekante. Deraf uträknas ſidan *SM*, och emedan i Triangelen *ASM*, twänne ſidor *AS*, *SM*, tillika med vinkelen *ASM* äro fundne, uträknas deraf vinkelen *SMA* och ſidan *AM*. Den förre är Månens wårkeliga Parallaxis, til den högd öfver Horizonten i Stockholm, ſom han innehade vid obſervations ſtunden. *AM* åter, är Månens affſtånds längd ifrån Jordens medelpunct, i ſådant mått, hvaruti Jordens halfva Diameters *AS* längd är gifven. Ändteligen och emedan Parallaxis i en gifven högd öfver Horizonten, förhåller ſig til Horizontal-Parallaxis, ſom Coſinus af högden, til Sinus totus; uppkommer omſider den ſökta Horizontal-Parallaxis. Me-

delst en genvåg kan man, utan at nödgas genomgå alla nämde Trianglar, strax af blotta observationerna finna det som sökes, då man gör uträkning efter denna Analogie: såsom summan af vinklarnas *MSZ*, *MCz* Sinus, förhåller sig til Sinus totus; så förhåller sig antalet af secunder i den observerade vinkelen *SMC*, til antalet af Secunder i Parallaxis Horizontalis.

Af det redan anförda och af figurens betraktande finner man lätteligen, 1:mo at Parallax-vinkelen *AMS* är störst, när vinkelen *ASM* är rätt, hvilket sker, då Månen är i Horizonten. 2:do At när Månens afstånd ifrån Jorden, *AM*, aftager, så tiltaga både Parallaxis och Månens synbare Diameter, och tvärt om: följakteligen äro Månens Diameter och dess Parallaxis i et beständigt förhållande til hvarandra, så at, när detta förhållande en gång är uptäckt och i det nogaste stadfäst, kan man af Diametern, som både kan lätt observeras och rätt uträknas, vid alla tilfällen finna Horizontal-Parallaxis. 3:tio At det förnämligast kommer an på at noga få vinkelen *SMC*, såsom den spetsigaste, ty några få Secunders fel i de trubbiga vinklarna *SAC*, *ASM*, *ACM*, gör ej mycket til saken. Men vinkelen *SMC* är af alla den lättaste at observera med goda instrumenter: derföre är denna methoden at finna Parallaxis, den säkraste som kan uptänkas.

Jag har hårtils ansedt Jorden för klotrund, men vi vete, at hon icke har aldeles sådan skapnad, utan är litet afplattad under Polerna. Ehuruväl de gjorde Grad-mätningar icke i största

full-

fullkomlighet öfverensstämma, huru mycket Jordens Axel är kårtare än Æquatorens Diameter; år man dock i det nårmaste såker om deras förhållande. Efter Herr BOUGUERS grundsats, som nårmast instämmer med alla måtningarna, innehåller Jordens halfva axel 3262688, men Æquatorens halfva Diameter 3281013 Toises eller Franska famnar. Detta gör någon åndring i föregående uträkningens sätt: ty linierne *AS*, *AC*, som ansågos för lika långa, äro vårkeligen olika; den förra år, enligt Herr DE L' ISLES uträkning efter nyssnämde Grundsats, 3268224, och den senare 3276175 Toises. Dessutom får man ej eller nu vinklen *SAC*, blott derigenom, at man vet bägge Observatoriernas *S* och *C* Polhögder: ty vertical-linierna *SZ*, *Cz*, mötas nu mera icke i Jordens medelpunct.

För större tydelighet, låt kroklinien *PSCp*, *Fig.* 2, föreställa den Meridianen, som stryker genom Stockholm och Cap. Emedan linierna *ZS*, *zC*, äro lodrätte til Jordens bryne, och detta icke år Sphæriskt, skåra de utdragne hvarannan icke i *A*, utan i *D*. Nu år vinkelen *SDC*, så mycket större ån *SAC*, som Summan af de två små vinklarna *ASD*, *ACD*: derföre, at af *SDC*, som år jåmlik med summan af bägge Observatoriernas Pol-högder, 93gr. 16m. 39s. finna vinkelen *SAC*; fordras at veta vinklarna *ASD*, *ACD*. Det blefve för vidlyftigt at visa, huru de sökas. DE L' ISLE och DE LA LANDE hafva det redan gjordt (*e*). Nog af at säga, det

(*e*) *Lettres de Monf. De l' Isle, sur la Parallaxe de la Lune, Memoires de l' Academ. Royale des Sciences*, 1752.

uti vårt exempel $ASD = RSZ =$ 0gr. 18m. 26s. Samt at $ACD = rCz =$ 0gr. 16m. 24s. Följakteligen är vinkelen $SAC = SDC - ASD - ACD =$ 92gr. 41m. 42s. Härigenom kunna ock de observerade ZSM, zCM, reduceras til RSM, rCM. När det skedt, kan rätta Parallaxis Horizontalis för en gifven ort, e. g. Stockholm, på samma sätt af observationerna uträknas, som uti föregående hypothese, undantagande; at den då angifna genvägen nu icke duger. När jag fått Parallaxis för en gifven ort, erhålles den lätteligen för hvad ort som åstundas, e. g. under Æquator, ty Parallaxis under Stockholms Parallel, förhåller sig til Parallaxis under Æquator, såsom SA til Æquatorens halfva diameter.

Nu är tid at komma til sjelfva observationernas jämförelse. Ibland flera til detta ändamålet, som gjordes vid Cap och i Stockholm, råkade ej mer än fem at vara Correspondenta, eller tagne på samma stund med samma Stjernor. Mina observationer anställdes med en god Micrometer, lämpad til en tem fots Refractions Tub.

År 1751, den 12 Maji nya stylen, kl. 14. 1m. 33s. gick Månens medel-punct genom en nära til Meridianen belägen Stund-Cirkel, och dess Norra brädd var då, enligt min observation, 1gr. 9m. 29,8s. sydligare i Declination, än Stjernan δ i Skorpionen. Stjernans distance ifrån Stockholms Zenit var vid Culminationen, efter uträkning, 81gr. 14m. 45s. Altså var Mån-bräddens apparenta distance ifrån samma Zenit, 82gr. 24m. 15s. Skillnaden imellan dessa tvänne högders Re-

tra-

fractioner, 57,5s. bör läggas så väl til den observerade Declinations skillnaden, som til Månens distance ifrån Zenit, då den förra blifver 1gr. 10m. 27,3s. den senare 82gr. 25m. 12,5s.

Samma natt, då klockan vid Cap var 14. 1m. 32s. eller reducerad til Stockholms tid, kl. 14. om. 7s. observerade Herr De La Caille Månens Norra brädds distance ifrån Caps Zenit, 11gr. 55m. 56,3s. Samma brädd fans där allenast ogr. 5m. 34,2s. sydligare än δ Scorpii, hvilken vinkel ej behöfver någon rättelse för Refractionen, utan böra allenast 0,7s. afdragas, för Månens värkeliga Declinations ändring imellan kl. 14. om. 7s. då De La Caille gjorde sin observation, til kl. 14. 1m. 33s. då jag gjorde min, så at rätta reducerade Declinations skillnaden i Cap var ogr. 5m. 33,5s.

Emedan Månen på bägge orterna var söder om Stjernans Parallel, bör den vid Cap observerade Declinations skillnaden dragas ifrån den i Stockholm, då de återstående 1gr. 4m. 53,8s. utvisa Parallax-vinkelen *SMC*, efter denna dagens observationer, hvaraf genom uträkning upkommer Parallaxis horizontalis i Stockholm, ogr. 54m. 23,4s. men under Æqvator ogr. 54m. 36,1s. Månens afstånd ifrån Jordens medel-punct, *AM*, var vid observations-stunden 20658423 Toises eller 62,964 Jord-Æquatorens halfva Diametrar.

Jag observerade Månens verticala Diameter, då han gick genom Meridianen, ogr. 29m. 12s. Därtil böra läggas 29s. för bräddarnas refractions skillnad, men däremot 4s. afdragas för deras Paral-

rallax-skillnad, så at Månens horizontale Diameter var ogr. 29m. 37s. Altså förhöll sig Månens Parallaxis under Æquator, til dess Diameter, såsom 10000 til 5424; hvilket är egenteliga utslaget af denna dagens observationer.

Efter HALLEYS Taflor var Månens Parallaxis den gången 53m. 51,5s. och dess Diameter 29m. 37,5s. Altså träffar uträkningen nära in med observationen, hvad Diametern angår, men gör Parallaxis 44,6s. förliten vid Æqvator, och 30,9s. förliten i Stockholm. Månen var nu ej långt ifrån dess apogæum eller största distance ifrån Jorden.

Jag blef väl ej varse något fel vid min observation; dock vågar jag ej utgifva honom för aldeles säker, närmare än inom 10 à 12 secunder: ty sjelfva instrumentet kan föga mer lofva, och Månen var låg, så at refractionens ändring under den tid af 1½ timå, som förflöt imellan Stjernans och Månens ankomst til Meridianen, kan hafva förorsakat något fel.

Den 3 October samma år, då klockan vid Cap var 10. 55m. 35s. observerades där Månens Norra brädds distance ifrån Zenit i Meridianen 37gr. 7m. 43,2s. Stjernan γ i Hvalfisken var, då hon kom til Meridianen, 1gr. 2m. 39,8s. sydligare. När bägge vinklarna rättas för refractionen, blir den förra 37gr. 8m. 29s. den senare 1gr. 2m. 42s.

Af en tilfällig orsak, fick jag denna natten ej nöjaktig observation på Månen, förrän några minuter efter dess gång genom Meridianen. Klockan

kan 11. 5m. 25s. hvilket efter Caps Meridian är kl. 11. 6m. 50s. var Månens Norra brädd här ogr. 20m. 20,5s. sydligare i Declination, än γ Ceti. Efter uträkning, hade Stjernan vid dess Culmination varit 57gr. 10m. 40s. ifrån Stockholms Zenit. Til den här observerade Declinations skillnaden böra läggas 1,4s. för Refractionen, samt 2m. 19,8 s. för Månens värkeliga Declinations ändring på de 11½ tids-minuter, som gingo förbi imellan Caps och Stockholms observations-momenter. Ändteligen böra ock 1,3s. tilläggas, af orsak at Månens högd-parallaxis så mycket blifvit mindre genom sistnämde declinations ändring. Således blifver corrigerade och reducerade Declinations skilnaden i Stockholm ogr. 22m. 43s. och Mån-bräddens distance ifrån Zenit 57gr. 33m. 23s.

Emedan altså Månen var på samma tids-moment, vid Cap 1gr. 2m. 42s. nordligare, men i Stockholm 22m. 43s. sydligare än en och samma Stjerna; utvisar summan 1gr. 25m. 25s. den sökta Parallax vinkelen *SMC*, efter denna dagens observationer: hvar af Parallaxis Horizontalis finnes hafva varit i Stockholm ogr. 59m. 12,9s. men under Æquator ogr. 59m. 26,8s. *AM* var 189756595 Toises eller 57,835 halfva Jordens Diametrar.

Jag observerade Månens verticala Diameter, litet förr än han kom til Meridianen, och fann honom 32m. 36s. som rättad för bräddarnas Refractions och Parallax-skillnad, blifver 32m. 23,8s. allenast en half Secund större, än HALLEYS Tafilor för den gången utsätta. Altså förhöll sig nu

Ho-

Horiz. Parallaxis under Æquator, til Diametern, såsom 10000 til 5450, hvilket år utslaget af denna dagens observationer.

Efter HALLEYS Taflor, hade Parallaxis nu bordt vara 0gr. 58m. 53s. hvilken altså var 33,8s. förliten. Således styrker väl denna observation den förra, nemligen, at HALLEY gjordt Månens Parallaxis för liten, men huru myeket för liten? komma de ej öfverens. Herr DE LA CAILLE har angifvit sin för god: jag tyckte ock, at min var förswarlig, hälst det var rått klart och lugnt.

Den 5 November samma år, råkade Herr DE LA CAILLE och jag at göra våra observationer nästan på samma tids-moment. Kl. 14. 31m. 50s. var Månens Norra brådd hår i Stockholm 0gr. 18m. 37s. nordligare i Declination, ån Stjernan ζ Tauri. Allenast 13 tids secunder senare syntes samma brådd vid Cap, 1gr. 46m. 22,8s. nordligare ån samma Stjerna. Månbråddens distance ifrån Stockholms Zenit til Söder var 38gr. 4m. 52s. men ifrån Caps Zenit til Norr 56gr. 39m. 32s. För Refractionen böra 6,2s. låggas til den vid Cap observerade Declinations skillnaden, men allenast 0,6s. til den i Stockholm, då den förra blifver 1gr. 46m. 29s. den senare 0gr. 18m. 37,6s. Vidare behöfves ingen reduction denna gången.

Emedan Månen på bägge orterna var nordligare ån Stjernan, bör den mindre vinkelen dragas ifrån den större, då 1gr. 27m. 51,4s. återstå, som utgöra vinkelen *SMC*, eller summan af Månens högd-parallaxer i Stockholm och Cap vid obser-

observations-stunden. Håraf finnes Parallaxis horizontalis i Stockholm, 1gr. 0 m. 42,9s. men under Æqvator 1gr. 0 m. 57,1s. således 34,4s. större, än HALLEYS Taflor för den gången medgifva. Månens afstånd ifrån Jordens medel-punct, AM, var 185111131 Toises eller 56,502 Jord-Æquatorens halfva Diametrar.

Månens verticale Diameter var, enligt min observation, 0gr. 33m. 39s. Genom rättelse för bräddarnas refractions och Parallax-skillnad, finnes den horizontale Diametern hafva varit 0gr. 33m. 12s. en half secund mindre, än efter uträkning. Således förhöll sig nu Månens Parallaxis under Æquator til dess Diameter, såsom 10000 til 5447, hvilket utslag af denna dagens observationer nära öfverensstämmer med utslaget af observationerne den 3 October. Min observation var ock denna gången så säker, som med et sådant Instrument kan väntas.

Den 27 December samma år, kl. 7. 29m. 41s. observerades vid Cap Månens Södra bräddś distance ifrån Zenit 49gr. 12m. 30s. Samma brädd var då 0gr. 16m. 56,8s. nordligare i Declination än Stjernan γ Tauri, hvartil bör läggas 0,7s. för Refractionen, då rätta Declinations skillnaden blir 16m. 57,5s.

Denne afton var ej nog klart här i Stockholm, och jag fruktade det skulle snart aldeles mulna, hvilket ock skedde. Därföre utan at afbida γ Tauri, som kom två timar senare til Meridianen, än Månen; tog jag den närmaste Stjernan, som var i Månens parallel, nemligen o Arietis

rietis. Kl. 7. 32m. 15ſ. hvilket efter Caps tid är kl. 7. 33m. 40ſ. var Månens ſödre brådd ogr. 24m. 49,4ſ. ſydligare i Declination, år Stjernan *o* Arietis, hvartil böra läggas 0,8ſ. för Refractionen. Af andra ſedermera gjorda obſervationer har jag funnit, at γ ♉ var 45m. 3,5ſ. nordligare i Declination än *o* ♈, derföre var Declinations ſkilnaden, emellan Mån-brådden och γ ♉ vid obſervations momentet här i Stockholm, 1gr. 9m. 52,9ſ. men reducerad til ſamma tids-moment, ſom Caps obſervationen, 1gr. 10m. 33,7ſ. Mån-bråddens diſtance ifrån Zenit var här 45gr. 31m. 33ſ.

Emedan altſå Månens brådd i ſamma ögnablek ſyntes vid Cap ogr. 16m. 57,5ſ. nordligare, men i Stockholm 1gr. 10m. 33,7ſ. ſydligare än en och ſamma Stjerna; ſå utviſar ſumman 1gr. 27m. 31,2ſ. parallax-vinkeln *SMC*, efter den dagens obſervationer. Dåraf upkommer Parallaxis horizontalis i Stockholm ogr. 59m. 43,4ſ. men under Æqvator ogr. 59m. 57,4ſ. ſom år 29,5ſ. ſtörre, än uträkningen efter Halleys Taflor för denna gången gifver. Månens diſtance ifrån Jordens medel-punct var nu, til följe af obſervationerna, 188150640 Toiſes, eller 57,345 Jordens halfva Diametrar.

Emedan Månen var föga mer än half, och i ſynnerhet uti deſs öfra brådd mycket fattades, kunde jag ej obſervera deſs Diameter, utan antager den utur Halleys Taflor, ſom i det målet merendels träffa in, för ogr. 32m. 43ſ. Altſå förhöll ſig Parallaxis horizontalis til Diametern; ſåſom 10000 til 5456, hvilket år utſlaget af denna dagens obſervationer, ſom inſtämmer närmare

med

med de förra obfervationerna, än jag, i anseende til luftens beskaffenhet, sjelf väntade.

Den 30 Januarii 1752, kl. 12. 1m. 27f. obferverades här Månens Norra brädd ogr 48m. 40,8f. sydligare i Declination, än Stjernan α Cancri, hvartil bör läggas 1,4f. för Refractionen. Mån-bräddens distance ifrån Zenit var 47gr. 16m.

Samma natt, då klockan i Cap var 12. 1m. 38f. och altså i Stockholm kl. 12. 9m. 13f. var Mån-brädden där ogr. 44m. 46f. nordligare än samma Stjerna. När dertil läggas 1,5f. för Refractionen, men 14f. afdragas för Månens värkeliga Declinations ändring på den tid af 1m. 14f. som gick förbi emellan både obfervations momenterna; finnes den reducerade Declinations skillnaden i Cap, ogr. 44m. 33,5f. och vinkelen *SMC* 1gr. 27m. 15,7f. Mån-bräddens distance ifrån Caps Zenit. var 47gr. 27m. 53f. Häraf finnes genom uträkning Parallaxis Horizontalis under Stockholms parallel, ogr. 59m. 30,8f. men under Æquator ogr. 59m. 44,8f. som är 25,3f. större än HALLEYS Taflor den gången gifva. Månens distance ifrån Jordens Medelpunct var, efter obfervationerna, 188793330 Toises, eller 57,541 Jord-Æquatorens halfva Diametrar.

Jag obferverade Månens verticala Diameter 32m. 58f. hvartil lägges 1 Secund för bräddarnas refractions skillnad, men 23f. afdragas för deras Parallax-skillnad, då rätta diametern blifver 32m. 36f. Altså förhöll sig nu Månens Parallaxis til dess Diameter, såsom 10000 til 5456, hvilket är resultatet af denna dagens obfervationer. Efter uträk-

ſäkring, hade Diametern bordt vara et par Secunder ſtörre, hvilket jag ej olikar, och då blifver förhållandet ſåſom 10000 til 5462.

Obſervationen tyckes på min ſida vara en af de bäſta jag gjordt; men Herr De la Caille var ej aldeles nögd med ſin, och flera omſtändigheter röja dervid et fel af några få Secunder.

Föregående fem par Correſpondenta obſervationer ſammanſtämma deruti, at Halley gjordt Månens Parallaxis vid paſs en half minut för liten; men Cassini deremot näſtan äfven ſå mycket för ſtor. Jag ſäger, vid paſs: ty utſlagen af obſervationerna ſkilja ſins imellan på några Secunder, hvilket ej är underligt. Den Franſke Aſtronomen, ehuru förſedd med utvalda Inſtrumenter, och ſjelf en af de ſkickeligäſte Obſervatorer i vår tid, utgifver likväl icke deſſa ſlags obſervationer för ſäkra närmare, än på 5 til 8 Secunder: än mindre kunde jag med et ſå ſimpelt redſkap, ſom en Micrometer, ehuru god i ſitt ſlag, göra mig hopp om ſtörre noghet, i ſynnerhet när det kommer an på Månen, hvars brädd är ſå ſvår at råka, för det falſka ſkenet ſkul, ſom omgifver honom.

Efter medium af alla fem obſervations paren, ſkulle Månens Horizontal-Parallaxis under Æquator altid vara 34ſ. ſtörre än Halleys Tabler gifva: men emedan utſlaget af obſervationerna den 12 Maji 1751, mäſt ſkiljer ſig ifrån de andra; får jag ny anledning at miſstänka min obſervation den gången, för felaktighet på 10 eller 12 Secunder. Jag uteſluter det derföre, och då finnes Parallaxis,

xis, efter medium af de andra fyra observations paren, 30,75. större under Æquator; än HALLEY supponerat, hvilket jag förmodar lårer ej gå långt ifrån sanningen. När man således vet, huru stor Horizontal Parallaxis år under Æquator, år lätt at finna den til hvar och en annan gifven ort: ty i samma Månens distance ifrån Jorden, år Parallaxis i det förhållande mindre under en annan orts, e, g. under Stockholms Pol-högd, än under Æqvator; som Jordens Radius til samma ort, i anledning af Jordens figur, år mindre än Radius Æqvatoris. I följe håraf, år Horizontal-Parallaxis under Stockholms Parallel altid vid pass 14s. och under Polerna 20s. mindre, än under Æqvator.

Förhållandet imellan Månens Parallaxis och dess Diameter, hvilket jag sagt vara det, som egenteligen sökes genom dessa observationer, finnes genom medium af alla fem observationerna vara såsom 10000 til 5447; men af de fyra senare, såsom 10000 til 5453: hvilka tal ock visa förhållandet imellan Jordens och Månens Diametrar. HALLEY har antagit det som 10000 til 5500.

At alla, som i Europa gjordt Correspondenta observationer på Månen, emot dem Herr DE LA CAILLE anstält i Africa, har ingen hårtils, så vida jag spordt, utgifvit sina observationer och uträkningar dåröfver, mer än Franske Astronomen Herr DE LA LANDE, som af Kongl. Franska Vetenskaps Academien blef affärdad til Berlin med förträffeliga Instrumenter, at där, såsom på en til Capiska Meridianen närmare belägen och nordligare ort, än Paris, göra sina observationer.

 Me-

Medium af de 8 Correfpondenta han fått, gifver Månens Parallaxis under Æqvator 31,6 f. ftörre, ån de ofta åberopade Taflor utfåtta (*f*), hvilket utflag ganfka nåra inftåmmer med mitt, och fålēdes dåraf bekråftas. Altfå tyckes den angelågna och få långe obeftåmda Månens Parallaxis vara omfider afgjord, eller åtminftone bringad ifrån några och 60 til allenaft 5 eller högft 10 fecunders ovifshet, hvilket ej år någon ringa förbåttring på Månens Theorie.

Den ånnu återftående ovifsheten hårrörer dels af obfervationernas fmå felaktigheter, och kan håfvas, då flera Aftronomers vid detta tilfålle gjorde obfervationer jåmföras; dels ock af den lilla ånnu oafgjorda fkiljaktigheten angående Jordens fkapnad och råtta förhållandet af defs Diametrar. Ehurudant detta förhållande framdeles må befinnas, kunna föregående obfervationer nyttjas, at taga rått på Månens Parallaxis.

PEHR WARGENTIN.

✠✠✠✠✠✠✠✠✠✠✠✠✠✠✠✠✠✠✠✠✠✠✠✠✠✠

Rön om Kårntrådet och ytan i Tall- och Furu-trån,

Ingifvit af

CARL FR. NORDENSCHÖLD.

När jag för några år fedan kom at låfa uti uti Herr Archiaterns och Riddarens Linnæi Skånfka Refa Pag. 14. hvareft Han uti

(*f*) *Memoires de l'Acad. R. des Sciences*, 1752.

uti Beskrifningen om Tallarnas kårna och yta slutar med desse orden: *Jag har ej ännu hört någon, som kunnat uplösa orsaken til desse hvita ringars större eller mindre antal, eller huruledes kärnan intager efterhand ytan*; tog jag mig däraf anledning, at medelst Rön utforska orsaken til den inra delen af Tall- och Furuträdet, som kallas kärna, och märkeligen skiljer sig ifrån ytan, så väl til färg, som til saf-ringarnas större tjocklek, och flere egenskaper.

Til den ändan gick jag til en skogsbacka, hvarest smärre och större Tallar växte, dels tätt vid hvarandra, dels glest och äfvenväl ensamma eller långt ifrån hvarandra. De hade växt i 15, 20 och flere år, samt under den tiden gjordt två til tre qvarters skott hvart år. Nedanför hvardera årets skott hade samma trän 4, 5 til 6 qvistar på et ställe vid hvarandra växande rundt omkring stammen. Jag lät nedhugga åtskillige af desse trän, och undersökte noga, så väl huru djupt in uti trädet hvarje års qvistar hade begynt at växa, som ock, huru öpningarna efter de första årens qvistar, hvilka förtorrkat och affallit, sedermera af de senare årens tiltagande växt öfvertäkte blifvit, så at trädet utanpå var med en slät bark öfverdragit, där qvistarna förut hade vuxit, med mera, som til uplysning vid denne undersökningen tjena kunde.

Där som nu en myckenhet unga trän stodo tätt vid hvarandra, befans, at 5, 6 och flere års qvistar voro, förmodeligen igenom brist på Sol, fri luft och tilräckelig näring för tätheten skul, nedantil bårttorkade, och at lika många af de inner-

nersta saf-ringar voro til kärnträd förvandlade, hvilket nogsamt, så väl genom den gula färgen, som igenom ringarnas större tjocklek kunde med ögonen skiljas ifrån ytan, som twärtom bestod af både smalare och til färgen blekare saf-ringar.

Hvarest desse trän stodo tätast tilhopa, hade de liksom täflat med hvarandra, at, til friare lufts erhållande, skjuta up i högden, hvarigenom på dem långt flere års qvistar hade måst förtorrka, än på andre trän, som stodo glesare; och i samma proportion befans uti de förra mera kärnträd och mindre yta, än uti de senare, svarande helt noga til dess ringars antal, emot lika många års förtorrkade qvistar.

Däraf såg man ock tydeligen, at igenom hvardera årets gröna qvistar den saft måste circulera, och således åfvenväl til en del utdunsta, som i den därtil hörande saf-ringen stiger up och faller ned, alt efter wärmans grader; emedan den icke tyckes kunna, igenom de hårda och imellan hvar saf-ring befinteliga afdelningar eller mellanväggar, på sidorna tränga sig utur den ena saf-ringen uti den andra, utan måste igenom motsvarande års gröna qvistar med den yttre luften underhålla dess circulation, utdunstning, med mera.

At ännu nogare utröna detta, blefvo åtskillige trän klufne, då det fullkomligen kunde skönjas, at hvart års qvistar sträkte sig inuti trädet, och hade tagit deras begynnelse uti de motsvarande års saf-ringar, hvilka ifrån lika tid tilbaka med dem vuxit. Och hvarest up uti Kronan någon större qvist fans, som i flere år bibehållit sig växande

mande och grön, samt i proportion tiltagit i längd, och jämväl uti några år närmast vid stammen bårtkastat en del af dess förtorrkade års-skott, hvarigenom också uti berörde qvist lika många saf-ringar til kärnträd sig förvandlat, som alt noga igenom klyfning blef undersökt; där befans ock, at en sådan större qvist hade inuti stammen, innom de yttersta ringar, så djupt tagit sin början, som just til deras antal svarade emot qvistens ålder.

Häraf ser man således orsaken til mer eller mindre qvistiga timmerstockar, balkar och bräder, som varda huggne eller sågade af et Furuträd; ty där som några stora qvistar nedre på stammen kunnat länge växa och hålla sig gröna, ehuru de omsider, för trädets tiltagande i högd och ålder, hafva måst förtorrkas och affalla, då yttersta saf-ringarna med barken vuxit öfver dem, som gjordt trädet utanpå slätt; där finnes ock vid trädets öpnande och afbilande, sådane förtorrkade qviströtter, sittande in uti trädet qvare och öfvervuxne, samt blifva då synlige, fastän trädet utanpå vore aldeles slätt, och utan någon qvist på all den längd, som til något timmer, balk eller sågstock afhuggen är.

Af detta synes följa: at enär saftens circulerande och utdunstning, medelst qvistarnas förtorrkande uphörer, måste bemälte saft stanna uti motsvarande saf-ringar qvar, och blifva hårdnad, samt utvidga dem något mer än yt-ringarna, uti hvilka saften får fritt dunsta ut, igenom deras motsvarande års gröna qvistar. Derföre äro kärnträdets ringar gemenligen något tjockare, än ytans. Den hårdnade saften gör ock kärnträdet tätare än yt-

trädet, hvilket senare följakteligen super vatten uti sig, och fortare ruttnar än det förra.

På de skogrikaste orter i Finland brukar Allmogen, utaf stora kärnfulla Furu-trän, at endast medelst klyfvande göra sig bräder til taks täckande, utan at göra dem slata eller på något sätt röra dem vidare med yxe eller bila, ehuru ojämna de vid klyfningen blifvit. Och är igenom förfarenheten bekant, at et sådant tak mycket längre tid står emot röta, än det bästa och slätaste brädtak; hvilket synes härröra däraf, at rägn-vattnet icke kan tränga sig in uti et sådant bräde, som uti klyfningen, i synnerhet af råtklufna mogna trån, noga följt efter saf-ringarna och deras ådror eller mellan-väggar.

När man har sådan skog, där Tallarna begynna hel tätt at växa, och med många års förtorkade qvistar stiga til ansenlig högd, ehuru de efterhand tränga ut hvarandra, til dess de få et proportionerat afstånd imellan sig, at kunna växa stora til tjocka timmerstockar och Maste-trån, alt efter hvarje orts jordmon; där får man ock med tiden den bästa Furu-skog. Bräder, som däraf sågas, blifva kärnfulla och minst qvistiga, i synnerhet de som fås af trädet närmast intil ytan, hvarintil qvistarnas in uti trädet lemnade rötter icke sträcka sig, emedan de hafva förut affallit, och med många års saf-ringar öfvervuxit.

Utaf hvad härofvanföre anmärkt blifvit, torde man kunna taga någon anledning til Furuskogarnas skötsel och bättre vårdande: ty om man igenom utgalring icke för bittida gör träden glest växande, innan

man de i det närmaste få deras fulla högd, måste däraf blifva kärnfullare trän, som sedermera, när de til största delen uttrångt hvarandra, til ansenlig tjocklek kunna växa, utan at hafva knapt fingers tjock yta. Om man ock litet ville underhjelpa detta, medelst de nedersta gröna qvistarnas försiktiga afskärande efterhand, och lemnade allenast en tilräckelig krona öfverst, på samma sätt, som Naturen gör det, där som alla fördelar för en sådan högtväxande Furuskog sammanstämma; tyckes följa, at man vunne bättre och med största möjeliga kärna försedda Furu-trän. De skulle ock då blifva minst qvistiga inuti, hvilket icke eller vore en ringa förmon. Äfven som tvärt om, hvarest Tall-eller Furu-trän mycket glest och uti fri luft få upväxa, i synnerhet uti en fet jord, och således intet, eller mycket litet komma at ifrån sig kasta de nedersta qvistarna, utan behålla största delen til vida och stora kronor, där komma de ock at bestå mäst af bara yta och ganska liten kärna; hvilket trä-slag, då det til tak eller väggar uti byggnader användes, lätteligen super vattnet uti sig, och därigenom innom kårt tid förrutnar.

Alla träslag, som hafva imellan hvarje års saf-ringar så täta och hårda mellan-väggar, at icke något vatten utur den ena ringen lätteligen kan tränga sig in uti den andra, och därjemte hafva en hårdnad saft, som gör trädet tätare; de lära ock bäst stå emot röta, hvaruti Eken tyckes öfvergå alla andra i Sverige växande träslag.

Men som näst Eken, vår Furu är et förträffeliga nyttigt slags träd, hvilket vi aldraminst kunne

ne umbära, tyckes det förtjena at blifva på alt upptänkeligt sätt vårdadt, och til större varaktighet igenom kårnfullare trä förbättrat, hvartil af föregående Rön någon tjenlig anledning torde kunna erhållas, och det Allmännas förmon och nytta därigenom förkåfras.

Upl. d. 3. Jun.

Om Blod-Iglars nytta uti Medicin.

Af

NILS GISLER.

§. 1.

Iglar, som uti de Naturkunnigas Systemer råknas til Reptilia, äro aflånga, led-lösa, halfrunda, eller platt-breda vatten-matkar; med tätai, fina tvår-linier; rund och något utvidgadt mun, samt än vidare utrundad änd-klack.

Til sin prosapia äro iglar närmast med Fasciola sammanstälde, och tyckas de gamla, såsom BONANUS i sin Historia Conchyliorum, ej så illa träffat, at han ock räknat dem i någon förvanskap eller likhet med Limaces: det vises därat, at de bägge äro hærmaphroditer: at de fästa sig och krypa på lika sätt vid hvarjehanda fasta kroppar: at bägge visa nästan de tydligaste specimina vid sina inälfvor af vasis lacteis; samt at i följe häraf Iglarnas parnings-sätt närmare och vissare lärer kunna förklaras, sedan man vet, at Limaces altid ut

fästa

fästa sig med sina organis generationis tilsammans, det jag sjelf sedt i Carlbergs Kongl. Trågård på Cochlea pomat. Edulis, hvilken hade sina tunglika membra genitalia växelvis tilsammans med en annan, när jag drog dem från hvarandra, och lågo öfver runda hol i jorden, där deras ägg voro förvarade, på lika sätt som horn-simpan, hvilken äfven ligger öfver sina ägg uti runda hol i leret på hafs-grunden.

I följe af denna Iglarnas slägtskap, ser man, at de ej böra misstänkas för någon giftighet, som af många hårtils blifvit trodt. Jag kan försäkra, at hos dem ej finnes mera gift, än vid et oskyldigt kopp-järn eller lancette, som likväl mer och oftare förorsaka tilfälligt vis skada, än någonsin Iglar det märkas göra, hvilka likvisst alla genom tilräckelig kunskap och försigtig öfning utan fruktan och olägenhet kunna nyttjas.

§. 2.

Character specificus af de rätta, brukliga Iglar i Medicin, är följande:

1. *Hirudo medicinalis, depressa, cinereo nigra, lineis octo dorsalibus flavis, subtus flavo-variegata.* Kongl. Vetensk. Ac. Handl. 1757, p. 308. 309.

De ljusgråa, gulrandiga äro de bästa; äfven äro mörkgråa och svarta goda, allenast de äro med 8 gula ränder, samt svarta prickar efter samma ränder. Detta species igenkännes lätteligen från de svarta Häst-Iglarne, emedan de samma hel tunna och utbredda med hastigare rörelse i långa sträck långs vatten-brynet, hvilket de som oftast vid-

vidröra; men de svarta Håst-Iglarna, som utgöra det 2:dra species, äro runde, och slingra sig allenast et litet stycke snedt up och ned i vattnet.

Spec. 2. *Hirudo, sangvisuga depressiuscula (vel potius rotunda) nigra, margine subtusque flavo notata*: Håst-Iglar, ibid. p. 309.

Denna sort Iglar brukas ej af Norrlänningar annars, än i nödfall och brist på de rätta, då de med en tråd ombinda ändan, når blodsugaren börjår utsläppa blodet vid andra ändan; hvilken sak annars hjelpes med het aska, stött salt, en hvass sticka, eller litet utur en brinnande tobaks-pipa nedsläppt, så glömmer han snart sin sysla. Desse bita ej, om de stått öfver en dag uti någon flaska inslutne; därföre böra de brukas, så snart de äro från sit hemvist uphämtade.

§. 3.

Båsta tiden at söka Iglar, är, då Fiskarna leka uti första vår-värmen, då desse äfven svärma som måst. Äfven så ofta stark sommar-hetta, lungt, eller sakta Sunnan år i Junii och Julii månader; i synnerhet de tider i månaden, som svara emot de tider då starkaste Fiske-lekarna gingo för sig af vårens början: på hvilka tider de, äfven som Fisken, hälst taga bete. I kuligt väder, samt N, N W, eller annan stark kall blåst, sökas de fåfängt. Såkraste medlet at få rätt på dessa kråk, år at med et långt, hvitt spö gå efter stranden, virsla och röra i botnen och dy-bråddarna under det man går et stycke fram efter landet, då man snart vänder om och ser efter hvarest de framsimma, då de upkastas beqvämligen på landet med spöet, som stic-

ftickes tvårs och midt under Iglen. De ftällen, dår kläder tvåttas, eller dår man annars ofta rörer vattnet i ftranden, och hälft om på desse ftällen en hvit duk utbredes i vattnet och dåröfver nedkaftas något lefrad blod, få famlas de fnart tilråckeligen.

§. 4.

Uti dyaktige och fumpige kårnar och små Siöar når intil ådalarna och varmare lands-bygden, finnas de åkta och gul-randige Iglar, tillika med de fvarta. Men långre utåt kallare Skogs-tracter, fås endaft de fvarta Häft- Iglar, hel fpinkota och magra. Ju fetare jordmon och varmare belågenhet Sjöarna åga, ju frodigare Iglar finnas der. I dem fom åro mera Fifk-rike, fås ej få dugliga och benågne at fuga, fom uti Fifk-löfe. En del vatten åro kånde fynnerligen för fina tjänftfärdiga Iglar, dår de blifvit vande at bita de fjuka, hvaråft de åfven fnarare *infinna fig vid minfta pafkande i vattnet.*

§. 5.

At desse kräk vål kunna fe på långt häll, år ingen tvifvel; men om de ock få fåkert höra, kan ej få vifst fågas. Man vil fluta om deras hörfel deraf, at få fnart man pafkar i vattnet, eller man fåtter fig vid ftranden och flår litet i vattnet och fmattar med tungan, famt ropar dem fram, få famlas de ftraxt til ftället, at bjuda ut fin tjenft. Men deras tjänftfärdighet torde förorfakas däraf, at hela folkhopar komma dit fom tidaft at låta aftappa bloden, då Iglarna blifvit få mycket mera blodtorftige och vane, at vid minfta rörelfe framftälla fig. Vidfkeppelig vana, ej mindre trägen ån

Blod-

Blod-Iglen, har åstadkommit den nödvändiga lagen, at alla Iglar, så snart de gjordt tjenst, varda upbrände; hvaraf sker, at de måst dugeliga Iglar utödas på kårt tid, hvilka annars blefvo de tjenligaste för en annan gång, om de släptes til sit hemvist.

När de låtas uti långhalsiga vatten-bouteiler, där de slippa til at bruka bägge sina ändars styrka, så upskjuta de snart den starkaste kork och resa sin väg; derföre är bäst och säkrast, at binda en stadig och med stopp-nål genomstungen skinlapp för öppningen i en stor flaska, som i någon dam nedsänkes, så kunna de altjämt behållas muntre och dugelige til nödiga behof. De som blifvit nyttjade, böra uti en särskildt flaska på lika sätt förvaras, til dess de äro ut-tömde och beqvämlige för nytt bruk, i fall man ej har tjenlig dam, eller deras hemvist så når, at de kunna til sin ledighet tilbaka låtas, som vore fördelaktigast för framtiden.

§. 6.

Nyss uphämtade Iglar bita aldrasnarast; men de som stått någon längre tid instängde i trånga och hårdt kårkade vatten-flaskor up i luften, eller man låter dem uti varmare, eller kallare främmande vatten, när de skola brukas, så blifva de nog tröge, så at man måste truga och reta dem til at göra tjenst, som sker sälunda: at man smörjer litet blod, vatten, mjölk, eller tuggat socker på stället, och håller Iglen vid större ändan med en klut, eller i et lagom glas-rör, liten flaska eller glasburk til den punct som åstundas, då Igeln altid utbreder och fäster sin smala ända

vid

vid huden, som under och vid det samma småningom ryckes och drages livet, så bider den sig än bättre fast, til dess den omsider, som en bröms, sticker til, då han redan har alfvare at sitta qvar. Sedan de fästat sig, böra de ej oroas, ej eller de store sitta hängande med sin tyngd, hvaraf de i otid släppa sig, samt kunna äfven då lättare skada eller rifva de af Igelens mun ihåfrade delar. Så snart den på en liten stund druckit sig tjock som et ordinairt finger, släpper den sig lätt lat sig sjelf. Holet efter det bitna stället är altid tre-kantigt i huden, hvarutur man efter omständigheterna låter bloden afrinna, och tvättar stället med salt vatten, ättika, vin eller bränvin, samt med en däruti indoppad klut ombinder lika som åderslag, så påkommer aldrig någon olägenhet derefter. Skulle denna aktsamhet försummas, så upstiger ibland, fast sällan, en liten pust, som kan gå i bulning, hvilket förekommes med en lapp af mirakel-plåster.

§. 7.

Norrlänningarne hafva i forna tider långt mera brukat Igel-curen, som nu börjar komma utur modet, dels genom mindre tilgång på Iglar, dels genom okunnoghet, dels genom en ringa vinning, som gjordt kopp-käringars tjenst mera begärlig.

Jag torde få anföra några prof af den vetenskap och öfning de ännu hafva i behåll, samt för vidare upmuntran tillägga ännu högre anledningar af de bästa Observatores, som tjena til ytterligare uplysning och nytta för denna Medicins tilväxt och förkofring.

Det är här allmänt kunnigt, at Iglars nyttjande är lindrigare, säkrare och til flere casus lämpelig, än koppning. De flästa fastna så lindrigt, at man ej vetat det blodsugaren fattat i huden, förr än man fått se at han redan tjocknat. Dessutan märkes aldrig efter Iglar, at de sugna ställen fordra så nödvändigt och så ofta förnyande af curen, som koppade ställen det finnas göra.

Inga synnerliga cauteler tager Norrlänningen i akt utan de sätta Iglar på alla ställen öfver hela kroppen, der de sjelfve vilja söka sig rum.

De finna dem tjenlige i alla sjukdomar och krämpor, som förorsakas af fördärfvad skarp och saltaktig blod; i synnerhet uti alla scorbutiska passioner och deras medfölgder, såsom Rosen, gikt, eller så kallad rånsell och torrvärk, alla oläkeliga röt-sår och rutna ben, åtsår eller kräfta, ja ock veneriska sår. Den regeln hålla de dock vid nämde svårigheter, at tilräckelig myckenhet af Iglar bör nyttjas, ända til 30 stycken: at de ej gerna släppa dem för nära in til såren på mycket inflammerad och tunn hud; ej eller på någon större åder. När Iglen tvingas emot sin vilja, at ligga på ställen med svår värk och stark hetta, så håller den sig hel orolig och stelnar aldeles innom par minuter. I rygg-hufvud-länd- och höft-värk, samt i arm- och ben-värk, appliceras Iglarna närmast til och öfver där värken mäst aggar. Emot elak skabb och klåda, sättas de på de lemmar, som mäst äro angrepne. Uti svår tandvärk tillåta de Iglar, at bita sig fast vid tand-köttet, under tungan, samt utanpå käkarna.

Ej

Ej fällan fes så öfverdådige, fom fätta benen ned i vattnet och låta få många Iglar fom vilja, fätta fig, hvaraf blodet få aftappas, at de falla i fvimning och vanmågtighet, få at de med möda fläpas hem: men de frälfas ock derigenom från oläkeliga ros-passioner i benen.

At alt detta fes, at de genom långlig förfarenhet rönt och lärdt, det få Iglar allenast fvårare reta fjukdomen, men tilräckelig myckenhet förekommer närmare de fvårigheter, fom tilftöta af öfverflödiga och orena vätfkors våldfammare trångande til de retade öpningar.

En förnuftig Medicus lärer ock härvid tillägga den aktfamhet, at kroppens vätfkor til fin befkaffenhet och myckenhet få ändras och beredas, at en fådan topifk cur med ftörre fäkerhet kan nyttjas. Sådan cautel har äfven Herr PRINGLE's förordat, när han berömmer Iglars förmon bredevid yttre eller mindre ögon-vinkelen uti fvåra Epidemifka ophtalmier; at han förut befordrat nödiga evacuationer, brukat Feberdämpande medel, Spanfka flugor bak i nacken, och Iglar derefter, fom fullkomnat curen.

När detta i akttages, tviflas ej, at de ju efter HEISTERS råd kunna appliceras med lika fördel på caruncula lacrymalis, när den frampöfer i ftora ögon-vinkelen; äfven uti andra ögon-inflammationer.

Midt öfver, der tunn, glänfande, inflammerad och imperfpirabel hud är, böra de ej fättas; i fynnerhet undvikes rundt omkring fmalbenet, där de benägnafte ftällen annars äro för elaka ros-får.

En Pråstman om 50 år, plågad af tjocka ben med vattenaktig svullnad, brukade årligen Iglar längs ned efter bakre delen af benen, samt närmast in til tjockare huden rundt om fot-solan, och slapp därigenom hela 6 månaderna hvar gång. En annan om 40 år, hade svår vårk ånda in i ben-piporna efter en långsam frosſ-feber, hvaremot han brukat brunn i 3 somrar, decocter, Electricitet; men fått deraf lindring allenast kårt tid; men sedan 15 Iglar blefvo nyttjade, har han sluppit vårken hela året. En podagrisk man hade ganska tunn hud på benen, jämte hetsiga vattu-blåsor; som jämte podager-vårken som oftast plågade honom: han brukade Iglar nedan fot-knylarna och på tåarna, och slapp altid denna svårighet efter hvar gång hela 6 månaderna.

Uti åndetarmens och modrens nederfall, gifvas här ock flera exempel på dem som blifvit hulpne af Iglar.

Man vet huru svårligen den torra skabben med små röda prickar och utslagne gryn, fyllde med acaris; eller råf-ormar öfver ansiktet, armar och händer, stå at utrota, samt huru skabben, i fall det ej förekommes, omsider sänker sig ned i finger-naglarna, hvarat de först hvitna och sedermera förvandlas i tjocka och fullkomliga kart-naglar, hvaraf orsaken til sådana otäcka naglars generation äfven til en del kan förstås, samt hvarföre de finnas besmitteliga: af lika orsak och omständigheter äro skorf och kart-naglar ofta med hvarannan följaktige och smittande. Men denna torrskabb, äfven som andra sorter med små sår och våtskiga utslag, hjelpas här i landet altid säkert genom

nom Iglar. Äfven afhjelpas finnar i anfiktet, når Iglar fåttas efter hårgården och omkring pannan.

Man vet ock huru våra ftörfta Medici, ej utan grund högt påyrkat nödvändigheten och förmon at de evacuationer, fom kunna anftällas närmaft yttersta början, hvareft pulsådror och ådror göra fin omvåxling, eller hafva fina högfta functioner; derföre når det hår ankommer på blodets eller andra fereufa, faltaktiga och fkarpa våtfkors uttömmande, lårer ej behändigare medel kunna brukas ån Iglar, hvilka åfven kunna appliceras ut efter både fingrar och tåer. Monne icke håraf åfven finnes grunden, hvarföre Norrlånningar uti fvår inrotad reumatifk arm-vårk altid finna fåkrafte hjelpen af Iglar?

§. 8.

Utom det at Iglar i almånhet tjena för blodets nödvändiga aftappande, i ftället för koppning och åderlåtning, få hafva de ock vid många cafus framför deffa medel fynnerligt företräde: fåfom

Emot gamla oboteliga fläckar på anfiktet, på hvilket 10 Iglar i fänder 4 gånger å rad brukades af ZACUT. Lufit. Med. Princ. Hift. 4. obf. 3.

Uti hufvud-rafern, Phrenitide, af förftoppad qvinno-tid, hvareft åderlåtning vid hålen, koppning på benet famt fåtet, Iglar på gyllen-ådren, ingen ting uträttade; men 4 Iglar fatte immediate vid uterum, gåfvo patienten ymnig blod-flod med fjukdomens lindring. Likaledes på detta fått aplicerade emot fallande fot af barn-flodens förftoppning. ZACUT. obf. V. & libr. 1. prax. admir. obferv. 23.

Uti *Revmatisk hufvudvårk* bakom öronen, eller innom näsborrarna. Forest. libr. 9. obs. V. & LX.

Uti *olidelig tinninge-vårk*, berömmer Zacut Lusit. dem som de kraftigaste.

Alexand. Benedict. vitnar, at de *uti svindel*, bakom öronen varit kraftige.

Amatus Lusitanus säger, at han lisat en melancholisk man om 33 år med 2:ne Iglar satte vid stol-gången. Samt at han en lika vårkan af samma medel funnit hos en 40 års man och qvinna, efter många förgåfves brukade medel; hvilken sak Senertus än ytterligare stadfäster.

Fabr. Hildanus visar, at han hulpit en 70 års man, som hade tilsluten gyllenåder, hvaraf han fallit först i svindel, och sedan i högra sidans lamhet, med Iglar fästade vid anum.

Zacut. libr. 1. obs. 47. förekom tungans upsvällande med Iglar.

Bruele råder at bruka dem emot slag på hals-ådrarna. Fontanus vil, at de då skola fästas på tinningarna och bakom öronen. Bägge torde hafva rätt.

Uti Ophthalmie uphöjer Hollerius och Forestus deras bruk fram i pannan.

Uti Revmatisk tandvårk på tandgården, befäster Paræus med sin förfarenhet deras nytta.

Omkring hals-körtlar eller strumas. Auct. addit. ad brev. Arnold. Villanor. lib. II. c. 4.

Vid angina & Cynanche, hals-sjuka: Bruele, Zacutus.

Uti blod-spyning, hæmoptysi, i synnerhet af hämmad gyllen-åder.

Af-

Äfven finnas de förträfflige emot hård mjälte, vid stolgången nyttiade. FONT. libr. 1. p. 100.

HILDANUS har på sig sjelf af Iglar funnit kraftig hjelp emot qvartan.

§. 9.

Synnerligen lära Iglar finnas beqvåmare än något annat instrument, vid vena frontis, jugulares, vasa retro aures, arterias temporales, och förnämligast vid hœmorrhoidales, hvarom vidare kan ses Herr Prof. STAHLES vackra Disputation hållen 1699, de Sangvisugarum utilitate. At uti näsblod, blod-kråkning och andra tilfälligheter, som hårröra af förstoppad gyllen-åder, revellera, samt at lindra den blinda och öpna den rätta gyllen-ådren.

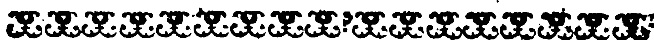
ZACUTUS anförer några märkvärdiga och upmuntrande historier om Iglars nytta uti höftvärk, applicerade vid mariscas. Likaledes uti olidelig ländvärk på lumbares musculos, til 8 stora Iglar i sänder: äfven uti chirager, podager och gonager, sedan man tilbörligen renat kroppen förut. När podagern är hos en, som har vanlig gyllen-åder tilsluten, böra då Iglarna ej så mycket brukas öfver de värkande stället, som icke mera på gyllen-ådren.

§. 10.

När dessa med flera nödiga cauteler väl i aktagas, lärer Iglars kraftiga nytta i Medicin än ytterligare stadfästas, och förtroendet för dem mer och mer tilväxa. Tilräckelig ymnoghet af dessa kråk lärer ej eller fela i vårt Fädernesland, allenast Iglarne ej härefter mera blifva brän-

offer för sin tjenst, at en blind inrotad vidskeppelse; utan at Guds godhet, vishet och magt prises, som åfven genom en oansenlig matk kan rädda människors lif och lindra deras timmeliga nöd. Ach unna din nästa ditt offer: jag menar, når du låter din fot lika lätt återbära din hålsos ringa tjenare til sitt förra hemvist, så undandrager du dig ej sjelf och din nästa samma hjelpemedel en annan gång, och din nästa vederfares då samma förmon, som dig sjelf.

Upl. d. 10. Jun.

Beskrifning öfver Lajhela Socken i Österbotten.

Ingifven af

EPHRAIM OTTO RUNEBERG.

Sedan Extraordinarie och Commissions Landtmätaren, Herr CARL FRIEDRIC STJERWALD igenom en berömlig eftertanka och otröttad flit, år 1754 insamlat de stycker, som til Lajhela Sockne-Beskrifning blifvit infordrade; har jag tagit mig före, at sammansätta en sådan beskrifning öfver Socknen, som då den innehåller anmärkningar och tankar jämte de historiska data och facta, kan lättast gagna oss vid denna förrättning til någon hjelpreda vid Sockne-Beskrifningarnas uprättande.

Detta verket har blifvit större än man i början förmodat, och som ingen sådan Beskrifning ännu

ännu kommit i dagsljuset, så har jag igenom följande utdrag velat visa, hvad den i det mästa innehåller, oansedt ganska mycket måste förbigås och måst altsammans måste lämnas til hälften outredt.

Politiska Geographien i allmänhet.

§. 1. Lajhela Socken är belägen uti Stor-Furstendömet Finland, Österbottens Höfdingedöme, Åbo Stickt, Norra-Finne Lagmansdöme, Korsholms Domsagu och Korsholms Södra Fögderie. Närmaste Stad är Wasa, hvartil ifrån Kyrkan räknas litet öfver 2 mil.

§. 2. Socknen inbegriper $6\frac{1}{8}$ qvadrat Milar, 16 Byar, $89\frac{73}{98}$ Mantal, 164 Hemman och 52 Soldate-Torp.

§. 3. Af Socknens Politiska och naturliga belägenhet, som i §. §. 5. och 15 omtalas, flyter en orsak til de många ägo-tvister Socknen haft med sina grannar, hvilka tvister grunda sig antingen på några Hätdemärken eller på Såmjo-Råar, hvartil stundom stora fält och mossar utan någon viss punct uppgifvas, eller ock grunda de sig på Lagfatte Råar, hvilka ofta för markens förändring skul genom vindfällen, tilvallningar och uplanningar, blifva stridige eller obefintelige. Igenom Riksens Högloflige Ständers Oeconomie Deputations prisvärda möda och omsorg, äro alla ägotvister så in- som utom Socknen på 10 dagars tid bilagde, hvaraf Inbyggarne och i synnerhet de som förut i flere år legat i tvist, redan förmärkt en oskattbar förmon.

§. 4. Närmast Skären och Städer äro de äldste Råarne, därnäst äro de in vid Byarna. Men

når man kommer långre up i Landet, begynna Såmje-råar först, och sedan et öppet samfälle med skogs-häfder och tjäru-visten, at finnas på utmarken.

Politiska Geographien i synnerhet.

§. 5. Socknen är omgifven af 6 andra, nämligen Lillkyro Socken i NO. Storkyro i Ö. Ilmola i SO. Närpis i SSW. Malax i W. och Mustasari i NW. De tvänne sistnämde gränsa emot Botniska viken.

§. 6. Med de tvistige Råerne, äro 87 Råmärken, som omfatta denna Socknen, hvilka i Rågångs-Protocollet upräknas och beskrifvas. Några få af desse äro fem-stena rör; ty större delen bestå antingen af *naturlige märken*, såsom bärghällar, stora ofanteliga stenar, rösen, remnor, gropar och andra märken i bärg och stenar, gamla trän, källor, älfvar, forssar, backar, vattu-mynningar och os, sned älf-krökning, grund, holmar, klippor, stenörar, sandreflar; eller bestå de at *tilbragte märken*, såsom gärdesgårdar, kafvel-broar, fot-spänger, skogs-lador, tjäru-dalar, nedslagne pålar, sten-rösen omkring trän och stubbar, eller på bärg-knylar och kafvel-broar, träd och stenar eller bärg med inhuggne korss, bomärken och äretal.

§. 7. Mästedelen Byar äro samfälde i utmarken, undantagande Jockiojs, Sarvijocki och Polacks hemman. Uti mulbetet äro Yrjälä, Nystilä, Bodde, Radde, Påråla, Kyrkoby, Käjpälä, Svartila, Storby, Mjältylä och Kumarla Byar åtskilde.

§. 8. Innom desse Sockne-Råar är dels uppodlad, dels brukbar och obrukbar mark.

1:o *Upodlad mark.*

	Tunland.	Kappl.
Åkerjord - - - -	1505.	$22\frac{1}{8}$
Ängsland - - - -	11456.	28
Beteshagar - - - -	612.	6
Humle- och Krydde-gårdar - -	6.	$15\frac{1}{8}$
Soldate-ägor - - - -	63.	$22\frac{1}{8}$
På frihet uptagen jord - -	56.	22
Hus-tomter och Gårds-platser -	47.	15
Diken m. m. i Åkergården - -	272.	21
	14021.	$23\frac{3}{8}$

2:o *Brukbar mark.*

	Tunland.	Kappl.
Kangalufta Nybygge - - -	82.	4
Betesslätter duglige til upodlande	1604.	27
Kärr och mosmark beqvåm til upodl.	28568.	19
Kärr som bär timmer-skog - -	6025.	18
Mossar mindre beqvåme til upodl.	17877.	29
Stenig och oländig mark här och där med tarf-skog bevåxt -	75603.	$19\frac{5}{8}$
	129762.	$20\frac{5}{8}$

3:o *Obrukbare ställen.*

	Tunland.	Kappl.
Vägar - - - - - -	169.	24
Vatten - - - - -	3111.	$25\frac{1}{2}$
Berg och oduglige stenholster -	1797.	—
	5078.	$17\frac{1}{2}$
Summa	148862.	$28\frac{3}{8}$

Ehuru Sjöar och vatten äro til fiske gagnelige, har man dock ej ansedt dem, såsom hörande til Landtbruket och fördenskul kallat dem obrukbare.

§. 9. 1:o Om hela Socknens vidd delas imellan 90 Mantal, så tilfaller hvardera 1654 tunland. 2:o Om den brukbare med den upodlade marken delas dem imellan, undfår hvardera 1597 tunland. 3:o Om den brukbare marken ensam fördelas, beloper det sig til 1442 tunl. 4:o Om den upodlade marken tages under delning, bekommer hvart Mantal däraf 155 tunl. 5:o Om Åker-jorden delas, bestiger den sig til 16 tunl. 28 kappl. på hvardera. 6:o Om Ängs-marken på lika sätt delas, får man 128 tunl. 13 kappl. Det öfriga af den upodlade marken, som, undantagande Soldate-ågor och frihets-jörd, tilfaller et Mantal, år allenast 27½ tunl. 7:o Af beteshagar år medlet nästan 7 tunl. emot hvart Hemman, och 8:o utaf diken och impedimenter, har hvart Mantal 95½ eller 96 kappl. som är 3 tunl.

§. 10. 1. Den upodlade marken förhåller sig til hela Socknen, som 1 til 9, 6; til brukbare marken förhåller den sig, som 1 til 9, 2; til den brukbare marken, som år tjenlig til upodling, förhåller den sig, som 1 til 3, 4.

2. Af denna senare förhållningen vil det följa, at 306 sådane hemmantal som de 89⅞ dem man i uträkningen sätter lika med 90, kunna ännu komma til i Socknen, hvilka med de 90 förra göra tilhopa 396 Mantal. 2:o Åker-jorden i Socknen förhåller sig til Ängs-landet, som 1: 7, 6. Då Soldate-ågor och frihets jorden tages undan, förhåller sig Åker-jorden til det öfriga upodlade, som 1 til 9, 2; hvaraf följer, at Åkren år allenast ⅑del af det som finnes upodlat vid et hemman. 3:o Ängslandet förhåller sig til det upodlade, som 5 til 6, så

så at Ängen utgör nästan all upodlad mark vid et hemman, och lämnar endast 27, 6 tunl. öfrigit på Mantalet (§. 10. n. 6.) 4:o Om Skogsboarnas åker jämföres emot nederbyggarnas, som bo vid stora ån, finnet man, at de förre hafva 2 tunl. mindre åker på Mantalet, än de senare, och dessutan hafva de både sämre och frostigare jord; men deremot hafva de 178 tunl. Äng uppå Mantalet, af lika bördighet med de andra Ängarna i Socknen och således nästan 50 tunland mera äng än de öfriga hemmanen; hvaraf följer, at ladugården och tjäru-tunnan betalar hos dem, hvad i sädes-läran brister.

§. 11. 1. Byarna äro efter Jorda-boken fåarre til antalet än efter namnet och skiljaktigheterna i belägenheten. Orsaken är, at då en Nybyggare ifrån en by satt sig ned långt in i utmarken, så har Nybygget blifvit i räkenskaperna fört under närmaste by, och när han med tiden blifvit stamfader til flere hemman eller en by, så har byn förblifvit i Jorde-boken under samma bys namn, som stamfadern varit uptagen. Således äro byarna efter Jorde-boken 13; men efter namnet och belägenheten äro de 46.

2. Mantalen äro $117\frac{11}{12}$ efter Cammereraren Johan Ottessons så kallade Skattläggning år 1709 af hvilka $85\frac{7}{8}$ äro Skatte- och $32\frac{1}{24}$ Krono. Efter senare skedde provisionale förmedlingar, hafva Mantalen blifvit inlagde til $98\frac{5}{8}$. Men efter den nu i Socknen fulländade Refningen, hafva de blifvit $89\frac{?}{?}$, utom 2:ne Nybyggen af $\frac{11}{?}$ Mantal. Skilnaden emellan förmedlingarna är $6\frac{1}{2}$ Mantal, som härrörer deraf at tjäru-räntan blifvit af skattläggnings-männerna utesluten, och Konungens befall-

befallningshafvande hemstält, om icke Kronans rätt kunde blifva i akttagen vid införselen uti Ståderna, hälst som skogarna af härjande far-eldar, och omåtteligt ålitande icke kunna förvaras til et ständigt ämne och grund för Räntan.

3:o Bolståderna äro 161 gamle, af hvilka 45½ äro Krone och 116½ skatte; men med Nybyggen äro de 164.

4:o Militie-Boställen äro 3; et Lieutenants, et Fältvåbels och et Fouriers. Soldate-Torp äro 52. Ecclesiastik boställen äro 2; et Kyrkoherden och et Kapellanen tilhörigt.

§. 12. Byarne äro större delen anlagde jämt långs ån på båda sidor, samt hafva närmast sig vackra och bördiga Åkerfält. Längre up ifrån ån uti skogs-liderna, äro hem-ångarne, och in i skogen äro ut-ångarne, på ganska många ställen utspridde. Byarnas läge är merendels sankt, hvadan ock 4000 alnar kafvelbroar finnas dels i byarna och dels i Mossarna.

Kyrkan är belägen uti Bodde by på en lös lergrund våstan om och hardt när ån. Kyrkoherde-gården är strax bredevid på en fördelaktig plats. Kappellans bordet ligger ½dels mil ifrån Kyrkan. Lieutenants- och Fältvåbels Boställen äro i Bodde by belägne.

Vatten-qvarnar eller sqvaltor äro 47, af hvilka de båste mala 6 tunnor råg i dygnet. Våderqvarnar äro 4, alla äro de til husbehofs måld.

§. 13. Landsvägen, som går omkring Bottniska viken up åt Finland, löper igenom et litet stycke

stycke af Socknens norra hörn, der vackra Åkrar och Ängar gifva en Resande om sommar-tiden glada utsigter. Den är lagom bred, väl dikad, med godt sandgrus fylld, och intager 15 tunl. 30½ kappl.

Af Sockne-vägarne löpa en på hvardera sidan om ån alt til Kylänpä, som på Svenska betyder byarnas ände. Desse kunna någorlunda fardas med kärra och uptaga 31 tunnl. 16 kappl. De andra vägarna äro rid-vägar af bättre och sämre godhet, alt som marken af sig sjelf är ländig, samt innefatta tilsammans 122 tunl. 9¾ kappl.

§ 14. På åtskilliga ställen i Markerne äro sten rösor eller så kallade Jette grafvar fundne, hvilka på Chartan blifvit med littera *E* anviste.

§. 15. Man finner här liksom på de flästa stäl-len i Landet, at mäst hela Socknen utgöres af en dal, dit vattnet *ifrån* gränse-ryggarna eller Soc-ken-fjellarne, igenom bäckar samlas, at formera en å, hvilken sedan afbördar sig i hafvet. Denna å kallas Lajhelajocki och ligger jämlängs Sock-nens norra sida. Uti söder innefattas dess fjällar inom Socken-gränsen, som gifva början til 2:ne andra Sockne-dalar.

Natural Geographien i allmänhet.

§. 16. Polhögden kan i det närmaste sättas at vara 63 grader; ty Wasa Stad, som ligger ifrån Kyrkan 2 mil i N.W. har 63 gr. 4 m. 35 s. til Polhögd. Magnetens declination har med de små Landtmätare-Compasserna, befunnits vara 6 gr. 38 m. Västerlig.

§. 17.

§. 17. Landtmonens utseende och lynne liknar fullkomligen en skårgård, då backar och högder föreställa holmar och skår, samt Åkrar, Ängar och en del mossar med kårr liknas vid vattnens rum.

Socknemarken består icke af stora högder och djupa dalar, utan förenar makeligen dess åsar och backar med dess slåtter och fält. Midt uppå år Socknen högst och håller sig derifrån til Söder och Norr. Om desse lutningar som gå til och ifrån Solen, voro större ån hår, så skulle det i §. 27 omtalte Landt - Climatet visa en märkelig skiljaktighet innom denna Socken.

§. 18. Vid Sicka Wuori på Socknens Våstra sida inkommer den högste åsen, som säges vara sammanbunden med de höga Bötoms kullar i Lappfjerds Socken, hvarifrån man tror at den i Höfdingedömets Geographie bekante landt-ryggen eller Mansekkå, som år en naturlig skilnad imellan Österbotten och tilstötande landskaper, tager sin början. Omkring Ristikangas få en del vatten och dalar sin uprinnelse, som gå igenom denna med Mallax och Nårpis Socken.

Socknens mindre åsar hålla icke altid enahanda stråckning, utan böga sig åt alla väderstrek. Uppå några af desse åsar och i synnerhet på Etelå och Ristikangas liknar landtmonen svallande vågor på et stort vatten. På och imellan åsarna åro backarne strödde hvilka merendels åro långflutte och stenige.

§. 19. Åsar och backar utstaka slåtmarken, och skogen & alla try framgifver fälten. Slåtmar-

marken består måst af mossar och kårr, af hvilka de största ligga gemenligen nåst omkring åsarnas högste ryggar. Desse mossar, som af högderna insupa och qvarhålla en myckenhet luftvatten, åro som en kålla och håll-dam, hvarifrån vattnet småningom framsilas til vattu stråckningarnas uphof och underhåll. De andre mossarna hafva med tiden dels blifvit upodlade, och dels ligga de ånnu i sin första urqved.

§. 20. Det år mårkeligt, at Norr om Socknens högsta rygg eller kulle (§. 17.) år ler jord rådande och Söder om den samma har sand-jorden intagit de flåste ställen; således ökar sjelfva jordmonen uppå den skiljaktighet, som Socknens lutning och landtmon borde göra i vårt Landt-Climat. Så måste jemvål den Södra hålften lida i torr-år och den Norra i våt-år. Så böra ock sådesslagen och planteringarna efter denna skiljaktigheten låmpas.

§. 21. *De många vattu-stråckningar*, som skåra igenom Socknen, gifva nöjsamma boningar, beqvåmliga aftappningar ifrån Åker, Ång och mossar, anledningar til vattu-verk, tilfållen at fiska, samt öpningar til rörelsen och den samvisteliga lefnaden.

Natural-Geographien i synnerhet.

§. 22. Sicka Wuori år et högt och vidt bårg på Socknens högsta ås, hvarifrån hela Socknen synes såsom liggande i en dal. Det år i stora och många lodråtta klyftor sönderkrossat, samt har gifvit början til stora stenhopar och holsterbac-

kar,

kar, dem detta bårget aflat. Hår hafva Gråf-svin och Hårmeliner utsökt sina grifter. Myötåmäki år et vidt och måkta högt bårg, som i mulen luft skullar långt; det består til en stor del af sönderbrustne bårghållar, i hvilkas klyftor några gamla furur fastbundit sina rötter. Taubori Wuori eller Tabors bårg, Raja Wuori eller Råiten bårget, åro af deras påsatte namn omtalte; men Rauta Callio eller järn-klippan har af några svaga anledningar til järn-malm gjordt sig bekant.

Brinckimåki straxt Norr om Bodde by. Der såges, at man fordom funnit et ankare. Til det, som om Risto Cangas §. 18 sagt år, kan man lågga, at vågorna ligga i kors, och at dit samlar sig hvarie höst en otrolig myckenhet ormar i vinterqvarter.

§. 23. Mossarne åro til 99 stycken numererade å Chartan. I Beskrifningen åro de fördelte i 3:ne slag, alt efter som de i anseende til grunden eller belägenheten åro beqvåme at upodla.

A. Mossar som nu förtiden med privat styrka, lätteligen kunna göras til fruktbårande mark - - - - -	5909.	17
B. De som vål kunna af Invånarena i framtiden nyttige göras; men nu ej utan det allmännas kostnad - - -	19277.	22
C. De som för sin obeqvåmlighet skul blifva naturligen de siste, som varda upodlade - - - - - -	17877.	29
Hvilket gör tilsammans -	43064 Tunl.	4 kl.

At hålla någon slags mark för otjänlig och ofruktbår, nu och i framtiden, det vågar icke

den

den at säga, som har sig bekant, hvad nya påfund Månniско-snillet kan frambringa, då det i et Folkrikt Land af sina behofver upäggas. Alt har den store Skaparen gjordt til gangs, och så lagat, at dess nytta uppenbaras i samma mon, som tarfvorna förökas.

När moss-mark af 43000 tunlands vidd finnes i denna Socken, så lärer man endast småningom kunna förvänta, at det Allmänna på egen kostnad låter upgräfva mossar och kärr til Landets skyndesamma upodling: och når man ser, at 14000 tunl. hålls med svårighet i bruk af Socknens nu varande Jordbrukare, så lärer första omsorgen blifva, at öka Folkhopens antal, såsom det enda medlet hvarigenom nya upodlingar och odal-ägor skola i framtiden tilväxa och underhållas.

§. 24. Sjöarna i Socknen äro 14 til antalet och uptaga 2792 tunl. 24 kappl. De större Sjöarna äro Jurvajervi som innehåller ensam 1564 tunl. dernäst är Tajnusjervi, sedan Selasjervi, Annijervi, Idujervi och Kuolammi.

Åarna äro 8 och utgöra i vidden 211 tunl. 16 kappl. Lajhelajocki är störst, och har antingen gifvit Socknen sit namn, eller har den fått det af Socknen. Jämlångs denna ån äro alla byarna belägne, undantagande 3:ne Skogs-byar, Jurva, Sarvijocki och Jockiojs.

Bäckar räknar man 31 stycken, hvilka intaga 107 tunl. $17\frac{1}{4}$ kappl.

Utaf Källor finner man dem, som hålla et sött och ljufligt vatten, en del äro mineral-blandade, och 2:ne innehålla et salt vatten, som närmast

kommer öfverens med kok-salt. Om den ena af dessa salt-kållor har Sal. Mag. STENBECK något skrifvit i Kongl. Ac. Handl. Tom. III. p. 184.

§. 25. Skogarna äro likasom holmar och skår, af den öpna moss-marken omgifne, samt innefatta 85007 tunl. 21⅞ kappl. Medel-delen af Socknen är fjärmast ifrån byarna och har ännu någon timmer-skog af gran i behåll. Skogs-holmarna räknas 91, och innehålla 75599 tunl. 23⅞ kappl. Kärrland, som ock äro med någon skog beväxte, finnas 69 til antalet, och inbegripa 9407 tunl. .. kappl. hvaraf 3382 tunl. äro tjänlige til upodling.

§. 26. 1:o Då vatten och land emot hvarannan jämföras, finner man, at de förhålla sig, som 1 til 46, det är, at 46 gångor så mycket land finnes i Socknen, som vatten i anseende til deras yta och utanvidd.

2:o Om den sidlända marken lägges tilhopa med vattnet, blir förhållningen som 10, 16 eller som 100 til 167, det är, at emot 167 tunl. högländ mark i Socknen svara 100 tunl. vatten och sank mark. Dessa jämförelser äro högst angelägna, at genomfarter skola anläggas, rörelsen skickas, näringar fördelas och frostiga orter igenkännas. Om mossarna uptorrkas, skola de gifva ganska många fruktbara bönings-ställen i denna Socken. Emedan de upstigande ångorna göra moln och nederbörd, monne kunskapen om väderlekens förändringar icke behöfver dessa jämförelser? At vissa Endemiske sjukdomar för Människor och Fänad draga af landets torra eller vattu-sjuka lynne, sin upkomst, behöfver ej frågas.

3:o Då

3:o Då vattnens utan-vidder uteslutas, och man räknar alla mosse-och kärr-land ibland sidder, samt alla skogs-holmar tillika med åker och äng ibland högländ mark; så förhåller sig denna til sidderna, som 177 til 100.

4:o Socknens hela area förhåller sig til skogsmarken, som 182, 100. Men om skogen drages ifrån, och sedan jämföres emot den upodlade marken, tillika med det öfriga af den brukbare delen; så förhåller sig skogen til dessa sistnämnde marker, som 147, 100.

5:o Om all brukbar mark blefve upodlad, och Mantalen til 396 upbrakte i Socknen (§. 11. n. 1.) så hade hvart Mantal icke mera än 206 tunl. skog; som för klyfde Hemman vore otilräckelig. Men om den til upodling mindre beqväme utmärken lägges til skogen, så kunna endast 285 Mantal, sådana som de 90, upkomma i Socknen, och då tilfaller hvardera 349 tunl. skog. Mon det är med Hemmans klyfningen och landets upodling enligt, at här i Socknen afvittra någon skog til Krono-Allmänning? Frågan besvarar sig sjelf, hvad denna Socknen angår.

6:o Om 400 tunl. skog tillägges hvarje helt hemman, så blifver dess hela mark 555 tunl. (§. 10. n. 4.) och om den upodlade samt brukbara marken delas med 555; så varder man finnande, at sådan skogen nu år, kunna ej flere än 259 hemmantal äga bistånd i Socknen.

7:o Men om skogs-skötselen varder en gång hos oss upbragt, och nyttjandet sparsammare än nu, skulle et Mantal af 555 tunl. kunna klyfvas i

5 delar, à 111 tunl. på hvardera; och då skulle 1295 hemman upkomma i Socknen, i stället för 164 (§. 12. n. 3.).

8:o Då skogen beräknas, som i §. 25. sagt är, stiger den til 944 tunl. på Mantalet. Ehuru stor denna marken synes vara i vidden, är den dock igenom en omåttelig tjäru-bränning och härjande skogs-eldar så ödelagd, at på somliga ställen måste man trånga sig hela milen in i skogen, för at finna dugeligt timmer.

9:o Den obrukbare delen at Socknen förhåller sig til den öfriga marken, som 1:28; det är, at då en mark i Socknen ej kan sättas i bruk, så gifvas deremot 27 åfven så stora marker, som til Landt-brukets upodling och vid magt hållande äro tjenlige.

Natural-Historien i allmänhet.

§. 27. Uti detta stycket af Natural-historien fäste vi oss endast vid *Luftstrekets* och vid *jordbrynets* känning.

Luftstreket är antingen *naturligt*, då det egenteligen kallas Climat, eller är det *tilbragt* och igenom människans åtgärd tilkommit.

Uti det naturliga luftstreket, hafva alla Land på Jorden lika förmoner; skilnaden består allenast i vår inbillning och åtrå, som gärna vämjes vid det goda man äger, för at sika efter det man intet har. Det naturliga Climatet går antingen som et band omkring Jorden eller förändrar det sig alt efter landets lutning och jordmonens beskaffenhet, hvarföre man ock för skillnad skul kallar det *Landt-Climat*.

Utaf

Utaf det tilbragte eller Politiske luft-strecket, hafve vi här våra kyliga imor, frostige somrar och långvarige vintrar; deraf följer de ädlare djurens vantrefnad, läckra växters dödande och en hård väderlek. Hade våra förfäders öron varit så tamde vid gny af väf-stolar och hamrar, som vid vapnabrak; så skulle glada tält, lekande hjordar och dystra skogar göra lefnaden här i Socknen så lätt, som å någon annan ort i verlden. Om fördenskul någon är missnögd med vårt luft-strek, må orsaken sökas antingen i dess egen inbilning, eller i vår egen åtgård.

§. 28. Efter Herr Styerwals hällne upteckningar på åren 1751-52-53-54, öfver de dagar, hvarå storm, ringare blåst och lugn infallit, har man funnit 62 dagar med storm, 848 med blåst och 551 med lugn. Hvad stormen angår, har den i 15 dagar kommit ifrån Sunnan, i 14 dagar ifrån SW. i 11 ifrån N. i 9 ifrån NW. i 8 ifrån W. i 3 ifrån NO. i 1 ifrån Ö. och i 1 ifrån NO.

Utaf upteckningarna har man jämväl sett, at Maj månad tilförer den mästa stormen och blåsten ifrån alla världenes kanter. Deraf utsprides vinterkölden och jord-skorpan torrkas til vår-anden. Junii månads blåst tjenar, at böja växternas stammar, och at röra deras rötter, hvaraf de i sin växt befordras. Uti Julii månad är et dystert lugn til befrämjande af örternas alstring och frödning. Uti September blåsas fröen omkring och luften med vattnet hindras ifrån stadning. December, Januar. och Februarius hafva den minsta blåsten, ty eljest skulle den stränga kölden blifva odrägelig. Storm-dagarna äro til de lugna i det

närmaste, som 1 til 9, men til blåsten som 1: 13. Blåsten förhåller sig til lugnets dagar, som 154 til 100 eller nästan som 3 : 2. Uti Söder, Sydvåst och Norr är den mästa stormen, hvaraf de sjöfarande här å orten hafva särdeles förmon. Wästan blåser ej ofta, men Östan är ännu sällsyntare. Mot vädret på alla ställen drifvas häldre längst efter, än tvärt öfver et långt Haf. År 1753 gick en orcan fram i Socknen år Jurva sidan, hvilken uprykte och bårtflyttade stora trän i skogen.

§. 29. Igenom en tafla uppå flögelns visning eller vinden, har man funnit, at Sunnan-vädret, hvilket offast gör oss besök, är mycket sällsyntare på sommar- än på vinter-månaderna; äfven som Nordan tvärt om; til någon lindring i kölden, kommer oftare på de förra, än på de senare månaderna.

Östan-vädret är flyktigast och varar högst i 2 dygn; men Nordan och Sunnan kunna ibland påstå 14 dagar: det Sydvästra vädret är ock tämmeligen beständigt. Ordningen uppå vindarna, altsom de varit rådande til på desse 4 åren, är denna. Sunnan i 267 dagar, SW i 247, N. i 223½, W. i 194, O i 141, NW. i 140, NO. i 139½ och SO. i 97½ dagar.

Denna upsatsen på vindarna kommer tämmeligen nära öfverens med den, som i föregående §. finnes på stormarnas väder-strek.

§. 30. Utaf uptekningen öfver nederbörds dagarna på förenämde 4 år, har man erfarit, at Julius haft 55, Nov. 50, Jan. 47, Octob. 47, Mars 42, Aug. 42, Sept. 40, Dec. 38, Febr. 37, Jun. 35, Maj 31 och Apr. 29 nederbörds dagar.

Säle-

Således äro uphålls-dagarna til dem som hafva nederbörd, såsom 1461 til 493, hvilket är något mera än 3 til 1. Rägn-dagar förhålla sig til snö-dagar i det närmaste, som 3 til 2, det är, at emot 3 dagar, som det rägnar om året, så snöar det endast 2 dagar, dock äro åren härutinnan mycket olike, ty år 1751 voro de, som 7 til 6 och år 1753 som 21 til 11.

Om nederbörden altid förhölle sig i denna Socknen så, som på desse 4 åren, skulle följande proportional-tal tjena Sockne-männerna til någon nytta.

Uti N W	väder är nederbörd på	1	dag af	5
W.	- - -	1	- -	$4\frac{3}{7}$
N.	- - -	1	- -	$4\frac{3}{10}$
N. O.	- - -	1	- -	$3\frac{1}{2}$
S.	- - -	1	- -	$2\frac{2}{3}$
S. W.	- - -	1	- -	$2\frac{1}{3}$
O.	- - -	1	- -	$2\frac{1}{8}$
S. O.	- - -	1	- -	$1\frac{1}{2}$

Häraf ser man, at Östan och Sunnan, som kommer ifrån Landet, tilförer den mästa nederbörden, och at Västan med Nordan, hvilka komma ifrån Hafvet, föra de torraste vädren. Monne de af Jorden upstigande ångor præcipitera luften, så at nederbörden då faller? Efter som SO. sällan håller tätt, så är den ock sällsyntast af alla vinderna (§. 29.)

Man vil med säkerhet påstå, at uppå åsarna och lands-ryggen faller mera snö, än neder i landet; äfven så, at et med backar och högder brutit land, drager mera snö uppå sig, än et slätt land. Alla år har man mindre snö i Öster- än i Väster-

botten, och i år har snön i Lajhela varit 6 qvarter, då den i Wästerbotten, under samma Polhögd omkring Umeå varit nästan 3 alnar. Om det på samma sätt förhåller sig med rägnet, som med snön, är mig icke bekant; men det har jag hördt berättas af dem, hvilka om sommaren stigit uppå et högt fjäll af den Norrske landt-ryggen, at kulen var våt af et rinnande vatten, och at en ima som växte til droppar fäste sig på kläderna, fastän Himmelen syntes klar af dem, som voro qvarblefne i dalen.

§. 31. Om man kallar de dagarna varma, som visa under frys-puncten på Svenska Thermometern, och dem kalla, som fälla Qvicksilfret under samma punct; så har man utur Herr STJERWALS hållne uptekningar på 4 år funnit, at Julius har de flästa varma dagarna; at Augustus är varmare än Junius, Sept. varmare än Maj, och Octob. varmare än Apr.; åfvenså, at Dec. och Jan. varit lika kalle: at ingen månad i året är fri från frost: at de kalle dagarna äro flere öfver hela året, än de varme, samt förhålla sig til dessa senare nästan, som 7 til 6, eller at af 52 veckor äro 28¼ kalla, och 23¾ äro varma.

Man har jämväl af förtekningen funnit, at Maj har haft de fläste Solskens-dagarna, på det jorden skulle uptorkas, kölden fördrifvas och växterna uplifvas. Dernäst har Junii månad och derefter Julii med Augusti månader öpnat en skinande och varm Himmel, til at ej allenast drifva växterna til mognad och tröning, utan ock til at upvärma våra bärg och holster-backar, som emot höstens kyla och den törsta vinter-lusten äro de

nyt-

nyttigaste varm-bänkar. Januarius, November, December och Februarii, hafva vist de fäaste Solskens-dagarna. Den största wärman har varit 37 öfver, och den största kölden 30 grader under fryspuncten på Svenska Thermometern.

Nordanvädret har lemnat ofs 145 Solskens-dagar, SW. 125, W. 112, S. 108, NW. 90, NO. 68, O. 59, SO. 37.

§. 31. Uti 5 månader räkne vi bar mark, och uti 7 år ännu marken med is-gata och snö betäckt. Somlige år har kålen icke ännu midsommarstiden gått ur moss- och kärr-marken. Kål-fallet på Lands-vägarne är gemenligen i början af Junii månad. När en långsam köld nedtrångt kålen efter en våt och bar höst, och då våren derpå är sen och torr, tror man visst, at kålan ej går ur marken förrån midsommars tiden. Kålan tränger sig under lika omständigheter af luftstreket, olika djupt ned, alt efter jord-monen och belägenheten.

Om våren ej är tidig, så är den dock snar at lösa af vinteren. Innom 3 veckor kan man åka i släda och spatsera på gröna marken. Vid Erssmässo-tiden lossas boskapen ur klafven, och årdret sättes i Jorden.

Sommaren påstår gemenligen i 4 månader, och kan merendels innom 11 veckor bringa vårsädet til mognad. Sommar-nätterne äro så ljuse, at midnatts-tid kan man både läsa och skrifva. Sommar-dagarna äro ansenligen längre, än i Upland. Luftens skick tillika med åkerns lynne och läge, har åbrågt Landtmannen många frost-

och hunger-år. Om Solen med stora steg hälkar oss närmare om våren, så skyndar den sig ock at om hösten låta oss mera ifrån; dock måste hösten vara sent, der mid-vårmans-tid är närmare slutet än början af Julii månad. Jämför §. 31.

§. 33. Vid *Jord-brynets* känning märkes, at våra åsar och bakar hafva inga långsträkte bärg, utan merendels skarpa sten-holster; deremot äro slätterne sämmeligen stenfrie. Stenarna äro kantige och af et fast gryte.

Myllan är af ringa mägtighet; men vid åar och älfvar är den djupäst och bäst. Uti nedre ändan af Socknen är en salt jord, som utvittrar gediget Alun.

Frukterna vilja en del kännas något förare, och all slags tråd-virke är hårdare och fastare, än i de Södrare orterna.

Jord hvarken hafva ingen beständighet hvarken i ordningen eller mägtigheten. Den starka spicke-leran synes ej i dagen, och den så kallade jäs-leran är såsom fistlar i jord-skorpan inblandad.

Natural-Historien i synnerhet.

§. 34. Människan, såsom den värdigaste, tilkommer första rummet i detta stycket.

Inbyggarenas härkomst är den samma som Finnarnas: deras antal steg år 1754 til 1925 personer. År 1690 tros de hafva varit 1500. Uppå 62 år äro 4540 födde och 3880 döde, skilnaden 660 utvisar ökningen. Uppå 21 år äro 311 vigde par.

Folk-

Folk-Summan är i ett medel-tal af åren 1749-50-51-54.	Mank.	Qvink.	Summa
	809¾.	990⅝.	1800⅜
Mantals-skrefne - -	496½.	578¾.	1075¼
Gifte - - - - - - -	350½.	350½.	701
Födde - - - - - - -	46¾.	44⅞.	91⅝
Döde - - - - - - -	24⅚.	25⅙.	50⅔

Seminanterne hafva beständigt på dessa 6 åren varit 176. Tjenste-hjon, utom Allmogens egna Barn och Mågar, äro 73, hvaraf 16 äro gifte. Hushållen hafva på desse 6 åren altid varit 195.

Afgången på menniskor härrörer 1:0 af dödeligheten, hvilken då den jämföres emellan flere orter och tider, kan exprimeras directe igenom den proportion, som de dödas antal hafva til en gemensam antagen summa. T. e. emedan 28, 14 dö i Lajhela af 1000 Månniskor, som finnas i Socknen, och uti Malax Socken dö 42, 32 uppå 1000, så är den allmänna dödeligheten i Lajhela til den i Malax, som 28, 14 til 42, 32. Uti Lajhela dö 395, 6 barn under 10 år emot 1000 som tilfödas; i Malax åter dö 539, 5 uppå 1000 tilfödde; således är barna dödligheten i Lajhela til den i Malax, som 395, 6 : 539, 5. Uti Lajhela dö 8, 1 månniskor öfver 10 år emot 1000 af Folk-summan; i Malax dö 11. Således år de åldrigas dödelighet i Lajhela til den i Malax, som 81 : 110. På samma sätt kunna hvardera könets särskildte dödeligheter utrönas.

Man märker at desse föregående och de följande proportioner, ej gifvas ut för säkrare, än de kunnat blifva af 6 års förteckningar öfver en så liten folkhop, som här finnes. Det här icke

eller

eller varit så mycket affigten at finna, som at visa, huru man kan söka en säker proportion härutinnan.

Hungers-nöden är den svåraste fienden emot folk-ökningen. Päst, krig, oaktsam barna-skötsel och brist uppå läkare, hafva icke eller lämnat vår Sockne-bygd ohärjad.

§. 35. Afgången på folket befordras ock 2:o igenom utflyttningar, hvilka finnas, då skilnaden imellan folk-summan som är i orten, emot den som funnits den tid, hvarifrån man söker de utflyttades antal, afdrages ifrån skillnaden imellan födde och döde under samma tid. T. e. Uti Malax är skilnaden imellan födde och döde på 6 år, 74 persóner; men folk-summan var 817 persoñer år 1749, och år 1754 var den 976, skilnaden år 159. Då 159 drages ifrån 74, återstår —85, som visar, at i Malax Socken äro 85 inflyttade på 6 år, eller 14⅙ årligen. I Lajhela åter stiger den värkeliga behållningen eller skilnaden imellan 1749 och 1754 års summor til 230; men den naturliga behåillningen efter födde och döde är 244; skillnaden är + 14, som visar, at 14 personer äro utflyttade på 6 år. På sådant sätt kan man upsöka den utflyttande folk-strömmen och tilstoppa dess öpningar. Ty ifrån Lajhela, som är en Up-Socken, flytta de raskaste drängar til Malax, som är en Skär-Socken, och som hafver seglations frihet på Stockholm. Utflyttningar befrämjas genom brist på magaziner emot hungers nöd, och brist på försvar emot Värfnings- och Lösdrifvare-Placatér, Kameral-verket och utlagorna, som hos oss äro mera känbare, för det de äro synbarare än hos andra

folk-

hiskflag, befordra icke litet utflyttningarna. Landt-bönders osäkerhet, andra näringars förmons rätt uppå jord-brukets bekostnad, och tvång i det som hörer til en naturlig frihet, öpna Bond-drängens lust ock Rikets portar på gafvel.

§. 36. Tilväxten grundar sig förnämligast på giftermålen, hvilkas förhållande, olika tider och och olika Socknar imellan, finnas, då hjonelagen jämföras emot en viss och gemensam antagen folk-summa. T. e. Uti Lajhela äro 389 gifte eller 194½ hjonelag ibland 1000 människor: i Malax äro 398 gifte på 1000. Således förhålla sig giftermålen i Lajhela til dem i Malax, som 389 til 398: det är at 9 flere gifte finnas i Malax i proportion emot Lajhela. Giftermålen hindras igenom hunger-år, igenom inskränkning vid hushåll, igenom rök-tals och matlags afgifterna, igenom oupmuntrade dräng-giften och igenom brist uppå barn-hus.

§. 37. Afvelsamheten är ock en orsak til den skillnad, som finnes uti folkets tilväxt på särskilde orter och tider. Den kan utrönas igenom det förhållande, som de tilfödde hafva til de gifte: eller om flere orter och tider jämföras, förhåller sig afvelsamheten, som de tilfödde, då hjonelagen sättas å både ställen lika. T. e. Uti Lajhela födas årligen, som et medel, 260, 5 barn, och i Malax 280, 7 barn af 1000 hjonelag. Lefnadssättet, hunger-år och Climatet försvaga afvelsamheten. Dertil kan ock föras ungdomens igenom ostadig kunskap upväkte omogna retelser.

Uti Lajhela fordras 3383 hjonelag eller för hvart hjonelag 3,83 år, innan et barn tilkommer;

mer; men som större delen barn dö, så fordras 9, 15 hjonelag eller 9, 15 år för hvart hjonelag, innan folkhopen vinner et barn til behållning.

§. 38. Tilfödslen inbegriper både giftermålen och afvelsamheten och finnes af det förhållande, som de årligen tilfödde hafva til en ständig antagen folk-summa. T. o. Uti Lajhela födas 50, 54 och i Malax 55, 94 barn ibland 1000 människor. Ehuru Malax således vinner på Lajhela Socken uti tilfödseln, så har man dock sedt §. 34 at den förlorar i dödligheten; at förlusten i det måsta härrörer af en ovårdsam barna skötsel, gifver samma §. full anledning at tro. Botemedlet måste således lämpas efter den härigenom uppräckte sjukdomen.

§. 39. Befolkningen kallar jag det, som innefattar alt hvad som våller afgång och tilväxt uppå människor. Den är antingen *naturlig* eller *verkelig*. Den naturlige, om man så får kalla honom, så vida den i många mål beror på Politiens åtgärd, finnes af det förhållande, som skilnaden imellan födde och döde hafver til folkhopen; hvartil de födde och döde höra. T. e. uti Lajhela äro 22, 58, och i Malax 13, 61 behållne uppå 1000 människor. Fördenskul förlorar Malax långt mera igenom dödeligheten, än den vinner igenom tilfödslen, i anseende til Lajhela. Om Lajhela för 65 år sedan haft 1500 inbyggare, så borde nu efter dess naturliga befolknings-lag, vara 6404 människor i Socknen; men de äro 1925 och hafva förlorat 4479.

Den verkeliga befolkningen har sin orsak endast uti Politiske anstalter och händelser, samt

finnes, då skilnaden imellan 2:ne tiders folk-summor jämföres emot medlet af samma folk-summor. T. e. Malax hade år 1749, 817 personer: år 1754 hade den 976: skilnaden är 159 och medlet är 896,5. Fördenskul är den verkeliga behållnings proportion i Malax, som 159 til 896,5 eller 177,3 til 1000. Uti Lajhela åter är den som 127,7 til 1000. Derföre är den verkeliga befolkningen i Malax til den i Lajhela, som 1773: 1277. Se §. 35.

Jag behöfver ej bevisa, hvad nytta och upplysning de ofvanskrefne jämförelser införa i et Höfdingedömes och et Riks hushålls författningar; ty den som icke ser det af sig sjelf, gitter ej draga någon båtnad derutur.

§. 40. 1. De som arbeta uppå hemmans bruk äro 273 husbondfolk och 495 tjenande, som göra tilhopa 768 arbetare. 2. De som litet arbeta bestå af Allmoge-barn imellan 10 och 15 år, jämte något arbetsfört gammalt folk, hvilka göra 309 personer. 3. De som icke arbeta och dock underhållas på hemmanet, äro Herrskaper, stånds personer, samt orkeslös och vanför Allmoge, och utgöra 123 personer, hvartil komma 359 Allmoga-barn under 10 år, som med de förra göra 482 personer. 4. De som icke af hemmans bruk underhållas, äro 366 personer. 5. Mantals skrefne äro 1075,5, som et medel af 6 år; men 495 äro de som tjena på hemman.

§. 41. 1. De Mantals skrefne förhålla sig til folksumman, som 7 til 12. 2. Om 3 personer af dem som anföras §. 40. n. 2. beräknas lika med en frisk arbetare n. 1, och om 359 Allmoga-barn

n. 3.

n. 3. draga hvardera ⅟₅ hjon til sin skötsel och upfostring; så tilkomma i förra fallet 103 och afgå i det senare 72 personer, hvarigenom den rätta arbetande numern blifver 799, eller för jämn räkning skul, 800 personer. 3. När 366 (§. 40. n. 4.) drages ifrån 1925, återstå 1559, hvaraf hälften är 779, 5. Således har nästan en arbetare i denna Socken at draga maten i munnen på en annan, som icke arbetar. 4. Om 800 arbetare delas til 90 Mantal, tilkommer hvardera 8, 88 dagsverken om dagen; men Hemmanen såsom et medel 4, 87. 5. Om Mantals-skrefne delas imellan 195 hushåll, undfår hvardera 5, 5. 6. När 1559 (n. 3. denna §.) delas uppå Mantalen, blifver man varse, at hvart Mantal hafver 17, 3 at föda årligen. 7. Då 1925 (§. 34.) delas på Mantalen, tilhörer hvardera 21, 3 personer.

§. 42. Om den upodlade och brukbare marken §. 9, som gör 143463 tunl. delas imellan 1559 personer, (n. 3. §. 41.) tilfaller hvardera 92 tunl.

2. Men om samma mark fördelas imellan 800 arbetare, så får hvardera 179, 2 tunl. at sköta.

3. Åter om den brukbare lägges endast til delnings, skulle hvar och en hafva 162, 2 tunl. at på sin lott å nyo upodla. Men at sådant omöjeligen kan väntas, är klart då man betraktar

4. At af den redan upodlade jorden har hvar och en arbetare 17⅓ tunl. at förbättra och hålla vid magt, hvaraf 1, 88 tunl. bestå i Åker, och 14, 3 tunl. uti Äng.

5. Om den upodlade och brukbare marken göres til qvadrat-milar, får man 5, 6 qvadrat-mil, och

och om 1925, som är folk-summan, delas med 5, 6, utvisar qvoten, at 343 månniskor finnas på en qvadrat-mil i denna Socknen. Detta utvisar Socknens rätta eller allmånna styrka.

Det bör vara osagt och lika fullt begripeligt, hvad gagn desse anmårkningar göra vid Kammar- och Finance-verket, samt vid Roteringars och andra allmånne besvärs pålåggande. Afvenvål lärer Stats-klokheten fordra ljus om den allmånna styrkan, hvilken Riket och dess Landsorter åga; ej mindre än Riks Hushållningen behöfver alt för et uplysning af Tabellerne, jämförde emot slike anmårkningar utur måtnings-verket.

Om 5 tunl. brukbar mark såttas tilråckeliga för en månniska, öfver hufvud räknadt med smått och stort; så skulle 28692 jordbrukare underhållas i Socknen. Om 1295 hemman kunna upkomma i Socknen (§. 26. n. 7.) a 21,3 personer på hvardera (§. 41. n. 7.) så blifver deraf 27583 månniskor i Socknen. Om 5000 inbyggare kunde råknas å landet emot hvar qvadrat-mil brukbar mark, så skulle på det såttet 28000 månniskor kunna lefva innom Socknen. Alla dessa 3 råknesått komma nåra öfverens, och då Chartan jåmte kunskapen om andre folkslag anföres til bevis, torde man ej beskyllas för at hålla blotta pappers-råkningar.

§. 43. Oseder i Socknen åro 1:o brånnvinets missbruk, hvaraf ej allenast medåldrigt folk, utan jämvål ynglingar ofta tagit så stora styrkdrickar, at benen på en gång svigtat och hålsan eftethand blifvit förtärd. Igenom det högstbepriseliga förbudet emot dess tilverkning, år nu

K för

för tiden denna oseden hämmad. 2:o At de spåda barnen ej få di moders-mjölken utan upfödas med kall och oftast surnad ko-mjölk uti nappen, är en onaturlig och högstskadelig ovana i större delen af Korsholms Län. 3:o At omåtteligt badande med spåda barn och gammalt folk är kommit i bruk, utan at man dervid vaktar sig för et hastigt ombyte imellan värma och köld: är en oled emot folkets förökelse. 4:o Et missbruk är ock det, at qvinfolken sköta åkern och manfolken sysslosättas med skadeliga binäringar. Hvaraf dessa oseder upkommit, och huru de igenom vissa anstalter blifvit lika som nödvändige, är ej rum at anföra i et utdrag.

§. 44. Folkets lefnad i mat och drick är hvarken fattig eller osnygg. Efter nogaste förteckning på det, som åtgår för et mantal, bestiger det sig til 1867 Daler Kopp:mt eller 105 Daler på person. At vällefnaden hos Allmogen är nyttig, nekas endast af den, som antingen med missundsamma eller med dunkla ögon anser den allmänna Hushållningen. Förnötningen är af ull, blagarn, kläde, kattuner och siden. At tjenstemän i Riket förnöta til skada och Bonden samt andre nårings-män til gagns, bör vara en afgjord sak.

Folkets sinnelag är som lagarna tilskapa det, och i en fri Regering äro lagarna tvårt om, som Folket. Det naturlige luft-streket är det enda, som utan at kunna ändras, danar folks sinnelag; men som Naturen altid är vis och god, så böra vissa dygder och laster tilskrifvas sådana omstän- digheter, som til sinnelaget äro främmande.

Riset

Riset och Börst äro 2:ne mycket vanlige barna-sjukdomar här i Landet, och moderslidans utfall, besvårar barnsängs hustrur.

§. 45. Til djur- och örte-riket har jämwäl Herr STIERWALD delt sin upmärksamhet. Af deförre upräknas 28 slag ville och tame djur, 51 Foglar, 7 Fiskar, 6 Amphibier, 52 Yrfän och 8 Skridtån. Af växter äro 304 slag antecknade med Latinska, Svenska och Finska namn. De märkeligaste mineralier äro sjelf-fråtsten, qvarnsten, oartig järn-malm och koppar samt svafvel-kisar.

En sjukdom ibland hemtamde fånaden har sedan år 1735 gjordt grufvelig skada i dessa Socknar. Efter förtekningar öfver störtade kreatur uppå 3:ne år, har efter et medelmåttigt åsatt pris, Lajhela Sockens skada stigit til 34106 Daler Kopp:mt, som gör 11368 Daler årligen och 126 Daler på hvarje mantal. Denna sjukdomen kallas på Finska ambotauti eller pest-skott.

Inrättnings Historien och Politiske Händelser.

§. 46. Inga politiske omskiften har denna Socken undergått, som ej varit samfälte med landet, undantagande at skårgårds-Socknarna, som rätteligen utgjorde Botten-landet eller Österbotten och af gamla tider varit Christne, haft blodiga krig med öfverbyggarne, som kallades Kajnulajset, Kajner eller Kajaner och voro Hedningar. At Botten-karlarne redan år 1156 fingo undsättning af Kung ERIC den Helige emot desse Kainiter eller Kananeer, at jag liknelse vis så må kalla dem, och at Korsholms Slott i samma affigt

 varit

varit et fåste, som emot Hedningarna år 1249 anlades af BIRGER JARL, år af Historien kunnigt.

I senare tider hafva Klubbe kriget emot FLEMINGEN i Kong CARL IX:des tid, och 1714 års drabbning emot Ryssarna i nästa Storkyro Socken, gjordt sig ryktbare.

Politiske Inrättningar.

§. 47. Om Socknen fått sit namn af *Lajbo*, en med såd våxande mark, eller af *Lajbo* mager, kan vara ofs lika mycket. År 1576 blef Socknen ifrån et Capell gjord til et Pastorat. Sockne-sigillet år en sittande Ikorn. Den nu varande Trå-Kyrkan upbyggdes år 1642.

§. 48. Barna-undervisningen besörjes af Klockaren och Kyrko-vaktaren, hvilket dock ej består i annat, ån uti in-och utan-låsning.

Med de fattige år sådan inrättning, at Socknarna åro i olika rotar fördelte, och dess fattige åro til ju större rotar anviste, ju mera usle och vanföre de åro. Fattig-pengarna, som efter vanligheten upbåras, varda icke desto mindre til de fattiga utdelte. Alt tiggeri år förbudit, och om någon dermed beträdes, varder han antingen til sin Socken försänd, eller atstraffad efter omståndigheterna.

Om Barnhus och Fattighus inråttas iStåderna, så kan det ena råcka det andra handen; båttre kunna de sysselsåttas ån på Landet, och båttre kan det allmånnas sammanskott våndas det allmånna til godo igen. Så kan jåmvål Provinc. Medicus hafva tilfålle at kånna ortens barna-sjukdomar,

domar, hvarom något är talt §. 44. och så torde fattige föräldrars barn kunna räddas ifrån svält och en otidig död.

§ 49. Et Korn-hus är igenom Konungens Befallningshafvandes förforg upråttadt i Socknen. Men at en nyttig inråttning kan dock finna misstroende hos Allmogen, får man här tilfälle at årfara. När man besinnar, at hungers nöd är den fienden, som ej allenast ödelägger de lefvande, utan ock står emot all tilväxt, så blifver denne inrättningen högstangelägen. Et sådant förrådshus borde åtminstone innehålla 642 tunnor til födan, à 1½ tunna på hvarje person som fins i Socknen; och dessutan 753 tunnor til utsäde på halfva åkren, summan är 1400 tunnor i Magasinet.

§. 50. Inga Krono-skogar finnas i Socknen, icke eller vore de där nyttiga. Ibland många skäl vil jag allenast anföra et. Uti Socknen kunna 396 Mantal upbringas, hvilka alla skola få 155 tunl. til åker och äng, lika som de nu varande mantalen hafva (§. 11. n. 1.), men då skogen delas dem imellan, undfår hvardera endast 206 tunl.; och så vida 155 tunl. åker och äng kunna klyfvas i 5:te delar à 31 tunl. på hvardera, så skulle endast 41 tunl. skog tilfalla hvarje til femtedelar klyfdt-hemman; men som intet hemman kan hjelpa sig under 200 tunl. så följer antingen at desse blifva oklufne, eller ock at den til åker och äng tjenlige marken utlägges til skog, hvarigenom de mögelige mantalen blifva fårre, på det den verkeliga skogen må vara större. Se vidare §. 26. n. 5.

§. 51. Vid tjenstehjons ordningen märkes, at den för hvarje Lands-ort måste vara skiljaktig.

1. Om 495 tjenande (§. 40. n. 5.) delas på mantalen, blifva 45 öfver 5 på hvardera. Låt nu stadgan fatta, at ej öfver 5 tjenande kunna försvaras på et helt mantal och i proportion på de mindre; så följer deraf, at 45 varda af Krono-betjenter och vårtvare så länge jagade, til dess de finna på någon utgång ur Riket.

2. Aldenstund et mantal har 8,88 dags-verken om dagen (§. 41. n. 4.) och et hemman 4,87, så gifvas 2494 dags-verken för et mantal och 1293 för et hemman (§. 2.) om året, à 282 arbetsdagar; och aldenstund Landtmannens dags-verken på åker, äng, tjaran &c. blifva längre fram i Oeconomiska Historien upteknade, så kunna på detta stället et hemmans dags-verken fördelas på följande sätt:

		Dagsverk.
Et hemman har 9 tunl. 15 kappl. åker, som til hälften år årligen i bruk, gör à 70 dagsverken på tunlandet, §. 73.	-	370
70 Tunl. äng, à 2 dagsverken, §. 70.	-	140
14 Tunnor tjära, à 15. 5 dagsverken, §. 80	-	217
Allmänne skyldigheter och enskilde förrättningar - - - - -	-	560
	Summa	1293

Den som tänker uppå huru många de allmänne skyldigheter och enskylte förrättningar äro på et hemman, lärer väl finna, at 2 arbets-hjon behöfvas åtminstone därtil om året, hvarigenom det äfven varder begripeligt, at Bonden omögeligen hin-

hinner med, at så förbättra åkerns och inrätta ängens skötsel, som mången nitisk åmbets-man det fordrar.

§. 52. Hemmans-klyfningen har syftat uppå, at öka Folk-hopen och hemmanens tilkommande dagsverken.

De många föregångs-mål, an- och undersökningar, hindra något klyfningarna, men ännu mer hindras de af särskildte röktals utgifter, som, straxt hemmanet är klufvit, skola in duplo betalas til Capellan, Klockare, Kyrko-vaktare, Lagman och Häradshöfding samt Sockne-betjeningen. Samfället i skog och mark gör, at grannarna stå emot alla nya Hushåll och Folk-ökningen på andras hemman.

At Kronans utsträkte rättigheter öfver Socknens utmark kan göra det samma, är förut §. 50. sagt och bevist. Men aldramäst är ägo-blanningen och små-skiften til hinders, som redan har fördelt tegarna i så små rimsor, at de utan klyfning äro de obeqvämaste at bruka och bärga. De som utan lof och anlökning klyfva sig sjelfva, kallas Bolags-män, betala inga särskildte röktals afgifter, och äro förbudne.

§. 53. Huru de enkle eller enskildte nybyggen bäst måga planteras i landet, är af andra omtalt. Men huru allmänna nybyggen eller colonier kunna insättas i et land, där all marken är oskipt, det ser jag ej ännu kunna utan våld och allmän klagan verkställas. Om det är nyttigt, at draga Folk ifrån den upodlade marken, som ännu lider brist på arbetare, för at uptaga ny mark, som for-

drar ännu flere, och at således broda sig ut öfver förmågan, samt illa sköta både ny och gammal jord, det fordrar en granlaga undersökning. Jag för min del önskade, at alla hinder emot hemmans klyfningen vore borta; men sedan all utmarken blifvit imellan hemmanen fördeld, skulle jag likvål tola, at Allmogen utan tvång och efter egit behag finge plantera ut sina Söner, Mågar eller andra främmande, såsom Torpare på den uptagne, eller som egne nybyggare uppå den ouptagne marken. Jag skulle ock tro, at i sådan och icke i annan händelse, torde många af Allmogen och andra finnas redeboghe, at antaga främlingar, då tilfälle öpnades för Höga Regeringen, at låta inkomma utländske colonier.

§. 54. Communicationer äro et medel, men Folk-rikheten är en orsak til rörelsen.

Om vägarna är något talt i 14. §. Den stora lands-vägen är fördelt uppå Mantalen, och en Brofogde i hvarje Socken äger närmaste tilsyn öfver dess upråtthållande. Kålfallet gör årligen stora jordholar på vägen, och vråker bro-stockarna i oordning. At sommar-vägarna äro jämne och gode, samt med nödige diken och sten-broar försedde, äfven så at vinter-vägarna upköras med snö-plogar, bör, jämte andra nyttige anstalter, tilskrifvas den nit- och driftfulle Landshöfdingen, General-Majoren och Riddaren, Herr GUSTAF ABRAHAM PIPER. För 5 à 6 år sedan, blef af Honom den nyttige inrättningen ocksa gjord, at Gästgifvaren besörgde ensam om all privat och vanlig skjuts, emot 4 lispund hö af hvarje rök och en kappa såd af hvarje

Man-

Mantal; dem undantagne, som äro frie för håll-skjuts; men sedan skjuts-taxan blifvit förhögd, har Contractet blifvit brutit, och ej ännu fått någon ny stadga.

Postgången är beqvåm för dem, som bo nära lands-vägen; men för andra beror bref-växlingens säkerhet uppå resandes ärlighet.

§. 55. Den invärtes säkerheten, befordras då Lagens döda bokstaf får igenom Ämbets-måns oväldughet lif. Den utvärtes säkerheten har samma betäckning, som det öfriga landet. Uppå 90 Mantal äro 52 Soldater; utom Vargerningen, inroterade, men legan utgöres af den rotan, som efter nummer och ordning bör skaffa karl. Hvarje 35:te människa, eller hvar 17:de af mankönet, eller hvar 9:de af manbare karlar tjenar för Soldat.

By-ordningen är allestädes igenom Konungens nu varande Befallningshafvandes goda försorg antagen.

Allmogen brukar runda vackar at måta, och mång-årige trå-betsmån at våga med. Uti hvarje Socken är en eller flere edsvurne Krönare, som hafva at justera och märka alla tjäru-och beck-tunnor; men fullmåligheten kan ej blifva säker, där litet Folk i et vidsträkt land ej mägtar underhålla särskildte och kunnige betjenter.

En Skall-fogde i hvarje Socken sammankallar Allmogen, at omaka rof-djuren, at plåga sig med brånvin, och at tubba tjenstefolk ifrån hvarannan.

Saltpetter-sjudningen blef indelt år 1752; men för våra kårta somrar skul, kan betjeningens

 dub-

dubbla sorgfällighet ej skaffa mera Saltpetter än de Södrare lands-orterna.

Brandstod erlägges efter Mantalet, och kan högst bestiga sig til 90 plåtar af hela Socknen.

I näst-gränsande Socknar, men ej i denne, äro årlige Marknader.

Sockne-Betjeningen består af en Låndsman, en Sockne-skrifvare, en Skall-och en Bro-fogde. Dock äro de somligstädes, sammanslagne til färre.

Sockne-handtverkare äro 2 Smeder, 2 Skräddare och 2 Skomakare. Socken-häcktet äger 2 rum utan eldstad.

Kameral-Inrättningar.

§. 56. I. äldste tiden hafva utlagorna blifvit utgjorde efter bevillningar och påtagne taxeringar; sedermera blef åkren uti pundland fördeld och räknades 4 tunl. på pundet, hvaraf 23 öre Silf:mt betaltes uti jord-ränta. Derefter pålades utlagorna ej efter hemmanens verkeliga godhet, utan efter deras Character, af hel eller half Bondes jord, den Bönderna sjelfve velat hafva och låtit sig skrifva före; således betaltes blott i hemmantals ränta 4 Daler 21 öre Silf:mt af hvarje hel Skatte-bonde, som tillika med den förre Jord-räntan gjorde 5 d. 12 ö. Silf:mt. JOHAN OTTESONS Refning följde häruppå, hvarigenom hela Höfdingedömet inom 3 år fick nya mantal och ny skatt. Sedan ojämnheterna vid denna skatt-läggning blifvit förmedelst förvandlingar och på mantalen lagde nya utgifter ännu känbarare, och sedan man ej igenom restantier och executioner samt

samt igenom afskrifningar på ränta kunnat bota olikheterna, har man ändteligen måst gripa til förmedlingar, och at minska hemmanens mantal.

§. 57. Sedan Österbotten vid 1747 års Riksdag fått tilstånd til ny ref- och skattläggning; fortsattes nu detta verket med 20 Landtmätare af Kongl. Commissionen och 5 af Länet.

Mantalen påsättas nu efter grund-räntan, hvilken åter tilväxer efter den i skattläggnings-methoden, på hvarje befintelig lägenhet utsatta skatten; men den gamla Jordeboks räntan, som är 8: 29. 14⅕ tilsammanlagd med den senare åkomne hemman-tals räntan 16: 29, 21⅘, visar i en summa 25 d. 27 ö. 12 p., huru stor grund-ränta efter Lajhela Sockens undervisning för et helt hemman vara skal. Desse kallas reele Räntor och skiljas ifrån de personele, hvilka på Riksdagarna ökas eller minskas.

§. 58. Utom de reela Räntorne af Jordeboks och hemmantals-räntan med deras förhögning och Krono-tionden, samt utom de personlige räntorna; som bestå af Mantals-penningar, Domareräntan, Lön- och Betalnings-afgiften, Slottshjelpen och Bevillningen; underhåller jämväl Bonden Kyrkoherden, Capellanen, Klockaren, Väcktaren, Socken-skrifvaren, Bro- och Skallfogden, Soldaten samt Skjuts-råttaren. Jämväl årlägger han Lagmans- och Häradshöfdinge-kapparna, Provincial-Doctors ören, Collecter, Brandstod, Djäkne-penningar, våglagning och andre mångfaldige besvär.

Til

	Kopparmynt.		
Til Kronan går i reele och personlige afgifter med tionden -	176.	3.	$23\frac{1}{45}$
Til de andre upräknade, som Bonden underhåller - -	87.	20.	$16\frac{32}{75}$
Men aldenstund båda dessa summorna höra det allmänna til, så utgör han til allmänna behof - - - -	263.	24.	$15\frac{4}{9}$
Til enskylte behöf betalar Bonden åt andra - -	373.	11.	$17\frac{3}{5}$
Således är summan på alla et nytt Mantals utgiften -	637.	4.	9 K:t.

§. 59. 1. När 637. 4. 9, läggas til 1867 §. 44. som Bonden sjelf förtår, och derifrån dragges 36, som är en persedel, hvilken 2 gångor blifvit uptagen, så utvisar summan, at et helt mantals årliga afkastning är 2468 Daler Kopp:mt.

2. Om 2468 delas med 176, så befinnes, at Bonden skattar til Kronan 14:de delen af alla hans inkomster.

3. Om 2468 delas med 264, vises, at han til allmänna behof delar med sig 9:de parten.

4. Om 2468 delas med 637, finner man, at liter mer än 4:de delen ifrån hemmanet utgår til andra.

5. Städerne bekomma allenast $\frac{1}{18}$ af Mantalets inkomster, som vore en vacker fond nog til rörelsen, om Landet hade mera Folk.

§. 60. Om 176 anses som en ränta à 6 procent, så stiger et Mantal i *Kronu-värdi* til et Capital

tal af 2933 Daler Kopp:mt. Om 264 på samma sätt anses, varder *allmänna värdet* 4400 Dal. Åter om 637 tages som et årligt intresse, blifver Capitalet eller *politiske värdet* på et mantal 10616 Daler. Och om 2468 på lika sätt tages, så upväxer *hela värdet* på et mantal til 41133 Daler.

I anledning häraf kunna många andre särskildte värden uträknas, såsom at Socknen i Politiske värdet stiger til 955440 Daler; en qvadrat mil til 148524 Daler: en människa 612 Daler: en arbetare 1195 Daler: en gift arbetare 2390 Daler o. s. v. hvilket alt med mera i en särskilt upråttad Politisk värderings tafla visas kunde.

Nyttan häraf är 1:o at Lagarna hafva en måttstock til at derefter utmäta näringarnas och närings-lemmarnas beskydd; 2:o Då land begäres eller afträdes, såsom valuta för krigs omkostningar, känner man qvadrat-milens värde. 3:o Då krig företages, kan en riktig räkning föras med Debet och Credit öfver det spilde folket och det intagne Landet. 4:o Kan man af jord-brukarnas värden, mäta de skador, som igenom hungers-nöd, hindrade giftermål eller utjagade arbetare sig timat i Landsorterna, m, m. som är för vidlyftige at här införa.

§. 61. Det är svårt gifva noga uptekning på et mantals alla inkomster. Ehuru man vinnlagt sig, at i mögeligaste måtto upföra alt hvad Bonden kan vända til pennings, stiger det dock ej högre af mantalet än til 480 Daler, som emot utgiften 637 Daler (§. 58.) visar en årlig brist af 157 Daler Restantier. Exsecutioner, afskrifningar, för-

förmedlingar, skuld hos Borgaren, ödes-hemman och dylike bedröfvelige vitnen, hafva intygat, at hos den Folklöse, fastän idoge Skatt-dragaren, har inkomsten icke kunnat updrifvas emot utgiften, jämte det de hafva bevist, at beskattningarna böra hafva en annan grund, så vida de hårligaste lägenheter, hvilka efter Skattläggnings-methoden upsätta Mantalet och Räntan, kasta icke annorlunda något af sig, än i samma mon, som der finnes arbetare på mantalet.

Kammar-verkets Förbättring.

§. 62. Månge hafva skrifvit om et väl inrättat Kammar-verk, alla hafva sökt at passa utgifterne efter styrkan at båra dem; men ingen har gifvit rätt begrep om styrkan eller påfunnit dess rätta mått-stock. När man gör skillnad imellan den *enskildte styrkan*, hvilken några få inbyggare genom flit eller lyckelige händelser sig förvärfvat och som ständige förändringar underkastad är, samt imellan den *allmänne styrkan*, som tillägges en hel Socken, Landskap eller Rike, och som stiger eller faller i samma mon, som Landet blifver upbrukat eller ödelagt; så lärer man finna, at ordinaire skattläggningar och extraordinaire taxeringar, hvilka hitintils haft den privata styrkan til grund, böra efter den publike til inrättning och upbörd jämkas.

§. 63. Det blefve för vidlöftigt at här införa sättet til en naturlig och beständig skattläggning. Det kan endast sägas, at mätt-stocken därtil är för Lajhela Socken gifven uti §. 42. n. 5. och at grunden til en rätt skattläggning bör upkomma

ige-

igenom en sammansatt ration af Folket directe och af den brukbare med den upodlade marken inverse. Denna marken, som inflyter til skatt, kallar man ränte-jord; och arbetarne, på hvilka man i synnerhet hafver sit affeende, kallar man ränte-skrefne personer. Igenom en sådan skatt-läggnings-grund händer 1:o at då ränte-jorden är lika, utgå utlagorna efter de ränte-skrefnas antal, men om de ränte-skrefne äro lika många, blifva utlagorna i samma mon mindre, som ränte-jorden är större. 2:o At detta är grund för en hel Socken eller Landskap, men icke för hvarje hemman särskildt, hvilkas skatt åtföljer endast de ränte-skrefnas antal, hvarvid man 3:o ej mindre lätt än högstnyttigt i akttaga kan, at Bondens förmoner af många små barn varda större än andras; dock så, at hvarken Kronan eller Ränte-tagaren något deraf lider.

§. 64. Med exempel kan denna tankan kårtast föreställas. Som et medel af 4 år, bestiger sig denna Socknens Jorde-boks och Hemmantals förhögde ränte-summa til 12200 d. 8 öre 21 $\frac{1}{3}$ p. När de arbetande så utletas, som i §. 41. n. 2. skedt, och när ränte-summan imellan dem fördelas, tilfaller hvardera 15 d. 8 öre 21 $\frac{1}{3}$ p., det man för jämnare räkning skul sätter til 15 d. 9 ö., och hvilket man nu kallar en hel ränta. Utaf §. 40. n. 1. har man sett, at 768 verkelige arbetare finnas i Socknen uppå hemmans-bruk: när desse beläggas med hel ränta eller 15 dal. 9 ö., blifver summan 11736 daler. Af n. 2. i samma §. jämförd med n. 2. §. 41. är ock kunnigt, at en litet arbetande anses som $\frac{1}{3}$ af en fullkomlig arbetare,

tare; hvarföre ock dem endast $\frac{1}{5}$:dels rånta eller 5 dal. 3 öre påläggas kan, hvilket således gör 1577 dal. 31 öre för hela Socknen, uti hvilken 309 sådane finnas. Uti n. 3. af oftanämnde §. 40 är kungjordt, at Allmoge-barnen under 10 år som äro hemmans-brukaren til besvär, räknas til 359 i Socknen; hvilka fördenskul efter Stats-klokhets-ej mindre än efter billighets-lagen, böra verka ägaren någon lindring i utlagor. När dess i anledning af n. 2. §. 41. uträknas til skatt, så godtgöres för hvardera $\frac{1}{5}$:dels rånta eller 3 d. 1 ö. 19$\frac{1}{5}$ p., som för 359 barn gör 1097 d. 3 ö. 5 p. utaf Socknens rånte-summa. För större tydelighet skul, vil man uprätta Formulair til et General Slut-Extract för hela Socknen.

§. 65.

179. *Lajbela Socken à 15 d. 9 ö.* —

Debet.		Credit.	
Hel-skrefne.		*Femtedels rántor.*	
138 Husbönder		Barn under 10 år	359 st.
135 Matmödrar		à 3. dal. 1 öre	19$\frac{1}{5}$ p.
208 Drångar		afråknas	1097 d. 3 ö. 5
287 Pigor		Saldo som återstår, at betala	
768 st. à 15, 9 -	11736, -, -	la -	12216, 27, 19
Tredings-rántor.			
156 st. gemmalt arbetsfördt folk.			
153 st. barn imellan 10 och 15 år.			
309 st. à 5; 3. -	1577, 31, -,		
Summa	13313, 31, -.		13313, 31, -

Den falderade fummau är den fom vårkeligen ugör, och har för de bortkaftade bråken fkul, blifvit några Daler ftörre, än det förut uppgifne medlet uppå Socknens nuvarande förhögde ränte - fumma.

§. 66. Uti tillämpningen til hvart och et hemman eller bolftad, vifar fig nyttan af detta ränte-fättet, fålunda:

Hemmanet N. N.

Debet.	Credit.
Hela räntor.	*Femtings räntor.*
1 Husbonde	4 Barn à 3 d. 1 ö. 19¾ p.
1 Matmoder	gör - - 12, 7, 4⅞
1 Dräng	Saldo at betala - - 59, 2, 19⅛
1 Dotter	
4 ft. à 15 d. 9 ö. gör 61, 4, —.	
Treding-fkrefne.	
1 Son	
1 Utftruken ur Mantals längden.	
2 ft. à 5, 3 gör 10, 6, —.	
71, 10, —.	71, 10, —.

§. 67. På famma fätt, fom deffe reelle, kunna ock de perfonelle, eller de tid efter annan på fenare Riksdagar åtagne räntor beräknas. Deffe beftiga fig fom et medel af 4 år, til 2697 d. 16 öre 10 p. Kopparmynt, öfver hela Socknen, då det tilfaller på

En hel rånta	-	-	- 3 d. 11 ö. $21\frac{4}{5}$ p.
En tredings rånta	-	-	1 d. 3 ö. $23\frac{1}{5}$ p.
En femtings rånta	-	-	— d. 21 ö. $13\frac{23}{25}$ p.

Hvilka göra litet mera ån $\frac{1}{5}$ af de reelle råntorne. Men alla förändringar i detta, stycket, kunna för hvart 4:de år i anledning af Bevilnings-Placaterna i akttagas.

§. 68. Ehuru detta år den båsta utvägen at utdela råntorna, få blifver dock frågan, om Socknens rånte-summa år den råtta, som den i proportion emot andra orter i Riket utgöra bör. Man måste då först dela all rånte-jorden i Socknen, som år 143463 tunland imellan 800 arbetande, och således finna, at af 179 tunl. rånte-jord betalas 15 daler 9 öre i Lajhela (§. 42. n. 1. 2.). Sedan måste man på samma sått dela hela Rikets rånte-jord imellan dess arbetande, och åter uppå denna qvoten fördela et medel af hela Rikets förhögde rånte-summa. T. ex. om man på detta såttet funnit, at 180 tunnor rånte-jord tilfalla hvarje arbetande, och at 15 dal. 16 öre böra utgöras för hvarje arbetande eller för hvarje 180 tunl. rånte-jord, öfver hela Riket, så såtter man at 179 tunland i Lajhela förhålla sig til 180 tunl. öfver hela Riket inverse som rånrorna, det år; som 15 dal. 16 öre, til 15 dal. 18 öre 18½ p.; hvaraf följer at Lajhela skulle betala 9 öre 18½ p. förlitet emot hvarje arbetande person i proportion emot andre Rikets skattdragare af jord-bruket: och detta år orsaken hvarföre man i §. 63. sagt, at grunden til en råttvis skatt-låggning bör vara en sammansatt ration af Folket directe och af

rånte-

ränte - jorden inverse. Detta är ock orsaken, hvarföre man i början af §. 65. utsatt 179, såsom räntans proportional - tal för Lajhela Socken, hvilket tal blifver lika så beständigt, som sjelfva marken och jorden.

§. 69. De nyttige påfölgder som flyta af detta skattläggnings sättet äro, 1:o at efter Landets ränte-summa icke är större än förut, men reparteras endast efter arbetarenas antal och lägenheter, så skola alla förmedlingar, afskrifningar, frihets-år och ödesmål försvinna. 2:o Varda räntorna beständige och altid lika tryckande. 3:o Stiga och falla de för räntegifvaren alt efter som Jord-bruket med tiden til - eller aftager. 4:o Växa de för räntetagaren i samma mon, som folket, rörelsen, och öfverflödet växer. 5:o Drifver den enskylte nyttan både Ämbetsmän och Allmoge at göra et med vår nådige Öfverhet uti alla dess anstalter til folkets förökelse och Landtbrukets förkofring. 6:o Blifvér ingen vid upodlingarna hindrad, och den trefnas flit varder aldrig beskattad. 7:o Varda räkenskaper och upbörden derigenom förkortade, emedan Kammar - värket har at tilskrifva Skatt - läggningarna den största orsaken til dess vidlöftighet.

Oeconomiska Historien om Landtbruket.

Om

Ängsskötseln och Beteshagar.

§. 70. Jordmonen på ängarna är lera eller sand med ringa mat-mull. Vidden är 128 tunl. 13 kappl. på mantalet. Hö-växten är svag, men gifver

dock af den ſtore vidden $72\frac{1}{17}$ parmar på mantalet. Medel-åringen år i det nårmaſte $\frac{9}{18}$:dels parm at tunlandet. Rödjandet til ny ång ſker mera igenom afbrånning ån dikning eller rot-huggning. Bergningen fordrar 2 dagsvårken på tunlandet. Dagalön år fördenſkul $\frac{9}{32}$:dels parm. Höet föres dels i lador och ſåttes dels i ſtack eller lod. För ego-blanningen ſkul, finnas 50 ångs-lador ſom et medel uppå hvart mantal. Uti hela Socknen finnas 6443 parmar hö. Emot hvart tunl. åker gifvas 8 tunl. ång eller 4½ parm hö. Hvarje arbetande perſon har 14 tunl. ång at öfverfara årligen; fördenſkul måſte bergningen råcka en hel månad; derföre kan icke Bonden förbåttra ſina ångar, och dårföre år tiden på våra kårta ſomrar mycket knapp at företaga nya upodlingar. Nu åro ångarne tufvige, ſanke, moſslupne och ſkogvåxte.

Hagar behöfvas ej månge, der mulbetet år ymnogt.

Om Åkerbruket.

§. 71. Åkrarna åro nårmaſt vattudrag och vid åbråddar belågne. Landtmonen år ſlåt och jåmn. Jordmonen år ler och ſand-mylla, klapper-jord, ſamt moſs och kårr-jord: ſvart-myllan år rar och finnes allenaſt til 1½ tunl. deraf i Socknen. Grundjorden år måſt lera norr i Socknen, och ſand i den ſödre delen (§. 20.). Faſt ån ſomlige mantal hafva 20 och andra 9 tunl. åker, ſå år dock medlet 16 tunland 28 kappland. Gårdſelgårdar omkring åkrarna i Socknen göra $84333\frac{1}{3}$ famnar ſom gifver 937 famnar på mantalet, hvilka hvarje vår måſte botas eller förnyas. På mantalet år 9106 alnar diken, ſom uptaga 1 tunl. 29 kappl. i vidden. Hålften-

ten-fåde brukas. Åkern köres 4 gångor til rågen, och 2 gångor til kornet. Redfkapen är et nätt årder fom kallas al, med en illa ftåld bill; harfven och vålten är vanlig och brukas i finom tid. Alla körflor fke enbett. Gödningen lägges altid under kornet, och föres ut om hösten på förfta eller om våren på fifta föret. På et tunl. utbredas 250 lafs gödfel, fom är åkertunlandets inkomft efter 32 tunl. äng eller efter 18 parmar hö. Bofkapen fållas endaft i fkogs-byarna, hvareft egoblanningen icke är deremot hinderlig. Sådes-flagen äro råg, korn, hafra och grå ärter. Rågen fås vid Larsmäffan, och fkåres en vecka in i Augufti månad. Kornet fås mitt i Maj och fkåres måft lika med rågen. Merendels är halfva utfådet råg och andra hälften korn. Skörden förrättas med fkära, bindes och fättes i fkyl at vådertorka, famt införes derefter i rian. Uti rian aftröfkas 6 tunnor råg eller 8 tunnor korn på 1 dygn af 4 perfoner. Ingen våt fäd föres in, derföre tjena riorna mera at befrämja aftröfkningen än inbärgningen under en fuktig våderlek. Äringen är 5 à 6 tunnor råg; 6 à 8 tunnor korn efter tunnan, men efter tunlandet gifver rogen 5 à 6, kornet 4 à 5 och hafran 6 kornet.

§. 72. Öfver hela Socknen räknas i åring 3512 tunnor fpanmål. Uppå mantalet kunna 13 tunnor årligen fäljas, fom et medel, hvaraf en del föryttras i Städerna, en del til Sockne-handtvårkare och en del bytes emot fifk til fkär-bonden. I Socknen förtäras 2342 tunnor, fom gifver litet mer än 1½ tunna uppå perfon med fmått och ftort.

§. 73. Dags-vårken upgå på et tunl. til 70 hjone-och 38¾ öke; men om et hjon fättes lika med 2 öke dagsvårken efter den uträkning, som år gjord i §. §. 77 n. 3. och 80. n. 9. så år hela summan 90 dagsvårken. När åkern gifver 5:te kornet til medelåring och 16 daler tunnan år medel-pris, få har Bonden, då utsådes tunnan afdrages, 1 daler för dagsvårket. På nytågter betalas dagsvårket uppå det första året med 17 6/11 öre, då marken år til uptagande medelmåttigt beqvåm.

§. 74. Igenom kyttning eller afbrånning beredes en moss-mark efter några år til åker eller til ång, och bår frukt under sjelfva förvandlings tiden. Detta år vål båsta sättet ibland de vårsta at uptaga nytågter; men når svedjande, som år ånnu fördårfveligare, toles uti de hårligaste Sveriges Provincier, så böra Lajhela boerna i proportion emot deras tid och styrka at antaga något vidlyftigare rödningslått, få opåtalt brånna up all mat-jorden i Socknen.

Planteringar.

§. 75. Rönn år det enda frukt-trådet hos Allmogen. Af jord-frukter åro rofvor, hvit-kål och rot-kål komne i bruk. Tobaks-planteringen på Landet år mera allmån ån nyttig. Humlan år någorlunda god. Lin-sådd brukas litet men hampan mera.

Skog och Utmark.

§. 76. 1. Landtmonen består af sand-åsar, stenbackar och kårr; den förste år en boning för tall-

tall- och furu, den andra för björk och aſp och den tredje för gran och al.

2. Widden är 81629 tunland 5. kappland, ſom gifver 907 tunland på mantalet, men på $\frac{1}{4}$ mantal, blifver det ej mera än 226 merendels uthuggne tunnland.

3. Efter förrättad räkning på bättre, ſämre och medelmåttig ſkogs-mark, kan man nu ej taga högre än 450 trån på hvart tunland ſom gör 36,733120 trån i Socknen. Man har jemvål efter en noga förtekning på åtgången af ſkog funnit hela Socknens årliga behof vara 1405944 trån; fördenſkul fälles årligen $\frac{1}{26}$:del af ſkogen, ſom med beſtånd i långden icke kan förtſåttas, och ſom gifver en bedröfvelig uplysning i den förödnings-lagen, hvarunder man förnimmer våra ſkogar vara ſtälde.

4. Orſaker til ſkogs-ödningen äro ſkogs-eldar, tjäru-bränning och en oſparſam byggnad: orſakerna til deſſe åter är ſamfälligheten, ſom bjuder at icke ſpara det andra kunna hugga ned. Hvad ſom igenom ſkogs-eldar är förödt, kan ej räknas; men til tjäru-bränneriet upgå årligen 571958 trån och til hus-byggnad 81532 trån i Socknen. At många 1000:de trån fällas til nåfver-flät och löf-tägt, är en ej mindre allmän oſed, än ſättet är at utgallra ſkogen.

Boſkaps-ſkötſelen.

§. 77. 1. Håſtar äro 590 i Socknen, kor 2124, oxar 236, ung-nöt 944, får 4720 och kalfvar 472. Deſſe göra tilhopa 9086 kreatur, ſom uti 7 måna-

 der

der framfödas med 6443 parmar hö à $\frac{7}{10}$ parm stycket. Svin finnas 708 i Socknen.

2. At oxar icke brukas häldre än håstar til dragare, kommer deraf, at byar och Socknar som äro vidsträckte, samt Städer och marknader som äro långvåga, tillåta ej at bruka sentårdige dragare: därtil kan ock föras at oxarna äro ovige at nyttja på de kringspridde ågorna i skogen, samt i andra byar och Socknar; dessutan göras måst alla körslor om vinteren, och det måsta man fårdas om Sommaren är, at rida til och från Kyrka, ting och stämning.

3. Efter nogaste förtekning öfver bekostnaden på en håst, har man funnit at et öke-dagsvärke ej kan värderas högre än til 6 styfver.

4. Kor är af godt slag, vatnas i fåhuset med nötat vatten och fodras 4 gångor om dygnet. Afkastningen är 2 lispund smör efter kon.

5. Lajhela har framför alla Socknar i Österbotten kommit sig före med Spanska får, hvilka til antalet stiga öfver 2000. Men som ullen hålles otjenlig til vallmar, och qvinfolken äro oöfvade at spinna honom, hvartil kommer at afsättningen tryter, så varder inråttningen besvärlig och tung. Men fast än detta icke vore, skulle dock slaget utgå; så vida man icke under alt detta, igenom utdikande och rödjande, beredt dem en tjenlig föda.

Djur-fång.

§. 78. 1. Ibland villfåmaden är Älgen, som måst låter skatta sig af skid-löparen, då en hård skar-

bun-

bundit sig öfver en djup snö. Vill-Renar äro nu sällsynte, men funnos mera i Landet förr än Allgarna kommo derin.

2. Af Gnagare eller Snattare finnas harar, ikornar, uttrar och möss. Om ikornarna säger man at de tid-tals flytta til norr och söder: år 1751 togade de söder ut. Flygande ikornar äro icke aldeles sällsynte.

3. Utaf Rof-djur visa sig björn, varg, lo, filfras, råf, mård och hermelin. Björn skjutes om våren i hide. Loar och mårdar eftersättas med hundar på spork-snö. Filfrasen fålles af en håndelse. Vargen förföljes minst, fast han gör största skadan. Råfven vilar sig sällan vid byn. Hermeliner blifva nu mera rare än förr.

4. Af Vill-fasel äro skogs-hönsen såsom tjädrar, orrar, hjerpar och snö-ripor uppå vissa år rare. Krams-foglar vårdar man sig ej stort om, undantagande snö-sparfven som om våren til ymnoghet fångas eller skjutes. Strand-och sjö-foglar skonas intet.

5. Rof-foglar synas ej ofta vid byarna. De hafva samma art med råfven, at så långe Bonden ej lagt sig til små-fasel, hafva de icke at göra i byn.

Fiskeri.

§. 79. Fisket öfvas med not och nåt, samt med katsor af dem som bo vid Jurva och Tajnus tråsken. De som bo vid ån lägga ut pator för lakar, och stånd-krokar för svålg-fisken. Kråftor finnas ej i hela Landet.

Oansedt Lajhela år en Up-Socken, har dock en urgammal håfd gifvit dem inträde i hafs-sjön, hvarest strömmings-fiske idkas af några få med mindre vinst ån tid-spillan.

Landt-manna Slögder.

§. 80. 1. Redskapen til jord-bruket, som åro årdret, harfven, välten, lian, skåran och råffan, göres af hvar Bonde. Gårds-redskapen med husbonaden, kårillen och vårktygen göras af en del, och af en annan köpas.

2. Åke-donen bestå af skrinda, kårra, arbets- och kyrko-släda: medarna åro dels krok-våxte dels bögde. Drågterna åro loka, rånkor och enbets skaklar.

3. Kalk brånnes af några få och tegel slås af åtskillige. Qvarnstenar huggas til flere Socknars behof.

4. Husbyggnaden år nog vidlöftig. Merendels åro 6 rum vid gården, 1 källare, 8 bodar, 1 badstuga, 1 brunn, 4 lider, 1 stall, 1 får-och et svin-hus, 2 få-hus, 2 foder-lador, 2 port-skjul, 1 backstuga, 1 smedja, 1 afträde, 3 rie-rader, 1 tjeru-sal, 2 skogs-badstugor och 50 lador på ångarna.

5. Ankosthygget, nåfverflåt, löftågt, garfning och någon sko-sömning beförjes af en och hvar.

6. Qvinno-syslor åro åkerbruk, slåning, körslor och hö-bärgning lika med karlarna. Deras enskylta göromål åro, lin-spånad, söm, ost-görning och dylikt smått.

7. Om

7. Om Qvarnarna ses §. 12. En vallmarg-stamp af 3 hoar, är af vice Pastorn Herr Rejnius anlagd.

8. Vid tjeru-bränneriet åtgår til en tunna tjera 200 unga trän eller ⅔ famn torrved. Dertil fordras ock 13 hjone och 5 öke-dagsvårken, som förvandlade efter §. 77. n. 3. och denne §. n. 9. göra tillsamman 15½ dagsvårke. För en tunna tjera fås medelmåttigt 10 daler kopparmynt; betalas altså för et dagsvårke 20 öre, eller 12 öre ringare af tjeru-än af åkerbruket §. 73. Bråd-sågning idkas ej, men den skulle rikta Bonden 80 och det allmänna öfver 130 gångor mera, än tjeru-tilvårkningen.

9. Af §. 59. har man funnit et mantals hela afkastning vara 2468 Daler och af §. 41 n. 4, har man sedt at 8,88. arbetare kunna råknas uppå mantalet. Om nu 2468,00 delas med 8,88, visar quoten at 277 Daler tilfalla hvarje arbetare om året, och emedan nåstan lika många arbetsdagar råknas årligen, ty kan dagsvårket nårmast beråknas Bonden til 1 Daler. Om mans-förhåller sig til qvins-dagsvårket som 4 til 3, så bör det förra betalas med 1 Daler 4 öre och det senare med 28 öre kopp:mt, då de hålla sig maten sjelfve. Et legt hjone-dagsvårke kostar nu för tiden 6 mark, emedan der litet folk år, stiger altid dagalön öfver dess vårde.

Landtmanna Handelen.

§. 81. I Städerna såljes spanmål, årter, boskap, smör, ost, tjåra, nåfver, hö, hudar, påls-

pålsvärk och tegel. Dårifrån håmtas salt, jårn, tobak, strömming, bockskinn och kram.

Af Skåru - Bonden tilbytes salt fisk emot spanmål.

Öfver Ryska grånsen insmygas och utspridas i Landet Holländsk tobak och Ryske Fabriksvaror. Svårigheten at i et vidsträckt och obebodt Land föryttra egne Producter, samt at förskaffa sig nödigt återgods, har infördt och underhållit denna nidings - handeln.

Monne icke årliga Karavaner åro det naturligaste sättet til rörelse, dår Landet ej kan båra Up - Ståder, och dår inga genom - farter ånnu befrämja afsåttningen? Det år onekeligt, at om all den spanmålen, som Bonden i Karjeln, Savolax och Tavastland kan umbåra, vore nedförd til Ståderna, skulle sådes - bristen årligen få ansenlig förminskning.

Bonden på et helt Mantal upköper i handel varor för 117 Daler; det han såljer bestiger sig til 480 Daler; skillnaden til godo med Borgaren år 363 Daler. Men aldenstund Krono - fogden och annan Betjåning, jåmte Legofolket och dylikt fordra 520 Daler, så blifver Bondens årliga under - balance 157 Daler Kopparmynt, dem ingen annan ån den manstarke kan utan rest eller gåld bringa af Hemmanet.

Den 17. Jun.

Rön

Rön om Magnetnålens rubbning hårrörande af Electriciteten,

Ingifvit af
AND. WIKSTRÖM,
Math. Lector i Calmar.

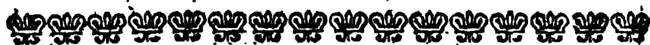
När jag den 22 Maji sistledit år ville taga en Magnet-nål utur mitt kammar-fånster, dår hon hade kommit at stå några dagar i Sol-skenet, mårkte jag at hon var aldeles rubbad utur sin råtta stållning och visning til Norden, hvaruti hon hade varit satt. Emedan alt jårn i rummet var då i samma belågenhet emot nålen, som tilförene, undrade jag i förstone mycket, hvaraf denna nålens rubbning kunnat förorsakas, til dess jag af en håndelse kom at stryka med fingret på glaset, som betåcker Messings-fodret, hvilket var hel varmt: då mårkte jag, at nålen följde fingrets rörelser, hvaraf jag förstod, at nålens rubbning måste hafva hårrört af glasets Electricitet, som af vårmen blifvit upvåckt. Så snart glaset blef kallt, kom nålen i sin råtta stållning igen.

Til at blifva så mycket vissare hårom, satte jag nålen med sin dosa uti en viss situation, och höll dosan fast med den ena handen, men gned med fingret af andra handen på glaset: hvaraf efter en kårt stund, nålen började svånga fram och tilbaka, samt ymsom attraheras och repelleras af glaset. Når jag uphörde at gnida glaset, blef Nålen småningom ifrån sin rubbning befriad och kom i sitt förra skick.

Der-

Derefter tog jag en ſtång Lack, gned henne med påpper, och ſedan jag tagit glaſet af doſan, höll henne förſt vid den ena ändan af Nålen, och ſedan vid den andra, hvilka hon, på ſamma ſätt, ſom glaſet tilförene, attraherade och repellerade.

Detta ehuru enfaldiga förſök, tyckes förtjäna de ſjö-farandes alfvarliga upmärkſamhet.

Beſkrifning på en Hand af vanſkapeligt utſeende och ovanlig ſtorlek, hos en Gåſſe i Småland,

Ingifven af
LARS GUMÆLIUS, M. D.

Denne Gåſſe, 16 eller 17 år gammal, har ifrån ſpådaſte barndomen varit ſjuklig och mycket plågad af ſtora och fula utſlag, ſom ſtundom låkts men åter gått up igen, af hvilka han ännu på likå ſätt plågas.

För 10 år ſedan fick han en ſvår vårk i ögonen, ſom varade inemot et halft år, hvarefter lika ſom en hvit hinna ſatte ſig öfver ögonen, ſom ſedan ſå tiltagit, at han nu icke utan handledning kan hjelpa ſig fort.

År 1750 fick han en ſvullnad i vånſtra handen, med grufvelig vårk och olidelig hetta, ſom varade öfver et år, til deſs handen imedlertid fått det vanſkapeliga utſeende hon nu hafver. Sedan den

den tiden har vårken med hettan så aftagit, at gåssen nu mera ej vidare år besvårad, ån af handens otroliga tyngd.

Hand och fingrar åro grufveligen svullne, fulle med caviteter och stora uphögningar. Fingrarna utspårrade och orörlige. Naglarna måst bårtfallne, undantagande några små stycken, som hår och dår sitta qvar på yttersta åndan af fingrarna. Huden utan på handen år skrynklig och grot: men inuti handen sådan, som den plågar finnas under fötterna, dock mera hvit.

At följande hvarje dels måtning kan slutas, huru vanskapelig och stor handen år.

Långden ifrån yttersta åndan af Tummen, til yttersta åndan af lill-fingret, år 8¾ Tum.

Tjockleken öfver hand-leden, dit svullnaden stråcker sig, 8½ Tum.

Tummens långd, 2¼, dess omkrets 5 Tum.

De tre medlersta Fingrarnas långd 3¾, deras omkrets 6, à 6½ Tum.

Lillfingrets långd 2¼, dess omkrets 4½ Tum.

Såledés åro några fingrar nåstan så tjocka som armen under handleden. Han förmår nåpeligen lyfta denna armen, som genom dess tyngd gjordt sig lika som en hylla i vånstra sidan, på hvilken hon hvilar.

Förledit år har han åfven mårkt några stickningar i högra handen, samt någon hetta. Handen fants ock något svullen.

FÖR-

FÖRTEKNING,

På de Rön, som äro införde i detta Qvartals Handlingar.

III.

Fig. 2.

M

R

Z

C

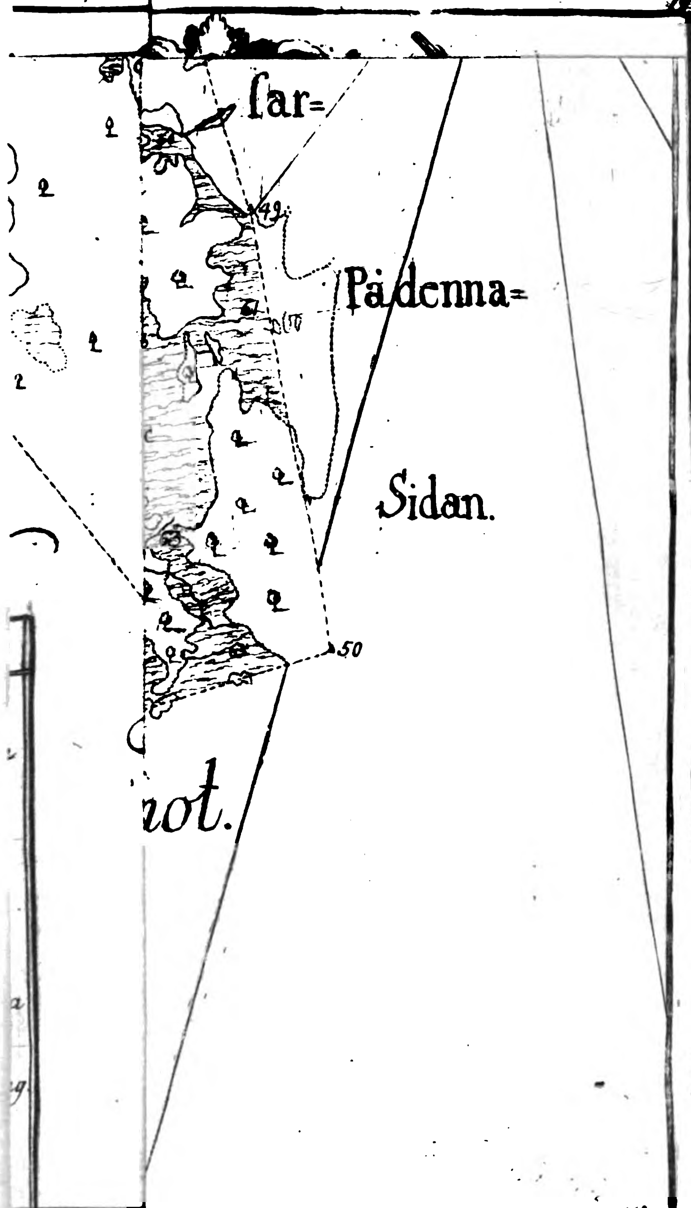
S

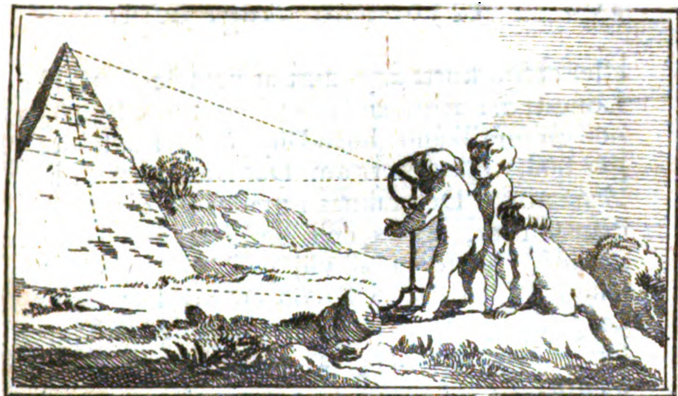
D

P

p

A

ſar=
49
Pådenna=
Sidan.
50
not.

KONGL. VETENSKAPS-ACADEMIENS HANDLINGAR,

FÖR MÅNADERNA
JULIUS, AUGUSTUS, SEPTEMBER,
År 1758.

PRÆSES,
Herr AND. ANT. v. STIERNMAN.
Cancelie-Råd, Ridd. af K. Nordst. Orden.

VETENSKAPERNAS HISTORIA.

Om
Geographiska Longituden.

Til at finna en orts Geographiska belägenhet på Jordklotet och kunna rätt utmärka des ställe på en Glob, en Land-Charta

M el-

eller et Sjö-kort, är nödigt at veta des Latitud och Longitud. Latituden är det samma som Polhögden, och gifver tilkänna, huru långt det sökta stället ligger Söder eller Norr om Dagjämnings-Cirkelen, Æquator. Den räknas i grader på ortens Meridian-Cirkel, hvars hela omkrets innehåller 360 grader, hvardera af vid pass 10⅖ Svenska mils längd. Den största Bredd en ort kan hafva, är 90 grader, ty den ligger under endera af Polerna och det längsta mögeligt är ifrån Æquator.

Longituden åter visar, huru mycket orten ligger Öster eller Vester om någon annan bestämd ort: eller rättare, huru stor skillnad är imellan tvänne orters Meridianer. Denne skillnad räknas antingen i Grader på Æquator, eller ock i tid, hvilka båda sätt komma på et ut: ty genom Jordens dageliga omrullande omkring Axelen, framskrida Æquatorens 360 grader med en jämn rörelse genom Meridianen inom 24 Timar; och altså svarar en tima emot 15 grader; en minut i tid emot 15 minuter af en grad, och så vidare.

Hvad Polhögden angår, behöfves allenast en Observator, försedd med tjänligt Instrument, at när och hvaräst man hälst vil, göra sig därom förvissad. En resande eller Sjöman blir snart varse en märkelig ändring på himelens ställning, när han färdas Norr eller Söder ut. Stjernorna omkring den synliga Polen höja sig mer och mer på himelen, ju längre han skiljer sig ifrån Æquator, ända til des at Polstjernan, som altid syntes stå i Horizonten, då han var sjelf vid Æquator, flyttat sig småningom up til Zenit; då han hunnit

hit til Polen: däremot sänka sig under samma tid de stjernor, som höra til den andra Polen, och blifva lägre, til des ingen af dem mera hinner up öfver horizonten. Så många Grader han rest på Jorden; så många har hvar och en stjerna högdt eller sänkt sig i Meridianen. Därföre, at finna Polhögden på den ort han vistas, behöfves ej mer, än observera Solens eller en stjernas middags-högd, samt lägga därtil, eller, efter omständigheterna, draga därifrån Solens eller stjernas Declination, så får han Æquatorens högd, hvars Complementum til 90 grader är Polens högd, som allenast behöfver en liten rättelse för Refractionen. Til den ändan hafva Astronomerne dragit försorg, at man, til hvad tid som åstundas, kan lätteligen uträkna eller hafva med sig redan uträknade Solens och de förnämsta stjernors Declinationer. Mångahanda Instrumenter äro ock upfundne, hvar med stjernors högder kunna observeras, icke allenast på fasta landet, utan ock på et stormande haf. Den af HADLEY ej länge sedan påfundne Reflexions Octanten är i synnerhet et af de största steg til Styrmans konstens förbättring, som blifvit gjorde, sedan Magnetnålens egenskaper uptäcktes. Med des tilhjelp kan en Sjöman merendels vara säker om sin Latitud inom två eller tre minuter.

Huru önskeligt vore icke, at han ock med lika lätthet kunde finna Longituden? Men den knuten är långt svårare at uplösa. Ehuru länge han seglar i fullt Öster och Vester, om det ock vore kringom hela Jorden, märkes ingen den ringaste ändring på himelens ställning, hvar af nå-

gon råttelse kunde tagas, huru långt det lider på vågen. Nåstan den enda hjelpreda han i det målet hårtils haft, har varit, at med Loggen stundeligen utröna Skeppets fart och hastighet: dårefter ock den observerade Latituden samt kosan, har han gjordt sin utråkning eller sit bestick, at finna, hvaråst ungefårligen på hafvet han vistas. Men Loggen slår ofta mycket felt, ehuru man beflitat sig om des förbåttring. Han borde ligga stilla ifrån den stund han utkastas, til des linan utlupit; men vågorna och hemliga strömar föra honom imedlertid, ovisst huru långt fram eller tilbaka. Man hinner ock ej så ofta nyttja honom, som olika våder-ilningar öka eller minska skepets fart. De Sand-glas eller uhr de flåste hårtils brukat at måta tiden, på hvilken linan utlöper, hafva ej heller varit pålitelige. Hvad under då, at Styrmannen ofta funnit sig mycket bedragen i sin utråkning? Hålst då til Loggens opålitelighet lågges ovisheten om kosan, förorsakad af vågornas och strömens afdrift, samt af svårigheten at så ofta och noga utröna Magnet-nålens misvisning, som det behöfdes.

På fasta landet gifvas vål flera utvågar at finna orternas låge emot hvar andra, men Geographien har likvål långe varit i stor oreda, hvad Longituden angår, och år ånnu, dår inge Astronomer haft tilfålle at göra sitt båsta. Man har måst nöja sig med Resandes ungefårliga omdömen om vågens långd, efter tycke och höft, som ofta slår mycket felt, och gemenligen lågger orterna långre ifrån hvar annan, ån de vårkeligen åro, af orsak, at en resande ej kan så noga göra af-

råk-

räkning för alla krokar och ojämnheter på des väg. At aldeles på Geometriskt sätt, medelst Trianglars och Basers mätning, afgöra saken, vore väl det säkraste; men fordrade alt för stor kostnad, når det kommer an på hela Riken och delar af verlden. Större delen af Frankrike har likväl i de senare åren blifvit på det sättet afmätt, vid tilfälle af de där gjorde många undersökningar om Jordens Skapnad och storlek. Astronomien måste dock i många mål räcka sådana mätningar handen, och kan ensam gifva så väl Longituden som Latituden, om vissa där til tjänliga tilfällen afbidas och rätt nyttjas.

Sådana tilfällen äro Månens Förmörkelser. De tjäna Astronomerna likasom för Signaler, at alle på en gång gifva ackt på sina Ur. När de sedan jämföra sina Observationer, finnes Förmörkelsen hafva infallit några timar eller minuter senare på dagen i de östligare orter, än i de Vesterligare. Tids-skillnaden är då just den sökta Meridian- eller Longituds-skillnaden imellan de orter, där observationerna blifvit gjorde, om de annars på båda sidor varit med tilbörlig aktsamhet tagne och Uren rätt stålde. Tildrogo sig Månens Förmörkelse oftare, hade det ingen nöd med Longituden, åtminstone på Fasta Landet: ty där är angelägenheten ej så trängande, at ju observatorerne hafva tid at bref-växla med hvar andra och anställa flera Correspondenta observationer, om de ej äro nögde med de första. På Sjön, hvaråst sådan bref-växling ej går an, utan man vil strax veta utslaget; kunde uträkningen, gjord til en viss Meridian, tagas i stället för värkelig

 ob-

observation under famma Meridian. Til den ändan hafva Astronomerne så mycket bemödat sig, och arbeta ännu på Månens theorie, at kunna helt noga uträkna des förmörkelser och andra Phænomener: de hafva ock redan hunnit så långt, at uträkningen sällan slår felt öfver tre eller fyra minuter i tid, och twifla icke, at de ju skola komma än närmare. Men Styrmans-konsten är litet där med hulpen, af orsak at Månens Förmörkelser infalla så sällan: det är åtminstone et halft, och ofta mer än et helt år imellan hvardera, då likvål Sjömannen behöfde nästan dageligen denna efterrättelse.

Sedan Tuber, för 150 år tilbaka, påfunnos, har Geographien vunnit ganska stor förbättring, hvad Orternas Longitud angår, genom anstälda flitiga Observationer på Jupiters Månars Förmörkelser. Sällan går något dygn förbi, at icke en af dem lider total förmörkelse, och ofta förmörkas twå eller tre på en natt. Deras snälla rörelse gör, at de hastigt inlöpa och utkomma utur Jupiters skugga: i synnerhet märkes den förste eller innerste ibland dem, merendels inom en minut försvagas och slockna, eller ock uptändas och komma til vanlig glans, så at man ej länge behöfver tveka om Förmörkelsens rätta början eller slut. De vore därföre så mycket tjänligare at gifva Longituden, äfven på Sjön, som deras förmörkelser jämvål kunna långt lättare och nogare uträknas, än vår Månes. Men här möter åter den swårigheten, at Jupiters Månars förmörkelser ej kunna rätt observeras, utan med 15 til 20 fots Tuber, som ej låta handtera sig på et

swal-

ſvallande haf och ſlingrande ſkep. Reflexions Teleſcoper äro väl vigare; men den ſom vet af förfarenhet, at obſervationen på ſjelfva faſta landet blir oviſs, om Tuben eller Teleſcopet allenaſt litet darrar af blåſt eller annan orſak; lärer ej göra ſig mycket hopp at få någon dugelig obſervation på Sjön.

Solens Förmörkelſer äro väl icke utan nytta i Geographien och Styrmans-konſten; men de tildraga ſig alt för ſällan, och det fordras jämväl flera data och ſvårare uträkningar, at af dem finna Longituden.

Emedan altſå de förnämſta ſätt at finna Longituden til Lands, antingen äro otilräckelige eller ej kunna vårkſtällas på Sjön, hvaråſt de likväl vore af högſta angelägenhet; hafva mänge varit omtänkte om andra medel at vinna ändamålet: hvar til de blifvit upmuntrade med löften om ſtora Belöningar af åtſkilliga Handlande Folkſlag. Ibland de många utvägar, ſom blifvit föreſlagne, och ej varit länte af Aſtronomien, påminner jag mig allenaſt tvänne, ſom äro rimelige.

Det ena ſättet vore det enfaldigaſte och tillika det fullkomligaſte, ſom någonſin lärer kunna uptänkas, om allenaſt konſten at göra Ur vore bragt til den högd, at man vore viſs, det Uret på några månader ej ſkulle draga ſig ſå mycket ſom en minut ifrån Tempus medium, ſedan det en gång blifvit ſtäldt. Det behöfdes då icke mer, än hafva et eller flera ſådana Ur med ſig på Sjön, rätt ſtälde til den Ortens Meridian, hvarifrån reſan gäller, ſom följakteligen altid viſade, huru mycket klockan är under ſamma Meridian. När

man ſedan ville veta Longituden, borde genom obſervationer utrönas rätta tiden på dagen, på det ſtället ſkeppet då viſtas. Skillnaden imellan den fundna rätta tiden och den ſom Uret viſar, corrigerad för tids-æquationen til ſamma ſtund, vore vårkeliga Longituds ſkillnaden imellan den ortens Meridian, där Uret blifvit ſtäldt, och den Meridian, hvarunder ſkepet då ſtod. Til exempel: om uret vore ſtäldt i Cadix, och efter några veckors ſegling, d. 1 Auguſti viſade på kl. 9. 25 m. 35 ſecunder, den ſamma ſtund, då man genom tjänliga Obſervationer funnit det vara rätt middag; ſå borde af tids-ſkillnaden eller Urets miſsviſning, ſom är 2 Timar, 34 min. 75 ſec. dragas 5 min. 48 ſec. ſom är tids-æquationen den dagen. De återſtående 2 Tim. 28 min. 37 ſec. ſkulle gifva tilkänna Longituden Öſter om Cadix, ſom, ſedan tiden blifvit förvåxlad i Grader, efter förut anförd grund, vore 37 grader, 9 min. 15 ſec. Hade man ock ſamma dag, af Solens obſerverade Middags-högd, funnit Pol-högden, ſå kunde man på en Glob, en Charta eller et Sjökort noga utmärka ſtället, på hvilket ſkepet den ſtunden viſtades. Om Uret d. 1. November viſade på kl. 4. 51 min. 15 ſec. då det vårkeligen var middag, böra til Urets miſsviſning läggas 16 min. 9 ſec. ſom är tids-æquationen för den dagen. Summan, 5 Tim. 7 m. 24 ſec. förvåxlad i Grader, utviſade då ſkeppets Longitud 76 grader, 21 minuter Veſter om Cadix Meridianen: ty når uret går förut, är Longituden Veſterlig; men når det går för ſent, är han Öſterlig ifrån den Meridianen, hvar til uret blifvit ſtäldt.

Men

Men här vid kommer det aldeles an på en ganska stor jämnhet och noghet i Urets gång: ty om det allenast felar på en enda minut, blir Longituden falsk på en fjärdedels grad eller 2¼ mil under Æquatoren. Och huru kan det väntas, at et Ur, efter en eller flere Månader, ej skal slå felt på flera minuter? Kunde Pendel-ur brukas på Sjön, vore någon förhoppning at bringa dem til så stor fullkomlighet: Men det synes knapt vara mögeligt, at där til bringa de små Uren, som drifvas af Fjäder. Ehuru noga Fjädren inväges, lärer hon dock näpeligen hela dygnet och framgent draga så aldeles jämt som hon borde. Ändringar af köld och värma öka jämväl och minska Fjädrens spänstighet och göra en ojämn gång, som synes vara svår at förekomma. En Urmakare i London har för några år sedan upgifvit et Ur til försök, som han förmodade skulle hålla prof på en sjö-resa ifrån London til Lisabon och tilbaka igen: men det har ej spordts, at han fått den påsyftade belöningen.

Icke desto mindre blir altid för en Styrman, som årnar sig på långa resor, et af de oumgängeligaste Redskaper, at medföra flera så goda Ur, som de stå at erhålla. Om han ej törs lita på deras gång flera Månader, torde han åtminstone våga at tro dem på några dagar. Han kunde til äfventyrs, andra rättelser at förtiga, så ofta och noga som mögeligt är, observera Solens up-och nedergång, och genom uträkning efter Solens Declination och skepets latitud hvar gång, jämförd med observationerna efter uret, finna dygnets längd. Händer det, til exempel, at et dygn

finnes hafva varit 12 tids minuter kortare än 24 timar, som det borde vara, kan han däraf sluta, at skeppet på samma dygn framfarit 3 grader Österut i Longitud: har åter dygnet varit 10 minuter i tid längre än 24 timar, så har han imedlertid ändrat sin Longitud til $2\frac{1}{2}$ grader Vesterut. Ty det är bekant, at man på resor Österut vinner, men Vesterut förlorar i tid, ända til en hel dag på en resa omkring hela Jorden.

Det andra af de föreslagna sätten at finna Longituden, utan Astronomiens tilhjälp, låter orimeligt, men är vårkeligen nyttigt och kan såkert blifva nyttigare. Hvilken skulle tro, at Magnet-nålen, som endast synes vara skickelig vågvisare til Norr och Söder, äfven kan ledsaga en Sjöfarande i Öster ock Våster? I visst afseende är det likvål så. Des misvisning tycktes vara et fel i anseende til hännes förra tjänst, och gör vårkeligen Styrmännerna nog möda, emedan de som oftast nödgas anställa ransakning öfver sin Vågvisares trovärdighet: men just samma misvisning kan vid många tilfällen gifva anledning at finna Longituden til Sjös. Magnet-nålen visar ej allestädes rätta Norr-streket, utan afviker därifrån på somliga ställen mer, på somliga mindre; på några ställen til Öster, på andra åter til Våster. Afvikningen är ej heller på samma ställen altid lika stor, utan finnes vara föränderlig. Men det som här vid bör anses för en lycka, är, at både afvikningen och des föränderlighet äro underkastade vissa lagar, som genom flitiga observationer kunna utrönas. Uti de mäst beseglade haf är man redan i stånd at tämmeligen noga säga förut, huru stor

miss-

missvisningen bör finnas under en gifven Latitud och Longitud: samt tvärt om, när missvisningen och Latituden äro observerade, lärer man ej mycket slå felt uti sin gissning om Longituden. Besynnerligen gör detta sättet god tjänst, på de ställen i hafvet, hvaräst Missvisnings-linierna falla nästan vinkelrätt emot æquator; ty där märkes Missvisningen ändra sig för en liten ändring i Longituden. Däremot har man föga eller ingen rättelse at förmoda på andra ställen, hvaräst Missvisnings-linierna ligga nästan parallelt med æquator: ty där kan man segla länge i Öster och Väster, förr än någon ändring märkes uti Magnetnålens ställning.

Hedren at hafva lagt först grunden til denna angelägna Declinations theorien, tilkommer den Ängelska Astronomen HALLEY, som äfven för 60 år sedan utgaf en stor Charta, hvaruppå Missvisnings-linierna stå teknade i de haf, hvaräst några observationer då ännu voro gjorde, och såsom de då förhöllo sig. Sedermera hafva andre beflitat sig om des förbättring, och förtjänar i synnerhet at med heder nämnas det arbete en Svensk man, Herr Magister ZÆGOLSTRÖM här vid nedlagt, uti Des i Upsala under Herr Professor STRÖMERS inseende utgifva Disputationer, som innehålla mycket värkeligen nytt och nyttigt i detta ämne.

Men med alt detta, har ännu ingen fått de utlofvade Belöningarna för Longituden. Därtil fodras at påfinna et sätt, som altid och alleståådes kan med lika fördel nyttjas, och som skal förvissa

sa Styrmännerna om Longituden åtminstone inom en half grad. De här tils nämnde sätten tjäna allenast på vissa få tider och ställen. De visa åtminstone, at Longituds Problemet ej i sig sjelft är omöjeligt at uplösas, såsom månge okunnige dömt. Jag vil här näst anföra det sättet, om hvars nöjaktighet man med skäl gör sig största förhoppning.

PEHR WARGENTIN.

BERÄTTELSE

Om en växt i buken och Mesenterium hos en 15 års flicka, hvaruti funnos många barn-tänder, öfra kåften och hår;

Framgifven af
HERMAN SCHUTZER.

En hederlig och väl upfostrad Jungfru, som från des spådaste barndom altid mått väl och haft god hälsa, men ej gerna tält snörlif, hvilket förorsakat hänne någon värk i veka ryggen och buken: bekom första gången, tre veckor för Jul, och andra gången i Jul-veckan sin månads rening, nog ymnigt. Några få veckor därefter, började hon at klaga öfver matleda, hade stundom rysningar och hetta om hvarannan: krafterna togo af, hon började magra, och klagade nog öfver magen och hela buken. Andra

dra med föräldrarna trodde, at hon åltade; togo dårföre sin tilflygt til Kårlingar, hvilka gjorde omslag om buken, smorde magen, med mera: oaktat alt detta blef buken dag från dag större och hårdare, så at föräldrarna omsider vid Påske-tiden måste tillita Herr Lif-Medicus Reef. Han underlåt icke at biträda patienten med all möjelig hjelp, men förgåfves. Föräldrarna berättade åfvenvål, det flickan vid förleden Påsk, dem ovetterligen, allena dragit en mangel; och vid det tilfälle hon skutit mangeln från sig, har den på andra sidan fådt öfvervigten, då hon stråkt sig efter, lagt buken öfver mangeln i tanka at hindra des fall: Hon har straxt dårpå bekommit blodgång genom såtet, med stora blodlefrar: detta stadnade omsider. Tio dygn för flickans död, anmodade föräldrarna mig, at se deras Dotter til godo; jag fant hånne då så utmårglad som et Sceleton, med febre lenta, tungan torr, ganska kort andedrågt, buken utspånd til fyra alnars vidd: i Regione Epigastrica och des sido-delar kåndes stora hårdheter, och omkring naflan och des sido-delar vattusamlingar. Prognosis af hånnes sjukdom var ej den behageligaste, och sannades 10 dygn dårefter, hvad då sades om des korta lifstid. Modren bedröfvad öfver sit barns dödsfall, fruktade för något förutskedt förseende och försummelse, var dårföre aldeles otröstelig: hvarpå jag öfvertalte hånne at låta öpna sit barn, hvilket hon omsider tillåt. Den 27 sistl. Junii i nårvaro af Regements Fåldtskjåren Herr Pfiefer och Studiosus Chirurgiæ Ludwig Wenner, skedde öpningen. Förut astappades vattnet, som låg i buken, med en Troisquart,

hvil-

hvilken infördes tre finger bredt öfver spina Ilei; men därifrån utflöt ingenting. Instrumentet flyttades högre upp emellan naflen och korta refbenen på vänstra sidan, då twå kannor brunaktigt tjockt vatten utflöt: på slutet blef jag varse något som täpte öpningen at Canalen, hvilket med en pincette borttogs, och var et människo hår at half alns längd. Detta besynnerliga heterogeneum upväkte nogare upmärksamhet; buken öpnades, vi funno

1:o Nätet (omentum) ganska stort, tjokt, beklädde hela buken, gick ända ned i pelvi och des sido-delar; var fult med hårdheter, af hvilka somliga redan gått til bulning: midt under naflan var nätet et quarter långt twärsföre sönderbrustit, med lefrad blod däromkring, hvars sönderrifning säkerligen skedt, då hon tryckt buken emot mangeln.

2:o Den inre hinnan af buken (peritonæum) hade äfven wäl på oändelig många ställen hårda körtlar och växter, af hvilka en del suto fast vid nätet.

3:o När nätet uplyftes och borttogs, var hela Caviteten upfyld med en mölja af tjockt vahr, som en välling, och något stinckande, sedan detta bortskaffades, vardt man varse

4:o Många hårdheter och växter; somlige af dem hade deras fäste vid Krös-hinnan (mesenterium) mesocolon, åt ljumskarna, och ändteligen öfver vänstra musculum Psoas; mänge voro redan til bulning gångne, den största och hårdaste af dem, var i Krös-hinnan: des storlek liknade

de et barn-hufvud, hade sit låte öfver de 2 sidsta ryggkoterna, och de 2 öfversta låndkoterne, lutade til högra sidan åt intestinum colon.

5:o Denna våxtens halfva och öfra del, var omgifven med en fyra liniers tjock hinna, som utgjorde en stor såck, hvari det uttappade brunaktiga vattnet legat: såcken låg eljest helt lös, var ej mer fåstad ån vid våxten, des declination var mer åt vånstra ån högra sidan. Efter såckens uplyftande funno vi

6:o Emellan denna och peritonæum, just dår Troisquaren gått in, funnos ånnu 5 eller 6 långa hår af samma långd med det förra, de lågo lösa och utan fåste; såcken skars bort, den halfva delen af våxten, som såcken hade omgifvit, var til fårg och Consistence som en lefver, den andra hålften åter hvit och tåtare. Når den skars mitt i tu, funnos

7:o Många barn-tånder dåruti, såsom 2 framtånder, en öfver och en under: 8 oxel-och 2 ögon-tånder, de voro nog större ån vanlige, ja nåstan så stora som hos barn, då de skola ömsa tånder, hvilka jag har den åran at upvisa för Kongl. Academien. Efter vidare undersökning fants åfvenvål i samma våxt

8:o eh Maxilla superior til höger (öfra kåften) med des tandhölsor, hvaruti suto 2 dentes Incisivi, som åfvenledes hår ses kunna.

9:o små ben, som ej med visshet kan såjas, hvadan de hårstamma, emedan de förlorat råtta skapnaden: dock tyckes det ena vara et stycke af

osse

osse Temporali. Jag tror ock om hon långre lefvat, hade detta åfvenvål blifvit uplöst som den öfriga delen af fostret, och början däraf ses kan på åtskilliga oxel-tänder. Se Figurerna, Tab. V.

Denna sällsynta och undrans vårda händelse, ledde upmärksamheten til hännes så väl yttre som inre födslodelar och Inelfvor i buken.

Labia pudendorum (födslo läpparna) hårda, trinna och fasta. *Hymen* var så hopdragen och des öpning så liten, at man med största möda, kunde föra spetsen af lill-fingret därigenom. *Uterus* (Lifmodren) hård, liten och i sit naturliga skick. *Tubæ Fallopianæ* (trompeterna) fria, lediga och hela, och då et bläsrör infördes i Utero, kunde man med lätthet bläsa luften igenom dem in i sjelfva buken. *Ovaria* (Ägg-ståckarna) små och sunda. *Magen* både til färg och substance naturlig, allenast något mer hopdragen än vanligt, som tvifvelsutan af tryckning skedt. *Intestina tenuia* eller små tarmarna voro mot magen och korta refbenen updrifna, som hos hafvande quinnor, des färg stötte på grönt och svart, liknande gangræn. *Intestinum coecum och Colon* synnerligen åt högra sidan nog utpöste; af fæces, deras färg var åfvenvål svartaktig. *Hepar* (lefren) til färg och Consistance naturlig: i *Gallblåsan* tilräckelig galla. *Pancreas* nog liten och sjuklig. *Renes* (njurarna) goda til färg och substance.

Som nu denna händelse är ganska sällsam och jag hvarken til egen eller andras upbyggelse hos observatores igenfunnit något tilförläteligit tankesätt öfver ursprunget til slika lämningar af förmul-

multnade foster i en månniskas kropp; har jag trodt, at det för sakens vårde ej kan vara missbageligit, om jag dåröfver min oförgripelige mening yttrar. Förut blir då nödigt at göra följande 3:ne frågor.

1:o Om, af någon förutskedd Conception af denna flicka, de qvarblefne och fundne hår, tånder, kjåfte-med andra små ben, hårflutit? och således varit hånnes egit foster.

2:o Om sådana främmande Kroppar som funnits i något Atheroma i buken, af sig sjelfva kunnat upkomma eller om icke de fast mer åstadkommit svullnaden?

3:o Eller ock, om man skal statuera foetus in foetu, det år, at barn kan födas med et annat litet barn i sig?

Naturliga aflelsen sker genom mannens och qvinnans tilhjelp: Sådes ångan eller Sådes kråken, hvilketdera man antaga vil (hvarom de naturkunnige ånnu ej åro förente.) fecundera ågget: sedan frantserna (Gallice La Manche, Lat. Fimbriæ) slutat sig om åggståcken, pråssat ut et ågg mot trompetens öpning, går det genom hela denna canalen, antingen til sjelfva Lif-Modren, hvaråst det får sin föda och vidare tilvåxt, til des efter 9 månaders förlop, fostret omsider med mer eller mindre svårighet til vårlden framfödes.

Eller ock stadnar det fecunderade ågget i sjelfva trompeten (Tuba Fallopiana), Cauda eller stjerten af ågget, fåster sig dår på något stålle, utgör efterbörden (placenta) och nafvel-

 stråm-

strängen, hvarigenom fostret får sin lilla näring och tilväxt, men kan aldrig födas. Kongl. Academiens forna Ledamot Herr Doctor SPÖRING har lämnat i des handlingar et exempel (*a*).

Stundom händer ock at sjelfva Trompeten kan ej gifva sig efter, utan spricker omsider, då fœtus faller i sjelfva ihåligheten af buken, omkommer sjelf och förorsakar modrens död. Dock gifvas prof, at et foster på sådant sätt fallit i bukens ihålighet, och där legat i 30 år, utan at förorsaka modren döden, eller sjelf ruttna: men därtil hafva hinnorna och vattnet som omgifva barnet, varit vållande: där om vittnar M:s J. PALFIN i sin Anatomie Chirurgicale (*b*).

Det

(*a*) Kongl. Vett. Handl. år 1744. för Apr. Maj. Jun. månad; Jämför Memoires de L' academie Royale des Sciences de l'Année 1702.
RIOLAN, dans son Anthropographie.
MANGET, Theatr. Anatom. Tom. II. pag. 143 & seq.

(*b*) M:s J. PALFIN i sin Anatomie Chirurgicale Ch. XXvj. pag. 238.
Den berömda Historie Scribenten THUANUS berättar i sin histories 17:de bok, at en qvinna *Columba Catrij* vid namn, i staden Sens i Frankrike, har i samfälte 28 år burit et foster i sin qved: vittna äfven Herrar Medici JOH. ALBOSIUS och SIMON PROVANCHER härom, som varit närvarande vid öpningen.
THOM. BARTHOLINUS i sina Anatomiska observation. Centur. 2 hist. 100.
BONETI Sepulcretum Anatomic. Libr. 3. Sect. 38.
Det finnes i Medicinska anmärkningarne af år 1661 at i staden Dol i Frankriket har et foster legat i buken i 16 år.

Det fecunderade ägget kan åfvenvål ſtandna i ſjelfva ägg-ſtåcken: efter des tilvåxt kan foſtret falla i Regione hypogaſtrica, ſedan ſåcken ſönderbruſtit, hvaruti det legat; foſtret dör ſnart och går til ruttnelſe. M:s LITTRE beråttar, det han et dylikt barn ſtycketals uttagit ur Ano. (c).

Och åndteligen kan det fecunderade ägget falla immediate i ſjelfva ihåligheten eller Caviteten af buken, då frantſarnas fina köttrådar åro illa ſtålde, eller och genom någon haſtig alteration in ipſo coitu; efterbörden fåſter ſig då på något ſtålle, hvarifrån Fœtus får des föda och tilvåxt. Sådana obſervationer finnas i många Auctorer och M:s COURTIAL beråttar en beſynnerlig Caſus i ſina obſervations Anatomiques ſur les os (d).

Et ägg kan åfvenvål fecunderas, eller en kan bli rådder utan en ſå nåra köttſlig beblandelſe, at mannens lem införes i moderſlidan. Jag påminner mig hårvid och år ſjelf vittne, at min Fader år 1735 beſiktigade på Råttens anmodan en ung

 Flic-

(c) Se Kongl. Franſka Handlingarna A:o 1702.
Åfvenvål PHILIPPI ADOLPHI BOEHMERI obſervat. Anatomic. rarior. Faſciculus, Notabilia circa Uterum humanum continens c. figuris.

(d) Obſerv. X. pag. 86.
Et dylikt exempel i M:s Saviard, obſ. LX. pag. 268.
Et annat i M:s MANGET Thatr. Anat. Tom. II. p. 142. ſom honom af M:s BIANCHI blifvit communicerat.
Åfvenledes i HEISTERS Compend. Anatom. Not. XXXV. pag. 368. tredje edition och hvaråſt han namngifver flere Auctorer, ſom dårom ſkrifvit.

Flicka om 14½ år, som hånnes grannar sade vara barnrädd: modren förtörnad öfver denna skymf, begårade besiktnings attest däröfver: Vi funno vårkeligen hymen aldeles oskadd och hel, så at med möda en skrifpenna kunde införas; då min Fader således stadnade i ovisshet om någon rått Conception hår haft rum; dock når 9 Månader voro fullåndade, födde flickan et Gåsse-barn. Hon beråttade sedan huru och på hvad sätt dårmed hade tilgått. Årbarheten förbjuder mig at vidlyftigt hårom tala, nog af, at til aflelse eller Conception fordras ej mer, ån at sådes ångan eller sådes kråken kunna komma i Moderslidan och så vidare.

At detta anförda Exempel kunde vål någon påstå, at det på sådant sått tilgått med denna Jungfrun? men sjelfva låmningarne af fostret motsåja det tydeligen.

A.) År ingen gjerna skickelig i vårt kalla Climat at Concipera, för ån hon hunnit til en viss ålder, och haft en gång sin månads rening: denna har haft det för första gången tre veckor för Jul, följakteligen skulle des foster varit allenast sex månader gammalt, då modren dog.

B.) Håren på et 9 månaders foster åro ganska korta: desse af en half alns långd.

C.) Tåndren hos et 9 Månaders foster, sitta måstedels i sina hölsor osynlige och åro ganska små: men desse åter åro så stora, som hos barn, då de skola ömsa dem, ja på somliga tånder syntes de nya i roten på dem, och voro ganska synlige

och

och tydeliga: följakteligen tror jag med skäl, at man här ej kan statuera någon ny Conception.

2:o Den andra frågan var; om sådana främmande kroppar, som funnits i något Atheroma i buken, af sig sjelfva kunnat upkomma, eller om icke de fast mer åstadkommit svulnader? För min del håller jag det förra för omöjeligt.

Den stora Observator FREDRIC RUYSCH i sina adversariis Anatomico medico Chirurgicis: gifver oss vackra och rara rön i detta åmne, fundne så väl i Mans-som Qvins-kroppar, men NB. alla i buken (*e*). Jag fruktar gå för långt, om jag vid denna stora och lärda Mannens observationer gör något inkast; frågan blir, om ock desse svulster, hvilka han kallat Atheromata, äro verkeligen sådana? ty så snart vi dageligen finne och vete, at atherometa kunna sätta sig på alla delar af kroppen, hvaräst körtlar finnas, så kan och bör man påstå, at dylika heterogenea kunna och böra finnas på andra ställen än allenast i buken; men hittils finnes, så mycket mig bekant är, ej något exempel däraf.

Vi vete, at alla Creaturs och örters afföder, likna hvart och et sit slägte, och at samma likhet är ofelbart uti fröets eller äggets första bildning; men så snart fröets eller äggets tilväxt, blifver på något sätt förhindrat eller rubbat, antingen genom tryckning eller egen otjenlighet at uplifvas och framalstras, då mister det sin na-

N 3 tur-

(*e*) FREDRICI RUYSCHI adversar. Anatom. medic. Chirurgicor. decas Tertia pag. 1. 2. 3. & 4.

türliga ſkapnad til en eller flere delar. Faller nu det befruktade ägget i buken, ſå fäſter ſig den lilla ſtjerten eller Cauda på en enda punct, ſom ſedan efter hand utgör efterbörden, denna måſte bli ganſka liten, medan Lifmodrens ſtructur och des mångfaldiga blodrör där ſaknas; ſamt nafvelſträngen i proportion: följakteligen kommer ock ganſka litet blod til foſtrets föda. Dårtil kommer ock, at alla delar i buken äro fulla med körtlar, ſynnerligen i nätet och Kröshinnan; när et foſter nu i detta läget på mer eller mindre tid tiltagit, och ſedan går förr eller ſednare til ruttnelſe, huru ſnart kunna icke då des hårda ben reta och ſticka de omkring liggande delar, fett och körtlar, förorſaka obſtructio glandularum och Inflammation, hvilka ſedan tiltaga, hopväxa och förbinda ſig med foſtrets hårdaſte delar, ſamt ſluteligen utgöra ſådana växter, dem RUYSCH kallat Atheromata? Deſſe kunna omſider öfvergå til bulning; dårtil bidrager då mycket bukmuſkelarnas, andedrägtens, puls-ådrornas, tarmarnas ſtåndiga rörelſer, materia ſulphurea af excrementernas ånga, den naturliga hettan i buken, och vahret ſom förut varit i växten, kunna förſätta öfriga delen af foſtret i dylik ſmältning och ſammangytjad materia. Omſider upſmältas de aldeles, och ſom tänder ſamt hår äro de hårdaſte och ſegaſte delar af vår kropp, ſå följer, ock at de ſiſt upſmälta.

3:o Den 3:dje frågan var, om man här kan ſtatuera Fœtus in Fœtu, det är, om denna flickan är född med et annat foſter uti ſig?

Kongl. Academiens Vittra Ledamöter gifva oſs,

ess, så väl i regno Vegetabili som Animali här uti liknande händelser vid handen.

Hans Excellence Herr Grefve TESSIN har för Kongl. Academien år 1745 upvist och genom Herr Archiatern och Riddaren LINNÆUS i Handlingarna beskrifva låtit, en hafvande Pomerants (f). HARVÆUS och flere med honom berätta om dylika Citroner (g). År 1748 har Kongl. Academien låtit sig förete Påron, ur hvilkas kropp nya blader, i 2:ne särskilda rader utskutit (h). In Epistola Ottonis ad Weidlerum talas om blommande skogs-påron (i). Herr Archiater BÆCK har för Kongl. Academien upvist et ägg, som hade et annat skal-ägg uti sig. HARVÆUS, BARTHOLINUS med flera vittna ock härom (k). Den senare berättar, at råttor ynglas ungstinda, och

(f) Kongl. Vet. Acad. Handling. 1745. för Oct. Nov. & Dec.

(g) Af CHRIST. WILLICHIUS ad TH. BARTHOLIN. Ep. 4. Cent. 3. pag. 153. HARVÆUS de Libr. & Cap. de malo Citreo &c. JOHAN. BAPT. FERRARIUS Hæsperid. Cap. 19. OL. WORMIUS Mus. Lib. II. Cap. 28. pag. 206.

(h) Dessa hafva vuxit i Tobaks Fabriqueuren MEYERS trägård på norra sidan af staden.

(i) In Epist. C. J. A. Ottonis ad Weidlerum. p. 3.

(k) GUST. HARVÆUS Exercit. II. De Generation. Animali. THOMAS BARTHOL. Act. med. part. v. Cap. 17. Jämväl In Epist med. Cent. III. Epist. 63. pag. 387.

CORNELIUS STALPART V. DER WIEL obs. rar. Cent. Post. Part. 1. obs. XLIX. pag. 475.

Jag såg för 6 veckor et dylikt ägg, hos min Värdinna *Öhman*.

i Spanien skal et Stod burit en drägtig Mulåsna (*l*). Om nyfödde hafvande barn, finnas åtskilliga berättelser (*m*), men af alla år denna sårdeles (*n*), hvilkens första anmårkning OTTO sin Farfader tillägnar och CLAUDERUM bestrider (*o*). Hon finnes uptagen i många de lårdas Dagböcker, äfven ock i Herr. Professor ACRELLS tal då han aflade Præsidium år 1750 (*p*).

Skårskådas nu noga de omtalte hår, tänder och ben fundne i denna döda flickans buk, kan man väl aldrig supponera dem vara af två eller et års barn, mycket mindre af 9 Månaders foster, följakteligen *vet jag ej, om icke den 3:dje positien bår finner rum.*

Det förut sagde leder jämvål til möjeligheten af et fosters födande i det andra, hvarvid åtskiljes, at då det inre ligger i bukens holor eller annorstädes utom födslodelarna, kan det i flere år uppehållas, men när det träffar hemvist i Lifmodren, framfödas, som anförde exempel bestyrka. Efter sådan förvickling af frön och ägg, utom födslodelarnas gemenskap äro möjeliga, så kan ock lått den ena tvillingen inslutas i den andra, och ho

(*l*) THOM. BARTHOL. in Tract. de insolitis partus viis Cap. 16. pag. 133.

(*m*) Ephem. Erudit. Gall. A:o 1676 pag. 182. Isidones ab amelunxen. append. Ann. 4 Dec. II. Ephem. German. histor. 20. pag. 198.

(*n*) In Miscell. Med. Physic. Curios. Dec. II. annot. 3. obs. 12. pag 164.

(*o*) In Epist. ad Weidlerum de fœtu in fœtu seu fœtu puerpera. pag. 5 & seq.

(*p*) pag. 28.

ho ser ej, at et germen masculinum med lika skål kan tilvåxa med et annat inslutit i des bygnad, och med tiden mot naturens ordning däraf finnas drägtigt? Huruvida man ifrån djur-rikets och i synnerhet Insecternas eller Aphidum, Pucerons, underbara och infödde förökelses kraft kan sluta til människan, det hemställer jag de djupsinnigare naturens utforskare at pröfva.

När det ock nu ändteligen är bevist, at hvarken en ny sammanblandning eller aflelse här haft rum, ej heller at dessa delar af et förmultnat foster, af sig sjelfva kunnat upkomma, så måste man ju medge at det varit medfödt.

På tvånne sätt kunde denna möjeligheten hypotheticé förklaras.

Först när den döda eller flickan, som berättelsen nu angår, sjelf blef aflad, eller tydeligare; i det fecunderade ägget, hvaraf denna flickan härstammat, kommo tvånne Animalcula virilia: det ena af dem, hade tagit sit fäste eller satt sig fast vid Funiculus umbilicalis, begynte småningom våxa: det andra åter kunde ej få dylikt fäste, efter ej mer än en funiculus finnes uti hvart och et Ovulo, men har dock trängt sig in i den andras mesenterium: där fick det mer eller mindre ådror, hvarvid det fäste sig, och undfick nödig föda, at det ej aldeles förtvinade. Det andra fostret växte til, vardt fullgångit och föddes i rättan tid. Detta barnet växte dageligen och hade god hälsa, til des hon feck sina menses och mammæ begynte at våxa, då var kroppen uti det stånd at ej all blod behöfdes til des underhåll, hvarföre den in-

neslutna Embryo som låg i mesenterio, då fick mera föda än tilförene, våxte starkare til, men icke uti någon redighet, för des oordenteliga situation och hårbärge (q).

För egen del tror jag tvånne ägg; det ena i det andra. Bägge blefvo de på en gång uplifvade, Cauda eller stjerten af det ena ägget fick sit fäste i sjelfva utero eller Lifmodren, våxte och utgjorde en naturlig efterbörd, som gaf detta barnet eller flickan tilräckelig föda. Cauda af det andra ägget åter, kunde ej få samma fäste i Lifmodren, efter den låg i det andras iholighet, måste således fästa sig på något ställe i det andras byggnad, hvilket skedde i Kröshinnan (Mesenterium): här måste den fästa sig på en enda punct, få otilräckelig näring, sjelf omkomma, som ofvanföre redan nämnt är: Dess tilvåxt på et år här, har svarat nästan mot tre veckor til det andra fostrets föda och tilvåxt i sjelfva Lifmodren. Monne icke detta kan vara orsaken til des långsamma våxande i 15 år?

Monne ock icke detta medfödda fostret lagt en olyckelig grund til sin samtidiga systers sjukdom? då det stadt utom blodets naturliga omlopps och inelfvornas hushållnings lagar, ej annorlunda än en främmande kropp, upretat stockning, hetta, bulning och röta å flera ställen i underlifvet, men besynnerligen däråst det haft sit skadande låge? Åtminstone gifver jämförelsen med menfödde och missfoster af detta slag i djur och våx-

(q) Denna mening är meddelt af vår snälla Anatomico Herr HEDIN.

växte-riket all anledning at sådant tro. Man ser dessa tydeligen vantrifvas och aldrig hinna til deras lynnes infödde högd och mognad.

Explication på Tabellen V.

a.a.a.a.a.a.a.a. åtta oxel tånder. Dentes molares
b. b. två framtånder
c. c. två ögontånder
d. d. d. Små ben af olika figur.
e. Et ben liknar öfra delen af tinninge-benet.

A. Högra öfra kåken, hvars främre sida visas.
1. två framtånder.
2. Apophysis nasalis.
3. Apophysis Temporalis.
4. Ögon-gropens nedre del.
5. alveolus eller en ihålighet hvaruti en oxeltand sutit.
6. Et litet foramen.
7. foramen orbitale inferius
8. Apophysis Zygomatica eller molaris.

B. Högra öfra Kåften och sidan som utgör gomhvalfvet.
1. framtanden.
2. Apophysis nasalis.
3. Canalis orbitalis inferior.
4. Cavitas orbitæ.
5. Apophysis Temporalis.
6. Cavum narium.
7. Apophysis palatina något difformt.

f. f. f. Människo hår.

THE-

THEOREMER at INTEGRERA.

Af

F. MALLET.

Uti nyare Analytiska skrifter förekomma Differentialer af sådan form: $dz\sin z^m$, $dz\operatorname{Cos} z^n$, $dz\sin z^m \operatorname{Cos} z^n$, hvarest z betyder en boge af en Cirkel, och $\operatorname{Sin} z^m$, $\operatorname{Cos} z^n$ digniteter af samma bogens Sinus eller Cosinus til enhetén såsom Radius. Man träffar ock Methoder at Integrera dem, då m och n äro Jakade och determinerade Tal. Men såsom händelser kunna gifvas, i hvilka m och n äro antingen endera eller bägge Nekade; samt dessutan är ofta nyttigt, at ega generela Formuler för et helt slags *Differentialer*, så har jag uträknat de Theoremer, som kunna tjena därtil, och gjordt vid dem nödiga anmärkningar.

Theorem. 1.

$$\int dz\sin z^m \operatorname{Cos} z^n = -\frac{1}{m+n}\sin z^{m-1}\operatorname{Cos} z^{n+1} +$$

$$+\frac{m-1}{m+n}\int dz\sin z^{m-2}\operatorname{Cos} z^n.$$

Bevis.

$$\text{Ty } \operatorname{Sin} z^{m-1}\operatorname{Cos} z^{n+1} = \overline{m-1}\int dz\sin z^{m-2}\operatorname{Cos} z^{n+2}$$

$$-\overline{n+1}\int dz\sin z^m \operatorname{Cos} z^n =$$

=

$$= \overline{m+n}\int dz\sin z^{m}\operatorname{Cos} z^{n} + \overline{m-1}\int dz\sin z^{m-2}\operatorname{Cos} z^{n}:$$

Altså är $\int dz\sin z^{m}\operatorname{Cos} z^{n} = -\frac{1}{m+n}\sin z^{m-1}\operatorname{Cos} z^{n+1}$

$$+\frac{m-1}{m+n}\int dz\sin z^{m-2}\operatorname{Cos} z^{n}.$$ H. S. B.

Cor. På samma sätt är

$$\int dz\sin z^{m-2}\operatorname{Cos} z^{n} = -\frac{1}{m+n-2}\sin z^{m-3}\operatorname{Cos} z^{n+1} +$$

$$+\frac{m-3}{m+n-2}\int dz\sin z^{m-4}\operatorname{Cos} z^{n};$$ i följe hvaraf

$$\int dz\sin z^{m}\operatorname{Cos} z^{n} = -\sin z^{m}\operatorname{Cos} z^{n+1}\left(\frac{1}{\overline{m+n}.\sin z} + \right.$$

$$+\frac{\overline{m-1}}{\overline{m+n}.\overline{m+n-2}}.\frac{1}{\sin z^{3}} +$$

$$\left. +\frac{\overline{m-1}.\overline{m-3}}{\overline{m+n}.\overline{m+n-2}.\overline{m+n-4}}.\frac{1}{\sin z^{5}}\right)$$

$$+\frac{\overline{m-1}.\overline{m-3}.\overline{m-5}}{\overline{m+n}.\overline{m+n-2}.\overline{m+n-4}}\int dz\sin z^{m-6}\operatorname{Cos} z^{n},$$

hvilken Series man kan vidare utdraga, om det åstundas.

Theorem. 2.

$$\int dz\sin z^{m}\operatorname{Cos} z^{n} = \frac{1}{m+1}\sin z^{m+1}\operatorname{Cos} z^{n+1}$$

$$+\frac{m+n+2}{m+1}\int dz\sin z^{m+2}\operatorname{Cos} z^{n}.$$

Bevis.

Bevis.

Ty $\sin z^{m+1}\operatorname{Cos} z^{n+1} = \overline{m+1}\int dz \sin z^{m}\operatorname{Cos} z^{n+2} -$

$$-\overline{n+1}\int dz \sin z^{m+2}\operatorname{Cos} z^{n} =$$

$$= \overline{m+1}\int dz \sin z^{m}\operatorname{Cos} z^{n} - \overline{m+n+2}\int dz \sin z^{m+2}\operatorname{Cos} z^{n},$$

hvaraf $\int dz \sin z^{m}\operatorname{Cos} z^{n} = \frac{1}{m+1}\sin z^{m+1}\operatorname{Cos} z^{n+1}$

$$+\frac{m+n+2}{m+1}\int dz \sin z^{m+2}\operatorname{Cos} z^{n}$$ H. S. B.

Cor. Emedan likaledes

$$\int dz \sin z^{m+2}\operatorname{Cos} z^{n} = \frac{1}{m+3}\sin z^{m+3}\operatorname{Cos} z^{n+1}$$

$$+\frac{m+n+4}{m+3}\int dz \sin z^{m+4}\operatorname{Cos} z^{n},$$

så är $\int dz \sin z^{m}\operatorname{Cos} z^{n} = \sin z^{m+1}\operatorname{Cos} z^{n+1}$

$$\left(\frac{1}{m+1} + \frac{m+n+2}{\overline{m+1}.\overline{m+3}}\sin z^{2} + \right.$$

$$\left. + \frac{\overline{m+n+2}.\overline{m+n+4}}{\overline{m+1}.\overline{m+3}.\overline{m+5}}\sin z^{4}\right)$$

$$+\frac{\overline{m+n+2}.\overline{m+n+4}.\overline{m+n+6}}{\overline{m+1}.\overline{m+3}.\overline{m+5}}\int dz \sin z^{m+6}\operatorname{Cos} z^{n}.$$

På lika sätt kan man bevisa följande två Theoremer, hvilkas nära öfverens-stämmande med de föregående är ganska tydelig.

Theo-

Theorem. 3.

$$\int dz \sin z^{m} \operatorname{Cos} z^{n} = \frac{1}{m+n} \sin z^{m+1} \operatorname{Cos} z^{n-1}$$

$$+ \frac{n-1}{m+n} \int dz \sin z^{m} \operatorname{Cos} z^{n-2}, \text{ eller } \int dz \sin z^{m} \operatorname{Cos} z^{n} =$$

$$= \sin z^{m+1} \operatorname{Cos} z^{n} \Big(\frac{1}{m+n} \cdot \frac{1}{\operatorname{Cos} z} +$$

$$+ \frac{n-1}{\overline{m+n}.\ \overline{m+n-2}} \cdot \frac{1}{\operatorname{Cos} z^{3}} +$$

$$+ \frac{\overline{n-1}.\ \overline{n-3}}{\overline{m+n}.\overline{m+n-2}.\overline{m+n-4}} \cdot \frac{1}{\operatorname{Cos} z^{5}} \Big) +$$

$$+ \frac{\overline{n-1}.\ \overline{n-3}.\ \overline{n-5}}{\overline{m+n}.\ \overline{m+n-2}.\overline{m+n-4}} \int dz \sin z^{m} \operatorname{Cos} z^{n-6}.$$

Theorem. 4.

$$\int dz \sin z^{m} \operatorname{Cos} z^{n} = - \frac{1}{n+1} \sin z^{m+1} \operatorname{Cos} z^{n} +$$

$$+ \frac{m+n+2}{n+1} \int dz \sin z^{m} \operatorname{Cos} z^{n+2}, \text{ eller}$$

$$\int dz \sin z^{m} \operatorname{Cos} z^{n} = - \sin z^{m+1} \operatorname{Cos} z^{n+1} \Big(\frac{1}{n+1} +$$

$$+ \frac{m+n+2}{\overline{n+1}.\overline{n+3}} \operatorname{Cos} z^{2} + \frac{\overline{m+n+2}.\ \overline{m+n+4}}{\overline{n+1}.\ \overline{n+3}.\ \overline{n+5}} \operatorname{Cos} z^{4} \Big)$$

$$+$$

$$+\frac{\overline{m+n+2}.\ \overline{m+n+4}.\ \overline{m+n+6}}{\overline{n+1}.\ \overline{n+3}.\ \overline{n+5}}\int dz \sin z^{m} \mathit{Cos}\, z^{n+6}$$

Utaf dessa Theoremer är klart, at om m och n äro hela Tal, så kunna alla *Differentialer* af denna Form, $dz\sin z^{m}\mathit{Cos}\,z^{n}$, antingen Integreras *Absolut* eller bringas til de *Simplaste*, som gifvas af detta *Slag*, och hvilkas Integraler man bör hafva sig bekante.

Ex. 1. Efter *Theor.* 3 är $\int dz\mathit{Cos}\,z^{n} = \frac{1}{n}\sin z\mathit{Cos}\,z^{n-1}$

$$+\frac{n-1}{n.\overline{n-2}}\sin z\mathit{Cos}\,z^{n-3}+\frac{\overline{n-1}.\ \overline{n-3}}{n.\ \overline{n-2}}\int dz\mathit{Cos}\,z^{n-4}$$

hvilken Series stadnar, om n är et ojämnt Tal, och når n är jämnt, kommer man til Differentialen

$$\frac{\overline{n-1}.\ \overline{n-3}\ -\ -\ -\ -3.1}{n.\ \overline{n-2}\ -\ -\ -\ -4.2}dz,$$ hvars Integral är

$$\frac{\overline{n-1}.\ \overline{n-3}\ -\ -\ -\ -3.1}{n.\ \overline{n-2}\ -\ -\ -\ -4.2}z.$$ På samma sätt Integreras $\int dz\sin z^{n}$ efter *Theor.* 1.

Ex. 2. Genom *Theor.* 4. är $\int\frac{dz}{\mathit{Cos}\,z^{n}} = \frac{1}{n-1}.\frac{\sin z}{\mathit{Cos}\,z^{n-1}}$

$$+\frac{n-2}{\overline{n-1}.\overline{n-3}}.\frac{\mathit{Sin}\,z}{\mathit{Cos}\,z^{n-3}}+\frac{\overline{n-2}.\ \overline{n-4}}{\overline{n-1}.\ \overline{n-3}}\int\frac{dz}{\mathit{Cos}\,z^{n-4}}$$

Här

Här ſtadnar Series, om n år et jåmnt Tal, och når n år ojåmnt, får man lof at til ſlut integrera

$$\frac{\overline{n-2}.\overline{n-4}\cdots 3.1}{\overline{n-1}.\overline{n-3}\cdots 4.2}\int\frac{dz}{Cos z} =$$

$$=\frac{\overline{n-2}.\overline{n-4}\cdots 3.1}{\overline{n-1}.\overline{n-3}\cdots 4.2}\,Log.\frac{Cos z}{1-sin z};$$

På lika ſått ſkal $\int\frac{dz}{sin z^m}$ gifvas uti Abſoluta Termer, om m år jåmnt; (Theor. 2) eller når m år ojåmnt, reduceras til $\frac{\overline{m-2}.\overline{m-4}\cdots 3.1}{\overline{m-1}.\overline{m-3}\cdots 4.2}\int\frac{dz}{sin z} =$

$$=\frac{\overline{m-2}\cdots 3.1}{\overline{m-1}\cdots 4.2}\,Log.\frac{Sin z}{1+Cos z}.$$

Det år nödigt, når de Serier, ſom gifvas genom deſſa Theoremer, ej kunna uphöra af ſig ſjelfva, at man uti hvarje Exempel ſtadnar vid den ſimplaſte Differentialen, ſom kan fås; ty om Serien utan betånkande utdrages, kommer ibland en Factor uti Nåmnarena at förſvinna, och oåndeliga Termer ſåledes at inflyta. Detta år den endaſte ſvårighet, ſom kan hafva rum; förden-ſkul vil jag gifva vid handen, uti hvilka håndelſer denſamma förekommer.

Uti *Theor.* 1 och 3. förſvinner 1:o förſte Factoren

uti nämnarena, om $m+n=0$. Då kunna dessa Theoremer nyttjas

$$\int \frac{dz\,\sin z^m}{\cos z^m} = \frac{1}{m-1} \cdot \frac{\sin z^{m-1}}{\cos z^{m-1}} - \int \frac{dz\,\sin z^{m-2}}{\cos z^{m-2}},$$

$$\int \frac{dz\,\cos z^n}{\sin z^n} = -\frac{1}{n-1} \cdot \frac{\cos z^{n-1}}{\sin z^{n-1}} - \int \frac{dz\,\cos z^{n-2}}{\sin z^{n-2}},$$

genom hvilka man kommer til en Differential dz, om m (n) är et jämnt Tal; men om m (n) är ojämnt, så reduceras Differentialen på slutet til $\frac{dz\,\sin z}{\cos z}$ hvars Integral $= L\frac{1}{\cos z}$, eller til $\int\frac{dz\,\cos z}{\sin z} =$ $= Log.\,\sin z$. Härvid böra teknen + och − i akt tagas. 2:o Försvinner någon annan Factor uti nämnarena, om $m+n$ är et Positivt jämnt Tal. Men då äro de antingen bägge jakade, eller den största af dem: I förra händelsen stadnar Series när de äro ojämne Tal, och när de äro jämne, kommer man genom *Theor.* 1. til en Differential $dz\,\cos z$, som kan Integreras genom *Theor.* 3: I sednare händelsen, då den största utaf m, n är jakad, och den andre nekad, är klart, at man genom et af de gifna *Theoremer* kan komma til en af dessa Differentialer $\frac{dz\,\sin z^m}{\cos z^m}$, $\frac{dz\,\cos z^n}{\sin z^n}$, om hvilka redan är anmärkt.

Uti

Uti *Theor.* 2. förſvinner någon Nämnare, om n är et ojämt negativt Tal; men detta hjelpes lätteligen, om man ſtadnar vid Differentialen $\frac{dz Cos z^n}{sin z}$, och Integrerar honom, då n är Jakadt, genom *Theorem.* 3, hvarigenom man kommer til $\int \frac{dz}{sin z} = L \frac{sin z}{1 + Cos z}$, då n är et jämnt tal; och när n är ojämnt ſtadnar man vid $\int \frac{dz Cos z}{sin z} = Log. sin z$. Är åter n nekadt, brukar man *Theor.* 4, och om n är jämnt, ſkàl man äſven komma til $\int \frac{dz}{sin z}$; men är n ojämnt, ſå ſkal man ſtadna vid $\int \frac{dz}{sin z \, Cos z} = L og. \frac{sin z}{Cos z}$.

På ſamma ſätt kan man uti *Theor.* 4. undvika, då n är et ojämnt Negativt Tal, at Nämnarena icke må förſvinna.

Anmärkningar om Kol-milor.

Inlemnade af
HANS EXCELLENCE RIKS-RÅDET &c.
Friherre NILS PALMSTJERNA.

Om jag hade mera ſjelfkärlek, än ömhet för det allmänna, borde jag, ſom än icke riktat Kongl. Vetenſkaps Academiens Handlingar med egna Rön, billigt blygas at frambära andras. Men då deras kunna gagna det kära Fäderneslandet, ehuru de ſjelfve ej vilja ſynas, håller jag för en ſkyldighet, at åtminſtone framdraga dem i ljuſet, och ej beröfva allmänheten en ſkatt, ſom mig enſkylt ej tilkommer.

Jag hade den förmon för några år ſedan, at tillika med Herr Bergs-Rådet SÖDERHIELM vara på en Riddare-Syn uti Veſterdalarna. Vår dageliga vandring genom ſtora, koſtbara, men vårdslöſade Skogar, dem vanhåfd til många mils vidd gjort til ökyggeliga näſten för Ornar och Rofdjur, brakte vårt ſamtal ſom tidaſt på det våld och miſsbruk, ſom ſå oförſvarligen på de fläſta ſtällen föröfvas på Skogarna, Rikets ädlaſte ſkatt: och ibland annat äfven på den mer eller mindre nytta, ſom våra Bergslager draga af ſina Skogar, genom en mer eller mindre väl inrättad Kolning. Herr Bergs-Rådet påſtod, at Ligg-milor eller de ſå kallade Gyltor och Fantar voro bättre än Res-milor. Jag åter mente, det deſſe borde hafva företrädet, alldenſtund de i ſenare tider blif-

vit

vit antagne, såsom mera gifvande och mindre farlige än andra. Men som skäl på båda sidor anfördes, dem förfarenhet och Rön allena kunde åtskilja; ty bad jag Herr Bergs-Rådet, såsom egare af sin tid, Han ville göra noga uträknade Försök, hvarigenom vår tvist bäst slitas kunde. Jag lofvade å min sida, at genom min Betjänt låta göra det samma, hvad Res-milor angår.

Af de anteckningar, som denne lemnat mig, har jag föga eller intet kunnat stadga; men de som Herr Bergs-Rådet behagat mig meddela, tyckas förtjäna det allmännas tacksamhet. Åtminstone torde andre däraf upmuntras at göra ytterligare försök, hvaraf Bruks-handteringen i Riket kunde hafva nytta. Mig är det nog, at hårtil allenast hafva gifvit anledning. Herr Bergs-Rådets Bref och Berättelse lyder som följer:

* * *

Ibland de många och ifrån hvar annan nog skilde Handteringar, som förekomma i Bergslagerne, därest så väl Stångjärns-Smide, som Hytte-Bruk- och Koppar-smältningar med flera, drifvas och idkas, lärer oförnekeligen icke något göromål vara mera gemensamt och allmänt med alla, af hvad slags Berg-vårk det ock vore, än nyttjandet och bruket af Skogarna.

Desse, som de äro de endaste allmänne, och utan gensägelse lifvet och den ädlaste delen af all Bruks-rörelse, både i anseende til sin verkan och til aftagandet; så förtjänar ock deras vård den ömaste upmärksamhet af hela Bergs-hushållningen.

Skogarnas ans och vård äro så angelägne, som behofven äro mångfaldige och sättet at nyttja dem, åtskilligt: men det aldraangelägnaste lärer ovedersägeligen vara Kolningen, eller den ansenliga del, som brännes til Kol.

Under de flera års förlopp, som jag ägt tilfälle at vistas uti åtskillige Bergslager, och dels sjelf sedt Kolningen förråttas på olika sått, så til skapnaden af Milor, som til tiden at bringa elden genom veden; dels ock under Samtal hört den ena påstå den Methoden vara båttre, gifva mera Kol med lindrigare möda; en annan åter, at det sättet tilskyndade starkare Kol med mera besparing af skog, och så vidare; har jag icke kunnat århålla fullkomlig öfvertygelse om sanningen härutinnan: måst för den orsak, at ingendera vetat tilförläteligen upgifva myckenheten af veden uti hvarje Mila, tiden at kola hänne på, och ändteligen kostnaden som upgått; at däraf kunde utrönas, på hvad sått man borde vinna de måsta och båsta kolen med måsta besparing af skog.

Eders Excellences prisvårda nit och ömhet för alt sådant, som tjänar til det allmänna båstas förkofring och en rått Hushållning, i synnerhet vid Skogarnas nyttjande uti Bergslagerne, har anbefalt och upmuntrat min egen åtrå, at få någon visshet angående båsta kolnings-sättet. Jag har därföre tagit mig före, at mid inläggningen af flera så väl Lägg-milor eller så kallade Gyltor, som Res-milor, uplägga all veden uti Staf-rum, efter allmänna bruket så inrättadt, at hvarje stafrum håller $3\frac{1}{2}$ alnars lång ved, samt 3 alnar i högd och bredd.

Uti

Uti en del af dessa Gyltor har jag låtit veden torrka öfver året: uti en del inkört grof och torr ved; en del mindre mogen skog; en del mindre torr och blandad med gröfre och grannare skog, samt åfven försökt blanningar af Tall, Gran, Björk och Ahl. Alla dessa Milor äro uplagde med olika skapnad i bak-väggen och ofvan uppå i anseende til rundningen.

Den första har jag ock låtit afrita, så väl därföre at jag af den räknat största vinsten, som ock i anseende därtil, at jag sjelf vid den samma lagt handen, valdt nytt rum til bottnen, den samma jämnat och inrättat efter eget tycke til försök, samt vid inläggningen, ansningen och utrifningen varit måst närvarande.

Samma Gyltas eller Lägg-milas botten anlades å nyo på en bergig högd, bestående af röd pinn-mo til en alns djup, uti hvilken jordmon åtskillige gröfre och grannare stenar och Tall-stubbar upbrötos: platsen jämnades, fyldes och trampades lika hård öfver alt, så at den blef väl så hög, som närmaste marken däromkring, hvilken afsluttade litet på trenne sidor; men på den fjärde eller Baksidan *BC*, Tab. VI, Fig. 1. blef landmonen, bestående af häll, två alnar ifrån bottnens bredd, något högre: hvilket ocksa lindrar inläggningen af veden, som däriträn altid verkställes med tvänne lunor eller långa trän, lagde ifrån bottnen, hvarpå veden, som inåkes, lägges tvärt öfver, innan den inkullras eller inbäres.

Denne botten blef 12½ alnar i längden *AB*. *Fig.* 1. samt 10½ alnar i bredden *BC*, aldeles vin-

kelrätt, men litet lutande åt foten *AD* ifrån *B* och *C*, som göra hvar sit hörn af bakfidan.

Sedan tre stadiga pålar *a*, *b*, *c*, blifvit i brädden af bottnen på framsidan väl nedslagne i jorden, lutande til en tredjedel af högden emot Milan eller inåt bottnen; samt tre stycken vasar, 1, 2, 3, hälst af rå björk, blifvit lagde längs efter bottnen; inlägges veden tvärs öfver vasarna. Små skog, krokig Ahl och den sämsta veden lägges närmast vasarna och vid foten *AD*, til 1¾ alnars högd, men den grofsta veden lägges midtuti och inemot bak-väggen *BE*, som kan ses af gafvelen *ABED*, *Fig.* 2. Bägge sidoväggarne böra vara hel jämne och aldeles lodrätt af lika ved-längd.

Ju tätare veden kan sammanläggas, desto bättre är det. Man stoppar ock gerna skatar imellan där tjockare trän råkas och göra toma rum; Krokuge trän knäckas, at ej lemna iholigheter inuti Milan.

Denna Mila blef fylld med torr och mästa delen grof fro-gran och några få Tallar. Milans högd vid foten eller framsidan *AD*, *Fig.* 2, blef 1⅓ aln: midt på eller vid *FG*, 4½ alnar; samt vid Bakväggen *EB* eller *HI*, 6 alnar i lodrätt högd ifrån bottnen. Hon gjordes litet kullrig ofvanpå ifrån *D* til *E*, och bakväggen *EB* något rundad.

Ofvan på Milan måste tagas til fyllnings-ved hel små skog och grof qvist, och så lagas, at öfversta brynet *DFE* blifver så tätt, som någonsin möjeligt är.

Som

Som Bak-våggen *HI*, består af grofva trån, måste kilar indrifvas imellan stockarna, på hvilka kilar åro hutvud; på det våggen må så mycket båttre stå och veden ligga stadigt. Dessa kilar indrifvas $1\frac{1}{2}$ eller 2 alnar ifrån hvardera åndan af veden, så at ej den ena kilen kommer midt öfver den andra, utan hvarannan, som kan ses af *d*, *e*, *f*, *g*, *Fig.* 2.

Äfven så böra på framsidan af stadiga qvistar vridas hankar om pålarna *a*, *b*. *c*, *Fig.* 1, ungefärligen midtpå pålarna; hvilka vridna qvistar med åndarna *h*, *i*, *k*, inlåggas imellan veden för mera styrka skul.

Således år veden inlagd, och följer nu des risning, stybbning och blockning med ånd-virke för åndarna eller sido-våggarna, at hålla stybbet qvar och tätt. Sådan Mila, som *Figura* 2 utvisar, bör tätt och jämt med granris beklådas rundtomkring, til $\frac{1}{4}$ alns tjocklek, så at på kullen börjas, och qvistarna af riset sedan stickas under, såsom det sker på Res-milor. Ungefärligen $\frac{1}{4}$ aln ifrån hvardera åndan på veden, långs vid sido-våggarna, nedsättas starkt i jorden stadiga spitsade stolpar eller pålar, *K*, *L*, *Fig.* 3 och 4, med deras stråfvor eller stöd *M*. Emot dessa stolpar upplågges sedan ånd-virket *NO*, *Fig.* 3, til tjocklek af lagom takved, och långden sådan, at det blifver litet långre ån Milans gafvel, hvarefter det passas. Det ena stycket af åndvirket lågges tätt på hvart annat, trå på trå, och öses stybbe samt packas efterhand, så fort virket upstaplas, imellan den risade Milans gafvel och denna af åndvirket formerade våggen, såsom ses af stybbranden

O 5 PQ,

PQ, *Fig.* 3, så at ſtybbet blifver en half aln tjockt.

Med lika tjock ſtybbning fortfares ſedan ofvanpå Milan, öfver riſade kullen *H* och riſade bakvåggen *HI*, hvaråſt tvånne ſådane tvår-klabbar, eller ſå kallade block *lm*, hvaraf en viſas på framſidan *Fig.* 4, låggas emot ſtybbet och upſtödjas af ſtyltor eller klyſſnor *no*.

Således år nu Milan fårdig til påtåndning, då hon blifver til utſeende på framſidan ſåſom *figura* 4 utviſar. Denna nu beſkrefna Mila beſtod af 19 ſtafrum årsgammal, torr och grof-ved. Hon blef itånd i ena hörnet på framſidan, *D*, *Fig.* 2. eller *X* *Fig.* 4. hvarifrån elden ſedan med Klubbning och upſtickning drages til andra hörnet *Z*, hvilket hvar och en Kolare ſjelf bör förſtå, på det elden icke må gå för tvårt til bottnen, i hvilken håndelſe Milan altid til en del ſmålter bårt.

Sedan foten ſåledes år jåmnt tånd tvårt öfver Milan, drages elden efter brynet af veden, öfver hela Milan up emot kullen, helt varſamt och jåmnt, at den ej ſtrax går djupt i veden under riſet och ſtybbet; ty han drager ſig vål ſedan ſjelf på djupet, hålſt når milan lutar ifrån foten upåt, och då får Milan den ſåkraſte gången. Som uti foten år ſmå ved utaf ſåmſta ſkogen, och elden måſt brånner den ved han förſt råkar til ſmå löſa kol och ſtybbe; ſå blifva ock de ſåmſta kol vid foten, hvilket årſåttes med fördel inuti Milan, då hon får hållas mera tåpt, at hon knapt ſynes damma.

Alt

Alt som elden går fort eller sänker sig i Milan, upstickas hål med en käpp på bak-väggen; hvilket en Kolare bör veta nyttja öfver hela Milan, alt som behof göres; såsom ock at klubba, stilla och rymma hänne efter omständigheterna, lika som på Res-milor.

Denna Mila antändes den 11 October, och slogs igen d. 28 November. Hon kolade således helt sakta uti 7 veckor, ehuru stark blåst och storm denna tiden ville skynda gången. Vid utrifningen den 2 December, fans en liten smälta eller fråtning et stycke ifrån foten. Hon gaf eljest hårda och goda kol, som upmättes til 49 stigar, hållandes 12 Tunnor hvardera. Altså erhöllos 30 Tunnor goda kol af hvarje stafrum ved.

Til at utröna förmonen af denna beskrefna Lägg-Mila emot en Res-Milas; låt jag upresa på bästa sättet en af senare slaget, på en gammal god botten. Där insättes 23 stafrum torr Gran och Tall, af samma storlek som i den förra Milan, med en half ved-längd til kull; då milan blef 16½ famnar i omkrets vid bottnen: 14½ famnar midt på veden; men allenast 12½ famnar omkring öfversta ändan af nedersta ved-längden.

Denna Mila risades och stybbades väl; blef påtänd d. 18 October, och igenslagen d. 21 November, sedan hon varsamt och mödosamt kolat i 5 veckor. Vid utrifningen funnos brandar öfver hela botten-hvarfvet, hvarföre stybbet östes ifrån foten, at det öfriga af Milan fick kola ännu i 6 dygn. Sedan fick man af altsamman 52 stigar, men helt lösa och svaga kol, som göra 29 Tun-

nor

nor efter hvarje Stafrum ved, och altså en Tunna efter stafrummet mindre, än efter Låggmilan.

Jag höll noga räkning på bägge slags Milornas kostnad i dagsverken och körslor, och fant, at ehuru jag vid den senare ej gjorde någon kostnad på bottnen, såsom på den förra som å nyo upbröts; veden ock til den senare ej behöfde föras så långt, utan håmtades nära omking Milan; och ehuru ej heller något stybbe behöfdes föras til Res-milan, såsom til Gyltan; var åndock kostnaden något drygare på Res-milan.

Jag har uti bägge brukat alla de grofva qvistar, som mögeligt varit, så vål til fyllning ofvan på milorna, som imellan veden. Jag har funnit, at qvistar kunna med större fördel nyttjas och komma til gagns uti Gylta, än Res-mila; emedan hela Milan, hvaråst veden ligger horizontelt, kan tåppas och fyllas i stållet för Gran och ung skog, med bara qvistar, som dels knäckas med yxa, dels ock af tyngden låta sig trycka imellan veden, hvilket icke så lätteligen sker i Res-mila. Och ehuru qvistar åfven i res-milor kunna och til skogens besparing visserligen böra sammanbindas, och til kolning inresas, sker det likvål med större kostnad och tidspillan.

Jag låt lägga en annan Gylta, hvars botten hade 11¼ alnar i långd, 10¾ i bredd. Hon blef 5 alnar hög midtpå, 6¼ alnar i bak-våggen, 1¾ hög i foten: halfrund ofvanpå, och litet kullrig öfver bak-våggen. Dåruti inlades 19⅛ stafrum torr och lagom grof ved af tall och måst fro-gran, på gammal och god botten. Den itåndes d. 11 Octo-

October, och som den var belägen på et slätt och bart fält, påskyndades gången af en nästan ständig stark blåst, så at hon på 5 veckor kolade i botten, hvarföre ock kolen blefvo lösare än i förra Gyltan, 44½ stigar à 12 Tunnor, som gör vid pass 28 Tunnor af stafrummet.

Åter en annan Lägg-mila, 12 alnar lång i bottnen, 10½ aln bred, 1¾ hög i foten, 4½ hög midtpå, 5¾ alnar hög i bak-våggen; innehållande 18 Stafrum sur och rå ved af grof Gran och Björk, som blef fäld och strax qvistad vinteren förut. Milan stod på en gammal öfvervåxt botten, och itändes d. 11 October: hon ville efter halftannat dygn slockna, hvarföre hon tiltäptes och strax å nyo påtändes: tog smält eller fråtning ifrån foten up i halfva Milan, imellan bägge ändarna af veden, och blef således efter 8 veckors kinkog kolning, allenast 36 stigar, som år 24 Tunnor af hvart stafrum, hvilket eljest år vanliga atkastningen efter Böndernas kolningar.

Den fjärde Låggmilan lades på en aldeles ny botten, som med nog kostnad tilreddes på et fördelaktigt ställe, hvarest milan var fri för våta i bottnen, och i skygd för starkt väder. Hon var 13½ alnar lång i bottnen, 10½ alnar bred: 1½ aln hög vid foten, 5 alnar midt på, 6½ alnar i bakvåggen; litet rundad ofvanpå, med rak bak-vågg. Hon innehöll 22½ stafrum torr och jämn men ung skog af mera Tall än Gran: Kolade sakta och jämt i 7 veckor. Men som botnen var ny och på ojämn Landtmon anlagd; tog hon liten skada af smält på twänne ställen, 4 alnar ifrån foten, 1½ ifrån sido-våggarna, hvilket jag nämner allenast

för

för den orsak, at bottnen på dessa ställen måste til en annan gång med Gran-bark och litet virke samt stybbe botas och byggas, til förekommande af vidare smältning. Vid utrifningen århöllos väl ej mer än 48 stigar kol, som är allenast 24 Tunnor efter hvart stafrum ved: men kolen voro af bästa slaget, fullkomligen hårda och så goda, at de tolde god blanning i Smedje-härden af lösa Gran-kol, och i Hyttan kunde altid draga mer Malm, än sistnämnde slag.

Jag har ock haft under försök flera Res-milor; men håller onödigt at anföra dem, emedan de icke utslagit til någon fördel, hvilket jag tilräknar min egen större okunnighet vid deras skötsel, än vid Gyltornas; och emedan jag intet annat här vid haft til ögnamärke, än at efter min vördnadsfulla skyldighet, så långt min tid och insigt medgifvit, fullgöra Eders Excellences nådiga befallning och åstundan, samt tjäna min nästa med anledning at äfven i detta ämne göra försök, och tillika förnöja min egen nyfikenhet, at finna sanningen här utinnan.

Kan af dessa försök icke så oemotsägeligen slutas, hvilkendera arten af Kolmilor är den bästa, i anseende til kolens myckenhet efter lika skog, hvilket at nogare utröna, fordras flera försök på särskilda ställen och af välöfvadt folk; så tiltror jag mig likväl, för min del, med säkerhet hafva funnit, det de kol, som af lika mycken och god skog tilvärkas i Gylta, äro i allmänhet bättre, hårdare, starkare, drygare, samt följakteligen göra mera verkan, än de som utur Res-milor äro frambragte.

En

En sund eftertanka synes ock vilja bestyrka, hvad förfarenheten, jag såger hos mig, velat öfvertyga mig om: nämligen, at trån, som ligga på hvarannan i horizontelt läge, bättre innesluta hettan och hindra elden at hastigt utöfva sin våldsamhet; följakteligen mindre beröfvas deras fetma, mindre förtåras; än när de äro upreste nästan lodrätt. Ty i denna senare händelsen kan veden ej så tätt sammanresas, at den ju tåpper mera, då hans egen tyngd trycker honom tilsamman, och följakteligen bättre kolar. Desutom är bekant, at ju tätare en Mila kan stybbas och hållas vid magt med stybbe, desto bättre måste hon gå och gifva goda kol. Men för mig synes omögeligt, at en Res-mila kan hållas så täppt, som hon bör: ty hon måste i början som oftast öpnas, til fyllnings vedens insläppande: som oftast rasar stybbet ned imellan de uprestа stockarna, som aldrig kunna blifva så täte ner vid, som i öfra ändan; då elden strax får luft: som oftast öpnar sig Milan utan någons förvållande, af innesluten luft, då både Kolare och Mila stå i fara.

Jag har ock aldrig kunnat tvinga någon Res-mila, at kola så långsamt, som Ligg-milan, hvaraf jag tycker mig kunna sluta, at de förra hafva mera luft och ej kunna gifva så goda kol. Ändarna på veden uti Res-milan, som stå i stybbet på bottnen, blifva ock merendels okolade, hvilket undvikes i Gyltan, där veden lägges på vasar.

Hvad kostnaden angår, måste den på Resmilor förmodeligen altid blifva större, när alla andra omständigheter äro lika: dels emedan flera afhugg

hugg ske, hvarigenom ock mycken ved förspilles i spånor; dels i anseende til milans större högd, som förorsakar drygare möda och arbete til vedens upbärande up til toppen; dels ock i anseende til sjelfva kolningen, som fordrar mera skötsel, arbete och mera aktsamhet under kolandet. Ty en karl hinner knapt vårda tvånne Res-milor på en gång; men kan utan sårdeles svårighet draga försorg för fyra Gyltor.

Jag här hört anföras til bevis af Res-milors förmon, at en drickes-kanna insättes i Milan, kolas och med sina band hel uttages. Jag lämnar profvet i sit värde, och gör allenast den anmärkning därvid, at jag ej kan finna detta försök bevisa mera och hårdare kol, emedan kannan blifvit uphängd uti et tomt rum, där ingen tryckning kommit åt at krossa hänne. Jag vil icke eller anföra mina i Gyltor gjorde försök, nämligen, at så genomkola Tobaks-pipor af ler, at de efter 7 veckors förlopp, kunna uttagas aldeles hela, och allenast til färg ifrån hvitt til svart förändrade, samt mycket förbättrade; i affeende at därmed bevisa bästa kolnings-sättet: ehuru man med skäl kunde sluta, at den veden måste vara väl och jämnt kolad, som bärgat sig så hel och oafbruten i Milan, at han icke sönderkrossat svaga ler-pipor, som legat instuckne emellan veden.

Det är ostridigt, at Mil-veden bör vara väl torr, hvilket sker, om skogen fälles Vår-tiden, hälst innan safven börjat upstiga i stammen; inkes til kolning om sommaren året där efter, samt sedan om hösten kolas på en hård och öfveralt lika god botten. Ty om denna är ojämn eller lösare

fare på något ställe, får Milan merendels i gången skada af smält. Veden bör ock inläggas det tätaste möjeligt är, väl risas och tjockt stybbas, samt länge och sakta kolas.

Allmogen och flera, som sälja kol, och merendels med rå skog fylla sina Milor, samt dem på 14 dagar utjaga, kunna ej för annat anses än skogs-mördare och förstörare; och vore önskeligt, det mera tilsyn och upsigt öfver kolningen i Bergslagerna kunde åstadkommas, besynnerligen i Gestrikland, hvaräst en fördärfvelig osed sig inritat, at skogen om vintren hugges af stubben, införes i resmila til 25 eller 26 famnars storlek, kolas på 14 dagar, och tås högst 56 stigar, då det likväl borde blifva inemot 100.

Jag lemnar föregående försök och tankar til upmärksama Bergsmäns ytterligare ompröfvande, och skulle intet högre önska, än at det bästa sättet kunde ju förr ju häldre med full vishet utrönas och antagas, så at det ej längre finge ankomma endast på en gammal bond-och kolare-practik, uti et så högt angeläget mål, som de ädla Skogarnas vård, hvarpå Bergslagernas välfärd beror. - - - -

d. 6 Sept. 1758.

FÖRSÖK,

At uttyda en besynnerlig Casus af Retentio Urinæ, i anledning af det, som varit at i akttaga vid Kroppens öpnande efter döden.

Ingifvit af
ROLAND MARTIN.

En Herre af några och 80 års ålder, som ej allenast i sina båsta år, under flera höga vårf och årender ågt fullkomlig hålsa och sinnes styrka, utan ock på höga åldren varit så litet illamående, at han ej förrån 14 dagar för sin död kånt några mårkeliga kråmpor, blef den 7 Maji besvårad af en så kallad Retentio Urinæ (*a*), men aldeles utan de tilfålligheter, som eljest vid denna plåga åro vanlige. Det endaste som några gånger håndt honom under sit vattens låtan-

(*a*) Med flit nåmnes hår sjukdomen för Retentio Urinæ, at igenom sjelfva namnet formera sig råtta begrepet dåraf. Ty efter Monsieur LA FAYS anmårkningar til Dionis cours d' operations p. 192. kalla practici Chirurgi nu för tiden det retention, når Urine samlad i blåsan, ej slipper dårifrån; men Suppression, når den samma ej slipper dit, utan genom något fel i njurarna eller andra organa, hindras at skilja sig från blod-massan. Medicorum distinction imellan Ischuria spuria och vera, se SCHACHTS Inst. Med. p. 253, 255, år vål åldre och åfven så god som denna, men som namnet Retention d' Urine mera i allmånt tal, hålst hos de förnåmare år antaget, betjånar jag mig för tydeligheten skul dåraf.

tande, förrän Retention infant sig och äfven i det samma, var, at blod syntes följa, men däraf var ingen vidrig känsla, mindre någon smärta uprörd. Således skulle man ej lätteligen öfvertalat sig til at här säkert tro någon vatnets verkeliga samling i blåsan; om icke den kånbara uphögningen hon gjorde öfver Os pubis, gifvit både ögon och känsel nog viss anledning därtil.

All värk och spänning, som vid Retention är så besvärlig, var här bårta: tryckning på näfvelen likaledes: men i dess ställe gjorde en oval omskrefven uphögning, såsom af en upblåst påsse öfver Os pubis, och som intog hela regio hypogastrica och den nedre delen af Umbilicali, sjukdomens diagnosis tämmelig tydelig, fåstän orsaken, för besynnerligheten skul i Symptomerne, var nog förborgad.

Kongl. Lif-Medicus Herr Reef, som var denne Herres Medicus Ordinarius, hade häröfver til Consultation kallat Herr Archiatern och Riddaren Rosén, och ehuru genom invårtes medel, de bäste försök blifvit gjorde, som pläga hjelpa vattnets aflopp ifrån blåsan, uträttades dock intet, hvarföre det beslut fattades, at genom application af Catheter söka aftappa vattnet. Jag anmodades härom, och var på det högsta angelägen, at härvid i akttaga alt som vederbör.

Herr Archiatern och Riddaren Rosén och och Herr Kongl. Lif-Medicus Reef voro närvarande. Cathetern gick utan svårighet väl igenom hela Uretern, tycktes ock efter min känsel med andra handen väl hafva passerat Bulbum och

Isthmum Urethræ, men stannade förmodeligen i sjelfva Collo Vesicæ och dess orificio, så at jag med all jämkning icke kunde förmå ändan af Cathetern at komma in i blåsan. Jag kände icke allenast sjelf tydeligen, at Cathetern handt förbi Isthmum til sjelfva Orificium, utan alle närvavarande Herrar Medici voro ock därom så förvissade, at Herr Archiatern och Riddaren Rosén, i tanka at jag redan vore inne i sjelfva blåsan, påminde mig at utdraga Stilletten ur Cathetern.

Den sjuke, som alt hitintils varit tålig och stilla, ömmade något nu, och föranlät det mig; at ej längre poussera sonden; och som jag ej eller var inne i blåsan med ändan af Cathetern, drog jag ej ut Stilletten, som går igenom hela Cathetern, utan tog sakta ut altsammans igen, och emedan jag på ändan då förmårkte litet blod, fast jag så aldeles aktat mig at vara våldsam, misstänkte jag de på sidan af min Catheter befintelige aflånge öpningar, genom hvilka i en så tjock Catheter, som den jag först brukade, kunnat insinueras något af Isthmi urethræ textura spongiosa & membranacea (b). Hvarföre jag med de närvarande Herrars samtycke applicerade å nyo en annan något mindre, där öpningarne ej allenast voro plattare, utan åfven i proportion efter hela Cathetern mindre än på den jag nyss förut brukat

(b) För sämma orsak ses i M:r GARENGEOTS Nouveau traité des instrumens de Chirurgie, beskrifning på Sonder, hvars främre ända år utan öpningar på sidorne, men som han säger *coupé net och fermée par un petit bouton pyramidal &c.* som kan skjutas lös och fram, sedan Cathetern kommit in i blåsan.

kat (e). I mitt tycke gick denne väl något lättare, men mötte likväl på nästan samma ställe motstånd. Jag bød til at med hjelp af andra handens fingrar skjuta in Catheterns ånda, under Arcus ossis pubis; men Herren ömade därvid åter, hvaraf jag föranlåts, at hålla up därmed. Som Cathetern tycktes denna gången varit något mera employerad, än förut, drog jag ut Stilletten, men intet vatten kom, utan nödgades jag antingen at tro, emot hvad jag såg förmedelst uphögningen ofvanföre Os pubis, det intet vatten vore i blåsan; eller ock, som naturligare föreföll mig, at tänka det något motstånd vore i mynningen af blåsans nedre vertex, hvilket jag åfven för de närvarande Herrar yttrade och til min enskyllan föregaf.

Af denna Catheterismo hade Patienten hvarken någon förmodad verkan ej eller någon efteråt befarad svårighet, utan resolverades at följande dagen kalla Archiatern och Öfver-Directeuren för Chirurgiska Societeten här i Stockholm, Herr SCHUTZER, som med sin allmänt bekanta färdighet i Opererande torde kunna något förmå til den lidande Herrens undsättning. Det skedde åfven

 den

(e) HILDANI och flera Practicorum mening om de tjockare Catheterers mera beqvämlighet, at förrätta Catheterismum; än de finares, af den orsak, at de ej så lätt fastna i pliceis urethræ, se Heist. Inst. Chir. p. m. 830, ärindrade jag mig härvid nogsamt, men som i hela Urethra eljest intet det minsta motstånd förmärktes, utan blott hindret blef sist i parte membranacea och emot sjelfva orificium; borde jag försöka, om icke en Catheter, med mindre öpningar på sidorne, där torde lättare komma igenom.

den följande dagen, at försöken med mycken lämpa och aktsamhet förnyades, men ömnighet af blod viste sig, och hinder mötte vid pass et fingers bredd ifrån Bulbo och Isthmo Urethræ.

Herr Archiatern och Öfver-Directeuren, applicerade jämväl Bougier, alt i den grundeliga tanka, at efterhand kunna öfvervinna det motstånd, som här vore, som ock verkeligen efter Herr Archiaterns mig sedan gifna underrättelse händt, i det, efter 2:ne dagars bruk, Bougien passerat nästan 2 goda fingers bredd längre fram, och at Herr Archiatern då först kommit med Cathetern genom Bulbum och Isthmum Urethræ til Collum vesicæ. Alt oaktadt, continuerade retention: icke en dråppa urin utkom, utan tiltog fast mer dageligen uphögningen öfver Os. pubis, utan minsta värk. Försök gjordes äfven med insprutning af Qvicksilfver, och hade det väl tykts komma in, men det oaktadt kom åndock intet vatten. Den sjuke klagade allenast på flotet sjelf öfver någon skärpa han förmärkt af urinen på andre ställen, än des rätta vägar: föll ock et halft dygn förrän han dog, i en liten yra, men ingen Lethargie gick förut, som annars är vanligt, utan han var för öfrigt altid stilla och dödde i detta tilstånd, natten emellan d. 15 och 16 Maji.

Kongl. Lif-Medicus Herr Reef, som tillika med Herr Archiatern och Riddaren Rosén hållit sjukdomen för en paralysis vesicæ, hade til sin vidare uplysning här om, utverkat sig tilstånd, at få låta öpna liket, hvilket d. 16 Maji, för middagen, i närvaro af Herr Archiatern och Riddaren

Ro-

Rosén, och Herr Kongl. Lif-Medicus, blef förrättat af Herr Archiatern och Öfver-Directeuren Schützer, då åfven jag var tilstädes.

Så snart incision skedt genom huden, Musculis abdominis och peritoneum, visade sig strax blåsan i så stor vidd, som en uterus gravidus, och voro tarmarne med omento skutne ur sin situ, samt twingade dels up öfver nafvelen, dels åt sidorne. Sjelfva blåsan syntes ej, til det måsta membraneuse, såsom vanligt, utan viste sig des Fibræ Carneæ lungitudinales så tydelige, at aldrig en Muscels fibrer kunna vara synbarare. Incision gjordes på Arcus anterior vesicæ, och togs efterhand med svamp alt samlat vatten bårt. Herr Archiatern Schützer ville med handen försäkra sig om blås-halsens tilstånd, och berättade hvad moles han där märkte, samt låt mig känna därpå. At se detta än bättre, beslöts lässa blåsan med principio urethræ från angulus ossis pubis, afskära Penis framföre bulbus, och hämta blåsan up nedifrån, at noga skårskådas. Håruppå fortfors med incision, som var gjord på Arcus anterior vesicæ, så at fram och up til, sjelfva Orificium med det samma blef öpnadt.

Hårigenom syntes tydeligt, hvar den moles var, som efter första incision kändes med händerne. Stället där Glandula prostata ligger, var omgifvet med en hård til utseendet Schirreus tumeur, hvilken så aldeles ökt sig öfver den, som prostata naturligt har, at han åfven skutit sig in i Verticis vesicæ inferioris cavo, och där intagit alt det rum, som år inunder bågges sinus urethe-

 rum.

rum. Man tyckes af situ och figura vara förbunden at tro, det sjelfva prostata vore således tilökt, emedan växten var cordiformis och i en ordentelig jämnhet, likasom prostata sträkte sig äfven något öfver främre och öfre segmentet af orificio urethræ: men växtens substantia, då den skars inuti, at han jämnt på alla ställen såg ut, som segt fläsk, utan den minsta körtelaktighet, tyktes visa något annat. Til det Stratum fibrarum carnearum, som härunder afgör Musculus prostaticus, fans, för växtens vida utsträckning skul, ej minsta tecken.

För rätta orsaken til dödsfallet, blef således denna tumor otvifvelaktigt ansedd, kunnandes man ej eller vidare finna någon annan, oaktadt både njurar och uretheres ännu väl eftersågos. Det endaste som än var at anmärka vid sjelfva inre ytan af blåsan, var, at tunica nervea med inga de minsta plicis var försedd, utan alt at den faseliga utspänning vattnet gjordt, utdänt (*d*).

Så svårt det varit, at under sjukdomen begripa orsakerne til besynnerligheten i de Symptomer, som förefallit, eller at eljest hafva begrep om denna Retentio til sit ursprung och rätta sammanhang, så möjeligit torde det nu efteråt blifva, at åtminstone med sannolika uttydningar upplysas om, huru alt detta sig tildragit.

At

(*d*) Parson i sin Description de la vessie. p. m. 18. lin. ult. gör häraf et oss nog instructivt slut, då han säger: *il n'y a point de signe plus certain d'une vessie offensée, que lorsque l'ayant tirée hors du corps sans la souffler, on en trouve tout le tissu relaché, et que l'ayant ouverte, on en voit les rides effacées.*

At gå in i sjelfva formation til den här befundne växten, hvaraf all oreda upkommit, är så mycket mindre nödigt, som det til min föresats ingen ting uträttar. Desutan, antingen växten varit Schirreus eller Cystisk, är kunskapen om bägge delarnes genererande ännu fördold och i blotta antagne, men ej demonstrerade systemer innesluten. Jag företager mig blott at göra begripligt, huru den befundne växten kunnat så tiltaga, utan at förr olägenhet märkts vid Urinlåtandet, än på slutet? huru då först Retention på en gång blifvit så fullkomlig? samt huru all värk vid alt detta kunnat vara så aldeles försvunnen.

Til afhandlandet häraf blir förut nödigt at vara af Anatomien underrättad om de tvänne til urins uttömning eller qvarhållning i blåsan oumgängelige Musclar, Detrusor urinæ (e), som utgör det mästa af sjelfva blåsans musculeuse hinna, och Sphincter colli vesicæ, som omgifver des Orificium. Anatomisk beskrifning på desse musclar undgår jag här at lämna, som utur Anatomicorum skrifter äro bekante eller kunna inhämtas, hälst af PARSONS beskrifning öfver blåsan.

Desse bägge musclar eller förnämligaste strata af blåsans eller des colli musculeuse väsende, nämner jag här, såsom til mitt ämne de hufvud-

P 5 sa-

(e) Efter Herr PARSONS anmärkning i sin *Description de la vessie p. m.* 20. afgöres denna detrusor förmedelst de yttre longitudinelle Fibrer af Monsieur WINSLOWS tunique musculeuse. Se des exposit. Anatom. p. 556. n. 451.

sakeligaste. De utöfva mot hvarandra contrair verkan, eller som det säges, äro hvarandras Antagonister: I deras verkning ligger mecanismen af urins qvarblifvande i blåsan eller uttryckning därutur, på det sättet, at om Sphincter får mera sammandragnings-styrka, än Detrusor kan öfvervinna, måste den förras verkan stanna i en inactivité, och urin blir qvar i blåsan: får åter Detrusor öfvervigt öfver Sphincter, förlorar denne i effecten och vattnet uttömmes.

At nu lämpa detta til vår händelse, nekar jag ej, det ju en Scirrhus eller annan växt, som satt sig omkring sphincter vesicæ,mera skulle tyckas betaga honom förmögenhet, at draga sig ihop, än bibehålla des verkning (*f*), om han intagit hela orificii omkrets, och på en gång gjort alla des Fibrar kraftlösa: men hvem vil föreställa sig, at denne växt straxt ägt sådan vidd, at han genast altomkring förmått betaga Sphincter sin kraft? Den sjuke Herren har ock därföre aldrig i lifstiden varit plågad af Urinæ fluxu involuntario. Tvårtom, man begriper naturligt vis, at växten börjats på en punct af orificii vesicæ brädd, som här tyckes varit den nedre och bakre, och så vidare ökt sig. Så snart denna först af växten intagne punct på orificium existerat, har väl Sphincteris egenskap uphört, at per totum suum ambitum contrahi (*g*): men icke destomindre hafva

(*f*) Med verkning förstånskar jag ordet Actio, som efter Albini yttrande i 1:sta Boken Cap. IX. af sin Historia musculorum, är hos en muscel.

(*g*) Sphincter såsom en Musculus rotundus agerar ef-

va de fläste des Fibrer agerat och förmått den större delen af Ambitu orificii, som af växten ej ännu varit intagen, at fluta sig ihop mot den delen däraf, som blifvit af växten intagen, hvarigenom de fått lika som en viss stadig punct, at draga sig til, och således Ambitus orificii med lika styrka som förr, varit i stånd at tilslutas (*b*). Som vidare växten skutit up och ökt sig;, har orificium nödvändigt mer och mer tiltäpts, och det ännu ointagna Segmentet af Sphincter haft mindre Ambitus at tilsluta. Oansedt då växten i den delen af Sphincter, som blifvit intagen, hindrat den Alterna sammandragning och eftergifvande af Fibrerne, som til urins qvarhållande och utsläppande varit nödig, har likväl det ännu ointagna segmentet af samma sphincter varit så mycket tilräckeligare at tilfluta öpningen, som växtens tilökning gjort honom alt mindre och mindre. Så länge likväl öpningen ännu tillåtit något utlopp för vattnet, blef Patienten ej varse sin olägenhet; ehuru til äfventyrs redan, hvar gång urin släptes, blåsan aldrig blifvit fullkomligt uttömd, utan småningom af mer och mer vatten-samling vidgad; til des ändteligen den status infallit, at växtens storlek betagit hela Sphincter des kraft. Ehuru då

ter ALBINI gifne regel, loco citato, altid få, at han se contrahit per totum suum ambitum & constringit ostium, quod ambit.

(*b*) Huru skulle ock eljest Sphincter intestini recti kunna tilsluta anum, efter en opererad fistula ani, i hvilken ofta en god del af Sphincter först bortskäres, och sedermera des ställe intages efteråt af cicatricen, där man likväl finner, at action likafullt bibehålles sedan skadan blifvit läkt.

då sammandragning äfven så väl som eftergifning blifvit omögelig; är likväl tåppningen för urin blefven beständig, i det sjelfva växten då så vida hunnit, at han gjort fullkomligt hinder: och sådant var tilståndet, när retention blef varaktig; Ty icke en gång efter döden eftergaf sphincter det ringaste, at vattnet då kunde af sig sjelft utlöpa, som likvål gerna sker när man trycker öfver regio hypogastrica hos dem, som utan någon sådan växt, dö utaf Retentione urinæ. Väl kunde Archiatern Herr SCHÜTZER vid obduction så in Catheteren, då han tryckte på honom litet, men utan sonde lopp vattnet därföre ej ut, när blåsan påtrycktes.

Tillika med det, som således måst förelöpa i Sphinctere vesicæ, under den befundne växtens tiltagande, tyckes icke mindre det, som händt sphincteris antagonist, Detrusor urinæ, vara bidragande til at förklara den beskrefne Casus af retentio urinæ. Som växten ökat sig, har tiltåppningen i Orificio vesicæ tiltagit, fast med en ännu bibehållen Contraction i sphinctere, som hälldre hårat blitvit tätare, lättare och beständigare, än trögare. Då det skedt, har vattnet ej så ofta kunnat uttömas. Har det skedt mindre ofta, så har samlingen i blåsan emellan hvar uttömning blifvit ömnigare. En ömnigare samling utvidgar blåsan; och des utvidgande har, utan den Fibrernes utdåning ej kunnat för sig gå, som omgifva blåsan.

Igenom det, at således desse Fibrers utdåning efterhand skedt, har Detrusor urinæ, som häribland utgöres af de longitudinelle, äfven alt

min-

mindre varit i stånd, at få frihet draga ihop blåsan til motståndets öfvervinnande i Sphincter. På denne detrusor är det likvål, som all urins utdrifning ur blåsan ankommer(*i*). HIERONYMUS FABRICIUS ABAQUAPENDENTE har först funnit det, och SPIGELIUS af en sådan des nytta gifvit muscleń namn, men ingen har uplyst det med bättre observation, än NICHOLTS, som årindrar, at då de musclar agera, som draga nafvelen til blåsan, hvarat bandet emellan nafvelen och blåsan relacheras och detrusor får frihet at agera, så uttömes verkeligen urin (*k*). Desse musclar äro i synnerhet Pyramidales abdominis (*l*). När åter de musclar

(*i*) Præsidenten Herr von HALLER bestyrker det samma i Primis lineis Physiol. §. DCCLX. i det han efter gjord beskrifning öfver Membranæ musculosæ princeps stratum fibrarum longitudinalium, slutar paragraphen med desse orden: His fibris deprimi vesicam necesse est, urinam ergo versus imam partem depelli.

(*k*) Jag lärde aldraförst gifva aktning härpå i en anatomisk Föreläsning, som Herr Archiatern och Riddaren ROSÉN hölt i Maji Månad 1747 i Upsala, då vid det at Urachus vistes, den frågan afhandlades, hvarföre vi gerna stå krokige eller luta oss framåt när vattnet släppes?

(*l*) At nämnde musclar ofta felas, har väl den lärde Herr von HALLER i Commentarierne öfver BOERH. Instit. Tom. III. p. 272. behagat anföra som et skäl emot NICHOLS i denne sak; men PARSON l. c. p. m. 47. har velat försvara sig därmed, at när pyramidales felas, äro musculi recti neder om nafvelen så mycket tjockare. Hvad eljest Herr Præsidenten på samma ställe anförer såsom skäl at icke kunna gilla NICHOLS theorie, hämtes *dels* däraf, at sällan desse musclar gå upp til nafvelen; *Dels* at Arteriæ umbilicales

sclar agera, som draga up nafvelen, at nämnde bands spänning hindrar Detrusor at så draga sig ihop, visar nämnde Auctor, at intet vatten kan låtas.

Slikt kan hvar och en finna, då excrementerne skola passera; ty uti det momentet äro musculi abdominis syssels atte, at trycka på tarmarna, hvarigenom det öfversta af musculis rectis spänner upp nafvelen, så at detrusor hindras at trycka på blåsan, och då kan tillika aldrig urin släppas, men väl efteråt, sedan nafvelen får sänkas, i det nämnde buk-musclar uphöra at agera, och pyramidales i stället få draga nafvelen ned igen.

Härigenom är nu altså sannolikt utfördt, huru under den tiden den befundne våxten ökt sig, en lika beständig sphincterns sammandragning som förr kunnat bibehållas: huru under en sådan bibehållen action i Sphinctere vesicæ, våxten fullbordat sin tilökning och aldeles tiltäpt orificium: huru antagonisten däraf förlorat sin frihet at agera, i det vattnet utdånt des fibrer.

Men

äro med den textura cellulosa liksom bundna, at de ej kunna hvarken adstringi eller laxari. *Det förra* torde finnas mindre hinderligt, når man vet at Pyramidales åtminstone sluta sig uptil i linea alba under nafvelen, och således igenom det de draga det aponeurotiska omkring nafvelen, visserligen måste draga nafvelen med. *Det senare* är i sanning betydande, och skulle gälla om NICHOLS blott och allena nämndt arteriæ umbilicales för de band, som finnas emellan nafvelen och blåsan: Men PARSON talar tillika om urachus, och då han citerar NICHOLS, nämnas ligamenta tria rotunda, hvilka hvar och en kan på et cadaver se, genom nafvelens uphögning eller sänkning, tillåta spänning eller eftergifvande.

Men nu tyckes återstå at så begripligt, huru detta kunnat ske, utan all. vårk? och huru slutcligen så på en gång all urins afgång uphört?

Den som årindrar sig svårigheten vid den injection i vattublåsan, som år nödig för en slags sten-operation; som kallas Altus apparatus, dår blåsan bör först så upfyllas, at hon skal göra tumor öfver os pubis; Den som årindrar sig, såger jag, hvad vårk och pina dårvid följer; lårer aldrig tro, at den volume blåsan hår hade af den myckna samlade urin, hade sådan kunnat blifva, utan en håftig vårk: likvål klagade Patienten sig icke, utan på tilfrågan sade sig ej ha någon plåga dåraf. Hårutinnan synes den reflexionen göra oss någon uplysning, at all åndring, som vår kropp hastigt måste utstå, eller all den våldsamhet, som nervorne på en gång skola kånnas vid, år altid långt sensiblare, ån om alt det samma småningom får sig tildraga. Blott en tillämpning på exemplet om blåsans utvidgande för Altus apparatus skal uplysa denna sats. Ibland de sått, som varit uptånkte, at lindra vårk, förorsakad af den omtalte nödige utspånning i blåsan, til nåmnde operation, år det såttet årkåndt icke allenast vara måst drågeligt, utan ock nåstan utan all plåga, som består dåruti, at den lidande skulle tilhållas, at efterhand söka långre tid hålla sit vatten, ån han eljest varit van, och naturen genom sit retande tilsåger, på det alt mer och mer vatten dåruti för hvar gång må samlas och rymligheten således ökas, til des blåsan blott af den lidandes qvarhållne urinen så vore fyld, at tilråckelig uphögning vo-

re

vore för operation (m). Kan nu vårken hår, af en så småningom samlad mera och mera urin i blåsan, bli lindrigare och nåstan aldeles bårta, hvarföre år då underligt, at det samma kunnat hånda i den af mig beskrefne sjukdomen, hvaruti för hvar gång blåsan skulle tömas, nödvåndigt mer och mera vattensamling dåruti måst ske.

At åndteligen til slut retention blifvit så fullkomlig, och utan at den kunnat hjålpas, tyckes, jåmte det man leder det ifrån den grund, som redan sagd år, åfven så mycket mera vara at tilskrifva en status paralyticus fibrarum vesicæ, som Patienten hade den höga ålder inne, vid hvilken slik paralysis icke år underbar; Desutan var hår vesicæ volume så omåttelig, at den stråkte sig öfver nafvelen, och fibrerne så mårkeligen spånde, at nåstan hvar longitudinel tråd kunde råknas i blåsans större och mindre boge. Om i sådant tilstånd några Rör omkring blås-halsen blifvit så påkånde, at de gifvit från sig den blod, som då och då framkommit, förrån och i det samma retention skedde, kan icke förefalla undersamt. Vattnet som i blåsan fans, måttes vål ej, men visst var dår öfver et stop, då likvål vanligt ej mer, ån något öfver et qvarter rymmes i en lagom blåsa.

Hvil-

(m) Hade icke Herr LE DRAN redan i sin Parallel de differentes manieres de tirer la pierre p. m. 98. visat, at hos dem, som hafva stenplåga, hålst af en stor sten, blåsan sållan behåller urin så långe hos sig, at någon så årforderlig quantité kan samlas, så hade visserligen med detta medlets i akttagande det så kallade, Haut appareil företråde för de andre methoder at skåra sten.

Hvilken ville vål vånta i en ſådan blåſas fibrer mera tonus eller någon kraft, at det ringaſte uträtta til urinens utdrifvande. Blir ſåledes en fullkomlig retentio urinæ i ſå beſkaffade omſtändigheter viſſaſte påfölgden, och den, äfven ſom varkens bårtovarelſe, mindre obegripelig.

UTDRAG

Af Meteorologiſka Obſervationerne, hållne i Upſala, år 1756,

Af

B. FERNER.

I.

Barometerns ſtörſta och minſta högd i hvar Månad.

Jan.	d.30,e.m.25,75.	blåſte	SW 1½.	mulet.
	21,f.m.24,57.	- - -	lungt	mulet.
Febr.d.	3,f.m.26,07.	- -	SW 1½.	klart.
	16,e.m.24,53.	- -	SW 2½.	mul.duggr.
Mart.d.	13,e.m.25,87.	- -	lungt.	klart.
	20,e.m.24,80.	- -	SW 1.	mulet.
April.d.	2,e.m.25,78.	- -	SW 1.	klart.
	29,e.m.24,93.	- -	SSO 1.	Snö-glopp.
Maj.	d.14,f.m.25,91.	- -	N 1.	klart.
	28,f.m.24,93.	- -	SW 4.	mul.duggr.
Jun.	d.20,f.m.25,79.	- -	NO 1.	klart.
	10,f.m.25,23.	- -	O 1.	rågn.

Jul.	d.19,e.m.25,84.	- -	SSO2.	ſtrö-moln.
	26,f.m.25,16.	- -	lungt	klart.
Aug.	d.11,e.m.25,84.	- -	O2.	ſtrö-moln.
	1,e.m.24,83.	- -	SSO½.	rågn.
Sept.	d.21,f.m.26,01.	- -	lungt	ſtrö-moln.
	1,f.m.25,27.	- -	NW2.	klart.
Oct.	d.22,e.m.25,91.	- -	SO½.	mulet.
	5,e.m.24,57.	- -	SW2.	rågn.
Nov.	d. 8,e.m.25,85.	- -	S1.	klart.
	4,f.m.24,61.	- -	SO½.	rågn.
Dec.	d.22,e.m.26,09.	- -	lungt	mulet.
	1,f.m.25,44.	- -	SW½.	mulet.

Barometerns medelhögd detta året, 25, 40.

När vid blåſtens direction ſtår 4, har det varit ſtorm: men när där ſtår 1, har allenaſt blåſit helt ſakta. 2 och 3 utmärka blåſtens medelgrader.

2.

Thermometerns obſerverade Medel-högder om morgnarna vid Solens upgång, och middags-tiden, för hvar tionde dag, hela året igenom. Märket - efter numern, betyder under fryspuncten eller 0.

						Morgon.	Middag.
Jan. ifrån d.	1	til d.	10	-	6,0-	4,3-
	11	- -	20	-	4,8-	3,5-
	21	- -	31	-	3,1-	0,8-
Febr. - -	1	- -	10	-	1,8-	0,5.
	11	- -	20	-	2,7-	0,9.
	21	- -	29	-	2,7-	1,2.
Mart. - -	1	- -	10	-	3,8-	3,0.
	11	- -	20	-	2,7-	4,1.
	21	- -	31	-	7,5-	0,8-

Apr.

							Morgon.	Middag.
Apr.	ifrån d.	1	til d.	10	-	5,6-	0,1.
		11	-	-	20	-	0,6-	3,9.
		21	-	-	30	-	1,9-	4,0.
Maj.	-	-	1	-	-	10	-	0,2-	6,9.
		11	-	-	20	-	0,7.	9,3.
		21	-	-	31	-	2,9.	9,9.
Jun.	-	-	1	-	-	10	-	8,0.	18,0.
		11	-	-	20	-	10,4.	20,4.
		21	-	-	30	-	12,2.	23,6.
Jul.	-	-	1	-	-	10	-	10,4.	18,2.
		11	-	-	20	-	14,9.	26,7.
		21	-	-	31	-	14,1.	20,0.
Aug.	-	-	1	-	-	10	-	7,5.	16,4.
		11	-	-	20	-	7,1.	16,9.
		21	-	-	31	-	10,0.	18,4.
Sept.	-	-	1	-	-	10	-	8,4.	17,3.
		11	-	-	20	-	2,9.	15,2.
		21	-	-	30	-	7,5.	14,0.
Octob.	-	-	1	-	-	10	-	5,2.	10,1.
		11	-	-	20	-	3,6.	8,8.
		21	-	-	31	-	0,5.	7,2.
Nov.	-	-	1	-	-	10	-	0,1.	1,7.
		11	-	-	20	-	2,9-	2,0-
		21	-	-	30	-	10,8-	7,8-
Dec.	-	-	1	-	-	10	-	4,3-	1,1-
		11	-	-	20	-	2,2-	2,0-
		21	-	-	31	-	6,9-	5,7-

Thermometerns största
högd, d. 16 Julii - 29,5 öfver frys-puncten.
Des minsta högd, den
31 Martii - - 16,2 under.
Hela årets medelhögd - 4,5 öfver.

3.

Högden af rågn eller smält snö, som fallit i hvarje Månad.

	Tum.	Decim.		Tum.	Decim.
Januar.	o.	786.	Julius	2.	459.
Februar.	o.	845.	August.	1.	478.
Martius	o.	6 9.	Septemb.	o.	317.
April	2.	458.	Octob.	o.	902.
Maj	1.	530.	Novemb.	1.	291.
Junius	1.	379.	Decemb.	o.	421.
Hela årets högd				14.	505.

4.

Luftens och Våderlekens beskaffenhet.

JAN. Ifrån d. 7 til och med d. 14, samt d. 20, 21, 29, 30 och 31, tö. De öfriga dagarna lindrig köld, som allenast en dag, nämligen d. 18, gick til 15 grader. Vi hade 10 klara dagar och 12 nätter. Den 7, 8, 9, 10, 20, 21 och 24, smått rågn eller våt snö. Den 12, 13, 14 och 31 blåste stark Våstan eller SV. den 29 Sunnan. Eljest blåste N i 1½ dag: NV i 6: V i 4½: SV i 10: S i 1½: SO i 4: O i 1: NO i 2 dagar. Norrsken syntes allenast en gång helt svagt.

FEBR. Undantagande de 5 första och 6 sista dagarna, var nästan ständigt tö och blidt. Ofta klart. Litet snö d. 11, 13 och 16, gick strax bårt, och marken var öfver alt bar, så at den ock emot löder började grönska. Isarne svage. Blåste N i 2 dagar: NV i 2½: V i 3: SV i 15: S i 4½: SO i 2 dagar. Den 18 och 19 syntes svaga Norrsken.

MART.

MART. Til d. 22 var merendels blidt och vackert, så at Landtmannen började köra i åkren: men ifrån d. 23 til månadens slut var kallt, mulet, mycken snö och yrväder. Blåste N i 3 dagar: NV i 7: V i 3: SV i 5½: SO i 1½: O i 2: NO i 2 dagar. Den 24 NO storm. Vackert Norrsken d. 28.

APRIL. Mulet och kulet, med dimba, snö eller rågn. Allenast 6 dagar någorlunda klare. Fråst, nästan hvar natt. Blåste N i 6 dagar: NV i 3: V i 1: SV i 1: S i 1: SO i 3½: O i 2: NO i 9. Lungt i 3½ dagar. Den 2 och 11 Norrsken.

MAJ. Denne månad var ovanligt kulen för denna årstiden. Natt-fråster som tidast til och med d. 29. Ifrån d. 18 til och med d. 22, voro likvål några varme Sommardagar. Den 27 och 30 rågnade vackert. Blåste N i 5 dagar: NV i 5½: V i 1: SV i 5½: S i 2½: SO i 2: O i 2: NO i 5½ dagar. NO storm den 11. VSV storm den 28.

JUNIUS. Vådret varmt och behageligt. D. 7, 9, 10, 22, 27 och 29, vackert rågn. Råg-ax syntes först i månaden. Blåste N i 3½ dagar: NV i 1: V i 1: SV i 7½: S i 5: SO i 3: O i 4: NO i 1½: lungt i 3½ dagar. Ingen storm.

JULIUS. De första 10 dagarne mindre varme; men de följande desto hetare, i synnerhet ifrån och med den 12, til och med den 20, då Thermometern stod dageligen 26, 28 á 29 gra-

 der

der öfver Noll-puncten. De sista 10 dagarna vankade nog rågn. Blåste N i 4 dagar: NV i 4: V i 1½: SV i 1: S i 1: SO i 7: O i 6½: NO i 4 dagar. Lugnt i 2 dagar. Ingen storm.

AUGUST. Rågnade nästan dageligen til den 8, hvarefter var uphållsväder til den 25, då det åter blef rågnaktigt. Sällan klart. Ofta lugnt. Blåste N i ½ dag: NV i 3½: V i 5½: SV i 4: S i 1: SO i 1½: O i 3: NO i 5 dagar. Lugnt i 7 dagar. SV storm d. 4 och 5.

SEPTEMB. Nästan ståndigt uphålls-väder, om man undantager den 1, 23, 25, 26 och 27, då det litet rågnade. Ofta klart. Några fråst-nätter midt i Månaden. Blåste N i 1 dag: NV i 2: V i 2½: SV i 5½: S i 2: SO i 7½: O i 1½: NO i 1 dag. Lugnt i 8 dagar. Stark Våstan-storm den 28. Norrsken den 14, 15, 29 och 30; men i synnerhet vackert och flammande den 1 och 28 om aftnarna.

OCTOBER. Väderleken blid öfver vanligheten denna årstiden. Dock frös starkt om nätterna den 1, 24 och 25. Den 8 och 9 syntes snö. Föga rågn. Ofta klart, i synnerhet, senare hälften af månaden. Blåste N ingen gång: NV i 1: V i 7½ dagar: SV i 5½: S i 3: SO i 5: O i 4½: NO i 3½ dagar. Stark Våstlig blåst den 5, 6, 7, 8 och 9. Norrsken, den 20, 25 och 26.

NOVEMBER. Mäst mulet, rågn och snö til och med den 18. Upsala-ån frös den 19 och blef

blef då god och jämn vinter, så at Thermometer föll somliga dagar til 10 à 12 grader under. Var ock då ofta klart. Blåste N i 2 dagar: NV i 2½: V i 5½: SV i 6: S i 2: SO i 5: O i 2: NO i 4 dagar. Den 1, 4 och 18, Nordan och NO storm.

DECEMB. Tämmeligen jämn vinter. Allenast 6 dagar någorlunda klart. Den 1, 2, 12 och 18, tövåder. Den 28, en 15 graders köld. Blåste N i 2 dagar: NV i 3: V i 6½: SV i 5: S i 2: SO i 3½: O i 4½: NO i 2 dagar. Ingen storm. Föga Nederbörd.

FOR-

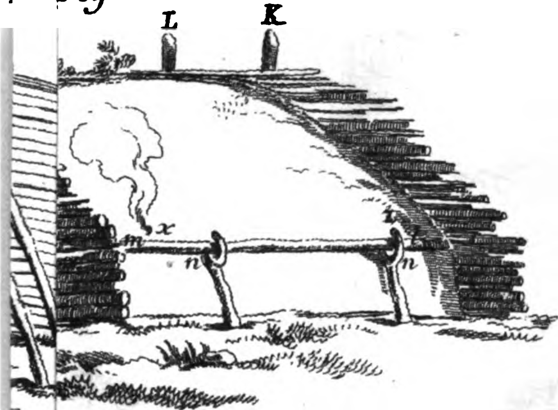
FÖRTEKNING

På de Rön, som åro införde i detta Qvartalets Handlingar.

Tab. VI

Fig. 4

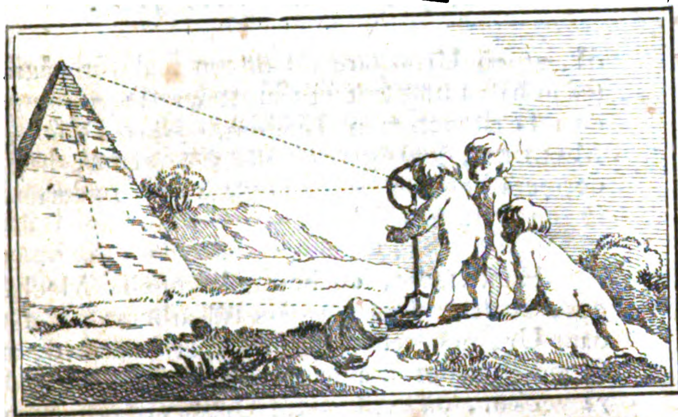
ffff

KONGL. VETENSKAPS-ACADEMIENS HANDLINGAR,

FÖR MÅNADERNA

OCTOBER, NOVEMBER, DECEMBER,

År 1758.

PRÆSES,

Herr DETLOF HEIJKE,

Bårgs-Råd.

FORTSÄTTNING af HISTORIEN Om *Geographiska Longituden.*

Uti nästföregående stycke af Handlingarna vistes, at Ur, som hade en fullkomlig jämn gång, skulle gifva det lättaste sättet at finna Longituden på Sjön. Jag nämde äfven

då,

då, at en Urmakare i London skal för några år sedan hafva upgifvit et sådant Ur til pröfning på en resa til och från Lisabon. Herr Observator MALLET, som år 1755 var i Ängland, har sedermera behagat lemna mig närmare underrättelse om detta försök.

HARRISON, en berömd Ängelsk Mechanicus, är den, som i 30 års tid arbetat på et sådant Ur, och redan för några år hunnit därmed så vida, at det kunde försökas. Resan varade i 12 veckor, på hvilken tid Uret ej dragit sig mer än 36 Secunder, som var dess missvisning ifrån tempus medium vid hemkomsten. Och som Ängelska Parlamentet lofvat en belöning af 10000 Pund Sterling åt den, som kunde lära Sjömannen at finna Longituden inom 30 Secunder eller en hälf minut i tid, som svara emot en åttondedels grad eller 1⅞ Svenska mil under Æquatoren; men 20000 Pund åt den, som kunde visa Longituden inom 15 Secunder i tid; så arbetar HARRISON ännu ständigt på sit Urs vidare förbättring, och gör sig förhoppning, at åtminstone vinna den mindre belönings-summan. Imedlertid har han, til upmuntran och ärsättning för dess här på använda kostnad, redan fått 2000 Pund; hvilket alt nogsamt intygar, huru högt Ängelsmännerne, som sjelfve äro de förfarnaste Sjömän, äro angelägne om Longituden.

Herr MALLET har ock sedt HARRISONS Sjö-Ur, af hvilka han då hade tre färdiga: det första, brukat til nysnämde försök, de tvänne andra mycket förbättrade. Så vida han nu kan på-

påminna sig, drefs hela verket af en fjäder, som genom Urets egen Mechanismus upvindas hvar half minut, för at hålla Fjädren i jämn verkning. Denna upvindning verkställes genom en annan fjäder, hvars verkning styres af en upvindning hvar half timma. Den nya upvindningen åter åstadkommes genom updragningen, en gång i hvart dygn. Genom dessa upvindningar, som äro små och allenast et hvarf, skal den välendteliga förmon århållas, at en fyra gångor svagare eller dubbelt starkare fjäder, ej kan ändra Urets gång; och altså någon ändring i köld och värma ej göra dess gång hastigare eller långsammare. Men förnämsta konsten uti denna Machine består däruti, at nästan all friction skal vara förekommen och uphäfven. Twånne af Kongl. Ängelska Societetens Ledamöter, för hvilka HARRISON, emot tysthets försäkran, uptäckt de rätta hemligheterna uti detta påfund, hafva ansedt för troligt, at ändamålet därmed kan vinnas.

HARRISON har visserligen gjordt sig förtjänt af belöning, om Uret inom tre månader ej slår felt på en half minut: ty det händer sällan, at de Sjöfarande icke inom den tiden råka någon Landkänning, hvars Longitud bör förut vara bekant, så at de kunna därifrån å nyo börja deras räkning. Men det är fara värdt, at sådana Ur skulle blifva ganska dyra, och at en HARRISON ej altid och allestädes torde vara at tilgå, som dem til lika godhet kunde förfärdiga. Huru lätt kunde ock icke et så lagrant verk under sjelfva resan komma i olag? Därföre lärer ändock altid blifva nyttigt, at tillika vara beredd på andra utvä-

gar til Longitudens utfinnande, ibland hvilka ingen hålles för säkrare och tilräckeligare, än den Månen tilbjuder.

Han tyckes enkom vara skapad månniskorna, i synnerhet de Sjö-farande til tjånst; men de hafva för flera orsaker härtils ej kunnat rått nyttja hans vågvisning. Dårtil fordras, at hafva fullkomlig reda på alla dess rörelses ojämnheter, så at man til hvad tid och ort hälst åstundas, kunde, utan märkeligt fel, uträkna dess ställe på himmelen. Men oaktadt Astronomerne altid beflitat sig dårom, hafva de, ånda til vår tid, ej kunnat bringa Månens Theorie til sådan fullkomlighet. Okunnighet i Physiken och om rätta orsakerna til dess mångfaldiga små oordenteligheter, samt deras sammanvikling med hvarandra, gjorde, at man en tid nåstan tviflade om möjeligheten at föreskrifva honom några lagar.

Men det ljus Newton uptånde i Naturkunnigheten, har icke allenast uplifvat hoppet om möjeligheten, utan ock redan hulpit Astronomerne öfver de största svärigheterna. En Halley, en Le Monnier, en Cassini de Thury, en Bradley, en De la Caille och flere, hafva med idkeliga Observationer; samt de samme, tillika med en Euler, en Clairaut, en Maijer, en D' Alembert, en Simpson, genom de grundeligaste och djupsinnigaste undersökningar, så inskränkt Månens förra utritningar, at han nu måste låta föreskrifva sig nog trånga gränsor. De mindre afvikningar, som ännu icke kunnat aldeles tyglas, gifva sig vål efterhand.

At

At Månens rörelse är i sig sjelf nog ordentelig och regelbunden, och at det allenast är brist hos oss på tilräckelig kunskap om hans rörelses på Naturens lagar grundade ordning; är klart däraf, at samma förmenta fel eller afvikningar ifrån uträkningen, finnas komma igen, i samma storlek, beskaffenhet och ordning, efter 223 Mån-skiften eller 18 år och vid pass 11 dagar. Denna märkvärdiga Periode, inom hvilken Månen på en gång nära återställes til samma afstånd både ifrån dess Apogæum, dess Noder och ifrån Solen, har redan varit de äldsta Chaldaiska Astronomer bekant, under namn af Månens Sarus, men har blifvit å nyo frambrakt och til dess nytta förklarad af Halley, samt märkeligen utarbetad af en vitter Svensk Mathematicus, Herr Magister Strecksenius, uti trenne i Upsala därom utgifna Disputationer. Den tjänar icke allenast at på et lätt och artigt sätt uträkna Solens och i synnerhet Månens Förmörkelser, som efter denna Periods förlopp igenkomma nästan lika stora och lika beskaffade; utan ock förnämligast, at veta förut, om och huru mycket uträkningen efter gifna Mån-Taflor skal slå felt, när man har en god observation, gjord en eller flera Sari förut.

Därföre, til at hvad tid som åstundas, vara viss om Månens rum i dess krets, behöfves ej mer, än corrigera uträkningen efter en 18 år och 11 dagar förut gjord observation. Sådana observationer, som tjäna at rätta tilkommande tiders uträkningar, äro redan til en stor myckenhet anstälde och utgifne af ofvannämnde Astronomer, hvilke, med flera, dageligen däruti fortfara, så

at snart ingen dag lårer blifva, som icke har sin motsvarande observation uti någon förutgående Sarus. Altså år eller blifver snart den största svårigheten afhulpen, som hårtils legat i vågen för Longitudens uptåckande genom Månen.

Den andra år ock til större delen håfven, som bestod uti såttet, at på sjön genom observationer utröna råtta tiden på dagen, så noga, som hårtil behöfves. Utan at noga veta råtta tiden, kunna hvarken de båsta Sjö-Ur eller Månen visa Longituden. Problemet år sannerligen ej så lått, som det i första åseende förekommer: i synnerhet om nåtterna, och då horizonten antingen ej år ren eller aldeles icke synes. Kongliga Franska Vetenskaps Academien upsatte det, år 1745, såsom en fråga, emot löfte om belöning för den henne båst kunde besvara. Många lårde pröfvade sina krafter hårpå, och gåfvo nyttiga förslag: den berömde Dan. Bernoulli fick ock belöningen; men Academien förklarade likvål, at Problemet ej ånnu var til dess fulla nöje uplöst. Icke desto mindre och ehuru man ej just alla stunder i dygnet kan på Sjön utröna råtta tiden til lika noghet, så lårer dock aldrig något klart dygn gå förbi, då man icke har några gångor tilfålle at nyttja Hadleys Reflexions Octant til at taga Solens eller vissa stjernors högder och dårefter uträkna råtta tiden, då man förut vet Pol-högden. Besynnerligen kan det ske medelst Solen om dagarna, och medelst stjernors högder i morgon-och aftonskymningarna, ja, jåmvål midt i natten, når Månen år klarskinande eller nåra vid och uplyser horizonten, som nödvåndigt bör vara ren och synas, då

då Reflexions Octanten skal nyttjas. Detta förträffeliga Instrument har altså undanrögt den andra svårigheten, och bidragit därtil, at så väl Sjö-Ur, som observationer på Månen, kunna göra det gagn af dem åstundas.

Hurudana observationer på Månen böra då anställas för at finna Longituden? Flera slags observationer äro väl tjänliga, men de låta ej alla med lika vishet verkställa sig på Sjön. Det lyckligaste tilfället är, om Månen aldeles betäcker någon stjerna, hvilket ofta nog händer, och kan lätteligen samt noga observeras med en liten Tub, ja, ofta med blotta ögonen, när stjernan är stor och Månen ej öfver half uplyst. När man då uträknar tiden, på hvilken betäckningen bordt tildraga sig under någon gifven Meridian, och jämförer den med den på Sjön observerade tiden, tagandes i akt, hvad ändring Månens Parallaxis kunnat göra på båda tiderna, så erhålles rätta Longituds skillnaden i tid imellan den gifna Meridianen, hvartil uträkningen blifvit gjord, och den, under hvilken skeppet var vid observations-stunden. När sådant tilfälle ej gifves, kan man med oftanämnde nyttiga Reflexions Quadrant observera Månens distance ifrån tvänne nära belägna stjernor. Men bästa och säkraste sättet är, det Herr De la Caille tydeligen och helt omständeligen föreskrifver uti Förtalet til Femte Tomen af sina Ephemerides: nämligen, at i afton-och morgon-skymningarna, eller när Månen är låg och uplyser horizonten, med et Reflexions Instrument, hvartil en lagom Tub är lämpad, observera en viss tjänlig stjernas högd, Månens

ljusa brädds högd, och samma brädds distance ifrån samma stjerna: taga alla dessa tre momenta så noga och så fort efter hvarandra, som någonsin mögeligt är, samt vid alla tre uptekna tima, minut och secund, efter et godt Ur. Vore på Fartyget tre skickelige Observateurer, som med hvar sit Instrument, på en gång toge hvar sit af de tre observations momenterna, kunde man aldeles umbära Ur, eller hade åtminstone ej at befara något fel för Urets ojämna gång. Til den ändan böra de Sjöfarande hafva med sig Sjö-Calendrer, af någon i Navigation väl öfvad Astronom på det nogaste tilreds uträknade, hvaruti för hvar dag är utmärkt, med hvilken stjerna och på hvilka tider Månen hällst bör tagas, samt huru långt samma stjerna på samma tider är ifrån Månens brädd, under den Meridian, hvar til Calendern är uträknad. Då kan af observationen, genom en i samma Calender tydeligen föreskrefven uträkning, skeppets Longitud vid observations-stunden, utan särdeles swårighet utstakas. Emedan det är svårt at undvika små fel i observationerna, bör man, om tilfälle gifves, uprepa dem flera gångor hvar dag, då medium af flera observationers utslag måste gifva rätta Longituden i det närmaste.

Det är sant, at denna Method fordrar ganska skickeliga, samt både til observationer och Astronomiska uträkningar väl öfvade Styrmän; men det hjälper icke. Säkerheten om skepp och gods, samt så mycket folks lif och välfärd, förtjänar väl, at de aldraskickeligaste utväljas, och belönas efter som de förstå sin sak. Sker det, lärer ingen brist blifva på goda ämnen. Vi

Vi se håraf, at om Fartyg, som årna sig på långa och äfventyrliga resor, åro försedde med goda Ur, en eller flera Reflexions Octanter, sådan Sjö-Calender, som nyss nåmdes, och framför alt, med dugeliga Styrmån; kan det aldrig råka uti någon betydande ovisshet om Longituden. Om et eller annat dygn nåst före och efter Nytånningarna undantages, år ingen klar natt, då icke Månen år uppe åtminstone några timar. Sjö-Calenderne borde vara flera år förut tilreds utgifne, och uti dem alla de svårare utråkningar genom tydeliga Reglor och Hjelpe-tabeller i möjeliga måtto låttade. Alla andra medel, som tjåna til uplysning och i förra stycket åro omtalte, såsom Magnet-nålens Declination, infallande Förmörkelser, m. m. tå ingalunda försumas, ja, icke en gång Loggen.

Men hvad båtar det Sjö-mannen at veta sin Longitud, ån i det nogaste, så framt icke alla Hamnar, Landkånningar, Öar och Uddar han söker eller råkar, åro äfven så vål til deras Longitud och Latitud bekante? Litet eller intet: ty han år åndå oviss, huru långt det år til lands, så framt ej kusterna åro uti Sjö-kortet rått lagde. Det år sannerligen skam för de Europeiska Nationer, at de nu i så många hundrade år dragit obeskrifvelig vinning af Seglationen, utan at bekymra sig om de orters Geographiska belågenhet, hvilka de besökt. Når de en eller några gångor af en slump-lycka råkat en hamn, våga de dårpå löst til en annan gång, och ligga ofta många Månader i hamnen, utan at göra någon enda observation, som dock dår vore lått och tjånte til me-

ra vifshet för dem och deras Kamerater uti tilkommande refor. Dårigenom gå ock många fkep förlorade. Caput Bonæ fpei, en få mycket omfaren och åfventyrlig Landkånning, har til defs Longitud varit obeftåmd och ovifs nåftan inom hela 2 grader, ånda til defs Herr De la Caille kom dit år 1751. Hvad fkal man då tånka om andra?

Til förekommande håraf och på det den ådla och högftangelägna Styrmans-konften ej må ån vidare, med alt fit öfriga bemödande, göras på vifst fått onyttig eller åtminftone otilråckelig, vore nödigt, at alla Sjö-farande Nationer fammanfatte fig och gjorde gemenfam koftnad på, at til deras råtta Geographifka låge låta beftåmma alla de angelägnafte Sjö-kufter, holmar, klippor och Landkånningar, dår Seglation idkas. Til detta åndamål fkulle mycket bidraga, om förfarne Styrmån med belöningar upmuntrades, at då de ligga i hamn eller få ofta de eljeft hafva tilfålle, anftålla tjånliga obfervationer för at få veta kufternas belågenhet. Samma flags obfervationer, fom brukas ute i fria Hafvet, kunde åfven i hamnarna nyttjas, når allenaft Hafs-horizonten år ren och oafbruten på någondera fidan, få at man med Reflexions-Octanten kan taga Solens eller någon ftjernas högder, och dåraf få råtta timan på dagen. Men når det ej går an, kunde man til famma åndamål betjåna fig af en liten föga koftfam Quadrant, och fedan med et Reflexions Telefcop obfervera Jupiters Månars Förmörkelfer, fom nåftan dageligen tilbjuda fin tjånft. Styrmånnerne hafva eljeft, under hela den

tid

tid de ligga i hamnarna, intet fårdeles annat at uträtta. Om detta fkedde, och dageliga Longituds obfervationer i Sjön brukades, fkulle Navigationen fnart få annat utfeende, och i ftället för at oftaft nödgas lita på en blind lycka, blifva den viffafte konft, männifko-flägtet til obefkrifvelig båtnad.

Vi förundre ofs billigt öfver de gamla Phéniciers och Carthaginenfers driftighet, fom utan Compas, gjorde få vidftråckta Sjöfarter, at troligt fynes, det de åfven befökt Americanfka-Öarna och feglat omkring Africa (*). Våre efterkommande lära ftanna i föga mindre håpenhet öfver våra Sjöfarandes oförvågenhet, at gifva fig ut på vilda Hafvet, utan annat hjälpemedel för Longituden, ån den bedrågeliga Loggen. Men man har hårtils af nöden måft göra en dygd.

Til prof af den våda, hvaruti de Sjöfarande hårigenom ofta råka, vil jag til flut anföra et nytt exempel. Herr De la Caille förtäljer, at då Han refte ut til Caput Bonæ Spei, år 1750 på et Franfkt fkepp, commenderat af en ibland de förfarnafte Sjömän, fick fkeppet ftrax i början låck, då Capitainen ville föka Ön Saint-Yago, at dår låta laga det. Men faftän de ej ännu feglat mer ån tre veckor, trodde de fig vara öfter om famma Ö, då de likvål verkeligen voro Våfter om. De fökte Ön fåfängt någon tid. Ande-

te-

(*) *Se Herr* Schlözers *här nyligen utgifna vackra Förfök til en allmän Hiftoria om Handel och Sjöfart i de åldfta tider; pag.* 201 *och de följande.*

teligen inföll en Månens Förmörkelse den 13 December, som öfvertygade dem, at de bedragit sig i Longituden om mer än 4 grader eller 42 Svenska mil i deras bestick. De voro då så långt ifrån sin föresatta kosa, at de höllo rådeligare söka hamn i America, än vånda om til ön.

PEHR WARGENTIN.

ELECTRISKA RÖN och FÖRSÖK,

Om den Electriska Laddningens och stötens åstadkommande vid flera kroppar än Glas och Porcellain;

Ingifne af

JOHAN CARL WILCKE.

* * *

§. 1.

Den Electriska laddningen och stöten, som är nog allmänt bekant, under namn af Muschenbroekiska eller Leydenska försöket, är et af de vigtigaste och förundransvärdaste Phœnomener, som visa sig vid Electriciteten. De naturkunnige hafva redan i mer än tio år haft all möda ospard, at utröna de besynnerliga och märkvärdiga förändringar och verkningar, som därvid framte sig. Och ändå finnes så väl här, som i alla de öfriga delar af denna läran, ännu ymnogt tilfälle til nya undersökningar. Glaset har

har varit den första kroppen, hvarvid desse Phænomener blifvit uptäkte, och öfveralt eftergjorde. Man finner ej många, som åtagit sig den mödan, at utröna, om de äfven skulle kunna åstadkommas vid flera kroppar än Glaset. Ty större delen af Electriska Auctoret nämna icke et ord därom; andra däremot, som gjordt några försök, neka aldeles, at någon annan kropp äger denna egenskap förutan glas och Porcellain. De tilägna således dessa båda kroppar, såsom en deras egenteliga egenskap, at kunna laddas och gifva den Muschenbroekiska stöten; och torde därigenom kanske nu redan i flera år hindrat framgången af denna vetenskap, efter de icke allenast afhållit mången, at göra ytterligare undersökningar vid andra kroppar, utan jämväl gifvit anledning därtil, at alla försök och förslags meningar til dessa verkningars förklarande, endast blifvit grundade på glasets natur, och dess inre delars byggnad. Alt detta behöfves icke vidare, så snart man vet, at nästan alla kroppar kunna emottaga en Electrisk laddning. Vid de försök jag anstäldt, har jag blifvit öfvertygad, at alla kroppar, som igenom gnidning undfå en originel Electricitet, äro äfven så tjänlige som glaset, at emottaga laddning, och gifva den Muschenbroekiska stöten. Jag vil kårteligen beskrifva dessa försök; men förut torde jag få lof. at vid handen gifva den anledning jag af andra försök funnit, at på sådant sätt anställa dem.

§. 2. Som jag årnade utröna något säkert svar på den framstäldte frågan: Om den bekanta Electriska laddningen och convulsion skulle kunna

na åstadkommas, med någon annan kropp än glas, trodde jag vara säkrast, lättast och nödvändigt, at sätta de kroppar, hos hvilka detta skulle utrönas, fullkomligen i samma omständigheter, hvarutinnan glaset finnes, når det visar dessa förundransvårda och häftiga verkningar. At andra på samma våg hafva årnat utröna detta, skönjes klarligen däraf, at de gjordt sig käril af andra materier, såsom Svafvel och Lack, hvilka de sedermera upfyllt med vatten och laddat på samma sätt, som en glasflaska vanligen laddas vid Muschenbroekiska experimentet. Orsaken, at dessa försök misslyckats, tyckes efter mina rön vara, at dessa käril varit både alt för tjocka, och alt för små, at emottaga en laddning, som varit tilräckelig, at yttra sig igenom en tydelig stöt. Ty de öfriga orsaker som förebäras, betyda icke stort, och äro utomdess felaktige. Svårigheten at förfärdiga sådana käril efter behag, gaf mig första anledningen, at tänka på någon annan utvåg. Det är långesedan bekant, och kan igenom försök lätteligen bevisas, at sjelfva glasets skapnad icke gör det ringaste til saken vid glasets laddning, utan at en jämn glas-tafla gör härvid samma tjänst, som flaskor och ihåliga glas-käril, upfylte med vatten, blyhagel, eller filspån. Jag tog därföre denna skapnaden såsom den vigaste, at rätta mig efter, och kunde således utan stora practiska förhinder tilreda dylika taflor af andra materier, hvilka sedermera kunde laddas på samma sätt som glas; om man gåfvo dem de vanliga beläggningar, och sedermera communicerar Electriciteten med den ena sidan, och afleder den ifrån den andra; hvarpå sjelfva stöten eller ryckningen uttages

på

på vanligit sätt, at man nämligen upfyller Electriska cirkeln imellan båda sidorne, beläggningarne eller conducteurerne.

§. 3. Sådan var min plan til sjelfva försöken. Men som jag önskade blifva förvissad om något decisiv utslag vid dessa försök, ville jag ej för lägga handen därvid, än jag förvärfvat mig närmare kunskap om sådana omständigheter, som kunna göra någon förändring vid glasets laddning, hälst i hänseende til styrkan af sjelfva stöten. Detta tyktes nödvändigt därfordras, til at sedermera vid de öfriga kroppar kunna gissa något när på orsaken af en lycklig eller olyckelig utgång af hvarje försök. Ty efter Muschenbroekiska stöten är säkraste profvet på en verkelig skedd laddning; Men denna effecten, vid svaga Laddningar, kan blifva så omärkelig, at den näppeligen skiljes ifrån en enkel Electrisk gnista; räddes jag för samma felaktiga conclusion, som jag trodde vara härvid gjord af andra. Jag önskade därföre, at få veta, om och på hvad sätt en sådan liten och svag laddning skulle kunna bringas til en högre grad, samt huru stöten därigenom skulle kunna ökas alt mer och mer, tils han ändteligen blefve så stark, at han kunde gifva et öfvertygande utslag? Alt detta borde vid sjelfva glaset undersökas, och således måste jag därvid determinera omständigheterne, som bidraga til desse förändringar i laddningars styrka, och hvilka således förorsaka, at et glas undfår starkare eller svagare laddning.

§. 4. Af en myckenhet försök, som jag til den

den åndan anstäldt och med hvarandra jämfört, har jag sammandragit några allmänna reglor, hvilka jag håller för pålitelige, emedan de gjordt mig den största tjänst vid de följande försöken, och efter de varit de endaste, som vägledt mig därutinnan. Som desse reglor icke allenast för sig sjelfva tyckas förtjäna någon upmärksamhet, utan ock äro oumgängeliga för den, som vil förstå, eller sjelf anställa dessa försök, torde jag få lof, at däraf kårteligen anföra de allmänna resultater, utan at inlåta mig uti sjelfva försöken, hvaraf de upkommit.

Styrkan af den Electriska laddningen vid glas; Om hvilken jag i brist af fullkomliga Electrometrar, dömde efter stötens häftighet och verkan på min egen kropp; efter explosions starkare eller svagare smäll, jämte vigeuren af den därvid framlåckade gnista och eld; efter antalet af gnistor och svångningar, som en på en lång silkesträd hängande Metall-kula, gör imellan båda det laddade glasets Conducteurer, den positiva och den negativa; efter explosions och stötens verkan på andra kroppar, såsom deras itändande, igenombårande och smältning. Denna Electriska laddningens styrka, *rättar sig efter fyra hufvud-omständigheter och orsaker*, *hvilka äro*: *a*) *Glasets tjocklek*, *b*) *glasets vidd eller storlek*, *c*) *Electricer-kulans styrka*, *och d*) *Conducteurernes beskaffenhet*.

§. 5. *Glasets tjocklek* gör så mycket til saken, at den aldeles kan hindra detta försök. Glas, som

åga

ăga mer ån två liniers tjocklek, kunna föga laddas; hvaremot et tunnare glas emottager en ansenlig laddning. En liten glaskula af en tiondedels linies tjocklek gifver en tilråckelig stöt, och det kan såsom en allmän regel antagas: at tunna glas laddas starkare, och gifva qvickare stöt, ån de tjocka. Hårvid mårkes likvål, at dessa glasen bőra vara af samma slag; ty åro de af olika slag, upkommer dåraf en ny åtskilnad. Hvita glas bőra til exempel vara tunnare ån grőna, om både slagen vid samma storlek, skola åstadkomma lika starka verkningar. Emedlertid åro både slagen lika tjånliga til dessa fórsök, och man kan dervid med förmon betjåna sig af de gemenaste grőna glasen.

§. 6. *Glasets vidd eller storlek* bidrager myeket, til starkare eller svagare laddning. Ju stőrre laddnings-glaset år, desto starkare laddning och stőt kan dårvid åstadkommas. En liten flaska emottager en laddning, som månniskor och djur altfőr vål utan skada kunna stå ut med; hvaremot laddningen af en stor recipient, som håller femton til tjugu stop, blir farlig, både főr månniskor och djur, smålter Metaller, samt genombårar Metall-blad, papper, låder m. m. Flera glas kunna, i detta hånseende til storleken, anses, såsom et enda stort glas, och så vida, kan altid påstås, at flera glas gifva starkare laddning, ån få. Likvål bőr hårvid mårkas, at jag med denna glasets storlek allenast főrstår vidden af den glasets del, som verkeligen laddas, och til den åndan, år å båda sidor med belåggningar öfverdragen. Denna delen bőr vidare vara jåmntjock

tjock öfveralt; ty om den ena delen är tjockare, än den andra, bör härvid efter §. 5. uttagas et medel för storleken.

§. 7. *Electriser-kulans styrka*, är den grad af originel eller communicerad Electricitet en sådan kula upväcker hos andra kroppar, som blifva til henne, såsom conducteurer, adplicerade. Om denna Electriser-kulans styrka dömes altså efter hennes verkningar uti desse conducteurer, och följakteligen efter den grad, som dessa kroppars Electricitet visar igenom de vanliga phœnomener, attraction, repulsion och gnistor. Som nu alla laddningar ske med den Electricitet dessa conducteurer äga, följer naturligen häraf, at graden af Electriciteten, och altså kulans styrka, äger stor influence på sjelfva laddningens styrka, hvilket ock förfarenheten aldeles bestyrker. Efter jag finner, at de mästa Electrici nog förfumma denna högstvigtiga omständighet vid alla Electriska försök, och jämväl vid sjelfva utmätningarne af dess grader, vil jag allenast i detta mål om laddningars styrka utföra någorlunda min tanka, och til den ändan jämföra allenast förfarenhetens lagar vid starkare och svagare kulor, när större och mindre glas därmed laddas.

Försöken utvisa, at et stort glas aldrig kan med en liten och svag kula laddas til samma grad, som med en större och starkare kula. Däremot kan et litet glas ofta med den starkaste kulan icke laddas til en högre grad, än den är, som en svag kula redan därvid frambringar. Stora glas laddas vanligen af svaga kulor til en och samma grad;

och

och små glas laddas jämväl af de starkaste kulor allenast til en viss och altid samma grad. Som oftast händer, at glasen spricka sönder med en stark smäll, och at Electriciteten tränger sig tvärt igenom glaset, och slår hål därpå. Detta händer aldrig vid svaga kulor, och något stora laddnings-glas, utan då gemenligen, när kulan är stark, och glaset stort och tunt. Dessa satser, som af förfarenheten äro samlade, tyckas til en del vara stridande emot hvarandra, men det oaktadt tror jag, at de kunna sins imellan förlikas, då man på följande sätt förestäler sig dessa verkningar:

Efter alla försök komma däruti öfverens, at et determineradt glas emottager altid en determinerad laddning utaf en och samma kula; så låtom oss antaga, at denna graden är den största, som vid detta glaset kan århållas; och låt tillika dess undfångna laddning vara den största, som denna kulan kan förorsaka. Om nu glaset deltes i tvånne lika stora delar, hvilka således kunna anses, såsom tvånne mindre glas; så skulle kulan vara i stånd, at ladda både dessa glasen, på en gång, til den största grad, och til samma grad, som hon förut laddade hela glaset. Hvar och en del undfår härvid halfva laddningen, och således blir laddningen af den ena glasets del, hälften af hela laddningen. Om nu dessa delar toges ifrån hvarandra, och laddades särskildt hvar för sig, skulle kulan jämväl kunna ladda en af dessa delar i sönder. Men förfarenheten visar, at denna laddningen af en del allena, icke stiger til samma grad, som då hela glaset, eller båda delarna ihop laddades, utan denna laddningens verkan blir vid pass

hälften så stark, som denna senare. Som nu kulan i sig sjelf ägde styrka nog, at ladda båda glasets delar på en gång, så skönjes däraf, at vid laddningen af den ena delen allena, en del af kulans styrka blir obrukad, och är altså härvid öfverflödig; men at hela kulans styrka användes och nyttjas när båda delarne laddas ihop på en gång. Häraf följer altså den allmänna regeln: *At flera glas göra starkare verkan än et enda, när kulan hvarmed de laddas, är så stark, at dessa glas, när de laddas ihop, undfå samma laddning som hvar och et af dem undfår, då det laddas allena.* Men om man tager det tredje glaset därtil, som är lika stort med en af de förra hälfterne, och laddar dem alla tre på en gång med denna kulan; så lära dessa tre glasen ihop icke undfå starkare laddning, än förut tvänne glas kunde emottaga. Ty vi hafve antagit, at kulan icke ägde mer styrka, än som behöfdes til största laddningen för tvänne sådana glas. Hvar och en del undfår således allenast en tredje-del af hela laddningen, och efter en af dessa tre glasen redan kunde emottaga halfva laddningen, så undfår nu hvar och en del icke den största laddningen, som denna delen skulle hafva kunnat emottaga, om han blifvit laddad allena. Häraf är klart, at dessa tre delar, måste kunna åstadkomma en mycket starkare verkan, om de laddas hvar för sig, och sedermera vid stötens uttagande, förbindas, än om de laddas alla på en gång. Härutaf upkommer den andra allmänna regeln: *At flera glas icke bidraga något til starkare laddning, när kulan icke laddar dem ihop, til den graden, som hvart och et af dessa glasen undfår, om det laddas allena.* Detta kan man vidare

låm-

lämpa til starkare kulor, och därigenom finna svar på den frågan, som ännu icke til fullo är afgjord, nämligen: Huruvida flera glas, som laddas på en gång, bidraga til starkare laddning och stöt? Efter §. 6. böra flera glas altid gifva starkare verkan än få, men af detta, som om kulans styrka anfördt är, skönjes, at därvid fordras en tilräckelig stark kula, om de skola undfå sin fulla laddning. Vi finna af alla försök, at icke alla kulor gifva samma grad af Electricitet, utan allenast en determinerad grad. Dessa kulor måste ock för den orsaken skul åstadkomma allenast en determinerad laddning, hvilken äfven rättar sig efter laddnings-glasens vidd och tjocklek. Om tjugu glas äro i stånd at emottaga hela kulans laddning, så lär fyratio glas ihop väl kunna emottaga en äfven så stor laddning, men likafullt äga tjugu af dessa senare glasen icke mer, än halfva den laddningen, som de förra tjugu ägde, då de laddades allena, efter en och samma myckenhet af Electricitet fördeltes den ena gången på tjugu, den andra på fyratio glas, hvilka senare således undfå en mindre del däraf, än de förra. Om man nu förökar dessa glasen til deras myckenhet, eller deras storlek, kunna de ändteligen blifva så många och så stora, at de aldeles icke mera laddas. Och här råka vi nu på en händelse, som ofta förefaller. Laddningen må bestå af hvad den vil, så behöfves dock en kraft, som skal producera densamma, samt disponera glasen til denna förändring. Låt kraften som behöfves til laddningen af et determineradt glas, vara $=X$, och glasens antal $=M$. så lär kulan kunna ladda dem så länge

hennes ſtyrka år ſtőrre ån X.M. men ingalunda når den år mindre.

Når glaſen åro főr ſvaga, at emottaga kulans hela ſtyrka, hånder det ſom oftaſt, at de ſpricka ſőnder. Men detta plår aldrig ſke, ſå långe glaſen ånnu kunna emottaga en ſtarkare laddning. Man kan dårfőre akta ſig főr denna ſkadan, i det man altid betjånar ſig af ſtarkare glas, ån kulan főrmår til fullo ladda. Dock bőr man dårvid icke gå főrlångt, och igenom laddnings-glaſens myckenhet főrſvaga kulans verkan, och ſåledes ſjelfva laddningens effecter.

Af alt detta, ſom hitintils blifvit anfőrdt om Electriſer-kulans ſtyrka, och deſs verkan på laddningar, as grad, lårer man nog tydeligen kunna ſluta, huru nődvåndigt det år, at gifva dårpå akt vid laddningars underſőkning. Herr FRANKLIN påſtår, at glaſet år aldeles impenetrabelt főr Electriciteten, men efter mitt tycke beviſa alla hans főrſők icke mera ån det, at hans Electriſer-kula icke altid főrmått trånga Electriciteten tvårt igenom glaſet, utan at deſs verkan åndteligen ſtannat af, når hon drifvit ut ſå mycken Electriſk materia, ſom hon főrmådde. Ty főrſőken utviſa, at en ſtarkare kula ånnu drifver ut en god del materia, når en ſvagare kula icke mera főrmår gőra ſådant. Äger den ſtarkare kulan tilråckelig kraft, ſå viſar hon helt tydeligen glaſets igenomtrångligket, i det hon ſpråcker det ſőnder, och drifver Electriciteten őfver ifrån den ena belåggningen til den andra, tvårt igenom glaſets ſubſtants. Hvarom flera och tydeligare ſkål főrekomma vid nedanſtående főrſők.

§. 8.

§. 8. *Conducteurernes beskaffenhet* bidrager ibland mycket til starkare eller svagare laddning och stöt; dessa kroppar göra hårvid ingen annan tjänst, än at de föra Electriska materien til den ena, och bårtföra den ifrån den andra sidan, och sedermera vid glasets aflåssande föra materien öfver, ifrån glasets positiva sida, til den negativa. Hårtil fordras intet annat, än at materien lätteligen propageras; och därföra tjänar en kropp desto bättre til Conducteur, ju skickeligare han är til sådan propagation. Som nu alla kroppar i visst mått fortplanta Electriciteten, så kunna de ock alla någorlunda tjäna til conducteurer; men som Propagationen hårvid årfordras, i en så stark grad som möjeligt år, så lemnas företrådet billigt åt Metallerne, hvilka ock göra bättre tjänst än sjelfva vattnet. Skapnaden på dessa conducteurer bör likvål noga i akt tagas. En spetsig conductor minskar stötens håftighet, och drager ut laddningen, nåstan utan stöt och explosion. Hvaremot den runda figuren gifver en stark och qvick concussion. Stora och långa conducteurer gifva vål lika stark stöt med de mindre; men igenom dem förfvagas gnistan och smållen. Hvilket äfven händer, om conducteuren icke består af et stycke, utan år ihopsatt af flera lånkar, som icke fullkommeligen röra hvarandra. En alt för smal conducteur smålter ibland bårt, innan han hinner fullgöra hela sin syssla, hvarvid en del af laddningen stannar qvar uti glaset, och gifver ibland, på et sått, som jag ånnu icke begriper, anledning dårtil, at glasen spricka. Båst år vål, at vid dessa förfök altid betjåna sig af samma slags conducteurer, såsom jårn eller måssing, och at gö-

göra beläggningarne af Spegel-folium, ty då slipper man alla de förändringar, som eljest kunna upkomma.

§. 9. Af det, som hitintils blifvit anfört om orsakerne til förändringar i laddningars styrka vid glaset, följer, at dessa verkningars styrka hufvudsakeligen rättar sig efter följande trenne stycken. Glasets tjocklek, glasets storlek, och Electriser-kulans styrka. När dessa tre stycken blifva determinerade, måste jämvål laddningens styrka blifva determinerad, och vara en och samma. Hvaraf vidare kan slutas, at vid hvar och en laddning, finnes något Maximum, som rättar sig efter dessa tre stycken. Mitt ändamål tilläter icke, at vidare utföra detta ämne, som kan gifva anledning til många nyttiga och granlaga undersökningar, i det man vid hvar och en kropp noga utstakade, huru stor och tjock densamma borde tagas, om därmed skulle åstadkommas en viss eller gifven laddning. Jag har väl ännu icke haft tilfälle, at detta fullkomligen utröna, och igenom nog många rön faststälia; likväl har jag at dessa omtalte Rön vid glaset allena, haft den förmon, at jag vid andra kroppar kunnat rätta mig därefter, emedan jag däraf altid kunnat urskilja, hvarutinnan felet legat, när försöken misslyckats, och at jag således fått anledning, at så rätta mina taflors storlek, tjocklek, jämte Electriser-kulans styrka, tils jag därom fått et öfvertygande utslag.

§. 10. Innan jag går vidare fram til sjelfva försöken, måste jag ännu anföra en omständighet, hvil-

hvilken som oftast hindrar laddningen vid glas, och är i synnerhet vid andra kroppar betydande. Förfarenheten utvisar, at et glas aldrig kan laddas, om den minsta spricka fins uti de glasets delar, som ligga beläggningarne emellan. Orsaken därtil är utan tvifvel denna, at Electriska materien då icke behöfver vid laddningen tränga sig in uti sjelfva glasets substants, utan kan igenom små gnistor altid slå öfver, ifrån den ena sidan til den andra, och således förskaffa sig communication båda beläggningarne emellan, samt således på visst sätt tilvåga bringa den bekanta Electriska cirkeln mitt igenom glaset. Om därföre Electriciteten en gång trängt sig igenom glaset, och slagit en gnista beläggningarne emellan, hvilken tillika igenombårar glaset, kan et sådant glas aldrig mera laddas på detta stället. Man ser således häraf, at sprickor, som gå tvärt igenom glaset, aldeles hindra laddningen, hvilket ock vid de öfriga kroppar bör märkas. Ty vid de mästa ibland dem finner man stora svårigheter, at undvika sådana små och ofta osynliga vägar för den Electriska materien. De röja sig likväl straxt igenom de små sprakande gnistor, som höras slå beläggningarne emellan. Dessa sprickor böra då antingen igentäppas, eller ock bör taflan göras tjockare, til dess man ej mera hör dessa gnistor, samt af andra försök finner, at Electriciteten icke mera oförmärkt bårtföres tvärt igenom dessa taflor, utan behörigen qvarstadnar.

§. 11. Härigenom förklaras äfven et annat hinder, för laddningens emottagning och qvarstadnande uti dessa taflor och kroppar. Om taf-

 lans

lans materia äger heterogena delar, af hvilka somliga fortplanta Electriciteten, men de andra icke. Til exempel, om en Massa är ihopblandad af svafvel och filspån; så hindra dessa afledande delar laddningen nästan på samma sätt, som en verkelig spricka; efter den Electriska materien då småningom bårtflyter igenom dessa propagerande delar, och således finner en direct våg ifrån den ena beläggningen til den andra, mitt igenom taflan, som skulle laddas. Man bör därföre noga efterse, at den materien, hvarmed försöken anställas, är ren och oblandad, så vida görligt är, samt altid räkna en god del af styrkans förlust på dessa svårigheter.

§. 12. Fastån jag nu således hade mig åtskilliga orsaker bekanta, som kunde göra någon förändring och olikhet uti laddningarnas verkan och styrka, och sålunda kunde tjäna til rättelse för de försök, som vid andra kroppar skulle anställas; trodde jag mig likvål icke kunna med någon vishet företaga de samma, innan jag förut vid glaset hade utrönt: först, *om glasets politur eller dess bala yta gjorde något til saken*; och för det andra, *om med söndermalit glas, någon laddning skulle kunna åstadkommas*. Båda dessa stycken borde jag förut hafva mig bekanta; ty om i förra händelsen hade funnits, at glasets polerade yta gjorde mycket til saken, borde jämvål alla de öfriga kroppar äga sådana ytor; och om söndermalit glas icke hade kunnat laddas i den ringaste grad, hade däraf med all sannolikhet kunnat slutas, at glasets inre byggnad, och dess delars hoplättning vore orsak til dessa verkningar; hvaraf då et stort tvif-

tvifvelsmål hade kunnat upkomma, om de öfriga kroppar skulle vara skickelige til dessa försök, efter man ej kan tro, at de äga samma invärtes byggnad och hopsättning, som glaset. Detta utröntes igenom följande försök.

Försök med en mattslipad glas-tafla.

§. 13. Jag slipade at den blanka ytan på en glas-tafla; och fann, at Taflan likafullt kunde laddas, och gifva stöt, när hon på det vanliga sättet handterades. Äfven detta hände, när denna mattslipade Glas-taflan på nytt polerades. Likvål befants, at taflan vid dessa två senare omständigheter, icke gaf så stark verkan, som då hon var rå och oslipad, sådan, som hon kommit ur Glasbruket. Orsaken härtil torde böra sökas uti den starkare Electricitetens propagation, som härvid finnes både på taflans yta, och igenom sjelfva dess substants. Ty et mattslipadt glasrör propagerar starkare, än et poleradt, och glasets yta är altid hårdare och tätare, än dess inra delar, hvilka därföre lära släppa den Electriska materien lättare igenom sig, än den hårda skorpan.

Anmärkn. En omständighet vid dessa mattslipade och laddade glas-taflor förtjänar, at i förbigående ihågkommas. Herr CANTON har funnit, at et mattslipadt glas undfår igenom gnidning en negativ Electricitet, fastån detsamma förut, när det var halt, blifvit positivt. Denna åtskilnaden fins icke vid laddningen af et sådant glas. Utan den mattslipade glas-taflan förhåller sig därvid på samma sätt, som en polerad glas-tafla, hvilken

blir

blir positiv på den ena, och negativ på den andra sidan.

Försök med sönderstött glas.

§. 14. På et starkt, jämt, och med Spegel-folium öfverdragit bord *ABCD*, Fig. 1. Tab. VII. gjorde jag et stratum *EFGH*, af sönderstött glas, fint som puder, samt väl uttorkadt, och rensat af alla orenligheter och främmande delar. Detta glas-stratum, som bör vara jämntjockt öfveralt, kan tagas vid pass tre fot bredt och fyra fot långt, samt göras öfveralt en tum tjockt. Midt på detsamma lägges en jämn, och med spegel-folium öfverdragen trä-tafla, *IKLM*, hvilken på alla sidor är några tum mindre, än sjelfva glas-stratumet. Mera lår icke behöfvas, til at kunna förstå, på hvad sätt försöket sjelf anställes, samt laddningen och stöten århålles. Bordet *ABCD* blir den nedra beläggningen, och trätaflan *IKLM* den öfra. Glas-stratumet *EFGH* laddas därföre, så snart man igenom en liten ked *N* communicerar conducteurens *OP* Electricitet med taflan *IKLM*; och stöten uttages, då en person åstadkommer cirkeln emellan båda beläggningarne *ABCD* och *IKLM*, i det densamma med vänstra handen håller i bordet *ABCD*, och med den högra framlockar en gnista, på taflan *IKLM*, keden *N*, eller conducteuren *OP*. Om stöten vid detta försök uttages, medan Electrisation ännu påstår, fins han vara något starkare, än efteråt. Likväl är denna stöten altid mycket svagare, än då en glas-tafla, som är mindre, blifvit laddadt; men likafullt är han nog märkelig, och öf-

ver-

vertygande, at härvid finnes och kännes en verkelig laddnings-stöt, som är vida skild ifrån en enkel gnista.

§. 15. Detta försök visar tydeligen, at glasets inra byggnad och structur ingalunda är endaste orsaken til laddning och stöt. Ty efter denna structuren igenom söndermalningen til största delen förstöres, så kan densamma icke vidare förorsaka denna verkan. Men efter försöken likvål gifva vid handen, at en solid glas-tafla åstadkommer starkare verkan, än vårt sönderstötta glas, tyckes däraf kunna slutas, at glasets ihopsättning, äfven ock måste något bidraga. Hvarutaf detta hårrörer, lårer båst kunna ses, om dessa särskildta Rön nogare med hvarandra jämföras. Efter §. 5. kan en solid glas-tafla, som vore lika stor, och lika tjock med vårt glas-stratum, hvarken laddas eller gifva stöt; glas-stratumet gifver därföre en mycket starkare verkan, än en sådan solid glas-tafla. Orsaken til denna skilnaden tyckes icke kunna vara någon annan, än den, at Electriciteten går lättare igenom glas-stratumet, än igenom den solida glas-taflan. Om nu detta antogs för en allmän regel, så borde orsaken til starkare laddning, eller til laddningens befrämjande hos dessa kroppar sökas, uti en *lättare* genomgång för den Electriska materien. Och detta tycks däraf bestyrkas, at en tunnare glas-tafla gifver starkare verkan, än en tjock, efter hon släpper Electriciteten starkare igenom. Men om denna tunna glas-taflan förlikes med vårt glas-stratum, upkommer däraf en påfölgd, som är aldeles stridande med det förra. Ty om detta glas-stratumet

met §. 14. gjordes lika tjockt, med denna tunna glas-taflan, hvilken kan antagas för at äga en linies tjocklek, skulle detsamma ingalunda kunna laddas, utan gnistorne skulle i följe af §. 10. altid slå fritt igenom detsamma. Detta sker icke vid den tunna glas-taflan. Denna äger därföre en större oigenomtrånglighet, än detta tunna glas-stratum. Och efter härutinnan åter den endaste skilnaden bero kan; så skulle däraf följa, at orsaken til starkare laddning, eller til dess befrämjande, borde sökas uti en *svårare* genomgång för den Electriska materien. Detta tyckes vidare kunna bevisas af det, at uti sjelfva försöket §. 15. glas-stratumet borde äga inemot en hel tums tjocklek, innan det kunde åstadkomma stöt, och emottaga samt qvarhålla laddningen. Som nu både dessa satser med lika tydeliga skäl äro bevista, och följakteligen äro lika sanne; men likafullt aldeles strida emot hvarandra, så låra de måtta förlikas igenom någon tredje sats, som blir et medel dem imellan, och hvilken är den följande: At den Electriska materien bör uti en kropp, som skal laddas, finna *något determineradt motstånd*; men ingalunda et sådant, som är absolut, och hvilket nekar all igenomgång för denna materien. Frågan blir altså på hvad sätt den Electriska materien kan finna et sådant motstånd uti dessa kroppar, och på hvad för et maner hennes igenomgång skulle kunna hindras, eller befrämjas? Jag tilstår, at jag ingalunda kan svara på denna frågan; men får jag lof at gissa, så tyckes härvid kunna gifvas tvänne orsaker, för en lättare eller svårare genomgång. Den ena är lönhålens beskaffenhet, och den andra, den inbördes dragning som tor-

torde finnas dessa kroppars, och den Electriska Materiens particlar emellan. Jag vil i anledning af de föregående försöken, allenast hålla mig vid det förra, efter däraf nog tydeligen skönjes, at lönhålens beskaffenhet är det, som gör åtskilnad uti laddningarne. Äro dessa lönhål tätare, så fordras en tunnare; men äro de större, en tjockare kropp, om altid et determineradt och lika stort motstånd och förhinder skal ställas emot den genomträngande materien. Vårt glas-stratum §. 14. borde vara inemot en tum tjockt, innan det samma kunde athålla, de §. 10. omtalte gnistor beläggningarne emellan, hvaremot en glas-skifva, af en linies tjocklek, finnes vara tilräckelig, uti de flåste omständigheter. Ju tätare altså kroppen är, som ligger båda beläggningarne imellan, desto tunnare behöfs densamma at athålla Electriska materiens igenomgång, i den grad, som behöfs til laddning. Och endast på detta sättet tyckes kropparnas structur och inra byggnad vid laddningen göra något til saken. Imedlertid vidgår jag gjerna, at detta icke är tilräckeligt til alla Phœnomeners förklarande; men tror likvål, at de samma på et mycket naturligit, och med de öfriga Naturens verkningar öfverensstämmande sätt, lära kunna expliceras, om man nogare utforskar verkningarne af den ofvannämde inbördes dragningen, hvilken nog tydeligen härvid utgör det mästa.

§. 16. Dessa försök, jämte de däraf följande slutsatser, gjorde mig så godt, som aldeles förvissad om, at dessa verkningar skulle jämvål stå at århållas, genom alla öfriga kroppar, hvilka til någon

gon märkelig grad förhindra Electriska materiens propagation. Jag företog mig därföre, at verkeligen göra försök med sådana kroppar, såsom med svafvel, lack, beck, vax, olja och luft m. m. om hvilka det är bekant, at de höra til de så kallade Per se Electrica, och hindra Electricitetens propagation. Huruvida jag härvid vunnit mitt ändamål, ärnar jag nu kårteligen anföra; och tillika göra därvid sådana anmärkningar, som torde gifva tilfälle til någon vidare uplysning i denna sak.

Försök med sönderstött svafvel.

§. 16. Fig. 1. Detta försök kommer aldeles öfverens, och anställes på helt lika sätt, med det §. 14. beskrifne, om man i stället för sönderstött glas, tager svafvel, och däraf formerar stratumet *EFGH*.

§. 17. Vid detta och det föregående försöket §. 14, kan göras en märkvärdig observation, angående contraira Electriciteterne i en laddad kropp. Då nämligen taflan *IKLM* lyftes varsamt up med silkeströdar, sedan glas-eller svafvel-stratumet blifvit laddadt; och sedermera med en liten spade, som är fästad vid et fint glas-rör, uptages en liten hög, af det sönderstötta svaflet eller glaset, och på vanligt sätt examineras; så finner man, at öfra delarne af detta stratum äga contrair Electricitet, emot de nedre, som ligga i botten. Hvilket aldeles öfverenskommer med det bekanta Rön vid en laddad glas-flaska.

Denna Electricitet, som vid laddningen blifvit communicerad med dessa kroppar, bör noga ur-

urskiljas, ifrån den originella Electriciteten, som härvid uti spaden upväckes allenast igenom frictionen, vid sjelfva uptagandet, och hvilken Electricitet ibland år contrair emot den, som den laddade kroppens delar hafva undfått. Detta fel kan tämmeligen undvikas, om man uptager glasdelarne med en liten spade af glas, och svafveldelarne med en spade, som år gjord af svafvel, ty då upväckes ingen Electricitet igenom friction af dessa kroppar, som äro af samma slag.

Detta mödosamma och granlaga försök kan tydeligare och lättare anställas, om, straxt efter laddningen, sjelfva bords-taflan *ABCD* lägges på glas-fötter, eller uphänges vid silkessnören. Ty då visar sig desse contraira Electriciteter helt tydeligt, uti båda beläggningarne *ABCD* och *IKLM*.

Försök med en solid Svafvel-tafla.

§. 18. At kunna på et beqvämt sätt, få en tilräckelig stor och tunner svafvel-tafla, gjorde jag därtil en form, af tvånne jämna, lika stora, fyrkantiga glas-taflor. Dessa taflor öfverdrogos på den sidan, som sedermera kommer inåt, helt tunt med mandel-olja, at svaflet må lätteligen lässna, hvilket eljest icke gjärna sker; och sedan jag satt uti alla fyra hörn en liten trekantig tråbit, som höll taflorna til två liniers afstånd ifrån hvarandra, förbundos de samma förmedelst en bred rimsa Spegel-folium, hvilken med gummi-vatten klistrades kring hela randen på trenne sidor, så at icke något svafvel kunde rinna ut. Det förstår sig af sig sjelft, at den fjärde eller öfra sidan lämnas öpen, emedan det smälta svaflet därigenom gju-

tes i formen, hvilket ej får ske, innan formen fått väl torrka, samt blifvit varm gjord. På detta sättet är man i stånd, at göra så tunna och stora taflor som behöfves, och med de samma förfares aldeles på samma sätt, som med en glas-tafla.

Försök med Lack, Beck och Vax.

§. 19. Fig. 2. Vid dessa kroppar åstadkommes den Electriska laddningen och stöten som lättast, på följande sätt: Man stöter dessa kroppar sönder, och låter dem småningom smälta öfver et eldfat, uti en fyrkantig bleck-form, med upstående bräddar *ABCD*. Om man då ställer denna bleck-formen väl horizontelt, och låter dessa kroppar däri stelna, så får man däraf sådana taflor, som man åstundar, både til storlek och tjocklek. Jag har anstäldt dessa försök med en lack-och en vax-tafla, hvardera tålf tum lång, och åtta tum bred, hvilka gåfvo en tilräckelig stöt; samt med en beck-tafla, som var 18 tum lång, och 12 tum bred; hvarvid lack-taflan, fastän hon var mindre än beck-taflan, likväl gaf en qvickare stöt. Alla dessa taflor ägde vid pass en linies tjocklek. Sjelfva formen *ABCD* gör vid dessa försök samma tjänst, som bordet *ABCD* §. 14. §. 16. samt tjänar til nedra beläggningen; därföre behöfves icke, at taflan tages ut utur formen, utan midt på beck-lack-och vax-taflan fästes allenast et blad spegel-folium *EFGH*, som är på alla sidor en tum mindre än bleck-formen *ABCD*. Taflan laddas på vanligt sätt, och stöten uttages, då man rörer med vänstra handen vid bleck-formen;

och

och med den högra utlockar en gnista på öfra beläggningen *EFGH*, eller på conducteuren *N*.

§. 21. Vid dessa taflor förekomma som ofast de ofvanföre §. 10. §. 11. omtalte förhinder för laddningen. Ty om den minsta öpning, blåsa eller spricka fins i sjelfva taflan, löper försöket ingalunda lyckligt af. Elictriser-kulans styrka visar jämväl nog tydeligt sin verkan härvid; ty om denna är starkare den ena dagen, än den andra, kunnade taflor som laddas väl den ena dagen, ibland spräckas, och slås igenom, vid första försöket en annan dag, då Electriciteten är starkare. Om sådant händer, är taflan skämd, och måste omsmältas.

§. 22. Alla dessa taflor qvarhålla laddningen ännu en god stund, sedan Electrisation blifvit slutad. Lacket håller laddningen ibland en hel dag: Emedlertid befinnes såsom något allmänt, at när stöten uttages af dessa taflor medan Electrisation ännu påstår, är den något starkare, än när Electrisation redan är slutad. Skilnaden emellan stötarnas häftighet, vid påstående Electrification och efter den samma, tyckes vara störst vid becket, men minst vid lacket. Häraf följer, at lacket behållit mera qvar af laddningen, än becket. Om dessa taflor tagas ut emellan sina beläggningar, så finnas de samma äga contraira Electriciteter, lika som en laddad glas-flaska. Och finnes härutinnan ingen mera skilnad, än den, som härrörer af en starkare eller mindre grad af dessa laddningar.

Försök med papper.

§. 23. Om en bok väl uttorkadt papper *EFGH* Fig. 1. lägges emellan tvänne fyrkantiga,

med Spegel-folium öfverdragne bråder *ABCD*, *IKLM*. och desse bråder pråssas vål ihop, igenom pålagda tyngder, kan den samma laddas, och åstadkomma stöt, på samma sått, som de öfriga kroppar, fastån den samma icke år sårdeles stark.

Förfök med olja.

§. 24. Fig. 2. Oljan år en flytande kropp som icke starkt propagerar Electriciteten. Hon kommer dårföre med de öfriga non propagantia åfven dåruti öfverens, at hon förmår åstadkomma den Electriska stöten, och at hon följakteligen kan laddas. Försöket anstålte jag på följande sått: Som af oljan icke kunde göras någon dylik tafla, som af de öfriga kroppar, och således den öfra belåggningen icke kunde låggas dåruppå, så tog jag en fyrkantig bleck-form *ABCD*, vid pass en aln lång och bred. Denna stäldes på et bord, vål horizontelt, och upfylldes med bomolja til en half tum. Den öfra belåggningen *EFGH*, hvilken bestod af en styf och fyrkantig bleck-plåt, eller af et med spegel-folium öfverdragit bråde, hångdes på fyra långa silkestrådar *aaaa*, och slåpptes så långt neder, at den rörde vid sjelfva olje-brynet, och blef således parallel med botten af bleckformen. Sedermera leddes en kåd *N*, ifrån conducteuren til öfra belåggningen *EFGH*, hvarigenom Electriciteten communicerades. På detta såttet, kan den mellanliggande oljan laddas, och stöten uttagas, om en person håller med vånstra handen i bleck-formen, och utlockar gnistor på öfra belåggningen *EFGH*.

§. 25. Stöten, som hår yttrar sig, år vål

nog

nog svag; men åndå tilråckelig, at kunna urskiljas ifrån en enkel Electrisk gnista, (sådan som hon visar sig, om man icke med ena handen håller i nedra belåggningen) och at således kunna tilskrifva oljan en Electrisk laddning. Hvilket tydeligare skönjes, om formen *ABCD* såttes på glasfötter och laddas, ty då visar formen såsom den nedra belåggningen, altid en contrair Electricitet emot den öfra, eller taflan *EFGH* och conducteuren *N*. För öfrigt möter man hårvid nog tydeliga förhinder för en starkare verkan. Ty efter oljan altid år blandad med mycket phlegma, förhindrar hon Electricitetens propagation icke til den grad, som årfordras til starkare laddning; utan hår finnes altjåmt de §. 11. omtalte förhinder, emedan den mellanliggande kroppen år blandad med heterogena delar. Ville man göra sig den omkostnaden, at taga större formar, samt upfylla dem med sådana oljor, som ej hålla så mycket phlegma, såsom terpentin och de öfriga olea destillata, år jag viss på, at man skulle kunna åstadkomma så starka effecter, som åstundades.

Försök med luften.

§. 26. Om tvånne, fyra fot långa, och tre fot breda, med spegel-folium öfverdragna trå-taflor *ABCD*, *EFGH*, uphångas på silkes-trådar, öfver hvarandra, til en tums distance; och dårmed i öfrigt förfares, på samma sått, som med de öfriga kroppar: så kan den mellanliggande luften laddas, och dårmed en tåmmelig stark stöt förorsakas. Taflorne *ABCD*, *EFGH*, åga efter laddningen contraira Electriciteter, och alla de öfri-

gå omftändigheter, fom finnas vid glafets och de andra kroppars laddningar, finnas jämvål vara i fit mått tilftädes.

§. 27. Vid deffa båda förföken med olja, och med luften §. 24. §. 26 bör jag påminna, at ftöten måfte uttagas medan Electrifation ännu påftår; ty, i vidrig händelfe, är den få fvag, at den knapt kännes. Hvaraf följer, at deffa flytande kroppar icke kunna hålla den undfångna laddningen qvar, fåfom de folida göra. De komma något mer öfverens, med de fönderftötta kroppar §. 14. §. 16. hvilka icke eller hålla någon ftark laddning qvar.

§. 28. Luftens befkaffenhet äger ftor influence på denna defs laddnings ftyrka; ju torrare luften är, defto ftarkare blir verkan, hvaremot en fuktig väderlek denfamma mycket förfvagar. Orfakerne därtil inhämtas lätteligen af §. 11. hvarföre ock detta förföket på vifst fätt torde kunna tjäna til et flags Hydrometer. För öfrigt utvifar detta förfök, at alla de vanliga Electrifka phænomener egenteligen äro laddnings-förfök, och grunda fig på deffa. Det är därföre dem emellan icke få ftor åtfkilnad, fom gemenligen tros. Vidare följer af detta förfök, at Electrifka experimenterne, åtminftone laddnings-förföken, fkulle kunna anftällas, om hela Electrifer-Machinen, jämte den öfriga Electrifka inrättningen, blefvo nedfänkte, uti något annat per fe Electricum; fåfom de nu äro aldeles omflutne och betäckte med luften.

§. 29. *Deffa äro de kroppar, hvarmed jag hit-*

in-

intils bäst tilfälle at anställa försök, och at åstadkomma en verkelig laddning. Jag tviflar ingalunda, at de öfriga kroppar, hvilka igenom gnidning undfå Electricitet, och således efter den allmänna lagen densamma ej mycket starkt propagera, jämväl skulle gifva denna verkan. Men vid de flästa af dessa kroppar, framter sig den stora svårigheten, at däraf icke lätteligen kan fås nog stora och nog täta taflor, och således de förmoner icke århållas, som §. 6. 10. äro omtalte. Emedlertid finnes ännu et annat sätt, at förvissa sig åtminstone därom, at de skulle kunna laddas. Ty efter förfarenheten intygar, at en laddad kropp altid äger contraira Electriciteter; och sedan omvändt: at alla sådana kroppar, som efter Electriseringen äga dessa contraira Electriciteter på deras motvända sidor, finnas vara laddade, och gifva stöt, så framt de äga en därtil skickelig täthet, storlek och tjocklek; så lärer sådant jämväl böra gälla vid de öfriga kroppar. Om därföre en liten kropp underkastas laddnings operationen, och sedermera finnes vara positiv på den ena och negativ på den andra sidan, så bör däraf slutas, at den samma verkeligen blifvit laddad, och därföre skulle kunna gifva en stöt, om dess laddning vore starkare, det är, om kroppen vore större. Om denna slutsatsens riktighet blef jag förvissad vid större delen af de ofvannämde kroppar. Ty innan jag företog försöken därmed uti stort, utrönte jag först vid mindre stycken, om de samma igenom laddnings operationen undfingo dessa contraira Electriciteter. Och sedan jag funnit, at detta träffade in, anställdte jag försöken med något större qvantiteter, hvilka då aldeles svarade emot min

förhoppning. Dessa små försök har jag företagit med tråd, bärnsten, colophonium, m. m. och gissar därföre med tämmelig vishet, at dessa kroppar uti större qvantiteter äfven ock måste gifva laddning och stöt, om ofvannämde förhinder därvid kunde undvikas. Som nu dessa äro allenast sådana kroppar, hos hvilka igenom gnidning en originel Electricitet upväckes, så tyckes däraf, och af alt det föregående med säkerhet kunna slutas:

1.) At icke glas och porcellain allena, utan, utom de ofvanföre nämde kroppar, *jämväl alla de öfriga per se Electrica*, och således nästan alla kroppar kunna laddas, och åstadkomma den Electriska eller Myschenbroekiska stöten.

2.) Efter alla de kroppar, som emottaga den Electriska laddningen, och til et bevis däraf gifva stöt, finnas äga contraira Electriciteter: så håller jag dessa contraira Electriciteter för et hufvudsakeligt requisitum vid laddningen, förutan hvilket den samma icke står at erhållas.

3.) Häraf följer vidare den nog besynnerliga satsen, at äfven de flytande kroppar, såsom oljor och luften, måste äga dessa contraira Electriciteter uti särskildta delar, så länge de äro uti detta laddnings tilståndet, på samma sätt som de ofvannämde glas- och svafvel-strata. §. 14. 16. 17.

4.) Som nu detta och alla de öfriga phænomener, som framte sig vid glasets laddning, jämväl visa sig vid alla de kroppar, som til en del äro nog genomtrånglige för Electriska materien, så kan man däraf ingalunda bevisa Glasets absoluta

im-

impenetrabilitet, hvilken Herr FRANKLIN därigenom velat faststälia.

5.) Emedlertid gifva sjelfva dessa försök vid handen, at uti dessa kroppar måste finnas någon slags impermeabilitet, hvilken athåller och hindrar materiens fria igenomgång. Ty efter contraira Electriciteter altid förstöra och släcka ut hvarandra, skulle de samma omöjeligen kunna stå länge ihop uti en och samma kropp, så framt däruti fans någon fri communication alla dess delar, och hälst ytorne emellan.

6.) Detta förhinder kan likväl icke vara något absolutum, efter vi finna at gnistorne ofta slå tvärt igenom dessa kroppar; utan måste vara något, som kan vara i större och mindre grad tilstädes; efter af de kroppar som verkeligen åstadkomma stöten, och altså äga en verkelig laddning, några behålla detta tilståndet längre än andra. Hvarvid utom dess befinnes, at de kroppar som längst hålla laddningen qvar, åfven ock vid samma storlek emottaga en starkare laddning. Detta kan ej på annat sätt förklaras, än igenom en lättare eller svårare communication båda ytorne emellan, hvilken mycket rättar sig efter kroppens täthet. Hos de flytande kroppar, uti hvilka de delar som äga contraira Electriciteter, och följakteligen attrahera hvarandra, snarligen kunna blandas, försvinner laddningen därföre som snarast.

7.) Såsom något besynnerligit bör härvid påminnas, at de kroppar som längst hålla laddningen qvar, emottaga den samma långsamast. Hvaremot de som snart mista laddningen, åfven snart

emottaga densamma. --Luften tyckes kunna lättas i detta tilstånd nästan i et ögnableck, ty om man i det §. 26. anförda försöket, med en blåsbälg sätter luften, som är emellan taflorne, uti en stark rörelse, och skaffar således altjämt nya particlar in emellan taflorne, finnes ändå laddningen ständigt vara tilstädes. Detta kunde gifva anledning at tro, at den mellanliggande kroppen gör härvid ingen ting til saken, utan at allenast bägge taflornas verkningar på hvarandra, äro orsak til denna effect. Men så visst det är, at taflorna göra mycket til saken, så ostridigt är därjämte, at den kroppen som ligger beläggningarne emellan, ändå härvid gör det mästa. Ty om där fants et vacuum taflorne emellan, skulle ingen laddning ske, efter Electriciteten då propagerades fullkomligen så väl ifrån den ena til den andra, som det sker, då taflorne ligga tätt på hvarandra, såsom försöken med luft-pumpen nogsamt intyga. Men et ännu tydligare bevis härpå kan inhämtas af de öfriga och solidare kroppar, efter dessa kroppar qvarhålla detta laddnings-tilståndet, fastän båda deras beläggningar tagas bårt, samt äro i stånd at sedermera åter meddela taflorne eller beläggningarne sina contraira Electriciteter. Dessa beläggningar behöfvas icke en gång til kroppars laddning; ty en glas-tafla kan lika väl laddas, om hon allenast flyttas in emellan tvånne spetsiga conducteurer, hvilka äga contraira Electriciteter, eller af hvilka den ena är Electrisk och den andra oelectrisk. I öfrigt blifva laddningens effecter vid några af dessa kroppar så starka, at desamma omöjeligit kunna tilskrifvas dessa beläggningar allena. Häraf tycker jag mig nog sannolikt kunna

slu-

fluta, at luften §. 26. verkeligen laddas, efter han är den kroppen, som ligger beläggningarne emellan. Om detta tycks vara obegripeligit, så lär följande phænomen ännu vara långt obegripeligare, samt tillika intyga, huru litet vår kunskap i denna sak ännu är tilräckelig at fullkomligen förklara dessa Naturens underbara verkningar.

8.) Om den Ceyloniska stenen Tourmalin, eller Lapis Electricus, kastas i kokhet vatten, upväckes i honom en originel Electricitet. Denna Electriciteten är altid positiv på den ena och negativ på den andra sidan. Efter det som ofvan omrördt är, kan denna stenen således anses, såsom ägande en liten laddning. Om man gifver denna stenen tvånne små beläggningar, jämte därtil hörande små conducteurer, undfå dessa små conducteurer contraira Electriciteter af de motvände sidor på hvilka de röra. En liten kork-kula spelar därföre dem emellan af och an, på samma sätt som detta händer vid et laddadt glas. Om dessa små conducteurer föras emot hvarandra, och således den Electriska cirkelen formeras, försvinner och fläcknar, som vanligen, all Electricitet. Ty efter FRANKLINS theorie går Electriska materien då öfver ifrån den positiva sidan til den negativa, och återställer jämnvigten i stenen. När detta är gjordt, och man å nyo skiljer dessa små conducteurer åt, skulle nu all Electricitet vara på samma sätt utsläckt, som det vid de öfriga laddade kroppar händer. Men här visar sig den märkvärdiga omständigheten, at dessa små conducteurer undfå hvar och en sin förra Electricitet igen, til samma

grad,

grad, som förut. Dessa contraira Electriciteter släcka altså icke ut hvarandra på samma sätt, som vid de öfriga kroppar, och hvilken utsläckning, som sagt är, förklaras igenom materiens öfvergång; därföre kan icke eller afgöras om detta lilla laddnings-glaset, skulle gifva någon stöt, om det samma ägde en därtil tilräckelig storlek; Utan jag tror, at denna utsläckningen sker på et ännu helt obekant sätt,* som hädanefter blir en probersten för alla Hypotheser, som om laddningar och contraira Electriciteter kunna framställas.

Upl. d. 2 Dec.

RON och FÖRSÖK,

Med Mineraliske Gelatiner och uplöselige glas, i anledning af en Röd Gås-stens-art från Ådelfors Grufvor.

Af

ANTON v. SVAB.

§. 1.

Den art af Gås-Sten, som jag här tår den äran at beskrifva, påminner jag mig ingenstädes hafva sedt, utan i Ådelfors Guld-Grufvor och tracten däromkring, så at han för den ortens egenteliga foster kan angifvas. Den faller mästedels öfveralt i tunna sken eller

blad

blad imellan Hornskifers klyfterne, men finnes ock i särskilde gångar och drummer, såsom i K. ADOLPH FRIEDRICHS Schacht vid nya Kron-Grufvan, där en sådan drum, af vid pass 1 tums bredd, sätter snedt öfver Gull-malmsgången; i hvilken senare händelse denna art likväl sällan är ren, utan inblandad med hvita och mång-färgade kalk-kristaller.

§. 2. Til färgen är den blekröd, nästan som en lösbränd tegelsten, men våt liknar den mer en Zinober: faller gran-grynig och mör, at den imellan fingren kan söndergnuggas. Desse gryn eller korn hafva små glänsande flata sidor, nästan som en viss Gips-stens art.

§. 3. För flam-eld med Blås-röret, mister den straxt dess röda färg och blir ljus grå, då äfven, så snart den är glödgande, klara phosphorescerande hvitblå droppar utsvettas, hvilka efter någon gäsning, nästan som Boraxens i eld, åter stadga sig, och blifva sedan ej mer så lättsmälte.

Sistnämde förhållande har gifvit anledning at räkna denne ibland Gås-stens arter, emedan den håruti, och i annat, som i det följande skal anföras, kommer öfverens med den af Herr CRÖNSTEDT i K. Vetenskaps Acad. Handl. 2:dra quartal för År 1756 bekant gjorde och beskrefne Zeoliten, ehuru dock denne är långt ifrån at vara fri för främmande inblanning, när den fås som renast.

Til groft pulfver söndermalen och i Degel utan tilsats anblåst ¼ at en tima, smälter ej; utan gyttrar sig samman til en ljusgrå massa, som när-

mast

mast Degelens botten år tåt, men ofvan och midt uti grynigt tilhopa bakad.

§. 4. När skedvatten på den obrånde stenen drypes, visar sig en håftig, men strax åter uphörande gåsning, hvaraf man lått kan förledas at taga den för en kalk-art. Jag ville lösa den, at få reda på dess inblanning jåmte kalken, och göt til den åndan i et spets-glas Skedvatten på något dåraf, som til pulfver förut var söndermalit. Efter en stark och hastig kokning, blef åter ält stilla i glaset. En half tima dårefter fants pulfret sjunkit til botten; men det ofvanstående Skedvattnet rödaktigt, samt half-transparent som en carneol, och sammanlupit, såsom stelnad stårkelse eller gelée, så at glaset kunde stållas omstjelpt, ja stötas och skakas, utan at någon vidare rörelse, ån en darrning dåruti mårktes.

Detta gaf anledning til flere försöks anstållande på denne art, så vål med saltpetters, som vitriol- och köksalts-syrorne, med hvilka allà utslaget blef det samma, dock syntes sammanlöpningen til gelée gå skyndsammast för sig med det förstnåmde. Stark vitriol-olja angriper vål och coagulerar pulfret i förstone; dock utan at sedan sårdeles vilja solvera det, eller visa förenåmde phænomen; men om hon med rent vatten til flera delar upspådes, eller ock om Spiritus vitrioli tages til försöket, går lösningen och sammanlöpningen til geléé för sig, lika som med de öfriga Mineral-syrorne. Med distillerad Vinåtticka, har detta icke velat lyckas. Hon angriper vål och löser Zeoliten, men går ej til gelatina dårmed. Jag lâmnar dâthân, hvad med et rått a-

ce-

çetum acerrimum i långlig digestion kunde åstadkommas.

§. 5. Jag hade i Vintertiden vid stark köld lämnat i fenstret et glas med utspådd vitriol-olja på pulfver af denne Gås-sten. Efter några dagar fants menstruum stelnat, och på dess öfra bryne viste sig uphögde små med spitsen upåt stående coniske kupor, som bestodo af sammanflötande strålar i hvarje kupas medelpunkt, hvilka spridde sig til omkretsen, såsom radierne i en regulus Antimonii stellatus. En figur, som ren Gås-sten måstedels antager, når intet hinder är i vägen för dess anskjutning.

§. 6. Det är bekant, at en del glas, i synnerhet bouteiller, af syror angripas och lösas. För flere år tilbaka är mig händt, at då jag någon tid haft skedvatten stående i en flaska af brunt bouteille-glas ifrån et visst Glas-Bruk här i Riket, har därvid yttrat sig samma phænomen, som (§. 4.) är anförd, at flaskan, som var ansenligen tjock, blifvit förtärd, och å en del ställen tunn som et äggeskal, samt alt skedvättnet til gelée förvandlat. På bouteiller ifrån et annat inrikes Glasbruk, hade Ost-Indiska Compagniet i Göthe-borg til skeps-provision låtit aftappa Renskt Vin, hvilket innom kårt tid fants grumligt och skämdt, utan at man därtil visste orsaken. Detta blef mig vid genomresan berättat, då jag lät hämta något af Vinet, fällde det med oleo Tartari p. d. och smälte præcipitatet åter til bouteille-glas, hvilket var fullt bevis, at Vinets syra uplöst glaset.

§. 7. Desse händelser (§. 6.) jämförde med rö-

rönen (§§. 4 & 5) gåfvo skälig misstanka, det torde glasets felaktiga egenskap at angripas och lösas af syror, förorsakas och böra härledas af vissa sand- eller sten-arter, som utaf okunnighet om deras elaka verkan uti Glas-satserne medtagas och inblandas, til hvilkens saks närmare utrönande de här följande försök äro anstälde:

N:o 1. Herr Doctor POTT uti sin Lithogeognosies första del pag. 12, måler om en viss proportion af Kalk och Lera, den han ej utsätter, hvilken i stark och tilräckelig eld ger en gul eller gulgrön, dock mästedels grönaktig genomskinlig och tråffeligen hård massa.

I anledning håraf blandades fin rifven hvit Cölnisk eller pip-lera och släckt Gottlands kalk, hälften af hvardera väl tilsammans, och smältes i Degel för en god pust i Äskjan på ½ times tid til et glas, som hade alla förenämde egenskaper, samt var rätt skönt, fritt för blåsor och så hårdt, at det gaf eld för stålet, nästan som flinta. Detta glas sönderkrossades til et groft pulfver, hvarå gjöts vitriol-olja med flera delar så mycket vatten utspädd. Altsammans omrördes väl och ofta med en träpinne, at vitriol-oljan, som gärna sjunker til bottnen och coagulerar pulfret, väl blef blandad och desto bättre kunde angripa. En vidrig svafvel-lukt upsteg därat, men ingen gäsning kunde märkas. Sedan glaset vid pass 1 dygn stått orört i varma kammaren, hade pulfret satt sig til bottnen; men det däröfver stående menstruum fants klart och til gelée stelnat, likasom i §. 4. förut är mält. Detta glas förhölt sig på samma sätt med saltpetter och koksalts-syrorne, dock

utan

utom at de förut med vatten blefvo upspädde, eller at någon lukt däraf märktes upstiga.

N:o 2. Samma blanning (N:o 1.) icke smält, utan allenast i stark hetta sammanbakad, gaf en mör massa, som med Mineral-syrorne på förenämde sätt behandlad, vände dem åfven, utan någon märkelig gäsning, til et mjölkigt gelée, dock på längre tid, samt ej til den myckenhet, som glaset N:o 1.

N:o 3.	Lera	5	= 70.
	Kalk	3	= 42.
	Borrax	2	= 28.
		10	= 140.

detta smältes til klart glas, hvilket med Mineral-syrorne gelatinerar som N:o 1.

N:o 4.	Kalk	3	= 84.
	Borrax	2	= 56.
		5	= 140.

detta til klart glas, hvars förhållande med Mineral-syrorne, såsom N:o 1 & 3.

N:o 5. En Svänsk lera ifrån obekant ort, til färgen ljusgrå, som genom häftig gäsning med syror röjer dess inblanning af kalck, försöktes obränd med Mineral-syror, men ville ej gelatinera.

N:o 6. Ren Cölnisk lera bränd och obränd, med syror som N:o 1. behandlad, angripes föga och ger intet spor til gelée.

N:o 7. Ren kalk gäser, som bekant är, starkt med alla syror; men ger med de Minera-

liſke intet gelatinöſt våſende, utan med acido vitrioli ſpetſige ſelenitiſke criſtaller, jämte det at hvad af kalken ej löſes, blir en terra ſelenitica eller Gips: med ſaltpetter-ſyran en neutraliſerad ſolution, ſom ej låter bringa ſig til criſtaller: med acido ſalis communis, et ſal ammoniacum fixum.

N:o 8. Gips, ſom är en af naturen med vitriol-ſyra ſaturerad kalk, röres ej vidare af acidis, eller låter genom något mig ännu bekant handgrep bringa ſig til gelée.

N:o 9. Qvarts 5 = 70.
Kalk 3 = 42.
Borrax 2 = 28.

10 = 140. delar til glas ſmält, ſom N:o 1, gelatinerar intet.

N:o 10. Qvarts 9 = 63.
Kalk 7 = 49.
Borrax 4 = 28.

20 = 140. delar til glas, hvars förhållande, ſom N:o 9.

N:o 11. Qvarts 2 = 56.
Kalk 2 = 56.
Borrax 1 = 28.

5 = 140. delar til glas, af förhållande, ſom N:o 9 & 10.

Anmärkning. Ehuru deſſe trenne näſt föregående glas ej gelatinera, angripas de dock och löſas til någon del af Mineral-ſyrorne, i ty, då de til groft pulfver ſönderſtötte därmed några dygn blifvit digererade, ſamt menſtrua ſedan afhällas, fil-

filtreras, upspädas med tilräckeligit vatten och med oleo tartari p. d. satureras, faller därutur något præcipitat, som visar sig ymnigare i den mon, som mera Kalk och mindre Qvarts gått in i satsen.

N:o 12. Kalck 3 = 60.
Qvarts 2 = 40.
Borrax. 2 = 40.

7 = 140. delar. Smälter til glas, hvilket gelatinerar som N:o 1.

N:o 13. Qvarts och Kalk, hälften af hvardera, kunna utan tilsats ej bringas at flyta, men baka sig i häftig eld samman til en massa, som ej gäser med syror, och af de Mineraliske angripes samt går med dem til et gelatinöst väsende.

N:o 14. Brun Horn-eller Böss-flinta och Kalk, lika mycket af hvardera, smälta utan tilsats lätt til glas, som med Mineral-syrorne äfven gelatinerar.

N:o 15. Grof-speglig Feltspat (Spatum Scintillans) och Kalk, til lika delar sammanblandade, flyta utan tillsats än lättare til klart glas, hvilket med Mineral-syrorne ger ymnig gelatina.

N:o 16 Fluss-spat och Kalk, hälften af hvardera, smälter ganska lätt til glas, som dock ej blir klart, utan opakt och gulgrått, samt med Mineral-syrorne häftigt gelatinerar.

Anmärkning. Til alla föregående försök är Gottlands-Kalk brukad, hvarjämte man äfven anstäldt några rön med Kalk af brände Ostron-

skal; utan at emellan denne Animaliske och Berg-kalken i desse förhållander funnits någon märke-lig skillnad.

N:o 17. Grönt gement glas och svart-brunt bouteille-glas, bägge ifrån obekante Glas-Bruk, med Vitriol-syra, såsom N:o 1 måles, digererade, viste ej tecken til gelée; dock når menstrua, sedan de några dagar stått på glas-pulfren, med oleo tartari p. d. efter behörig upspädning, saturerades, funnos sedimenter därutur præcipitera sig, och det måst af bouteille-glaset.

N:o 18. Hel- och half-Cristall, vid Stockholms Glas-Bruk tilvärkade, och på samma sätt, som N:o 17 försökte, gåfvo hvarken gelatina eller præcipitat.

N:o 19. Ädelfors röd Glas-sten (§. 1.) . . . . 10 = 50.
Qvartsig lättflytande
Järnmalm ifrån samma ort . . 5 = 25.
Björk-aska . . . 5 = 25.
Alkali Fixum . . 8 = 40.
28 = 140. delar
smältes til glas, som af Mineral-syrorne löstes och gick med dem til gelatina, lika som N:o 1.

N:o 20. En svart, järnig och klyftig bergart, som uti Svenska Grufvor ofta anträffas och kallas Trapp- eller Tegelsköl, somligstädes af färgen äfven Svartskö1, är så lätt-smält, at den utan tilsats går til glas, hvarföre den ock vid Glas-Bruken, under namn af Schwartz-stein, tages med i satsen til bouteiller. Denne art utan tilsats smält til et svart glas och som N:o 1, med Mineral-syrorne

di-

digererad, angripes ej, eller visar något spår til gelatinering.

N:o 21. Ren grof-speglig fält-spat, glödgad och i vatten afsläkt, at desto lättare kunna söndermalas, i 2 månaders tid digererad med upspädd vitriol-olja, til dess hon genom afdunstning åndteligen var blefven hel stark, viste, då menstruum med oleo tartari var saturerat, allenast et moln, som åndteligen satte sig til bottnen, och torde så mycket böra tilskrifvas den jord, hvilken oleum tartari p. d. gemenligen innehafver, som någon egentelig uplösning af Felt-spaten.

N:o 22. Aska af en aldrig flottad björk-ved, som sigtad, med varmt vatten på det nogaste utlakad och torkad, röjde icke dessmindre sin Kalk-art genom gäsning med syror; anblåstes utan tilsats i 40 minuter för en god pust i slutit käril; var fluten til grönt glas in vid Degelens bräddar; men midt uti ännu osmält, lös och mjölig. Detta glas angreps af diluerad Vitriol-olja, blef hvitt och svällde up samt gelatinerade åndteligen som N:o 1.

N:o 23. Wäl calcinerad och sedermera med varmt vatten utlakad Ormbunke-aska gäste sedermera ej med syror: flöt fullkomligen på 24 minuter til grönt glas, som med upspädd vitriol-olja ej gick til gelée, utan förhölt sig vid menstrui saturation med oleo tartari p. d. som N:o 21.

§. 8. Vid desse gelatiner (§. 4. och §. 7. N:o 1. 2. 3. 4. 12. 13. 14. 15. 16. 19. 22) är vidare följande at märka:

1:o När rätta proportion af menstruum emot glaset är träffad, börjar det förstnämde at alt mer och mer bli tjockt och limaktigt. Glas-pulfret svåller jämväl, och intager en större rymd. Man måste därföre då akta sig, at vidare omröra det, så framt ej alt skal stelna i en grumlig eller opak massa. Ju längre Gelatinerne få stå, at småningom afdunsta; ju mer de stelna, sammantorr-ka och krympa, til dess de få en consistence och hårdhet, ungefärligen som Kalkspat, men spric-ka gemenligen och äro dessutan i sig sjelf klyfti-ge och sköre: falla i brottet skålige och glänsan-de som glas eller hornflinta: behålla genomskin-ligheten; men blifva likvål något dunklare vid sammantorkningen.

2:o Kunna frias ifrån deras uplösnings-medel genom edulcoration, och det antingen medelst vattens gjutande på den stelnade massan hel, eller ock at gelatinerne, då de ännu äro som et tjockt lim, med distilleradt vatten upspädas och sönder-klappas samt lämnas at sätta sig, hvarefter vattnet afhälles och annat åter i ställe pågjutes, til dess ingen syra däruti vidare spörjes. Man kan sedan låta gelatina sätta sig i glaset, sluteligen afhälla vattnet och låta henne torrka: eller ock skilja vattnet därifrån genom sil-papper, då alt hälles uti filtrum. Det gelatinöse väsendet förlorar därige-nom intet sin limaktighet, och blir icke dess min-dre hårdt och sammanhängande, sedan det fått torrka, dock synas de gelatiner, som i hela styc-ken äro edulcorerade och fått hårdna, blifva nå-got fastare.

3:o Gelatina (§. 7. N:o 1.) torrkades i helt stycke och gaf jämte til smaken sure efflorescencer, formelige Alun-Cristaller på dess öfra yta, hvilket åfven tjänar til bevis och styrka föt Doctor Potts satts, at en lerjord är grundämnet i Alun, och genom vitrification ej förlorar dess egenskap, at med vitriol-syran åstadkomma detta salt. Det är ock händt, at då desse gelatiner mycket blöte i kölden någon tid fått stå orörde, har, under deras coagulation, Alun i stora Cristaller däruti ej allenast öfverst, utan ock midt uti och på botten anskutit. De öfrige gelatinerne gåfvo vid torrkningen inga Cristaller, utan allenast nyss förenämde efflorescencer, och deras athållningar voro syrlige solutioner, som filtrerade, vid afdunstningen åfven satte i flocculent form et aluminöst våsende, hvilket förmodeligen för det öfverflödige acidum ej rått kunnat anskjuta. Däruti torde ock finnas någon inblanning af Kalk, som gör dem selenitiske. När uplösnings-medlet är för öfverflödigt, får gelatina ej rätt consistence, utan sätter sig på bottnen i form af slem, som svårligen vil hårdna, då det genom athållning skiljes från menstruum, och deliquescerar sedan i luften til den del, som Vitriol-syran är för öfverflödig, hvilket i synnerhet hände med Musselkalk och Fluss-spat så (§. 7. N:o 16).

4:o Medelst tillsättning af Koppar-kalk uti en blanning, och calcinerad färge-Cobold uti en annan af glas-satsen (§. 7. N:o 1.) ficks af den förre et rödaktigt glas, som vid uplösningen med vitriol-syra gaf dess gelatina en Celadon eller aquamarin färg, och med den senare eller Cobol-

den et blått glas, hvilkets färg af menstruo förvandlades, at gelatina blef rosenröd. När desse geléer sedan blefvo edulcorerade, utlakades tincturerne tillika med upplösnings-medlet, så at knappast något spor däraf blef öfrigt.

5:o De edulcorerade och torrkade gelatinerne hafva den synnerliga egenskapen, at med stor häftighet draga til sig våtska och i det samma med en smäll springa sönder, hvilket händer med styckerne däraf, hvarje gång någon våtska kommer därtil, sedan de förut fått torrka, och det til dess alt til en fin sand sönderfallit. At förekomma detta, är försökt, at stöpa dem i solutio salis ammoniaci fixi, Kalkvatten, olja, samt uti annat som tunt lim tjocknadt gelatin-vatten, men utan någon verkan: enda medlet at betaga dem denne egenskap, är en ganska sakta upeldning och därpå följande stark glödgning, vid hvilket de ock något sönderbrista, dock de samme mindre, hvilka långsamt och i hela styckén fått hårdnas; men de stycken, som en gång varit väl genomglödgade, draga sedan ej vidare våtska til sig eller brista sönder; utan blifva då tämmeligen hårde och likna mycket en naturlig stenart.

6:o När gelatinerne äro väl edulcorerade, röras eller lösas de ej vidare hvarken af våtskor, syror eller alcalier. Men om de efter glödgningen (N:o 5.) i slutit käril ½ timas tid för en god pust anblåsas, blifva de til ytan glaserade och svessa samman, utan at rätt flyta, möre, i brottet mjölige, samt en fin bränd Kalksten liknande; hafva för öfrigt dock ej en kalks egenskaper,

per, i ty de hvarken bli heta, eller släcka sig med vatten, ej eller gäsa med syror.

§. 9. Af föregående rön gifves anledning til några slutsatser och anmärkningar, hvilka förmodas kunna tjena til efterrättelse och nytta vid Glasbruken, samt därjemte leda in på en ny omtanka angående Naturens väg, at framalstra Stenar.

a.) Rönen (§. 7. N:o 1, 2, 3, 4, 12, 13, 14, 15, 16.) visa, at glas och med stark eld sammanbakade blandningar, i hvilka kalk gådt in, för någon viss och betydande del, af de Mineraliska syrorne angripas och lösas, och det således, at kalken tillika med någon del af de tilsatte ämnen likasom utdrages, eller segras utur massan, och går med syran til et gelatinöst väsende. Hvarvid i synnerhet förekommer såsom nytt och sällsamt, at glaset (§. 7. N:o 1.) af tvänne hvar för sig eldbeständige kroppar i starkaste hetta, utan tilsats af något salt, sammansmält, hvilket i hårdhet, glants och fasthet kommer en naturlig genomskinlig ädelsten så nära, och därföre af Herr Doctor POTT kallas konstens Mästerstycke, på detta sätt så plötsligen af desse syror uplöses och förstöres.

b.) At kalk utur alla 3 naturens Riken, i detta målet är sig lik och åstadkommer enahanda egenskap i Glaset, intygas (§. 7. N:o 16 och N:o 22).

c.) Emot denne glasets felaktiga egenskap är tilsats af Qvarts eller Kisel det kraftigaste medlet, ty i den mon, som mer däraf går in i massan, blir glaset beständigare emot syror (§. 7. N:o 9, 10, 11).

 d.) At

d.) At en mårkelig skillnad år emellan Qvarts samt Hornflinta och Feltspat, ehuru de tvänne sista gifva eld för stålet åfven som den förstnämde, och dårföre råknas under en och samma class, å daga lågga rönen (§. 7. N:o 13, 14, 15, 16). i ty at Qvartsen ej kunnat bringas i fluss med den tilsats af Kalk, hvarmed Flintan och Feltspaten lätt flutit. Dårjåmte har jag mårkt, at liquor Silicum af Hornflinta beredd och præcipiterad med Mineral-syror, går til en gelatina af förut nåmde egenskaper, som gifver anledning at tro, det Kalk ingått i denna stenarten vid dess danande (*a*).

e.) At Gås-sten gelatinerar med Mineral-syrorne, (§. 4.) år en ny denne arts egenskap, som tråffar in hos de flåste, dock ej hos alla. I GUSTAFS-Grufvan vid Gustafsbårgs Kopparverk i Jemteland brytes en Zeolit, af anseende som Eisenblute, med ortogonale strålar emot dess yta, som gåser i elden; men ej går til gelée med förenåmde acidis.

f.) Trapp-Tegel-eller Svartskjöl år god och låker i bouteille-sats (§. 7. N:o 20.) och det

g.) framför utlakad Byk-aska, (§. 7. N:o 22), som måst brukas, och ej kan låtteligen förmå bringa med sig i fluss så stor del af Kisel-sand, som til dess Kalkjords saturation i et beståndigt glas erfordras.

h.) Ormbunke-askan dåremot år i glassatser den måst lått flytande och såkraste (§. 7. N:o 23).

Anmårkning. Uti de Franske Memoires de l'Academie des Sciences, för år 1727 åro af Herr Du Fay åtskillige rön införde, angående med syror

lösli-

lösligit och gelatinerande glas, hvaraf vil slutas, at glas af färska träns aska (cendre de Branches vertes fesches) emotstå syror, hvaremot annan och i synnerhet flottveds-aska skal gifva et af syror lösligit glas, och det, som menes, at den orsak, at genom flötningen det medelsalt, som grå naturligen innehafver, skal vara förstördt och utlakat, så at det blifvit til större delen alcaliskt. Med all den högagtning, som Herr Du Fay, såsom en förnuftig och årfaren Natur-forskare, förtjänar, har man svårt at i detta mål gå in på hans mening. Det synes sannolikare, at förenämde felaktige egenskap i Hans glas bör tilskrifvas Askans kalkjord, som med syror löses och gelatinerar af den grund, som nåst förut (*Lit. g.*) är nämd, eller at sanden, om hvilken han ej gjordt sig någon misstanke, varit Zeolitisk, och därtil vållande (§§. 4 & 7. N:o 19), hvilket senare dock icke lätteligen kan förmodas, emedan Han med samma sand äfven säger sig hafva tilverkat godt och förswarligt glas. Detta bestyrkes jämvål at det gröna och bouteille-glaset (§. 7. N:o 17), hvilka vanligen tilverkas med ask-tilsats in substantia i deras blanningar, och därföre något af vitriol-syran blifvit löste. Däremot Stockholms hel och half-Cristall, i hvilka ingen Kalkaktig Jord inbringas, ej det minsta af bemälte syra blifvit angrepne. (§. 7. N:o 18).

i.) Til Kalkens beredande på det sätt, at den med Mineral-syrorne icke gå til en gelatinöst wäsende, är nödigt at med någon annan sten-jord eller förglasande saltart genom smältning eller sammanbakning i stark eld, så förena och förwara

den,

den, at ingen gåsning med acidis mera märkes; (§. 7. N:o 1, 2, 3, 4. 12, 13, 14, 15, 16, 19, 22). En sådan förening finner man i Zeoliten af Naturen gjord, hvilken, ehuru då den är ren, ej efferveserar med syror, likväl kan slutas vara kalkaktig för den del däraf som gelatinerar, och det af analogie med nyssnämde rön §. 7. Ty at Ädelfors Gås-sten, vid skedvattens påslående, visar hastig och åter strax uphörande effervescence (§. 4.) säger intet annat, än at den til deharnes yta är smittad af et kalk-os, som utvårtes lodar därvid och förmodeligen sammanbinder dem; men ej går in i deras grundblanning. Och hvad angår den kalkaktiga leran (§. 7. N:o 5.) så är ej tvifvel, at den ju gelatinerat, om den blifvit brånd, eller smält, så at kalken däruti ej effervescerat med syror.

k.) Det är sannolikt, at Naturen, som i sina underjordiska gömmor har både kalk och vitriol-syra, på den våta Cristallisations vägen äfven tilverkar Zeoliten, hvilken då den är ren, och obehindrad får antaga dess specifike figur, anskjuter i sådane Cristaller, som genom konsten af gås-sten fås och (§. 5.) finnas beskrefne. Men at denne således i gelatinös form Cristalliserade Gås-sten ej åter kan uplösas af Mineral-syrorne, är et problem, det jag ännu så litet vet at utreda, som den frågan: Hvarföre icke alla Gås-stens arter med dessa syror gelatinera? (*Lit. a.*)

l.) De med gelatinerne (§. 8.) vidare anstälde försök, äro gjorde i affigt at utröna, om til äfventyrs detta torde vara Naturens väg, at tilverka Flintstenar, som gemenligen finnas i Krit-

värgen, och hvilka vid någon tilkommen Mineral-syra af en på-särdeles sätt eller genom främmande inblanning modificerad kalkjord skulle kunna förmodas vara framalstrade. (*Lit. d.*

Kongl. Academiens värde Ledamot, Herr Archiatern och Riddaren LINNÆUS, är den förste, som jag vet vara fallen på den tankan, at Flintan kunde hafva sin uprinnelse af kalk eller krita, i anledning af deras samfäldte lägen, hvilken sats af desse försök synes få nog sannolikhet och styrka. At något sådant gelatinöst väsende naturligen i jorden finnes, har man anledning at tro af Terra Lemnia, en brun lerart, hvilken i brottet liknar desse gelatiner, och har med dem den gemensamma egenskapen, at draga väta til sig, samt sedan hastigt och ofta med en liten knall sönderspringa. Desse gelatiners glasiga anseende i brottet, sedan de blifvit edulcorerade, torre och glödgade (§. 8, 5:o): deras beständighet i elden, samt emot syror och alcalier (§. 8, 6:o) visa nog likhet med Hornflintan, hvilken i stark eld, äfven som desse, blir opak, mör, hvit och af Kalkartigt anseende. Hufvudskillnaden emellan Hornflintan och desse konstens tilverkningar består däruti, at den förre är hårdare samt ej drager väta til sig eller söndersmälar som gelatinerne, innan den blifvit glödgad; (§. 8. 5:o). Mon denna skilnad icke mycket torde ankomma på et långsammare och annat torknings-sätt, som Naturen har sig förbehållit och konsten ännu ej funnit på at efterapa? Mon kalken i förlättning med vissa kroppar och i vissa proportioner icke torde gifva hårdare och Flintsten mera liknande gelatiner?

hvil-

hvilket senare jag af mina försök har någon anledning at förmoda. Imedlertid äro i desse afsigter åtskillige rön tilställde, som fordra flere år och en längre tid, än at deras utslag nu kunna angifvas; hvarföre jag nödgas förbehålla mig den åran, at framdeles för Kongl. Academien få upgifva, om därigenom något mera ljus i detta mörka och dolda ämne kan vinnas.

m.) Som en fråga, den jag ännu icke kommit at undersöka och altså ej eller vet at besvara, kan upgifvas: Om icke den brände Gipsens hastige sammanlöpande och hårdnande, då den med vatten upblandas, torde äfven ankomma på något gelatinöst gluten af samma beskaffenhet, som det här ommälde? Zeoliten liknar til anseende mycket en Gips-sten. Den sistnämde består af Kalk och Vitriol-syra, hvilka bägge til et geleeaktigt väsendes formerande årfordras. Det är altså sannolikt, at sedan genom bränningen något hinderligit blifvit undanrögt, acidum vitrioli, som står i en viss och til ändamålet tjänlig proportion emot kalken, blir ledigt at kunna taga til sig vätskan, och få så hastig ingång uti kalkjorden, som til Gipsens skyndsamma coagulation årfordras.

§. 10. Til slut af denna handling kan jag icke undgå at anmäla, huru mig blifvit berättat, det skal en Fransk Auctor, hvars namn jag ej ens hördt nämnas, i någon tryckt skrift tagit sig anledning at criticera, hvad Herr Archiatern och Riddaren LINNÆUS i dess Skånska Resa pag. 363 och 364 anfördt, om et af mig gjordt Glas, som

som deliqvescerar och med Victriol-olja går til gelée, med hvad mera; i det förenämnde Auctor fäst sin upmärksamhet endast vid Liquor silicum, som icke för något nytt och obekant bordt antagas och uptecknas; men ej vid gelatinerandet med Vitriol-syran, som här hände, då man tagit gemen bösse-flinta til processen (§. 9. d). Om meningen af det anförde stället vore sådan, som den här vil förtydas, hade critiken rum, ty at en med alcali öfversatt Kisel smälter til glas, som drager til sig fugtighet och flyter per deliquium, är ju en gammal och alla begynnare i Chymien kunnig sak, den jag haft ringa heder af at vilja utgifva såsom min upfinning, hälst för en Man, hvårs namn allena förslår til dess låford i Naturkunnigheten. Missförståndet härrörer däraf, at Herr LINNÆUS icke funnit nödigt at tydeligen och med alla omständigheter beskrifva desse föregående rön, som jag då redan börjat och til en del för honom yppat, innan de af mig blifvit vidare utarbetade och kundgjorde. De äro sedan den tiden efter min lägenhet och omständigheterne skiftevis lämnade och återtagne. Om de någonsin komma den obekante Auctoren tilhanda, täcktes han sjelf dömma, huru vida de äga gemenskap med den bekanta liqvor silicum eller såsom något mindre allmänt böra anses.

Sätt at utspisa 30 små-enbetes Sommarlass Hö, til föda för 60 stora och små Boskaps kreatur öfver vintern, flera år försökt.

Ingifvit af

LORNS WOLT. ROTHOF.

På Högl. Kongl. Commerce-Collegii befallning, reste jag, år 1754, omkring Elfsborgs Län på en Schäferie-undersökning, då jag ibland annat, efter mig gifven instruction af Herr Commerce-Rådet och Riddaren ALSTRÖMER, gjorde mig underrättad om Länets Hushållning, och frågade allestädes efter käcka Landt-Hushållare. Länets Provincial-Schäfer Herr SVEN KLEWERSTRÖM utviste i synnerhet en af dess grannar LARS ANDERSSON i Tränningen, Närunga Socken och Gåsene Härad i Westergöthland.

Denne bebor et åttondels Kronohemman, som i Soldatlön räknas för en fjärding; därpå hushållar han så, at han med 20 högst 30 små enbetes sommarlass hö kan öfver vintern framföda 15 á 20 stycken stor boskap, och 40 á 60 Getter och Får; Hölassen äro ej större, än at 3 kunna utgöra et Uplands eller Södermanlands tvåbetslass, och 2 väl rymmas uti en ordinair Hö-kärra, som drages af en häst i Westmanland och Dalarna. Då jag år 1754 om hösten talte första gån-

gen

gen med Lars Anderson, var han finnad föda 14 Boskaps-kreatur, 30 Får, 12 Getter och en Häst, fastän hans förråd af hö ej var mer än 20 små lass. Förledit år 1757, som var et af de sämre hö-år, inbärgade han något mer än 20 sådana lass. Detta år 1758 var förberörde Provincial-Schäfer hos honom d. 23 April, och räknade i hans Ladugård 28 st. fullgoda får af Spanska slaget, 17 st. lamb af samma sort, 28 st. getter med 16 killingar, 16 boskaps-kreatur och en häst, alla ganska väl framfödda.

Lars Andersons Hushålls-grep är detta: Tidigt om våren och hela sommaren öfver in på sena hösten, så ofta andra syslor ej hindra, [illegible] och bärgar han tilhopa allahanda växter på [illegible] och Mässar, som ingen annan vårdar; säs[illegible]ung (a) som på Gottland och i Dalarna kallas Grån; Ängul (b) som ock kallas Harull, Harduhn, Madun etc. och Kråkris (c); Blåbärs-Odon-Ljung- och Tranbärs-ris (d), Pors (e) m. m. Hvad som växer i sjöstränder, Hvass, Rör och Säf alla slag, samlar han äfven, och allahanda slags löf. Med frö och knopp af hö och Ljung läckar och vänjer han kreaturen, ifrån det de äro unga, at äta detta sträfva fodret. Alt hö skakas, och smått hö riflas, at få fröet därifrån. Han tröskar Ljungen på logen, såsom säd, at få frö och knopp däraf, hvilka fröslag och knopp sedan torrkas och malas på vatten-qvarn til mjöl, som tillika med agnar strös på omnämde grofva slags foder och på halm, samt gifves alla slags kreatur, som efterhand äta

X det

(a) Erica Vulgaris & Tetralix. (b) Eriophora, (c) Empetrum nigrum. (d) Vaccinia, (e) Myrica gale.

det gärna och lämna endaſt de grofvaſte ſkjälkar, hvilka ſedan nyttjas til ſtrö under boſkapen, hvaraf blir gödſel. Det lilla förråd af ordinairt hö blandas däribland, ſå långt det räcker. Boſkapen får gå ut och dricka efter vanligheten, om det ej är alt för elakt väder; men deſsutan vatnar han den hvar afton klockan 9, ifrån den förſta December til Martii månads ſlut, hvilket hjälper at tugga och ſmälta denna torra födan. Vatnet bäres in i fähuſen at blifva köldſlagit, hvilket LARS ANDERSON med rätta håller före vara en angelägen ſak.

För vid paſs 20 år ſedan ſkaffade han ſig afvel[illegible]t ſtörre Boſkaps-ſlaget, hvilket han ſedan ſtå[illegible]nderhållit, ſå at han, oaktadt det magra[illegible]t, har ſtörre både kor och oxar, än någon af deſs grannar: i anſeende hvar til, hans Boſkap ock altid vid förſälgningen värderas högre. Han var den förſta Bonde i orten, ſom ſkaffade ſig en god afvels-bagge, til det förra grofva Fåra-ſlagets förbättrande, hvarmed ſå lyckats, at ſedermera 84 fullgoda Afvels-baggar och 30 fullgoda Tackor blifvit ifrån hans lilla gård til näſtgränſande ſocknar utſpridde.

Den männiſka, ſom är kräſligt upfödd, tvinar och dör bårt, när goda dagar uphöra; men Dalkarlen mår väl af barkbröd och hafrekaka. Så kan det ock vara med boſkapen.

Man kunde tänka, at omnämde LARS ANDERSON bebor en ſädesbördig gård och at han af början varit rik, emedan han vågat ſådant förſök; men tvärt om: Han var en fattig dräng och gifte ſig

sig med en fattig piga, som bågge ingen ting ärft eller förvärft. Hemmanet har han uptagit ur ödesmål; sämre Homman kan knapt uptänkas, än detta varit: jordmonen var mager sandmylla: Åkern full med sten och ej djupare, än at åker-redskapen under körningen, jämt släpade på fasta stenhällen. LARS ANDERSON har sökt förbättra altsamman: lösa stenar har han brutit up ur åkern och lagt i stora högar, gödt ängen och på många sätt förbättrat: vid en sjö nedan för åkern updragit en lång stenmur, at ej sjön och regn måtte skölja bårt jorden af åkern; han körer årligen hem jord ifrån skogsbackarna och fyller på åker och äng, at göra åkerjorden djupare och ängen gräsbärande, där förr ingen gräsvall varit, utan bara sten-ör: et exempel, som lärer vara rart i Sverige. Gödseln förökar han på många sätt, men i synnerhet genom strö under boskapen. Alt hvad boskapen ej äter up af det grofva fodret, allehanda afskräde ur Humle- och Kål-gård, Linskäfvor, som öfverblifva efter Linbråkning, gammal takhalm, Ljung och en myckenhet sönderhackad Mås-torf, m. m. alt sådant lägges under boskapen i båsen til half alns högd och utskåtas hvarannan vecka, då strax nytt fylles i dess ställe: på fårhus-gålfvet utbredes då och då samma slags strö: hackat granris kastas hvarannan dag på fähus-gålfvet. Genom sådan hushållning har LARS ANDERSON upodladt så detta magra ödehemman, at han nu där mår väl. Genom rothuggning, dikning och rödjande har han upodlat åtskilliga sumpiga platser af kärr och moras, så at han därmed ökat sit höfång ifrån 10 á 12 til 30 lass. Ja, han har i dessa sista årens allmänna foderbrist, varit i stånd, at hjelpa sina gran-

nar med foder, hvilka likvål vid sina hemman ågå större förmoner och mera tilgång på hö; men ej åro så gode hushållare.

Man bör ock märka, at han håller det för et stort fel af en bonde, at sköta annat än åker, ång och boskap, hvarföre han ej idkat något slags handtverk, mer än de första åren, då hans hemman gaf ingen såd, då nödgades han förfärdiga Laggkåril, at sålja och dårföre skaffa sig såd til bröd. För en månad sedan reste jag til hans långt up i skogen belägna gård, och blef så vål af honom sjelf, som af dess grannar öfvertygad om alt detta, som jag tilförene ej velat tro, och håller för ingen vanheder, såsom Oeconomiæ Docens, at hårefter oftare besöka honom och lära något af hans hushållning.

Om han med någon heder och belöning upmuntrades, skulle många andra såkert efterfölja hans exempel, och vore önskeligt, at hvar socken ägde en så god hushållare, hos hvilken hvar dräng och piga kunde gå i lära et par månader heller et år innan de trådde i gifte. Jag tror, at flit, sparsamhet och god hushållning dårigenom skulle tilvåxa.

At med mycket hö kunna framföda någon boskap, tyckes vara ingen konst; men at vål underhålla mycken boskap med litet foder, dåruti tror jag består råtta konsten af Boskaps-skötseln. Om vi i vårt land kunde framföda dubbelt så mycken boskap, som nu sker, vore vårt land många milioner mer vårdt.

* * *

Me-

Meteorologiska Observationer, gjorde på en Resa til Spits-bärgen,

Af

ANTON ROLANDSON MARTIN.

Ibland de anmårkningar jag denne sommar haft tilfälle at göra, under den resa inemot Nord-Polen, hvilken jag förrättat medelst Grosshandlarens i Götheborg Herr PETER SAMUELSON BAGGES benägna tilstånd och fria underhåll, samt på Kongl. Vetenskaps Academiens befallning och kostnad, på et af bemälte Herr BAGGES til Hval-fiske utgångna skepp: har jag nu den åran at til en början framgifva de Meteorologiska.

Jag vet ej, om någon tilförene med riktig Thermometer sökt utröna Climatets beskaffenhet, så långt Norr. Min Thermometer blef för afresan ifrån Götheborg, noga justerad af Herr BAUER efter en af framledne Directeuren EKSTRÖM förfärdigad, på hvilken o utmärker frys-puncten, och 100 kok-puncten. Han hångde altid ute i fria luften, dock i skugge. För hvar dag är anteknad ungefärliga Pol-högden, under hvilken Fartyget då var. Utresan skedde den 17 April; hemkomsten den 24 Julii.

Dag.	Pol-högd.	Thermom. högd. Morgon.	Middag.	Natt.	Vind.	Wäderlek.
April						
17	57½	+7	+10	—	ONO	klart.
18	—	9	10	—	ONO	mulit.
19	57¾	7	10	—	OSO	rägn
20	58¾	9	12	—	lungt.	ſtrömoln.
21	60	8	11	+8	ONO	ſtrömoln.
22	61½	10	13	11	OSO	ſtrömoln.
23	63½	11	13	10	SSW	Töknigt.
24	65¾	8	8	8	SW	Töknigt.
25	67	8	—	—	N	ſtrömoln.
26	67	2	2	—	NW	ſtrömoln.
27	67½	0	—	—	N	ſnö.
28	67½	0	4	4	SSW	ſnö.
29	68	2	0	0	NNW	ſnö-yr.
30	67½	0	0	0	N	ſnö-ſkurar.
Maj.						
1	67½	2	4	—	NNW	ſnö-ſkurar.
2	69	2	4	—	SSO	ſtrömoln.
3	70½	4	2	—	SSO	hagel-ſkur.
4	72	3	3	3	SSO	ſnö-flagg.
5	73½	2	—	—	NO	Dimba.
6	73¾	0	—	—	W	ſtrömoln.
7	75	2	4	—	SW	ſnö. klart.
8	76¼	2	5	—	WSW	ſnö.
9	77¼	2	—	—	SW	tökn. ſnö.
10	78½	+3	—3	—3	W	likaledes.
11	78¼	—7	—	—	NW	mulit, ſnö.
12	77	+3	—2	—2	W	ſnö.
13	77½	+2	—	—8	ONO	mulit, ſnö.
14	78½	+2	0	—	oſtadig	kram ſnö.
15	78¾	0	0	-20	NO	ſtrömoln.
16	78½	—15	—10	—8	ONO	klart.

Da-

Dag.	Pol-högd. o	Thermom. högd. Morgon.	Middag.	Natt.	Vind.	Väderlek.
Maj.						
17	$78\frac{1}{2}$	—3	—3	—3	SSO	tjockt, snö.
18	79	—6	—5	—8	W	strömoln.
19	$79\frac{1}{4}$	—12	—12	-10	NW	klart.
20	$79\frac{1}{4}$	—10	—	—5	NNO	mulit, snö.
21	—	—5	+2	—	NO	strömoln.
22	$78\frac{1}{4}$	—3	—	0	NO	strömoln.
23	$78\frac{1}{4}$	—5	—	—5	NNO	strömoln.
24	$78\frac{1}{2}$	—4	—	—3	W	strömoln.
25	$78\frac{1}{4}$	—3	—	—5	NO	mulit, snö.
26	78	—5	—	—5	N	mulet.
27	78	—2	—	—7	NNW	mulet.
28	78	—5	—	—3	N	strömoln.
29	$77\frac{3}{4}$	—5	—5	—	NNW	strömoln.
30	$77\frac{1}{2}$	—3	—	—2	NNO	mulet.
31	78	—2	—	—2	NNW	klart.
Jun.						
1	$78\frac{1}{4}$	—2	—2	—	NNW	Dimba.
2	$78\frac{1}{2}$	—5	—	—2	Ostlig	mulet.
3	$78\frac{3}{4}$	—2	—2	—	Ostlig	Töknigt.
4	$78\frac{3}{4}$	—5	—	—2	lungt	mulit.
5	79	+2	—	—6	Ostlig	Tökn. snö.
6	—	—3	—	—	Ostlig	mulet.
7	—	—2	0	0	ONO	Tökn.
8	$78\frac{3}{4}$	0	0	—3	NO.	Töknigt.
9	—	—2	—	—	NNW	Töknigt.
10	—	—4	+3	—	NW	likaledes.
11	$78\frac{1}{2}$	0	—	—	NO	likal.
12	$78\frac{1}{2}$	+2	+2	—3	W, NO	likaledes
13	$77\frac{3}{4}$	—3	—1	—3	NO.	Töknigt.
14	$77\frac{1}{2}$	—3	—	—2.	NO	mulit.
15	$77\frac{3}{4}$	—4	0	—4	NO	strömoln.

Da-

Dag.	Pol-högd. Grad.	Thermom. högd: Morgon.	Middag.	Natt.	Vind.	Väderlek.
Jun.						
16	76¾	+5	—	—	NO	ſtrömoln.
17	—	0	+3	0	lungt	ſtrömoln.
18	76¼	+3	+5	—	W	töknigt.
19	—	2	4	4	lungt	ſnö-ſlaſk.
20	—	3	—	—	NO	ſnö.
21	77¼	3	4	4	NW	litet ſnö.
22	77¾	—2	—	+3	W	ſtrömoln.
23	78½	—2	—	—	NW	ſnö.
24	78¼	—3	2	+2	SSW	ſnö-ſlaſk.
25	79	+3	—	+4	SO	ſtrömoln.
26	79½	3	6	5	lungt	klart.
27	79¾	6	4	5	SO	klart.
28	80	8	8	8	W	klart.
29	79½	8	8	—	SO	klart.
30	79¼	5	4	2	SO	ſnö-ſlagg.
Jul.						
1	79½	+2	—	—	N	ſnö-ſlagg.
2	78½	2	—	—	NW	mulet.
3	77¾	5	—	—	NO	mulet.
4	76½	3	5	—	NW	mulet.
5	75½	5	5	7	NNO	dugg-rägn
6	74	3	5	—	NO	rägn.
7	73¾	4	4	7	NO	rägn,
8	72	5	5	4	NO	mulet.
9	70½	5	—	—	NO	mulet.
10	68¼	5	—	—	NO	mulet.
11	66½	8	8	8	ONO	mulet.
12	64¾	—	10	—	OSO	mulet.
13	63	—	12	14	O	ſtrömoln.
14	62	10	12	—	SSO	Dimbogt.
15	61½	—	13	—	W,SSO	ſtrömoln.

Da-

Dag.	Polhögd. Grad.	Thermom. högd. Morgon.	Middag.	Natt.	Vind.	Väderlek.
Jul.						
16	60¾	—	13	—	ONO	mulet.
17	59	—	15	—	NO	dugg-rägn.
18	58¾	—	15	—	SO	strömoln.
19	58	—	18	—	SO	dugg-rägn
20	58½	—	17	—	N	mulet.
21	57	—	17	—	O	strömoln.
22	—	—	17	—	SO	strömoln.
23	—	—	17	—	SO	klart.
24	—	—	18	—	WSW	klart.

Anmärkningar.

Morgon-observationerne åro gjorde vid pass kl. 6. Natt-observationerne kl. 12; ibland förr, ibland senare. Då jag ej var uppe så sent på natten, blefvo inga natt-observationer gjorde.

När framför den observerade Thermometer-högden står —, stod han under frys-puncten; men + eller ock intet tecken, då han stod öfver frys-kallt.

Strömoln kallar jag, då det är stundom klart ock stundom mulet. Vinden var ofta föränderlig; men jag har anfört den, som varat längsta delen af dagen. Vi hade storm d. 25 ock 26 April, 12, 17 och 22 Maji, samt den 14 och 24 Junii. I synnerhet utstodo vi en förskräklig storm d. 17 Maji, hvaruti 11 skepp af dem som lågo omkring oss på Hval-fiske, förgingos och sönderkrossades af isen. Eljest är vinden uppe i de Nordiske hafven ganska ostadig: den ena stunden blåser gräseligen; den andra är hel stilla lugnet. När det varit lungt;

börjar altid Nordan först blåsa, och på en dag kan vinden gå hela Compassen omkring. Våstanvådret hålles där för det båsta och varmaste: det förskingrar ock måst isen. Det förer gemenligen töcken, dimba och rimfrost med snö, dock så, at solen skiner blek igenom dimban.

Den 5 Maji, på 73½ grad. Pol-högd, började vi se solen hela nätterna. Den 21 Junii togo vi eld med Solglas af solen, just midnats-tiden. Solen stod då ungefärligen 11 grader hög öfver Norra horizonten. Icke desto mindre var det hela Maji och til slutet af Junii månad ganska kallt. Den största vårma vi hade under hela den tiden vi vistades emellan 76 och 80 graders Pol-högd, var d. 28 och 29 Junii, då Thermometern likvål ej handt högre än til 8 grader öfver frys-puncten. Däremot hade vi nästan dageligen kallt. I synnerhet var d. 16 Maji om morgonen en bitter köld, så at Thermometern var, kl. 12 om natten, 20 grader under frys-puncten: om morgonen kl. 5. stod han på 15 under. Hafvet frös då til, så at vi, oaktadt alla segels bisättande, så når fruset fast. Det hände annars icke på hela resan, at Hafvet frös; men hafs-vatnet i tunnor och käril kunde frysa, då Thermometern stod i luften 4 a 5 grader under frys-puncten.

I de kallaste dagarne plågades en stor del af besättningen med svår hufvud-vårk, som hos somlige bröt sig ut til näsblod. Den 6 Julii var än så mycket is vid stränderne af Spitsbärgen, at vi ej kunde komma i någon hamn.

Jag gjorde ock försök at utröna Hafs-vatnets vårma, d. 4 Julii om middagen, under 76½ grads

Pol-

Pol-högd. Thermometern sänktes på 8 famnars djup i en bytta med sand, där den stod 10 minuter, och fans, då han updrogs, stå 3 grader öfver frys-punckten. Förut stod han i fria luften, 2 grader högre. Annnars gjordes samma försök ofta i nyss optagit hafs-vatten, såsom den 12 Junii, d. 3 Julii etc. och altid var vatnet vid pass 2 grader varmt.

Så länge vi vistades vid Spitsbärgen och inom circulum Arcticum, rägnade ingen gång, utan det vankade allenast snö och hagel. Emellan 79 och 80 grad. var jag i land på några Spitsbärgens holmar, som låge par mil från fasta landet: det skedde d. 1 Julii, allenast på några timar. Här var då först våren: Snön smälte och var djup, så at man sank ned til knå-vecken: stränderna voro endast frie ifrån is, och några gräs-kullar syntes, där en otalig skock af Änder (anas mollissima) nyss lagt sig at utkläcka sina ägg: det är utaf dem, som man får de kostelige Eider-dunen. Jag tog några Jord-torfvor därifrån, som bestodo af mässa blandad med några Fjäll-örter: såsom Saxifraga oppositifolia, och Saxifraga Cæspitosa aldramäst, äfven Coclearia grœnlandica och några strån af gräs-arter. Ingen hade blomma, utan endast blad. Intet träd syntes mer, än gamla afbrutne och upkastade ståckar på stränderne. Alla desse kullar och bärg bestodo af en Schiffer-art, som stod på kant. I somlige Schiffer-bärg kunde man trampa såsom i en lös lera. Emellan bärgen vid stränderna växte Fucus Vesiculosus. På stränderna var ymnigt upkastadt af Ulva latissima.

Vi råkade tvänne gånger, at fastna emellan Is-stycken, med hvilka vi drefvo inneslutne några da-

dagar hvardera gången, och måste dels arbeta ofs ut, dels vänta, til dess isen af vädret skingrades och öpnade sig. Denne flott-isen är af trehanda beskaffenhet, som noga blir skild af Sjöfolket. De kalla is-fält, då isen ligger fast och jämn, ofta öfver et par mil. Is-schotsen kallas tjocka is-stycken, som komma flytande större och mindre, så at skeppen kunna haka sig fast i dem och ligga såsom för-ankar. Den 4 Junii mättes en sådan is-schots och fats vara 14 fot tjock, hvaraf 2 fot var snö som låg därpå, och gick fram öfver vatten-brynet. De mena, at denna tjocka is kommer dels från Polen, dels öster ifrån, såsom från Nova Zemla.

Flaarden kallas den tredje slags is, som är tunn, och kanske ofta frusen på en eller par nätter. Den 4 Junii kommo vi til en sådan flaard, det endaste is-fäldt vi ännu sedt på resan: det var äfven en mil, därpå andra is-stycken här och där af stormen blifvit upstaplade. Denne flaard var knapt 1 fot tjock.

Det kan väl hända, at här ej alla somrar är så kallt och ohyggligt väder. De som varit här flera år på fiske, berättade, at det ofta varit blidare.

Eljest ser luften här merendels grå, vinter-aktig och töknig ut, jämväl när det skal vara som vackrast. Molnen äro ej hångande tåte och mörke som annorstädes, utan bestå af låga, skingrade gråaktige dimbor. Så snart Sjöfolket se riktiga vanliga moln, veta de, at de kommit utur Grönlands Climatet.

För det ständiga dagsljuset kunde jag väl ej se några Norrsken, men blef likväl ofta varse något,

got, som, kan hända, har med Norrsken någon gemenskap. När himlen var fullkomligen klar, hände ofta, at fina dunster, som stodo ganska högt, tyktes likasom af solen updragne i parallela rånder eller colonner, som ibland vände spitsarne til, ibland från solen. Stundom stodo de som pyramider ut ifrån et moln, som bestod af lika sådana fina dunster. Sådane perpendiculairt ifrån andra moln upstigande strimor syntes på den blå himmelen d. 19 Maji kl. 6 om aftonen. Somlige sågo ut som rök och i åtskillige bögningar och ringar: somlige som en qväst. De syntes stå stilla och högt, ty andre moln struko under dem. Äfven dylikt observerades d. 2 Junii, då vi lågo emellan 79 och 80 gr. Pol-högd för Spitsbärgen: då liknade det nästan aldeles et Norrsken, men rörde sig icke. Den 26, 27, och 28 Junii, som voro helt klara dagar, syntes sådant sken i luften hela dagarne, men mäst emot qvällarne.

Väder-solar syntes ganska ofta, och det som märkeligt var, med rågn-båge-färgor, ehuru det ej rågnade utan snögade: de bågar, som vände sig närmast til solen, voro mäst illuminerade af sådane färgor. Ja, stundom då solen sken på en liten molnfläck, som stod et stycke ifrån hänne, brötos strålarne, så at de hade anseende af väder-sol med rågn-båge-färgor.

FÖR-

FÖRTEKNING

På de Rön, som äro införde i detta Qvartalets Handlingar.

RE-

REGISTER,

På de Rön och Åmnen, hvar om något finnes afhandlat uti denne XIX Volumen.

Cli-

Han-

Spits-

FÖR

På de Auctorer, so
året

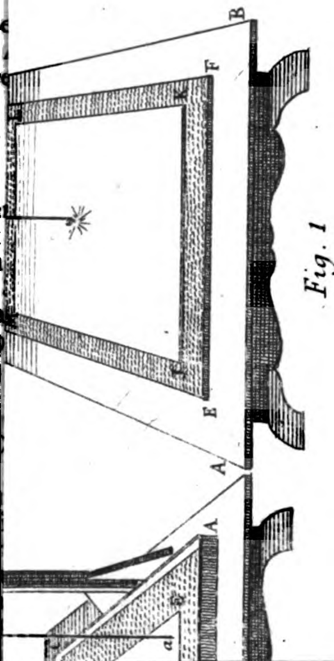

Fig. 1

Rättelser i andra Qvartalet:

Pag. 108, lin. 17. och på flera ställen, står Stjervald, läs Stiervald. p. 109. l. 13, står $6\frac{3}{8}^{5}$ läs $6\frac{1}{8}\frac{5}{7}$. p. 110 l. 19, står sned; läs *sund*. p. 113 l. 19, står 16; läs 21. l. 26, står 1709 läs 1609. p. 120 l. 19 står 10, 16; läs 10 *til* 16. p. 123 l. 20 står NO, läs *SO*. p. 126 l. 13 står under, läs *öfver*. p. 130 l. 23, står + läs ÷. p. 140 l. 19, står 15, läs 5. l. 21 står 370 läs 320. l. 23 står 15, 5, läs 13. ibid. står 217, läs 182. l. 25 står 560, läs 651. p. 147 l. 32, står Daler Restanticr. läs *Daler. Restantier*, pag. 158 l. 17, står nötat, läs *bötat* (*så kallar man i Österbotn et med hö, ris och löf kokadt vatten*).

TAL

Om

Folkbristens Orsaker, Verkan och Hjelp;

Hållit för

KONGL. VETENSKAPS ACADEMIEN VID PRÆSIDII NEDLÅGGANDE

Den 10. Maji, år 1758.

Af

JOHAN FREDRIC KRYGER,

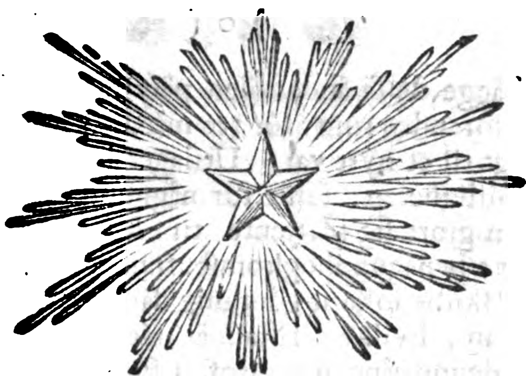
Commissarius i Riks. Högloft. Ständers Manuf: Contoir,

På Kongl. Vetenskaps Academiens befallning.

STOCKHOLM,

Tryckt hos Direct. LARS SALVIUS, 1758.

Mine Herrar!

bland de nöjsama plikter, hvilka *Kongl. Vetenskaps Academien* med rätta af mig fordrar, har lydnan främsta rummet. *Kongl. Academiens* befallningar äro min Lag, hvilken jag är skyldig; efter yttersta förmåga fullborda, men ej af misströstan på egna krafter å sido sätta. Vore icke detta mitt förnämsta lyftemål; så torde jag haft nog giltiga skål, at undanbedja mig et heders-ämbete, hvilket naturligt vis måste göra min oskickelighet så mycket synligare, som det förut varit beklädt af sådane Herrar och Män, hvilkas förtjänster til fullo svarat emot *Kongl. Academiens* förtroende. Jag vet, at *Kongl. Academien* är äfven så benägen, at upmuntra, som at belöna: jag säg,

at bägge dessa ändamålen påsyftades, då den Ordförandes rum, för tre månader sedan, var ledigt til et nytt val. Utslaget borde då, efter billigheten, fallit för någon af dem, som redan gjort sig förtjente til *Kongl. Academiens* benägna ihogkomst, fram för mig, som först skulle söka at göra mig därtil värdig; men lyckan, hvilken sällan är rättvis, lämnade ock denne gången et prof af sin vanliga envishet. Dock som et Samfund, hvilket styres af Ära och Dygd, ej behöfver någon Styresman; så får *Kongl. Academiens* gunst och benägenhet emot mig därigenom et så mycket större värde, at hon behagat hedra mig med et åmbete, hvilket hon väl såg, at jag ej kunde hedra. Mig fattas ord, at vid detta tilfället uttrycka de tacksama rörelser, hvilka mit hjärta hyser: mina gerningar, ehuru ofullkommeliga de kunna vara, skola likväl, så länge jag lefver, tolka min upriktiga vördnad emot *Kongl. Academien*; min beständiga nit, at upoffra mig til *Dess* tjänst; och min hjärteliga åstundan, at, genom så mogen handledning, bättra mina begrep, öka min kunskap, och göra mig någorlunda värdig til *Kongl. Academiens* förtroende.

Mine Herrar! Den skyldighet, hvilken mig åligger, at, efter denna *Academiens* berömliga plägsed, tala om något, som kan gagna vårt Allmänna, innan jag lämnar detta heders-rummet åt en värdigare Eftertrådare;

skul-

skulle falla mig mödosam at fullborda, om jag endast såg på min ringa skickelighet, at orda något, som förtjänar af *Eder* åhöras; men *Edert* Adelmod försäkrar mig om et skonsamt omdöme, emedan J åren vane, at häldre rätta, än straffa de fel, som begås af brist på kunskap och skickelighet, men i välmening.

Så ofta jag vänder mina tankar på vår Allmänna Hushållning; så finner jag intet större hinder ligga därvid i vägen, än det, at så snart någon näring börjar tiltaga, eller utvidga sig litet, här genast fattas händer til arbetet. Detta är så mycket beklageligare, som det är å andra sidan onekeligt, at folket på många ställen rätt så mycket saknar näringar, som annorstådes Näringarne sakna Folk. Däruti ligger vårt utmattade Samhälles hufvudsjukdom. Om denne ej blifver hulpen; så är all annan hjälp otilräckelig, och de bästa Förslager blifva onyttiga. Med Eder benägna tillåtelse, *Mine Herrar!* vil jag altså gifva *Eder* upmärksamhet anledning, at med mera mogenhet, än mig är gifvit, tänka på: *Folkbristens orsaker, verkan och hjälp.* Jag vet, at *Eder* vidsträkta kunskap upfyller, hvad Talets trånga gränsor, ämnets vidlyftiga och grannlaga innehåll, samt den talandes ofullkomlighet, förbjuda at andraga.

När vi kaste våra ögon på den vidsträkta rymden, hvilken den gifmilde Skaparen lånt människorna til deras boning, och på de mil-

ſioner åmnen, ſom öfveralt finnes i de tre Naturens Riken; ſå torde ej kunna nekas, at Jorden förmår rikeligen föda tjugu gångor flere Invånare, ån hon nu eger. Men åfven ſom de ſundaſte tankar aldrig finnas hos de flåſte månniſkor i et Samhålle; åfven ſå vittnar ock förfarenheten, at aldrig de flåſte Samhållen; ſom på en gång åro til i verlden, ſtyres efter de förnuftigaſte och ſundaſte Reg. rings- och Hushålls-Lagar. Når et Samhålle finnes, ſom grundar ſin vålfård på fredliga bedrifter och en förſtåndig Hushållning; ſå åro altid tio dåremot, (då man tager hela jordens omkrets tilſammans), hvilka följa vederſpelet, och genom andra Lånders ödande förſtöra ſina egna. Vi hafve et ymnogt förråd på gamla och nya beſkrifningar om ſtora Hjåltar; men ganſka få om Landets Fåder: Til et ſåkert bevis, at ſådane Regenter, hvilke haft ſine Underſåtares vålfård om hjårtat, och med ömhet ſörgt för deras förkofran, genom nåringars och rörelſers främjande, varit ſå ſållſynte, ſom föga lyſande, och dårföre knapt kommit i den aktning, at blifva låmnade åt efterverlden. Den, ſom författat de ſå kallade *Lettres Perſanes*, ſöker vål beviſa, at nu för tiden ej finnes en femtionde del ſå mycket månniſkor, ſom i Julii Cæsaris tid; men om denne ſatſen jåmnföres med de flåſte Europæiſka Rikens tilſtånd den tiden, ſå låra hans ſkål finnas mera ſinrika, ån grundade. Ja, man ſkulle göra

ra våld på förnufter, om man ville inbilla sig, at dessa Länder en gång varit bebodde af en så talrik menighet, som i våra dagar. TACITUS gifver ofs nästan samma begrep om Tyskland i hans tid, som vi nu hafve om Lappmarken. Det samma gör DIODORUS SICULUS, då han beskrifver Frankriket; och är därvid märkvärdigt, at, efter hans berättelse, folket haft sina vanliga körvägar öfver tilfrusne strömar om vintern. HERODIANUS gör en dylik beskrifning om Ängeland, ännu i Kejser SEVERI tid, det är 200 år efter Christi Födelse. Tiber-strömen var, 480 år efter Staden Roms anläggning, öfverdragen med is, och marken betäckt med snö uti fyratio dagar: kölden fördärfvade både trän och jord-frukter. Flere gamle Auctorer vittna, at snö och tjocka isar varit den tiden uti Rom så vanliga Naturens foster, som de nu äro ovanliga. Ja, STRABO vil försäkra ofs, at den Norra delen af Spanien varit öde, för den stränga kölden skul, som der regerade. Hvad kan af alt detta annat slutas, än at dessa Länder varit föga upodlade, och således litet bebodde? Det är sant, at dels samma, dels andra gamla Häfdatecknare, ofta sätta ofs i förundran öfver de tal-rike Härar, hvilka dessa folk-slagen skola satt emot de Romares vapen. Men hvad är vanligare, ännu i våra dagar, än at en Tidnings- eller Historie-skrifvare gör fiendens magt större, på det antingen hans Hjältes seger må blifva så mycket ansenligare,

och hans gerningar mera lyſande, eller ock tvärt om, at därigenom göra fiendens ſeger mindre hederlig? At undvika vidlyftighet, må et enda exempel göra härvid tilfylleſt: APPIANUS berättar oſs, at Gallien varit bebodt af 400 Nationer: och när DIODORUS SICULUS ſäger, at de ſtörſte af dem räknades til 200,000, utom qvinnor och barn, men de minſta til 50,000; ſå ſkulle ſäkert Folkets antal ſtigit til 200 millioner, och ſåledes Gallien allena haft långt öfver dubbelt ſå många Invånare, ſom nu hela Europa. Men huru är detta möjeligt, i anſeende til Rikets trånga gräntſor, ehuru de voro då något vidlyftigare, än i våra dagar? Och huru kan detta rimas ihop med beſkrifningarne om Landets beſkaffenhet den tiden? Föreſtållom oſs därjämte et Folk, ſom har inga andra boningar, än Tjäll och ſmå Kojor: inga rikedomar, än några Kreatur til tarfvelig föda: inga näringar, än Boſkaps-ſkötſel och ſtröfverier; och föga andra förſvars-verk, än ſkogar och moras. Hvad hindrar där, at icke alt manſkap, ſom kan båra vapen, ifrån 15 til 50 eller 60 års ålder, drager i härnad? Och hvad för en förfärlig Krigshär kan icke, på det ſättet, et Samhälle, ſom endaſt beſtår af en eller två millioner männiſkor, bringa tilſamman? Med all den vördnad, jag hyſer för ålderdomen, inbillar jag mig, at våra gamla Göters härnader varit näſtan af ſamma beſkaffenhet: Landet

var

öde, och derföre hade de hemma intet at förlora; de plågades ömsom af hunger, dyr tid och smittosama sjukdomar; de tänkte: landet är för trångt för så många månniskor, eller jorden för otacksam; vi måste söka oss et nytt hemvist; de tågade mangrant åstad, och hopen växte på vägen, som en snöbåll, den man rullar utföre et bårg: Det år ei underligit, at, når de omsider hunno fram til de Södre lånderne, deras antal satte hela Europa i håpenhet och råddhoga, hvilken dessutom vanligen målar Fiendens styrka farligare, ån den år i sjelfva verket. Deraf har man slutit, at de Nordiske lånderne voro den rätta *vagina gentium*: men om saken kommer under en nårmare och ovåldug granskning; så torde utslaget blifva, at de knapt varit bebodde af et så stort antal månniskor, som i våra dagar. Vore icke detta; så skulle hår finnas synligare vedermålen efter et båttre hushålls-sått i förra tiderne; våre Förfåder hade långeledan smàkat de behageliga frukter, som nåringar och rörelser tildela sine alstrare; de hade då aldrig öfvergifvit et hemvist, der tilräckelig utkomst och vålmåga ei saknades, mycket mindre kunnat låmna åt oss, deras efterkommande, et land, hvilket år mer, ån något annat Rike i Europa, vanskött och misvårdadt. Med et ord; Kårleken för ålderdomen har gjort våra Förfåders sållhet större, ån den varit, och deras menighet talrikare, ån den

efter landets beskaffenhet, och det då bruke-liga lefnads- och hushålls sättet, kunnat vara. Men mig tyckes motsatsen vara hederligare: ty då få våra hårnader något sken af billighet, eller förtjena åtminstone snarare ursäkt.

Således torde jag ei bedraga mig i mitt omdöme, då jag håller före, at, hvar näringar och rörelser äro i godt skick; der måste ock finnas et stort antal månniskor. Och tvärt om; hvar hushållningen är i lägervall; der kan landet ei vara folkrikt. Jag gör härvid endast den anmärkningen; at folkrikheten altid bör sättas i jämförelse emot landets vidd, och de närings ämnen, som der finnes. Holland är ostridigt ganska folkrikt vid 2½ Millioner månniskor: hvaremot Rysland, hvilket, efter berättelserna, hyser tolf Millioner, kan sägas hafva stor brist på invånare; ty hvad förslår detta antal emot så vidsträkta Länder; hvika tillsammans räknade äro så stora, som hela Europa, och på de flästa ställen rikeligen välsignade med ömnoga Naturens håfvor? Dock som den delen af Ryska Riket, hvilken ligger innom Europa, är utan tvifvel långt folkrikare, än dess öfriga landamären; så lärer Sverige beklageligen, ibland Europæiska Riken, vara minst bebodt, när dess stora vidd sättes med folkets ringa antal i jämförelse. En Sanning, hviken hälst borde gömas innom tystheteus mörker, om vårt tilstånd derigenom kunde båttras, och om icke en sjukdom,

hvil-

hvilken i otid döljes, blefve farligare och ofta i längden obotelig. Spanien säges väl i allmänhet, hafva minst vårdat sina invånare; emedan det genom falska Religions- och hushålls satser, några hundrade år igenom, ständigt minskat deras antal. Men af en trovärdig förtekning, tagen af mantals-längderne derstädes, räknades likväl år 1747, uti Spanien, sju Millioner och 423000. människor. Hade Sverige, som är långt större til omkretsen, allenast en lika stor folknummer; så skulle många nyttiga förslager utan möda verkställas, hvilka nu endast stanna i en nitisk önskan om bättring i framtiden.

När vårt Tabell-verk en gång kommer i behörig ordning; så lärer, i anledning deraf, Sveriges menighet kunna fastställas til et vist antal. Man vil imedlertid gissningsvis sätta tre Millioner människor; gissningen är dock grundad på skäl, hvilka talets trånga gränsor förbjuda at andraga, men finnes på flera ställen i trykta skrifter. Sveriges och Finlands *area*, eller utanvidd, är nästan nio gånger större, än Ängelland: men som det sistnämda Riket räknar til det minsta sju Millioner människor; så följer deraf otvungit, at vår folknummer knapt hinner til en tjugonde del. Vår jordmon är dock af Naturen ej sämre, och kunde genom idkesamt bruk blifva rätt så mycket bärande; bärg och skogar måste väl afdragas ifrån jordbruket; men innefatta deremot ämnen, hva-

hvarigenom äfven så många människor kunna sysselättas, som på slättmarken Låtom ols lätta, at Angelland hade allenast en tjugonde del af den menigheten, det nu eger, eller, i stället för sju Millioner, ei flere än 350 000 människor; skulle icke dess folkrika städer vara små byar och torpare stället, hela landet likna en ödemark, och de få människor, som deruti vistades, plågas af misväxt och dyr tid, hungersnöd och smittosama sjukdomar? Samma orsaker göra samma verkan: Sverige har ifrån hedenhös brukat nästan enahanda hushållning; folkets antal var ringa och landet föga bättre, än öde, på de flästa ställen; man lade skulden på climatet och jordmonen, när födan började tryta: vetenskaperna lågo i mörkret; och förnuftet fängslades under trälsama bojor; nöden fordrade kraftiga hjelpemedel, men olyckan var, at man hittade på dem, som snarare ökte, än botade sjukdomen: det unga och friskaste manskapet, hvilket borde skaffa födan åt dem, som mindre förmådde, skickades utom gränsorna, at få bröd eller död; det senare hände så ofta, som det förra; tusendetals människor stupade i fält; de hemavarande förtärdes småningom af hunger och farsot, och måste derutöfver betala den yttersta skärfven til krigets fortsättande. Knapt hade, under et kårt freds-lugn, Menigheten börjat ökas; så blef åter den lilla tilväxten på lika sätt afskuren. Med et ord; alla folködande medel

följ-

följde ſtändigt i en ouphörlig kädja på hvarandra: näringar och rörelſer ſaknades i Städer och å landet; ja, författningarna ſjelfva hindrade deras upkomſt; därigenom tvingades folket, at flytta utur Riket: diger-döden kom därtil, hvilken fällde männiſkor hopetals, lika ſom lian fäller gräſet på marken; ſå at, när alt detta lägges tilſammans, det är undransvärdt; at Sverige ännu har några inbyggare.

Men, *Mine Herrar*! jag vil icke längre oroa *Edra* om Rikets välfärd öma ſinnen, med beſkrifningar om vår förra hushållnings ſjukliga tilſtånd: Vi böre ſnarare fägna oſs åt den tid, i hvilken vi nu lefve. Vi känne våra briſter, och äre ei kallſinnige, eller rådlöſe, vid omtankan om deras afhjelpande. Rikets Högloſl. Stånder ſpara hvarken möda, eller koſtnad, til landets bättring; en Patriotiſk Regering verkſtäller med nitiſk drift Deras mogna författningar, och tröttnar ei vid, at vaka öfver vår välfärd: vetenſkaperna uplifva Svenſka ſnillen, och underſtödja våra ſpäda inrättningar med mogna råd och fördelaktiga handgrep: vårt hopp växer, vid ſå många kännemärken til våra efterkommandes ſällare tilſtånd, och ökar vår hog, at efter råd och ämne bidraga til et ſå hälſoſamt ändamål.

At Skaparen gjort vår hembygd ſå fullkommelig, ſom til vår nödtorft och välmåga fordras; det torde väl nu vidare ej dragas i twifvelsmål. Det är ſant, oſs fattas något,

det

det andra ega; men så hafve vi ock deremot mycket; hvarmed vi kunne upfylla deras nödtorft. Jordmonen är hårlig och lönar rikeligen arbetarens möda: våra bårg äro drågtiga af mineralier och metaller: sten riket lämnar mångfaldiga åmnen, tjenliga til byggnad och andra behof: skogarne äro tilräckelige, til egen förbrukning och til af salu, allenast de en gång få begripas under Pardons Placatet; vilda djur och foglar finnes til öfverflöd, och tama kunna fås ymnogare, samt til deras slag förbättras, genom båttre ans och rikare bärgning af jordens gröda: många främmande växter trifves uti vårt climat, och lära göra det ännu bättre, når landet hinner mera upodlas: hafvet och insjöarne äro fiskrika: landets belägenhet är ibland de fördelaktigaste i verlden, til at idka en vidsträkt sjöfart: folket är bögt til vetenskaper och snillebragder, åfven så mycket, som det altid varit tappert och oförskråkt emot sina fiender. Kårt sagt: Ämnen äro hår tilräckeliga, och långt flera kunna efter handen, genom konst och möda, uptäckas och göras nyttiga; men Skaparens ädlaste verk, månniskorna, äro de, som måst hos oss saknas. Detta röneș i alla näringar, och knapt lärer någon sjukdom i vår allmånna hushållning kunna nämnas, som icke, då man följer efter med tankarne, sluteligen stannar vid folkbristen. Deraf kommer ståndernas näringslöshet: landbru-

brukets lågervall: bägge dessa hufvud näringars skadeliga blanning: brist på legohjon: folkets utflyttning til främmande orter: arbetslönernas dyrhet: tilverkningarnes ofullkomlighet och höga pris: utländska slögdevarors lönliga införsel: undervigtens kånbara svårigheter: våxel-coursens oskäliga stägring; och med et ord: All oreda, som trycker våra näringar och hindrar vår välfärd, hvilket vid hvart och et mål tydeligen kunde visas, om jag ei fruktade, blifva för vidlöftig. Många vackra och berömlige förslager hafva af redelige Män blifvit upgifne: Men som de ej kommit ihog folkbristen; så äro deras välmenta upgifter obrukbare. Jag vil allenast lägga härtil, at vår stora folkbrist blifver ännu synligare, då alla barn under 7. til 8. års ålder, och alt ålderstigit folk, med flera, som äro tärande, afdräges ifrån hufvudsumman: ty då torde knapt en Million människor vara öfrig, som kunna anses för närande.

Dock hvad behöfver jag andräga flera bevis, för et så vittert Samfund, hvilket långt för detta gjort sig förtjent af vårt Allmänna, genom dessa och flera, til hushållets båttring ländande, sanningars uptäckande? Nöden är kånbar; men til hännes afhjelpande lärer fordras mogen eftertanka, mycken nit om det allmänna bästa, och et stort tålamod, at afbida tiden och ej tröttna på hälfva vägen; ty skyndesama medel kunna ej bota denna sjukdomen.

men. Vi hafve vål derföre större skäl, än något Rike i verlden, at utröna, på huru lång tid vår nu varande menighet torde kunna fördublas. *Kongl: Academiens* värde Secreterare har vål, i första qvartalet af 1755 års Handlingar, bevist, at sådant kunde ske til det högsta på 70 år, om allenast alla hinder, som ligga folkets ökande i vägen, voro undanrögde. Men som tjenliga anstalter, til at bibehålla folkets lif och främja lagliga giftermål, ej lära så snart kunna öfver hela Riket vidtagas; som en större folknummer fordrar flere och redigare näringar, och dessa tvingas af mångfaldiga hinder, hvilkas undanrödjande fordrar tid, kostnad och tolamod; som man ock knapt kan hoppas, at icke under hela den tiden några krig skulle upkomma, eller påsten och andra smittosama sjukdomar, på en gång, borttaga flera års tilväxt; så torde vål 150. år gå förbi, innan Sverige kan, genom egen naturlig förmering, århålla et fördubbladt antal inbyggare. Så bedröfveligt det är, at tänka på en så långsam tilväxt, i synnerhet då man besinnar, at sex Millioner månniskor äro åndå ganska otilräckeliga, til alla de arbets- och närings-åmnen, hvilka våra vidsträkta grånsor innefatta; så mycket större omhugsan lärer fordras, at, genom mogna anstalter och deras klanderlösa verkstålliget, befordra folkets lagliga tilökning, och förekomma dess tidiga afgång. Det är derföre nödigt, at med granlagenhet undersöka de hinder, hvilka ligga

folk-

folkökningen i vägen, antingen i hela Riket, eller på vissa orter. I allmänhet är bekant, at sparsamma och senfärdiga giftermål, barnens misskvårdande, misväxt och hungersnöd, krigsoroligheter, smittosama sjukdomar., och folkets afflyttning til utrikes orter; äro de skadeliga omständigheter, hvilka göra, at antingen människornas tilväxt går långsamare, eller en talrik menighet småningom minskas.

Det kan med skäl anses för nästan otroligt, at i Ängelland, för ännu ei flere, än sextio år sedan, särskilda afgifter fingo betalas til Kronan, för alla giftermål: dock kan deraf slutas, huru svårt en gammal vane, eller ifrån långliga tider stadgade pålagor, kunna afskaffas, jämvål hos det vittraste folkslag. Om icke äfven hos ois vissa inkomna oseder och falska begrep, eller ock författningarne sjelfva, hindra folkets giftermål; det förtjenar undersökning och rättelse. Den fattige hopen är öfveralt den största; af honom måste likväl Riket vänta sin bästa styrka. Et litet tvång, som härrörer af vissa författningar, eller en ringa pålaga, hindra ofta en handarbetare, at följa Naturens drift: hvaremot befrielse ifrån vissa utskylder för dem, som träda i ägtenskap, eller dem, som hafva et visst antal barn, torde ej vara utan verkan, och rikeligen ärsätta, hvad Kronan i så måtto förlorade i sina inkomster. Deremot tyckes det vara et så billigt, som rättvist, *Jus ta-*

lionis

livnis, at den, som går långre ogift, än hans ålder och vilkor fordra, finge betala någon årlig afgift til fattiga barns underhåll. Jag vet, at jag fäller min egen dom: men det meniga bästa är den yppersta lagen; när denne talar, bör egennyttan tiga och tåla.

Människornas handlingar äro ofta en samling af stridande satser: Hvad kan annat sägas om våra förfäder, deruti, at de gjort nog kostsama anstalter til sådana människors underhåll, som hafva allenast et steg öfrigt at gå ur verlden; men hait föga, eller ålsingen omsorg om dem, som nyligen gjort sitt första steg i verlden. Samhället väntar likväl större gagn af en människa, hvilken nu först börjar sin vandring, än af den, som är färdig at sluta hänne. Dock et fel, som är allmänt, förtjenar snarare ursäkt: Det har så gått til i alla bekanta länder, at Barnhus-inrättningen blifvit senast påtänkt. Väl hafva äfven hos oss, här och der, funnits anstalter til Fader- och moderlösa barns underhåll, hvilka dock merendels redan hunnit til några års ålder, innan föräldrarne genom döden åflidit: men huru de spädaste barn mätte hällas vid lif, hvilkas föräldrar antingen voro okände, eller ej mägtade räcka dem en nödtorftig föda; dertil har ingen anstalt varit, ehuru dessa, som mäst hjelp-lösa, behöfde den ömaste vård. Dock sedan hushållets bättring blifvit vårt hufvud-göremål; så har en så

bety-

betydande del deraf ej långre kunnat förfummas. Derom vittna de vackra anstalter, som nyligen blifvit gjorde, hvilka, tillika med de förut i gång varande, lämna oss et osvikeligt hopp om många lifs besparing i framtiden. Stora Barnhuset i Stockholm kan, efter inrättningens nu varande beskaffenhet, underhålla 300. barn; och har nu verkeligen 290. under sin vård. Barnhus-inrättningen på Danviken gifver föda åt 420. spåda barn, hvilka dels äro på sjelfva Barnhuset, dels hema hos sine föräldrar, eller Foster-mödrar: Ibland dessa äro 120. fattige Fabriqves-arbetare tilhöriga, för hvilka Rikets Ständers Manufactur Contoir betalar, hvad til deras underhåll fordras, tils de blifva fem år gamla. Denna Barnhus-anstalten är vacker; och man hoppas, at antalet skal växa ansenligen, i den mon, inkomsterne tilökas. Den berömliga inrättningen, hvilken Frimurare-Sällskapet, med mycken möda och kostnad, gjort, har på några få år hunnit så långt, at 270. barn få sin tilräckeliga utkomst, genom sågifmilda händer: man har ock fått den försäkran, at et så prisvärdt Patriotiskt nit ej vil låta stänga sig innom dessa gränsor. Kongl. Artillerie Regementets vittre och kåcke Förman har börjat en anstalt, hvilken förtjenar efterfölgd, och bör med heder ihogkommas af den senaste efterverlden: utom en ganska väl inrättad Pensions Cassa, äro särskildta medel anslagna,

til underhåll för fattige Artilleristers barn, och åro de redan 47. til antalet, som derigenom få nödig skötsel och lifs uppehålle. I de öfrige Rikets ståder åro, ifrån åldre tider tilbaka, hår och der smårre inråttningar gjorde, så at barnens antal torde, öfver hufvud i alla öfrige ståder, kunna utsåttas til 200. som njuta dageligt underhåll af allmånna medel. Ibland dessa bör dock i synnerhet nåmnas Malmö stads vackra Barnhus, der årligen 134. barn kunna underhållas, når anstalterna svara emot inråttningen. Alla dessa barns antal tilsammans tyckes vål ånnu ej vara så mycket betydande: men saken år i sin spådaste början, och kan, genom den Högstas vålsignelse, snart nog mårkeligen tiltaga. Af Rikets Högl. Stånders förordnade Barnhus-Deputation våntas mogna anstalter, så vål til flera barns underhåll, som til deras undervisning och tidiga sysselsåttande med nyttiga slögder.

Misvåxt år merendels en påfölgd af et illa brukadt och håfdadt land: hvar jorden år behörigen upodlad; der lårer densamma sållan upkomma, eller åtminstone ej blifva allmån. Okunnoghet; de flåstas envisa enfaldighet, at blindvis följa förfåders bruk; gamla inkomne oseder, som blifvit til urminnes håfd; orickiga och arbetet hindrande delningar bya-ågor imellan; ja ofta författningarne sjelfva; hafva, utom folkbristen, (hvilken dock til en stor del blifvit derigenom förorsakad) hårtils legat

i vå-

i vågen för jordbrukets rätta ans, på de flåste ſtällen i Riket. Men ſedan en vakſam Regering och nitiſke Rikets Stånder åtagit ſig land-hushållningens ömare vård; ſå äro mogna anſtalter gjorde, til nya mätningar och jordrefningar, ſå ock flere hälſoſama medel vidtagne, af hvilka med tiden kan våntas en ſtörre tilvåxt af månniſkor å landsbygden, och et rikare förråd på landmanna-varor.

Hungersnöd upkommer måſt af et alt för ojämt ſpannemålspris, och at de ömnogare årens öfverflöd ſtannar i vanpris och flöſeri; då likvål deraf kunde och borde göras en beſparing för framtiden: ſaken kan ej annorlunda vinnas, än genom uplagor i förrådshus. Ibland flera hinder vid denna ſaken, har det ej varit det minſta, at ſpannemålens alt för ſtora afgång i de vanliga kornhuſen, genom ohyra och oförſigtig, eller ock oriktig förvaltning, afſkråkt Kronan, at göra ſtora uphandlingar, och enſkilde perſoner, at inrätta Sockne-magaziner. Vittre och redelige män hafva, tid efter annan, gjort åtſkilliga nyttiga förſlager til deſsa ſvårigheters undanrödjande: i ſynnerhet har framledne Herr Öfver-Intendenten och Riddaren, Friherre HÅRLEMAN, uti Kongl. Academiens Handlingar, upgifvit et artigt ſätt, at bygga Spannemåls-magaziner; detta har nyligen Kongl. Academiens Ledamot, Herr Öfver-Directeuren FAGGOT, efter ſin vanliga mogna in-

figt och nit för landtbrukets upkomst, märkeligen förbättrat och gjort allmänt genom trycket. Således, då det ena nyttiga påfundet räcker det andra handen; så har man orsak at förmoda, det de flästa hittils rönte hinder i den saken lära efterhanden förekommas och rättas. Til et förfallit landtbruks snara och säkra upråttelse, är åfvenvål et försökt och riktigt befunnit medel, at spannemålens och andra ätliga varors utförsel ej allenast blifver tillåten, utan ock genom belöningar upmuntrad: förslaget torde väl här undergå samma öde, som annorstädes skedt är, nämligen, at i början blifva ansett för orimeligt, men sedermera närmare undersökt, derefter allmänt bifallit, och omsider med stor nytta och framgång verkstält.

Krigs-oroligheter äro väl ostridigt ibland de kraftigaste folködande medel: ty et års örlog förderfvar flera års tilväxt af människor. Vid de största äröfringar blifver gemenligen, om icke altid, mera tappat, än vunnit: ty folkhopen minskas, näringarne sättes i qvarstad, och främmande magters afvund upväcker snart nya oroligheter. Fria Samhällen äro deruti lyckligast, at de äro sine egne lagstiftare: så länge de vaka öfver sina rättigheter och förmoner, så gripa de icke til vapen, utan i nödfall; ty de veta, hvad deras egen välfärd fordrar. Men när Rikets heder, gränsornas och frihetens förswar, eller äldre

och

och nyare förbindelser, aftvinga dem et sådant beslut; så visa de, at manna-mod väl kan trifvas i et fredälskande hjerta. De nödgas då välja et mindre ondt, för at undvika et större: och som de föra krig endast för freden skul; så sluta de fred, så snart säkerheten är återstäld och skadan upråttad. Alla tiders minnes-böcker vittna, at de Samhällen, hvilka gått ifrån desse grundsatser, antingen stått under envåldet, eller skyndat sig dit, fortare än de sjelfva förmodat. Sverige har omsider, genom frihetens återvinnande, jämväl vunnit den oskattbare förmonen, at Politiska åderlåtningar ej vidare få aftappa den friskaste bloden ur Riks-kroppen: som i våra krig hädanefter ej få vara något näringsfång; så lära de icke eller blifva långvarande, och således ej hindra folkets tilväxt så mycket, som våre förre tiders lefnadssätt och hushållning.

Smittosama sjukdomar äro ofta en påfölgd af missväxt och hungersnöd: om detta senare onda kan häfvas, som förut sagt är; så kan ock det förra til en stor del förekommas. Läkare-konstens upodlande; sjukhusens inråttning; försökte och minst kostsama hus-curers kungörande genom trycket; et tilräckeligit antal läkare i alla landsorter; äro på intet ställe nödvändigare, än i Sverige, som måst tryckes af folkbrist. Det är redan af andra påmint, hvad stor nytta skulle rönas, i våra vidsträkta landamären, af Prästerska-

 pets

pets insigt i Läkare-konsten: en författning, som tillade Prästerne på landet et skäligt arfvode, för deras möda i den delen, skulle til äfventyrs snart nog bringa en så önskelig anstalt i gång; vederbörande hade ock då rättighet, at pröfva deras skickelighet i Läkare-konsten, som sökte någon Prästlägenhet. Hvad för härliga anstalter på de fläste ställen utomlands äro gjorde, til fattige sjukas skötsel och förplägning; det är allom bekant, hvilka sedt främmande orter, eller läst deras beskrifningar. Det vackra Lazarettet här i Stockholm torde tjena andre städer til efterfölgd: kostnaden får lämpas efter hvarje stads folkrikhet och rörelse; men angelägenheten och nyttan är onekelig, och förtjenar derföre all uppmärksamhet.

Folkets utflyttning sker mäst ifrån gränse-provincerne och skärgårdarne: för dem, som bo midt i landet, är vägen ej så lätt; de hafva icke eller dertil så mycken anledning, genom omgånget med grannarne, eller främmande sjöfolk. At genom förbud, eller tvångs medel, hindra denna lystnan; det torde ej göra någon annan verkan, än at hogen blifver så mycket större och påfölgden så mycket skadeligare. Intet annat kan hålla människorna qvar i landet, än tilfället, at med lätthet skaffa sig tilräckelig föda. Fiskeriernas upmuntran, genom hinderligit tvångs afskaffande, och belöningar för dem, som idka

idka denna näringen; handelens utvidgande, genom beskydd och skäliga friheter; båtsmanslegans och andre förmoners närmare jämkning emot dem, som bestås utomlands; lösdrifvare-titelns sparsamare tillämpning; samt i synnerhet gränse-provinciernas upodling, i anseende både til landtbruket och städernas rörelser, äro, i min tanka, de endaste och äkta medlen, til folkets qvarhållande i Riket. Men til at återfå dem, som redan äro utflyttade, torde mycket bidraga, om de, som innom en viss förelagd tid sig åter i Riket infinna, fingo samma förmoner, hvilka om främlingar annorstädes äro brukeliga, såsom: vissa frihets år, upmuntringar af allmänna medel, fredlysning för värfningar, och anvisning til näringars idkande utan hinder, i städer och å landet.

Så nödigt det är, at på alt görligt sätt förekomma folknummerns minskning, och främja dess lagliga tilväxt genom giftermål; så fördelaktigt är det för et Rike, at förmå främlingar til inflyttning. Ängelland, Preussen och Holland, kunna i detta mål tjäna til efterdöme: ty deras nu varande välmåga och anseende har förnämligast flutit ur denna källan. Af alla Protestantiska Riken är Sverige det, som mäst behöfver et sådant hjelpemedel; men tillika det, som det samma härtils minst nyttjat. På tilfällen har ej varit brist: jag vil nu ej nämna om den tiden, då

 de

de Reformerte tusendetals blefvo fördrefne ur Frankriket; landets tilstånd var då minst bekant för ols sjelfva, och hushållningen ännu föga vårdad. Men når man tänker på det som skedt i våra dagar, då flere, än 30000. Saltzburgare öfvergåfvo deras hemvist, eller då, på en och samma tid, den allmänna säkerheten i Ängelland och Holland var i yttersta våda, genom upror och inbördes krig, och Religions förföljelserna. voro tillika begynte på flera ställen; så kan väl intet annat hindradt deisa husvilla männilkors hitflyttning, än at antingen de icke kändt vår beredvillighet, at lämna dem beskydd, eller ock, at vi sjelfve ännu ej rätt kändt Rikets svaga tilstånd, i anseende til folkbristen och näringarnes lägervall. Sådana tilfällen, som desa varit, äro väl något sällsynta, och derföre så mycket större skada, när de förlummas, eller ej kunna nyttjas; men krigs-oroligheter imellan Europæiska magter tildraga sig så mycket oftare, och gifva altid anledning til folkets utflyttning. Lyckligt är det land, som tager med utsträkta armar emot dylike flyktingar: ty kostnaden betales rikeligen, genom konster och slögder, ja ofta genom stora egendomar, hvilka de föra med sig i landet. Vår bärgshandtering och våre handaslögder bevisa bättre, än jag förmår beskrifva, hvad snälle utländske läromästare hjelpa til et näringslöst landsupkomst. Hvar friheter och förmoner

bevil-

beviljas, så på själens, som kroppens vägnar; hvar löften hålles helige och obrotslige; hvar skickelighet och nyttiga påfund belönes efter förtjenst, så hos utländsk, som inländsk man; hvar borgerliga näringar hedras, och afunden ej får qväfva vitterlek, eller trycka välmågan; hvar lagen skipas utan mannamon; der finnes altid en säker tilflygt för skicklige och idoge främlingar, hvilken de villigt söka, när de nödgas öfvergifva et oroligt, eller otacksamt fädernesland. Penningebristen torde väl, utom andra nog bekanta orsaker, ofta hindrat oss, at på en gång emottaga et stort antal utlänningar: ty de flåste af dem behöfva, jämte annan hjelpreda, nödtorftigt lifs-uppehälle af allmänna medel, så länge, tils de komma i stånd, at förtjena sig födan. Men Rikets Högl. Ständer, hvilka så ömt vårda det meniga båsta, torde ock finna på utvägar, at en gång dertil anordna vissa medel, hvilka altid fingo stå i beredskap, at efter en af dem faststäld plan; endast och allena nyttjas til et så hälsosamt ändamål, när tilfälle gifves. Saken är så mycket vigtigare, som vår folknummer på intet sätt svarar emot Rikets vidd, och tilväxten blifver eljest så senfärdig, at det är fruktan värdt, det de båsta anstalter stadna på halfva vägen, eller ock, genom tilstötande oförmodade händelser, blifva omsider aldeles utan verkan. Dock jag måste, endast för sammanhangets skull, röra

vid en sak, hvilken så mycket, som någon annan, förtjenar en särskild afhandling.

Mine Herrar! om ämnets vigt får tjena til ursäkt för talets vidlyftighet; så tillåten mig, at ännu orda litet om några medel, hvarigenom en ringa folknummer kan komma bättre til gagns, och arbets-hjelpen blifva mera tilräckelig. Det är alla folklösa länders art, dels at hysa flere lättingar i jämförelse emot andra Riken; dels at et lika antal gerningsmän ej hinner arbeta så mycket, som annorstädes. Om hela Sveriges och Finlands menighet bodde i en så liten omkrets, som Småland och Skåne; så skulle otvifvelaktigt födan vara tilräckeligare, och välmågan större. Men när landets stora vidd flyttar dels få invånare långt ifrån hvarandra; så hindras handel och rörelser dem imellan. Städer och lands-bygd råka då småningom i det tilstånd, at de endast skiljas til namnet och vissa rättigheter; men ej til näringarne. I städerne är föga förtäring af landtmanna-varor, och deras oförmögne borgare mägta sällan göra deraf några uphandlingar: landtmannen har då ingen upmuntran til jordens upodlande; ty hans varor missbjudes, hvarförutan desse få smärre städers aflägenhet gör förslen för honom så kostsam och tidsspillande, at hans möda ej blifver til hälften betald. Derföre kan han ej sträcka sin omsorg längre, än at skaffa et nödtorftigt lifsuppehälle åt sig och sitt lilla hus-

hushåll: fattigdomen och aflättningens svårighet qvåfver hans omtanka, til jordens vidare upodling, och låtter honom ur stånd, at köpa annat i ståderne, ån det, som år för honom aldeles omisteligt; han flögdar och våfver til egen förbrukning, och jåmvål til afsalu, om han förmår och tiden det tillåter. Stadsboerne nödgas bruka samma lefnads-sått och samma näringsfång: de idka åkerbruk, flögda til egit behof, och drifva husvåfnad. Deraf kommer, at hvart hushåll i ståder och å landet liknar et sårskildt och enstakat samhålle, hvilket sörjer för sig sjelft, det båsta det gitter och förmår; man undviker det måsta man kan, at nyttja hvarandras handråckning, ja anser den för den båste hushållare, hvilken år *sibi sufficiens* (at jag få må tala) och gör innom sitt lilla samhålle all ting sjelf, hvad til föda, klåder och husgeråd fordras.

En sådan näringarnes blanning åstadkommer flera hinder i den allmånna hushållningen, ån jag hinner upråkna: för flit och idoghet år då ingen annan upmuntran, ån at vinna en tarfvelig föda; ganska få hinna til någon vålmåga; deraf sker, at giftermål blifva sparsama och senfårdiga; fattigdomen hindrar barnens råtta skötsel, så at större delen dör bårt, innan de rått få veta, at de lefva; nöden tvingar mången til utflyttning, når födan tryter i hembygden. Af samma grund följer ock ostridigt, at arbets-hjelpen blifver

långt

långt otilräckeligare: huru många nyttiga ämnen trampas icke under fötterne, af okunnoghet, eller i brist på tilfälle, at nyttja dem, til egen och allmän båtnad? huru många lediga stunder löpa icke fåfängt förbi, som kunde bättre användas, om idogheten blefve upmuntrad genom skälig vinning?. Huru mycken tidsspillan sker icke på ofullkomliga slögder och husvåfnader? Huru mångdubbelt kunde icke deremot den utgiften årlättas, hvilken landtmannen kostade på färdiga tilverkningars köpande ifrån städerne, om desse behöfde hans varor, och betalte honom den mödan, hvilken han kunde vända på jordens förbättring? Huru många dagsverken förloras icke genom hållskjuts och föga lönande resor til städerne? Huru många tusende människor gå icke sysslelösa, och huru många arbetsföra tiggare stryka icke gatorna omkring, sig sjelfvom och androm til last, änskönt allestådes klagas öfver brist på nödvändige gerningsmän, i alla näringar?

At känna sjukdomen, är det första steg til hälsans återvinnande: derföre så länge et folk tror sig må väl vid en traslig hushållning; så länge nyttjas sällan de bästa medel til förbättring, eller en inbillad egennytta hindrar deras verkställighet. I alla vetenskaper äro vissa grundsanningar, hvilkas inbördes sammanhang kallas systeme: klara och öfvertygeliga begrep om dessa sanningar äro grunden

til

til all lärdom. Hushålls-konsten är af samma beskaffenhet: hvar näringarnes lägervall ansCes för et nödvändigt ondt, och deras skadeliga blanning för nyttig; der är sjukdomen, för närvarande tid, om icke obotelig, dock ganska svår at häfva. Och hvar man ännu är villrådig, hvilka botemedel skola nyttjas; eller står i tvekan om sättet och ordningen til deras nyttjande; eller ock å nyo tvistar om de första grundsatserne, hvilka strax i början bordt afgöras, och til äfventyrs varit afgjorde: der är ännu ingen rätt hushålls-systeme fattad, och der blifva antingen de bästa anstalter fruktlösa och ombyteliga, eller deras verkan senfärdig. Dock som knapt något är svårare, än at omstöpa et helt folks tänkesätt och sinnelag; så må det icke eller läggas något Samhälle til last, när, vid de bästa anstalter til hushållets bättring, i början rönes de största hinder i verkställigheten. Ty så länge menighetens tankar ofta äro motsatsen af Regeringens hälsosame författningar; så länge går allting senfärdigt, och måste tvingas genom mycken kostnad och tolamod. Sverige förtjenar säkert ej det sista rumet ibland hushållande Riken, i våra tider: dess Patriotiska nit och mödosama anstalter sätta utlänningarne i förundran. Men vi lefve i sånings-tiden: ju försigtigare och redigare den skötes; ju tidigare och rikare skörd blifver för våra efterkommande.

Et

Et af de största binder i vår allmänna hushållning, är näringarnes oreda: denna omständigheten har flere gånger sysselsatt Rikets fäder; ty de veta, sig ej kunna vänta rätt mogna frukter af sina författningar, utan näringarnes bättre skik och ordning Det är långt mindre konst, at sysselsätta en stor folknummer, än at rätt nyttja et ringa antal, som är otilräckeligt til så mångfaldiga arbetsämnen. Dock visar förfarenheten, at ofta en förståndig landthushållare uträttar så mycket med hälften arbetare, som en annan med et dubbelt antal; ändskönt bägges landt-egendom kan vid pass vara af lika storlek. Hufvudsaken beror på näringarnes och arbets-ämnens försigtiga delning: ty så snart den ene behöfver den andras hjelp och handräckning; så upkommer deraf en nyttig rörelse imellan lemmarne i Riks-kroppen, hvilken mer än alt annat befordrar des hälsa och välmåga. Jag vet väl, hvad inbillade förmoner och skiljaktiga rättigheter lägga härvid för hinder i vägen: men tiden och tålamodet bryta hällebärg, och oredan måste småningom aftaga, när goda anstalter förbinda egennyttan med et redigare hushållssätt. De nyttigaste sanningar äro icke altid i början de smakeligaste; men blifva det omsider, sedan de hunnit bättre utrönas. Om städerne efterhand lämnade åkerbruket åt landtmannen, och denne allehanda plantager, slögder och handel, åt de förre; så skulle här

ej

ej vara brist på spannemål, eller tryta afsättning för slögdevaror. Inrättningarne egde då säkrare bestånd, hvilka eljest genom mångslögd och mångsälgning måste råka i lägervall: til bevis derpå, må jag endast nämna tobaksplanteringen, hvilken, sedan den nästan öfveralt blifvid idkad, i städer och å landet, men aldrig derigenom hunnit upfylla Rikets behof på denna varan, nu verkeligen år åter uti et synligt aftagande, på många ställen. Om samma hushålls-sätt skulle framdeles upkomma vid planteringen af allehanda främmande trän och växter, utan någon skilnad imellan stads- och lands-jord, eller den minsta granskning af orternas läge och jordmonens art; så skulle en större spannemåls brist blifva den säkraste påfölgd, men dessa nya och spåda inrättningar innan kårt qväfvas af deras egen tyngd, eller hindras af deras orediga blanning.

Om Stapel-städerne blefvo nederlags-platser för rå och färdiga varor; upstäderne drefvo handaslögder och plantager; landtmannen endast sysselsattes med åkrars och ängars förbättring, får- och botskaps skötsel, spinnerier och ämnens tilredande; och desutom näringarne lämpades efter hvarje landsorts beskaffenhet, jordmonens art och folkets böjelse: så skulle lif och rörelse spörjas innom våra gränsor, til enskild och allmän båtnad. Jag ser väl, hvad för svårigheter hårvid möta, i synnerhet då jag betänker,

at

at våre hundrade ſtäder tilſammans räknade, efter all ſannolikhet, knapt utgöra hälften af Amſterdams folknummer allena, hvilken ſtad, dock på långt når, ej är den folkrikaſte i Europa; men ſom ſkadan af näringarnes blanning är ſå känbar; ſå lärer någon bot derå vara lika nödvändig, änſkönt et halft hundrade åretal ginge förbi, innan man ſporde deraf någon fullkomlig verkan; utlänningars inflyttning blifver ock, i anſeende dertil, et ſå vigtigt, ſom ſäkert medel, til folkers och näringars ökande i ſtäderne, äfven ſom hemmanens klyfning, ſtorſkiftet och flera torps inrättning, göra ſamma nytta å landsbygden.

Når Trollhätte-ſluſsverket en gång kommer til fullbordan; ſå lärer röreſen landsorterne imellan, och afſättningen på deras varor, derigenom ſå märkeligen lättas, til Rikets ovärderliga förmon, at koſtnaden, ehuru högt den ock kunde ſtiga, ej kan ſättas dermed i jämförelſe. Kunde vårt krigsfolk, efter andra Rikens exempel, i fredliga tider fyllesättas med flere canalers gräfvande; ſå blefve deras idoghet ſå nyttig för vårt allmänna, ſom deras tapperhet. Forvagnar, inrättade efter landets ſkick, äro på intet ſtälle nödigare, än i Sverige, til kram-varors ſändande ſtäder imellan: afſättningen, ſom är Fabriquernes lif, blifver derigenom befordrad, klagomål öfver briſt på Svenſka tilverkningar förekommes, och lurendrägaren har mindre urſäkt. Den

Den förträffeliga Berlinska inrättningen, med verk- och arbetshuset, kan tjena til et mönster för andre städer: saken tyckes hos oss vara så görlig, som nyttig; verket skulle efterhand kasta utaf sig tilräckelig ränta för Capitalet; Fabriqverne fingo flere arbetare; lättingar bletvo mindre til antalet, och tiggare osynlige på gatorna; fattighusen torde ock, genom vederbörandes ovälduga mönstring, få mindre inbyggare, och medlen, som derigenom spardes, kunde användas til andra lika gagneliga behof.

Om någon utväg kunde finnas, at med arbete sysselsätta de usla människor, som för gröfre brott blifvit inmante i häkte; så blefvo många dagsverken vundne; Kronan finge ersättning för medlen, som kostas på deras underhåll; och de sjelfva mådde dervid bättre, än vid et ständigt stillasittande, hvarigenom fängelset ofta blifver för dem et svårare straff, än det, som domen dem pålägger.

Om den sanna Gudsfruktan får större tilväxt genom flere helgedagar; det torde vid denna afhandlingen anses för et främmande ämne. Men at et Rike mister för hvar helgedag flere tunnor guld uti tilverkningar, handel och rörelser; det kan genom nog tydeliga uträkningar å daga läggas. Man

har

har derföre nästan i alla Riken, jämvål i Påfvens egna länder, funnit nödigt, at dessutom göra någon granskning. Men om Saligbets-låran kan åfven hos ofs i detta mål förenas med hushålls-konsten; det beror på vederbörandes närmare eftertanka.

Som en noga delning uti Slögde-arbetarnes handalag, genom så kallat stycke-arbete, hjelper mycket til varornas både godhet och skäliga pris; så är denna inrättningen hos ofs så mycket nödigare, som, vid en sådan arbets ordning, et lika antal människor, på lika tid, åstadkommer en större myckenhet goda, ja båttre tilverkningar, än vid det vanliga arbets-sättet.

Så nödigt det år, at göra en skälig jämkning imellan närande och tärande lemmar i et Samhälle; så nödigt år åfvenvål, at de närandes antal lämpas efter hvarje stads behof och rörelse. När en liten stad af 1000. människor har två eller tre Gullsmeder, emot en Klensmed: och när en krog är inrättad för hvart femte, eller sjette hus, jämvål i de större städerne; så mista andra näringar så månge gerningsmån, som desse hafva för mycket. När det handlande Borgerskapet i städerne säljer hvar för sig alla slags varor, både i stort och smått; så blifva en, eller två af dem Monopolister, och

de

de öfrigas näring ſtannar i fattigdom och u-ſelhet. Men om Groſs-Handlaren ej ſäljer i ſmå partier, och ſå tvärt om; Krydkråma-ren ej handlar med alnegods och järn-tilverk-ningar; eller Kramhandlaren med hökare-och landtmanna-varor: ſå blifva de alle behållne, köparen får bättre varor, och rörelſen är vigare. Kongl. Maj:ts. Nådiga Reglemente af år 1749. för de Handlande i Stockholm, gör häruti en nyttig granſkning: ſamma författ-ningar kunna väl, til ſtörſta delen, ännu ej vidtagas i alla ſtäder, men uti dem, ſom äro rikaſt på folk och rörelſer, tordee en dylik jämkning näringarne imellan vara ſå görlig, ſom nyttig.

Det är bekant, at allmänna författnin-gar i hushållsmål aldrig göra lika gagn öfver hela Riket: inrättningar, ſom på et ſtälle kom-ma utan möda i gång, hinna på et annat ej genom de ſtörſte upmuntringar til någon ſtad-ga och varaktighet. Det vore derföre en ſynlig nytta för vårt allmänna, om årligen några, i Natural-Hiſtorien och Rikets hus-hållning kunnoge män, gjorde långſama in-rikes reſor, til at århålla en noga kunſkap om landets belägenhet, folkets böjelſe och lefnads ſätt, jord- och lerarters mångfaldiga ämnen och nytta, ſtrömars och inſjöars beſkaf-fenhet, metallers och mineraliers ömnoghet, med mera. Koſtnaden ſkulle ock förmode-ligen blifva nog ringa, emot gagnet, ſom der-

af kan vänta, til nya inrättningars försigtiga anlägning, och de gamlas bättre skick och ordning.

Mine Herrar! När jag tänker på de stora hvälfningar och omskiften, hvilka det ena Riket efter det andra undergåt, ifrån verldenes skapelse in til närvarande stund; så förekomma mig vetenskaper, konster och slögder, gå uti en cirkel, äfven som Naturen gör uti sin dagliga hushållning. Så snart vetenskaperna uplyst et folks snille; så hafva ock deras samsyskon, konster och slögder, handel och näringar, följt de fotspår, hvilka de förra trampat: i samma mon folkets förstånd blifvit hyfsadt och upodladt; så har ock hushållningen fått et bättre skick, och landet tagit til i rikedomar, magt och anseende. Om icke människorna hade det olyckeliga sinnelag, at välmågan upväkte mod, men modet öfvermod; så kunde Samhällen, hvilka en gång lagt en stadig grundval til deras välfärd, blifva ständigt lyckeliga. Men som de bestå af människor; så gör ock böjelsernas ostadighet hos dem samma verkan, som hos enskilde personer: när de blifvit välmående och mägtiga; så komma de ej vidare ihog hvad de varit, eller åter kunna blifva. De äro ej längre nögde innom sig sjelfva; de vilja jämväl föreskrifva lagar åt andra, och väga sina grannars magt på en vågskål: deraf upkom-

upkommer dessas afund och sammansättning, til öfvermagtens fördärf och undergång, på längre eller kårtare tid. Veten-Skaperna börja tystna under krigets buller; utrikes handelen oroas af fiendteliga kaperier och af sjöfolkets pråssande til matroser; afsättningen minskas för slögderne; med et ord: hushållet råkar småningom i aftagande, derifrån i lågervall, och omsider i förakt; näringar och rörelser försvinna, och flytta tillika med deras idkare til et såkrare hemvist, Detta är den stora cirkel i Politiska Regeringar: det ena Rikets välmåga har altid blifvit bygd på det andras vanmagt och undergång. Ordningen har kommit något sent til Sverige: men vår välfärd kan blifva så mycket varaktigare, som vi ej allenast hafve ännu mycket at bygga, innan vår hushållning kommer til samma styrka och bestånd, som annorstädes; utan ock våre Regeringslagar hafva alla de förmoner, som fordras til fria Samhällens trefnad, men i sig sjelfva ej sådana fel, som ofta sätta andra i förvirring och vilrådighet, emedan de äro stridande emot sjelfva frihetens natur och ändamål. Nöden har varit här, som flerestädes, den första läromästerinna: men hon bör sättas ifrån syslan, så snart et folk vaknat ur sin dvala; ty all hännes undervisning sker genom aga, hvilken är ganska kånbar, och har ofta en vidrig ver-

kan. Et oſkrymradt nit om det meniga bäſta, mogen eftertanka, ungdomens undervisning i hushålls-konſten, anſtalternas byggande på ſtadige grundſatſer, ſamt lagars och författningars verkſtällighet, utan manna-mon; måſte fullborda, hvad ännu briſter. Sker detta, ſom vi hoppas; ſå kan Sverige, under den Högſtas välſignelſe, blifva ſå mägtigt och välmående, ſom andra Riken förut varit, eller nu äro.

Mine Hérrar! Talets vidlyftighet förråder den talandes oſkickelighet; men påminner tillika, at *Edert* tolamod ej längre får misbrukas. Detta fel behöfver ſå väl *Eder* benägna tilgift, ſom den ofullkomliga förvaltning, med hvilken jag ſkött et värf, hvilket *Eder* godhet behagat mig updraga. Jag väntar häruti et nytt prof af *Edert* ädelmod, hvilket förbinder mig til nya bevis af min ſkyldighet, och til et ſtändigt bemödande, at under mina briſters botande blifva nyttrigare för vårt allmänna, hvilkets förkofran och oryggeliga välfärd är, och ſkal blifva, min hjerteliga önſkan, ſå länge ſjälen ännu får viſtas uti ſin bräckeliga hydda.

SVAR,

SVAR,

Gifvit på

KONGL. VETENSK. ACADEMIENS

Vågnar,

Af

Dess Secreterare

PEHR WARGENTIN.

MIN HERRE!

Kongliga Academien har funnit sig så nögd med Eder styrsel, at Hon ogärna och endast af blind lydnad för Sina lagar, måste tillåta Eder at så snart afträda et Ämbete, som Hon önskade at längre se i så värdiga Händer.

At vända Academiens tankar ifrån denna Dess saknad, behöfdes et all dess upmärksambet så intagande ämne, som det Hon nu bårt sig föreställas: et ämne, som vid blotta påminnelsen upväcker Academiens hela Patriatiska ifver.

J haf-

J hafven undersökt sjelfva grunden til all hushållning, och visat, at inwånarenas myckenhet är et Lands rätta styrka och källan til Dess rikedom. Den lättar alla Oeconomiska anstalter, och gör, at de gå lika som af sig sjelfva: deremot knapp tilgång på arbetande händer gör, at de bästa anslag och afsigter stanna i önskningar, fruktlösa tilbud, eller twungen och trög framgång.

Derföre är en klok Regerings första och största omsorg, at befordra folkhopens tilwäxt, hwarpå all annan förkofring beror. Trägna föreställninger och påminnelser om sjelfva sakens angelägenhet; undervisning om alla uptänkeliga medel til ändamålets årnående; samt warninger för de mångahanda hinder, som ligga förökelsen i wägen, äro så mycket nödigare och nyttigare, som allmänheten ej ännu hos oss är kraftigt nog öfwertygad om dessa sanningar och deras påfölgder, ej eller kan föreställa sig, huru stor försigtighet och huru lång tid fordras, at winna det påsyftade ändamålet.

Den gamla inrotade tankan, at flera munnar snarare töma wisthuset, vil ej gärna lemna rum åt en annan med sund eftertanka och förfarenhet enligare, at flera händer ännu mycket snarare fylla det. Så onekeligt det är, at en flitig Jordbrukare, Fiskare, Bergsman, eller Handtwerkare, altid förtjänar mer, än han behöfwer til sin egen

oum-

oumgångeliga nödtorft, och med sitt arbete gemenligen kan förvärfva föda för flera: samt at månge förenade händer altid uträtta mer, än lika många hvar för sig; så visst är ock, at tilgången på nödtorfter måste i större proportion tiltaga, än antalet af nyttiga lemmar i et Samhälle, och at de aldrig blifva för månge, då Regeringen vet at nyttja och sysselsätta dem.

Men, uti et ämne som J. Min Herre, så grundeligen afhandlat, behöfves ej tillägga mer, än önskningar, at de af Eder anförda skäl må göra intryck, och Edra föreställningar vinna fullbordan.

TAL

Om

Nyttan af Öfverflödigt Vattens Uttappande utur Insjöar, Kärr och Måssar i Finland;

Hållit för

KONGL. VETENSKAPS ACADEMIEN,

VID PRÆSIDII NEDLÄGGANDE

Den 20 Augusti, år 1758.

Af

CARL FREDRIC NORDENSCHÖLD,

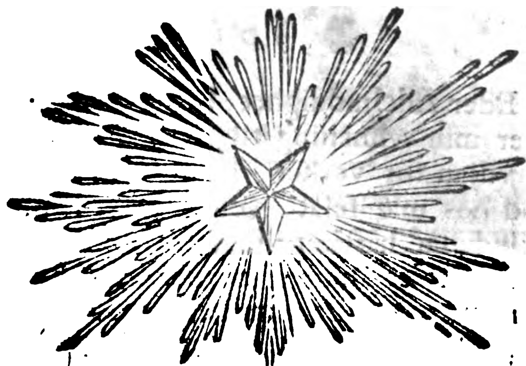
Öfverste-Lieutenant vid Fortification, Riddare af Svärds Orden.

På Kongl Vetenskaps Academiens tilstånd.

STOCKHOLM, tryckt hos Direct. LARS SALVIUS.

Mine Herrar!

Sedan jag efter Eder befallning, Mine Herrar, på någon tid innehaft det förnämsta Heders-Ämbetet i Kongl. Academien, ehuru jag, af oundvikeliga angelägenheter förhindrad, icke fått tilfälle samma Ämbete fulleligen at förrätta, som sig bordt och jag det gerna åstundadt; fordrar min skyldighet, Kongl. Academiens Gunst och bevågenhet emot mig med all vördnad och tacksamhet at årkänna, så mycket mera, som min ofullkomlighet varit större, än mitt välmenta upsåt, at til alla delar upfylla, hvad mig härvid ålegat.

Eder Ädelmodighet, Mine Herrar, som uttyder min välmening til det bästa, och antager viljan för verket, lärer Gunstigt urfäkta hvad hos mig felat, och benåget lemna mig tilstånd, at härjämte få yttra mina enfaldiga tankar uti et ämne, som säkert skulle antes för nyttigt, om dess utarbetande blefve förbättradt af någon annan; som därtil ägde mera tid och tilfälle.

Det som jag nu förelatt mig, at efter förmågan kårteligen omröra, skal handla om *Nyttan af öfverflödigt Vattens aftappande utur Insjöar, Kärr och Mässar i Finland*, med åtskillige därvid bifogade anmärkningar om Jordbrukets utvidgande, jämte några oförgripeliga tankar uti Naturkunnigheten. Och ehuru jag nogsamt finner, at alt detta borde med mera gransikning, ordning och upmärksamhet afhandlas, än mina omständigheter det tillåta, torde dock däraf kunna århållas anledning til någon för det Allmänna nyttig författning.

Härvid utbeder jag mig, Mine Herrar, Eder Gunst och benägna tillåtelse, at på en kårt stund få underställa Edert uplysta ompröfvande dessa tankar, hvilka jag uti högsta välmening vågar at här framgifva. Och ehuruvål jag icke förut kan smikra mig med försäkran om bifall uti alt det, som jag til en del

til-

tiltror mig endast af egen öfvertygelse och årfarenhet kunna anföra, gör jag mig dock förvissad om den meningens bestånd och gillande, at om vi följde Naturen riktigt och noga på spår, skulle grunden til ganska myc-ket, som för oss nu är fördoldt, blifva up-tåkt och möjelig at med nytta kunna ut-ransaka.

Härtil gifves ock nu mera hopp, sedan under et lyckeligt Tidehvarf för vårt Rike, så många nyttiga Påfund, Rön och Anmärkningar uti hvarjehanda mål, komma under Allmänhetens skärskådande, och hvad som finnes lända til någon förmon, varder på alt uptänkeligt sätt och i möjeligaste måtto befordradt och verkställdt.

Ibland många andra fördelaktiga göromål och inrättningar, kan åfvenvål den anses för en högst nyttig, som til Finlands uphjelpande i synnerhet blifvit gjord, i det at flere Ingenieurer til Landets afmätande och storskifts delningar blifvit dit förordnade, förutan Fortifications Officerare, hvilka under den Vittra General-Majoren EHRENSVÅRDS inseende, skola afvåga Vattendragen, och medelst hvarjehanda uprensningar m. m. öpna dem til communications århållande orterne imellan, på det at Såd och alla varor, som detta vidsträkta Landet frambringar, måtte

kunna nedförflas til ſtäderne och ſtranderne, ſamt därmedelſt komma til Allmän nytta, hvilket härtörinnan til alt för ringa del kunnat låta ſig göra emedan invånarne hafva 40, 50, ja 60 mil til ſtäderne, där de kunna affärta ſina varor, och det allenaſt vintertiden. Däraf händer, at Bonden knapt två foror hinner årligen nedföra, och det öfriga nödgas han, antingen uti öfverflöd förtära, eller låta det ligga utan nytta och på hvarjehanda ſätt fördärfvas.

Det är utan all tvifvel, at et ſå väl tänkt företagande länder til Rikets ovärderliga förmon och nytta i framtiden, ſå vida et Landſkaper förr kan varda rätteligen upodladt, innan alt hvad det af ſig kaſtar, kan blifva användt och förytttradt. I annor händelſe vore det til ringa förmon, om man ock de aldrabäſta Oeconomiſka förbättringar til ymnig ſäds och andra växters århällande, jämte tilverkningar af bräder, tjära, beck, potaſka, harts, med mera, göra ſkulle, när de icke vidare än allenaſt til egen förnödenhet för invånarne nyttjas kunde; hväremot om alt, hvad i deſſe aflägsne och vidſträkte orter, öfver egen förnödenhet, ſå väl nu ſom igenom flere förbättringar framalſtradt varder, med beqvämlighet kunde til inländſka Städer och utrikes orter öfverföras, ſkulle de nu fattige

invånare i desse stora Provincer innan kårt blifva förmögne och välmående.

Så vida bemälte högstnyttiga författningar, jämte Byågornas läggande i storskifte, allaredan äro begynte at verkställas, vil jag ej vidare nämna om det gagn och den förmon, som däraf otvifvelaktigt härrörer, utan skrida til mitt föresatte ändamål, och kårteligen omröra, hvad oförliknelig stor nytta igenom Vattnets aftappande uti et Land, som af öfverflöd därpå förmycket belvåradt är, århållas kunde.

När man betraktar Finlands fördelaktiga belägenhet, i anseende til dess högd öfver Hafvet, finner man af de redan gjorde afvägningar, at de mästa och största, såsom Pejene-och Saima-Sjöarne, den förra i Tavastland och den senare i Savolax belägen, ligga 40 a 50 famnar öfver Hafsbrynet. Det endaste utlopp Pejene-Sjön äger, är Keltisström, hvilken ifrån Kymmenegårdska gränsen utföre tillika utgör gräns imellan oss och Ryssland; men som innom vårt eget Land äro redan nog många höga strömar och vattenfall, så behöfdes ej mer, än vid de öfversta fallen använda någon möda och omkåstnad på uprensningen, til dess at berörde Sjö blefve 3, 4 a 5 alnar lägre. Vattnet skulle då på många ställen draga tilbaka sina strander väl half-

va och hela milen, och därigenom ansenligen föröka en fruktbärande och til Säd och gräs brukbar jordmon,

Så vida det enda utloppet ifrån stora Saima-Sjön i Savolax nedflyter igenom Voxen i Ladoga Sjön, kan fuller den samma icke til någon del aftappas; men de öfriga många stora Sjöarna i Jden salmi och flere Socknar, kunna dock måst alla fällas lägre, och myckenhet af brukbart Land, samt igenom Vattnets sediment i långliga tider fet gjord mark därigenom århållas.

Andra mindre Sjöar, som dels hafva deras utlopp til Pejene-Sjön och Saiman, dels ifrån den ena Sjön falla i den andra, och omsider til salta Hafvet, kunna merendels alla göras lägre, och somliga aldeles uttorrkas, då de intet äro öfver några alnar djupa; hvarpå man har et exempel i Carelen, hvarest en Bonde uprensade litet sjelfva utloppet af en insjö, hvarigenom vattnet fick så mycken fart, at det sjelf skar sig ut, så at hela Sjön blef torr, hvilken nu är blefven til brukbar fruktbärande mark, som til belöning och upmuntran för bondens därvid anlagde möda, blifvit honom af Kronan skänkt til evärdelig egendom.

Huru ganska många Kärr och Mässar finnas icke öfveralt i Landet, hvilka likaledes, til

til en del med nog ringa arbete och omkåstnad, kunna göras torre, och därigenom til åker och äng upodlas; hvilket följakteligen skulle förorsaka ganska mycken förökning af jord och mark.

Det står väl icke felt, at ju lika mycket vatten sedermera, som tilförene, igenom dylika uttorrkade dälder, Sjöar och Kärr, skulle nedflyta, så vida lika mycket som förr uti snö och rägn nedfaller på all den tract, hvarifrån det til sådana lägre ställen kommer at samlas; men med den åtskillnad, at det, för de öpnade utloppen, lika hastigt skulle afflyta, som det hinner tilflyta. Äfven såsom tvärtom, nästan alla dälder, med en del åkrar och ängar, uti et sådant trappevis afhällande Land som Finland, skulle kunna sättas under vatten, enär man vid deras trängaste ställen och aflopp gjorde starka dammar.

Jag har därpå gjordt åtskilliga prof i Nyland, så väl i Mänselä som Sibbo Socknar, uti hvilken senare vid Eriksnäs-Gård var en vidlyftig däld med allahanda trän tätt bevuxen, som hade sit utlopp imellan tvänne tränga bärg; hvarest jag dämde, så at man igenom en ränna nederst på bättnen kunde utsläppa vattnet til en qvarn, som därmed nu går, så länge det samlade vattnet är tilräckeligt. Imedlertid blef skogen, som stod i vatt-

net, förqvafd och förtorrkades; och det var besynnerligt at se, huru en flytande måslupen jord, åfven som på de mästa stora Måsar eller Kärr i Landet, förorsakades innom några års tid, öfver hela denna dälden, som nu var blefven til et Kärr: hvilken Måsa dock därmed kunde förqväfjas, at man om våren afyttjade vattnet, så at all marken öfver hela sommaren fick vara torr. Denna mark är nu tjänlig til åker och äng, hafvandes stor myckenhet med svartmylla årligen ifrån de omliggande högder ditsamlat sig.

Detta sätt, et göra en jämn och fruktbärande mark af sådana tjänliga dälder, kunde mångaställdes brukas, hvilka så länge de hölles under vatten, tillika kunde planteras med fisk; och när nog gyttja och jord ditsamlat sig ifrån omliggande högder, skulle vattnet aftappas och jorden brukas til hvarjehanda säd, gräs och andra växter. Vid de lägenheter, där många sådana dammar kunde inrättas, borde somliga til jordbruk aftappas, då de öfriga användes til fiskens förökande, och så ömsom.

Igenom et sådant vattnets updämmande vårtiden på gamla utmagra ängar; hvarigenom ifrån omliggande högder och orter, alt det fetaste efter Kreaturens gödsel, fin jord med mera, kan samlas på sådana ängar, kunna

na de ock anſenligen gödas och förbättras; hvilket vatten återigen måſte aftappas, ſå ſnart deſs feta ſediment ſatt ſig til bätten, något för Ericks mäſs-tiden, eller efter hvarje orts Climat, förr eller ſenare bör förrättas, hvarigenom gräſet får ny kraft til at ymnigt och väl växa.

Men at vidare fortfara med beſkrifningen om nyttan af Vattnets aftappande utur Sjöar och Kärr, hvareſt ſådan fet jordſamling redan i några tuſende år ſkedt, och hvareſt vattnet ofta blifvit igenom anlagde dammar til vattenverk högre updämt, än det eljeſt naturligen ſkulle ſtå; hvilket gått ſå långt, at mången god åker och äng, ſom i gamla tider legat vid inſjöarna, nu är förvandlad til ofruktbar, måslupen och ſur mark; ſå är at märka, hvad ganſka ſtora förmoner det med ſig förde, at et Land, ſom nu är vattenſjukt, och på mäſt alla ſtällen beſväras af öfverflödigt vatten, blefve tort och fruktbart gjordt. Ty därigenom ſkulle Climatet blifva mildare: de oftaſt ſkadande och utur måslupna Kärr och myror upſtigande kalla dunſter och däraf förorſakade fråſtnätter förekommas; Landet blifva helſoſammare och ſundare at bebo: Säd, gräs, boſkap, med mera, förökas: ſkadelige Inſecter, ſom i vattnet växa, utrotas, och flere invånare finna ſit uppehälle.

För-

Försynen har så skickat, at den ena orten i vårt Land skulle ligga högre än den andra; Och som vattendunsterne, hvilka förmedelst Solens utvidgande värma stiga up utur Hafvet, Sjöar, Kärr och fuktiga orter, samt igenom moln och väder kringföras öfveralt, och i rägn och snö nedfalla, nödvändigt bestå til en del af fina jord-partiklar; så samlas sådan jord uti målsa på bärg och stenar, så väl som uti allahanda växande trän och gräs, hvilka när de förruttna, lemna jorden efter sig, som återigen förmedelst starka rägnskurar, och i synnerhet vårtiden när snön smälter, nedsköljes ifrån de högländta orter til de lägre, upfyllandes år från år, så mycket som möjeligt är, alla dälder, gropar, Sjöar och Kärr, stenig mark, med mera. Fördenskul måste med tiden alla Sjöar, Kärr och dylika utgröpta ställen, efterhand blifva därmed upfylde, och Sjöarne upgrundade, til dess den, igenom någon i forna tider existerad stor vattenflods tryckande, til bärg, högder och ojämnheter förvandlade jordskårpan, återigen, så mycket det sig göra låter, tid efter annan utjämnad varder.

På andra ställen åter utskäres af samma vatten stora stycken af jord, i synnerhet sedan dess hopbinningar af trän och växter, igenom markens rensande och upodlande, blifvit uplöste, och föres igenom diken, bäckar, öar, ström-

strömmar och vattendrag, ned til Sjöarna, hvilket alt upfyller dem, och gör dem med tiden grundare.

Däremot arbetar vattnet i Sjöarna ständigt, sedan det blifvit försatt i rörelse igenom stark blåst, i synnerhet där tilräckelig vidd och en långsluttande Sjöbätten det tillåter, at upkasta en del af den förut nedskölda och til bättnen satte jorden, ökandes därmedelst tillandningar på många ställen; men hvarest samma jord och vattnets sediment imellan högder eller uti invikar, imellan bärg och klippor, på bättnen får samla sig och ostörd får blifva liggande, där blifver vattnet alt grundare och grundare, som man ibland flere ställen nogsamt kan skönja vid Sveaborg, där Skeps-och Galere-dockan imellan bärgen blifvit anlagd, huru af det med sin jord upfyllda vattnet, som årligen up ifrån Landet flutit ned med vattendraget vid Gammelstaden, och där ostördt fått sätta sig, en några alnars djup fyllning förorsakats, bestående af en fin jordmärg, som gäser med vatten, men i synnerhet med sura våtskor, och i Luften sönderfaller til et hvitt och fint stofr eller jord.

Denna Platsen ligger en half mil nedanför ofvannämde vattendrag, och därföre är det allenast den finaste delen af den nedflutne jorden, som länge kunnat simma i vattnet, hvilken

ken där blifvit nedslagen, hafvandes den gröfre förut vid utloppet och på Fjärden satt sig til båtten. Men uti Sjöar, som hafva mindre utrymme och äro trångare, där fyllas de snarare, så väl med den grofva som finare jorden, hvilken ifrån omliggande högder nedflyter, hvarefter detta upgrundandet rättar sig. Där som upodlad mark omkring Sjöarne och vattendragen finnes, där inflyter ock gemenligen den finaste svartmyllan, som vår-vattnet kunnat rifva lös och föra med sig; men eljest bägge slagen, så väl den finare som gröfre jorden.

Och som man har orsak at tro, och många tydeliga bevis därtil gifvas, at vattnet i Hafvet efterhand vikit undan och lemna jorden torr, antingen at bemälte vatten til någon del, igenom årligt samlande, uppehåller sig nu öfver Hafs-brynet och på jordklotet uti snö och is, under Polerne och på alla höga bärg, eller at de lemnat dess jordaktiga del, som förbemält är, uti allahanda växande ting på jorden, och därmedelst förminskats; så är ock ingen tvifvel, at icke alleståedes finnes jordmärg, hvarest jordens nedsköljande igenom vatten ifrån högre til lägre orter kunnat ske, uti dälder, imellan bärg och backar, där sådan fin jord samlat sig, simmande i vattnet, som då är likt på somliga ställen en hvitaktig, på andre åter en brun-

ak-

aktig lut, alt som den jord varit beskaffad, hvilken vattnet vid nedsköljandet supit uti sig. En sådan jordmårg ligger gemenligen under öfversta jordskårpan, som af trån och grås, hvilka därpå vuxit, i långliga tider åter blifvit på några qvarters djup utmårglad; börandes samma jordmårg, efter ofvannämde naturliga beskrifning, vara jordens finaste stoft, must, mårg och fetma, hvilken om den därifrån upgråfves och utföres på jordenes yta, återställer åt den samma, den del af mårg och fetma, hvarifrån den tilförene blifvit blåttad och af vattnet utlutad.

Här är således et vidt fält, at följa Naturen på spår, och nyttja den rikedom och de skatter hon i långliga tider hopsamlat och åt oss förvarat, bestående förutan ofvannämde jordmårg, uti aftappade Sjöars och Kärrs upbrukande til åker och äng, sedan vattnet behörigen blifvit afförddt, så mycket det uti et så afhällande Land sig göra låter.

De omkring och ofvanför Tavasthus belägne vidsträkte Sjöarna, ligga alla ganska högt öfver Hafs-horizonten, och äro således möjelige med nog måttelig omkostnad til en del at aftappa, allenast man de öfversta strömfallen skulle uprensa, hvilket på somliga ställen kunde ske, förmedelst några skadeliga fördämningars bårttagande; på andre ställen

med

med gråfvande, hvarest uploppen finnas igengrodde, så väl som igenom stenars bårttagande, och på somliga ställen äfvenväl med bårgsklippors bårtsprångande, som torde blifva det kostsamaste; men dock altid helt såkert mödan lönande.

Hvad båtnad har väl det Allmänna däraf, at oaktadt Finland är stort och vidsträkt, det likväl kanske til fjerde delen, och på somliga ställen, som i Savolax väl til hälften ligger under vatten, hvilket uti Sjöar och Kärr finnes vara instängt, så at allenast något litet fisk, däruti kan uppehålla sig.

Hvad skada är det icke, at årligen här och där särskildta froster, och somliga år de allmänna, fördärfva mäst alt det som växer? och huru snart skulle icke det Landet, hvarest folket är aldrafruktsammast, blifva med människor upfyldt, om de icke nästan lika mycket dödde, som de varda förökte, til största delen för det, at Landet är sumpigt, surt och besväradt med öfverflödigt vatten, hvaraf köld och giftiga dunster, otaliga Insecter och skade-djur existera. Om ock Gud gifver frid och sin välsignelse, at folkhopen hinner tilväxa, Landet mer upodlas, de öfverflödiga vilda skogar uprödjas m. m. är ingen tvifvel, at ju Finska Climatet skal med tiden

blif-

blifva mildare, hållosamare för månniskor och mera drifvande för våxter.

Et Land, som nu ligger til så stor del öde, och år på de flåsta stållen til en alt för ringa del upodladt, skulle, igenom et sådant nyttigt bemödande, på många ståller 100:falt, på andra 10:falt och så vidare mer eller mindre kunna förbåttras.

Men som alt detta likafullt intet skulle göra den nytta, som vederbör, i brist af beqvåmlighet at utföra och aflåtta Spanmålen; blifver nödigt, at på åtskilliga ståller i Landet inråtta, dels Handelsplatser och Upståder, dels vågar, igenomfarter och Canaler, at dårmedelst låtta förseln och aflåttningen, med mera.

At ån vidare betrakta den nytta, som skulle vinnas igenom vattnets aftappande, så synes den intet vara den ringaste, at man förmedelst sådan ymnig och fruktbar marks erhållande också dårigenom kunde föda en myckenhet Kreatur och i synnerhet Får, för hvilka et tilråckeligt och godt bete kunde förskaffas, om den magra och måslupna ytan, som år et tydeligt tecken dårtil, at jorden år utmårglad, åter blefve med jordmårg förnyad och förbåttrad, hvartil vid aftappningarna och strömmarnas uprensande såkert skulle finnas på många ståller tilgång.

Dårigenom, at jordytan åter blefve försedd med sådan fet jordmårg och svartmylla, samt stillastående och surt vatten aftappat och

utdikat, kunde den aldrainarast göras fruktbar. Måsan skulle då förswinna, och allahanda goda gråsslag dårpå kunna wåxa, hvilket skulle lågga förnåmsta grunden til goda Schåferiers hållande, emedan Fåren af et torrt och tjånligt bete, förnåmligast trifvas och få god ull. Ingen fullkomlig nytta synes kunna af goda slags Får erhållas, innan man på förbemålte sått också kan bringa marken at båra goda och tjånliga gråsslag. Eljest blifva Fåren efterhand utartade och tråwåxte, samt gifva litet och grof ull, ehuru man ville bjuda til, medelst all annan försigtig hushållning med Fåren, at förbåttra deras skötsel och förökande. Således kan man billigt sluta, at Schåferiers upbringande förnåmligast beror på betes-markens uptorrkande och förbåttrande igenom jordmårg och sådan fin mull, som af vattnets sediment på ofvannåmde sått samlat sig.

Det i Holland brukelige såttet, at medelst långa skopor, utur de tått vid hvarandra gråfne Canalerne uptaga gyttjan och slånga den ömse sidor långt in på de smala imellan Canalerne liggande tegar och gråsmarker, utvisar nogsamt, huru ymnigt gråset dårutaf wåxer, och at deras Kreatur, Oxar och Kor, som dåruppå gå i bete, blifva ganska feta, och få et godt och vållsmakande kött, samt gifva en ymnig och mustig mjölk.

Vi hafva i Finland framför alla sådane

lågt-

lågtliggande Länder den förmon, at då invånarne annorstädes äro nödsakade, medelst ganska många väderqvarnar på alla kanter, at utpumpa vattnet, som årligen uti rägn nedfaller; så behöfva vi däremot uti vårt sluttande och afhällande Land, endast at uprensa vattendragen til så stor djuplek, som vi åstunde, och därmedelst uttorrka öfverflödiga Sjöar, Kärr och sumpiga orter, och det säkert med en åtskillnad af många 100 Procent uti omkostnaden.

Den svårighet kunde möta vid ofvannämde vattnets aftappning ur Sjöar och Kärr, at uti de öfversta strömfallen, som borde uprensas, torde på somliga ställen et eller annat vatten-verk eller qvarnar vara anlagde, som därigenom kunde komma at lida. Men som den olägenheten vore mindre betydande, än vattnets updämmande i Sjöarna til största skada för det omkring belägne Landet, så vore det ock högstgagneligt, at til några alnars djup fälla vattnet, emedan det är mer än obilligt, at et Land skal hållas vattensjukt, osundt och onyttigt, endast för några få vattenverks skul.

På sådant sätt kunde Sverige och Finland efterhand vinna större brukbar jord, hvarigenom många 1000:de flere invånare kunde uppehållas och finna deras näring; och när därtil lägges: at igenom vattnets årliga förminskning i Hafvet samt tillandningar, det

 torra

torra alt mer och mer tiltager och utvidgas rundt omkring uti alla stränder och invikar, synes tydeligen, at Riket i framtiden blir alt större och vidare. Och fastän på et eller annat ställe återigen, någon del af Landet, sedan vattnet sunkit undan, och ofvanliggande tyngd blir större, än at vattnets motvigt den kan underhålla, skulle losna och rasa något utföre i Sjön, såsom det tyckes hafva händt med et stycke af fasta Landet i Skåne vid LandsCrona, at det som i forna tider stått öfver vattnet, och hvarpå allahanda trän kunnat våxa, på sådant sått losnat och halkat ned åt sundet, samt därmedelst lemnat den öpningen och djupa rännan, som nu är nyttig til Hamn vid denna nya staden och Fästningen; icke dess mindre synes den satsen blifva beständande, at stränderne, så väl igenom verkelig vattenminskning, som tillandningar tid efter annan, måste tiltaga och förökas.

På samma grund torde ock skäl kunna finnas til at förklara åtskilliga inkast, gjorde af den Lärda Biskopen BROWALLIUS emot vattenminskningen, näml. at jorden på många ställen kan sätta sig djupare ned eller ock halka utföre med därpå våxande trän, alt som vattnet sjunker undan och motvigten förminskas. Om man tillika eftersinnar, at jordskårpan kan vara grundad på något sådant fluidum, som vore sammantrykt i proportion af djupet; finner man lätteligen huru den

där-

dårpå liggande jordmassan af bårg och andra materier bestående, kan på somliga ställen til jämvigtens erhållande sätta sig, alt som vattnet ofvanpå eller i Hafvet aftager.

Tvärtom kan den satsen icke antagas, at vattnet i forna tider lika mycket årligen aftagit, som nu; utan det har, efter mitt begrep, nödvändigt skedt alt mindre och mindre, ju längre tid tilbaka, men måste hårefter alt mer och mer tiltaga, i den mon, som tilländningar och det tårra förökas, hvarpå det i rågn och snö nedfallande vattnet kan fästa all den jord däruti finnes. Nog af, at vi äro visse dårpå, at vattnet aftagit, som åfven klart ses af de så kallade jättgrytor: af många vid hvarandra paralelt upkastade sandåsar vid åtskilliga strånder: af klippornas upstigande utur vattnet, med många flere tydelige tecken. Sådant aftagande torde ske i dubbel och kanske större proportion, än dess verkeligen perpendiculaira och synbara förminskning det utvisar, emedan obeskrifveligen stora Qvantiteter jord årligen nedflyta i Hafvet, som eljest skulle komma vattnet at stiga alt högre och högre öfver alla strånder, hvilket likvål år emot all förfarenhet.

Om man nårmare vil betrakta Luftens Circulation och vattnets förvandlingar, så finner man tydeligen, når man vil följa Naturen ensaldigt på spår, at då Solen igenom dess vårma utvidgar luften aldramåst under och

på båda sidor om Æqvatoren, och i proportion mindre ju längre ifrån den samma, måste samma utvidgade Luft, som således blifvit specifice lättare, stiga up ifrån Superficien med den hastighet och i den mon, som den blifvit utvidgad och lätt gjord, för at söka sin jämvigt. Och ehuruväl i de således utvidgade och upstigande Luft-partiklars ställe, annan Luft af hela Atmospheren trykt, måste å båda sidor tilflyta, hvilket förorsakar den beständiga östliga vinden på ömse sidor om Æqvatoren; icke desto mindre tvingas ock tillika en ganska stor myckenhet Luft-partiklar, at komma utur vattnets och jordens lönhål; hvarigenom ända ifrån bottnen af Hafvet och jordskårpan et successivt tilflytande och upstigande af Luft-partiklar nödvändigt måste förorsakas, och igenom hela jordskårpan draga sig ifrån Polerne, hvarest efter detta naturliga begrep, Luften, som en ström måste rusa in i jorden, och utur större i mindre Canaler sprida sig, til at underhålla denna beständiga och nödvändiga Luftens Circulation.

Tillika taga Luft-blåsorna, vid upstigandet ur jordens och vattnets superficies med sig en tunn hinna och börda af vatten, efter värmans garder, ibland mer ibland mindre, och i en dunst skynda sig därmed så högt up i Luftkretsen, tils de finna sin jämvigt, då vattendunsterna igenom naturlig attraction draga sig tilsammans, när intet hinder är af något mellankommande, och af den öfver Hafsbrynet varande jordens irreguliaire skapnad

nad förorsakade Luftens särskildta strömmande up i dunst-kretsen. Däraf formeras moln och allahanda Luft-meteorer, hvilka flyta i Luften, åstadkomma blåst eller et Luftens strömmande åt den trakt, hvarest den finner minsta motstånd, med många flera besynnerliga verkningar, tils de igen nedfalla, dels i Hafvet, dels på jorden, och därmedelst vattna den samma och göra den fruktbar.

Imedlertid kan det ej förr kallas vatten, innan hvar Luftblåsa fått så mycket af vattnets materia samlat på sig, at den nogast är i jämvigt med dess utvidgande kraft, då ingen möjelighet är, at igenom något konstigt tryckande kunna krama tilsammans et sådant vatten; som bekant är, så framt icke köld eller värma, som äfvenväl igenom försök kunnigt blifvit, bringar uti vattnet, antingen en condensation eller utvidgande til väga.

Icke dess mindre äger Naturen större kraft, til at uti de materiella ting åstadkomma en ytterligare samamantryckning, då Luftpartiklarna efter ofvannämde circulation passera djupare eller grundare igenom jordskårpan, och kläda sig med materier af hvarjehanda, uti bärgen, jorden och växterna under generation stående kroppar, altid proportionerade emot dess sammantryckte väsende. Däraf finner man, at det kunde så otaligt många åtskilliga lättare eller tyngre materier gifvas, som man kan föreställa sig förändrin-

gar af modification på Luftblåsorna ända. ifrån Atmospherens superficies til jordskårpans båtten, lika som om en likbenig triangel vore dragen ifrån jordens medelpunkt til Luftkretsens superficies, där Luftblåsorna måste vara uti deras måst utvidgade tilstånd; men vid jordskårpans båtten aldramåst sammantryckte, med alla de modificationer, som imellan berörde jordskårpas båtten och Atmospherens superficies kunde gifvas.

Men som så många slags kroppar och Materier då skulle finnas, at de vore oräkneliga, så har Gud behagat vid Skapelsen innom et visst antal så inskränka dem, uti alla de särskildta och med viss structur och organiration försedde materier och kroppar, som nu verkeligen äro til, at samma antal är ganska tilräckeligt och stort nog til alla människors och djurs nödvändiga behof.

Låt oss imedlertid här stanna något vid vattnet och betrakta, huru som det ifrån et activt vatten eller dunst fallit i hvila til et samlat vatten uti Haf, Sjöar, Kärr och flere ställen. Där måste det af sin Naturliga tyngd eftersträfva, at djupare in i jordskårpan sänka sig ned, til dess det finner sin jämvigt: imedlertid från de högsta högder, hvilka dock icke stå högre än dunstkretsen, dit aldrig något vatten kan samlas, draga sig dels in i jordskårpan, först i små och sedan i större Caneler, som sedan tränger sig igen

ut på lägre ställen uti källor, hvilka uti de djupaste Haf förmodeligen som stora underjordiska Floder och strömmar utflyta, och med Hafsvattnet sig förblanda; dels ock ofvanpå jordskårpan i bäckar, åar, strömmar och Floder.

De Floder som flyta inuti och igenom jordskårpan, lära tvifvels utan, såfven som de, som flyta ofvanpå jorden, efterhand rifva lóst, hvad som låsna kan, och förorsaka jordfall, hvilka i de djupaste Haf torde ibland bli så ansenliga, at jordskårpan däraf kan skakas, ja, på somliga ställen torde en del af jorden därigenom blifva upkastadt öfver Hafsbrynet til Öar och Land, då den på andra ställen åter, i synnerhet där stor tyngd af bygda städer trycker på jordskårpan, kan blifva nedsänkt och infalla. Äfven som vattnet ofvanpå jorden ofta gör det samma, när det får tilfälle at håftigt bryta lóst; såsom det hände, då Sjön skar sig ut för den omnämde Carelska bonden, at det skedde med et faseligt brak och jordskårpans dallrande, emedan vid vattnets hastiga utflytande ur Sjön, klippor och stora stenar, samt skogar och trån, med alt hvad som stod i vägen för vattnet, då låsnade och öfverända kastat blef.

Således kan man hålla före, at jordbäfningar igenom sådana jordfall åfven undertiden kunna förorsakas, i synnerhet som dy-

ſlika jordfall tilfälligt vis förmedelſt de brinnande bärgen, ſom torde hafva ſina rötter och grenar långt utſpridde in uti jordſkårpan, kunde exiſtera, ſamt igenom meranämde inwårtes flytande vattenſtrömmar befordras, hvilka jordbäfningar, ju längre verlden ſtår; lära förökas ſamt oftare hända och förefalla.

Imedlertid kan man nogſamt härutaf finna, at tvånne ſlags Canaler inuti jordſkårpan måſte gifvas, det ena med circulerande Luft uti, förmodeligen med et ſtort ſvalg eller öpning uti Polerna, hvarigenom Luftſtrömmen inflyter, och ſprider ſig i mindre grenar, alt efter ſom den hinner igenom jordſkårpan, til deſs deſſa grenar eller Luftrör omſider varda ganſka trånga, och ſmå ſom lönhål, ju närmare de komma til ſuperficien, aldramäſt utflytande ſom en beſtändig utdunſtning närmaſt til Æqvatoren, ſom förbemält är. Det andra ſlaget med rinnande vatten uti, ſmärſt vid ſuperficien af högderna på jorden, ſom ſamla ſig uti ſtörre Canaler ju djupare de komma inuti jordſkårpan, til deſs de uti lägre ſtällen, och aldramäſt uti de djupaſte Sjöar och Haf, ſom ſtora Floder komma at utflyta.

När jag för 18 år tilbaka gräfde igenom en ſtor och hård ſandbacka, för en Fäſtningsvalls anläggande i Tavaſthus, fant jag några dylika ſmärre och ſtörre Canaler, inuti af det rinnande vattnets ſediment, hvilket var ſom en Ocra til utſeende, ſläta och runda

ſvarf-

svatsvade; af hvilka vattenrör, hvaribland ock somliga funnos, som af Ocran voro fastgrodde, jag bröt löst qvarters långa och mindre stycken, som äfven kan bestyrka, at et sådant vattnets rinnande igenom jordskårpan måste gifvas.

Dåraf har man fördenskul anledning at tro, at intet alt vatten, som i snö och rågn årligen nedfaller, rinner ofvanpå jorden tilsamman uti båckar, åar och strömmar ned til Hafvet, utan kanske rätt så mycket torde draga sig igenom jordskårpan, och rinna ut i båttnen af Sjöarna, omsider flyta in uti Hafvet, utan at vi det kunna se och mårka, samt igenom dess beständiga rörelse, som ibland kan rifva något stycke löst inuti jordskårpan och vid utloppen, förorsaka jordfall med skakningar och flere naturliga verkningar, hvilka man ser hända och förekomma.

Jag håller för min del före, at Solen, Planeterna och Månen med alla andra kroppar och Materier intil de minsta Luftblåsor, äro skapade med et invårtes activt eller utvidgande, och et utvårtes materielt eller passivt til medelpunkten tryckande väsende, hvilka altid stå i jämvigt emot hvarandra, och förorsaka at actio och reactio äro lika; och då kan man lättast göra begripeligt, icke allenast de Himmelska kropparnas determinerade rörelse, utan ock all annan verkan i hela Naturen; ty dåraf fölgde, at ockå jorden vo-

re inuti ſkapad med et activt utåt tryckande våſende, och omgifven med en paſſiv materiel tunn ſkårpa, ſom jämte Atmospheren och Luftkretſen inåt tryckte til deſs medelpunkt. At Månan likaledes vore en ſådan mindre kropp, hvars Luftkrets hängde tilſammans med jordens Luftkrets, ſom en liten blåſa eller blåddra vid en ſtörre, och hvilken på den ſenare ſkrinnande eller flytande, nödgas ſåledes altid vånda en och ſamma ſida til jorden. At då Solen vånder ſig om på ſin axel, tillika med ſin til deſs medelpunkt tryckande och långt utom Saturnus ſig ſtråckande Æthereiſka Luftkrets, måſte ock alla Planeter, ſom ſimma uti denna Luftkrets, naturligen vånda ſig om på ſina axlar ſom hjul, och tillika med fullkomlig jämvigt tryckande emot deras enſkyldta medelpunkt Solen, fortſåtta deras lopp, och formera ovalrunda kretſar omkring Solen. Och emedan hon af ſin tyngd emot Universi medelpunkt, måſte, ſåſom alla andra Himmelſka kroppar, til ſit klot eller faſta del, ſtå uti mindre eller nedre delen af ſin egen Luftkretſes oval, blifva Planeterna åfven nödſakade, at gå henne närmare, då de paſſera igenom den delen af hennes Luftkrets, ſom vetet in åt Universi medelpunkt, hvaremot hon tynger; men längre ifrån, då de paſſera igenom denna frånvånde delen, hvaraf ſåledes alla Planeters ſtörre och mindre afſtånd ifrån Solen naturligen förorſakas. At

Må-

Månan måste löpa fortare i Ny och Nedan, samt långsammare i bägge qvarteren, blir då en begripelig sak, och lärer förmodeligen alla öfrige Månans rörelser därigenom kunna förklaras, så väl som flere andra naturliga Phoenomener.

Härom har jag til slut allenast korteligen velat några ord nämna, på det at flere må få håg, at upodla en så ojämförlig Vetenskap, och at däraf göra tillämpning til ganska mycket, som uti det allmänna lefvernet vore oss nyttigt.

Hvad jag imedlertid om nyttan af öfverflödigt vattens aftappande uti Finland här framanföre mycket kårt och ofullkomligen anfört, synes kunna, jämte de öfriga anmärkningar om Vattnets minskning, tillandningar, jordfall, markens förbättrande förmedelst vattnets sediment och jordmårg, samt om vattnets och Luftens Circulation igenom jordskårpan m. m. gifva ytterligare anledning til at sträcka vår eftertanka och bemödande til hvarjehanda materiers användande til människans bästa, gagn och nytta, då man skulle förmoda, at oförlikneliga förmoner därigenom för oss åstadkommas kunde; hvartil jag vil önska hvar och en eftertänksam Naturens utforskare tilräckelig insigt och et lyckligt verkställande.

SVAR,

SVAR,

Gifvit på

KONGL. VETENSK. ACADEMIENS

Vågnar,

Af

DESS SECRETERARE

PEHR WARGENTIN.

MIN HERRE!

Sjöar räknas billigt ibland et Lands förnästa härligheter. De äro icke allenast at anse såsom visthus för Landets invånare; utan ock, hvilket ej bör mindre vårderas, befrämja och lätta rörelsen imellan orterna, at den ena med större beqvämlighet kan fylla den andras brister, och alla med större fördel utföra sina öfverlops varor.

Vårt Kära Fädernesland är välsignadt, ibland många andra förmåner, äfven med denna. På flera sidor omgifvit med Haf; tätt genomskurit af insjöar och vattendrag; tyckes Naturen här på många ställen sjelfmant hafva gjordt, hvad konst och kostnad på andra måste uträtta: åtminstone fordras här drägeligare tilhjelp af de senare, at inrätta Segel-leder längt in i åtskilliga af våra Lands-orter.

Så-

Sådana lägenheter förtjäna visserligen at vårdas, och böra icke göras obrukbare, endast i afsigt at vinna några små platser til ny åker eller äng: i synnerhet, så länge det redan torra landet lemnar öfverflödigt utryme til nya upodlingar.

Men det är helt annan sak, när en myckenhet af små insjöar bårttager de bästa platser i Landet, och lemnar föga torrt eller dugeligt at bebo och bruka; när samma sjöar nästan ej för annat kunna anses, än odugeliga Kärr och träsk, hvilka besvära den delen af Landet som borde vara torr; med et ord, när Landet igemen är vattensjukt, såsom J, Min Herre, nu beskrifvit en del af Finland; då är nödigt at skaffa det öfverflödiga vattnet aflopp. Om det verkställes med försigtighet och til det mått, at därigenom icke i annat afseende mer förloras, än uti et eller flera vinnes; har man däraf at vänta alla de märkeliga förmoner J, Min Herre, uti Edert Tal uprâknat.

Kongl. Vetenskaps Academien önskar med Eder, at Folk-hopen så i Finland, som annorstädes i Riket, genom den Högstas välsignelse, Frid och hälsosama Författningar, ville fort ökas; så skulle vi snart med hugnad få se en hop ödemarker och skadeliga kärr förvandlade i fruktbärande mark. Imedlertid är högstnödigt, at strömar och vattudrag uprensas, dels at befordra rörelsen, lifvet af all hushållning; dels ock at tillika gifva de öfverflödiga vattnen tilräckeligt aflopp.

lopp, där de besvära Landet. I synnerhet är angelägit at förekomma, det egenvilliga fördämningar ej, för en ringa enskild vinst, må sätta flera Byar och Soknar, ja ofta hela Landskaper i mistning och lidande af öfversvämmande vatten, såsom hårtils ofta skedt.

Kongl. Academien är Eder, Min Herre, ej mindre förbunden, för det J, å Dess vägnar, velat påyrka en så angelägen sak vid Præsidii nedläggande, än för det J berömligen förvaltat detta Ämbete, och under samma kårta tid riktat Academiens Handlingar med et nyttigt och ganska märkvårdigt Rön. Fast än en ibland de Äldsta af Academiens Ledamöter, hafven J ej glömt någon af Edra ingångna förbindelser, utan hysen altid lika varmt upsåt. J tänken väl icke lika med Academien, angående första grunderna af Naturkunnigheten; men J åren dock altid ense om dess nytta och tillämpning; lika nitisk om Vetenskapernas och det allmänna bästas befrämjande.

TAL

Om

De Lårda Vettenſkapers tilſtånd i Svearike, under Hedendoms och Påfvedöms tiden.

HÅLLIT FÖR

Kongl. Vettenſkaps Academien,

VID PRÆSIDII NEDLÄGGANDE

Den 4 Novembris, år 1758.

AF

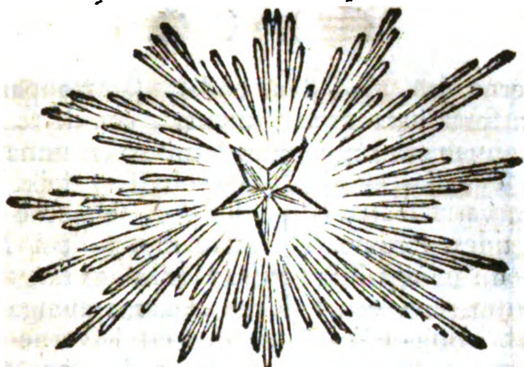
ANDERS ANTON VON STIERNMAN,

Riddare af Kongl. Nordſtierne Orden, Cancellie Råd. och Secreterare i Kongl. Maj:ts och Rikſens Archivum.

På Kongl. Vettenſkaps Academiens tilſtånd.

STOCKHOLM, tryckt hos Direct. LARS SALVIUS.

MINE HERRAR!

Det torde till åfventyrs komma mongom underligit före, att jag vill ihogkomma de tider, hvilka äro nog mörka samt inveckláda i mycken okunnighet, som nogsamt röjer våra *lärda Vettenskapers* då varande släta tillstånd i Svearike: det lär väl intet nekas, att när de jemnföras med våra upodlada tider, så blifver då dem emellan enn så stor skillnad, som emellan lius och mörker; dock kann mann icke aldeles betaga våra hedniska förfäder denn äran, att de ju hafva älskat och idkat åtskilliga vitterheter. Intet böra de med skiäl kallas barbarer och olärde, för det de ej voro öfver alt kunnige i de Grekiska ach Latinska språken, så framt ej tillika vill påstås, det Vetten-

skaperne åro med dem endast sammanparade: hvart språk har ju sina förmoner, och de som åga derutinnan enn fullkomlig kunskap, kunna och böra ej kallas ett olårdt och ohyssadt folk. De hafva varit lårdt folk på sitt sått, fast icke efter våra tiders lårdom. 1) Mann finner dem hafva haft enn mongfaldig kunskap i åtskilliga ting: kunnat yttra rena och tydeliga tankar i monga svåra och beniga saker, samt fört ett lefverne temmeligen med årbarhetens lagar öfverens stämmande. Att detta alt kunnat erhollas utan Grekiska och Latinska tungomålen, ser mann ögonskenligit åfven af andra folkslag, som Egyptier, Persianer, Indianer, Araber och andra flera. Menn hvad behöfves att åberopa sig fremmande vittnesbörder, når sielfva saken för sig talar. Lårdom år ej annat, ånn enn inhåmtad kunskap uti Andeliga och Verldsliga ting. Uti undervisande af de förra, brukade våre Nordiske inbyggiare sina Prester, och i de senare, sina Domare och Skallder.

Vid detta tillfålle, då jag skall till enn vårdigare Eftertrådare öfverlåmna det heders stålle, Mine Herrar, Eder gunst har behagat mig så oförtient oppdraga, så utbeder jag ock nu mig denn ynnest, att Edra grannlaga öron, hvilka altid hafva varit vånda vid de lårdasta tal, blandada och oppfylta med all vältalighets sötma, ville nu i det stållet benågnast åhöra enn torr och mager berättelse, om de lårda Vettenskaperne i Svea rike, så vål under denn tiden, ett hedniskt mörker det samma öfvertåckte, som ock sedermera, når Evangelii lius hår å nyo vardt opptåndt och framgent utspridt inn till år 1520.

Den

1) Erici Benzelii Collegium Historiæ Suecanæ mss. Lib. 1. Cap. XIV.

Denn sluge Odin, som ifrån Asien hit inkom vid pass 100 eller 200 år, för vår Frälsares hugnerika födelse, veste väl, att klokhet, ädla Vettenskaper, höga och nyttiga tings älskande och befrämjande, äro Regenters klaraste kikare, alla länders dyrbaresta skatter och ägodelar, och att uppå dem fotar sig bägges fällhet, styrkia och förkofring; ty var hann ock omhuxad att på alt möjeligit sätt innplanta dem i våre Åtten ånn, hvilke denn tiden föraktade alt, undantagande dygden: Deras Gudadyrkan var hos dem ifrig: de lefde efter denn naturliga rätten och billigheten: de älskade sinn ätt och slägt, denn de sade härstamma af sielfva Gudarne z) de hyste alle endräktelige och manlika tankar i sina sinnen: de brukade måtteligheten: de emottogo försigtigt alla lyckans och olyckans omvexlingar: de hatade högmod och högfärd: de läto igenom enn allgemen kiärlek och vänskap dygden tilltaga: förträffeliga dygder, menn nog sällsynta i våra tider! de emottogo strax de Vettenskaper, hvilka Odin hos dem införde med begärlighet, fast nyheter hos dem då voro mindre begärliga.

Denne Odin med Thors eller Taauts tillhielp stiktade dem enn Lag, jemte enn ny inrättning uti det Andeliga och Verldsliga Ståndet, och befalte att de tolf ypperste skulle råda för offret och dömma Folk emellan; och de tolf kallades Diar eller Drottar, hvilka denn menige mann skulle tiena och anse som deras Öfverstar. Desse Diar undervisste dem i de stycken, som hörde till deras Gudatienst; de föreskrefvo dem härutinnan enn Guda-lära

 viss

z) Olai Rudbeckii Atlantica Tom. I. pag. 298.

viss ordning: de utnämde tider och stunder till deras sammankomster, förordnade om offren, och deras tillbörliga förrättande: de uttydde och utlade Gudarnas svar och spådommar, hvilka då esom oftast läto höra sig. Saxo Grammaticus förtellier, att HALFDAN Dana Konung låt igenom dessa prester begiära Upsala Gudarnas råd, huru hans gemåls GYRITS ofruktsamhet kunde hielpas. 3) Af enn sådan tolf manna nämd bestod sielfve våre gamle Konungars Råd. 4) Merk-vår-

3) Saxonis Grammatici historia Danica pag. m. 137.

4) Ol. von Dalins Svea rikes Historia Tom. I. pag. 200. Desse ODINS Drottar, kallades sedermera Spekingar, se Jacob Wildes Historia Pragmatica pag. 137. 293. Hervorar saga pag. 138. 139. och omsider i det tolfhundrade tidehvarfvet Kunungx Rads menn, se Manhälgis balk 20 cap. i Konung MAGNUS BIRGERSSONS Uplands Lag, förbättrad år 1295 och i Södermanlands Lagen, Manhälgis 6. 35 cap. thän som i Kunungx radh är. J det trettonhundrade talet understundom Konungens Råd, eller Sveriges rikes Radh givare. Se Hadorphii bevis til Rim Krönikorne p. 13. et. 39 vars Herre Konungx ERICS och Riicksins Raadgivare i Sverige. I det femtonde seclet kallades de mästadels Riksens Råd I det 16 de och sjuttonde altid Riksens Råd, och då änteligen, år 1682 Riksens - Råds titel förbyttes uti Kongl. Råd. år 1719 opptogs åter Riks Råds titelen: Uti OLOF SKOTTKONUNGS tid voro åfven dess Spekingar eller Råd til antalet tolf. Uti Lands Lagen Konunga B. 8 cap. var väl stadgadt, att Riksens Råd skulle vara af det Verldsliga ståndet tolf, utom de Andelika, af hvilka senare Konungen kunde utnämna så monga, honom behagade; menn så finnes dock denna numer understundom vara vida öfverskriden. År 1322, uti Konung MAGNI ERICSSONS minderårighet voro Riksens Råd 32, nemligen 7 Biskopar och 25 Verldslige. År 1396 voro de 25, nio af det Andeliga och 16 af det Verldsliga. År 1434 åter 26, en Andelig och 25 Verldslige. År 1435; sju och trettio; 5 Andelige och 32 Verldslige. År 1527 underskrefvo 16 Herrar Riksens Råd Västerås recess; uppå samma års-

vårdigt år ock det, att i Normandiet i Frankrike, i England och Skottland Lagen skipas igenom

riksdag hemställte Konung GUSTAF till rikfens Stånder af huru stort tal Rikets Råd borde bestå: ty oansedt Lagen c. l. utsätter 12 af det Verldsliga Ståndet, så fordrade dock Rikets beställningar och de tillväxande besvär, att antalet borde förökas, hvilket ock ofta tillförende skiedt: item, huru mycket dessa Herrar skulle bestås till årlig lön af rikets inkomster, efter som Rikfens Råd hade då i stället för ståndig lön, rikets slått och fästen med underliggiande hårrader och landskaper i förlåningar. Bägge dessa målen lämnade Stånderne till Konungens egit godtfinnande. På samma riksdag blef ock fast ställt, att Biskoparne efter denn tiden ej borde vidare hafva röst och säte ibland Rikfens Råd, och underskrefvo då Biskoparne på ett särskilt instrument Västerås beslut. År 1544 vardt på riksdagen i Västerås stadgat, att två af Rikfens Råd skulle hvarje månad vara Konungen stådse vid handen, och sig emellan ömsa om med sådan oppvaktning hela året igenom: tillförende hade de uti ingen viss stad hos Konungen sina ståndiga hemvist, utan bodde på sina egna gårdar eller ock på sina slått och fästen, hvilka de hade i förlåning, hvarifrå når de blefvo kallade, reste de till denn ort och ställe, der Konungen kallade sig dem till mötes, antingen når Krig befruktades, främmande Sändebud skulle höras och besvaras, når penningar och medel behöfdes till Rikets och Konungens angelägenheter, eller ock till riksdagar. År 1569, då Rikfens Råd den 26 Januarii, gåfvo Konung JOHAN den tredie sinn försäkring om deras huld-och troskap, voro de tillsammans 19 Herrar. År 1593 underskrefvo 14 Riks Råd Upsala Mötes beslut. Uti 1634 års Regerings form fastställtes antalet till 25, med de fem höga embeten Drotzet, Marsk, Amiral, Canceller och Skattmästare menn sedermera, når Drottning CHRISTINA sielf tillträdde regementet, ökades Rikfens Råd, så att år 1654, vid des afdankning ifrå regementet, voro 30 Rikfens Råd nårvarande. Se Pufendorfs Historia CAROLI GUSTAVI. Året derefter, uti Konung CARL GUSTAFS tid voro på enn gång 44 Rikfens Råd. Se Svenska Bibelen år 1655

tolf Män, hvilken sed de hafva låntagit utaf våre Götar. 5) Om vår Svenska hedniska Guda lära kann utförligare med nöje på annat ställe läsas. 6)

Lagfarenhet. Domare, Diar och Spekingar, sedermera kallade Lagmadr och Lagman tillsattes i landsorterne. Desse Herrar, hvilke voro näst Konungen de högste i ära och myndighet bodde i störa och kosteligen bygda hus, och hade där sina rådstugor. 7) Deras giöromål var förnemligast att skipa Lag och Rätt, bivista de stora Upsala tingen, hvilka årligen höllos straxt efter Jule högtiden; gå Konungarne tillhanda med kloka och försig-ti-

opplagd in folio, hvarest de i tillägnelse skriften oppräknas. År 1660 uti denn emellan Svea rike och Dannemark slutna freden i lägret för Köpenhamn, nämnas 46 Riksens Råd. Sistnämda år den 3 Nov. i denn då utgifna Regerings formens tredie 6. stadgades, att antalet, af Riksens Råd ej skulle stiga öfver 40, inräknade de fem höga embeten, efter som Riksens tjenster, land och provincer voro då så tillökade, att det förra antalet af 25 i denn förra utsatta Ordinancen, ej var tillräckeligit. År 1665 voro de 36 med fem höga embeten. Se Svea Rikes Lagböckes samma år tryckta in folio. Uti 1696 års stat oppföres allenast 20 Kongl. Råd. Uti 1719 års Regerings form utsattes Riksens Råds antal till 24, hvilket åter i 1720 års Regerings form inskränktes till 16, utom General Gouverneurerne i de utrikes provincer. Uppå riksdagen år 1723 ökades de till 18, och år 1727 till 24, hvilke sedermera äro indragne till 16.

5) Eric. Benzelii cit. coll. Lib. I. cap. XI.

6) von Dalin cit. Lib. Tom. I. pag. 116-196. Mallets introduction a l' Histoire de Dannemark, tryckt i Köpenhamn 1755 in 4to. Tom. I. pag. 45 seqq. jemför dess monumens de la mythologie. Köpenhamn 1756 in 4to.

7) Snorre Sturluson Tom. I. pag. 481.

tiga rådslag, samt biläggia oppvuxna tråtor dessa Nordiska riken emellan.

Ifrå dessa tider hårleda sedermera våre skrifne Lagar sinn hårkomst och begynnelse 8) och åro ingalunda så nye, som några Lårde hafva behagat skrifva, hvilke påstå dem först vara skrifna under Christendoms tiden. Har icke denn lagfarne och vida frägdade Våstgöta Lagmann Lumbår, som lefde i hedin tima, giort enn lått och samling af gamla lagar? 9) har och icke enn Viger Spa, hvilken lefde i Konung Ingialds tid, giort enn sumla af åtskilliga dylika? 10): hvar landsort hade då sina sårskilta, hvilke efter tid och omståndighet esom oftast åndrades eller förbåttrades, i synnerhet sedan Christendomen blef införd, hvilket åfven år håndt med Våst-Götarnas Lag i Spanien, Öst-Götarnas och de Longobarders uti Italien. Vår inrikes Våst-Göta-Lag, år Våst-Götarnas, hvilke i Spanien regerade, Lags grund och opptof. 11) Vår inrikes Öst-Göta Lag år enn åchta moder till Longobardernas Lag uti Italien 12) monne ock icke det hos de Romare så kalla-

 de

8) Jacob Wilde om Sveriges beskrefna Lagars grund, art och oppinnelse, samt ålder etc. pag. 34. Lundii animadversiones ad Verelii Jud Syth. Scand. pag. 12, Job. Herlin de Justitia et Jure Sueonum pag. 51. seqq.

9) Förteckning om första Lagmån i VåsterGötland.

10) Caroli Lundii Notæ in L. L. W-Gothicas pag. 76

11) Georg. Stiernhielms företal till Våst-Götalagen. Car. Lundii prolegomena in L. L. W-Gothicas. Car. Ilerhielm de regno Westro Gothorum in Hispania pag. 95.

12) Stiernhielm cit. loc. Cfr. Watrang de regno Longobardorum in Italia pag. 77.

de Jus Feudale eller Låns rätt drager sin härkomst ifrån våra gamla Lagar? 13).

Sedan denn bolde Götarnas Konung och Härförare Alric hade år 409 intagit och plundrat Rom, samt förmått först lära och visa de Romare, att hela verldenes öfvervinnare kunde och sielfve blifva öfvervundne, och att de, hvilka andra förödt, sielfve förödde blifva; så pålade hann dem sedermera, som troligit synes det språk och lagar, hvilka hans stridbare Götar hafva med sig ifrå Norden utfört; dessa voro de Romare undergifne inn till denn andra Ost-Göta Konungens i Italien Thidrics regements tid, då de afslades. Denna minn mening bestyrckes af denn ädle Grefven och Riddaren D. Emanuel Tesauro i dess bok kallad Regno d' Jtalia 14) hvarest Orden, efter öfversättning, så liuda: Theodericus blef enn Romare till klädebonad, till talet, och i sina allmenna Lagar och laga stadgar; då blef först af tvänne folk ett folk och af tvänne språk ett språk; ty när det Barbariska (nemligen Götiska) begynte lämpa sig efter det Latinska, och detta efter det förra, blef deraf till det skiönaItalienska språket enn begynnelse lagder.

Låkare-Konsten.

Läkare-Konsten, som vår Nordiska Disa eller Isis först hafver oppfunnit, 15) hafva våre Svear ei mindre älskat änn vårdat; 16) dock skulle jag tro denn samma hafva varit mera inskränkt in-

13) Joh. Loccenii Lexicon Juris Sueo Gothici pag. 177.
14) Lib, I. cap. 6.
15) Rudbecks Atlantica Tom. 2. pag. 214 seq.
16) Stephani Stephanii notæ in Sax. Grammaticum pag. 40.

innom utvårtes, ånn invårtes läkeböten. 17) De invårtes kunde då så mycket mindre behöfvas, som deras beröm vårda sparsam- och måttelighet i mat och drick, samt deras dageliga idoghet med jagande, skiutande, fiskande och andra nödiga syslor höllo dem alt jemnt in till sista åldren vid enn sund, frisk och rörig kropp: Menn Sårläkarekonsten och de utvårtes läkedomar voro för detta tappra och härdada folcket, som ej

- - - - - - - - för pil och skiäktor svigtat

Ett folk, som för en lek har skattat nöd och död

18) mycket nödigare, efter de dem nästan dageligen behöfde, till att läkia sina återburna sår och hugg ifrå deras enviges kamp, härnader och bardalekar 19) Ho skulle väl nu villia bruka Starkoters Fältschiär? som var enn bondeson, hvilken stoppade inn på honom alla hans innelsvor, hvilka igenom itt faseligit hugg voro utur magan, nästan så godt som utfallna, bindandes magen till med enn vidiesveg 20) utom gemenare hopen, så idkade Konungar 21) Drottningar 22) och försökte Krigs-männ denna Vetenskapen. 23) Härom berättas således i våra fornsagor: åsțu mycket sår, sade Konung Rolf till Thore Jernskiöld, det kann jag intet stort vara sade Thore: dock fick jag det af ditt sverd;

A 5 och

17) Jac. Renhielmii notæ in Historiam Thorsteni Vikingi filii pag. 97.
18) Pet. Salan i dedication till Eyils och Asmunds saga.
19) Ol. Magni Historia de Gentibus Septentrionalibus p. m. 571.
20) Saxo Grammaticus pag. 112.
21) Götriks och Rolofs saga pag. 201.
22) Eyils och Asmunds saga P. 50.
23) Saxo Grammaticus p. m. 192.

"och är jag nu något stelnare än förr; dock tror "jag det hafver intet stort taget. Låt mig se sade "Konungen; hann släkte af sig kläderna, då låg "Konungen, att hela buken var på honom: opp-"ristad och höll intet mer ihop, änn bara lifhin-"nan. Tu hafver fått ett grufveligit sår, sade "Kongen, att det står neppeligen till att läkia. "Men om innelfvorna intet ligga ute, vill jag sö-"kia dig läkedom och binda till att läkia dig, "om du vill blifva minn mann etc. Sedan twät-"tar Konungen såret, tager så nål och enn silkes "trå och sömar detingen och stryker på denn smör-"jelse, som hann tänckte kunde läkia, och bin-"der så till, och lagar som hann bäst kunde. Tyck-"te Thore att all svedaoch verck gick bortt. Och "tycktes hann nu temmeliga för till att gå hvart "hann ville. m. m.

När denn raske Kiämpens Eyils hand i enn en-viges kamp af enn jätte aldeles blef athuggen, så läkte Konung Rings Drottning Ingeborg ho-nom på detta sättet, att hon tog falen af hans "hand, och satt henne i grås vattn och var intet "sår därvid, då hon skar af det framman till var, "därefter lade hon lifgrås därtill, svepade sicke "omkringoch hälde utan om hela denn dagen inn "till quellen, så, att ingen dera, af dem rördes: "fann Eyill då enn lifachtig rörelse i handen. Se-"dan lade Drottningen honom i enn säng och bad "honom ligga i största stillhet till dess handen blef "igengrodd. Då tredie natten var framliden; "var Evil läkter och intet omsukare i handen "änn i förstonne; dock var som mann häde lagt enn röd trå om handleden.

Denn gamle Krigsmann Vittolf uti Helsinge-land berömmes hafva varit enn så förfaren sådå-

..ka-

kare; att Dana-Konung Halfdan reste opp till honom att låkia sina monga sår, hvilka hann uti enn holmgång hade undfått.

Att våra Nordiska quinnor hafva åfven varit väl förfarna i denna konsten, samt ägt enn besynnerlig förfarenhet, som nästan nu är aldeles bortglömd 24) om gräs och örter, deras kraft vid sårs och huggs läkande; öfvertyga oss monga trovärdiga ställen i våra gamla sannsagor 25).

Jag will knapt tala om deras TROLLRUNOR, hvilka de skuro i bark, och trå, vändande sig till söder: dessa kallades LIMRUNOR, och hölls denn för ingen god och förfaren läkare, som ej hade förstånd och kunskap de samma att rista. 26) Utom Sårläkare-Konsten brukade de ock enn annan hemlig Vettenskap, hvar med de hårdade sina Kroppar, hielmar, skiöldar, vapn. m m. så att uppå dem intet beto några hugg eller slag. Den slughufde Thorer Hund ägde ju tolf renskins muddar, af förenämda beskaffenhet. 27) En Oddur hade uppå sig enn dylika skiorta af silcke, denn hann hade fått på Jrland, når hann öfvervann Angantyrs elllofva slags kiämpar. 28) Uti Runa Capitule talas om enn menn, som ibland siu och tiugu idråtter, dem hann innehade, var och denn, att når hans vänner skulle gå til strids,
sig:

24) Petri Salani notæ in Egilli et Asmundi Historiam pag. 152.

25) Snorre Sturluson Tom. I. pag. 803, 804. 806. Eyils och Asmunds saga. p. 58.

26) Stephani Stephanii notæ in Saxon: Grammaticum pag. 45.

27) Snorre Sturluson Tom. I. p. 751.

28) Hervarar saga. pag. 79.

signade hann deras kroppar och vapn, att de kommo oskadde därifrån: om hann stänkte ett spädt barn med vatten, skulle det intet hvarken med sverd eller spiut kunna dödas, i fall det komme i fält. Undren ej, Mine Herrar, att våre gamle Svear och Götar hafva idkat denna hemligheten. De vise Greker hafva ju ock denn samma utöfvat. Öfvannämde Kloke Mann skryter äfven af det, att hann veste ett enda medel, som skulle hjelpa i alla påkommande farligheter och siukdommar: hann berömmer ock Thiodans hustru, och Manskis son äfven för deras snille i denna Konsten, som brukades likaledes vid åtskilliga siukdommars botande. Hos de sluga och kloka Perser, Meder och Babylonier idkades ock dessa Vettenskaper och äro derföre hos dem i synnerhet namnkunnige, Zoroastres, Apuscorus, Zaratus, Ostanes och andre flere. 29) Homerus berättar ock, att Ulyssis myckna blödande af ett undfångit sår wardt ställadt på förenämda sätt af enn Grekisk quinna. Cato och Varro säga de Romare hafva med dessa signerier eller sånger botat fot-knä-och hand-siukor.

Chemien. För deras vitterhet i Chemien, eller kunskapen om Kropparnes blandning, deras opphof och grundämnen äro våre ätte-fäder likaledes berömde. Det talas mycket om deras seid som var enn art af Chemie och af quinnorne förrättades, äfven som brånvins brännandet i våra tider. *

Om

29) Plinii Historia Naturalis. Lib. 30. cap. I.
* Se Herr. Prof. Claes Bl. Trozelii lärde Anmerkningar vid Svia-Göternas fordna hushålls vett pag. 17. då hann sluter denna anmerkning således: Med ett ord, hade ej så mycken förödelse gått öfver denn vishet som de

Om våra uråldriga Åttingars vettrikhet i de Mathematiska vitterheter uti sielfva hedna tiden har mann åtskilliga klara vedermålen, i synnerhet af tidernes delande i år, månader och dagar, solens och Månans gång igenom deras cretser, samt de osso gamla namn, Juul, Modranácht, Stakbrak med flera dylika, hvilkas egenteliga betydelse har långe nog brytt de lärdas hiärnar. M. Magnus Celsius, i sinn tid enn vida berömd lärare vid Upsala academie har tydeligen bevist, att de svenske ifrån åldsta tider hafva på det nogaste i acht tagit månans cirkel, och att de lika som på när holl blifvit uti denn samma varse högder eller kullar, samt att de sedermera på sina prim- eller runstafvar utsatt ett merke, det de kallat Belgdors, item Odinshaga, det är enn haga, hvarest Odin plägade beta sina hästar hvart nittonde år. Mathematique.

Uti Räkninge-Konsten hafva de varit besynnerligen förfarne 30) och är ännu mera besynnerligit, att de räknade till tolf och ei till tio, som vi nu räkne 31). Räkninge-Konst.

Landtmäteriet har ei heller varit dem aldelas obekant 32) menn uti byggnings-Konsten så till lands som till vatten, hade de enn ganska stor och Landtmäterie. och Byggnings-Konst.

namnkunnige Drottier och Odin uti Vafthrudnis mal, Runacapitel, i Eddorne och Skalldeme, utropat sig vara egare utaf, måste mann väl vidgå, att sådanna Vettenskaper då varit kunniga, som vi nu först hunnit oppsöka, och anses som guldstycken utur de förra tiders aska.

30) Hervarar saga pag. 168. seqq.

31) Erici Benzelii col. cit. Lib. I. cap. 14.

32) Sven Brings andra del af des samling af åtskilliga handlingar etc. Pag. 16. Johannis Magni Historia Svecorum p. m. 124.

och förträffelig förfarenhet, och kann der om med nöje låsas hos Snorre Sturluson och andra flera våra sannsagors författare.

Stiern-konst. Uti Stiern-Konsten hafva de varit rätt förståndige, hvartill de här haft tillfälle af det de nästan hade tre månaders dag, och således mid-natts-solen hel synlig 33).

Musique. Uti Spel och Song-Konsten; hvilken förenämnda Disa dem lärt, hafva våre Götar spelt Mästare: de kunde så liufligit siunga, konstigt slå på harpa, stryka fiol och giga samt spela på allahanda slags strenga spel 34) att alle de, hvilke åhörde, föllo ei allenast i största förundran, utan ock kommo så godt som ifrån sig 35) ei annorledes, ånn som denn urgamle våre Drakars eller Thracers Poet och Musicant Orpheus rörde med sinn song och spel både quicka och liflösa ting. 36 De hafva och blåst i krumhorn, lutar och trompeter 37) samt slagit på pukor och trummor. 38) Musiken, som oppfördes af dem, i synnerhet vid deras bardalekar, gillen, gåstabud och afguda tienst: 39) hafva sielfve Konungarne ej allenast älskat och idkat, 40) utan ock låtit [illegible] sina

---

33) Johan Magnus cit. pag. Collegium cit. Lib. I. cap. XIV. Olai Wormii Fasti Danici pag. 31. Laur. Welt Stierncrona de Legibus Hyperboreis pag. 33 seqq. Friedr. Mozelius de Philosophia veterum Sveo-Gothor. p. 9.

34) Wilkina sagan pag. 202. Herrauds och Boses Saga.

35) Olai Magni Historia septentrionalis pag. 521.

36) Ovidii Metamorphoses Lib. II. Horatius de arte Poëtica.

37) Wilkina saga pag. 172. Hervarar saga pag. 136. 171.

38) Olaus Magnus cit. Lib. p. m. 523. edit. Rom.

39) Jon. Odman, de Musica sacra generatim et ecclesiæ Svio-Gothicæ speciatim pag. 22 seqq.

40) Saxo Grammaticus pag. 39.

sina barn därutinnan undervisas 41) J de äldsta tider voro desse spelmänn i rätt stort anseende, och fingo färdas i fred emellan höfdingar, hvilket androm för misstankars skuld icke var efter låtit: 42) de hade derföre sinn särskilta och okiända klädebonad, denn de ock sig iklåda moste; hvilke bortskickades uti hemliga och angelägna ärender och förrättningar 43) Uti de senare tider voro de åter i ett så slätt och föraktadt tillstånd, att om någon Spelman eller Musicant blef sårad eller dräpin, gafs derförre litet eller alts intet i botum. 44)

Naturkunnighet.

De Mathematiska Lärdomsyrken hafva de sammanfogat med Naturkunnigheten, som hos dem var mycket älskad och i värde hollen. Ingen del däraf, när mann anser all tings första opprinnelse, eller och det, som af de samma blifvit ihopa satt, har varit dem okunnig. De hafva på helt annat sätt, ann nu brukeligit är, idkat och lärt denna verkliga visheten. De lärde denn samma ej med klara och tydeliga meningar, utan med fabler och oppdiktada sinrika ordasätt. Denn som vill igenom ögna Edda, få lärer hann få se huru hemma stadde de hafva varit i dessa snillebragder. Der talas ju, på det sätt, jag nyssnämde, om altings början och orsak: jordens åtskilliga art och lynne: solens och månans opphof: människio-slägtets opprinnelse; vädrets åtskill-

41) Stephani Stephanii notæ in Sax. Grammaticum pag. 86.
42) Wilkina saga. pag. 200.
43) Wilkina sagan pag. 344.
44) Öst-göta Lagen drapa balkär 18 flukker. Våst-Göta Lagen Barda balkär 7 fl. Caroli Lundii notæ in L. L. Vesto-Gothicas pag. 121. Stiernhöks jus Sueonum Gothorumque vetustum, pag. 359.

skilliga blåst: vattnets ådror: bergarters och metallers rikedommar. De förste Nordens inbyggiare skulle jag tänka hafva med sig hitfört denna seden, som åfven hos de gamla Egyptier var nog öflig, hvilke beteknade igenom deras Osiris Solen, igenom Isis Månan, och igenom Jupiter all tings uppehollande Ande. Af dessa Egyptier har åtskilliga andra folkslag detta lärt, ja åfven de Greker, hvilke efter Macrobii berättelse hafva intet velat giöra de ädlare Vettenskaper aldeles allmenna, på det, att gemene mann ej skulle få och ega härutinnan någon kunskap. De trodde sig härigenom beholla sitt anseende, och blifva således af denn ringare hopen mera vördade, och mente derföre att detta aldrabäst kunde skie och utöfvas igenom fabler och gåtor.

Gåtor. Att ock våre gamle stam-fäder hafva med största flit vinlagt sig om dessa Konster, utvisa till öfverflöd deras efterlämnada gåtor och spörsmål, hvilka då esomoftast af åtskilliga kloka och visa männ, ja åfven af de ypperste i landet med täflan och vads utsättiande föreställtes. De, hvilke då kunde opplösa denn föresatta gåtan, eller och framställa enn dylik, hvartill dess medtäflare ej förmådde svara, blefvo som segerherrar med största vördnad och beröm allment emottagne och ihugkomne. Ett sådant täflande samtal hade Konung Frotho i Danmarck, med denn Svenske vältalige Eric, till hvilken bemälte Konung måste gifva ett kosteligitt armband ifrån sinn arm, för det hann intet gittade förstå och opplösa dess tal och svar: 45) dylikt berättas om Odin, 46) som under Ge-

sters

45) Saxo Grammaticus Lib. V. p. m. 76.
46) Hervarar saga pag. 142.

ſters namn, framſatte för denn viſa och ſnillerika Konung Heidrik tiugu ſiu ſpörsmål, hvilka hann intet kunde giſſa på. Geſter blinde, ſom härtils varit Konungens ſtörſte ovänn, återvann här igenom ſinn Herras nåd: här vid påminner jag mig, hvad ſom talas i denn Heliga Skrift om Konung Salomon och Drottningen af rika Arabien. Utaf alt detta ſkönies nogſamt, att på detta ſätt lära och utöfva vitterhet, hafver varit enn urgammal plägſed.

Ifrån gåtor uti tal, ſkillias ej mycket de ſå kallada Hieroglyphica, då de igenom viſſa ſinnebilder af menniſkior med krona på hufvud: menniſkior i härklädnad: menniſkior med dubbelt anſichte: ryttare: lejon: biörnar: vargar: drakar: gripar: håſtar: hundar: åtſkilliga ſlags foglar: ſkiepp: galejor och mongfaldiga andra ting, föreſtälte nu det ena, nu det andra. Våre bötehällar, baute- eller runaſtenar, kvilke ej mycket olikna de Egyptiſka pyramider, äro härutinnan nog öfvertygande. Ho ſkulle väl inbilla ſig, att deſſa ofvannämda bilder äro blott ditriſtada för ſirat och prydnad ſkull? ingalunda: Utan därmed betecknas ſtåtelige och mägtige Konungar, rike och ſtore Jarlar, förnäme Herſar, raſke Stridsmän, blodſtänkte Kiämpar, ſiöfarne Hieltar, förſigtige Stats-män, ärlige och kloke Hird- och Hoffmän, ſamt hurtige Jägare. m m. 47) öfver hvilka ſådanna minneſtoder äro oppreſta, likmätigt enn balk af Odins Lag 48) denn hann här har ſkipat. Ännu ytterligare prof af *Hieroglyphica.*

B den-

47) Rudbeckii Atlantica Tom. 3. p. 61. Eric Frondin de hieroglyphicis et ſacris veterum literis pag. 116.
48) Ynglinga ſagans 8te capitel.

denna deras vitterlek, finne vi tydeligen igenn på de äldre runastafvar, hvilke äro nog skilliagtige ifrån de yngre, hvilke äro skurne, sedan Christna låran var inkommen. Det dår ursatta hiulet påminte dem ett nytt års början och solens nårmare ankomst till norra polen: hornen åter de glada gillen och gåstabud, mann holla och begå skulle i Juletiden. 49)

Sedolåra och Regerings Klokhet. Nu vill mann ej eller låmna deras Sedolåra och Regerings-Klokhet onåmnd, hvilken åfven af Odin, som dyrkades för enn Gud, dem föreståltes i ett hundrade tiugu två reglor och sinnrika lårdommar 50) till eftersyn och råttesnöre i det allmenna lefvernet. Pythagoras och hans lårjungar hafva ju nåstan på samma sått föreståltt denna Vettenskapen. Regerings konsten, som år vål den ådlasta, menn aldrasvårasta, var hos dem högaktad, samt ej allenast lård och idkad af vittre månn, utan ock af sielfve Konungarne, till hvilka mann understundom skickade sina barn, efter som Konungahoffen i denn tiden blefvo ansedda för högscholar, dår de uti de samma, jemte andra idråtter öfvas och undervisas skulle 51) utom dess sånde de sina barn till andra visa och kloka månn att oppfostras, som låses om Heidrekrs son Haufud, hvilken vardt bortskickad till denn visa mannen Gissor Gritungalid 52) Neri Jarl har låmnat efter sig det

49) Se Hr. Professor Sven Brings andra del af des samling af åtskilliga handlingar pag. 14. enn motmening hårom kann låsas i Erl. Frykfells disp. de antiquitate calendarii Runici.

50) Haavamal

51) Rolfs och Götriks saga.

52) Hervorar saga p. 103.

det åminne, att hann var öfvermottan klok, och gick det fram, hann ſtyrkte till. 53)

Framföre andra vitterheter yrkade de, deras Konungar och förnämſte männ Skalldekonſten, ſom äfven Odin dem lärt hade, 54) ej annorledes änn ſom Apollo eller Baldur är ſtamfader för de Grekiſka och Latinſka Poeter. Våras verſlag är aldeles ſkilt ifrån andra folkſlags rimkonſt och intet efter Poetiſka reglor, medelſt deras taleſätt inrättadt. Om denna ſnillebragd finnes itt offgammalt bevis, kalladt Hattarlykil; hvilket åtſkillige lärde, menn i ſynnerhet Iſländare hafva budit till att uttyda, hos hvilka ännu i dag deraf ſkola finnas de aldraäldſta minningsmerken. Hurudant deras ſpråk varit, intyga åtſkilliga qvarlefvor af deras rim, af hvilka ännu monga åro i beholl, och kunna af enn vettgirig läſas uti rimen om Svea Konungar Carl och Grym, ſamt Norna Geſters ſagudater, Heims Kringla; Hervarar, Götriks och Rolfs, Eyil och Aſmunds, Olof Tryggvaſons, Hialmters och Olvers, Stúrlögs, Kettil Hångs och Grims denn ludnas, Heidines och Hognes, Rolfs, Adils och Bodwars, Frithiofs, Alfs, Aſmund Kappabanes, Wolſunga och Ragnar Lodbroks tryckta, menn ännu monga flera otryckta ſagor.

Salldekonſt och Hiſtorien

Uti Eddas ſenare del igenfås åtſkilliga ordalag, formulär, ord, tillſättelſer, tals omſvep, beſkrifvelſer och afmålningar, hvilka deſſa Skallder hafva brukat, ſom ſina egna och egenteligen

53) Götriks och Rolfs ſaga p. 28.

54) Jac. Renluelmii notæ in Thorſtani Vikingiſilii Hiſtoriam pag. 6.

ſig tillhörande: De utviſa ſå mycket ſnille, ſkarpſinnighet och hehagelighet, att mann ſkiäligt kann undra, huru deſſe Nordiſke, hvilke intet då voro uti alt ſå opparbetade, ſom de Öſterländſke, hafva kunnat blått med naturens och ſitt vetts tilhielp, gå ſå långt, ſom de giort. Deras lärde, korttvillige och behagelige tillämpningar till ſå monga fabler, hvilka den tiden åro författada, gifva nåſtan de Grekers och Romares intet efter. Uti deras ſannſagor och håfdatekningar, finnes vål något, ſom i alt ej kann likna de ſenare tider. Menn om nu deſſe Svear jemnföras med de åldre lärda folkſlag, hvilke hafva förtält ſina förfäders gierningar och hieltebedrifter, ſå ſkall mann juſt ei finna rått mycket, hvilket bör laſtas. Det var fordom hos alla enn vedertagen ſed, att med behageliga dikter och fabler tala om ſitt och ſina grannars urſprung. Sielfve de Romare åro ej ifrå denna laſten frie, i fall denn bör kallas laſt. När mann läſer och igenomögnar det, ſom Dionyſius Halicarnaſſeus i början af ſinn bok om de Romares urſprung annförer, ſå böra deſſe lärde och belefvade Romare antingen med de Våra laſtas, eller ock De med de Romare ifrå deſſa fel och beſkyllningar befrias; hälſt ſom de åldres dåmeſagor haft det öde, att deras Opphofsmånn hafva varit Skallder, hvilkas konſt beſtod dårutinnan, att invekla ſanningen i ſinnrika fabler och föreſtällningar, och att dårigenom vara ſå mycket behageligare: på detta ſätt har ju Homerus ſungit om de gamla Grekers mannadater, och Virgilius om de Romares urſprung och begynnelſe.

De Svenſke hade uti de åldſta tider inga andra Håfda ek are ånn Skallder, hvilke intet varit några Lekare eller Lyddare, utan de förnåmſte i

Ko-

"Konungens hoff och råd, som deras och andre
" raſka kiämpars idråtter, ſamt de gamla förfåders
" bedrifter fattade i konſtiga rim och viſor, hvilka
" oftaſt blefvo ſungna för krigshåren, når hann
" ſtod till reds att ſlåſs, på det folket dårigenom
" ſkulle oppvåckias till mod och mandom. Elljeſt
" quåddis ſådana viſor och dikter altid för ung-
" domen i deras gillen, och uttyddes ſedan af de åld-
"ſte, hvilken tydning kallades de viſas forſågn: och
" var lika ſom enn hiſtoria, af hvilken de kunde
" lära ſina förfåders tappra gierningar, ſig föreſtål-
la och efterföllia. 55) Att deſſe Skallder fingo
i belöning för ſina rim åtſkilliga dyrbara ſaker,
ringar, gyllende vapn, prågtiga kläder, är ej
ſå underligit; menn att de ibland ihugkommos
och hedrades med långt ſtörre förmåner och
hederstekn, det förtienar mera vår ihugkommel-
ſe. Hiarne blef ju för ſinn grafſkrift öfver Frode
efter honom Dana Konung. 56) Vardt ic-
ke Brago ifrå det honom ådömda dödsſtraffet be-
friad, för det hann på rim qvådde Konung Biörns
i Svearike berömvårda och manliga gierningar.

De yngre Tideſkrifvare, hvilke ſedermera ſkrifvit om de äldre tiders merkvårdiga håndelſer, med enn ren och tydelig beråttelſe utan fabler, hafva dock inga andra vågledare haft i deras ſkrifter, ånn deſſa Skallder. 57) Sturluſon år hår uti ett trovårdigt vittne: hann berömmer ju Konung Harald Hårfagers Skalld Thiodolfer och

 deſſ

55) Ol. Verelius, ſe Pet. Salani notæ in Egilli Aſmundique Hiſtoriam pag. 80.
56) Saxo Grammaticus p. m. 97.
57) Jac, Wildes anmårckningar till Sam. von Pufendorfs inledning til SvenſkaStatens Hiſtoria pag. 39.

desſverſer, kallade ynglinga tal: Eivind Skallda ſpield och des aleiga tal, ſammanſatt till Konung Håkans denn rikas beröm: hann tilſtår ock att hann följt deſſa Skalder i ſinn Svenſka och Norſka Konunga långd, och af dem beſkrifvit deras lefverne och öden.

Våre förfäder hafva ſåledes icke underlåtit att oppſkrifva i ſina ſannſagor, hvad merkvärdigt och berömligit af dem ſielfva eller i deras tid varit håndt och föreluppit, och det aldrahälſt på rim ſom mera behageligit, och låttare att minnas och qvådas af efterkommanderne. Skref icke Starckoter ſielf rimvis ſitt lefverne? hvilket af de åldre år nog berömt. På våra runaſtenar låſes och något ibland, ſom utmerker de åldres Karlavulna idråtter. Uti Sturluſons Skalldetal, 58) oppråknas 30 Nordiſka Skallder.

Af hedna tids hiſtorien hafva vi i behold allenaſt några få lemningar, ſom enn förtekning på våra Konungar ifrå Odin till Harald Hårfager, och åtſkilliga ſagor af Hervarar, Götrik och Rolf, Hialmar, Hialmter, Snorre Sturluſon och några flera opplagda af Aſſeſor Julius Biörner.

Våltalighet. Enn fremling måſte denn vara i våra fornſagor, ſom ville neka, det de gamle Svear och Götar ei på det högſta hafva vinlagt ſig om våltalighet: jag vill ej nåmna om deras gåtor och ſvar, om hvilka redan år talt, Monne Konung Eric icke ågt hårutinnan enn fullkomlig ſtyrkio, efter hann vardt kallad denn Våltalige? hans tal, ſom finnes

58) Heims Kringla Tom. 2. pag. 479. Ol. Wormii Literatura Danica pag. 221, ſeqq.

nes hos Saxo 59) är så klokt och våltaligt, att det knapt finnes båttre hos de mera belefvada folkslag. Konung Gotar i Norrige förundrade sig öfver hans kloka råd och våltalighet. 60) Konung Frode denn IIIdie i Dannemark, som med Eric i våltalighet tåfla ville, moste ju lemna honom företrådet. Kallas icke denn mycket namnkunnige Våst-Göta Konung Götrik enn vis, sidig, mild och våltalig herre? 61) Vårt gamla frufolk vill ingalunda vara lottlöst i denna vitterheten. 62) hår till kunde låggias å daga flera tydeliga bevis, om jag icke vore öfvertygad, att de, Mine Herrar, långt för detta åro nogsamt kunniga.

Detta alt, som i kortthet talat år, intygar förmodeligen, att våre förfäder ei hafva varit i de åldsta tider ett så olårdt och vettenskapslöst folk, som monge ogrundadt föregifva: hålst når mann besinnar, att de i hedendomen, hade vissa orter och stållen, hvarest de låras och undervisas skulle, af hvilka Upsala var det förnåmsta: dock förmodas billigt detta lårostållet ingalunda hafva varit det endasta i Norden, hålst som på flera stållen voro tempel och Gudahus. De aldraåldste Hebræers och Egyptiers undervisnings sått, har varit nåstan ett och det samma, med vårt Nordiska. Minnesvårdt år det, som i haavamal 63) framföres om kiållan Urdar, dår de sammankomma skulle, hvilke låra ville vett och lårdom. Utom dessa allmånna, så gåfvos ock

 sår-

59) p. m. 71.
60) Saxo Grammaticus p. 89.
61) Götriks saga pag. 1.
62) Jac. Renhielmii notæ in historiam Thorstani Wikingii filii.
63) N.o 100.

färskilta lärohus på åtskilliga orter i riket, och förestodos af vittra, kloka och högtansedda männ; enn dylik lärare Gissor har jag tillförenne namngifvit. Underftundom skickade de ock sina söner utrikes, Förenämnde Konung Götriks son Rolf, vardt af Konung Ring i Danmarck härligen oppfostrad: Konungen gaf honom denn bästa mästare, som här fants uti Norlanden, hvilken lärde honom alla Ridderliga öfningar, idrätter och konster, hvilka raske Riddare ästundade att lära på denn tiden. 64) Förenämnda idrätter voro till antalet tolf, 65) och bestodo därutinnan, att kunna löpa kapp med de quickasta hästar; springa öfver diupasta grafvar och emellan stora berg; fäkta med de bästa kiämpar; kunna draga med harnesk neder till siöbottn, och kläda deraf sig och åter på sig: simma utöfver starka strömmar och där stora hafsfvall voro: ro med enn liten båt hafsfvalget förbi: kasta kesian, värjan eller annat vapn ifrå sig högt opp i vädret, och taga dem igenn med hvilken dera handen mann ville: skiuta med båga starkt: visa sig snäll uti Lag och Rätt: kunna så färdigt Skallde konsten, att hvad enn ville med enn annnan tala, kunde hann lika lätt och fort, giöra på Skalldekonst, som enn annan gemenligen talar: opplösa alla gåtor, och all ting igenom gåtor framställa: vara nitisk i offrande till Gudarna och förstå alla hemliga ting, hvilka antingen angingo naturliga saker, himmelens, jordens, menniskiors eller diurs skapelse, eller Konungars regemente, hvilket alt var författadt i gåtor och runaskrifter, och var intet gemene mann meddelt.

Till

64) Götriks saga pag 83.
65) Rudbeckii Atlantica Tom. I. pag. 555 seq.

Till slut om de ådla Vettenskapers tillstånd i hedin tima, bòrà våra runor eller bokståfver ej fòrgåtas, hvilka somlige fornvåmiare hafva påstått vara fòrst inkomna med denn Christna Låran 66) dår de likvål òfvergå de Tyskas långt uti ålder. Våra voro redan i bruk i Odins tid; de Tyska bokståfver åter råkna sinn början fòrst ifrå deras opphofsmann Keiser CARL denn store 67) som lefde vid pass nio hundrade år senare. Fòr minn del holler jag fòre, att i fall dessa runor åro ei långt åldre 68) så måste de med Odin vara inkomma 69) hålst som hann ock då det fòrra brukeliga språket likaledes ombytte 70) hvilket vår berömlige Archiebiskop Doctor ERIC BENZELIUS denn yngre menar hafva varit antingen Lappska eller Finska. Nog tyckes det fallit dem svårare, att låra ett aldeles nytt språk, ånn att låra och skrifva 16 stycken runor. Dessa runor blefvo vål vid Christendomens fortplantande uti Konung ERIC SEGERSÄLLES och des sons, OLOF SKOTKONUNGS tid, efter Påfvens SYLVESTERS denn andras inrådande Bokståfver.

B 5 på

66 Renhielmii notæ in historiam Thorstani Vikingii filii p. 35. Jac. Serenii dissertatio de veterum Sueo-Gotorum cum Anglis usu et commercio pag. 19. præfixa dictionario ejus Anglo-Suethico-Latino.

67) Dan. Morhofii Polyhistor. Tom. I. cap. 4. §. 4.

68) Joan. Magni Historia Lib. I. cap. 7. p. m. 25. Olai Magni Historia Sept. Lib. I. cap 36. p. m. 57. Baazii Inventarium Ecclesiæ Sveogothicæ pag. 26. seqq. Rudbeckii Atl. Tom. I. cap. 32. & 38. Verelii Runographia pag. 7. Peringskòldii notæ in Vitam Theodorici; pag. 353. Messenii Scond. Illustr. Tom. 13. pag. 12. Lundii Prolegomena. p. 8.

69) Bartholini Antiquitates Danicæ p. 641. Kederi Nummus aureus Odinum exhibens. pag. 69.

70) Erici Benzelii Colleg. cit.

på enn allmenn sammankomst emellan år 999 och 1003 aflysta, samt de böcker och skrifter utom tvånne, oppbrända, hvilka voro med runor skrefna, för misstankar, att de brukades till svartkonster och afgudadyrkan 71) Denn ena af dem, som detta hårda öde undansluppit, är HIALMERS och HRAMERS saga 72) denn andra, ett Fragmentum Runico-Papisticum seu Soliloquium Deiparæ virginis querulum circa passionem Domini, på Svenska 73) monge bautastenar öfver Konungar, med hvilka de enfaldige bedrefvo afguderi 74) jemte andra runastenar, blefvo sönderslagne ock inlagde uti de äldsta kyrkior, hvilka mästadels äro bygda i det XI seclet 75) Runor hafva dock utom Cancellierne, sedermera länge nog varit brukada: de ännu i beholl varande runastenar intyga det till fullo, ty, på åtskilliga ställen af dem önskas, att Gud och hans moder skulle hielpa denn atlednas siäl. 76)

De Påfviskas nit, Mine Herrar, blef ei inskränkt med runornes afskaffande i Svearike, utan denn framfor vidare som enn thordöns blixt ända till Spanien, der dessa oskyldiga bokstäfver uti

---

71) Georgii Hornii Præf. ad Boxhornii origines Gallicas.

72) först i Upsala opplagd år 1690, in octavo, med Svensk öfversättning af Lucas Halpap; sielfva handskriften på pergament, af hvilket myeket var bortrifvit och förloradt, köpte hann af enn bonde: sedermera af Herr Canc. Rådet Peringskiöld omtryckt in folio, med Latinsk och Svensk uttolkning.

73) opplagdt af Secreteraren och Antiquarien Johan Fredr. Peringskiöld i Stockholm år 1721, in folio.

74) Rudbeckii Atlantica Tom. 3. p. 13. seq.

75) Göranssons företal till dess Bautil.

76) Acta Literaria Sveciæ de anno 1726. pag. 195. seqq.

uti mötet i Toledo år 1116, likaledes fördömdes och aflades. Tvifvelsfritt år det, att monga skrifter, hvilka våre Gôtar dit med sig fört, då blefvo elden till ett behageligit offer öfverlemnade. Uti dessa Runors ställe antogos de Latinska bokståfver, 77) hvilka andre såga hafva varit Anglosaxoniska 78) blandada med runor. Denn förra meningen tyckes vara sannolikare.

Att de Anglosaxoniska bokståfver hafva hos oss varit vål kånda och ibland då och då brukada, nekas icke, hålst når mann påminner sig våra Åttfåders med Engländarne fordomdags hafda umgånge och skyldskap, samt denn nåra gemenskap, som har varit emellan Gôtiska och Anglosaxoniska språken: mann ser också mynt med bågge slags bokståfver prägladt och ristadt: voro ock icke de förste i Christne Lårare, ANSGARIUS, SIGFRID. RODULWARD, RICHOLF, EDUARD ESKIL, DAVID, HENRIC och flere, hvilke hår först insåndes, alle Engelsmån? 79)

Så-

77) Messenii Scondia Illustr. Tom, 13. pag. 5. Örnhielmii Historia Eccles. pag, 414. Loccenii antiqu, Sveogothicæ pag. 73.

78) Benzel. Coll. cit. Lib. 4. cap, 15.

79) Peringskiöldii Monumenta Upl, Tem, I, pag, 182. Vastovii Vitis aquilonia p, m. 32. Biskop Brynolphs den IIIdes rimkrönika om Skara Biskopar, tryckt uti Eric Benzelii Mon. Vet, Eccl. Sveogoth. p. 72. seqq. Serenii dissert. cit. p. 90. Ælnothus de vita & passione S. Canuti, Regis Daniæ pag. 10. vita S. Eskilli in prædictis monumentis Benzel. p. 50. Petri Nigri eller Svarts historia om de forna Vesterås Biskopar, af mig opplagd p. 1. Justens Chronicon Episc. Finlandensium edit. in von Nettelbladts Schwedische Bibliothec. Tom. I. p. 65. Peringskiölds Mon. Upl. Tom. I. pag. 182. & Tom, 2, pag. 127.

Således är det ock troligit, att de fört med sig hit inn dessa Anglosaxoniska bokstäfver: menn här af föllier icke, att de hafva varit allment vedertagna: ei heller, så mycket mig vetterligit är, gifves därtill något tydeligit bevis; utan som nyss sagdt är, enär de Latinska bokstäfver antogos i Runornas ställe, så blefvo de ock alt stadigt i skrifvande brukada, jemte Latinska språket, oppå hvilket måstadels alla så allmenna som enskylta skrifter och afhandlingar skrefvos, inn till början af det XIVde seclet, då de begynte måstadels författa sina handlingar på Svenska 80) hvilke dock enn tid likvål skrefvos med Latinska bokstäfver. Utom det bevis mann haft, att sådana skrifter redan hos oss, år 1162, varit på Latin oppsatta 81) så har jag sielf tvånne andra, ett äldre af år 1159, och ett yngre af år 1170, hvilka jag tänker vid tillfälle att låta trycka; uti dem båda finnas inga Anglosaxoniska, utan klara och rena Romerska bokstäfver: det har mann bevis oppå, att våra Runor, under denn tiden Latinska språket här så allmerт brukades, blefvo enn tid sammanblandada med Latinska bokstäfver. 82)

Om Vettenskaperne under Påfvedöms tiden. Nu skyndar jag mig, Mine Herrar, till Vettenskapernas tillstånd och beskaffenhet, sedan Christendomen i Svea Rike så småningom, i det VIIIde seclet eller tidahvarfvet innkom, i det nionde och tionde fortplantades och åndteligen uti

---

80) Benzelii cit. Coll. lib. 5. cap. 19.
81) Dan. Svedolii disp. de Sermone Latino optimo Scientiarum interprete Academiæque Upsaliensi commendatissimo, pag. 14.
82) Joh. Fredr. Peringskiölds företal pag. 7, till Fragmentum Runico-Papisticum.

uti det ellofte, i Olof Skotkonungs tid, och sedermera utöfvades inntill begynnelsen af Konung Gustafs denn förstas regering. Beklageligen lyktades icke barbariet med hedniska Låran, utan snarare tilltog med munkarne. 83) Vid Christendomens inkomst, undergingo förden skull Vettenskaperna här i Norden enn stor och aldeles ny förändring och inrättning: De, hvilke då skulle vårda sig om de samma, togo härutinnan helt andra mått och steg, änn mann tillförende hade gått: hvad som tillförende hade smak af lärdom och Vettenskap, det blef då aldeles förkastadt, som fördömmeligit, efter det var oppfylt med hedniska vidskepeligheter. De hedniska Vettenskapernes idkare och gynnare, hvilke till denna tid varit i högsta anseende, samt beklädt de förnämsta åmbeten, blefvo nu misstänkte för att vara mund-Christne och att de ei aldeles hade lemnat sina hedniska lärosatser: häraf hände, att de förste Christne Läromästare drogo till sig alt det af Vettenskaper, som skulle försvara denn Christna Lärans heder, ära och heröm. De store Herrar måtte föllia deras fotspår, sedan de blifvit öfvertalte, det till enn Christelig tros bekännelse och utöfvande aldeles nödigt och oumgängeligt vore, att bortkasta all denn gamla lärans surdeg, och i evig glömsko lemna de förra Vettenskaper Oppå detta sätt blefvo de nitiske munkar, Vettenskapernas instiktare, ehuru olärde de ock sielfve då voro, samt ingalunda frie ifrån mongfaldiga villosatser och vidskepelser uti läran. Desse munkar förde då icke vå-

83) Kongl. Svenska Vitterhets Academiens handlingar, Tom. I. pag. 21

våra Fedgar på de vägar, de bort giöra, utan, dit de tyckte, och på dem, hvilka de utomlands tillförende hade tråkat och trampat. All deras lärdom bestod deruti, att flitigt fira och siunga messor, språka med gemene mann, utläggia bråttmåls och missgierningars titlar och åtskilligheter, beskydda och förswara presterskapets rättigheter, stadfästa clösters och kyrkiors friheter, föröka och förestå deras rikedomar och inkomster. Omsider kom hela detta vårket till Biskopar och Archiebiskopar, hvilke så småningom efter hand det sig helt och hollet tillvållade, samt fliteligen i akt togo, att ganska få utom deras stånd skulle uti vettenskaper och bokvett undervisas: de ännu i beholl varande äldste förbund, föreningar, bref och förskrifningar äro ju af dessa fäder, eller dem, hvilka dem närmast voro i åmbetet, skrefne och oppsatte 84) De trängde sig inn uti Konungarnas rådsalar, blandade sig uti de aldraangelägnasta och hemligasta giöromål, och ställte sig, som de allena kunde säkrast utröna, fortskynda och till slut bringa Rikets vårdande ärender. Härifrån leder sig alt det, som kann hafva smak af lärdom och Vettenskap uti de och de nästföllliande tidahvarf, samt de då inrättade gilden och scholar. Gemene mann och deras barn hôllos då till att skiöta och bruka deras jordtorf, samt att deraf skaffa sig igenom flit och möda deras rikeliga föda och utkomst. Större delen af de förnämare, hvilke ej ville beklåda det andeliga ståndet, slogo sig till krigsväsendet, sedan de förut falskeligen hafva blifvit inbillade, det ei någon lärdom behöfdes till att va-

84) Joh. Schefferi Animadversiones ad librum, dictum Konunga och Höfdinga Styrelse.

vara och blifva knekt. De trodde det giöra endast tillfyllest, sedan mann hade lärt med ren och hög röst siunga ORATE, att kunna då väl och försiktigt oppställa enn Krigsmakt i full slagtordning, samt derpå tappert och behiertadt slå sinn fiende: Här till bidrogo ock icke litet de ständiga krig och inhemska oenigheter, af hvilka Svea rike esomoftast då som sedermera, öfverhopades.

Sådant, Mine Herrar, har nu Vettenskapernas tillstånd hos oss varit nästan i 400 år, ifrå S. ERICS och till STEN STURES denn äldres tid. Herr STEN, som hade mycken förfarenhet både uti krigs- som borgeliga saker, lärer altså, utom det andeliga ståndet, hafva varit den förste af innfödda Svenska regerande Herrar, hvilke med eftertryck tänkt och velat uphielpa Vettenskaperne, efter hann nogsamt fann, hvad fördel och nytta honom och dess efterträdare skulle härigenom tillskyndas: Hann öfverlade härom med Archiebiskopen JACOB ULFSSON ÖRNEFOT och stadnade i det slut, att i Upsala, skulle enn academie inrättas, hvarpå ock Påfve SIXTUS den IVde; år 1476 denn 28 Febr. utfärdade sitt bifall, och friheter af lika inneholl med academiens i Bologna, och skulle i Upsala då vara etteverdeliget *Studium generale in Theologia, nec non in Canonico et Civili Juribus ac etiam Medicina, Philosophia et quibuscunque aliis Facultatibus*; samt ock *Honores academici* få utdelas till dem, som dess värdige voro: sielfva Påfvebrefvet, som är nog vidlöftigt, kann helt och hollet läsas i denn grundlärde och vidafrägdade JOHANNIS SCHEFFERI *Argentoratensis-Upsalia Antiqua*. 85) Academien blef 1477 den 4 Oct inn- *Academie.*

48) pag. 250.

innvigd, då tio lärde månn blefvo förordnade till att vara Professorer 86) Herrar STEN och SVANTE STURAR, som eftertrådare i Riksföreståndareskapet, hafva litet eller alls intet kunnat bidraga till academiens flor och vålstånd, för de då varande svåra och oroliga tider. Konungarne HANS och CHRISTIAN ville ingalunda i Svea Rike fortplanta och utvidga de bokeliga konster, emedan de tyckte det vara mera mödan vårdt, huru och på hvad sätt dem Svenskom skulle påläggias det Danska oket. 87)

Theologien. Nu vill mann tillse, på hvad sätt *de lärda Vettenskaper* i dessa tider blefvo dem bibrakta, hvilke derutinnan undervisas skulle: och ehuruvål jag moste tillstå, att derom i våra gamla skrifter och böcker intet finnes denn ringaste bokstaf, så kann dock billigt af de tiders skick och ordning slutas, det hufvud vettenskapen har varit i början, att undervisa dem i sina *tros articlar*, kyrkio-stadgar och ceremonier, songer, läxor och böner, med mera: Detta var då munkarnas förnämsta undervisningssätt, som ses af denn tidens sammanskrefna böcker: sedermera hafva de efter monga års förlopp, velat visa någon störe och diupare lärdom. Denn förste af dem, som med beröm bör ihogkommas, är Caniken i Linköping, Magister MATHIAS, som † 1352, och har ef-

86) And. Rhyzelii Episcoposcopia Tom. I. pag. 91.

87) Jonæ Magni Vexionensis oratio panegyrica de miseranda regnorum Sueciæ et Gothiæ, per externos gubernatores, deque eorundem, divina gratia per incomparabilem Heroem, b. m. Suecorum Gothorumque etc. Regem Gustavum felicissima liberatione. Upsaliæ. 1621, in 8vo.

efter S. Britas befallning, efter hon ej förstod Latin, öfversatt Bibelen på Svenska 88) Hans exempel efterföljde sedermera andre munkar. Broder JÖNS BUDHA eller RÅK uti Nådhendals closter uttolkade år 1484 likaledes på Svenska twå bökir Maccabæorum, Hester och Ruth, skrefna på pergament, samt nu för tiden förvarada i Kongl. Majsts. och Riksens Antiquitets Archivum: i samma bok finnes ock CONFESSORIS GENERALIS i Vadstena, NICOLAI RAGVALDI † 1514, Svenska öfversättning af Josuæ bok, samt enn annans. af Johannis Uppenbarelse. 89) Förberömde Archiebiskop M. JACOBUS ULPHONIS öfverlåg och förbättrade denn Latinska, menn ingalunda denn Svenska öfversättningen af Psaltaren, som finnes tryckt i Upsala, år 1510, in 4to. hvilcket orätt påstås af twänne Lårda månn: 90) mårkvårdigt år, att LE LONG. 91) giör denna Archiebiskop, som † 1522. till Lutheran. Öfver hela Bibelen har nysnämnde Magister MATTHIAS ej allenast giort enn ganska vidlyftig, lård och förträffelig utläggning 92) utan ock enn särskild öfver Johannis Uppenbarelse 93) öfver hvilkan senare, PETRUS OLAVI, Kyrkoherde i Kijl † 1438, har utgifvit enn förklaring. 94) Magister CHRISTOPHORUS, Arche-

88) Eric Noreen de Versionibus S. Bibliorum Sveogothici pag. 8 et 9.

89) Messenii historia Sanctorum et Præsulum pag. 43. Erici Benzelii notæ in vit: Aquiloniam pag. 65.

90) Schefferi Svecia Literata pag. 17. Le Long in bibliotheca Sacra part. 2. p. 283.

91) Cit. loc: in Indice pag. 648

92) Messenii Scond. tom IX. pag 48.

93) Benzelii notæ in Vastovii vit. Aquiloniam pag. 66.

94) Uti mitt bibliothec finnes enn bok på pergament in folio, uppå hvilkens vänstra sida ut på bandet låses:

che-Diåkn i Upſala, vid år 1457. 1463. här lämna

"Collectarium indulgenciarum et tabula concordanciarum "Biblie et decreti. Item tabula ſuper totam bibliam me- "trice edita. Item verſus continentes nomina et ordi- "nem librorum biblie. Item verſus continentes quot ca- "pita tenet quilibet liber biblie. Item verſus docentes "qui libri per anni circulum ſuo diſtincto tempore ſunt "legendi. Item concordancie minores veteris et noui te- "ſtamenti. Item tabula de fide ſeu rubrica contra infide- "les. *J ſielfva boken läſes* då, förſt Påfve Bonifacii bulla eller ſå kallada litera ſuper indulgenciis eccleſie Lyncopenſis dieceſeos. Revelacio tangens papam Vrba- num, quam habuit ſponſa Chriſti in roma etc. ſamt åt- ſkilliga Påfveliga indulgentier, hvilka blifvit gifna åt Vadſtena cloſter år 1390. och 1397. på 100 ſidor in fo- lio. Sedan förekommer ett regiſter öfver Bibeln, under denna titel; Seriem (i ſtället för in ſerie) hujus tabule continentur auctoritates et ſummas (leg: ſummæ) biblie "pro ut in compilacionibus .decretorum et decretalium "inducuntur inſinuat decretorum. diſpoſicio regulata or- "dine alphabetico. Remiſſionibus eodem ordine inſertis "Sane nonnullas earum à contextu canonis byblie tran- "ſlacionum varietas diverſificat et quamquam á poeiore "propoſito allegantur cognata verba ſeruata mente trans- "mutata. Verum ut ſummas in dictis voluminibus com- "prehenſas in hoc opere non thecatas ſi quis curioſus Le- "ctor perſpexerit. Ego Jo. Caldarini (Denne Johannes Caldarini, moſte vara ſamma mann. ſom i Diarium Va- ſtenenſe pag. 4. kallas Johannes Caroli Scholaris Pragenſis och blef år 1387 broder i Vadſtena cloſter, ehvareſt hann det följande året afled.) minimus decretorum do- "ctor illas ſuppleri precor ordine prelibato. Slutes. Ex- "plicit tabula auctoritatum et ſummarum biblie inductarum "in compilacionibus decretorum et decretalium cotatarum "Domini Johannis Caldarini decretorum Doctoris. "Scripta clauſtro Vadtzſten. anno domini milleſimo tri- "centeſimo nonageſimo nono ffinita per manus M. A. "ipſo die Benedicti Abbatis Deo gracias. I brädden ſtår prage ſcripta anno domini MCCC.LXXVI. beſtår af 132 ſidor. Härpå följer på Latinſk vers innehållet af

nat efter sig enn förklaring öfver Fader vår,
C 2 Sym-

hvar bok och hvart capitel i Bibelen. *börjas således.*
"Incipit tabula super totam bibliam metrice compilata
" - - - et sequitur; tabula sub hac forma. Sex prohibet
etc. Verserna, äro denn tiden icke olika, det är, elän-
diga och liuda sålunda.

Genesis.

"*Sex* opera dierum et creacio celi et terre
"*probibet* deus Adam et euam ne commedant de ligno
vite.

slutes af Apocalypseos sidsta.

"*Sponsus* Sedebat in trono. stantes in conspectu dei
"Venio dum. et mors mea mecum est reddere vnicuique
secundum opera sua.

ändas: Explicit tabula totius biblie metrice compilata.
består af 15 sidor. Härefter följa verser, att väl min-
nas alla böckerne i Bibelen: under titel: Isti versus
"sunt utiles ad retinendum memoriter nomina et ordi-
"nem librorum biblie.

"Sunt genes. ex. le. nu. de. io. iu.ru. reg. paral. es. ne.
"Tob. Judith. Hester. Job. David. Salomonque. sap. eccle:
etc. sedan att minnas capitelen, införas följande:
"Genesis. minus. exo. decem, le. vigen dat et epta, etc.
Utgiöra 2 sidor: Härpå komma verser öfver vissa Bi-
bliska stycken, att läsas i hvarje månad.
"Post Karisma datum dicitur tria prelia regum.
"Junius et siquidem maij de fine superfit .etc. på enn sida
därefter förefalla de kallada concordancie minores eller
vissa styckens bestyrckande af den Heliga Skrift; innde-
las i siu stycken, såsom först de incarnacione Domini.
och sidst de destructione jerosolymitana. Några vettlö-
sa rim finnas inblandada. såsom vid Christi innridan-
de, dessa.

"Est Asinus pedibus vestis pro tramite jacta
"Cum via simplicibus est martyrio patefacta
"Est arbor doctor qui cedit ab arbore lator
Öfver fikona trädet, hvilket Christus förbannade
"Ficus frondosa, que fructu non perniciosa
"Plebs est verbosa per legem non operosa

Symbolum Apostolicum, ave Maria och tio Gudsbud. 95) Utom dessa finnas vål några, hvilke hafva skrifvit på Latin och Svenska, utläggningar öfver Evangelierne, menn åro både till namn och tid aldeles okiånde 96) Biskop Brynolphi Algotsson Griphufvuds, † 1317, anmårkningar öfver enn tractat de Poenitentia, finnes i Upsala bibliothec. N:o 36.

S. Brita Brahes Uppenbarelse böcker torde nåst efter denn Heliga Skrift och dess utläggning villia tillägna sig det främsta rummet, ehuru de af Konung Magnus Smek liknades vid drömmar. De åro ej af henne sielf samman skrefna utan enn del af dess Bicht-fader och Råd, Magister Matthias, † 1352, hvilka hann på begiäran utaf hennes egen mund oppsatt och anteknat 97) samt hedrat med sitt företal; hans handskrift af siu dess böcker skola finnas i Wolfenbyttelska bibliotheket, hvilka likvål finnas i de tryckta vara innförda; Menn måsta delen af Prioren i Alvastra, Petrus † 1390, hvil-

beftå af 13 sidor. Slutes: Conscripta sunt hec per manus Magni Andree Scholaris in claustro Vatzstenen, anno domini MCCCXCIX feria VI proxima ante nativitatem sancti Johannis Baptiste. *Hårefter kommer enn annan skrift med titel:* Incipit alia tabula de fide seu rubrica contra infideles. slutes. explicit per manus M. A. (det år förenämnde Magni Andreæ) anno domini MCCCXCIX vigilia Apostolorum Petri et Pauli *påsista sidan låses* ett Påfve Bonifacii bref till Lucas Jacobi Ordinis S. Aug. Sancti Salvatoris nuncupati sub regulam ac secundum constituciones et instituta sanctarum Marie Virginis et Brigide in Vatzsteno Lincopensis dieecesis degens etc.

95) Schefferi Svecia lit. pag. 14.

96) Schefferi Svecia lit. p. 345.

97) Vastovii vitis aquilonia pag. m. 93.

hvilken dels sammanskrifvit, dels på Latin dem öfversatt. 98) Uti enn original skrift på pergament i stor foliante form af aderton blad, som är skrefven i Rom 1446 denn 29 Martii, och förvarad i Kongl. Majsts och Riksens Archivum, har enn vid namn, Johannes Sacro-Sanctæ Romanæ ecclesiæ et Sanctæ Mariæ trans Tiberim quondam Sancti Sixti presbyter Cardinalis, vidlyftigt velat visa först: hvad åtskillnad, som är emellan Gudommeliga och sathaniska uppenbarelser, och att fem kännemärken äro, hvarmed de kunna åtskillias. Och sedan, att i S. Britas uppenbarelse böcker icke inneholles något, som är emot denn Heliga Skrift, emot äldre och yngre fäders lärdom af denn Romerska Catolska kyrkian emot ärbarhet och goda seder, och det i stöd af Påfvarnes canonizations act, och andra vidlyftigt utförda skiäl. Oachtadt alt detta, så ser mann dem dock af åtskilliga Romerska Catholska, som; Bartholomæus Sybilla, Johannes de Sancto Germiniano, Henricus de Hassia; och flere, både lastas och förkastas, af andra åter berömmas, med försäkran, att dem, hvilka dessa hos sig buro, kunde ej någon skada tillfogas af enn fiende: vara säkre för enn hastigt brådöd, och usel ändalykt: hafvanda quinnor blifva lätt förlösta: uti hvilket hus de funnos, kunde aldrig något ondt trifvas: och skulle tre dagar för sinn död få se Jungfru Maria. 99)

Sant är det, att de äro oppfylta med vidskepelser, falska lärosatser, och lösachtiga fabler,

---

98) Diar. Vadst. pag. 6.

99) Dorotheus ab Asciano in montibus Pietatis p. 491.

blef, och kunna således intet vara Gudommeliga, utan allenast nyttiga och tienliga för vidskepeliga Papister 100) Löjeligt är, det S. Brita uti dessa, ánn på ena stället uphöjer Påfven i denn, tredie himmelen, och giörer honom till Christi Ståthollare, som åger all macht i himmelen och på jorden: ånn på det andra, utfarer hon i de svåraste utlåtelser, och kallar honom nu enn siälamödare, nu förrådarens Judæ efterföljare, orättrådigare ånn Pilatus, vårre ånn Lucifer och vederstyggeligare ånn Judarne, med mera 101) Uti oftanåmnde Antiquitets Archivum finnas åtskilliga S. Britas uppenbarelser, skrefna. 102) Denn första trykta lårer förmodeligen vara denn,

100) Joh. Hindr. Feustkingii Gynecæum Hæretico-Fanaticum pag. 206.

101) Conr. Tiburtius Rango Svecia orthodoxa pag. 111. Benjamin Capsius de Revelationibus Brigittæ Svecicæ pag. 25.

102) Ett sådant på pergament in folio, *begynnes med vita S. Birgitte, hvars begynnelse lyder således:* Ärofullir Gudh, hvilkin som dygd ok makt ok styrckt gifver. sedan föllia uppenbarelserna i åtta böcker. Ett fragment af de samma förvaradt på förenåmda stålle, börjas med dessa orden af första boken och 55te capitlet. aff honom hedhir och vålsignielse Tha sagdo etc. Stadnar med 3die bokens 25 capitel, och orden: Thy flugo de frålselica ok utan hinder till himmerikis. Thy att ånkte hindrade dem utan ett tort etc. S. Birgitte Lefverne, och första tre böcker af uppenbarelserna på pergament in 4to. Lefvernet börjas: Ärofullir Gudh hvilken som dygd ok makt ok styrk giffver sinne thiånisto folke etc. Första boken: Hic incipit primus liber revelationum S. Birgitte, que dicitur esse sponsa Christi, Vars Herra Jhesu Christi ordh till sina utvalda ok sötasta brudh S. Birgitta: Jak är Skapare hymils ok jordz, enn i Guddomen med Fadrenom etc. Andra bokens begynnelse: Jhesus Christus talade till sina brudh sighiande: När

Diäfslin frästet thik, tha sigh etc. Tredie böken: Jhesus Christus Gudh ok mann, hvilkin som kom till jordhrikis at taka mandòm etc.

Ett Fragment af S. Brigittas uppenbarelser på pergament in 4to: Början och slutet fattas: dessutan enn annar ordning, ånn uti de tryckta: börjas med 5te boken, 4de capitlet och 4de uppenbarelsen: thet som ey år i thik, thy at thu droght allt got ij thik medh thinna sidhta sötma: slutes i det 56te capitlet,

Uti enn bok åfven på pergament, som innefattar bullæ Papales de fundamento, incremento et regulis monasterii vadstenensis, finnas åfven: Liber Revelationum "Cælestium S. Birgittæ, quæ Extravagantes: vocantur "Prologus Sermonis Angelici de Excellentia virginis: "Horæ Sororum: Regula Salvatoris: Orationes IV. b. Birgittæ: Statuta Ordinis S. Salvatoris, in folio

Regula Sancti Salvatoris, in prima persona, på pergament in folio i, K. Antiquitets Archivo.

Ehvarest præmittur tabula contentorum in hoc codice: Legem "statuit ei in via, quam, etc. fol. I. narratur hic mo-"dus, qualiter Domina Birgitta habebat revelationes di-"vinas - - - - In dominio regis Norvegie qui est "ad septentrionem omnium regum ultimus, ita quia ul-"tra terras sui principatus nullus invenitur hominibus "habitabilis locus, contigit Domine Birgitte etc, på "samma sida begynnes prologus super regula S. Salva-"toris, fol. 33. ipse textus: Hec est constitucio Vatz-"stenensis, qualiter divinum officium et feste, seu solen-"nitates debent observari in monasterio. fol. 49. De-"claraciones dominorum de Nuceria Cardinalis Vrbeve-"lani, Alfonsi, et aliorum ut infra patet, de Roma "misse. fol. 52. Jhesu Christi nomine invocato humiliter et deuote, incipit prologus in librum usuum fratrum monasterii Ste Marie Virginis et Birgitte in Vatzstenom. fol. 72. hoc libro finito, descripta est bulla pa-"pæ Innocentii VIII. ad Episcopum Eystedtensem super "fundacione monasterii cujusdam ordinis Birgittini in "Bavaria; quam testimonio in forma consueta et signo "notariali firmavit Johannes Vogt Clericus Eystedtensis

denn, som utkom i Rom, år 1475. 103) in 4to,
"vid hvars slut läses: S. Birgitte revelationes et
"prophetie, arte et diligencia et charactere po-
"lito et emendato magistri Eucharij Frank in ur-
"be Romana omnium principe finiunt: Rome
die mensis Octobris MCDLXXV in 4to. 104)
med denna opplaga, och denn, som utkom i
Rom år 1488 in 4to, var Vadstena closter alde-
les

Ett annat på pergament m s s. i bemälte Archivum börjas så-
"ledes, Hær byrias Regula Sancti Salvatoris, hvilghen som
"Jesus Christus diktade medt sinn eghen vælsignadhe
mun oc gaf sine brudh S. Birgitto, sijne vælsignade mo-
dher Jomfru Maria till hedher. inneholler 24 capitel

I bemälte Archivum finnas och Priorens i Aluastra clo-
ster, Petri Olai constitutiones seu addictiones reculares
ad regulam Saluatoris circa anunm 1405, hvilka blefve
gillada och stadfästada igenom Biskop Nils år 1451, se
Joan. Schefferi Suecia Literata pag. 13.

Uti enn annan på pergament in 4to, är allenast enn
del af dessa revelationer, neml. igen lib. V. lib. VI:
"lib. VII. liber celestis Imperatoris ad Reges cum pro-
"logo Domini Alphonsi. Sermo Angelicus de excellentia
"b. Marie Virginis, quem ipse angelus dictavit b. Bir-
"gitte ex precepto Dei; et ipsa eum ex eodem precepto
"devote conscripsit.

Uti Paulinska Bibliotheket i Leipzig förvaras i hand-
"skrift, Communicationes Henunerici S. Theologiæ Pro-
"fessoris super articulis ex libro Revelationum S. Birgittæ
"extractis. Ejusdem Resolutiones IV articulorum iis-
"dem objectorum et apologia alia Anonymi.

103) och ej denn, som utkom i Rom år 1488, in 4to
som det orätt berättas i bibliotheca Duboisiana, Hagæ Com.
1723. Tom. 2. p. 206. N. 2105. hvilken är ej ibland
de bästa och tilförlåteligasta boklängder.

104) Mich. Maittaire Annales Typographiæ pag. 358.

les icke nögdt, ty utskickades derifrå år 1491, sielfva hufvudskriften till Lubec, med enn Vadstena munk, Petrus Ingemari och broder Gerardus, som var enn Tysk, samt Målare och Formskårare, hvilke skulle draga försorg om enn ny och richtig opplågning, till hvilken bemälte Gerardus då skar i trå tillhöriga målningar och figurer, och trycktes då af denn samma år 1492 uti Lubec in folio på 702 sidor 105) allenast åtta hundrade exemplar på paper, och sexton på pergament 106) S. Brita, som afled i Rom

 år

105) Diar. Vatzsten. pag 151.
106) vid slutet af denna bok låses, framför ett vidlyftigt "register. Finit diuinum volumen omnium celestium Re-"uelationum preelecte sponse Christi. Sancte Birgitte de "regno Swecie. A religiosis patribus originalis monaste-"rij Sanctarum Marie et Birgitte in Watzstenis, prematuro "studio et exquisita diligentia In hos suprascriptos nume-"rum et ordinem, accuratius comportatum. Ut si forte "alique alie reuelationes sicut repertum est. beate Birgitte "per errorem aut temerarie a quoquam quomodolibet "ascribantur. Preter has que in hoc presenti Volumine. "aut in vita seu legenda sancte Birgitte maiori continen-"tur, tanquem false et erronee decernentur. Laus sit "omnipotenti deo; Amen.

Mille quadringenti nonaginta duo simul anni
"Christi quando fere, de natiuitate fuere
"Hoc mundi lumen, miserans celeste volumen
"Quod dedit ipse deus. Impressit Bartholomeus
"Ghotan tunc sospes. Lubeensis civis et hospes
"Sit Laus inde deo. Sit merces bartolomeo
"Pax sit terrigenis, requies animabus egenis
"Regnum Gothorum muniat deus atque Sueeorum:

Hon år tryckt utan titelblad och består främst af Epigramma Libri presentis, på enn sida, hvarunder låses;

"Phares voluminis infrascripti.
"Divide sic numen subscriptum. siue volumen
"Turre Johan, post bulla boni. prologusque Mathie

"Atque libri ſeptem. Prolog Alfon. Imperatoris
"Regula. Sermones. oratio. cum vaga vita
"Fungitur hijs tabula. declarans ſingula paſſim
"Soli deo laus et gloria.

Deſſa ynkeliga och elåndiga verſer, ſkola utviſa boke
inneholl (hvilket af dem år faſt omöjeligit att kun
"begripas) ſom år, epiſtola domini Johannis Cardinalis
"turre cremata. Ad omnes chriſti fideles Jncipit. prologus d
"mini Johannis Cardinalis de turre cremata in defenſoriu
"ejusdem ſuper reuelationes celeſtes ſancte Birgitte
"Watzſteno: bulla canonizationis beate Birgitte de reg
"Swecie glorioſe ſponſe chriſti. quam dedit Bonifacius pa
"nonus, rome apud ſanctum Petrum, nonas Octobr
"pontificatus noſtri Anno ſecundo: confirmatio can
"nizationis beate Birgitte per Martinum papam qui
"tum; Datum Florencie kal: Julii pontificatus noſtri a
"no ſecundo. Prologus Cardinalis Johannis de turre cr
"mata. litera teſtimonialis et decretum domini iudicis c
"mere apoſtolice ſuper premiſſis declarationibus domi
"Johannis Cardinalis de turre cremata. Inſtrumentum et ſu
"ſcriptio notarii, ſcribe et ſecretarii domini cardinal
"ſupradicti: Prologus in Libro Reuelationum celeſtiu
"Beate memorie. domine Birgitte de Swecia: diuinitus ſi
"factarum. qui prologus fuit editus. per venerabilem v
"rum magiſtrum Mathiam de Swecia: libri ſeptem R
"uelationum: Epiſtola Solitarii ad Reges domini Alpho
"ſi quondam epiſcopi Syenaenſis et poſtea heremite pr
"batiſſimi; Prologus domini Alphonſi ; octauus lib
"celeſtis Imperatoris ad reges, reuelatus diuinitus bea
"Birgitte de regno Swecie. regula Sancti Saluatoris. da
"diuinitus ab ore Jheſu Chriſti. deuote ſponſe ſue bea
"Birgitte de regno Swecie; Prologus in ſermonem Ang
"licum de excellentia virginis Marie: Sermo Angelic
"de exellentia beate Marie virginis. quem ipſe Angel
"dictavit beate Birgitte ex precepto dei; et ipſa ex eodem pr
"cepto deuote conſcripſit: Prohemium in orationes ſu
"ſcriptas. que fuerunt diuinititus reuelate beate Birgit
"de regno Swecie: Orationes quatuor a deo reuelate b
"ate Birgitte. Reuelationes celeſtes que communiter e
"trauagantes appellantur: Vita abreuiata. predilecte ſpon
"Chriſti ſancte Birgitte de Regno Swecie. continens
"ſe certas Reuelationes diuinas. cum aliquibus miraculi
"tabula librorum celeſtium Reuelationum ſancte Birgit

"de regno Swecie." Oratio deuota ad sanctam Birgittam. Denna bok är prydd med åtskilliga illa i trå skurna bilder, hvilka föreställa S. Brita på åtskilligt sätt, ånn sittiande, ånn stående, ånn fallande på knå; framföre denn femte boken får mann se henne med opplyfta händer ridande på enn hvit åsna, hvilken ledes af enn mann: bakom åsnan gå munkar och nunnor, frammanföre och på sidan till höger om åsnan, der vägen framlöper, visar sig ett högt berg och deruppå ett stort slott, öfverst uti enn öppen sky, sitter vår dyre Frälsare på enn stol tillika med jungfru Maria, omgifven på högra sidan med änglar och på venstra med hatt- och myss-beprydde Påfvar, Cardinaler och Biskopar utom andra barhufda damånniskor: vid förenämnda berg oppsätter enn nitisk munk enn stega af femton steg (risum teneatis amici) hvilken räcker ända up till Frälsarens fötter och skyndar sig i snällt och hastigt oppklifvande att berätta s. Britas förbiridande.

Att denna första opplaga är ganska sällsynd, har därtill ej ringa bidragit denn vådeld, som skiedde i Vatzstena år 1495. då enn hel tunna med dessa böcker oppfyld gick opp i rök och eld. Se Diar. Vatzstenense pag. 154 uti Grefl. Brahiska bibliotheket på Skocloster, finnes ett ganska vackert exemplar på pergament. Uppå papper, uti Hans Kongl. Höghets Kron Prinzens, Printz GUSTAFS bibliothec: i Kongl. Majsts och Riksens Antiquitets Archivum: uti bibliotheket på Såfvestaholm: i Bruks herrens Jacob Möhlmans utvalda bibliothec och åfven i mitt lilla bokförråd.

Utom förenämnda, äger jag ock enn annan, som är något sällsyntare, hvilken kallas af Clement pag. 239 editio rarissima och är med Riddarens och Geheime Rådets Floriani Waldauf von Waldenstains till Rettenberg omkostnad (hann har likaledes påkostat denn Tyska öfversättningen) trykt i Lubec, år, 1500 in folio med denna titel: Reuelationes sancte Birgitte. vid slutet af boken, framför ett vidlyftigt register, läses: Finit diui-"num volumen omnium celestium Reuelationum pree-"lecte sponse christi sancte Birgitte de regno Suetie. "A religiosis patribus originalis monasterii sanctarum "Marie et Birgitte in Watzstenis: premature studio et ex-"quisita diligentia: in hos suprascriptos numerum et ordi-"nem accuratius comportatum. Et si forte aliquę alie "reuelationes sicut repertum est: beate Birgitte per errorem

"aut temerarie a quoquam quomodolibet ascribantur
"preter has que in hoc presenti volumine; aut in vita seu
"legenda sancte Birgitte majori continentur tanquam falsæ
"et erronee decernentur. Insuper iam alterato per Antho
"nium Koberger civem Nuremburgensem. inpresse fi
"niunt. anno domini M. CCCCC. XXI. mensis Septem
"bris. Laus omnipotenti deo; Amen.

Denna opplaga, utom registret, består af 512 sidor, och är sirad med vackrare träsnitter, änn denn Lubska, samt inneholler altsammans, som denn förstnämnda: dess utan är denna Nurnbergska först titelblad och der efter enn prologus in librum Celestium reuelationum sancte Birgitte noviter cum figuris impressum, utom Keiser Maximiliani och förenämnde Waldauf von Waldenstains vapen, skurna i trä. Förenämnda opplaga hvars årtal är således utsatt, som nysf nämndes, har gifvit anledning åt åtskilliga vittra männ, att deraf läsa orätt år 1521. Se Clement, cit l. p. 240 et 241.

Enn annan opplaga, denn jag äger, och äfven finnes uti det Kongl. biblioteket i Stockolm; har denna titel: "Reuelationes celestes prelecte sponse Christi beate Birgitte "Vidue: de regno Svecie: octo libris diuise. Sicque "ordinate a religiosis patribus originalis monasterii san"ctarum Marie virginis et Birgitte in Duatstenis: pre"maturo studio et exquisita diligentia: in hos infra scrip"tos numerum et ordinem accuratius comprobate. Et si "forte alique alie reuelationes (sicuti compertum est "beate Birgitte per errorem aut temerarie a quoquam "quomodolibet ascribantur: preter has que in hoc pre"senti volumine aut in vita; seu legenda sancte Birgitte "maiori continentur: tanquam false et erronee decernun"tur Adiungitur etiam in fine librorum Tabula princi"palium sententiarum in his libris contentarum; vti di"ligens lector videre poterit. Vid slutet läses, fram"manför registeret: finit diuinum volumen omnium Re"uelationum prelecte sponse Christi sancte Birgitte de re"gno Suecie. A religiosis patribus originalis monasteri "sanctarum Marie et Birgitte in Watastenis: premature "studio et exquisita diligentia in hos suprascriptos nu"merum et ordinem accuratius comportatum. Et si for"alique alie Reuelationes sicut repertum est beate Birgit"te per errorem aut temerarie a quoquam quomodoli-

"bet ascribantur: preter has que in hoc presenti volumi-"ne: aut in vita seu legenda sancte Birgitte maiori conti-"nentur: tanquam false et erronee decernentur. Insuper iam "alterato in officina federici Peypus. Sumtibusque et "impensis honesti viri Johannis Kobergers civem (leg: ci-"vis) Nurenbergensis. impressum. Anno virginei partus "M. D. XVII. Decima quinta mensis Nouembris. be-"står af 364 sidor, in folio, utom titelblad, prologus "in librum celestium reuelationum sancte Birgitte noni-"ter cum figuris impressum. et tabula librorum celestium "Reuelationum sancte Birgitte de regno Suecie, utgiör 104 sidor. har allanast tre tråfigurer, nemligen Keiser Maximiliani och Floriani Waldauffs skiöldamärken, samt enn stor tafla, hvjlken föreställer S. Saluators kyrkian, med denna underskrift. Cghestichte van der Kercken der ordenen "sancte Saluatuers van hem selven vertoondt ende bevolente "makene Birgitten. Heet steet bescreven int IX bouc "openbarynghenn in de XXVIII. XXIX. XXXI. XXXIV. "ende XXXVIII capitelen. I denna bok finnes alt, som i de två nästföregående.

Utom förenämnda opplagor finnas ock följande på Latin (se Bibliotheque curieuse, historique et critique, ou Catalogue raisonné de livres difficiles a trouver, par David Clement. tom V. pag. 224.243. Benjamin Capsius de revelationibus Birgittæ Sveciæ, Wittebergæ 1715 in 4to pag. 8. & 9. Bibliotheque de feu M. Fleutelot. Paris 1693, in 8vo pag. 23. van Seelens Selecta literaria. pag. 626) af år 1488 in 4to i Rom. år 1551. in folio i Rom. år 1557 in folio i Rom. år 1606 in folio i Rom. år 1611 in folio i Antverpen, består af 447 sidor, utom företal och register. Finnes i Kongl. Acad. bibliothec i Lund, samt i Keiserlige Residentens, Herr Antivaris bibliothec uti Stockholm och uti Hoff Rådets C. G. Warmholtz talrika bibliothec på Christineholm. år 1611, in folio i Nurnberg.

Enn ganska vacker opplaga af 1628, i Rom, i tvånne tomer in folio, finnes i Hans Kongl. Höghets Kron-Printzens, Printz Gustafs bibliothec: uti Kongl. Antiquitets Archivum, och det Friherrliga Rosenhanska på Tista. Denna opplaga år oförnekeligen enn af de båsta och fullkomligasta, hvilka någonsin utkommit. På titelbladet till första tomen låses: Revelationes St. Brigittæ

"olim a Cardinalen Turrecremata recognitæ et approbatæ
" a Consaluo Duranto Episcopo Ferettrano notis illustratæ,
" hac postrema editione facta collatione cum MSS. Va
" aliisque antiquis codicibus emendatæ, et in duo
" tomos distributæ. Primus complectitur tractatum d
" divinis Visionibus, Revelationibus, Apparitionibus, Ex
" tasi & Raptu ab eodem Episcopo & libros quinque Re
" velationum novis notationibus variisque lectionibu
" locupletatos. Tomus I. Romæ, apud Ludovicum
" Grignanum, superiorum permissu. An. MDCXXVIII
Först förekomma Consalvi Duranti Episcopi Ferettrani de
dication till Konung Sigismundus i Polen, af år 1628
på 2 sidor. Konung Sigismundi bref af denn 15 April
1626, till samma Durantus, deruti Hann styrker honor
till opplågningen, hårpå Consalvi Duranti svar, daterad
Rom denn 25 Julii samma år. Åter ett annat ifrå Ko
nungen gifvit, Warschau denn 14 Oct, 1627. The
ologorum approbatio, hvilke hår nåmnas. D. Vincen
tius Riccardus, Franciscus Tontolus. Imprimatur fin
nes påskrifvet af A. Episcopus Bellicanstren. Viceger. Fr
Nicol. Rodolfius Predic. Sacri. Pal. Magist. Påfve Urba
denn VIIIs Privilegium, dateradt Rom denn 11 Dec
1627, jemte utdrag af K. Ludvigs den XIIIs Privilegi
um, dateradt Paris denn 14 Martii 1628. In sanctam
Brigittam ode, hvartil auctoren icke utsåttes. Episto
la D. Johannis Cardinalis de Turrecremata ad omne
Christi fideles, 2 sidor. Prologus Johannis Card. d
Turrecremata in defensorium ejusdem super Revelatio
nes Cælestes sanctæ Brigittæ de Vatzstenó, 9 sidor. Bul
la Canonizationis beatæ Brigittæ, utgifven af Påfv
Bonifacius IX. 8 sidor. Confirmatio Canonizationis S. Bri
gittæ af Påfve Martinus V. 4 sidor. Littera Testimo
nialis et Decretum Domini Judicis Cameræ Apostolicæ
super præmissis declarationibus Domini Joannis Card
de Turrecremata. 3 sidor. Instrumentum et subscriptio
Notarii, scribæ et Secretarii Domini Card. supradicti, 1 sida
Bullæ duæ Bonifacii IX angående S. Britas Canonization
1 sida. Prologus in Libros Revelationum Cælestium S
Brigittæ, hvilken blifvit utgifven af magister Matthia
de Svecia, 5 sidor. Elogia Doctorum quorundam gra
vissimorum de Revelationibus S. Brigittæ 4 sidor. E
lenchus Auctorum, hvilke åberopas uti noterna till vår
ket, 4 sidor. Consalvi Duranti Ep. Ferretrani tractatu
de Visionibus, Revelationibus, Apparitionibus et Raptu

Förtalet uptager 14 sidor, och sielfva afhandlingen indelas uti 12 capitel, samt utgiör 210 sidor. S. Britas bild stucken i koppar. Härpå följa Revelationes Cælestes sanctæ Brigittæ, med ofvanämnde Consalvi Duranti vidlyftiga noter och bifogada variantes lectiones, hvaraf de fem första böckerna höra till denna första tomen och utgiöra 620 sidor. Denn andra tomen har sitt serskildta titelblad, hvarpå läses: Revelationum sanctæ Brigittæ Libri tres posteriores a Consalvo &c. una cum re-"gulis S. Salvatoris, sermone de Virginis excellentia, nec "non quatuor orationibus eidem sanctæ divinitus revela-"tis. His accedunt i. s. Brigittæ & Catharinæ ejus fi-"liæ vitæ ac miracula plura a beata Brigitta edita, quæ in "impressis hucusque codicibus desiderantur. Additis tri-"bus indicibus, textus notationum et tractatus copio-"sissimus. Tomus II. apud Lud. Grignanum. Anno "MDCXXVIII. Främst ses enn ny dedication till K. Sigismundus på 2 sidor. Sedan fortsättes vårket och de tre återstående böckerna af s. Britas Revelationer, på 845 sidor; hvarunder, framför den VIII:de boken, kommer epistola Solitarii ad Reges Domini Alphonsi quondam Episcopisi siennensis et postea Eremite probatissimi, i stället för Prologus. 22 sidor; jemte summarium capitum octavi libri på 2 sidor. Därnäst kommer Regula sancti Salvatoris data divinitus ab ore Jesu Christi devotæ sponsæ suæ sanctæ Brigittæ de Regno Svetiæ, äfven med Consalvi noter, samt ett litet företal och Påfve Urban den VItes bulla, tilhopa 20 sidor. Följer Sermo Angelicus de Exellentia b. Mariæ virginis med sin prologus 33 sidor. Sedan Orationes aliquot sanctæ Brigittæ divinitus revelatæ, till antalet 4, med ett litet Prooemium, 12 sidor. Härpå förekomma Revelationes extravagantes s. Brigittæ, på 60 sidor, och indelta uti 116 capitel; framföre läses enn prologus på måstadels enn sida, hvaruti förklaras, hvarföre dessa blifvit kallada extravaganter. Sedan vita abbreviata s. Brigittæ, continens in se certas revelationes divinas cum aliquibus miraculis på 8 sidor, hvaraf vita s. Brigittæ uptager 6 och det öfriga oppgår till omtalande af åtta serskildta undervårk. Näst hårefter läsas miracula sanctæ Brigittæ, ex antiquissimo codice descripta, qui apud R. R. moniales s. Laurentii in Panisperna de Urbe asservantur, quæ in impressis hactenus codicibus inventa non sunt, inneholla 46 sidor och slutas sålunda; Expliciunt miracula beate Brigittæ de

Svetia finita, et scripta anno Domini 1378. In octav sancti Martini per manus Nicolai Misner alias dicti Vye geler Clerici Brandenburgensis dioecesis tunc tempor in Roma existentis &c Härefter ses Peregrinationes Brigittæ, 1 sida. Härpå föllier Vita divæ Catharin filiæ s. Brigittæ; förut går enn så kallad attestatio san ctimoniæ et laudis b. Catharinæ filiæ divæ Brigittæ, p enn sida, sedan Vita s. Catharinæ indelt uti XX capit på 23 sidor. Näst härefter kommer instrumentum do nationis domus sanctæ Brigittæ sitæ prope palatium Far nesiorum de Urbe, 3 sidor. Sedan constitutiones mor asterii s. Salvatoris super regimine præfatæ domus Brigitte 3 sidor, med Påfve Eugenii den IVs confirma tion af år 1433. XIII. kal. Septembris. Sidst Index li brorum cælestium Revelationum s. Brigittæ.

Enn annan utkom äfven samma år 1628 i Cöln in foli tillika med visiones S. Hildegardis och Elisabethæ Å 1680. in folio i Munchen, utkom enn, med denna tite "Revelationes coelestes Seraphicæ matris sanctæ Brigitt "Suecæ etc. juxta exemplaria Romana recens impressæ et "denique quadruplici indice auctæ etc. opera E. Simon "Hörman Bavari: finnes uti Hans Kongl. Hōghe Kron Printzens, Printz GUSTAFs bibliothec. År 1681 in foli in Munchen. under titel: Revelationum s. Birgitte libri XI

På Fransyska i Paris in 4to år 1624. af 943 sidor. Å 1649. och 1652. uti Lyon. in 4to.

På Tyska in folio år 1500. i Nurnberg. år 1502 i folio i Nurnberg, titeln är hos Clement afskrifve pag. 237. et 238 år år 1569 i Dillingen in 8v (Conradi Gesneri, Josiæ Simleri et Johann Jacobi Frisii Bibliotheca seu catalogus locuple tissimus Scriptorum fere omnium ab initio mundi ad hun usque diem. tryckt i Zürch år 1583 in folio, tillägna pag. 124 denn Skottska S. Brita denna opplagan) å 1664 in 4to i Cöln. Se Hamburgische Beyträge zur auf nahme der Gelehrten historie und der Wissenschaften tryckta 1742. pag. 462

På platt Tyska: Sünte Brigitten oppenbaringe år 149 in 4to. finnes i Wolfenbuttelska bibl. Se Hamburgisch berichte A:n 1734 pag. 673.

Utaf sammandragna S. Britas oppenbarelse nämna dessa: Breviarium S. Birgitte: *vid slutet lä*

"ses: Explicit liber breuiarii seu horarum, secundum "ordinem et usum sancte Brigitte impressum ac feliciter "consummatum Lubek arte et ingenio Stephani Arndes "conciuis. Anno virginei partus MCCCCXII: mens. Januar. Boken lärer ännu finnas i Upsala bibliothec, fast hon vid nylig efterfrågan icke kunde igenfås: och kann jag således med visshet icke säga, om det utj M. Johannis Lexelii disputations senare del, de caussis raritatis librorum p. 5. utsatta åretalet 1412. är antingen boktryckarens Arends, eller Lexelii egit fel. Det senare skulle jag tro: ty annars hade hann bordt anmärka det, att intet boktryckeri var då till i Europa. Rätta åratalet lärer altså blifva antingen 1492 eller 1512, hvilket jag till vidare gissar vara det riktigasta.

Breviarium Sororum ac Sanctimonialium s. ordinis divæ Brigittæ. Campis 1544 in 4to. Se härom bibliotheca Kuystenjana, Hag 1717 in 8vo pars I. pag. 80. Breviarium Sororum ac Sanctimonialium sancti ordinis divæ Brigittæ horarum Deiparæ Virgini dedicatarum, a mendis, quibus scatebat, summa cura expurgatum. Atrebati ap. Robert Maudhui A:o 1610 in 4to. Integrum b. Virginis officium, quod a s. Brigitta concinnatum, monialibus sui ordinis in usu publico fecit Anglice ab anonymo quodam conversum. Londini prodiit ante annum 1500, in folio ex Caxtoni, uti videtur, prælo editum.

Ett sammandrag af dem har Johan de la Conception utgifvit i Saragossa, år 1660.

Breviarium ordinis Brigitini. Lubec. 1511.

S. Britas Flores precum eller böner tryckta i Cöln, 1610, hvilka Johannes Vastovius sammandragit utur uppenbarelse böckerna, förtienat redan att räknas ibland de sällsynta småskrifter.

Onus mundi siue prophetia de malo futuro, tryckt i Rom 1485. I denna bok införas några s. Britas uppenbarelser utaf dess fierde bok, tillika med ett loftal öfver denna heliga Fru. Se Fabricii bibliotheca mediæ & infimæ Lat. libr. 11. p. 769.

Upsala Archiebiskop Olaus Magnus har låtit trycka i Rom år 1553 in 8vo Vita sanctæ Brigittæ de Regno Sueciæ, continens in se certas reuelationes divinas cum

år 1373. har sammanskrifvit enn bönebok o
Jesu Christi lidande 107) Uti hennes uppenbarel
böcker, upplagda uti Cölln af Consalvo D
ranto in folio, finnas femton des andägtista tal o
Vår dyre *Frelsares* lidande, menn om de åro
samma, hvilka Loccenius nåmndt 108) år m
aldeles okunnigt, emedan jag de samma aldr
f

aliquibus miraculis. Dess företal lyder så: "Olaus M
"gnus Gothus Archiepiscopus Upsaliensis pio Lectori S.
"Quia Libri revelationum sanctæ Brigittæ viduæ t
"mundi, pro pia omnium statuum correctione et vi
"emendatione valde utiles et necessarii, vetustate temp
"rum omni modo deficientes, adhuc ob inopiam diutu
"ni exilii mei, propter fidem Catholicam suscepti, ju
"ta piissimum desiderium meum imprimi non poteru
"saltem vitam abbreviatam, seu legendam, multis e
"affectantibus, ejusdem sanctissimæ Birgitæ et ejus b
"tissimæ filiæ Katharinæ quondam Abbatissæ Vatzstene
"sis, aliquantula declaratione præmissa, conabor p
"aliquot pauca capitula secundum sanctæ sedis Apost
"licæ dudum factam exhibere legendam: si forte m
"humilitatis testimonio cum mihi de eadem patria ori
"sit: fluctuantes in hac mortali umbra, eorum mores
"exempla contemplantes vitam in melius commutare v
"leant, et inviolabili constantia, in eadem emendatio
"perseverare, firmiter credentes, quod sicut earum in
"mortalis memoria apud Deum et homines nota est
"et divina gratia cooperante, pia intercessione omnib
"angustiatis et oppressis fideliter eas invocantibus, nu
"et semper succurrere possint: ut vitiis expurgati coel
"stem patriam ascendere valeant inenarrabili lætitia (q
"omnem sensum superant) perenniter fruituri. V
"et contemplare, quam bonus Deus est his, qui rect
"sunt corde et portant jugum Domini ab adolescentia
"ambulent in Domo Domini cum consensu. Vale
"domo eiusdem s. Brigittæ. MDLIII.

107) Joh. Loccenii Lexicon Juris Sveo-Gothici pag. 3
108) Cit. loc.

tt se. Uti Rom äro dessa tal eller böner tryck-
år 1677. på Arabiska och Jtalienska 109) vår
rde *Bring* har nyligen i sinn sidsta och tredie
ess samling af åtskilliga handlingar och påmin-
elser hörande till Svenska historien utgifvit enn
erättelse om sanct Brita med hennes uppenbarelser
drägna af enn gammal pergaments bok, skrif-
en uti det fiortonde eller femtonde århundrad.

D 2　　　　Må-

109) under denna titel:

بسم الاب والابن والروح
القدس الاله الواحد ✿
صلوات القديسة بريجيتا
مطبوعة بامر مجمع انتشار
الايمان المقدس مع تفسيرها
من لسان الطلياني للعربي
من يوسف العيساوي الباني
المروني معلم لغة السريانية
ولغة العربية في مدرسة
انتشار الايمان المقدس برومية
سنة الف وستماية
وسبع وسبعين
مسيحية ✿

Måster Peder, S. Britas skriftefader har på
Dan-

Orationi di S. Brigida stampate d'ordine della sac. congregatione di propag. fide con la traduttione dalla lingua Italiana nell'Araba di Gioseppe Banese Maronita Lettore delle lingue Siriaca et Arabica nel collegio della medema propaganda fide. In Roma nella stamperia di detta s. congregatione MDCLXXVII.

Denna Svenska bok, som år den endasta, hvilken hit till dags på Arabiska har blifvit öfversatt, år enn ibland de sällsyndesta böcker uti Svearike, och finnes i mitt lilla bokförråd, består af 96 sidor in 12mo, samt innehåller utom femton dess böner om Jesu Christi lidande, en prologo approuato dalla sacra congregatione de propaganda fide. Oratione de singulis articulis passionis: samt esercitio spirituale da farsi da ogni fedel Christiano almeno una volta il di.

Inga af de åldre Svenskas skrifter och böcker hafva så ofta på åtskilliga orter blifvit opplagda, på andra språk öfversatta, samt i kortta begrep ihopa dragna, ånn som dessa s. Brita Brahes Uppenbarelser, utom den titulerade Archiebiskopens, Olai Magni Gothi historia de "Gentibus Septentrionalibus, earumque diversis statibus, conditionibus, moribus, ritibus, superstitionibus, "disciplinis, exercitiis, regimine, victu, bellis, structuris, instrumentis ac mineris metallicis, et rebus "mirabilibus, nec non vniuersis pene animalibus in Septentrione degentibus, eorumque natura. Opus ut varium, plurimarumque rerum cognitione refertum, "atque cum exemplis externis, tum expressis rerum internarum picturis illustratum, ita delectatione iucunditateque plenum, maxima lectoris animum voluptate facile perfundens: tryckt i Rom år 1555 in folio, med träfigurer består af 814 sidor, utom dedication och ett vidlyftigt register: om denna historia yttrar sig således Johannes Messenius in Scondia illustrata tom. V. pag. 109. "Quod ad Olai Magni opus attinet, Scondianorum ritus "graphice picturis atque scripturis commemorans, externis fuit illud nationibus propter varietatem et raritatem jucunditatemque adeo gratum, ut quædam illud

Danska uppsatt enn *Messe och Gudstienst ordning* för S. Salvatoris orden i Vatzstena. 110) Biskop Nicolaus Herrmanni i Linköping † 1391. har giort sig utom andra arbeten namn-

"gentes crebro excuderint, aliæ in varias redigerint epi-"tomas, reliquæ in vernaculum transtulerint sermo-"nem. Nec alii mortalium istud mendacii arguunt, "quam qui Scondianorum ignorant antiquitates, et ad-"mirandam priscorum ætatem ex moderna imprudenter "æstimant. Af denna Olai Magni historia, som äfven af Hermannus Conringius, Conrad Samuel Schvrzfleischius, Neander, Vere'ius, och Olaus Borrichius i dess oratio jubilæa Evangelica, præmissa ipsius Parnasso in cruce pag. 16, berömmes, har jag, utom nyssnämnda, allenast sett följande.

På Latin, tryckt i Basel år 1557. in folio

På Tyska, i Basel år 1567 in folio, år 1568 in folio; samt i Strasburg 1568 in 8vo.

På Italienska, i Venedig år 1565 in folio.

På Engelska, i London år 1658 in folio.

Af Breviarier.

På Italienska, i Venedig år 1561. in 8vo.

På Latin, i Antverpen år 1558 in 8vo. I Antverpen år 1562. in 8vo. I London år 1568 in 8vo. I Antverpen år 1586. in 16mo. I Amberg år 1599. in 12mo. I Francfurt år 1618 in 8vo. I Francfurt år 1622 in 8vo. I Leiden år 1645 in 12mo. I Leiden år 1652 in 12mo. I Amsterdam år 1665 in 12mo. I Amberg år 1672 in 12mo. I Amsterdam år 1689 in 12mo

På Holländska, i Leiden år 1652 in 12mo, och i Amsterdam år 1665 in 8vo

Landshöfdingen, Riddaren af Kongl. Nord-Stierne Orden och Skattmästaren af alla Kongl. Majts. Orden, Herr Lars Benzelstierna, hade årnat utgifva anmärckningar öfver hela Olai Magni historia; menn som ämnet var för mycket för honom den tiden tilltagit, så började och slöts det med siette boken de mineris et metallis, i enn i Upsala år 1703 utgifven disputation, de re metallica Sveo-Gothorum.

110) MSS. in 4to uti Antiquitets Archivum.

kunnig af *Gregorii sedolär*, samt, *Cur Deus Homo*..

S. Katharina, förenämnda S. Britas dot och Abbadissa i Vatzstena closter † 1381 o ei år 1383. 111) bör ej förglömmas för *Sielinna troest*. 112)

De

111) som Messenius in Scond. illust. tom. 13. pag. berättar.

112) Ett gammalt, vidlyftigt och fullkomligit mss. in lio på pergament, bestående af 165 blad: des inneh utsättes i företalet med följande ord: Oc forthy "suer jak - - - - - book samman skriffua utaff "hælgo Script oe wenda hono aff Latiin i Swens "Gudhi till Låff oe minom jæmchristne till hugn "oc fromma oc thenna bokena will jak sammanhem "aff mangahanda bokum lika wijs som bijth drag "honaghit aff mongahanda blomum oc thenna bo "scall heta Sielinna Troest. J hona will jak scri "aff tijo Gudhz budh, ordhum, aff alla saligheter, "sijn miskundsamlika gærninga, aff sijn wara Fru fr "dom, aff sijn daghtijdhum, oc aff sijn thes Helg A "gaffuom, item, aff sijn hoffuodhsyndum, oc aff "hoffnu dygdum oc huat som Gudh giffuer mik "mera till, ty bidher jak alla the, som thessa book "eller hoera, om the haffua nakot funnit andrål "scriffuat i andrum bokum att the eij forthensku "straffen thessa book, forthy jak will thet sua for "taka, oc huar som nokot ærande ær oflankt oc "dhosampt, thet will jak stynt goera oc huar som no "ær stynt oc eij wel vnd' standelikit th'r wiil jak "kot tillsæthia, oc huar som nokot onyttelikit år "eij sanninglikt ther will jak affsla oc lata fara oc ut "lia oc sammansanka thet som sant ær oc faghirt oc "linna troestelikheth, lijka wijs som Lækiarna uti "nyttoghasta rotena till sin lækedom, oc dufwan "skoenasta Kornit till sina foedho oc jomfrun thet "ghersta blomster till sin Krandz.

Denn förutnämnde Kyrkioherden Petrus O-
vi har uppsatt enn *förklaring öfver några, i det*
ra Baselska mötet, utdragna articlar af nysnämn-
s. Britas revelationer, öfver hvilka sedermera
n munk i Vatzstena Olaus Petri, som † 1452;
r förfärdigat enn *utläggning*.
Nicolai Ravaldi *Svenska öfversättning ifrån*
tin af Måster Pedbers Jomfru Marie Yrtegardher
3) som var sammanskrifven vid pass år 1386.
r ej med skiäl förbigås.

M. Mag-

Denna öfversättning förmena somlige vara utarbetad af förenämnda s. Katharina, som det ock i begynnelsen af boken med gammal styl finnes med följande ord vara antecknadt: arom eptir Gudz byrdh 1401 var ena "Abbadissa hona heet karin s. Britas dotter: hon skref "denna bokinna. Att åratalet är misskrifvet, ses af hennes förut nämnda dödsår. Denna bok, som framledne Öfversten, Herr Gabriel Gyllengrip kiöpte år 1717, efter Assessor Herr Elias Brenner, då hans efterlemnade böcker försålgdes, har jag haft till låns, noga igenomgått, och funnit, att den samma var nog oppfyld med åtskilliga historiska berättelser och oppdiktada undervärk; det enda som märkvärdigast var, att der fants på 120 bladet *Te Deum laudamus* öfversatt på gammal Svenska

3) Ett ganska skönt MSS, på pergament in folio cum initialibus literis aureis laminatis, som nu är enn förlorad konst, är förvaradt i förberörde Antiquitets Archivum och består af 337 sidor. och följiande inneholl hvilket är mig af vår lärde och denna Kongl. Academiens vördige Ledamot, Herr Cancellie Rådet och Secreteraren uti förenämnda Archivum, Carl Reinhold Berch beväigit meddelt. *Rubrica*. Här åpthes börias Prologus ower the bok, som kallas Jomffru Maria Yrtegardher, oc är hon en uttydilse ower s: Saluatoris systra Wiku-sangh; hwilken sangher diktader oc sammansatter är i then hälga anda aff wärdogastom sadher oc

M. Magnus Unonis Baccalarius S. Theol
giæ, & Confessor Generalis Vatzstenensis har sar
manskrifvit enn tractat, år 1447, *De dev*
m

"Gudhi ålskelikastom hälga, mäster Pedher, sancte Birgi
" Skriftafader, till Jomffru Maria kögxta lof. Hw
" ken sangh war kåre fadher Confessor Generalis H
"Nigils Raualdi haffwer uttyth aff latino oppa Sw
" sko, Gudhi oc Jomffru Maria til heder oc Jdher
" som sinom kåra systrom oc dåttrom til andeli
" hugnat.

Efter Prologus, som giör 12 blad, följier enn utt
ning öfver Psalmen *venite*, som hann står i Psaltaren
och består af 23 blad.

Och sedan sielfva Örtegården: thet är hennes lo
"sangher, thy at som ärlika och dyra yrther oppwä
" yrthagardhen, swa uttryckes i them sangh Jomf
" Maria största wärdoghet, otalika dygdher - - - Fö
"begynnes invitatorium aff söndaghenom, i hwilko
" hälga Trefalloghet hedras oc Jomfrunne som är n
" dher giörs loffsangher.

Där hela weckans officia lyktas, stå try *Warff*
loff 1. *de te virgo*. 2. *gaudendum nobis*. 3. *reg*
celi åfveuledes försvenskade.

"Nakra memorie oc collector aff wara wärdo
" modher s. Birgitte, mykit nyttoghe oc gudelike, m
" faa ordh oc tho mykit märkiande.

" Sancti Salvatoris Systra sangher, in processione, f
" aff ware hälge modher s. Birgitte.

" NB. Frammanför denna sång är ett träsnitt med
" gor, som föreställer huruledes Maria på sin th
" gifver regulam & reuelationes åt Ordens systrar
" bröder.

" Här epther skriffwas all the officia, som
" siunghom i mässone. Rorate celi &c. I hymbla
" giffwen dagh aff offwan oc - - - kyrieleijson. Th

modo vivendi 114) år 1457, har likaledes enn *osnämnd* i Vatzstena schola, skrifvit *de modo & ordine confitendi.*

År 1485 har enn Laurentius Gregorii tillhopa plockat *åtskilliga böner*, att brukas på vissa helgedagar. M. Ericus Olai den äldre, Upsala D 5 Diåkn

---

"ordet år ekke latins ordh, utan thet år grecum ällar "grest oc thydher swa mykit som o herra miskunna; "thy at kyri oppa gredasko tydher herra, heleyson ty- "dher miskunna oc Christe heleyson tydher Christe mi- "skunna ällar a swa, kyri thet år Christe, eller thet år, "Gudh, eys thet år miskunna, son thet år oss. Oc "siungas tässen ordhen nio resor. Först sör thy at "tiondhe ängla choren, som fiöll aff hymblenom, oc "år nu aff människiom upbyggia skolandes, matte til- "föghas them nighio choromen som stadhelika stodho "&c. &c. Alt det öfriga år till mening och öfverfätt- "ning lika tokigt.

På sista sidan läses, Tässen bok år skrifvat i Vatz- "stena closter aff ena owärdoghe conwents syster, arom "äpther Gudz byrdh MD oc oppa thet X:de oc wari "thetta mith arwodhe Gudhi till hedher oc alllment al- "la conventone til andelikan hugnat, oc war hon "wändh aff latinom oppa Swensko aff enom Gudeli- "kom brodher, som heth Herr Nigils Raualdi, thy "bedhins sör honom oc glömen ei hans arwodhe med "Pater noster oc Ave Maria oc Requiescant in pace; Amen Amen.

114) Sielfva titeln liuder således: Tractatus de devoto "modo convivendi in considerationibus beneficiorum "Dei; scilicet creationis, redemptionis & conservatio- "nis, & in discussionem conscientiæ per veram contri- "tionem et firmum propositum emendandi et confitendi "de peccatis: ad Christophorum Dei gratia Daciæ, Sue- "ciæ, Noruegiæ, Sclavorum Gothorumque Regem; förvaras i Upsala bibliothec.

Diåkn, famt Theologiæ Profeffor, fom † 148
har opfatt den bekanta pfalmen i vår pfalmbo
En riker mann, våldiger bann: tryckt i Upfala 11

Henricus Tidemanni, Bifkop i Linköping
1500, har likaledes fammanfatt *några Svenfka pf*
mar; fom 1mo *Then fom vill enn god Christen v*
ra och lefva i god ynnest och fred. 2do *Allzmecht*
Gudh med fin nåd, vare med osf i råd och dåd, a
fåfom det var fordom både med gidrning och o
dom. 3tio *Folket minnes att dett år funnit, Sve*
ges ståder ofta brunnit. 4to *Ren låre och ky*
kiönnes låre. 116)

Nunnornes i Vatzftena clofter, *Kadrin, Jö*
Gudmundsfons dotters och *Christin Hanfa dott*
Gudelika Snillis Våkiare. 117)

Bifkop Doctor Heming Gadds, † 1520, bo
de Paftore, fom med ftörfta nöje kann låfas 11
mofte ej hår förbigås.

Detta år alt ihop, hvad jag hittils har öfve
kommit af våra munkars och andeliga fåders e
t

115) Gjörwells Svenfke Mercurius för Augufti månad, 175
pag. 168.

116) M. Olaus Plantin i fin difputations förra del de A
ctoribus hymnorum Ecclefiæ Sviogothicæ pag. 11. h
alfta orått, att inga Svenfka pfalmer hafva varit till f
Reformations tiden.

117) Denna bok ganfka vål fkriven på pergament förv
tas i Kongl. Majts och Rikfens Antiquitets Archivu
Hon år fkrifven i flutet af det 15de feclet, ty kadr
vice Borgmåftarens i Vatzftena, Jöns Gudmundsfons do
ter i Vatzftena, blef förft Nunna år 1476.

118) Petri Jonæ Angermanni Likpredikningar pag. 7.

rlemnada böcker och ſkrifter i Svearike, un-
er Påfvedöms tiden, utom några få, hvilke för-
gat ſitt namn, ſamt tiden, uppå hvilken de
ſvat. Som, *Sidlabot*, eller ſått att vål och
hriſteligen dö, beſtående af 34 capitel. *Ho-
logium æternæ ſapientiæ*, på Svenſko öfverſatt.
briſti Pino, ſom begynnes ſåledes *O min ſöte
udh*. *Enn ärlig gudelig Claſter-Jungfru. Aff de ſiu
acramentis* på 26 ſidor i long quart; finnes in
ſſ. i oftanämnde Antiquitets Archivum

Troppen af deras andeliga böcker, får jag
ıta med deras *Breviarier* och *Miſſalier*. De ſå
allada Breviarier hvilka äro nog origtiga i ti-
eräkningen 119) ſamt ſållan fullkomliga, inne-
olla böner, viſſa ſtycken af Bibelen och de
eligas ſagor och hiſtorier, hvaraf några efter
and på alla ſön- och helgedagar ſkulle upplä-
s. Miſſalier åter ſvara emot våra nu brukeli-
a handböcker. Af det förra ſlaget har mann *Brevi-
rium* Aboenſe 120) *Lincopenſe* 121) *Strengnenſe*
122)

---

119) Benzelii Coll. Lib. IV. Cap. 16.

120) Biſkopens i Åbo M. Conrad Bitz Breviarium Abo-
enſe, trykt in folio uti Lübec år 1488, vid ſlutet låſes:
"Mille quadringentis ſimul Octoginta retentis
"Octeno Chriſti, pro laude Dei, decus iſti
"Hoc opus arte mei impreſſum Bartholomei
"Johan de gentis in urbe Lubek reſidentis"

121) Biſkopens uti Linköping, Henrici Tidemanni Brevia-
rium Lincopenſe, trykt i Nyrnberg 1493, in octavo
majori, utan titelblad: des förſpråk börjas ſåledes: Hin-
ricus dei et apoſtolice ſedis gratia epiſcopus Lincopenſis. U-
niverſis et ſingulis dominis prepoſito archidiacono de-
cano canonicis aliisque prepoſitis parrochialiumque ec-
cleſiarum rectoribus plebanis viceplebanis capellanis vicariis
altariſtis ceterisque presbyteris et beneficiatis clericis
per noſtras civitates et dioceeſim Lincopenſem. Salu-

122) *Upsalense* 123) *Scarense* 124) *Arosiense* 1

tem in domino sempiternam et infrascriptis fidem dubiam adhibere. etc. etc. Datum Lincopie Anno mini Millesimo quadringentesimo nonagesimo secu decimo die mensis septembris nostro sub sigillo. Vid tet af boken läses: Breviarius horarum canonicarum cundum veram rubricam episcopatus Lincopensis ecclesie dinatus. atque studiose castigationis emendatione pre impensis ac solerti cura ingeniosi viri Georgii Stu quamque nitide in inclyto Nurinbergensium opido presus. Anno nostre salutis Millesimo quadringentes nonagesimo tercio. mensis vero Aprilis die decimo to finit. Dess titel är ej rätt affkrifven i Schefferi cia Literata p. 16. finnes i ofvanämnde Antiquitets chivum, jemte Breviarium Upsalense, Strengne Scarense, och Arosiense.

122) om det här nedanföre.

123) mera därom här nedanföre.

124) Biskopens i Scara, Brynolphi Gerlaci, Breuiar Scarense. trykt i Nurnberg, år 1498 in quarto, vid flute "ses: (Liber horarum canonicarum qui breuiarii appellati "venit) nedum secundum notulam rubricamue a "ecclesie Scarensis ordinatus. uerum etiam haud "uigilantia castigatus et impressus Nurmberge per "lertem uirum Georium Stonchs artis impressorie no gnarum octauo die ante kalendas maij anni ab incar "tione uerbi intelligibilis diuini 1498 quod est no "beatitudo objectiua finit. Denna bok, som inneh ler 919 sidor, utom för: de Biskop Brynolphs fö tal och calendarium; tilsamman af 13 sidor, är förva i Hans Kongl. Höghets Kron Printzens, Printz GUSTA bibliotec.

125) Biskopens i Västerås, Otto Svinhufvuds Breuiari secundum ritum alme ecclesie Arosiensis, trykt i B in 8vo majori af 890 sidor. Vid slutet läses: finit b "uiarium secundum ritum ecclesie arosiensis. impr "sum Basilee per magistrum Jacobum de phortzhei "Anno domini millesimo quingentesimo decimo tertio: "vero tertia mensis Februarii: finnes i Keiserlige Reside tens Herr Antivaris bibliothec, samt likaledes hos m

ch *Lundense* 126) Af det senare slaget
nnas *Missale Strengnense* 127) *Upsalense* 128)
undense. 129)

Lag-

---

126) Breviarium Lundense, Christiani Petri Canonici Lundensis & Cancellarii Archiepiscopalis cura emendatum, Paris a:o 1517 in 8vo.

127) Förenämnde Biskop Rogges Missale in usus ecclesie Strengnensis in folio. Vid slutet läses:

Virginis a partu numeris dare cum juvat annos
Mille quadringentos septem simul octuaginta
Ecclesie Gothan.Strengnensi Bartholomeus
Impressit centum missalia septuaginta
Ipsa. modo rituque pari fabrefacta librantur
Quando sub officiis pariformibus officiantur.
Presul Conradus Holmensis sollicitauit
Cuius proposito cleri concordia fauit
Unde suis sacer Eskillus meritis operatur
Ante deum tutando reum quo gracia datur.

Finnes i domkyrkions bibliothec i Strengnäs.

128) Nyssnämnde Archiebiskop Jacobs Missale Upsalense, tryckt i Basel 1513 in folio och består af 458 sidor, utom titel, calendarium, horelegium debite regulatum, inventarium hujus missalis, exorcismus salis et aque, utgiöra tillsammans 22 sidor: *Vid slutet läses*: Anno "ab incarnatione verbi Millesimo quingentesimo decimo "tertio; Jussu. gratiosissimi domini: domini Jacobi Ul-"phonis dei et apostolice sedis gratia archiepiscopi Up-"salensis. Impressum est hoc Missale secundum ritum "alme ecclesie Upsalensis: omni qua potuit diligentia. Basilee per magistrum Jacobum de Pfortzheim artis im-"pressorie laudatissimum. Finitumque est feliciter in "vigilia sancti Mathie Apostoli. Anno quo supra. Finnes uti Hans Kongl. Höghets Kron Printzsens, Printz Gustafs, Kongl. Maj:ts och Riksens Antiquitets Archivi, academiens i Upsala, och domkyrkions uti Strengnäs bibliotheker.

29) " har denna titel: Missale Lundense. Reuerendissimus in

Lagfarenhet. *Lagfarenhet* och *Råttegång* har hos v
Christna arffäder icke varit å sido satt. G
denn samma vill jag icke vara mongordig; h
derom är till öfverflöd på andra ställen att

"Christo pater dominus Birgerus dei gratia Archiepisco
"Lundensis. Suetie primas, et Apostolice sedis legatus. G
"gis sibi diuinitus crediti pastor vigilantissimus,
"(vt errores & discrepantias que in diuinis sacrificijs
"lebrandis per sue diocesis districtum hactenus
"sim consenuerunt: purius & exactius emendaret rite
"propelleret) Missale volumen bene correctum stu
"fissimeque castigatum choraliter ad usum sacre Me
"politane Lundensis ecclesie. Parisius ad tersissimo
"chalgographorum officinas; Per venerablilem vi
"magistrum Christiernum Petri canonicum Lundens
"deportari iussit et accuratissime imprimi mandauit.
"posthae omnibus vna harmonia ac vno ore in om
"bus suis ecclesiis glorificetur deus semper benedic
"et sancti ejus in secula seculorum. Amen.

Seruite domino in timore et exultate ei cum treme

Vid slutet läses: Finit missale ad vsum metropol
"ne Lundensis ecclesie Parisius impressum per Volfg
"gum hopplium sub correctioue venerabil' viri ma
"stri Christierni petri ejusdem Lundensis ecclesie ca
"nici. Anno incarnationis domini MDXIIII. vicesima
"Nouembris. Cum priuilegio Reuerendissimi in chr
"patris domini Birgeri dei gratia Archiepiscopi L
"densis. Finis.

Inneholler 535 sidor in folio. utom tabula signor
seu munitionum, calendarium, exorzismus salis et
nedictio aque. är prydd med träfigurer.

Denna bok, som är ganska sällsynd och finnes
pergament i Hans Kongl. Höghets, Kron Printz
Printz Gustafs bibliothec, samt åfven i min boksa
ling, har varit de lärde Danske, hvilke skrifvit om de
lärdoms historia, aldeles obekand, som Albertus Bartl
linus de Scriptis Danorum, Nicolaus Peter Sibbern

130) utan allenast nämna, att S. *Eric* låt uti 12te seclet uppsättia Upplandslagen och be- l det af *Wiger Spas* flukket, som möjeligit och ei hade smak af hedendomen. 131) na Lag vördade de så högt, att mann ord- iksvis sade, *Guds* och *Sancte Erics Konungs lag:* dt sedermera af Konung *Birger* år 1295, stad- ad. Konung *Magnus Ladulås*, som räknas nd våra lärdesta Konungar, har sielf år 1285 sfatt och utgifvit gårdsrätten i vissa capitel. 1441 låt Konung *Christopher* öfverse Lands- en, hvilken Ragualdus Jngemundi Decreto- n Doctor, Archi-Diäkn och Riks-Råd öfver- e år 1481, på Latin: och blef först år 1614 lagd af Joh. Messenius i Stockholm in 4to.

Jus Canonicum eller *kyrkiobalken*, hvilken rdinalen Wilhelmus Sabinensis införde i Svea- e 132) låg Presterskapet måst på hiertat, efter derigenom ville försvara och bibehålla sina igheter: de reste derföre utrikes till Mont- lier, Paris, Orleans och Perusinio i Italien, deruti på det nogaste undervisas: ehvarest ock åt- llige af dem för deras framsteg blefvo Docto- Juris Canonici 133) *Jus Canonicum.*

Af

bibliotheca historica Dano-Norvegica, och Alb. Thu- ra in idea Historiæ Literariæ Danicæ.

130) Jac. Wilde om Svea Rikes beskrefna Lagar. Stiern- hök de Jure Sueonum et Gothorum vetusto pag 1. seqq. Loccenii Ant. Sviogoth; pag. 34 seqq. Ha- dorphs företal till Dalelagen.

131) Benzelii Coll. cit. lib 5, cap. 19.

132) Skeninge Mötes beslut af år 1248.

133) Om Jus Canonicum kan vidare läsas i Tiburtii Ei

Af dem, hvilke hafva skrifvit något uti denna vettenskap, kann jag allenast nämna tvänne: utom, nyssnämnde *Ragualdus Ingemundi.* *)

Den

Tiburtii Fata Juris canonici in Svecia. edit. Upsaliæ 1729 in 8vo samt Statuta provincialia Upsaliensis provin-"ciæ Reuerendissimorum Reuerendorum Celeberrimorum-"que Archiepiepiscoporum Episcoporum ac aliorum Pa-"trum magna prematuraque ruminatione in diuersis prouincialibus conciliis edita. Statuta ejusdem prouinciæ synodalia. Renovatioque statuti super divisione inter curatos decedentes ipsorumque successores in synodali sessione anno M. D. X. publicata. Vna cum epistola Guilhelmi, Sabinensis Episcopi, Apostolicæ sedis in regnum Sueciæ et Noruegiæ Legati da latere, in principio hujus operis inserta. Ad finem: Excusa sunt hæc statuta erographico charactere. in offcina industrij Bartholomei Fabri; Vpsalie. Anno salutis Christianæ millesimo qningentesimo vigesimoquinto VI. Calendas Octobris in 4to pagg: 70 præter indicem: omtryckta uti Herr Assessorens och Riddarens von Nettelbladts Schwedische bibliothec tom. 2. pag. 119. seqq. Uti Kongl. Maj:tt och Rikfens Antiquitets Archivum finnes slutet allenast af denna bok, med några historiska anmerkningar.

*) Denna bok blef förft år 1614. i Stockolm opplagd in 4to. med denna titel: Leges Svecorum Gothorum-"que per Doctorem *Ragualdum Ingemundi* ecclesiæ "Archidiaconum Upsaliensis a:o 1481. Latinitate pri-"mum donatæ, nunc autem zelo patriæ illustratæ *Johannis* "*Messenii*, a multiplici librariorum errore fideliter vin-"dicatæ, pristino tamen tenori et candori relictæ, luci publi-"cæ. cum Legum indice locupletissimo, consecrantur. *Messenii* öfversättnig förtienar sitt verckeliga beröm, efter hann förstod både Ius Canonicum och formulas juris atque vetustam dicendi rationem omnibus nunc non æque cognitam. Se Benzelii Coll. cit. libr. 6. cap. 16.

Denn förre är denn berömde Östgöta Biskopen, Nicolaus Hermanni † 1391. som var blefven i Orleans Doctor U. J. Hann har skrifvit ett ganska vackert verck och uttydning på Svenska, om *Kyrkiolagen* och fäderens ordspråk, *Hvitebok*, kalladt. Denn senare är Laurentius Petri, Kyrkioherde i Eknebodhom och Canik i Vågsiö, som har ihopasamlat år 1492 ett *Legisterium Suecanum*.

Utom förenämda männ, berömmas ock åtskillige andre, menn i synnerhet, Upsala Archiebiskop Birgerus Gregorisson Lillie, för det hann varit enn lärd mann, och namnkunnig både i Theologien och Romerska Lagen 134) Riddaren, Riks Rådet och Marsken Karl Ulfsson Sparre, var i sinn tid denn bäste boklärde mann i siu bokliga Konster och alla Laga. 135) Magister var hann blefven i Paris 136) Nicolaus Ryting Konung Karl Knutssons Canceller, var Doctor i denn Andeliga och Verldsliga Rätt.

Om Läkare Konsten har jag litet eller alts intet att sägia. Som enn vettenskap uti scholarne har hon neppeligen blifvit lärd. Dessa tiders Läkare hafva varit Empirici, eller så kallade Landstrykande Quacksalfvare, hvilke utan grund och reglor utöfvade denna Konsten, samt skyndade dymedelst monga menniskior förr till evigheten, änn de tänckt hade; Tvänne Läkare, kann jag allenast namngifva: denn förre är Johannes uti Visby, som † 1343. och denn senare, Laurentius Johannis, som råddade år 1363. Konung *Läkare Konsten*

E Måns

134) Peringskiölds Monum. Upl. tom 2. pag. 150.
135) Hadorphs Rim Crönika pag. 19.
136) Messenii Scondia illustr. tom I. pag. 219.

Måns Ericsſons lif; då hans ſvåger Kon
Valdemar i Danmark hade honom förgift in
vit: till belöning derföre fick denne Lau
tius af Konung Magnus till fru, Riddarens,
Rådets och Lagmans Ulf Gudmarſſons till Ulf
yngſta dotter, Cicilia Ulfsdotter, med ſanct Brita
lader. Fru Cicilia hade uti ſenare giftet, R
daren och Riks Rådet, Benct Philpuſſon Ulf.

Uti det femtonde ſeclet brukades nä
inge andre Låkare, ånn preſter och munch
hvilke ſammanblandade denna vettenſkapen m
mongfaldiga vidſkeppelſer, af hvilka ännu
gra åro i behåll hos gemena mann. 137) De
ſte ſiukdommar botades då vid ett altare m
ett belåte, om Chriſti nedertagning af korſe
Svartmuncha cloſtret i Stockholm, ſom nu å
Gertruds, eller ſå kallada Tyſka Kyrkian,
ganſka godt kiöp, ja ofta för ett medelmåt
vaxlius: vidſkeppelſen må glömmas bort. Skan
och neſa nog, att deſſe ſnåle och bedrägl
munchar hafva kunnat ſå förtiuſa förnuft
menniſkior. Om detta kors quåder ſålunda
högt förtiente Fornålſkare, Doctor Johannes M
ſenius. 138)

Mången Pelegrim drog dit,
Dårom hielp ber Gud med ſlit
Att få gå med helſſan hemm,
Aldrig ſiukdom var ſå ſlemm,
Helgelöſn för then ſkull alla,
Som dit vandra honom kalla.

E

137) Benzel. Coll. cit. lib. IV. cap. 15.
138) Rim-Crön. om Stockolm MSS.

Enn okiänd har redan år 1317 skrifvit *von der natur aller ſtäyn, crauter, vnd würgen, vnd der menſchen*: *enn annar* har på pergament skrifvit i det fiortonhundrade åretalet *enn Låkebok*; *den tredie* åter vid slutet af följande tidehvarfvet, giort ett utdrag, *om örters verckan och desſ kraft*: alla desſa finnas nu förtiden i förenämnda Antiquitets Archivum. Enn munch Gregorius har oppsatt *miracula ſanctæ crucis Stockholmiæ*, ifrån början af det femtonde seclet inn till år 1461. 139)

Vid början af femtonhundrade talet, var, om mann skall kunna tro enn vördig Biskops utlåtelse i Våsterås, hvarken Doctor eller Chirurgus i Svearike. Biskop Peder Månsson quäder sålunda hårom i sitt företal till *Johannis de rupe Cisa låkarebok. MSS.*

Låkedoms Doctor år ingen i thet riketh,
Swa åter hwar ſin math illa i ſpikith,
Ei eller Chirurgus ſom ſtwderat hafver,
Wtan åfventyrara ſom fråſta hwat lagh thet tagher,
Sylogiſmos ſtwdera alle oc emptimema;
Ei witande hiälpa för enä litbla blema. etc. etc.

Uti *Chemien* eller vettenskapen om kropparnes blandning, deras opphof och grundämnen, har enn Alvastra munch, *Olaus Laurentii*, år 1470 på Latin sammanskrifvit *Principia Chymica*, hvilka allenast utgiöra tre arck, och äro nu i des handskrift hos mig i behåll och förvaring. Chemien.

Uti denna vitterlek beråttas våpnaren och Riks Rådet, Herr *Knut Poſſe* till Borrö 140) hafva

E 2

139) Edita Holmiæ a Doct. Laur. Roberg. 1725. in 4to.
140) Ant. Bahde de Tonittu factitio Viburgensi pag 7 & 8.

va inhåmtat enn grundelig kunskap i Paris, hann dår i bokeliga konster underviftes, och hann dårigenom sedermera år 1495 giort de vidaknallande smållen i Viborg, enår sexton lende Ryssar, hvilke det samma belågrade, bl vo dråpne och ihiålslagne 141) Nu som, denna belågring och dess opphåfvande igen förenåmnda hielte - och karlavulna Herr Po åro utspriddá monga ogrundada och löge ga beråttelser, tienliga att roa urgamla gumm och unga barn, så torde intet misshagas, om anföres. Biskopens i Åbo, M. *Magni Nico Stiernkors* egenhåndiga beråttelse 142) till chiebiskop *Jacob* skrifven år 1496 den 6. Jan arii, och förvarad i mer ånn ofta nåmnda An quitets Archivum. I samma hufvudskrift mann se det Ryssarne då haft stycken med af största slaget, hvilka uti *Hadorphii* Rim-Kr ni

---

141) Rhyzelii Sviogothia munita p. 204. Messenii Chr Finl. MSS. Georg Haveman de Celebrrima Carelor civitate, Wiburgo. Dorpati a:o 1694, in 4to.

142) Sincerissima nostri recommendatione premissa, siderstam hominis utriusque sanitatem. Reuerendissi Pater, que apud nos heic inprimis, his temporibus ge sunt, etsi ea calamo non explicamus ex narracione la ris presencium familiaris, Paternitas vestra Reuerendis ma plenius cognossetur. Que ante Wiborgh per R thenos inchoata fuit obsidio ante festum beate Ann quod apud nos XVIII Kal. Januarii celebratur, diss luta extitit, ipso namque die beati Andree Apostoli R theni contra opidanos insultum fecerunt, et cum inge multitudine equestri prout et pedestri capere nitebant namque eo temporis poncors solotenus subverteru nam bombardas at machinas habuerunt magnas et mi biles aliquas in longitudine XXIV pedum, prout scripsit et mensuram misit Kanutas Posse, que postqu

nika pag. 541. kallas byssor och Skerpentiner,
E 5 hvar-

facta fuissent circiter fratis temporis et muros videlicet ascendere ceperunt et magna cum multitudine prelium comiserunt et indubie intentum habuissent nisi admiranda Dei clementia propter preces et vota beatissimi Apostoli Andree nos adjutorium contulisset; Nam videbatur ipsis Ruthenis, qui jam aliquos - - - - - - occupabant, opidum plenum esse armatorum, cum tamen nostri homines paucissimi essent respectu tante multitudinis. Eo eciam die apparuit sub celo non sine igniti splendoris crux beati Andree, prout omnes una voce asseruerunt, qui inde venerunt. Ex qua visione hostes territi terga vertere sunt coacti, nec ulterius pugnandum esse decreverunt, ymmo post hoc ad recedendum occulte se disponebant. Ex qua re incidit in mentem nostram exhortacio Paternitatis vestre Reuerendissime de aliquo voto solemni emittendo, quam cum omni attencione pro magna consolacionis materia superioribus diebus leti suscepimus, ut successu temporis ad laudem Dei aliquid effici possit. De hoc eciam satis ad longum Domino Gubernatori loquuti sumus de aliqua area saltem colliginea in partibus illis erigenda. De qua tamen re Paternitati vestre Reuerendissime aliquid diffinite scribere non possumus. Subinde nunciatur nobis, quotidie ipsum principem Muskouie non quieturum, ymmo verius in eam demenciam ac furorem deuectum esse, quod non solum prouinciam istam subvertere intendat, verum eciam fines Suecie aggredi, diciturque habere in uno loco plusquam duo millia nauigia parata dicta wlgariter Lodhier, que post resolucionem glaciei ad partes istas deuastandas destinare proponit et nisi Dominus Deus ex alto nos respexerit non est cur illius furori resistere valeamus - - - - - que pro nunc omittimus scribenda. Latorem presencium comisimus Paternitati vestre Reuerendissime referre, quam altissimus ad meam consolacionem singularem sanum et incolumem diutissime dignetur conservare. Ex curia nostra Koroff ipso die epiphanie Domini anno. etc. XC sexto, nostro solito sub signeto.

Magnus eadem gracia
Episcopus Aboensis.

hvartill af enn lård och vettfrodig mann felaktigt nekas. 143)

Enn okiänd har i fiorton hundrade talet skrifvit *de physionomia manuum et totius corporis; item de digestione, item de inspectione urinæ.* 144)

Mathematiska Vetenskaper. Uti det *Mathematiska* och *Astronomiska* bokvettet hafva de varit myckit förfarne och välöfvade. Konung *Karl Knutsson* har uti bägge ägt enn grundelig kunskap. 145)

Enn

Utanskrift: Reuerendissimo in Christo Patri et Domino, Domino Jacobo miseracione diuina; alme Upsalensis ecclesie Archiepiscopo. etc,

143) Herr von Dalins Svea rikes historias andra del pag. 824. Uti Kongl. Secreterarens Rasmus Ludvicsons utdrag af gamla bref och missiver, giordt år 1565 och ibland mina samlingar förvaradt, läses följandes. Anno etc. 1495 stormade Rytzserne till wijborg, slott och stad sancti Andree dag m3 otalig stoor macht, som ingen kunde rekne i några dagar, tilförende hade the skutet m3 theras skytt 2 torn aff, och all then mur som ther emellan var, och i samma storm ginge the ther till som ned var skutit, och kom så en Rysse hertug in oppå muren m3 2 mechtige banner, stack så en Suensk elden på muren och förbrende samme hertug m3 monge Ryser, och th3 andre baneret finge the Suenske. Sedan droge Rysserne sin weg in i theras land igen, och syntes på samme dag skinbarligen på himelen sanct Andree kors skinende som en Sol.

144) MSS. i Antiquitets Archivum består af 14 sidor uti aflång quart, och är vid slutet ofullkomligit.

145) Henrici Molleri *Carolus Canuti* CXXXIX Suecorum Rex. edit. Rostochii anno 1555 in 4to. p. m. 32. Joannis Magni historia Suecorum pag. 729. Laur. Paulini historia Arctoa lib. 2. pag 153. Joh. Loccenii hist. Suec. pag. 157.

Enn munch ifrån Vatzstena closter, *Petrus Dasypodius* har år 1504 och 1505 på Archiebiskopens *Jacob Ulfsson Örnefots'* omsorg emot 120 eller 250 marks omkostnad 146) inrättat i Upsala domkyrkio bak för altaret ett astronomiskt urverck 147) hvilket uti enn sphæra utviste dagar och stunder, med månans till-och af-tagande, samt alla planeternas gång hela året igenom. Enn Svensk vid namn Doctor *Bero* var enn berömlig Mathematicus hos Keisar *Friedric* denn tredie, som † 1493. Vår förtreffelige Östgöta Biskop, Doctor *Hemming Gadd*, som tyckes hafva varit född att hellre gå i hårklåder, ånn chorkåpa, har ju varit Påfvens *Alexanders* denn siettes Camarherre och Mathematicus: enn stor heder, nemligen denn sednare, af hvilken ingen Svensk, hvarken förut eller sedermera inn till denna tid, har haft denn åran att beklåda.

Biskop *Henricus Tidemanni* i Linköping har uppsatt enn kort Computus ecclesiasticus, som fordomsdag var i enn lång tid allment brukad

 i scho-

146) Peringskiölds monumenta Uplandica tom. 2. pag. 168. Rhyzelii Episcoposcopia tom. I. pag. 150.

147) Detta mästarestycket har Professor M. *Laurentius Fornelius* ei mindre mästerligen beskrifvit på Latinska rim i ett tal, trykt i Upsala år 1630 in 4to under titel: Horologium Astronomicum Upsaliense, cujus artificiosissima structura, analysis et usus ad carminis heroici proprietatem ita adornatur, exponitur ac recensetur, ut insigniora, eaque difficiliora quæ a Poetis in Astronomicis tractari consueverunt, Poeseos studiosis in conspectum veniant et inclarescant. Om dess öden se Herr Cancellie Rådets *Sam. Klingenstiernas* Åminnelse tal öfver Commerce Rådet, Commandeuren och Riddaren af Kongl. Nord-Stierne Orden, Herr *Christopher Polhem*.

i fcholarne, men blef omfider för des kårt
och ofullkomlighet afſkaffad. 148)

Skalldekonſt. *Skallde-Konſten och Poeſien* var hos dem
och elåndig. Utaf två och trettio Svenſka *Sk*
der, hvilke namngifvas, ſedan chriſtendom
innkom, kar mann utaf det de quått eller
ſtat ingen ting i beholl. Den ſidſte af dem
Sturle Thordſſon, *Birger Jarls* hofſkalld vid
år 1265, och hörde då med honom detta ſl
ſkalldſkap opp. Versſlaget i de gamla ſkalldeq
den var Sapphiſkt och likſom hos de Romare
Skallden *Einar Skule*, ſom lefde vid år 11
införde rim uti Nordiſka poeſien.

Munchарnes rim-konſt åter, hvilke komm
Skalldernas ſtålle, var åfven ſå rå och obånd
ſom deras förmenta lårdom. Deras förnåm
verskonſt beſtod dår uti, att raderna ſkulle ſl
ſig med rim, faſt ånn ſtafvelſerna mykit o
voro. och gingo eſomoftaſt långt öfver arm
gan. 151) Lefvande och quicka infällen v
hos dem fållſyntare, ånn kyſke munchar
renlifvada nunnor.

Jntet har jag denn lyckan att kunna üppı
na nägra af deſſa ſednare Svenſka Skallder,
ånn *enn okiånd* till namn, ſom öfverſatt hertig
drics hiſtoria af Normandie år 1300. 152)

H

148) Se *Joannes Baazius* in dedicatione breuiario
puti ecclesiaſtici præfixa.

149) *Schefferi* Suecia Literata pag. 2. ſeqq. Wormii
teratura Danica p. 225.

150) *Kongl. Svenſka Vitterhets* Academiens handli
tom. I pag. 19.

151) *Hadorphii* företal till S. *Olofs* ſaga. och de två
la Svenſka rimkrönikorna.

152) MSS. i Antiquitets Archivum, beſtår af 715

Herr *Ivans* och *Gavians* historia år 1302. 153) *Allegorisk beskrifning* af Konung *Albrects* regemente. Skada år det, att hålften dåraf år förkommen ock bårttrifven. Åndas således: *som öker nu hans sorg.*

Denn lustiga liknelse om Svearike och Konung *Albrect* fordom sammansatt af dem gamlom, år långt båttre och fullkomligare, ånn denn *Hadorphius* tryckia låtit i sina rimkrönikor. 154) uti

i enn aflång quart. Keisar *Otto* har först låtit öfversåtta danna saga af Vålskan på Tyska, och sedan Norriges Drottning *Eufemia*. Hertig *Friedric* var enn ibland Konung *Arti* Kempar i England.

börjas. Ett åwintyr thet byrias hår
Vilin i höra huru thet år.

slutes: Thenna bok låt Keisar *Otto* göra
Oc wånde af Wålsko i Thyzt maal.

och något derefter: Hom låt wånda i waart maal
Eufemia drottning - - - - -
Tha thusundh oc thryhundaradh aar
Fra Gudz födhilse lidhin waar.

153) MSS. i förenåmnda Archivum, af 113 sidor i långt quart. Herr *Ivan* var Riddare och Konung *Arti* svåger. Herr *Gavian* ibland samme Konungs Kempar.

begynnes: I thåsse book finner mann margh æventyyr
Som år först fra herra *Iwan* oc herra *Gawian*.

slutes: Tha thusundh wintrar. thryhundhradh aar
Fran Gudz födzlo lidhin war
Oc thertill thry i then sama tima.

154) *Eufemia* drottning thet maghin j troo,
Låt thessa bookena wænda swo
Aff Wålska tungo oc a wart maal.
Gudh nadhe the ådla frugho siål
Ther drottning över Norghe war
Medh Gudz miskundh i thråttan aar
Nu år thessa book till ånde.

Uti det fiorton hundrade talet läses ett vacke
samtal emellan enn Kropp och siäl i helwite. 15
Likaledes *S. Yrians pina* 156)

Våra Rimkrönikor, hvilka af Antiquitets S
creteraren vid Riks Archivum, *Johan Hadorphi*
äro blefna opplagda, 157) ehuru jag ei kan
namngifva deras författare, böra här ingalunc
fö

155) MSS, i Antiquitets Archivum, under titel: Aff h
ru kroppin och siälin thråtte; af 9 sidor i afläng qua
börjas: Jag är enn måstare i bookalist,
Thet hafwer mik gifwit Jesus Christ
slutes: Gudh skili off wid helwites bandh.

156) MSS. i Antiquitets Archivum, består af 9 sidor
afläng quart.
börjas: Loff hedher ocære haffwe Gudh
Ther medh sit alzwåldigha budh
Gör swa manghfaldh nadh oc æra,
slutes: A Herra ridder ste *Trian*
Som thu thina nödh forwan
Oc alla thina margh falla pina
Oc Konungxins dotter sina
Giff ofs thænkia a thin dödh
Thet wi matto forwinna wara nödh
Oc himerikis glædhi ewinnelika fa
Thet giffwe Ofs Gudh ther alt forma.

157) i Stockholm år 1674. in 4:to med denna titel: Tv
gambla Swenske Rijm-Krönikor, Then förre kort, o
"innehåller Sextijo Twå Swea och Götha Konunga
"Förste gång vplagd år 1615. Then andra widlyftig
"och beskrifwer Tiugu Twå Konungars Lefwerne o
"Bedriffter, Til en Del trykt åhr 1616. Bägge a
"*Johanne Messenio*. Nu på nytt vplagde medh a
"dre Delen aff then widlyfftige Rijm-Krönikan. Th
"hoos Variæ Lectiones aff andre Codicibus äre tillagd
"Argumenta Rerum vthi bräddentillsatte, sampt et fu
"komligit Register öfwer bägge förfärdigat. Item E
"stoor deel aff the gamble Konungars, Förstars och He

rbigås. Denn första är begynd i Konung *Ma-ni Ericssons* tid och det fiortonde seclet: seder-era har denn blifvit tid efter annan af fem an-a uti femtonde och sextonde tidehvarfvet full-lgd. 158) Denn handskrift, som *Hadorph* har lgdt, är mycket stympad och ofullkomlig: och et, som där saknas, har icke långesedan till n del blifvit årsatt utaf ett fullkomligare mss. i-ån det Grefliga *Bielkiska* bibliotheket på Sale-ad 159:) hvarifrån det nu är flyttad till Skocloster t sammanfogas med det Grefliga *Brabiska* bok-rrådet.

Denn

"rars Förlijkningar, Föreningar, Försäkringar, Dag-"tingar och Förskrifningar, (ifrån år 1308 till år 1523) "Till Svenske Historien hörande, Vthgångne aff *Jo-"hanne Hadorphio.*

Denn förra delen består af 594 sidor, utom tillägnelseskrift till Riks Rådet etc. Grefwe *Magnus Gabriel De la Gardie*, frihetsbref, företal och ett vidlyftig: register.

Denn senare delen, som är trykt på förenämnda ställe, år 1676 och består af 474 sidor, utom dedication till Riks Rådet etc. Friherre *Sten Bielke*, förspråk och dubbelt register: hvarvid jag moste erhindra, att denne högtförtiente mann uti sina register rått ofta sammanblandar *Herrar* och *männ* för likhet af namn, hvilke jihvål så till åtr, som tid, de lefvat uppå, äro vida ifrån hvarannan åtskilde.

158) Se *Hadorphs* företal till förrenämnda Krönikor.
159) *Sven Brings* samling af åtskiliga handlingar och påminnelser, som förmodeligen kunna gifva lius i Svenska historien, utgifven i Lund år 1750: första del, ifrå pag. 59 till pag. 94. Bemälte Herr Professor hugnar det allmenna pag. 93 med det, att hann ei allenast äger ett mycket äldre mss. af Rimkrönikan, af

Denn vise och förståndige Riks Drotsen, *Jonsson Gripbuspud*, som dog 1386. lätt i s tid ifrån Latin på Svenska, rimvis öfversättia *lexandri Magni* historia, hvilken är värd att å och läsas 160) Uti det Wolffenbuttelska bib theket finnas dessa hieltebragder ifrån Arabi på Tyska verser, tilhopa satta af *Walfran Esenbach*, som lefde i Keisar *Frederici Barbaro* tid. Uti *Torfæi* series dynastarum et regum niæ nämnes *Alexandri* Miklasaga. 161)

Biskop *Brynolphus Gerlaci* i Scara, som 1502, har i sinn tid förfärdigat enn Svensk R krönika om alla dem, hvilke för honom c sammastädes hafva varit Biskopar. 162)

Enn okiänd har äfven i det femtonde se på Svenska rim giort ett uttog af denn ga vidlyftiga sagan om sanct *Olof*, hvilken fö nämnde *Hadorph* äfven har tryckia lätit. 163

hvilket detta historiska arbete i många mål kunde båttras, utan ock, att vid enn annan tid läta det s ma i dagsliuset utkomma.

160) Doct. *Jesper Swedbergs* Schibboleth pag. 306. c na *Alexandri Magni* historia blef trykt på Visingsb år 1672 in 4to, består af 406 sidor utom titelblad, dication till Grefve *Per Brahe* etc: *Bo Jonssons* te mente, trenne Konung *Albrechts* förskrifningar, d bemälte *Bo Jonssons* välde och myndighet kann inta

161) pag. 3.

162) trykt i *Benzelii* monum. år 1709 in 4to pag. seqq. *Magnus Lönbhom*, far rått visse i sinn disputat de Poësi Suecana antiqua et hodierna, då hann s denna biskop hafva lefvat vid år 1397.

163) i Stockholm år 1675 in 8vo med *S. Olofs* bild titelblad stuckit i koppar med denna påskrift: sanct *Ol* saga på Svenska Rim. fordom öffwer 200 år sedan dragin af then gambla och widlyftige Norske sagan

Uti *Latinska Poesien* hafva de varit rått så
yckelige, som i denn Svenska. Högt uppspän-
e tanckar, riktige meningar, samt svarsgod La-
in eftersökias der fåfångt: nog af mente de, att,

Sive cram Sive crum
Tamen est Latinum.

De hafva ment denna vitterheten bestå för-
åmligast deruti, att denn kunde, utsmyckas
ned lika liudande rim mitt uti hvarje vers, el-
er och dess slut. Ett eller annat prof kan vara
og håraf: sanct *Ragnilds* grafminne i Söder-
Tälge, begynnes således:

Suecorum Domina *Ragnildis* flos sine spina
Regni Regina, pergens pedes it peregrina
Romam Jherusalem firmans sibi spem venia-
lem
Ferre triumphum tytlo crucis et socialem. 164)

Uti Loffången öfver sanct Helena Schedvi-
ensis har mann ett annat konststycke. 165)

Felix parens Vesgocia,
Gaudens plaude multiplica
Pro tue prolis gloria
Deuota laudum cantica.

Hu-

---

hår korteligen författat och beskrifvin utaf ett gammalt MSS. Archivi. item några Norske föreningar medh Swerige, eller hyllings bref på K. *Carl Cnutsson* sampt några Archiebiskopars stadgar i Upsala, för Jemteland och andra bref. Består utom dedication till Riks Rådet, Friherre *Claes Rålamb*, företal, tryckfel och regifter af 173 sidor, hvaraf 78 utgjöra sielfva sagan, och de öfriga, inneholla några Norska förbund med Sverige.

164) *Erici Benzelii* notæ in Vastovii vitem Aquiloniani pag. 80.

165) M. *Andreæ Forssenii* pars posterior de Skedvia pag. 64. seqq.

Hurudanne 'deras sexfotade verser eller
xametri hafva varit, kann mann se utaf d
hvilke nyss här frammanföre äro införde.

Petrus Alvastrensis, Prior af Cistrensier
den i Alvastra, har vid pass år 1385 på Latins
menn ej på Svenska rim 166) sammansatt c
ticum cum hymnis et antiphoniis pro ordine
ctæ Birgittæ. På Svenska är denn samma öf
satt af *Nicolaus Ravaldi*. Flere sådane Skall
med deras munkadikter och slagdångior må l
nas i sinn stilla tysthet oqualde.

All denn möda och flit jag användt, att
gång kunna öfverkomma eller nämna nå
Svensk Latinsk Poët, som skrifvit något med
sked, eller någon riktig historia, så har denn
rit aldeles förgäfves, inn till dess, jag för nå
år sedan aldraförst fick i mina händer Biskop
Petri Andreæ Nigri eller *Swarts historia om f*
Västerås Biskopar, denn hann på Svenska öfve
af enn Västerås Diåkn - - - - *Ragu*
som vid slutet af trettonhundrade talet har lef
och på Latinska rim beskrifvit dessa Biskopar.
hann varit så lyckelig *Versgiörare*, som hann
rit enn god och trovårdig *Historicus*, så öns
högeligen, att dessa hans skaldedikter kunde
tur mörkret i liuset framdragas, och det allm
na enn gång meddelas.

Att så litet är skrifvit uti *historien*, är sk
det mågta få personer hafva derpå anvä
sinn tid och idoghet. 167)

---

166) som bemälte Magister *Lönbohm* cit. loc. pag.
orätt skrifver.

167) *Erici Olai* Hist. p. 13.

Det måsta som ännu deraf är i beholl, an-
går det andeliga ståndet, och får jag således
of att begynna med *S. Rembertus*, Arcniebiskop
Hamburg, hvilken vid pass år 875. har på La-
n beskrifvit sinn företrädares *sanct Ansgarii* lef-
verne, hvilket sedermera blef på Svenska uttol-
kadt af Biskopen i Liköping, *Nicolaus Hermanni*
id pass år 1385 ock omsider år 1677 upp-
gdt. 168)

Vid slutet af Våst-Göta Lagen förekommer
nn *Förtekning och kårt lefvernes beskrifning på a-
erton de åldsta Christna Konungar i Svearike*, ifrån
Oloff Skottkonung, till och med *Johan* denn un-
e, annars denn milde kallad. 169) Detta vac-
ra fynd, efter enn okiänd Svensk håfdatekna-
e, ehuru litet det ock är, förtienar billigt att
råk-

168) Är i Stockholm år 1677, tryckt in 4to igenom Herr *Claudii Arrhenii Örnhielms* omsorg med dess excerpta Chronologica, samt registcr. I denna opplaga finnes ock en munch ifrå Corveijs closter, Gualdo vid namn, som i Latinskt bundet tal skrifvit *Ansgarii* lefverne. Uti *Erpoldi Lindenbrogii* Scriptores Rerum Germanicarum tryckta i Hamburg 1706, in folio, är åfven vita utraque Ansgarii omtryckt.

169) Om denne Konung *Johan* afled på sitt tredie regements år efter förenämnda förtekning? så är hann död blefven år 1219 och ej år 1222, som Magister *Johan Göransson* i Svea Konungars historia och ættartal pag. 108 berättar: ty uti högstbemälte Herras gåfvobref utgifvit till dess Canceller, Biskop *Carl* i Linköping och hans efterträdare vid Linköpings domkyrkio, på gården fiatafund, hvilken hann sig förverfvat emot fädernet i greppa - spangum, står uttryckeligen att det var utgifvit af bemälte Konung på dess regements år det tredie. Se mina anmerkningar till *Petri Andreæ Swarts* historia om de forna Västerås stifts Biskopar. pag. 27.

råknas ibland de båſta lämningar, hvilka tid
våld ej bårtrappat: har och derföre af åtſkil
vittra och granſynta månn i ſednare tider, r
upplågning, öfverſåttning på ett lårdt ſp
ſamt anmerkningar blifvit hedradt. Krigs
det Herr *Georg Stiernhielm* utgaf det tillika r
Våſt-Göta Lagboken förſt på trycket, utaf
gammal handſkrift på pergament, ännu för
radt i oftanämnda Antiquitets Archivum. r
Doctor *Johann Loccenius* öfverſatte det på La
171) Profeſſor *Carl Lundius* lemnade det
förgåtenhet vid ſina anmårkningar öfver ber
ta Lag, och Cancellie Rådet, Profeſſoren
Riddaren af Kongl. Nord-Stierne Orden, F
Johan Ihre har nyligen i fem academiſka ſn
prof 172) med ſinn lårda och ordhäckla
utlåggning, merkeligen uplyſt det gamla
ta målet, hvilket ännu, då detta ſkrefs, nå
oförkränkt hördes af Våra Vrfäders mun
Menn ſom denna Konunga långd, ei med d
granſkning, ſom ſig bordt, är blefven ſtafra
och jemnförd med hufvud ſkriften, ſamt
annan yngre, ei mindre tillförlåtelig, i bå
förvarade i nyſſnämnda Archivum, till hvilka
väl mann haft, om mann behagat, enn fri
gång, ſå fattas ännu något, innan vi ku
ſå

170) år 1663. i Stockholm, in folio.

171) *Loccenii* Latinſka uttolkning kom förſt i dagsl
i Upſala år 169 in folio, med denna titel: Legum
"Gothicarum in Svionia Liber, quem e Gothico
"Latinum convertit *Johannes Loccenius*, uberior
"notis ac animadverſionibus illuſtravit *Carolus Lu*
"*us*, edidit autem *Olavus Rudbeckius*.

172) trykta i Upſala år 1752. 1753 och 1755. in
pagg. 150.

ga off hafva sedt denn samma i sinn rätta och
la dag., 173)

Secreteraren *Hadorph* öfverkom vid år 1686
n gammal Våst-Göta Lag på pergament, denn
nann ock hade redan år 1690 tryckfärdig, efter
om denn var mycket fullkommeligare, och i
mong stycke annorlunda ånn det exemplar, som

F Herr

173) Till exempel: *Stiernhielm* och *Ihre* läsa pag. 93. och 26. *Byrgbi tå*, menn i denn gamla handskriften läses tydeligen *Byrghittæ* och ei *Byrghi tå.*

pag. 94. och 72 läsa. förenämnde Herrar *Kaillåpitt*: menn i MSS. läses ganska rent utan lånögon, *Karlapitt*: åfven på samma sidor läses orått *Landzhöfdengiår*, tvert emot sielfva permskriften, dår det så läses: *Höfbtengiær*. *Loccenius* i sin uttolckning kallar dem Præfecti Provinciales, och *Ihre* pag 78. Landshöfdingar, dår lickvål denna titel var då aldeles ohörd, ock kom aldrig hos off i bruk, förrånn uti Konung *Johans* den tredies tid, då uti Deff öpna bref dat. Borgholm år 1588. den 13 Apr. till Rikfens Stånder om *Sigismundi* val till Polska Kronan, nåmnas aldrafôrst Landshöfdingar i bemålte bref, *dår orden så liuda*: "Sammaledes skole icke heller några fremmende eller "uthlenske blifve tagne uthi Rijkz Rådh, eller elliest "förordnes till *Landzhöfdingar*, *Lagmån* eller *Ståthållare*. etc. Uti de forna sagor och tidebôcker, nåmnas de nu så kallade *Landshöfdingar*, Stiornarmån, Styremån, Landswårnsmån, Låndermån, Höfdingiar, Höfvitzmån, Advocati, Rikfens Åmbitsmån och Foguta. Lånen kallades då höfdingadömmen, fogathi eller fögderi. se *Peringskiölds* monumenta Uplandica tom. I. pag. 57. 60.

Af förenåmnda MSS. ser man ock, det Konung *Ragnald* ej blef ihiälslagen i *Karlapitt*, utan i *Gaasamosa*: orden liuda så: *oc slogo bönderne honom i hel i gaasamosa.* Hår ses ock, att Oræbro i Hr. *Ihres* tryckta pag. 23 och 88 år med gammal hand råttad till Öftraaros.

"Herr *Stiernhielm* utgaf. Hvar uti ock denn
"skrifning finnes på råmerken emillan Väst
"Götland och Småland, samt de fordom i
"Götariket afhände land genom *Amunder Sle*
"*må*, nemligen Halland, Bleking och Skån
"hvilken beskrifning aldeles öfverens stämn
"med denn, som förenämnde Herr *Stiernhie*
"af ett annat exemplar låt trycka vid Väst-G
"Lagen, hvilka råmerken ock finnas med ga
"la Runska bokståfver fordom skrifna i enn my
"ket gammal Frostatings Lagbok, som i krig
"tiden ifrå Norige för många år sedan till Sv
"Rike är kommen 174) och af Herr *Örnbie*
"upplagd 175) år 1689.

Historia S. Sigfridi, Episcopi & Confes
ris, skrifven i början af det XIII:de seclet, är tryc
i Upsala år 1709. in 4to. 176)

Rigord, en Svensk, som var i början
tolfhundrade talet Prest vid Kongliga Frans
Hofvet, har skrifvit Konung *Philippi Augusti* h
storia och gifvit Konungarna i Frankrike fö
namn af denn Aldrachristeligaste 177)

T

174) Catalogus Librorum, qui in historia et antiquitati
patriæ sub imperio Regis *Caroli* XI. publicati sunt,
vel jam editioni parati, vel adhuc summa cura elab
rantur ab Assessoribus Collegii Antiquitatum. pag. 1
Holmiæ anno 1690 in folio. *Nicolaus Dahl* de A
tiquariis Sveciæ.

175) Historia Ecclesiastica pag. 604. 605.

176) *Erici Benzelii* monum. pag 11. 13. Se dess pr
legomena pag. 1. seq. hvarest menas denne auctor va
den älste, som skrifvit på Latin.

177) *von Dalins* Svea Rikes Historia, tom. II. pag. 21

Två onämnde Lärde hafva efter sig lämnat
ånne kårta Latinska *förteckningar på Christna*
nungar i Svea Rike; denn förre uppräknar tiu-
, ifrån *Olof Skotkonung* till och med K. *Wal-*
mar, krönt år 1250. denn senare åter skrifven
d år 1380, har sex och tiugu, ifrån förenämn-
Konung *Olof* till och med Konung *Albrecht*
8) Ändock desse inneholla blotta Konunga-
mnen, så äro de ingalunda att förkasta: de
mföra det, som antingen förut varit okun-
gt eller tvifvelagtigt, samt upptäcka hvad som
enteligen gifvit anledning till begångna fel i
Christna Konungars Langfedga tal 179)

Enn Chronologia vetus Sveco-Danica, sive re-
m in Suethia, Dania et vicinis regnis gesta-
m, ab anno Christi 916 till 1263, förfärdigad
ven af tvånne *onämnde*, och först tryckt år
09. 180.)

Excerpta ex Episcopi Arosiensis Caroli Helsing,
ifna år 1276, och tryckta först år 1674. in
io, vid slutet af *Olai Verelii* auctarium nota-
n in Hervarar, angå allenast Upsala Archie-
kopar och Upsala domkyrkia. 181)

Series Successorum aliquot S. Sigfridi in Epi-
patu Wexionensi, skrifven emellan 1261 och
F 2 1287.

78) Upplagde i *Erici Benzelii* mon. eccl. Sveog. pag.
17. 18. 19.

79) *Erici Benzel.* prolegomena in monum. pag. III.

80) Benzelius cit. lib. pag 11. et 14.

81) Edit. in *Benz.* Mon. pag. 14. 17. confer. Ejusdem
proleg. p. 11. Omtryckt uti Upsala 1709 i *Erici Benzelii*
monum eccl. pag. 20.. jämnför dess prolegomena pag. VI.
et. seqq. notæ que in monumenta pag. 182.

1287. inneholler nio Biſkopar i Vågſiö ifrån S. *Sigfrid* till Biſkop *Azer* ſom † 1287. år förſt tryckt i Upſala år 1708 in 4to 182)

Biſkop Brynolph Griphuſvud i Skara har år 1290 eller i början af trettonde hundrade talet, på Latin ſammanſatt *Vita S. Eſkilli, Epiſcopi & Martyris* 183) hvilken blef förſt upplagd år 1709. 184) Hann har ock vid ſamma tid på Latin ſkrifvit *Vita et miracula S. Helenæ Skedvienſis*, menn råttare, Legendæ 185) hvilka äro förſt i Upſala tryckta år 1736. 186) Hann år äfven fader till enn *hiſtoria på Latin, om Jungfru Maria*, ſamt till enn *ſong om Chriſti törnecrona*, denn hann giort till vördſammaſta beröm och ihugkommelſe af ett törne utur bemålte crona, det Konung *Håkan* i Norige hade honom ſkiånkt. Denna ſong förvarade Konung *Byrger* i Svearike ibland andra ſina helgadommar och Konunga ſkatter. Denne *Brynolph* blef efter ſinn död, ſom år 1317. denn 6. Febr. ſig tildrog, uti de heligas antal, år 1498. inſkrifven.

Underligit år, att åtſkillige Svenſke hafva vål blifvit af Påfvarna canonizerade, menn aldrig

---

182) *Erici Benzelii* notæ in Vaſtovii vit. Aquilonjam pag. 77. hvareſt nekas, att *Laurentius Petri* Canonicus Wexionenſis år auctor, ſom *Joh. Meſſenius* in analectis pag. 40, ſkrifver.

183) *Meſſenii* Chronic. Epiſc. pag. 79.

184) Uti *Benzelii* monum. pag. 29 - - 33. jämnför ejusdem prolegomena pag. XII.

185) *Rhyzelii* Epiſcopoſc. tom. I. pag. 172. Benzelii notæ in Vaſtov. pag. 58.

186) M. *Andreæ Forſſenii* ſenare del, de Schvedia Weſtergothiæ urbe antiqua, Helenæ ſede, pag. 59-68

g kunnat ernå Cardinalshatten och Påfvevår-
heten,

Enn onämnd har vid samma tid beskrifvit *Vi-
& miracula S. Henrici* Episcopi & Martyris,
ekta uti ofta nämnda Benzelii monumenter
. 33-37. 187)

Incerti Scriptoris Sueci Chronicion primorum in
lesia Upsalensi Archiepiscoporum, skrifvit vid år
o, och enn series Regum quorundam in Suecia
istianorum ifrån *Olof Skotkonung* till och
d Konung *Magnus Birgersson*, vid samma tid,
nligen år 1300. uppsatt, samt i Upsala år 1705
8vo först upplagd 188) Uti dessa fin-
åtskilligt, som dels till förende varit alde-
okunnigt, dels ofullkomligit. 189) Denn se-
e uppräknar 22. Svea Konungar. 190)

Incerti Scriptoris Sueci Chronicon rerum SueoGo-
arum ab a:o Ch. 1160 ad 1320 gestarum, upp
dt 1705 af Doctor *Olof Celsius* in 8vo. med no-
består af 77 sidor.

*Denn berömlige Våsterås Biskopen, Israel Er-
lsson*, som var enn stor Lärare och Låsemå-
e i denn Heliga skrift och allahanda andeliga sa-
i Sigtuna closters större schola 191) har på
in skrifvit *S. Erics lefverne och jerntekn*, vid
s år 1330. Boken år trykt i Stockholm 1675
8vo med *Joannis Schefferi* noter, hvilka utgiö-
F 3 ra

87) se om dem vidare dess prolegomena pag. XIII.
88) utaf ett gammalt pergament af Doctor *Olof Celsius* denn äldre, med noter, hvilka bestå af 5 sidor, äfven som sielfva chronicion.
89) Se *Celsii* företal.
90) består af 2 och enn half sida, utom anmärkningarna, hvilke allenast utgiöra enn sida.
91) *Petri Nigri* Historia om Våsterås forna Biskopar pag. 11.

ra 177, menn MSS. 14 ſidor, utom dedicat
företal och tryckfel. 192)

Incerti Scriptoris Sueci, qui vixit circa
num Christi 1344, breue *Chronicon de Ar*
piscopis et ſacerdotibus cæteris eccleſiæ Upſalie
upplade förſt denn förrberömde *Joannes Scheff*
med ſina anmärkningar, år 1673. in 8vo pagg.
utom dedication, företal och regiſter. D
vackra arbete, ſom upplyſer ganſka mycket
kyrkiohiſtoria, blef å nyo af Doctor *Eric Be*
lius omtryckt 1709, uti deſſ monumenter pag
af ett båttre och utförligare MSS. utur Ko
Antiquitets Archivum, ånn det *Scheff*
hade haft 193)

S. Britas ſpådom om ſex Svea Konu
år tryckt år 1644, i *Hans Oloffſons* Lincop
hiſtoriſka relation om Konung *Chriſtiern*, pag
Konung *Eric* denn XIV:de lämpade ſielf
ſig beſkrifningen af denn andra Konungen,
beſkrifves, ſkulle blifva enn omåttelig Ulf,
icke hafver känt ſitt oförmodeliga fall, på
hann ſkulle rikta ovånnen: 194) menn h
giör icke ett ondt och elakt ſamvete? S. B
har dårmed förſtått Konung *Albrecht*, ſom
var nögd med ett Konungarike, utan ville
va tu, thy miſte och förlorade hann bägge.

---

192) Om detta ſ. *Erics* lefverne yttrar ſig Doct. *Be*
lius i ſitt oftanämnda collegium, libr. 5. cap. 20
ledes: Däri år mycket fabuleuſt, ſåſom uti andra
ſanctorum, menn däri år ock mycket, ſom illuſtre
ſtoriam civilem.

193) *Benzelii* prolegomena pag. XIII. ſeqq.

194) *Meſſenii* Scondia illuſtr. tom. 6. pag. 58.

Nomina Episcoporum Lincopensium uppteckna-
, vid år 1380, åro till antalet aderton, och
yckta år 1709, uti *Benzelii* monumenter, förtiåna
t beröm 195)

Upsala Archiebiskop Birgerus Gregoriison, som
g 1383, berättas hafva författat *S. Britas* 196)
h *S. Bothvids historier* 197) menn bestå uti
otta visor eller songer, sårskilt sungna till hvar-
ras beröm. S. Britas begynnes således: *Birgitte*
atris inclyte, och år tryckt i Breuiarium Upsalense:
Bothvids åter, *Triumphantis militie* 198) Ska-
år, det *hans Historia Ecclesiastica regni Suecgo-*
ici år förkommen 199)Enn lärd mann nekar, utan
ltiga skiäl, det han skrifvit enn sådan historia200)

Omständelig berättelse, huru de Svenske af Ty-
rna blefvo i Stockholm förrådbne och brännde år
89. på samma tid skrifven, år först tryckt
1709. 201)

Biskop Nicolaus Hermanni har, utom dess
enska öfversättning at *S. Ansgarii* lefverne,
n hvilken tillförende år talt, efter sig lämnat
killiga *Latinska songer*, som öfver *S. Brita Brahe*,
vilken år denn 8de och 9de lectio uti S. *Nico-*
s historia: öfver S. *Anna*, jungfru *Marie* mo-
F 4 der

195) *Benzelii* proleg. p. a.
196) *Messenii* Chronicon Episc. p. 32.
197) *Scheffери* Chronicon Archiepisc. Upsal. pag. 83.
198) *Benzelii* notæ in Vastovium pag. 70 & 71.
199) *Joannis Magni* historia metropolitana: *Baazii* In-
vent. eccles. Suiog. pag. 124.
200) *Schefferi* notæ in Chron. Archiep. pag. 84.
201) i Upsala uti *Benzelii* monum: pag. 62--68.

der och ingalunda, som orätt berättas 202)
ver S. A r Vatzstenensis, hvilken var S. B
följaktig till Rom. Denna S. *Annas* Legend
redan tryckt i Cölln, år 1510. 203) hann
ock, utom dessa tvånne, hedradt med fina f
monga flera heliga 204)

S. Brita Brabes Canonization, af år 1
på pergament, år uti Kongl. Maj:sts och Rik
Archivum förvaradt.

Catalogus Regum Sueciæ paganorum pa
ac Christianorum, begynnes med Konung
och slutes vid år 1396, med Konung *Eric*
Pommern utkoresse, tryckt år 1709 205) Ehuru
och kårt detta Langfedgatal år, så år det
rikt på åtskilliga trovärdiga underrättelser 206

Enn Våsterås Dåkn vid namn - - Raualdi,
lefde i slutet af trettonhundrade talet, om h
ken förut något ordadt år, har nått och tro
digt på Latinska rim *beskrifvit Våsterås forna*
sko d nn Romerska Catholska lårans tid,
åro på Svenska af Biskopen *Peder Swart* öfve
te, h mig först år 1744 upplagde, hva
mann får se och låsa mycket, som förut aldeles
våre store håfdatecknare okunnigt. Hon förtie
namn af enn god historisk bok, och år vida f
ifrån det, som för dess tid eller sedan, till
stor del år skrifvit: i sanning åro de åldre blotta r
ster och excerpta Chronicorum, som D. *Er*
Olai dem kallar.

---

202) *Schefferi* Svecia Liter. pag. 10.
203) *Hallervordii* bibliotheca curiosa. se Cavius pag
204) *Diar. Vatzsten.* pag. 7.
205) *Benzelii* monum. pag. 68 till 71.
206) *Er. Benzelii* prolegomena pag. VII.

Anonymi Veteris Suethi Chronologia rerum in
iecia, Gothia & vicinis regnis geſtarum ab an-
o Chriſti 826 ad annum 1415, tryckt år 1709.
07) Att uti oftanämnde *Joannis Schefferi* Sue-
a Literata pag. 28 år ett miſtag, då det ſkrif-
es enn *Jöran Gylta* vara dårtill upphofsmann,
ar Doct. *Benzelius* tydeligen viſt 208) Bekant
, att hans Svecia Literata blef utgifven nåſtan
t år efter desſ död, och ſåledes mögeligit,
t ett ſådant fel ſig inſmygt, och blifvit på o-
itt åratal infört utaf denn, ſom hade att ſyſla
ied bokens aftryckande.

Jöran Gylta, ſom † 1580, enn ſon af våpna-
en, Riks-Rådet och ÖſtGöta Lagman, *Benct*
ederſſon Gylta till Påtorp, och *Anna Bencts*
otter Lillie till Hofverne, var enn öfvermåttan
ereſt och lård mann, och ſkrifvit på Tyſka enn
iſtoria om Svear och Götar 209) utom *enn be-*
ſttelſe om denn ſkada och förderf, ſom Sverikes ri-
ſtedſe lidet hafver, therigenom, att mann ej
isſ varit hafver eller och vara ville på the perſo-
er, hvilke med rätta regera ſkulle efter theris
amledne fädrer, hvars råtte arfvingar the voro:
nnes på Svenſka uti Kongl. Maj:ſts och Rikſens
rchivum, jemte enn desſ ſårſkilta underviſ-
ing om *Rikſens* (nemligen Svea Rikes) *tillſtånd*
ch *hvad till desſ vålfärd länder*.

Incerti auctoris annales rerum tam ecclesiaſtica-
um, quam politicarum in Svecia, Dania et Norve-

207) *Benzelii* monum. pag. 81-97.
208) in prolegom. pag. 21.
209) *Meſſenii* paraphraſis theatri Nobilitatis Svecani renouati. lib 3. cap. 3. MSS.

gia förekomma ibland monga andra skrifter u
enn gammal handskrifven bok, som under märc
ket D. in quarto förvaras i K. Antiquitets Archi
vum, utan titel, så väl som författarens namn
Åratalen äro utsatta i brädden, mitt emot hvarj
uppteknada märkvärdighet, *De begynnas* me
Danmarks omvändelse till Christendomen, oc
dessa ord: *Dani ad fidem conversi sunt per Popo
nem diaconum, qui ferrum candens illesus portavi
quo viso Haraldus rex credidit et Popo factus est E
piscopus.* Åratalet, som varit anskrifvit i bräd
den, är aldeles utplånadt och oläsligit. *Slutas sa
ledes*: obiit illustrissima domina Philippa filia re
gis Anglie, Regina Dacie, Swecie et Norvagie a
Ducissa Pomeranie ipso die epiphanie domin
Vatzstene et ibidem sepulta. *I brädden stå*
MCDXXX. bestå af fem sidor i long quart.

Upsala Arcbiebiskop Nicolaus Ragualdi Lilli
hölt, som Biskop i Vägsiö, år 1434, i det stor
Baselska mötet ett härligt, lärdt och vältaligt t
210) om Götarnas ålder, tapperhet, välde oc
företräde för alla andra folkslag, tryckt i Rom
år 1554 211) Handskriften af detta förvaras
det Vaticaniska bokförrådet: hann har ock skri
vit enn *Historia Sueogothica*, menn beklageligen
att mann nu icke vet, hvarest denn tagit vågen
212)

En

210) *Hermanni Conringii* företal till *Hectoris Joann*
Mithobii dissertatio de Controversiis Sueco-Polonic
pag. 7. Peringskiölds mon. Upl. tom. 2. p. 160. *Rh*
zelii Episcoposcopia tom. I. pag. 46.

211) *Joannis Magni* Hist. Suecorum pag. 533. seq
omtryckt i Upsala 1710, in mouum: *Benzelii* pag. 10
106. Jämnför dess prolegom. pag XXV. seqq.

212) *Scheffer* Upsalia antiqua, pag 225.

Enn Vatzstena Dåkn, Johannes Benekini berömmes för dess fyra *historier*, om *s. Simeon*: om *Jungfru Mariæ fader Joachim*: om *Mariæ* Syftrar: om *s. Katharina*, *s. Britas* dotter, jemte enn *legenda translationis b. Birgittæ eller s. Britas skrinläggning* 213) *han* † 1461.

Caroli Andreæ Monachi Vatzstenensis Chronologia brevis, ferme non nisi rerum in Suecia sua ætate gestarum, ab anno Christi 1389. ad an. 1446, år först upplagd i Benzelii monumen. pag. 98, 99. 214)

Konung Erics af Pommern, som dog i Ryevold 1459, i armod 215) *Historica narratio de origine gentis Danorum* & de Regibus ejusdem gentis, deque eorundem rebus gestis, begynnes med Konung *Dan* och slutes, år 1288, med Konung *Eric Mentwort* eller Memwid 216) De Danske villia ej hafva högstbemålte Konung till upphofsmann af denna bok, efter hann säger på åtskilliga ställen demm härstamma af de Svenska 217) utan föregifva henne vara sammanskrifven på Konung *Erics* befallning af någon munch. 218)

Enn

213) *Diarium Vatzstenense*, pag. 117.
214) Se omdömme om denna mann in proleg. pag. XXIV.
215) *Holbergs* Dannemarks Riges historie. tom I. pag. 611
216) år först tryckt in Hamburg år 1603, in 4to. omtryckt år 1609 och 1706 in folio, uti *Erpoldi Lindenbrogii* Scriptoribus rerum Germanicarum Septentrionalium, pag. 262-276. och uti *Stephanii* variis tractatibus de Regno Daniæ & Noruegiæ. Lugd. Bat. 1629 in 12mo pag. 52-102.
217) *Benzelii* coll. cit. lib. 6. cap. 17.
218) *Torfæi* Series Regum & Dynastarum Daniæ, pag. 72. *Stephanii* notæ ad Suenonem Aggonis, pag. 132.

Enn gammal Svensk Chrönica, hvilken begynner om Götarnas och de Svenskas ursprung, och lyktar med Konung *Karl Knutssons* första anträde till regementet; som tydeligen ses af åtskilliga handskrifter, med hvilka jag denn tryckta har jämnfört: det öfriga har *Johannes Messenius* tillagt. 219) Menn som Secreteraren *Hadorph* öfverkom enn gammal pergaments bok, mycket råttare och fullkomligare, ånn denn *Messenius* hade upplagt, så utskref hann denn samma, ökade med Latinsk uttolkning, och några anmerkningar på Latin af andra historier, hvilke arbete redan år 1690 var halfparten fårdigt till att tryckas. 220)

Olaus Verelius har giort denna anmerkning på denna Chrönikas handskrift: "Denna efterfölliande "Chronica, hafver jag med ett gammalt manu"scripto, som hörer Herr *Claes Rålamb* till, con"fererat, och ibland annat befinner tolf capitel "i trycket vara införda, som intet finnas uti ma"nuscripto; nemligen ifrån det fierde till det siuttonde, hvilka äre af *Messenio* indragne utaf " *Norska Cronican* på Danska verterad; ty hann "behåller Danska tungemålets idiotismos, såsom

dom

219) Upplagd af *Joh. Messenius* i Stockholm 1615, in " 8vo under titul: Twå små gamble Sweriges och Göthes Chrönikor, then ena på rijm, then andra eljest "för några hundradhe åhr sedhan beskrefne: denn förra består af 20 sidor och denn sednare af 78, år å nyo "i Stockholm tryckt, 1643: in 8vo.

220) Catalogus Librorum, qui in historia et Antiquitatibus patriæ sub imperio Regis *Caroli* XI. publicati sunt, et vel jam editioni parati, vel adhuc summa cura elaborantur ab Assessoribus Collegii Antiquitatum. pag. 18 et 19. Holmiæ anno 1690. in folio.

"*dom*, *dennom* etc. hvilka hvarken i Svenſkan "eller Norſkan brukeliga åro. Ellieſt behåller "manuſcriptum mycket af veteris linguæ genio, "hvilket altſammans *Meſſenius* wrider in uppå "det ſått nu brukeligit år, hvarmed hann giö-"rer arbetet miſtånckt att vara af honom ſielf "ſammanlappat, oanſedt deſſ auctor hafver lef-"vat och detta arbetet ſammanſkrifvit, uti Ko-"nung *Karl Knutsſons* förſta regementstid, hvar-"reſt hann lycktar. Förutan det åro ock uti "trycket monga ſtafvevillor och ordabytningar "inkomna, ſom låſaren ifrån råtta grunden och "meningen förleda. Vår oförtrutne Laga Yrkir "och Fornålſkare *Karl Lundius* påſtår vål åter denna Krönikans författare och upphofsman hafva lefva långt för Konung *Karl Knutsſons* tid och år 1448. 221) menn ock, om det ſå vore, ſå ſtråcker hans ålder ſig intet långre ånn till det trettonde ſeclet: ty i begynnelſen af tredie capitlet, ſom intet år af *Meſſenius* tilflickat, talas ju om Archiebiſkopen i Spanien, *Rodericus Ximenes*, den dår kallas *Toletanus*, hvilken afled förſt år 1245, på ſinn återreſa ifrån mötet i Lion 222)

Incerti auctoris (qui medio ſeculi XV. vixit) *Chronologia brevis rerum nonnullarum Svecicarum*; beſtår allenaſt af enn tryckt ſida, uti Benzelii monumenter, pag. 100. 223) Hon tager ſinn början

---

221) *Caroli Lundii* prolegomena de gloria Linguæ et rei Svionicæ pag 16, præfixa ejusdem notis ac obſervationibus in literas Romani Pontificis *Agapeti* II. de prærogativa atque eminentia Regis Upſalenſis ſive Svioniæ. Upſalis 1703. in folio.

222) *Gerardus Joannes Voſſius* de Hiſtoricis Latinis pag. mihi 463. *Andreæ Schotti* notæ ad *Ximenem*.

223) Se Benzelii prolegomena, p. XXV.

jan med *Olof Skotkonung*, hvarifrån sedan giö
ett kronsprång till Konung *Albrecht*, och lyk
1450. med K. *Karl Knutsson*.

Matthias Laurentii, Konung *Karl Knutss*
Capellan, sedermera år 1453, munch i Vatzs
na closter, har skrifvit *Vita & miracula s. Pe*
hann † 1486.

Doctor *Ericus Olai denn äldre*, Ups
Dåkn samt Theologiæ Professor, † 1486, sa
manskref, på Konung *Karl Knutssons* befallnin
de Svenskars och Göters historia på Latin, utaf U
sala domkyrkos förvarade handlingar: hann fi
ock derföre årligen i arfvode och underholl en
myckenhet spannemål, som ses utaf Archiel
skopens *Jacob Ulfsson Örnsfots* bref. Hon blef fö
i Stockholm år 1615 upplagd af *Johannes M*
senius 224) hvilken hade fått denn samma ut
Ri

---

224) *Under denna titel*: "Historia Svecorum Got
"rumqve, per Reverendum Dominum *Ericum Ol*
"Sacræ Theologiæ Doctorem, et ecclesiæ Vbsaler
"Decanum, centum et quinquaginta ante annos fide
"ter concinnata, Res commemorans LXVII. potentissim
"rum Regum, terra marique gloriosissime gestas, p
"mordio capto ab anno restauratæ salutis humanæ p
"mo, ad MCDLXIV. hoc thema continuans: Nunc v
"ro opera et studio Johannis Messenii ab innume
"propemodum Amanuensium erroribus vindicata, et
"VI. libros dispertita, indiceque absolutissimo illustra
"publicam in patriæ encomium aspectura lucem, prin
"ex officina Calcographica prodit. Stockholmiæ proe
"molybdographico Ignatii Meureri, anno cIↄIↄcVX
"in 4to, pagg. 388. præter titulum, dedicatione
Principis *Johannis* etc. Ducisque Ostro-Gothiæ fid
libus viris et servitoribus (*undecim*) catagraphe Sv
ciæ Gothiæque ex chronico ecclesiastico M. *Adami Br*
mensis etc. testimonium *Saxonis Historici* Danorun

iks Rådets, Friherre *Johan Skyttes* bibliothec. Uti
onung *Gustafs* denn 1stes bref ifrån Calmare,
f denn 5 Aug. år 1541, till Magister *Olaus Petri*,
iges, att *Ericus Olai* har i denna dess historia
yst mera kärlek och benägenhet för Biskopar-
e och det andeliga Ståndet, ånn för Konungarna,
ch att hann esomoftast, utom det, som godt va-
ı kann, införer mycket, hvilket mera öker ånn
indrar utvårtes oro och buller.

Otvifvelacktigt år, att *Ericus Olai* det
iort, hvilket ses af de ånnu i beholl varande
andskrifter, och att *Messenius* mycket dår af
ied flit utelåmnat, menn i synnerhet det, som
brde få vål Påfvens företråde framför alla Ko-
nun-

de robore Gothorum clarissimum, et elenchvm rerum. *Vardt sedermera upplagd år* 1654, *med denna titel*: "*Erici Olai* Historia Sueorum Gothorumque a *Johanne* "*Loccenio* iterum edita et brevibus notis illustrata. Holmiæ ex officina Johannis Janssonii, Regii typographi Anno MDCLIV. pagg. 214. in 8vo. præter titulum, dedicationem Regi *Carolo Gustavo* factam, duo carmina gratulatoria Loccenii, quum Regina *Christina* abdicaret imperium Sueciæ, et in *Carolum Gustavum* Principem, nunc Regem, transferret. Carmen ejusdem in Regis *Caroli Gustavi* coronationem, et errata: Förenåmnda noter eller anmerkningar åro i fanning kårta, och utgiöra allenast sex sidor, samt inneholla i synnerhet enn ren uttydning på de Latin-Barbariska ord, hvilka i denn tiden, då *Ericus Olai* skref denna historien; voro i allment bruk. År 1678 blef hon på Svenska öfversatt af då varande Translator Regni, *Johan Sylvius*, och samma år trykt i Stockholm in 4to på 531 sidor, utom tilågnelse skriften till Drottning *Hedevig Eleonora*, enn förtekning på Svenskars och Göthars Konungar, sammandragen af den gamla kårta Rimkrönikan, Doct. *Ericus Olai* och Doctor *Johan Loccenius*, ifrån Konung *Eric* till och med Konung *Carl* den XI.

nungar 225) fom ock de Romerfka-Catholfk
fkopars och clerckers fig tillvållade omåtte
myndighet och åregirighet. Jag tror, att d
år fkiedt af *Meffenius* i anledning af högftben
Konungabref, att därigenom affkudda de n
tanckar hann fig ådragit; att vara hemlig
tholifk, oc hålla Konung *Sigismundi* partie, h
före hann ock det följande året 1616 vardt dö
till lifstids fångelfe. 226)

---

225) *De handfkrefne af Erici Olai hiftoria beg*
således: Corpus chrifti myfticum, quod eft eccleſi
"jus ipfe caput eft principale, Papa vero politicu
"civile, duo latera continet, dextrum videlicet et
"ftrum. Hoc eft, duplicem populum, clericalem
"cet et laicalem; ponens in ecclefiæ firmamento du
"minaria magna, utrumqve magnum, fed alterum
"jus, quæ funt Pontificalis auctoritas et Regalis
"ftas. Nam ea, qvæ præeft diei, i. e. fpirituali
"jor eft; qvæ vero carnalibus, minor: ut quanta e
"ter folem et lunam, tanta inter Pontifices et R
"differentia cognofcatur. etc. etc. och utgiör åtta f
innan de orden vidtaga: Extat in lateribus Aquiloni
gio quædam latiffima, Gothia quidem etc. etc.
hvilka de tryckta upplagor taga finn begynnelfe.
hoppas innan kårt att få fe i trycket utkomma Kon
Bibliothecariens, Magifter *Magni Celfii* variant
additamenta ad Chronicon, vel hiftoriam de r
Sveticis Erici Olavi ex tribus codicibus manufcr
confcript. anno 1746. nemligen enn gammal utur a
miens bibliothec i Upfala, och tvånne andra utur det Gr
bibliotheket på Sahlfta: hon finnes ock uti h
fkrift i K. Antiquitets Archivum, och år på åtfk
ftållen fkilliacktig ifrån denn tryckta upplagan.

226) Joh. Meffenii egenhåndiga lefverne på Latin
mig förft upplagdt i mina anmårkningar till *Werw*
hiftorier om Konung *Sigifmunds* och Konung *C*
denn IX:s hiftorier, tom. 2 pag. 191-197.

Denna *Erici Olai* historia berömmes dock
ed rätta som trovärdig och uppriktig, så af *Scheffe-*
r 227) som *Conringius*. 228) Denn förre på-
r, att de Svenske uti historien hafva ingen äldre
h trovärdigare: denn senare åter, att ingen Tysk
deskrifvare kann emot honom jämnföras och
rliknas, utom *Lambertus Schaffnaburgensis*. Nå-
e äro ock, hvilke förmena denna *Ericus Olai*
ra fader till denn mindre Svenska Rimchröni-
n, som vardt upplagd af *Messenius* år 1615, i
ockholm. Uti Kongl. Secreterarens *Johannis*
omæ Agrivilliensis Burei Sumbla MSS. igenfås
Damiani bref af Latin på Svenska af honom
uersatt.

Margaretha Nicolai filia eller *Margeta Cla-*
ssa dotter, *Natt och Dag*, Konung *Karl Knuts-*
s syster-dotter och Abbadissa i Vatzstena clo-
r, som † 1486. har sielf sammansatt enn liten
ig *Chrönika om S. Brita*, upplagd först år 1710
Jpsala af då varande Bibliothecarien, *Eric Ben-*
lius, med dess Latinska uttolkning och anmärk-
ngar, hvilka tilsammans utgiöra 43 sidor, in 4to.

Jacobus Laurentii, enn Vatzstena munch,
m † 1460, berättas hafva på Latin samman-
rifvit *plures Libros sermonum et Reuelationis li-*
um. 229)

Laurentius Arosiensis, kallas af *Joannes Ma-*
us i dess Historia Gothorum Sueonumque, 230)

227) Upsalia Antiqua pag. 229.
228) *Conringii* judicium apud *Oldenburgium* in Thesauro rerump. part. 2da p. m. 187.
229) *Diarium Vatzstenense* pag. 116.
230) lib. 23. cap. 5. p. m. 734. editionis Romanæ.

Historicus, och att hann lefvat i Konung Karl Knutsſons tid, ſamt uppteknat det, ſom då håndt och förelupit. Somlige hafva orått påſtått honom vara författare af denn mindre Svenſka Chrönikan, ſom *Messenius* låt tryckia år 1615 231) om hvilken år något nyſſ förut ordat 232) ty åtſkillnaden dem emellan år ögonſkenlig och handgripelig. Denne *Laurentius Arosiensis*, ſom förmodeligen varit enn Clerk, beſkrifver ej allenaſt fältſlaget emellan högſtbemålte Konung och Konung *Christiern*, utan ock beråttar, att Konung *Karl* hafver råknat aderton hundrade tuſende månn af Götar, Svenſkar och Finnar, hvilke till ſtrids vore dugelige, når ſå omtrångde. *Messenii* ſå kallada Chrönika åter, lychtas med Konung *Karls* förſta anträde till regementet. 233)

Laurentius Raualdi, Canik i Våſterås, ſom † 1505, har ſammanſkrifvit denn mindre Svenſka Rimkrönikan, 234) hvilken åfven *Messenius* på förenåmnda år har upplagt. Uti företalet till denna Krönikan nåmnes icke ett enda ord om deſſ Upphofsmann; menn vid ſlutet af deſſ Sondiæ illuſtratæ trettonde del af år 1631. dår hann uppråknar ſina tryckta böcker och arbeten, nåmnes ibland andra, Chronicon *Laurentii* och *Anonymus cujusdam veteris*.

Doctor Hemming Gadd, Biſkop uti Linköping har uti Riksföreſtåndarens *Suante Stures* tid, uti ſit-

231) *Joan. Schefferus* de ſitu et vocabulo Upſaliæ pag. 30.
232) pag. 92.
233) *Joan. Schefferi* Suecia Literata pag. 16.
234) *Erici Benzelii* coll cit. lib. 1. cap. 17. *Laurentii Wikanders* Aroſia pag. 101.

tande Råd hollit ett vidlyftigt och våltaligt tal, *om de Danskes ilfundiga lister och pracktiker*, som de uti alla tider, jämvål ock nu, icke allena emot Svea Rikes inbyggare, utan ock emot alle andre Nationer bruka plåga, sanfårdeligen och med lefvande fårgor afmålade varda: på Svenska ifrån Latinen med föregående titel 235) öfversatt af *Eric Schroderus* och tryckt i Stockholm, år 1612, in 4to. *Biskop Gadd* hade ock i enn long tid sammanletat och författat ett arbete om de Svenskas och de Danskas gamla Handlingar 236) uppå hvilket Riksföreståndaren *Suante Sture* har satt så stort vårde, att hann det måstedels altid bar hos sig 237) lika som *Alexander Magnus* giorde med *Homeri skrifter*: klagan vårdt året, att de nu för tiden saknas.

Det så kaladt Diarium Vatzstenense, hvilket tager med sielfva clostret år 1344 sinn början och lyktas med dess ödeläggande år 1555, förtienar med beröm att nåmnas ibland våra håfdateknare: begynt år det först af enn lård och berest mann, *Torirus Andreæ*, som blef 1392 munch i Vatzstena closter, och † 1418: sedermera af andra closterbröder år detta vackra arbetet fullfölgdt, uti hvilket dock hår och dår finnas åtskilliga fel: på de skönasta kroppar ses underſtundom medfödda fläckar. Detta Diarium vardt i Upsala af vår så ofta nåmnde Doctor *Eric*

 Ben-

235) trykt i *Joannis Magni* Historia, edita Romæ A:o 1544, in folio, pag. 753 till 776.

236) Se dess bref till Archiebiskopen *Jacobus Ulphonis* dat 1512. *Joannes Magnus* pag. 752.

237) *Johannes Messenius* in dedicat. tom. XV. ad Regem *Gustavum Adolphum*.

Benzelius upplagdt år 1721. in 4to, med lårda anmårkningar, gamla Påfve- och Konunga-bref. Hela vårket beſtår af 247 ſidor, utom fõretal och regiſter. 238)

Förtreffeliga ſkulle vår Svenſka hiſtorias medeltid blifva upplyſd och förbåttrad, om i dagsliuſet vardt utgifvit framledna Herr Cancellie Rådets *Peringſkiölds* Bullarium Romanum, ihopaſamladt uti tre tomer in folio och inneholler åtſkillige Påfvars till Svea rike affårdada bref och ſkrifvelſer, ifrån *Agapetus* denn andra, till *Clemens* denn ſiuende, det år ifrån år 925 till år 1524: merendels efter hufvudſkrifterna affkrefna. Likaledes deſſ Opus Diplomaticum, uti tiugu tre tomer in folio, hvilket innefattar Svenſke Konungars bref ifrån *Karl Sverkerſſon*, till och med *Chriſtiern* tyrann, eller ifrån år 1165. till och med 1520.

Hårtill ſkulle ock mycket bidraga, om de giorda utdrag af några tuſende gamla perma-och ſkrefna bref, förvarada i Kongl. Antiquitets Archivum, åfven blefvo tryckta, hvilka kunde mer-

238) Herr Doctor *Olof Olofſſon Celſius* yttrar ſig uti ſinn bibliothecæ Upſalienſis hiſtoria pag 137 om denna bok ſåledes: Occurrunt in hoc chronico multa, occaſione itinerum a Vatzſtenenſibus coenobitis, variis terrarum tractibus factorum, quæ res exterorum non minus quam noſtras attingunt. Atque eſt ideo inter præcipua iſtius ævi monumenta reponendum, quod præter plurima geſta regum Sueciæ, annos etiam conſecrationis et obitus epiſcoporum veterum indicet: ut uſum inſignem prætercam, quem in genealogiis patriæ explicandis præſtat, Meſſenianas Örnevingianasque tabulas ſæpius emendando.

merkeliga förökas ifrån andra våra allmenna samt särskilta samlingar och bibliotheker.

Hvad nytta sådanne samlingar hafva med sig, har mann ögonskenligen sett af dem, hvilka redan äro upplagda af *Messenius* 239) *Hadorph* 240) *Örnhielm* 241) *Peringskiöld* 242) *Spegel* 243) *Benzelius* 244) *Nordberg* 245) *Wallin* 246) och andra flera,

Ehuru mycken flit och möda våre gamle förfäder användt att hafva i riktig och god ordning deras *Genealogier och Slägtregister*, så äro de flästa af främmande inkomne Regenter aldeles utur vägen skaffada 247) utom Biskoparnas M. *Kättil Karlsson Wases* och Doctor *Johann Brasks* samlingar giorde 1450 och 1512 248) Enn Vatzstena Abbadissa *Anna Fickes dotter Bylov*, ej mindre namnkunnig af sinn ädla ätt och börd, änn dess *Genealogie och Slägtregister.*

239) Scondia Illustrata. Theatrum Nobilitatis Svecanæ.

240) andra del till Rimchrönikorne, samt efter *S. Olofs* saga. Gamle Konungastadgar ifrån år 1280 till 1514. tryckte frammanföre Biärköa Rätten.

241) Historia ecclesiastica: att förtiga dess handskrefna samlingar uti monga och stora delar in 4to, hvilke finnas uti oftanämnda Archivum och i synnerhet dess Bullarium Romano-Sveo-Gothicum.

242) Monumenta Uplandica. Ejusdem notæ in Vitam Regis *Theoderici*.

243) Bevis till Biskops Chrönikan.

244) notæ in Diarium Vatzstenense: notæ in *Vastovii* vitem Aquiloniam. Monumenta ecclesiæ vet. SvioGotho.

245) S. *Claræ* minne.

246) Sigtuna stans et eadens. Gothländske samlingar.

247) *Erici Olai* Historia pag. 15.

248) Se *Messenii* dedication till dess Theatrum Nobilit. Suecanæ.

defs fortråffeliga lårdom 249) Början af vå
Fornålſkare giordes med enn *Archiebiſkop*, ſl
tet blifver med enn *Abbadiſſa*: hon har emell
år 1501 och 1519, ſom var deſs döds år, uppſa
enn underviſning på någon gammal ſlägt, hv
ken Herr Cancellie Rådet och Antiquarien *Joh*
Peringſkiöld upplade med ſitt företal, förſt
1718, in 4to och beſtår af 23 ſidor, utom för
tal och regiſter ſamt Riksmarſkens *Lars Sigge*
Sparres anteckning, ſom utgiör 28 ſidor.

Sluteligen anmårkes, att enn *Olaus Magn*
de Scheningia beråttas 250) orått hafva lefv
i det trettonde ſeclet, ſamt ihopaſatt S. *Ingri*
och *Mechtilds lefverne.* 251)

Philoſophie. *Philoſophien* var denn tiden, ſå hår i Sve
rike, ſom hela Europa, ſcholaſtiſk och uppfy
med ſyllogiſtiſkt gräl och Ariſtoteliſka fråg
De Svenſke, hvilke derutinnan giorde några g
da framſteg, blefvo utomlands hedrade med M
giſter titeln, ſom tog ſinn början år 1231, och
ter hemkomſten, befordrade till feta och hed
liga Pråſtelågenheter och ſchole embeten.

Sedolåra och Regerings konſt. *Prof af förfarenhet i Sedolåran* och *Regering*
Konſten finnas igen med ſtörſta nöje uti Riks-
dets och Riks Marſkalkens, *Thorkil Knutſſons K*
nunga och Höfdinga ſtyrelſe, hvilken kann med ſ
kallas ett måſterſtycke, i anſeende till deſs fö
tråffeliga inneholl, och Svenſka ſpråkets renh
Boken år ſkrefven i ſlutet af tolfhundrade ta

---

249) *Diarium Vatzſtenenſe* pag. 158.
250) *Schefferi* Svecia lit. p. 7.
251) *Benzel.* notæ in Vaſtov. pag. 63.

ll underrättelse för denn Svenske Kron-Printsen *Birger Månsson*. 252) Denn store och odödelige Konung *Gustaf Adolph*, har denna bok sielf öfverseedt, innan hon på Dess befallning vardt tryckt och upplagd år 1634, in 4to, med torftiga register af Secreteraren och Antiquarien *Johannes Thomæ Agrivilliensis Bureus*. Uti Drottning *Christinas* tid, 1650, in 12mo, och Konung *Carls* den XIs minderårighet omtryckt, år 1669, in folio, med *Joannis Schefferi* Latinska uttolkning och lärda anmärkningar, samt då varande Riks Rådets och Riks Cancellerens, Grefve *Magni Gabriel De la Gardies* merkvårdiga dedication till Kron-Printsen, sedermera Konung *Carl* den XI.

Konung *Magnus Ladulås* och Konung *Karl Knutsson* samt Riksföreståndaren *Sten Sture* denn äldre hafva efter sig lämnat det loford, att de hafva varit gode och store Stats-mån. 253)

Om deras mongkunnighet i de Lärda Språken har jag nästan ingen ting att säga, i brist af efterlämnada underrättelser; dock fruktar jag, att utom lite Grekiska och det Latinska språket, har denn intet långt sträckt sig. Uti det förra berättas Archiebiskop *Gustaf Trolle* hafva ägt enn försvarlig kunskap (denn hann sig i Cöln har förverfvat, det knapt någor Svensk för honom finnes giort hafva) som ses af hans exemplar af *Erotematicus Crysoloræ*, där hann sielf med egen hand antecknat ett och annat merkvårdigt, och, utom det, lämnat bevis, huru flitigt hann det läst: fram i *Språkunnighet.*

252) *Wilde* Sueciæ Historia pragmatica, pag. 495.
253) *Joan Schefferi* memorabilia Sueticæ gentis pag. 31. Petri *Petreji* Svenska Krönika, pag. 58.

boken har hann sielf således skrifvit sitt nam
Τρόλλε 254) Det senare var så mycket nö-
gare, och i synnerhet för Präster, hvilke
förrättade all Gudstienst, som då bestod allen
uti Latinskt messande eller siungande, fast min
delen af dem sielfva, ganska få af Lekmän, m
alsingen af Allmogen förstod, hvad som m
faselig röst och rop blef siunget 255) Bibe
fick mann ei heller se på annat språk hos dem
ra afskrifven. Deras ännu i beholl varande sk
ter intyga nogsamt deras Latin hafva varit mä
dels tämmelig slät och råt.

Konung *Karl Knutsson*, som under sina mon
åriga resor igenom Tyskland, Polen, Unge
Österrike och Italien, samt der bevistada fält
har tillika lärt sig åtskilliga språk 256) men
synnerhet Latin: under sitt siuåra vistande i D
zig, gaf hann först Konung *Johann Casimir*
ledning att låta lära sina Polackar detta spr
hvilket var dem då aldeles okunnigt 257)
tillåtes mig, *Mine Herrar!* att giöra enn li
anmärkning, som kanske förut icke är så allm
kunnig: Doctor *Johannes Loccenius*, Historiog
phus och Præses i Antiquitets Collegium, till
ger väl förenämnda berättelse sitt tilbörliga v
ord, uti tvänne de första upplagor af dess hist
S

254) *Benzelii* coll. lib. 6. cap. 16. *Rhyzelii* episcopos
tom. I. pag. 51.

255) *Rhyzelii* episcoposcopia, tom I. pag. 153.

256) *Hadorphii* Rimkrönika, tom. I. pag. 411.

257) *Messenii* theatrum nobilitatis Suecanæ pag.
Petri Dikmann om Svea och Götha Rikens härlige
hurtige tolf *Konga-karlar*. pag. 4.

Suecana 258) menn uti denn tredie, tryckt i Frankfurt och Leipzig år 1676, in 4to, år denna hedersamma omståndighet utelåmnad, hvaraf denn lårde *Thomas Crenius* 259) har tagit sig enn falsk och oriktig anledning att skrifva, det *Loccenius* detta med flit utelåmnat, sedan hann begynt att låtta det samma i tvifvelsmål: Loccenius klagar hår öfver jåmmerligen i sitt bref af år 1676 denn 10 Dec. till Riks Rådet och Riks Cancellern, Grefve *Magnus Gabriel De la Gardie*, och skrifver, att enn *afundsiuk Tysk*, ehuru hann sielf var af samma börd, hvilken öfverseendet af bokens aftryckande i Tyskland var anförtrodt, har ej allenast detta, utan ock något annat, som vore der skrifvet, till de Svenskas sanfårdiga heder, aldeles uteslutit; thy lofvar hann ock i bemålte bref, att med det första utgifva en ny och oförfalskad upplaga af denna sinn historia, menn blef derifrån hindrad genom sitt dödsfall, som skedde det fölliande året 1677. denn 27 Julii.

För Våltalighet berömmas i synnerhet, Riddaren, Riks Rådet och Riksföreståndaren *Matt Kattilmundasson* af Tre Rosor, 260) som lefde i början af det trettonhundrade talet. *Våltalighet.*

Enn Vatzstena munch *Johannes Prest*, som † 1391, har i sinn tid varit så förtråffeliga vål-

 ta-

258) Holmiæ A:o 1654 in 8vo pagg. 122. Upsaliæ anno 1662 in 8vo pagg. 154.

259) Animadversiones Philologicæ & Historicæ part. VIII. pag. 183.

260) *Scheffleri* memorabilia, pag. 179.

talig, att hann derföre är kallad vorden denn andre *Chrysostomus*. 261)

Archiebiskop *Olaus Laurentii* har kunnat så väl blanda med behagelighet sitt talande och svarande, att hann färdigare änn någon Celtisk *Alcides* eller *Hercules* vann tillika allas både ögon och öron, thy är hann ock ihugkommen med hedersnamn och titel af *Magnus Rhetor* 262)

Konung *Karl Knutssons* beröm ökes för dess härliga och vigtiga tal, det hann höll i Arboga, på Riksdagen, år 1436, om *Svea Rikets allmänneliga välfärd*. 263)

Archiebiskop *Nicolaus Ragualdi* hedrar och sitt rum ibland förenämnda herrar och männ 264)

Matthias, Canik i Linköping, som † 1352, har skrifvit enn bok *de modis loquendi*.

Bokstäfver. *Våra nu brukliga Svenska Bokstäfver* uppkommo i stället för de Latinska, af hvilka, eller denn så kallade munkestylen, de likväl äro tagna 265)

Scholar. *Scholar* vid Christendomens första början i Svea Rike hafva varit ganska få, och kann ske inga, inntill dess vissa biskopssäten blefvo i landsörterna inrättade. Oumgängeligit var det för Christna

261) *Diarium Vatzstenense*, pag 7.
262) *Schefferi* Chronicon Archiepisc. Ups. pag. 94. Denne Archibiskop M. Olaus Laurentii † 1438.
263) *Joannis Magni* Hist. Suec. pag. m. 721.
264) *Schefferi* memorabilia pag. 179.
265) *Kongl. Vitterhets* Academiens handlingar tom I. pag. 18.

na lårans utſpridelſe i landet, det några quicke "af ungdomen motte lära läſa i bok, ſkrifva "och ſiunga, hvilke med tiden och efter hand "kunde brukas till att mäſſa och giöra annan "Gudstienſt, i ſtäder och på landet, ehvar och "ſå ſnart Kyrkior och Capell kommo till att bliſ- "va bygda. 266)

Icke otroligit är det, att ju ſcholar hafva varit till i gamla Upſala, Sigtuna och Biörkö. De twå förſte ſcholar, hvilke i gamla ſkrifter i bör- jan af tolfhundrade talet nämnas, äro Upſala och Linköpings ſcholehus. År 1273, inrättade Archiebiſkop *Folko Johanſſon Ängel* enn ſtörre ſchola i Upſala, änn där förut varit hafver. Konung *Eric Läſpe* hade, med *Birger Jarls* ſam- råd, redan år 1246, för Scholemäſtare och fatti- ge Diäknar anſlagit underholl af Upſala ſtifts ſök- netionde. *Johannes titulo ſ. Petri ad vincula di- ctus Ulixbonenſis Preſbyter Sacro-ſanctæ Romanæ eccleſiæ Cardinalis*; har i Rom, år 1412, in Nov. utgifvit ett hundrade dagars aflat för de fattiga ſcholeperſoner, hvilke i Åbo ſtift och deſſ ſcho- lar gerna vele ſtudera, och icke hafva medel der- till: märkvärdigt, efter detta brefs inneholl, är det, att deſſe ſkulle underviſas in Artium Tri- vialium excercitiis, menn moſte, för nödigt un- derholl, ſamt bökers anſkaffande, dermed affſtå; hvarigenom denn Chriſtna läran ſkulle mycket lida och aftaga.

Utom ſcholar vid domkyrkior och biſkops- ſäten, ſå hade ock åtſkilliga ſtäder och cloſter ſina egna och ſärſkilta, ſom Stockholm, Vatz- ſtena

266) *Rhyzelii* Epiſcopoſc. tom I. pag. 87.

ſtena, Skeninge, Söderköping, Calmar, Visby
Eſkilſtuna, Arboga, Raumo, Nådendal, Munke
boda, Aluaſtra, Juleta, Huſaby i Dalom, Hu
ſaby v:d Skara, Gålbo vid Vågſiö och Munke
torp vid Våſterås. Vill någor påſtå, det hvarj
cloſter haft ſinn ſchola, ſå ſtiger antalet allena
af dem till ſextio fyra. 267)

Uti deſſa ſcholar föreläſtes på Latin, ſåda
denn ock var, åtſkilliga dågångſe vettenſkaper, ſo
Grammatica, Slut och våltalighets konſt, Natu
kunnighet, Matheſis och Muſic, hvarigeno
de vunno ej allenaſt denn ſkickelighet, att d
blefvo Chorales, hvilcke ſkulle holla ſongen ell
Chorhollningen, Meſſepreſter 268) Kyrkohe
dar i ſtåder 269) och på landet 270) utan oc
att de med nytta kunde reſa till utländska ſchol
och academier, i ſynnerhet till Dorſtad i Fla
dern, Ramſola i Vehrden, Cölln, Bremen, Co
vei, England, Leipzig, Prag, Tourholt, Berri
Toulouſe, Orleans, Montpellier, Paris, Boulogn
Rom och Peruſino, dåreſt de blefvo giorde ti
Magiſtrar, Baccalaurei, Doctores Theologiæ ſa
Doctores Juris & Decretorum, af hvilka hår ku
de uppråknas någre och femtio, dår ike andre r
dan på åtſkilliga ſtällen hafva giort ſig denn m
dan 271) Paris och Rom voro dock de förnäm
ſta läroſtällen, hvareſt de Svenſke ſig uppehöll
Magiſter *Andreas And*, Riks-Råd och Dom Pro
i U

267) *Johannes Sparrmann* de antiquis Collegiis et Mo
ſteriis Sveciæ, pag 2. ſeqq.

268) Altariſter.

269) Præbendati

270) Curati.

271) *Peringſkiölds* mon. Upl. *Schefferi* Chronicon Arch
piſc. *Diar. Vatzſtenenſe. Petri Svarts* Veſterås

i Upſala kôpte vid pasſ år 1290, af egna medel
"ett hus med gård och grund på ormgatan i Paris,
"och förårde det under Upſala domkyrkios för-
"valtande, för tolf fattiga Uplands ſtudenter, hvil-
"ke derute ſtudera ville: för deſſa uppſatte Ar-
"chiebiſkop *Johan* i Upſala år 1291, och ej 1207
272) tre och tiugu alfvarſamma reglor och för-
ordningar. 273) Uti Paris har ſanct *Brynolph*,
Biſkop i Skara, ſtuderat aderton år i Theologien.

S. Brita Brahe har, under ſitt viſtande i Rom, dår hon afſomnade 1373. denn 23 Julii ſiuttio åra gammal, uppbygt ett ſtort hus in cappo de Fiore, ej longt ifrån det Farneſiſka palatſet belåget, till de Svenſka ſtuderandes tienſt och pelegrimers beqvåmlighet, uppå hvilket ſedermera Påfve *Leo* denn X:de låt utthugga deſſa ord: *Domus ſ. Birgittæ de Regno Suetbiæ inſtaurata*: hvilka år 1660 med kalck blefvo öfverſtrukna och utplånada.

Om Upſala academie och desſ begynnelſe år i korthet redan förut nåmnt. Archiebiſkop *Jarlerius* förbytte år 1235, ett Collegium monachorum uti Upſala, till ett Collegium ſecularium, hvilket beſtod af enn Dom-Proſt, enn Archiedåkne och två Caniker, menn ingalunda af Profeſſorer. 274) Konung *Eric* af Pommern utvårkade ſig vål Påfvens *Martin* denn V:s frihets bref år 1418. ifrån *Academie.*

ſkops Krönika. *Sven Brings* andra del af åtſkilliga Handlingar etc. *Martinus Tolpo* de initiis Rei Literariæ in Suethia.

272) *Se Bring* cit. lib. pag 22.

273) *Peringſkiöld* mon. Upl. tom 2. pag. 139. 190.

274) *Gabr. Timoth. Lytkeman* de varia Litterarum humaniorum in Svecia fortuna. pag. LI. ſeqq.

ifrån Rom 275) att inrätta uti dessa try Nor
ska Riken enn academie eller högschola,
någon domkyrkio, och der låta giöra Docto
och Magistrar i alla vettenskaper, undantagan
Theologien; menn att denn ej skulle upprät
i Svea rike, ses deraf, att Archiebiskopen i Lund
Roskild skulle utnämna ort och ställe för den
academie, som fick samma förmoner med de
Parisiska, dock med det förord, att denn sam
innom tu år skulle vara upprättad, hvilket
kunde värckställas, af högstbemälte Konung,
dess sielfsvåldiga och Laglösa regering, hvilk
Honom vanårar inn i sieltva evigheten.

Utom de Svenske, hvilke hafva så inn-
utrikes studerat, samt giort sina namn lefvan
hos efterkommande, medelst åtskilliga samma
skrifna böcker och skrifter, kunde ock Riks
det och Lagman *Karl Karlsson* till Ulfåsa af *Hi*
hufvudslägten, Riks Rådet *Karl Ulfsson Sparre*
Tofta, Riks Rådet *Bo Jonsson Gripbufvud*,
chiebiskoparna *Hemming Sparre*, *Henricus Ca*
till Gårdzby af Stenstada och Lisa slägten, *Ol*
Laurentii Archie-Dåkn i Upsala, *Petrus He*
mingi och *Matthias*, Canik i Tiarp, med m
ga flera, namngifvas för deras lårdom och vit
het, om tiden det tillåte, menn i synnerhet
ra de hår ingalunda förglömmas, hvilke igen
grundelig och monfaldig lårdom banat sig
gen utomlands att beklåda stora och hederliga
beten. Enn Svensk, vid namn *Rigordus*, va
början af tolfhundrade talet, Konung *Ph*
denn andras i Frankrike Prest, Physicus och Ch

275) *Hvitfelds* Danska Chrönika.

nographus. Uti ſamma tidehvarf lefde *Petrus de Dacia* enn Gottlånning, academiens Rector i Paris. *Johannes Petri Stubbe*, ſom blef år 1368 Biſkop i Åbo, var fórut Rector vid ſiſtnåmnda academie. Doctor *Birgerus Magni*, enn Stockholmsbo, var Påfvens *Nicolai* denn femtes Subdiaconus, Canik i Merſeburg och Lübek, innan hann blef 1462 Biſkop i Våſterås. Doctor *Bero* eller *Biórn*, enn berómlig Mathematicus hos Keiſer *Fredric* denn IIldie, ſom † 1493. hvilket embete Doctor *Hemming Gadd* åfven vid ſamma tid fórvaltade hos Påfven *Alexander* denn VI:te.

Utaf alt detta, ſom anfórt år, kann tydeligen beviſas, om jag icke aldeles bedrager mig, att Svearike, under Påfvedómstiden, åfven alſtrat fram några rått lårda och bokſynta månn i åtſkilliga Vettenſkaper, hvilka icka lågo aldeles ſå under bånken, ſom enn och annan utan grund påſtår.

Straxt efter academiens inråttning, år 1476 i Upſala, ſå inråttades ett Boktryckeri i Stockholm år 1482 eller 1483: ett år 1490, i Vatzſtena; ett i Upſala år 1510, och ett uti Sóderkóping år 1513. *Boktryckeri.*

Denn fórſta bok, ſå mycket ſom ånnu vitterligit år, blef tryckt i Stockholm år 1483, in 4to, af 289 ſidor, utan fórſpråk och regiſter, under denna titel: *Dyalogus creaturarum optime moralizatus omni materie morali iocundo et edificativo modo applicabilis. Jncipit feliciter.* Vid ſlutet: ſes Svea Rikes vapn, 3 Kronor, ſom holles af tvånne Lejon, ófverſt bak fór vapnet framſticker ſig enn afhuggen

gen rosengren, med ennros, underst hånga 2 s
skiöldar: Uti denn högra ses en afhuggen rosengr
med 3 roser: i denn vånstra ett bomårke, hvilket
modeligen har hört Boktryckiaren till. På omsas
af dessa skiöldar, låses: pris (præsens) liber.
alogus creaturarum appellatus iocundis fabulis ple
Impressus per Johannem Snell artis impressorie
gistrum. in Stockholm inceptus et munere dei finitus
Anno Domini M. CCCC. LXXXIII. Mensis
cembris. In vigilia thome. Denna bok, som be
af 122 samtal, hvardera frámst beprydt med
tråsnitt, år ingelunda *Phædri* fabler, 276)
o

---

276) Består af 122 dialoger af fölliande inneholl.
denn första år de/Sole et luna.
2. de Saturno et nube.
3. de stella transmontana.
4. de hespero et lucifero.
5. de arcu celi et cancro.
6. de celo et terra.
7. de aere et vento.
8. de littore et mari.
9. de igne et aqua.
10. de aqua et igne.
11. de fluvio et mari.
12. de monte et valle.
13. de gemmis lapidibus preciosis.
14. de smaragdo et annulo.
15. de saphiro et aurifice.
16. de topasio precioso.
17. de carbunculo et speculo.
18. de achate et scraste.
19 de auro et plumbo.
20. de auro et argento.
21. de argento et ferro.
22. de stagno et ere.
23. de fera et clane.
24. de cacabo et cathena.
25. de herbis et arboribus.

orätt berättas i *Kongl. Vitterhets Academiens* handgar tom. I pag. 26. Denna Svenska upplaga, har mann i många år vål trott icke vara här till finnandes, utan allenast i Köpenhamn, i *Arnæ Magnæi* bibliothec, dådan hon efter dess död år

H kom-

26. de ruta et animalibus venenosis.
27. de ysopo et mercurio.
28. de abrotano et lepore.
29. de plantagine et simea.
30. de verbena et lupo.
31. de mandragora et venere.
32. de rosario et perdice.
33. de rampno et damula.
34. de mirto et muliere.
35. de cedro libani.
36. de duabus arboribus.
37. de delphino et anguilla.
38. de syrene et lubrico.
39. de vento marino guloso valde.
40. de quinque dentalibus et piscatore.
41. de lucio et basilisco.
42. de sturione qui ad mare perrexit.
43. de murenula et cocodrillo.
44. de lucio et trincha.
45. de regina et ydro.
46. de carpione et trimallo.
47. de rana et cancro.
48 de piscatore et pisciculo.
49. de aquila et auibus et leone et aliis bestiis.
50. de aquila que citavit omnes volucres.
51. de herodio et milvo.
52. de grue que volebat volare ad solem.
53. de sterla que cepit leporem.
54. de strucione et cirurgico.
55. de falcone et gallo.
56. de asture que misit ad caridrium.
57. de osmerillo et accipitre.
58. de carflancho qui voluit se regulari.
59 de upupa et papago.
60. de gallina et columba.

kommen till Danske Geheime Rådet och Ridd
r

61. de gallo et capone.
62. de fasione er pauone.
63. de coruo et ficedula.
64. de nocticorace et alauda.
65. de caudetremula et fasiano.
66. de philomena et coruo inter ceteras acces.
67. de ciconia et arundine.
68. de pigardo et alioto
69. de onocrotalo et asino.
70. de cigno et coruo.
71. de ornico et gallina
72. de qualia et alauda.
73. de ysone rapace.
74. de mergulo negligente.
75. de carduello in cauea.
76. de ibice immunda et apothecario.
77. de pellicano et solitario.
78. de turture casta.
79. de perdice fure.
80. de pica et agaziis.
81. de miluo qui recepit pullos cuiusdam cornic
82. de bubone qui voluit habere dominium alitu
83. de auibus terrenis et aquosis.
84. de rnstico et apibus.
85. de leone qui pugnat cum aquila.
86. de leone qui uxorauit duos catulos suos.
87. de grise tyranno.
88. de leopardo et unicorni que pugnabant cu
dracone.
89. de elephante qui genua non flectit.
90. de satiro qui sibi uxorem accepit.
91. de dromedario et eius cursu.
92. de leone qui edificauit cenobium.
93. de onocentauro qui fecit palacium.
94. de rinocerone qui despiciebat senem.
95. de orice vel orige que nunquam infirmabatu
96. de saginario publico.
97. de simea que scribebat libros.
98. de cameleopardulo,
99. de lauro nauta.

ren Herr *Tott* 277) menn nu finnes hon ock uti mitt lilla bokförråd, och tör vål hånda på flera ställen, så framt icke denn med mångfaldiga andra och longt nyttigare böcker år kommen i oförståndigas våldsamma hånder. Uti det Kongliga i Stockholm, samt academiernes bibliotheker i Upsala, Åbo. och Lund, saknas hon ånnu. Uti Upsala bibliothec finnes denn åldre edition, med denna titel: ***Liber qui dicitur dyalogus creaturarum moralizatus: omni materie morali iocundo et*** H 2 ***edi-***

100. de leone venatore.
101. de tragelapho architectore.
102. de bubalo caligario.
103. de iuuenco coco.
104. de capriolo ioculatore.
105. de lepore iurista.
106. de cane et lupis.
107. de lupo et azino.
108. de urso et lupo.
109. de damula et lupo.
110. de uario et squillato.
111. de equo et apro.
112. de azino et boue.
113. de hireo et veruece.
114. de panthera et porco.
115. de onagro et apro.
116. de salamandra et ydro.
117. de simia et taxo.
118. de mure et murilego.
119. de quinqne agnis et lupo.
120. de reptilibus multis.
121. de homine et muliere.
122. de uita et morte.

Ibland dessa samtal, hvilka åro uti obundit, finnes icke enn enda Phædri fabel; ty de åro alla i bundit tal sammanskrefna.

277) *Joh. Alnandri* Historia artis typographicæ in Suec a pag. 15 & 20. *Magni O. Celsii* historia bibliothecæ Regiæ Stockholmiensis pag. 9.

edificativo applicabilis. Ad calcem. Presens li dialogus creaturarum appellatus: iocundis fabulis p nus: industria et expensis Conradi de Hombroch cole colonien. inceptus et finitus est. Anno Dom 1481. Mensis Octobris die XXIV in fo 278) Uti Kongl. Antiquitets Archivum fin hon tryckt på Holländska uti Goude, in folio. Gheraert Leeu M. CD - - - - det öfriga af å talet är bårtrifvit, under titel: *Dialogus creatu rum, dat ist twisprecke der creaturum,*

Vatzstenensium literæ confraternitatis: trykt Vatzstena, år 1491. och omtryckta i Doctor *A kan Spegels* skrifteliga bevis till biskops chrönik utgiör allenast ett blad,

Vita seu legenda cum miraculis domine Kat rine, sancte memorie, filie s. Birgitte de re Suecie. Vid bokens slut läses: *impressum Holmis* tan åratal och boktryckarens namn: består af sidor, och begynnes således: *Venerabilis* et dilecta *Katharina*, nobilis Viri domini *Wlp nis Gudhmarsson* & *Birgitte* conjugis ejus, cu laudis preconiun in ecclesia, filia fuit &c. är ofelbart tryckt vid slutet af fiortonhundr talet, och omtryckt i Rom, år 1555 in 8vo, i nom *Olai Magni Gothi* försorg, i hvilken fin några små ändringar, jemte fördelning i v capitel, Förenämnda S. *Katharinas* lefverne m ste noga skillias ifrån det, som läses i *Vast* Vitis Aquilonia p. m. 111-129, med denna gynnelse: *Venerabilis a Deo dilecta Katharina tre Ulphone Viro nobili et matre Birgitta quam mnis celebrat ecclesia in hanc lucem edita est etc. e*

278) *Olai Ol. Celsii* quinque decades librorum se decimo quinto impressorum, quos possidet bibliot publica Upsaliensis. pag. 34.

Likaledes, vid ſamma tid, år utan boktryckarens namn, hemviſt och åratal utkommen enn liten bok in 4to, med denna titel: *Incipit Vita beati Brynolphi* condam Epiſcopi ſcarum. In regno Suecie cum miraculis & atteſtationibus pro ejusdem canonizatione factis

Ericus Nicolai Canik i Upſala, har på Svenſka ifrån Latin öfverſatt *Johan Gerſon om dieſulens freſtelſer*, trycht i Stockholm, år 1495. in 4to hos Johannes fabri.

Biſkopens i Strengnås, Doctor Conrad Rogges Breuiare. Strengenſe. tryckt i Stockholm år 1495. in quarto, och beſtår af 744 ſidor, utom titelblad, förenåmnde biſkops företal, calendarium et nota, quæ S. Jeronimus refert de XII. ſextis feriis, quas repperit in quibusdam literis Hebreorum etc. utgiöra tilſammans 29 ſidor. boken förvaras i Hans Konglig. Höghets, KronPrinsſens, Printz Guſtafs bibliothec. *Vid ſlutet af boken låſes*: Ad laudem et gloriam ſanctiſſime et indiuidue trinitatis. patris filii et ſpiritus ſancti beatiſſime virginis Marie matris domini noſtri iheſu chriſti. beatorum martyrum Eſkilli et Bothuidi ac omnium ſanctorum Breuiarium a nouo emendatum ac apprime correctum ſecundum morem et conſuetudinem inſignis Eccleſie Strengenſis ad inſtar correctiſſimi exemplaris diligentiſſime impreſſum feliciter finit Holmis per Johannem fabri Anno ſalutis Milleſimo quadringenteſimo nonageſimo quinto. XV. Kalendis Auguſti.

Arcbiebiſkopens i Upſala, M. Jacobi Ulphonis (Ornefot) Breuiarium Uſalenſe, tryckt i Stockholm åt 1496 in 8vo. majori. *vid ſlutet låſes :* Ad laudem et gloriam ſumme et indiuidue trinitatis. patris. filii. et ſpiritus ſancti. beatiſſime virginis

nis Marie matris domini nostri ihesu christi in
merate beatorumque Laurentii Erici et Henr
martyrum. nec non et omnium regni Suecie gl
riosorum patronorum ac omnium sanctorum a
que ob salutem omnium fidelium viuorum
defunctorum. Breuiarium secundum ritum
morem insignis ecclesie Upsalensis regni pren
minati diligentissime impressum finit feliciter. A
sumptum vt perficeretur per prudentem viru
pie memorie Johannem fabri impressorem H
mensem. consummatumque ibidem per mag
stros impressorie artis sollicitante eiusdem Joha
nis prefati vxore relicta fide digna anna. An
domini MCDXCVI.pridie kalendas Octobris. Fi
nes i Ko-gl. academiens bibliothec i Upsala.

Magister Alanus de Rupe sponsus novell
beatissime virginis *Marie*. Doctor Sacre The
logie deuotissimus. Ordinis fratrum predicat
de immensa et ineffabili dignitate & utilita
psalterii precelse et intemerate semper virgi
Marie. *Vid slutet läses:* materia quedam brev
sed deuota de psalterio - - - finit feliciter An
domini MCCCCXCVIII in vigilia annunciati
nis gloriose virginis Marie. Impressa (ac be
correcta) in christianissimo regno Swecie. Bo
tryckarens namn och boställe äro ej utsatta.

Psalterium David bene correctum cum A
tiphonis et Ymnis in debitis locis Et quibusda
tytulis. In quibus continetur singulorum ps
morum sensus. Sine quibus psalmi qui obsc
ri sunt faciliter intelligi non possunt. et cum qu
bus cito legentibus patefiunt. Item Augustin
de laude psalmorum et de virtute eorunde
cujus virtutis sint Et quomodo eis homo vti d
beat in omni euentu In prosperis et aduersis. In

pre

preſſum Upſalie In domo Venerabilis patris domini Doctoris Raualdi Archidiachoni ibidem per Paulum grijs anno domini M.D.X. In octaua viſitationis Marie. Soli deo Laus et gloria per infinita ſeculorum ſecula. *Vid ſlutetet låſes*: Explicit pſalterium Dauiticum bene correctum, Cum annotatione ad quemlibet pſalmum qua intentione ſit pſalmus ipſe legendus et qualiter exponendus. Impreſſum Upſalie anno ſalutis MDX. Reuerendiſſimo in Chriſto patre ac domino domino Jacobo Regni Suecie primatum et Upſalenſis eccleſie preſulatum feliciter gubernante Cum priuilegijs. *Boken år ſålunda icke på Svenſka* 279) *utan på Latin* tryckt in 4to, af 238 ſidor och finnes i Hans Kongl. Høghets, Kron-Printzſens, Printz *Guſtafs* blibliothec ſamt i Antiquitets Archivum.

Literæ confraternitatis hoſpitalis S. Spiritus, extra oppidum Sudercopenſe. tryckt i Söderköping år 1511. Omtryckta år 1516 och 1716. 280)

Johan Gerſons ars moriendi, ifrån Latin på Svenſka öfverſatt af nysſnåmnde Ericus Nicolai, under titel. Lårdom huru mann ſkall låra dö till Siålenne ſalicthet. tryckt i Upſala, år 1514, hos Pawel grijs, Boktryckare och Borghare dher ſammaſtådes.

Doctrinalis expoſitio Magiſtri Johannis Gerſon Cancellarii Pariſienſis ſuper ſeptem *pſalmos poenitentiales*: i ſtålle för titelblad, ſtår S. Maria, med långt utſlagit hår etc. hollande denn nyfödda Frelſaren på armen. *Vid ſlutet låſes:* Explicit deuotiſ-

H 5

279) *Schefferi* Sueeia Literata pag. 17.
280) *Spegels* Bevis hörande till Biſkops Chrönikan pag. 98 & 99.

tiſſima ſuper ſeptem Salmos expoſitio preclari
mi Doctoris Johannis gerſon cancellarii Par
enſis. Cum ſumma diligentia viſa & corre
ut ſupra In principio hujus opuſculi in pri
prologo eſt declaratum. Impreſſa Upſalie an
domini M. D. X V. finita feria quarta ante feſt
Luce Evangeliſte. *innemot ſlutet af prologus, lå*
Upſalie per prouidum virum Paulum grijs civ
ibidem. In arte impreſſoria optime expert
cum magna diligentia ſunt impreſſi. Denna b
ſom är tryckt in 4to och beſtår af 87 ſidor, f
varas i Hans Kongl. Höghets, KronPrintze
Printz *Guſtafs* bibliothec.

*Berättelſe om Cardinalen Manfredus P
vens 'Honorii Frände: vid ſlutet låſes*: Impreſſum U
ſalie per Paulum Grijs in 4to.

Berättelſe om Maria och ſ. Anna, tryckt i U
ſala år 1515 in 4to. vid ſlutet af boken låſes:

Thenne bok haffwir tryckat pawel grijs
Sancte Anne till heder loff och prijs
Okſå Marie ok Jheſu chriſt
Att de wille kundgöre os thet viſt
Hwat wi ſkulle tala eller göre
Thet himmelrike ſkal os till höre
Ho ſom tiån ſancte Anne med ymnikt bö
Thet ſeger jak eder oppa min tro
I himmelriki fanger han fwlgod lön
Ok löffwe ſiden bada glad och tro.

Ex Upſalia anno domini MDXV die M
tis infra Octavas ſanctiſſime Anne.

Magiſter *Magnus Ingemari*, har uti Upſala
1519 utgifvit in 4to, enn bok, ſom beſtår af
ſidor och finnes i nysſnåmnde Hans Kongl. Hö
hets, KronPrintzens, Printz *Guſtafs* biblioth
med denna titel: *Compoſita verborum*. ex diue
antiquiſſimis libris alme ſcole Upſalenſis ad i

peritorum nouellorum ac prouectorum in hijs diligenter studere volentium scolarium eruditionem. latinitatisque copiosam fructuosam inusitate emendationem acquirentes. atque eorundem in eisdem profectum non modicum ymmo maximum et per necessarium sibi vendicando. per venerabilem virum Magistrum Magnum Ingemari rectorem scolarium nec non canonicum Upsalensis et Arosiensis ecclesiarum in unum collecta. et Paulo grijs ad imprimendum singulariter ac fideliter tradita. *vid bokens slut låses*: Composita verborum secundum seriem primorum Grammaticorum congesta Expliciunt Anno ab incarnatione verbi vnigeniti Millesimo quingentesimo decimo nono Ipsa die Jouis octaua Mensis Aprilis. 281)

Si detta, *Mine Herrar*, år altsammans af det jag inn till denna dag har sedt, eller öfverkomma kunnat, af tryckta böcker och skrifter i Svearike, ifrån år 1483, till och med år 1519.

Uti closter och domkyrkior hafva ock i denna tiden varit uppråttada ansenliga *Bibliothekter*, som i Stockholm 282) Gråmunkaholm 283) Upsala *Bibliotheker.*

---

281) denne lårde mann har till denna dag, så till des utgifna skrifter, samt beklådda heders åmbeten, varit aldeles bortglömd. Uti *Schefferi* Suecia Literata nåmnes hann intet, och uti Herr CancellieRådets *Peringskiölds* förteckning på Canikerne, och Scholastici i Upsala. Monum Upl. tom. 2. samt *Laur. Wicander Arosia*, pars posterior pag. 101 seq. gås hann med stillatigande förbi.

282) *And. Norrelii* Stricturæ in bibliothecæ Upsalensis historiam pag. 26.

283) *Magni O. Celsii* historia bibliothecæ regiæ Stockmensis pag. 27. *Joh. Peſſiethbs* Gråmunkaholm till forna och senare tider uti fyra flockar beskådad, andra flockens 6. cap. MSS.

ſala domkyrkio 284) Sigtuna 285) Aluaſtra 286) Vatzſtena 387) Varnhem 288) Åbo 289) och Roma cloſter vid Vilby, hvareſt varit ett förråd af 2000 uråldriga handſkrifna böcker, förutan ett ſtort antal nyare 290) Utom ſådana allmånna bibliotheker ſå funnos ock dylika hos enſkylda perſoner, ſom hos biſkopen i Våſterås, *Birger Månſſon*, hvars efterlåmnade bokſamling. år 1465, inlöſtes af Upſala domkyrkio. 291)

Att ſå litet år öfrigit af alt det, ſom hår ſkrifvit var, under Hedendoms och Påfvedöms tiden, har mann förſt att tacka *Odin* före, hvilken giorde all ſinn flit, att förſtöra alt, hvad hann hår fannt, ſom kunde upplyſa de förra tider, och rörde detta Landets Innebyggare och Regenter 292) och ſedermera *Runornas* afläggande, då ock de hitſkickade munchar förſtörde och uppbrånde alt, hvad de öfverkomma kunde af det, ſom med runor var ſkrifvit, under denn heliga tåckmantel, att de ej kunde annat innehålla, ånn afguderi, vidſkepelſer och truldom. 293)

De

284) *Norrelius* cit. lib. pag 27-35.

285) *Georgii Wallius* Sigtuna ſtans & cadens pag. 319. ſeqq.

286) *Pet. Ekerman* de Aluaſtra in O-Gothia monaſterio pag. 28.

287) *Norrelius* cit. lib. p. 26.

288) *Johannes Meſſenius* in dedicatione tom. 15. Scondiæ Illuſtr. ad Regem *Guſtavum Adolphum*

289) *Carl Fridr. Mennander* om bokhandelen i Svearike pag. 6.

290) *Gegorg Wallius* Gotklåndſke Samlingar. pag. 48.

291) Se mina anmårkningar till *Petri Swarts* hiſtoria om Våſterås biſkopar. pag. 73.

292) *Torſæi* Series Dynaſtarum et Regum Daniæ pag 100.

293) Se Hans Excellences, RiksRådets, Riddarens och Commandeurens af Kongl. Maj:ts Orden, Herr Grefve

De Danske hafve ej heller försummat tid och
llfälle, att visa sinn oförtrutna tienstfärdig-
et. 294) Deras Konung *Måns Nilsson* förde
ied sig härifrån åtskilligt 295) Dana Konung
Valdemar uppbrände vid pass år 1360, alla de
andlingar, hvilcke angingo Skåne 296) Monga
rifter och documenter äro förr, under och ef-
r denn olyckeliga *Unions tiden* utskickada 297)
rottning *Margaretha* borttog utur riksens giöm-
or de äldsta handligar, bref och förbund med
g till Dannemark 298) Konung *Eric* af Po-
ern bortförde all rikets ingiäld, bref, och pri-
legier 299) Konung *Christiern* hin omilde upp-
kte i alla vrår och vinklar alt, hvad hans före-
ådare ei kunnat öfverkomma, och det till Bra-
nd och Antverpen utskickade, då hann utur
ket afvek. Till dessa böckers och skrifters i-
ensökande och inlösande, på sistnämnda ställen,
ickades Hoff-Cancelleren *Nils Tungel* ut, försedd
o0) med instruction och penningar, samt seder-
era, Öfver-Ceremoniemästaren, *Johan Gabriel*
parfvenfelt. *Påf-*

Gustaf Bondes inträdes tal, om Vettenskapernes fort-
planting pag. 27. Detta grundlärda tal, är af Kyrkio-
herden, M. *Carl Ernst Klein*, uti tredie delen af dess
Stockholmisches magazin pag. 139 seqq. på Tyska öf-
versatt, med kårta anmerkningar.

294) *Messenii* företal till de twå sinä gamble Sveriges och
Göthes Chrönikor.

295) *Saxo Gram.* pag. 236.

296) *Erpoldi Lindenbruch* historia Daniæ Regum p.
m. 428

297) *Messenii* gensvar emot *Petrus Parvus Rosenfon-
tanus* pag. 107

298) *Messenii* Scondia Illustr. tom. 12. pag. 219.

299) *Hadorphs* andra del hörande till Rimchrönikan, p. 79.

300) Se 1663. års Registratur d. 19 och 25 Dec. pag. 855
932. och 962.

Påfvar 301) hafva och ei litet hårtill bid
git igenom deras hitſkickada Romerſka gråſh
por, eller aflatskråmare. *Paulus* denn andre
ſkickade enn dylik vid namn *Martinus a Freg
no*, ſom på det følliande året ei allenaſt upp
barligen førde utur riket denn ſamlada ſkatt
till krigets utførande emot Turken, utan
hemligen utſkickade åtſkilliga bøcker, hvi
våre Gøtar efter Roms intagande med ſig å
ført. 302) De ſedermera hitkomne aflatskrå
re, ſom *Bartholomeus de Camerino*: under h
aflatskråmeri, utgifvit år 1484, finnes deſſ ſigill
tryckt i enn tråkupa, det jag å intet åldre b
har varſe blifvit. *Raymundus Pyranuer*, *Ant
us de Maſt*, *Johannes Spelmgius*, *Izardus Gra
och *Johannes Arcimboldus* hafva borttagit alt, h
de kunnat. Påfve *Leo* denn X:de, hv
ken af førſeende *Meſſenius* kallar *Gregorius* de
X:de 303) gaf uti ett bref ifrån Rom af denn
Sept. 1515, Konungarne i Svearike och D
mark, tillkånna, det hann utſkickat enn c
ifrån Lüttig, nåmnd *M. Johannes Heitmers
Zonulben* 304) att beſe alla bibliotheker i d
try Nordiſka riken, och dådan uttaga allahan
Grekiſka och Latinſka bøcker, hvilka bem
Påfve ſkrifver ſig villia låta trycka, till bokl
konſternas befråmiande, och de ſtuderan
n

---

301) *Georgii Wallins* Parentalia in obitum Joh. G
Sparſvenfeldii pag. 27. Inſtruction för Sparſvenfel
år 1688. den 3. Auguſt.

302) *Meſſenii* Chronicon Epiſc. pag. 121. Meſſenii Sc
Illuſtrata tom. 15. pag. 82.

303) *Meſſenii* Scondia Illuſtr. tom. 15. pap. 95.

304) Kallas orått cit. lib. et pag. *Joannes Hyemer

ytta: menn monne hann icke under detta besök
llika utgallrat våre Svenskas böcker och skrif-
r? 305)

Ännu vidare, *med de uti det niönde seclet
tedde utflyttningar* ifrån dessa Nordiska länder
ll Island, utfölgde monga skrifter och han-
lingar. Vår store Skalld och trovärdige Sagoskrif-
are *Sturluson*, som här med stor flit i det 12te
ch 13de seclet uppspanat mongå märkeliga ef-
rdömen, samt gamla Skallder och Sagor, har ta-
it dem med sig till Island. 306)

Olycka har och varit, att i de äldre tider, inn
ll Konung *Gustafs* denn förstas tid, *Riksens Can-
llie* ej var på något vist stålle inrättadt, utan bo-
ytte med herrar Cancellererne, hvilke måsta-
els voro af det andeliga ståndet, till deras
emvister och boställen, i Linköping, Åbo,
trengnås, Vesterås, Upsala, Stockholm &c. där-
f kommer att så monga angelägna skrifter åro
els aldeles bortkomna, dels ännu undangiöm-
a, hvilka mann då och då, som förlorada Sy-
illæ blader, kann öfverkomma. Denna olycka
r ock ganska ofta ökad igenom monga vådel-
ar, hvilke hafva våra städer, menn i synnerhet
tockholm åtskilliga gånger öfvergått 307)

Uppå sitt eget Fädernesland, hafva *Joannes
Magnus* 308) och *Olaus Magnus*, Archiebiskopar
ch bröder, Doctor *Johan Braske* i Linköping,
ch Archiebiskop *Abrahamus Andreæ Angerman-
nus*

305) *Messenii* Scond. Illustr: tom. 15. pag. 95.
306) *Peringskiölds* förctal till Heims Kringla.
307) *Rhyzelii* Brontologia i *Rüdlings* i flor stående Stock-
holm. *Peter Gröndahl* om brandskador i Stockholms
stad.
308) *Conr. Sam. Schurtzfleischii* Res SueoGothicæ.
editæ witteberga anno 1672 in 4to

nus, såsom misſnögde. medelſt dylika bö
och ſkrifters utſändande velat otidigt ntlöfva
hämnd: Sant året, att mann håraf har nog
bar förluſt.

Vår *Nordiſka Pallas*, dènn makalöſa D
ning *Chriſtina*, gås med vördnad hår förbi: n
ingalunda deſs trolöſe Bibliothecarius, och
ſkiåmde bokjude *Iſac Voſſius* 309) ſom
mongfaldigt, och oloſligit ſått, utur vågen ſka
de ſålſyndeſta både tryckta, och otryckta bö
310).

Mine Herrar, om de Lårda Vettenſka
nes öden och tilſtånd i Svea Rike, under He
domen och Påfvedömet, vare detta i kårtl

TALT.

SV

309) Memoires concernant *Chriſtine* reine de Sued
Mr. J. *Arckenholtz* tom. I. pag. 270.

310) *Magni O. Celſii* hiſtoria bibliothecæ Regiæ
holmenſis pag. 170.

* * *

I briſt af ſtyl utaf de gamlas abbreviationer eller
dragna ord, brukada till enn del i S. *Britas Reve*
ner, ſamt *Breviarier och Miſſaler* etc. har man
varit nödſakad, att utſkrifva orden, ſom nu bru
år: menn dock till den vettgiriga Låſarens nöje,
ken, torde hända, ſällan eller aldrig har ſett deſſa b
ſå har mann låtit ſticka i koppar enn del af deſſa
ſkapeliga abbreviaturer, hvilka antingen vid före
da böckers titel, början, eller ſlut förekomm

SVAR

Gifvit på

KONGL. VETENSK. ACADEMIENS

Vågnar

AF

DESS SECRETERARE

PEHR WARGENTIN.

MIN HERRE!

Förstånd, Vett, Snille och Sedighet äro icke inskränkte inom vissa Folk, Tider och Luft-strek: de finnas allestädes, där tilfälle gifves at upodla förnufts gåfvorna.

Tilfället består ej endast i värkelig undervisning och et väl inrättat upfostrings

vårk: det ſamma vinnes ofta genom ſjelfva lefnads ſättet.

Där månniſkiorne lefva mycket inſtängde inom ſig ſjelfva, äro nögde med knappa lifs-uppehället och finna det utan ſärdeles möda; hvad är, ſom kunde upblåſa den gniſta hos dem ligger förborgad, hvilken en oſs medfödd trögbet ſå gerna vil qvåſva?

Däremot, när nöden tvingar dem at mer ſkärpa förſtånd och eftertanka, eller når vana och någon yppighet infördt en mera lefvande rörelſe; utvikla ſig Snillegåfvorna likaſom af ſig ſjelfva. Huru hade elieſt de förſte för vett berömde Folkſlag där til kommit?

Sådant lefnads-ſätt, ſom våre Förfäder fördt, kunde ej falla på et dumt Folk. Deras ſtändiga Härnads-färder fordrad ju mycken munterhet, ſom är förſta ſteget til Vett. De kunde ju icke flyta omkring alla haf, utan at ega en hop kunſkaper, Konſter och Slögder, ſom äro Snille-foſter. Deſſe Vidfaringar hade tilfälle, at på deras reſor ſe och förfara mycket, ſå i Naturen, ſom i Konſter och Seder. Ibland bytet ſom de gjorde, var altid något, ſom underhöll deras upmärk-

ſam-

samhet. De hemförde fångar ifrå många länder, af hvilka altid något var at lära.

Vi böre därföre åtminstone göra dem samma rätt, som deras egne Fiender gjordt, hvilke beskrifvit dem såsom et hårdt, men icke vildt och ohöfsadt; såsom et, om icke vittert, dock i många idrotter öfvadt och förståndigt Folk-slag.

Så säfängt det vore, at tillåga dem större låford, än dem tilkommer; så billigt är däremot, at vi, Deras efterkommande, söke försvara Deras frägd och välförtjänta heder.

Det gören J, Min Herre, som med så berömlig flit uplifven och ifrån glömska förvaren forna Svears namn och förtjänster. Huru mycket mörker hafven J icke fördrifvit utur våra så långe missvårdade Forn-handlingar? Huru många stora Män hafven J icke upställdt ofs til eftersyn? Huru mycket hafva icke Edra arbeten uplyst, förmerat och rättat Svenska Lärdoms-Historien? Det prof J därpå i dag aflagt, kunde ensamt bedra en annan.

Då jag, på Kongl. Vetenskaps Academiens befallning har den äran at betyga Dess synnerliga nöje öfver alla Edra vit-

tra

tra arbeten, öfver Edert förda Præsidium, och öfver Edert til slut hållna Tal; kan jag ej underlåta, at på dess vägnar anhålla, det behagade Eder, Min Herre, framdeles fullfölja detta påbegynta nyttiga ämne, och til närvarande tid utföra Svenska Lärdomens och Vitterhetens öden. J hafven därtil sådana samlingar, hvilka ingen annan lätteligen kan förskaffa sig, och som ingalunda böra förloras. Kongl. Academien känner Eder outtröttliga flit, och önskar Eder en däremot svarande helsa och lyckelig lifstid.

a .am. ā . a

bt̄e *beate*. b

xp̄o *Christ*

dēn *densen*

dn̄s

eccl'e *eccle*

epl'

gen̄ *gen*

ibi

Kl'

lei

m9

BREF,

INNEHÅLLANDE

BIHANG

TILL ETT NYLIGEN UTKOMMET

TAL,

OM

DE LÅRDA WETENSKAPERS TILLSTÅND I SWEA RIKE UNDER HEDENDOMS- OCH PÅWEDÖMES-TIDEN.

UPSALA,
TRYCKT I KONGL. ACAD. TRYCKERIET.
1759.

Till Läsaren.

Eburuvål then min Vån, som följande bref skrifvet, förbudet mig, att visa thet för någon, ån mindre lemna thet att tryckas; förliter jag mig dock så alldeles på samme min Våns godhet, att jag vågar meddela thet åt Allmånheten, som med nöje lårer se, att i våre Provincier Folk vistas, som ålska Vetenskaper, och med eftertanka låsa våra gamla Handlingar. Jag vill önska, att thetta steget ej afhåller förberörde min Vån, ifrån att sånda mig thet andra lofvade Brefvet: hvilket jag så mycket mer åstundar, som han ther lofvar anmårkningar af mera vigt, ån the nårvarande.

L. Q.

MIN HERRE.

Jag aflägger hos min Herre oändelig tacksägelse för thet mig öfversände Herr *Cancellie*-Rådet och Riddaren v. STIERNMANS *Tal om Vetenskapernes Öden i Svea-Rike.* Jag har thet med ganska mycken fägnad igenomläsfet, och så theri som i alla andra thenna vårda Mannens skrifter igenfinner mycken samling och oförtruten flit. När jag thetta sagt, hoppas jag, att hafva fullgjort then skylldighet min Herre mig velat ålägga, att lemna mitt omdöme om förenämda skrift: ty att annars föllja alla hans vidsträckta spörr, skulle falla mig här på Landsbygden förivårt, ther jag ej har tillgång till något annat bokförråd än mitt eget, och ej närmare till någon stad än 10 mil. Men imedlertid på thet min Herre må se, att jag nyttjat min Herres skenck, vill jag nämna några ställen, hvilka jag trott behöfva någon ändring: men thet med oryggeligt förord, att min Herre behåller them för sig ensam: ty skulle *Auctoren* komma öfver them, torde han ther med vara mindre nögd, ehuru jag hos Honom

kånner så mycken kårlek till sanning, att Han then ålskar framför sine egna tankar.

Tå thet talas p. 12. om *Chemien* under Hedendomen, består alltsammans af en klar misstagning. *Auctor* såger, att *Chemien* fordom kallats *Seid*, och tå af qvinnor skötts åfven som vårt nu lyckligen aflagda brånvin-brånnande. Men Min Herre tåckes låta mig berätta, att *Seid* var en af the gamlas ärgesta trolldoms konster, som med ett slags sjudande öfvades: hvadan år, att *Seidmadur* öfver allt i våra sagor såttes för Trollkarl, *Seida*, för trolla. Se VERELII *Index.* Thet förra ordet visar åfven, att thenna konsten ej blott af qvinnor idkades. Uti *Edda* förekommer ett ställe, therest beråttas om Gudarnas Gåstebod hos ÆGI, och hvad ther förelupet, samt huru ODEN LOKI och HÆNIR funne en Oxehjord, af hvilken the togo ett nöt, och thermed lagade till *Seids*, men att samma *Seid* them ej lyckas ville; till hvilken håndelse the åndteligen funno orsaken vara, att ett troll i örns hamn flög öfver rummet. ODIN, LOKI *oc* HÆNIR *foro um fiell, fundo auxna flock: taka eitt nautid og snua til* Seidis. *Rudu tvisvar* Seidin, *og var eigi* Sodid. *þa sa þeir Örn yfir Sier, og lest han valda ad eigi var* Sodid. &c. Min Herre ser tå, att *Seid* var en af the gamlas Svartkonster, hvilka öfvades i the samman-

kom-

komster, som kallades *Sudnautar*, om hvilka talas vid slutet af berättelsen om *Gottlands* uppfinnelse, ther likvål orätt tryckt finnes *Sudnaucar*. *Naut* betyder en *Cammerad*, theraf vi hafve *Farnóte*, *Riddarenotar*, m. m. Min Herre täckes, vid tillfälle fråga våra nu lefvande *Chymici*, om the villja heta, vara åmbets-bröder med the gamlas *Seidmæn*.

Som jag föresatt mig, att i thetta mitt bref icke följa någon ordning, utan låta pennan leda mig till thet åmne, som först förekommer; så vill jag berätta min Herre, att jag år förvissad, thet vår *Auctor* gör våra Landsmån orätt, tå han tror, att uti medeltiden inga andra Låkare funnets ån *Landstrykande quacksalfvare* och *signare* (p. 65.). Jag ser, att Han stödjer sig uppå Biskop PEDER MÅNSSONS företal till then af Honom öfversatte låkareboken: men jag fruktar, att uti thennes utlåtelser varet mycken *Rhetorique*, som jag ock tilltror mig, att bevisa, thet vårt Fädernes Land i alla tider haft på sitt sått bepröfvade Låkare. Till bevis vill jag anföra, att våre Gamle Lagar utsåtta, hvad en Låkare skulle få i betalning eller låkesgåf. Vestgötha lagen *Saram*. m. v. c. 3. stadgar, att en Feltsker för en sårad trål skulle få tre eller ock högst fyra öre. Min Herre bör ej af thenna lindriga arfvo-

 des

des lönen döma något till åmbetets förklening, utan snarare komma ihog, att fyra öre then tiden var en gilder oxes vårde. Se Råtl. B. c. 8. §. 4. En mårkelig stadga finne vi ock i Uplands L. Manh. B. c. 27. utaf hvilken vi aftage, att låkare varet flere till antalet i hvarje ort, och att man fordrat mer ån signeri af them, som thenna konsten idkade. Orden lyda så: *Nu hafver madher annan Saran giört, tha a han hanum* lagha låkir *fa. Han a biudha hanum threa* laga låkira. *Thet år lagha låkir helt hafver järnhugget sar, benbrut i sarum, hulsari, afhugg, giönumlaght sar ok under tvar.* Vi se hår, att når man sårat en annan, var man skylldig, att lemna honom i val tre bepröfvade Feltskårare, och som hunnet så långt, att the tillförene låkt afhugg och genomlagde sår, thet år the som gått tvårt igenom en månniska, eller som thet heter i *Vestg.L.* c. l. c. 1. *gulsæ mælli.* Theras verktyg uppråknas uti nåst föregående balk. c. 1. *spik spiår ok lin &c.* Uti K. CHRISTOPHERS tid voro redan *Archiatrer* vid Konungens Hof, såsom uti formelig bestållning stadde. Man låser i Kon. B. St. L. c. 19. att tå allmånna *Contributioner* ålades, voro therifrån inge undantagne utom Myntmåstaren, Konungs Låkaren och Konungs Stekaren. Sådane Hof-*medici* finner jag redan under Folkun-

ga

ga Åttens regering hafva varet vedertagne. Om Hertig ERIK vet jag åtminstone vara berättadt, att når han var i felttog till Norrige, hade han sin egen *Medicus* med sig. Se Rim Kr. p. 104.

Tå vart Hertugen illa till råka
Tho hade han med sig en låka
Then honom halp för dödelig sot,
Ok gaf honom thet honom gjorde godt.

Under K. ERIKS tid af *Pomeren* finner jag ock, att *Medicinen* hår i Sverige måtte hafva varet i sin fulla aktning. Om ARON eller ARNOLD CLEMENTSON, hvilken Konungen intrångde till *Upsala* Ärche-Biskops stol, låse vi i vår Rimkrönika, att tå han blef oförmodeligen sjuk, sändes efter många *dyra måstare* thet år stora *Doctorer*, som honom bota skulle.

Till Arnön the Han åter forde,
Epter dyre Måstare han sporde
The måtte Honom intet hiälpa:
Gud och S. ERICH ville honom stjälpa:

Af allt thetta se vi, att ej allenast låkare, utan berömlige låkare fordom varet i Svea Rike, och the icke få till antalet. Jag kan altså icke anse Biskop PEDER MÅNSONS ord annorlunda ån som ett skåmt, eller att han höllt ingen för att med råtta båra namn af *Medicus*, som ej kunde så mycket i *Medicin*, som then *Auctor*, han föresatte sig, att

på Svenſka affſätta. Jag är glad, att få gifva Eder, Min Herre, thenna efterrättelſen, helſt ſom J på allt för många ſtällen finnen af främmande och inhemſka berättadt, att våre Förfäder platt å ſido ſatt all omſorg för *Medicin.* Then af vår Hiſtorie väl förtjänte mannen och tillika erfarne *Juriſten* JO. LOCCENIUS ſkrifver, om våra forna tider framför ſina *Antiquitates Sviogoth.*

Cauſidicos paucos, Medicos Sviogothia paucos
Regna ferunt: recte hæc ergo valere puta.

REENHIELM i ſina anmärkningar till THORSTEN VIKINGSSONS Saga c. 13 anför af en Franſk *hiſtorie* ſkrifvare att i K. CARL IX tid vid Kongl. Hofvet ej vore twå *Medici* eller *Apothekare.* Men främmande *Scribenter* äfven ſå väl ſom *Skalder* älſka ofta att göra berättelſer för infäll-ſkull. Af ſådan art håller jag thet, ſom jag en ſtäds läſt hos *Chevalier* LE TEMPLE, hvilken tå han anför hvarjehanda tjänande till ſkäl, hvarföre våre Göther i forna tider kunde göra Härferder med flera 100,000 man tillika, nu till *Italien,* nu till *Spanien &c.* tå the i vår tid ej utan att blotta ſig kunna komma ut med långt mindre antal; ſvarar, att man fåfängt anför *polygamien* och andra thylika ſkäl, utan kunde man finna rätta orſaken allenaſt theri, att andre

folk-

folkſlag tå hade Låkare, och vi inga. Se åfven *Reduction du Spectateur Anglois. Tom. I. p. 67.* Uti føregående har jag genomlupet åtſkilliga tidehvarf i medelåldren. Om man nu før otvifvelaktigt med vår *Auctor* antager, att *Veſtgøtbe* lagen, ſom i ERIK LÅSPES tid år utkommen, af Hedna Lagyrkaren LUMBER år førſt ſamlad, och att *Uplands* Lagen af WIGER SPAS flockar år ſammandragen; gå vi med *Medicinens* ålder tåmmeligen långt tillbaka: att førtiga, thet STURLESON i ſin *Edda* nåmner en EYR, ſom varet ODINS Hof-*Medicus*: *Låknir med Aſanum.* Jag menar mig alltſå, hafva intygat, att Låkare-konſtens drift hår i Sverige med ju ſå ſtor om icke ſtørre viſshet kan *documenteras*, ſom någon annan vetenſkap, hvilken af *Auctor* omrøres.

Vår *Auctor* råttar CRENIUS, (p. 105.) ſom tror, att LOCCENIUS funnet, ſig hafva felat, tå han beråttar, att K. CARL KNUTSON varet under ſin bortovaro i *Danzig* orſaken thertill, att *Polakarne* ſå allmånt lagt ſig uppå thet *Latin*ſka ſpråket, och att bemålte LOCCENIUS therføre uteſlutet thenna beråttelſe i then ſidſta i Tyſkland trykte Upplagan af Sin *Hiſtoria.* *Auctor* beviſar tydeligen, att ſådant ſkedt emot LOCCENII mening och vetenſkap: men thet allt

oaktadt tyckes mig CRENIUS hafva långt båttre ſak, ån vår *Auctor:* ty therpå ligger főga magt, huru vida LOCCENIUS varet nógd med thenna åndringen, men thet år mera vårdt, att veta, om ſaken ſig få fórhåller, ſom han ſkrifver. Thet år harmligt, att ſe en *Hiſtoricus* berätta ſig en hop ſaker och *anecdoter*, utan att nåmna ſin ſagesman, eller gifva bevis på hvad, ſom han anfőr. När ock thet ej ſker, bőr han főrlåta mig, om jag ſåtter lika mycket tro till hans ord, ſom till WILKINA Sagan, THORSTEN WIKINGSONS eller then lumpneſta ibland alla ſlagdångor, ALEX. MAGNI på Svenſka rim ſkrefna Hiſtorie, then vår *Auctor* helt ófőrſkyllt kallar *vård att låſas.* The borde ſtå till råtta infőr *Reip. Litterariæ* Domſtol, ſom våga fram en hop ſaker, och them med viſshet utgifva, ſom the likvål bőra veta, icke vara nog beviſta, och ſom oftaſt icke en gång åro troliga. Min Herre fórlåter mig en *digreſſion*, then vål hår ej hafver ſå egenteligt rum, men ſom dock uti en ſå fri ſkrifart, ſom bref vånner emellan tillåter, torde kunna vinna enſkyllan. Jag ſåger, att the *Hiſtorici* handla mer ån illa, ſom gőra beråttelſer i vådret, och utan att nåmna theras ſkål eller ſagesman: *Hiſtorien* blifver therigenom ſå fórkrånkt, att man på ſlutet ej vet, hvarvid man ſkall hålla ſig. Vår

Au-

Auctor till exempel ſäger p. 102. med all then ſäkerhet, ſom en *Altonaiſk* Avisſkrifvare kan berätta bröllops omſtändigheterna af ett alldrig påtänkt giftermål, att THORKIL KNUTSON ſammanſkrifvit vår vackra *Konunga och Höfdinga Styrelſe*: och vet äfven, att then varet ämnad till underrättelſe för *Kron-Prinſen* BIRGER. Man ſkulle tro, att vår *Auctor* måtte ega ett egenhändigt *Exemplar* af ſamma bok, eller något annat ovederſägeligt jämtida bevis om att ſaken ſig ſå förhåller. Ty om BURÆUS ſå giſſat, om någon annan varet af ſamma tancka, betyder intet, när the ej uppgifva ſina bevis. Slutſatſen är ſådan: Skrifarten viſar, att boken är ſkrefven omkring *Seculum* XIV: tå lefde THORKIL KNUTSON, Kongl. Barnens Förmyndare, en vis och klok man: alltſå måſte han hafva ſkrifvet thenna boken. En annan *Auctor* torde framdeles komma, och veta, att berätta, thet vår hedervärde THORKIL KNUTSON ſkref then ſamma en ſommar under ſitt viſtande på Hofgården, och att Han ſände ett väl inbundet *Exemplar* therf till ſin Svärfader i Tyſkland. SCHEFFERUS tror, att MATTHIAS KETTELMUNDSSON är theſs författare, och anför grunden till ſina giſsningar. Men jag är förviſſad, att både theſſe Herrar fela, och

att i thet stället en Präst eller Munck är till boken rätta upphofsmannen. Ty thet kan icke vara troligt, att en tid tå Konungarne sjelfve och theras *Ministere* icke kunde skrifva sina namn, utan allenast *veterlika låto henga theras insigle* för bref, enär theras bevittnande erfordrades, THORKIL KNUTSON tå hunnet med, att läsa ÆGIDIUS ROMANUS, ARISTOTELES, SENECA och andra. Hade och Rådet then tiden varet försedt med så beläsne män, hade man ej funnet så nödigt, att tillita Präster, för att skrifva och läsa bref, och förfärdiga räkningar, som här i boken: *edit.* SCHEFF. *p. 130.* säges. Jag ville heller gissa uppå Biskop BRYNIULF i *Skara*, som var en then tidens lärd och myndig man: ty gissa få alle, men säga, att Biskop BRYNOLF är *Auctor* till *Konunga och Höfdinga Styrelsen*, är otillåtet. Men att åter komma till LOCCENIUS, vet ingen hvarifrån han taget sin berättelse, att K. CASIMIR i harm för thet han måtte låta en Munk tolka emellan sig och K. CARL KNUTSON, tillsagt alla the sina, att beflita sig om *Latinska* språket. Men jag tycker mig, med vishet kunna påstå, att thenna omständigheten, ehuru hedersam vår *Auctor* tycker then böra anses för vår Nation, måtte vara diktad. Till bevis theraf kan jag anföra mer än ett skäl.

KARL

KARL KNUTSON hade uti sina yngre år varet vida ikring i verlden; och mångaståds i Tyskland, Ungern och Polen (vår *Auctor* lägger orätt till *Italien*: ther vet man ej att CARL KNUTSON varet.) Vår Rim-Krönika, som thetta berättar p. 411. lemnar oss ock then kunskapen, att han kunde både förstå och tala förenämda språk.

Han kunde maalen tala och forstaa
Af all the land, som förenämd staa.

Thet är ålltså bevisligt, att K. CARL kunde med K. CASIMIR vara i underhandling på hans eget språk, och att han alltså behöfde hvarken lek eller lärd till tolk. Thetta torde vara oemotsägeligt: men om vår *Auctor* åstundade flera bevis kunde man till them hafva tillgång. Jag tviflar ej, att ju Hr. Cantzli-Rådet och Riddaren läset then boken, han sjelf *citerar*, jag menar CRENII eller som hans rätta namn var, KRUSII *Animadversiones Phil. & Historicæ*: Han lärer tå hafva sett, att han berättar såsom sannolikare, och med *Polske Historie* skrifvares vittnesbörd enligare, att orsaken hvarföre *Polakarne* så mangrant lära *Latin* bör härledas ifrån STEPHAN BATORI, som främmande och *Pol*ska språket okunnig kom till thenna *Cronan*, och således i början måste hjelpa sig fram med *Latinen*. Thet är efter honom man hafver: *Disce Latine &*

ego

ego faciam ex te Mosci Pan. Men bem:te CRENIUS visar dock nog tydeligen, att redan för STEPHANI tid smaken för Latinska språket var inkommen. Utaf WARSEWICII bok *de Legatis* anför han, att når Kejsar FERDINAND en gång mötte Polske *Legatens* kusk, som af okunnoghet fållde och hemförde skog af hans lustpark, enskyllade han sig på *Latin*, ej utan Kejsarens förundran, thet ånda till Polska kuskarne alle af then *nation* kunde tala *Latin*. Thet var altså ett vånstycke, som LOCCENII *Commissionaire* visade, tå han utelåmnade hela thenna beråttelsen. Thet samma hade Hr. *Cancellie*-Rådet v. STIERNMAN åfven af mig haft att förmoda, om han gifvit mig sitt tal, att låta trycka.

Jag vill vid thetta tillfållet ej förbigå en anmårkning, öfver hvad som på tvånne stållen i thetta tal förekommer p.82. och 110. att näml. then RIGORDUS, som var K. PHILIPPI AUGUSTI *Historiographus* och *Medicus*, skall hafva varit Svensk till födsel. Huru skole vi laga, at ej utlånningarne få kunskap om, att thenna besynnerligheten flyttar sig hos oss ur bok och i bok, och år likvål i sig så handgripeligen falsk? Thenna RIGORDUS var så litet Svensk, att han i sin *Historia* icke ens vet, att rått nåmna Sverige, utan såger att *Normanni* utgått af *Dania* och *Scotia*; så framt

framt att thet ej är afskrifvarens fel mer än *Auctorens*. Thet torde kunna tjäna min Herre till varning i *studio historico*, att se, på hvad sätt villfarelser fortplanta sig. Thenna RIGORDUS skref och kallade sig GOTHUS; häraf har man kommet på den tanken, att thetta *Gothia* måtte vara vårt Götharike, och nu har han fått riktigt burskap att vara Göthisk och åfven Svensk undersåte. Men min Herre hafver sig väl bekant, att then nedra delen af Frankrike omkring *Narbonne* och *Languedoc* i medeltiden nämdes *Gothia*, altsedan Götherne ther hade sina hemvister: och at Biskopen i *Narbonne* kallade sig *Episcopus Gothorum*. The Franska *Scribenterne* bevittna enhälligt, att thenne RIGORDUS var ifrån *Languedoc*: om min Herre ej hafver tilgång till andra, kan han i MORERYS *Dictionaire* härom få underrättelse. Jag vill ej uppehålla mig vid then anmärkningen, som här göres efter HARLEY, att thenne RIGORDUS varet then förste, som kallat K. i Frankrike *Christianissimus*. Thetta var en *titul*, som i Medeltiden och långt för RIGORDI tid gafs the Konungar, som älskade Kyrkan. ADAMUS BREMENSIS lemnar samma heder åt vår K. ANUND JACOB. Jag skulle önska, att *Auctor* gifvet något närmare intygande om sin *Doctor* BERO, som skall hafva varet *Mathematicus* hos Kejser FREDRIC III. Se p. 71. och 111. Vår

Vår *Auctor* lärer ofs p. 72 at EINAR SKÛLE (läs SKULASON) fom lefde vid 1150 infört Rim i Nordifka Skalldekonften. Han heråttar ej, hvarifrån han taget thenna underråttelfen: men jag tror mig kunna thertill få igen fporen: Ibland the qvåden, hvilka af STURLÆSON, fåfom hiftorifka bevis anföras, förekommer ett Tom. 2. p. 341, fom år på rim

Vikverjom gallt
Var þannug hallt.
Giorendi grammur
Giöf mildur oc framur.

Thetta qvådet år vål, om jag rått minnes, thet förfte, fom hos berörde *Hiftoricus* finnes rimvis författadt; varande af bemålte EINAR fammanfatt. Men theraf följer ej; att ingenftådes annars rimqvåden hafva funnets, och alldrig tillförene. Om vederfpelet år jag alldeles öfvertygad, fkulle ock låtteligen kunna öfverbevifa vår *Auctor*, att redan 200 år förrut fådane varet i bruk. Min Herre tåckes påminna fig thén nidvifan, för hvilken HJALTE blef landförvifad i X:de århundradt

Vil ek eigi gud geya,
Grey þikir mier Freya:
Æ man annat twiggia,
Odin grei edr friggia.

Se Olof. Tryggv. S. p. 237. och med någon

gon ändring i then *Skalholtska Edit. Part. 2. p. 221.*

Flera bevis härpå kunde vår *Auctor* få af RAGVALD JARLS *Hattalykil*, som af honom nämnes, och åfven af STURLESONS *Liodsgreinir*, hvilka i *Archivo* i handskrift förvaras, och *Auctoren* ej kunna våra obekanta. Åratalet 1150 skulle annars lätteligen föra mig på then tankan, att *Auctor* torde hafva förblandat *epocquen* af våra rim och the Franskas. För en som eger så mycken och vidsträckt läsning, kan sådant snart hända. Hvad som kommer mig på then tankan, är att jag ser, thet the Franske *Historici* utsätta just thenna tiden, såsom then första, tå Rimslut hos them taget sin början. Uti VALESIANIS läser jag p. 194. att i början af XII *Seculum* the namnkunnige *Poetes Provenceaux* först börjat rima: och att tå WILLELMUS VIII, *Dux Aquitaniæ*, på thet sättet skrifvet en *poëme* om sin resa till *Jerusalem*. Biskopen i *Weissenburg*, OTFRIDUS, tyckes gifva tillkänna, att han varet then förste, som skrefvet vers efter reglor, *mit regulu bituungan*. (jag menar att han med *regulu* förstår sina rim, ty annars hade Tyskarne af uråldrige tider sina *versar*, som TACITUS och månge andre berätta.) Thet torde alltså blifva afgiort, att *Europa* af våra *Skallder* hemtat sina lika

ljudande åndelser, och att PELLOUTIER ej hafver orätt, tå han uti sin vackra *Histoire des Celtes* tror, att i then *Celti*ska och *Scythi*ska *poësien* funnets rimslut, hvilka sedan ODEN jemte the andra *Poeti*ska reglorna lårt våra förfåder. Se HEIMS KRINGLA *p.* 7.

Auctor tror sig (p. 18.) kunna veta skillnad emellan Christna och Hedniska *Run*stafvar: och thet med nog tydeliga kånnetekn. Jag skulle mycket önska, att få se en af the förra: men utan att hafva sett them, vet jag, att ther ej måtte ses några helgons *Fester*, att Julhornen ther finnas böra mot slutet af *Januarii* månad, samt att med them ej mer ån tre dagar måtte beteknas. Vid *Upsala* skall förledet år en *disputation* thetta årendet angående vara hållen: men then har jag nu ej vid handen. Till hvad jag anfört, gifva mig våre gamle handlingar anledning, och egenteligen HÅKAN ADELSTEN FOSTRES *Saga*, hvars vittnesbörd år mårkvårdigt. SNORRO STURLESON lårer oss på annat stålle, att Jul hafver alltid varet en Christen *Fest*, och skild ifrån Hedniska *Midvetturs bloten*.

Min Herre frågar mig vid slutet af sitt bref, hvad mitt omdöme år, om the anmårkningar, som Hr. *Cancellie* Rådet och Riddaren

ren v. STIERNMAN gör öfver *Catalogus Regum Suiog.* som af Hr. *Cancellie R.* IHRE är med *noter* utgifven: hvarpå till svar länder, att jag om them fäller samma omdöme, som Min Herre skall få fälla om mina närvarande, jag menar, att the äro af ganska liten betydenhet. *Auctor* kallar IHRENS noter *ordbäcklande* anmärkningar. Om thetta är en öfversättning af *Critisk*, är then rätt olyckligen träffad: är then åter ämnad, att vara stickord, är thet smätt, och föga ägnande en Man af v. STIERNMANS år och omständigheter. Men hvad anmärkningarne vidare angår, kunde Min Herre hafva närmare tillgång, att få veta theras vårde hos then, hvilken the närmast angå: men imedlertid om Min Herre endteligen fordrar min utlåtelse, vill jag följa them styckevis.

Then förstа angår thet, som i OLOF *Skott-Konungs* lefverne säges, att han blef döpt i en källa, som heter *Byrghi tæ*: sådan säger v. STIERNMAN, att STIERNHJELMS och IHRES läsning hafver varet, tå likväl *Archivi exemplar* har *Byrghittæ*. Men är thet mögligt, att uphäfva sig till Domare, och så lösligen ransaka? Har icke IHREN tydeligen sagt, att just så borde läsas, som v. STIERNMAN har funnet thet uti sitt handskrefne *exemplar*. Om *Au-*

ctor gjort sig then mödan, att allenast läsa *noten* igenom, hade han funnet sig bättre, än nu skedt. Orden lyda p. 27. *Legendum enim erit Byrghitæ, quod nomen proprium est, &c.* I stället therföre, att finna tillfälle till någon ordhäckling, är klart, att thenne handskriften hedrar IHRENS gissning.

Then andra anmärkningen angår orten, hvarest K. RAGVALD blef mördad. Han skrifves i then tryckta upplagan *Kailæ pitt*: v. STIERNMAN säger, att thet andra *manuscriptet* hafver *Karlapitt*, och att thet therföre bör så heta. Skälet är svagt, och anmärkningen så mycket mindre betydande, som båda äro skriffel för *Karlaby*, hvilket bestyrkes af ERICO OLAI och våra andra *Historicis*, som thenna Konunga längden haft för ögonen. Jag förstår ej, hvad egenteligen *Auctorens* mening måtte vara: ty sedan han velat ändra *Kailæpitt* uti *Karlapitt*, slår han i kull sin anmärkning vid slutet af sidan, och säger, att RAGVALD måtte vara ihjälslagen vid *Gaasamosa*, efter en annan afskrifts lydelse. Hvad förnuftigt vis här af slutas kan, är, att vid *Karleby* torde hafva varet någon mosse, som kallats *Gåsmossen*, hvarest thetta sig tilldraget. Och om ej så är, jäfvas thetta enda vittnet emot så många andra.

Then

Then tredje anmårkningen angår ordet *Landz-Höfdengiær*, ſom i ſamma *Artikel* förekommer, uti hvilkets ſtålle v. STIERNMAN vill, att man borde ſåtta *Höfdingiær*, ſom *Archivi* handſkrift hafver. Åfven uppå thenna anmårkningen ligger ganſka liten magt. Thet torde imedlertid vål hånda, att *Auctor* håri hafver rått: men thet vet jag, att utom bruket ingen ting hindrar, att jag lika vål kan med *Land* ſammanfoga *höfding*, ſom *Stiornarman*, eller *Warnarman*. Uti *Upſala Bibliothek* minnes jag mig hafva ſett thenna ſamma Konungalångden, ſtående bakefter en rått gammal THORSTEINS *Saga* och *Eitt åfentyr af eynum Borgmeſtara i Wallande*. Min afſkrift theraf viſer, att then åfven låſit *Landzhöfdingiær*.

Then ſidſta anmårkningen rörer orten, tit then Danſke MAGNUS flytt ifrån valplatſen vid Kongsången i *Upſala*. Herr IHRE har trodt, att thet kanſke torde heta *Örby*, ett Såteri en half mil therifrån belåget på gamla *Stockholms* vågen. *Auctor* finner i ett *Archivi exemplar* med annan hand tillſkrifvet *Öſtraaros*. Slutſatſen år thenna. STIERNHIELMS *Exemplar* har *Örebro*, men ett annat handſkrifvet har *Öſtraaros*, alltſå år thetta ſednare rått. Man

måtte med mera vördnad handtera sanning och gamla handlingar. När jag ser, att en annan hand titsatt *Östraaros*, är thet väl redan en *prejugé* emot anmärkningen, att skriften är nyare: men jag bör imedlertid öfverväga omständigheten, och ej afdöma saken, innan jag väl ransakat. När jag thet här gör, finner jag troligt, att then flygtande MAGNUS, ej måtte hafva faret i ulfsmunnen tvärt utur sin led. FALE BURE kom honom emot med en Krigshär ifrån Helsingeland och the öfriga norre orterna: togade genom *Upsala*, och uppställde sig ej långt ifrån Dannemarks kyrka. MAGNUS blef ther vunnen, och på flygten drefven: Han ville rädda sitt lif, och åter begifva sig till Dannemark: månne han tå tog vägen åt *Upsala?*

Min Herre torde anse mig för öfverflödigt laggran, om jag gör anmärkning öfver hvad *Auctor* p.6. berättar, att the gamle Lag-Männerne bodde i *stora och kosteligen bygda hus.* Hvad en Läsare häraf bör naturligen infalla, är att byggnings-konsten tå redan måtte hafva hunnit till någon högd, och att man redan i THORGNY Lagmans tid sedt uppförda stora och flera våningar höga pallats. Men jag är viss uppå, att then *Storkostliga Stufvan*, som STURLESON

Tom.

Tom. 1. p. 481. omtalar, ej annat var, ån ett ſtort pörte, ther elld gjordes mitt på golfvet, hafvande röken ingen annan utgång, ån genom en öpning i taket. Sådane voro ſjelfva våre Kongs-Hus hår i Norden. Samme STURLESON berättar *Tom. 2. p. 188.* att K. OLOF KYRRE var then förſte, ſom i Norrige införde Spiſar i rummen, *ofenſtofur* kallade. Biſkop PONTOPPIDAN i ſin Beſkrifning om Norrige berättar, att ännu ett hus år ther qvar efter OLOF *hin* DIGRE, hvars våggar åro 4 hvarf, men af ganſka bredt timmer, höge. Thetta lårer tyckas Eder underligt: men ännu mer att vid ſamma tid i Tyſkland och Frankrike Byggnings-ſättet varet lika obeqvämt. Om Min Herre har vid handen VOLTAIRS *Esſais ſur l'hiſtorie*, få låſer han *Tom. 2. c. 69.* följande: *Quoique les forets euſſent couvert tant de terrains demeurés long tems ſans culture, cepandant on ne ſavait pas encor ſe garantir du froid a l' aide de ces cheminées, qui font aujourdhui dans tous nos appartemens un ſecours & un ornement. Une famille entiere ſ' aſſembloit au millieu d' une ſale commune enfumee autour d' un large foyer rond, dont le tuyau alloit percer le platfond.* De gamlas ej allena Konunga- utan åfven Guda hus eller hof voro på thetta ſättet byggde, ſom man kan ſe hos förberörde STURLE-

 SON,

SON, *Tom. I. p. 141.* Man kan ock jemföra OL. TRYGGV. S. *Skalholt. Ed. Part. 2. p. 42.* Medan vi tale om the gamlas byggnings konst, bör jag ock nämna, att man med varsamhet måste låsa, thet *Auctor* försäkrar, att våre nu varande kyrkor vore till större delen byggde i thet XI. *seculum.* Jag är så vida skild ifrån hans mening, att jag försäkrar min Herre, att allraminsta delen af them var till i thet XIII:de. Nog berättas oss, att omkring then tiden, allenast i Westergöthland voro 1100. uppbygde: men jag måste bekänna, att jag drager något misstroende till sagesmannen, varande ån i dag på långt når ej så många ther befintelige. Men vare thermed, huru thet vill, är dock vist, at then berättelsen ej rör våra nu varande kyrkor. Thet landets lag, Kyrk B. c. 6. §. 2. och C. 7. §. 2. talar om kyrkones *syllar*, *stolpar* och *fästeband*; thet är altså ovedersägligt, att the i ERIC LÅSPES tid befintelige voro tråhus, som sig sedermera och efter handen uti *Tempel* af sten förvandlat.

Min Herre bör tröttna vid mina små *critiquer*: jag vill therföre afstadna, och icke omröra, att vår *Auctor* säger p. 3. att ODEN kommet ifrån *Asien*, i stället för *Asgard* eller *Asheim*, som låg i *Europa*, och hvarom vår lärde OL. CEL-

SIUS,

SIUS, fadren, lemnat så vacker underrättelse i *Actis Literariis Upsal.* Att han tror, *Lagmadr* och *Lagmån* p. 6. vara färskilda ord, tå thet ena likvål år *numerus pluralis*, och thet andra *singularis*, att han p. 7. menar, att *Rom* vetat af *Jus feudale*, som ej förr ån efter thess förstörande blef till namnet kunnigt. Att han utgifver HJALMARS Saga p. 22. och 26. för foster af X:de seculum. Att han lårer att Corvejiska Munken och sedan Ärche-Biskopen, ANSCHARIUS, varet en Engelsman, p. 27. Att han på några ställen tager *Langfegda tal* för Konunglångd, som dock betyder allenast en *series Genealogica.* Att han p. 64. nåmner MESSENII öfversåttning af svenska LandsLagen, som han dock nyss råttare sagt, vara RAGVALDI. Att han p. 110. upför Riksdrotsen BO JONSON ibland Svea Rikes lårda Mån, tå man af ålderdomens lemningar ej har sig bekant mer ån ett enda ord *latin*, som thenne Herren kunnat. Thet samma förekommer ofta i hans testament, och når jag therutur anför ett rum, torde thet kunna tjåna till bevis, huru långt hans *litteratur* sträckt sig. Orden lyda så: *Tå skulle mine executoribus, the thet anammat hafva, och inrikes åro, hafva fulla macht, å mina vägna andre executoribus i theras stad taga.* Hans Mästersångare och Hof-

skald var starkare *Latinus*, som ses af hans läsvårda *Historie* om ALEXANDER MAGNUS. Jag vill theraf för ro skull anföra ett rum:

Ther var the materia innelåst,
Ther hon læt måla æpter han.
Tho hon han i presentetit van,
Hon vijste bonum hans figuram.
Målat vål i ena membranam.
ALEXANDER tu se bær a,
Kænner tu thessa personam.

Auctor hade med skål kunnat säga, att BO JONSON var en ibland Sveriges rikesta Herrar, men lemna Lärdoms-rummet åt en ESCHIL MÅNSSON, Vestgötha Lagman, om hvilkens kunskap vi hafve ett så vigtigt vittnesbörd af en samtida Håfdateknare. *Han hafde clærkdom ârlikan jämt godom clårkom*, hvilket, efter then tidens art att tala, så mycket vill säga, som att han var så lärd, som then båste prest. Men fram för alla, the Hr. v. STIERNMAN här nämner, skulle GISLO FINSON göra *figur*, hvilken ifrån *Gottland*, sin födelseort, förskrefs af första Biskopen i *Holum* på *Island*, att vara ther *Rector Scholæ* i första början af tolfte *Seculum*. Jag håller för ganska merkvärdigt, så i ansende till tiden som omständigheterna, hvad ARNGRIMUS

MUS JONAS i sin *Crymogæa* p. 108. i anledning af honom berättar: att nämligen tå en Byggmästare, THORODDR, var i begrepp, att uppföra *Cathedral*-Kyrkan (af träd) i Holum bredevid Skolehuset, har han gifvet så väl akt på Skolepiltarnas lexor i *Grammaticam*, att han sjelf fick någon grund theri, samt att, tå then vida bevandrade Biskopen, JONAS OGMUNDUS, en gång oförvarande kom öfver en Djäkne, som läste *Ovidii Epistlar* och *Amores*, har han slaget boken ur handen på honom. Man skulle ej förmoda, att vi omkring år 1120. i Svea Rike hade them, som kunde handleda ynglingar till Latinska *Poëters* läsande.

Thet enda jag mig till slut vill utbedja, år, att Min Herre af föregående för all ting ej drager then slutsats, som satte jag mindre vårde uppå thetta talet. Nej tvärtom, jag räknar thet för ett af the artigsta som i vår tid utkommet. Här äro en hop saker uttredde, som man förgäfves på annat ställe söker. Hans underrättelser om upplagorna af *Revelationes Brigittæ* äro all heder värde, sammaledes then kunskap han lemnar om *Dialogus Creaturarum moralizatus*, om the af Boktryckerien i Sverige först utkomne böcker om upplagorna af våra

Mis-

Missalier, med mycket annat. Thetta bör hos en rätt och människligt tänckande ej fördunklas af några små sig insmygande förseelser. Jag får låna hans egna ord p. 99. att *på the skönste kroppar underſtundom ses medfödde fläckar*. Vi villje therföre, sätta sitt tillbörliga värde på *Auctors* vackra gjorda samlingar, och i *faveur* af dem öfverse med the fel, som hastigheten kommet honom, att begå. Wore jag af *Auctorn* känd, skulle jag råda honom, att alldrig gifva ut något, innan han rådfört sina vänner, och them visat sina arbeten. Han nöte tå vist af allmänheten then rättvisa, som kan göras honom stridig af små *genier*, som haka sig fast vid thet the kunna se, behöfva rättelse, men ej komma ihog, huru litet the voro förmögne, att frambringa något dylikt. Om jag får mer tid härnäst, skall jag meddela några flera anmärkningar, och kanske af mera värde, nu allenast försäkrande om &c.

S--o--i--B--e. den 20. Martii 1759.

N. P. R.

NÅGRA
ANMÅRKNINGAR
ÖFER
ET I UPSALA UTGIFET
BREF,
SOM KALLAS BIHANG
TIL ET NYLIGEN UTKOMMET
TAL:

UPSATTE AF

E. E.

STOKKHOLM,
TRYKKTE hos DIRECT. LARS SALVIUS,
ÅR 1759.

Nobismet ipsis non assentabimur; sed veritatem, qua nihil præclarius, præstabilius, uberius esse potest, toto corde amplectemur. CICER. Consol.

Ikke långesedan har ifrån Upsala hitkommit et kritiskt Bref, hvari göras åtskilliga påminnelser öfer Herr Cancelli-Rådet och Riddaren von STIERNMANS *Tal, om vetenskapernas öden i Svea Riks under hedniska ok påfiska tiden.*

Jag har med upmärksamhet genomläsit ok undersökt detta Bref, ok som jag deri blifit varse några fel ok oriktigheter, har jag ej kunnat underlåta, at dem för den lärda verlden uptäkka; på det de samma ikke på god tro ovarsamt må tagas för sanningar, ok sedermera flytta sig ur bok ok i bok, ehuru de äro i sig sjelfa handgripeligen falska. Detta tykkes vara så mykket angelägnare, som man gemenligen sätter mer tro til en kritik, än en blott historisk berättelse, i anledning deraf, at en Criticus, som gör påminnelser emot andra, alltid bör mer granska sina utlåtelser ok närmare utröna sanningen, än en blott Historicus, så framt han ikke skal förtjäna dubbel räfst.

Vår Critici ord sid. 4. lyda således: *Då det talas p. 12. om chemien under hedendomen, består allt-sammans af en klar mistagning. Auctor säger, at chemien fordom kallats* leid, *ok då af qvinnor skötts åfensom vårt nu lykkligen aflaggde brännvinsbrännande. Men Min Herre täkkes låta mig berätta, at*

 leid

seid *var en af de gammlas argaste trolldomskonster, som med et slags sjudande ôfades: hvadan är, at* Seidmadur *ôferalt i våra Sagor sättes för trollkarl*, seida *för trolla. Det förra ordet visar åfen, at denna konsten ej blott af qvinnor idkades.* Härvid tror jag mig med skål kunna göra følgande oförgripeliga påminnelser. 1. Synes något böra råttas i Svenskan, nåml. i stället för: *då det talas*, bör heta: *hvad som talas*; efter partiklen *då* är et ord, som utmårker en *tid*, ok hår ikke svarar mot den følgande meningen. 2. Gör Criticus Hr. Cancell. Råd. von Stiernman orått, då han skrifer, at vålbemålte Herre sagt, at chemien fordom kallats *seid*. Orden i sjelfa Talet lyda så s. 12. *Deras* (våra åttefåders) seid *var en art af chemie.* Hår såges ju ikke, at chemien i gemen kallats *seid*; utan allenast, at *seid* varit et visst slag eller en del af chemien. Jag vil uplysa detta med et exempel: Om någon skulle påstå, at brånnvinsbrånneri vore en art af chemie; kunnde man vål derföre med skål såga, at han gifit chemien namn af brånnvinsbrånneri? I følge håraf förfaller ok den jåmnförelsen, som Criticus sluter skulle kunna göras imellan *Chemici* ok *Seidmånn*; efter dem imellan år så stor åtskillnad, som imellan de förra ok brånnvinsbrånnare eller destillatorer.

3. Har Criticus gjort sig fåfång möda, den han vål kunnat bespara, at utur Sagorna bevisa, at man i medeltiden (då utan tvifel alla våra gammla Sagor först blifit skrifne) har tagit ordet *seida* för *trolla*; ty ho år vål af våra lårda, som ikke förut vetat det, utan at de af vår Criticus behöft hårom blifa underråttade? Frågan år hår ikke derom, i hvad bemårkelse den lått-trogne pöbelen,

vid-

vidskeplige Munkar, ok oförståndige Sagoskrifare tagit detta ordet i sednare tider (*).; utan hvad *seid* egenteligen ok i sjelfa verket varit i den allraäldsta eller åttefädernas tid, om hvilken här talas. Man vet ju, at orden *Magus* ok *Magia*, som i sednare tider blifit tagne för *trollkarl* ok *trolldom*, hafa hos Perserna, ifrån hvilka dessa orden äro komne, blifit brukade i god mening för *en vis mann* ok *visdom* (*a*); hvadan ok ordet *Magi* i Matth. 2. blifit i Svenska öfersättningen af Bibelen uttolkadt med *visa männ*. At förtiga åtskilliga ord i Svenskan, hvilka i sednare tider blifit tagne i illak bemärkelse, fastän de i äldre tider varit brukade i en god mening, såsom: *Fan* har fordom betydt Herre, *bola* bygga hjonelag, *list* konst, *kona* hustru, *skalk* dräng, *tyf* eller *tjuf* piga. (*b*) Någre lärde männ hafa ok visat, at åtskillige Medici ok Filosofer, som laggt sig något djupt på naturens kännedom, blifit i de mörka tiderna hållne för trollkarlar (*c*). Herr STOLLE berättar i sin *Einleit.* *zur*

(*) „Af ordet *troll* är intet vist at sluta; ty det är mångtydigt ok vidlöftigt: ikke eller af det, som i gemen skrifves om trolldom, utan at gå på grunden, ok göra sig et rätt begrep deraf. WILD. *Sv. Stats-Hist. I. D. s.* 169, 170. *i not.*

(*a*) *Apud Persas Magi fuerunt sapientiæ studiosi & Dei cultores*, Suidas ap. *Minsert* in Lex. Gr. Lat. voc. Μάγος.

(*b*) I *Svenska Mercur. Oct.* 1755. *s.* 220. står väl ok, at ordet *häxa*, som nu betyder en trollkona, fordom betydt *en klok ok vis Fru*; men som jag det ikke funnit någor annorstädes, har jag ikke tort införa det ibland de andra. *Barbar* hafa ok de äldste Skribenter kallat hvar ok en utlänning i gemen. WILD. *Sv. St. Hist. I. D. s.* 180.

(*c*) *Ja, es ist so weit gekommen, dass gelehrte leute, die in hohen und nicht jedermann bekanten wissen-*

zur hist. der medicin. gelährheit s. 121. om PETRUS DE APONO, som var en stor Filosof ok Medicus i sin tid (vid år 1300), at han blef för *inquisition* anklagad för trolleri, ok efter han i det samma dog, blef hans bild på torget i Padua upbrännd. Men som han någon tid derefter befanns oskyldig, lät Rådet dersammastädes upresa en stenbild efter hånom, hvarpå de tillika utsatte hans oskuld (*d*). Hvem har blifit utropad för större trollkona än *Circe*; men likvål vågar Franske Abboten Herr BANIER säga, at hon med intet annat, än med sin kjusande skönhet ok sin kunnskap om örters chemiska beredande verkställde alla sina så kallade trolldomskonster (*e*). Jag vil hår ikke berätta, hvad som i sednare tider händt i dylikt mål med åtskilliga andra. Herr STJERNHJELMS exempel kan göra tilfyllest. Han var en af de första, som här i Sverige hade fådt in *mikroscop* eller storglas; ok

då

schaften vor andern etwas gethan, in verdacht der zauberey gezogen worden. *Jablonsky* allg. Lexicon der künste u. wissensch. edit. 1748. s. 1426. Jfr. *Apologie pour les grands hommes soupçonnés de magie, par* Mr. Naudé.

(*d*) STOLLE säger dersammast. s. 120. *Es ist wahr, dass* PETRUS DE APONO *der zauberey wegen verdächtig gewesen; das macht, dass er mehr wuste, als man in den damaligen höchst elenden zeiten vertragen konnte.*

(*e*) CIRCE *s'adonna à la connoissance des herbes, où elle réussit si bien, qu' elle trouva plusieurs remedes; mais comme elle se servit de ses secrets pour se venger de ses ennemis par le poison, elle passa dans l'esprit de tout le monde pour une grande magicienne. - - - Vous devez être persuadé, que tous les changemens qu' Homere, Ovide & les autres Poëtes disent, que cette Princesse operoit, étoient plutôt les effets de ses charmes & de sa beauté, que de sa magie.* Explicat, hist, des Fables Tom. 3. p. 369, 371.

då han i förstone gjorde en hemlighet deraf, ok för ros skuld visade för en af sina vänner en lus genom detta glaset, komm straxt et tal ut, at han hade en *spiritus familiaris*, ok var så når, at han derföre blifit anklagad, så framt han ikke förut uptäkkt hela hemligheten. (*f*).

Men jag vil nu komma til de gammlas *seid* igen. I anledning deraf, at *Eddan* innehåller nästan intet annat, än mythologier, eller fabler ok gåtor, som ikke efter orden, utan på et allegoriskt sätt böra förstås: ok som våra Sagor til en stor del ikke kunna anses för annat, än orimliga dikter ok hopsmidde osanningar, sådana som de *sju visa mästares*, *Riddar Finkes*, *Förtunati bistorier*, ok andra käringsagor; hafa några af våra Skribenter, utan at dermed tilfoga den rena historiska sanningen någon afbräkk, ikke haft betänkande vid at tro, det större delen af det, som i Sagorna berättas om de gammlas trolldom, ikke varit annat, än naturliga konster, i synnerhet når de befinnas, hvad som händt annorstädes i dylika mål, ok til en del här ofanföre är anfördt. Derföre hafa åtskillige Antiquarier hållit de forna *Dvergar*, som öferalt i Sagorna sägas hafa brukat trollkonster, endast för fluga ok konstiga karlar (*g*). Herr VERELIUS har i sina noter til *Hervarar Saga* s. 7. tagit de af *Odin* ok *Gylfe* mot hvarannan öfade ok af *Sturleson* så kallade trollkonster ok synvändningar blott för täflan i vis-

(*f*) Jag minns mig på et ställe i *Svenska Mercur.* hafa läsit, at detta skal händt i Upsala; men af *Columbi Mälro* finner jag det vara förelupet i Liffland.

(*g*) Se Afhandl. om *Aspö-Runsten* s. 15. 16. Lägg til: *Wormii* Föret. til *Sturles. Hist.* ok *Reenhielms* Not. til *Thorst. Wikingss. Sag.* s. 120, 121.

vishet. Herr Professor Bring har ok i en särskilld Disputation vågat befria *Oden* från den hånom allmännt tillaggde beskyllning för trolldom(*b*). Sammaledes har äfen Herr Assess. Botin i sit *Utkast til Svenska Folkets Historia* 1 Del. yttrat sig om *Odens* trollkonster, "at de utan tvifel merendels antingen varit naturliga verkningar af hans stora skickelighet, eller diktade underverk.

Men allratydeligast, ok såsom närmast hithörande, har vår store Historiographus Wilde härom utlåtit sig genom des värda Son, nu varande Kongl. Bibliothecarien, i noterna til öfersättningen af Des *Svenska Statsförfattningars Historia*, 1. Del. s. 278. f. Hans ord lyda dersammastädes så: „Alla egna „namn i Fornioterska ätten betyga deras djupa in„sigt i naturläran, enkannerligen i chemien, up„lösnings- ok skillje-konsten. Intet annat har Ma„gogæernas *seid* varit, som qvinnorna förrättat „med sjudande, ok utgifes för den skamligaste „ibland Odens idrotter. - - Den andra stora troll„dom, som *Sturleson* namngifer, består uti gald„rar, runor ok qvåden, hvilka både här, ok „annorstädes, altför stor kraft ok verkan är til„laggd; men den vise *Socrates* gifer om Zamolxis „ok Geternas *incantationibus*, i *Platonis charmide* „(Edit. Steph. T. 2. p. 156.) et långt förnuftig„are begrep, at de bestådt i sinnets bevekande ok „intagande genom tal eller sång. På sådant „sätt menar jag Gylfe ganska naturligen af „Gefion blifit förtrollad. Härvid undrar jag, „at man i vår uplysta tid likvål, ikke allenast eft„er bokstafen uptager, utan ok med flera otroliga

„dikt-

(*b*) Diss. *de Odino magia liberato*, Resp. *Joh. Resen*. Lond. Scan. 1748.

„dikter förölkar den upriktiga *Sturlesons* enfaldiga „berättelser, - - lika som vi vore ännu så lätt-trog-„ne, som pöbelen i Odens tid. Jfr, *s*. 272, 297. I följe af allt detta ses tydeligen, at Herr Canc. R. von Stjernman haft stor anledning at kunna säga, et *våra åttefäders* seid *varit en art af chemie, som af qvinnor blifit förrättad*; hvarifrån han dok ikke uteslutit männerna, efter den bekanta regelen: *Unius positio non est alterius exclusio*. Om nu således *Seidmänn* tagas i den betydelsen, at man dermed i de allraäldsta tider förstådt sådana, som haft djup insigt i naturens kännedom; lära våre nu lefande Chemici ikke mer skämmas för at heta deras ämbetsbröder, än våre nu lefande Filosofer ok Astronomer blygas at erkänna de äldsta *Magi* för et folk med sig, fast än dessas namn i sednare tider blifit förvandladt til en bemärkelse af trollkarlar. Til slut af denna anmärkningen måste jag påminna, at, ehuru ofannämnde lärde männ hällsit en stor del af de gammlas föregifne trollkonster för naturliga verkningar, hafa de likvål ikke nekat til, at ju äfen verkeligt trolleri fordom beklageligen blifit förösadt. *Se* Hr. Ärkebisk. Dr. Er. Benz. *Colleg*. 1. *B*. 12. *Kap*, ok *Hr*. *Assess*. Botins *Utkast til Sv. F. Hist*. *s*. 74.

Sid. 7. skrifer Criticus: *Jag är förvissad*, *dat vår Auctor gör våra landsmänn orätt*, *då han tror*, *at i medeltiden inge andre Läkare funnits än landstrykande qvakksalfare ok signare &c*. Vår Criticus har här, likasom de små *genier*, hakat sig fast vid de orden *landstrykande qvakksalfare*, ok dem i synnerhet häkklat, utan at se på hela meningen i Herr *Cancelli-Rådets* Tal, som egenteligen går allenast derpå ut, at visa, det läkarekonsten i medeltiden

ikke lärdes i skolarna; i följe hvaraf Läkarena på den tiden voro endast *Empirici*, som genom blott öfning förvärfade sig någon färdighet derutinnan. Hert *Cancelli-Rådets* egna ord lyda så *s.* 65. *Som en vetenskap i skolarna har läkarekonsten* (i medeltiden) *nåppeligen blifit lärd. Dessa tiders Läkare hafa varit Empirici, eller så kallade landstrykande qvakksalfare, hvilka utan grund ok regler utöfade denna konsten.* Den satsen, som naturligen hemtas af hela denna meningen, har vår Criticus med sina många citationer ikke i minsta måtto bestridt; i det han dermed intet annat bevisat, än at man, som han sjelf säger s. 5. på den tiden *haft på sit sätt beprösade* (eller rättare *öfade*) *Läkare*, fastän de ikke i skolarna fådt lära denna konsten *dogmatice*, som en annan vetenskap. *Empirici* kunna ju ofta genom en långlig öfning vinna mykken färdighet i läkarekonsten, ok i sina kurer vara lykkligare, än mången, som vid skolar ok academier lärt denna vetenskapen *theoretice* (*i*). Kan således med de *dyra Mästare*, som nämnas i Rimkrönikan, rätt väl förstås förfarne ok lykklige *Empirici*, som varit något namnkunnige ok förmer än de öfrige. När man läser dem, som skrifit historien om läkarekonsten, finner man at den samma varit den sidsta af alla vetenskaper, som vid högskolarna blifit införd, ok det först i XIII:de hundraåret. (*k*) Ty i de föregående XI ok XII secu-

(*i*) *Atque hinc praecipue fit, ut Empirici & vetulae saepenumero in curandis morbis felicius operentur, quam Medici eruditi; quia medicinarum probatarum confectionem & compositionem fideliter retinent. Verulam.* de augm. scient. p. 109.

(*k*) *Tandem medica quoque facultas locum in Academiis nacta est. Heuman.* conspect. Reip. litt. cap. IV. §. 39.

fæcula farins ingen i hela Europa, fom dref denna konften *dogmatice* eller fom en vetenfkap, utom några få Judar, hvilka lårt den famma af Araberna, fom den ftore Medicus CONRINGIUS på et ftälle fkrifer (*l*). Således kan få mykket mindre låkarekonften på famma tid blifit hår i Sverige drifen i fkolarna, fom den famma, få vål fom flera vetenfkaper, förft i fednare tider til os inflyttat från utlåndfka lårohus.

Sid. 8. har vår Criticus ej varit upmårkfamare, ån at han ur RENHJELMS Noter til *Thorften Wikingsfons Saga* affkrifit et der befinteligt grammatikalifkt fel i Latinen, ok fatt *Suiogothia regna* i ftället för *Suiogothica regna*. Jag undrar deröfer, at ej eller *Editor* af vår *Critici* Bref blifit detta varfe, ok det vid trykkningen åndrat. Hvem hade vål förmodat, at et fådant fel fkulle vid det högfta lårdomslätet paffera fritt flera ögon förbi? Hår vil jag ok lågga til, at den ur LOCCENII *Antiqq. SuioG.* anförde citation ikke finnes framföre i de två fidfta uplagorna af famma bok, utan allenaft i de två förfta, af åren 1647 ok 1654.

På famma fida har vår Criticus ikke hållit fig tätt vid den Franfka Hiftorieſkrifarens ord, dem han derfammaftädes anför. Han fåger at bemålte Skribent berättat, at i K. KARL *den IX:s tid vid Kongl. Hofet NB. ej voro två Medici eller Apothekare*; der likvål

p. 115. Jfr. *Jablonfki* allg. Lex. der künfte u. wiff. f. 72.

(*l*) *Ea ætate* (*Secul. XI & XII*) *in tota Europa non erat, qui medicinam ex arte profiteretur, exceptis paucis Judæis, qui artem ex Arabibus tantum didicerant. Conring.* Antiqq. Acad. Diff. III. p. 98. cit. af *Stolle* in der Einleit. zur hift. der medicin. gelahrh. f. 115.

väl famma Hiftorieſkrifares egna ord, fom jämväl af RENHJELM anföras, lyda få: *Autre que même en la cour du Roy l'on ne trouve pas NB. presque deux Medecins ou Apothiquaires.* Här nekas ikke *absolute* eller alldeles at det funnits *twå*, faftån Auctor med det ordet *näftan* likafom af förakt förringat detta lilla antalet; ok vil få mykket fåga, at der fanns ikke mer än endaft twå Medici eller Apothekare. Criticus tror, at detta är af den Franfka Skribenten falfkt berättadt; men när man betänker, huru liten Hofftaten var på den tiden emot nu, famt befinnar huru lefnadsfättet då var, torde twå Medici kunnat hinna med at fköta alla dåvarande fjuka vid Hofet. Detta kan på vifst fätt beftyrkas af den utlåtelfen, fom en Svenfk Medicus, vid namn *Benedictus Olai*, låtit inflyta i Dedication framför fin *Läkarebok*, hvilken är trykkt i Stokkholm år 1578, ok fåledes näft för K. KARL den IX:s regering. Hans ord lyda få: *Här i detta wårt fädernesland, är ikke få ftor hetta, vankar ok ikke eller få mykken fjukdom; derföre ok läkedomarna i des mindre bruk äro.* När härtil lägges, at nu för tiden vid Kongl. Hofet, fom är få långt talrikare framför i K. KARL den IX:s tid, beftås på ordinarie ftat, efter fom mig är berättadt, allenaft 3. Medici ok 1 Apothekare, blifer den Franfka Hiftorieſkrifarens yttrande nog fannolikt.

Angående vår Critici utlåtelfer *f.* 9. ff. öfver den berättelfen, fom blifit uteflufen i fidfta uplagan af LOCCENII *Hiftoria*, näml. at K. KARL KNUTSSON varit orfaken dertil, at Polakarna få allmänt laggt fig på det Latinfka fpråket, har jag följande at påminna. 1. Har Criticus orätt deri, at han *f.* 13. berättar, det CRENIUS hållit för fannolikare, at orfaken härtil bör härledas ifrån STEPHAN BATORI.

Når

När man närmare ſkårſkådar hela ſammanhänget hos CRENIUS, i des *Animadv. philolog. & hiſt. P. VIII. p.* 183. *ſſ.* finner man, at han derſammaſtädes blott berättar hvad NB. andre hållit före om detta målet. Hans ord äro deſſa: *Sunt enim qui Stephano Battor de Somlio - - Palatino Tranſylvaniæ poſtea Poloniæ Regi tribuant, quod lingua latina diſcatur a pluribus in Polonia, quam ullo regno in alio. Scilicet narrant nonnulli &c. - - Addunt his alii &c.* Sedan han ſåledes berättat andras mening, yttrar han derpå ſin egen: *Verum utut non negamus his mediis promota fuiſſe liberalium artium ſtudia; attamen NB. jam antea, fortaſſe quia cum aliis gentibus Europæis nulla alia lingua quam latina uti poterant,* NB. aut etiam ex ratione a LOCCENIO aſſignata & *ſupra a nobis adducta, lingua latina inter Polonos fuit NB. vulgatiſſima.* Häraf finner man tydeligen, at CRENIUS juſt intet varit emot LOCCENII mening, efter han ſjelf anför den ſamma ibland de förmodeliga orſaker til det Latinſka ſpråkets allmänna bruk i Polen. För det 2:dra har Criticus *ſ.* 12. mistagit ſig i Polſka hiſtorien, ok tillika ganſka oförſigtigt ſjelf förſvagat, om ikke alldeles kullkaſtat ſin egen ſats. Ty deraf at han *ſ.* 14. ſäget: *Men bem:te* CRENIUS *viſar dok nog tydeligen, at redan för* STEPHANI *tid ſmaken för Latinſka ſpråket var inkommen*, ſom med den Polſka kuſkens exempel beviſes, följer ju handgripeligen, at vår Criticus måſt hafa trodt, at K. STEPHAN BATORI leſat för K. KASIMIR, från hvilken LOCCENIUS härleder ſamma bruk, der likväl den ſednare leſde et hundra år förut; elljeſt hade han ikke kunnat anföra detta, til at dermed vilja beſtyrka ſin mening, hvilken han nu på detta ſättet ſjelf beſtridt. Ty har ſmaken

en för det Latinska språket varit redan för STEPHANI tid i Polen inkommen, eller som CRENIUS säger, ok hvilket nyss anfördes, *då redan det Latinska språket varit ibland Polakarna i allmänt bruk*, så at de ända intil kuskar kunnat tala Latin; måste nödvändigt någon annan orsak varit dertil, än den som af några tillägges K. STEPHAN. Hvad är då som hindrar, at ikke LOCCENII berättelse kan hafa rumm? Det är bekant af MESSENII *Th. N. S. s.* 124. hvarifrån denna underrättelsen är hemtad (fastän Criticus *s.* 12. säger, at *ingen det vet*) näml. af de handskrifne anmärkningar, som OLAUS PETRI inlemnat i Riksarchivum; ok således har LOCCENIUS haft grund til det han i detta målet berättat. Hvad för det 3:dje angår det skälet, som tages ur Rimkrönikan, at K. KARL KNUTSSON ibland andra språk äfen förstådt ok talat Polska, så at han derföre kunnat vara i underhandling med K. KASIMIR på hans eget språk, ok således ej behöft tolk; vil jag just ej anföra deremot, at *Skalder* (som vår Criticus sjelf säger *s.* 8.) *älska ofta at göra berättelse för infalls skuld*; utan låter det allenast komma an derpå, hvilkendera man väl kan sätta större tro til, antingen en Anonymus ok Poët, eller en Historieskribent, som utsatt sit namn, ok dertil hemtat sin berättelse ifrån et så säkert ställe, ok en så god hand? Således kan jag ikke med vår Criticus anse det för et vånnstykke, som LOCCENII förlagsmann vilade, då han utelemnade hela denna berättelsen; äfen så litet som jag tror Herr Cancell. R. VON STIERNMAN skulle hafa takkat Criticus, om han (efter som han säger) skulle hafa utelemnat denna omständigheten i bem:te Herres Tal, så framt det blifit hånom updraget at låta trykka.

Sid.

Sid. 10. fäger Criticus: *ALEXANDRI MAGNI på Svenska rim skrifna Historia, den vår Auctor helt oförskyldt kallar vård at läsas, är den lumpnaste ibland alla slagdängor.* Vår Criticus måtte antingen ikke hafa läsit mykket i denna boken, eller ok endast med flit velat säga emot Auctoren. Jag finner lärda männ, som varit af långt andra tankar, ok trodt den samma vara vård at läsas, dels för gammla språkets skuld, ok dels för de moraliska ok politiska lärdomar, som deri finnas, ikke allenast här ok der inströdde, utan ok på några ställen fortsättas på flera blad. Til bevis af det förra, får jag lof at anföra vår stora Polyhistor, Herr Canc. Råd. ok Riddaren IHRE, hvilken i sina många Disputationer, rörande det gammla Svenska språket, på åtskilliga ställen anfört exempel ur samma Historia, ok således utan tvifel funnit den samma vård at läsas. I anseende til det sednare, eller de lärdomar, som finnas i denna boken, har Herr HADORPH berömmt den samma i Dedication framför berörde Historia, deri han säger, at Riksdrotsen Herr Bo JONSSON låtit den samma på Svenska öfersätta, NB. *til at deraf förstärka sit höga förstånd i goda råd ok anslag til sin Konungs ok fäderneslands välfärd;* ok vidare: *Sjelfa arten af rimen är fuller helt enfaldig, ok ikke efter den äldsta skaldekonsten författad;* - - *dok är boken fördenskuld ikke til förkastandes; utan så väl för sjelfa materiens skuld, som de gammla ordalag deri finnas, mer at berömma, än de åtskilliga fåfänga ok updiktade skrifter, fabler ok drömmböker, som ofta af trykk i vårt rike upläggde varda, ok ikke annat än til löge ok tidspillan läsas, förutan någon frukt af samma historier, eller god lärdom.* Til prof häraf vil jag anföra några ställen ur samma Historia,

efter

efter ok Criticus för ros skuld anfört ett rum deraf f. 26.

Bl. A. 1. „Opta stålpir litin thuver storo lasse.
- A. 2. „Dygd duger ey folckit vål,
„Uthan ther följer macht och skål.
- E. 1. „Unga dara vita lit,
„Gammalt rad thet vinder alt.
- I. 3. „Thet hånder opta a mina troo,
„Then grater stundom, ther förra loo!
„Epter alt offmyckin fafång later,
„Komber opta en sörgelikin grater.
- K. 1. „Thet år ok ondt i thy huse,
„Ther ångin år råtall eller kuse:
„Man siger, at thet år ån vårra,
„Ther ångin år Höffdinge eller Herra.
- N. 4. „Thet plägas nu i verldin fast,
„At Herra ålska tholik last,
„The ljuga kunno, åra them kåt,
„Skånda annan, och göra sik måât,
„Forvårfver thet med sin Herra hylle,
„At hans Herra honum hans pung fylle,
„The faa bade penninga ok tijkt,
„Som sva hafva lygnara sijkt,
„The komma sick i Herra-rad,
„Then båtter år vårder, at varda forsmad.
- N. 4. „Sva skeer ån i alla landa:
„En öglåre gör rått margom vanda,
„Han plågar hafva thessin laat,
„Ahvar han kan thess komma ath,
„Ther han ett ord hörir, han gör aff tu,
„Han lågger thertill såx eller siu,
„Han plågar med söte tungo tala,
„Med sin ord opta en man uthala,

Nak-

„Nakot thet ord aff honum förhöra;
„Ther manne matte skada göra,
„Han lofvar godt, ok menar fals,
„Tholik är rätt skalcka kals:
Bl. O. 1. „Rättferdugheet hon är bäst;
„Hva hona älskar, han är näst
„Godom mannom ok Gudi först;
„Han törfs ey hugga hofvud a bröst;
„Halle thet rätt, ok glädis vijd,
„Tha slar en öglare sitt hofvud nijd.

Dessa anförde ställen torde göra tilfyllest at visa, at i denna Historien finnas många vakkra lärdomar; ok den som vil göra sig omak, at i synnerhet läsa igenom *Brachmannernas* vidlöftiga Bref til K. ALEXANDER MAGNUS, som intager hela sex atk, näml. *Ff* til ok med *Ll*, skal finna det fullt med nyttiga saker ok påminnelser. Således har Hr. Prof. LAGERLÖF i sit handskrifne *Collegium* öfer Svenska språket ikke utan grund kallat denna Historien *en skön bok*, ok Hr. Biskop. Dr. SVEDBERG i des *Schibboleth s.* 306. ikke oförskyldt sagt, at den samma *är värd at egas ok läsas.*

Sid. 13. skrifer vår Criticus, *at* CRENII *rätta namn var* KRUSIUS. Härvid har han begådt et dubbelt fel, först deri, at han skrifit det sednare namnet med *K*, der det likväl bör skrifas CRUSIUS med *C*, som ses af den nyaste uplagan af JÖCHERS *Gelehrten-Lex.* 1. *D. s.* 2189. hvilket derföre anmärkes, efter det varit en annan familia, som skrifit sig KRUSIUS. Sedermera har ok Criticus orätt deri, at han säger, det CRENII *rätta namn varit* CRUSIUS; efter han burit båda namnen, fast på olika tid. Ty, som han förut, medan han ännu het CRUSIUS,

 be-

begikk en mindre anständig gärning, bytte han derföre om sit namn, ok kallade sig sedan CRENIUS; hvilket namn således ifrån den tiden ju kan anses som hans rätta namn, med hvilket han ok blifit nämnd af alla Skribenter. Se JÖCHER. *l. c.*

Den anmärkningen Criticus gör *f.* 14, 15. angående RIGORDUS, at han varit ifrån *Languedoc*, är väl riktig, ok har äfen för mer än hundra år sedan en Fransk Historieskrifare anmärkt det samma (*m*); men han har alldeles oriktigt berättat, at RIGORDUS, eller åtminstone hans afskrifare, nämnt *Sverige* för *Scotia*; förutan det at hela citation är orätt, hvilken lyder så, som stode hos RIGORDUS, at *Norrmannul utgådt af* (rättare *ifrån* eller *utur*) *Dania ok Scotia*. Jag har slagit efter detta stället i två uplagor af RIGORDI Historia, näml. *Pithoei* ok *DuChesnes*, ok funnit hos dem båda, at RIGORDUS skrifit *Scicia* i stället för *Suecia*; faståh den förre Editoren satt i *parenthesi*, med en annan styl, *Scotia* näst efter *Scicia*, hvilken tilläggning den sednare utelemnat. Dok tordе RIGORDUS med *Scicia* snarare ment *Scythia*. Sielfa det citerade stället lyder i båda uplagorna så: *Tempore istius* (CAROLI simplicis) *Dani de Scicia per oceanum vecti &c.* Jag kan således ikke veta, huru Criticus kommit at så orätt citera RIGORDUS; så framt ikke en ännu nyare uplaga af samma Auctor, den jag ikke haft tilgång til, skulle följt någon sedermera funnen handskrift af RIGORDI Historia, än de förre, hvilket jag derhän ställer, men

(*m*) Se *Memoires de l'Hist. de Languedoc par Mr. Guill. de Catel à Tolose* 1633. *fol. f.* 37, hvarest Auctor, sedan han bevisat, at *Languedoc* i forna tider blifit kalladt *Gothia*, säger: RIGORD *dans la préface de la vie du Roy Philippe se dit*: natione Gothus, *bien qu'il fut du Languedoc*.

men tvifler mykket derom. Til flut af denna anmärkningen om RIGÖRDUS, vil jag allenast påminna, at Herr Cancell. Råd. VON STIERNMAN, då han i sit Tal kallar hånom en Svensk, beropar sig på sin sagesmann, ok höll det för så mykket sannolikare, efter RIGORDUS skref sig *natione Gothus*, ok hade, som en infödd Svensk, den tiden så väl kunnat vara Konungens i Frankrike *Historiographus*, som en HAMBRÆUS ok en OTTER, både två Svenskar, hafa varit Professorer i Paris, at förtiga flera landsmänn, som varit i verkelig tjänst vid Konungens i Frankrike Hof.

Vår Criticus gör vidare s. 22. en anmärkning deröfer, at Herr Cancell. R. VON STIERNMAN sagt, at de gammle Lagmänn bodt *i stora ok kosteligen byggde hus*. Hr. Cancell. Rådet har här intet annat berättat, än hvad *Sturleson* för hånom sagt, T. I. s. 481. ok lyder i Hr. PERINGSKÖLDS Svenska öfversättning således: *Ragnvald Jarl komm en dag inemot aftonen til Thorgny Lagmanns gård, hvarest voro stora hus ok kosteligen bebyggde.* För öfrigt torde Criticus tillåta, at dessa *stora ok kosteligen byggde hus* måtte få förstås *secundum quid* eller på visst sätt, näml. allenast i jämnförelse mot de gemenares hus på den tiden; på samma sätt, som Criticus lär vilja man skal förklara hans ord *s.* 7. der han säger, at i medeltiden funnits *store Doctorer* ok *berömlige Läkare*; hvilka jag är viss på rätt så litet kunna jämnföras med dem, som i vår tid med skäl skola kunna förtjäna dessa titlar, som STURLESONS *stor-kostliga hus* svarar emot de stora ok flera våningar höga palats i vår tid.

Sid. 24. yttrar sig Criticus sålunda: *Vår Auctor säger s. 3. at* ODEN *kommit ifrån* Asien, *i*

ställ-

stället för Asgard *eller* Asheim, *som låg i Europa, ok hvarom vår lärde* OL. CELSIUS, *Fadren, lemnat så vakker underrättelse i Actis Litter. Upsal.* Jag skulle här kunna upfylla flera sidor med citationer af våra Skribenter, altifrån STURLESON til närvarande tid, hvilka varit af samma mening, som Herr Cancell. Råd. VON STIERNMAN; men vil allenast nöga mig med at anföra et ok annat ställe af de äldre ok nyare. STURLESON, hvars vittnesbörd i detta målet lär mycket gälla, yttrar sig härom i dessa uttryckeliga orden i *Heims-Kr. T. I. s.* 2. hvilka efter Hr. PERINGSKÖLDS öfersättning lyda således: *På östra sidan om Tanais älf* i Asia, *blef landet kalladt* Asaland *eller* Asahem; *men hufvudstaden, som var i detta landet kallade de* Asgard. *I denna hufudstaden var en Höfdinge som het* ODEN. Jfr. MESSEN. *gampl. Sv. Krön. s.* 11. Detta bestyrkes ok af *Eddans* 3, *kap. Resen. edit.* hvarest står: *at då Pompejus bårjade i östra delen af verlden, flydde* ODEN utur Asia *hit til Norden.* Denna meningen hafa sedermera mest alle våre Antiquarier ok Historieskribenter bifallit (*n*). Vår lärde, ok i synnerhet i orientaliska Historien väl kunnige SPARFVENFELD har i et Bref til Prof. CAR. LUNDIUS med nog visshet yttrat sig härom, ok säger, *den meningen vara den sannaste, ok enlig med både in- ok utländska Historieskribenters intygande, at* ODEN *hitkommit* ifrån Asien (*o*). Af de nyare tror jag mig med skäl fram-

(*n*) Se VERELII noter til *Götr. och Rolfs Sag. s.* 10. Dess not. til *Herv. Sag. s.* 5. REENHIELMS not. til *Thorst. Wik. Sag. s.* 36, 37, 121. WILDES *Hist. pr. Sv. s.* 140, 144. PET. RUDBECKS Bref til Gref DAHLBERG, som finnes i D. G. WALLINS *Clav. Num. Run. s.* 7. at förtiga flera.

(*o*) *His ita præmissis, videor mihi haud temere conclu-*

framför andra böra anföra Hr. Cancell: Rådet IHRES vittnesbörd härom, hvilken i sin *Disp. de mut. Ling. SveoG. P. I. p. 4.* säger, at *man med vissbet utur de äldsta handlingar kan hemta, at* ODEN *kommit hit til Sverige ifrån gränsen af mindre* ASIEN (*p*); ehuru jag finner at välb:te Herre litet sednare utlåtit sig något ovissare om denna saken, i sin *Disp. de Lingua Cod. argent.* 1754. *f.* 22. der hans ord äro dessa: *Nec satis certum, ubi præcise* ODINI *patriæ sedes fuerint.* Criticus beropar sig väl på Hr. Dompr. Dr. CELSII Afhandling om *Asarna*, som finnes i *Act. Lit. Suec.* 1736. hvarest denna saken skal efter Critici mening vara afgjord, som han vil hafa det; men, ehuru jag läsit hela detta stykket igenom, har jag likväl ej kunnat finna det. Tvärtom står dersammaställdes uttrykkeligen, at *Asarnas hemvist varit på gränsen af* Asien *ok Europa* (*q*). Således kan man, til följe af dessa vår lärda CELSII ord, rätt så väl säga, at ODEN hitkommit ifrån Asia, som ifrån Europa, efter han med sit folk bodt på gränsen af båggedera. Vår Criticus borde derföre, efter den dom han sjelf fällt sid. 10. "stå til rätta inför *Reip.* „*litterariæ* domstol, som vågat fram en sak, ok

 „den

dere, verissimam esse sententiam, eamque factis solide historiis & exterorum & domesticorum Scriptorum suffultam, Othinum novissimum ex Asia huc advenisse Turcis comitatum. App. ad Legg. Westrog. p. 147.

(*p*) Orden lyda dersammaställdes på Latin sålunda: *Hoc tanquam certissimum ex monumentis Historicorum eruere possumus, quod* ODINUS, *quem nonnulli secundum nominant, ex confiniis* Asiæ *minoris hanc venerit, & terram illam, quam nos nunc incolimus, cum sociis suis occupaverit.*

(*q*) *Patria* Asarum *ad Tanaim fuit, & Mœotidem paludem in limitibus* Asiæ *& Europæ.* f. 196.

,, den med vishet utgifit, som han likvål bort
,, veta ikke vara nog bevist.

För öfrigt förser jag mig til Criticus, at han hyser (åtminstone bör hysa) så mykken kärlek til sanning, at han älskar den samma framför sina egna tankar; ok således ikke kan låta dessa mina anmärkningar falla sig obehagliga, efter jag endast upsatt dem til sanningens utrönande ok framställande i ljuset.

Til slut får jag, på Svenska språkets vägnar, göra en liten påminnelse til *Editoren* af detta *Bref*, angående olika skriffätt i en del ord (efter jag ikke kan veta, om det varit Författarens egna fel): ok tykker jag mig här hafa så mykket större anledning til denna påminnelsen, som detta Brefet är utgifet på en ort, der den yppersta af högskolarna i riket är, ok hvarifrån man med skäl bör vänta mer laggrannhet ok större vård om Svenska språkets renhet ok enlighet, än ifrån något annat ställe. Ty skulle väl ikke vårt modersmål förtjäna så mykken ens ok granskning, som Latinen, ok andra främmmande tungomål? Jag har på dessa ikke fylleft två arken funnit följande ord skrifne på olika sätt:

Cancellie-Råd *s.* 3. fl.	Cantzli-Råd *s.* 13.
har låset *s.* 3. 13.	låsit *s.* 21. låst *s.* 8.
föllja *s.* 3.	följa *s.* 5. 16. 19.
sporr *s.* 3.	sporen *s.* 16.
trott *s.* 3.	trodt *s.* 31.
tankar *s.* 4. 15. 17.	tancka *s.* 11. 28.
Feltsker *s.* 5.	Feltskärare *s.* 6.
lemna *s.* 6. 13. fl.	lämnade *s.* 14.
ERIK *s.* 7. 9. fl.	ERIC *s.* 24. ERICH *s.* 7.

skald

secula fanns ingen i hela Europa, som dref denna konsten *dogmatice* eller som en vetenskap, utom några få Judar, hvilka lärt den samma af Araberna, som den store Medicus CONRINGIUS på et ställe skrifer (*l*). Således kan så mykket mindre läkarekonsten på samma tid blifit här i Sverige drifen i skolarna, som den samma, så väl som flera vetenskaper, först i sednare tider til os inflyttat från utländska lärohus.

Sid. 8. har vår Criticus ej varit upmärksamare, än at han ur RENHJELMS Noter til *Thorsten Wikingssons Saga* afskrifit et der befinteligt grammatikaliskt fel i Latinen, ok satt *Suiogothia regna* i stället för *Suiogothica regna*. Jag undrar deröfer, at ej eller *Editor* af vår *Critici* Bref blifit detta varse, ok det vid trykkningen ändrat. Hvem hade väl förmodat, at et sådant fel skulle vid det högsta lärdomssätet passera fritt flera ögon förbi? Här vil jag ok lägga til, at den ur LOCCENII *Antiqq. SuioG.* anförde citation ikke finnes framföre i de två sidsta uplagorna af samma bok, utan allenast i de två första, af åren 1647 ok 1654.

På samma sida har vår Criticus ikke hållit sig tätt vid den Franska Historieskrifarens ord, dem han dersammastädes anför. Han säger at bemälte Skribent berättat, at i K. KARL *den IX:s tid vid Kongl. Hofet NB. ej voro två Medici eller Apothekare*; der likväl

p. 115. Jfr. *Jablonski* allg. Lex. der künste u. wiss. s. 72.

(*l*) *Ea ætate* (*Secul. XI & XII*) *in tota Europa non erat, qui medicinam ex arte profiteretur, exceptis paucis Judæis, qui artem ex Arabibus tantum didicerunt. Conring.* Antiqq. Acad. Diss. III. p. 98. cit. af *Stolle* in der Einleit. zur hist. der medicin. gelahrh. s. 115.

om alla tre *genera* både med *a* ok *e* om hvart annat brukade; hvilket med åtskilliga exempel kunnde bevisas, om så nödigt vore.

Sidst kunna ok följande råttelser tilläggas, nämnl. i stället för *p.* 237. *s.* 16. r. 32. *de s.* 26. r. 22. *affåtta s.* 8. r. 1. *sig insmygande s.* 28. r. 3. bör heta *p.* 137. *dem*, *öfversåtta*, *insmugne.*

Desutan finnas ok 42 skriffel i de *s.* 6. 7. 13. 16. 23. 25. 26. ur gammla Svenska bökker ok en Fransk Historieskrifare citerade ställen; hvilket vid jämnförande med originalerna kan skönjas.

I följe af allt detta tror jag verkeligen, at Författaren af detta kritiska Brefet lär blifa mindre nögd dermed, at des vänn låtit trykka det samma; först för det, at han uttrykkeligen förbudit hänom, at visa det för någon annan; ok sedermera för det, at denne, som likvål var hans vånn, ikke båttre öfversedt ok granskat hans skrift, innan han gaf den samma på trykket, ok ikke mindre derföre, at han vid trykkningen låtit så många stridiga skriffätt sig insmyga. Man får se, om ikke detta torde göra så mykket, at det sker, som *Editor* spår, at detta afhåller hans vånn ifrån at sånda hånom det andra lofade Brefet, hvari han gifit hopp om några flera anmårkningar af mera vigt ok vårde.

Tilsats til s. 9.

At Fruntimmer ikke mindre i sednare tider, ån i de äldre, laggt sig på chemien, ok den samma utöfat, vittnar en Fransyska, vid namn MARIA MEURDRAC, som år 1680 i *Lyon* utgifit en Chemie, til Fruntimmers tjänst, under följande titel: *La Chymie charitable & facile, en faveur des Dames.*

BREFWÅXLING,

EMELLAN

TWÅNNE WÅNNER,

ANGÅENDE

ETT NYLIGEN I UPSALA UTKOMMET

BIHANG,

INNEHÅLLANDE ANMÄRKNINGAR

ÖFWER

CANCELLIE - RÅDET OCH RIDDAREN,

HR. AND. ANT. VON STIERNMANS

TAL,

OM DE LÄRDA WETTENSKAPERNAS ÖDEN. &c.

STOCKHOLM,

Tryckt hos Directeuren LARS SALVIUS,

År 1759.

Quelque scrupuleuse exactitude que l'on ait dans sa maniere d'ecrire, la raillerie froide des mauvais plaisans est un mal inevitable, et les meilleurs choses ne leur servent souvent, qu'a leur faire rencontrer une sottise.

DE LA BRUYERE.

Candida pax homines, trux decet Ira feras.

MIN HERRE.

På någon tid har jag wäl icke njutit den gamla wänskapen, och af Min Herre fått del af de Lärda Saker, som wid Upsala utgifwas; men så har jag likwäl öfwerkommit en Skrift, som derstädes nyligen blifwit tryckt, under namn af *Bref, innehållande Bihang till ett nyligen utkommet Tal*; eller rättare sagdt, en Critique öfwer Canc. Rådet och Riddaren Von STIERNMANS *Tal, om De Lärda Wettenskapernas tilstånd i Swea Rike, under Hedendoms och Påfwedöms tiden*, hållet för Kongl. Wetenskaps Academien, den 4 Nov. 1758, då Wälbemälte Herre der nedlade sitt förda Præsidium. Min Herre, hos hwilken jag nästan ifrån Barndoms-åren altid hwilat med mitt förtroende, har sig nog bekant, huru högt wärde jag sätter uppå alla de Witterhets-prof, som ifrån detta Lärosäte utkomma; och att ingen, om han än wore 1752 Års Magister, och hade Bref uppå, att *suæ cum pietate recordari alumnæ*, kan mera wörda denna Lärda Foster-modren, än äfwen jag; Men hwad skall jag nu tänka och tro om Dess ömhet för sina Foster-barns heder och wäl? Ett Tal, som för kernan af Wittra Män i Swea Rike blifwit hållet, och Min Herre läres med-

A gif-

gifwa, är i sitt ämne ett ibland de förträffeligaste arbeten wi någonsin sett, håklas här på ett stickande sätt, sanningen kränkes och dess Wärda Tolk, Herr VON STIERNMAN angripes och dömes. En okänd människa N. P. R. skrifwer ifrån S - - - o - - i - - B - - e, på Landsbygden, med all den stolthet, som Diogenes uti sin tunna, till sin wän i Upsala, L. Q. ett Bref upfyldt med sådant, L. Q. befordrar det till Trycket, och för ett så berömdt Läro-sätes räkning utspridas det ibland allmänheten. Har Min Herre omständigheterna af alt detta närmare sig bekanta, hoppas jag han är så god och dermed förnöjer min nyfikenhet; Lemnar eljest gerna dessa båda i det mörker de undanstuckit sig, som jag ej kan gissa, hwilka de kunna wara. N. P. R. måtte wäl äga någon insikt och lärdom, jämwäl en wacker Boksamling, men skrif-arten faller mig så barnslig och kitslig före, att jag ej kan tro honom wara en mogen man. På det ena stället (s. 15.) utgifwer han sig så känd med Hr. V. STIERNMAN, att han ställer sig på förslag till dess Commissionaire wid Trycket, på det andra åter (s. 28.) nekar han all bekantskap med honom; det senare tror jag är Herr VON STIERNMANS lycka, ty, i den förra händelsen, hade, om ej något wärre, hwilket af en anstötelig och förargelig skrif-art kan härröra, dock åtminstone, efter hans eget widgående, den ledsamheten honom händt, att han fått föra samma klagan öfwer sitt ombud, som Loccenius öfwer den afundsjuka Tysken. L. Q. tyckes mig warit en god ja-broder till alt hwad den förenämde behagat säga. Min Herre förlåter mig, att jag så rent ut säger min mening, ty han wet förr, att jag ej är så twätungad, att jag kan berömma och lasta på en gång. Herr Canc. R. VON STIERNMAN lärer mycket litet

wär-

wårda denna Critique, utan antingen anse dess författare för en af det folket, som hafwa fritt språk, eller, i fall han ertappas, aga och näpsa honom, som han det förtjent. Och hwad min Herre beträffar, som han äfwen hafwer underwisnings-wärket på sitt samwete, lärer han nog, utan min erinran, weta hwad begrep han härom bör inplanta uti dem, som ännu ej kunna bruka eget omdöme; jag will allenast nytja detta tillfälle till återställande af wår på en tid afstadnade brefwäxling, och meddela honom i förtroende, hwad jag i hastighet kunnat fatta af både Tal och Bihang, då jag hållit det ena emot det andra; att dermed mana Min Herre, att gjöra mig samma wänskap tilbaka.

Jag will för bättre redighets skull, följa Criticus i alla de språng han i samma sitt Bref tagit.

Sid. 2. säger han Herr Von STIERNMANS yttrande *om Chemien under Hedendomen, sid. 12. bestå uti en klar misstagning*; men mig tyckes, att Criticus till bättre lägenhet, kunnat spara denna sin Dictatoriska utlåtelse, i synnerhet, som den häklade meningen om de gamlas *Seid*, icke är Herr Von STIERNMANS egen, utan såsom ej mindre liklig, än wacker, af Herr Prof. TROZELII Disputation blifwit anförd, hwilket Criticus af den bifogade noten kunnat lära. Är det en irring, så har den, med monga flera, klanderlöst blifwit fortplantad ifrån Upsala Lärdoms-säte, och hwarföre war icke Criticus då tilstädes, att wisa sin konst; men jag fruktar, att han då, äfwen så litet som nu, kunnat med all sin myndighet förleda folk: Ty, ho wet icke, att alt det, som säg underligt ut, och öfwergick gemene mans kunskap och begrep, kom i denna mörka tiden under namn

af trolleri och swartkonst? Hafwer icke Odin långe nog oförskyldt blifwit hållen för den argaste Swartkonstnår? Ej hellèr war Herr Criticus med i kokstufwan, att han så wist kan såga, huru det gick till med kokningen af det i Eddan omtalta *Seid*, att ju, hwilket troligast år, den der omnåmde Troll-ömen torde warit *wårdslösbet* eller något dylikt, ej mera onaturligt, ån Odins troll-korpar *Haugi* och *Minni*. Hade Herr Criticus med sin Edda jemfört de utredningar af Physique och andra Wetenskaper, som der under Trolldoms namn ligga förborgade, hwilka tid efter annan, af Herr Canc. Rådet VON DALIN, Hr. Kongl. Secret. JACOB WILDE och Hr. Prof. MALLET blifwit gjorda, tror jag wist, att han denna gången wisat sig mindre widskepelig. Herr WILDE hafwer i synnerhet, uti sina *Anm. öfwer Puffend.* 2. *D. sidd.* 78 *och* 79, uptagit och bewisat detta *Seid* wara infördt af Odin och råknadt ibland hans Idrotter, samt lika med de flera Naturkunnighets Rön, hwilka der uppråknas, icke annars, ån igenom folkets okunnighet och en inritande wantro, ansedt för Trolleri. Ordet gjör intet til saken: I Pensylvanien tilredas åtskilliga slags så kallade *Seyder* (se Pr. ACRELII Beskrifning) men monne derföre Americanerna kunna kallas Trollkarlar, signare och åmbetes-bröder med Nordens förwetna konstmakare?

Sid. 5. framtråder Criticus för den Lårde Werlden, till förswar för wåra Swenska Låkare, under Påfwedöms-tiden, och ytrar sitt missnöje deröfwer, att de af Herr VON STIERNMAN, sid. 65. nåmnas *Landstrykande Qwacksalfware* (*Signare* har Criticus behagat tillågga, förmodeligen af orsak, att han ånnu grillrat på *Seid*) Herr VON STIERNMAN hafwer i denna omståndighet sagt myc-

mycket mindre, ån Herr Doctor Bergius i sitt lårda och wackra *Inträdes - Tal i Kongl. Wetenskaps Academien, den 20 Augusti*, 1758, hwaraf jag ej annat kan, ån misstro dess föreburna sannings-nit wara beblandadt med någon galle, hwilken hos honom uplifwat lystnaden att tadla. Att tiltala Hr. Von Stiernman, för det han stödjer sig wid *Biskop Peder Månssons ord, i sitt Företal till Låkareboken*, har han så mycket mindre fog, som Herr Von Stiernman uti sitt Tal, med rena ord tillågger, *om man skall kunna tro hwad denne såger*, att, om ån Criticus, med båttre skål, ån sitt eget blinda tycke, skulle kunna wisa detta wara ett skåmt, wore Herr Von Stiernmans sak dermed icke förlorad. Sedan förblandar han Medicinen med Chirurgien, hwilka båda Herr Von Stiernman dock noga åtskilt, som kan ses af sid. 9. och de följ. och således har Criticus åfwen, utan alt skål, hit lämpat de gamla Lagarnas Rum, hwilka tydeligen handla om Chirurgis eller Sår-låkare. Huru han kommit i bekantskap med *K.* CHRISTOFFERS *Arcbiatrer*, wet jag icke, men wål det, att ingen så titulerad Swensk den tiden war till. Om ock några enda funnits, som Hr. Von Stiernman åfwen i detta fall nåmner *Johannes uti Wisby* och *Laurentius Johannis*, hwilka kunnat gjöra en enda lyckelig cur, monne deraf mera följer, att Låkare-konsten i Swea Rike hunnit någon högd, ån en gubbe eller kårling på Landsbygden, som håndelsewis botat en för obotelig hållen sjukdom, hwilket i wåra tider ofta hånder, kunde sågas wara wårdig Doctors-hatten? Det bewis Criticus tager af *Rimchrönikan* år af liten betydelse, ty jag ser der intet annat, ån att en sjuk Biskop *sporde efter dyre Mästare*, hvilket år myc-

 ket

ket naturligt; men att han sådana få kunde, fick, eller huru de hetat, finnes der aldeles icke; huru bewisar ock Criticus, att icke med dessa *Dyre Måstare* förstås widskepeliga Munkar och Prester, sådana, som Herr Von STIERNMAN wårkeligen nämt, och hwilka i det tide-hwarfwet oftast så kallades, snarare, än wårkeliga och förfarna Medicinæ Doctorer? Sid. 8. behagar Criticus roa sig på Wittra Måns, LOCCENII, RENHIELMS och fleres råkning, men mig tyckes, att han, på detta stället, sjelf gjort hwad han straffar hos främmande Scribenter och Skallder. Den högt förtjente LOCCENII heder kränkes i synnerhet härigenom mer än mycket: Om K. CARL IX:s tid talar den Fransk Historie-skrifwaren; 16 år efter Högstbemälte Konungs död, eller År 1627., blef Loccenius Professor i Upsala, och således kunde ej allenast han sjelf, utan medålders folk weta, om så war, eller icke. Han har, ehuru han war född Tysk, aldrig af oss förtjent ett sådant tilmåle, som det, att säga honom för infalls skull, emot bättre ljus och samwete, til Swea Rikes wanheder, framkommit med osanna berättelser. Men huru mycket tror wål Min Herre, att denne Criticus skulle hafwa att prata, om han finge se *MARTINI NIGRINI Franci Laudes* ANNÆ STURÆ af År MDIVC. Hos denne Auctor, som i samma Skrift wisar sig länge warit i Swea Rike, bewandrad i dess Historie och noga kännare af Seder och Folk, finner jag wid slutet af ofwannämde *Laudes*, följande, hwilket jag till Min Herres "tjenst will affkrifwa. "Apud Ægytios olim sin-"gulis morbis singuli medici, apud Suecos vix duo "sunt, omnes qui pro mercede ex arte curent mor-"bidos. causa autem, meo judicio, quia morbo-"rum ibi minus, ob firmam ac duram corporum

com-

"compaginem, cibumque simplicem. altera, quia "pagi & urbes non admodum populosa longis in-"ter se distant intervallis. Detta påbegynta åmne fullföljer han på den följande sidan, således. "Priusquam igitur medicus ex urbe in urbem aut "pagum evocatus adventaret, mutasset æger aut "vitam cum morte, aut cum valetudine prospera "adversam. Qua de causa nobiliores feminæ di-"vinam ac regiam hanc artem ad se putant pertinere "sibique datum, in quo liberalitatem exerceant. "In illa autem præ ceteris excelluit ANNA STURE, "cui a teneris, magistra matre, cum sororibus de-"dita, diligentia & usu confirmata eo scientiæ per-"venit, ut non facile apud Svecos morbus sit, "(sunt autem tanto pauciores illis, quam Germa-"nis vel Italis, quanto solidiora corpora, simpli-"cior cibus ac potus, ac denique intemperantiæ "modi rariores) cujus causam ignoraverit, reme-"dium nesciverit. Æstate ipsa herbas quibus Sve-"cia abundat præ reliquis locis salutiferas collegit, "pharmaca varia ex illis artificiose confecit, con-"fecta in usum diligenter reposuit & conservavit. "multis mundus suus cordi & curæ, huic medica-"menta & ægri; quorum innumeros reddidit sanos, "& dum sanarentur liberaliter præterea aluit. No-"socomæum, cum primo advenirem, rebar, non "aulam, tanta enim frequentia curandorum. Pe-"reant, qui alios perire sinunt fame, morbo, fri-"gore; Vivat ANNA STURE, quæ, ut alii viverent, "nihil non fecit, vulnera absterſit, unxit, ligavit, "decumbentes invisit, illis ministravit, victum "subministravit, curavit. Ad rusticas sæpe mulie-"res longam abivit viam, ne morbo interirent, "partum, vel se necarent, divina hæc in hoc ho-"minum genere, non humana habeo, & sunt. Att eljest Swea Rike, åfwen i K. CARL XI:s tid ej war

 ren-

renſadt ifrån Landſtrykande Qwackſalfware, kunde Criticus af ſamme Högſtloſl. i åminnelſe, Konungs *Förnyade Privilegium för Apothekare - Societeten uti Swerige, af År* 1683. *den* 18 *Junii*, nogſåmt funnit. Med ſlutet på denna ſin anmårkning, ſ. 9. gjör han ej annat, ån ſtadfåſter hwad Herr Von Stiernman ſ. 8. redan ſagt, hwart han åfwen hånwiſes.

Sid. 9. med de följande, har Criticus gjort ſig mycken möda at förſåkta Crenius: Det war i ſanning en ſtor ſkada, at han ej war ſamtida med Loccenii Bok-ſkåmmare, ſå kunde han med ſin wåltalighet erſatt den ſlåta tack, han af denne grannſynte mannen, för ſin oombudna möda, billigt fick. Criticus tager ſig hår, ſåſom Bref-ſkrifware, en ſtörre frihet, ån någonſin en beſkedelig och ſannings-kår man kan tilmåta ſig. Hwad ſåte och ſtåmma han hafwer uti *Republica Litteraria och wid deſs Domſtol*, wet jag icke, ſom jag ej har mig bekant, ho han år; men det kunna alla med mig ſe, att om någonſtådes i werlden, den domſtol wore laga erkånd, der Wåldugheten ſjelf förde Præſidium, förtjente han billigt främſta rummet ibland Nåmden, och juſt på detta ſtålle paſſar ſig hans fålde omdöme: *Thet år barmligt, att ſe en Hiſtoricus berätta ſig en hop ſaker och anecdoter utan att nämna ſin ſagesman, eller gifwa bewis på hwad ſom han anför*; Men, i anſeende til Critici förmodeliga ſinnes art och lynne, torde Hr. Von Stiernman icke wara obenågen, att förlåta honom ſina ogrundade tilwitelſer, hålſt ingen någonſin kan ſågas med mera flit anfört ſina ſagesmån, ån juſt han, i detta korta tal, ſom år upfyldt med 310 citationer. Ibland hwilka, hwad K. CARL betråffar, ſid. 105. kunna låſas P. Dikmans och Messenii witnesbörder. Hwartill, om ſå behagas, kan låggas Herr Doctoren och Profeſſorens Olof Celsii,

ſom

som i sitt *Inträdes Tal*; *hållet den 6 Dec.* 1746, *i Kongl. Wetenskaps Academien*, yrkar det samma, med tilläggning, att *Messenius det hämtat af Joh. Magni*, som dock måtte wara misskrifwet. Den Lärde Arche-Biskopen Doct. ERIC BENZELIUS, uti sitt *Collegio Mss.* och Hr. Canc. R. VON DALIN, uti *Swea Rikes Hist. Tom. II. p.* 146, hafwa ej heller trott sig förkränka Historien igenom denna omständighetens antagande och bejakande. Och skulle Min Herre råka Criticus, förr än jag, och han ännu förebure okunnighet, hwarifrån *Loccenius hämtat denna sin berättelse*, wille Min Herre wara så god och wisa honom till ofwannämde MESSENII bok, så får han där äfwen se, att MESSENIUS den tagit af M. OLAUS PETRI, hwilken hade härom inlefwererat i Riksens Archivum ett Fragment, som nödwändigt måste skett för År 1552, då han, d. 19 April, dog, att således allena den, *som hugger i wädret* och hwilkens penna styres af egenkärlek, kan instämma i en slik okunnighets klagan om den anledning LOCCENIUS härtill haft. Sid. 13. sedan Criticus mästedels uttömt sitt förråd på stickord och nära rörande talesätt, framkommer han med sin nog lama slut-dom: han håller der med CRENIUS och påstår owilkorligen, hwad denne, ej utan tilläggande af *fortassis*, tiltrott sig, och kränker således dess skrif-art, då han med honom tilskrifwer STEPHAN BATORI Latinska språkets upkomst i Pålen; hwaraf händer, att han på den följande sidan, i stöd af samma Auctor, måste taga sin ord igen, och gör det med så god mine, som wore han wid palinodie icke owan, anförande der bewis af den lärde kusken, att samma språk, långt för denne Konungs och i Kejser FERDINANDI tid, redan war gångbart i Polen; Men som han ej dertill gittat anföra orsaken, monne wi då icke skulle få lof att hjelpa honom och

föra den til K. CARL KNUTSSON? Eller monne man derigenom skulle reta honom att påstå CARL KNUTSSON lefwat efter Kejser FERDINAND?

Den omilde dom Criticus, sid. 10. fäller öfwer Alexandri M. på Swenska rim öfwersatte Historia, då han säger, *att Herr Von Stiernman helt oförskylt kallar henne wärd at läsas*, synes han wist icke skridit till, om tadel-nitet lemnat honom tid, att efterse det stället, som Hr. Von STIERNMAN af Herr Biskop SWEDBERG anfört, hwarest hon blott för de *gamla, gäswa och wackra ord och ordalag* (som Herr Biskopens ord lyda) men ej för sitt Historiska sammanhang och rimkonst, säges wärd at läsas. Hwartill kan läggas Herr Prof. och Historiogr. P. LAGERLÖFS witnesbörd, som räknas billigt ibland de lärdaste och wältaligaste Professorer och Poeter Upsala någonsin haft. Och skulle man aldrig förmoda motsatsen af den, som lefwer i wåra tider, och med nöje ser, att sammanplockandet af dessa ädla stenar så ansenligt både hedrar och riktar sin idkare.

Sid. 11. gjör sig Criticus ganska onyttig öfwer Herr Canc. Rådets owilkorliga bejakande, sid. 102. att *Riksmarsken* TORKEL KNUTSSON *skrifwit Konunga och Höfdinga Styrelsen.* Han måtte warit rädd att borttappa några af sina wackra der brukade infall, om han dermed upskutit, till dess han brakt till ände, hwad han företagit sig, och derföre warit nödtwungen till detta artiga mellanskott. Jag will ej tro honom hwarken så enfaldig eller enweten, att han ju skulle flatnat för sådana tankar och utlåtelser, om han gjort sig den mödan, att i framledne Hr. Kongl. Secreteraren WILDES *Historia Pragmatica*, upslå det stället, som Hr. Von STIERNMAN i noten anfört. Och är det för wår okände Criticus en ganska stor lycka, att detta hans Bref ej utkommit i Hr.

WIL-

Wildes lifstid, ty, i den håndelsen, hade han wårkeligen gjort honom så liten för hela Respublica Litteraria, som han nu i egen inbildning år stor, ja föga båttre aktad, ån en *Altonaisk Avisskrifware*, och borde han för denna domstol, dit han redan wådjat, stå til råtta emot denne högt uplyste och store Mannens Skugga, hwilken i sanning förtjenar annan högaktning, ån han gifwit den. Denne Lårde Herren såger på åberopade stålle, uti sin *Sveciæ Historia Pragmatica*, *pp.* 494. *och* 495, "Quod ad ætatem & auctoritatem "illius attinet scripti, si Lundio concederemus il- "lud regnante Magno Erici fuisse concinnatum, "& quidem a Clerico quodam, adcurante Mat- "thia Kettelmundi, quæ est conjectura Schefferi, "quis credat, hos tales Hierarchicæ Oligarchiæ "promotores ac fautores, ea Regi inculcasse prin- "cipia, quæ rationi status & commodis ipsorum "repugnarent, nimirum de supremitatis origine "mere divina & soluta legibus potestate? Interim "tamen scriptum illud, antiquis adtemperatum "Legibus, Oligarchiæ Hierarchicæ neque patrocina- "ri deprehendo &c." Hårpå anföras bewis af sjelfwa boken, att dess författare icke hållit med denne 4:de Stats-Epochens inråttning, och det Presterliga ståndets intrångande i Rådet och Regeringen, utan aldeles welat hafwa den inråttad, likmåtigt den tredje och föregående, då sådant ånnu icke war hördt eller påtånkt. I anledning hwaraf han widare om Schefferus såger, att han "Buræum præter rationem correxit, cum ipse tamen "fateatur, auctorem scripti Tit. 4. C. 5. §. 1. contra "rationem status Periodi IV. Clericos Senatores loco "mouisse vel excludendos ordine Senatorio vel poli- "ticis postponendos voluisse. Schefferi Nott. ad cit. "Loc. Hwartill komer, att han altid minskat de Högres wål-

wälde af bägge ständen, och förekastat dem deras wäldsamhet och förmätenhet. Och i förmäga af alt detta, slutar Herr WILDE ganska wäl, då han säger: "Ex his aliisque locis colligitur "auctorem scripti neque Clericum fuisse, neque "Oligarchiæ Hierarchicæ fautorem, & ejus ætatem non satis probabiliter a Scheffero & Lundio in finem vel potius medium seculi XIV fuisse conjectam, cum jam in summo esset flore "Oligarchia Hierarchica, neque credibile sit, Magno Erici jam tum adulto, aut alicui filiorum "ejus talia præcepta publice præscribi potuisse, "quod sub fine seculi XIII. pro instituendo Birgero Magni, a Torchillo Canuti, illius Tutore "fieri potuisse, satis demonstrant circumstantiæ "rerum, temporum & personarum, imprimis odium illud Vatinianum, quo Torchillum persequebantur Clerici, sepulturam etiam immeritum "subeunti supplicium, *cujus adhuc vera latet caussa (V. Olai Petri Chr. Mss.)* diu denegantes, nec "nisi Rege intercedente, magno argenti pondere redemtam, ooncedentes, quod ab Archi-Episcopo Nicolao quasi bene justeque factum laudat Joannes Magni (in Chron. L. 20. c. 17.) "NB. ob injuriam Clero olim illatam." Min Herre, detta är så wackert och wäl sagdt, att jag ej tror mig förlorat mödan med dess afskrifwande, och här har i sanning Criticus andra skäl att tilgå, än all den fåfänga, som flutit ifrån hans kitsliga hand. Han har här tillfälle att lära, det han ej warit den förste, som hållit en Prest eller Munk för denne Bokens Uphofsman, utan twertom han i otid gjort sig förwissad derom, och änteligen, utan all liklighet gissat på Biskop Brynolph: Ty huru är det wäl troligt, att en Prest eller Biskop den tiden skrifwit sådant, som

wär-

wårkeligen undergråfwer hans och hans medbröders wålde? War något kätteri gröfre aktadt i de dagar? Om ock någon innom det ståndet, då skulle funnits en så ärlig och owäldig man, monne icke han, utaf både andeliga och werldsliga Herrar, skulle upburit den förföljelse, som nu den store Riksmarsken både lefwande och död? Eller kan wäl Criticus wisa sådant skett nyssnämde Biskop Brynolph? Twärtom war denne den ifrigaste förfäktare i sin tid, af de andeligas tillwällade magt, utfärdade i K. MAGNI namn, *med Capituli radi*, sådana Stadgar om Kyrkans Frälse och pligt för wissa brått, att ingen annat kan säga, än han wärkeligen tilmätte sig och Capitlet den rätt, som Majestätet allena tilkom, hvarpå et ostridigt bewis gifwes i ett dess Bref, hwilket läses efter W. G. Lagen och slutas med dessa orden: mæd Cannikæ. radi uilium uir fastæ giæræ. þæssæ skipilsi ok mæd þem frælslek. ær kirkiæn hafdi firi os. oc þer till ær uart oc uars capituli insigli fore þættæ bref sat. Actum Anno Domini M. CC. LXXXI. Hwad widare angår Dess anförda skäl, *att Konungarna sjelfve och deras Ministere icke kunde skrifva sina namn, utan allenast vesterlika låte hänga theras insegle för bref. m. m.* så kan jag ej annat än falla i förundran öfver Critici slutsätt, hvilket i sanning är sådant, att man knapt skulle kunna wänta det sämre, af ehwem det ock wara må: och att uplysa hans okunnighet i wåra gamla Swenska Handlingar, täcktes Min Herre, om han träffas, säga honom, att i de äldre tider ej war brukeligt för Konungarna att skrifwa sina Namn under Påbud, Bref, Fullmagter och Förordningar, utan begyntes det nästan först i K. GUSTAF ERICSSONS och blef ej allmänt förr än i K. GUSTAF ADOLPHS

tid,

tid, som kan ses af en stor hop ännu i behåll wårande Bref uti Rikssens Archiver. Hertig ERICS *Förfäkran gifwen Dess Hr. Fader och Rikfens Stånder, den 9 Augusti*, 1560, är det första, der jag sett egenhändig Underskrift omtalas, på detta sätt: "och thess till yttermehra stadfästelse och "kraft låthe Wi witterligen hängie Wårt Secret för "detta Wårt öpna Breff och med eghen Hand un-"derskrifwet. d. u. s. Sedermera, under denne Konung, Hans Bröder K. JOHAN och K. CARL IX:s Regering, finner jag utan underskrift, blott dessa orden: *Under Wårt Kongliga Secret*. Och är att märka, att under dessa orden sattes altid, på sjelfwa det tryckta Originalet, det Kongliga Sigillet; men på Aftrycken, som deltes ut i Riket, finnes hwarken Konungens Namn, Sigill, eller det nyare L. S. Ett enda, af den 31 Jan. 1567, på sätt som följer, egenhändigt af Konung ERIC underskrifwet, och af den bekante GÖRAN PÅRSSON contrasigneradt, har mig dock för ögon kommit. ERICUS Xiiij, näst öfwer Sigillet, och nedanföre, *Ex mandato Regiæ Maj:tis proprio, Georgius Salomontanus*. Huru Criticus, i anseen till Biskop Brynolph sagt emot sig sjelf, bewisar nyss anförda stycke af dess Bref, hwilket ej finnes underskrifwet, utan allenast *med hans och Capituli insigle* bekräftadt. Utom dess finner jag dylikt och nästan det samma öfwer alt warit öfligt. HICKES lärer oss, uti sin *Diss. Ep. De Aut. Litter. Utilitate, p.* 69. att upsättaren och renskrifwaren altid teknade både Konungar, Biskopar, och alla andras namn, samt de sjelfwa aldrig gjorde mera, än satte det Heliga kors der framföre, hwarwid i synnerhet bör ihogkommas K. ÆLFRED, hwilken förbättrade den gamla Saxiska Skriften, utan att förändra detta bruk, som äfwen longt efter Normanniska eröfringen förblef orubbadt. Kors-teknet blef då

all-

allenast något förändradt, samt oftast utelemnadt, och deras insegel, mera wanligt, än tilförene bifogade, hwilka dock woro likmätiga den tidens enfaldighet och i början icke olika wåra Bönders Bomärken, doppades i bleck eller dylikt, men tracktes sällan i wax, ehuruwäl detta ockſå finnes, samt att de tagit af sina skägg och hufwud-hår och strött deruti. Föga skilja sig Tyska Kejsarenas den tiden utfärdade Bref, hwarest dessa orden måste-dels förekomma: *Quod ut verius credatur, hanc paginam corroborantes jussimus insigniri sub testimonio* &c, Et sådant utfärdadt af Kejser FREDERICH BARBAROSSA, År 1177, icke underskrifwet med Kejsarens namn, utan beſegladt med et *Monogramma* (Bolsmärke, karamärke) kan Min Herre, utom många andra, läsa i *Muratorii Antiqu. Ital. Med. Ævi. T. I. p.* 734. PERINGSKIÖLD i sin *Vita Theodorici*, rättar hos COCHLÆUS dess förhastande, att döma K. THIDRIK till aldeles olärd och så dumm, att han ej på tio år kunde lära skrifwa fyra bokståfwer, utan ritade dem igenom en Guld-plåt, hwaruti de förut woro utgrafna. Han wisar, att den tidsens *Monogrammata* så woro beskaffade och att detta war snarare ett märke till prakt, konst och snille, än oförfarenhet i skrif-konsten. De wille änteligen hafwa Bokståfwerna utkrusade, som wissa Konungar och Förstar ännu i dag, och tyckte det beqwämligast kunna ske på detta sätt. Jag har fördenskull all anledning, att wara af den tanken, att OLOF Skotkonung fick denne seden med Christendomen ifrån England, då alt togs för godt, som de Andeliga behagade föra med sig, hälst jag ockſå på hans mynt och i de senare Tide-hwarfwens Skrifter igenfiner kors-teknen, och warade den på sätt och så länge, som förr är sagdt. Men hade Criticus haft ögonen öpna, när han höll uppå att förfärdiga detta wackra Bihang, hade

han

han i Hr. Von Stiernmans Tal, pp. 29 &c. fått se orsakerna anförda, hwarföre allmänna Skrifter och Handlingar den tiden blefwo af det Andeliga ståndet skrifna och upsatta.

Sid. 14. gjör Criticus den sid. 82 och 110. nämde *Rigordus* sitt rum stridigt ibland Swenska Män. Hr. Von Stiernman hafwer härutinnan följt Hr. Canc. R. Von Dalin ock troligen anfört stället uti Dess *Swea R. Historia*, hwilket jag wäl tror denne Herren lärer kunna förswara, hälst det samma af honom uprepas uti *Kongl. Vitterhets Academiens Handl. Tom.* I. *p.* 22. wid hwilket tillfälle också ingen, af detta Höga och Wittra Gilles Ledamöter derwid finnes haft något att erinra. Hos ingendera af Dessa Herrar finner jag, att de nämt honom Swensk Undersåte, som fördenskull Criticus dem obilligt påbördar. Beträffande åter Critici anförda skäl, att denne *Rigordus*, *ej vetat rätt nämna Svea Rike, för det han uti sin Historia säger att Norrmännerna utgått af Dania och Scotia.* (läs *Scicia*) kommer det mig ganska löjeligt före. Jag nekar ej, att ibland Dessa Normänner äfwen woro Swenska, som så förr, som mästedels under Iwarska eller Lodbrokiska Konunga-ättens Regements-tid utforo till England och Skotland, dels i Härnad, dels ock att utkräfwa sin rätt och Wigarf, samt sedan derifrån satte sig öfwer till Frankrike och andra orter. Men härå hade wi likwäl än i dag näppeligen haft någon reda, hade wi ej derföre att tacka wår Grundlärde Wilde. Wåra Häfdateknare för hans tid, hafwa så låtit förleda sig af Saxo Gram. att de ej en gång lemnat IFWAR och RAGNAR sina rum bland Swenska Konungar, samt aldrig utletat rätta sammanhanget utur Sago-brätten om Dessa Lodbroki-

ska

ska Regenter. Några enda af de äldre utländska Scribenter nämna wäl de Swenska ibland Normännerna, men dels på ett twetydigt, dels ganska otydeligt sätt. ALBERTUS STADENSIS säger, att de Danska och de som bo på andra sidan om Danmark, kallas Normän. ADAMUS BREMENSIS, EGINHARDUS *in Vita Caroli M.* och CHRON. MAGDEBURG. omtala fuller *Suiones*, men sätta dock *Dani* främst. *Du* CHESNE säger, att de utgått ifrån öen *Scantzia*, som kallas *Norwagia*, och bebos af *Göter*, *Huner* och *Danskar*. Den gamle Normanniske Historieskrifwaren DUDO nämner den Normanniska ROLLO för Dansk och säger allenast, att han först begifwit sig till *Scantzia*, innan han gått öfwer till Skotland. De Engelska Scribenterna weta knapt omtala andra Normänner, än de Danska, dem de dels kalla *Scaldingar*, d. ä. *Sköldingar*, dels ock wid sitt rätta namn, samt hafwa ej bättre förstått, än föra alla de sköflingar, som föregingo den Danska eröfringen, på dessas och understundom de Norskas räkning. RODERIC O FLAHERTY uti sin *Ogygia*, P. III. *p.* 433. omtalar *Dani*, *Norwegii* eller så kallade *Ostmanni*, som År 798, skola härjat på *Ulster* och de *Hebridiska* öarna. Pag. 485, wid År 875, sätter han med tydeliga ord, *Dani seu Normanni*. Och är det i öfrigt en bekant sak, att Scribenterna i Medel-äldren mäst altid blott nämna de Danska, då de tala om hela denna Nordiska Half-öens inwånare. Om Normännerna, som blefwo rådande i Normandiet, i CAROLI SIMPLICIS tid, om hwilka också hos RIGORDUS frågan egenteligen är, wet man, att de utgingo ifrån Norriget i K. HARALD Hårfagers tid, under GAUNGE-ROLF, och hade först sitt tilhåll på Hebudiska öarna, Nordost om Skotland, och kommo derifrån öfwer till Frankrike och wunno sig boställe i Neustrien, som

sedan af dem kallades Normandie, hwarom widlöftigare kan läsas i Hr. Prof. MALLETS, *Introduction a l' Histoire de Danemarc*, p. 166. och de följ. så wäl som TORFÆI *Hist. Norv. Tom. II. l.* 11. Skulle nu JOANNES MAGNI och MESSENIUS med flera, för det de oredigt och oriktigt tala om IFWAR, RAGNAR och de Swenska Normännerna, ej få wara Swenska, eller är det billigt, att neka RIGORDUS så wara, för det han ej wetat det, som med så mycken möda bort upsökas, utur detta tidehwarfwets multna och styckade Handlingar, samt wåra grufweliga Förfäder till liten heder, i wåra tider nästan först sett sin dag? att på denna grund draga slutsatsen, är det samma, som afdömma RIGORDUS all födsel-rätt i Swea Rike, för det han ej sagt hwad han i sin tid ej kunde weta, och i följe af en så wacker grundsats, de tiltagsnaste sammansmidare af gissningar såkrast Swenska. Skulle Criticus på detta sätt wara sinnad att bewisa sin härkomst? Dessutan, monne icke *Scicia* hos RIGORDUS kan så snart wara ett tryckfel för *Suecia*, som *Scotia*. Om ock det sistnämde hade rum, så hade RIGORDUS dermed icke felat, emedan de Normän, om hwilka han talar, härifrån öfwerkommo till Frankrike och förmodeligen hade så wäl Skottar som Swenskar med sig i följe. *Harleys* bewitnande om uphofwet af Titulen *Christianissimus*, åt de Franska Konungarna, hat Criticus icke mycket omtalat, derföre will ej heller jag wara mångordig, utan allenast anmärka, det han icke bewist, att någon Historicus för honom, så titulerat de Franska Konungarna, mindre, att de för hans tid i Tide-böckerna burit samma titul, så allmänt, som sedan, ty att denne *superlatiuus* ju är äldre än RIGORDUS, will ingen neka. Det wisar eftertryckeligen Herr Assessor B. BERGIUS uti sitt wackra Historiska Snille-prof *De Titulis Principum Generatim* &c. *p.* 81.

Att Doctor Bero, hwarom Criticus frågar, icke år Hr. Von Stiernmans egen, utan af andra fört omtalad, kan han låra af den lårde Schefferi Skrifter; men ingalunda dess *Suecia Literata*.

Sid. 16. fåges, Herr *Von Stiernman ej berättat, hwarifrån han tagit den underråttelsen, att Einar Skulasön infört rim i Nordiska Skaldekonsten.* Hade Criticus sett på Noten, N. 150. hade all anledning til detta föregifvande och således åmnet till en osanning mindre blifwit honom betaget. Ty der nåmnas med rena och så låsliga Bokståfwer, att den som lårt låsa i bok, aldrig kan misstaga sig i låsningen, *Kongl. Witterhets Acad. Handl. T. I. p.* 19. och der förekomma just enahanda ord med dem, som Hr. Von Stiernman i sitt Tal brukat. Man skulle ock tro, att om Criticus anmålt sig till uplysning i denna saken, hos Hr. Canc. R. Rid. och Professoren Ihre, hade han, såsom medlem af detta Höga och Wittra Samfund, icke underlåtit att meddela honom de skål, som till denna omståndighets fulleliga bestyrkande erfordras. Jag lemnar gerna, att ett eller annat qwåde, för denna utsatta tiden kan blifwit rimwis författadt; Men så följer åfwen så litet deraf, att detta söngsått warit i allmånt bruk, som man af den enda Skriften, Stiernhielms *Hercules*, skulle med skål kunna påstå, att Heroiska Swenska Werser, woro nog öfliga uti förledna Seculo. Det måtte ocksså icke wara Criticus obekant, att detta sist antagna rimsåttet icke år det råtta och åkta, som med Göta-målet år jemnåldrigt, hwarom kan låsas den Lårde Resenii *Företal till Gudm. Andreæ Lexicon Island.* hwarest han wid omtalandet af Wers-slaget i *Voluspå*, sålunda ytrar sig: "Præterea in quolibet Versu duæ literæ "initiales regimen Harmoniæ gerunt, ut in o-

"mnibus natiuæ hujus Linguæ Poematis occurrit. HICKES, hwars like uti gamla Nordiska Språk-tydningen werlden ännu knapt sett, sannar, i anseende till den Anglo-Saxiska och Frank-Tyska Wers-konsten, alt det samma: Han wisar, att den af urmines tider warit enahanda med den Isländska eller Götiska. Han nekar aldeles att rimsluten äro gamla och äkta; han kallar dem *Pseudorythmi*, hwarpå jag, att roa Min Herre, will afskrifwa hans egna ord i *Gram. Anglo, Sax. & Moeso-Goth.* p. 186. och den följande: "Primo, säger han, quod Versus suos (anglo-Saxones), "Pseudorythmis illis, quos *rimas* vocant, siue similiter sonantibus raro terminant. Pseudorythmos "voco, quoniam rythmi vocantur, etsi cum eis "nihil omnino commune habeant, nisi quod rythmi "defectum apud aures tinnitu rimarum, siue battologia rythmicæ vulgaris corruptas, locum suppleant. "Quum igitur hoc sonorum ὁμοιοτελεύτων Pseudorythmo ubiuis fere careant versus Anglo-Saxonum, argumentum haud spernendum est, eos non "tantum ex pedibus, qui discrepant, esse factos, sed "ex apta & legitima illa pedum metricorum dispositione, in qua rythmi natura & potestas consistit. Pag. 198, sedan han af *Cædmonis* fragment och *Pseudo-Cædmone* anfört några influtna rimslut, ytrar han sig deröfwer således: "Sed hæc & hujusmodi quamvis rarissime occurrentia, erant forsan "*rimarum* principia, in fine carminum, quæ labascente indies puriori Saxonica, Veri rythmi jacturam quodammodo compensabant: Uti en bifogad nota anförer han och gjör till sin egen den Lärde CASAUBONI mening, uti Dess anmärkninger öfwer Persius. "In Græcis, säger han, Latinisque "versibus Pseudorythmus apud antiquissimos ex "penthemimeri & ultima compositus quandoque

oc-

"occurrat: ut habent Homerus, Hesiodus & Virgilius, "att til exempel allenast anföra en ibland fyra:

"*Vimque fundebat pateris animamque vocabat.*

"quod genus carminis ita probatum est, (som Ca-"saubonus utlåter sig,) cum late regnum occupa-"ret barbaries, ut tota Cœnobia μοναζόντων poe-"matis fuerint adimpleta ejusdem farinæ. Corruptio-"nem Latinæ, eidem origini, cui nos illam Saxoni-"cæ Poëseos, attribuit Casaubonus: cum igitur vi-"tio & affectatione paucorum sciolorum, ab his "principiis, corrupta fuisset vera ac legitima poë-"sis, paulatim crescente imperitorum numero, "solida vero eruditione languente ac tandem de-"ficiente, in locum legitimæ poëseos corruptela "illius & fucus succedere cœpit. Fördenskull torde ock wi med båttre skål få lof att skylla de olärda Munkarna för rimslutens införande, än Pelloutier wåra och Celternas forna Skallder, hålst de förras Leoninifska i ålder wida öfwerträffa wåra Pseudorythmer. Pag. 222. och de följ. anförer han de första Anglo-Saxiska werser med rimslut, som någonsin kunnat upletas, och säger tydeligen, att de ej förr blifwit skrifna, än de segrande Normännerna påtrugat dessa Götiska Åttingar de olag, hwilka förmodeligen den förderfwade Latinska Skaldekonsten hemma hos dem först alstrat. Samma omdöme, fäller han uti sin *Gram. Fr. Theot.* p. 105. öfwer den gamla Frankiska Poësien, och wisar, att den undergått samma öden, ehuru den longt förut war förderfwad, och Ottfridus redan för år 876, sungit på rim. Och är håraf lätt att sluta med hwad *regulu bitvungen* han qwädit.

Men skulle någon åstunda ett måsterstycke af berättelser, som äro gjorda i wådret, kan han

allenast låta dessa sex rader i Critici Bihang, s. 17. *Flera bewis härpå kunde wår Auctor få af Ragvald Jarls Hattalykil, som af honom nämnes och äfwen af* STURLESONS *Liodsgreinir, hwilka i Archivo i handskrift förwaras, och auctoren ej kunna wara obekanta.* 1) säges här RAGWALD JARLS *Håttalykil* ligga förwarad i Archivo: jag beklagar Criticus, om han der skulla leta fram detta RAGWALD JARLS arbete, ty der finnes icke mera än en enda så kallad Skrift, hwars författare med tydeliga ord utsättes LOPT GUTTORMSON *rike*, och hafwer jag stor orsak att twifla, att den af Criticus omtalte blifwit synbar på annat sätt, än det, att några gissningswis tilskrifwit RAGWALD *Orknöa* JARL den äldre *Håttalykil*, som STURLUSON wäl för ögon haft och förklarat; men i Eddan blott nämt, utan att sjelfwa Boken eller Författarens namn tillika blifwit upgifna. Annorlunda tyckes också MÅNS OLOFSSON ej driftat sig att anföra denna saken, som ses af WORMII *App. Liter. Run.* 2) Är ej detta nog, utan behagar han, emot all sanning, föra den på Hr. Von STIERNMANS räkning. Han har, i hela sitt Tal, ej mera än en gång, eller s. 19. nämt *Håttalykil*, och det med större wördnad för gamla Handlingar och upriktighet, än att han, utan full grund, satt en RAGWALD JARL till dess författare. 3) Åberopar sig Criticus *Håttalykil* och *Hliófs-greinir*, såsom bewis till rimslutens ålder. Men sedan han nu fått weta, att RAGWALD JARL icke är uphofsman til den förre, utan LOPT GUTTORMSON, hwilken är wida yngre än både EINAR SKULASON och SNORRO STURLUSON, samt således, då han upsatte sin *Håttalykil*, hwilken af intet annat består, än ett prof-qwäde, af alla de slags *Hendingar* och sätt att qwäda, som

woro

woro brukeliga i hans tid, nödwändigt äfwen måste hafwa några nyare och med rimslut, will man ej tro honom så swag i omdöme, att han ju lärer finna fulla skäl till jäf emot detta witne. Hwad åter Criticus will bewisa med det senare, eller STURLUSONS *Hliödþs-grein*, kan jag i sanning icke uträkna, om jag ej får säga, att han brukat detta gamla och icke serdeles bekanta Isländska ordet, i samma affikt, som half-lärda brutna och främmande, eller att förblinda folks sinnen. Hwad *Hliöþ-sgrein* är, lärer oss STURLUSON, i Dess V:te del af *Eddan*, hwilken i MSS. finnes i Kongl. Antiquitets Archivo, under denna Titul. *Fimte Partur beiter SKALLDA. Her segir frá Kenningu, Hátta ok Hátta-Tali*, Första Capitlet handlar *Um Hliöþs-grein*: här förekommer också intet annat, än hwad ordets egenteliga bemärkelse gifwer wid handen, eller en Afhandling om åtskilliga Ljud och Låten. Uppå Frågan hwad *Hliöþs-grein* är, swaras, att den är treggehanda. Capitlet delas i 17 stycken: I de fyra första talas om allahanda döda Ljud, som äro, gny, buller och brak, m. m. hwilka här på Moder-språket nämnas *Gnyr*, *þrymur*, *Dunur*, *Glymur ok Hliömur*, *Brak* q. s. w. med tilläggning, att de äro alla *witlaus*. *Hliöþ*. Dernäst talas om Musicaliska låten, under namn af *Söngur*. Dessa utgjöra den första *Hliöþs-grein*... I de fyra följande stycken ordas om alla de oförnuftiga djurens låten, hwilka, hwart för sig serskildt komma under Namn af *Rödd*; samt. sist sägas *miok skyelausar at witi flestra manna*. d. ä. mycket obegripeliga efter de flestas mening, af dessa består den andra

 Hliöþs-

Hliόþs-grein. I de sju derpå följande stycken, faller talet på människans ljud, röst, och mål, som här på Isländska heta *Hliόþ ok Rödd ok Mál.* Här wisas att målet ankommer på tungans bragd eller rörelse emot gomen eller tänderna, samt läpparnas stålning, sedan förklaras hwilken del Minne och Sinne hafwa uti talet, samt hwad målet lider af en elak tändernas, tungans och läpparnas beskaffenhet. Sist i detta Capitlet kallas munnen och tungan ordens rännare-ban (lekplats) hwarpå bostäfwerna upsåttas, hwilka sedan utgjöra alt tal och sägas gjöra målet samma nytta, som Harpo-strängar och Nycklar i Symphonie. Widare talas här intet om *Hliόþs-grein*, utan tages straxt det andra Capitlet wid, som kallas *Bök-stafa-Hringur.* Uti V:te Capitlet tyckes wäl *Hliόþs-grein* sägas uti en mera omskränkt bemärkelse och beskrifwes der sålunda: *Enn Hliόþs-grein er þat, at hafa samstaufar långar eþa skammar, harþar eþa linar: ok þat er Setning Hliόþs-greinar erir vier köllum Hendingar*, d. ä. och *Hliόþs-grein* det, att hafwa samstafwarna eller de Bokstäfwer, ord och stafwelser, hwilka utgjöra versen, långa eller korta, hårda eller lena; men NB. Sättningen eller det regelbundna sätt, hwarefter de sättas tilhopa (hwarom äfwen här förnämligen talas) kallas *Hending*, att således *Hliόþs-grein* äfwen på detta stället, intet annat betyder, än en åtskilnad på ljudet i wers-bokstäfwerna, alt efter som de äro longa eller korta. m. m. Läse detta i sjelfwa boken eho som behagar, och döme deraf, hwad bewis Criticus till Nordiska Skalldekonstens rätta

art

art och beskaffenhet, samt rimslutens ålder, deraf håmta kan. Dôme och huru mycken och widsträckt låsning denne okånde i följe deraf wål ägt, huru uprıktigt han handlat emot sin wån och åntelligen hwad tjenst denne låttrogne gjort Allmånheten med utgifwandet håraf. Starkare och ostridigare bewis på Hr. Von STIERNMANS sida, och emot Criticus, kan wål för öfrigt icke gifwas, ån denna STURLUSONS *Skallda*, hans *Håtta-Nöfn* och *Håtta-Tal um Hakon Kong ok Skula Hertuga*, Han uptager der och förklarar de åldsta Skalldernas *Drott-qwåde*, till sin råtta art och förändringar, men nåmner icke ens i hela boken, mindre gillar och stadfåster de införda rimsluten, ehuru han ockiå fakløst kunnat göra det, emedan de snart en hel mansålder för hans tid woro blifna allmånna. Twårtom år följande efter den *Håttalykil* han upgifwit, att mårka. Sedan han till slut af *Stafa-setning*, liknat sammansåttningen af Bokståfwerna till ord, hwaraf sedan upkommer Symphoniskt tal eller qwåde, wid en Nyckelharpa, hwarwid Consonanterna anses som Nycklar och Vocalerna såsom strengar, gifwes en förtekning och prof af alla de sått, hwarpå et *Drott-qwåde* kan göras, under namn af *Håtta-Tal*. Sedan uptages och förklaras alt det, som erfordras till ett *Drott-qwåde*, om det skall wara riktigt. Att till exempel anföra et stycke deraf:

"Lætur så er Hakon Heitir,
"Hann rækir liþ bannat,
"Iorþ kann Frelsa Fyrþum,
"Friþrofs Kongur ossa,
"Siålfur, ræþur allt ok Elfar,
"Einn stillir så mille

 "Gra-

" Gramur of Gipt at fremri
" Gándvíkur Jofur ländi.

Härwid märkes: 1) Att det gemenligen består af åtta så kallade *Wiso-orþ*, eller bundna rader, och delas i fyra delar, så att twå rader tilhopa utgjöra sin serskilda fjerdedel af qwädet. 2) Uti en sådan fjerdedel skall wara en *Hufwudstaf*, hwilken är den bokstafwen, som börjar andra raden och bör äfwen wara begynnelse-bokstaf till de twänne näst föregående orden, i den förra raden, och kallas då *Stuþlar*, d. ä. stöder, i anseende dertill, att han i dessa orden, understödjer ljudet, som så är, t. e. bokstafwen *H*, i första fjerdedelen af ofwanskrifna qwäde; ehuruwäl också kan hända, att *Stuþlarnas* ordning förändras, såsom uti *Skialfbent* och *Bragar-Hättur*, m. m. 3) *Samstöfur* kallas här alla de ord och stafwelser, som stå tilhopa i et wiso-ord eller en rad och äro ordenteligen sex, ehuru de igenom friheten (licentia Poët.) kunna wara flera, såsom uti *Frumhending*, m. m. 4) Måste der wara *Hendingar*, hwaribland i synnerhet ihogkommas: a) *Aþalhending*; hwarmed förstås en sådan stafsättning, att samma Vocal i följe med Consonanter, som förekommer i främsta delen af wiso-ordet, uprepas med samma Consonanter efter sig, näst framför slutet; men NB. icke i slutet af raden, dit ingen *Hending* här förwist finnes, och hafwer denne *Aþalhending*, sitt ställe mästedels i den andra och fjerde raden, o. s. w. såsom uti anförda wisa, *rost*-*ost*. Understundom kunna också här tre *Aþalhendingar* förekomma, såsom uti *þribent*. Äfwen händer det,

att

att denne *Hending* får rum i förfta och tredje Wifo-ordet, fåfom uti *Dyrebåttur*, *Allbent*, m. m. b) *Skotbending*, fom deruti fkiljer fig ifrån den förr omtalte, att Vocalen år olika i början och wid flutet, och denne hafwer måftedels fitt rum i den förfta och tredje raden, o. f. w. I det följande af oftanåmda *Skallda* wifas huru *Kenningar* (appellationer och epitheta) *Rekit*, *Twirikit*, (translationer) fkola rätteligen nytjas i ett fådant qwåde, med mera, fom till uplysning både af fjelfwa ftilen, den Poetifka friheten och Hendingarnas flyttning och förbytning hörer, jemwål till flut, om *Steifda*, (ftympade och ofullkomliga) Qwåden. Sådan hafwer nu befkaffenheten af de gamlas Skalldekonft egenteligen warit, och detta år deras Adal-qwåde, hwilket åfwen STURLUSON med deffa ord intygar. "*þeffe er Drottkvåþur hættur: meþ þeffum* "*hatti er fleft ort, þat er wandat er, þeffe er upp*-"*haf allra hätta, fwa fum målrunar era fyrir óþrum* "*Runum*. d. å. Detta år Drott-qwådes art och fått, hårefter år det måfta qwådet, fom wål år gjordt, det år begynnelfen till alla andra qwåden, fåfom målrunor åro framför andra runor. Bifkop THORLAK SKULASONS Differtation, till uplyfning af wår Götifka Skalldekonft, förtjenar åfwen wid detta tilfålle att anföras: Min Herre kan låfa denuti WORMII *App. Liter. Runicæ*, och der finner jag, ibland mycket annat, fom hedrar fitt rum, deffa "orden: "Rhytmorum veterum infinita fere funt "genera, vulgo tamen ufitatiorum centum trigin-"ta fex effe putantur. Jngenii enim tanta erat "fertilitas, ut modus inventioni non ftatueretur "ullus. Nec inter hæc recenfebatur illud genus "quo jam ludunt noftrates totum artificium in

ἐμοιο-

ὁμοιοτελεύτοις ponentes. Mera hårom wid båttre lågenhet: imedlertid torde Min Herre deruti komma med mig öfwerens, att denna Skalldekonst uti intet annat bestod, än, på sätt, som sagdt är, ordens modulerande igenom wissa samljud, så att uråldrens enfaldighet, ehuru den ej är regellös, dock igenom konsten så litet har förändrat sitt skap-lynne, att man icke hafwer swårt wid, att i denna dotren igenkänna all Song och Skalldskaps gemensamma moder, som är Härmning af naturen, djur och foglars låten. Till misstydning af STURLUSONS ord, T. 1. s. 7. måtte Criticus blifwit förledd af Swenska öfwersättningen. Ty, i Isländskan står sålunda: "mællte hann "alt hendingom, swa sum nu er þat queþit, er "Shalldskapur heiter, och att med *Skalldskapur*, på detta stället ej förstås Rimkonsten med Pseudorythmer, derom kan *Hawamal* ensamt öfwertyga honom; och blifwer således ej allenast oafgjordt, utan aldeles oriktigt, att Europa af wåra forna Skallder håmtat sina lika ljudande ändelser.

Af Critici försorg, att råtta tryckfel, medelst rättelsen af *Skule* till SKULASON, skulle man kunna tro, att han wore en god Corrector, wid ett Boktryckeri, men att han just icke har särdeles skickelighet, äfwen i detta fall, ses deraf, att han den ena gången låtit trycka STURLÆSON, den andra STURLESON, der dock altid bort stå STURLUSON.

Sid. 18. will Criticus bestrida Herr Von STIERNMANS mening, angående *skilnad på äldre och yngre runstäfwar*. Herr Von STIERNMANS myckna upriktighet wid denna upgift, tyckes dock förtjena beröm och högaktning, men ej ett konstladt tadel. Han andrager den Lärde Herr Profes-

fessor Brings ord, uti Dess wackra Samlingar, på utmärkte ställe, p. 14. hwilka kunna läsas: gifwet äfwen anwisning på en motmening straxt nedanföre, så att en förnuftig och owäldig Läsare, af alt hwad Herr Von Stiernman sagt, icke kan draga annat slut, än detta: så wida Hr. Prof. Bring, med flera wåra Fornkännare, hwilkas mening jag icke ser mig nog anledning att förkasta, hafwa rätt, är skilnaden emellan Hedniska och Christna Runstafwar nog tydelig, det dock af andra motsäges. Att här uptaga alla skäl både mot och med, tillåter icke rummet: wåra snillerika och grundlärda Forn-tolkar, Rudbeck, Stiernhielm, Verelius och Samuel Krook uti sin *Eteologia Scandinaviæ* i Mss. hafwa i sin tid, tagit saken om Hedniska Runstafwar för aldeles afgjord, hwartill kan läggas Wormii Witnesbörd, hwilken uti sina Fastis Run. Lib. 1. Cap. 16. och på flere ställen, påstår att allenast teknen, som medförde widskepelse, med Christendomen blifwit aflagda, men andra, såsom Jule-hornen, bibehållna. Öfwer alt detta måste jag likwäl bekänna, att Præses, Hr. Prof. Ferner och Auctor, Hr. Magister Fryksell, uti nämde Academiska arbete, så noga uptagit alla dessa skäl, och med så goda grunder förlwarat motsatsen, hwartill wår widaberömde Hr. Prof. Strömer, uti sin *Underwisning om Runstafwen*, säges wara uphofsman, att de af den Lärde Werlden, för detta wackra Lärdoms-prof förtjena all heder och högaktning, och sådant med så mycket större rätt, som de på ett så anständigt sätt umgås med omtwistade sanningar och berömda måns meningar. De bekänna owäldigt, p. 10. att runstafwar gifwas, som äro aldeles skilda ifrån alla andra, och på hwilka sådana tekn förekomma, hwilka hwarken af

Rud-

Rudbeck eller någon annan, intill denna dag, kunnat förklaras, samt sluta med detta ädelmodiga omdöme om sina andragna skäl. "Tales "quidem non sunt, ut oppositum prorsus exclu-"dant." Och skulle man få lof att tro hwad Rudbeck *Atl. T.* 1, *p.* 91, och med honom flera andra intyga, om Julefestens och Midweturs blotens firande på samma tid och wid Januarii månads slut, förlora derigenom Critici påminnelser mycket af sitt wärde. Om jag ej aldeles bedrager mig, har han lånt alt det, hwarmed han på detta stället will wisa sin margkunnighet i wåra gamla Häfder, af Gudmundi Andreæ *Lexicon*, wid ordet *Jól*, och om så skulle wara, har han på ett ensidigt sätt stympat denne lärde Mannens ord: ty hwarföre uteslutas de föregående i "Jól, *solemnia*, longe ante Christum natum vel "prædicatum fuisse celebrata, urgent qui Histo-"riis Veteribus autem præbuerunt, idque apud "Ethnicos immo Giganteum genus valuisse. Quod "quidem non dissimulandum, ni festum hoc i-"psum alio nomine prius insignitum, postliminio, "pro hoc ipso eodemque esse agnitum, intelligas.

Sid. 18. lemnar Criticus sitt omdöme om Hr. Von Stiernmans anmärkningar, sid. 80. öfwer Hr. Canc. R. Ridd. och Professoren Johan Ihres, uti fem Academiska Disputationer utgifna *Catalogus Regum Suio-Gothicorum*. Criticus kan dock på intet sätt, äfwen här dölja sin sjelfkärlek; han will änteligen, att dessa, eller Hr. Von Stiernmans icke skola hållas bättre, än närwarande hans egna, det är wara ringwärda, och af liten betydenhet. Han stöter sig på ordet *ordbäcklande*, hwilket Hr. Von Stiernman brukat såsom inhemskt, att undfly ett främmande, och kan jag icke

icke se, att Herr Von Stiernmans, då han det brukat, åsidosatt den fogelighet, som en så alwarsam och mogen man ägnar och höfwes, ja så, att det icke af någon annan, än den som har smak uti, att wrenga och wrida, rida och danta på ord, kan ställas under förtydning. Ty *Häckla* tages ofta i god mening, såsom *häckla lin*, m. m. har ock hos oss wunnit nästan urminnes häfd i samma bemärkelse, som det här brukas, eller i stället för *criticera*. Jemför Spegels *Gloss. pp.* 171. *och* 175. Jag har ock med flit upslagit Wachteri och Junii lärda *Glossarier*, att se, om dessa med några Grekiska auctoriteter fört Criticus på en galen mening i detta fall; men finner dem aldeles oskyldiga, åtminstone har den förre, p. 682. under ordet *Hechel*, icke det ringaste till Critici fördel, att jag på något sätt kan gissa, hwarifrån Criticus tagit sig anledning, att så hårdt förklara Hr. Von Stiernmans *öfwersättning för olyckelig*, *eller detta ämnadt till ett stick-ord* Criticus behagar också hänwisa *sin bref-läsare til den*, *dessa anmärkningar närmast angå*, hwarmed förmodeligen pekas på Hr. Canc. R. och Ridd. Ihre; Men om jag ej aldeles misstager mig uti den höga tanke jag hafwer om denne lärde Herrens sannings-kärlek och sinnes ädelhet, fruktar jag, att Criticus hos honom lärer finna litet förswar. Han lärer aldrig tillåta sitt berömda namn missbrukas till sanningens förtryck och irringars skylemantel. Jag wet ej annat, än han är Hr. Von Stiernmans wän, så att, i fall han misslikat dess anmärkningar, hade han i förtrolighet nogsamt låtit honom det förstå, och aldrig skulle jag kunna tro honom wara swag nog, att afwika ifrån sin egen wackra regel, som kan läsas uti Hr. Eric Ekholms *Afhandl. om Aspö Run-*

sten;

ften, *p.* 30. med dessa ord: *Imellan förnuftigt folk, och dem, som hafwa sanning för ändamål, anses olika tänkande aldrig som fel eller andras förolämpande.* Jag litar så aldeles på denne Herrens billiga tankesätt, att jag icke tror mig bryta honom emot, då jag, till Critici öfwertygande, driftar mig afskrifwa hela denne *Catalogus Regum*, så, som han i det nytjade Archivi Mss. enligt Hr. Canc. Rådet och Secreteraren C. R. Berchs egenhändiga bewitnande finnes, och jag hos en min wän den händelsewis öfwerkommit, samt dermed jemföra både Hr. Canc. Rådets afskrift och uplaga, såsom ock bifoga hwad det af Hr. Von Stiernman nämde yngre Archivi Mss. til uplysning hafwa kan.

Christne Konungar i Swerike.

Olawær Skotkonongær. 1) war fyrsti Konongær sum cristin 2) war. i. Sweriki. han war döptær i Kyærldu 3) þerræ wid 4) hosæby liggær

1) Uti Disputationerna, pp. 19 och 25. läses *Skottkonungær*, Hr. Stiernhielm har på detta stället, uti den afskrift, som ännu i Antiquitets Archivo förwaras, läst rättare, och hafwer allenast ett *t*. som äfwen i anseende till uprinnelsen af detta bi-namn, bättre passar sig, ty *Skot*, *Skaut*, *Sköte*, får aldrig i någon böjelse dubbelt *t*; *Skott* hafwer hel annan bemärkelse, hwilken kan ses i Verel. Ind. p. 23[illegible]. och hörer icke hit. Om *e*, som här läses i stället för *æ*, skall nedanföre anmärkas.

2) pp. 19 och 25 läses *Christin*: af alla den tidsens Skrifter kan ses, att *Christus*, *Christen* &c. altid skrefwos utan *h*, som fördenskull, churu rättare, är myckèt yngre.

3) pp. 19 och 25. *Kildu*, Hr. Stiernhielm har här läst rätt.

4) pp. 19 och 25. *Widh*, hwilket ej är riktigt; ty *h* i ändan af wissa ord, war den tiden icke ännu så i allmänt bruk, som af denna och andra samtida Skrifter bewisas kan. Hr. Siernhjelm har ock på detta stället, icke felat.

gær oc heter Byrghittæ. 5) af sighfridi biskupp. 6) oc han skötte þaghær. 7) allæn byn till staffs oc 8) stols. §. Annar konongær war. æmundær colbrænnæ. 9) oc hat 10) þy colbrænnæ, at war riwar i ræfstum finum. at brænnæ hus man-

C

5) p. 19. *Byrghitá*, p. 25. *Byrghi tá*, och således båda oriktiga, hwaribland det sista eller sämsta antagets för godt. Critici hänwisande till noten gör intet till saken, och betager ej Hr. Von Stiernmans aumärkning sitt wärde: Han säger allena, att Hr. Canc. R. Ihre icke läst detta ordet rätt efter Mss. och så är det: Hr. Ihre anklagar renskrifwaren, p. 26, för *incuria*, och dertil har han icke den minsta anledning, så att, om än förklaringen af *Byrghitá* skulle kunna sägas hedra Hr. Ihres gissning, så förringar hon dock hans läsning, och hedrar den hos Von Stiernman. Dessutan, hwad behöfwes gissa och spå till hwad med blotta ögon ses kan?

6) pp. 19. och 25. *Biskup*, med enkelt p, der dock en sådan fördubling icke är sällsynt i Isländskan och Götiskan.

7) pp. 19. och 25. *tagher*, emot all likformighet i Språket, utan þ, ty ej allenast i Götiskan och äldre Swenskan, utan hela slägten igenom, brukas här bokstafwen þ, hwilket äfwen kunnat tjena Hr. Ihre såsom ett starkt skäl emot Loccenii irriga öfwersättning af detta ordet. Se Verel. Ind. p. 261.

8) pp. 19 och 25. *til stafs ok*, alla dessa orden äro skiljaktiga ifrån Mss. och alla emot den tidsens mäst brukeliga stafnings-sätt. I synnerhet hwad *ok* beträffar, finner jag det altid illa bokstafweradt; i hufwudskriften, så wäl som alla andra jemnäldriga, är det sig altid likt, men här skrifwes det stundom *ok*, stundom *ock*, stundom *och*. Läs hårom Hr. E. Ekholms wackra Afhandling om rätta skrifsättet af wissa ord, p. 17.

9) p. 19 och 38 *Åmunder Kolbränna*, äfwen som *Amunder* längre ned: *æ* förbytes här uti *a* och *e*, och *c* uti *k*. Hr. Stiernhielm har dock warit mera noga.

10) p. 19 och 38. *bet*, hwilket dock tyckes rättare, och *a* et skrif-fel i Mss.

mannæ. §. Þridhi 11) war. Æmundær slemæ. Þy at 12) war slifkær oc eygh godÞær. atÞræ. 13) i. Þy mali han wildi ffræm̃iæ. 14) oc hañ gördhe 15) skiæl mællin swerikis oc danmark. swa sum sighx. 16) i. landæmærum. §. FyardÞi. 17)

---

11) pp. 19. 30. 44. och 56. *Thridi*, på hwilka alla ställen det sista *h* blifwit uteslutet.

12) pp. 19. och 44. *att*, i hela Mss. åfwen som i Göta-skriften, finnes ej detta ordet med dubbelt *t*, hwilket ock Hr. Stiernhielm i akt tagit.

13) pp. 19. och 44. *ok eigh godær at thra*, här är, som klarligen ses, wida feladt i läsningen, och öfwersättningen i följe deraf, icke den riktigaste. Och att straxt komma till ordet *thra*, så bör det läsas, som det står, *atthra* och icke *at thra*, mindre som det skett, p. 44. med ännu ett *t* inskarfwadt, *att thra*, åfwen bör ett skiljetekn wara emellan detta och det föregående *godÞær*, att således meningen blifwer denna: *slifkær oc eygh godÞær, atÞra* &c. det är: *astutus & non bonus, pertinax &c.* Ty *thra* är ett godt gammalt ord, på Isländska *Þrær*, Swenska, *trågen*, och uti några lands-orter, säges ännu i dag *trå*: *At* är här *particula intensiva*, hwilken tjenst det uti den äldre Swenskan, åfwen som *åt* uti den nyare, oftast beklåder, t. e. uti *attrættin*, *åtlågsen*, m. m. och faller mig nog sällsamt före, att både Loccenius och Ihre ej kunnat se, att med *thra*, utan att rubba all likformighet i Språket, ej kan förstås *tro*, hwilket aldrig skrifwes *tra*, utan *tro*, *trua*, och aldrig någonsin med *Þ*. Detta bestyrkes widare af det yngre Mss. hwarpå Hr. Von Stiernman beropar sig, och hwarest står, *eigh godhær oc thra* &c.

14) pp. 19 och 44. *främja*, här förekommer en rättelse som wäl icke är onödig, men derföre ej enlig med den tidsens stafnings-sätt

15) pp. 19. och 44. *görde*, utan *h*.

16) pp. 19. och 44. *sägs*, hwilket är så ungt, att det aldrig på något ställe kan wisas i denna tidsens öfwerlefwor; *sighia* brukades än i förra seculo, och *g* hade måst altid *x* i följe, i stället för *s*.

17) war hakun rôdhe. han war fôddær. i. lifwini. wistæhærædhi. 18) þrættan wintær war han konongær. oc liggær. i. lifwini. sum han boren war. §. Fæmti war. stænkil. k. han ællzkædhi 19) wæstgôtæ. um fram allæ the mæn, i. hans riki waru. oc han war godhær skyttæri oc starkær. swa sum æn standæ hans skotmark. 20) i. lifwini. Callær eth konongsten. annar

C 2 stan-

---

17) pp. 20. *Fiårdi*, p. 53. *Fjårdi*, båda olika med hufwudskriften.

18) p. 20. *Wåstå hàradi*, p. 53. *Wista hàrad*; hwilketdera skall nu Låsaren trygga sig wid? men så mycket wärre, att intetdera år riktigt: det fôrra eller *Wåstå* tror jag knapt igenfinnes i hela werlden; *hàrad*, på senare stållet, år aldeles emot den tidsens sått att declinera.

Hert Ihres Anmårkningar ôfwer de fôljande orden, *thråttan wintær*, pp. 53. och 54. åro både wackra och nyttiga samt tjena till upplysning om de gamlas *missæri*; men med hwad grund han till slut såger, *quod bina hæc missæri sive semestria, ab æquali plane dierum numero, jamlanga, adpellarint veteres* &c. wet jag i sanning icke, håst alla forntydare med *Iafnleingd*, *Jamlanga*, i stöd af de Handlingar, der det fôrekommer, fôrstå en lika lång dag och natt. Se Verel. Ind p. 131. Och i fall Hr. Ihres denomination wore rätt, hwarfôre skulle icke om ett år sågas twå *jamlanga* och ej blott *jamlanga* eller *ena jamlanga*, som oftast fôrefaller, emedan intet skål kan anfôras, hwarfôre twåtalet, i denna omståndighet, skulle utelemnas? ej heller kan hår fôrewåndas, att *jamlanga* år *pluralis* och ej *singularis*, ty i *Casu obliquo singulari* heter det åfwen *jamlanga*, och på alla stållen der detta ordet brukas, år antingen talet i plurali, i anseende till flera år, eller i casu obliquo.

19) pp. 20 och 55. *Ålstadi*, hwaruti ej finnes mera ån en enda lemning qwar af gamla stafningen, nemligen et *i*, i stållet fôr det nyare *e*.

20) pp. 20 och 55. *skotmårk*, att *a* i detta fall år gammalt och riktigt, kan ses af Verel. Ind. p. 170. Hr. Stiernhielm har ocksâ behållit det.

ſtandær wid konongs 21) lidſtolppæ. 22) þridhi. a. ſtanzbyærghi. 23) oc. e. glæddus wæſtgötær af hanum mæd hæns 24) liffdaghær 25) waru. §. Sætti war. Ingi. k. han ſtyrdhi 26) ſweriki mæd drænſkapp. 27) oc bröt aldrigh lagh. þy tald waru oc takin. i. hwariu lanzſkappi. 28) §. Syundi war. halſten. k. brodher Ingæ. k. hoſſambær oc godlyndr. 29) hwart 30) mal fore (han, *man. rec.*) kom. þa war han bötændi at. fore þy wſlædhis 30) ſweriki. aff hans ſfra-

---

21) pp. 20. och 56. på förſta ſtället, miſſtryckt *konogz*, men på bägge, *z*, hwilket aldrig bliſwit brukadt eller kunnat brukas efter *g*, utan om något annat, än *s*, ſkulle det warit *x*, hwarpå jämwäl, i detta Mss. giſwes exempel. Orſaken är ögonſkenlig.

22) pp. 20. och 56. *lidſtolpå*, af äldre ſkriſter kunde Herr Canc. R. Ihre nog ſett förtidens nöje att fördubla *p*.

23) pp. 20. och 56. *ſtandzbyarghi*, ehuru öfwerflödigt *d* fram för *z* ock är, och aldrig mer, än en gång, i denna ſkriſten förekommer, införes det dock på detta och flere ſtällen.

24) pp. 20 och 56. *medhan*, här tilſkapas en ſtafwelſe, att tjena det nyare bruket. Hr. Stiernhielm icke ſå.

25) pp. 20. och 58. *ſtyrdi*, utan *h*.

26) pp. 20. och 58. *drångſkap*, rättelſen är wäl aldeles riktig, emedan *g*, utan all twifwel, i haſtighet bliſwit utelemnadt; men det dubla *p* hade för gamla bokſtafweringens ſkull, bort bliſwa qwar.

27) pp. 20. och 58. *Lanſkapi*, Mss. är ſig på alla ſtällen likt, med *z*, i ſtället för *ds*, och det dubla *p* är ej heller obrukeligt.

28) pp. 21. och 65. *godlynder*, det är eljeſt icke owanligt, att *e* framför liquida, uti äldre ſpråket uteſlutes.

29) pp. 21. och 65. *hwat*, båda finner man i denna tidſens ſkriſter wara brukeliga.

30) pp. 21. och 65. *uſlådis*, intet är mindre ſällſynt, än det dubla *w*, i början af orden.

ſtrafallum 31) oc dødhæ. §. Atundi 32) war. Philipus. 33) k. Halſtens ſun. oc nôt at fadhurs oc fadhurbrodhors ſins. at þer foro wæl mæd 34) ſweriki. ingin matti oc hanum laghæ ſpiæl 35) kyænnæ. §. Niundi war Ingi. k. brodher Philipuſær. k. oc heter æptir Ingæ. k. halſtens 36) konongs brodhær. hanum war firi giort mæd ondom dryk. i. öſtrægötlandi. 37) oc fek aff 38) þy banæ. Æn ſweriki for. e. wæl mædhæn þer frænlingær rædhu. §. tiundi war Rangwaldær. k. baldær oc huxſtor. red a karllæpitt

 39)

---

31) pp. 21. och 65. *af hans frafallum*, twå *f* ſer man hår i affkriften ſaknas.

32) pp. 21. och 67. *Attundi*, med ett *t* för mycket.

33) pp. 21. 67. och 68. *Philippus*, der dock, ſom ſes, Mss. alt ſtädigt hafwer enkelt *p*.

34) pp. 21. 67. och 69. *medh*, i hela denna ſkrift förekommer icke *h* i detta ord, ſom förr år ſagdt.

35) pp. 21. och 67. *ſpiäll*, och ſåledes et *l* mera ån i Mss.

36. pp. 21. och 69. *halſten*, det war ej den tiden i wedertaget och allmånt bruk, att då twå eller flera genitivi följde på hwarandra, uteſlöts *ſ* i de förſta. Hr. Stiernhielm har detta i akt tagit.

37) pp. 21. 22. 69. och 81. *Öſtragötlandi*, med enkelt *l*, der dock et dubbelt, på alla ſtällen, klarligen låſes.

Uti Noten, pag. 69. yttrar ſig Herr Ihre om *firi göra*, att det *proprie notat magica arte de medio tollere*, och anförer derpå et ſtälle, utur W. L. Årfd. B. *æn kona firigær ſtiupbarni ſinu* (låsſinu) men juſt detta, ſå wål ſom flera, ſåger oſs, att *firi giöra* år ett och ſamma med wårt *förgiöra*, *de medio tollere*, *firiwarda*, *perire*, förekommer på lika ſått i Kon. Styr. och ſå wida ſom notio propria på *gjöra* ej kan ſågas vara trolla, ſamt *firi* år ett och ſamma med wårt nu warande *för* (ſe Verel. Ind. p. 71) tyckes ockſå ingen trollkonſt ligga förborgad i detta ordets egenteliga och ſtam-bemårkelſe.

38) pp. 21. och 69. *af* hade efter gamla ſättet bort ſtafwas *aff*.

39) at ugislædhu. oc fore þa sæwirdingh han giordhe 40) allum wæstgôtom. 41) þa fek han skiæm-

39) pp. 21. och 72. *kaillâpitt.* Att hâr ett lâs-fel fôremer, har Hr. Von Stiernman fôrdenskull icke utan fog anmârkt, och sâ mycket jag kan se, har han ej gjort det pâ et missfirmeligt sâtt emot Hr. Canc. R. och R. Ihre; Men Criticus hafwer igenom fôrtydningar inwefwat hans ord i môrker och oreda: som jag begriper, âr Hr. Von Stiernmans mening denna; i Permskriften, just den samma, som blifwit uplagd, stâr icke *kâillâpitt*, som Hr. Ihre det lâst, utan *karllæpitt*, och dermed ôfwerensstâmmer det yngre Mss. sâ hade det ock bort lâsas. Men att sâ myndigt, som skett, utropa detta fôr et skrif-fel fôr *Karleby*, samt beskylla Hr. Canc. R. Stiernman fôr det han sagt emot sig sjelf, dertill ser jag ingen anledning; ty, att fôrtiga Hr. Cederbourgs mening, uti dess *Beskrifning om Gôtheborg*, p. 142. hwilken af Hr. Von Dalin, uti dess *Swea R. Hist. T.* 2. p. 69. âr uptagen, och af Hr. Ihre p. 74. troligen anfôrd, och man gerna lemnar âr bâde snillerik och wacker, samt tyckes fota sig pâ gamla K. B. fâr jag af Hr. Wildes Lârda *Anm. ôfwer Puffendorfs Inl.* 2. *Del. p.* 535, lâna hwad mig tyckes wara nog, til uplysning af Hr. Von Stiernmans ord, sâ wâl som sjelfwa saken: *Pittubolmen*, i Kollans hârad belâgen, war det stâlle, der Lands-tingen hôllos, hwilket af W. G. Lagen bestyrkes, och âr ganska troligt, att den dâ, just fôr denna orsaken skull, eller af den Karla samling, som der skedde, blifwit kallad karllæpitt. Hit reste K. Ragwald, utan att begâra den grud och gislan, som i K. B. c. 1. utsâttes, hwilket Wâstgôtarna uptogo som wanwôrd fôr sig och et lagsbrott; derfôre satte de sig honom emot, och slogo honom ihel, hwilket skedde wid *gaasamosa*, eller gâsmâsen, den Messenius sâger warit belâgen icke longt ifrân Karleby och Skara, eller torde ock hânda, pâ annat stâlle, efter wi ej kunne sâga, hwad wâg Konung Ragwald tagit, sedan han kommit i fârd med Wâstgôtarna.

40) pp. 22. och 72. *giôrdi*, olikheten âr ôgonskenlig, *e* fôrbytt i *ô* samt *h* uteslutet, âfwen som nedanfôre det skett uti *styrdhi*.

41) pp. 22. och 72. *Wâstgiôtom*, *westra giôtlandi*, detta emellanstuckna *i* passar ganska litet i detta ordet, som nâ-

ſkiæmdær dôdhæ. ſtyrdhi þa godhær laghmadþr 42) wæſtrægôtllandi. oc lanz hôfthengiær. 43) oc waru þa allir tryggir landi ſinu. §. Ælliufti 44) war Swærkir. k. gambli. han war cornubæ ſun. i. Ôſtrægôtllandi. hans hæſtæ ſwen myrdi han iulæ otto. ſum han ſkuldi till kyrkiu faræ. oc han ær iordædhær. 45) i. alwaſtrum. oc han byriædhi

C 4   fyrſt

ſtan aldrig i äldre handlingar, ſå ſkrifwes. Hos Hr. Stiernhielm finnes det åfwen icke.

42) pp. 22. och 72. *laghmadher*, hwarwid märkes, att afſkrifwaren af denna handſkrift, ofta ſt, ſom ſes kan, brukat dþ, i ſtället för *dh*, ſom dock aldrig i Hr. Ihres afſkrift blifwit anmärkt, och hwad angår uteſlutandet af *e*, uti dþer, är det icke owanligt, ſom förr är ſagdt. Se Wormii *Liter. Runica*.

43) pp. 22. och 72. *Landzhöfdengiær*; Criticus ſåger, p. 21. wid omrörandet af Hr. Von Stiernmans anmärkning, att han ſagt i Archivi Exemplar ſtå *Höfdingiær*, men detta ſer jag ingen anledning till; men wäl *Höfhtengiær*, då *h*, igenom tryckfel, blifwit omflyttadt. Och att *Lanz* och *höfthengiær* äro i Mss. twänne ſerſkilda ord, ſtyrker Hr. Von Stiernmans, af andra ſkäl upgifna ſats, att denna tiden inga Landshöfdingar woro till. Jag lemnar till deras ompröfwande, ſom i denna ſaken förſtå mera än jag, om icke, i anſeende till runan *th*, ſom här, men eljeſt icke i ordet *Höfding*, hwilket leder ſitt urſprung af *Hofud* med tilläggelſe af det nog brukeliga *ing*, wanligt förefaller, detta torde ſå mycket wilja ſäga, ſom *Lanz höfthegnar*, eller de förnämſta friborna män i Landet, ſjelfwa Biſkoparna derifrån icke undantagna, hwilka åfwen nämdes *Thegnar*, ſom kan ſes af förteckningen på Biſkoparna i Skara, i denna ſamma bok, hwareſt *Bodulwarder* ſäges *aldræ thegna værſtær*. Jemför Verel. Ind. p. 262 och ordet *thegn*. I det åberopande yngre Mss. nämnas icke ens deſſa *Lanz höfthengiær*.

44) pp. 22 och 81. *Ælliuffti*, här är ett *f* för mycket ſom åfwen icke finnes hos Hr. Stiernhielm.

45) pp. 22 och 81. *iordadær*, ſkilnaden är ögonſkenlig,

fyrst oc ælfti han þæt clostær. 46) sum gud læti 47) sialini 48) hans þat nyutæ. §. Tolfte war Erekær. k. han war usini swa brat af daghum 49) takin. han giærdhi. e. god 50) dôme mædæn han liffdhi. 51) oc Gud gaff hanum þær godæ lôn fore. Nu ær han sial. i. ro. mæd gudhi oc hans ænglum. oc ben hans hwilæs. i. wpsalum. 52) oc hawir þær teeth 53) oc oppenbaræt margh faghær iærtingni 54) mæd gudz nadhum. §. þrættandi 55) war. karll. 56) k. Swærkirs sun gamblæ. nôt sins godhæ fadhurs till. nams. han styrdhi

---

46) pp. 22. och 81 *klostår*, skrefs denna tiden och långt efter, beståndigt med *e*, så hafwer ock Hr. Stiernhielm.

47) pp. 22. och 81. *låti*, *å* war wist icke i bruk den tiden, Hr. Stiernhjelms låsning år på detta stållet, icke oriktig.

48) pp. 22. 23. 81. 84. och 131. *siållini*, *siål*, Mss. hafwer beståndigt *a*, i detta ordet, ett öfwerflödigt *l* år åfwen emellanstucket.

49) pp. 22. 82. och 88. *dagum*, hår fattas ett med dendenna tidsens bruk enligt *h*, åfwen som uti det påföljande ordet, *giårdi*. Hr. Stiernhielm har, i anseende till det förstnåmde, icke felat.

50) pp. 22. 23. 82. och 88. *godh*, *mådhån*, *godhå*, *medh*, på hwilka stållen intet *h* i Mss. förekommer.

51) pp. 22. 82. och 88. *lifdi*, *gaf*, *af*, utan dubbelt *f*, ett *h* fattas också i det föregående, och förefaller detta fel, på alla stållen, der detta ordet finnes.

52) pp. 23. och 82. *Upsalum*, att *w* för *u*, i början af orden, icke år sållsynt, har förr blifwit anmårkt.

53 pp. 23. och 82. *theet*, hår förefaller et mårkeligt fel, emedan ordet *tia*, *te*, aldrig finnes skrifwet med þ. Hr. Stiernhielms låsning år också, i detta fall, riktig.

54) pp. 23. och 82. *iårtigni*, ett *n* utelemnas hår, som dock finnes hos Hr. Stiernhielm.

55) pp. 23. och 88. *Thråttandi*, att *n* i detta ordet år olåmpeligt, wisar likformigheten af de följande, och tror jag aldrig bewisas kan, att det warit brukeligt såga *thråttan*, o. s. w. Hr. Stiernhielm har också bokstafwerat rått.

56) pp. 23. 88. och 99: *karl*, det dubbla *l* förekommer icke sållan i detta namnet.

dhi sweriki mæd spækth. 57) oc godwiliæ. oc han tok aff daghum magnus. k. fyurtandæ. i. ôræbro. 58) æn han sialwær fæl. i. wisingxs. ô. 59) oc han liggær. i. alwastrum hos fædþr sinum. Æn sun swærkis war boren. i. danmark. i. kiltu. oc war ômblegh hans færd. §. Fæmtandi war knutær. k. han wan sweriki mæd swærdhi. oc tok aff daghum.

57) pp. 23. och 88. *spåke*, att þ, i detta fall warit allmänt brukeligt, åfwen som det ännu i dag, år uti Engelska Språket, år en bekant sak.

58) pp. 23. och 99. *Öråbro.* Att detta ordet uti det yngre af Hr. Von Stiernman nämde Mss. år med nyare hand åndradt till *östraaros*, det utwisar blecket, men icke bokståfwerna, hwilka åro aldeles likformiga med de öfriga; Men huru Criticus, af denna omståndighetens anförande, kunnat taga sig anledning, att utropa Hr. Von Stiernman för den, som ej med *wördnad handterar sanning och gamla handlingar*, faller mig aldeles obegripeligt. Skulle han wilja påstå, att Hr. Von Stiernman sjelf det ditsatt, år det ett nog groft tilmåle; och i annor håndelse, år det just enligt med wördnaden för sanning och gamla handlingar, att såga, huru de se ut. Hr. Von Stiernman har ock aldrig gjort denna meningen till sin egen och således ej heller, som Criticus säger, afdömt saken. Och om än så kulle wara, har han ej annat sagt, än rått det samma, som Hr. Ihre, p. 90. *Ego, quum omnes, quos vidi Scriptores, in eo conspirent, quod prope Upsaliam* (wid östraaros) *in Magnum impetus factus fuerit, in animum induxi, locum hunc vel esse pontem, qui jam syllaba auctior öresundsbro, vel prædium, quod haud procul a paroecia Danmark, Holmiam petentibus se offert, Öreby.* År det nu mera otroligt, att Magnus kunnat hålla ständ wid Upsala, der han wärkeligen war, eller hade han låttare, att ifrån Danmarks kyrka, flykta till Öresundsbro, än till Upsala? att wisa hwar den omtalade *ulfmunnen* låg, borde Criticus fullståndigare utsatt hans tog emot, eller undan för Fale Bure.

59) pp. 23. 25. 89. 128. och 130. *Wisingzö*, att z på detta stållet år aldeles emot gamla skrifslagen, år redan anmärkt.

ghum. karll konongh. 60) oc koll. k. oc byris-
leph. k. oc atti marghær oroſtær wid 61) ſwe-
riki. oc fek. i. allum ſighær. oc hafdhi mykith
62) arwudi. fyr æn 63) han fek ſweriki mæd
ro. ſidþæn war han godhær konongær. ær han
tok widþær 64) waxæ. oc þre wintær oc tyghu
65) war han. k. oc lat ſit liff. i. erexberghi. i.
giæſini. oc han liggær. i. warnem. §. Sextandi
war. ſwærkir. k. ſniællær man oc godþær dræn-
gær. röndis 66) ſinu riki wæl. æn folkongær
toko liff 67) aff hanum. hans ſialfs maghær gör-
dhe

60) pp. 23. och 99. *kononger*, hår och uti de följande, påföres affkrifwaren, utan all anledning, ett Grammaticaliſkt fel, ſom ſkulle han behållit *r* nominatiui i accuſativo, men jag will ſkylla alt detta på Boktryckaren.

61) 24. och 99. *wider*, ändelſe-bokſtäfwerna *er* tilläggas utan anledning och nödwändighet.

62) pp 24. och 99. *hafdi mykit*, ett *h* fattas i hwardera.

63) pp. 24. och 99. *fyran*: i Mss. äro *fyr* och *æn* twå ſerſkilda ord, och ſå finner man dem altid i denna tidſens ſkrifter, ſå äro de ockſå hos Herr Stiernhielm.

64) pp. 24 och 99. *wider*, att allenaſt erinra uteſlutandet af Runan þ i detta och det föregående ſidþen.

I noten ; p. 107. häller Hr Ihre före, att *waxá* bör förändras till *wara*, och det i ſtöd af ſamtida ſkrifter, der han finner *wider wara* betyda wara närwarande; men detta tyckes ſå mycket mindre nödigt, ſom *wáxa* rätt ſå wäl, och nästan bättre paſſar ſig i meningen, än *wara närwarande*; *wider* åter både kan och bör föras till *taka*, i den bemärkelſen ſom det här förefaller, ty *taka wid* betyder både *accipere* och *incipere*. Deſsutan äro båda Mss. i detta fall enliga.

65) pp. 24. och 99. *tjugu*. Här läſes *iu* i ſtället för *y*, ſom dock i gamla ſkrifter oftaſt förekommer.

66) pp. 24. och 103. *röndes*, att *i* denna tiden, uti imperfectis, war brukeligare, än *e*, derpå lemnar allena denna ſkrift fullgiltigt bewis.

67) pp. 24. och 103. *lijf*, *lif*, der dock, efter denna åldrens ſätt, altid ſkrifwes *liff*.

dhe hanum thæt. i. gyæſtilren. oc. i. alwaſtrum liggær han. oc ær hans. e. giættit at godþo. §. Syutandi 68) war Erekær. k. han flyddi. i. noreghe. þre iæmlangæ. ſidþæn wan han ſweriki mæd ſwærdi oc mæd ſighær. oc war ſyu wintær 69) konongær. oc war godþær aar. k. fore þy at. e. waru god aar um alt hans riki. mæþæn han liffdhi. han ſtra do 70) i wiſingxs. ö. oc liggær. i. warnem hos brodrom ſinum oc Frændum. §. Attærtandi 71) war. Jon. konongær ſwærkirs ſun. bærnſkær at aldri oc mykit godwi-

68) pp. 24 och 123, *ſiuttandi*, med *i* och dubbelt *t*, af det föregående och efterföljande ſes, att denne äfſkrifwaren altid ſkrifwit *ſju* med *y*.

69) pp. 25. 123. och 131. *wintrær*, af de flere ſtällen; der detta ordet, i denna handſkrift förefaller, ſes, att det aldrig annorledes blifwit ſkrifwet, än med utelåtande af det förſta *r*.

70) pp. 25, 123. och 130. *ſtrado*, hade bort ſ-afwas åtſkildt.

71) pp. 25. och 130. *adertandi*, olikheten är ganſka tydelig och detta ſå nytt, att det ej paſſar ſig med den tiden.

Utom alla deſſa afwikelſer ifrån Mss. och att förbigå de de ſkiljaktigheter, ſom kunna finnas i ſjelfwa Diſputationerna, den ena emot den andra, t. e. p. 20. *ſkyttan*, p. 83. *ſkyttári*, p. 21. *Konongers*. p. 68. *Kononger*, p. 21. *fin*, p 69. *firi*, hwilka jag gerna afſkrifwer för Boktryckarens räkning, har Hr. Ihre på ganſka många ſtällen, förbytt *æ* uti *e* och *a*: ſåſom uti *döpter*, *þerre*, *ligger* (på flere ſtällen) *tagher*, *frámia*, *landamárum*, *födder*, *wäſtgöta*, *goder*, *ſtarker*, *Caller*, *e*, *wäſtgötar*, *bótandi*, *kyannd*, *mádhen*, *frånlinger*, *Rangwalder*, *ſkiámden*, *godher*, *thet*, *ther*, *oppenbaret*, *med*, *gambla*, *ſiálwer*, *knuter*, *ſigher*, *winter*, *ſniáller*, *dránger*, *folkonger*, *godwiliader*, har ock, i detta fall, oftaſt afwikit ifrån Herr Siernhielms läſning, hwilken är mera enlig med hufwudſkriften. Äfwen ſer Min Herre, att punkterna, hwilka äro de enda ſkiljetekn, ſom i denna ſkriften blifwit nytjade, och det efter den tidſens bruk, dels äro förändrade, dels uteſlutna och dels omflyttade.

wiliadþær. þre wintær war han konongær. oc ſtra do, i. wiſinxs. ó. alt ſweriki harmædhi hans dódhæ mykit.. at han ſkuldi eygh liwæ længær. oc. i. alwaſtrum liggær han. oc. e, gǒme gud ſyal hans.

Denna Konungalängd til mening och ſtafning, wara lika lydande med Archivi-Permebok, teknad B. 59. intygar

Carl Reinh. Berch.

Detta alt torde dock Min Herre ſäga wara ſmått, och går det Herr Canc. R. och Riddaren Ihre här på ſamma ſätt, ſom Criticus ſäger håndt Hr. Canc. R. och Riddaren Von Stiernman, *att deſs beder göres honom ſtridig af ſmådgenier, ſom baka ſig faſt vid det de kunna ſe, behöfva rättelſe, men ej komma ihog huru litet de voro förmögne att frambringa något dylikt.* Det tror jag likwål ingen lårer neka mig, att Hr. Ihre med lika rått warit förbunden att hedra Göta ſkrift, ſom Göta mål, hälſt den förra, ſom bewiſt är, på åtſkilliga ſtällen uplyſer det ſenare, och utom deſs gifwer tydeligaſte bewis om tiden, då detta ſkrefs, ſamt ſåledes om deſs riktighet. En forn-kånnare ſtudſar lika ſå mycket wid en gammal ſkrift efter ny ſkrif-lag, ſom en i håfderna aldeles oförfaren, wid de urgamla orden, och lika ſå obegripeliga, ſom deſſa falla den ſenare, ſå miſstånkt håller ock forntydaren det förra, då han märker, att åfwen ſå litet, ſom en Wäſtgöte, i wåra tider, utan lårda noter, kan förſtå den åldrens ſpråk, ſkulle ock ſjelfwa afſkrifwaren, utom dylika, igenkånna ſin egen ſkrift, om han kunde läſa den, i oftanåmde ordhäcklande Lårdoms-prof. Och wi hafwe, ſom Herr Von Stiernman fördenſkull råtteligen anmärkt, uti deſſa ej ſett ſamma Mss. i ſin fulla dag.

Sid.

Sid. 22. ståller sig Criticus nog belefwad emot sin wån, men glömmer derunder ej bort sig sjelf, utan besmyckar sin anmårkning med namn af *granmlagenhet*, förmodeligen af någon hemlig aning, att den skett i otid och warit obesogad. Men han måste denna gången förlåta mig, att jag ej hyser så hederlig tanke om denna hans drift, som han sjelf, utan, i det stållet, såger mig icke annat se, ån han gjort denna anmårkning för ingen annan orsak skull, ån den, att han welat för allmånheten gjöra sig stor och skryta med en sak, som han hos någon Auctor håndelsewis påråkat, STURLUSONS ord, på det anförda rummet, åro klara, och kunna hwarken af Criticus eller någon annan med skål bestridas: *Þær*, såger han, *war bær mikill oc storkostligur*. Herr Von STIERNMAN har aldrig sagt mera, ån för honom denne trowårdige Håfdateknare: Ingendera har inlåtit sig uti besynnerligheterna af byggnings-såttet, mindre jemfört det emot senare tiders architecture, att ånteligen en billig låsare, af alt hwad de sagt, intet mera aftaga kan, ån det, att Lagmånnernas hus, emot de öfriga, som den tiden woro i bruk, borde anses för stora och kosteligen bygda. Skulle eljest Criticus åstunda fullkomligare ljus i denna saken, kan han jemföra hwad han wet, med den Byggnings-konsten, hwilken ånnu hos Englåndare omtalas, under namn af *Ancient Gothick Architecture*.

Sid. 24. Såger Criticus, *att man med varsamhet måste låsa, thet Auctor försäkrar, att våre nu varande kyrkor vore till större delen byggde i thet XI. Seculum. Jag är så vida skild ifrån hans mening, att jag försäkrar M. Herre, att allraminsta delen af them var till i det XIII:de.* Hr. Von STIERNMAN åberopar sig, i den bifogade noten, Hr.

Gnö-

GIÖRANSONS *Bautil*, hwilken åter stödjer sig på STURLUSONS *Heims Kr. T. I. p.* 477. *att han i sin tid räknat i Wästergötland, Wermeland, Mark. och alt det som dertill lyder*, 1100 *Kyrkor*. En Sagesman, hwars trowärdighet länge sedan blifwit satt utom alla owäldigas misstroende. Utom dess hafwer ock MESSENIUS, uti sin *Chron. Episc. p.* 71. af ett urgammalt Mss. ifrån Grönland, bewist, att innom samma stift, i XI:te seculo, så många kyrkor blifwit byggda, och dertill några Kloster, att förtiga den förtekning på kyrkorna i hwart Härad, i Westergötland, som finnes efter W.Göta-lagen, hwarest också flera upräknas, än der nu wärkeligen finnas. Det samma bifaller wår högtförtjente Biskop Hr. Doctor AND. RHYZELIUS, uti sin *Episcoposcopia, p.* 157. och utsätter på den följande sidan, bemälte stifts widd och storlek, såsom det då för tiden war. Critici häremot anförda skäl äro af liten eller ingen betydelse, hälst han med intet annat gittat bestyrka sin sats, än sitt eget misstrogna tycke, hwilket änteligen torde wara en wärkan af den gensägelses anden, hwaraf han wid detta tillfälle warit drifwen: Och att nu så många derstädes icke äro befinteliga, är ett ganska lamt bewis på hans sida; ty på denna grund kunde han åfwen bestrida, att Sigtuna i forna tider haft fem Kyrkor och ett Kloster, efter som nu för tiden der allenast finnes en enda Kyrka och intet Kloster. Wedermälen efter omkulfallna och ödelagda Kyrkor förekomma uti den oftanämde lands-orten så många och så tydeliga, att de skulle tyckas öfwertyga alla, utom Criticus, om sanningen af den bekanta wersen:

Mors etiam Saxis Marmoribusque venit:

Och begriper jag icke, huru han kunnat

wrän-

wrånga talet in på de nu warande, då Hr. Von STIERNMAN hel tydeligen talar om wåra åldsta Kyrkor, eller dem, som i Swea rike först blifwit byggda. Men skulle Criticus wilja weta, kuru många sådana i Westergötland nu wårkeligen finnas, kan han råkna dem i Von HENELS florerande Swerige, af År 1735. Wille han åter få weta, huru många rudera der ånnu synas, efter förstörda och nederfallna Kyrkor och Kloster, kan han antingen sjelf resa dit, eller derom anmoda någon qwick, Westrogothus, wid Kongl. Academien i Upsala. Med byggnings-sättet befattar man sig intet, och wore wål, om Criticus med dess nogare beskrifning wille fägna det allmånna; hwarwid man dock förbehåller sig, att han ej talar ensam eller blott efter eget tycke, emedan sanning och lårdom, om de skulle endast rymas innom hans begrep, wårkeligen skulle blifwa mera trångbodda, ån wåra förfäder, i deras fyra hwarf höga trå-kojor.

Sid. 24. Tyckes Critici håftighet något sakta sig, och går han så långt uti beskedelighet, att han just erkånner sin Brefläsares skyldighet, att trötna wid hans små critiquer. Detta borde han gjort straxt, så hade man icke, som nu, haft orsak, att såga honom wara den, som sökt gjöra sig grann med förebringande af prat och saker af intet wårde. Jag kan icke med wisshet såga, huru dessa ord undfallit honom; men *gissa få*, med hans lof, *alle*, derföre will jag ock tro, att antingen dess Critiska lynne måtte wara underkastadt sina skof, eller ock en hemlig öfwertygelse om ofoget af de fortydningar, hwilka ånnu i hans bihang återstå, måtte utpråssat denna bekånnelse. Men att icke afstadna, efter Criticus i detta fall ej hollit sin lofwen. Han nekar, *Sid.* 24. *att Odin kan sågas, kom-*

mit

mit ifrån Asien, och det, i ſtöd af ett outſatt ſtälle, uti *Actis Liter. Upſ.* hwareſt *framledes Herr Doct. och Domprobſten, vår Lärde* OLOF CELSIUS *ſkall viſa, att han kommit ifrån Asgard eller Asheim, ſom låg i Europa.* Men ho wet icke, utom Critici erinran, att *Asgard* war hufwudſtaden i det rike, der Odin för ſin hitkomſt regerade, och landet *Aſaheim*, ſedermera ockſå *Godheim* kalladt, eller ho har någonſin nekat det? Men att Odins underſåtare till ſtörſte delen woro Aſiater och ſåledes han en Aſiatiſk Förſte, det witna med en mun, alla berömda och trowärdiga Håfdateknare. Det betygar STIERNHIELM uti ſin *Anticluverius*, *pp.* 33. *och* 34. Af lika mening är VERELIUS uti ſina *Noter till Herwarar Saga*, *p.* 43. Så ſäger LOCCENIUS uti *Hiſt. Suecana*, *p.* 2. Härmed inſtämma PERINGSK. *Ättartal*, p. 7. och Hans Excell. Grefwe BONDES *Tabulæ Geneal. Regg. Sveciæ*, *p.* 3. Det ſamma kan Criticus, flere att förtiga, läſa uti Kongl. Secret. Hr. JAC. WILDES *Lärda Förberedelſe*, *af År* 1738, *p.* 34, hwareſt han nämner Odin och hans följeſlagare för dem, *ſom kommit ifrån det gamla Aſien, Aſeland eller Aſaheim i ſtora Svitbiod eller Scythelandet, wid Swarta hafwet.* Pag. 233, i ſamma bok, utlåter ſig denne granſynte Mannen ſåledes: *Att Nordens nya Inwånare kommit med Oden ifrån Aſien, derom ſtämma alle gamle efterrättelſer öfwerens*, och har han, uti denna ſin förträffeliga Afhandling, ſom med rätta kan kallas ett mäſterſtycke, ſå till pricka utredt alt hwad SLURLUSON i *Heims Kr. Edda* och flera gamla ſkrifter, om *Asgard*, *Aſaheim*, *Godheim* och *Aſarna*, ſtyckewis förmäla, att intet, ſom till den ſakens uplysning tjena kan, tyckes fattas; Mer ſkulle Critici tid ej tillåtit, för detta ſitt brefs otidiga utgifwande, att jemföra alla deſſa, kunde han dock gjort ſig det beſwäret, att rådfråga Hr. Canc. R. och

Rid. Ihre, hwilken i åtskilliga Disputationer försäktat det samma, och i synnerhet uti Mag. And. Malmenii, som utkom allehast fem månader för Hr. Von Stiernmans Tal, uti hwilken, p. 13. till bewis härå, anföras dessa Sturlusons egna ord, uti *Yngl. Sag. 6. Cap. Oþin kom a norþur lönd ok med honom þiar.* Bemälte Herres myckna och widsträckta läsning, samt oförtrutna flit och åtskilliga Historiska samlingar, att dermed rikta sina Etymologiska betraktelser, måtte så öfwertygat honom om denna omständighet, att han wäl kunnat gifwa nödig uplysning, skulle han än présiderat sju gångor i samma wecka. Till slut får jag ock stödja min sats med samme store mans witnesbörd, som Criticus sitt, nemligen Herr D. Olof Celsii, hwars ord, uti *Actis Litter. Ups.* för År 1736, p. 196, så lyda: *Patria ut Asarum, ita Alanorum ad Tanaim fuit & Moeotidem paludem, in limitibus Asiæ & Europæ. Asæ dicuntur ab Asæis, qui hinc non longe olim fuerunt. Nec veri est absimile hos migrationibus ad Tanaim venisse & in unam coaluisse Alanorum gentem appellationemque.* Här ser Criticus, att han lemnar uti twifwel, hwarthän de omtwistade Asar borde föras, antingen till Europa, eller Asia, och kan jag icke, på Critici blotta sägen befallas mig att tro, att han på annat ställe sagt något, som strider häremot, efter jag wet, att denne Herren icke war en sådan lärdoms-fader wid detta eljest berömda Läro-säte, som det ena året återkallade, hwad han det andra i Disputationer eller tryckta skrifter låtit inflyta.

Sid. 25. Wänder Criticus Hr. Von Stiernmans ord: *Lagmadr* och *Lagman*, som skulle han igenom bägges införande wisa, att han tror dem wara serskilda ord. Monne Criticus är så driftig,

att han tror sig wara ensam kännare och Herre af wårt äldre och nyare språk? eller är han så obewandrad i Swea målets förändringar, att han ej wet, att de första Lagmän kallades efter den tidsens uttal, *Lagmadr*, och de senare *Lagman*, *Lagmän*? I förra fallet lärer han ej haft urskillnings-gåfwa nog, att finna sin egenkärliga irring, dock af framtiden öfwertygas om wederspelet; i det senare, ser jag ingen orsak, hwarföre han hållit sig för god att underwisas af Hr. Von Stiernman.

På samma sida förekommer en dylik ordalek, då Hr. Von Stiernman beskylles för att gjöra *Jus feudale alt för gammalt*: Han har, så mycket jag ser, aldrig infört det ibland *Leges Duodecim Tabb.* och hade Criticus upslagit det af Loccenius utmärkta stället, hade han der fått se, om han ej wetat det förr, att *Jus Feudale* utgjör en del af det så kallade *Jure Romano*, som ju på intet annat sätt kan förswänskas, än *Romerska Lagen* eller de *Romares lag.* I ett Konung ADALRIKS Bref till Romerska Rådet, finner jag följande: "Justitiam nos & "æquabilem clementiam, quæ populos nutrit, ju-"vante domino, custodire, & Gothis Romanisque "apud nos jus esse commune, nec aliud inter "vos esse diuisum, nisi quod illi labores bellicos "pro communi utilitate subeunt, vos autem ciui-"tatis Romanæ habitatio quieta multiplicat. Criticus talar om *Roms förstörande*, jag wet ej hwilken skrifware berättat honom detta, tror för min del fulleligen, att han sagt osant, och att detta Påfweliga Residence står ännu i dag. Skulle han åter förstått Monarchiens undergång eller denna hufwudstadens intagande af Östgötarna, kunde han utsatt sin mening.

På ofwannämde sida fortfarer Criticus, att tiltala Hr.

Hr. Von Stiernman *för det han pp. 22. och 26. ſkall utgifvit Hjalmars Saga för ett foſter af X:de Seculum.* Men han bör förlåta mig, att jag ſäger honom famla efter ſkuggan och påbörda den Lärde Auctoren, hwad han icke ſagt: p. 22. lyda hans ord ſålunda: "Af hedna tids hiſtorien hafwa wi i beholl "allenaſt några få lemningar, ſom en förtekning "på wåra Konungar ifrå ODIN till HARALD "HÅRFAGER och åtſkilliga Sagor af Herwarar, "Götrik och Rolf, Hialmar, Hialmter, Snor- "ro Sturluson, m. m. Icke föres här Hialmars Saga mera till X:de Seculum, än Snorro Sturlusons och flera andra upråknade ſkrifter, kwilka ſammanfogas i en och ſamma mening, ſåſom lemningar af Swea Rikes åldſta Hiſtoria. Pag. 26. utſätter icke heller Hr. Von Stiernman någon wiſs tid, utan ytrar ſig allenaſt, att den undkommit det hårda öde, ſom öfwergick de andra Runaſkrifterna wid Chriſtendomens införande och ſtadgande, och det år en dags-klar ſanning, ty Manuſcriptet igenſans långt efter denna förödelſen, och war derföre icke med. Om man ock ſkulle medgifwa, att deſſa Herr Von Stiernmans ord kunde ſå tagas, ſom Criticus det gjort, monne dermed ſaken wore tappad? Det hafwer Upläggaren, wår ſtore Forntydare, Hr. Canc. R. Peringſkiöld, uti ſin *Ep. Dedic. framför Vita Theodorici*, med deſſa uttryckeliga ord, bejakat: "Luculentum hæc- "ce præbet teſtimonium de uſu ac ratione ſcri- "pturæ Runicæ vigente per orbem paganiſmo, "maximopere uſitatæ." Hickes, ehuru grannſiktad han ockſå war, hafwer intet betänkande wid, att uti ſin *Diſſ. Ep. de Antiqu. Lit. Runicæ*, ſäga henne wara *in Gentiliſmo ante Secula Octo conſcripta.* Och af ſjelfwa Sagans innehåll tycker jag mig med ſåkerhet kunna ſluta, att den nå-

D 2 ſtan

ſtan wid ſamma tid, ſom Runa-ſkrifternas föródelſe gick för ſig, är blifwen författad. Der nämnas ABOR och SAMOLIS *med margi agiætum mannum*, ſom kommit ifrån *Girkia*. Wår Lärde Doct. OLOF CELSIUS uti Hr. CEDERQWISTS *Diſput. Abaris Hyperboreus*, antager denna ſkrift ſåſom tilförlåteligt document, och drager i följe deraf desſa gamla Grekelands-farares ankomſt icke i twifwelsmål, ehuru han på annat ſtälle wiſar, att Normännerna ſom Wäringar ej woro der bekanta, förr än i MICHAEL CALEPHATI tid. Hwad ſom i Sagan berättas, hafwer eljeſt händt i det gamla *Biarmaland*, ſom ſäges warit beläget emellan *Thulemarken* och *Gandwik*, eller i *Norland* och innebegripit det Norra af *Medelpad* och Södra af *Ångermanland*. HIALMAR och HRAMER woro icke infödingar, utan ſtröfwande Wikingar, ſom änteligen intogo landet, lämpade ſig aldeles efter deſs ſeder och Gudstjenſt, ſamt gjorde ſig måſtare i troll-eller Fin-konſterna, ſom af det efterföljande kan ſes, hwaribland i ſynnerhet förtjenar upmärkſamhet, att *Thor* af dem ſåſom den ypperſta ibland Gudarna, och ſåſom Krigs-Gud finnes dyrkad, hwilket efter den gamla Qwenländiſka eller Jotunheimiſka Guda-läran, ſå borde wara, der twärtom, efter den Odinianiſka, ſamma heder ODIN förbehållen war. Med ULAFR eller OLOF, ſom ſlog ihel HIALMAR, förſtås, om ej OLOF TRYGGVASON, hwilken under ſina reſor, till och ifrån Holmgård, ſamt härjerier på Borenholm och Gottland, wäl ockſå kunnat beſöka det för ſin rikedom nog berömda Biarmaland, ehuru inga efterrättelſer i detta fall gifwas; dock efter all liknelſe, OLOF HARALDSON, hwilken började fara i härnad, då han war tolf år gammal, förförde ſig ſtraxt, af medfödt hat, på de Swenſka, och i ſitt tredje krig, då han ſåledes ej kunde

we

wara öfwer 15 år gammal, eller wid År 1008, af STURLUSON uttryckeligen berättas härjat på Finland, hwarmed måtte förstås Westerbotn, och ej Österbotn, efter folket för honom säges flytt till *Herdalarna* (Herjedalen). Och är detta så mycket troligare, som STURLUSON åfwen inftämmer med Sagan, att Finnarna igenom Trolldom upwäckt stormwäder, samt lägger eftertryckeligen dessa orden dertil: "matti þa enn sem optar meira Namingia Kongs enn fiölkingi Finna," hwartill kommer, att han till slut föregifwes welat förmå dem till sin tro, som så hans wana war, ehwarest han någonsin framfor. För honom sägas Afguda-Presterna flyktat til Sigtuna, och en tid haft sitt boställe på *Signilsberg*, som det ej heller är olikt, att de fått förswar hos Konung OLOF Skötkonung, både efter den tidsens jus hospitii, och för det han war den Norske Prinsens argaste fiende. Åter berättas de sluteligen blifwit utjagade derifrån, hwilket troligen tyckes skett, om ej förr, dock säkert wid den tiden, då Konung OLOF flytte til Sigtuna, wid År 1024, då han med alware fortplantade den Christna Låran, då åfwen med all sannolikhet, den starkaste förföljelsen af Runorna gick för sig, då Latinska bokstäfwer, oblandade med Runor, blefwo sedda på Mynten, churu samma förföljelse, som Hr. Von STIERNMAN rätteligen anmärkt, blifwit börjad emellan 999 och 1003, sedan K. OLOF, efter slaget wid Swalderå, fick Biskop SIGFRID. Då sägas de widare begifwit sig till *Binland* (Finland, eller, som troligare synes, Wenden) och der blifwit herbergerade af Sageskrifwarens fader HRAUDR, hwilken utan all twifwel, så wäl som hans son, war Hedning, efter de willigt emottogo detta

Hedniska följet, och just på samma tid tyckes Sagan wara skrifwen. Lemnar i öfrigt til hwar förnuftig mans omdöme, hwilketdera är likligast, antingen att denna skrift, uti hwilken intet det ringaste förekommer, som hafwer smak af Christendom, utan twärt om med widskepelser är uppfyld, samt hel och hållen med Runska bokstäfwer teknad, blifwit skrifwen på en tid, då sådan lära och sådana bokstafwer woro i allmänt bruk, eller sedermera, då båda blefwo hållna för trolldom och styggelse, och då de Latinska bokstäfwerna woro i de förenämdas ställe wedertagna.

Sid. 24. kan widare Criticus ej lemna Herr Von STIERNMAN ohäcklad, för det han, p. 27. säger, att ANSCHARIUS *warit Engelsman*; men hwarmed bewisar wäl Criticus motsatsen? jo, lika som Påfwen sin omöjelighet att kunna fela, med blotta sägen, och tyckes slutsättet wara detta: ANSGARIUS war först en Munk i Corweiska Klostret, innan han blef Ärche-Biskop, derföre kan han icke wara Engelsman. Mig tyckes att det ej warit större omöjelighet för en munk af Engelsk nation, att blifwa Ärche-Biskop, än för en annan; och således bör Criticus icke förtryta, att jag i detta fall sätter mera tro till Hr. Von STIERNMAN, än honom. Den förre åberopar sig äfwen i noten, p. 28. Hr. Canc. R. PERINGSKIÖLDS *Mon. Upl. p.* 182. hwarest orden så lyda: "Men "ehuru det intet beskrifwes af hwad föräldrar "eller hwar thenna ANSGARIUS warit födder, utan "allenast, att han i sin ungdom skal hafwa studerat i gamla Corbeja Closter i Piccardien i "Frankriket, blifwandes sedan Munk och Skolemästare i Nya Corbeja uti Sachsen, och fist

"Ar-

"Archie-Biskop i Hamburg: Så gifwer dock dess "namn tillkänna, att han i sanning warit i Eng- "land uprunnen, ty *Anskarius* eller *Ansker* på "Götiska och Engelska betyder Engländare. m. m. Att andra skrifwa honom wara född i Frankrike, är mig icke obekant. Se härom den lärde Dissertation, *de Veterum Suio-Gothorum cum Anglis Usu & Commercio*, hwilken finnes tryckt framför Hr. Doctor J. Serenii *Lexicon Anglo-Suethico-Latinum*, af År 1734. Dock anföras ej heller här några bewis. Och får jag ännu af sistnämde lärde och widaberömde Mans förträffeliga *Dedication* till Riksens Högloft. Ständer, för dess *Swenska och Engelska Lexicon*, hwilken utkom År 1741, låna ett skäl, til bestyrkande af Herrar Von Stiernman och Peringskiölds mening, nemligen det, att inga språk gingo hwarandra den tiden så nära, som Anglosaxiskan och Götiskan, så att dessa enda folkslag, ej utan en särdeles Guds försyn, som häruti wisar sig, utan tolk kunde förstå hwarannan, för hwilken orsak skull åfwen alla Ansgarii efterföljare åttade ifrån England. När nu K. LUDOVICUS PIUS föll på de tankar, att sända en Predikant till Norden, månne han icke tillika war betänkt uppå, att af alla dem, han i sitt rike hade att tilgå, utleta en sådan, som icke straxt i början, med sjelfwa målet och ljudet skulle stöta dessa enwisa Hedningar för hufwudet, och således med största försiktighet dertill utskickade en född Engelsman? hälst som jag i öfrigt ej wet mig på något ställe sett, att Ansgarius hade tolk och språk-tydare hitöfwer med sig i följe.

Criticus fortfarer på samma sida, att tadla Hr. Von Stiernman, för *det han på några ställen brukar Langfegda-Tal för Konunga-längd*, men e-

huru noga jag igenomläsit detta Hr. Von STIERNMANS Tal, finner jag på icke ett enda ställe ordet *Langfegda-Tal*, wet ock icke om ett sådant ord i hela den talande werlden år, eller någonsin warit till. Men i fall antingen Criticus warit alt för hastig i renskrifningen, eller någon Boktryckare-gosse gjort honom denna otjenst; och omflyttat bokstafwen g, och han hårmed torde förstå *Langfedga-Tal*, hwilket på twånne, men icke på några ställen förefaller, så, ehuruwäl man gerna lemnar honom det nöjet, att i sin Bok-kammare få sitta och leka med några ord, kan man dock icke undgå, att såga honom, att han denna gången warit nog enfaldig: ty på ingendera stället står *Langfedga-Tal*, utan tillåggelse af Konung, så att, om Criticus änteligen skulle wilja wisa sin fårdighet i Latinska språket med öfwersättning af samma rum, kan han med Hr. Von STIERNMANS lof, få bruka det upgifna ordet *Series Genealogica*. Utom dess, att det i Swenskan år ett wedertaget ord för Konunga-långd, kan Criticus lära af Kongl. Secr. Hr. WILDES *Anmärkn. öfwer Puffend. T. II. p.* 534. hwarest står *Langfedga-Tal eller Konunga-långd*, jemwäl, p. 537, *Langfegda-Tal eller Konungs-lista*.

Sid. 24. träffar man ännu en förtydning af Hr. Von STIERNMANS ord, p. 64. då han, emot all sanning säges *på en och samma sida tillägna MESSENIUS och RAGVALDUS INGEMUNDI öfversättningen af Svenska Landslagen*. Hade Criticus icke så aldeles blindwis uphäfwit sig till uttydare af Hr. Von STIERNMANS ord, hade han nog, både af hwad som i texten talas, och den hel ock hållen i Noten utsatta Bok-titulen kunnat, se, att Herr Auctoren icke welat annat såga,

ändet, att den öfwersättningen, som MESSENIUS utgifwit, med så stor förbättring, förtjenar mycket beröm, som Hr. VON STIERNMANS ord egenteligen lyda.

Troppen af sina sinrika Anmärkningar slutar, på oftanämda och de följande sidorna, Criticus, med bestridande af *Riks-drotsens BOJONSON GRIPHUFWUDS lärdom och witterhet.* Herr VON STIERNMAN nämner, så mycket jag sett, denne Herren twänne gångor, i detta sitt Tal, nemligen sid. 76, och sid. 110: på det förra stället kallar han honom *wis och förständig*, på det senare införer han honom ibland de Swenska Herrar och Män, hwilka älskat och *befordrat Lärdom och witterhet*, att således Criticus, utan alt fog, säger Herr VON STIERNMAN tillagt honom en djup och mogen lärdom. Criticus frändömer honom alt, på det enda skälet, att han på twänne ställen uti sitt *Testamente sätter executoribus i stället för executores*, men ehuru starkt detta, wid första påseendet, synes, förswinner det dock lätteligen, då man i samtida Biskopar, Prester och Munkars skrifter, hwilka den tiden all slags lärdom i wärjo och gömo hade, kan wisa mångfaldiga dylika Grammaticaliska fel; hwarpå äfwen icke ett, utan flere prof i sjelfwa Talet förekomma. Hwad grund och anledning Criticus haft att utgifwa *Riksdrotsens Mäster-sängare och Hofskald för öfwersättare af Alex. M. Historia*, och derföre gjöra honom till *bättre Latinus, än hans Herre*, ser jag icke, ej heller tyckes han stora bewis haft att tillgå, utan kan här med fog lämpas på honom sjelf, hwad han p. 10. fast i otid säger: *Det är harmligt* m, m. Hr. Biskop SWEDBERG war af annan tanke, och tillskrif-

ſkrifwer BOJONSON ſjelf denna öfwerſättning, ſom kan ſes af det p. 76. utur hans *Schibboleth* anförda ſtället.

Att Criticus med upteende af twånne Swenſka Lärda Män, hwilka af Hr. Von STJERNMAN blifwit förbigångna, behagat öka deſs eljeſt nog fullkomliga förtekning, är det enda, hwarmed han i någon måtta tyckes kunna hedra detta Bihang, och tror jag fulleliga, att om han, med den fogelighet, ſom en witter och upfolkad Man ägnar, detta gjort, ſkulle han både af det allmänna och Hr Von STIERNMAN ſjelf med mycken tackſägelſe blifwit bemött, hwilken, all ſin oförtrutna möda och mångåriga läsning oaktade, aldrig lärer tiltro ſig ſå noga genomſett alla denne tidens mörka wrår och winklar, att ju många, utom dem han framdragit, och deſſa twå, med hwilka Criticus prunkar, der döljas, ſom woro wärda att framföras i ett klarare ljus. (Se härom *Senecæ* ord, framför *Bibl. Svio-Goth. T. II.*) En Del wänte wi ockſå ſå ſe i deſs *Bibl. Suio-Goth. T. I.* ſom ſnart lärer utkomma. Men att Criticus påſtår *en GISLO FINSON göra mera figur, än någon af dem Hr. Von STIERNMAN nämner*, är ſå ſanningslöſt, ſom af honom obewiſt. Ty att ej nämna någon annan, har han ſjelf, pag. 12. öfwer honom uphögt B. BRYNOLPH i Skara.

Till ſlut och ſid. 27. will Criticus höja ſin målning med en ſå glänſande färg, ſom beröm af Hr. Von STIERNMANS Tal, i annat afſeende. Hans affikt derwid måtte warit den, att allmänheten härigenom ſkulle däras, att döma honom fri för wåld och enſidighet; Men eho ſom rätt och männiſkligt tänker, lärer knapt gynna honom denna bewågenhet, efter han hwarken wi-

ſa

fat huru befogad domare han warit, eller på anständigare sätt anstält sin ransakning och dom öfwer en lärd och berömd Mans arbete. Månniskligheten och de fel, som den widlåda, lärer ingen dödlig kunna afklåda; jag driftar mig dock säga, att de hos de fläfta äro mera synbara, än hos Hr. Von Stiernman. Kitslighet har aldrig störtat honom, och aldrig har han någonstådes bedit om förskoning och öfwerseelse med förgripelser af hastighet och öfwerilning. Ej heller lärer han, i anseende till detta sitt Tal, behöfwa anlita sina Landsmån om gunst och benägenhet, utan twårtom oförskräckt underkasta sig den strångaste rått och råttwisa. Och har jag all anledning att gissa, det intet annat, ån afunden öfwer den heder, som gjöres honom, med de flera Herrar och wittra Mån i *Mercurius, för Januarii Månad*, pp. 68. och 69. upåggat nårwarande Criticus. Hos Hr. Von Stiernman kånner jag ock så mycken kårlek och förtroende till sina wånner, att han med nöje hemställer sina arbeten deras ompröfwande, och aldrig föraktar förnuftigt och wålmenande folks omdöme, ehuru de i lårdom och margkunnighet kunna wara wida neder om honom sjelf; Men att han igenom ålder, wett och erfarenhet blifwit gransiktad i wal af sådana, och derföre ej förtror sig till andra, ån dem, som af honom äro wål kånda och aldrig på något sått gjort sin upriktighet och tillförlåtelighet misstånkt, tyckes mig, att Criticus, som ej en gång gittat bewisa sin bekantskap med honom, minst bör förtryta. Och lemnar jag till min Herres omdöme, med hwad såkerhet man skulle kunna wånda sig till en obekant N. P. R. på Landsbygden, når man ej en gång får trygga

sig wid, hwad en hos ofs så aktad och ibland Lärdoms fäder länge räknad Man, som Hr. Canc. Råd. Ridd. och Professoren Ihre, för egen räkning, såsom Præses och Decanus i allmänna skrifter låter inflyta: Ty, med all den wördnad jag för honom hafwa bör, och utan att på något sätt förklena denne Herren, will jag i förtroende säga Min Herre, att hans sporr oftast leda ifrån sitt rätta mål. Ibland många exempel, som jag i min enfaldighet samlat, och wid bättre lägenhet skall meddela, will jag till prof allenast anföra, hwad som uti en Disputation af År 1758. *De insignibus Serenissimæ Fam. Vasiacæ*, emot all Historisk och Heraldisk sanning, med lika wisshet, som en Altonaisk Awis-skrifware omtalar ett aldrig påtänkt bröllop, att bruka Critici ord, wid uppräknandet af några Swenska Adeliga slägter, som fört talande wapn eller *Armes parlantes*, försäkras, att den Ädla *Gylle-Ätten* fört ett dylikt. Hade det så warit, så skulle den i sitt stam-wapn eller Hjert-sköld, hast en ung Sugga, som på Götiska och Swenska kallas Gylta, ock ingalunda en sköld, fördelt i fyra fält, hwars högra öfra, och wänstra nedra äro gula, men det wänstra öfra, och högra nedra, blåa. På skölden en öpen Tornerhjelm, och derofwanuppå fem Påfogels-fjädrar. Muferingen eller Löfwärket gult och blått, hwart om annat, som tydeligen kan ses af dess uti K. Antiqu. Archivo förwarade Originala och afritade Sigiller. Men hwarföre skall jag uppehålla mig, att för Min Herre, som med så uplysta ögon lärt at skilja kerne från agn, ådaga lägga nödwändigheten af ett försiktigt misstroende i lärda saker. Jag har redan warit nog widlöftig Bref-skrifware, men hoppas likwäl, att min

Herre

Herre lårer förlåta mig detta missbruk af hans tolamod, i anseende till den mycknа upriktighet, hwarmed förblifwer &c.

Stockholm den 18 Maji, 1759.

J. C. B.

P. S. Jag hafwer hört, att Hr. Canc. R. Ihre skall arbeta uppå Swar emot Hr. Eric Ekholms wackra *Anmärkningar öfwer dess utthydning af Aspö Runsten*, det skall roa mig, att få se det; Men huru longt år wål dermed kommet?

Min Herre!

I Min Herres mig tilsånda widlöftiga bref igenkånner jag dess gamla upriktighet. Att jag några Postdagar lemnat det obefwaradt, behagar Min Herre benåget ursåkta: jag har trott mig tillika böra ytra mina tankar öfwer det gifna åmnet, men nödgas, i anseende till wissa förefallande hinder, ånnu något litet upskjuta dermed; då jag hoppas med något mera betydande kunna wisa mitt förtroende tilbaka. Herr Canc. R. och R. Von Stiernmans Tal finner jag så wackert, att det icke förringar, utan fast mera höjer Hans eljest stora förtjenster af wår inhemska witterhet. Och bör jag, till detta Lårosåtes billiga förswar försåkra, att de flåsta, ja alla de, som utan fördomar tånka och tala, åro af enahanda mening med Min Herre. Och i fall

i fall någon enda, som nyligen swängt sig up på Parnassen, skulle wilja uphäfwa sig till Taleman häremot, lärer han snart nog sagt ut, hwad han kan hafwa, och ändock hos den lärde werlden, ej winna högre tycke och bifall, än wissa Auteurs på den Franska skådeplatsen. Jag har, till igenomläsande, på begäran måst låna Min Herres bref till en eller annan, att i fall det med tiden skulle blifwa allmänt, får Min Herre ej misstycka det.

Ännu höres här icke af något Swar uppå Hr. Eric Ekholms *Afhandling om Åspö Runsten*: Man hafwer ock stor anledning att twifla, att det någonsin kommer eller komma kan. Förblifwer &c.

Upsala den 27 Maji 1759.

J. G. D.

ANLEDNINGAR
Til Nyttig Upmärksamhet
Under Chinesiska Resor,

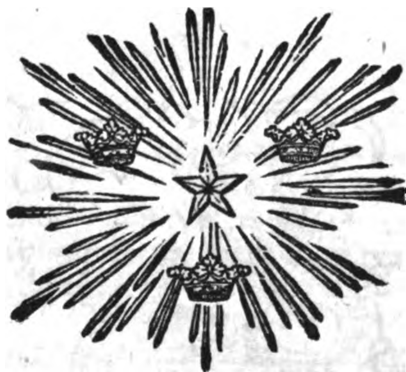
UPGIFNE
I KONGL. VET. ACADEMIEN,
UTI ET

INTRÅDES-TAL,

DEN 25 FEBRUARII, 1758.

Af

PEHR OSBECK,
Hof-Predikant och Ledamot af K. Vet. Societ. i Upsala.

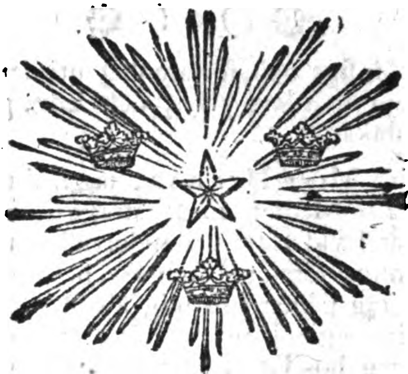
På Kongl. Vetenskaps Academiens befallning.

STOCKHOLM,
Tryckt hos Direct. LARS SALVIUS, 1758.

Historie-skrifvare bör skrifva sant.

Konung CARL den IX.

Rim-Krön. p. 72.

MINE HERRAR!

Om innerlig vördnad för Edert vittra och lysande Samfund vore den enda måttstock, hvarefter Edra Ledamöters värdighet borde mätas, så vet jag förvisso, at min värdighet redan för flera år tilbaka skulle funnits utan klander, så vida få lära kunnat gå i sin vördnad längre. Men, MINE HERRAR, I sen icke efter, vid Edra Ledamöters val, någon blott och tom vördnad; ty I torden då få mottaga folk til många tusendetal. I ansen denna egenskap rätt så litet, som I ansen bandet på en Bok, hvarur intet nyttigt står at hämta. Eder afsigt, Eder omsorg, Edert företagande, syftar alt på det Allmännas båtnad, och i det enda hänseende utsöken I Eder ovåldigt sådana Medlemmar, som både kunna och vilja bidraga til ett så ädelt ändamål, genom utmärkt mo-

genhet, insigt och förfarenhet uti den lärdoms-krets, som är Edert yrke, och Edra grundlagar hafva utstakat.

Men, Mine Herrar, jag fruktar, at mitt antagande til Medlem torde ådraga Eder den miss-tankan, at I vid Edra val undertiden öfverskriden Eder vanliga föresats, och äfven lämnen rum åt ynnest. Jag saknar hos mig alt för många af de väsendteliga egenskaper, som i detta rum fordras, och som jag hos Eder, Mine Herrar, i så tilräckelig grad ser och vördar. Den enda lott, jag med säkerhet kan framte, är en god vilja och outtröttelig drift, at, så långt jag förmår, upfylla Eder väntan, och gagna ett kärt Fosterland. Hållen I den til godo, med samma ynnest, som I tilförne uptagit några mina ringa prof, så brister mig ingen upmuntran, och då hvarken vil eller tör jag undanbedja mig denna vederfarna heder, som jag skattar för den största mig någonsin träffat.

I hafven en loflig sed, Mine Herrar, som alt mer och mer börjar blifva allmän, at, vid inträdet i detta Vetenskaps-Samqväm, framställa något prydeligt och väl utarbetadt Tal. I dragen derat den vinst åt hela den lärda verlden, at många dråpeliga ämnen varda med flit afhandlade, som annars torde länge fått blifva liggande i sin oreda. Den som blifvit hedrad medelst Edert val, kan ej på tjenligare sätt förklara deremot sin tacksamhet. Men för min del har jag nu svårt vid at efterfölja denna plägsed, så vida vältalighet icke är min lott, och nog trägna göromål denna tid borttagit de flästa stunder, som til ett behörigt Tals utarbetande hafva fordrats. Icke dess mindre, för at ej bryta emot tacksamheten, vågar jag nu derpå löst, och talar så godt jag förmår,

chu-

ehuru jag dock fruktar, at allenast fresta Eder ynnest, i stället för at upfylla Eder väntan.

Det är gemensamt med människorna öfveralt, at vara för mycket benägna til glömska. Vi kunna ofta efterfträfva med den häftigaste trångtan en hop lysande förmåner, som vi ej väl få, innan vi strax äro färdige at glömma bort hvad vi vunnit. Det förra torftiga tilståndet är man så snar at slå ur minnet, och den nykomna lyckan åtnjutes knapt några dar, några veckor, förr än man anser sin dermed århällne vinst för nog medelmåttig, och tycker at det skall så vara. Man är sen tilreds at trötta den milda Försynen med nya begär, med nya ansökningar; ja, kanske ofta är man så otacksam, at man vänder Försynen ryggen och platt slår ur hogen dess tilförne bevista godhet.

När vi så lätt kunna lämna i glömska de omväxlingar, som vi sjelfve hafve öfverlefvat, så är icke underligt, om vi lika huglöst förfare med det, som i våra Förfäders tid sig tildragit. Huru få gå med sina tankar tilbaka til det Påfviska mörkret och Religions oket, hvaraf våra gamla Förfäder trycktes, och taga sig deraf anledning at tacka GUD för vårt nu varande ljus och Evangeliska frihet! Huru sällan draga vi oss til minnes Förfädrens bullersamma tider medelst laglöshet och tyranni, under det vi nu njute trefnad och lugn i en rättvis och mild regering! Huru föga besinna vi den faseliga okunnoghet i Språk och Vetenskaper, som hos Förfädren i svang gick, då vi nu årnått en så utmärkt högd uti vetenskaper och vitterhet, at vi förstå til at välja det gagneliga och förkasta onyttigt grål! Huru litet gifve vi akt på deras eländiga fuskande och klåperi i de

slåsta Handtverk och slögder, under det vi uphöje vår tids förfarenhet uti konster, slögder och handtverk, ända til Måsterstycken, som de gamle skulle ansett för halft trolleri! Huru sällan årindra vi oss deras slåta omtanka om välstånd genom Handel och Sjöfart, den de måst idkade bara inom Östersjön, medan vi deremot med båttre omhugsan utbrede vår handel med egna skepp ånda til yttersta Indien! Huru föga föreställe vi oss deras plumpa seder och grofva obelefvenhet, då vi nu dageligen se ett poleradt våsende och artigt omgånges-sått! Huru litet fråga vi efter de gamlas trånga, mörka och obeqvåmliga hus och hybelen, under det vi lefva med nöje i våra rumrika, ljusa, hyggeliga och vål inråttade våningar! Huru lått gå vi förbi deras ynkeliga Rofve-och Kål-tåppor, når vi kunna förlusta oss uti hårliga Orangerier och pråktiga Blomster-och Trågårdar! Huru ringa vårda vi at se deras slåta och hafkeliga Klåder af valmar och villdjurs skin, når vi nu med lika god utkomst kunna svassa i sköna och ståteliga drågter af de finaste klåden och dyrbaraste tyger! Si, sådant och mera låmna vi måstadels i förgåtenhet, endast upmårksamme på de nårvarande håndelser, och det vi för framtiden antingen hoppas eller vilja undvika.

Det år likvål såkert, at något hvar höfves at rått kånna sin lycka; och en sådan kånnedom blir aldrig fullståndig, utom årindran af den fordna såmre belågenheten, hvaraf anledning gifs, at så mycket mera vårdera de berömvårda anstalter och hålsosamma medel, som derutur hulpit. Föreställningen at 2:ne stridiga ting på en gång förringar altid det såmre och uphöjer tillika det ådlare. På en målning såttes somligståds mörk skugga,

ga; för at göra andra ställen desto mer ljusa, som förtjena at enkannerligen blifva utmärkta.

I detta hänseende ärnar jag nu ransaka några synnerliga omständigheter ur de förra tidehvarfven, och derjämte tilse, huru långt vår närvarande tid uti samma mål sedermera hunnit. Men jag ger mig ej in uti hela vår gamla Historia, ty det vore at taga mig vatten öfver hufvud. Jag går ej stort längre tilbaka, än vid pass 200 år, eller til Konung GUSTAF den Förstes sista Regements tid; icke för det jag föraktar den äldre tiden, utan för det Edert tålamod, MINE HERRAR, ej mera lärer tillåta, och för det min oöfvade tunga ej mera mågtar med. Korteligen at säga, jag ärnar, om jag får lof, at sysselsätta Eder upmärksamhet med några korta och enfaldiga Anmärkningar om *Stockholm för 200 år sedan, och Stockholm nu för tiden, i anseende til Handel och Sjöfart, Studier och Vetenskaper, särdeles den Medicinska.*

Ämnet är artigt, men tillika så vidsträckt, at jag ej hinner mer, än bara lösligen vidröra det. En annan skickeligare Tolk kan häraf hafva anledning at utföra det til fullo.

* * *

Stockholms Stad, som de gamle kallade Riksens Hjerta, hade redan stått uti fulla 260 år, när den prisvärde Hjelten GUSTAF ERICSSON WASA, under de svåraste farors hot, antog sig Svea Rikes styrsel, och räddade dess til undergång lutande välfärd. Hela den tid hade denna Stad lidit hvarjehanda olyckor, medelst örlig och vådeld, farsoter och digerdöd, samt släpats med knapp näring och bekymmersam ut-

komst förmedelst krigsgårder och rumpskatter, Munkar och Hansestäder, hvilka alla stämt derunti öfverens, at utsuga en redbar förmögenhet, som förnuftig hushållning ej ännu hade lärt at årsättja. Han hade altså måst årfara flera mulna och sorgeliga, än klara och glada dagar. En ibland de aldrabisträste hade infallit nyss för GUSTAF WASAS regering, då agg och vild grymhet fått tygelfritt rasa på alt för många ärliga måns och oskyldiga invånares halsar. Men Konung GUSTAF blef en huld Fader, ej mindre för denna Stad, än han eljest var för hela Landet i allmänhet. Med GUSTAFS regering kan altså Stockholm med skäl börja tideräkningen af sin sanskyldiga trefnad och upkomst.

När denna Kung steg på Thronen, utgjorde Stockholm ej större trakt, än den som innehålles emellan Södre-och Norre-ström, eller hvad vi nu egentcligen plåga kalla *Staden*. Våra vackra Norre-och Södre-Malmar, som väl långt förut hade begynt byggas, men vid de många sedermera skedde belägringarne merendels blifvit afbrände och ödelagde, stodo då ännu obebygde, utom allenast St. Claræ kloster och S. Mariæ kyrka (*) med några enka hus deromkring, så framt annars den gamla Taflan, som föreställer K. *CHRISTIERN den Omildes* grymheter här i Riket, jämte Stockholms då varande utseende, är så tillförlåtelig, som man vil påstå. Staden var då besåst med

(*) Neml. den Riks-Förest. *STEN STURE den äldre* är 1489 hade lätit upbygga, och K. *GUSTAF den I.* år 1527 låt nedrifva; men icke den nu varande St. Mariæ Magdalenæ kyrka, som K. *JOHAN den III.* år 1576 anlade: RÜDLINGS *i flor stående Stockholm p.* 172, *Supplem. p.* 218.

med ett Slott, som stod på den plats der vårt nu varande Slott står, hvartil hörde 3:ne fasta Torn, ett midt uti, och ett vid hvardera ändan. Han hade 2 Adul-portar, den ena vid Söder-ström, och den andra vid Norrebro, ungefär midt för Slottet. Var ock omgifven af en Ringmur, hvars rudera än finnas vid Östra och Västra Långgatorna. Ända dit gick då vatnet, så at hvarken Skeppsbro-trakten eller någon af Nygatorna ännu var uplandad och bebygd. Utomkring Staden var ett slags utanverk af tråpålar gjordt, som stod i vatnet, och hindrade Fartyg at lägga än för när in til muren, undantagandes vid några vissa öpningar. Til Stadsens försvar å Norra sidan var ock ett särskildt vårn, eller så kallad Förborg, anlagd på Helge-Ands-holmen, der vid lag, som nu Kongl. Stallet står. Staden var eljest nog tätt bebygd, men mäst med eländiga små tråhus, en och 2 våningar höga. Men vid slutet af denna Konungs regering hade redan Stockholm börjat tiltaga i vidden, så at uti den tidsens handlingar omtalas åtskilliga nya gårdar, som på Malmarna voro upbygde. En vitter Scribent, och denna Kongl. Academiens Ledamot, utlåter sig i korthet om Stockholms utseende uti K. GUSTAFS tid, at *Stockholm var för ett par hundrade år sen lik en liten utländsk By med en mur omkring* (*).

Det var Konung GUSTAF ERICSSON, som i en lyckelig stund gjorde slut på den för Sverige skadeliga Calmare Unionen, hvilken öfver 120 år ständigt haft i följe en gräselig hop buller, split, hat, upror, och blods-utgjutelse.

 I

(*) Hr. O. v. DALINS *Åminnelse-Tal öfver Ärcke-B.* ERIC BENZELIUS p. 6.

I hans långa och önskeliga regering fick då vår Stockholm njuta tämmelig ro efter dess förra mångfalliga oro, repa krafter och uplyfta hufvudet. En efterhängande Riks-gäld gaf väl anledning til nya utskylder å stad och land, som medförde sina besvärligheter, men som likväl blefvo lagom svåra, när vanmägtigheten efter hand började minskas, och nya utvägar i stället upfinnas. Den ärefulla tiltagsenhet, som denna Kung redan i början viste, medelst vingarnes stäckande på ett egennyttigt och fräckt Klerkeri, bidrog mer än på ett sätt til allmän förmån: Ty det var icke nog, at ljus dervid upgick i den högstnödiga Salighets-Läran, och at vidskepelsers töckna tillika med det grofva okunnighets mörkret kom at bli skingradt; der vanns också det, at rätt många penninge-summor, som gått ut åt Rom til mutor och aflats-bref, valfärder och Arche-Biskops-Pallia, fingo sen bli qvar i Riket, och at jämväl många arfvingar kunde sen få behålla den välmåga til sina slägters uprätthällande, som de illsluge Munkar plågat förut skaffa sig Testamente af til Kyrkor och Kloster, emot löfte af några lumpna Själa-mässor. Äfven så var ock väl det ett betydande steg til Rikets vinning i allmänhet, och Stockholms i synnerhet, när denna Kung indrog Lybecks och de flera Hanse-Städers omåttleliga friheter här i Sverige, och klipte af dem de klor, hvarmed de gång efter annan hade trotsat vårt Rike, och mägta illfundigt rifvit til sig inbyggarnes goda.

Det blefve för långt, at nu styckevis genomgå det ena med det andra, som denna prisvärda Konung med så mogen omtanka anstaltade och gjorde, til både allmän och enskild nytta för stad

och land. Alt nog, at man ser, då man nagelfar Krönikorne, at dess åtgärd var til gagnet väsendteligare, än nästan alla dess Företrädares några hundrade år tilbaka.

Men med alt det så var likvål Stockholm vid GUSTAFS död ej uti båttre stånd, än at alt för mycket ännu saknades, af det, som så oförlikneligen i vår tid bidrager til dess prydnad, och äfven utgör en så hufvudsakelig del af dess sällhet. Denna sanning är solklar och bör ej förtigas; men jag säger henne dock med all tilbörlig högaktning för en så vård Konungs aska. Hans förtjenst är derföre lika dråpelig, i anseende til den tid, som han lefde uti, det ganska myckna som för honom var ogjordt, och de digra svårigheter som allestädes honom mötte. Stockholms stad hade kanske aldrig blifvit i stånd at uplyfta hufvudet, som han nu gör, så framt han ej då, medan ännu tid var til räddning, hade fådt uti GUSTAF en så käck Skydds-Herre, en så försigtig upråtthållare. Det var icke möjeligit för en enda man, at med så få medel, som GUSTAF hade, både rycka Staden ur en annalkande uselhet, och äfven upbringa den samma i fullkomligt flor. Konung GUSTAF gjorde verkeligen hvad då någonsin göras kunde; men Försynen har förbehållit vår tid den fägnaden, at se Stockholms stad i den högd och glans, som han nu äger.

Handel och Sjöfart åro de såkraste medel för Stater och Riken at upstiga til vålstånd och århålla rikedom. Genom dem vinna alla gagneliga rörelser, ja äfven sjelfva Vetenskaperna, trefnad och lif, når de med flit och förnuft idkas. Genom dem kunna de vigtigaste anslag båttre än ge-

som något annat medel utföras. Genom dem kunna klena och trångbodda Republiker förskaffa sig det aldraymnigaste öfverflöd ur de största Länders skatter, och tvärt om måste utom dem vidlyftiga Konungariken vidkännas stor brist, och til slut likna tomma skuggar.

Vid GUSTAFS ankomst på Thronen, var SvenskaHandelen ochSjöfarten i ganska stort lägervall. Dess grymsinte företrädare *CHRISTIERN den Omilde*, som med så mycken nit i alla mål sökte Sveriges värsta, hade jämväl varit angelägen om at förstöra den lilla Flotta, som vi i de förutgångne bullren hade hunnit förskaffa oss (*). Hansestäderna, särdeles Lybeck, hade en rund tid förut så behändigt innästlat sig uti alla våra rörelser, at de på visst sätt voro merendels våra Herrar. De hade då skaffat sig Tull-frihet uti alla våra hamnar; brukat at hålla sina utliggare här i landet hela åren igenom, hvilka drifvit handel efter behag utan at deltaga i någon borgerlig tunga; haft sitt folk i våra Stads-Råd; idkat sjelfsvåldigt fiske på våra strander; varit förläggare uti våra Bergslager; tagit af oss vårt Tackjärn och råkoppar, ja ock ibland sjelfva rå malmen, och sålt oss den igen förädlad; satt föraktteligit pris på hvad vi hade at sälja, och deremot stegrat sina varor i högsta måtton; utom åtskillig annan oordning, som dessa oblyga gäster dels tålt, dels ock tagit sig lof at bedrifva. Ehuru nu något litet af detta nysnämnda redan för GUSTAFS regering var blefvet hämmadt, återstod dock det mästa, hvilket alt likväl hann under oftanämnde Konung något när blifva athulpet, sedan Lybeck sjelf genom

(*) Hr. Ol. Celsii *K. GUSTAF d. I. Hist. I. D. p.* 141.

nom olideliga betingningar och omständigt påck gifvit dertil anledning, och spändt bågen så hårdt, at han nödvändigt måste brista.

Det är bekant, at Lybeck hade då loven af alla de andra Hanse-ſtäderna. Högmodiga deraf, vågade altså Lybeckarne år 1523 betinga sig, ibland andra förmåner, at ingen främmande mer än de och några af Hanse-ſtäderna vid Östersjön, som de ville tilſtädja med sig, ſkulle få handla på Sverige, och det tullfritt, såsom ock at man härifrån aldrig ſkulle segla utom Öresund, utan allenaſt til Lybeck och Dantzig. Betingningar, som väl Konung GUSTAF, uti Rikets beträngda tilſtånd, då måſte ingå, men som han dock ett par år derefter fann sig nödsakad at bryta, i anseende til den obilliga dyrhet, här öfver alt blef på en hop oundbärliga varor, såsom Salt, Humla, Kläde, Lärft, Vin, Krydder, Saltpetter, Tenn, Bly, och annat mer, hvilket alt måſte hämtas utifrån. Då vardt man omtänkt, at hämta de nödiga varor ur förſta handen, der man nödvändigt måſte få bäſta köpet, hvarföre man ock beſlöt en inbördes handel med Nederländerna, från hvilka ſjelfve Lybeckarne togo sina fläſta varor. Nederländſke fartyg började väl derpå mer och mer synas uti Östersjön och våra hamnar, men briſt uppå ſtora Fartyg förhindrade en god tid vår egen Sjöfart dit åt Väſtersjön, hvartil en hop Skutor och Båtar, som vi då än hade, voro för små och äfventyrlige. Imedlertid fortfor man här uti Sverige at handla med Nederländerna, och alt efter hand fätta mindre värde på handelen med Lybeck och de öfriga Hanse-ſtäderna vid Östersjön. Friesländſka flaggor begynte äfven synas i våra ſkärgårdar. Lybeck fick ej njuta sin tull-

tullfria handel mer än i Stockholm, Calmar, Söderköping och Åbo, och dess andra Bundsförvanters friheter vordo inskränkte. Fulle af harm, försökte då Lybeckarne at bruka våldsamma medel, utrustade en Örlogs-flotta mot de Nederländska, förhöllo de Svenskas gods som de kunde komma åt, och hotade skilja GUSTAF vid Kronan, ja gjorde alt hvad de kunde at ställa upror på banen här i Riket, och genom förlåt förkorta K. GUSTAFS lif. Men deras åtgärd vardt fruktlös, och hela vinsten här i landet don, at deras friheter indrogos, och både köpsvenner, varor och fordringar höllos qvar. Ehuru då sådant något derefter til en del lindrades, och det qvarhållna gafs igen, blefvo de dock i mistning af några väsendteliga förmåner, och återvunno aldrig sina förra handels-frihetet. Tvärt om arbetade man här i Sverige alt starkare och starkare med förbud och upmuntringar, at bringa Handelen och Sjöfarten i gång ut åt Västersjön. Man aflyste derföre år 1546 all Sjöfart åt utländska orter med de vanliga små Farkostar och Skutor, och började här i Sjöstäderne, särdeles i Stockholm, Elfsborg, och Östhammar, at skaffa sig större och dertil tjenligare Fartyg. Man skyndade på slut hos Kejsaren angående det nyttiga handels-förbund emellan Sverige och Nederländerna, som så länge varit på tapeten. Och man beslöt ändteligen 1550 at uphöra med all Handel på Lybeck eller dess Hanse-bröder utmed Östersjön, och i det stället med egna Skepp söka sin förmån i Västerhafvet. Den ifver, de Lybske hade fört visat, vändes nu omsider i förbittring: de andades ej annat än mord och Städers undergång; och det var Stockholm med de här liggande Skepp som för alt ting skulle förstöras och läggas i aska.

Men

Men det var icke så lätt timmadt som rimmadt; vårt kära Stockholm begick sig, och de fingo til lön en så grufvelig vedervilja, at när sedermera våra Handlande skulle utomlands föryttra någon afvel och varor, fingo de undertiden uttryckeliga förbud, at för ingen del fara dermed til Lybeck. Imedlertid började man verkeligen at härifrån idka Handelen och Sjöfarten uti Västerhafvet. Man nögde sig då icke med Nederländerna allena, utan man uprättade ock Handel på Frankrike, och man begynte åfven försöka hvad en Handel med Engeland kunde rånta. Utom dess slutade man Handels-förbund med Ost-Friesland, och åt Östra sidan betingade man sig friheter i Ryssland, at handla med fördel hela det landet igenom (*).

Så stod det ungefär til med vår utrikes Handel vid K. GUSTAF den I:stes död. Man finner nu lätt, huru märkeliga fördelar vi då redan i detta mål fått genom en så klok Konungs tilskyndan, ehuru likväl åtskilligt, särdeles om dess inrikes författningar til Handelens upbringande, här har måst utlämnas, til förekommande af vidlyftighet. I korthet at säga: vi fingo lindrigare pris på de Varor vi oundgängeligen behöfde, hvarigenom dyrheten i landet märkeligen aftog, och vi fingo jämvål önskeligt tilfälle til indrägtig aflåttning på våra egna tilverkningar och handelsåmnen, hvarigenom penningar sedermera kommo in i landet, och många inbyggare uphjelptes til välstånd. Hu-

(*) E. J. Tegels *K. GUSTAFS Historia.* Hr. A. A. v. Stiernmans *Saml. af K. Bref, Stadg. och Förordn. ang. Sver. R. Commerce, Politie och Oeconomie I. del.* Herr J. Clasons Tal, om *Sveriges Handels omskiften.*

Huru vida Stockholms ſtad den tiden hunnit komma med egen Sjöfart, eller huru många Fartyg den då kunde utruſta, derom fins ej den ringaſte underrättelſe i alla våra tryckta handlingar. Jag har likvål fått af en flitig Fornſamlare (*) några gamla Documenter angående denna ſak, ſom äro ganſka väl värde at blifva allmänt bekante, och ſom jag förmodar, Mine Herrar, at I med vålbehag lären athöra.

Jag börjar nu med en Anteckning på de Fartyg, här funnos år 1557.

Thenne Effterſkrefne Skiep är här nu tillſtädes bädhe widh bron och i Skåbren widh Stocholm A:o 57. then 6 Aprilis.

Förſt ſtora Skiep ſom tiena till Hollandh.

Hans Gammals Skiep.	Hindrich Balkz Skiep.
Påder Joenſsons Skiep.	Jacob Bagges Skiep.
Trofaſt Olſsons Skiep.	Påder Hellſingz Skiep.
Swen Monſsons Skiep.	Greger Pårſsons Skiep.
Hindrich Olſsons Skiep.	Lars Tureſsons Skiep.
Oloff Erichſsons Skiep.	Vbſala Skiepet.

Små Skiep eller Skutor.

Mårthen Anderſsons Skiep.
Vnge Hindrich Olſsons Skiep.
Pådher Hanſsons Skiep.
Stamme Påders Skiep.
Hindrich Kiempes Skiep.
Påwell Fiſkiares Skiep.
Swen Pårſsons Skiep.

Små

(*) Neml. min Broder, Aſſeſſoren i K. Antiq. Archivo, Herr Bengt Bergius.

Små Skuter som plåga löpa till Norbotn.

Nills Skråddares Skuta.
Erich Pungemakares Skuta.
Erich Porshankz Skutha.
Erich Hindrichssons Skutha.
Hustro Brijta Hans Skreddares Skutha.

Jag har ock en annan Anteckning af samma år, til åfventyrs uppå andra smårre Fartyg, som bruktes til Sjöfarten hår uti Östersjön. Det kan ses derutaf, hvad för affky man ånnu måtte hatt för Lybeck, efter samma Stad intet nåmnes bland de orter som skulle besökas.

En ordningh oppå Skieppen i Stockholm A:o 1557.

Till Dantzig.

Oloff Erichzons Skiep.
Trofaste Olssons Skiep.
Jacob Bagges Skiep.
Hindrich Kempes Skiep.

Till Koningzbårgh.

Mårthen Anderssons Skiep.

Till Strålsundh.

Vnge Hindrich Olssons Skiep.

Till Rostock.

Swen Pårssons Skiep.

Till Wissmar.

Greger Pårssons Skiep.

Till Rijga.

Pådher Jacobssons Skiep.
Påwell Fijskiares Skiep.

Till

Till Ressle.

Hindrich Kempes Skiep.

Erich Pungemakares Skiep.

Till Flensborgh.

Pådher Hansſons Skiep.

Sedan har jag at lämna ett fullständigare Document af år 1559, ſom icke allenaſt utviſar Stockholms ſtads Handels-Fartyg, utan ock alla de öfrige Stådrens här i Riket, ſå vål til deſſa Fartygs ſtorlek och läſt-tal, ſom de derpå utgående varor, jämte de orters utſättjande, dit de ſkulle affärdas.

En ordningh på alle Siöſtåders Skiep här i Rijket ſmå och Stoora, och på hwad orther thei thenne tillſtundande Sommar (efter ſom Ståderne belefwadt hafwe nu vthi Samtingz marcknadt) ſegla ſkole, doch ſtelt på Kongl. Maij:ttz nådige behagh A:o 1559.

Till Bråwaſsze.

140	Lå-ſter	Jöns Anderſſons	Skiep.	vthförandes (*) Spiror Maſter Weedh.
140		Påder Jonſſons		
180		Hans Gammals		
140		Laſſe Gammals		

Till

(*) Jag har här at meddela ett gammält Document, ſom viſar, til hvad pris en del af deſſa utgående varor åt utländningarne ſåldes, hvilket förtjenar at blifva allmänt, i anſeende til deſs ſkiljaktighet med Waſtena Ordinantien af d. 11. Apr. 1555, ſom finnes i Herr v. STIERNMANS *Commerce-Politie-och Oeconomie-Samling* 1. *del. p.* 133.

Thetta är Kongl. Maij:tz wår nådige Herres alfwarlige willie och befallningh, att teſſe effterſchrefne In-

Till Amsterdam.

70	Lå-	Swen Monssons	Skep	Mast. Spiror
70	ster.	Micholl Gregerssons		Bocksk.vedh

Till Dantzicke.

50	-	Trofaste Olofzons	-	Jern.
50	Lå-	Olof Erichssons	Skep.	
40	ster.	Swen Påderssons	-	Stongiern.
40	-	Oloff Porshankz	-	Smör Tran.

---

lendske pertzeler Skole så selljas the fremmande, som här effter föllier A:o 1559.

Trânfatet	50	M:kr.
Smör tunnan	36	M:kr.
Lax tunnan	24	M:kr.
Åhl tunnan	24	M:kr.
Siel Speck tunnan	22	M:kr.
Clar talgh Skippundet	40	M:kr.
Rughe talgh Skipp.	32	M:kr.
Ister Skippundet	32	M:kr.
Kökenfett Skipp.	30	M:kr.
Gilde Elgzhudar deckret	120	M:kr.
Vnge Elgzhudar deckret	70	M:kr.
Oxehudar deckret	40	M:kr.
Koohudar deckret	24	M:kr.
Bothen Hudar deckret	24	M:kr.
Kalfskin deckret	2	M:kr.
Fährskin deckret	3	M:kr.
Stora Bockskin deckret	15	M:kr.
Medelmätte Bockskin deckret	10	M:kr.
Smä Bockskin deckret	8	M:kr.
Stoora Getskin deckret	7	M:kr.
Medellmätte Getskin deckret	5	M:kr.
Smä Gethe skin deckret	4	M:kr.
Stängiern Skippundet	20	M:kr.
Osmundziern Låsten	126	M:kr.

Till Lybeck.

40	Låster.	Matz Pårsons	Skiep.	
40		Erich Porshankz		
40		Jöns Ålenningz		
30		Hindrich Balkz		

Till Restock.

30 Låster - Påder Matzons Skiep. Jern.

Till Flensborgh eller Kijbl.

30 Låster - Oloff Gregersons Skiep, Jern.

Till Narfwen.

18 Låster - Påwell Fiskiares Skiep. Masur, Salt.

Till Kiöpenhafn.

30 Låster - Erich Nillsons Skiep, Jern.

Till Wijborgh

Åhro förordinerade 10 Skutor medh Salt och andra waror som Rysarne tienlige åro.

Aff Gefle Stadh.

Till Bråwaste.

120	Låster.	Oloff Knagges	Skiep.	Master, Spiror, Sågedel. Weedh.
80		Anders Jacobsons		
80		Påder Smedhz		

Till Amsterdam.

70	Låster.	Påder Andersons	Skiep.	Sågedelar.
60		Lars Andersons		Leckte.
40		Jöns Jönsons		Wedh Bocksk.

Till Lybeck.

60	Låster.	Påwell Ångermans	Skiep.	Jern.
16		Pådher Olsons		Sågedelar.

Till Dantzich.

40	Lå-	Jöran Matzons	Skiep.	Jern, Speck,
40	ster.	Bertill Larssons		Bockskin Sågedelar.
20		Lasse Tomessons		
20		Nills Hanssons		

Till Strålesundh.

20	Lå-	Pådher Irrtz	Skiep.	Jern.
16	ster.	Lasse Skråddares		Sågedelar.

Till Köningzbårgh.

30 Låster - - Påder Matzons Skiep - - Jern.

Till Kijbl.

16 Låster - Oloff Larssons Skiep Jern, Sågedelar.

Till Wijborgh

Åhre förordnade 3 Skutor medh Sallt.

Aff Öregrundz Stadh.

Till Hollandh.

50 Låster - Påder Håkenssons Skiep, Lechte, Sågedelar, wedh.

Till Dantzick.

20 Låster - Påder Clemetzons Skip, Jern, Trån, Speck, Smör.

Till Strålesundh.

20	Lå-	Oloff Pårssons	Skep.	Jern
12	ster.	Clemet Erssons		Sågedelar.
10		Gudmund Simonssons		

Till Kijbl.

10 Låster - Willam Markussons Skiep, Jern.

Till Wijborgh

Åhro förordnade 3 Skutor.

Aff Elfzborgz Staad.

Till Frankrijke.

200	-	Oloff Tomeſsons	Skiep, theras vthförning anamma the i Norgie.
200	-	Swen Nillſsons	
120	Lå-	Anders Nillſsons	
100	ſter.	Nills Smedhz	
140	-	Jakob Arfwidzons	
70	-	Berge Gunnarſsons	

Till Holland eller Friſsland.

200	-	Gunnar Larſsons	Skiep, och åre teſſe gamble Skiep och taga theras vthförning i Norije
70	-	Laſſe Olſsons	
40	-	Helge Hôôkz	
40	Lå-	Ingemar Andersſ.	
40	ſter.	Matz Bengdtſsons	
50	-	Arfwidh Anderſsons	
36	-	Berge Pårſsons	
50	-	Påder Anderſsons	

Till Wijborgh

Åhre förordnade 3 Skutor medh Salt och en till Stockholm medh Skapfiſk.

Aff Nykiöpingz Stadh.

Till Lybeck

20 Låſter - Tore Bengdtſsons Skiep, Smör, Hudar, Jern, Bockſkin.

Till Wijborgh

Åhr förordnadt en Skuta.

Aff Suderkiöpingz Stadh.

Till Lybeck.

36 Låſter - Herman v. Bergens Skiep. Jern, tallgh, Iſter, Kôkefett.

Till

Till Dantzicke.

10 Låst. - Påder Nillsons Skiep, Jern, Smör, Ister,

Till Rostock.

16 Låster - Hindrich Jacobsson, Sågedelar,

Till Wijborgh

Åhre förordnade 2 Skutor.

Aff Norkiöpingz Stadh.

Till Lybeck,

10 Låster - Oloff Andersons Skiep, Jern, Trån, Speck, Bockskin,

Till Dantzicke.

12 Låst. - Erich Knutzons Skiep, Jern, talgh, speck, Kiökefett, ister.

Till Wijborgh

Åhre förordnade 3 Skutor.

Aff Westerwijkz Stadh.

Till Rostock.

18 Låster Anders Nillsons Skiep, Sågedelar, talgh, hudar.

Till Skåne Fisket.

8 Låster Vnder Skåningz Skiep,

Till Wijborgh

Åhr förordnadt en Skuta,

Aff Westeråhs Stadh till Wijborgh

Åhre förordnade 2 Skutor medh the waror som Ryssarne tienlige åhre. (*)

(*) I K. GUSTAFS bref til *Joen Olsson* och *Botwed* om Köpmanshandelen och seglation d. 31. Jan. 1550 specificeras de förnämsta härifrån til Ryssland utgåen-

Aff Arboga Stadh till Wijborgh Åhre förordnade 2 Skutor medh then deel Rysserne tienlige åhre.

de varor, neml. Låder, Järn, Salt, Koppar, Utter-Båfver-Råf-och Hare-skinn; såsom ock de Ryska varorna, neml. Zoblar, Grå-skinn, Vax, Lin, Hampa, Lårft, Kamlott, Köjel, Ryske Hudar, Valmar &c. Här kan följande Document få rum, som jag ej finnèr tilförne tryckt:

En underwisningh huru Rydzarne sällia theras wahror i Wijborgh A:o 58.

Ett Skieppund wax för	-	160 M:k.
Ett Skieppund Talgh	- -	35 M:k.
Ett Skieppund Lijn	- -	65 M:k.
En decker Huite Jufftor	-	35 M:k.
Torre Hudar En decker Torre hudar	-	20 M:k.
Rydze Hudar Ett Hundrat för	-	60 M:k.
Kalfskin Etthundrat för	- -	15 M:k.

Item Tyska wahrorna gella som här effter skrifwit ståår

Bryggesk Lakan Stycket för	- -	120 M:k.
Engelsk Lakan Stycket för	-	100 M:k.
Munster Klådhe Stycket för	- -	55 M:k.
Sallt, En Låst Salt och 12 Skieppor Rewellske i Låsten	- -	70 M:kr.
Ett Skiepp. Plåtekoppar	-	150 M:kr.
Ett Skiepp. Ketzle Koppar	-	190 M:kr.
Ett Skiepp. Bly	- -	40 M:kr.
Ett Skieppundh Jerntrådh	- -	150 M:kr.
Ett Skieppundh Messingztrådh	-	200 M:kr.
En Låst Silldh	- -	150 M:kr.
En tynna Honingh	-	40 M:kr.
Ett Skieppundh Teen	- -	140 M:kr.

Item hafwa Rydzarne i Wijborgh ofwer 500 faath Talgh huart faath holler 4 Skieppundh.

Item 400 Klocker wax huar Klocka om 4 Skieppundh, föruthan allehanda Skinwahrur, Lijn Hampa och myckiet annat, huillket man icke fåhr weta, effter the willia icke Skippat vpp, för än Kiöpmennerne äre tillstädes.

Aff Kiöpingz Stadh till Wijborgh
Åhro förordnade 2 Skutor medh the waror som Rysarne tienlige åhro.

Och ändteligen har jag ock ett tämmeligen fullständigt Document angående Stockholms Stads Sjöfart för år 1560, som var Konung GUSTAF *den I:stes* döds-år. Man finner deraf, huru märkeligen antalet då ökt sig på de stora Fartygen sedan föregående året. Men hvarföre, så många här uteslutas af dem, som på förra årets förteckning stå, har jag nog svårt för at säga, så vida sådant kan ha härrört af åtskilliga omständigheter, och det ej gerna går an at hjelpa sig fort med gissningar. Documentet är det som nu följer;

En ordningh på the Skiep i Stockholm åre uppå huad orth the i thenne tillkommande Sommar A:o 1560 segla skole:

Till Frankrijke och Brouage.

200 - Skippare Jon Nillsn på Hans Gammals Skip thz Nya.
180 - Skippar Pår Grönskalle på Gammals Skip thz andra.
140 Låster. - Skippar Hans Pålsn på Hans Gammals Skip thz tredie.
200 - Knut Ersn Skipr. på Pår Jonsons Skip thet nya.
Vthförandes, Master, Spiror, wedh.

Till Amsterdam.

140 - Skipar Pår Mårtensson på Pår Jonssons Skip thet gamble.
80 - Skippar Matz Markusson på Trofast Olofzons Skiep.

150 Lå- Skippar Clemet Erſson på Oloff Ersſons Skiep.
ſter.
150 - Skippar Erich Mörk på Swen Monsſons Skiep.
70 - Skippar Hans Erſson på Jöns Andersſons Skiep.
Vthförandes, Lechter, wedh, Stångeiern, Smör, Bockar.

Till Engelandh.

70 Låſter - Skippar Jöns Olſson medh ſitt egit Skiep.
Vthförandes Oſsmundz Jern, Stångiern.

Till Dantzich.

50 - Wittingh Monſsons Skip.
50 - Jacob Larſsons Skiep.
70 - Swen Pårſsons Skiep.
40 Låſt. Oloff Porshankz Skiep.
40 - Pår Grönſkalles Skiep.
40 - Bengdt Vthanbys Skiep.
30 - Hindrich Anderſsons Skiep.
Vthförandes, Oſsmundziern, Stångeiern, Tråån, Håſtar.

Till Lybeck.

30 Låſter - Erich Nilſſons Skiep,
Vthförandes, Oſsmundziern, Stångiern, Hudar.

Till Roſtock.

30 Låſter - Påder Matzons Skiep.
Vthförandes Oſsmundziern, Stångiern.

Till Könnigzbårgh.

30 Låſter - Myntemåſtars Skutan.
Vthförandes Oſsmundziern, Stångiern, Håſtar.

Vi hafva nu sedt, til hvad högd Stockholms Stad hade upbragt sin Handel och Sjöfart på utrikes orter vid K. GUSTAF *den I:stes* sista Regements år. Men man vet deraf icke, huru rik Staden då var uppå Borgerskap, som idkade Handel här hemma. En omständighet likvål, som torde vara vård at veta, och hvarom jag århållit uplysning af ett annat gammalt och tilförlåteligit Document, som jag nu likaledes, med Edert tilstånd, Mine Herrar, vil meddela.

En ordningh på Kiöpenskapen uti Pertzelewijs som borgarne I Stockholm, sigh emellan belefwat hafwe att förhandle, uti thenne tillkommande Sommar Anno 1560 *och huru monga under huar pertzedell blifwa Skulle, Doch stelt opå Kongl. Maij:ttz nådigste behagh och högbe betenkiande.*

Ossmundziern, *Plåtekoppar*,	*Stångiern*, *Ketzlekoppar*.
Jöns. Andersson.	Erich Nillsson.
Hindrich Olsson.	Engelbrecht Larsson.
Anders Olsson.	Måns Hindersson.
Pådher Jönsson.	Lasse Gregersson.
Pådher Clemetzon.	Bengdt Vthanby.
Gert Skråddare.	Hans Schilling.
Berent v. Hamborgh.	Nills Schrifware.
Erasmus Skonungh.	Gunnar Olsson.
Påfwell v. Ydrecht.	Oloff Ersson.
Matz Pådersson.	Markus Bengdtsson.
Hindrich Balck.	Påwell Sasse.
Nills Andersson.	Erich Porshank.
Vnge Hindrich Olsson.	Swen Pårlson.

Store Jöns Olson.
Pår Matzon.
Michell Gregersson.
H. Maria Oloff Svenssons.
Joen Erichzon.
Erich Frantzon.
Pådher Jacobsson.
Söfringh Frothe.
Jöns Frothe.
Hans Moghe.
Vnge Erich Jacobsson.
Gamble Erich Jacobson.
Jacob Kock.
Michell Bengdtsson.
Pår Olsson.
H. Karin Harald Olssons.
Bryniel Larsson.
Berge Elefzon.
Markus Andersson.
Philpus Pårsson.
Sigfridh Wassur.
Germund Jonsson.
Jacob Pårsson.
Hans Olsson.
Sigfridh Nillsson.
Knut Rafwallison.
Gerligh v. Emden.
Lasse Jonson Vgla.
Matz Olsson.
Frantz Hindrichzon.
Swen Månson.
Swen Jonsson.
Knut Porshank.
Jacob Larsson.
Michell Olsson.
H. Anna Lasse Pårssons.
H. Emerentia.
H. Margareta Hans Pårssons.
Mårthen Nillsson.
Simon Andersson.
Pådher Hansson.
Staffan Hansson.
Lasse Magge.
Vnge Hans Krank.
Tomas Biörensson.
Renholt Bertillsson.
Hans Grooth.

Smör, Thrån, Speck, Lax, Geddor, Oxehudar, Koohudar, Bockar.

Hans Fårdell.
Hans Gammal.
Lasse Gammal.
Oloff Knutzon.
Matz Larson Lur.
Store Jöns Hindersson.
Erich Hindersson.
Mårthen Matzon.
Hendrich Kamp.
Keel Oloffsson.
Gamble Lasse Hindrichzon.
Erich Pådersson.
Vnge Mons Olsson.
Mårthen Andersson.
Eskill Larsson.

Las-

Lasse Frijs.
Michill Simonsson.
Oloff Michelsson.
MichelOlsson i porthen.
Jacob Iwarsson.
Erich Erichzon.
Anders Olsson Swartær.

Silld, Tårsch, Strömmingh, Kiött, Spanmåhl, Getskin, Samfongh, Klockewerck, Kalfskin.

Greger Hindersson.
Nills Jacobsson.
Jöns Swensson.
Lasse Erichsson.
Markus Markusson.
Vnge Lars Hindersson.
Bertill Larsson.
Lasse Hindersson Badstugkarl.
H. Gunill Erich Larssons.
Eskill Böckmans.
Pålle Pårsson.
Hindrich Pårsson.
Anders Hansson Broms.
Matz Skreddare.
Matz Jacobsson.
Hindrich Andersson.
Påder Schrifware.
H. Brijta Snellewijkz.
H. Marit Jacob Michellsons.
Vnge Nills Jönsson.
Mårthen Jönsson.
Tomas Hindersson.
Hans Skaffare.
Matz Ångerman.
Lasse Michellsson.
Påwell Fiskiare.
Michell Larsson.
Michell Nillsson.
Lasse Larsson.
H. Marit Jon Erssons.
Erich Pårsson Korp.
Pår Wassesson.
Lasse Höök.
Staffan Ersson.
Germund Andersson.
Eskill Andersson.
Måns Ersson.
Pelle Pårsson.
Jöns Jönsson.
Michell Ersson.
Knut Olsson.
Erich Mårck.
Lasse Skrifware.
Michell Kotte.
Lasse Nylenningh.
Jacob Spilare.
Oloff Larsson.
Måns Påfwellsson.
Vnge Jöns Jonsson.
Jon Hellsingh.
Pådher Skreddare.
Pår Larsson.
Lars Westgiöthe.
Vnge Nills Jönsson.
Håkon Olsson.

Knut

Knut Erichzon.
Nills Nillsſon.
Påwell Olſson.
Anders Hinderſson.
Eſkill Olſson.
Erich Larſson.
Matz Frantzon.
Michell Olſson.
Påder Bengdtſson.
Herman Mölnare.
Sigfridh Klaſson.
Vnge Matz Pårſson.
Jacob Torfwe.
Oloff Olſson.
Iſak Larſson.
Bengdt Bröms.
Tomas Ingeſson.
Matz Jönſson.
Oloff Matzon Bröms.
Staffan Sigfridzon.
Jöns Markuſson.
Pår Mårthenſson.
Nills Larſson.
Frantz Pårſson.
Vnge Matz Olſson.
Tomas Hinderſson.
Bertill Monſson.
Hindrich Golse.
Jöns Ålenninge.
Erich Nillſson Nylenninge.
Måns Olſson.
Hans Krank gamble.
Lille Mårthen.
H. Anna Chriſtophers dotter.
Jacob Wårdſchrifware.
H. Barbara Oloff Pålsſons.
H. Anna Gynthe Swensſons.
Eſkill Påwellſson.
Vnge Jöns Jönſson.
Jöns Tomeſson.
Pår Hellſingh.
Bertill Tomeſson.
Markus Hinderſson.
Pår Olſson.
Matz Halls.
Jacob Jonſson.
Laſse Monſson.
Michell Rawallſson.
Simon Oloffſon.
H. Brijta Laſse Finnes.
H. Barbara Greger Skinnars.
Erich Simonſson.
H. Anna Skippar Olsſons.
Jacob Pijhl.
Erich Olsſon.
Laſse Hinderſson.
Oloff Pårſson.
Pår Anderſson.
H. Anna Hans Eſkillsſons.

Hår åge vi nu wål den fullſtåndigaſte kunſkap om Stockholms förnåmare Borgerſkap från me-

meranämnde tid, som vi någonsin kunna begära; i det vi nu vete icke allenast deras antal i allmänhet, utan åfven hvar och en Handlandes namn. Vore här nu en likadan anteckning på alla då varande Handtverkarne, som hade egna verkstäder, så kan jag ej se, hvad vidare ljus man om Borgerskapets talrikhet skulle med skäl kunna äska, så vida den tidsens Magistrat är redan längesedan bekant(*). Jag har väl ej än råkat på någon så omständelig anteckning, som just utvisar, hvad hvar och en Handtverkare hetat, och om jag den skulle träffat, så droge jag dock betänkande vid at nu läsa den samma up, sedan jag redan til äfventyrs missbrukat Edert tålamod, Mine Herrar, med så många och torra namns uppräknande. Men deras antal kan jag dock något när upgifva, utur en kort anteckning från samma tid, som I torden tillåta at jag som hastigast framlämnar. Jag bör förut anmärka, at med Ämbeter här ej annat kan förstås, än Mästare som hade egna verkstäder.

Mantahl på alle Embeter i Stockholm Som ingen Kiöpenskap bruuka uthan lefwa af theras Embeter A:o 1560(**).

Gulldsmedhz Embeter äre	- -	11.
Skomakare Embeter äre	- -	17.
Skreddare Embeter	- -	10.

Skin-

(*) J. G. Rüdlings *Supplement til det i Flor stående Stockholm*, p. 604. *seq.*

(**) Uti Mandatet om Köphandelen d. 4. Apr. 1546 nämnas, utom dessa här anförda Handtverks-Ämbeten, äfven *Taskemakare*, *Sadelmakare*, *Glasmakare*, *Kopparslagare* och *Plåtenslagare*; och uti Ordinantzen om Stockholms Stads byggning 1557 nämnas jämväl *Bryggare*.

Skinnare Embeter	- -	14.
Kiötmånglare Embeter	- -	8.
Smede Embeter	- - -	15 (*).
Kangiutare Embeter	- -	2.
Grytegiutare Embeter	- -	3.
Snickare Embeter	- - -	2.
Bagare Embeter	- -	5.
Beltare Embeter	- - -	3.
Fiskiare Embeter	- -	10.
Tunbindare Embeter	- -	6.
Bardskierare Embeter	- -	3.
Öfwerskierare Embeter	- -	2 (**).

Vi blifva af alt detta i ſtånd, Mine Herrar, at något när kunna ſåga Stockholms ſtyrka för 200 år ſedan, hvad deſs Borgerſkaps talrikhet och rörelſer beträffar. Nu blifver det lätt, at deremot jämföra vår Stads närvarande ſtyrka i ſamma mål, och för ögonen viſa, huru mycket längre den ſamma i vår tid år kommen. Men min inſkränkta tid ſkulle ej på långt när räcka til, om jag ville ſå noga gå dermed til verka, ſom med det föregående. Huru ſkulle jag väl hinna, at på det ſätt, ſom här ofvanföre ſkedde, lämna en omſtändelig förteckning, på ej allenaſt Stockholms, utan ock alla de öfriga Rikſens Sjö-ſtäders, nu varande ſtörre och mindre Fartyg, til deras Läſtetal, deras Redares namn, de orter de affändas til, och de laddningar hvarmed de utruſtas? Jag finge då icke ſtadna med tankarna vid ſå liten rymd,

(*) I nyſsnämnde Mandat om Köphandelen omröras 3:ne ſärſkilde ſlags Smeder, neml. *Kleinſmeder*, *Grofſmeder* och *Kniffsmeder*.

(**) I Skrå-Ordningen för Skräddare-ämbetet i Stockholm 1536 blifva ock alla *Öfwerſkärare* i Stockholm uttryckeligen inbegripne.

rymd, som hår emellan och Frankrike, den våra Förfåder hóllo för verkeligen stor; jag finge visst stråcka dem mycket långre, ej allenast til Turkar och Greker, utan ock ända til Inder och Antipoder. Dit våga vi oss ut, och förse oss ur första handen med åtskilliga varor, dels til våra egna behof, dels ock til salu åt utlåndningar, med mårkelig vinst och rånta. Bara Stockholms Stads Rederier ågde för 9 år sedan 131 Skepp af åtskilliga flag under och af 100 Låsters storlek, 47 dito emellan 100 och 200, 17 dito emellan 200 och 300, samt 3 dito öfver 300 Låsters storlek (*), och sedan den tiden hafva vål dess 4 Skeps-varf frambragt många flera. Nyttjas ej alla dessa Skepp til varors fortbringande från och til våra egna hamnar, så nyttjas de dock til at gå för frakter emellan fråmmande lånder med våra Redares mårkeliga båtnad: Ett grep, som våra Förfåder hvarken förstodo eller kunde verkstålla.

Äfvenleds ville det icke på en kort stund låta sig göra, at upråkna alt denna Stadsens Handlande Borgerskap nu för tiden, når deras antal så stigit, at allenast Fabriqueurer och Manufacturisterne åro en god del flere, ån alla de Handlande för 200 år sedan. Det lårer vara nog, at upgifva en liten summarisk förteckning på Stockholms nu varande Borgerskap, på samma sått som jag nyss gjorde med Handtverkarne i K. GUSTAFS tid. Stockholms Stad åger nu af Borgerskap (**)

20

(*) Hr. Cl. Grills Tal om *Sjöfartens nytta och förmon för Riket, i synnerhet då han drifves med hembygde och utur egne Hamnar utrustade Skepp*, p. 16. f.

(**) I denna förteckning åro inga uptagne af alla de Handtverkare, som sortera under Hallen.

20 Stånds-Personer och Bruks-Patroner.
100 Grosshandlare.
230 Fabriqueurer och Manufacturister.
58 Siden-och Klädes-handlare.
62 Handlande med diverse varor.
11 Spannemåls-handlare.
138 Hökare.
68 Kryddekråmare.
33 Tobaks-handlare.
16 Linkråmare.
13 Järnkråmare.
30 Lärftskråmare.
8 Hattstofferare.
11 Måklare och Skeps-Clarerare.
4 Bokhandlare.
44 Vinskänkar.
13 Säckerbagare.
22 Caffé-kokare.
17 Tracteurer.
5 Destillatorer.
48 Bagare.
105 Bryggare.
113 Skräddare.
131 Skomakare.
11 Bildthuggare.
18 Garfvare.
21 Målare och Contrefaijare.
54 Guldsmeder och Juvelerare.
4 Gulddragare.
16 Kopparslagare.
9 Urmakare.
2 Pitscher-stickare.
48 Perukmakare.
15 Körsnärer.
13 Knapp-makare.
16 Snörmakare.
35 Klen- och Pistol-Smeder.
13 Tenngjutare.
34 Hofslagare.
9 Bläckslagare.
11 Sverdfejare.
5 Måssingsslagare.
23 Bokbindare.
14 Handskemakare.
18 Färgare.
56 Snickare.
19 Glasmåstare.
11 Såmskmakare.
11 Carduans-makare.
5 Klåckgjutare.
17 Hattmakare.
26 Sadelmakare.
13 Murmåstare.
7 Stenhuggare.
12 Byggemåstare.
15 Vagn-makare.
12 Gördelmakare.
11 Gelbgjutare.
4 Borstbindare.
8 Segel-sömmare.
5 Badare.
44 Slagtare.
18 Repslagare.

27 Tunnebindare.
14 Kakelugnsmakare.
38 Fiskköpare.
4 Notfiskare.
10 Nålmakare.
11 Stolmakare.
7 Plåtslagare.
6 Kam-makare.
2 Kniffmeder.
19 Linvåfvare.
3 Pumpmakare.
2 Pergaments-makare.
8 Slipare och Stålslipare.
3 Guldslagare.
3 Spårmakare.
1 Korgmakare.
15 Svårfvare och Blåckmakare.
7 Förgyllare.
2 Vaxstapelmakare.
199 Coopvaerdie-Skeppare.
20 Skut-Skeppare.
39 Mjölnare.
75 Trågårdsmåstare.
3 Skärslipare.
81 Skoflickare.
1 Bomullsvadd-makare.
19 Hyrkuskar.
80 Åkare.
5 Skorstensfäjare.
20 Vindragare.

Hvem ser nu icke skilnaden i detta mål emellan K. GUSTAF *den I:stes* och vår tid, och huru ansenligen Stockholms stad på dessa 200 åren i den delen tiltagit?

Studier och Vetenskaper räknas med fog för betydande hufvudpelare i hvart och ett välbeståldt Regemente. De vanvördas väl ofta af den blinda, tåkunnoga och vidskepeliga hopen, men förlora aldrig sitt värde i de öfrigas sinnen, som antingen redan smakat deras sötma, och förfarit hvad de kunna uträtta, eller ock med en ädel huglek och böjelse börjat kämpa mot okunnighet, och årna upstiga til visdom. Vår kalla Nord har väl aldrig varit obeqväm til deras trefnad, ånskönt genom de förra tidernas fel alt för

C fö-

fōga framsteg uti bokvett och fria konster märktes. Dessa blefvo då merendels förqvafde, dels af de ständiga in-och utvårtes oroligheter, som föranlåto folket at blott sköta vapnen och rädda *sig* ur våda, dels utaf brist på all gagnande upmuntran, dels ock medelst Påfviska stolens förderfveliga Stats-grep, at med flit altid bibehålla okunnigheten i görligaste måtton. Det var altså intet underligt, at Gudaläran, handhafd af olärda och lastfulla Munkar, i en faselig måtto vrångdes och fördunklades medelst människo-funder och gräl, syftande förnämligast på inkomster för Påfve och Klerkeri, utan synnerligit affeende på Församlingarnes välfärd; At Förnuftet aldrig vardt upöfvadt, utan igenom klyftiga hjernskött, konstprat och ordaträtor förbrylladt; At lått-trogenhet, dumhetens afföda, tog til at hårska öfvér alt med mörker och villo samt oredighet i begrepen, och at en feg obekymmersamhet lämnade den ädlaste kunnist och slögd uti tråde och förakt; At både allmänna och enskilda Hushållningen vråktes i lågervall; At Stats-kunskapen var snöplig, i det man knapt visste tilståndet hos grannarna, mycket mindre i de långre aflägsne Stater; At sjelfva Fäderneslandsens Historia var mager och med mycken inblandad oriktighet bortskämd, förtäljandes, i stället för märkeliga saker och bedrifter, som kunnat upmuntra til mandom och dygd, merendels antingen Regenters och annat folks gifmildhet emot Kyrkor och Kloster-personer, säsom enkannerligen lofvärdig framför alt annat i verlden (*), eller ock orimliga fabler och munk-

(*) Vår fordom berömde J. SCHEFFERUS yttrar sig häromsälunda, uti Företalet til ISRAEL ERLANDI *vita S. Erici: Fuit tum id tempus, quo habebatur nihil memorabile, nisi quod peculiariter spectaret ad reli-*

munk-fladder, som tjente allena til vitterhets vanhedrande och förtagande af all god smak; At Naturens alster och verkningar voro fördolda och med inga rön eller undersökningar lagde i ljuset; At de Mathematiske Vetenskaperne lågo samteligen i en plötslig oreda, vanhäfd och förgätenhet, til den grad, at äfven Råkne-konsten saknade behörig skötsel; At en smakelig Architecture, Målarekonst och Bildthuggeri aldrig frågades efter; och så vidare med de öfrige Vetenskaper och fria konster.

Sålunda stod här i den delen til, när K. GUSTAF ERICSSON annamade Riks-styrelsen. Sannerligen en ofantelig rymd för denna uplysta och hulda Lands-Fadrens omtanka; men en rymd, som han likvål vågade sig åstad på, görandes alt hvad möjeligit var i då varande bistra och förvirrade tider. Det är vål sant, at dess åtgård ej beledsagades af så lysande framgång, som i nästföljande tidehvarfven en GUSTAF ADOLPHS, en CHRISTINAS, en CARL d. XI:tes, en FREDRICHS och en ADOLPH FREDRICHS; men så kan dock ingen neka, at den ju var mycket betydande, och förtjenar at med synnerligit beröm ihogkommas. I årindren Eder, Mine Herrar, huru vår store GUSTAF, vid dess Regementes början, harmades öfver at ej

 fin-

gionem. Condere templa & coenobia, instituere collegia sacerdotum atque monachorum, locupletare reditus Ecclesiarum, bona sua dividere inter homines Missæ ac altari servientes, justis interim hæredibus neglectis, censebatur unicum, quod posteritati per litterarum monumenta esset commendandum. Nimirum qui scribebant, monachi aut sacrificuli plerique erant, quorum serviebat commodis, ne qua alia crederentur probe laudabiliterque facta.

finna någon nyttig Bok här i Riket, mer än en enda liten Dansk Bönebok (*), då likväl 40 år hade förlupit, sedan Boktryckare-konsten inkommit; Huru mån han derföre var at skaffa några fram, hvaribland Nya Testamentet på Svenska var af de första, och utkom år 1526; Huru han upsökte och nyttjade de få åmnen, här då funnos, som något vinlagt sig om Studier; huru han sedan förskref genom Doct. LUTHERUS och MELANCHTON, såsom ock genom sina utrikes stadde betjenter, skickeliga utländningar, at fylla bristen, åskandes, som märkeligit är, vid ett slikt tilfälle åfven någon, som kunde räkna och vara til tjenst vid upbörderna; huru han tillika affärdade Svenska ynglingar til utländska Academier, för at inhämta nödig lärdom; Huru han äfven var sorgfällig om at få upråtta Skolar och Lärohusen här hemma; och huru han åndteligen gaf sina Kongeliga Söner en förträffelig upfostran, och dymedelst lämnade undersåtarne ett upmuntrande efterdöme, at sätta värde på Studier och Vetenskaper, o. s. v.

Jag ville, om denna stunden vore mindre inskränkt, bjuda til at i det nogaste visa egenteliga beskaffenheten och tilståndet af hvar och en Vetenskap för sig vid K. GUSTAFS sista Rege-

(*) *Vårfrutiden* kallad; se Hr. O. CELSII *Inträd. Tal p.* 14. Denna Bok hade Caniken i Lund CHRISTIERN PEDERSEN låtit trycka i Paris år 1514 under titel af *Vor Frue Tider*, och innehöll ibland annat, efter denna Canikens egna sedermera gjorda bekännelse, *de Jertegen oc Fabel, som Mennisken haffue opdictet oc drömet, at man skulle leffue, som de Helgene giorde, oc der met fortiene Hiemmerige, oc met deris egne gode Gerninger*: Se *Danske Magazin I. Bind p.* 42.

gements år; åfven fom jag ock derjemte ville gerna föreftålla deras i vår tid befinteliga tilftånd, för at fåmedelft låta fe, huru mårkeligt ſkilłång hår emellan deffa nåmnda Tidehvarfven finnes, få vål i det ena målet, fom i det andra. Men fom ett flikt nagelfarande ſkulle blifva alt för långfamt, måfte jag nu med flit gå de flåfta Vetenſkaper förbi, och vara nögd, at allenaft få ftadna något litet vid Medicinen, eller den Vetenſkap, fom jag utvalt til mitt dageliga yrke.

Ehuru denna vetenſkap verkeligen år en af de aldraoundgångeligafte för det bråckeliga Månniſko-flågtet, hos hvilket fjelfva Naturen inplantat kårlek för lif och fundhet, få vitna likvål våra Handlingar, at den ej allenaft uti åldfta, utan ock hela Medelåldren, ja ånda til K. GUSTAFS tid, handterades med en ömkansvård grothet och vårdslöshet. Långt ifrån at vara bygd på riktig förfarenhet och rön, grundade den fig gemenligen på löfa fågner, blindt vågfpel och fördömeligit ſkråck. Nog kunde det ibland hånda, at man i utvårtes kråmpor och ſkador råkade på något hjelpeligit botemedel uti en Ört, fom man giffade vara nyttig, eller en Salfva, fom man hoprörde på måfå, hvarvid likvål brift uppå handlag och konftgrep förorfakade ofta både plågor och lyten; Men fållan eller aldrig kom man til råtta med at bota invårtes fjukdomar: ty man var allmånt okunnig om deras grund och orfaker; Man viste ej deras fårſkilda kånnemårken, och kånde ej deras art och myckna förånderlighet efter viffa Stadier; Man frågade ej efter Patienternes ålder, temperamenter, diét och förda lefnadsfått; Man hade ej ranfakat kroppens inra delar, och måfte altfå ftåndigt famla om de invårtes fjukdomars

fåte och verkeliga tilhåll; Man förstod icke Medicamenternas rätta kraft och olika förhållande i anseende til doses; Man i akt tog icke de årsens tider, som i det eller det fallet borde hållas tjenligast; Man hade aldrig skaffat sig någon behörig öfning; med mycken mera sådan brist. Utaf så mångfaldig okunnighet kunde då ej annat följa, ån otidiga dödsfall på alla håll, och en beklagelig nödvändighet, vid upkommande digra farsoter, at låta plågor och död tygelfritt rasa och härja, under häpnad och rådlöshet för dem som bordt sådant mota. Jag vet icke, om det derutaf kom, at man sedan, så ofta sjukdomar infunno sig, merendels icke frågade efter någon bot deremot, utan i stället lagade strax til likkista, liksom man skulle hällit fåfängt, at tänka på undanflygt för en död, som ansågs för oundvikelig. När så hände, hade det ock på visst fått sina skäl, ty rätt så gerna måtte man låta Naturen arbeta sjelf, som kasta sig i händerne på en dum och oförfaren Klåpare, emedan bägge delarne berodde på ett lika lyckskott, och ledde, när det ville gå afvugt, til lika såker undergång. Jag påminner mig den gamla märkeliga utlåtelsen, som jag förr på ett ställe (*) anfört:

Fakwunoger Låkare gör twfwogan Kyrkio bakka
Thy låka folk år ej skämta oc snakka.

Det år bekant, at så snart Påfvens andeliga envålde hade väl vunnit stadga här i vårt Fådernesland, började Vetenskaper och Bokliga konster, som förut hade alt för föga hunnit fatta rötter, at sakna sin ans, och omsider ögonskenligen för-

---

(*) Neml. i *Företalet* til *Försök. til gängb. Sjukdomutrom. för år* 1754.

förtvina. Det Påfviska Klerkeriet visste behändigt den konsten, at bortvånda folkets hog derifrån, och förfoffade alt vett och gagnelig upmårksamhet med en myckenhet upspundna järtecken och utstuderade vidskepelser, uphöjandes alla med en mun nödvändigheten af Offer och Tidegårder, som drogo inkomster i deras pung, men förqvafde all Sedolära och dygd. Imedlertid fick Studiernes vård, likasom med en slags råttighet, endast höra dem til, så at Lårdom och Klerkdom kom at betyda ett och det samma; men vordo under slik vård dels förqvafde med vilja, och dels åfven vårdslösade af oförstånd. I denna råkning kom också Läkarekonsten med (*), bygd på så svaga grunder, som jag nyss ofvanföre omrörde. Det kom då ej så noga an på, at hafva skaffat sig någon insigt deruti medelst låsning och förfarenhet; man kunde likavål uträtta stora saker och göra makalösa curer, ty når ingen ting annat halp, visste man den genaste utvåg at blifva hulpen genom underverk. Utom de åtskilliga dråpeliga Curer och järtecken, som Kong OLOF *den Helige* i Norige föregifves hafva efter sin död åstadkommit (**), och utom åtskilliga våra Sven-

(*) Hr. O. v. DALIN hänförer detta til år 1103. *i Svea Rikes Histor. II. Del. p.* 54. der han så skrifver: *Prästerne tilvällade sig Läkare-konsten, liksom de gamle hedniske Drottar, efter hon i den okunniga tiden såg så underlig och öfvernaturlig ut; men som de dels voro mycket slåte i den Vetenskapen, dels ville gifva henne ett anseende af Miracler, så blef hon föga annat, än vidskiepelse.*

(**) SNORRE STURLESON i dess *Heims Kringla* antecknar en del af dessa järtecken; se *Ol. Helges Saga C.* 248, 253 *och* 258; jämf. *S. Ol. Saga på Sv. rim p.* 68. 73. Kong KNUT *den Helige* i Dannemark

ſka Helgons utropade mirakler i både en och annan måtto (*), hafva vi ju en lång liſta på rätt märkeliga curer för åtſkilliga ſvåra ſjukdomar, ſom vid Tolfhundra - talets ſlut ſkolat åtföljgt vår då långeſedan afdöda Kong ERIC *den Helige*, når man blott med utſåſt löfte af årkånſla anropade hans biſtånd (**). Ja, vi hafve ock en annan liſta på äfven dylika curer, ända til och med upväckande frå de döda, ſom i början af Fjortonhundra-talet ſkolat ſkedt uti Svartmunka-Kloſtret här i Stockholm, för det man allenaſt med böner och ſkänker infunnit ſig der vid ett på ett altare ſtående Beläte, ſom föreſtålt Frälſarens nedtagning af korſet, och vid den helige *Matthiæ* graf; ſkolandes ock ofta blotta föreſatſen, at med ärebetygelſer och offer beſöka detta undergörande Beläte, varit tilräckelig nog at återſtälla hälſan (***). Ett tydeligit prof af den tidſens grufveliga blindhet, ſamt de egennyttige Munkarnas grofva tiltagſenhet, hvaraf likväl Stockholms ſtad hade den förmån, at få anſenligt tillopp af mycket och undertiden långväga folk, ſom aldrig plågade komma tomhändte.

Men det gick icke altid an för deſſa Läkare-Munkar at bota folk med underverk, ſärdeles når de

---

har ock varit känd för dylika mirakler; ſe ÆLNOTHUS *de vita & paſſione S. Canuti D. R.*

(*) Af deſſa kan jag i haſt påminna mig S. HELENÆ *de Schedvi*, S. ESKILLI *Epiſc. Strengn.* S. PETRI *B. Birgittæ Oeconom.* S. CATHARINÆ *Vadſtenenſis* &c.

(**) Se ISR. ERLANDI *Miracula S. ERICI*, *edita a* J. SCHEFFERO 1675.

(***) Se *Miracula Sanctæ Crucis Stockholmiæ*, edita a L. ROBERG 1725.

de träffade förståndigare Patienter, som kunde märka bedrägeriet. Då var ej annat til görandes, än hjelpa sig fort med empiriskt sladder och några ynkeliga Huscurer, som de hämtade hvar de kunde, och i möjeligaste måtton vanskapade med orimligheter och grål (*). Hvad de sjuke

 der-

(*) Af sådant slag ha vi nog många qvar, men jag vil nu anföra en af de äldsta jag sedt, hvilken jag finner införd uti en handskrefven Pergaments Lagbok i K. Antiquit. Archiv. som fordom tilhört Riks-R. Arv. Trolle på Fjortonhundra-talet. *Ffore forgifftelse och ath oorme moge vpkastes eller paader eller andre ethermarcker. fförst giffues them som sywker er i try dygn encthz annz dricke en bööneswdh hwilke swdith er i kiöth och flesk, en vppo tredie dagenom skall saman sywdas brakwidha barcker och tybasth i gamblo olee, en steka swdh och skall aff skrapas thz ytherste aff barckenom oc skulle tessa barkin liggee wndhen passione dni. oc skall thz silas och siden skall skawes ther j merræ Och thz skall then dricke som forgiffwen er I nampn fadhers söns och then helge andhe Amen.* I samma bok finnas ock flera, af hvilka en del lår nog haft någon verkan med sig, t. ex. denna följande Stålmjölk emot Rödsot: *Thette ær boot fore rodesoot. Taghi söta koo miölk ofstglada oc lathi wthi ena gryto oc taghe ther til iij osmunda jærn, oc göre them glödandhe heta oc læthi swa en i miolken i grytonne oc lathe ther mz siwda miolken oc skwma thz orena aff henne Swa læthi wthi gryton then andra osmunden oc lathe ther mz siwda miolkenn oc skwme thz orena ther aff. Læthe wthi swa then tridia i miolkenne oc hetan oc lathe swa siwda miolkenn mz Oc tha miolken hon ær kaal worden Tha taghe aff then hinnona ther ligger oppa oc giffwe siden mænniskionne at drikka, en tiid, oc saa annen tiid oc swa tridia tha faar han boot.* Såmre år en annan Huscur deremot, som i samma bok står: *Item fore blodsoth tagh dwstmyöl och brend ekebark j aska och haka ther aff en kaka och geff then Sywke ther aff æthe tha faar han booth.* Strax derunder låser man följande, som tvifvelsutan föreskrifs emot samma sjukdom;

dervid båtade, kan vål hvar och en tånka. Icke dess mindre visade desse Munkar sig mågta vissa på sin konst, så at de ock tiltrodde sig utan stor möda kunna fördrifva de då så allmänt fruktade Spöken och trolleri, hvarpå Recepten ännu finnas, dem vi ej utan löje och medömkan kunna låsa (*).

Jag

Pulverts imperiales. Item skall man taage Hammerslageth ther man slaar aff kooper kiellda Oc stöde thz smoth oc sictedh gönom eth grandh kleeda oc tage siden pulueres ene en viij deell swo mögeth som hammerslageth thz wegher oc blande thz well samen oc drick ther aff en sölskeede mz reenth watn thz hielper. Derpå följer ett botemedel mot Frossan: *Contra febres. Fore kollesooth. Item tagh paradise koorn kieldere haals oc skerfföde lige mögeth aff hwer there oc maall thz smoth oc sydh thz i ædicke wdi en potthe well lwcth en liden stwndh oc giff then Sywge ath drickæ thz warmsta han gideer oc ladh hannem encthz æde eller dricka ther snarligen vppo oc gör thz i tree dage eller tiil thes han foer bodh wdaff oc wacthe tegh ath tw dricker ey mögeth thz öger sywgen.* Afvenledes förekommer der ett annat för Får och Getter: *ffor ffoar oc geeder ther foo fooeth oc skab. Item tagh iij skepper salth, ij skoelepund laagerbeer eth punnd skarföde Item j skeppe malyrteffrö, en j skeppe ærther en j ske. böner, en j skeppe skorsteen sooedh, en j skeppe wngh eege barck törcken oc stöden well smoo, ertherna och bönerna skall man halff sywde oc törckes oc stödes smoo, en j skeppe grofftb reffweth brödh oc meenges alth tiil hobe oc giffnes feerna en tiidh ijnnan om wegen then tiidh ath icke regner om morgenen eller afftben oc mesth om ste. morthens tiidh oc förste fröstb wille the ey ædeth tha meengeth mz haffre, tiil eth hwndret foeer er nogh aff eth saadh aff thza.*

(*) I Hr. Sv. Brings *Samling af Handlingar och Påminnelser til ljus i Sv. Historien, I. D. p* 18. finnas 2:ne sådane Recepter inryckte, som så hår lyda: *Tak lissens wathn oc i thet låt quintam essentiam af*

Jag sade, at Läkarekonsten under Påfvedömet kom i de andre vetenskapernes följe at skötas och handhafvas af Munkarne. Men jag bör dervid påminna, at de ej derföre kunna räknas deruti för de endaste, med uteslutande af alla andra; ty jag kan icke tvifla, det ju då, så väl som i senare tider, landstrykande Qvacksalfvare och vidskepeliga Käringar befattat sig med denna ädla konst, til alt för mångas ofärd och lifslåt (*).

El-

---

gul oc perlor oc yrtena perforata, ällr fröet af henne, öc giff honom drikka som är befäghder. Item, tak gallan af enom fisk, som heter Saringina, oc låth i ena bysso som giordh är af eneträ, oc tha tw gaar i sångh, låg paa glödherna af them gallanom, oc the röken fördriffwer allan trölldom oc diäffwlskap af the bwseno.

(*) Ännu vid år 1557 klagar HENRIC SMIDT, en Borgare i Malmö, öfver det öfverflöd, som på sådana slags Läkare fanns uti Dannemark. Jag vil hitsättja hans egna ord, utur *Företalet* til hans *Tredie Urtegaard*: *Lerde oc trofaste Læger oc Joremodre fattis her vdi mange Steder, Oc vdi deris sted haffue wi forlöbne Muncke, Nunder, wlerde Prester, forderffuede Köbmend, gamle Kerlinger, ia Sudere oc Smeder, Trolkarle oc Trolkoner, oc andet saadant orkelöst Folck, som icke ville arbeyde oc söge deris föde næring oc biæring met det de aff rette skulle, men ville helder gaa orckelösse, oc föde sig met det de haffue icke lært, som er lægedoms Kaanst, oc vide icke hvad dygd oc krafft Lægedommen haffuer met sig, om hand er aff varm eller aff kolder nature. Saadanne næsenise selff giorde Læger kunde oc see vdi den sings vand, huor mange Grisse Soen skal faa, oc huor mange Kalffue Koen er met. - - - Disse bedragere oc forderffuelige Mennisker, naar som de haffue lest eller lert it stöcke eller thu vdi lægedoms Kaanst, met det samme vnderstaa de dem at hielpe huer mand, i hvad som helst Sot oc Siugdom mand haffuer. De handle oc göre lige som den Skomagere der haffuer icke vden ith*

Eljest kan väl icke heller fela, at ju då och då äfven någon Svensk måtte funnits, som utrikes vinlagt sig om Medicinen, antingen vid Högskolan i Paris, dit åtskilliga Svenska ynglingar reste at hämta lärdom, eller ock på något annat ställe; fast det verkeligen ser ut, som man icke rätt stora framsteg lärer kunnat gjort, emedan okunnighets dimman jämväl der ute gick i svang med nog mörker och oreda. Och af detta slags Läkare vil jag tro den JOHANNES varit, som nämnes för Medicus i Wisby, och dog år 1343 (*), så väl som den LARS JOHANSSON (**), som år 1363 säges räddat Kong MAGNI ERICSSONS lif, när han af förgift var en gång när döden. Skulle man nu vilja påstå, at desse Läkare hafva ägt någon försvarlig insigt i Medicinen, så måste man dock tilstå, at deras likar varit nog tå, och at dessa kanske varit de endaste i den då varande dunkla och barbariska tiden, som något i denna vetenskap kunde. Det är åtminstone visst, at framme vid början af GUSTAF *den I:stes* regering var här i hela Riket icke en Medicinæ Doctor, utan i stället idel Äfventyrare och idioter, ja, utom en *Anonyme*, som åt Nådendals Kloster gjort ett kort sammandrag om några få Örters och Läkemedels kraft (***), icke

par Lester, och vil göre Sko offuer dem som skulle tiene til huer mands födder. De stiele liffuit, Helbreden, gotz och pendinge fra mangen mand.

(*) *Diarium Wisbyense* hos LUDEWIG *Reliq. Msc. omnis ævi T. IX. p.* 204.

(**) Hr. BRINGS *Samling II. Del. p.* 25. Hr. O. v. DALIN nämner honom för K. MAGNI *gode Läkare*, i *Sv. R. Hist. II. Del. p.* 537.

(***) Denna lilla piece finnes ibland Handlingarna i K. Antiquit. Archivo, och tyckes vara på Fjortonhun-

icke en Svensk, det man än vet, som något hade skrifvit i Medicinen, förr än Föreståndaren i St,

---

dra-talet skrifven. Den innehåller väl ingen ting af särdeles vigt och värde, dock som jag anser den samma för den äldsta medicinska tractat som på Svenska blifvit skrifven, håller jag henne värd at nu hel och hällen inrycka:

Thus rökilse thæ ær heet ok tört j andro trappa Stampar man rökilse ok temprar mz clar aff ægh ælla mz lyome kono myölk tha skærer thz öghon Stampar man rökilse ok tæmprar mz ætikio ok quado ok miölk tha heler thz færsk saar Item temprar man thz mz thz fæta af swin ælla mz fara talgh, tha dugher thz til thz ther brænt ær Temprar man thz mz warmt win, ok lather j öron tha dugher thz fore örna wærk Item tæmprar man thz mz olio af rosær ok bleko tha dugher thz fore spolorma som plæga j buk wæxa ok spina böld Item tæmprar man rökilse mz quinno miölk ok lægher mz bolda som warder for nidhan a manz ardz som kallas bubo tha heler thz Item temprar man rökilse mz win ælla ætikio ok drikker thz, tha dugher thz fore blodhloot Item stampar man rökilse mz aloe ok mz thz hwytha af ægghit swa at thz warder tiokt ok lægher wydher benbrot ælla the saar som mykit blödha ok binder wider, ok lölör thz æy aff tören han wæt hwat hællir thz ær saman groit ok lægger thz opta wyder alt ther til thz warder helt Item rökilse ær got for blodhrunna ok thz störkyr mans mynne mz sinne luka Item hwar swasom thz æther mz enne yrt som hether origanus som kallas konungher oppa swænsko, han maa opspotta allan sywkdom aff howdet, ok thz sama gör lætta tungho af henna sywdom Stampar man rökilse ok gasa yster saman ælla fara talgh tha dugher mykit fore thz ther brænth ær ok eld hafuir skadha.

Juniperus thz ær ænætræ oppa swænsko, warda eldh glödar holda mz ænæasko tha sigia mæstare at then eldhin gither længe lifuat, ok sigia at han gyter blifuit ther i lifuandis wæl eet aar omkring Thetta træ bær trigiahande fruct, the första ær grön bær oc sma, oc annat aret tha wardha the stor ok faa tha mængdan leet, æn thridia aaret tha wardha the fulmoyn oc æru tha swart, Thzra thræ ær heet oc thört af natwr j thridia trappa, Fructhen af thzra træet ær nyttokt til lækedom, om hon hæmpthas om warena ok gömis swa tw aar, tha hafua the makt at lösa ok opnötha ondha watzsko, ok störkia leme For lösom quidh af starkom lækedomom, tha ær got at sywda hænna bær i ræghwatne, ok bada honom ther wthi som sottena hafuir, Af ænebærom maa man göra olio, Ok thenna olia ær alla mæktogasth ok kraptogast mothe quartana om af henne taxs hwar dagh swa miket som een dragma wægher, ok nöthir thz i dryk æller j mat Thz dogher ok wel mot röso böldh om hon warder smordh ther mædher, The sama olia dugher ok wæl thöm som j bruth falla Item sywder man wiin ok lather ther til af thesse olio æller enebær ok

St. Britas Hospital i Rom, sedermera Biskopen i Vesterås, PEDER MÅNSSON, ute i Italien 1522 sam-

thörra ficor Tha rensa thz bryst ok tagher borth hosto, thzta thræ waxær j bærgh ok stenoghe jordh ok orma fly thes træsins skuggha, ok thy figia mæstarene at thz dughir fore ethir. Thzta scrifuas j proprietatibus rerum book.

Mirra ær heet ok hafuir makt at styrkia magha ok af sinne starke makt tha dragher honom saar tilsaman, mirra hafuir makt ath lösa onda watzsco j kroppenom ok nöther henne op medelmatho ok gömir döda manna kroppa oröthelica om the warda smørdhe mz mirre smörilsom Item hon orkar wara i sinne fulle makt ofordæruat wæl hundra aar Item mirra somlikin sma ok som stoor, ok tha skalt thu thz wytha at hon som gull ær wthan til ok nokot lyws rööt innan till ok skynande wyder hon ær godh, hon styrkir magha för ær sagt, ok hon renar onda wæsko j öfra delenom j brystheno som skada lefuir ok lungho ok hiærtha Item dragher hon onda lukt bort w munnenom, ok alla onzsko j tannagardenom ok wætzsko tha lækir hon ok thörkar Item rothin saar j læppom tha rensar hon ok lækir Item hon störkir hiærnan Item störkir hon mekit thz rumet som barnet liggher j innan modherrenne lifue ok alla ofuirflödogha wætzsko j thz sama rumet tha thörkar hon, ok hiælpir hon barnet som ther ær inne aflat Item dræpir hon matka j örom Item æthir hon dödhaköt af saar, ok got köt ok lifuandis tha ökar hon ok beuarar wthan skadha Item thz komber ok wt spolorma w bukenom Item komber hon wt döt barn Item lather man ey mera en som ena böno j manz dryk, tha dugher thz fore lange hostho ok krankt andha fangh, ok fore sydho wærk ok fore thz at manz inælue æru saar Item halder man mirram wndher sinne thungho ok swælgher thz in, tha thz rindher ok wæthis tha lenar thz thungha rösth ok gör hona skæra Item thaghir man ey mera en ena böno för en kalda sot grypir man tha hiælpir thz Item tempras mirra mz win ok twas howdh j tha dugher thz fore howdh wærk Item warder thz blandat mz ögna smörilsom tha hiælpir thz saa skæra syn Item mirra sudhin j öll ælla win ælla j androm dryk ok swa drukkit, thz six wara got fore giældh ok hiælper manne at sofwa thz ær pröfwat Item wardher mirra mz nokot waat bladat æller smört ok smörs ther kropen mzdher tha koma ey loppor ælla lyys ok the fly fore henne bezsheth.

Sinap ær heet ok thör ok hans fröö ær æn hethare, Sinap gör man hwast wet ok lösör buk ok bryther sten, ok rænsar nætte Item stampar man sinnap mz hit watn ok twar forinnan gomor, tha rensas howdh mz nywsan Item æther man sinnap tha styrkir thz magha ok fordrifuir sywkdom Item sennap stampader mz æthikio heler hogorms beet Item sennap brænnir mans hugh, ok gör man wiis oc ær godh wydh öghon ok howdh ok lungo oc magha ok hosto ok wærk j laar ok j blædro, ok wydh bolda j mælta ok lifuer ok wydher gamblan sywkdom j magha Swa ær ok om man stampar sennaps fröö ok krummona af hwyt hwætebrodh swa at

sammanflickade en liten elåndig Låkarebok, efter tidsens lågenhet, hvilken aldrig ån blifvit utgifven

twa luthur æro sinap ok thrydiunghen brödh, ther til lathe thörra sikor ok honag ok ætikio, ok thes mera ther ær wyder aff sikommen ok honagh ok myndre af brödh krummonne thes bætræ ær thz thzta ær opta pröfuat, tho skal man ey læggia thz widh hwar sywkdom Item lægghir man sennaps frö ællir röthir innan most swa at han faar ther krapt aff ok thöf ællir smak, tha ær then drykker miket helsam fore manz quærka ok fore magha, ok fore öghon ok fore mangha handa wærk i howdh Item af sinaps frö görs olia ther mikit dugher lænda wærk ok sidho wærk Item sudit af moron at finnap sigx dugha fore tanna wærk Item æther man sinaps frö tha lenar thz röst ok kæthir Item sinnaps rökir dugher miket brutfællingh ok sigx wara godher fore malath soot ok fore krampo soot, ok renfar ok færskar manz leeff Item sinaps frö stampat mz sikor ok lagt oppå ny rakat howdh, tha dugher thz fore howdh giæld, ælla om man smör oppa sina föthir ther mzder Item stampar man finnaps frö mz nokot thz som smörukt ær tha dugher thz fore skorff Item stampadher sinnapir æller malin mz ætikio renfar likwardinga saar thz ær spitælsko saar om the smörias ther mzder Item ætir man sinnap föt æn kallasot tagher honom tha hiælpir thz at hon warder saktare ok forgar mz allo om han thz ydhkelica plæghar ok flye dryk æpter at hon hafuir a honom haldit tha honom törste. Man skal thaka synap ok latha til fiærda deel af honagh ok mala han mz godhe ætikio, han ær swa godher wel j fiorthon dagha. Item om man stampar han sman som miöl j mortara ok læther sidhan ther til fiærda lot reent honagh ok wrider thz alt saman som en degh ok gömir thz sidan i blædro oc maa thz swa alttidh hafua, ok taka ther aff ok spædra thz op mz ætikio tha manne lysthir tha dugher thz. Item man skal taka synap ok latha til thridia delin af honagh oc tionda delin af aniz ok flykt thu kanel ok mala hona mz godho ætikio ok lata j lægil thz ær got wel thre manadha.

Castoreum thz ær bæuergell, æ thess ferskare hon ær thess bethre ær hon oc mæktoghare til lækedom ok thz ær fant tekn at the æro ey falskade, at badhin stykkin hafua sina pungha hela hengiande wider ena seno ok fult mz fetma mællan thera, ok thz maa wel blysua j sinne fulle makt ok kraft færst ok oruthit j syw aar, ok thz skal læggias i lækedoma æpther wykt, ok altidh skal takas bort af hynnan wtan til sither. Thz hafuir makt at lösa ok optörka ok tunth göra blodh oc ondha wætzsko ok mæst törkir thz the leme som samanbunne æro mz senomen, ok thz dogher fore miket onth, thz hiælpir brutfællingia Item thz hiælper howdh som wærk hafuir af köld Item thz hiælpir tungønne wanska ok faar j geen thz mal som snart bort takx, wm han halder thz wnder sinne tungo ok thz smælthir ther tha dugher thz almænnelica fore the soth som kallas paralisis thz kallas bortakin som hender stundom j enom lem ok stundom j halfuom

ven på trycket. Det är för denna nämnda Läkarebok, som PEDER MÅNSSON skrifvit det märkvär-

kroppenom at inthe nythis af honom Om thz warder sudhit j win mædh rutha ok saluio ok takx swa j dryk, thz opwækker ok rörer ok störkir hiærnan, ok thz gör at nywsa, thz opniar onth mynne, thæt gör at sosua om thz warder sodit mz olio af rosom ok thz smörs howdh mz. Thz dogher ok mot starkasta skorpions ok lukka ether ok fore wærito orms ether tha hiælpir thz thzta sigher mæstar plinius i attunde bokinne &c. Hans pyys thz dugher ok samaledis til al the thingh som nu æro sagdh af besuergælenne om thz warder takit oc beuarath thz dragher fran quinno sot ok hiælpir barnbördh ok mykin annor dygdelikin thingh som lant ware scrifua af. Item hans fætme ær myket goder j lækedom.

Malyrt thz kallar absinthium oppa latino, hon ær heet ok thör af natwr, hwlkaledhis man æthir hona ælla drykkir, tha styrker hon magh, tho ær hon best om man sywdher hona j rægn watn ok skæris sydan ok kölis en dagh för en man drykkir hona thessalundh ma hon hiælpa mangom ondhom sywdomom som manghe faa j magha, Item tessalundh ælther hon spolorma bort ok lösir manz quidh ok dogher fore miket annat ilt ther man for ilt quidh, Item hon dogher ok at pyssa, stampar man hona mz ætikio, ok smör sik mz tha fly fran honom loppor ok lyys ok flugor af henna dön Item blandar man hona mz mærke ok temperar, tha dugher hon fore golasot ok om hon gifs swa osudhir Item hon heler ok lifuir om man lather nardus ok malyrt saman Item blandar man ætikio mz malyrt ok drykker tha hiælpir thz [illegible], Item malyrt dugher for ether aff ther man faar af bet Item lather man honagh widher malhyrt tha skære thz ögon ther smörias mz Item then emyn som gaar af sodene malyrt, hiælper thöm örom som waar ær j ok madka Malyrt ær godh wider ny saar om hon stampas ok læx ther wider Item hon dogher ok fore kladha om man smör sik i henna sodh Item man spyyr ey a hafwi om man drykir hona för mz annan drik Item stampar man malyrt ok binder wider manzs bulet anbudh mz linnen klut tha hiælper thz, Item lægger man malyrt nær sinne sængh tha dugher hon fore söfn Item læx malyrt j klæde tha skadar maat ey thöm thz sama gör pors Item stampar man malyrt mz honagh tha dogher hon fore thungo böldh, ok fore blanadh ther om öghon kombir fore örna sangh tha ær malyrt godh mz oxa galla Item ær manz nyuræ hardar lægge malyrt wyder Item sywder man malyrt mz olio færska ok smör sik wtan oppa maghan tha hiælper thz honom myket Item mws æther ey the book ther scrifwas mz thz blæk ther mz malyrt siuds Item romara halda gefua malyrt at drikka fore at göma manz helso, ok prisa hona til lækedom mera en gull ok silf.

Urtica thz ær nætzlla hon ær miket het hon dugher fore galasot om man stampar hona mz win ok drykkir thz Item nætsla frö walt j honagh thz dugher fore sywkdom j kodda ok thz heler

vårdiga Företalet på vers, som ibland annat korteligen förtäljer Medicinens då varande ståta tilstånd
D

gambla hosto om man drikkit thz opta ok thz fordrifuer köld i lungho, ok thz ær got fore bolen quidh fore allo thesso ær næsla frö goth mz honagh ælla win wælt om man drykkit thz opta swa sodhit, thz sama gör ok færst næsla sodh om thz takx warmt Item stampar man salt wyder næsla bladh tha ær thz got wyder bolda ok ondh saar ok thz got widher thænder, thz dugher ok fore hundhabit, hær mz ather groor thz thz som skadhat ær af bruk ælla been ok torkar ondha watzsko Item om næsla rot stampas mz ætikio tha dughir thz fore böldh i mælta, ok fotha böldh Item lægghir man nætsla bladh i næsa tha blodha Item smör man sit anlete mz nætsla sodh fore blodhrunna tha stæmpnis thz Item fore bolda j riff ok fore sidho wærk, ok fore bölsdha i lungo ær nætsla frö got stampat mz honagh ok smort owan oppa Item kal sodhin j. færska. nætsla gör lösn i quidh Item nætsla sodh skalpas thz længe i munnen, tha dugher thz fore drypil Item smörilse dugha ok til at swættas,

Mirtus thz ær pors thræ ælle fruktin ok badhe træ ok frukt dugher til lækædom, tho ær fruktin bætræ æn blonsther ok the kunno lægghet at gömas ok swa ath the thörkas i solenne ok tesst færskare frukthin ær thesst betræ ær hon, hans lagher doger fore lösan quidh, ok thörkar ondha wazsko w östra delenom i bryste om han siwdz i ræghwatne ok brystit bakas ther swa mædher thz stæmpnir ok spyningh om han sywdz i ætikio ok lægs swa oppa maghan, Aff honom brændh aska lækær saar ok ondha boldha ok sigher mæstare plinius at pors ær twæskona hwyt ok swart ok then swarthe ær bætre Item han dogher fore næsa blodh, ok gör at pissa, ok dogher fore scorpions ethef Item hans sodh dogher them som skallothe æro ok haar aflöpir, blandas han stampader sma mz hwæte myöl tha dogher thz fore bolen ögon Item af porsa blonster tha görs olio ok af löfuena ok af bærommen, ok thz lynar wærk ok bindher saman saar, ok rensaar saar, ok hon dogher til all the thingh som nu æru fore sakt, ok hon rensar sar öron ok bolin om thz wardet opta smört mz henne. allt hær til sagt, thz fins j mæsta plinius ok mæstare ysaac bökir.

Contra furfures siue rasta quod est skorfuir

Primo twa howder j thz watn æller æthikio som camomilla ær j sodin ok förta væl stör, ok twa opta, Item krasse störther mz gasa yster thz duger smöria mz Item viole bladh stöt mz honagh lækir raslika. Item malyrt stöt ok lagh wyder howdh duger. Item bladhin af piperrot stöt mz galt yster oc viderlagt. Item askan af merahögenom blandat mz olio ok törkat wyder sölena thz heler wel. Item æke askan dughir wel ströö oppa. Item æke löff ok mydelbarkin af ækinne sudhen j watn oc ther howdher twaget mzder dugher wel. Item gamalt ysthir ok brehnesten oc celidoniam stöt til saman oc lagt oppa duger wel. Item

ſtånd hår i Sverige, ſamt den tidens ofed, at i ſtället gråla med Syllogiſmer. Hans ord åro deſſe:

I Swårike år thet ſtor ſkam oc ſkadhe,
Når Nokor bliffwer ſjwker reds ſkofwel oc ſpadhe.
Wm låkedom the alzinthe wilja tånckia,
Thet róna Faderlós barn oc hwar en Änckia.
Låkedoms Doctor år ingen i thet riketh,
Swa åter hwar ſin math illa i ſpikith,
Ej heller Cirurgus ſom ſtuderat haffwer,
Wtan Äfwentyrara ſom fråſta hwat lagh thet tagher.
Sylogisſmos ſtudera alle oc emptimema,
Ej witande hidlpa før ena litbla blema,
Wtſånde thy Konungen godha mån,
Til at ſtwdera låkedom, thet raadher jak ån (*).

Jag kan icke veta, om denna PEDER MÅNSSONS hår yttrade nit at få goda Månn utſkickade för at med flit och eftertryck ſtudera Medicinen, någonſin kom för K. GUSTAFS ögon; men jag vil likvål intet tviſla, at ju oftanåmnde ſtora Kung åndock låt ett för framtiden ſå hógnödigt ſteg vara ibland deſs förſta omſorger och góromål, ſå ſnart Rikſens omſtåndigheter det någorleds ville tillåta. Han hade icke eljeſt kunnat uppå ſotlången omtala, det han användt ſå mycken omkoſtnad, ſom någon annan Furſte eller Herre, för at få tilgång i ſitt Rike på ſkickeliga och vålförfarne Doctorer (**). Icke deſs mindre får man

viij vntie af alun oc twa áff ſalt ok ſmælt j ſtarke ætikio ok ſindöri t[illegible]er mz. Item tak en warman ſwyna maga ok dragh oppa ho det j ix dagha oc twa ſydan mz kalla wetne. Item twa mz tyuræ galla. Item mz færſkom ſwyna træk eller mz færſkom nötha træk. Item win drægh enſam dugher vel Item ſynap Item ſtaphiſagrea mz olio.

(*) Se Hr. BRINGS meranämnde *Samling I. D. p.* 16.

(**) Se Ordinarii Stockholmenſis Mag. JOHANNIS Journal öfver K. GUSTAFS ſiſta ſjukdom, ſom fin-

man ingen reda på några Medicinæ Doctorer af infödda Svenska uti hela denna Konungs Historia. Det kan fuller hända, at en och annan funnits, och den fråtande tiden sedermera utplånat deras minne; men jag vil snarare tro, at vår Svenska ungdom, som utomlands vinlade sig om Medicinen, hvilken här inrikes ej stod at tå lära, höll för onödigt, at kosta pengar på Doctors-grad, i en tid, då folket sållan eller aldrig någon Läkare sökte, och icke heller vissa och ordenteliga Sysslor, hvarvid bröd och tarfvelig utkomst kunde vanka, blifvit ännu til Läkares upmuntran inrättade, mer än endast vid Kongliga Hofvet (*). Sådana omständigheter måtte väl mer än en gång

D 2 för-

hes i Mscr. under följande titel: *En kort Underwijsning om Stormächtige Hertes och Försters GUSTAF ERICHSONS, Swerigers, Göthes och Wändes &c. Konungs, bårliga aflidande, samt med alla tiders och ansächtningars och tabls sanna förklaring, med the Personers som när woro, nu Michaëlis Anno* 1560.

(*) Doct. Christ. Morlianus, som vid denna tiden var Medicinæ Professor i Köpenhamn, lämnar en dylik beskrifning om tilståndet i detta mål uti Dannemark. Hans ord äro desse, i *Företalet* til H. Smidts *Tredie Urtegaard: Disse Rigers leylighed begiffuer sig saa, at her kunde icke mange Doctores i Lægekaanst nære sig, baade for underholdings skyld, oc Lægekaanstens foractelsis skyld, som er stor i disse Riger, frem for andersteds.* Han nämner deremot, huru då på andra orter tilgick: *I Franckerige oc Valland haffuer huer Köbsted sine Doctores oc Apoteker.* Och ett stycke nedanföre säger han: *Vdi andre Land haffuer huer Herre som rig er eller nogit formaar, sin Doctorem, som hand giffuer aarlig lön der faare, ath hand skal vere redebon naar som hannem göris for sig oc sine hans hielp behoff, som oc saa alle rige Herre Claaster haffue deris Doctores, som de bruge vdi Lægekaanst.*

föranlåtit de hemkommande Doctors-åmnen at bortlägga Medicinen, och i stället utvälja Präste-eller andra Sysslor, som medförde rikeligare uppehålle. Åtminstone bör man ej twifla, det ju Magister JOHANNES (*), som var Ordinarius Stockholmensis, eller Kyrkoherde här vid Storkyrkan, och såsom Medicus betjente K. GUSTAF på dess sotesång, studerat förut Medicinen, innan han trädt uti andeliga ståndet, ty hans upförande under Konungens sjukdom, hans föreskrefna Låkemedel, och den berättelse om hela sjukdomens förlopp, hvilken än finnes i handskrift, och förmodeligen blifvit upsatt af honom sjelf, tyckas nog kunna vitna om en efter den tidsens lågenhet förſvarlig insigt i Medicine, som ej på någon annan kunde falla, än på en man som deruppå hade studerat. Eljest finner man ock flera i den tiden, som kunnat Medicine, och til äfventyrs varit med ibland dem K. GUSTAF skickat ut för at lära den vetenskapen, nemligen en Magister GUILIELMUS, som infann sig vid Konungens döds-sjukdom, och kom då ifrån Calmar, samt en Licentiat vid namn MATTHIAS PALUDANUS, som af K. ERIC vid samma tilfälle upsändes til Stockholm, men kom alt för sent. Är ockſå troligt, at den BENEDICTUS OLAI, som i K. ERIC den XIV:des och K. JOHAN den IIIdjes regering var Doctor och Lif-Medicus (**), re-

(*) Denne Mag. JOHANNES hade den olyckan, at blifva affatt från sin Kyrkoherde-beställning 1562. Se GRUNDELS Disp. de *Stockholmia urbe Svio-Goth. principe, P. I. p.* 39. RÜDLING lägger til, at det skedt för förargeligit lefverne, och at han derföre förklarats all heders-beställning ovärdig: Se dess *i flor stående Stockh. p.* 61.

(**) At Doctor BENGT OLSSON, eller, som han sjelf

redan i K. GUSTAFS tid begynt at studera Medicine, och förvärfva sig den insigt, hvaruppå han
D 3

kallar sig, BENEDICTUS OLAI SUECUS, åfven varit K. ERICS Lif-Medicus, ser man klart af Kung *CARL den IX:des egenhändigt författade Rim-Krönika p. m.* 36. hvarest om honom berättas, at han år 1568, vid Stockholms Stads öfvergång til Hertigarne JOHAN och CARL, var en af de aldrasista, som höllo sig til K. ERIC, och at det just var på hans tilstyrkan, som högbemälte Konung gaf Slottet förloradt, och tog sin tilflygt til Storkyrkan. Orden lyda der sålunda:

Swarade honom en hans man,
Som war en Doctor, jag säger förſann,
Herre, annan rådh I nu icke hafwe,
Jag låter mig Edert tal behaga,
Ty wiljom wi öpna wår port,
Och denna resa eij tala mehra stort,
Utan i Kyrckian gånga,
Anse hwad will påkomma.
Fullsnart Konungen af Slottet gick
Och låt åth Kyrckian lida sig.

Der berättas ock sedan strax nedanföre *p.* 37, huru denne Doctor BENGT hos Hertig CARL gjorde för samma sin olyckliga Konung en förbön, som, för dess sällsamhet skull och den enfaldighet derutur lyser, bör här åfvenledes inryckas, sådan som den af Hertig CARL sjelf anföres:

Då sade Doctor BENGT, *som honom följde,*
Nådige Herre, warer honom hulde,
Regementet kan han eij längre förestå,
Det kunnen I se både store och små,
Att hans hufwud är honom förswagadt,
Och warder mehr dageligen daga,
Ty är det Konungens bäste,
Att I gifwen honom ett näste,
Där han kan hafwa sin roo,
Medan han skall här i werldene boo,
Swartsiö kunnen I wäl honom unne
Sade Doctoren samma stunde.

han sedan i sin utgifne Läkarebok viste det prof, som hvar och en vet. Af utländningar i K. GUSTAFS tid finner jag en Doctor CAROLUS PALUDANUS (*), til börden Fransos, som varit dess Lif-Medicus, samt en Dansk Doctor, hvars namn icke nämnes, som upvaktat i dess Hof fram vid slutet af dess regemente. Jag finner ock en Doctor på ett annat ställe omrörd, som, då K. GUSTAF låtit förstöra Svartmunka-kyrkan här i Stockholm, skolat anlagt en Örtegård der på tomten, sedan man dånfört den jord, som hölls tjenlig til Saltpetters beredande (**); men som jag ej ser honom någorstäds namngifven, kan jag icke säga, hvad för en han varit, eller antingen han ibland inländska eller främlingar bör uptagas.

Man dömer altid säkrast om Medicinens tilstånd och rätta beskaffenhet i ett Rike, när man får se Medicorum tilförläteliga Journaler och Casus på sjukdomars förhållande, och de botemedel de efter anledning af föränderliga omständigheter deremot föreskrifvit. Jag tror mig altså om Medi-

(*) Han omtalas i Ord. Stockholmens. Mag. JOHANNIS handskrefna Journal öfver K. GUSTAFS sista sjukdom.

(**) Se J. MESSENII *Stockholms Stads Rimkrönika Mscr.* 3. Bok. om Swartmunka Klostret.

Ther Kyrkian war, Örtegård bleef,
Sig til gagn en Doctor thet dreef:
Han giorde som en fåwisk man,
För Gud thet aldrig swara kan;
Ei må förgänglig örter groo
Ther som the Himmelske ha roo.
Doch fast större synd the giöra,
Som dödas mull thådan föra,
Och från andra orter slika
Med then på Saltpetters bruk fijka.

dicinens tilstånd för 200 år sedan lämna den bästa uplysning, som så långt efteråt fås kan, när jag nu korteligen meddelar hufvudsakeliga innehållet af den Journal, som vår förrberörde Ordinarius Stockholmensis, Magist. JOHANNES, öfver K. GUSTAFS sista sjukdom upsatt, och som är sällsynt för det han aldrig än tryckt blifvit (*).

Fram uppå ålderdomen, och i synnerhet 3 år förrån denna Konung slöt sin årerika 70 åra lefnad, åkom honom en stark mjeltsjuka eller Hypochondre. Han började då mer än förr at bära bekymmer om Rikets vålfärd; Han klagade altid öfver sina Fogdars olydna och slåta drift i deras vårfs utförande, åskandes stundom mera utaf dem, än de förmädde; Han fruktade altid det vårsta, och trodde, det hans återstående dagar skulle blifva idel sorgedagar, inbillandes sig derföre, at Cometer och andra sällsynta håndelser endast framkommo för at boda honom olycka; Han önskade sig ur denna onda verlden, för at slippa en bekymmerfull tid, som han trodde sig kunna förutse, i det Religionen af nya Secter skulle ofelbart antastas och skakas; Han fruktade om sina Kongl. Söner, at de skulle förspilla tron til vår HErre, och förfalla til inbördes oljämja; med åtskilliga flera sådana griller och oroliga föreställningar. Under alt detta märktes hans karskhet och kropps styrka tid efter annan aftaga, hyen förfalla, minnet förswinna, och tungan blifva staplande. Ju mera tiden led, ju mera tiltog Hypochondren, så at Konungen vardt underlig til sinnes, och sig sjelf aldeles olik, ångslig och benägen til altera-

 tion

(*) Titelen på denna handskrefna piece är ofvanföre anförd p. 51. i noten.

tion vid de minsta inkommande tidningar om olyckliga händelser eller någon dess gamla våns och bekants dödsfall, ja ock vid de orimligaste berättelser om några timmade vidunder. Men när Konungen i Junii månad 1560 hade fått afgöra sitt Testamente, tycktes hans sinnen få mera lättelse och ro, hvilket dock ej långre varade, än til Augusti månads början, då K. ERICS tilärnade Engelska resa förorsakade en ny oro. Derpå följde Hans Maj:ts Sjukdom, som började med Diarrhée (*), hvilken *den* 13. *Augusti* så försvagade krafterna, at Konungen ej kom utaf Slottet. *Den* 14. *Aug.* om eftermiddagen kommo rysningar med derpå följande Feber. Konungen hade då i början ingen Medicus til betjening, utan allenast sin Barberare Mäster JACOB. Men *den* 15. *Aug.* lät Konungen kalla til sig Ordinarium Holmensem, den förr omrörde Magist. JOHANNES, som slöt af urinen, at en hetsig feber (febris acuta) var förhanden, förknippad med Diarrhée, öfver hvilken Ordinarius vardt rådd, såsom den der ej var god at stilla, särdeles i anseende til Konungens höga ålder, i hvilken den naturliga vätskan plägar vara mycket försvunnen. Ingen Doctor var nu at tilgå, och ingen som Konungen bar något förtroende til, mer än denne oftanämnde Ordinarius, hvarför ock Hans Maj:t anförtrodde sig hel och hållen i hans händer, befallandes sin Barberare Måster JACOB och Apothekare Måster LUCAS at gå honom troget tilhanda och göra efter hans föreskrift. Ordinarius lät då sitt första göromål blifva, at storligen förmana Hans Maj:t til tålamod, anförandes många hårliga exempel, samt hvarje-

han-

(*) I Journalen står tillagdt: *som är en sjukdom af the Buksoter.*

handa lårdomar utur Bibelen, fårdeles ur *Petri* och *Jacobs* Epiftlar. Men Konungen åfkade nu af honom icke få egenteligen någon läkedom för Själen, utan heldre någon lifa för fin Kropp, klagandes befynnerligen öfver en håftig hufvudvårk, famt hetta i magen och lungorna. Ordinarius lårer nu behöft tid at taga deffa omftåndigheter uti öfvervågande, hvarföre ock inga Låkemedel ånnu föreſkrefvos, utan hela påtöljande natten gick förbi utan ringafte lifa i hufvud eller maga. *Den* 16. *Aug.* ftadnade Ordinarius i det flut, at Cholera var orfaken til hufvudvårken (*), emedan Hans Maj:ts anfigte med alla lemmar brunno heta, ögonen voro infallna, tungan var ftåndigt torr, och all fömn hade bortvikit. Han låt derföre gifva Konungen Viol-fyrup och Granat-åple til at åta, famt Endiviæ-och Cichorci-vatten til låſkedryck och at fläcka hettan. Han hade ock vål gerna gifvit Hans Maj:t någon purgation, om diarrhéen icke varit få fvår. Konungen talade nu en ftund om fitt förakt för verlden och långtan til himmelen, betygandes med tårar, fig vara mått af lefvande, och icke vilja öfverlefva de nu förefträende forgedagar. Då tyckte Ordinarius fig ſkönja den omtalta Choleræ håftighet (**), för hvilken orfak han låt lågga Rofen-fyrup (***) och Oxyfaccharum fimplex uti Konungens dryck, inblandandes ock ftundom deruti Acetofa. Han

D 5 gjor-

(*) Henr. Smidt ſkrifver i fin *Tredie Urteg. p.* 12: at hufvudvårk ftundom kommer *aff den vedfke Cholera.*

(**) I fjelfva Journalen fåges det, at man fåg, det *den förenåmde Cholera begynte grufweligen med fitt uptåndande regera.*

(***) I Journalen ftår, at *the tillpyntade Rofen-Syrup uti Hans Nådes drick* &c.

gjorde derpå ett i sitt tycke kosteligit magebad, som medelst svampar och dukar lades öfver lifvet, och nödvändigt skulle i möjeligaste måtton vara kallt, hvarföre ock detta bad, så snart det vardt hett, altid kyldes å nyo. Utom dess försökte han ock många andra botemedel, dem han för korthetens skull låter bli at anföra, men berättar med ett ord, at til Diarrhéens håmmande brukades *Constringentia som kylde, constipativa och frigidativa.* Ingen ting ville här hjelpa, och natten aflopp utan ringaste hvila. *Den* 17. *Aug.* började Konungen at hosta och öfvermåtton kråkas. Ordinarius vardt då illa tilfreds, och begynte argumentera af Konungens många tilförne hafda omsorger och oordenteliga nattvakande, såsom ock af dess höga 70 åra ålder, at den naturliga våtskan, som uppehåller lifvet, snart vore förtorkad. Han torde altså nu ej längre förlåkra Hans Maj:t om lång lifstid, utan framtog heldre Bibelen och började låsa *Davids* 24. Psalm, tagandes sig deraf anledning at haranguera med en lång tillämpning, hvaraf Konungen åter uprördes til andakt. *Den* 18. *Aug*, som var en Söndag, höll samma Ordinarius predikan, hvarpå Konungen begårade HERrans Nattvard, som han ock, efter några fångars frigifvande och nitiska förmaningar til sina Kongl. Barn, med Gudelig andakt af Ordinario annamade. *Den* 19. *Aug.* klagade sig Konungen öfvermåtton om både magan och hufvudet, fruktandes, at detta senare af den olideliga hettan skulle spricka sönder. Nu ville ock Hans Maj:t intet mera taga in, utan sade Nej til alla deras tillagade Confecter, Syruper och dryckar, hvilket förökade sjukdomen, samt de närvarande undersåtarnes sorg. Fram uppå middagstiden fick Konungen en liten hvila, och låg ganska tyst, hvil-

hvilket åter uprättade de närvarandes hopp. När Hans Maj:t vaknade, orkade han med åtskilliga vackra förmaningar tiltala sin Son Hertig MAGNUS, som då tilstädes var. *Den* 21. *Aug.* fick Konungen en så grufvelig hicka, at andedrägten långa stunderna förtogs, så at man med möda kunde skönja något lit mer (*). När nu Ordinarius det såg, och fick derjemte beskåda urinen, gaf han alt hopp förloradt om någon hälsas återvinnande, menandes sig hafva nog anledning at förkunna, det sjukdomen skulle blifva långsam och döden oundvikelig. Efter en stunds förlopp, började hickan något litet minskas, men Hypochondren ansatte så mycket starkare, inbillandes sig då Konungen, för det så få den gången tilstädes voro, at dess släkte vänner hade honom öfvergifvit, och at icke en gång hans egna Kongl. Barn skötte vidare om honom. Hans Maj:t begärde nu ej mera af Ordinario, än at han för all ting skulle förtaga hickan. Ordinarius stadnade då i det slut, at hickan härrörde endast af den ganska häftiga diarrhéen och kråkningen, hvaraf Konungens maga för mycket tom blifvit, och var altså betänkt på något at gifva Hans Maj:t at äta, som han tyckte snart skulle smälta och gifva god föda, såsom mandelmjölk, löskokta ägg samt stekta och kokta Hjerpar (**). Han tänk-

(*) Ordinarius anmärker i sin Journal, at detta hände just då en Solens förmörkelse skedde. Han tyckes ha trodt, at samma förmörkelse något til denna anstöt bidragit.

(**) Mag. JOHANNES har härutinnan ofelbart följt den Danske H. SMIDTS *Tredie Urtegaard*, som utkommit i Köpenhamn 3 år förut, eller 1557, der det p. 73. således om hicka skrifs: *Kommer Hickelsen aff*

tänkte såmedelst vara i stånd at med mat stämma diarrhéen invårtes, och böd åfven til at med smörjelser uträtta något utvårtes; men Hans Maj:t tålte icke länge dessa smörjor, och kunde ej heller för kråkning skull njuta den mat, som honom gafs til at styrka sig med. Under alt detta arbetade nu Ordinarius i dessa 2 dagar med åll den konst han visste, at skaffa Hans Maj:t någon sömn, såsom det yppersta medel, af hvilket någon hjelp i närvarande omständigheter kunde våntas. Men hans möda var fruktlös, och ingen sömn stod at åstadkomma uti jämna 14 dygn. Imedlertid når Ordinarius *den* 22: *Aug.* om morgonen til Konungen kom, fann han väl Hans Maj:t illa af invårtes plågor ansatt, men tillika upfyld med hopp om en förestående Himmelsk Krona, den han trodde sig få årnå den nåstföljande dagen. *Den* 23. *Aug.* hade den ofvannämnde hickan ännu icke uphört, hvarföre ock Ordinarius, som fortfor at härleda orsaken dertil utaf magens tomhet, föreslog ett Höns kokt uti Hafresoppa (*), hvartil Hans Maj:t dock ej ville samtycka, såsom aldeles ledande til at förlånga ett lif, som han trodde at den Högste hade redan beslutit afskära (**). *Den* 24. *Aug.* ängslades Hans Maj:t öfver åtskilliga ting, och i synnerhet öfver det, at dess många

Maffuens tomhed, da skal mand giffue den sinnge den mad som hannem styrcke kand, oc lættelig fordöffuis eller fortæris, lige som er, blödsaadne Eg, Mandelemelck, Bygwælling, Höns, Caponer.

(*) I Journalen säges *Hafrewålling.*

(**) Journalen beråttar, at Konungen vid detta tilfället skall hå brukt en hop artigt skämt öfver månniskornas fåfängeliga tankar, som fullit sig få löjeligit, at de nårvarande, oaktadt deras bedröfvelse, blifvit bragte til löje.

gå med omſorg förſamlade rikedomar nu uti nödenes tid medförde ſå liten glädje och gagn, ſå at Hans Maj:t ej en gång ägde til hands en enda Medicinæ Doctor, för all den omkoſtnad han hade användt på at få ſig några välförfarna Doctorer. Denna ängſlan tycktes göra Hans Maj:ts ſjukdom ännu värre. Om natten förſökte Konungen at ſtiga utaf ſängen, och lät leda ſig hit och dit uti Kungliga rummet; men under det ſamma blef han ſå matt, at han började fryſa och ſkälfva, hvarför ockſå nödvändigheten tilſade, at genaſt begifva ſig til ſängs igen, och på bäſta ſätt låta hölja på ſig. *Den 25.* *Aug.* hade en ankommen Danſk Doctor (*) ſökt at förviſſa Konungen om deſs hälſas återſtående, och derigenom gjort; at Hans Maj:t nu åter kom ihog en hop verldſligt bekymmer, under de hvarjehanda ſamtal, han höll med de efterſkrefne Präſter, Arche-Biſkopen LAURENTIUS PETRI och Kyrkoherden i Upſala Mäſter MÅRTEN, hvilka icke ſparade hvarken andeliga förmaningar, eller tröſt af Guds ord, och ej heller förſummade at bedja GUD förlänga Hans Maj:ts lif. Men ſådana böner tyckte nu Konungen föga om, långt heldre nögd, at de anropade GUD om en ſnar förlöſning för honom härifrån; hvaraf Ordinarius tog ſig tilfälle at än vidare yrka på tålamod. Nu började Konungen klaga ſig om den högra armen och högra ſidan, hvaraf Ordinarius fick nya bekymmer, räknandes ut, at denna tilſtöt ſkulle betyda en *Paralyſis*, icke någon ſådan, ſom han trodde vara vanlig, neml. *ex crudis & ſuperfluis humoribus*, utan en annan *ex colica affectione nimia præcedente*, hvar-

(*) Mag. JOHANNES nämner denne i ſin Journal för *den Danſka löſsachtiga Doctor*.

hvarföre han ock, efter Hans Maj:t ingen ting felte til sinnen eller förstånd, låt göra *Fomentationes*, som det säges, *med Lavendel-vatten och anara sådana simplicia*, samt lindade väl om Konungens sjuka arm och hand (*). Om aftonen kl. 7. syntes denna handen blååktig, och urinen grön, hvaraf Ordinarius tyckte sig än ytterligare kunna med vishet förutse Hans Maj:ts död (**). Vid detta laget anlände Magister GUILHELMUS, som åfvenledes hade vinlagt sig om Medicinen, och gaf mycket godt hopp om en önskelig förbättring (***). *Den* 26. *Aug.* ymsade Konungen rum, och lämnade den stora för-salen, der han i de 14 dagarne legat, flyttandes in uti den innersta, der han förut varit van at ligga, och der han nu årnade afbida döden. Man fortför nu med de så kallade Fomentationes och lindandet om arm och hand, som dagen förut hade blifvit började, och höll man

(*) Vid detta tilfället förtäljer Journalen en liten omständighet, som jag här må tilsättja: *När wij sålunda badom lindat Hans Nåde, tå såg Hans Nåde på wårt wärk, sade Hans Nåde, O tu Barmhärtige Gud låte så all min ledamot med hela min lekamen vara pyntat och prydd til min begrafning såsom thenne ene lemmen är, tå were min Siäbl när Christo minom Herra.*

(**) Anledningen til detta omdöme tycks Mag. JOHANNES hafva fådt af H. SMIDTS *Bog om Menniskens Vand oc anden naturlig affgang*, Kiöbenh. 1557. der det *cap.* 6. *reg.* 1. så står: *Gröns vand vdi stercke kaalde finger, mercker döden.*

(***) M. JOHANNES lägget til: *endoch thet waro intet af.* Han tycks intet haft rätt godt öga til denne Mag. GUILHELMUS, eller synnerlig tänka om dess dugtighet, hvilket jämvål kan slutas af ett annat ställe i Journalen framvid slutet, der han strax efter namnets nämnande brukar den förakteliga tilsats: *som sig för en Medico utgifvet hade.*

man i en hel vecka dageligen dermed ut, hvaraf den goda verkan følgde, at den då befarade anstöten lyckeligen vardt förekommen. Huru imedlertid Konungens andra sjukdom, ej allenast under dessa 8 dagarne, utan ock inemot hela 3 veckorna til, sig förhöll, och hvad botemedel under den tiden försöktes, finnes nu vara förbigånget af den goda Ordinarius Mag. JOHANNES, som til äfventyrs lärer ej haft så stort at syssla dermed, sedan Mag. GUILHELMUS anlände. Han anförer allenast några vackra förmaningar och tal, som Hans Maj:t imedlertid då och då höll, berättandes helt kort, at Hans Maj:t låg ganska stilla med alla åthåfvor, och på de sista 2 veckorna hade god sömn, til hugneligt hopp för alla de närvarande. *Den* 23. *Sept.* kl. 2. e. m. kom befallning til denna Ordinarius, at genast infinna sig hos Konungen, som då var hårdt blefven betagen. Så snart han upkommit, gjorde Hans Maj:t med uplyfta händer en ganska härlig trosbekännelse, och låt sedan Ordinarius åter gifva sig HERrans Nattvard, yttrandes genast den gladaste förnöjelse i GUD, med förgätande af alla verldsliga bekymmer, hvaraf han nu aldrig ville mer blifva oroad. Derpå følgde en tämmelig matthet, så at Hans Maj:t vid ett samtal, han kom at hålla med sin Son Hertig JOHAN, om sin ståndaktighet i den Christeliga tron och Evangeliska läran, icke orkade fullfölja talet, utan fick sig en penna, och med den handen, som lam varit, tecknade på papper, och gaf åt sin Son, denna afbrutna mening: *Ena gångo bekänt, och ther wid blifwit, eller* 100 *gångor talat.* Denna Hertig befalte då Ordinarius at både natt och dag blifva hos Konungen tilstäds, och låt upsätta en säng åt honom utmed Konungens rum,

at

at deruti hvila når han tröttnade vid at vaka. Ordinarius underlåt då intet, såsom Präst, at förnämligast yrka visheten af syndernas förlåtelse för alla botfärdiga, som alfvarligen flydde til nåden. *Den* 24. 25. *och* 26. *Sept.* låg Konungen helt stilla och klagade sig icke det ringaste, svarandes icke heller på de närvarandes frågor om Hans Maj:ts något ville befalla, utan med uplyfta ögon och händer til Himmelen. Och i de dagarne ankom den af K. ERIC utsände Licentiaten MATTHIAS PALUDANUS (*), som smickrade Drottning CATHARINA STENBOCK med den hugneliga tröst, at Hans Maj:t skulle ännu kunna komma sig före, i hvilken tröst också Magister GUILHELMUS instämde. Men når Ordinarius *den* 27. *Sept.* åter beság urinen, tyckte han sig så säkert deraf märka tilräckeliga dödstecken, at han nu ej kunde undgå at förkunna Drottningen Hans Maj:ts snart instundande frånfälle. En tidning, den hon så illa tog vid sig, at hon ock vardt sjuk och lades til sängs, och det i samma Sal som Konungen låg, för at altid få hafva sina ögon på honom. Hennes Maj:t hade då ifrån den 13. Aug. aldrig skilt sig från Konungens säng hvarken natt eller dag, så at hon af vakande och sorg aldeles var afmattad. *Den* 28. *Sept.* låg Konungen ganska stilla, såsom tilförne, och ville hvarken förtära vått eller tort, nekandes med handen til alt hvad man

(*) Om denne tyckes Mag: JOHANNES haft tämmeligen goda tankar, ty först kallar han honom *Höglärde Man M:r* MATTHIAS PALUDANUS *Licentiatus*, och säger sedan uttryckeligen, *at han kom Gud bättre allt för seent*; hvarmed han tycks röja en fullelig öfvertygelse, at väl Konungens sjukdom skulle bättre hafva blifvit motad, än nu skedt, derest denne Läkare kommit strax i första början.

man böd honom. Tröst af GUDS ord var det enda Hans Maj:t åstundade, och deruti underlåt ej heller Ordinarius at göra sitt bästa, så väl nu, som de föregående dagar, på de stunder som Konungen icke sof, hvartil han nu var altför benägen. *Den* 29. *Sept.* om morgonen bittida kom Mag. GUILHELMUS in, och gick sakta fram til Konungens hufvud, tör at inhämta dess tilstånd, men såg icke rättare, än at han redan var utslocknad, hvarför han ock utan betänkande drog dess myssa ned för ögonen, och ropade något högt, at Hans Maj:t redan afsidit; men Konungen, upväckt af sorlet, strök då sjelf myssan tilbaka igen, och tycktes undra hvad man hade för händer. När då Ordinarius sedan inkom, och man berättade honom, at Konungen nu sof, lutade han sig nära intil, och slöt utaf andedrägten, at han låg uti själetåget; föll derföre på knä med de andra närvarande, under böner til GUD at annama dess själ, och med uprepande af åtskilliga tröst-språk. Efter en liten stund, och kl. vid pass 8, steg Konungens Svåger Herr STEN ERICSSON LEJONHUFVUD up igen, och höll det för fåfängt, at vidare tala til Konungen, som han nu mente aldrig skulle höra något mer i verlden. Jo, svarade Ordinarius, människan hörer så länge anden är i henne; och det vil jag nu strax bevisa: hvarpå han tiltalade Konungen med dessa ord: *Allernådigste Herre och Konung, tron I på JESUM CHRISTUM, och hören min röst, så gifven oss något tecken.* Til allas förundran och glädje, svarade då Konungen med hög röst *Ja*; men drog icke sen mer än 2 eller 3 andedrag, innan han sluteligen afsomnade.

Hår ågen I nu, Mine Herrar, ett tilräckeligt prof, at något når kunna dömma efter, hu-

ru Medici i Sverige för 200 år sedan buro sig åt at betjena de sjuka, och på huru svaga fötter Praxis Medica då för tiden stod. Jag har nu för knapp tid, at anföra de åtskilliga påminnelser, som vi i vår uplysta tid skulle kunna göra öfver denna oftanämnde Ordinarii upförande och föreskrefna läkemedel. Jag får nöja mig med at nämna, det han, igenom sitt inbillade kosteliga kalla magebad, var en ofelbar orsak, så väl til Konungens plågsamma hosta och kräkning, som den grufveliga derpå följande hickan; och är jag nog öfvertygad, at hans så kallade *kylande Constringentia*, *constipativa och frigidativa*, som han för Diarrhéen brukte, ej varit af bättre art, än at de vid då varande tilfälle mera skada än gagn åstadkommit. Sådant oaktadt, skulle jag icke tilvita denna Ordinario det minsta fel häruti, om han ej haft några bättre medel på Apotheket at tilgå. Men jag är temmeligen viss om, at der då redan fanns både Diascordium och Rhabarber, emedan den förrberörde Doctor Benedictus Olai, icke många år derefter, upräknar uti sin Svenska Läkarebok (*) äfven dessa saker, ibland de mångahanda Droguer, som han gifver sina Landsmänn förslag på, såsom utan tvifvel til fångs här på Apotheken. Ja, man behöfvar bara veta, at bemälte

(*) Som utkom af trycket i Stockholm 1578, under titel: *Een nyttigh Läkere Book ther vthinnen man finner rådh, hielp och Läkedom til allehanda menniskiornes siwkdomar bådhe inwertes och vthwertes. Serdeles ock een vnderwisning och rättelse, huru swaghe och siwklighe quinnor sigh vthi alla förefallende siwkdomer hielpa kunna. Item emoot the kranckheter som små spädh barn lätteligha henda kunna. Item een underwisning och ingång til Chirurgiam. Tilsammandraghen genom mig* Benedictum Olaui S. *Medicinæ Doctorem.*

te saker redan funnos på Apotheken i Tyskland, så kan man ock något når sluta, at de likaledes funnits här, så vida våra Apothek derifrån hitförskrefvos, och det förmodeligen med sina samteliga Compositioner, och alla der befinteliga både nyttiga och onyttiga saker, dem til áfventyrs ingen Medicus ännu var i stånd, eller också tiltrodde sig, at kunna urskilja och vederbörligen utmönstra.

Men innan jag vidare yttrar mig om den tidsens Medicinalier, vil jag som snarast se efter, hvad Sjukdomar då här i landet (*) voro, efter den anledning jag tår af nysnämnde Doctor Bengt Olssons Låkarebok. *Chroniska sjukdomar* och andra kråmpor finner jag hafva utgjort det största antalet. Deremot hafva på långt når ej så många *Farsoter* då gådt i svang, som vår tid har måst årfara. Jag vet ej, om icke sådant bör tilskrifvas folkets tarfveliga diét och mindre vekliga upfostran och lefnadssätt. Uti Dedicationen til Drottning CATHARINA *Jagellonica* skrifver Doct. Bengt sålunda om sjukdomarne här i Sverige uti allmänhet: *Här vthi thetta wårt Fädernesland, år icke så stoor hett, wankar ock icke heller så mykin siwkdom, Therföre ock läkedomerne vthi thes mindre bruk äro, doch hender thet här vthi*

E 2 *Ri-*

(*) Jag menar här Svea och Götha riken för sig sjelf, men icke så egenteligen Nortland och Finland, och aldeles icke Lappmarkerne, hvilkas sårskilda Climat och egna slags lefnadssätt medföra ej så många eller lika beskaffade sjukdomar med de öfriga Rikssens länder. Om dessa kan man se J. Schefferi *Lapponia*, Hr. P. Högströms *Beskrifning öfver de under Sverig. Krono hörande Lapmarker*, Hr. J. Fiellströms *Disp. de Medicina Lapponum*, och Hr. L. Montins *Disp. de Medicina Lapponum Lulensium*.

Riket, at ungdt folck bliffuer om wåår tijdh anfechtat medh then siwkdomen Febres, såsom år hwar annan, och hwar dags Feber. Det synes nog klart, at Doctor BENGT med sjukdomen *Febres* har ment *Frossan*, sårdeles når man jåmförer hvad han sedermera i Capitlen *om Skelfwesot* skrifver; och kan man af altsammans döma, at Frossan den tiden varit en af de gångbaraste Sjukdomar (*). Deremot skulle *Pleuresie* då för tiden varit mindre allmån, om man finge sluta någon ting derutaf, at Doct. BENGT går samma sjukdom så kallsinnigt förbi, utan at uptaga honom i något sårskildt capitel, nåmnandes honom blott med ett ord i Capitlet *om Åderlåtning*; men sjelfva Climatet hår i Norden tyckes strida deremot. *Hetsiga Febrar* måtte varit nog gångse, och finnas uptagne af D. BENGT i capitlet *om Brennesot*. At *Friselen* ingenstådes nåmnes, får man icke undra, ty han var i Doct. BENGTS tid aldeles obekant, så vida han första gången skall ha vist sig hos Barnsångs-hustrur uti Leipzig år 1652 (**). Men *Kopperna*, som kommit från Arabien, och redan på 1300-

ta-

(*) Åtminstone hår omkring Stockholm, eller den ort der Doct. BENGT vistats. Det år ej derföre sagdt, at den så varit i alla våra andra Landsorter. Vissa orter i Våstergötland vil man påstå varit fria från Frossan alt in til våra senare tider, och i Norrland har samma sjukdom nu först på några år börjat blifva gångse. Om Lappmarkerne skrifver Hr. HÖGSTRÖM c. l. C. 10. p. 162. *Frosse har aldrig någon månniska haft i Lapmarken.*

(**) Jag bygger i detta mål på den berömda WELSCHII trovårdighet. Hit til Sverige kom Friselen aldraförst med de Sachsiske Fångarna, som Kung CARL den XII öfversånde i början af detta Seculo, och sedan har han varit hår gångbar, sårdeles i Skåne: Herr N. ROSÉN *in Litteris*.

talet voro bekante i Engeland (*), hafva ofelbart uti Doct. BENGTS tid varit i full gång här i Riket, ehuru han dock ingenstädes nämner denna Farsot med det namnet Koppor. I den beskrifning, han i ett särskildt Capitel ger på *Måsling*, skönjer man nogsamt, at han dermed förstådt *Kopporna*. Han säger ju, at några få Måsslingen strax efter födelse-tiden; andra några år derefter; många åter tå honom ej förrän inpå åldern, och många dö af honom. *När så naturen*, säger han, *starck är, tå driffuer han samma Meßling vth til ytersta lemmarna, til ansichtet, fötterna, benderna, och öffuer hela hwden på menniskion; Somlighe äre aff thet heta blodhet, men somlige aff thet Melancholiska blodet, och the äre store och sent förgås; Och äre stundom hwijte, grå, rödhe, Item gröne, och några brune, några swarta, Men the gröna och fiolbruna äro dödbelighe, och*

(*) Anledning til denna min utsago har jag af JOHANNIS DE GADDESDEN *Rosa Anglica*, som skrefs vid år 1320, der han berättar, huru han skött Kongl. Prinsen i Kopporna, och då svept honom in uti Skarlakan, samt lagat at alt var rödt omkring dess säng, hvilket han säger *est bona cura*. Man trodde den tiden, at röd färg skulle vara mycket verkande mot koppor. och skall en slik inbilning försports här i Sverige tils nu för 20 år sedan, då bättre och sämre folk brukade binda halsband gjorda af Pæoniæ-kärnar på barn, för at dermed hindra kopporna at slå ut i halsen: Herr N. ROSÉN *in litteris*. Jag måste här anmärka, at en annan Engelsk Auctor, Mag. JOHANNES ARDERN DE NEWARK, som säger sig hafva practicerat Medicinen *a prima pestilentia que fuit anno D:ni Millesimo CCC:mo xlix:no vsque annum D:ni M:o CCCC:mo xij:o* i sin *Practica de arte Phisicali & de Cirurgia*, hvars original på pergament nu förvaras här på Kongl. Bibliotheket, ej med ett ord omrörer denna sjukdom.

jw swartare the äro, jw werre äre the, men the hwijte äre bäst när the flora äre, tå förgås the snarast. Och är thet bätre at Febris kommer effter, sedhan Meslingen haffuer warit, än at Febris skulle föregå (*). Han nämner defsutom, at sjukdomen kommer med rysning och upkastning, och at utslagen ej ske förrån på 3:dje, 4:de eller 5:te dagen (**). Jag bör icke tvifla, det ju Veneriska sjukdomar (***) äfven här i Riket då för tiden gått, eme-

(*) Fol. 99.

(**) Curen håremot var förnämligast Krasse-och Åkerleje-frö.

(***) Scribenterne äro nog oense om egenteliga tiden, som den Veneriska smittan först kommit til Europa. De fläste stämma dock deruti öfverens, at Chr. Columbus och Ant. de Torrez år 1493 och 1494 aldraförst hembragt den samma ifrån Antilliska Öarna i America, i synnerhet Hispaniola, til Spanien, och at den året derpå genom Spanska Hjelptropparna (hvaribland en hop af Columbi smittade medfölje också varit) som gingo til Neapel, inkommit ibland Neapolitanerne, och sedan strax genom skökor utbredt sig uti Franska Armeen, som samma Rike då hade anfallit. Starkaste förfäktaren af denna meningen är H. Joh. Astruc, som skrifvit en stor Bok i 2 Tomer *de Morbis Venereis*, och deruti uptagit alla vederparternas skäl, som han haft sig bekante, dem han sedermera sökt at förlägga. Jag måste väl tillstå, at han gör det med mycken styrka, så at jag ej gerna påtager mig at aldeles strida deremot; men rår dock ej för, at några gamla Auctorers vitnesbörder, dem Astruc ock anfört, ännu afhålla mig från den fullkomliga öfvertygelse, som jag kanske borde derom hafva. Icke tviflar jag om, at den Veneriska smittan, med så många och svåra symptomer, som Auctorerne berätta, genom Columbi Skepsfolk ifrån America kom, och på ofvannämnde sätt spridde sig sedan vidare ut. Men när jag ser en Guil. de Saliceto, som lefde vid år 1270, i sin *Chirurgia*

medan jag ser, at Doct. BENGT i ett helt Capitel
E 4

Libr. I. C. 42, såga: *Aliquando accidit homini in virgâ corruptio propter concubitum cum foedâ muliere;* och i hela *Cap.* 48. handla *de Pustulis albis vel rubeis, & de milio, & de scissuris & de corruptionibus vel hujusmodi, quæ fiunt in virgâ vel circa præputium, propter coitum cum foetidâ muliere, aut cum meretrice, aut ab aliâ causâ;* når jag ser en LANFRANCO, vid år 1290, i sin *Practicæ seu Artis completæ Chirurg. Tract.* 3. *Doctrin.* 2. *C.* 11. såga, *sæpe provenire Apostema in inguine propter ulcera virgæ* - - och *Tract.* 3. *Doctr.* 3. *C.* 11. *de ficu & cancro & ulcere in virgâ virili - - - quæ veniunt - - - ex commixtione cum foedâ muliere, quæ cum ægro talem habente morbum de novo coierat;* når jag ser en GUIDO DE CAULIACO, vid år 1360, i sin *Chirurgia magna Tract.* 6. *Doctrin.* 2. *C.* 7. handla *de calefactione & foetiditate in virgâ propter decubitum cum muliere foetidâ;* når jag ser en PETR. DE ARGELATA, vid år 1470, i sin *Chirurgiæ Libr.* 2. *Tract.* 30. *Cap.* 3. handla *de pustulis, quæ adveniunt virgæ propter conversationem cum foedâ muliere, quæ albæ sunt vel rubeæ,* och der ibland annat skrifva så: *unum recordor vobis, quod antequam ista balnea dicta ex vino illo styptico fiant, fiat purgatio: aliter illis bubo superveniret in inguine;* utom hvad flere andre af de gamla Auctorer skrifva: När jag alt sådant, såger jag, kommer at se, så börjar jag fatta nog starka tvifvelsmål, om och huruvida icke Venerisk sjukdom redan uti dessa bemälte Auctorers tid har gådt. Åtminstone har jag något svårt at finna mig vid förbemälte ASTRUCS förklaring *l. c. T. I. L. I. C.* 6. at dermed har blifvit ment allenast *ulcuscula bubonesve a caussis levibus ordinariis & a venereo seminio alienis;* ty vi höra ju nu för tiden in praxi aldrig af, at någon af foetida quadam muliere på det sättet smittas, utan genom Venerisk orsak, ej heller förekommer nånsin, når smittan post coitum cum foeda muliere brustit ut och sedermera ovarsamt skolat hämmas, någon Bubo in inguine, som icke åfven den slätaste Medicus skulle tro sig böra taga för

tel handlar om Fransoser, och uttryckeligen så-

venerisk, och ingalunda anse för at vara hårfluten ex ulla caussa alia leviori. Jag ser väl, at Auctorerne strax efter 1494 enhälligt skrika om sin *morbus novus, incognitus & inauditus*, och jag håller aldeles med dem deruti, hvad sjukdomen vidkommer sådan som han da til symptomer och faseliga olägenheter var; men jag tror derföre icke, at jag tår påstå, det all annan sjukdom, som äldre Auctorer berätta skolat haft sig nästan pa samma sätt, sastån med ett lindrigare förhållande, och som de säga har hårrört af likadan orsak, ej i minsta måtto varit Venerisk. Jag skulle ju da dermed neka, at samma sjukdom kunnat förut gadt allenast sporadice eller här och där, och varit af längt blidare art, än sedan han med mera maligne smitta kommit hit öfver från de varmare länder, och såsom en grym Epidemie kommit at träffa en hop i fält varande, och kanske ofnygga, Soldater; hvilken mening jag likväl håller för så mycket mer trolig, som jag finner tämmelig analogie, när jag ser på Koppors, Febrars och andra Sjukdomars til håftighet skiljaktiga Epidemier. Annars kan jag ock icke räkna för underligt, at en hop Auctorer i ett okunnigt tidehvarf, och innan Boktryckerierne ännu hint göra fleras förfarenhet i Medicinen synnerligen allmän, ansedt för morbus plane inauditus den sjukdom, som torde just i deras tid varit på nog många andra ställen til seendes,fast icke af så elack och contagieuse art: och göra altså deras vitnesbörder i mitt tycke ej tilfyllest, för at göra all slags Venerisk sjukdom före den tiden i Europa oårhörd. Föga fattas, at jag ock inbillar mig, det L. APULEJUS, redan i 2:dra Seculo, har förstått någon dylik smitta, när han i *Metamorph. L.* 10. sålunda skrifver: *Mercator ad Cauponariam divertebat, illa, origine percita, illum cubili applicat suo, statim ut cum ista acquievit, ab unico congressu pestilentem & annosam contraxit affectionem.* Men om jag än vil medge, at den här omtalte smitta varit af annan beskaffenhet, än Venerisk, hvilket dock altid är och blifver en blott gissning, så får jag dock en ny scrupel, när jag hos den

fäger: *Nu är samma plågha genom mykin okyskheet kommen öffuer hela Europam* (*). *Kikbostan*, som man vet förft flyttat från Africa til Sicilien, och derifrån sedermera til Neapel, och så efter hand til de öfriga Europæiska länder, torde väl redan den tiden varit gångbar här i Sverige, fast ej Doctor BENGT i sin Läkarebok densamma nämner. At eljest andra *Epidemier* af sjukdomar antastade folket i D. BENGTS tid, visar han tydeligen, då han omtalar de år 1575 så mycket gångse Frossor, Quartaner och Tertianer, som allmänt lämnade efter sig Sårnader uti Mjälten. Men deras aldrafarligaste Epide-

förr omtalte JOH. ARDERN DE NEWARK, som practicerat Medicinen i Engeland från 1349 til 1412, råkar uppå en sjukdom, som han kallar *Chaudpisse*. Jag vil ur dess än handskrefna *Practica de arte Phisicali & de Cirurgia* anföra dess egna ord: *Pro morbo qui dicitur Chaudpisse Rc. psillium & coquatur in aqua donec in mussilaginem conuertatur que vero mussilago cum oleo rosarum vel violaceo fortiter agitetur addito lacte mulieris puellam nutrientis annuam in quo liquore dissoluetur camphora & cum siringa iniciatur.* Han tyckes ej här kunnat ment något annat med sitt *Chaudpisse*, än idel Veneriskt, sådant som ock än i dag behåller samma namn, ty han har dessutom i samma Manuscript särskildt lämnat botemedel både *contra stranguriam* och *contra excoriacionem virge & testiculorum*, hvilka anstöter man kanske annars skulle trodt at han kunnat mena. Huruvida Venerisk sjukdom här i Sverige uti äldre tider funnits, är en svår knut, som jag ej vil påtaga mig at uplösa. Jag ser likväl, at Herr S. BRING i sina *Monument. Scanens. Vol. II. P. 2. p. 255.* håller för, at de gamlas esomoftast omrörda *Spetälska*, eller Munkarnas så kallade *Lepra*, ej annat varit, än sjelfva Lues venerea.

(*) *l. c. C. 96.*

demie var *Pesten*, som alt emellan åt, fick beklageligit inrymme, och lämnade alt för många hus och gårdar öde.

Om den tidens *Materia Medica* kan man se af merberörde D. Bengts Läkarebok, at den var öfvermåtton rik, så at jag måst vil tro, at de måtte kunnat upvisa rätt så stort, om icke ännu större, antal af Droguer, än vi uti vår tid gitte (*). Men

(*) Här torde nu ej passa sig illa, at just meddela den Materia Medica, som hos den tidsens Svenska Auctorer finnes, och som jag vil tro här på Apotheken varit til fångs. Jag låter den derföre hel och hållen infiyta, med bibehållande af deras egna gamla stafnings-sätt, men ätager mig ej at svara för, at hon til alla delar är fullständig, ty min tid har ej tillåtit mig at sjelf så noga jämföra det ena med det andra.

A.

Acorus, radix.
Agaricus.
Anis, sem.
Aloe.
Abrot, Herb.
Assa foetida.
Asparagus, *frö.*
Apium, Herb.
Amur, *syr.*
Alun.
Azarum. Rad.
Ålands rot.
Album græcum.
Arsenicum citrinum.
Agrest syrop.
Ambra.
Aloes Lignum.
Arabicum gummi.
Asi.
Achatium, *Acatia frö.*
Apich.
Ami.
Agrimonia.
Animi gum.
Alkekengi bacc.
Agnus castus.
Angelica.
Anthere.
Aron.
Althæa.
Amoniacum gumi.
Atriplex.
Andorn.
Alkanna.
Amomum.
Åkerleja, *frö.*
Anacardina.
And ister

B.

Bock. talg. blod. watten.
Borrago. blom. syr.
Buglossa. bl.
Bisem. Moschus.dos.gr.1.

Men ſom kunſkapen om Medicinaliernes råtta kraft och nytta alt för mycket ånnu ſaknades, ſå för-

Bethonica. Herb. *ſyr. vatten.*
Bolus Armenus.
Burſa Paſtoris.
Baldrian. Ballota nigra.
Biörn, iſter.
Båfver, iſter.
Beta, rot.
Balauſtia.
Bruſcus.
Balſams träd.
Bdellium.
Bolme. Herb. *frö.*
Blodſten.
Blybwitt.
Böna. blom. frö.
Braſſica.
Baſilike frö.
Brunelle. Herb. *vatten.*
Bertram.
Benedicta.
Binda.
Båffuergåld. ol.
Bomolja.
Brenneſten.

C.

Coloquint.
Ciclamen.
Curbis frö.
Cucumer frö.
Calmus.
Camphora.
Calaminta.
Camille olja.
Cannel.
Caſſia.
Coriander.
Camels bö.
Chebuli bark.
Capillus veneris.
Cupreſſ nötter.
Cruciata.
Cucurbit frö.
Carabe.
Cichorea. ſocker.
Citranguler.
Curbits.
Cardamomus.
Conſolida major.
- - - *minor.*
Camille blommor.
Cappris.
Caſtanier.
Chamedrias.
Ciminum.
Ciperus.
Chelidonium. Herb. *vatten.*
Cicadorum.
Caſſia lignea.
Carneol.
Calcedon.
Capun, iſter.
Coſtus.
Centaurea.

D.

Dill. Herb. *frö. lag. olia.*
Diptamnum Creticum.
Doſta.
Diagridium.
Draka talg.
Dadbel.
Daucus.
Drakablod.
Dactilus pinea.
Dactil.
Doronicum.

förstod man ej at deraf göra något bättre val och sortering, än at man gick förbi alt för många gagne-

E.

Eke åple, bark, tråd.
Esula.
Endivia. Herb. *sem. syr. vatten.*
Epithymus. Herb. *vatten.*
Ebur.
Esilodonia.
Entziana.
Ebulus.
Een. bår. olja.
Eenhorn.
Eleborus albus.
Eringium.

F.

Fransose tråd.
Fijkon.
Fenikel. frö. vatten.
Fenum græcum.
Footsteen.
Fumus terræ. Herb. *syr.*
Femfingers grås. Herb.

G.

Granatedple.
Galigo. Herb. *ol.*
Galbanum.
Gråboo.
Gåseister.
Gemserot.
Guldblad.
Gallitrichon.
Galgant.
Galläpplen.
Get ister.
Gentziana.
Graminis radix.
Gith frö.
Geniste frö.

H.

Hyacinthus.
Hålört.
Helffenben.
Huslök.
Hiorte talgh.
Harpeij.
Hasle nötter. rot.
Hellesöta.
Hiortehiertebeen.
Hiasint.
Hiortetungo, vatten.
Hånigh. vatten.
Hiorteborn.
Hedere gummi.
Hysop.
Hwals raffn.
Helleborus nigera.
Humble.
Håger ister.
Hund ister.
Höns ister.
Hundetunga.
Hwitlök.
Hermodactylus.

I.

S. Johannis grås.
Ingefär.
Jujube.
Juncus odoratus.
Jordhumbla.
Jerf ister.
Ibiss rot.
Juncus.
Indie salt.

K.

Kummin. blomma, frö.
Krassa.

gagneliga och oundbårliga ſaker, och ſkaffade ſig ôfverflôd af en ſtor hop onyttiga, ſom vi nu antin-

Kirffwel.
Kattoſt.
Klintefrô.
Kerſebår. NB. Bladen recommender. i decoct mot den gulhet ſom fôljer Gulſot.
Kattoſt blad.
Konung.
Kynnel.
Kattemynta.
Kattegul.
Kalk.
Kårrôrt.

L.

Limon.
Linolja.
Lagerbår.
Lentium excorticatum.
Linſebrand. Herb. *rot.*
Lilier. olja.
Lactuca. Herb. *vatten.*
Lapis Lazuli.
Lagerbår. olia.
Lauri folia.
Long peppar.
Linfrô.
Lacbris.
Lawendel.
Licium.
Lacca Gummi.
Libbeſticka.
Lythargirium.
Lapatum acutum.
Lentiſci folia.
Leijon iſter.
Lupinen.
Liliorot.
Liliebruſeus.
Libuſticum.
Lôkfrô.

M.

Mentaſtrum.
*Malôrt.*Herb.*ſyr.ol.vatten.*
Meyeran. ol. muſt. vatten.
Muſkåtte blomma.
Myrobalanus Chebulus.
\- - - - *Emblicus.*
\- - - - *Belliricus.*
Mandel bitter.
\- - - *ſôt.*
Mollefrô.
Maſtix.
Mynta olja.
Muſkått.
Mandragora olja.
Maratrum.
Myrtillus.
Muſchatellum.
Malvaviſcum.
Myrthis.
Manna.
Milium ſolis.
Mumia.
Mynia.
Mirrha.
Matra.
Myrten, blad, kårnar.
Meſterwurtz.
Muſeôren.
Muſcus.
Meliſſa.
Mangranden blad.
Melons frô.
Mercurius,viv. ſubl. dulc.
May blommor.
Meſereon.
Marcaſita.

tingen långesedan kastat bort, eller ock innan kort åro sinnade at utmönstra. Jag vil til ett litet prof an-

---

N.

Nigella. frö.
Nardus.
Näckeblads blomma.
Näglika.
Nattskat grås.
Nässla. frö.
Neptegrås.
Näsegrås.
Nasturtium.

O.

Opium.
Ostrutii rot.
S. Oloffs grås. frö.
Oxelägg.
Opoponacum.
Opoponax.
Oxetunge. vatten. zucker.
Odört.
Oxalis. vatten.
Olibanum.

P.

Plantago. vatten.
Portulaca. frö.
Psilium. vatten.
Pyrula.
Polygonum.
Paradis korn.
Perler.
Petersilja frö.
Pimpinella rot.
Piccoli.
Pepparroth.
Pione rötter, korn.
Pijlträ löff.
Pomerants skahl.
Poleya.
Pepar.
Pistacia.

Q.

Quicksilffuer.
Quittenlagh.

R.

Rusin.
Rubia Tinctorum.
Ruta, olja, frö.
Rosmarin.
Roser ol. vatten. hånigh.
Rheubara, Rhabarber.
Rusken.
Ringeblomma.
Renefane.
Rubin.
Rödlök.
Rheuponticum.
Råf ister.
Rosmarin.

S.

Satyrion.
Saturya.
Squenantui.
Scolopendria.
Soldanella.
Sambucus.
Saluia.
Stecbas arabica, syr.
Stecbas Jelenger jelieber.
Siseli.
Spuma maris.
Smedie sinder präparat.
Spessglas.
Spanskgrön.
Swedzskor. vatten.
Silffuerglijth.
Suaffuel.
Sölffgledh.
Stipitt.
Salsabarilla.

anföra deras ymniga förråd uti Apotheken på bara *Talg* och *Ister* af hvarjehanda djur, nemligen af Le-

Ståndört.
Swin ister.
Stårkelse.
Succissa.
Scabiosa.
Scordium.
Sebesten.
Spina alba.
Sumach.
Saltsiöwatten. NB. för Ascarides at twätta intestinum rectum med.
Stenbråks rötter.
Sterkebär.
Sammel.
Somella.
Sileri montanum.
Spikinardus.
Sauina.
Scamonia.
Sinaps frö.
Swalebo.
Sanicula.
Swaleroot Asclepias.
Succinum.
Saffran.
Spica. ol.
Schariola, must.
Serpentaria.
Sandaracha.
Sagapenum.
Siöblomma. vatten. zücker.
Staphisagora.
Swerds rot.
Sucker candy.
Sennetzbladh. vatten.
Steensalt. sal gemmæ, brånt
Syra.
Smaragd.
Saphir.
Squilla. Acetum, Oxymel. squill.
Sepie ben.
Sarcocolla.
Storax.
Skeedewattn.
Spodium
Sandel, gul, hwit, röd.
Scariole frö.

T.

Turbith.
Thimian.
- - - *wild.*
Terpentin.
Tormentilla.
Terra sigillata.
Tamarinder.
Taskegrås.
Tribulus marinus.
Tragachantum.
Tartarus albus.
Tutia.

V.

Verbascum.
Vieler, syr. vatten, ol. hänigh, zücker.
Vergiss mein nicht. vatten.
Wax.
Wallmoghe frö.
Valeriana.
Win Rhenskt.
Wichtrijl.
Wildkatt ister.
Violgrås.
Verbena.
Winruta.

X.

Xilobalsamum.

Z.

Zedesår.

Lejon, Björnar, Hjortar, Oxar, Kalfvar, Bockar, Getter, Gumsar, Råfvar, Hundar, Järfvar, Båfrar, Svin, Vildkattor, Höns, Capuner, Gåss, Änder, Hägrar och Drakar; men Ormfett talas då intet om, ej heller något enda Medicament af Orm tilredt. Jag vil nu icke omröra deras alt för många konstlade *Vatten*, måst destillerade af sådana Simplicier, som vi nu för tiden hålla för otjenliga at frambringa några nyttiga vatten utaf, och altså i Apotheken aldeles fåfånga. Jag vil heldre med några ord anmärka, at de då saknade vår ovärderliga *Kinkina-bark* (*), at bruka mot Frossor, remitterande Febrar, Kallbrand, Scrophuler och Rheumatismer; vårt *Elaterium* (**) mot Vattulot; vår *Ipecacuanha*

(*) Kinkina-barken kom först år 1649 från Loxa i Peru til Spanien, och blef sedan derifrån genom Cardinalen DE LUGO's föranstaltande förd til Italien. ANTONIUS FRASSONUS, den berömde FRANC. TORTI Præceptor, var då en bland de förste Medici, som med alfvara började utröna denna barks verkan, och SEBASTIAN BADUS var den förste, som skref derom med något besked: Se dess *Anastasis Corticis Peruviæ*, Genuæ 1663. Cfr. TORTI *Therapeut. spec. L. I. C.* 1. *p.* 2. Herr N. ROSÉN har berättat mig, at detta härliga Medicament icke funnits här i Sverige förr än år 1690.

(**) Läkarne hafva väl från urgamla tider vetat at tala om Elaterium, såsom ett godt Läkemedel, så at ock DIOSCORIDES redan i sin tid kunde beskrifva dess tilrednings-sätt; men under den dunkla Medel-tiden, då det bistra barbariet öfver alt inkom, förlorades icke allenast hela kunskapen om Elaterium, utan ock rätta namnet på den ört, hvarutaf det skulle beredas. Ändteligen företogo sig HIER. CAPIVACCIO, G. FALLOPIUS, J. B. MONTANUS, J. SCHENCKIUS, med flere, i 16:de Seculo, at göra Elaterium af ett slags Momordica (LINN. *Sp. Pl. p.* 1010. *n.* 6.);

ka (*) ibland kråkmedlen, och flere sådana oundbärliga Medicinalier, som vår tid verkeligen har at skryta med.

Men ehuru de väl ägde at tilgå en hop andra härliga läkemedel, som vår tid med nog förmån brukar, visste de derföre icke at använda dem rätt til nytta. *Campher* hade de icke lärt at nyttja mot inflammationer; *Saltpetter* förstodo de ej at gifva in mot allahanda Febrar, utan brukte honom i det stället bara utvärtes, när de så tyckte likt vara, såsom i Sårnader, m. m.; *Quicksilfver* föreskrefs väl til utvärtes bruk, enär Sårnader

F vi-

men den berömda MART. LISTER m. fl. hafva sedan bragt Elaterium i ännu bättre värde och tryggare bruk.

(*) Mot slutet af förra Seculum kom denna Rot i synnerhet at bli bekant i Europa. Hon har först i Vest-Indien blifvit känd för den goda verkan hon yttrat mot Diarrhéer, hvarföre hon ock der varit i stort bruk.. PISO, som länge i America vistats, yttrar sig om henne med dessa ord: *Debitur ad radicem Ipecacuanhæ tanquam ad sacram anchoram confugiendum, qua nullum præstantius ac tutius, cum in hoc* (diarrhœa), *tum in plerisque aliis, cum, vel sine febre, fluxibus compescendis, natura excogitavit remedium*, Se dess *Ind. Hist. nat. & med. Libr.* 2. *C*. 9. *p*. 17. Och var det i synnerhet för sin stillande kraft i Diarrhéer och Rödsot, som denna Rot först blef til consumtion hithämtad, hvarföre ock Baron G. G. LEIBNITZ gaf en relation om henne til Societ, L. N. C. under titel: *De novo antidysenterico ex America allato*, Francof. 1696. in 8:*vo*. Men änskönt Ipecacuanha vid förrberörde tid hitkom til Europa, så hann dock (efter Herr C. LINNÆI berättelse *in litteris*) ingen anstalt om hennes antagande här i Riket blifva gjord, förrän vid år 1726, då K. Collegium Medicum drog berömlig försorg, at hon på våra Apothek i följe med några andra Medicinalier infördes,

visade sig i Veneriska sjukdomar, för at dermedelst åstadkomma Salivation; men at tilreda Mercurius til invårtes bruk, dertil visste de ej rätta konsten, ty i stället för Calomel, som vi så vigt nu för tiden gripa til, och de då ej heller voro förutan, togo de Mercurius præcipitatus, och gåfvo den in til 3 eller 4 gran (*). De recepter, som Doct. BENGT eljest i oftanämnde Låkareboken meddelar, äro måstadels sammanraffade med alt för föga val, och utan någon särdeles proportion i doses utaf hvarje slags medicament. Jag vil nu anföra ett, som han har emot Hårlopp (Alopecia) af hvilket min utsaga lärer någorlunda kunna bestyrkas: *Tagh Euphorbium, Spuma maris, Hasslenötter, Nasturtium, Spica indica och Linsebrand, aff hwarie itt quintin, bitter Mandel brend med skalen itt halfft lodh, gör ther aff een salwa medh sudhit wijn* (**). Något sällsamt förekommer ett annat Recept på en Latyerg för kall maga (***), i det han för rikt folk föreskrifver en blandning af Coriander, Anis, Fenkol, Canel, Muskotblomma och Såcker, såsom mågta dyra saker; men för de fattiga insyltad Ingefära, såsom väl lämpelig til deras förmögenhet. Men långt

(*) Annars finner jag, at våre gamle Svenske Låkare gjorde ett slags Mercurius dulcificatus, som mycket nog liknade VAN SWIETENS nu i bruk komne Specificum antivenereum (Se *Medical Observations and Inquiries*, London 1757, *pag.* 365.) blott med den åtskilnad, at de utvårtes ströko den på Veneriska vårkställen. De togo då aqua vitæ, som 4 gångor var destilleradt genom glaset, ℔j, Mercurii vivi dödadt genom victrils-lag 6 lod, lade dertil Santal. citrin. 3 lod, Alum. rach. 1 lod, Lign Aloes dr ij, Moschi scr. ß, Ambr. gr. xj. och läto stå i 5 dagars digestion.

(**) *Fol.* 20.

(***) *Fol.* 46.

långt sällsammare är det botemedel, han föreslår emot Villo (Mania): *Är samme siwkdom*, säger han, *aff sorgh och bedröffuelse*, *Tå skal man sättia Frwer och degelighe Jungfruer hoos honom*, *om thet är en mandz person*. *Twert om är thz ock een quinnos person*, *Tå skal man loffua henne man* (*). Sådana hus-curer har denne Doctor Bengt esomoftast, ibland hvilka uti Capitlet *at fördrifva okyskhet* dessa följande äro så märkeliga, som de äro nätta och lätt föreskrifna: *Mykin fastande, arbete och ond maat*: *Mykin ådreldtan*: *Liggia hårdt och illa, och icke soffua på ryggen*: ja ock *Bly klappadt* och lagdt på vederbörligt ställe (**). I vår tid skulle vi kanske hålla dessa Curer för nog svåra at pågå, åfven som vi ock såkert skulle anse den för löjelig, som D. Bengt på ett annat ställe meddelar emot hufvudvärk: *Man skal binda både låren mz itt starkt snöre eller band, hårdt, så lenge tu låsen ena reso Fadher wår, och thetta bruka fyra resor.* Men folket var ej i den tiden så synnerligen granlaga hvarken i ett eller annat mål, och derföre höll man väl Doct. Bengts curer och recepter til godo, utan at fråga efter, huruvida de voro grundade på rön och försök. Jag tycker mig se,

 hu-

(*) H. Smidt i dess *Tredie Urtegaard p.* 22. anförer samma botemedel, fast något vidlyftigare. *Haffuer nogen faait denne siugdom aff sorg oc dröffuelse, da skal mand tale och handle venlige och kærlige met hannem, glæde hannem oc loffue hannem megit gaat. Er det en mandz persone, da skal mand sette hoss hannem smucke oc subtilige Quindfolck, och loffue hannem it aff dem, her aff stellis hand til fridz. Er det it Quindekön, da skal hun glædis met mend, mand skal loffue hende en aff dem, her aff vederquegis hun, oc kommer til sit skel igen.*

(**) H. Smidt *l. c. p.* 121. har ett än svårare botemedel: *Lad dig göre til en Capone, da est du och fri.*

huru forgfällige de lättrogne lära varit, at skaffa sig hvarjehanda Juveler at båra på sig, når de i D. Bengts Låkarebok fingo låsa, at Smaragd ſtårkte hjernan, Saphir lefren, och Hyacint och Rubin voro annars hälſoſamma at båra på halſen (*). Jag föreſtåller mig ock, huru noga en del åter lärer aktat Diéten vid ſinå måltider, och hvar gång afpaſſat Brödet åt ſig, efter D. Bengts gifna anledning, at til ett ågg borde åtas dubbelt ſå mycket bröd ſom ägget var ſtort, til kött 3 gånger ſå mycket, och til fiſk 4 gånger ſå mycket (**).

Af ſådan beſkaffenhet voro alt för många den tidſens recepter och Diétetiſka reglor. Dock upfylde ofta inbillningen hvad ſom braſt uti Låkemedlen. Andra, ſom hade den ſamma uti måttelig grad, hade likvål alt för ſvaga ljus til at ſe hvari felet beſtod, innan förfarenheten efter hand öpnade ögonen. Imedlertid hann Medicinen ånnu icke ſtort ur ſin beſvårliga oreda, utan allmånheten, ſom den behöfde, fann ſig ofta bedragen i ſina uträkningar om deſs hälſoſamma biträde. Under alt detta kunde vål Stockholms ſtad någorlunda begå ſig, ſom hade tilgång på ordenteliga Doctorer och Låkare, ſamt Apothek inom ſina portar; men måſt alla våra landsorter ågde inga Medici at rådfråga, och viſste ej heller hvad Apothek ville ſåga; voro altſå nödſakade at hjelpa ſig ſå godt de kunde med de Äfventyrare ſom de öfverkommo. Hus-curer och Käringe-förſlager kommo då rundeligen på banen, enår de ſamma ej, ſåſom undertiden hände, måſte lämna rum

(*) *Fol.* 103.

(**) *Fol.* 104.

rum åt narraktiga Vidſkepelſer, hvilka alt ſedan Påfvedömet hade vidlådat Läkarekonſten (*).

F 3 Jag

(*) Vidſkepelſers uprinnelſe kan man ſkäligen härledå från de aldraäldſta tider. De gamle Ægyptier, Perſer, Scyther, Greker, Romare, Tyſkar, och ſnart ſagt alla folkſlag, hafva med denna ſmitta varit bekajade. Öfver alt hafva funnits månniſkor, ſom, med åſidoſättande af uppenbarelſens ljus och all ſund eftertanka, varit benägne at låta förvilla ſig af de bedrägeligaſte påfund och orimligaſte käring-ſägner. Jag vil ej omröra, hvad mycken oreda vidſkepelſer hafva medbragt både i Gudaläran och annars; jag vil allenaſt päminna, at de åfven til ymnighet blifvit inblandade uti Läkare-konſten. Skräck, Läsningar, Amuleter och narraktiga gycklerier hafva ofta anſedts för längt kraftigare, än de båſte Medicamenter. Man vet, hvad de gamle gjort för våſende af ſina *Niceteria* och *Phylacteria*, ſåſom det bekanta *Abracadabra* m. fl., dem de burit på halſen, för at afhålla ſjukdomar och alla onda anſtöter. Man vet ock, hvad de inbillat ſig för en önſkelig verkan af ſina *Incantationes* och läsningar, hvilka redan i HOMERI tid bruktes i Grekeland, och utom hvarjehanda annan nytta höllos rätt tjenliga til at ſtilla blod med, ſom man ſer på ULYSSIS och fleras exempel, ſamt ſkedde måſt på vers, emedan man verkeligen trodde något ſlags Gudomligt i allmänhet åtfölja verſar, hvarföre ock VIRGILIUS i ſin *Ecloga* 8. ſkrifvet:

Carmina vel cœlo poſſunt deducere Lunam:
Carminibus Circe ſocios mutavit Ulyſſis.

Våra urgamle Förfäder här i Sverige hafva ej ſtort gifvit de andra folkſlagen efter hvarken i det ena eller det andra, och är nog at nu nämna deras förmenta dråpeliga konſt *Galldur*, hvarmed de trodt ſig kunna uträtta öfvermättan ſtora ſaker. Hr. J. MOMAN har ſamlat en myckenhet af åtſkilliga ſlags Vidſkepelſer, ſom vi ännu i dag ſkola efter Hedendomen hafva qvar, och gifvit dem ut i en Diſputation under Hr J. IHRES præſ. *de Superſtitionibus hodiernis ex gentilismo reſiduis.* Men churu våra Hedniſka Förfäder hade öfverflöd nog på ſädana jokerier, ſå kan jag

Jag hade nu haft lust, om tiden det velat tillåta, at lägga för ögon, hvad Theorie man den ti-

dock såga, at de vida öfverträffades af deras efterkommande under Påfvedömet, som likvål ofta kunde äga tilfälle at få veta båttre. Jag sade med flit *ofta*, ty jag tviflar på at så önskeligt tilfälle stod dem öpet altid, i synnerhet som en sådan okunnighet gerna passade sig med deras Lärares interesse. *Clerus papalis*, som Herr L. TROLLE i en *Disp.* under Hr. J. BROWALLII præs. *de Superstitionibus in patria p.* 11. skrifver, *consulto superstitionibus plebem involvebat, ut suum in hominum conscientias imperium stabiliret lucrumque multiplicaret; Quem in finem non tantum enatas superstitiones callide fovebat & in usus convertebat suos, sed fraudibus quoque ac mendaciis immensum augebat.* Under Påfvedömet var det, som Läkarekonsten kom at för alfvar af vidskepelser vanskapas, som jag ock i korthet här frammanför påmint. Man skulle knapt tro, det varit möjeligt, at de nånsin kunnat så vida gått, om ej de tydeligaste bevis lågo ännu för ögonen. GUDS heliga Namn och de dyraste Bibliska språk blefvo faseligen missbrukade, och det alt för ofta vid nog ringa anstöter: *Läsande och Signande efter Trotalet*, säger Hr. v. DALIN *l. c. p.* 55. *brukades öfver alla sjukdomar, Mull ur Kyrkogården blef hälsosam för Sår, hvilka ock brändes med glödande Kyrko-nycklar, och Mässe-vin blef i allmänhet en kraftig läkedom.* Det lät sig ock göra, at bota hvarjehanda krämpor med bönen Fader vår, 3 gånger å rad; särdeles om den lästes bakvändt, och blotta Kors-tecknet blef ett så souverain medel mot all ond åkomma, at man aldrig behöfde gripa til andra præservativer eller tänka på några Hus-Apothek. Jag ser hos H. MOMAN *l. c.* en tämmelig smålta anförd af deras orimliga Läsningar och Signerier, som man i Påfviska tiden plägat försöka, dels mot Febrar, dels ock mot Blodflöd, Tandvärk, och flera sådana vanliga sjukdomar, och som man väl må räkna för det tokugaste fladder. Men jag har ännu flera, som af ingen blifvit utgifna, och som jag derföre nu vil hitsätta, sådana som de finnas uti den

tiden hade om de fläfta Sjukdómar; men jag måste nu vara nögd, at med några få ord allenast

F 4 vid-

här frammanför nämnda ARV. TROLLES Pergaments-bok i K. Antiquitets Archivo, til at allenast här lämna några nya prof af den tidsens beklageliga vantro och omänskeliga dumhet. Denna följande har blifvit brukad, som man ser, at läsa bort Gikt med: *In nomine patris & Filij & spiritusancti Amen Jagh maaner tegh ikth wedh the hellige treffolligbet Som er gudh fadher Sön och then helligbe aandhe Jagh maaner tegh ikth wedh Helgo gudz likamen soom presthen wigher och welsigner vppo altaren Jagh maaner tegh ikth wedh the helge ffem wndher och wedh thz rödeblodh ther wdflödh aff ihesu xri. likame och saar Och mz tessa ordh Jaagh maaner tegh ikth ath tw forswinner thenne mennisko och i engen modhe skade giör, wdhen tw ikth swo forswinder som then man forswandh som then wedhian wanth ther wor herre ihesu X:ri hendher war mz bwndne vppo thz helge korss Them helge oatskildhee tröffolligbet waars herre wors herre ihesu xri. korssfeste maanligbeth och Jomffrw maria osmyttbe moderligbeth frelse thenne mennisko N. oc fordriffu then ikth och wirkslaagh swo ath haan ey effther thenne dagh skader eller oonth giör thenne mennifke N. lichama eller leedemodh, In nomine patris & filij & spiritus sancti Amen.* En annan Läsning at stilla Blod med är icke mindre vedervärdig. *Her skal man stille bløth mz. Nonging was een Riddare got, Her stack wnsem here indh sin herte doth, Daar wdh wloth wather vnn blot, Dath was mildh wnn got, Swo bidie ick thij lewe herre, Dorch Dines blødes æære, Dath dith bloth stille staa, wnn nicht mere blöde, wnn desse mennifke nicth two mene ga, edher twa skade staa, In name faders wnn des soones wnn des hellige gesth amen. V. pater noster, v. Aue maria. Wor herre ihesus x9. hengde vppo korset bwnden, gönom hans side hendher oc föder mz naffle oc spindh stwnget, Hans wnder ey rodnede och ey bolnede, Swo bedher iagh teg wndh ath tw ey rödner och ey somes oc ey thenne mennifke til mene gaar eller skader I naffn fadhers sins och then hellige andes amen, Her skal man signe saar mxth, lles v. pater noster oc*

vidröra ett ämne, som ensamt kunde fordra en sär-

aue maria hans welsignede wnder til loff oc saar. Och är ej denna följande Läsning ett här bättre, som blifvit brukad at signa bort Stenen med: *Contra calculum & passiones eius. Christi presul egregius hic pro nobis libutius oret Deum altisimum ne nos mole peccaminum morbo vexemur calculi succurrant nobis angeli & per vite certamina ducant ad vera gaudia. Versiculus Amat eum deus &c. Deus qui beatum liburium pium pontificem tuum speciali priuilegio ad medendum vrinatum & calculi passionibus ad salutem fidelium decorasti tribue quesumus ut ipsius meritis & intercessionibus ab eisdem malis eruamur & eternis gaudiis perfici mereamur.* Ja, de hå ock haft dylik läsning at bota Svin-sjukdom med: hvilken, så väl som de 2 föregående, jag finner skrefven med RiksR. ERIC TROLLES egen hand: *Contra pestem porcorum. Christus resurgens ex mortuis Jam non moritur Mors illj vlterius non dominabitur qui enim viuit, viuit deo. Collecta. O Omnipotens sempiterne Deus qui omnia fecistj ex nihilo defende Ista pecora siue sint porci siue boues siue bestiarum omne genus & quidquid domini beneplacito est scriptum ex dej cunctis animalibus sit ad perfectum. Saul in monte stabat atque ad dominum clamabat domine deus noster miserere quia porcj quos habebam moriuntur et dixit deus saulo quid clamas ad me pro porcis quos habebam quia pene mihi nullus remansit venit super eos pestilencia & mala infirmitas dixit atque Dominus saulo Ne timeas Da eis fabam fermentum siliginis ordeum & sal manducare et amplius non moriuntur sed liberabuntur ab infirmitate pater noster ter dicatur in nomine patris et filii & spiritus sanctj amen Ego sum alpha et o primus et nouissimus initium & finis consumatio seculj pax et vita In nomine patris quesiui te In nomine filii inuenj te In nomine spiritus sanctj delebo te Circumsignat te pater Circumsignat te filius Circumsignat te s. s.tus fuge inuente ter Crux Christi wltus dominj ter Super aspidem & basiliscum eum ambulabis &c. Accipe ordeum et benedic eum benedictione salis dominice Exorcizo te crea-*

särskild afhandling. Vi hafva redan sedt Ordina-
F 5 rii

tura ordej secundum ordinem. Til öfverflöd vil jag ock lämna ett formular, som man brukat för at låsa bort Rottor ur husen: *Torbo Korn Saddhe och Han staar Sancte michel thz samen baar Vorffrue giorde thz swo ath ther skulle huasken mwss eller Retther offuer goo thz skal ey fore owenom ödbis oc fornedhen skæres oth ey i thenne laade brendes och ey aff wadeld skades I nampn fadhers. Item abba födde annam Anna födde mariam Maria födde ihesum i en Signedh stwndh tha worde the födde och swo setther iagh myn stedil nidher mellom tessa iiij fæle fran rotther och ffran mws och alle hande wætther ther skade kunne I nampn fadhers &c. Swo leet worde tegh rotther thza hws och thenna maath som wor herre er then maan som sither fore rette vppo tinge och wed reth och dömer oreth Swo signer iagh thze hws och thenne maat i Nampn fadhers.* Jag vil tro, at de nu redan anförde prof lära anses för aldeles tilräckeliga, så at inga flera af det slaget lära kunna åstundas. Men jag bör nu ock påminna, at man i de då varande grofva tidehvarf äfven på flera vidskepliga sätt sökte bota och frånvända sjukdomar, hvaribland det förnämsta och tillika det aldralättaste tyckes varit, at betjena sig dertil af vissa ord eller Characterer, på sedlar och lappar skrefna, hvilka man antingen som Amuleter bar uppå halsen, eller på annat vis nyttjade, kommandes esomoftast intet derpå an, om de ord, som då bruktes, voro helt och hållet obegripeliga. Man ser t. ex. hos WIERUS *de præstig. dæmon. L. IV. c.* 7. huru man mot Tandvärk brukt dessa ord: *Galbes galbat galdes galdat*; mot Hundbett dessa: *Irioni Khiriori essera khuder fere*; och för bett af någon rasande hund dessa ord på ett åple skrifna, som sedan måst upätas, *Hax pax max Deus adimax*; hvilka ord SIXT. ASPACH i dess Disp. *de variis Superstitionibus p.* 12. tror på slikt sätt blifvit vrängde af någon olärd, som råkat på något gammalt af samma slags Munke-Recepter, som så här varit skrifvit: *Hoc* † *po* † *mo* † *Deus* † *adimat* †, sc. morbum. Af samma slag finner jag ock ett Recept i den öfvan-

rii Holmensis Mag. JOHANNIS otilräckeliga theorie

förmälte JOHANNIS ARDERN Pergaments Mscr. *de arte Phisicali & de Cirurgia*, som han håller för mycket godt emot Convulsioner; *Istud carmen sequens contra spasmum expertissimum est a multis inuentum eo utentibus tam in partibus transmarinis quam in istis. Accipe unam cedulam pergamenam & scribe primo signum † Thebal † Suthe † Guthenay. † In nomine patris † & filij † & spiritus sti. † amen † Ihesus nazarenus † Maria † Johannes † Michael † Gabriel † Raphael † Verbum caro factum est. † Postea vero claudatur ista cedula ad modum unius litterae, ita quod non possit leuiter aperiri. Qui vero super se istud carmen honeste portauerit, In dei omnipotentis nomine, & firmiter crediderit, sine dubio, a spasmo non erit grauatus.* At vidare upräkna någon mängd af detta slags Signerier, som jämvål här i landet under Påfvedömet brukats, eller at vidröra deras andra vidskepliga curer, torde nu säkert förorsaka någon ledsna, hvarföre jag heldre vil påminna, at ehuru K. GUSTAF *den I:stes* välsignade Reformation utbredde öfver hela Riket ett härligit ljus, var den dock alt för svag, at så bortrödja slika mörka påfund, at de ju icke en lång tid hängde gråseligen qvar, särdeles hos folk af den okunnigá hopen. Ja, vi hafva exempel, at fram uti K. JOHAN *den III:djes* regering kunde sjelfve Prästerne undertiden orena sig med nog däraktiga vidskepelser. Och til närmare uplysning i det målet, vil jag strax helt och hållet införa ett nog sällsamt och aldrig förr utgifvit Bref, som en Präst uti Vastena år 1578 skrifvit til en ANDERS GRIS, om en hop sådana dess egna därskaper.

Erinnerligen helsa altijd i herranom Jesu Christo, Frome Anders Grijs; *Haffuer Jagh förstoth, att iag är förfördhet för then godhe man kyrkeherren her* Jesper, *att Jag haffwer Christnat uppå nytt ett barn som Klockaren her i Stadhen tilhörer, huylket aldrigh medh skäl i så måtthe benijsas skall, att iagh några handbook Latina heller Swenska, ther till brukat häffuer, förty Jagh haffuer icke nu i tijo äår sedth någon Latinesk handbook, ey är här heller någen i Klösters liberij,*

fie om K. GUSTAFS långvariga dödssjukdom i
uti

som Munkarne brukade, ty the brukade intet Doop. Men huadh och huru iagh här til brukade, vill iagh bekenna, idher först, och sedhan för aller nådigeste Herre och Konungh. Item när iag bodde vppå Koparberget, fan Jagh ibland gambla böker en liten book, huars titel var Consecratio maioris Salis et aquæ contra demoniacas infestationes, *then böriade iagh bruka öffuer them som kommo i något ondt meot, besynnerliga om nattena när the Drogo ifrån Konungs bruket, så begaff thz sigh atth Kong:e Mai:ttz Silffbruk wart förspiltb och fongten läth bespöria migh, om iag wiste någon hielp ther till, Jagh fölgde hans budh strax, och brukade samma exorcismos öffuer alt thz ther var vidh byttonar, och strax kom alt bruket i sitt retta lagh igen, och sedhan Kong:e Ma:ttz bruk fick hielp, halp iagh sedan många andra Järnbyttor och Kopparbyttor som förspilte voro, Item en min wårdz son i Henemora, otta åår gammul vart nummen all högra siden högra hand och foot, och målet, iag kom tijt till gest, och iagh beredde samma vatn, och badh moderne, att hon skulle stryka then högra sidhan som förlåten war, huylket hon och giorde, och pilten wart strax sundh, thz kan iagh bewijsa medh mångh hederligen wittne. Thetta vigda watn brukade iagh, vppå Klockarens barn, icke mz någon Döpelse ordh Latijn eller Swensko vtan medh then formo och ordh som här effterfölger, förty vatnet och saltet hade iagh wijgdt, för än the kommo till migh. Jagh laas först thenne psalm.* Eripe me Deus de inimicis meis. *Euangelium* In principio erat verbum, *och många andra Euangelia och orationes, och cum ista forma öößte iagh vatnet vppå honom dicens*, Exorciso te imunde spiritus cuiuscunque generis sis terrestris seu aquaticus vt exeas ab famulo Dei et ab omnibus membris eius in nomine Patris. et Spiritus sancti amen. *Förty Döpelse orden hielpa intet till thenna saak, therföre bör thett intet här till brukas, Icke lydha heller thenne orden något Doop, ey heller bör någon döpa medh wiigt watn, aqua baptismatis debet esse pura et simplex, thz salt iagh badhe, thz var*

uti hvilken, hvad hickan vidkommer, D. Bengt åf-

förra vijgt &c. i gambla tijdher plågade faltet wijas i dopet förän barnet döptes, linfet hade iagh icke som thz plågar i Doopet, vtan att booken vart mörk, som ännu är till syna, och kammaren teslikes. Thet lindaklädet rycte iagh ifrån moderne och iagh törkade watnet aff, och baadh hustru Anna *kläda på honom kläden, Så förseer iagh mig thz till hvar ährligh man, then rätuijssona styrkia vill, att thetta är intet Doop, och ey heller bör hallas för något doop. Item samma sättet brukade Jagh öffuer* Jören Oloffzsons *dåtter i Waasbo, Hoo vil troo, att iagh nu en man om fiutijo åår ville döpa ena tingu åära gambla menniskio vppå nytt, tå måtte sinnet falla megh ifrån. hvad hon sielff sadhe ther om, men hon nu var hår, bör ingen troo, ty hon är ifrån sinnet. Item om thz barnet som the seija migh haffua döpt, som hörer guldsmiden till, ther vppå haffuer systrana till witne, som vore ther hoos, ther wore inga andra hoos än the.*

Epter thz Kere Anders *att j haffuen fulmechtuga befalning vppå Kong:e Ma:ttz wegner, så görer som en åhrligh man, och låtter migh fattig man ingen orätt skee, här vti: Jagh förmerker väll att the en part vilia leggia migh nijdh om gudh vil städia thz. Och hvar the icke wilia låta migh till fridz, tå nödgas iagh haffua mitt budh medh thz försla till Kong:e Ma:ttz, medh thenna mina artiklar, Jagh will allenast haffua hans Nådhe til min Domare och ingen annan. Giörer och wål godhe och frome* Anders, *når j håffue öffuerseedt thenna mina vrsechter, Sender them then gode Mann her* Jesper, *att han må them besee, Thet iagh gierde, giorde iagh i ena godha meningh, iagh varkunnade migh öffuer honom, gerna hielpandes honom från sin älendigheet, som iagh offta flere giorth haffuer, Men thz röner iagh nu illa, Men her effter skal thz icke skee, Jagh skall icke een så hielpa, att iagh sielffuer faller. I hvadh motto iagh kan och förmå wara ider, igenom min ringa förmögenheet, till tienst och wilia, gör iagh altijdh gerna, thz skall gudh kenna, idher honom enin-*

Äfven med honom instämmer, at den gerna hårrö-

nerliga befalandes, ex cenobio wadstenensi then 1. *octobris anno &c.* 78.

Elskelige och frome Anders *är iagh fattig man illa tilfridz, att iagh är kommen i slikt oförtient buller, Jagh wil thz medh min eedh och på Sacramentet sucrja att iagh i thetta ärende icke något thz stycke som Dopet tillyder brukat haffuer äntå mina owenner tröſta ther vppå att hustru* Anna *och barnsens moder skola wara witne här till, Doch huru skola the vitna, thz the intet förstodhe, thz är tw sacht, att medh Dopet tagz ingen lekamligh siukdom bort, ey heller något qual aff dieffuullen, förty Doopsens värk, är platt itt andeligit werk och osynligit, thz är doch aldeles fåfängt bruka thet till lekamligh hielp, som ther intet är tilskickat heller tienligit. Månde iagh doch arme man inthz haffua läsit i Schrifftenna så wijt som någon min lijke, Kong:e Ma:ttz giffuer migh doch then åhron, att iagh i min simpelheet, är och i gudz ord förfaren. Therföre förseer iagh migh till hans Kong:e Ma:ttz att hans Nådhe låtter migh icke igenom någon orätt förfalla.*

Johannes Pauli Montanus.

Men hvad vil man väl undra, at vidskepelser kunde den tiden värderas, när sådant alt för ofta jämväl i vår tid händer, fast bland den gemena och olärda hopen? Man finner en myckenhet anförde i Hr. C. Linnæi *Öländska och Gottländska Resa*, samt Momans och Trolles förrberörde *Disputationer*. Beklageligt nog, at så oförsvarlig dumhet i vår eljest så mycket upplysta tid skall kunna vanka! Men vi äro dock i detta mål ej de ende, ty jag är viss om, at sådant är icke heller nytt hos alla andra folkslag. G. C. Rothius skrifver om pöbelen i dess fädernes-ort Tyskland: *Nullus morbus, valetudo nulla, nullumque infortunium est, quæ non certo oris murmure, attactu, spurco adflatu, atque fatuis herbarum, ossium, lapidum aliarumque rerum* περιάμμασι *lenire atque propulsare sibi sumant, id quod artis vocabulo bæten dicunt*; Se dess *Disquis. de Nominib. vocabulisque quib.*

rörer af magans tomhet (*). Nu vil jag blott til-

Medicos eorumque artem adpellarunt veter. Germani, p. 139. der han ock ſtrax nedanföre anförer en af de der ännu brukeliga Låsningar: *Et gingen ens dre Måge, Up enen greunen Wege: De ene wuſte wat vorn Bley, De anre wuſte wat vorn Staar, De drüdde vör de bidd verwar: Un bödden dat all enerley. Im Namen † Vaders, † Sohnes und † Hilgen Geiſtes. Amen.* Nu kunde jag väl hafva tilfälle, at til ſlut något vidröra den frågan, huruvida ſjukdomar naturligen kunna genom Låsning borttagas; men ſom jag redan lärer varit för långſam, vil jag allenaſt hitſättja den tanka, THOMAS BARTHOLINUS derom hade, och ſom fins i deſs *Comment. de Paralyt. N. Teſtam.* p. 385: *Nunquam mordicus negarem, quia 1. varia verborum prolatione aër alteratur, tam ille, qui per vaſorum oſcula in cutem deſinentia per tranſpirationem ingreditur, quam in aures, nares, pulmonesque delatus. 2. Vocibus diverſus efferentium ſtatus, ſeu calidus, ſeu frigidus, vim imprimit diverſam, quam aſperæ arteriæ, reliquorumque vocalium inſtrumentorum diſpar conſtitutio vel acuit, vel gravat.* Jag vil ej yttra mig härom hvarken mot eller med; men kan dock ej undgå at bekänna, det jag ej gerna blir af en tanka med PARACELSUS, ſom i *Philoſ. ſag. L. 1. C.* 6. ſäger: *Naturam vires ſuas in verba impoſuiſſe, ſicut in herbas & radices.*

(*) *Fol.* 74. I den oftanämnde Mag. JOHANNIS ARDERN *de Newark Practica de arte Phiſicali & de Cirurgia, Mſcr.* finner jag ett Recept mot Sten, ſom jag nu får tilfälle at tillägga: *Ad lapidem frangendum. Rc. veſicam apri de loco ſuo & eiecta aqua in eam ſanguinem hirci immitte, ita quod hircus ſit etatis iiij annorum vel iij ad minus & quod ſit nutritus cum betonica ſaxifragia feniculo petroſelino bruſco ſperago millio ſolis & ordeo, Et poſtea in eſtate cum baccis edere, antequam vue inciperint denigrare, & dabis pacienti ad bibendum cum vino albo aliquantulum tepidum. Si autem probare vis, mitte in aliam veſicam lapidem qualem vis cum predicto ſanguine, &*

tillägga denna D. BENGTS theorie om en enda ſjukdom til, nemligen Stenen: *Samme ſiukdom*, ſäger han, *kommer altijdh aff ſlemmigh och kåld materie, ſom aff heta brennes tilhopa, och bliffuer hård ſom en ſteen, lika ſom aff leer brennes Tegel i ugnen, och bliffuer ſådhan ſteen: När Leffren och Niwrerne äro för hete, tå födhes thenne ſtenen, ſynnerligha i Niwaran eller Blåſon* (*).

I hafven nu i korthet hört, Mine Herrar, Medicinens tilſtånd och beſkaffenhet här i Riket ifrån Påfvedömet til några år efter K. GUSTAF *den I:ſtes* död. I ſaſen med ſkäl för den biſtra okunnighets töckna, ſom då ännu förmörkade en ſå ädel och för hela männiſkoſläget nödig vetenſkap. I lären altſå ſäkert ledſna vid någon längre upmärkſamhet på ſå ohyggeliga ämnen; och I vänten til åfventyrs med begärlighet, at få ſtrax höra förtäljas om någon behagelig ändring. Men Eder ſkäliga väntan, Mine Herrar, blifver mäſt fåfäng, ty Medicinen kom ej ſtort på bättre fötter hela det återſtående ſtycket af detta omtalte 16:de Seclet, hvartil det Liturgiſka bullret och långvariga kriget i Konung JOHANS tid, ſåſom ock den derpå följande tvedrägten emellan Konung SIGISMUND och Hertig CARL, bidrogo hvar på ſitt ſätt alt hvad de kunde.

I dragen Eder til minnes, Mine Herrar, at ibland de få Medici, ſom upvaktade Konung GUSTAF på deſs ſoteſäng, voro Licentiaten MATTHIAS PALUDANUS och Magiſt. GUILHELMUS.

---

inuenies lapidem in pulverem redactum infra ſeptem dies.

(*) *L. c. fol.* 56. Jämf. H. SMIDT *l. c. p.* 73.

MUS. Bägge dessa finnen I å nyo igen i Konung ERIC *den XIV:des* regering. Hvad den förre sedermera fick för öden, har jag ej än kunnat utleta (*), och om den senare vet jag allenast det, at han år 1565 var sysslesatt med at betjena det Kongliga Hofvet, så framt annars jag ej bedrar mig, då jag tror, at denne Magister GUILHELMUS är en och samma man med den WILHELM GROTHERUS, som omröres i SIM. BERCHELTS Tractat *om Pestilentzien*. Detta ser åtminstone ganska troligt ut, och om det så varit, så lärer han väl sedan på de 5 åren efter K. GUSTAFS död varit utomlands och antagit Medicinska graden, emedan han på nämnda stället uttryckeligen står skrefven för Doctor (**). Utom dessa finnen I

(*) Efter all likneise, har denne MATTH. PALUDANUS varit i K. ERICS tjenst, innan K. GUSTAF *den I:ste* dog, ty vi ha ofvanföre sedt, at han af högbemälte Konung upskickades til Stockholm, för at rädda dess Herr Faders lif, fast han til all olycka alt för sent ankom; och är icke gerna troligt, at antingen han skulle velat lämna sin Herres tjenst, sedan han århällit Kronan och efter utseende var nu bättre i stånd at göra honom godt, eller ock at K. ERIC skulle velat skilja honom från sig, i en tid, då ännu så stor brist uppå Medici fanns. Men han måtte kort derefter hafva blifvit död, ty jag ser icke, at han någorstäds vidare blifver nämnd. Om någon vil hålla honom för Son af den pag. 54. omrörde Fransyska Doctorn CAROLUS PALUDANUS, skall det på intet sätt vara mig emot.

(**) S. BERCHELTS egna ord äro desse *l. c. - - ett Pulwer som mest brukades Anno &c. 65. j then stoora Pestilentzie tijdhen, här j Hoffuet aff Doctore* WILHELMO LEMNIO, *Doctore* BENEDICTO OLAI, *och Doctore* WILHELMO GROTHERO, *bleffue förordineret.* Det ser nästan ut, som alla 3 dessas medicine emot den då gängbara Pesten har bestått i ett enda Pulver.

I under samma tid 2:ne Medicinæ Doctorer til, hvilka bägge varit K. ERICS Lif-Medici (*), nemligen den så ofta omrörde BENEDICTUS OLAI och GUILHELMUS LEMNIUS, som til börden var Holländare, och af högbemälte Konung hade blifvit hitförskrifven (**).

G Uti

(*) I Historien talas väl icke om, at Konung ERIC varit så synnerligen sjuklig; men när man noga betraktar det ena med det andra i dess lefverne, får man nog skäl til at säga at han mätte varit mycket hypochondrisk. Jag lämnar osagt, om det icke endast var den sjukdomen, som ofta gjorde Konungen så underlig til sinnes, at man trodde, det han ej hade alla skrufvarne riktiga, och som omsider så faseligen, såsom bekant är, utbröt i Maji månad 1567. Men jag ser af en dess egen anteckning, at han är 1566 för denna samma sjukdom plågat medicinera. Orden lyda sålunda: *Die 2 Novembris. Accepi Medicinam pro melancolia.* Se *Commentaria Historica Regis ERICI XIV. pro anno* 1566, som finnas inryckte ibland Hr. OL. CELSII *Monum. Polit. Ecclesiast. ex Archivo Palmsköldiano.*

(**) Denna GUILH. LEMNII efterskrifvande kan klart inhämtas af dess Faders LEVINI LEMNII Dedication til Konung ERIC *den XIV.* af dess Bok *de Occultis naturæ miraculis*, hvaraf jag vil göra följande utdrag, efter boken ej ofta förekommer:

Illustrissimo Potentissimoque Suetorum, Gothorum, Vandalorumque Regi, ac Liviniæ Domino, ERICO ejus nominis decimo quarto, LEVINUS LEMNIUS *Medicus S. D. P.*

... *Cum autem multis magnisque rebus spectata sit tua, ERICE illustrissime, Majestas & amplitudo, corporis animique præstantia, acumen ingenii, eruditio singularis, summa vitæ integritas, in pace incredibilis imperii moderatio, belli vero tempore, quod nunquam nisi juste a Te suscipitur, mira rerum gerendarum peritia, pari consilio ac prudentia fulta:* ... *quis tantas tamque admirandas naturæ dotes, quibus a Deo Opt. Max. affatim excultus es, ac cu-*

Uti Konung JOHAN *den III:djes* 24 åra Regering kunden I vål med båttre fog vånta at få tråf-

---

mulate exornatus, non admiretur ac suspiciat, solidisque encomiis prosequatur? quod ipsum unice perficere meditor: quandoquidem Majest. Regiæ favorem experiar, quæ ex nostra hac statione atque excubiis, magnis præmiis in aulam suam nos evocat. Quocirca cum latissima regna, longeque exporrectos Sveciæ ac ditionis Gothicæ tractus (a quibus totius Europæ exortam nobilitatem serio dictitare solet Imperator CAROLUS huius nominis quintus, sibique id laudi ducere) incredibili sapientia ac comitate Te moderari audiam, atque abs Te conquiri undique non solum artifices manuarios, sed quod præcipue laudem meretur, convocari magnis tuis sumtibus atque impensis viros doctos ac literatos, qui regno tuo decus & ornamentum afferunt; passus sum D. GUILIELMUM LEMNIUM, *quem ut Archiatron seu Medicum primarium in corporis tui tutelam ac sanitatis conservandæ præsidium adscivisti, tanto locorum intervallo, a patriis sedibus, a paterno complexu congressuque familiari ac domestica consuetudine divelli, præsertim iis annis, quibus parentes filiis tanquam scipione fulti inniti solent, atque inclinata vergenteque ætate, aliqua ab iis oblectamenta concipere, nonnulla eminentis senii solatia consequi. Et quo erga clementissimum Regem magis constet* LEMNII *studium, promtæque voluntatis ac propensi animi testificatio, libros hos de naturæ dignitate & præstantia abditisque rerum caussis Majestati Regiæ dedicare visum est, quo se oblectare iis possit, ubi a seriis rebus respirare liceat, atque a publicis functionibus conquiescere. - - - Supervacaneum existimo plura congerere, quibus naturæ splendor illustrari possit, ejusque dignitas amplificari, præsertim cum R. M. sedulo naturæ ac rerum contemplationi insistat atque continenter se oblectet, ita ut nulli aptius magisque apposite hæc naturæ miracula consecrari possint, quam ERICO Regi, qui hujusmodi oblectamentis unice afficitur. Eo autem magis gratum acceptumque Amplitudini Regiæ hoc munus literarium fore confido, quod tempestive ac captata opportunitate oblatum sit,*

träffa något hjelpeligt antal Doctorer, särdeles som det ej lärer vara obekant, at denna Konung

G 2 sjelf

---

nempe iis nuptiarum auspiciis, quæ Serenissimus Rex propediem initurus est, quod ut felix faustumque sit, optimi quique bonis acclamationibus bonisque ominibus exoptant ac precantur. - - - Zirizææ, pridie Calend. Januarii, anno redemti orbis MDLXIIII.

Jag finner denna GUILH. LEMNIUS korteligen omrörd uti PETRI CASTELLANI *Vit. illustr. Medicorum* Antverpiæ 1618, *p.* 227. nemligen *in vita* LEVINI LEMNII; orden lyda der så: *Filium legitimo thoro* GUILIELMUM *sustulit, paterni & æris & artis hæredem, qui Svetiæ Regi a consiliis valetudinis fuit. Quo Rege a perfido quodam, regnum affectante, in vincula conjecto*, GUILIELMUS, *fidus Domino Medicus, una fortunis vitaque exuitur.* Men jag får anmärka vid denna senare omständigheten, at den är uppenbart orätt, ty GUILH. LEMNIUS lefde en god tid efter Kung ERICS affättjande. Hr. A. A. VON STIERNMAN berättar i sin *Matrikel öfver Sv. R. Ridderskap och Adel I. D. p.* 261. at han dödt på 1570-talet på dess 53:dje ålders år, och at dess Son HINRIC blifvit adlad 1609, och introducerad 1625, under namn af LEMNIE. Jag kommer här nedanföre at visa, det GUILHELM sjelf lefvat ännu år 1575. Här får jag nu anmärka, at denna GUILH. LEMNIUS innan dess hitkomst redan skrifvit en Bok om Skörbjugg, hvars titel jag finner sådan: *De Stomacace, vulgo Scheurbuyck, cui grando porcorum affinis.* Jag ser detta anfördt i dess Fars LÆVINI LEMNII Tractat *de Complexionibus L. II. p. m.* 168. och finner der åfven omtaldt, hvar GUILHELM antagit Doctors-graden. Orden äro desse: *De hujus morbi* (Skörbjugg) *natura, ac curandi ratione, luculentum librum conscripsit* GUILIELMUS *noster* LEMNIUS, *qui eruditionis ornamenta, ac rei medicæ decus atque insignia, summa laude in Academia Pisana consequutus est.* Annars finner jag ock i SCHEFFERI *Svecia litter. p. m.* 281. ännu tvänne Tractater anförde, som vår oftanämnde GUILHELM under vistandet här i Sverige

sielf undertiden befattade sig med Låkarekonsten (*); men jag har icke ån kunnat flera upsöka,

sammanskrifvit. Til slut lår jag nu ej böra förbigå den fula beskyllning, som MESSENIUS i sin *Scandia illustratâ*, och efter honom PUFENDORFF i sin *Einleit. zu d. Hist. v. der Könige. Schweden*, ger denna samma LEMNIUS, at han skall år 1567 bidragit til Gref NILS STURES olycka, i det han med ett ogrundadt vitnesmål gjort ett med den Pommerske Köpmannen, som så falskeligen angaf samma Grefve för förrådeliga ståmplingar mot K. ERICS Krona. Jag vil anföra MESSENII egna ord *l. c. Tom. VI. p. 42.* ehuruvål han såger dem efter en lös beråttelse: *Huic pariter narrationi Doctor* VILHELMUS LEMNIUS, *&* ALEXANDER *regius organicen, largitionibus forsan corrupti, velut calumniatores Susannæ, impostoresque, suffragati perhibentur.* Ehuru det nu hårmed kan ha varit, så var han likvål en nog snåll Medicus, hvarför han ock af SAL. ALBERTUS i dess *Hist. Scorb.* nåmnes för *Vir magnus & multarum rerum in doctrina medica peritus, celebratusque ingenii nomine.*

(*) SIMON BERCHELT recommenderar mycket, i sin år 1589 utgifne Bok *om Pestilentzien*, Konung JOHANS så kallade *Aqua vitæ contra oppositum*, såsom ock dess *Aqua vitæ för Förgift och mångahanda Sjukdomar*. Han skrifver i 4. *Cap.* så: *Och är först thet Aqua vitæ contra oppositum, hwilkens Beschriffning iagh widh ånden wil här til sättia, huru thet görs, och hwar til thet tiener, såsom Kong. Maiest: sielff påfunnit haffuer, och thet vthi then förre Pestilentzien för 8 eller 9 Åhr sedhan, och nu sammaledhes på thetta här på någhre Menniskior, så månge som thetta haffue brukat j rettan tijdh, är godt befunnit, om the haffue swettet ther medh, sedhan thet är them en Skeed full j sånder ingiffuin. Än är och så gott til at förwara sigh medh för thenna onde luchten Angelica root, Brännewijn, Bröstörtz brännewijn, och swarest sagt, vthaff allehanda Örter och Röter, som tiene för Förgifft at bruka, hwilke effter hans Kong. Maiest: eghen förordning således görs*, nemligen, korteligen sagt, Angelica infunderas i Rhenske

ka, än allenast BENEDICTUS OLAI och GUILHELMUS LEMNIUS, just aldeles de samma månn, som jag här nyss ofvanföre omrörde. Och som det är nog visst, at bägge desse Månn varit allaredan döde (*), när K. JOHAN omsider sjelf år 1592 lämnade verlden, och man ingen Medicinæ Doctor vet, som då mera varit öfrig, så lärer man böra anse PUFENDORFF för at hafva skrifvit rätt, när han säger, at i denna Konungs sista sjukdom ingen pålitelig Doctor var at tilgå, *efter man då för tiden inga Medicos i Sverige hade* (**). En utlåtelse, som tyckes bestyrkas af den korta beskrifning, som Riks-Drotzen Grefve

vin, sedan destilleras detta, och i denna Spiritus infunderas åter ny Angelica - - - *Thetta är effter Kong. Maiest: beschriffuelse, Och effter thetta sättet kan man göra Brännewijn vthaff allehånda slagz Röther til synnerlighe bruk fast krafftighare än elliest och nyttighare, såsom tu sielff warder förnimmandes, om tu them så beredher, och at ett Skedebladh fult gör meer til saken än sex eller Otte vthaff then andre.* Och vid slutet af bemälte Bok säger han; *Föliet nu Kong. Maiest; &c. wår Allernådigeste Herres och Konungs Aquæ vitæ contra oppositum, eller Aqua vitæ contra omne venenum & Pestem angelizatum. Item, ther som ståår j thenne lille Book, Aqua vitæ, så förståås altijdh thette effterföliande Aqua vitæ, som Kon. Maiest. sielff haffuer vpdichtet och påfunnit &c.* Korteligen sagt, det bereddes af alla Species til Theriac. Androm. och til Mithridat. utom en faselig hop andra species som uppräknas: såsom *Benhörningh, Röth Coral, hwijt Elephante tandh, brent Hierte Horn thet hwijte på taggerne, Hassel röther* m. m. Och skulle detta alt infunderas i förrberörda Aqua vitæ angelicæ. Han slutar omsider så här: *Thetta är thet Aqua vitæ contra oppositum Sereniss. Reg: Maiest:*

(*) BENED. OLAI dog i Ups. 1583: se J. GISLONIS *Chron.*
(**) S. PUFENDORFFS *Einleitung zu der Historie v. der Königr. Schweden, p. m. 525.*

PEHR BRAHE *den äldre* lämnat om Medicinens tilstånd 11 år förut, uti sin år 1581 författade Hushålls-Bok, hvilken så lyder: *Här uthi Swerige fattas både Apotheek och Doctorés* (*).

Konung SIGISMUNDS åtgärd til Medicinens uphjelpande här i Sverige har antingen varit mycket liten, eller ock aldeles ingen. Om han några Medici haft, under den korta och alt för oroliga tid, han här i Landet var, kan jag väl ej vifst säga; men tror likvål, i den händelsen, at han haft dem med sig från Pålen, och sedan vid återresan tagit dem med sig tilbaka.

Sådant oaktadt hade dock Medicinen intet så särdeles at kläga under nyssberörde Konungs Regerings-tid, i anseende til hvarjehanda huldhet, den samma ej mindre än andra vetenskaper fingo vänta af Hertig CARL, som samma tid var Riks-Föreståndare under Konungens frånvara. När han den 15. Mars 1595 åter uprättade den förfallna Upsala Academie, och i den då utfärdade *Underhålls-Ordningen för Communitetet och Läsemästarne i Upsala* anslog en hjelpelig lön åt en Professor, som endast skulle handleda Ungdomen i Medicinen (**), lades först rätta grunden til denna vetenskaps upkomst. Dock vet jag intet hvad som vålde, at det så länge sedermera drog

på

(*) Gr. P. BRAHES *Oeconomia eller Hushålls-Bok för ungt Adels-folk p.* 45.

(**) *Professor Medicinæ all den Dombkyrckie-tijende i Wåbla Socken åhrligen faller, och besittia Grefwe* AXELS *huus, Desslijkest till Afwelsgård ett förb:te* (neml. S. ERICHS) *godz i Waksala Socken uthi Sätuna, som är 4 öres land*, lyda orden i ofvannämnde Underhålls-Ordning.

på tiden, innan der någon Medicinæ Professor förordnades, så at JOHANNES CHESNECOPHERUS (*), som tilsattes år 1613, kommer at råknas för den första, så framt man ej vil, at en PETRUS ANDREÆ GRUBB (**), en ELIAS RHALAMBIUS (***), och en PETRUS RUDBECKIUS (†), som voro Physices Professorer, och förmode-

(*) Med. Doctor. Efter vidlyftiga utrikes Resor, til och med Italien, samt til åfventyrs någon Medicinsk practik här hemma, vardt han Medicinæ Professor i Upsala, hvarvid han förblef ända til sin död, som timmade 1635. Se Hr. v. STIERNMANS *Bibl. Sviogoth. p.* 74. Utom åtskilliga Disputationer, som der upråknas, har han ock utgifvit en Bok under denna titel: *Regimen iter agentium, thet är, Een lijten underwijsning, huru the sigh förhålla skole, som någon reesa företaga, antingen till land eller wattn, at the icke måge falla uti swåra och hässtiga siukdomar. Ther hoos een Officina itineraria, eller ett litet Rees-Apoteek uti hwilket uppråknas hwad för låkedommar the måst behöfwa som reesa, och bruka kunna, når them någon sjukdom oförmodeligen uppå kommer.* Om hans lyckeliga gåfva at practicera medicinen yttrar sig Rector Illustris Baron GABRIEL OXENSTIERNA i sitt Programme til dess jordefärd sålunda:

Omine qui tanto medicas exercuit artes,
Illius ut quivis quæreret æger opem.

(**) Som 1699 blef Phys. Professor, sedan Philos. & Græc. ling. Prof. derefter Assessor i Svea Hofrått, och åndteligen dödde 1633. Se PERINGSKÖLDS *Monum. Ullerak. p.* 241.

(***) Som blef Phys. Professor 1600, och dödde 1608. Se PERINGSKÖLD *c. l.* Dess Son adlades med nämnet RÅLAMBSTIERNA.

(†) Som blef Phys. Professor 1605, Theol. Lector i Vesterås 1625, Kyrkoherde och Probst i Köping 1627, och dödde 1629. Se *Nya Förrådet af Nord. Handl. 2. St. p.* 150.

deligen ingen Medicine antingen skött, eller förstått, skola anses såsom Medici. Imedlertid var likvål CARL *den IX:de*, hvarken såsom Hertig eller Konung, gerna någon Medicus förutan, som kunde betjena dess Hof, och påminner jag mig, utan at nämna den förberörde CHESNECOPHERUS, som äfven derutinnan torde varit med, en LAURENTIUS ERICI NYCOPENSIS (*), och en CASPAR FIDLERUS (**), som han i det målet haft

(*) Denne nämnes i SCHEFFERI *Svecia litterata p.* 327. för Medicus, och är bekant af en liten år 1602 utgifven Tractat, som han kallar: *Een nyttig undervisning, råd och Läkedom emot pestilentian, och hennes förgifft, samt hennes orsak*, hvilken han til K. CARL *den IX*. dedicerat. I Hr. v. STIERNMANS *Biblioth. Svieg. p.* 68. nämnes han för *Medicus & Civis Upsaliensis*.

(**) Född uti Königsberg i Preussen 1570, der dess Fader VALERIUS FIDLERUS var Med. Doct. och Hof-Medicus. Sedan han 1591. blifvit Phil. & Med. Doctor uti Padua, kom han 1597 til Hertigen af Curland och blef dess Medicus, samt tillika Stads-Physicus i Riga, hvarifrån han 1604 den 4. Januarii vardt Stor-Furstens i Ryssland BORITZ GUDENOUS Lif-Medicus, och ändteligen 1610 kom hit til Sverige, då han strax blef Kung CARL *den IX:des*, och 1612 Kung GUSTAF ADOLPHS Archiater. Dödde i Stockholm af Hemiplexie 1613. Han berömmes för en besynnerlig förfarenhet och flit. Skall ock hafva varit Poët. I Muscow säges han hafva funderat den Tyska Slabodan. Se *Personalierne* i JOACH. SEIDLERI *Likpred.* öfver honom på Tyska. Jag finner hos J. WERWING i K. SIGISMUNDS och K. CARL *den IX:des Hist.* 2. *del. p.* 30. en omständighet antecknad, som är en ful fläck på denna FIDLERI namn, och som jag dock ej lärer böra förbigå, neml. at han under vistandet i Ryssland varit målsa skulden til K. ERIC *den XIV:des* Sons GUSTAF ERICSSONS olycka, i det han

haft förtroende til, och stort flera lära de ej heller varit (*).

Under Konung GUSTAF ADOLPHS Regering började Medicinen efter hand här i landet märkeligen repa sig, i synnerhet genom det nyttiga tilfälle, vår Svenska ungdom då först fick, at inhämta grunderna dertil, vid Academierne i Upsala och Dorpt. En JOHAN CHESNECOPHERUS, en JOHAN RAICUS (**), och en JOHAN

G 5 FRANC-

hos Stor-Fursten förtydt dess i förtroende fälde ord, och osanfärdeligen utgifvit samma Prins för den der ärnade tända eld på Muscow.

(*) Jag har förr anfört den lilla underrättelse om Medicorum ringa antal här vid K. CARL *den IX:des* Hof, som en Fransos, hvilken rest här i Riket, har lämnat oss medelst dessa ord: *Outre que même en la Cour du Roy, l'on ne trouve pas presque deux Medecins ou Apotiquaires.* Se *Företalet* til *Försök. til de i Sverige gängb. Sjukd. utrön. för år* 1754.

(**) Var född i Böhmen, och blef 1627 Medicinæ Professor i Upsala; men flyttades sedan til Dorpt, när K. GUSTAF ADOLPH der, til Studiers upkomst i Liffland, 1631 inrättade på egen kostnad ett Gymnasium, blifvandes då äfven der Med. Professor. Och tyckes bemälte Gymnasium förnämligast genom hans åtgärd blifvit påtänkt och anlagdt, åtminstone derigenom bragt uti ordning, som man ser af dess Dedication til Konungen för den *Disputatio Physico-Medica votiva*, han höll på bemälte Gymnasii invignings-dag d. 26 Martii 1631 *de Natura terræ & aquæ circa Derpatum &c.* Han dödde samma år, och hann ej at se detta Gymnasium förvandlas til en Academie, som skedde nästföljande året 1632. Således har både EENBERG i *Beskrifn. om Upsala p.* 181, och PERINGSKÖLD *l. c. p.* 244 orätt derutí, at han kom ifrån Upsala til Dorpt 1632.

FRANCKENIUS (*) gjorde tämmelig upbyggelse. Eljest ägde vi ock den tiden, som jag i hast mins, en JOHAN RICHTER (**), en HARALD THUNÆ-MONTANUS (***), en OLAUS ENGELBERTI BURE (†), en PETRUS SCHOTANUS

(*) Kallade sig både FRANCKENIUS och FRANCK. Var född 1590. Sedan han besökt några Tyska Academier, blef han 1624 Extraord. och 1627 Ordin. Medicinæ Professor i Upsala. Är i synnerhet bekant för sitt *Speculum Botanicum*, som han utgaf 1638. Nämnes i Hr. v. STIERNMANS *Bibliot. Sviog. p.* 331. för Med. Doctor; men hvarken hos PERINGSKÖLD *l. c.* eller EENBERG *l. c.* eller ock BRINGIUS i *Program. til dess jordefärd*, ser jag honom få den titelen, icke heller skref han så sjelf på någon af sina Disputationer eller andra arbeten. Dödde af Obstruction 1661, sedan han förut samma år, för sin ålderdoms skull, århållit afsked. För dess Botaniska kunskap är en Ört efter honom nämnd *Frankenia*. Jag finner annars om honom i *Collectaneis Robergianis Mscr.* några smä Anecdoter, som här äfven torde böra anmärkas: JOH. FRANCK *giok med stöflor och spårrar, och klinga när han kom i kyrkan. Blef ock svept som han gick klädder, i råck och stöfler. Egit hår, lång man, torr och bister.*

(**) Denne var Med. Doctor, och är alt för föga om honom bekant. Jag finner i Hr. v. STIERNMANS *Bibliotheca Sviog. p.* 235. denna anteckning om honom: *Confecit Diarium peregrinationis Ducis* CAROLI PHILIPPI *Mss.* och har han altså varit nysberörde Hertig följaktig på dess resor 1613.

(***) Jag finner ej mera om honom, än at han varit Phil. & Med. Doctor, och Stads-Physicus i Stockholm, samt blifvit död 1622: Se J. HAMBRÆI *Epicedium in ejus obitum.*

(†) Kallade sig både BURÆUS och BURE. Född 1578. Blef på sina utländska resor Med. Doctor, och efter hemkomsten Hertig JOHANS af Östergöthland Lif-Medicus; hos hvilken Herre han förblef til dess död 1618, och vardt derföre ihogkommen i dess se-

NUS (*), en JOHAN NARSSIUS (**), en JOHAN GÖT-

---

nare Testamente af d. 28. Augusti 1617, som jag har til hands uti Mscr. der sjelfva orden få lyda: *Wår Lif Medico D. OLAO B. gifwe wij een stoor förgylt Sölfuer Kanna weger Etthundrade Nijetije tuu lodh.* Derefter vardt han K. GUSTAF ADOLPHS Lif-Medicus. 1621 blef han adlad och behölt sitt namn BURE. Blef samma år Borgmästare i Stockholm, och ändteligen 1633 Vice-Præsident i Åbo Hof-rätt. Dödde 1655. Se Hr. v. STIERNMANS *Matrikel öfver Svea Rikes Ridderskap och Adel* 1. *Del. p.* 266.

(*) Var Philos. & Med. Doctor, som man ser af en Bok han i Stockholm utgifvit 1621 in 8:vo, under denna titel: *Speculum luis pestiferæ, in quo caussæ, signa, accidentia & curatio tam præservativa quam curativa ob oculos ponuntur.*

(**) Han var född i Dordrecht i Holland, och skref sig JOANNES NARSSIUS ANASTASIUS. Studerade i Leiden ifrån 1598, och insöp den bekanta JAC. ARMINII villfarelser i Religionen. Blef derpå 1605 Pråst i en Stad i Geldern, och var det til år 1619, då han på Dordrechtska mötet afsattes från åmbetet. Derefter begynte han först läsa Medicinen, och reste ur Fäderneslandet, farandes vidlyftigt nog omkring, under hvilken tid han blef Med. Doctor. Han vistades en tid i Hamburg och Schleswig; sen kom han til Sverige, men vistades i synnerhet i Liffland. Han sägs ock en tid varit i Pålen; men jag har nog skäl at draga det i tvifvelsmål. I början af 1625 kom han åter til Holland, men for genast til Liffland tilbaka. 1632 var han å nyo i Hamburg, och 1635 gick han ändteligen som Medicus och Justitiarius ut på ett Skepp til Holländarnes Colonie i Ost-Indien med 80 Gyllens lön i månaden, och efter den tiden kom han aldrig mer til Europa tilbaka. Se MOLLERI *Cimbr. litt. T. II. p.* 576. Här hos oss är han i synnerhet namnkunnig af sina latinska Poemer, som han tid efter annan utgaf, och som så nådigt uptogos af K. GUSTAF ADOLPH, at högbemälte Konung utsåg honom til sin Historiographus, men på det sätt, at han skulle skrifva Svenska Historien på Latinsk vers,

dock utan frihet at deruti inblanda af Poëternas dikter eller något hedniskt skämt. Sjelfva Fullmagten på denna sysslan fins än uti handskrift, och är vård at här införa. Jag vil förut anmärka, at dess *Meva Pomerelliæ obsidione Polon. liberata* och dess *Gustavida* m. fl. äro frukter af denna Fullmagt, och vil tro, at dess *Riga devicta*, som utkom af trycket strax efter Fullmagtens datum, och som är förbigången i SCHEFFERI *Svecia litterata*, gifvit dertil förnämsta anledningen. *Nos GUSTAVUS ADOLPHUS Rex &c. Omnibus & singulis hasce nostras visuris & lecturis notum facimus, Nos egregium ac doctum* JOANNEM NARSSIUM *Medicinæ Doctorem vocasse ac constituisse, prout harum nostrarum vigore eundem constituimus, ut res nostras & regni nostri historias carmine fideliter conscribat, antiquas historias & monumenta vetera diligenter congerat, evolvat, inquiratque. In primis volumus, ne prænominatus Doctor historias nostras Poëtarum figmentis involvat, vel Ethnicos jocos suis carminibus, ceu veras historias continentibus, intertexat; sed serio agens, ita hisce conscribendis studeat, quo sint utiles & jucunda legenti, nobis Regnoque nostro, nec non illius incolis ornamento, & tandem jucunde ad posteritatem transmitti queant. Pro quo servitio sive labore suo prænominato Doctori* NARSSIO *annuatim promittimus sexcentos thaleros Sueticos, quos singulis annis duobus in terminis, quamdiu in nostro servitio est, a Quæstore nostro accipiet. Initium vero hujus suæ constitutionis erit primus dies præteriti mensis Maii hujus anni præsentis. In majorem fidem &c. Dabantur Rigæ die XIII. Nov. A. O. R. MDCXXV.*

(*) Med. Doctor, til börden Schleswigare; var redan 1620 Archiater; blef sedermera 1637 Drottning CHRISTINAS Lif-Medicus. Adlades 1647 med namn af RUTENFELT, och dog i Tyskland 1650. Hr. v. STIERNMAN *l. c. p.* 406. Hans arbeten uppräknas i JOH. MOLLERI *Cimbria litterata*, hvarest ock berättas, at han varit Practicus i Eiderstadt vid år 1625.

RUS (*), en ANDERS SINGER (**), en JACOB WITTE (***), och en JACOB ROBERTSONUS à STRUAN (†), som skal ha ågt mångas förtroende. Jag åger i handskrift ett denna senares *Consilium Medicum* til Riks-Cantzleren Baron AXEL OXENSTIERNA för dess Podager, hvars innehåll jag som kortast vil anföra, til någon uplysning om den tidens insigt. Utom hvarjehanda saker han föreslår at bruka invårtes, som jag med flit nu förbigår, råder han til at göra omslag, antingen af Fœ-

(*) Var ifrån Tyskland, der han ock blifvit Med. Doctor, och vardt hår Medicus hos K. GUSTAF ADOLPH. Dess Son ADOLPH FREDRICH adlades 1650 med namnet SCHLETZER. Hr. v. STIERNMAN *l. c. p.* 483.

(**) Til Nationen Tysk. Var Med. Doctor och en tid Practicus i Magdeburg, men blef, efter bemålte Stads förstöring af TILLY, K. GUSTAF ADOLPHS Lif-Medicus. Var sedan efter högbemålte Konungs död en liten tid hår i Sverige, och miste hår i Stockholm 1635 sin Hustru; men han for 1636 hårifrån til Glückstädt i Holstein, och kom sedan aldrig hit mer. Berömmes för at hafva varit en god Chymicus. J. MOLLERUS *l. c. p.* 842.

(***) Jag finner denna uptagen i MOLLERI *Cimbria litterata T. II. p.* 1007. såsom Med. Doctor och K. GUSTAF ADOLPHS Archiater i Tyska Kriget, samt Practicus sedermera uti Hamburg.

(†) Född uti Skottland. Var redan Med. Doctor, når han 1614 blef Konung GUSTAF ADOLPHS Lif-Medicus. Adlades 1630, och introducerades 1634, under namn af ROBERTSSON. Vardt sedan Drottn. CHRISTINAS Lif-Medicus och Archiater. Dödde omsider 1652 i sitt 86:te ålders år, och ligger begrafven i Spånga kyrka, hvarest ock dess namn står på den ena Klåckan: JACOBUS A STRUAN ROBERTSONE SCOTUS. Om det Apothek, han hade hår i Stockholm, kommer hår nedanför at berättas.

Fœnum Græcum kokadt i ättika, eller af söndermalna folia Hyoscyami (*), med mera, som han alt tror skulle döga at lindra vårkén med; och når det vore skedt, håller han för tjenligt, at resolvera de elacka våtskorna med gammal Ost, uplöst til en salfva medelst sådant vatten, hvaruti man kokat en salt skinka; Ja, ändteligen tror han, kropps-delarna skulle så kunna styrkas, at aldrig någon Podager skulle komma mer igen, antingen med åtskilliga slags Bad af Melilotus, Chamomilla &c. jämte adstringerande Decocter, eller genom Emplastrum Diachylon med litet vin, eller ocksa medelst utvårtes brukadt Saltsjö-vatten (**).

I Drottning CHRISTINAS tid, som var så önskelig för alla vetenskaper och konster, ågde ock Medicinen mycken trefnad, och kom, sedan Åbo Academie blifvit inrättad, at offenteligen föreläsas på 3:ne orter i Riket, varandes jämvål ingen ringa artikel, at man i Upsala samma tid började anställa Anatomiska sectioner (***), hvil-

(*) Hvilka repellera kraftigt, som man ser i blinda Gyllenådren.

(**) Man ser således, at Saltsjö-vatten redan den tiden brukades i Medicinen, hvilket nu i senare tider vunnit så mycket förtroende i Engeland til invårtes nyttjande: Se R. RUSSELS *Dissertation on the use of Sea-water in the diseases of the glands*, London 1755.

(***) När Riks-Cantzleren Baron AXEL OXENSTIERNA och Academie-Cantzleren JOHAN SKYTTE i April månad 1637 höllo visitation tilsammans vid Upsala Academie, gjordes här öfver uttryckelig stadga; Se sjelfva Visitations-Protocollet uti Hr. B. BERGII *N. Förråd af Nordiska Handlingar* 1. *St. p.* 16. der orden så lyda: *De Facultate Medica sade H. Nåde*

hvilket dock i förstone tycktes Medicinæ Professoren betänkeligit, så länge det var ovant, och utaf ungdomen hölls för at vara nesligt (*). Eljest vanns också mycket godt äfven så väl i Medicinen, som i de öfrige vetenskaper, af den hälsosamma täflan, här då upväxte hos våra Svenskar, at ej stå tilbaka för de många hitkomne och förskrifne utländningar, som hvar i sin ort ägde Medicinen på bättre fötter, än den var här i landet. Jag

att der uthi kunne twenne Professores göra tillfyllest, hwilka och skole hålla Sectiones Cadaverum, på thet Medicinæ Studiosi kunna snarare komma till sin finem. Här till skal och anrättas itt Theatrum Anatomicum, dijt allehanda Instrumenta Medica skole förskaffas. Men detta kom ej at företagas förr än 3 år derefter, af Prof. JOH. FRANCKENIUS. *L' an* 1640 *il lui fut enjoint de faire publiquement des Dissections Anatomiques, mais il ne l'entreprit que par ordre expres de CHRISTINE, pour n'être pas exposé à la critique, parce que c' étoit quelque chose de nouveau en Suède, que d' anatomiser les Corps humains*, säger Hr. J. ARCKENHOLTZ i *Memoires concernant Christine Reine de Suede T. I. p.* 322.

(*) Detta kan vidare ses af ett Consistorii Academici Bref til Academie-Cantzleren Baron JOHAN SKYTTE af d. 5. Febr. 1640 Mscr. hvarest orden så lyda: *Huic nostræ petitioni accedit altera, concernens sectionem Anatomicam, quam Professor Anatomiæ, juxta Academiæ Constitutiones, instituere decrevit. Rogat is submisse, ut cum homines insolitis ejusmodi rebus irritati, facile in Professorem, ceu alterum Carnificem, scommata jacere possint, Excell:tia Tua velit ita procurare apud S. R. Majestatem, ut protervæ huic ignorantiæ, quæ jam audiri cœpit, obviam eatur aliquo Edicto, & deinde ut Præfectus arcis illi de Cadavere in tempore prospiciat.* Man ser annars häraf, at Prof. FRANCK har sjelf varit villig nog at anställa Anatomie, när han allenast kunde slippa at befara den enda här nämnde olägenheten.

Jag årindrar mig nu strax, af de då varande Doctorer och Medici, en PETER KIRSTENIUS (*), en

(*) Föddes i Breslau 1577. Ärnade i början at slå sig på Handel, och for derför til Posen at lära sig Pälska språket; men ändrade sedan den föresatsen, och slog sig på Studier, deruti han gick långt, särdeles i Språken, både de Österländske och Europeiske, så at en G. SCHRÖER i dess öfver honom skrefna *Epitaphio* vågar säga honom kunnat 26 särskilda språk. Af vetenskaper utvalde han Medicinen til sitt hufvud-göromål, och sökte sig mognad deruti, ej allenast vid några Tyska Academier, utan ock Franska och Holländska. Ja, af kärlek til den vetenskapen, tog han sig före at lära Arabiska, endast til den åndan, at på sitt rätta språk kunna läsa AVICENNA, såsom ock MESUES, RHASIS, ABENZOARIS, ABUKASIS och AVERRHOIS skrifter, och blef sedan Arabiskan i bredd med Medicinen hans käraste göromål så länge han lefde, som kan ses af hans utgifna arbeten. Han reste imedlertid ifrån Holland til Engeland, Spanien, Schweitz och Italien, hvarifrån han vidare skall besökt Grekeland och Asien, tils han omsider, efter 7 års förlopp, kom öfver Ungern hem til sitt Fädernesland. Imedlertid hade han i Basel, på sitt 24:de år, blifvit Med. Doctor. I Breslau blef han, efter hemkomsten, Rector Gymnasii och Inspector Scholarum. Men en svår åkommen sjukdom bragte honom at affäga sig samma syssla, hvarvid han ledshade. Derpå skötte han intet mer än sin Medicine och sin Arabiska, införandes i Breslau 1608 Arabiskt tryck, och ehuru han hade nog stora tilbud af Ercheltertig CARL af Österrike, af Kejsar FERDINAND *d. II:dra*, samt Chur-Fursten af Saxen, dels på Medicinsk Profession, dels ock på Archiaters syssla; blef han dock qvar i sitt Fädernesland, tils han en tid derefter kom at boflytta til Preussen. Der kom han at vinna Svenska Riks-Cantzlerens Bar. AXEL OXENSTIERNAS bekantskap och synnerliga tycke; blef då genast dess egen Medicus och följeslagare inåt Tyskland, hvarest han ock fick bemälte Herres kallelse til en Medicinæ Profession uti Erfurt, hvilket dock sedan

en FRANCISCUS CHEMNITIUS (*), en BERNHARD BELOW (**), en JOHAN

H BE-

kom at bli hindradt. Ändteligen följde han meranämnde Herre til Sverige, som skaffade honom här en Medicinsk Profession i Upsala 1636, hvarpå han ock strax vardt tillika Drottning CHRISTINAS Archiater. Dock blef han icke här gammal, ty han dödde 1640, af en Fluss, som föll ned uppå Lungorna: Se J. LOCCENII *Parentation öfver honom*, införd i H. WITTENS *Vit. Medicor. Dec.* 1. *p.* 112. *seq.* hvarest ock berättas åtskilligt om dess Gudsfruktan, at han 16 gångor läsit Bibelen hel och hållen igenom, och at han i sin Medicinska Practik hållit alla läkemedels verkan för otillräckelig och fåfäng utom vår HErres bistånd och välsignelse; hvilket P. BAYLE i *Diction. Histor. & Critique art. Kirstenius* anmärker som något besynnerligt, och menar sig hafva anledning at lägga til, det KIRSTENIUS aldrig företog sig någon Patients curerande, förr än den samma förut hade försont sig med GUD. Jag äger en dess Bok *de Vero usu & abusu Medicinæ*, tryckt i Breslau 1610. Hr. v. STIERNMAN *c. l. p.* 868. säger, at han var den förste som hitförde Arabiskt tryck til Sverige, och at det var hans Soneson, som 1686 adlades med namnet KIRSTEIN.

(*) Född i Stettin 1609. Antog Doctors graden i Strasburg 1631, efter utgifven Disputation *de Dysenteria*, och vardt så Fält-Medicus vid Svenska Armeen, både i Tyskland, och sedan i Pålen. Adlades med sina Bröder 1648. under namn af VON CHEMNITZ, och nedsabblades 1656 af Pålackarne vid Brunsberg. MOLLERUS *l. c. T. II. p.* 141. Hr. v. STIERNMAN *l. c. p.* 411.

(**) Född 1611. Kom ifrån Rostock i Drottn. CHRISTINAS tid, såsom Med. Doctor och Fält-Medicus. Blef sedan Legations-Medicus vid Svenska Ambassaden til Muscow; efter hemkomsten Archiater, icke allenast hos högbemälte Drottning, utan äfven hos dess efterträdare K. CARL GUSTAF och K. CARL *den XI.* I VON DÖBELNS *Hist. Acad.*

BELOW (*), en ANDREAS NICOLAI SPARRMAN (**), en ERIC ACHRELIUS

Lund. Contin. p. 11. nämnes han för *Reg. Collegii Medici Præses.* Jag finner eljest om honom i *Collectan. Robergian.* antecknadt: *Han var en man af lagom statur, något närsynt, skref en vacker hand: en träfflig Græcus, som kunde sitt Nov. Testamentum Græcum utan til - - Han vardt blind på det sista. Var ock eljest en god Chymicus, och har arbetat på Lapidem Philosophorum, hvilket lärer hafva kostat på ögonen.* Jag har anledning at tro, det hans blindhet räckt hela 8 eller 9 åren, tils han omsider 1693 på tredje och åttationde året skildes hådan.

(*) Den föregående D. BERNHARD BELOWS broder, och förmodeligen något äldre til åren. Disputerade pro gradu i Rostock 1628 *de Variolis & Morbillis*, och blef derpå Med. Doctor. Kom sedermera kort efter Dorpts Academies inrättning at blifva der Medicinæ Professor, varandes ock 1640 vid samma Academie Rector Magnificus. Men gick någon tid derefter til Ryssland, och blef Lif-Medicus hos Tzaren MICHAëL FEDOROWITZ, och efter dess död hos Tzar ALEXEI MICHAILOWITZ och Tzar FEDOR ALEXIEWITZ, hos hvilka han var i mycket stor nåd, och af Ryssarne hölls för en half Gud. G. STIERNHIELM berättar härom sålunda i ett bref til O. RUDBECK af den 22. April 1661. *Ea in celebritate in Moschovia aliquammultos annos vitam egerat, Magni Ducis Archiater intimus & honoratissimus, ut indigenis barbaris charissimus, & pro Deo ferme haberetur*; af hvilket bref man ock ser, at han då på någon tid var här i Stockholm, äfven som man af ett A. AMSELS bref til samma Doct. RUDBECK finner, at han i Mars månad 1652 var i Rostock. Kom dock tilbaka, och vardt omsider i Ryssland död. I *Collectan. Robergian.* säges, at han grundeligen varit verserad i de gamla Grekiska Medicinska skrifter, som ock i de Arabiska, Italienska, Fransyska och Tyska.

(**) Född i Upland 1609. Studerade först någon tid Medicinen i Upsala, och nyttjade sedan ett års tid

LIUS (*), en HERMAN KLEBIUS
H 2 (*)

undervisning deruti af Probſten i Fårnbo Magiſter MAGNUS, ſom ſäges varit *uti Studio Medicinæ på then tijden widt berömder*. Derpå diſputerade han i Upſala 1629 under Prof. FRANCKENIUS *de Transmutatione Metallorum* (och hette då SCHOMERUS, om annars namnet ej är miſsſkrifvit i Hr. v. STIERNMANS *Bibl. Svieg. p.* 335. eller ej någon annan *Andreas Nicolai* under ſamma Præſes på ſamma år och om ett och ſamma ämne diſputerat), och började ſtrax derefter practicera Medicinen, med ſådan god framgång, at han kom uti rop och fick af Stockholms ſtad ett Stipendium at reſa ut på, för at århålla någon ſtörre förfarenhet. Han reſte ſå til Holland, och efter en tids förlopp diſputerade 1637 *de Pleuritide genuina* och vardt Med. Doctor. Strax efter återkomſten blef han 1641 Drottning CHRISTINAS Lif-Medicus; ſen Stockholms ſtads Phyſicus 1652. Adlades förut 1647 med namnet PALMKRON. När K. CARL GUSTAF ſen kom på Thronen, vardt han likaledes deſs Lif-Medicus, tils han ändteligen 1657 på ſin namnsdag afgick med döden. Se Probſtens i Tuna JOH. ER. SPARRMANS öfver honom upſatte *Lefvernes beſkrifning Mſcr.* Ibland deſs i SCHEFFERI *Svecia litterata* upräknade arbeten är deſs *Sundhets-Spegel* i ſynnerhet bekant.

(*) Född i Roſlagen 1603. Lade länge god grund vid Upſala Academie i andra Vetenſkaper, innan han ändteligen ſtadnade vid Medicinen: och ehuru han ännu ej hade aflägt något Lärdoms-prof, mer än en Oration *de Microcoſmi ſtructura, deque harmonia ejusdem cum præcipuis Macrocoſmi partibus*, ſom hölls 1627, blef han likvål Med. Profeſſor i Åbo 1641, eller året efter Academiens inrättning. Han gjorde då ſtrax en reſa öfver hela Finland, för at få ſe invånarnes lefnadsſätt, och utröna hvad inhemſka botemedel ſkulle mot de allmännaſte ſjukdomar der i orten göra bäſta verkan. Han föreſtod ſedan denna ſin Profeſſion i 29 år, och dödde omſider 1670. Var af medelmättig växt, hade vördigt anſeende, mycket godt minne, och lätt för at tala. Se deſs Sons DAN. ACHRELII *Parentation*

(*), en PETER SCHALLERUS (**), en JOHAN GEORG ALBINUS (***), en OLAUS MARTINI STENIUS (†), en ZACHARIAS WATTRANG

öfver honom, i Hr. v. STIERNMANS *Bibl. Sveog. p.* 573. *seq.*

(*) Född uti Bremen. Hade i Tyskland blifvit Medicinæ Licentiat, når han kom til Sverige och blef Drottning CHRISTINAS Lif-Medicus. Adlades sedermera 1647, och introducerades 1652, med namnet KLÖFVERFELT. Dog omsider Landt-Råd i Bremen. Hr. v. STIERNMANS *Adels Matrikel p.* 405.

(**) Född uti Småland. Blef år 1644 Fält-Medicus vid Svenska Armeen; men reste 1646 utrikes, och vardt Med. Doctor i Angers. 1650 blef han ordin. Amiralitets Medicus, och 1675 adlad med tilnamnet GRIPENFLYCHT. Omkom 1676 på Örlogsskeppet Stora Kronan, som under Öland förolyckades: Hr. v. STIERNMAN *l. c. p.* 680. Han var en lång och mager man. *Collectan. Robergiana.*

(***) Bördig från Saxen. Skall 1639 och 1641 varit Medicus i Stettin och Svenska Garnizonerne i Pommern och Mechlenburg. Var då redan Med. Doctor. Blef derpå Lif-Medicus hos Änke-Drottningen MARIA ELEONORA, som samma tid uppehöll sig derute. Följde sedan med henne til Sverige, blifvandes ock Drottning CHRISTINAS Lif-Medicus, och adlad 1648 under namn af VON WEISSENFELS. Hr. von STIERNMAN *l. c. p.* 751.

(†) Blef först sin Faders efterträdare i Astronomiæ Professionen i Upsala 1644; men sökte och fick 1648 transport til en Medicinsk Profession vid bemälte Academie, den han förestod til 1660, som var dess dödsår. Han var icke Med. Doctor. Utur *Collect. Robergian.* finner jag följande Anecdoter om honom: *Han var enögd; och den förste Cartesian i Upsala. Der viste ingen hvarest han studerat hade. - - - Var en skarp Disputator och exercerade bland andra* UNONIUS *ofta, kom ock mot slutet af dess Disputationer. Då* UNONIUS *såg honom komma stigandes på gången, slöt han strax innan han kom fram, Monoculus*

TRANG (*), en JOHAN MUNTHELIUS (**), en

venit, ſade han, Auditores, fundite preces. - - Han dog af Angina uti ſin medålder; dog ogift, och teſtamenterade ſin egendom &c. - - Uti Likpredikan gjordes denna ingång af Predik. B. 2: 18, 19. Mig leddes vid alt mitt arbete, ſom jag under Solene hade, at jag måſte lefva thet ene månniſkio, ſom efter mig komma ſkulle; Ty ho vet, om han ſkall varda vis eller galen, och ſkall dock råda öfver alt mitt arbete, thet jag hafver viſliga gjort under Solene.

(*) Var född i Söder-Telje 1620, och kallade ſig förſt WATTRANGIUS. Reſte utomlands, och efter utgifven Diſputation *an Melancholiæ ſanguinis miſſio ſit utilis*, blef i Angers 1650 Med. Doctor. År 1651 vardt han Stads-Phyſicus i Falun, och 1654 Medicus på Svenſka Ambaſſaden til Ryſsland. Efter ſå når 3 års viſtande derute, kom han hem, och blef 1657 Stads-Phyſicus i Stockholm; 1667 Rådman här i Stockholm efter en BENGT MÅNSSON; 1671 Lif-Medicus; 1673 adlad och 1675 introducerad med ſitt förra namn WATTRANG; 1677 Häradshöfdinge öfver Rasbo och Olands härader, och åndteligen 1680 Archiater, lämnandes deſsförinnan 1678 ſin Rådmans ſyſsla. Dödde 1687 och begrofs i Storkyrkan. I *Coll. Roberg.* ſtår, at han hade den åran efter ſin död, at både Konungen, Drottningen och Kron-Prinſen följde deſs lik til grafven, och ſåges han der ligga i Riddarholms kyrkan begrafven. Angående Stads-Phyſicatet i Stockholm finner jag i nyſsnämnda *Collect. Roberg.* at han ej fick fullmagten af K. CARL GUSTAF förr än 1660. Anecdoten dervid vil jag anföra; *Det ſkedde i Götheborg. Sal. Konungen ſade ſedan: Res up til Stockholm, och fyll der ett par kyrkogårdar, ſen ſkall I få bli min Medicus.* *Doctor* WATTRANG, *ſom var en ſkåmtſam man, ſvarade: Det ſkal jag göra, Nådigſte Konung.* Under viſtandet i Ryſsland ſkref han en tractat om *en Dygdig Månniſka*, hvilken jag äger i handſkrift.

(**) Kallade ſig äfven MUNCTELIUS, och var född i Munketorp i Veſtmanland. Blef Magiſter i Åbo 1645, och ſedan Med. Doctor i Leiden, efter en utgifven

SVEN BRÖMS (*), en JOHAN WULLENIUS (**), en

Disputation *de Scorbuto*. Efter hemkomsten från sina utländska resor blef han först Prins CARL GUSTAFS, och derpå Drottn. CHRISTINAS Lif-Medicus 1652. Adlades 1653 med namn af LAGERCRONA, och introducerades 1654, då han ock blef Extraordin. Assessor i Svea Hofrätt, och 1658 Häradshöfdinge i Finspånga län samt Bråbo och Memmings hårader i Östergöthland, Norunda hårad i Upland, och Tuhundrads hårad i Vestmanland. Dödde 1674. Hr. v. STIERNMAN *l. c. p.* 490.

(*) Född uti Gestrikland. Reste 1643 utomlands och besökte åtskilliga länder. Blef imedlertid 1651 Med. Doctor, och förordnades innan hemkomsten 1652 til Med. Professor i Upsala. Men han var der ej långre än til 1654, då han af Drottning CHRISTINA kallades til Hofvet såsom dess Archiater; i hvilken qualité han kort tid derefter följde Kong CARL GUSTAF i fält til Pålen: Se ALROTS *Disp. de Gestricia, P. II p.* 24. När han sedan kom hem, voro Hustru och Barn redan döde i Pesten 1657, hvarpå han gifte sig och aflade Barn å nyo. Ägde mycken practik, men tröttnade omsider dervid, särdeles vid Hof-lefvernet, hvarför han ock tog afsked, och satte sig i ro på sin gård Åkerbo i Helsingeland; men når Biskop CARLSSON tagit hans äldsta Dotter til Fru, flytte han på ålderdomen til honom i Vesterås, och åndade der sina dagar. I *Collect. Roberg.* finner jag äfven följande Anecdoter om Doct. BRÖMS: *Han var en träffelig Theologus - - Liten burtig Gubbe. - - - Hade rakt svart hår på axlarna. - - - Gick med Callot, sitt eget hår, pipskägg, svart sammetsråck, liten silfvervårja med förgylt fäste, log och såg mildt ut. - - Svor aldrig, brukade aldrig tobak, slöt hvar vecka sin räkning til litet och stort han hade utgifvit. - - Han arbetade på ett inländskt Svenskt Apotek. - - Hans dotter Biskopinnan ville vara en stor Doctarinna: Hon skötte gerna sjuka; hade många Recept af sin Fader.*

(**) Kallades ock WEULLES. Var Med. Doctor, och kommen från Holland, at göra lycka i Drottning

en GREGORIUS FRANCISCUS DURIEZ (*), en
H 4 PE-

CHRISTINAS hof, hvarest han ock blef Lif-Medicus vid lag 1651, ty jag ser, at han redan var här för BOURDELOTS hitkomst, hvilken i ett bref til TH. BARTHOLIN af d. 15. Mars 1652, som fins i dennas *Epist. Medicin. Centur. II. p.* 466. nämner *Dominus* VULDEN *Batavus* som den enda Medicus han då än sedt i Drottning CHRISTINAS hof. När högbemälte Drottning 1654 reste ur Riket, följde han med henne til Braband, men hade redan fattat så stort tycke för Sverige, at han vände om igen tilbaka. Hr. J. ARCKENHOLTZ berättar i sina *Memoires concernant CHRISTINE Reine de Suede T. I. p.* 288. at när den namnkunniga DESCARTES (CARTESIUS) föll in i sin sista sjukdom, skickade Drottningen denna WULLENIUS dit at curera honom, då bemälte DESCARTES, som trodde honom ifrån gammalt vara sin ovän, kunde ogörligen förmå sig til at någon ting bruka utaf alt hvad han föreskref, och derigenom dog. Hr. v. STIERNMAN nämner denna Lif-Medicus för VON WULLEN i *Matrikeln p.* 642 och 828, hvilket tyckes visa, at han här i Riket blifvit adlad, men jag har ej än funnit, antingen sådant då skedt i Drottn. CHRISTINAS eller Kong CARL GUSTAFS regements-tid. Han lefde ej längre än til 1658.

(*) Född uti Arras i Flandern 1607. Skall hafva blifvit Med. Doctor i Salamanca i Spanien, och sedermera Professor i Frankrike och K. LUDVIG *den XIV:des* Lif-Medicus. Blef kallad til Sverige af Hr. BENGT SKYTTE, och kom hit antingen 1642, som Hr. v. STIERNMAN *l. c. p.* 536 säger, eller 1644, som der står skrifvit bak på duken af dess Contrefait, som KLÖCKER EHRENSTRAHL målat. Han blef då Drottning CHRISTINAS Lif-Medicus, och fick sin lön af ett Kloster i Bremen. Sedermera vardt han 1655 K. CARL GUSTAFS Archiater. Han adlades 1651 och introducerades 1660 med sitt förra namn. Var den förste Præses i Collegio Medico, och dödde i Stockholm 1682 af Colik, som alt jämt varit hans sjukdom, men plägat fördrifvas genom Tobaks-clistir. I *Collect. Roberg.* finner jag följande om honom

PETER FUCHS (*), och en PETER BOURDELOT (**), hvars rätta namn hade förut varit MICHON,

anteckuadt: *Var en stor Graecus, en lärd och snäll man, viste sin Hippocratem utan til: Var mager, lagom lång, och mycket aestimerad. Aldrig tog han hatten af sig för de store Herrarna. - - - Han glorierade sig ofta af ting som andra inventerat.* Hr. ARCKENHOLTZ säger om honom *l. c. p.* 255. *Il étoit savant, mais hableur & grand Comédien, faisant parade de ce que d'autres avoient inventé avant lui.* På våra Svenska Apothek lefver ännu hans namn genom det så kallade *Duriez Moder-vatten.*

(*) Född i Steinbühl i Nürenbergska Gebietet 1612. Sedan han antagit Doctors graden, varit 1638 Medicus på Franska Flottan i Medelhafvet, och derpå practicerat Medicinen i Frankrike, Meyland, Venedig och Verona, blef han 1646 Hertigens af Sultzbach Medicus och Råd, kom så til Sverige, men reste 1650 til Sultzbach igen, och blef der Hertigens Geheime-Råd, Lif-och Hof-Medicus: fick sedermera samma syssla hos Pfaltz-Grefven PHILIP af Rhein och Landt-Grefven FREDRICH af Hessen. Adlades 1653 af Kejsar FERDINAND *den III.* och blef samma år Drottning MARIA ELEONORAS Lif-Medicus i Sverige, och Svensk Adelsman med namn af FUCHS VON BÜHLSTEIN. Dödde i Stockholm 1668. Hr. v. STIERNMAN *l. c. p.* 714. Jag finner i *Collect. Roberg.* at han var en *mager man, af medelmåttig statur, hade en stor praxin och mycket at göra.*

(**) Han var född i Bourgogne uti Frankrike, och dess Far, som var Barberare, lät honom inöfvas uti Apothekare-professionen, tils han vid något tilfälle kom at göra en resa til Italien; då han vid återkomsten til Frankrike gaf sig ut för Medicus, skrytandes af at hafva hulpit sjelfva Påfven til hälsan, och at han för omaket kunnat säkert blifva Cardinal, om han velat blifva qvar uti Rom. Dess Landsman SALMASIUS, som hade varit här i Sverige, och vunnit ett synnerligen nådigt förtroende af Drottning CHRISTINA, ställde denna BOURDELOT hit, sedan han sjelf hade

rest hådan; och må man väl tilstå, at skadeligare månniska är här aldrig kommen. Han kom i början af år 1652, och uppå SALMASII föreskrift vardt han strax välkommen. Han kunde spela på instrument, tämmeligen väl sjunga stycken, dömma om åtskillig Etiquette o. s. v. hade flytande tunga och tillika en oårhörd djerfhet och tiltagsenhet, men var i ingen vetenskap hemma, och icke stort heller i Medicinen, som dock skulle vara hans egenteliga metier. Han fick med Charlataneric snart insteg hos högbemälte Drottning, som trodde honom väl, och ej märkte, at altsammans var blott ett löst glitter; och sedan han derpå utstuderat hennes Caractere, brukte han alla de grep han visste, at kunna blifva dess Favorit, hvilket ock efter ästundan lyckades. Snart nog fick man då se honom blifva dess Öfver-Archiater, få esomoftast presenter, bekomma sin upgifna kostnad på hitresan 14000 Gyllen, blifva pråktigt logerad i sjelfva Kongl. Slottet, få sin taffel för sig sjelf med alla de låckraste rätter ifrån Hof-köket, korteligen sagt, blifva dageligen mer fägnad än någon Prins kunnat blifva. Han började sitt nya ämbete med at afråda Drottningen från läsning och studerande, och från alt bryderi af alfvarsamma göromål, såsom skadeliga ting för hälsan, styrkandes henne derjemte til at flitigt bada och sofva, samt at vänja sig vid vatten-drickande, hvilket senare TH. BARTHOLIN i sitt bref til honom icke synnerligen gillar. Och då Drottningen följde samma råd, och derefter tyckte sina krämpor blifvit minskade, ökades derigenom förtroendet för honom, och hon trodde sig ha at tacka honom för sitt lifs räddning. Ett sådant förtroende bragte några Herrskaper, äfven af sjelfva Rikssens Råd, at anlita honom i deras sjukdom, men de tilsatte derigenom merendels lifvet. Icke dess mindre visste han sätta färg på sitt kläperi, at han bibehöll sig hos Drottningen, hvars sinne han efter hand drog til alt mer och mer fåfänga, och ändteligen hann så förblinda, at han kunde få fram alt hvad han ville, och Drottningen nästan ingen ting gjorde, utan at inhämta hans råd förut. Han sökte då undanrödja alla andra, som han tyckte voro honom til hinder: De Svenske Medici måste heta släte och opålitelige, ja ock rädda för at låta se sig af honom, som han i ett bref

til TH. BARTHOLIN skrifver: De berömde och grundlärde Männ, NAUDÆUS, VOSSIUS, BOCHARTUS, HEINSIUS, COURTIN m. fl. måste från Hofvet, at de ej måtte kunna röja dess okunnighet, och sjelfva Grefve DE LA GARDIE, dess välgerningsman, måste se sig genom dess åtgärd bemötas med förakt och kallsinnighet. På sådant måste naturligt vis följa alla människors hat, särdeles när han ensidigt hindrade både stort och smått folk från åtnjutande af Drottningens nåd, hvilket skedde ibland på det sätt, at han kände på hennes puls och inbillade henne at hon var sjuk, och borde altså så och så länge medicinera och icke gå ur sina rum. De Svenske Medici gjorde väl föreställningar, at han ingen Medicine förstod, och åtskillige af Herrarne vågade tilstyrka henne at se sig bättre före, än i så osäkra händer äfventyra sitt lif; men det ville alt intet hjelpa, äfven som icke heller sjelfva dess Fru Moder Änke-Drottningen kunde med tärar och rörande föreställningar det ringaste i det målet uträtta. BOURDELOT blef lika väl qvar, och gick nu dag ifrån dag gröfre til väga, skridandes ända til uppenbart Atheisterie, hvarmed han ock verkeligen bortskämde Drottningens dygd och religion. Man fick jämväl skäl til at tro, det just han lade grund til det som sedermera hände, när hon ändrade religionen och affade sig Kronan. Der funnos då de, som af nit för det allmänna bästa sökte at bringa honom af daga, men han undkom snaran och aktade sig sedan på det nogaste. Ändteligen när Gref DE LA GARDIE och de fläste af Rikssens Råd ville för BOURDELOTS skull resa från Stockholm på landet, och äfven Prästerna började alfvarsamt straffa det ena med det andra i sina predikningar, beslöt Drottningen omsider at lämna honom afsked. Han for sina färde i Junii månad 1653, men han reste ej tomhändt, ty först bekom han af Drottningen 10000 Riksd:r strax, samt ett växel-bref på 20000 Riksd:r at bekomma efter ett halft års förlopp, och sedan skänkte Hertig CARL GUSTAF honom sitt Portrait fäst vid en guldkädja som låg i en ask fullsatt med diamanter, och Hertig ADOLPH JOHAN äfven sitt Portrait, på lika sätt inlagt, ehuru likväl bägge dessa Hertigar hatade honom af hjertat; med ett ord: han reste bort med mer än en tunna

Gulds

CHOM, m. fl. (*), af hvilka, til större delen, Stock-

Gulds ägendom. Så snart han var bortfaren, förföll Drottningens ynnest för honom helt och hället, så at hon aldrig mer kunde tala om honom utan med förakt och vedervilja. Vid återkomsten til Paris förde han sig ganska stort up, ville knapt känna sina gamla vänner, lät båra sig i Porte-chaise, och hade efter sig 4 Lakejer, skrytandes ständigt af at hafva gjort mirakler i Sverige. Han var ock så lycklig, at komma i gunst hos Cardinalen MAZARIN, som skaffade honom icke längt derefter Massay Abbots-döme uti Berry, hvarest han strax satte sig ut med sina Munkar, så at de alt ständigt lågo hvarandra i håret, och han måste låta göra sig til Pråst för at slippa stryk af dem. Ändteligen vardt han hel mjältsjuk och torkades efter hand bort. Han dog omsider i Paris 1685, sedan han genom en betjents oförsigtighet kommit at få Opium i sig, derpå fallit i en dvala, samt under det samma blifvit bränd på hälen, och Kallbrand sedan slagit sig i såret. Se *Memoires de ce qui s' est passé en Suede, tirés des depeches de M:r* CHANUT *par* LINAGE DE VAUCIENNES, *T. III.* och Hr. ARCKENHOLTZ *l. c. p.* 236. *seq.*

(*) Jag är nog säker, at Medici i Drottn. CHRISTINAS tid här i Sverige varit flera til antalet, än jag här upräknat. Men som tidens korthet och papperets trånga gräntsor icke nu tillåta någon vidlyftigare undersökning, måste jag vara nögd, at denna gången hafva nämnt de förnämsta. Det kan ej begäras, at jag här skulle infört en hop Studenter, som disputerat under våra Medicinæ Professorer, och altså kunde tyckas varit Medici; så mycket mindre, som jag ej haft mig deras öden bekante, eller vetat huruvida de sedermera hållit fort med sin Medicine, och icke antingen blifvit Pråster eller ock något annat. Jag vil här som kortast tillägga en OLOF REGELIUS, om hvilken Hr. v. STIERNMAN i sin *Bibl. Svio g. p.* 571. berättar, at han, när Åbo Academie inrättades 1640, vardt kallad til Medicinska Professionen, men aldrig sedermera infant sig: En EGGERTS, som nyssbemålte Hr. v. STIERNMAN *l. c. p.* 644. och i *Matrikelen p.* 392

Stockholms ſtad i ſynnerhet hade nytta, under

nämner för Medicinæ Doctor, och ſäger hafva fädt Under-Ståthållaren BENGT EKEHIELM til måg 1650: Samt en GEORG MAGERI, ſom SCHEFFERUS *l. c. p.* 301. kallar GEORGIUS MAGERI *ab Hattinga, D. & Reipubl. Gothoburgenſis Medicus ordin.*, och ſäges hafva utgifvit en tractat i Götheborg emot *Peſten* 1654. Jag lär ock böra lämna rum åt en OTTO SPERLING, ſom föddes i Hamburg 1602, ſtuderade Medicinen i Gripswald, Leiden, Roſtock och Köpenhamn, gjorde 1623 med D. FUIRENIUS en Botaniſk reſa öfver Seeland, Fyen, Jutland, Skåne, Halland, Blekingen, Öland och Gottland, reſte 1624 til Italien, botanicerade 1625 i Iſtrien och Venedig, och anlade på ſenare ſtället CONTARENI vackra Trågård, blef 1627 Med. Doctor i Padua, 1628 Practicus i Bergens ſtad, 1630 Provincial-Medicus i Norige, 1634 Practicus hos Adelen i en trakt på Seeland, 1637 Barnhus-Medicus i Köpenhamn, 1638 Kongl. Lif-Medicus, Hof-Botanicus och Inſpector öfver Kongl. Trågårdarna, 1640 Legations-Medicus til Spanien, 1641 Stads-Phyſicus i Köpenhamn, 1642 Med. hos Gr. CORFITZ ULFELD på deſs Legation til Engeland, och ſedermera 1649 och 1650 til Holland och Frankrike, fick 1651 en faſelig beſkyllning at hafva i ſamråd med C. ULFELD velat taga K. FREDRICH *d. III:dje* af daga med förgift, blef fuller ej tilvunnen, men likvål på någon tid landsflyktig, practicerade ſå Medicinen 1652 i Amſterdam, reſte 1653 til Stockholm och blef Drottn. CHRISTINAS Archiater, practicerade ſedan 1654 i Hamburg, och när K. CARL GUSTAF någon tid derefter gick in uti Dannemark, gjorde han någon tjenſt uti Svenſka Armeen, men upſnappades af de Danſka, och ſatt i 7 månaders arreſt, kom derpå lös och reſte åter til Hamburg, men bragtes 1664 på illiſtigt ſätt å nyo i Danſkt fängelſe, och ſatt ſen i 17 år fången, tils han omſider dog der i Köpenhamn 1681. Se MOLLERI *Cimbr. litter. T. I. p.* 646. Jag vet icke, om jag här väl kan förbigå den namnkunnige Tyſkarnes Polyhiſtor HERMAN CONRING, ſom var född i Oſt-Frieſland 1606, började 1625 at i Leiden ſtudera

Medicinen, blef 1632 Professor Philos. Naturalis i Helmstädt, och 1634 Phys. & Med. Doctor, samt kort derefter Med. Professor, 1649 Hertiginnans af Ost-Friesland Lif-Medicus och Geheim-Råd, 1650 Drottn. CHRISTINAS Hof-Råd och Archiater, och hitkallad til Sverige med löfte af 1600 Riksdalers årlig pension; var något litet i Sverige, men for tilbaka til Helmstädt och fick tillika Polit. Professionen, 1658 K. CARL GUSTAFS Hof-Råd och Archiater med ny kallelse til Sverige och tilbud af 1500 R:dal. pension; 1660 Hertigens af Brunswig Geheim-Råd, 1664 pensionaire af Konungen i Frankrike och 1669 Konungens i Dannemark Stats-Råd. Han var af ganska liten statur, och dog omsider i Helmstädt 1681. Se C. G. JÖCHERS *Gelehrt. Lexic. art. Conring.* Äfvenledes bör jag här anmärka en BALDASSAR TIMÆUS VON GÜLDENKLEE, som var Chur-Furstens af Brandenburg Medicus, och under Tyska kriget betjente åtskilliga Svenska, ja räddade ock en stor del af Svenska Armeen i lägret vid Tribsees ifrån Pesten 1638, medelst ett *Acetum Theriacale*: se dess *Cas. Medicinal.* *p.* 393. hvarför han ock vardt belönt med frihet från all krigs-tunga: se dess *Epistol. p.* 321. Vardt sedan Borgmästare i Colberg, och derjämte 1648 Archiater hos Drottn. MARIA ELEONORA, som då plågades af Skörbjugg, se dess *Epist. p.* 239. men blef ändteligen Chur-Furstens af Brandenburg Archiater, och dödde 1667. Se LANGII *Hist. Med.* Och får jag ock vid detta tilfället nämna en Med. Doctor BLAUFELDERUS, som vid samma tid brukades i Svensk tjenst, och omtalas på några ställen i nyssnämnde *Epistlar.* Til äfventyrs kan icke en HENRIC JULIUS BOKELIUS, ifrån Hamburg, i denna räkning uptagas, som ifrån 1616 varit Med. Doctor, och efter MOLLERI utsago *l. c. p.* 54. någon tid varit Fält-Tygmästare vid Svenska Armeen i Tyska kriget, *Rei tormentariæ in exercitu Svecico aliquamdiu Præfectus*, och lefde ännu 1643. Äfven så litet lärer jag få hiträkna en JOËL PINNOVIUS, som hvarken i Sverige lärer varit, eller med full visshet kan sägas hafva som Medicus betjent Svenska Armeen i Tyska kriget. Han var annars Medicinæ Doctor, och nog snäll Mathematicus, fast tillika för stark Astrologus, som ses af dess

i Stet-

i Stettin 1610 utgifna tractat *de Certitudine prædictionum Astrologicarum*, och skall han redan 1624 sagt förut de Svenskas framgång i Tyskland, och Kejserliga Magtens tilstundande kråftegång, samt derigenom blifvit föranlåten at lämna sin hos Kejsaren hafda Lif-Medici syssla. Ja, han skall sedan 1627 i WALLENSTEINS och åtskillige fleras närvaro uprepat sin förra spådom, och sagt huru formidable de Svenske innan kort skulle blifva, hvarför han ock afrådt Stralsunds belägring och Hjelptropparnas affändande til Pålen, med mera, som han sjelf berättar i ett Bref til Svenska Krigs-Rådet LARS GRUBB af d. 19. Aug. 1632 Mscr. Ej heller kan en JOHAN SCHÖNERUS gerna hitföras, som var född i Edinburg 1597, blef Med. Doctor i Gripswald 1622, Math. Professor derstädes 1628, och Medicinæ 1630, af Drottn. CHRISTINA General Archiater vid Pommerska Staten och Svenska Garnizonerne 1637, och dog 1657. se C. S. SCHEFFELII *Vit. Prof. Med. in Acad. Gryphisw. p.* 111. *seq.* Ibland Svenska Medici kan jag ej räkna Drottning CHRISTINAS Archiater BENEDICTUS A CASTRO, så vida han aldrig här i Sverige varit. Han var född i Hamburg 1597 af en Portugisisk Jude och snåll Medicus RODERICUS A CASTRO, och het BARUCH NEHEMIAS, innan han 1615 vardt omvänd til Christen och i dopet kallades BENEDICTUS, fast han sedermera affade sig Christendomen och trädde til Judarna å nyo. Han lärde sig Medicinen dels af sin Far, och dels vid några Academier, tils han i Padua 1620 blef Med. Doctor. Practicerade sedan i Hamburg ifrån 1622 med nog beröm och förtroende. När Dr. CHRISTINA efter bortresan ur Sverige var i Hamburg, gjorde hon honom til sin Archiater, och bodde åfven i dess hus heldre än hon antog det af Magistraten årbudna logementet. Ja, hon sökte ock at göra honom til Christen igen, låtandes, för at få honom snart omvånd, 4 gångor gifva honom braf stryk. Han lefde länge i välmåga, men författe på slutet sitt måsta goda, så at han dog i någon fattigdom 1684, sedan han årnådt en 86 års ålder. Se J. MOLLERUS *l. c. T. I. p.* 90. Flera blir här nu icke rum til at anföra. Skulle jag gå så vidlyftigt til våga, at omröra alla, som någon Medicine på den tiden kunnat, så

blef-

der det våra Landsorter fleto sin tid (*), och hul-

blefve visst många at ännu tillägga. Riks-Rådet Johan Adler Salvius komme då utan krus med, emedan han, efter Schefferi utsago *l. c. p.* 88, har i ungdomen varit Medicus, samt äfven federmera vid några tilfällen befattat sig med Medicinen: se B. Timæi a Güldenklee *Epist. p.* 241 *&c.* Ja, sjelfva Drottning CHRISTINA finge då icke heller uteslutas, om annars P. Bourdelot sagt sant uti sitt ofvanberörde Bref til Thom. Bartholin, der orden så lyda: *Gaudet Regina de omni doctrinæ genere, maxime de Medico, in quo est versatissima.*

(*) De hade visst alt för sållan någon förnuftig Medicus vid infallande sjukdom at anlita: och lärer det altså varit i anseende til dem, som Prof. Loccenius i *Svediæ Bonis* näst framför dess *Antiquitates Sveogothicæ* skrifver:

- - - - *Medicos Sveogotthica paucos*
Regna ferunt. - - - -

Men jag vet icke, huru han kan gå så långt, at anse Läkares ringa antal för en god ting, och bruka denna utlåtelse vid uppräknandet af Sveriges förmåner. Han tyckes väl gjort sig den tankan, at sådant vitnade om allmänt välmäende bland folket, i det sjukdomar varit så mycket sällsyntare, och at altså inga Läkare här i landet tarfvades; ty han säger strax nedanföre:

- - - - *Recte hæc ergo valere puta.*

Men änskönt man skulle medgifva, at sjukdomar här så sällsynte varit, det de likvist icke voro, ty de gingo verkeligen esomoftast, än af ett slag och än af ett annat, så kan jag dock icke finna, at Riket kunde ha någon den ringaste förmån vid at äga få Läkare, så vida ingen tilfogar Riket någon olägenhet med det han är Läkare, åtminstone dermed icke på något sätt bidrager til förökande af sjukdomar, hvilka just Läkaren har at mota och undanrödja. Tvärt om skulle Riket vara illa försedt och lida nog känbar skada, om alt för ringa tilgång på Läkare funnos, när det någon annan tid kunde olyckligen hända, at svåra epidemier

hulpo sig fram med nog slåta Empirici, ibland hvilka ARVID MÅNSSON RYDAHOLMENSIS lär vara den förnämste (*). Men ånskönt, som vi nu

---

och förödande sjukdomar infunno sig til så mycket ymnogare antal. Ginge det an at på ofvannämnde sätt sluta, så kunde man med lika godt skäl skatta t. ex. Grönland rätt lyckeligt för det der ej finnas Professorer, så vida det deraf ville följa, at invånarne der voro studerade nog, tänkte förnuftigt, och ingen undervisning behöfde. Jag har uti *Företalet* til *Försl. til de uti Sverige gångb. Sjukd. utr. för år* 1754 sagt, huruvida LOCCENIUS kan ha brukt denna utlåtelsen med rätta, nemligen så vida *det altid är bättre, när ej någon tilgång gifves på solida och förnuftiga Medici, at hafva brist, än ymnighet, på Äfventyrare, Qvacksalfvare och Käringar*; men som våra Landsorter i LOCCENII tid hade öfverflöd nog på sådana, lårer ej bemälte dess utlåtelse på det sättet heller kunna beqvämligen förklaras.

(*) Namnkunnig dels af sin *Örtebok*, dels af sin så kallade *Practica*, dem han bägge daterade i Skaftarpa qvarn, den förra 1628 d. 10. Januar. och den senare 1642 d. 30. Julii. Titel-bladet på Örteboken utvisar, at den är i ordning satt af Biskopen i Wexiö PETRO JONÆ *Angermanno*, och ser man af ARVID MÅNSSONS egna Förspråk, at han på bemälte Biskops begäran och förmaning sig detta arbetet först företagit, hvartil Probsten PEDER ARVIDI i Wernamo och Lectoren HERM. DUSÆUS i Wexiö honom sedermera styrkt, at han såmedelst måtte *bewijsa Gudz Församblingh någhon tacksamheet igen, för thet hon honom til hans Scholægång hulpit hade.* Han säger i samma Förspråk om sig sjelf, *at Gudh Alzmechtigh hade gifwit honom någhot Förstånd vthi Läkedoms konst*, men gör ock ett stycke nedanför denna bekännelse: *Jagh hafwer intet studerat vthi främmande Land, ellet vthi någon Academia, vthan allenast vthi gemeene Scholer.* Sådant kan ock lätteligen synas, när man något litet vil läsa i denna hans Örtebok, och lär jag ej längre behöfva gå, för

nu sedt, en tämmelig tilgång här uppe fanns på riktige och godkände Medici, lär jag dock med säkerhet kunna säga, at minsta delen af allmänna hopen ännu förstod sitt bästa vid åkommande sjukdom, eller ägde då tilräckelig omtanka, för

I at

at derpå anföra prof, än til första orden af boken, som sälunda lyda: *Galanga eller Galigo är torr och heet, och hafwer thessa* 10. *dygder. Första är, at när man låter sigh åderslå, och tugger henne så i munnen, tå twingar hon alt ondt Blodh uthlöpa; och thet gödha behåller hon qwart i Kroppen.* Icke dess mindre hap han i sin ort haft någorlunda förtroende, så at ock merbemälte Biskop PETRUS JONÆ i sitt Företal för denna oftanämnda Örtebok sälunda yttrar sig: *Migh och mitt Hws, så och annat gott Folck hafwer trängt at bruka thenna Authoris förfarenheet på örternas kraffter.* Angående dess andra Bok, som han kallar *Practica eller Underwijsning om åderlåtande ifrån hufwudet til fötterna, sampt af nog försökte Läkedommar emot mångahanda Siukdomar*, vil jag ej vara vidlyftig, utan allenast anmärka, at han til dess sammanflickande jämte andra böcker skall ha betjent sig af en gammal Svensk Läkebok med Munke-styl skrefven, om hvilkens ålder och beskaffenhet jag ingen ting kan säga, efter jag den aldrig sedt, men nog säkert gissa, at ej stort utaf värde lärer stådt derur at hämta. Bemälte sin Practica har han dedicerat *Ährewyrdiga, Wyrdigom, Hederligom och Wälllärdom Män M.* NILS KROOK, *Biskop uthi Wexiö, sampt Probsterne och the Gemeene Prestmän uthi Wexiö Stifft.* Utom denne Empiricus, har jag ock fådt underrättelse om en annan uti Småland, nemligen Capellanen ROTHMAN eller ROTTNENSIS i Rottne, som någon tid derefter genom dylikt curerande skall ha bragt sig i tämmeligit rop och haft nog mycket tillopp. Han har lämnat efter sig en liten Läkarebok, som ännu finnes i handskrift. Uti *Collect. Robergian.* säges han *hafva ägt åtskilliga små Medicinaliska saker, och en lyckelig och stor Empiricus varit.* Än kommer jag ihog en stor Empiricus, som kanske hade förtjent at stå i främsta rumet; jag menar en Bruks-

at heldre anlita någon af dem, än olårda och oförfarne klåpare. Ty jag ser, at den store AXEL OXENSTIERNA, då han 1637 höll såsom Riks-Cantzler tillika med Academie-Cantzleren en visitation vid Upsala Academie, yttrade verkeligit missnöje öfver en slik osed, såsom då ännu öfver alt gängse (*). Och förmodeligen måtte väl sådant ansenligen hafva bidragit til den alt för ringa böjelse, vår Academiska ungdom hela den tiden hade för Medicinska vetenskapen, så at fram uti K. CARL GUSTAFS regering, ibland 1500 Studenter, som undertiden skolat vistats vid Aca-

förvaltare i Husby-kloster vid namn OLOF BLAU, som lefde i Dr. CHRISTINAS, K. CARL GUSTAFS och K. CARL *den XI:tes* tid, och dödde på 1680-talet. I *Collectan. Robergianis* berättas om honom följande Anecdoter: *Han lämnade 4 barn efter sig och* 100000 *daler: Han lefde miserabelt, håret stod ut genom hatten hån, gick kippskodd i största köld, med bara räcken och tunna strumpor på sig; Var en liten man, hade eget hår, tunt och rakt, gick ofta barhufvad, låg ock naken i sängen. - - - Han har varit* 3 *gånger gift; första hustrun var dotren i gården, den andra var en vallpiga, den tredje hans egen piga. Medan hon satt i kyrkan och ingen ting visste af, sände han up åt Kläckaren sin lysnings-sedel at afläsas. Var en god gästgifvare, och pufferlig skämtsam. Era - -, sade han, I ska väl äta opp mig nu, och lät så duka bordet. - - - En afton gick han ifrån sin åker, och om morgonen var han död. Hans efterlätna änka gifte sig sedan, och tog sina barns Præceptor.*

(*) I Protocollet öfver denna visitation står om denna saken sålunda: *Om Facultate Medica sade H. N. sig nu icke myckit wilia tala, hwadh ther uthi kan feblas eller ey, efter den seden ähr uthi wårt Fädernesland inkommin, att ickie många sökia förfarne Medicos, når dem någon Siukdom påkommer.* Se BERGII ofvannämnde *N. Förråd af Nord. Handlingar* 1. *St. p.* 6.

cademien, knapt mer än en eller två funnits, som lagt sig på Medicinen (*).

(*) Til närmare uplysning härom, vil jag ur min Brors Hr. B. BERGII handskrefna Samling hitsätta ett utdrag af OLOF RUDBECK *den äldres* Bref af d. 24. Octobr 1659, til dä varande Öfversten, sedermera Riks-Rådet, Grefve PONTUS FREDR: DE LA GARDIE, såsom svar på bemälte Grefves skrifvelse om en Fält-Medici utskickande til Fältlägret för Köpenhamn. -- *Men thett som klagan är att vår Academia är uthi nogot elakh, trätesamt och oenigh stat, och äro allenast några huffvuden under våre Academiske Colleger som alt vilia råda både öffver sina medhbröder professores så och studenterna och skilier ther af att hvarken then ena eller then andra faculteten kan af sådan stoor myckynheet studenter ja vell til 1500 haffva någhon kar som uthi någhon tingh nästan tilsäiandes, kan vara sitt fäderneslandh til tienst. ja om vår Allernådigeste Konungh skulle här begiära en vacker theologum, iurist, medicum, eller någhon i Architectura, Artolleria, eller fortification verserat, eller physicum, lingvist, mathematicum &c. så säger iagh som sanningen är, att så svårt skal then vara att här finna, som något perfect i sin sciens skal vara, som pomerantzträn uppå långeheden, och thet är ingen annan orsak til en någres regemente och stora oenighet, så och största orsaken studiernas elaka och odogliga anställande och disposition. och endock her några karar äro som upprichtigha, flitigha, och lärde äro til att kunna och vilia ungdomen rett och vel informera så liggia andra dem i vägen medh affstyrkiande och frånlåkande. Uthi facultate medica haffver för en iagh hijtkom aldrigh varit mera än en eller 2 medicinæ studiosi, men nu likvel sedan iagh 3 collegier them dagelighen håller uthan någhon vedergälningh, så haffver iagh til en 15 styckyn läckat til Studium medicinæ, men the äro alt förunga att en kunna någhot uträtta, och veett iagh att iagh inthe länge varder många aff them behollandes, ty the lockas icke allenast ther ifrån uthan och kan man inthet vinna åt them H. K. Majestet sti-*

Högbemälte Konungs regements-tid var annars både för kort och för bullersam, at stadga någon synnerlig förmån för denna vetenskapen; men icke dess mindre räknar jag Medicinen för at då hafva mycket vunnit genom den kåcka Doct. Olof Rudbeck *den äldres* (*) befordrande til Me-

pendium her vidh Academien uthan stort förtreet och arbete. - - - Nu yttermera til E. Greffliga Excellens begäran, så är her inthe mera en 2 studiosi medicinæ som kunna E. Excellens begäran fulkomna, then ena är rest til Holland, och then andra är här, hvilken heter Olaus Figrelius, *Secreterarens* Figrelij *Syskenebarn, som haffver i några år sin största flijt giort, och nu i en tidh practicerat, är til en hyacker physiognomi och höffliga seder, och haffver iagh honom uthi några åhr i medicina öffvat, så att iagh visserligen hoppas, E. Excellens skal vara medh honom content, men effter han aff inga stora medel är - - - -*

(*) Föddes i Vesterås 1630, och hade den synnerliga äran, at blifva buren til dopet af Konung GUSTAF ADOLPH, som då kommit til staden, och boddei dess Fars Biskopens hus: Se Hr. Arckenholtz *c. l. p.* 318. Han lade sin tid väl an i Upsala, och disputerade der ändteligen 1652 *de Circulatione sanguinis.* I synnerhet vinlade han sig om Anatomien, och hade den nåden, at få förrätta Anatomiska sectioner för sjelfva Drottning CHRISTINA, då han ock var så lycklig, at upfinna de så kallade *Vasa lymphatica*, hvilket fynd han i Vesterås 1653 utgaf i dagsljuset genom sin Tractat *de Ductibus novis hepaticis aquosis & Vasis glandularum serosis.* Han kunde då ej förtiga, at han var deraf första upfinnaren, hvilket sedan ådrog honom ett nog förtreteligt pennekrig, i det flere ville tilvälla sig samma heder, särdeles Thomas Bartholin i Köpenhamn, som, efter Esbergii utsago uti sin öfver denne Rudbeck hållne *Parentation*, hade strax efter upfinningen fått kunskap derom af en Tysk Student, som vid samma tilfälle varit tilstädes och strax hade kommit at

Medicinæ Professionen i Upsala. Jemte honom finner jag ock under den tiden en JOHAN

---

fara til Dannemark. En MARTIN BOGDAN var den som i synnerhet hvässade pennan mot RUDBECK, för at tilvälla BARTHOLIN hedren, fast en del mente, at det var BARTHOLIN sjelf, som skref hvad i BOGDANS namn utkom. Icke dess mindre förfäktade RUDBECKEN sin sak, och fick verkeligt medhäll af en JOH. VAN HORNE, en J. D. MAJOR och flera berömda Anatomici, utom åtskilliga andra lärda männ. 1653 for han ut til Holland, och kom tilbaka 1654, undervisandes ungdomen vid Upsala Academie, tils han 1658 förordnades til Ordin. Medicinæ Professor. Imedlertid hade han redan 1657 af egna medel uprättat och i någorlunda stånd bragt en Botanisk Trågård och Orangerie af åtskilliga rara växter från långväga orter, hvilket förekom Utländningarna underligt, som ej trodt at sådant skulle i Norden låta sig göra. Han skänkte denna Trågård 1662 til Academien, och fortfor med dess förbättring så länge han lefde. Han fortplantade samma lust för Botaniska Studium på sin Son OLOF RUDBECK *den yngre*, och arbetade de tilsammans med nog kostnad på ett stort Botaniskt verk, *Campi Elysii* kalladt, som måst förgicks i Upsala brand 1702, för hvilket, jemte andra Botaniska skrifter, en Ört efter dem bägge blifvit kallad *Rudbeckia*. Eljest försummade han icke heller ungdomens förkofring i Anatomien. Han afträdde Professionen 1690 åt sin nysnämnde Son, och dödde strax efter Upsala brand 1702. Hvad som mäst gjort honom i hela den lärda verlden namnkunnig, är dess så kallade *Atlantica*, bestående af 4 Tomer in folio, som förklarar Sveriges ålder och urgamla anseende, och leder härifrån de flästa gamla folkslagens härkomst, Gudalära, m. m. men vitnar tillika om dess Auctors otroliga beläsenhet och qvickhet. En bok, som utländningar och Landsmän genast ansågo med förundran och öfver alt utropade, som väl många sedermera bifallit, men många åter bestridt, dock ännu ingen tilräckeligen gittat förlägga. Kung CARL *d. XI.* visade denne RUDBECK en särdeles nåd vid alla

COSTERUS (*), en GERHARD STALL-
HOFF

tilfällen, och vid sin Króning updrog han honom hela directionen öfver anstalterna dertil, så uti Architecture, som Målning, Musik, och Fyrverkeri, hvarutinnan han alt varit hemma. I *Collect. Roberg.* säges, at han támmeligen liknat LANGII Portrait i dess *Epist. Med.* och i SILJESTRÖMS Grafskrift öfver honom; som finnes i *Små-Saker til nöje och tidsfördr. II. Del p.* 4 upräknas åtskilliga particulariteter om honom, och ibland annat den bekanta Operatio Cæsarea, som han förrättade på sin egen hustru, så at både hon och fostret blefvo vid lif, hvilken gjorde honom mycken heder. EDM. FIGRELIUS skrifver i ett Bref af den 20. Jan. 1658. huru omistelig denne RUDBECK redan då var för Upsala Academie, och berättar ibland annat följande om honom: *Docte philosophatur, fidelissime juventutem voce manuque informat, ægrotos feliciter curat, publice profutura scribit, cantat, ludit, pingit, disciplinasque ac artes varias recentibus indies & nobilibus inventis illustrat, ac omnia denique tanquam singula unus absolvit &c.*

(*) Til nationen Lybeckare. Disputerade i Königsberg 1646 *de Dysenteria*, och vardt Med. Doctor; deretter 1649 Practicus i Wismar, och sedermera i 5 år Estländska Adelens och Revels Stads Medicus. Kallades sedan til vår stora Kung CARL GUSTAFS Hof, der han blef Archiater, och betjente åfven högbemälte Konung i dess sista sjukdom. Derefter förblef han några år Änke-Drottn. HEDVIG ELEONORAS Archiater, men resolverade sedan at gå i Tzarens tjenst i Ryssland, och var i lång tid dess Lif-Medicus. Reste sedan til Revel, der han omsider död blef 1685 i sitt 71. ålders år. Se MOLLERI *Cimbr. litt. T. I. p.* 114. Bemälte MOLLERUS nämner honom COSTERUS *a Rosenburg*, och både af honom och i *Collect. Robergianis* säges han här i Sverige blifvit adlad. Han skall varit en stilla man i sitt lefverne, lagom fet och haft egna grå här. *Collect. Roberg.* Jag äger dess bok, som han kallar *Affectuum totius Corporis humani præcipuorum theoria & praxis*, ta-

HOFF (*), en PETER SPECHT (*),

bulis exhibitæ, hvarefter han bifogar en *Relatio medica de CAROLI GUSTAVI Regis Sveciæ morbo & obitu.*

(*) Til börden Dansk. Reste til Holland, och lärde sig Chirurgien, läggandes då flitigt handen dervid uti en Barberstuga (i Amsterdam); men tog sedan til at studera Medicinen, och reste til Franecker och blef der Medic. Doctor. Då nu en lång tid förbigädt, kom han til förra orten tilbaka, och besökte der sin fordna Barberstuga, ställandes sig då aldeles obekant; men Barberarens hustru kände honom strax igen, och ropade: *Is dat onse Gerit niet?* I *Collect. Roberg.*, der detta berättas, talas intet om honom förr än han kom hit til Stockholm, och genast här practicerade Medicinen. Angående dess sedermera här hafde öden vil jag nu ur samma *Collectaneis* meddela några omständigheter och Anecdoter, til uplysning om dess besynnerliga Caractere. *Han vardt bekant och kallad til Fahlun, och der väl fägnad och afhållen, ty der var godt folk och stodo sig då väl. Han hade halfva lönen af Grufvan och halfva af Staden. En gång blef något inneftående af lönen, det han ej så strax fick, deröfver stirknade han, tog sitt afsked och for til Norköping; en tid derefter til Hertig ADOLPH JOHAN; så til Götheborg; ändtlig åter til Fahlun tilbakars. Varande tid dog hans Hustru. Han bodde på Kyrkbacken, och byrde der ett hus för några år bort åt. Lagade up en badstuga der stod til sitt Bibliothek, högg up fönster och hvitlimmade inuti. Hade ock sköna Böcker. Han gifte sig andra gången med sin Hus-Jungfru, böd några vänner til måltids, kom så inspringandes med henne vid handen: Hvad tycken I? sade han, skulle jag väl kunna göra mig en Hustru af denna här? Hon rodnade; men han befalte henne bära fram vin och af det bästa ölet; maten bar Pigan in, men Jungfrun skar före; och så gjorde han sitt bröllop. Ofta sade han sig hafva ångrat sig öfver sitt bråda och hastiga sinne, och trodde han skulle väl blifvit en rikare man, der han inte så ofta boflytt: sade sig ej heller hast det goda af Fahlun andra gången han dit*

(*), en GUSTAF CASIMIR GARLIEP (**), och en

kom, som den första; Folket vore nog väl sinnade, men tiderne slätare och sämre. Han var en liten man, hade eget grått hår, gick med pajråck, den han med mässings-häfter knäpte igen. Han upvaktade och passade flitigt på sina Patienter på sagdan timma. Han hade stora volumina, deri han alla sina ordinerade Recepter införde. Han blef til kläckan slog 9 hemma om mornarna i sitt hus, och var par timmar altid i sitt Bibliothek, det han upstädat hade med 4 bord, i alla 4 hörnen efter 4 Faculteterne. - - - Gick lätt och vigt, var spinkug af sig, af gladt humeur, språksam och rolig. Om mornarne tog han ett glas godt och mustigt öl och bröd til frukost; men brännevin intet. Åt gerna sött, Fikon, Russin och Säcker: Om jag dör af Maskar, sade han, inte tänker jag dö af Skörbjugg. - - - Var en träfflig Theologus, som han ock på sidstone alla andra studia öfvergaf, och detta allenast skötte. Jag ser af ett dess Bref til O. RUDBECK af d. 14. Julii 1656, at han då varit hitkommen, och vistats i Linköping. Han dödde omsider 1683.

(*) Til börden Tysk. Var Med. Doctor. Sedan han först varit Kung CARL STUARTS Medicus i England, och derpå 9 år Practicus i Amsterdam, kom han til Sverige, och blef först en tid Medicus i Götheborg, men kom sedan til Stockholm, och var en god tid Riks-Cantzl. Gr. MAGN. GABR. DE LA GARDIES Hof-Medicus, tils han 1670 vardt Kong CARL *den XI:tes* Lif-Medicus. Dödde 1676, och är begrafven i Solna kyrka. Hans söner blefvo naturaliserade och introducerade på Riddarhuset 1682. Hr. v. STJERNMAN *l. c. p.* 716. I *Collect. Roberg.* läser jag om honom följande: *Hade sina egna Medicamenter, som vore rätt kraftiga, och hölts för en stor Chymicus, är ock vitterligt, at han ett särdeles Particular under händer haft, men ej hint det samma utarbeta, dock likväl så, at hans Son gjort projection. Hans död var det, at han betiente Sjöfolket som kom utur Slaget, då han tändes an af deras sjukdom, fick en Fläckfeber, och måste sålunda sätta lifvet til.*

(**) Född på Gripsholms slott 1630. Skref sig sjelf

en OLOF OESTENIUS (*), utom åtskilliga flere, som från Drottning CHRISTINAS regements-tid öfrige voro, och redan förut äro vordne omrörde.

I 5 Men

GARLIEP VON DER MÜHLEN. Han vistades en tid i Riks-Cantzlerens Gref MAGNI GABR. DE LA GARDIES Hof, och läste för dess 3:dje Son Gr. JOHAN CASIMIR, hvilken dog helt ung. Se dess Bref til OL. RUDBECK *den äldre* af d. 8. Sept. 1662. Han lärer ofelbart tillika varit bemälte Riks-Cantzlers Hof-Medicus. Reste sedan 1662 ut til Holland, och framgaf i Leiden en Disput. *de Viri ex lapsu deficientis casu peculiari*, blifvandes Med. Doctor. Af Hr. GJÖRWELLS *Svenska Mercur. 2. årgång*. p. 50. ser jag, at han sedermera vardt först Practicus i Danzig, derpå Extraord. Medicinæ Professor i Frankfurt vid Odern, så Garnizons-Medicus i Hinter-Pommern, och ändteligen Chur-Furstens af Brandenburg Lif- och Hof-Medicus, samt Decanus i Berlinska Collegio Medico. 1690 blef han Ledamot af Academia Imper. Nat. Curios. med namn af AURELIANUS, och dog omsider i en hög ålder 1713.

(*) Född uti Nerike. Han uptogs af Biskopen JOHANNES MATTHIÆ i Strengnäs, och hölls til studier, icke allenast der i Skolan, utan ock vid Dorpts och Upsala Academier, alt på bemälte Biskops kostnad, som ock til äfventyrs lärer väl hulpit honom vidare ut til Tyskland, der han i Helmstädt 1657 vardt Med. Doctor, efter en utgifven Disputation *de Arthritide*, just den samma sjukdomen, som var Bisk. JOHANNIS MATTHIÆ hvardags-plåga. Det ser mycket likt ut, at han efter hemkomsten någon tid måtte varit denna Biskops Hus-Medicus, och det förmodeligen ända til-dess död 1670. Om han då snart eller sent derefter blifvit Stads-Physicus i Götheborg, har jag ej funnit; men i SCHEFFERI *Svecia litter. p.* 227. omtalas han såsom den der då 1680 redan varit der någon tid, och jemte den förra sysslan äfven blifvit derstädes Rådman, med antagande af namnet ÖSTRING i stället för OESTENIUS.

Men Konung CARL *den XI:tes* regering var för Medicinal-verket så mycket önskeligare. Då inrättades Kongl. Collegium Medicum (*), om hvars myckna nytta jag för så uplysta åhörare ej behöfver tala. Då började Medici, särdeles en URBAN HIÆRNE (**), under sin Direction af

(*) Om Kongl. Collegii Medici första uprinnelse, och dess hvarjehanda tilväxt, göromål och författningar, ända til närvarande tider, blifver här för vidlyftigt at skrifva, hvarföre jag ock nödgas at nu gå det altsammans förbi, och lämna det til dens åtgärd, som har de dithörande Acter om händer. Hr. LARS BALK har ock redan yttrat sig vilja med aldraförsta taga ett sådant arbete före.

(**) Född uti Ingermanland 1641. Lärde redan i ungdomen at rita och måla. Studerade först ett år vid Dorpts Academie, men måste fara undan för Fienden hit til Sverige, då han dels i Strengnäs Gymnasio, och dels vid Upsala Academie sina studier fortsatte. Men han började först vid år 1660 at läsa Medicinen, nyttjandes i Upsala en RUDBECK och HOFFWENIUS, och i Stockholm en WATTRANG och DURIEZ. Var sen så lycklig, at vinna Gref CL. TOTTS ynnest, som ej allenast tog honom med sig til Liffland, såsom sin Hof-Medicus, och låt honom 1667 följa med en Öfverst STAHL til varma badet i Aken, der han fick examinera mineral-vattnet, utan ock gjorde honom 1668 til Garnizons-Medicus i Riga och Inspector öfver Fält-Barberarne i Liffländska Garnizonerne, samt hade honom 1669 med sig som Legations Medicus til Pålen. Ja, uppå bemälte Grefves bekostnad fick han först samma år resa til Engeland, der han vardt Ledamot af Kongl. Societeten, och sedan året derpå fara öfver til Frankrike, och i 2:ne års tid förkofra sig i Paris uti Anatomie, Chymie och Chirurgie m. m. Imedlertid for han 1670 til Angers, och blef Med. Doctor, efter utgifven Disputation *de Obstructione Vasorum lacteorum & Glandularum Mesenterii.* När Gr. TOTT 1672 kom såsom Ambassadeur til Paris, blef han åter hans Medi-

af Laboratorio Chymico här i Stockholm, at med mindre tvekan afvika från den gamla slentrianen, taga Chymie och Historia Naturalis til hjelp, och

cus, och följde med honom derifrån til Aken 1673. Reste sedan öfver Holland, Bremen, Hamburg och Köpenhamn tilbaka til Sverige, och ankom til Stockholm 1674. Han började då strax practicera, och halp, ibland andra lyckliga curer, Kongl. Rådet GRIPENHIELM från en svår Magsjuka, hvilken deremot utverkade hos Konungen, at han 1675 vardt Extraord. Assessor i Bergs-Collegio. Sedermera förordnades han året derpå til Ledamot i Commissionen öfver Troll-väsendet. 1678 upfann han och proberade Medewi Mineral-vatten, bragte det i rop, och förestod i 4 somrar Brunns-curen, under ett ansenligt tillopp af Brunns-gäster. 1682 gjorde han en utrikes Resa, först til Lüneburg, för Saltbrunnarnas skull, derifrån, för Bergverkens skull, öfver Gosslar, Halberstadt, Hall, Leipzig, Freyberg, til Prag, sedan åter öfver Dresden, Nürenberg, Heilberg, Schwalbach, Hessen, Hannover och Dannemark hem igen 1683. Vardt så ordin. Assessor i Bergs-Collegio, och sedermera Director öfver det af honom föreslagna Laboratorium Chymicum i Stockholm; derpå 1684 K. CARL *den XI:tes* och 1685, tillika Änke-Drottningens Lif-Medicus. 1689 var han 3:dje gången ute i Tyskland, och blef samma år adlad med sitt förra namn. Vardt sedan 1696 Archiater och Præses i Colleg. Medico, och ändteligen 1713 Vice-Præsident i Bergs-Collegio. 1719 fick han afsked med Landshöfdinge namn. Se dess *Curriculum vitæ Mscr.* Dödde omsider af Obstruction och Colik 1724, och ligger i Bromma Kyrka, hvarest, utom språket *Rom.* 14: 8, följande versar läsas på Grafvården:

För alt thet jag har lärt, för alt thet jag måst lida,
För möda och besvär, för ondt jag har utstådt,
För alt thet jag har rest och rånt i verlden vida,
Har jag nu denna graf och lägerställe fått;
Ty är min sidsta bön, at mina trötta ben
Få ligga still i ro innunder denna Sten.

och vara betänkte på genvägars upfinnande i Praxi genom flitiga försök och speculationer (*). Då bör-

Han var ett stort ljus i sin tid i Medicinen, som han ock ägde mycken kunskap och förfarenhet. *Hvad skada är icke, at salig Landshöfdingen* HIÆRNE *dog bort med säkra medel mot Convulsiviske sjukdomar*, säger Hr. NILS ROSÉN i sitt *Tal om en Opartisk och förnuftig Medici förnämsta göromål p. 41.* Herr ABRAHAM BÄCK har i H. D. SPÖRINGS *Äreminne p.* 9. denna utlåtelsen; *Vår stora* HIÆRNE *var äfven så god Bergsman som han var Medicus, och gjorde Sverige mer nytta med det som han sedt utomlands i Mineraliers handtering, än vi vete at erkänna.* Han var en stark försvarare af PARACELSUS, som dess *Defensionis Paracelsicæ Prodromus* utvisar. Är eljest nog känd af dess *Acta Laboratorii Chymici*, dess tractater om *Medewi Brunn*, dess *Flacker &c.* dess *Träbalsam* och dess *Orthographia Svecana &c.*

(*) At förtiga hvad andra våra då varande Doctorer i sådana mål hade för sig, vil jag nu endast omröra Doct. LOHREMANS och Doct. HIÆRNES Artificielle Hälsobad, Pharmacopœa arcanorum och Diets-Medicine; på hvilka inrättningar de erhöllo Kongl. Privilegium. Bemälte Privilegium förtjenar i sanning at blifva närmare bekant; hvarföre jag vil låta det här inflyta.

Wi CARL &c. &c. Görom witterligit, at Oss hafwa wåre trogne Tjenare, de Ädle och Wälbördige, Wår Archiater Doctor GUSTAF LOHREMAN, *samt Wår och Hennes Maj:ts Wår Högtälskade K. Fru Moders Lif-Medicus Doctor* URBAN HIÆRNE, *underdånigst tilkänna gifwit, huru som de, medelst långlig Praxin hafwa fått tilfälle med all flit och sorgfällighet at eftertänka och utgrunda några nyttige medel och utwägar, hwarigenom åtskillige Sjukdomar lättare och med Patienternes mindre olägenhet, än med de hårtils brukeliga Medicamenter skedt är, måge kunna hjelpas och förekommas; warandes jämwäl samma deras flit och omsorg så wäl och lyckeligen aflupen, at de, medelst hälsosamme Bergarters och Mineraliers uplösan-*

började man upbringa Accoucheur-konsten och hålla föreläsningar deruti för Stockholms Barnemor-

de och deras krafts utdragande, genom wisse handgrep, samt förblandande med hwarjehanda watten, ändteligen hafwa upfunnit allehanda Artificielle Bad, hwilka de icke allenast redan med god framgång til de Sjukas förfriskning ofta practicerat och i werket stält, utan jämwäl sig föresatt än widare til Patienternes cur allmänt i bruk at bringa, och dem, jämte särskildte Luft-Bad, til hälsans bewarande, på ett beqwämligit rum och ställe at upsättja och anställa. Sedan och för det andra, äro de sinnade, uti allmänt bruk at låta komma åtskillige Arcana uti Medicinen, dem de medelst långlig förfarenhet påfunnit, mycket kraftigare och bättre än de ordinarie Medicamenter. Men som de hwarken wela eller kunna Apothekarne demsamma betro, så ärna de dem sjelfwe med särdeles akt och noga omsorg, til så mycken större nytta och säkerhet, bereda och tillaga, tänkandes til den ändan en Pharmacopœam Arcanorum, tillika med några af de äldste deras Med-Collegis, at uprätta, och deruti innan de sjuka nödlidande tilhanda hålla sådane arcana Medicinalier, som de sjelfwe påfunnit, och intet äro til fångs uti de ordinarie Apotheken. Sidst och för det tredje, ärna de en Diæts Medicin at inrätta och anställa, samt wissa personer dertil anordna, de der uppå deras föreskrifwande ett och annat dertil hörande wäl och renligen måge kunna laga och tilreda; alt til den ändan, at Patienterne, särdeles de, som intet kunna fördraga Medicamenter, med blotta Diæten af spis och särskilde drycker beqwämligen måga kunna hetas och hjelpas til hälsan. Och som de hos Oss underdånigst anhålla, det, aldenstund de wid slika inventioner redan både möda och medel hafwa anwändt, lärandes jämwäl än widare til deras fullkomlige werkställande ansenlig omkostnad komma at anlägga, Wi fördenskull, til hämmande af en och annars hinder och ingrep, som på en falsk och orätt grund kunde söka slikt deras påfundne werk at efterhärma, och således en så nyttig ting til det allmänna bästas skada och deras nachdel bringa i lägerwall och wanwyrd-

morskor, hvilka alt til den tiden ej hade haft några

nad, i nåder täcktes dem derå Wårt nådiga Privilegium meddela, i så måtto, at ingen på 10 års tid skall wara efterlåtit, några sådane af dem upfundne werk at begynna och i werket ställa, som intet för owälde och förståndige domare gitter wisa, at han samma wetenskap med större fullkomlighet har inventerat och påfunnit: Altså, och emedan Wi detta deras lofwärde förehafwande så mycket mera låte Oss behaga, som sådant länder til de nödlidande Patienters så mycket bättre skötsel och förfriskning, samt sjelfwa Medicinen uti Wårt kära Fädernesland til upkomst och förkofring: Ty wele Wi härmed samt i kraft af detta Wårt Öpne Bref och Privilegio i nåder hafwa tillåtit förbemälte Archiater Doctor LOHREMAN *och Lif-Medico Doctor* URBAN HIÆRNE, *at anställa och allmänt hålla, ehwarest dem kan wara lägeligit, ofwanbemälte af dem upfundne, så wäl åtskillige artificielle Hälso-som särskildte Lust-Bad, och derjemte inrätta icke allenast deras Pharmacopœam Arcanorum, och deruti Patienterne tilhanda hålla sådana Arcana Medicinalia och ogemene kraftige Läkedomar, som intet finnas på de andre Apotheken, utan ock hwad de til förbemälte Diats inrättande, med särskildte spis och drycker, jemte andre dertil lydande ämnen, anordnandes warda; Ståendes dem fritt, at associera sig så många af sina Med-Collegis, som dem godt synes. Wi wele fördenskull alfwarligen hafwa förbudit, det ingen, eho han wara må, skall understå sig, emot detta Wårt öpne Bref och Privilegium, at göra dem och deras Interessenter härutinnan något hinder, ingrep eller förfång i någon måtto, efterjom det ock hwarjom och enom aldeles skall wara förment, på samfälte tio års tid, sådane af dem påfundne och inrättade werk at eftergöra, bruka och idka, med mindre han derwid kan wisa någon större wetenskap och fullkomlighet. Det alle som wederbör hafwe sig hörsamligen at efterrätta. Til yttermera wisso &c. Stockholm d. 23. Decembr. 1692.*

CAROLUS.

C. PIPER.

gra tilfällen inom Riket til behörig undervisning derutinnan, kommandes derför en JOHAN VAN HOORN (*), at med beröm ihogkommas. Då be-

Här kan jag nu få tilfälle, at med några ord påminna, hvad för besynnerlig förmån vårt Rike under K. CARL *den XI:tes* regering årthöll, igenom de åtskilliga goda Hälsobrunnar, som då upfunnos, och hvaraf den senare tiden fått anledning til än fleras uptäckande. Det var den ofvannämnde URBAN HIÆRNE, som kom fram med den första, nemligen Medewi Brunn i Östergötland, hvilken han 1678 upfann. Några år derefter uptäcktes Wiksbergs i Södermanland, och sedermera tid efter annan Sätra eller Fläckebo i Vestmanland, Götheborgs förra brunn inne i staden, Fahlu brunn i Dalarna, Norremalms i Stockholm, Kuppis i Finland, Wårby i Södermanland, Norrby vid Nyköping, Ramlösa vid Helsingborg, Sabbatsbergs i Stockholm, Lindals vid Jönköping, Götheborgs senare Brunn utan för Carls port, Fällorne vid Wexiö, Nådendals i Finland, Baggetofta vid Uddevalla, Djurgårds vid Stockholm, Hernösands i Ångermanland, tvänne vid Calmar, en på Gottland, Flista vid Linköping, Örebro brunn, och Loka källa i Vermeland, utom åtskilliga flera, som härtils blifvit mindre bekanta.

(*) Född i Stockholm 1662 af Holländska Föräldrar. Reste 1679 ut til Leiden, och studerade der i åtskilliga år, hvarefter han sedan 1687 for til Frankrike, och lärde Accoucheur-konsten i Paris, och derpå 1689 til Engeland, uppehållande sig någon tid i Oxford. Kom 1690 tilbaka til Leiden, och antog Doctors graden i Medicinen, efter aflagdt prof *de Partu præternaturali*. 1691 begaf han sig hem, blef 1692 Ledamot i Collegio Medico, practicerade Medicinen i Stockholm och förestod Norremalms Surbrunn, hållandes dessutom föreläsningar dels uti Anatomien, dels ock i Accoucheur-konsten i hvilken senare han derpå förordnades til at publice informera Barnemorskorna, det ingen förut hade haft til ordentelig sysslа. Vardt sedan Stads-Physicus i Stockholm 1707, och

begynte hår blifva någon tilgång för våra Landsorter på Provincial-Medici af förfvarliga Doctorer. Jag vil nu upråkna få många Medici, fom jag under denna Konungs Regements-tid gittat fammanleta, utom åtfkilliga af dem, fom då ännu ifrån Drottning CHRISTINAS och Konung CARL GUSTAFS tid voro öfriga, och nu ej vidare låra behöfva at uprepas. Vi hade den tiden en PETER HOFFWENIUS (*), en WENDELI-

drog fig ej undan når Peften grafferade 1710. Åndteligen blef han 1720 Archiater, men lefde ej långre ån til 1724, då han af hetfig feber dödde. Lefver ån i frifkt minne genom defs utgifna fkrifter, bland hvilka jag hår vil nåmna defs *Svenfka vålöfvade Jordegumma*, famt defs få kallade *Sipbra och Pua*. Jåmnför L. ROBERGS *Elogium* JOH. V. HOORNII.

(*) Född i Björklinge i Upland 1630. Sedan han i Upfala difputerat 1651 *de Oculo*, och 1656 *de Symptomatibus*, refte han til Holland, och antog Doctors graden efter en i Leiden utgifven Difp. *de Athleta Hippocratico* 1660 (ej 1658, fom det fågs i bågge editionerna af SCHEFFERI *Svec. litt.*) Under viftandet i Holland flog han fig med alla krafter på Anatomien, få at en THOMAS BARTHOLIN kunde federmera råkna honom ibland *Profectores Europæ clariffimos, exterorum ad fe ftudia allicientes*; fe defs *Differt. de Peregrinat. Med. p.* 11. Efter hemkomften blef han genaft 1661 Medicinæ Profeffor i Upfala, hvilken fyfsla han med nog heder i 21 år förestod, tils han 1682 lämnade verlden. Han var en ftark förfåktare af Cartefianfka Philofophien, når den famma af Prafterfkapet förföljdes. Ibland defs arbeten år *Synopfis Phyfica* i fynnerhet bekant, hvilken i ganfka lång tid hölls för en upbyggelig Skolebok. Under defs viftande i Leiden fkall han 1660 ha gjort ett konftigt Sceleton af Jårn och Ståltråd, på hvilket Venæ, Arteriæ, Nervi och Vafa lymphatica varit tydeligen och i naturlig ordning til feendes, med fina fårfkilda fårgor utmårkte: Se MOLLERI *Hypomn. ad*

LINUS SYBELISTA (*), en OLOF FIGRELIUS (**),
K en

SCHEFFERI *Svec. litt. p.* 424. I *Collect. Roberg.* såges han doctorerat i Angers, och finner jag der följande små Anecdoter: *Var lång Man, såg våt ut. -- Han hade eget gult hår - - hade friskt ansigte och starkt målföre - - - Var en behållen M n, källrarna fulla med plåtar. - - - Var Podagricus, en hastig gubbe, tjock man eljest.* D. RUDBECK *gjorde honom intet lättlig något emot Var förlofvad förrn han reste ut, reste ock på hennes medel. Ibland andra orsaker, som han tilskref sin död, var* 1. *at han så tida öpnade ådren, när han likväl var sangvineus, och* 2. *at han rökte så starkt tobak,* 3. *nimia Venus.*

(*) Född uti Hall i Saxen vid lag 1597. Blef Comes Palatinus Cæsareus och Med. Doctor, hvarpå han började practicera Medicinen i Holstein, och kom i så stort rop, at Tzaren MICH FEDOROWITZ 1633 kallade honom til Ryssland, och gjorde honom til sin Lif-Medicus Han var der så länge den Tzaren lefde, men låt ej förmå sig at blifva qvar sedan dess Son kommit på Thronen, utan for 1646 til Holstein, och bodde på sin gård Bundesbüll, betjenandes. Hertigen af Holstein Gottorp såsom Lif-Medicus, hvarifrån han sedan först flytte til Hamburg, och sedermera til Wolffenbüttel 1652, der han i 3 år var Lif-Medicus hos Hertigen af Brunswig. Men han ledsnade vid Hof-lefvernet, och begaf sig åter i sin förra stillhet, tils han 1660 kom såsom Medicus til då varande Gener Gouverneuren öfver Liffland Grefve MAGN. G. DE LA GARDIE, och blef tillika Fält-Medicus vid Svenska Armeen i Liffland. 1661 reste han til Stockholm, och blef strax Lif-Medicus samt Bergs-Råd, tilbringandes här sedermera åtskilliga år, tils han omsider åter flytte til Hamburg, och dog öfver 80 år gammal. Se MOLLERUS *l.c. T. II. p.* 882.

(**) Född uti Östergötland. Var en af de få ynglingar, som studerade Medicinen i Upsala vid år 1659, och den enda som då dogde at skicka ut såsom Fält-Medicus. Se ofvanföre *p.* 132. Han reste ock samma år til Svenska Armeen i Fältlägret för Köpenhamn;

en NILS WICHMAND (*), en CHRISTOPHER ROSTIUS (**), en HANS GEORG HASTER (***), en OLOF BROMELIUS (†), en JOHAN PALMBERG

men fortsatte efter freden sina studier i Upsala, disputerandes der 1661 *de Sero ejusque vasis*, hvarpå han for utomlands, och, efter utgifven Disputation *de Quartana*, blef Med. Doctor i Leiden 1663. Efter hemkomsten practicerade han i Stockholm, men kom sedan til Fahlun och blef derstådes Medicus; dock vardt han ej gammal, utan dog utaf Lungesot. *Collect. Roberg.*

(*) Lårer til børden varit Dansk. Efter en i Leiden 1642 hållen disputation *de Morbo regio*, blef han der Med. Doctor, och derpå Practicus i Köpenhamn; men for sedan öfver til Skåne och idkade Medicinen der, blifvandes först Canik i Lund, och federmera efter Academiens inråttning Medicinæ Professor derstådes; dödde likvål strax efter berörde Academies inauguration 1668. Se v. DÖBELNS *Hist. Acad. Lund. contin. p.* 302. och ALB. BARTHOLIN. *de Script. Danor. p.* 111.

(**) Til børden Tysk. Var redan Med. Doctor, når han blef General-Gouvernements Medicus i Skåne. Han var ock Canik i Lund, och hade vård om Capitlets Bibliothek både för och efter Academiens invigning 1668, då han jåmvål blef Medicinæ pract. Professor primarius. Århöll vid samma tid caractere af Archiater. Skånkte til Academiens Bibliothek 500 böcker, hvilka ock verkeligen kommo dit efter dess död, som timmade vid år 1685. v. DÖBELN *l. c. p.* 210.

(***) Det år alt för litet, jag om denna ånnu blifvit varse, som jag ock vål vil tro, at ej just så synnerligen lårer varit med honom bevåndt. Han nåmnes som kortast af Hr. v. STIERNMAN *l. c. p.* 871. för Doctor och Landt-Medicus i Skåne, och som den der lefvat på 1660-talet.

(†) Född i Örebro 1639. Studerade Medicinen i Upsala, och började sedan practicera 1665, når en smit-

tosam fläckfeber, som fick namn af *Studente-döden*, hade sig der i orten inritat. 1667 disputerade han ock i Upsala *de Pleuritide*, och kom så på Doct. WATTRANGS tilstyrkande och underhjelpande at idka vidare practik uti Stockholm, hvarest han ock 1668 vardt af Öfver-Ståthållaren Grefve TOTT förordnad at hafva inseende på Apotheken, och tillika blifva en så kallad *Stadsens Herborist, at låhra Apothekarne och andra Qwinspersoner kiänna de gräs och örter som hos oss wexa at de kunde opbempta*, som BROMELIUS det sjelf berättar, och säger sig i 2:ne somrar verkställt, til dess örterne blefvo dem nogsamt kunnige. 1672 fölgde han med Svenske Ambassadeurerne Bar. P. SPARRE och E. EHRENSTEN såsom Medicus, först til Engeland, och sedan til Holland, antagandes imedlertid Doctors graden i Leiden, sedan han förut disputerat *de Lumbricis terrestribus illorumque in Medicina proprietatibus atque recto usu*, som skedde 1673, och icke 1667, som SCHEFFERUS i *Svec. litt. p.* 247 skrifver. Följde så med nyssberörde Ambassadeurer först til Aken, och sedan til Cöln, då han en tid äfven kom at betjena den tredje Svenska Ambassadeuren Gr. CL. TOTT, tils de 1674 åter skingrades, och han fick resa tilbaka til Fäderneslandet. Han blef då Ledamot i Collegio Medico och Practicus i Stockholm, hvarmed han i 17 års tid ständigt fortfor Imedlertid förordnades han 1676 til Ledamot i Commissionen öfver Troll-väsendet, hvilket han var så länge den påstod. 1691 vardt han kallad til Stads-Physicus i Götheborg och Prov. Med. i orten, hvilken kallelse han då mottog och behölt til sin död, som lärer säkert härrört af en Exulceratio orificii Vesicæ urinariæ, hvaraf han en lång tid plågades, och som han sjelf såg skulle en gång aldeles taga öfverhanden. Se dess af honom sjelf författade *Personalier Mscr.* Han dog 1705. Är bekant af sin *Lupulogia* och *Chloris Gothica &c.* för hvilken senares skull en Ört är efter honom upnämnd och kallad *Bromelia*. Af dess outgifna tractater vil jag här nämna dess *Ornithologia Sveogothica* på latin, dess *Scordonographia eller tractat om Hvitlöks nytta i Medicinen och Hushållningen*, dess *Zemydologia eller om Björkträdets egenskap i Medicinen och Hushållningen.* Hans tiltänkte Tractat *de*

BERG (*), en CHRISTIAN FOSS (**), en ERASMUS SACK (***), en GUSTAF LÅHRMAN (†), en

---

Utilitate rerum inutilium, eller *om Affkraps hvarjehanda nytta*, hann aldrig at bli färdig.

(*) Om denna Mannens öden har jag ej mera förnummit, än at han på 1670-talet varit Lector i Strengnäs, och der i orten practicerat Medicine. Jag finner honom der i Strengnås 1671 såsom Præses utgifvit en Disputation *de Scorbuti delineatione*, som visar, at han i Medicinen ej måtte varit oåfven. Han var icke Med. Doctor.

(**) Var Medicinæ Doctor, och deruppå Canik i Lund, samt blef 1669 Med. Professor derstädes, 1672 Academiæ Curator, och sedan tillika Assessor i Götha Hofrätt: v. DÖBELN *l. c. p.* 72. Jag vet icke, om denne varit på något sätt slägt med en NILS FOSSIUS, som varit Med. Doctor, Canik i Lund och Medicus i Skåne vid år 1644, och i då varande kriget med Dannemark skall vid några tilfällen varit til tjenst, men blifvit död 1645.

(***) Född i Giessen i Hessen 1633. Sedan han vid Königsberg, Marpurg och Köpenhamn lagt god grund i Medicinen, blef han i Leiden Med. Doctor, och fick sedan med en ung DURELL göra en vidlyftig resa öfver Tyskland, Italien, Schweitz och Frankrike, hvarpå han 1668 blef Medicinæ Professor i Lund; i det derpå följande kriget af de Danska fången, men sedan lösgifven, och 1678 Lif-Medicus. Adlad 1688 och kallad SACKENSKÖLD. 1693 Archiater. Dog i Lund 1697. Se v. DÖBELN *l. c. p.* 219.

(†) Föddes i Upsala 1640, och kom tidigt nog at lägga god grund uti Medicinen hos sin Svåger Professor OLOF RUDBECK *den äldre*, under hvars præsidio han ock utgaf sin Disputation *de Horticultura nova Upsaliensi* 1664, och genom dess bemedlande århöll ett vackert rese-stipendium, för at ifrån Holland inskaffa frö af hvarjehanda utländska örter til den Botaniska Trägård, som bemälte RUDBECK åt Academien då höll på at anlägga. Han reste, och kom sen med väl förrättadt ärende hem igen; men fick kort tid der-

efter å-nyo resa ut med en ung LANGMAN, och hade fri resa, hvilken anstäldes öfver Dannemark och Tyskland til Holland, der han i Leiden 1666 disputerade pro gradu *de Hydrocephalo*, och vardt Med. Doctor. Sedan fortsatte han resan til Engeland, derifrån til Frankrike, och så vidare til Italien, ända til Rom och Venedig; men vände sedan om, och efter ankomsten til Hamburg gick uti äktenskap med Doct. HUSWEDELS dotter, ett Fruntimmer, som var hemma i åtskilliga språk och vetenskaper,

Mille petita Viris, cunctis prælata Puellis.

Så kom han til Fäderneslandet tilbaka, och förordnades 1670 til Commissarius i Commerce-Collegio, i anseende til den flit, han på sina resor hade användt, at inhämta kunskap om andra Rikens Handel. Men när WATTRANG lämnade Stads-Physicatet, tyckte han mer om at få sysslan efter honom, som han ock århöll 1672, och behöll sen så länge han lefde. Men imedlertid blef han Amiralitets Medicus och Inspector öfver de der varande Fältskärer, dock ej öfver 3 månaders tid, emedan K. CARL *den XI.* strax gjorde honom til sin Lif-Medicus, i hvilken beställning han i 3 runda år upvaktade Konungen under starkaste då varande krigslågan, och hade en gång den lyckan, at hjelpa både Konungen och åtskilliga af dess Herrar från en smittosam hetsig feber. Efter freden vardt han 1680 Drottning ULRICA ELEONORAS Lif-Medicus, och ändteligen 1689 adlad med namnet LÖHREMAN, blifvandes jämväl sedermera Archiater och Præses i Collegio Medico. Afled omsider 1694, då K. CARL *den XI.* täcktes hedra Begrafningsacten med sin höga närvaro. Ibland hans beröm är icke det minsta, at han altid på vissa dagar i veckan var mycket gifmild emot de fattiga. Se Doctor O. WINGES *Parentation öfver honom Mscr.* Jag finner i Doct. U. HIÄRNES *Programe til Parentation öfver honom* äfven dessa ord om honom tillagde: *Nobilissima robustissimaque corporis gaudebat constitutione, vultu coloreque faciei pulcherrimæ instar Rosæ, & valetudine, si paucos abhinc annos excipias, firma tanquam juvenis erat.* Ligger begrafven i Solna. Tvänne dess Söner gingo efter Fadrens död ut til Rom

 och

en ELIAS TIL-LANDZ (*), en JOHAN ALBERT

---

och apostaserade. Jag måste nu til slut anmärka, at i Stockholms Stads Rådstugu Acter såges Doct. LÅHRMAN blifvit Stads-Physicus 1667.

(*) Född i Rogberga Prästegård i Småland 1640. Utvalde redan i unga åren Medicinska studium, efter sin Morfaders HENRIC GILDMEISTERS exempel, som var Doctor och Apothekare i Stralsund. Het förut TILLANDER, men ändrade namnet och kallade sig TIL-LANDZ, til ständig åminnelse af ett en gång lidit skepsbrott, hvarutur han mot förmodan kommit lyckeligen *til lands*. Efter idkade studier i Åbo och Upsala, reste han 1668 ut til Holland, och kom 1670 hit tilbaka, sedan han samma år uti Leiden utgifvit en Disputation *de Atrophia*, och blifvit Med. Doctor. Det lyckades så strax för honom, at Medicinæ Professionen i Åbo vardt ledig, och at han vid dess återbesättjande innan samma års slut kom uti åtanka. Dödde omsider 1692. Prof. CHR. ALANDER anmärker i sin *Parentation öfver honom Mscr.* at han, utom annan vacker kunskap, äfven kunnat Grekiska språket som sitt modersmål. I *Collect. Roberg.* finner jag ock följande om honom; *Skref Italienska poëmata, Facilis vena. Lefde ogift all sin dagar. Lemnade sitt Bibliothek åt en sin Amanuensis och Laborator domesticus, filius adoptivus*, JOHANNES ERICIUS; *den vardt Präst, men practicerade nog, särdeles in Chirurgicis, så at Doctor* BRAUN *nog öfver honom klagade, dock förgäfves. Herbaria viva tria volum. reliquit in Belgio collecta.* - - TILLANDZ *var en märkelig Practicus, i hela landet afhållen.* - - *Gjorde ofta Sectiones Anatomicas.* - - *Gick kring i Kungsängen Runsala med Studenterne. Var flitig och åbogsam. Var stor fyllig man. Hade om vinteren Plantas inne hos sig på bordet, var så hett inne, at ingen det tåla kunde. Var intet Apothek i staden. Tilredde medicamenter sjelf. Hade eget hus, ubi & Laboratorium & Theatrum Anatomicum habebat. Ligger i Åbo Domkyrka begrafven. Hade mentem præsagam, multis prædixit futura.* Är annars känd för sin *Catalogus Plantarum prope Aboam* och sina

bert Huswedel (*), en Peter Roshemius (**), en Daniel Daalhemius (***), en

Icones, hvarföre ock i nyare tider en Ört blifvit kallad efter honom *Tillandsia.*

(*) Född uti Rostock vid år 1618. Blef Med. Doctor i Padua, och efter hemkomsten Practicus i Hamburg, der han sedermera 1659 blef ordin. och kort derpå den första Stads-Physicus. Sedan kallades han 1672 af K. CARL *den XI.* och Änke-Drottningen til Stockholm, och blef Kongl. Archiater. Se Molleri *Cimbr litt. T. II. p.* 391. Dog i största hast af en Aposteme om sommaren 1674, och ligger begrafven i Solna. *Collect. Robergian.* Är bekant af sin *Kurtze Bericht, wie bey einfallender Kranckheit ein jeder sich verhalten solle.*

(**) Född i Ångermanland. Reste utomlands och blef Med. Doct. i Leiden, sedan han pro gradu disputerat περὶ τῆς Διαπνοῆς *s. de Transpiratione* 1671, hvarpå han besåg Frankrike, och blef efter hemkomsten Riks-Cantzl. Gr. M. G. de la Gardies Hof-Medicus. I *Hist. Polit. und Geographische Beschreib. d. Königr. Schwed. I. Th. p.* 562. kallas han *Königl. Cantzley-Medicus.* Dödde af en smittosam fläckfeber 1674, och är begrafven i Solna. Om honom säges i *Collect. Roberg. Var en solid man, af medelmåttig längd, och mager i ansigtet.*

(***) Född uti Östergötland. Studerade en tid i Upsala, men blef först undervist i Medicinen af den Danska Doctor Stallhoff, hvarpå han vardt antagen i Drottn. CHRISTINAS Hof, när hon andra gången här i Riket vistades, följandes åfven högb:te Drottning til Hamburg, men tog der afsked och vände om hem til Fäderneslandet. Studerade sedan i Upsala å nyo, och disputerade der 1667 *de Syntexi & ejus effectis*, hvarpå han kom at få resa med en ung Ribbing til Holland, och disputerade med det samma i Utrecht 1670 *de Epilepsia*, och vardt Med. Doctor. For sedermera til Frankrike, och vistades en tid uti Angers. Efter hemkomsten vardt

en ANTONIUS FRIDERICI (*), en ERIC HOLMDORPHIUS (**), en JOHAN MARTIN ZIERVOGEL (***), en JOHAN ROTHMAN

---

han någon liten tid Medicus i Fahlun, men blef sedan Amiralitets - Medicus i Stockholm, och bivistade en gång ett Sjöslag under H. HORNS anförande. Dödde i Stockholm 1679. Se *Collect. Roberg.* hvarest jämvål tillägges, at han varit en liten och tjock man, och at han dödt i största fattigdom.

(*) Född uti Hamburg. Han reste til Leiden och disputerade *de Hæmorrhagia uteri* 1665, blifvandes derpå Med. Doctor. Kom sedan tilbaka och fick Doct. HUSWEDELS dotter. Följde derefter med denna sin Svärfader, när han 1672 flytte til Stockholm, och blef sedermera här qvar efter dess död. Fick ändteligen 1687 K. Lif Medici fullmagt, och dog derpå 1690 af Fläckfeber, smittad af några patienter han hade at sköta hos Gr. POLUS. Se *Collect. Roberg.* hvarest ock dessa omständigheter tilläggas: *Var en mager och liten man af statur, en lärd man och en stor practicus, en sodalis studiorum och god vän med* ETTMÜLLER.

(**) Född uti Upland Disputerade i Upsala 1671 *de Phlebotomia*, men blef icke Doctor, utan allenast Med. Candidat. Vardt sedan Skepps-Medicus. Se SCHEFFERI *Svec. litt. p.* 257.

(***) Född uti Stockholm 1657. Började 1673 studera Medicinen i Upsala under Prof. HOFFWENII inseende; reste derpå 1676 ut til Holland, och 3 år derefter utgaf i Leiden en Disputation *de Scorbuto*, blifvandes samma år 1679 Med. Doctor. Gick derpå Rhenströmmen upföre genom Tyska Riket til Italien, uppehållandes sig en tid uti Padua och fortsatte sedermera resan genom hela Italien, och tog vägen tilbaka genom Genua, Schweitz och Savojen til Frankrike, och deifrån sedan öfver Holland til Fäderneslandet Blef då strax 1680 Ledamot i Collegio Medico, som då bestod af Doctorerne DURIEZ, WATTRANG, LÄHRMAN, FRIDERICI, HIÆRNE och BROMELIUS. Hade 1682 tilbud at blifva Amirali-

MAN (*), en ANDERS DROSSANDER (*),

K 5

---

tets-Medicus i Carlscrona, och 1683 at blifva Stads-Physicus i Fahlun, men vägrade bägge delarne, och blef qvar såsom Practicus i Stockholm, ägandes mycket förtroende. Förrättade 1685 operationen vid öpnandet af den späda Prins FREDRICHS lik, och gjorde både då och de följande åren esomoftast tjenst vid Hofvet, men blef icke Lif-Medicus förrän 1693. Se dess egna anteckningar om sitt lefvernes lopp *Mscr.* Han adlades 1698, antagandes då det namnet ROTHLÖBEN Dödde ändteligen 1701 d. 25. Febr. i Revel af en hetsig feber, den han hade fått uti vinterlägret i Lais; och icke d. 28. Febr. af Rödsot, som R. VON DER HARDT i *Holmia litter.* 1707. *p.* 100. säger, det jag ser af den *Inscription*, som dess efterlämnade Anka ärnade lata uthugga på dess Graf-sten i Storkyrkan. Han ärkändes i sin tid för ägare af lärdom och skickelighet, som han ock var den samme som upsatte *Pharmacopœa Holmensis*, som utkom af trycket 1686. Dess efterlämnade Cabinet köpte Doct. MAGN. BROMELL 1707 för 220 R:dal. *Collect. Roberg.*

(*) Född uti Rottne i Småland. Började redan i barndomen at vinlägga sig om Läkarekonsten, under dess Faders handledande, som var Capellan derstädes, och var af de stora den tidsens Empirici; se här frammanföre *p.* 129. Studerade sedan en tid i Upsala, och läste först Theologien, i tanka at blifva Präst, men tog åter til Medicinen, nyttjandes undervisning af Prof. HOFFWENIUS. Reste derefter til Engeland, och lade sig på Chymien, hvaruti han ock i Oxfort skall haft Venia docendi. Men som han ej fann sådan lägenhet som han önskade uti Engeland, följde han med på ett Skepp til Portugal, och försökte sin lycka der någon tid, men fann ej sin räkning, utan begaf sig til Spanien, hvarest han äfven ledsnade, och förfogade sig derifrån landvägen öfver Frankrike til Holland, och så vidare hem til Fäderneslandet. Märkeligt är, at han hela vägen från Portugal til Holland vandrade til fots. En så mycket svärare vandring, som han uti Spanien vardt på vägen plundrad, och så när hade mist lifvet med, om han ej så

(*), en HENRIC JOACHIM SCHMIDT (**), en Jo-

innerligen derom tiggt, och om ej en Portugisisk gosse, han hade til Camerat, hade stålt Stråtröfvarne tilfreds med det argument, at de bägge voro äkta Catholiker. Men denna olyckliga anstöt medförde sedan det grufveliga äfventyr at förgås utaf hunger, som väl ock torde skedt, om han ej gittat lifnära sig af drufvor som der funnos i bergen, och omsider här och der träffat hjelpsamma människor. Efter hemkomsten practicerade han några år uti Stockholm, for derpå til Upsala och gaf ut några *Theses de febre petechiali*, antagandes sedan Medicinska graden. Fick derefter kallelse at blifva Medicinæ Professor i Lund, men hade då föresatt sig at åter resa til Engeland, hvilket dock sen kom at studsa genom det han blef gift i Gr. MAGN. GABR. DE LA GARDIES Hof, då han i det stället vardt Amiralitets-Medicus i Carlscrona. Der afgick han omsider med döden 1695. Man vet ännu at omtala Doct. ROTHMANS *Slag-vatten*. Utom sin vackra Medicinska kunskap, skall han jämväl varit en stor Hebræus. Han fick på slutet en olycklig anstöt, så at han vardt blind på ena ögat. Se *Collect. Rhberg*.

(*) Född uti Södermanland 1648. Reste, efter anlagda studier i Upsala, 1681 öfver Dannemark til Holland, och studerade någon tid i Leiden, men for 1682 derifrån til Paris, och då Doct. HOFFWENIUS imedlertid samma år afsidit, blef han frånvarande förordnad efter honom til Med. Professor i Upsala 1683. Han blef då först Med. Doctor i Reims, och kom samma år öfver Engeland tilbaka, hemförandes med sig en Antlia pneumatica och åtskilliga Barometrer, Thermometrer och Hydrometrer, med hvilka alt han gjorde experimenter, som i Upsala för den tiden varit aldeles ohörda. Han hann icke til någon synnerlig ålder, utan dog i Upsala 1696, af en svullnad uti vänstra armen, hvartil en feber sedermera tilstötte. Se J. SCHWEDES *Programme til dess Jordefärd*. Han är bekant för vacker lärdom, och äro åtskilliga nätta Disputationer under dess præsidio utkomne.

(**) Född uti Mechlenburg. Blef uti Angers Medicinæ

JOHAN GOTTSKALK TRANÆUS (*), en LARS MI-

Doctor, sedan han utgifvit en Disputation *de Sphacelo* 1678. Kom sedan til Stockholm 1682, och blef der Practicus samt sedan Assessor i Coll. Medico. Adlades 1692 med sitt förra namns behållande. Dödde omsider 1732. Hr. v. STIERNMAN *l. c. p.* 909.

(*) Född uti Strengnäs. Anlade sin ungdom väl, både hemma under sin Fars Lectoren GOTTSKALK TRANÆI handledande, och sedan vid Academien i Upsala. Vardt derpå anförd til Medicinsk practik af Doctor URB. HIÆRNE, och om sommaren 1683 var han Brunns-Medicus vid Wiksbergs brunn. 1684 reste han utomlands, studerade en tid i Holland, och jämväl något i Frankrike, blifvandes 1685 Med. Doctor i Reims, efter en utgifven Disputation *de Calce viva.* När han då sedermera hemkom, fick han af nyssnämnde U. HIÆRNE Medewi brunn at förestå, hvarmed han 1686 gjorde början, och sedan fortfor de följande årens somrar til och med 1690, om icke längre. Det förtjenar anmärkas, at förberörde Lector G. TRANÆUS hade varit HIÆRNES första välgerningsman här i landet, i det han uptagit honom, såsom ett flygtigt barn, i sitt hus, hållit honom i Strengnäs Gymnasium, och bestådt honom föda och kläder m. m. och i det hänseendet sökte HIÆRNE at hjelpa dess Son denna unga TRANÆUS igen uti alt det han kunde. Hr. J. GOTTSK. WALLERIUS *in Litteris.* Han utgaf 1690 en liten tractat om de märkvärdiga Curer, som skedt vid Medewi brunn emot åtskilliga svåra sjukdomar. Kort förut blef han Ledamot i Collegio Medico, och något derefter förordnades han til Amiralitets - Medicus i Carlscrona, der han ännu lefde 1717. I *Collect. Robergianis* berättas han varit *en tjock fyllig man*; och anförer ROBERG der en liten löjelig händelse, som ock här må läsas: *I Holland 1685 följdes vi på Leidska Treckskutan, då ett Holländskt Qvinfolk, som var hafvande, vände ej igen förrän hon fick taga på hans ben och tjocka benkaflar, som hon mente vara oppstoppade. Dien Heer heeft in der daet false knyters an, sade hon; kunde ej se sig mätt på dess tjocka ben.*

MICRANDER (*), en SAMUEL SKRAGGE (**), en

(*) Född i Upland. Studerade en tid Medicinen i Upsala, innan han 1679 disputerade derstädes *de Spiritu seu calido corporis humani*, hvarefter han reste ut och blef Med. Doctor. Efter hemkomsten förordnades han til Medicinæ Professor i Dorpt, och blef der sedermera äfven Rector Magnificus, hvilket ämbete han 1691 aflade med en Oration *de Natura & vigore ingeniorum septentrionalium*, som samma är utkom af trycket. 1694 lämnade han jämväl Professors sysslan, och for öfver til Stockholm, blifvandes här Stads-Physicus samt Medlem i Collegio Medico. Ändteligen blef han 1701 K. CARL *den XII:tes* Archiater, i Doct. ROTHLÖBENS ställe, och var högbemälte Konung följaktig under då varande Fälttåg; då han jämväl vardt derute adlad med namn af LILLIESTOLPE, men kom likväl aldrig at på Riddarhuset introduceras, äfven som han icke heller någonsin återkom til Sverige, utan vardt derute 1706 död, hvarom jag i *Collect. Roberg.* finner följande antecknadt: *Berättades hafva fått sin död af ett fat fullt med söta svarta Kirsbär, han ätit i betan sommardag vid lägret.* Eljest berättas der ock, at han tagit sig tämmelig fritt språk hos K. CARL *den XII.*, och gifvit högbem:te Konung anledning til hvarjehanda skämt.

(**) Född i Stockholm vid lag år 1650, men upfödd i Vestmanland. Efter idkade studier i Upsala, reste han utrikes, och disputerade i Franecker *de Hæmorrhagia* 1684, och äter samma är *de Paralysi*, hvarpå han strax blef Med. Doctor. Vid återkomsten vardt han Provincial-Medicus i Vestmanland, och hade utom annan practik at bestyra under somrarne först vid Wiksbergs Surbrunn i Sörmanland, och sedan vid Fläckebo i Vestmanland, om hvilka bägge Brunnar han utgaf särskilda Tractater 1688 och 1701. Kom sedan at följa med Kung CARL *den XII:te* i fält, och vardt dess Lif-Medicus, samt Collegii Chirurgici Castrensis Præses; blifvandes sedan af samma Konung adlad med namn af SKRAGGENSTIERNA, dock kom ej sedermera at introduceras på Riddarhu-

en CHRISTIAN HERÆUS (*), en ANDERS VAL-

set. Efter olyckan vid Pultava var han sin Konung följaktig til Turkiet, och tilbragte der 5 fulla år, bivistandes åfven Calabaliken vid Bender. På återresan från Turkiet kom han i April månad 1715 til Lüneburg, och upfann der vid Lühne Closter ett godt Mineral-vatten, det han strax bragte i rop, och blef sedan qvar såsom Brunns-Medicus, utgifvandes samma år 1715 tvänne Tractater på Tyska om samma Brunns verkan och de der gjorde curer, hvilka bägge Hr. ZACH. STRANDBERG jämte flera curiosa behagat communicera mig. På den senare af dessa tractater kallar han sig SKRAGGENSTERN. Dödde i Hamburg 1718 utan manliga arfvingar.

(*) Född uti Güstrow i Mechlenburg. Efter något litet studerande begynte han lära Apothekare professionen, kom til Sverige, och efter en tids förlopp åndteligen hann at få sig sitt eget Apothek här i Stockholm. Han var deruti snäll, och dref det rätt väl några år fram åt; men genom en sinnets flygtighet, och åkommen ambition at åndteligen vilja blifva Doctor, började han vinlägga sig om Medicinen, och läste först någon tid för sig sjelf, lämnade sedan Apotheket, böd Hustru och Barn farväl, och gjorde en utrikes resa, fortsättjandes då sina Medicinska studier under lärda Männs undervisning. Disputerade så 1679 uti Leiden *de Phthisi*, och blef der Med. Doctor. Han kom derefter hem, och vardt, fast med någon svårighet, Ledamot i Collegio Medico, förblifvandes sedermera Practicus i Stockholm under sin öfriga lefnad. Han tycks ej ha upnått någon synnerlig högd uti Medicinen, hvarför han ock haft nog mätteligt anseende ibland dem som derutinnan voro hemma. E. ODHELIUS skrifver i ett bref til URB. HIÆRNE, dat. Leipzig d. 22. Mars 1684: HERÆUS *är allestädes tämmeligen slätt renomerad här ute*: se Hr. GJÖRWELLS *Sv. Biblioth. I. D. p.* 323. Han brukade göra sina mästa medicamenter sjelf, och charlatanera om deras oförlikneliga verkan, ofta med förringande af hvad andra Doctorer plägade föreskrifva. Doct. ZIERVOGEL ROTHLÖBEN berättar såluna-

VALLANT (*), en N. N. HAGER (*),

da om honom i sin antecknade *Casus öfver Hr.* GUSTAF HORNS *sista sjukdom Mscr. Qui splendidissimis verbis, & medicamentis, utpote secretioribus, intra* 14 *dierum spatium sese hunc morbum* (Ascitem) *sublaturum sancte promisit - - Nos ægrum committebamus ejus curæ, quia æger magnam spem de novo hocce Medico conceperat, qui suis secretis statim morbum aggrediebatur, quibus tot ægros alias ex faucibus Acherontis eripuerat, prout ipse de se testabatur - - Sed neque hisce secretis succedentibus, omnibusque in pejus ruentibus, tandem fatis cessit æger.* Ännu är han på vära Apothek i minne genom det så kallade *Heræi Pulver.*

(*) Född i Amsterdam 1655. Anlade sina första studier i Amsterdams Stads-Skola, der han vid hvar flyttning ur classerne var en af de 3 qvickaste piltarna, som efter sedvanan borde belönas med præmier, hvilka publice i kyrkan utdeltes. Togs likvål från boken, och sattes på Köpmannens och Casseurens APOSTELS Contoir, til at lära handelen. Men han lämnade derför icke sin hog för studier, utan fullfölgde dem ständigt på sina bistunder, och in på sena nätterna, vinläggandes sig i synnerhet om Lagfarenheten, tils han vid ett tilfälle vardt afrådd och förbuden at någonsin läsa CARTESII skrifter, då han af nyfikenhet just endast gaf sig ihop med dem, hvilka ledde dess lust först på Philosophien, och sedermera på Medicinen. Efter någon tid skildes han från Contoiret, och tog då til födkrok, at mot en viss pro-cent indrifva Köpmänners skuld-fordringar, och gick dock emellan åt i lärda männs Collegier, särdeles den bekanta BLASII. Men som der fattades penningar til Böcker och Doctoral-Promotion, tog han sig en välbehällen Hustru, en Borgare-dotter der i Amsterdam, som hade sin egen Band-och Snöre-bod. Med henne gifte han sig 1677, och strax samma år for til Utrecht och blef Medic. Doctor, efter utgifven Disputation *de Morbo Caro*, och så väl genomgången examen, at man sagt i Medicinska Faculteten: *Veniant mille sicut ille.* Gjorde derpå tjenst i Amsterdams Stads Hospital; men

som han annars ingen synnerlig practik fick, påtog han sig en resa til Stockholm, at utsöka en skuldfordran åt en Holländsk Köpman. Han kom lyckeligen fram, och fick genast, igenom några här vistande landsmänns biträde, bekantskap och medicinsk practik, men derjemte motstånd af Collegio Medico, hvilket varade til 1682, då han for tilbaka til Holland. Der tilbragte han då 2:ne samfälta år, men med nog ringa practik, efter man kom ihog honom som Köpmans-gosse, och ej trodde honom om at hafva studerat. Han sålde derföre bort sin Hustrus bod, köpte sig sådant kram igen, som han trodde skulle få god afsättning i Sverige, och kom så andra gången til Stockholm tilbaka med hela sitt hushåll. Det första han då gjorde, var, at upsätta en Bod på Packhuset, och försälja sitt medbragte kramgods, hvarmed fuller Hustrun egenteligen sysselsattes, men han gjorde det ock esomoftast sjelf, dock sedan emellan åt practicerade, varandes då icke rart, at se honom den ena stunden stå i sin bod, och den andra sitta och skrifva recepter vid någon sjuks säng. Så olika göromål kunde ej passa sig länge tilhopa, som han ock väl fick förnimma, när han i Collegio Medico anmälte sig å nyo at blifva Ledamot, ty han fick då til svar, at han som Köpman intet hade der at göra. Han kom ock intet in der, förrän Konungen 1685 gjorde utslag, at han efter förutgången examen practicum och befunnen skickelighet skulle genast emottagas. När denna examen d. 26. Febr. 1686 hade gått för sig, och han för Ledamot blifvit förklarad, slumpade han sitt öfriga kram bort, och öfvergaf handelen, dock icke så, at han ju altid ägde och bestyrde om en eller annan skepps-part. Men hans egenteliga göromål blef sen at practicera Medicinen, som han ock vann en ansenlig practik, dels hos de främmande Ministrarne, dels ock hos andra, särdeles de här varande utländningar. Ja han fick äfven den nåden, at understundom upvakta de Kongliga. På slutet måste han en lång tid plågas med en Phthisis Chronica, hvartil feber med yra och matthet omsider tilstötte, som ändade dess lif 1704. Det skall varit en spik i hans likkista, at Doctor MATTHIAS RIBE strax efter hemkomsten från sina resor blef Änke-Drottningens Lif-Medicus, hvilket han alt för häftigt ända

(*), en HERMAN GRIM (**), en ABRAHAM BEX

---

til sitt yttersta förtrutit. Han var mycket hastig och ifrig til sinnes, och nog tvårvulen man i sitt hus, annars qvick och tjenstaktig. Var liten til växten och mager, brukte sina egna här, och hade slätt anseende. I samma vefvan han dog, vardt han af K. CARL *den XII:te* adlad med namnet ODENDAL, hvilket sedermera kom dess Son til godo; men tidningen derom hann han aldrig sjelf at öfverlefva. Se *Collect. Robergian.* hvarest följande Anecdote förtäljes: *När D.* VALLANT *kom in i ett hus, at sköta någon sjuk, så stadnade han midt på golfvet, och der de ej då mötte honom med penningar i handen, så gick han bort igen utan at språka med Patienten, och ville de sedan ha honom tilbaka, måste de sända arfvodet til honom i huset.*

(*) Jag hade alt för snart kunnat gå denna mannen förbi, emedan det är så ganska litet som jag i våra handlingar om honom finner. Det är likvål ostridigt, at han med all rätt förtjenar at här uptagas och med beröm ihågkommas. Han var Med. Doctor och Provincial-Medicus i Jönköpings län på 1680-talet, der han skall ägt ett nog allmänt förtroende.

(**) Född uti Wisby på Gottland 1641. Sedan han anlagt sina studier här hemma, reste han utomlands, och efter behörig examen i Medicine och Chirurgie, blef han 1663 Fältskär på ett Skepp som gick til Nova Zembla, efter hvars återkomst han gjorde samma tjenst uti kriget mot Engeland. 1666 var han Pest-Medicus der i Holland, och följde 1671 med til Ost-Indien. När han kom tilbaka, practicerade han ännu vidare några år uti Holland, vardt 1680 inskrefven ibland Medici uti Nürenberg, och kom sen å nyo at fara til Ost-Indien. Kom sedan 1683 tilbaka til Sverige, och vardt då Provincial-Medicus i Södermanland; men reste 1685 åter ut igen, och blef Grefvens af Ost-Friesland Lif-Medicus, sedan ett par år Garnizons-Medicus i Tönningen. Kom då ändteligen hem til sin födelse-ort Gottland, och vistades der hela 5 åren; men trefs icke heller der,

BEX (*), en HERMAN MOLITOR (**), en JO-
L HAN

utan begaf sig til Stockholm, hvarest han blef Ledamot i Collegio Medico, och sedermera någon tid practicerade. Se R. v. DER HARDTS *Holm. litt.* 1707. *p.* 60. Han förordnades omsider af Öfverheten til Pest-Medicus här i Stockholm 1710, men dog sjelf 1711. At han varit Med. Doctor, ser jag hvarken VON DER HARDT *l. c.* eller MOLLERUS i dess *Cimbr. litter.* nämna, dock finner jag i dess egna *Compendio Medico-Chymico* af Augsburgska editionen 1684, som Hr. A. BÄCK behagat mig meddela, at han med uttryckeliga ord skrifves för *Medicinæ Doctor*, och lärer han väl ha antagit graden någorstäds utomlands. Utom den nyssnämnde boken, är han ock bekant af sitt *Laboratorium Ceylonicum*, *s. Thesaurus Ceylonæ* m. m. Jag finner i L. ROBERGII *Orationes edit. a* J. G. WALLERIO *p.* 17. denne GRIM sålunda omrörd: *Inter nostros Medicos nemo non transmarinas adiit regiones. Nemo longius provectus est* NICOLAO GRIMMIO *Gothlando, qui in Orientali India cum magna laude, & Nosocomio in Batavia Ceylonica & aurifodinæ in Sumatra per plures annos præfectus, feliciter tamen Patriæ suæ redditus est.*

(*) Född i Stockholm. Efter anlagda studier här hemma, reste han utrikes, och disputerade 1680 i Utrecht *de Melancholia*, blifvandes derpå Med. Doctor. Sedan han hemkommit, och någon tid practicerat, vardt han Stads-Physicus i Götheborg. Der upfann han 1688 en Hälso-brunn, om hvilken han sedermera skref sin *Prodromus Acidularum Gothoburg.* 1688 *exortarum*, och hvarvid han under sommartiderne var Brunns-Medicus. Han blef icke gammal, ty han dog 1690.

(**) Född i Stockholm vid år 1659. Efter väl anlagda studier här hemma, reste han utomlands 1680, och antog Doctors graden i Holland, der han mäst under sitt bortovarande vistades. Kom ändteligen hem til Fäderneslandet 1686, vardt Ledamot af Collegio Medico, och practicerade sedan Medicinen med god framgång. Men just när han som bäst började kom-

ma i rop, hånde honom den olyckan, at en vedbörda, som man hölt på at uphissa, föll ned på honom under gåendet på gatan, och gaf honom en sådan knäck, at han aldrig sedermera såg någon hälse-dag. Han lefde icke heller långe derefter, utan dog af hetsig feber 1691. Den lärda NILS RUBENS, som var född i Hvittaryd i Småland, och blef den förste Censor Librorum, skrifver om denna MOLITOR sålunda i dess Bref til Secret. SAM. ÅKERHIELM af Leiden d. 20. Jul. 1686 Mscr. *En novum amicum! quo ego diu usus sum & Te, propter singulares ejus Virtutes, omnino non carere debere existimo.* HERMANNUS MOLITOR *est, qui hanc Tibi a me tradet & simul quantum Tibi confidam testificabitur. Medicinæ, & olim in patria & post, Sexennium in exteris, eo successu operam dedit, ut nostratibus novus Æsculapius dici mereatur. Facies & reliqvus Corporis habitus juvenem indicant, sed, mihi credes, utere & invenies mente & experientia senem. Is fuit salutis meæ ab aliqvot annis status, ut & ad plures ejus artis peritos visere, & ipsemet tandem ejus initia attingere coactus fuerim, adeoque certius de hujus adolescentis viribus judicium ferre possim. Post Deum illi salutem debens Tibi pro fide confirmo, eum ita instructum incedere, ut cum maxime omnibus, qui sunt in patria nostra artem profitentes, utut in illa consenuerint, par sit, mox futurus multis partibus superior. Et qvod Caput, ea morum est integritas & de omnibus, bonis præsertim, benemerendi studium, ut quo magis cognoveris eo plus eum ames. Accedat hic quasi cumulus tuis meritis in me, ut eum in sermonem & domum tuam admittas, nam hoc initio facto certus sum Te fore mihi debitorem magni muneris, qvod Tibi hominem dederim.* Och i ett annat Bref af Leiden d. 22. Oct. 1686 Mscr. skrifver han så: *Hwadh Doctor* MOLITOR *weedkommer, håller iagh på mitt samweete så före, att iagh hafwer medh hans anmåhlandhe giordt Wälborne Herr Secreteraren een tienst, emedhan iagh noghsampt hafwer erfahret icke alleenast hwadh reedeligh Man han är, uthan och huru wål och grundeligen han förstår sijna saker. Hwar om iagh så mycket bättre kan gijfwa witnesbyrdh som iagh Sielf, sedhan iagh hafwer lijdhet stoort förtreet*

af

han Fahlström (*), en Daniel Lindelius (**), en Matthæus Neumann (***), en Eric Odhelius (†), en Lars Braun

---

af medicis så i Frankerijke som här j Hollandh, omsijdher hafwer begynt till att see på den Sciencen, och lärdt hwadh åthskilnadt dett är emellan Vulgarem illam confusam & ænigmatibus absconditam, in praxi vero irrationalem medicinam; och een medicinam planam, distinctam & sanæ rationis moderamine in ipsa experientia munitam. Och såsom iagh weet att Herr Secreteraren är uthi alla saker Curieux, så hafwer iag tänkt giöra wäl att gijfwa honom wedh handhen een sådhan wän om hwilkens Capaciteet iag är sielfwer af hiertadt försäkradh.

(*) Studerade en god tid i Upsala, och nyttjade i synnerhet D. Hoffwenii handledande så väl i theorie som i practik. Disputerade der också 1681 *de Flatibus*. Reste sedan ut til Holland, och var ännu i Leiden 1684, men for sedan til Frankrike, och, efter utgifven gradual disputation *de Variolis*, blef i Reims 1685 Med. Doctor. For derpå öfver til Engeland, men blef der icke länge, utan kom tilbaka til Fäderneslandet, blifvandes då Stads-Physicus i Fahlun. Men hans dagar blefvo icke synnerligen många. Se *Collect. Robergiana*.

(**) Född uti Småland. Kallade sig ock Lindehl. Disputerade i Upsala 1681 *de Corde ejusque structura & usu*, reste sedan utomlands och blef Med. Doctor uti Reims; efter hemkomsten Provincial-Medicus på Gottland, och sedermera 1689 tillika Häradshöfding dersammastädes. Adlades 1692 med namn af Lindeblad. Hr. v. Stiernman *l. c. p.* 915.

(***) Född uti Spremberg i Lausitz. Är den förste, som vid Lunds Academie blifvit til Med. Doctor promoverad d. 4. Dec. 1689, sedan han der disputerat *de Hydrope Ascite* 1687. Blef sedan Stads-Physicus i Calmar.

(†) Född i Upsala 1661. Efter mycket väl anlagd ungdoms tid, disputerade han 1681 der i Upsala *de Magnetismis rerum* med utmärkt heder. Reste så 1683

utomlands, och dels i Leipzig fortsatte sina Medicinska studier, disputerandes der åfven *de Putrefactione*, dels ock vid Saxiska Bergverken uparbetade sin insigt i Bergs-vetenskapen, så at han omsider i Freyberg vardt af Probe見raren SÜSSMILCH derutinnan ordenteligen gjord til Måstare. Begaf sig derefter til Frankrike, och utgaf 1687 i Reims *Observationes Chemico metallurg. circa ortum & effluvia Metallorum*, blifvandes derpå Med. Doctor. Kom sedermera öfver Engeland, Holland och Tyskland tilbaka til Fäderneslandet, och vardt 1688 Bergmåstare öfver Hellefors och nya Kopparbergs districter. Blef sedan utsedd at på Konglig bekostnad göra å nyo en utländsk resa, för fullständig kunskaps inhåmtande i Bergsvåsendet och Handelen, hvilken resa han anträdde 1690 åt alla de orter i Europa, der han viste några Bergverk af vårde finnas, så at han icke allenast for vidlyftigt omkring i Tyska riket, utan ock besökte Ungern, större delen af Italien, Spanien, Frankrike, Holland, Engeland, med flera länder. Blef imedlertid 1691 Bergmåstare i Östra och Våstra Bergslagen. Kallades sedan af Upsala Academie til Medicinæ Professor; men förordnades i det stället 1695 til Assessor i Bergs-Collegio. Adlades också 1698 med namn af ODELSTIERNA, och vardt åndteligen död 1704, til allmån saknad i anseende til dess grundeliga insigt i Bergs-vetenskapen. Strax för dess död hade Collegium Medicum föreslagit honom til sin Ledamot med Archiaters namn och heder, men Konungens utslag deröfver hann icke dessförinnan utfalla. Han arbetade på ett *Lexicon Metallicum*, såsom ock på *Svecia subterranea*. Se J. UPMARK ROSENADLERS *Parentation öfver honom* i C NETTELBLADTS *Memoria Viror. in Svecia eruditiss. rediviva Semidec. II.*

(*) Född i Calmar 1657 Efter vål anlagd ungdoms tid och utgifna disputationer i Upsala *de Temperamentis* 1682, och *de Usu sanguinis* 1685, reste han utomlands, och utgaf i Utrecht 1689 en disputation *de Sudore*, blifvandes derpå Med. Doctor. Vid hem-

gre (*), en JOHAN LINDELIUS (**), en JACOB
L 3 FRE-

komsten blef han 1690 Medicus på Flottan i Carlscrona, derpå 1692 Log. & Phys. Lector i Calmar, sedan 1693 Medicinæ Professor i Åbo, derifrån 1698 Medicinæ Professor i Dorpt, sedermera 1703 Fält-Medicus vid Svenska Armeen i Curland, och så åter 1704 Medicinæ Professor i Pernau. Efter bemälte Stads öfvergång til Ryssen 1710 Fält-Medicus i Skåne, och ändteligen 1719 Amiralitets Medicus i Carlscrona med Archiaters caractere. Adlades samma år under namn af BRAUNERSKÖLD, och dog omsider 1730. Hr. v. STIERNMAN *l. c. p.* 1288.

(*) Född i Upsala 1660. Efter inhämtad vacker kunskap af sin lärda Far i Upsala, och 1686 utgifvit lärdoms-prof *de Propagatione Plantarum*, reste han ut öfver Dannemark och Tyskland til Holland, och så vidare til Engeland. Utgaf 1690 i Utrecht en Disputation *de Fundamentali Plantarum notitia rite acquirenda*, hvaruppå han blef Med. Doctor, och kom 1691 tilbaka til Fäderneslandet, med en myckenhet rara örter och frö til Botaniska Trägården i Upsala, utom förvärfvad insigt i hvarjehanda stycker. Vardt då strax Med. & Botan. Professor i Upsala. Adlades 1719, och behöll sitt förra namn. 1739 fick han Archiaters caractere, och dödde omsider 1740. Bekant af sina *Campi Elysii*, sin *Lapponia illustrata*, sitt *Specimen usus linguæ Gothicæ in eruendis & illustr. obscurissimis quibusvis Scripturæ Sacræ locis &c.* sin *Thesaurus linguarum Asiæ & Europæ harmonicus* m. fl. Det var han, som år 1720, tillika med då varande Bibliothecarien, sedermera Ärche-Biskopen, Doct. ERIC BENZELIUS bragte Vetenskaps Societeten i Upsala uti gång.

(**) Född uti Jönköping. Anlade sin ungdom väl, men hade ej tänkt at bli Medicus, förr än han en gång på en resa emellan Jönköping och Stockholm råkade in til en hustru, som låg uti barnsnöd och var utan skötsel, den han då måste hjelpa så godt som han kunde. Ifrån den stunden fäste han sin hog vid Medicinen, och studerade deruppå först i Upsala, och

FREDRIC BELOW (*), en JOHAN DANIEL MA-

sedan på utrikes orter. Han försummade då intet at skaffa sig färdighet i Accoucheur-konsten, hvars värde och nödvändighet han vid förra tilfället hade så väl funnit. Och 1690 disputerade han i Utrecht *de Vipera*, och blef der Med. Doctor. Han drögde likväl ännu någon tid uti Holland, och låg 1692 i Amsterdam sjuk, men kom sedan lyckeligen hem, och practicerade då med god framgång. Väntade ock icke länge, innan han vardt Provincial-Medicus i Westergötland. Sedermera efter en tids förlopp flyttades han til Provincial-Medicus i Wexiö, och skall, efter några berättelse, varit tillika Lector der vid Gymnasium, men står icke bland Lectorerne uptagen, hvarken i den förteckning Hr. SAM. LINNÆUS intryckt i sin Disputation *de Wexionia urbe Smolandorum*, eller andra handskrefna. Några somrar finner jag honom varit Bruns-Medicus vid Medewi. Han dödde i sin bästa ålder 1712, med mycken saknad, i anseende til dess allmänna förtroende. *Hvad skada är icke, at Salig* LINDELIUS *dog, utan at någon lärde af honom, hurn han så visst kunde säga förut en hop sjukdomars öden?* yttrar Hr. NILS ROSÉN sig i sitt *Tal om en opartisk och förnuftig Medici förnämsta göromål p.* 42. Dess Contrefait står i Collegio Medico.

(*) Född i Stockolm 1669. Hade i ungdomen trogen undervisning uti Medicinen af sin Fader, den förr omrörde Doct. BERNHARD BELOW, som då redan hade mist sin syn. Reste sedermera utomlands, och, efter utgifven gradual-disputation *de Vermibus intestinorum*, blef i Utrecht 1691 Med. Doctor. Kom så hem och blef Practicus i Stockholm, utgifvandes i Upsala 1695 en disputation *de Natura, Arte & Remediis in morborum cura necessariis*. Samma år förordnades han til Medicinæ Professor i Dorpt, och flyttades sedan 1697 til Medicinæ Professionen i Lund, der han likväl icke längre förblef, än til 1705, då han af K. CARL *den XII.* kallades ut til Svenska Arméen i Saxen. Följde sedan med bemälte Armée in uti Ukraine, och vardt 1709 vid Pultava fången,

och bortförd til Muscow, der han med Medicinsk practik förvärfvade sig rikelig utkomst, tils han omsider 1716 föll in uti hetsig feber och vardt der i Muscow död. VON DÖBELN *l. c. p.* 11.

(*) Född uti Breslau 1634. Studerade först i Wittenberg och Leipzig, och reste sedan til Italien, der han 1660 vardt i Padua Med. Doctor. Practicerade derefter 1661 Medicinen i Wittenberg, och 1664 i Hamburg, blifvandes samma år medlem af Acad. Leop. Nat. Curios. 1665 vardt han Medicinæ Professor i Kihl, och sedermera tillika Lif-Medicus så väl hos Hertigen af Holstein Gottorp, som dess Herr Broder Biskopen i Lybeck. Blef sedan 2:ne gångor kallad til Medicinæ Professor i Köpenhamn, hvilket han vågrade. Omsider när Kon. CARL *den XI:tes* Drottning ULRICA ELEONORA fallit in i sin sista svåra sjukdom, reste han 1693 hit til Stockholm, i tanka at bringa henne til hälsan, gjorde ock tillika med de Svenska Archiatrar och Lif-Medici dagelig upvaktning. Men hans Medicamenter ville ingen ting uträtta, utan högbemälte Drottning dog, som bekant är, d. 26. Jul. 1693, och 8 dagar derefter gick han åfven samma vägen, och vardt begrafven i Tyska Kyrkan, hvarifrån dess lik året derpå afhämtades och skulle föras til Kihl, men förgicks uppå sjön tillika med skepp och derpå varande dyrbare présenter, som voro årnade til Hertigen af Holstein Gottorp. Se J. MOLLERI *Cimbr. litt. T. II. p.* 504. hvarest ock berättas hvad som gaf anledning til dess hastiga död, en hetsig feber, härfluten af en stark gulsot, som kom af för häftig öfverilning i Drottningens eget rum. MOLLERUS förtäljer det så *p.* 506. *Quæ* (nemligen Gynæcei Reginæ princeps) *cum, sostrum se, jussu Reginæ, ipsi esse porrecturam simulans, hujus loco prisma sive lacrymam vitri obtulisset, ira adeo vehementi ille exarsit, ut in morbum mox regium, ac febrim deinde acutam, inciderit, istaque expiraverit.* Kallas af vår lärda L. NORRMAN i dess bref til Doct. O. RUDBECK 1680 *Medicorum omnis propemodum Germaniæ facile princeps.*

VIUS (*), en JOSUA CONSTANTIUS (**), en LARS

(*) Född uti Erfurt. Sedan han der hade 1685 disputerat *de Eclipsi microcosmica*, och 1692 *de Hæmurisi, von der Blut-Harnunge*, blef han Med. Doctor, och derpå Ledamot af Acad. Leop. Nat. Curiof. Kom sedermera til Sverige, och practicerade Medicinen här i Stockholm, tils han, når krigs-lågan utbrast år 1700, antogs til Fält-Medicus vid Svenska Arméen. I RICH. VON DER HARDTS *Holmia litterata* 1707. *p.* 94. säges han blifvit död i Svenska lägret 1703, och i *Collect. Roberg.* berättas, at det skedt uti Pålen, och det af ett särdeles tilfälle. Grefve STENBOCK sände Gref RENSKÖLD til present en åm af det kosteligaste Ungerska vinet, vid hvilkets framkomst Konung CARL *den XII.* råkade vara närvarande, och rädde då skämtvis at dela det ut bland det blesserade krigsfolket til någon förfriskning; Han ville svara för det, at det skulle bekomma dem väl. RENSKÖLD kunde då ej annat göra, och GRUVIUS fick säsom Fält-Doctor på sin lott at lämpa denna utdelning efter hvar och en Patients beskaffenhet. Men han glömde sig ej dervid sjelf, utan drack i 3 dagar sin fullkomliga sats, så at han vardt helt lustig och roade alla sina sällskaps-camerater. Det lyckades dock ej bättre, än at han fick derigenom så hårtiga Hæmorrhoider, at han kort derpå måste sätta lifvet til. Medan han vistades i Stockholm, tycker jag mig se af en Poëme i *Små-Saker til nöje och tidsfördrif VIII. Del. p.* 87. at han varit ibland de Doctorer, som haft allmännaste förtroendet.

(**) Jag är icke blefven kunnig om dennas födelse-ort, och har icke heller något synnerligit funnit om dess öden och vandel. Jag vet allenast det, at han varit Med. Doctor, Ledamot af Collegio Medico, och efter Doctor HAGER blifvit Provincial-Medicus i Jönköpings län, samt Götha Hofrätts Medicus. Han lefde der icke länge, utan afgick med döden 1698, förmodeligen icke utan aflaknad, ty han skall varit älskad der i orten.

LARS ROBERG (*), en OLOF WIN-

(*) Född i Stockholm. Öfvade sig först i Pharmaceutiken hos sin Far, som var Hof-Apothekare; men lade sig sen med flit på Medicinen vid Upsala Academie, hvarifrån han reste 1685 til Holland, Frankrike och flera orter, och omsider utgaf i Leiden 1693 *varias Positiones medicas* för Medicinska graden, den han ock antog. Kom sedermera tilbaka, och vardt 1697 Medicinæ Professor i Upsala. Bemälte syssla förestod han sen uti 45 år, och dödde omsider ogift 1742. Tre år för sin död blef han ibland de första K. Vetensk. Academiens Ledamöter. Han bragte å nyo i gång Promotioner i Medicinen vid Upsala Academie, som haft den goda päföljd, sedan åfven andra nyttiga anstalter blifvit vidtagne, at Medici numera allmänt blifva Doctorer här hemma, och ej, som tilförne skedde, resa til Holland eller andra utländska orter, och föra penningar ur Riket. Han upmuntrade många ynglingar at studera Medicinen, och ser jag af ett Doct. BLOCKS Bref til honom af d. 17. Octob. 1708 *Mscr.* at sådant redan den tiden var hans plägsed. *Imedlertid*, skrifver han, *kan iag intet underlåta at begjära af Hr. Professoren underråttelse, hwarföre han styrker så många til Medicinæ Studium, hwar utaf änteligen hända lårer at större deln af åländde warda undergäende - - - Songez y je vous en prie. Sal.* DROSSANDER, MICRANDER *och* ODELSTIERNA *rådde flera af, än til thet Studium och thet icke utan wicktiga Skähl; mig ångrar at Jag theras råd icke åtlydt hafwer. - - -* Prof. ROBERG var helt liten til våxten, en nöjsam omgänges-man, af satyriskt genie och full af qvicka infällen; men något sällsam i sin lefnad, ty hans hushållning gick nästan för vida. Han lämnade utom annan rikedom ett stort Bibliothek efter sig, dock utan smak samladt. Hr. J. H. MÖRK säger i sitt *Åminnelse-Tal öfver Doct.* J. HESSELIUS: *Doctor* ROBERG *var mindre ansenlig för verlden, men desto mera hemma i vetenskapen.* Han är eljest bekant af sina *Likrevnings Tavlor*, af sina *Characteres morborum*, och af åtskilliga *Disputationer*, som under hans præsidio utkommit, såsom ock af sin lofvär-

ge (*), en Diedric Heitmüller (**), en Se-

da åhoga at vilja uplifva de framfarna Medicorum minnen. Han samlade til den ändan alt hvad han kom öfver, som Medicos på något sätt rörde, men hann likvål aldrig at sjelf lägga handen dervid eller utföra någon enda Lefvernes-beskrifning. Jag måste dock tilstå, at jag hämtat hvarjehanda uplysning i ett och annat mål af denna handskrefna Samling, som jag ock här ofvanföre esomoftast citerat under namn af *Collectanea Robergiana*, hvilket namn jag, för nyss-berörde orsak, häller för något lämpeligare til en så beskaffad samling, än *Vitæ Medicorum in Svecia*, som Herr Arckenholtz kallar honom på ett par ställen i sina *Memoires concern. CHRISTINE R. de Suede.* Jag bör nu ej förtiga, at jag fått nyttja dessa *Collectanea Robergiana* genom deras nu varande ägares Herr Johan Gottskalk Wallerii beröm-vårda benägenhet, af hvilkens skickeliga hand vi torde få vänta at framdeles se Medicorum Biographier bättre och omständeligare utförde, än min knappa tid och trånga skrankor mig denna gången velat tillåta.

(*) Nämnes ock för Wingius, och var född uti Södermanland. Studerade en tid Medicinen i Upsala, och disputerade der 1692 *de Sudore ejusque speciebus insvetis*, hvarefter han reste utomlands, och disputerade å nyo i Utrecht 1696 *de Lacte*, blifvandes derpå Med. Doctor. Vid hemkomsten vardt han först Ledamot af Collegio Medico och Practicus i Stockholm, och blef sedermera 1701 ordinarie Stads-Physicus efter Archiater Micrander Lilliestolpe. Men hans lifstid räckte icke längre än til år 1708, då han dog af Convulsivisk andetäppa, som Lindestolpe säger i sin tractat *de Venenis p. 245.*

(**) Född i Basel 1655. Anlade sin ungdom väl, under sin Fars inseende, som til slut skall blifvit Superintendent i Bremen, studerandes vid åtskilliga Academier, så väl i Italien, som Tyskland och flera länder. På sitt 23:dje ålders år vardt han Phil. Magister, någorlunda bevandrad både i vetenskaper, och äfven i orientalska språken. Han satte dock slikt å

Sebastian Poppelman (*), och en Anders Lundelius (**), med fle-

---

fido, och valde Medicinen til sitt egenteliga yrke, blifvandes ock efter 5 års förlopp Medicinæ Doctor i Wittenberg 1683. Han kom til Sverige, för at curera sin Bror, som var Öfverste i Svensk tjenst, och blef han då strax kallad til Riks-Drotzens Gr. M. G. de la Gardies Hof-Medicus, hvilken Herre han såges curerat för Hernia, såsom ock dess Furstinna för Hjertklappning, hvarefter han ock vid något tilfälle blifvit befalt at upvakta de Kongliga. Men når nyssberörde Grefve De la Gardie 1686 hade afgått med döden, gjorde han ett rikt gifte med en Geyer i Wermeland, köpte sig derpå Säteriet Norsholm i Östergötland, och satte sig der i rolighet utan at befatta sig synnerligen med någon vidare practik. Efter lång tids förlopp, måste han likvål, på höga vederbörandes anmodan, under den svåra Pest-tiden 1710, åtaga sig den landsortens räddning, vinnandes då många människors förtroende, i anseende til sin färdighet och flit. Men når Pesten gädt öfver, begaf han sig åter i sitt förra lugn, och afsomnade omsider på sin gård Sqvellinge 1718.

(*) Var aldrig Doctor. Disputerat i Upsala *de Concoctione*. Blef til slut antagen til Stads-Medicus i Gefle, hvilken syssla han med särdeles förtroende af orten förestod til 1708, då han dog. Hr. Lars Balk *in Litteris*. Han slog vål åder, och gjorde försla försöket på sin egen arm: Se *Collect. Roberg*. hvarest han ock nämnes för Doctor.

(**) Född i Skara 1659. Studerade först i Upsala, och sedan i Lund, der han började läsa Medicinen, och blef Medicinska Facultetens Notarius. Reste derpå 1693 til Tyskland och Holland, blifvandes då i Leiden 1696 Med. Doctor, efter utgifven Disputation *de Vera Medicinæ cognitione*. Efter hemkomsten vardt han 1698 Provincial-Medicus i Jönköpings lån och tillika Götha Hofrätts Medicus. Förordnades sedermera 1701 til Medicinæ Professor i Pernau; men undanbad sig samma syssla för de derute varan-

flera (*), som torde hår hafva funnits, fast jag dem nu ej vet at nåmna.

På

de krigs-oroligheternas skull. Derpå vardt han 1707 af Gótheborgs Magistrat kallad til Stads Physicus derstådes, och Provincial-Medicus i orten, hvilken syssla han mottog och behölt til sin död 1720. Imedlertid uptog han 1713 i Götheborg en ny Hålsobrunn, sedan den förra, som Doct BEX upfunnit, kommit så af sig, at de hade bygt hus der på platsen: Se dess *Berättelse om hålsosamma Mineral-vatnet der vid Götheborg ute för Carls port uphsprungit.* Han arbetade mycket vid lediga stunder i Mathematiken, fårdeles Astronomien, Gnomoniken och Chronologien, och år bekant af sin *Tabula Runica.* Se *Acta lit. Svec.* 1722. *p.* 300. Har ock gifvit in åtskilliga berättelser uti HIÆRNES *Flockar*, som vitna, at han varit god observator i Natural Historien.

(*) Jag har nu anfört så många Medici ifrån K. CARL *den XI:tes* regering, som jag under mina mycket afbrutna stunder kunnat få reda på, och vil vål tro, at jag upräknat de flästa; men årnar aldeles intet anse för underligt, om någon annan, som har båttre ledighet ån jag haft, kommer och upvisar flera. Jag har med flit utlåmnat alla de Liffländska och Ingermanländska Medici, som jag intet sedt hår i Sverige hafva practicerat. En del af dem ser jag likvål af *Nov. litterar. Maris Balth. & Septentrionis pro Anno* 1699. *p.* 205. hafva varit Ledamöter hår i Collegio Medico, såsom en BENJAMIN FISCHER, Med. Doctor och Garnizons-Medicus i Riga, en GEORG HIMSELIUS, Med. Doctor och Stads-Physicus i Narva, en JOHAN HENRIC HAPPEL, Med. Doctor och Stads-Physicus i Revel, en PAULUS FLORIANUS JUCHIUS, Estländska Ridderskapets Medicus, en JOHAN JUSTUS DÖHNEL, Med. Doct. och Physicus i Narva, och en CONRAD RUDOLPH HERTZ, Med. Doctor och Garnizons-Medicus i Riga, hvartil ock bör råknas en GOTTLOB SCHOBER, Med. Doct. och Stads-Physicus i Revel, och en NICLAS WITTE

På ſådan god grund, ſom nu lagd var, borde ej Medicinen ſå lätt kunna förfalla, utan heldre

---

von Lillienau, Med. Doct. Stads-Phyſicus i Riga och Kongl. Lif-Medicus, ſom i *Hiſt. Polit. u. Geogr. Beſchr. des K. Schw. I. Th. p.* 562. ſåges varit i allahanda ſpråk förfaren och dödt 1688, ſamt en Wilhelm Lang, ſom der äfven berättas varit Practicus i Riga och dödt 1698, m. fl. Äfven ſå har jag utſlutit många nog, ſom varit i Pommern, Bremen och Verden, ehuruväl jag kanſke bordt lämna rum åt en Johan Gerdes, ſom var född uti Stockholm 1656, reſte, efter här hemma anlagde ſtudier, ut til Tyſkland, blef Med. Doctor i Wittenberg 1681, ſedan han diſputerat *de Peſte*, *morborum principe*, och *de Morborum ab imaginatione ortorum*, *aliis idealium*, *idea*, vardt derpå Practicus i Stettin, blef 1687 Medicinæ & ſup. Mathem. Prof. i Roſtock, 1691 Med. Profeſſor i Gripswald, 1692 K. CARL *den XI:tes* Archiater, och dog utaf Lungſot 1700; ſe Scheffelius *l. c. p.* 201. Jag har icke ſtort mera ſkål at uptaga någon af de Medici, ſom följt hit in i riket med främmande Magters Miniſtrar, och väl kunnat någon tid här viſtas, men til äfventyrs ſig med ingen vidare practik befattat. Sådan finner jag en Augustinus Segius, ſom var Med. Doctor, och följde hit med Holländſka Extraord. Envoyéen van Haren, ſåſom deſs Hus-Medicus, och var här 1684. Men en Helgo Lindh hade jag ſäkert infört, om jag haft mig något viſst om honom bekant. Jag ſer likväl nu, at han varit Medicus i Stockholm i K. CARL *den XI:tes* tid, men har icke kunnat finna, om han varit Med. Doctor, eller om och på hvad fot han practicerat. I Jöchers *allgemein. Gelehrt. Lexic.* ſkrifves om honom ſå: Helgo Lindh *ein Medicus zu Stockholm*, *lebte zu Ausgange des* 17 *Seculi*, *und ſchrieb einen Tract. de Apocriſeos Hippocraticæ ſ. ſeceſſionis natura & curatione dogmatica*, *der zu Stockholm* 1673 *in* 8. *ans licht getreten* Och detta kan då vara nog at här om honom hafva anmärkt. Ändteligen må ock en Christian Kempe här omröras, ſåſom den der af Svenſk härkomſt varit, ehuru han

dre tid efter annan ſtiga til alt ſtörre och ſtörre högd. Konung CARL d. XII:tes Regering var väl
en

dock aldrig varit här ſom Medicus. Han var född uti Norige; reſte til Köpenhamns Academie och ſtuderade der ifrån år 1687 Theologien, men fick 1690 luſt at ſom Chymicus blifva intagen i Collegio Mediceo, ſom då efter deſs Stiftares D. OLOF BORRICHII död 1691 ſkulle invigas; lärde ſig derföre någon Chymie af ſin Bror JOAN. KEMPE, ſom då var kommen til Köpenhamn; blef ſå uti bemälte Collegio intagen, och var der ſina 5 år ut; reſte ſedan efter utgifven Diſputation, ut til Holland, och tog Doctors-graden i Leiden, for derifrån til Engeland, ſå vidare til Frankrike, Italien och flera länder, omſider tilbaka til Holland, och ſteg der til ſjös 1701 för at gå til Bergen i Norige, dit hans mor hade flyttat ſen hon blifvit änka, men förgicks uppå ſjön, tillika med fartyg och alt ſitt medfölje. Hans Far ANDERS PEHRSSON KEMPE var Svenſk, och en ſtor Medicaſter och Empiricus, hvilken altſå ej vid detta tilfället kan förtjena rum. Men ſom jag inter ſer, hvar jag ſå ſnart får något rum ät honom, torde han få lof at ſättas här på ſlutet, at jag icke må ſläppa ur minnet en Man af ſå ſällſam caractere och öden, ſom han. Han var född i Veſtergötland 1622; Kom til Upſala i Drottn. CHRISTINAS Regements-tid och ſtuderade der i 3 år; gaf ſig ſedan til Krigs-ſtaten, och blef Artillerie-Lieutenant under Öfverſt-Lieutenant DRAKENSTIERNA på Frösö ſkants i Jemteland, blifvandes der ſen alt ſtändigt hela 20 års tid. Han lade ſig imedlertid flitigt på Alchymien ihop med bemälte Öfverſt-Lieutenant, ſom varit en af våra ſtarkaſte Alchymiſter vi någonſin haft, och föreſtod i 6 år deſs Laboratorium. När omſider Skantſen 1664 af de Svenſka ſåſom onödig demolierades, lämnade han Militair-väſendet, ehuru honom årböds at blifva Major vid Artilleriet i Stockholm, och for öfver til Norige, practicerandes en tid Medicinen i Trundhem jämte ſin Alchymie, til deſs kriget kom at yppas emellan Sverige och Dannemark 1675. Ehuru de Danſke då äfvenledes tilbödo honom Majors-ſyſ-

en kådja af krigsbuller och många tilſtötande wedervårdigheter, ſom i allmänhet plåga föra med ſig

---

la på ett Norſkt Caſtell, ſå afſlog han ock det, och reſte derifrån til Hamburg, idkandes der Mediciniſk practik, på ſitt egna vis, åfven ſom han förut gjort i Norige, nemligen endaſt med ſjelfgjorda Medicamenter, ſom han i ſitt der ſtrax i början upråttade Laboratorio utarbetade, ſåſom ett ſå kalladt *Elixir Salutis*, *Balſamus Microcoſmi*, *Oleum Magneſiæ*, *Oleum Microcoſmi*, *Pillulæ de Kempis*, *Pulveres Minerales* och *Pillulæ univerſales* eller *Laxer-piller* m. fl. hvilka han ſå viſste at utropa, at de från nog långvåga orter förſkrefvos. 1677 fick han åter ett tilbud här ifrån Krigs-Collegio, genom en Lars Riddermark ſom exprès för den orſaken ſkull reſte dit ut, at tråda i tjenſt vid den Arméen ſom ſkulle brukas här på Norſka gråntſen, emot Konungens löfte at få ſtrax bli Öfverſt-Lieutenant; men han urſåktade ſig då för ſin ålder, bleſſurer och luſt för roligare lefnad. Heldre tog han ſen 1684 emot Stads-Phyſicatet i Buxtehude, ſom Gener. Gouverneuren Horn i Stade ſkaffade honom, tillika med fri practik i Dr. CHRISTINAS deromkring liggande Ampter; men viſtades likvål måſt uti Hamburg. Under alt detta hade han mycken luſt at ſkrifva Böcker, och dem til en del ſådana, at de gjorde förargelſe. Sitt ſå kallade *Krigs-Perſpectiv*, ſin *Harmonia Fidei*, och ſin *Theologiſka Prober-ugn*, alla 3 på Svenſka, ſkref han i Jemteland och Norige, och låt trycka i Amſterdam. Men i Hamburg utgaf han *den Anatomerade Granen*, *Das Schwediſche Standart erhöhet*, och *die Paradiſiſche Sprache*, alla 3 både på Tyſka och Svenſka, och til ſlut åfven *Iſraels Erfreuliche Botbſchaft*, allenaſt på Tyſka, och dedicerad til den rika Juden Eman. Texeira, hvilken bok anſågs för ſå kätterſk, at Magiſtraten i Hamburg förviſte honom Staden; då han vardt mottagen i Altona, men kort tid derefter dog 1688. Hans Son Joan Kempe årfde deſs Alchymiſka hemligheter, och blef lika ſå ſtor Medicaſter ſom fadren. Han upföddes ock intet annat til, ty han måſte från barndomen ſtå i Fadrens

sig Vetenskapernas vantrefnad och undergång; men Medicinen föll derför icke i lågervall, utan bi-

---

Laboratorium, såsom dess enda betjent dervid, och arbeta på Chymiska Medicamenter och Lapis Philosophorum. Han var född uti Jemteland 1655. Skickades på 19:de året af sin Far til Christiania at kräfva in penningar, förandes med sig af Fadrens Medicamenter, med hvilka han der och på Hedemarken började practicera. Efter det då för honom lyckades, och han förtjente sig några pengar, följde han med några unga Köpmänn til Holland, och vistades der mäst ett år, men fann icke synnerligen sin räkning, utan begaf sig tilbaka til Trundhem, liggandes uppå vägen ett par månader på Hetland för storm och motvind. Men vid framkomsten var dess Far redan i Hamburg, och efter omständigheterna ej tillåto honom at genast fara dit efter, började han laborera och practicera der på egen hand. 1678 gick han dock från Norige på ett Fartyg som årnade sig til Hamburg, men var så olyckelig, at råka ut för en Kapare från Duynkerken, som tog fartyget bort och plundrade honom med de andra in på bara kroppen. Han slapp då väl lös, men så blott och bar, at han ej hade på sig mer än en gammal sönderrifven säck, hvarmed han barfött måste vandra Flandern igenom, öfver alt illa utsatt för Spanska Officerare, som ville tvinga honom til at bli Soldat. Men han hann dock til Holland, och förtjente sig der kläder, så at han samma året kunde komma til Hamburg. Der laborerade han då tilsammans med Fadren til in på följande året 1679, då han å nyo gjorde en resa til Trundhem, och var der til dess samma stad 1680 brann, vid hvilket tilfälle han åter miste alt hvad han hade, och kom med plats undan med lifvet. For så tilbaka til Hamburg, och åter laborerade ihop med Far sin i några år, idkandes då bägge practik hvar på sin hand. Han gjorde väl 1684 en resa til Götheborg, at bota Præsidenten SPERLING för Sten, samt Superint. ERLAND BROMAN i Carlstad för samma siukdom, men reste samma år tilbaka; Kom likväl 1685 til Götheborg på nytt, och drögde der då til 1686, innan han åter for

bibehöll sig nog jämnt och vackert. Jag tillskrifver sådant förnämligast Collegii Medici berömliga nit om dess upbringande i flor, och dess flästa vittre Ledamöters oförtrutna arbetsamhet i både en och annan måtto (*). Tilgången på

M Do-

til Hamburg. Sedermera reste han 1687 til Bergen i Norige, och fick der en tämmelig credit, så at ock Magistraten årböd honom Stads-Physicatet, det han dock afslog för den lust han hade at komma til Sverige. Han lämnade ock den orten 1688, och for för sista gången til Hamburg; lät då i Altona begrafva sin Far, och begaf sig derefter til Lybeck, hvarifrån han sedermera reste til Köpenhamn... Der låste han i ett års tid Chymien för sin ofvannämnde Bror CHRISTIAN, och botade några Danska Herrar för Sten, hvarigenom han blef känd på Hofvet, så at anbud honom gjordes af 600 R:dalers årlig lön, utom flera förmåner, derest han ville blifva qvar och fortfara med sina Chymiska Medicamenter. Men hans stadiga långtan til Fäderneslandet gjorde, at han lämnade detta vilkor, och for 1691 öfver til Malmö, der han då vann så stort tycke, at man böd honom Stads-Physicatet, hvilket han icke heller ville mottaga. Götheborg låg honom i hogen, och dit begaf han sig ock 1692. Han behöfde väl ej länge gå der fåfäng, ty han var redan bekant och hade förtroende nog; men som han ej kom öfverens med Doct. BROMELIUS, reste han 1693 derifrån til Stockholm. Der började han då strax practicera, och ehuru han äfven der fick hvarjehanda motstånd, århöll han dock lof at få bruka sina mäst försökta Medicamenter, hvaribland det förnämsta skall varit det han hade mot Stenen. Han blef sedan i Stockholm alt framgent qvar, och lefde der ännu 1707. Se *Collect. Roberg*.

(*) Jag vil här ej så egenteligen tala om de lärda arbeten, som en U. HIÆRNE, en O. RUDBECK, en J. v. HOORN, en S. SKRAGGE, en L. ROBERG, en J. F. BELOW, en M. v. BROMELL, en J. J. v. DÖBELN, en M. G. BLOCK, en J. C. NORDENHEIM, och en J. LINDESTOLPE m. fl. utarbetade och gåf-

Doctorer var väl ej så synnerligen stor emot rymden af hela Riket; men så var likväl bristen någorlunda drägelig. Jag menar mig här kunna upräkna dem allasammans, men vil nu ej åter upprepa dem som voro öfrige från K. CARL *d. XI:tes* Regering. Neml. en JOHAN JACOB DÖBELIUS (*), en

vo i allmänt dagsljus, ty om dem lärer ingen vara okunnig. Jag vil heldre som kortast omröra de offentliga Föreläsningar i Anatomien, för hvilka Doctorerne URBAN HIÆRNE, OLOF WINGE, JOHAN VAN HOORN, LARS ROBERG och MAGNUS BROMELL förtjena ett synnerligit beröm En v. HOORNS Lection vardt sedan på någras anmodan öfversatt på Latin, och genom ROBERGS försorg tryckt i Upsala 1709 under denna titel: *Anatomes publicæ Anno MDCCV. Stockholmiæ habitæ Lectio tertia, sive Omnipotentis mirabilia circa generationem humanam, publico sermone demonstrata.* Men ingen af de andras Lectioner är än genom tryck utkommen, icke heller Archiater HIÆRNES Tal, hvarmed dessa Lectioner började, hvarutinnan han skall gjort en artig jämförelse emellan människans kropps delar och Jerusalems Tempel til alla dess delar och tilhörigheter. Här blifver nu ock rum til at nämna den hälsosamma anstalt, då Doct. MAGNUS BROMELL blef förordnad til Anatomiæ Professor i Stockholm, på det sätt, at han på Svenska skulle handleda ungdomen i Anatomie och Chirurgie, hvilken nyttiga inrättning likväl sedermera kom at uphöra, ända til nu för få år sedan.

(*) Född uti Rostock 1674. Hade dels der, dels ock i Köpenhamn och Königsberg, studerat Medicinen, när han 1693 for til Dantzig och blef Starosten GRUDZINSKIS Hof-Medicus, kommandes då åfven at få practicera i Warsau hos en hop Pålska Herrar. Begaf sig dock följande året tilbaka til Rostock, och disputerade *de Valvularum vasorum lacteorum lymphaticorum sangviferorum dilucidatione*, blifvandes derpå 1695 Med. Doctor. Reste så 1696 åter til Pålen, men fick strax i sinnet at fara til Engeland, hvarför han ock i Wismar steg på ett skepp som skulle gå

dit, men vardt af storm nödgad at gå i land vid Götheborg. Der fick han genast tilfälle at practicera Medicinen, slog derför den Engelska resan ur hogen, och reste til Stockholm 1697, at undergå examen i Collegio Medico och blifva dess Ledamot. När det var beståldt, reste han åter til Götheborg, och vardt då Provincial-Medicus i Bohus-Lån samt tillika Stads-Physicus i Götheborg. Men lusten at vidare resa bragte honom 1698 at fara til Holland, hvarest han dock mycket kort tid fick blifva, ty han kallades strax til Provincial-Medicus i Skåne, hvilken syssla efter SACKENSKÖLDS död ej fick vara förent med Medicinæ Professionen i Lund. Vardt sedan 1704 tillika Directeur öfver Malmö Barnhus, och 1709 Stabs-Medicus vid Svenska Arméen i Skåne. Följande året blef han Medicinæ Professor i Lund; och vann sedermera en synnerlig nåd hos Kung CARL *den XII.* under dess vistande der i Lund, blifvandes ock 1717 af högbemålte Konung adlad med namnet VON DÖBELN. 1733 utnämndes han til Ledamot af Vetenskaps Societeten i Upsala, och 1735 äfven af Kejserliga Academia Naturæ Curiosorum med tilnamn af DEMARCHUS. Se dess *Histor. Acad. Lund. contin. p.* 29 *seq.* Dödde omsider i början af år 1743, efter en förkylning i kyrkan på Salig Drottningens begrafnings-dag. Var stor til växten och nog fetlagd, raisonnable til sinnelag och braf man at ha til at göra med: var ock mycket älskad der vid Academien. Är i synnerhet bekant af dess nyssnämnda *Historia Academiæ Lundensis*, dess tractat på Tyska *de Erroribus Vulgi circa Medicinam & Medicos*, dess åtskilliga smärre Tractater och rön, som dels recenseras, dels finnas införde i *Nov. litter. Maris Balth. & Septentrionis*, såsom ock i *Act. litt. Svec.* utom många Academiska *Disputationer* &c. Han tog up Ramlösa Brunn vid Helsingborg, och gaf 1707 ut beskrifning om det vattnets beskaffenhet. Han anstälde en gång under K. CARL *den XII:tes* vistande i Lund 1716 på nådig befallning ex tempore en disputations-act, försvarandes i dess höga närvaro den Thesis: *Objecta movent sensus, non tam ratione quantitatis, quam qualitatis*, til högbemålte Konungs nöje.

en MATTHIAS RIBE (*), en NILS WALLERIUS (**), en CARL FREDRIC BELOW

(*) Sedan han vål anlagt sin tid vid Upsala Academie, reste han ut och blef Med. Doctor 1698, efter utgifven gradual disputation *de Respiratione*. Vid hemkomsten vardt han förſt 1704 Drottning HEDVIG ELEONORAS, och sedan 1705 K. CARL *den XII:tes* Lif-Medicus. Adlades 1713 med namnet RIBEN, och vardt sedan högbemålte Drottnings Archiater, samt åndteligen 1719 Præses i Collegio Medico. Dödde 1723. Hr. v. STIERNMAN *l. c. p.* 1095. När han studerade i Upsala, lårde han fäkta hos Fäkt-Måstaren BRASK, och var en af hans båsta och skickeligaste Disciplar: Se *Collect. Roberg.* Jag ser honom nåmnd för Physicus i Norköping i *Hist. Polit. u. Geogr. Beschr. d. Königr. Schwed. I. Th. p.* 565. Han skall ha utverkat den rang för Assessorerne i Collegio Medico, som de nu hafva.

(**) Född uti Östergötland. Kom 1683 til Upsala Academie, och låste sig up i Medicinen under Prof. O. RUDBECK *den åldres* handledande i Upsala. Kom sedan i Stockholm at tilvånjas i praxi under Archiat. U. HIÆRNES inseende, i hvars Laboratorio Chymico han i 3 år fick tilfålle at laborera. Reste derpå 1694 ut til Leiden, och fortsatte der sina Medicinska studier, tils han 1697 på U. HIÆRNES anmodan reste til varma Baden i Aken, och anstålte prof på det vatnet, hvaröfver han sedermera i Leiden utgaf en omståndelig tractat, *Tentamina Chymica super aquas thermales Aquisgranenses*. Derefter besökte han Utrecht, och disputerade der *de Mammis* 1699, antagandes sedan strax Doctors graden. Åndteligen blef han följande året utan någon egen ansökning Medicinæ Professor i Åbo, der han flitigt lårde ungdomen Anatomien, och styckevis utgaf ett arbete för Stipendiaterne *de Lepra Arabica*, som dock ej hann at fullbordas, ty han dog af Pleuresie 1705. Se EKESTUBBES *Parentation öfver honom Mscr.* Uti *Collect. Roberg.* fåges, at han börjat arbeta på ett *Opus Plantarum in suas classes digest*, såsom ock *Allusiones*

LOW (*), en JOHAN CHRISTOPHER HEYN (**),

M 3 en

poët. super nomina Plantarum på Svenska. Eljest har han ock öfversatt från Engelskan på Latin BOYLES *Examen aquarum mineralium.*

(*) Den ofvannämnde Doct. JAC. FREDR. BELOWS Broder, född i Stockholm 1673. Reste efter Fadrens död ut til Leiden och Utrecht, och sedermera til Rostock, der han 1698 framgaf *Casum medicum de Digitis manus dextræ in quadam fœmina per conquassationem nodositate spina ventosa & atheromate monstrosis*, och åter 1699 disputerade *de Caduco muliebri*, samt derpå antog Doctors-graden. Efter hemkomsten blef han Stads-Physicus i Fahlun, men lefde ej längre än til 1709. I HIÆRNES *Flocker om Vatnet p.* 107. säges, at han 1701 förestod Bruns-curen vid Fläckebo, medan SKRAGGEN var vid Medewi.

(**) Kallade sig ock HEYNE, och var född uti Stockholm. Sedan han först något öfvat sig i Chirurgien, och derpå i Upsala studerat på Medicinen, följde han vid Krigets början Svenska Arméen til Seeland, och så til Narven och Düna, der han så betjente de sjuka och blesserade, at han af Konungen fick ett rese-stipendium på 5 år. Derpå reste han först til Upsala och disputerade *de Morbis hæreditariis* 1702, samt sedan til Holland, der han i Harderwik blef 1704 Med. Doctor, och utgaf 1705 en tractat *de præcipuis ossium morbis*. Efter hemkomsten blef han Ledamot i Colleg. Med och Practicus i Stockholm 1707, och 1710 Pest-Medicus derstädes. Uptog imedlertid Wårby brunn, och utgaf en tractat om det vatnet 1708. Ädlades 1719 med namn af NORDENHEIM. Blef sedan 1724 Informator för Barnmorskorna, och 173-- Lif-Medicus. Dödde 173 -- Hr. v. STIERNMAN *l. c. p.* 1308. Under Kung CARL *den XII:tes* vistande i Lund vardt han kallad dit ned, och fick dess befallning at der utgifva en disputation, då han strax sammanskref och præsiderade för sin *Disputatio Medica, Theses miscellaneas exhibens*, som i högbemälte Konungs egen höga närvaro hölls på Svenska d. 12. Oct. 1717. Men anecdoterne vilja intyga, at han

en LARS MICRANDER (*), en GABRIEL HOLSTENIUS (**), en JOHAN THOMSON

skall stått något hårdt för en del Theses, når Doct. BRAUN opponerade extra, i synnerhet för den 8:*de* 9:*de* och 17:*de*, der han statuerat: *Viri æque ac fæminæ menstruas patiuntur crises. Non omnia ex prævio generantur seminio. Nulla datur fermentatio in corpore humano* &c. Se WARMUND SANDMANS *Relation om den Acten Mscr.* Bemälte D. BRAUN utgaf och förfvarade strax derpå d. 23. i samma månad några *Aphorismi Physico-Medici*, hvaruti nnan några Theses voro tvårt emot Doct HEYNES. Eljest ha vi af denna D. NORDENHEIM en 1722 utgifven tractat *om the bårtils gångse Barna-Mässlingens eftersjukdomar* &c.

(*) Född uti Roslagen. Efter någon tids studerande vid Upsala Academie, och synnerlig flit i Anatomien, disputerade han der 1700 *de Selectioribus recentiorum inventis Anatomicis eorundemque in Medicina usu*. Han kom sedan under den då upttända krigslågan at följa Svenska Arméen in åt Pålen, såsom Fält-Medicus, under sin Farbrors Archiatern MICRANDER LILLIESTOLPES handledande och stadiga upsigt. Men han lefde icke längre än til 1703. Se *Act. litt. Svec.* 1720 *p.* 19. der han står nämnd för *egregius Juvenis*.

(**) Född uti Vestmanland. Sedan han i Upsala någon tid studerat, och åfven 1699 disputerat *de Variis effluviorum effectibus*, reste han utomrikes, särdeles til Holland, der han förökte sin insigt, och omsider i Gröningen 1702 vardt Med. Doctor, efter en utgifven disputation *de Hepate*. Efter hemkomsten til Fäderneslandet blef han Ledamot af Collegio Medico, och practicerade sedan dels uti Stockholm, dels ock i Vestmanland och flerstädes, tils han sedermera kom såsom Fält-Medicus at följa Svenska Arméen, då han jämvål var med i Norige. Efter hemkomsten derifrån var han om sommartiden Brunns-Medicus vid Såtra brunn, hvarpå han ändteligen 1724 tillträdde Provincial-Medici sysslan i Vestmanland,

SON (*), en MAGNUS BROMELL (**), en MA-
M 4 GNUS

århållandes sedan Assessors namn. Han dödde omsider vid år 1736. Jag finner honom i *Actis litter. Sveciæ* 1720 *p.* 19. på detta sätt omrörd: *Clariss. Vir & Reg. Colleg. Medici Socius, & dum bellorum prosperis adversisque immixtus Regios Ducalesque exercitus Svedicos per plures annos sequitur, multifaria praxi experientissimus. Hodie nobilium ad Satram in Wesmannia aquarum mineralium præses, observatis suis in arte memorabilibus colligendis subcisivas horas dicat.* Var af medelmåttig längd, vänlig och artig i omgånget, samt sund i tänkesätten.

(*) Til nationen Skåning. Disputerade under Prof. BELOW i Lund 1702 *de Medico Togato*, och sedan 1703 *de Medico Sagato* för Doctors-graden, den han dock ej sedermera antog. Han blef qvar i sin Fädernes-ort, och skall efter berättelse haft sitt egenteliga tilhåll i Malmö. Jag vet ej, om icke denne THOMSON är en och samma man med en så kallad *Doctor* THOMÆUS, *Scanus*, som i *Collect. Roberg.* med några ord nämnes. Är det så, som det efter all liknelse tycks, så dog han af Pesten i Malmö 1712.

(**) Född i Stockholm 1679. Efter undervisning af private Läro-mästare och vid Gymnasium i Götheborg, låt dess Far Doct. OL. BROMELIUS honom 1697 anträda en utländsk resa, och det på egen hand. Han for då til Leiden, der han i 3 år nyttjade en BIDLOO, en DE MORT, en DECKER, med flera lärda männ; reste så 1700 öfver til London, och besökte äfven Oxfords Academie, men for samma år tilbaka til Leiden och disputerade *de non existentia Spirituum*, och strax derefter *de Phlyctænis*, görandes sig sedan godt gagn hos en HERM. BOERHAAVE. 1702 reste han öfver Bryssel til Paris, der han ett år förkofrade sig hos en PETIT och TOURNEFORT, hvarpå han for til Reims, och, efter utgifna *Theses de Secretione Bilis*, blef Med. Doctor. Begaf sig sedan til Amsterdam, och nyttjade ett års undervisning af en RUYSCH m. fl. och kom så ändteligen 1704 öfver Hamburg, Lybeck och Köpenhamn tilbaka til

Götheborg, hvarest han af Magistraten begärtes til Stads-Physicus, under dess Faders ålderdom och sjuklighet. Begaf sig derefter til Stockholm, blef 1705 Ledamot af Collegio Medico, och var med ibland dem som då höllo Anatomiska Föreläsningar, hvarom ofvanföre pag. 178. blifvit berättadt. Kom ock samma år uppå Förslag, til Medicinska Professionen, så väl i Lund som i Åbo. Han hade en Halfbror, som hans Far aflät med första giftet, hvilken nu var Krigs-Commissarius under Gr. M. STENBOCKS General Krigs-Commissariat, och årnade gifta sig med en LENA GYLLENCRONA; Henne skulle Doct. BROMELL samma år 1705 följa ut til Dantzig och der bivista Bröllopet; men när hon ei vågade sig på hafvet, reste han dit ensam, och njöt der hvarjehanda understöd af Brodren. Kom så tilbaka til Fäderneslandet, och fick 1706 sorg igenom sin nyssberörde Broders död; men ock kort derefter glädje, då han fick ärfva efter honom öfver 16000 R:daler. Han behöfde då ej vidare bry sig med en besvärlig Medicinsk practik, som han då redan begynt idka i Stockholm. Han kunde då i stället roa sig med at öka den Naturalie-Samling, som han ärft efter sin Far, hvilken han ock efter hand bragte til vacker högd, och blef imedlertid 1709 Syndicus uti Collegio Medico. Se *Collect. Roberg.* När sedermera Pesten 1710 tog til at grassera i Stockholm, följde han med Kongl. Collegierne, som då flyttades til Westerås, och vardt deras Medicus, utgifvandes då en Underrättelse huru man sig för bemälte svåra farsot skulle præservera. 1713 blef han Medicinæ Adjunct i Upsala, och tillika Provincial-Medicus i Upland. Kallades ock sedan til tertius Medicinæ Professor i Upsala 1716, men förordnades i stället af Konungen til Anatomiæ Professor i Stockholm, på sätt som här ofvanföre p. 178 nämndt blifvit. 1719 blef han D. URB. HIÆRNES Vicarius vid Bergs-Collegii Laboratorium, och 1720 Assessor i bemälte Collegio, samt Directeur öfver Lappska Bergverken, men likväl med säte och stämma i Collegio Medico uti alla vigtiga öfverläggningar. Ändteligen vardt han 1724 Archiater och Præses i Collegio Medico, och 1726 adlad med namnet VON BROMELL. Valdes 1727 til Ledamot i Veten-

skaps

-GNUS GABRIEL BLOCK (*), en PETER HIELM (**), en JOHAN MORÆUS

skaps Societeten i Upsala, och dödde omsider 1731. Var liten til växten, ej öfver half 3:dje aln hög, hade qvicka ögon, svart skäggväxt och ganska sinä händer. Var vig och lätt på foten, gerna gladlynt och upriktig til finnes. Plågades mycket af hjertklappning, gikt och sten. Se *Acta litter. Sveciæ* 1736. *p.* 199. *seq.* hvarest ock omröres dess vackra Naturalie-Malm- och Mynt-Samlingar m. m. Af hans utgifna arbeten kommer jag snarast ihog dem jag sjelf äger, nemligen, dess *Specimina bina Lithographiæ Svecanæ Ups.* 1726 och 1727, dem Hr. v. STIERNMAN *l. c. p.* 1398 säger med skäl kunna räknas ibland de sällsyntaste Böcker, såsom ock dess *Mineralogia eller Inledning til nödig kunskap at igenkänna och upfinna allahanda Bergarter, Mineralier, Metaller och Fossilier &c.*

(*) Född i Stockholm 1669. Efter 13 års studerande i Upsala, reste han 1692 utomlands, och blef 1696 Stor-Furstens af Toscana *Secretario delle lingue & lettere di Camera*, eller Cabinets-Secreterare, Tolk och Anagnost, det han i 3 år var. Kom så 1699 hit tilbaka, men reste åter 1700 ut åt Engeland och Holland, blifvandes, efter dess i en gradual-disputation utgifne *Scrutinium Arsenici physico-chemico-medicum*, 1701 Med. Doctor i Harderwik; Efter hemkomsten Provincial-Medicus i Östergötland 1704, samt tillika Bruns-Medicus vid Medewi. Se VON DER HARDTS *Holmia litterat.* 1707. *p.* 84. Han skall ock varit Rådman i Norköping. År 1719 blef han jemte sin förra Syssla Assessor i Collegio Medico, och samma år adlad med tilnamnet VON BLOCK. 1720 Translator Regni. Dödde derpå hastigt i Söderköping 1722. Hr. VON STIERNMAN *c. l. p.* 1216. Han är bekant i synnerhet af sin tractat *om Motala ströms stadnande* och *Anmärkn. öfver dessa tiders Astrologiska och Enthusiastiska Spådomar &c.*

(**) Född uti Småland. Reste, efter väl anlagda studier här hemma, utomrikes, och antog Doctors-gra-

RÆUS (*), en JACOB SIÖBERG (**), en PETER

den. Kom sedan hem, och blef 1705 Doct. WALLERII efterträdare i Medicinska Professionen i Åbo. Men når Ryska magten sedermera intog Finland, kom han ej undan, utan föll i fiendens händer, hvarpå han fördes til Ryssland, och lefde der sedan i åtskilliga år. Det år alt för litet, jag med visshet om honom kunnat årfara, men ostridigt år det, at han ågt vacker lärdom. Han måtte visst varit död innan freden slöts, ty han hördes sedermera aldrig af, och Doct. ELFWING kom då at bli dess efterträdare i ofvanbemälte Medicinska Profession.

(*) Född uti Fahlun 1672. Blef 1688 intingad på Apotheket Svanen i Stockholm under Apoth. FRIEDENREICHS upsigt, der han öfver 8 år tjente. Fick sedan tilfälle at studera Medicinen i Upsala hos en RUDBECK och ROBERG, men måste utstå en svår anstöt i Upsala brand 1702, då han miste alt hvad han ägde; Dock repade han mod och disputerade 1703 *de Vitriolo*. Igenom sin hjelpsamma Morbrors D. JESP. SWEDBERGS understöd kom han ock samma år at resa til Holland, och nyttja den stora BOERHAAVENS undervisning, hvilken han ock fick följa i sjukhusen. 1704 begaf han sig vidare til Paris, för at öfva sig i Anatomien och Jordgumme-konsten, då dess nysnämnde Morbror imedlertid utverkade fullmagt åt honom på Provincial-Medici syssla i Skaraborgs lån, der förut ingen än blifvit på staten beställd. Då antog han 1705 Doctors-graden i Reims, och förfogade sig sedan hem til sin syssla. Men 1709 fick han Fahlu Bergslags kallelse at blifva Medicus hos dem, den han ock antog, och året derpå vardt han tillika Stads-Physicus i Fahlun. 1720 fick han Assessors caractere, och 1739 blef han af de förste Ledamöterne i Vetenskaps Academien. Dödde omsider af en lönlig Feber och bortträuande 1742. Var af medelmåttig högd, med svart skäggvåxt och mörklagd hy, stadig til sinnes och ordfast, samt en stor hushållare. Se HERM. D. SPÖRINGS *Åreminne öfver honom*.

(**) Född uti Småland. Sedan han någon tid studerat

ter Elfwing (*), en Carl Pelt (**), en

i Upsala, och 1702 disputerat der *de Urso*, reste han utomlands, och gjorde vidare framsteg. Disputerade så i Utrecht 1704 *de Cacochylia*, och blef Med. Doctor. Efter hemkomsten vardt han först Provincial-Medicus i Södermanland, men fick sen 1707 transport til Jönköpings lån. Han lefde der en god tid, och fick på slutet Assessors caractere. Han skall ock ha uptagit Lindals hålsobrunn der vid Jönköping. Hr. L. Balk *in Litteris.*

(*) Efter anlagda studier i Upsala, och en 1698 utgifven disp. *de Motu peristaltico intestinorum*, reste han utomlands och blef Med. Doctor, samt efter hemkomsten Provincial-Medicus i Vestmanland, under hvilken tid han var Kongl. Senatens Medicus i Arboga, når Pesten 1709 grasserade hår i Stockholm. Förordnades sedermera til Doct. Hielms eftertrådare uti Medicinska Professionen vid Academien i Åbo, den han tilträdde strax sedan berörde Academie d. 26. Nov. 1722 hade firat sin Restaurations-högtid, börjandes då at låsa *de Morbis endemiis Finlandiæ.* Tog 1723 up en Mineral-brunn vid Nådendal, och var om somrarne Brunns-Medicus. Dödde i Åbo af Slag 1726. Han började utgifva *Commentar. in* Urb. Hiærnes *Pharmacopœam portatilem minorem*, utom flera disputationer *de Panacea boreali* och *de Vulnere ventriculi lethali &c.* För Stipendiaternes öfning utgaf han disputationer *de Cinnamomo*, *de Allio*, *de Cerevisia*, *de Tabaco*, *de Vino adusto*, och *de Balneis*, hvilka allenast finnas i Mscr. åfven som dess *Finska öfversåttning af* van Hoorns *Siphra och Pua.*

(**) Född i Stockholm. Efter någon tids studerande vid Upsala Academie reste han utomlands, och disputerade i Harderwik 1706 *de Symptomatibus*, och vardt Med. Doctor. Efter hemkomsten blef han 1709 Membrum Collegii Medici, och samma år Stads-Physicus i Gefle, det han var ånda til 1743, då han tog afsked, och satte sig i ro på en sin ågendom uppe i Norrland, såsom Bruks-Patron med Assessors ca-

en CHRISTIAN STRÖM (*), en JOHAN LINDER (**), en EMANUEL HERMAN-
NI

---

raktere. Afgick med döden 1756. Hr. DANIEL C. SOLANDER *in Litteris.*

(*) Född i Nordingrå uti Ångermanland 1679. Studerade några år i Upsala, och disputerade der 1700 *de Qualitatibus corporum naturalium*, hvarefter han 1702 reste til Leiden, der han i 3 år gick i BOERHAAVES och DE VOLDERS Collegier, och sedermera reste til Harderwik, blifvandes der Med. Doctor, efter utgifven *Theoria nova motuum reciprocorum machinæ animalis.* Derpå kom han tilbaka, och practicerade en liten tid i Stockholm, tils han 1708 sattes til Provincial-Medicus i Nerike och Wermeland. Men han blef der icke gammal, ty då en hop Danska fångar 1710 fördes til Örebro, och han besökte en del som voro anstuckne af smittosam sjukdom, vardt han sjelf smittad och dog kort derefter. Han skall varit i någon liten dispute med Doct. BLOCK angående orsakerne til Motala ströms stadnande. Eljest var denne Doct. STRÖM en yngling, som gaf mycket godt hopp om sig. Hr. ROL. MARTIN *in Litteris.* Jag finner i ROBERGS *Appendix til* VAN HOORNS *Lectio de Omnipot. mirabil. circa Generbum.* p. 130, at denne Doct. STRÖM under vistandet i Holland lärt sig at göra LEEUWENHOEKS Microscoper, och haft derutinnan redan mycken färdighet innan han dog.

(**) Född uti Carlstad 1678. Efter anlagda Studier vid Åbo Academie, och der 1702 utgifven disputation *de Pomis Hesperidum*, studerade han Medicinen i Upsala, blef Consistorii Amanuensis, och disputerade 1705 *de fœda Lue dicta Venerea.* Reste så följande året utrikes, och vardt Med. Doctor i Harderwik, utgifvandes sen 1707 sin Tractat *de Venenis* i Leiden, hvarpå han 1708 hemkom til Sverige, och vardt 1709 och 1710 Medicus på Svenska Örlogs-Flottan, som då kryssade på Ingermanländska kusterne. Blef sedan Practicus i Stockholm, och 1719 Assessor i Collegio Medico, jämväl adlad samma år med namnet LIN-

NI (*), en JOHAN BURCHARD (*),

DESTOLPE. Dödde 1724. Hr. VON STIERNMAN *c. l. p.* 1309. Han var i många år Bruns-Medicus vid Wiksbergs Brunn. Är känd af åtskilliga Tractater, såsom dess *Tankar om Skörbjugg och Rogsubben*, dess *Flora Wiksbergensis*, dess *Tankar om Surbrunnars kraft och verkan*, dess *Surbruns frågor*, dess *Tankar om Matkar och Skridfä i Människans kropp*, dess *Swenska Färgekonst &c.* utom åtskilliga Rön i *Act. litt. Sveciæ*. Är ock bekant för at ha varit god latinsk Poët, och nämnes i Hr. J. WÅHLBERGS *Disp. de Poëtis in Svio-Gothia Latinis p.* 39. för *Vir summa integritate, fide, inque Medicis scientiis experientia plane singulari*; men både der och flerstädes skrifves hans namn LINDERSTOLPE, det han dock sjelf icke tyckt om at heta, som jag ser af dess *Bref* til Prof. ROBERG af d. 28. Dec. 1721 *Mscr.* der han förtryter, at man i *Actis litterariis Sveciæ* gaf honom det namnet. Hans egna ord äro desse: *Ett ber iag hörsammast om, at den littera Canina R uthi mitt wedernamn måtte uthelemnas, emedan den hwarken finnes uthi mitt Sköldebref, eij eller skrifwer iag så sielf, uthan* LINDESTOLPE, *men eij* LINDERSTOLPE. *Det tyckes wara af intet wärde, men iag finner det hafwa något med sig, förutHan at det stråfwar moth genium Linguæ Suecanæ.*

(*) Född i Gripswald i Pommern vid år 1680. Dess Far Stads-Secreteraren derstädes SIMEON HERMANNI ärnade honom til Präst, hvarföre han ock en god tid vinlade sig om Theologien, såsom ock Orientalska språken. År 1700 lämnade han Gripswalds Academie, och reste öfver til Sverige, besäg Fahlu-grufva, och tilbragte någon tid vid Upsala; men for 1701 härifrån igen öfver Stralsund och Zerbst til Wittenberg. Der studerade han til fram på året 1703, och tycks der ha. börjat med Medicinen. 1703 fortsatte han sina studier vid Leipzig, Halle och Jena Academier, men 1704 reste han öfver Wittenberg, Lybeck och Hamburg til Kihl, der han sig åter någon tid uppehöll, til dess han sedermera begaf sig til Holland, och efter en tids förlopp blef der Med. Doctor. Re-

(*), en NILS BOY (**), en PETER MAR-

ſte ändteligen 1709 å nyo hit til Sverige, och efter undergången examen i Collegio Medico började practicera i Stockholm, hvarmed han ſedan flitigt fortfor, tils han ändteligen d. 21. Nov. 1710 vardt i ſin friſkaſte ålder bortryckt af Peſten. Han ſkall haft ett ſynnerligt tycke för Chymien, och brukt eſomoftaſt Chymiſka Medicamenter. Hr. DAVID SCHULTZ *in Litteris.*

(*) Alt hvad jag om denna mannen ännu fått veta, är, at han varit Peſt-Medicus uti Stockholm 1710, och kan jag ej viſt ſäga, om han icke då vid ſamma tilfälle äfven blifvit död.

(**) Född i Stockholm 1683. Miſte redan i barndomen ſin Far, Borgmäſtaren derſtädes ERIC BOY, och upföddes ſen hos ſin Farbror på Laſſona bruk, tils han 1699 ſändes til Upſala under då varande Magiſterns, ſedermera Theol. Profeſſorens i Wittenberg, J. C. HAFERUNGS handledande. Der valde han Medicinen til ſitt hufvud-ſtudium, och fortfor derutinnan med en ſynnerlig flit, när han 1706 beſökte utrikes orter. Han reſte förſt til Engeland, uppehållandes ſig något i London, men mäſtadelen uti Oxford. For ſedan öfver til Holland, och nyttjade någon tid i Leiden förnämligaſt den lärda BOERHAAVEN, hvarefter han ändtligen 1709 vardt i Harderwik Med. Doctor. Han kom ſå til Fäderneslandet igen, och blef genaſt förordnad til Fält-Medicus vid Arméen i Skåne, der han 1710 biviſtade Helſingborgs Slag. Trädde ſedan 1712 uti äktenſkap med en WETZLER, ſom förut hade haft en Ryttmäſtare SEGERHIELM, och vardt 1715 Provincial-Medicus i Nerike och Wermeland. Gick väl åter på befällning til Arméen i Skåne 1716, men fick dock ſamma år återkomma til ſin ſyſsla, och blef ändteligen 1724 Stads-Phyſicus i Stockholm. 1734 gaf han förſlag til Baraque-inrättningen vid Amiralitetet i Stockholm, och förordnades at äfven vara Amiralitets-Medicus med lön på Staten. Dödde omſider Nyårsdagen 1739, och begrofs i Örebro. Han trodde Tredje-dags-froſſan kun-

MARTIN (*), en JACOB LUDENIUS

na snart öfvervinnas, om man just när paroxysmen påkom kastade sig i ett kalt karbad; och han vågade ock försöka det på sig sjelf, när strax deruppå hände, at ock han af samma sjukdom blef behäftad; men försöket misslyckades, så at dess goda Constitution sedermera synligen förändrade sig, tils han tu år derefter måste lämna verlden, ånskönt likvål Frossan förut tidigt nog hade med tjenliga medicamenter blifvit häfven. Efter döden fanns Obstruction uti Gallgången, och i gallblåsan en klimp, stor som ett lagligt hönsägg, bestående af sammanfästa stenar. Han var af medelmättig kropps längd, hade bruna och qvicka ögon, och brukade sina egna hår til fram uti senare åren. Var en artig omgänges-man och mycket belefvad, rik i discourser på behageliga infall. Var i sitt hus en kär, huld och alfvarsam Far, och upfostrade sina vackra Barn med mycken behagelighet. Var pålitelig Medicus, och vårdade sina Patienter med otroligt tålamod, rika och fattiga lika sorgfälligt. Han var väl hemma i Fransyska och Engelska språken, åfven som han ock var bevandrad uti Historien, och skall jämväl ha samlat många Anecdoter. Genom en *öfversättning* af JOHN SMITTS tractat om *Vatnets egenskaper och goda verkan*, hvilken han låt trycka 1731, gjorde han vatten-drickande nästan allmänt i Stockholm, åtminstone i de förnämare husen. Se *Pro memoria om dess lefverne Mscr.*

(*) Född uti Gefle. Sedan han 1705 disputerat i Upsala *de Æquilibrio corporum naturalium*, reste han 1708 ut til Holland, och sedan han i Leiden 1710 disputerat *de Aeris pulmones intrantis effectu*, blef han dersammastädes Med. Doctor. Vid hemkomsten 1711 vardt han Ledamot i Collegio Medico, och strax derpå Provincial-Medicus i Södermanland, hvarest han ingen flit sparde at utarbeta den ortens Natural-historia. Var ock under den tiden Brunns-Medicus vid Norby Brunn. 1719 förordnades han til Medicinæ Adjunct vid Upsala Academie, och 1720 började han läsa publice för sin Svärfader OLOF RUDBECK *den yngre*. Går ock in några afhandlin-

NIUS (*), en JOHAN PIHL (**), en KILIAN

gar i *Act. litt. Svec.* Dödde sedermera 1727. I nyssberörde *Actis litt. Sveciæ* 1727 *p.* 294. nämnes han *Vir amplissimus & de re litteraria bene merens.* Han var snäll i Mathematik och Physik. Var annars fetlagd och undersätsig til växten, artig i omgånget, och mycket älskad der vid Academien.

(*) Född uti Vestergötland. Reste til Upsala Academie 1701, och upodlade sina snillegäfvor, studerandes sedermera i synnerhet Medicinen och Botaniken, under OL. RUDBECK *den yngres* handledande, under hvilken han ändteligen 1707 disputerade *de Hedera*, i anledning af den Hedera, der växte på Hunneberg i Vestergötland. Fick sedan genom Bisk. SWEDBERGS åtgärd Skara Domkyrko-Stipendium, til hjelp at resa utomlands, som han ock gjorde, blifvandes då i Holland Med. Doctor. När Doct. MORÆUS imedlertid 1709 flyttades til Fahlun, skaffade ock bemälte SWEDBERG honom Provincial-Medici sysslan i Skaraborgs län, hvilken han dock aldrig fick tilträda, ty på hemresan från sina utländska resor sjuknade han i Götheborg, fördes sjuk hem til sin Far, Kyrkoh. BENGT LUDENIUS i Skarstad, vardt der sedan död, och begrofs i Skarstads kyrka. Dess 2:ne Bröder, som voro vid Krigs staten, kallade sig LUNDSTEDT. Hr. AND. TIDSTRÖM *in Litteris* At han verkeligen varit blefven Provincial-Medicus, hörer jag en och annan tvifla, men ser det nog klart i VON BROMELLS *Lithograph. Svecan. Specim. II. p.* 45. derest han nämnes *Westrogothiæ quondam Medicus provincialis*, och såsom Auctor til en *Exercitatio de Lithogenesia Macro- & Microcosmica*, hvilken jag vil tro måtte varit hans Doctoral-disputation.

(**) Född uti Upsala 1684. Studerade någon tid Theologien, men slog sig sedan egenteligen på Medicinen, och började först 1709 practicera något litet i Stockholm, öfvandes sig i synnerhet ute i Danviken, men mer året derpå i Upsala under då varande Pest-tiden, då lön honom bestods af Staden. Disputerade derpå 1711 *de Aquosi calidique potus salu-*

britate, och kom 1712 til Gottland, blifvandes der Provincial-Medicus och Wisby Stads-Physicus. När sedermera hans lön i Rikets betrångda tilstånd 1718 indrogs til Kronan, begynte han med alfvar studera på Lagfarenheten, och följde jämvål med på åtskilliga Ting, förrättandes Tings-Notarie syssla. Och i samma vefvan erhöll han ockſå förslag til Borgmästare-syslan i Wisby. Men när han 1720 fick sin förra lön igen, höll han fort med sin Medicine, och reste samma år utomlands, bekommandes til Vicarius, så länge han var borta, en Med. Student vid namn HINDRIC LANGMAN, hvilken sedermera vardt Notarius i Wisby Rädstuga, och dog en tid derefter uti hetsig feber. Han reste öfver Hamburg, Brunswig, Halle, Leipzig och Wittenberg til Jena, och derifrån vidare öfver Amsterdam til Harderwik, der han utgaf en disputation *de Asthmate convulsivo*, och vardt Med. Doctor. 1721 kom han hem tilbaka, och tog sin Provincial-Medici syssla igen, hållandes då äfven Apothek der i Wisby, det han dock 1724 sålde bort til en annan. Blef imedlertid 1723 Assessor i Collegio Medico. Se *Collect. Roberg.* Dödde omsider 1750.

(*) Född i Skåne 1690. Hade ej studerat öfver ett år vid Lunds Academie, innan han 1710 kom at brukas som Medicus på Svenska flottan i Carlscrona, hvarvid han i 3 år uthärdade; men förfogade sig åter til Academien, och efter behöriga lärdoms-prof *de Fame naturali* och *de Fame læsa*, blef 1721 Med Doctor, hvarpå han 1722 och 1723 förestod Medicinæ Professionen i Lund under Prof. VON DÖBELNS sjuklighet. Blef sedan 1724 Stads-Physicus i Götheborg, men flytte år 1725, på Skånska Adelens och Malmö Stads kallelse, til Skåne tilbaka, och förordnades derpå i slutet af år 1728 til Philos. Naturalis och Physices experimentalis Professor extraord. i Lund, blifvandes derjemte 1729 Ledamot af Vetenskaps Societeten i Upsala. 1732 vardt han ordinar. Professor Historiarum i Lund, och fick samma år Archiaters namn. Skänkte 1735 til bemälte Academie sin kosteliga Na-

LIUS (*), en CARL ALSTRIN (**), och en

turalie-Samling. Dödde åndteligen 1742. Se v. DÖBELNS *Hist. Acad. Lundens. cont. p. 265. seq.* Dess vårda eftertrådare i Historiska Professionen Hr. SVEN BRING har i sin *Saml. af Handl. och Påminnels. i Svenska Hist. I. Del. n. 5.* en hel artikel *om Archiater* K. STOBÆUS *och hans Skrifter*, om hvilka han *p.* 46. sålunda utlåter sig: *Dessa arbeten kunna nästan anses för halfva underverk, når man påminner sig hans svaga hålsa, hvilken gjorde at dess hela lefnad var intet annat ån en sjukdom.* Han var liten til våxten och osynlig, enögd och halt, brukade svart peruk, som var stor och gemenligen af en hel marks vigt.

(*) Föddes i Fahlun 1687. Ärnade i förstone at blifva Pråst, men började 1709 at låsa Medicinen, hvaruti han gjorde all flit, och disputerade 1714 *de Piceæ Pinique sylvestris Resina*; vardt derpå 1715 Provincial-Medicus i Vestergötland. Sedermera for han ut til Holland, och blef, efter utgifven disputation *de Morbis Navigantium*, i Harderwik 1721 Med. Doctor, hvarpå han vidare fortsatte sin resa til Tyskland, och ånda in åt Österrike, våndandes sedan om til Fåderneslandet, når han der ute hade håmtat hvad til hans afsigter tjente. 1728 blef han flyttad til Nerike och Vermeland, och 1733 tillika Assessor i Kongl. Collegio Medico. 1744 Ledamot af Vetenskaps Academien. Afled omsider på Alqvittern i Vermeland 1752. Var liten til våxten, med bredt ånne och nog inlagde ögon, dock skarpa och upmårksamma, talig utan ledsnad, skåmtsam utan galla, altid förnögd och vid gladt lynne. Dess flit sysselsatte sig ock med hvarjehanda gagneliga försök. Se Hr. J. H. MÖRKS *Aminnelse-Tal öfver honom.*

(**) Född 1686 uti Leksand i Dalarne, hvarest Fadren var Probst och Kyrkoherde. Anlade sin tid vål vid Upsala Academie under privat information, men fattade ej, förr ån vid något mognare ålder, lust til Medicinen, hvaruti han då gjorde få mycket snabbare framsteg under en O. RUDBECK *den yngres* och en L. ROBERGS handledande. På denna senares til-

en JOAN HENRIC WOLLHUN (*), med
N 2 fle-

styrkande, lärde han sedan i Stockholm Chirurgien, på det han under sin tilärnade utrikes resa måtte vid alt påkommande nödfall ha något at lefva af. Årholl ock derutinnan ordenteligt Lårobref. Derpå fick han, genom Arche-Biskop SPEGELS befordran, Piperska Rese-stipendium, och anträdde så strax sin utländska resa, först til Holland, och sedan til Frankrike, der han ock ändteligen antog Doctors-graden i Reims. Imedlertid följde han på hvar ort flitigt Medicos i Sjukhusen, och upöfvade sig synnerligen i Paris uti Jordgumme-konsten. Besökte äfven sedermera Engeland, och kom derefter hem igen til Fäderneslandet; men fick icke länge visa prof af sin lärdom, innan han å nyo kom at fara ut igen, på den Fregatten, som 1721 utsändes på en Expedition til Madagascar, men ej längre kom än til Cadix. När han då ändteligen åter hemkom, blef han Assessor i Collegio Medico. Var derefter i några somrar Bruns-Medicus dels vid Wiksbergs, och dels vid Glasberga Brunn. Vardt sedermera Kongl. Hof-Medicus, och ändteligen ock så Lif-Medicus. Höll i de sista åren Föreläsningar för Stockholms Barnemorskor, och dödde omsider i Stockholm vid år 1750.

(*) Född i Norköping vid lag 1685. Efter anlagda studier, och inhämtad insigt i Pharmaceutiken af sin Far, Apothekaren derstädes CHRISTIAN WOLLHUN, gjorde han en utrikes resa til förkofring i Medicinska Vetenskapen, och blef med det samma Med Doctor. Kom sedermera hem til Fäderneslandet, och visade prof af sin förvärfvade insigt, practicerandes då i synnerhet uti Stockholm, hvarest han ock blef Ledamot af Collegio Medico. Förestod jämväl några år Medewi brunn til och med 1722, hvilket år Konung FREDRICH och Drottning ULRICA ELEONORA äfven täcktes der blifva Brunnsgäster, då han var så lyckelig at vinna Deras Maj:ters nåd, hvarigenom han ändteligen, efter någon tids förlopp, blef uti VON BROMELLS ställe Archiater och Præses i Collegio Medico. Dödde omsider af Peripneumonie 1740.

flere (*), som jag dels ingen reda har uppå, dels ock ej gerna kan uptaga.

Det

(*) Jag vet nu inga flera Medici från K. CARL *den XII:tes* Regements-tid, som jag vidare här skulle kunnat uptaga; dock vil jag ej hålla för otroligt, at här ju vål kunnat funnits en och annan til. Jag ser, at RICH. VON DER HARDT nämner i *Index Personarum* til dess *Holmia litterata* 1707. en JOHAN WOLLIN, som han kallar *Med. Doctor*, men jag får ej igen honom någorstäds i sjelfva Tractaten, och kan altså ej gerna föra honom hit, särdeles når jag icke heller träffar honom på något annat ställe omtalt. Äfven så ser jag i dess *Holmia litt.* 1701. *p.* 70. en PETER AMBERG, *O-Gothus*, nämnas för *Medicinæ Doctorandus*, och såsom den der skall ha skrifvit åtskilliga verser; men finner intet mera om honom, så at jag ej vet, hvad der sedermera blifvit af honom, eller om han nånsin här någon Medicine practicerat. I sådant hänseende har jag ock gått honom förbi, äfven som ock en HENRIC HASSELQVIST, hvilken disputerat i Åbo 1692 *de Ossibus humanis*, och jämvål lärer varit Medicus doctorandus. Denna skulle jag likvål infört, såsom den der i Finland någon tid skall haft Medicinsk practik, om jag kunnat lita på en lös berättelse jag derom har århållit. En så kallad *Doctor* THOMÆUS finner jag vål i *Collectaneis Roberg.* på ett ställe omtalt, såsom den der i Malmö skolat dödt uti Pesten 1712; men som jag förr *p.* 183 skrifvit, håller jag honom för samma man med den der omtalte JOH. THOMSON. Eljest finner jag en JOHAN ULRIC WERTMÖLLER, som nu här får anmärkas. Han lärde först Pharmaceutiken på Apotheket Engelen, fick sedan på Konungens Stipendium studera Medicinen i Upsala, hvarpå han några år använde, men tog aldrig an Doctors-graden; Kom likvål at blifva Pest-Medicus i Stockholm under Pesttiden 1710, hvarpå han 1711 tilhandlade sig Apotheket Lejonet af Professor ROBERG, men ock samma år dog. Nu lärer jag böra tillägga en REINHOLD FRIDERICI, som var född uti Stockholm; reste ut och blef i Reims Med. Doctor 1698, sedan han ut-

Det 40 åra tidehvarf, som ifrån K. CARL *den XII:tes* död til nu varande tid förflutit, på hvilket vår Svenska Konunga-Thron har lyst af en ULRICA ELEONORA, en FREDRICH *den I:ste* och en ADOLPH FREDRICH, har Medicinska Vetenskapen i det önskeligaste lugn fått äga trefnad och hvarjehanda tilväxt. Den brist, här förut funnits på skickeliga Doctorer åt en del våra landsorter, har efter hand blifvit årsatt, genom infödda Svenskar, så at vi nu kunna slippa at för nöd skull förskrifva Doctorer ifrån främmande länder. Våra hemfödde Doctors-ämnen ha också merendels uphört at med dryg kostnad och olägenhet söka sig Doctors-graden utomlands, sedan den genom Öf-

N 3 ver-

gifvit *Theses Medicas inaugurales*; blef vid pass 1701 Practicus i Hamburg, och lefde der ännu 1716: Se MOLLERI *Cimbr. litt. T. II. p.* 207. Och ändteligen får jag ock här anmärka en JOHAN NICLAS PECHLIN, som var kommen från Leiden, blef der 1667 Med. Doctor, gjorde derpå en resa til Italien, och kom om någon tid tilbaka; blef derefter 1673 Medicinæ Professor i Kihl, derpå 1680 Hertigens af Holstein Gottorp Lif-Medicus, och sedan dess Bibliothecarius och Hof-Råd; följde 1698 med Hertig FREDRIC til Stockholm; reste väl derpå hem, men efterskrefs igen af Prinsessan HEDVIG SOPHIA 1701, då han i 2 år blef uti Stockholm, liggandes under det samma en tid illa sjuk, men kom sig åter för, och reste hem igen til Kihl, klagandes der öfver de Svenska Medici, för det de hade plågat honom med en hop Medicamenter, som varit alt för vedervärdiga til smaken; vardt ändteligen 1704 kallad til Gouverneur och Informator för unga Prinsen CARL FREDRIC, då han 3:dje gången kom til Stockholm, och vardt der ock omsider 1701 död: Se MOLLERUS *l. c. pag.* 633.

verhetens upmuntran (*) med bättre förmån kan nu vinnas här hemma. Utom åtskilliga af de

(*) Jag vil här allenast nämna den nådiga författning, som Öfverheten gjorde 1737, uppå Herrar Academiæ Cantzlerernes föreställning, at de i Riket promoverade Med. Doctorer hädanefter slippa at undergå Examen i Collegio Medico. Sjefva Kunga-brefvet förtjenar at här inryckas:

Vi FRIEDRICH, med Guds Nåde, Sveriges, Göthes och Vendes Konung &c. &c &c. Landt-Grefve til Hessen &c. &c. Vår ynnest och nådige benägenhet med Gud Allsmägtig, Tro-Tjenare, Archiater och Præses, Lif-Medici och Assessorer. Vi hafva hos Oss i öfverstgångne kimma låtit hvad I under d. 31. sistl. Decemb. funnit Eder föranlåtne i underdånighet at andraga, vid Riks Rådens och Academiæ Cantzlerernes Grefve CRONHIELMS, *Grefve* GYLLENBORGS *och Grefve* CREUTZ *hos Oss gjorde underdåniga föreställning, angående deras befrielse ifrån examen i Collegio Medico, hvilka vid Inrikes Universiteter til Medicinæ Doctorer promoveras. Och som Vi, hvad detta vidkommer, finne det vara både med Medicinal-Förordningen och andra utfärdade Resolutioner enligt, at de vid Inrikes Academier promoverade Medicinæ Doctorer ej behöfva underkastas vidare examen hos Eder, så kommer det ock hädanefter dervid at förblifva, hafvandes Vi vårt nådiga svar derom til ofvannämnde Riksens Råd låtit afgå. Hvad för öfrigit angår Edert underdåniga hemställande, om icke så väl Provincial som andre Städers i Riket Medicinæ Doctorer, ehuru de från vidare examen frikallas, likväl måge förpliktas, at i det öfriga ställa sig Kongl. Medicinal-Förordn. och Resolutioner til underdånig efterlefnad, och i följe deraf sig och sine Doctors-Bref i Collegio framte, samt, efter der aflagd Trohets- och Hulhets-Ed, blifva såsom tillydande Medlemmar vidkände, och, enär lägenheten så tilstäder, göra sig inom Collegio förtjente, så väl som öfvade uti de der förefallande för dem nödige och til det Allmännas tjenst nyttige sysslor, som äro i synnerhet Apothekens*

de Medici jag redan nämnt, ha vi på denna tiden haft en N. N. AHORN (*), en

visitationer, och Apothekares examina, samt delibererande öfver de förfrågningar, som förefalla kunna ifrån Domstolarne, och samrådande öfver farlige och smittosamme färsoters afhjelpande och förekommande; Så emedan Vi finne ett slikt föranstaltande lända til våre undersåtares säkerhet och vältrefnad, hvilken så väl Medicinal-Förordningarne, som de flere i dy mål utfärdade Resolutioner påsyfta, fördenskull hafve Vi til föregående Edert underdåniga hemställande velat lämna Vårt nådiga bifall och samtycke, hafvandes I om verkställigheten deraf at draga behörig förhorg. Och Vi befalle Eder Gud Alsmägtig nådeligen. Stockholm i Råd-Kammaren d. 26. April 1737.

FRIEDRICH.

OL. CEDERSTRÖM.

(*) Född i St. Gall i Schweitz. Hölls ifrån ungdomen til Medicinen af sin Far, som derstädes var en vördig Medicus, och såg sina 89 år. Blef sedermera Med. Doctor, och efter några lyckans skiften kom til Stockholm 1720, och vardt K. FREDRICS Lif-Medicus på Hessiska staten. Här förblef han sen i åtskilliga år, tils han för några angelägenheters skull reste ut til Tyskland, men kom efter 3 år tilbaka igen, och dog omsider i Stockholm vid år 1739. Han var reslig til växten, hade krokug näsa, och såg ganska hederlig ut. Var ock en grund-ärlig man, och hyste ett öfvermåtton medlidande hjertelag, så at han aldrig kunde se någon fattig vara sjuk, utan at gifva honom sedel til Apotheket, at der bekomma Medicamenter på sin egen räkning. Han kostade ock sålunda ut alt hvad han förtjente, så at Konung FREDRICH omsider måste bekosta dess begrafning. I sin practik var han mycket för Composita specifica; annars tämmeligen tiltagsen, hvilket kom ganska väl til mätta, så ofta han vid Consultationer kom ihop med Archiatern VON BROMELL, som var för litet tiltagsen, ty det medium, som de då bägge kommo öfverens om, var gerna det bästa.

Daniel Kellander (*), en Johan Fredric Flato (**), en Eric Carelberg (***), en Constantin Soem (†), en N. N.

Dern

(*) Född i Götheborg. Var någon tid vid Academien i Upsala, innan han 1716 disputerade *de Rubo humili, Fragariæ folio, fructu rubro, Åkerbär från Norlanden.* Reste derefter utomlands, at förkofra sig vidare, försvarade 1719 i Giessen J. T. Hensings disput. *de Phosphoro ex cerebro*, och utgaf ändteligen i Leiden 1720 sin gradual-disputation *de Seminibus*, hvaruppå han vardt Med Doctor. När då Doctor Lundelius samma år hade dödt, kom han hem, och blef efter honom Stads-Physicus i Götheborg. Utgaf derpå 1721 en tryckt *Invitation til Götheborgs Surbrunns cur.* Men hans lifstid blef icke långvarig, ty han dog 1724.

(**) Född i Götheborg. Studerade en tid Medicinen här hemma, och for sedan utomlands; disputerade då 1721 i Leiden *de Narium fabrica, usu & morbis*, och blef då d. 19. Julii Med. Doctor, men hann ej at längre sedermera lefva, än til d. 20. Sept. samma år, då han der i Leiden blef ihjälslagen af en Tegelsten, som föll af ett tak. I *Act. litt. Svec. Anno* 1721. *p.* 244. nämnes han för *singularis spei vir Juvenis.*

(***) Lärer varit Stockholmsbo. Ärnade länge blifva Präst, hvarför han ock ofta öfvade sig i predikande; men sedan han i förtid kom at blifva bekant för at vara Pietist, såg han sin föresats ej gerna kunna lyckas, hvarföre han ock bortlade Präste-tankarna, och utvalde i stället Medicinen. Se *Collect. Koberg.* Studerade så deruppå någon liten tid i Upsala, och reste sedan til Harderwik, der han efter utgifven disputation *de Chlorosi* blef 1721 Med. Doctor. Vardt sedan Provincial-Medicus i Östergötland.

(†) Född uti Stockholm. Sedan han lärt Chirurgien af sin Far, Stads-Fältskären i Stockholm af samma namn, lade han sig flitigt på Medicinen vid Upsala Academie, hvarefter han reste utomlands, och, efter utgifven disputation *de Empyemate pectoris*, blef i

DERN (*), en ERIC VICTORIN (**), en JACOB

Harderwik 1721 Med. Doctor. Vid återkomsten practicerade han jämnt i Stockholm, undantagandes at han från 1723 några somrar å rad förestod Medewi Brunn. Blef sedermera Assessor i Collegio Medico, och ändteligen 1739 Stads-Physicus. Någon tid derefter tog han afsked ur bemälte Collegio, men behöll Stads-Physicatet i Stockholm til sin död 1748.

(*) Til nationen Tysk. Sedan han i sitt Fädernesland anlagt sin ungdoms-tid, antagit Medicinska graden, och erhållit Raths-värdigheten, kom han til Sverige, och blef K. FREDRICHS Lif-Medicus på Hessisk stat, i hvilken beställning han flera år här i landet tilbragte. Jag har mig dess öden alt för litet bekanta, och vet ej mera med visshet, än at han illa varit utsatt för Frisselen, så at ehuru han 3:ne särskilda gångor hann at drifva honom bort, han likvål 4:de gången fick honom igen, och då deraf dog. Man ville ej här erkänna honom för at äga någon synnerlig dugtighet, ty man fick få sällan höra hvad han uti ett eller annat Medicinskt mål tänkte, efter han vid inga sådana tilfällen yttrade sig, utan drog sig gerna undan när hans utlåtande åskades. Man torde ock ha stött sig på dess undertiden sällsamma granlagenhet, då han kunde t. ex. tillåta en Patient at äta hönsesoppa, men med det uttryckeliga förbehåll, at hönan ej måtte vara språklöt. Eljest skall han dock gjort några lyckeliga Curer. Dess egenteliga medicamenter voro: ett Elixir viscerale, ett Pulver af Bittersalt och Saltpetter, ett Gelé af Kalf-kött och Metmaskar som smältes i mjölkvassla, m. fl.

(**) Född uti Westergötland. Studerade först i Upsala någon tid, och disputerade der åfven 1717 *de Ossibus tuberosis*, men reste sedan til Holland, disputerade 1723 i Harderwik *de Passione Hysterica*, och blef der Med. Doctor. Idkade sedan practik här hemma, och tog up Loka-källa i Vermelands Bergslag, om hvilken han 1727 gaf ut en *Berättelse* på trycket. 1729 blef han Assessor i Collegio Medico, hvarefter han i 20 år practicerade uti Stockholm, men förestod

cob Wallrave (*), en Jacob Boëthius (**),
en

Loka källa om somrarne. Fick 1749 afsked, och dödde åndteligen 1756 af kråftan i ena órat. Han hade fullkomlig mans hógd, var magerlagd, och stark til natur och krafter. Brukade altid at slå sig sjelf åder. Han var något stark hushållare, men gerna vänfast och upriktig.

(*) Efter anlagda studier, blef han inskrefven i Kammar-Collegio, och vardt derefter Cantzlist i Reductions och Liquidations Commissionen, 1718 gjorde han en resa ut til Tyskland, men kom om någon tid igen, och skall då långe hållit på med en Forvagns inråttning i Riket. Var sedermera så olycklig, at råka i manskada för en Lieutenant Pihlman, och måste derför fly ur Riket. Då först tog han til at med alfvar studera Medicinen, och låste på nog kort tid så up sig, at han 1725 vardt i Franecker Med. Doctor, efter utgifven disputation *de Anomalia motuum sanguinis & humorum*. Men han var icke dermed nögd, utan gaf sig jämvål sedan at med eftertryck studera Lagfarenheten, och deruti gjorde han så vackra framsteg, at när han någon tid derefter åter fick komma til Fäderneslandet, förordnades han til Juris Romani Professor vid Upsala Academie, hvilken syssla han förestod i några år framåt med nog beröm, tils han omsider om en afton i mörkret plötsligen drunknade i Upsala å, omtrent år 1737.

(**) Född uti Vestmanland. Studerade Medicinen flitigt vid Academien i Upsala, och disputerade der 1718 *de Idea boni Medici*, hvarefter han reste utomlands och förökte sin Medicinska kunskap, blifvandes åndteligen 1724 Med Doctor i Harderwik, efter utgifna *Theses de Exercitatione Corporis Humani ejusque utilitate & noxa*. Vardt så samma år kallad til Stads-Physicus i Götheborg, hvilken syssla han mottog, betjenandes ock sedermera den der omkring liggande landsorten. 1729 uptog han Baggetofta Brunn, och utgaf derom samma år sin så kallade *Korta Beråttelse om Baggetofta Hälsokälla vid Uddevalla*. Han hade på slutet Assessors namn, och dog 1748.

en Evald Ribe (*), en Peter Lundman (**), en

Han berättas utom annan insigt hafva haft mycken färdighet i Latinska språket.

(*) Född i Stockholm 1701. Började redan i ungdomen göra framsteg i Medicinen hos en Matth. Riben och Magn. v. Bromell här i Stockholm, och for deruppå 1720 til Upsala Academie, der han förkofrade sig vidare, och disputerade 1722 *de Cataracta*, i anledning af en lyckeligen gjord Starr-stickning; men var ock strax färdig at taga afsked derifrån, och reste så samma år til utrikes orter, hvartil han fådt 1000 dal. S:mts årligt underhåll af Kung FREDRICHS egna handpenningar. Han reste öfver Westphalen til Leiden, och när han der 2 år vistats, for han än vidare 1724 öfver Aken och Spa til Paris, sökandes på bägge ställen at upfylla sitt ändemål. Tog 1725 an Medicinska Doctors-graden i Reims, och reste samma år öfver til London, der han 9 månader vistades, men for sedan öfver Flandern til Cassel, och kom derifrån öfver Leipzig, Berlin och Stralsund tilbaka til Stockholm. Han blef då Hof-Medicus, och höll sedan här både publice och privatim åtskilliga föreläsningar i Anatomien; 5 år derefter blef han Lif-Medicus, och 1740 Archiater och Præses i Collegio Medico. Samma år var han i 3 månader Vetenskaps Academiens Præses, sedan han året förut blifvit en af denna Academies första Ledamöter, och 1741 blef han Ledamot af K. Sundhets-Commissionen. Dödde i Stockholm 1752 af en Carbunkel på ryggen. Var stor och ansenlig til växten, jämn til sinnes och utan ränkor, mycket plågad af Hypochondre. Se Hr. J. H. Mörks *Åminnelse-Tal öfver honom*.

(**) Född uti Småland. Lade god grund i Physiken och Medicinen vid Upsala Academie, hvarpå han ock viste prof medelst en Disputation, han utgaf 1705, *de Machinis instrumentisque Instrumentali Physicæ, adeoque & Medicinæ, inservientibus*. Reste sedan til Holland, och, efter utgifven Disputation *de Junipero*, blef i Harderwik 1727 Med. Doctor. Vid

en JOHAN CONRAD DIPPEL (*), en LARS GU-

hemkomsten började han genast practicera, och vardt sedan Provincial-Medicus i Christianstads län, hvartil han omsider århöll Assessors namn och heder.

(*) Född vid Darmstadt 1672. Blef Magister i Giessen 1693. Lade sig först starkt emot Pietisterne, särdeles under vistandet i Strasburg, hvilken ort han för elackt lefverne måste 1696 lämna. Kom så tilbaka til Hessen, och blef då Pietisternes ifrige anhängare. Sedermera tog han sig för at göra gäck af hela den Evangeliska kyrkan, och gaf ut under namn af CHRISTIANUS DEMOCRITUS sin *Papismus Protestantium vapulans*, hvarigenom han förlorade sin säkerhet i Giessen. Då började han 1698 läsa Medicinen, men föll tillika strax på Alchymien, som tycktes lyckas i förstone, men sedermera utblottade honom. 1705 kom han til Berlin, och utarbetade en hop goda Medicamenter, men laborerade derjämte så i Alchymien, at han 1707 kom för gäld uti häkte. Slapp dock ut emot borgen, då han sedan rymde til Frankfurt am Mayn, och århöll der Cantzli-Råds heder och namn utaf Konungen i Dannemark. For så genast til Amsterdam, fortsättjandes sina Medicinska och Alchymiska studier, hvarpå han, efter utgifven disputation *de Vitæ animalis morbo & medicina*, blef i Leiden 1711 Med. Doctor. Men hans alt för fria tal och hans utgifna *Alea belli Muselmannici* gjorde så mycket, at han måste fara derifrån. Lefde derefter en tid i Altona, men förde sig ock illa up der, så at han i Hamburg 1719 togs i arrest, frändömdes sin Cantzli-Råds värdighet, måste se sina skrifter upbrännas på kåken, och sig sjelf föras til Bornholm såsom lifstids-fånge. Efter 7 års förlopp, slapp han, på Drottningens i Dannemark förbön, 1726 åter på fri fot, då han for öfver til Skåne, och uppehöll sig något litet i Christianstad, tils han för Konung FREDRICHS sjukdom vardt kallad til Stockholm, dit han ock ankom i 1727 års början, ehuru Präste-Ståndet på Riksdagen satte sig deremot. Han var här då näst hela det året, men måste til slut, på Präste-Ståndets förnyade anhållan, i December månad begifva

GUSTAF LINDENBAUM (*), en HERMAN DIEDRIC SPÖRING (**), en EPHRAIM

ſig härifrån. Sedermera tilbragte han ſin tid i Tyſkland, dels uti Hildesheim, dels uti Berleburg, och det i tämmelig ſtillhet, ſå at han åtſkilliga gångor gafs ut för at vara död, hvilka rykten han dock ſjelf vederlade, då han 1733 gaf ut en liten ſkrift i form af ett Patent, hvaruti han berättade, at han icke ſkulle dö innan år 1808. Men ett enda år hann knapt at gå förbi, innan han på Slottet Witgenſtein oförmodeligen fanns redan död om en morgon på ſin Säng, d. 25. April 1734. Se C. G. JÖCHERS *allgem. Gelehrt. Lex. art. Dippel.* Man tror, det han blifvit död af ſolverad Arſenik, ſom han om natten miſstagit ſig på, då han årnade taga in droppar för Colik, ſom var hans vanliga plåga, och efter alt utſeende om natten påkommit: Bägge flaſkorna funnos om morgonen tilhopa på deſs bord. *Hvad ſkada är icke*, ſäger Hr. NILS ROSÉN *l. c. p.* 42. *at den namnkunnige* DIPPEL *dog med ſin konſt at löſa Sten, den man viſst vet, åtminſtone ibland, lyckades.*

(*) Född uti Afveſtad i Dalarna. Hölls från barndomen til ſtudier af ſin Far Häradshöfdingen LINDBOM, ſärdeles til Medicinen, hvarutinnan han förſt vid Upſala Academie, och ſedan i Tyſkland, förkofrade ſig vackert. Utgaf ändteligen i Halle 1728 *Obſervationes clinicas circa curationem Quartanæ*, och blef der Med. Doctor. Efter hemkomſten vardt han genaſt Provincial-Medicus i Skaraborgs Län, men var der helt kort tid, ty han dog i Mariæſtad 1730.

(**) Född i Stockholm 1701. Var redan i ungdomen ſnabb Ritare och Muſicus, och hade jämväl ſkaffat ſig vacker Botaniſk kunſkap, men lade ſig ſen egenteligen på Medicinen, ſå i Upſala hos en RUDBECK och ROBERG, ſom i Stockholm hos en BROMELL. Reſte derpå utomlands, och nyttjade i Leiden en BOERHAAVE, en ALBINUS och en GRAVESAND i 2:ne års tid, hvarefter han for til Tyſkland, och beſåg Bergverken, ſärdeles de Hartziſke. Reſte ſedermera til Frankrike, dröjandes ett år i Paris, och ut-

phraim Felix Enhörning (*), en Casten Otto Rönnow (**), en Elias

gaf på återresan *Theses Medicas* i Harderwik, blifvandes der Med. Doctor 1726. Kom sa hem til Fäderneslandet 1727, och förordnades 1728 til Medicinæ Professor i Åbo. Vardt sedan Ledamot af Vetenskaps Societeten i Upsala, och 1742 af denna Kongl. Vetenskaps Academien, hvilka bägge han tjente med nyttiga rön. Dödde af en långsam Feber med liten yra 1747. Han lämnade efter sig en vacker Mineral-samling, såsom ock *Läkare-Reglor, efter Svenska Domare-Reglorna inrättade, med anmärkningar Mscr.* Var af medelmåttig växt, hade korta krusiga hår, och täckt, men manligit, ansigte. Se Hr. Abr. Bäcks *Åreminne öfver honom.*

(*) Född i Södermanland. Efter anlagde studier vid Upsala Academie, nyttjade han 1727 den ryktbara Dippel i Stockholm, och inhämtade dess principier i Chymien och Medicinen. Gick strax derpå ut til Liffland, derifrån sedan til Halle, och så vidare til Holland, der han i Leiden nyttjade Boerhaave, och vardt Med. Doctor. Var 1745 i Dresden, och gaf ut en liten tractat, kallad *Methodus rationalis Physico-Anatomico-Medica experimentalis cito tuto & jucunde* Kom sedermera at fara til Wien, hvarifrån han följde med en Ambassade, som gick til Constantinopel. Der började han strax practicera Medicinen, och vann åtskilligas förtroende; men dog af Hectik i sin bästa ålder. Herr Z. Strandberg *in Litteris.*

(**) Jag uptager honom här ibland de afledne Medici, i anseende dertil, at han i många år varit borta ur Riket, är redan utomlands etablerad, och til äfventyrs aldrig mer årnar sig hit igen; med ett ord: är extra invidiam. Han är Brorson af vår framledne vittra Poët Magnus Rönnow Dublar. Studerade först Chirurgien här hemma, men vinlade sig ock om Medicinen vid Upsala Academie, uparbetandes sig jämvål vid alla tilfällen med en synnerlig böjelse och flit uti konsten at teckna och rita. Han reste sedan ut-

ELIAS PREUTZ (*), en PETER PLATIN

rikes, och bragte sig i Paris til ansenlig färdighet uti sistnämnde konst, hvarpå han åtskilliga gångor viste hederliga prof. Ibland annat ritade han ock Taflorna uti LE DRANS *Parallele sur les differentes manieres de la taille &c.* Igenom sådant blef han så lyckelig, at vinna synnerlig nåd hos Konung STANISLAUS, som är mycket stor älskare af Teckning och Ritning, och sedan han då i Reims antagit Doctors-graden, vardt han högbemälte Konungs Archiater, hvilken syssla han ännu innehafver. Han är ock sedan 1755 denna Vetenskaps Academiens utländska Ledamot. Han later rest härifrån Riket i början af år 1728, och då först farit åt Holland, det jag slutar af L. ROBERGS *Bref* til Hr. N. ROSÉN af d. 5. Mars 1723 *Mscr.* som jag finner i *Collect. Robergian.* hvilket ock vitnar om Herr RÖNNOWS skickelighet i Medicinen redan den tiden. Sjelfva orden kunna väl få anföras, fast de ock innehålla annat: *Eljes har jag thenna gången intet at beretta, än at jag för min dehl ogerna mist Herr* RÖNNEAU, *Eder bekanta och goda Wenn, från Academien, Efter han äntelig menar thet böra til Medicine at få se kyrktornen i Amsterdam och Paris, dem jag ock sett har; men tror dock at på hwad ort i werlden Anatomie och Chimie idkas kan, och siuka finnes, som Läkare wänna tillita, ther kan Medicinen bringas til then fulkomlighet, som hwar och en för sit enskylta talent är capable at bringa den samma. Ty lagkloke kunna wi intet bli förutan Lagboken, Sweriges Lag, Romerska lagen, Jus Canonicum, thet är Munka-lagen; men intet Artillerie-lagen, som Kung HENRIC i Frankrike Jus Canonicum kalla plägade. Ei heller kunna wi bli Theologi utan then Hel. Skrift och tros-bekennelserna, som Theologos hålla in om rå och rör. Men Medici ha ingen annan bok at lita på, än librum Naturæ för ögonen eller under fötterna, hwartil then bästa tolk är ett sundt förnuft utan præjudiciis, och en flitig håg på rön och prof, jemte wett at anställa the samma.*

(*) Född i Borås 1696. Studerade först i Upsala Medicinen, men vinlade sig sedan i synnerhet om Chi-

TIN (*), en DAVID SAMUEL KOU-LAI

turgien, hvarvid han en tid lade flitigt handen, så at han fick derutinnan Lårobref, och kom 1719 at brukas som Fältskår på Svenska Flottan. Derifrån fick han 1721 dimission, och började då åter idka sina Medicinska studier, dels vid Upsala, och dels vid Åbo. 1726 gaf han ut *Theses Physiolog. ex operibus Medicis Viri Cl. J. Langii excerpt.* och förestod en någon tid Medicinska Adjuncturen i Upsala. Blef så 1730 Provincial-Medicus i Skaraborgs lån, men var aldrig Medicinæ Doctor. Dödde åndteligen 1739.

(*) Född i Wexiö, hvarest dess Far, som var Lector, höll honom til Studier, tils han sedermera sändes til Upsala Academie. Der studerade han först Medicinen, men lärde sig sedan Chemia Pharmaceutica af Apothekaren derstädes HARTWIG VOIGTLÄNDER, och fick i dess Laboratorio lägga handen vid alla Chemiska processerne. Lämnade så Academien, når Pesten som starkast gick i Upsala 1710, och begaf sig på Doct. M. BROMELLS kallelse til Vesterås, der han vardt brukad til dess Patienters besökande och Medicamenters utdelande åt dem Kom sedan til Wexiö 1711, och blef der af Doct. J. LINDELIUS sysslesatt med de sjukas betjenande under dess frånvaro vid Medewi brunn. 1712 kallades han af Gen. Gouverneuren Baron BURENSKÖLD til Pest-Medicus i Malmö stad, som vid det tilfället var utan både Medicus och Apothekare, sedan den förre af Pesten dödt, och den senare af råddhoga flygtat undan. Der kom han at sköta en ansenlig hop sjuka, för hvilka han måst brukte en hop svettdrifvande saker, som han håmtade på Lunds Apothek, var sparsam med åderlåtning, men flitig uti at öpna Bölderne så snart de blifvit mogna; och ånskönt han då gick i en så dödelig farsot, undslapp han dock sjelf smittan, med det han bittida och sent tuggade hvit Ingefåra. 1714 kom han til Doct. BLOCK, och vardt Bruns-Apothekare vid Medewi brunn. 1715 hade han ej annat vilkor, ån at låsa för Assessor BERGMANS barn i Småland, 1716 kom han til Carlscrona, at i Apothekaren

FERBERS ställe följa ut med på en sjö-expedition; men när den studsade, och Apothekaren HINDRIC WOLF i Wexiö imedlertid vardt död, reste han dit och gifte sig 1717 med dess efterlätna Änka. Han förestod då bemälte Apothek målt i 9 års tid, men blef icke edsvuren Apothekare förrån efter vederbörlig examen i Stockholm 1726. Derpå höll han ännu några år ut det i Wexiö, men vardt då ändteligen ledsen, flyttade ut på landet, och arrenderade Ljungby Gästgifvare-gård der i Kronobergs Län och Sunnerbo Härad. Han förestod så en tid Gästgifveriet, men practicerade tillika der omkring i orten, och brukade i synnerhet LILLIESTOLPES och SKRAGGENSTIERNAS Fält-Recepter. Han practicerade dock ej just så mycket sjelf, som icke kanske mer hans Hustru, hvilken både den tiden och sedermera gjorde följe och gick i samråd med honom hos de sjuka. Hon hade redan under vistandet i Wexiö med sin tiltagsenhet gjort Doct. J. ROTHMAN uppmärksam, och sträckte nu här i Ljungby sina curer så vida, at hon ock visste bot hvar gång folk i Gästgifvare-stugan uti fylleri kommit i trätor och lägo hvar andra i håret, skolandes då samma botemedel deruti innan ha bestått, at hon lagt Dyfvelsträck i ett fyrfat och rökt dermed inne uti rummet. PLATEN sjelf började här se bättre på sina något å sido lagda Medicinska studier, och innan man visste ett ord utaf, reste han utomlands och blef Med. Doctor. När då ändteligen någon tid efter dess återkomst Provincial-Medici sysslan i Jönköpings Län vardt ledig, kom han dervid uti åtanka, och förfogade sig sedan til Jönköping, hvarest han med nog mättelig utkomst tilbragte åtskilliga år, tils han omsider dog år 1749. Var stor och fetlagd man med något kort hals, och en förträffelig stark hälsa.

(*) Född uti Lauban i Ober-Lausitz 1699. Efter anlagde studier i Breslaus och Dantzigs Gymnasier, for han 1719 til Köpenhamn, och kom derifrån til Lunds Academie, vinläggandes sig enkannerligen om det Juridiska studium. Men när han hade börjat at advocera, fick han en afsmak för de sina Advocats-gre-

KIIHN (*), en ERIC SCHEPPERUS (**), en HIERONYMUS BERNEGAU (***), en N.N.

pen, och lämnade så altsammans. Då först vände han sig til Medicinen, den han sedan med alfvar studerade, en tid vid Upsala, och en tid vid Halle och Jena Academier. Han disputerade derpå i Halle 1731 *de Cura partus modo enixi & lactentis*, och blef der Med Doctor. 1732 kom han å nyo til Sverige, och vardt 1733 Stads-Physicus i Malmö, der han omsider afgick med döden 1743. Se JÖCHERS *Allgem. Gelehrt. Lex. art. Kulas.*

(*) Sattes i början at lära Fältskärs-konsten, och inöfvades flitigt i de der förefallande göromålen, men underlåt icke sedan at äfven studera på Medicinen. Efter någon tids förlopp, blef han Regements-Fältskär vid Södermanlands Regemente, hvarpå han sedermera reste til Holland, gick uti Medicinska Collegierne, och ändteligen i Harderwik framgaf en disputation *de Malo Hypochondriaco*, och vardt så Medicinæ Doctor 1733. Han for sedan åter hem til Sverige, men dog strax efter hemkomsten.

(**) Född uti Stockholm. Anlade först en tid sina studier i Upsala, der han ock 1725 disputerade *de Ferri confectione ejusque usu vario*. Reste sedan til Holland, och efter någon tid antog Doctors-graden i Leiden 1733. Gifte sig sedan i Holland, och blef der qvar. *Collect. Robergiana.*

(***) Född i Stockholm 1713. Hade först privat information här hemma, tils han blef 12 år gammal, då han 1725 skickades ut til Halle, och upodlade der sina naturs-gåfvor, nyttjandes i synnerhet Doctor JUNCKER, i hvars Laboratorio han inemot 2 år lade hand vid Chemien, jemte öfning emellan åt i Medicinen. Förtroddes på slutet at sjelf hålla föreläsningar i Anatomien. 1733 utgaf han der pro gradu sin *Excursio in Antiquitates, ad Servi Medici apud Græcos & Romanos conditionem eruendam*, och vardt derpå Med. Doctor. Besökte sedermera Leipzig och flera Academier, och kom 1734 tilbaka til Stockholm, der han efter undergången examen i Collegio

N. N. WIGANDT (*), en NILS RETZIUS (**), en GUSTAF ZIMMERMAN

(*),

Medico genast började practicera. Blef så 1735 Assessor i nyssberörde Collegio, och 1741 Amiralitets-Medicus vid Stockholms Escadern, hvarpå han samma år kom at göra tjenst på våra Galerer under det då upvuxna kriget med Ryssland, men kom sen tilbaka vid deras återkomst om hösten 1742; Lefde dock icke längre än til d. 27. derpå följande November, då han dog utaf Slag i sin bästa ålder. Han var snäll i Chemien, och hade sitt egna Laboratorium, brukte ock i sin practik merendels egenhändigt förfärdigade medicamenter. Han arbetade på at få en Anatomie-Sal inrättad i Stockholm på samma fot som den är i Halle.

(*) Til börden Tysk. Anlade sin ungdoms-tid väl uti sitt Fädernesland, och upodlade sina sinnes-gåfvor uti hvarjehanda stycker, men utvalde omsider Medicinen til sitt hufvud-studium, och antog derutinnan Doctors-graden. Grekiskan använde han ock emellan åt mycken tid på, och läste så ofta HIPPOCRATES på det språket, at han kunde honom utan til. Efter åtskilliga lycko-skiften, kom han hit til Sverige fram uti K. FREDRICH *den I:stes* Regements-tid, och blef dess Lif-Medicus på Hessiska staten. I denna syssla upvaktade han på Hofvet i någon tid; men hade på slutet den olyckan at misshaga högbemälte Konung, så at han kom i onåd, och begaf sig då tilbaka til Tyskland, hvarest ändteligen en annan olycka tilstötte, at han förlorade sin syn, i hvilket tilstånd han ock omsider afled.

(**) Född i Östergötland 1712. Började vid Academien i Lund at studera Medicinen under Doctor K. STOBÆI upsigt, och sedan han 1734 disputerat *de Elementis aquarum mineralium*, och *de Historia naturali Dendritæ Lapidumque cognatorum*, blef Phil. Magister, 1735 Medicinæ Adjunct, och 1738 Med. Doctor, efter utgifven Disp. *de Vampiris, non Vampiris, sed producto quodam morboso, Incubi nomine dudum noto.* Sedermera Provincial-Medicus i

(*), en PETER LEETSTRÖM (**), en ISAC WREE (***), en GUSTAF FREDRIC VOIGT-

Christianstads lån, i hvilken beställning han dödde 1757.

(*) Född uti Vesterås. Reste, efter väl anlagde studier i Upsala, 1733 til Engeland, och upodlade sin Medicinska kunskap til 1734, då han for öfver til Holland, gaf i Harderwik ut *Theses Medicas theoretico practicas*, och blef der Med. Doctor. Kom så tilbaka til Fäderneslandet, och practicerade en tid i Stockholm, blifvandes också Assessor i Collegio Medico; men sökte och fick 1739 Provincial-Medici sysslan i Skaraborgs Lån. Vardt ändteligen derifrån 1748 flyttad til Stads-Physicatet i Götheborg, hvarest han dog af vattusot 1754.

(**) Född uti Vermeland 1712. Studerade hela 6 åren i Upsala, innan han ännu tänkte at bli Medicus, men började 1726 under Doct. P. MARTINS handledande läsa Medicinen med alfvar. Disputerade sedan i Upsala 2:ne gångor 1732, nemligen *de Libella insecto lacustri & alato*, och *de resolutione casus Ægræ, variis malis, a plethora ortis, vexatæ, & feliciter curatæ.* Reste derpå samma år ut til Leiden, och fullfölgde sina Medicinska studier, hvarpå han 1733 for til Harderwik, gaf ut *Positiones quasdam medicas*, och blef Med. Doctor. Begaf sig då derifrån til Paris, hvarest han någon tid vistades, tils han 1735 for sjöledes til Hamburg, och så vidare til de Saxiska Academierna, samt sedan til Erfurt, der han vardt Ledamot af Academ. Imper. Naturæ Curios. med namn af THEMISON. Kom derpå tilbaka til Fäderneslandet, då han efter någon tid blef Kongl. Hof-Medicus och Assessor i Collegio Medico. Dödde 1748.

(***) Född i Stockholm i detta Seculi början. Efter anlagda studier, lärde han en tid Chirurgien, hvarpå han reste utomlands, och med mycken flit lade sig på Medicinen. Vardt ock ändteligen Med. Doctor, förmodeligen i Frankrike, hvarest han i 8 års tid skall hafva vistats. När han sedermera hemkom, åtog han sig at följa med Stats-Secreteraren G. VON CARLS-

VOIGTLÆNDER (*), en TIBURTIUS KIELLMAN (**), en PETER LUNDBERG (***), en N.

SON, som reste ut til Engeland at låta skåra sig för Sten. Kom så åter tilbaka, och practicerade då Medicinen i Stockholm med tämmeligt förtroende och framgång; men hade redan så fast beslutit en ny resa til Frankrike, at han ej kunde öfvertalas at derifrån afstå. Han reste åstad, men fartyget förgicks under Bornholm, hvarigenom han omkom, omtrent vid år 1740. Han var stark i Anatomien, och en ganska snäll Oculist.

(*) Född i Upsala, hvarest han ock anlade sin tid väl, så at han omsider 1738 disputerade pro gradu *de Erroribus in curandis febribus inflammatoriis*, och vardt der Med. Doctor. Han blef sedan Stads-Physicus i Gefle 1743, och dödde omsider af Slag 1754. Var käck man til sina studier, men något scrupuleux och tvåhogse då han skulle ordonnera Recepter. Hade fått ärfva en tämmelig hop penningar.

(**) Född uti Östergötland. Efter väl anlagda studier här hemma, reste han ut til Leiden, der han 1739 disputerade *de Incubo*, och vardt Med. Doctor. Blef imedlertid för sin qvickhets skull nyttjad af BOERHAAVE, dels uti skrifvande, dels ock at besöka dess sjuka. Fattade omsider lust at gå såsom Medicus til Suriname i America, hvartil han ock, uppå Medicinska Facultetens i Leiden föreskrift, genast vardt antagen. Kom lyckeligen fram, och var derute mycket älskad. Men när han der några år varit, blef han död, af den vanliga Feber, som den ortens heta och fuktiga Climat åtföljer. Hr. Z. STRANDBERG *in Litteris*.

(***) Född uti Småland. Anlade sin tid rått väl vid Academien i Upsala, nyttjandes i synnerhet då varande Professorens Herr NILS ROSÉNS trogna undervisning uti de til Medicinen hörande stycker. Disputerade ock ändteligen 1739 under honom först *de Febre intermittente quartana*, och sedan *de Compositione Medicamentorum Hallensium, eorumque vero & limitato usu*, hvarefter han då strax blef Med. Doctor. Pra-

N. N. Cuhn (*), en Johan Eklund (**), N. N. Andersin (***), en

Ŝticerade sedan med god framgång, och vardt Assessor i Collegio Medico, samt åndteligen 1743 åfven Amiralitets-Medicus i Stockholm. Han måste då genast göra tjenst i ett af de Sjukhus, som uprättades för det från Finland hemkommande krigsfolket, som var smittadt af Fläckfeber; men samma smitta rädde ock på honom, så starkt, at ehuru han 2:ne gånger vardt curerad, den samma likvål efter andra recidivet bragte honom om lifvet, just i hans båsta ålder. Han år kånd af några ingifna Rön i *Actis lit. Suec.* Hade han årnått långre lifstid, så hade han ofelbart blifvit en af våra båsta Medici hår i Riket. Hans saknad var derför så mycket större.

(*) Til börden Tysk. Hade redan i Tyskland antagit Med. Doctors-graden, och åfven årnått Hof-Råds vårdigheten, når han under K. FREDRICS första regements-tid kom hit til Stockholm, och blef Lif-Medicus på Hessiska staten. Men han hade ej den lyckan, at blifva så synnerligen vål hos högbemålte Konung anskrifven. Han lårer lefva ånnu, och vara Lif-Medicus hos Landt-Grefven WILHELM i Hessen-Cassel; men ligger måst til sångs af Podagra.

(**) Sedan han vål anlagt sin tid i Åbo, utgaf han derstådes 1741, under SPÖRINGS præsidio, *Examen Chymico-med. Fontis soterii Kuppisensis*, och året derpå, såsom sjelf Præses, sin gradual-disputation *de Febre Catarrhali horum annorum epidemica*, hvarpå han blef Med. Doctor. Når då Ryska magten samma år kom in i landet, måste han der göra tjenst, följde sedan med til Petersburg, och fick der i staden ett Sjukhus at förestå, hvarvid han ej långt derefter vardt sjelf smittad och plötsligen dog. Han år den enda Med. Doctor, som vid Åbo Academie blifvit promoverad.

(***) Född uti Stockholm. Efter några års studier, sattes han til at låra Fältskärs-konsten, hvarutinnan han visade flit, och under en jämn öfning inhämtade de allmånnaste årforderligheter. Fattade imedlertid

en ULRIC LEONHARD HIÆRNE (*), en FREDRIC HASSELQVIST (**), och

O 4 en

en synnerlig lust för Medicinen, och koxade sig om deruti esomoftast medan han ännu var här hemma, men reste sedermera ut til Tyskland, och läste sig bättre derutinnan up hos en JUNCKER och SCHULTZE i Halle, hvarest han ock omsider vardt Med. Doctor. Han kom så tilbaka til Stockholm; men just när han skulle börja at visa sina första prof af skickelighet, och göra tjenst för en annan i ett af Sjukhusen här voro för de hemkomna Soldaterna, smittades han genast af Fläckfebern, och dog i sin bästa ungdom 1743.

(*) Var en af vår namnkunnige URBAN HIÆRNES yngsta Söner, och lär blifvit född uti Stockholm. Lade sig väl på Medicinen, men föll snart nog med sin hog på Chymien, hvarutinnan han sedan alt framgent arbetade, och tyckes hans starka böjelse dertil just varit inplantad i bloden. Han försummade derigenom at i rättan tid förvärfva sig vederbörlig insigt i Medicinen, antaga Doctors-graden, och bringa sig fram til någon ständig födkrok, hvarigenom han ock tilsatte större delen af sin ärfda förmögenhet. Men ändteligen började han ock något practicera Medicinen, dock måst med egenhändigt beredda Chymiska medicamenter. Til slut sökte han Provincial-Medici sysslan i Vesterbotten, den han ock århöll 1755, men lefde ej längre än til December månad 1757.

(**) Född i Törnewalla socken vid Linköping 1722. Efter väl anlagda studier i Linköping, under fattiga vilkor, kom han 1741 til Upsala Academie, och började der studera Medicinen och Natural-Historien, nyttjandes trogen undervisning af Hr. NILS ROSÉN och Hr. CARL LINNÆUS. Under denna senares præsidio disputerade han 1745 *de Viribus Plantarum*, och utaf dess föreläsningar fattade han 1747 lust at våga en resa, för Natural-Historiens riktande, til Palæstina, ja, igenom dess bedrifvande fick han ock hvarjehanda understöd til en så vidlyftig resas anstäl-

lande. Efter utgifna *Theses Medicæ* för Doctors-graden, den han sedan frånvarande 1751 århöll, reste han 1749 härifrån sjöledes til Smirna, hvarest han 5 månader vistades, och for då öfver til Ægypten, der han tilbragte hela 9 månader, särdeles städerne Alexandria, Rosette, Cairo och Damiate. For så öfver Jaffa til Palæstina, och bevandrade en del af Steniga Arabien, Samarien, Galileen och Syrien, seendes med det samma Joppe, Rama, Jerusalem, Bethanien, Jericho, Zions berg, Jordans flod och Döda Hafvet: Besökte ock Bethlehem, Acre, Nazareth, Thabors berg, m. m. och for sen öfver Tyrus, Seide, och ön Cypern, tilbaka til Smirna, dit han då ankom i slutet af Augusti månad 1751. Under alt detta hade han aldrig varit fåfäng, utan med all möjelig upmärksamhet och flit i akt agit och antecknat alt hvad märkvärdigt förekommit, men särdeles riktat Natural-Vetenskapen med de noggrannaste beskrifningar och rön, som til större delen kunna ses i dess sedermera af trycket utkomna *Iter Palæstinum*. Han årnade väl göra ännu mycket mera til den lärda verldens bätnad och nöje, men han dog af Hectik i byen Budga utmed Smirna d. 9. Febr. 1752, och dess afsaknad är ännu allmän. Herr ANDERS RYDELIUS drog då väl genast den artiga förforg, at icke dess samlingar och Manuscripter blefvo skingrade; men så är det ock troligt, at de sent eller kanske aldrig hade kommit til gagn, om icke Hennes Maj:t Drottning LOVISA ULRICA, på Hr. ABR. BÄCKS underdåniga föreställning, hade, af prisvärd ömhet om Natural-Vetenskapens upkomst, behagat åtaga sig den ansenliga skulds betalande, som HASSELQVIST derute nödgats ådraga sig, och för hvilken all dess qvarlåtenskap i Smirna häftades. Sedan det skedt, kommo nyssberörde Samlingar 1753 hit til Sverige, och förvaras nu på Kongl. Lust-Slottet Drottningholm, hvarest dess fordna vårda Låromästare Hr. CARL LINNÆUS på nådig befallning satt det ena med det andra i ordning, och bestyrt om dess ofvannämnda *Resas* utgifvande i allmänt dagsljus m. m. HASSELQVIST är ock känd af åtskilliga artiga Rön, som han ingifvit både til denna Vetenskaps Academien, och Vetenskaps Societeten i Upsala, af hvilken sena-

en LARS GUMÆLIUS (*), med flera (**).

O 5 Jag

---

senare han blef Ledamot 1750, och af den förra 1751. Se Herr ABR. BÄCKS *Åminnelse-Tal öfver honom.*

(*) Född i Kulhult vid Jönköping 1727. Anlade sina studier väl ifrån år 1742 vid Academien i Lund, i tanka at blifva Präst, nyttjandes i synnerhet Hr. DAVID STÅHL, som sedan blifvit Kyrkoherde i Wernamo, och Hr. NILS ALIN, som blifvit Lector i Wexiö, m. fl. Reste så 1745 til Gripswalds Academie, der han 1746 började studera Medicinen hos Herrar C. S. SCHEFFELIUS, J. BÖCKMAN och A. WESTPHAL. For väl sedermera 1750 hem til Fäderneslandet, men kom om någon tid dit til Gripswald igen, och blef, efter utgifven Disputation *de Morbillis*, 1753 Med. Doctor. Derpå begaf han sig åter hem, och, efter något practiceraude i Småland och Stockholm, blef 1755 Provincial-Medicus i Kymenegårds län. Men hans timglas lopp snart til slut, ty han dog i Lovisa af hetsig Feber 1757. Var af laglig högd och något undersätsig växt, hade godt hufvud, och var ärlig mot sina vänner. Är ock känd af en liten piece, han utgaf i Gripswald, *de Pileo Magisteriali libertatis indice.*

(**) I föregående biographier har jag väl sökt at i möjeligaste måtton undvika vidlyftighet, men blir likväl nu varse, at de tagit större rum bort, än jag i början förmodat. Icke dess mindre är jag nog viss på, at åtskilliga omständigheter här och der fattas, som torde kunnat förtjent at hafva blifvit omrörde. Sådant är ock intet nytt, när man i någon sak är den förste som skrifver, och på visst sätt bryter isen. Men mig bör det ej gerna räknas för fel, så vida jag ogörligen hast tid at söka någon uplysning i Kongl. Collegii Medici acter, eller rädrum at correspondera derom med så många som nödigt varit Får jag hädanefter någon underrättelse om mer, så tör väl blifva tilfälle at nyttja det också. Nu vil jag endast se efter, om icke några flere Medici från K. FREDRICS

Jag tycker mig finna, Mine Herrar, at I hållen denna sist upgifna förteckning för alt för ofullkomlig. I saknen här Månn, hvilkas namn redan lysa i Svensk Riddare-bok, och som både natur och lycka danat at bringa til flor och systeme

---

tid kunna genast tilläggas. Jo, jag finner igen en HOFFMAN, som skolat varit här i Riket i början af högbemälte Konungs regering. Han nämnes som kortast för Med. Doctor uti C. VON CARLSSONS *Rese-Journal år 1722 Mscr.* och säges der ha varit til hands, når bägge Deras Maj:ter nyssnämnde år drucko Medewi brunn; och mera har jag mig ej om honom bekant. Utom honom hörer jag af en trovärdig Man talas om en OVE LEOPOLD, säsom den der äfven varit Med. Doctor, och haft Provincial-Medici sysslan i Christianstads län förr än Doctor LUNDMAN ditkom. Hans hafde öden vet jag ej stort om, mer än det, at han skall haft en trätesam Hustru, och til slut blifvit ihjälskuten i sin egen gård och med sin egen bössa. Sjelfva gerningen skedde af dess husdräng, som ock för samma brott vardt sedermera afrättad; men man misstänkte hustrun för delaktighet deruti, så mycket mer, som drängen i det yttersta bekände sig af henne til missgerningen varit legd, dock blef hon icke tilvunnen, utan stäld under Guds dom; och dog en tid derefter i uselhet och desperation. Nyssberörde OVE LEOPOLDS Far vid namn SIGFRID LEOPOLD, skall äfven varit på något sätt Medicus, och practicerat uti Skåne; men jag vet ej än, hvarken hvarifrån han kommit, eller hvad tid han blifvit död. En JONAS AHLSTRÖM har här i senare tiderne varit, som ock nu må nämnas, änskönt jag likväl lämnar der hän, huruvida han ibland de uppräknades antal med rätta hade bordt uptagas. Han skall varit född uti Arboga, lärt i förstone Chirurgien här hemma, farit sedermera ut til Ryssland, och der förtjent sig braf penningar, kommit derpå hem, och tagit sig frihet at practicera öfver alt, ändock han hvarken varit Doctor eller examinerad Fältskär; ändteligen ock blifvit död uti Stockholm vid år 1751. Men en GUSTAF JACOB CARLBOHM bör med all

me dels Medicinen för ſig ſjelf, dels ock deſs ſåta ſyſter Hiſtoria Naturalis. I ſaknen Månn, ſom med rådigt vett och berömvård åhoga arbeta på Landets tidiga räddning vid upkommande digra Farſoter, och ſom ſträcka ſin ömhet ſå väl til

---

rätt här tilläggas. Han var född i Stockholm 1731, reſte på 15:de året til Upſala Academie, och förkofrade ſig i bokvett, ſtuderandes ſedan i ſynnerhet Medicinen och Natural-Hiſtorien hos en N. Rosén och en C. Linnæus, diſputerade der ſedermera *de Cenſura Medicamentorum ſimplicium vegetabilium*, reſte ſå 1756 ut til Tyſkland och blef Med. Doctor i Gripswald, deriſrån til Köpenhamn, och ſedan til Paris, hvareſt han ingen koſtnad ſparade för at öka ſin Mediciniſka kunſkap; men var af en ſvag hälſa, hade ofta ſpottat blod innan han reſte ut, fick ſedermera under ſitt viſtande på ſjön en alteration, hvaraf blodſpottningen upretades å nyo, och på hvilket ſedan följde en Hectik, ſom nu nyligen tagit lifvet af honom i Paris 1758. Nu vil jag här på ſlutet lämna ett litet rum åt Alexander Blackwell, fast än han ej hörer hit, utan både kunde och borde uteſlutas. Han var född i Engeland; ägde nog ſvaga Skole-ſtudier, och hade aldrig viſtats vid Academier. I ſitt Fäderneslaud ombytte han ofta lefnadsſätt: En tid var han på Apothek, at lära Pharmaceutiken; en tid på Boktryckeri, der han i ſynnerhet hade correctureme om händer; en tid var han Åkerbrukare; och åter en tid Trägårdsmäſtare, under hvilken ſenare han med ſin Huſtrus tilhjelp, ſom förſtod at rita, utgaf ett i koppar ſtucket och illuminerad Herbarium. Under ſin Trägårdsmäſtare-tid föreſtod han ock Mylord Sommersets Trägård, men blef för begången otrohet bortdrifven. Ändteligen vardt han ock derute hos Mylord Cartwright Kammartjenare. Kom ſedermera hit öfver til Sverige, för at inrätta våra Schäferier på Engelſka foten. Herr David Schultz *in Litteris*, i anledning af den Engelſka Botaniſtens och Trägårdsmäſtarens Millers muntelige berättelſe. Jag ſkall nu icke ſäga, huruvida han var vuxen til det göromål, han ſig här åtagit at beſtyra, ty jag vet in-

til de nödlidande fattiga, som til de förmögna och välmående. I saknen Männ, som äro berömde för flit och trohet uti mycken ungdoms undervisning på det vidsträckta Medicinska lärdoms-fältet. I saknen Männ, som äro kände af nyttiga lär-

---

gen ting, som han i det målet sedermera gjort; men det vet jag, at han med dristigt charlatanerie behändigt nog skaffade sig hos K. FREDRICH Lif-Medici fullmagt, änskönt han likväl ingen ting mindre var, än Medicus. Sådant kunde ock lätt synas, när han sedan här och der i Stockh. tog sig för at practicera, ty han brukte då gerna antingen en hop blotta Hus-curer, eller betjente han sig af några Formuler ur QUINCY'S *Dispensatorium*, hvarvid han merendels rögde sin okunnighet, genom det han då gemenligen föreskref hela formulen på en gång just sådan som den stod hos QUINCY, och lät altså ofta af en Drogue hämtas hem ett eller annat Skålpund, när det varit nog med ett eller annat lod. Sin svaghet visste han dock gerna at dölja vid consultationer ihop med förfarne Medici, ty han utlät sig aldrig först, och när de andre sagt sin mening, var han altid så försigtig, at han genast biföll. I åtskilliga publike handlingar kallas han för Doctor, som han dock ingalunda var, och jag vet ej om sådant deraf härrört, at han gifvit sig sjelf derför ut; men det ser jag, at han intet vågade tillägga sig den titelen uti egna skrifter. Ibland dem är dess så kallade *Försök til Landtbrukets bättring i Sverige* här hos oss ännu nogsamt bekant, hvaraf han årnade utgifva åtskilliga delar, men lät dock bero vid den första allena, sedan det strax igenom 1745 års *Lärda Tidningar N:o* 45. blifvit allmänt kunnigt, at han der hade begått ett ganska groft plagium, och gifvit sig ut för Auctor til sådant, som 12 år förut hade utkommit i Engeland uti JETHRO TULLS *horse hoing husbandry*. Han hade här kunnat må väl, om han icke börjat omgås med en högst skadelig anläggning emot Riket, rörande dess ömmaste grund-författningar, och sökt igenom ett hemligt anbud af mer än 14 Tunnor Guld sådant at verk-

lärdoms-prof, och en med samvet och insigt förknippad förfarenhet, den de dageligen öka til egen förkofring och många nödställdas fromma. Med ett ord: I saknen Männ, som bidraga, hvar i sin krets, til vär tids anseende framför våra Förfäders. Men, Mine Herrar, jag går dem med flit förbi, för det at de ännu lefva. At tolka deras berömvårda förtjenster, torde kunna tydas för ett smicker, eller lust at vilja behåga, och at anmärka någons brist, i fall den kunde finnas, torde kunna anses för ett ensidigt agg. De kunna ju bäst hedra sig sjelfva, och en oväldig Efterverld lärer icke glömma sin skyldighet, efter som hvar och en i sin lefnad förtjenar (*).

Här

ställa; men för så förgripeliga och straffbara stämplingar blef han af en Kongl. Cantzli-Rätt d. 10. Junii 1747 dömd at mista lif, ära och gods, och varda halshuggen. Vardt ock d. 16. derpå följande Augusti i Stockholm afrättad, hvaraf man finner hela förloppet antecknadt i Franska continuationen af PUFENDORFFS *Histoire de Suede*, edit. Amsterd. 1748. *p.* 555. der ock ett infall omtalas, som han skolat haft just på stupstäcken: *Il se mit à genoux; mais ne s'étant pas placé à l'avantage de l'Executeur, & celui-ci l'en ayant averti, il lui répondit en plaisantant, qu'il étoit novice dans ce métier & qu'il recevoit volontiers ses instructions.*

(*) En efterverld torde dock såkert ej hålla mig det til godo, om jag så platt utelämnade alla våra nu för tiden lefvande Herrar Medici, at jag icke en gång nämnde deras namn. Och i detta hänseendet vil jag nu hitsättja en kort Alphabetisk Förteckning på dem, hvilken jag häller för så mycket päliteligare, som jag den af en god hand århällit.

AURIVILLIUS, SAMUEL, Med. Doctor, Lif-Medicus och Medicinæ Professor vid Upsala Academie, Ledamot af Vetenskaps Societeten i Upsala.

Hår vore nu tilfälle at lägga för ögon, huru högt Medicinska Practiken är i närvarande tid kom-

---

Bäck, Abraham, Med. Doct. Archiater och Præses i Kongl. Collegio Medico, Ledamot af K. Sundhets Commissionen, K. Vetenskaps Academien i Stockholm och Vet. Societeten i Upsala.

Bæckner, Michaël, M. D. Medicus vid Arméen i Pommern.

Balk, Lars, M. D. Syndicus i Collegio Medico.

Bergius, Peter Jonas, M. D. Practicus Stockholmensis, Ledamot af Vetensk. Academien.

Bergstrahl, Johan, M. D. Assess. i Collegio Medico och Amiralitets-Medicus i Stockholm.

Beyersten, Johan Georg, M. D. Provincial-Medicus i Nyland.

Bierchén, Pehr, M. D.

Böckman, Jonas, M. D. Archiater och Med. Professor vid Gripswalds Academie.

Borg, Johan, M. D. Stads-Physicus i Malmö.

Boström, Anders, M. D. Matheseos Lector vid Skara Gymnasium.

Brandt, Georg, M. D. Bergs-Råd, Ledamot af Vet. Academien.

Bremer, Hans Erland, M. D.

Brodd, Sven, M. D. Provincial-Medicus i Skaraborgs län.

Colliander, Johan Georg, M. D. Prov. Medicus i Kymenegårds län.

Darelius, Johan, M. D. Assessor i Collegio Medico och Lazarets-Medicus.

Dubois, Gottfried, M. D. Prov. Medicus i Stockholms lån.

Elff, Eric, M. D. Assessor i Collegio Medico och Informator för Barnemorskorne.

Fagræus, Jonas Theodor, M. D.

Fiellström, Johan, M. D. Amiralitets-Medicus i Carlscrona.

Fornander, Anders, M. D.

Forsskål, Jonas Gustaf, M. D. Practicus i Nerike.

kommen, i jämförelse emot hvad den var för 200 år sedan. Men för at undvika vidlyftighet

---

GEDNER, CHRISTOPHER, M. D.
GERINGIUS, JOHAN GABRIEL, M. D. Assessor och Prov. Medicus i Nerike.
GISSLER, NILS, M. D. Lector vid Hernösands Gymnasium, Ledamot af Vet. Academien.
GISTRÉN, LARS, M. D. Stads-Physicus i Carlshamn.
HAARTMAN, JOHAN, M. D. Prov. Medicus i Åbo och Björneborgs län.
HAGSTRÖM, JOHAN OTTO, M. D. Prov. Medicus i Östergötland.
HALENIUS, JONAS, M. D.
HALLMAN, JOHAN GUSTAF, Lif-Medicus.
HAMNERIN, PEHR, M. D. Lif-Medicus, Prov. Medicus i Vermeland.
HARMENS, GUSTAF, M. D. Medicinæ & Philos. experimentalis Professor vid Lunds Academie.
HAST, BARTHOLD RUDOLPH, M. D. Prov. Medicus i Österbotten.
HEGARDT, CORNELIUS, M. Doct. Stads-Physicus i Gefle.
HEILIGTAG, JOHAN BENJAMIN, M. D. Prov. Medicus i Blekingen.
HERBST, CHRISTIAN FREDRIC, M. D.
HIORTZBERG, LARS, M. D. Andre Amiralit. Medicus i Carlscrona.
HUNTER, N. N., M. D. Assessor. Lefver privat man.
KÅHLER, MÅRTEN, M. D. Expeditions Medicus vid Escadern i Carlscrona.
KALMETER, OLOF, M. D. Prov. Medicus i Kopparbergs län och Fahlu Stads Physicus.
KAMMECKER, WILHELM, M. D. Assessor i Collegio Medico.
KEHLER, DANIEL FREDRIC, M. D. Apothekare i Lund.
KIERNANDER, JONAS, M. D. Lif-Medicus och Practicus Stockholmensis.
KLASE, LARS, M. D. Prov. Medicus i Jönköpings län.

het, lämnar jag Eder, Mine Herrar, allenast at betänka, om en Doctor Bengt Olsson skul-

---

Leche, Johan, M. D. Medicinæ Professor vid Åbo Academie, Ledamot af Vet. Academien.

Lindecrantz, Eric, M. D. Medicus vid Arméen i Pommern.

Lindhult, Johan, M. D. Practicus Stockholmensis.

Linnæus, Carl, M. D. Archiater, Med. & Botan. Professor vid Upsala Academie, Riddare af Nordstjerne-Orden, Ledamot af Kejserliga Academia Naturæ Curiosorum, och af Vetenskaps Academierne i Stockholm, Berlin, London, och Vet. Societeterne i Upsala, Montpellier, Thoulouse och Florentz, samt Correspondent af Vet. Acad. i Paris.

Lithén, Mårten, M. D. Practicus Stockholmensis.

Martin, Roland, M. D. Anatomiæ & Chirurgiæ Professor i Stockholm.

Montin, Lars, M. D. Prov. Medicus i Halland.

Nauclér, Samuel, M. D. Provincial-Medicus på Gottland.

Petersen, Peter, M. D. Archiater.

Reef, Mårten, M. D. Lif-Medicus och Assessor i Collegio Medico.

Rosén, Eberhard, M. D. Assessor, Medicinæ Professor vid Lunds Academie, Ledamot af Vetensk. Academien.

Rosén, Nils, M. D. Archiater, Riddare af Nordstjerne-Orden, Ledamot af Vetensk. Academien, och af Vet. Societ. i Upsala.

Rothman, Johan, M. D. Assessor, Log. & Physic. Lector vid Wexiö Gymnasium, *Medicorum Senior.*

Rudberg, Jacob, M. D. Stads-Physicus i Norköping.

Schultz, David, M. D. Practicus i Stockholm.

Schultz, Matthias Gottlieb, M. D. Lector vid Vesterås Gymnasium.

Sidrén, Jonas, M. D. Medicinæ Adjunct vid Upsala Academie.

Sohlberg, Clas, M. D. Practicus i Vermelands Bergslag och Medicus vid Loka källa.

skulle kunna upstiga ur sin mull, och få se vår nu i gång bragte Medicinska Practik: Huru den bygges på laggranna och tilförliteliga rön (*); Huru förknippad den är med årforderlig insigt uti Materia Medica; Huru man föraktar de gamlas half alns långa Recepter, och går nu långt genare vägar, brukandes heldre beprößvade Simpli-

STOBÆUS, KILIAN, M. D. Prov. Medicus i Christianstads lån.

STRANDBERG, ZACHARIAS, M. D. Assessor i Collegio Medico, Stads-Physicus i Stockholm, Ledamot af Sundhets Commissionen och Vetenskaps Academien.

SUNDIUS, PETER, M. D. Practicus nu för tiden i Norige.

WAHLBOM, JOHAN GUSTAF, M. D. Assessor, Prov. Medicus i Calmar lån, Ledamot af Vetensk. Academien.

WALLERIUS, JOHAN GOTTSKALK, M. D. Chemiæ & Metallurgiæ Professor vid Upsala Academie, Ledamot af Kejserliga Academia Naturæ Curiosorum och af Sv. Vetensk. Academien.

WÅHLIN, ANDERS, M. D. Prov. Medicus i Jönköpings lån, och Götha Hofrätts Medicus.

WESTMAN, JOHAN, M. D. Assessor, Stads-Physicus i Götheborg.

WICKELGREN, PEHR, M. D. Prov. Medicus i Kronobergs lån.

WOLFF, VALENTIN, M. D. Assessor, Prov. Medicus i Vestmanland.

ZANDT, CARL FREDRIC, M. D. Gen. Gouvernements Medicus i Finland.

ZETTERBERG, HENRIC, M. D.

ZETZELL, PEHR, M. D. Fält-Medicus vid Svenska Arméen i Pommern, Ledamot af Vetensk. Academien.

(*) *Le meilleur Medecin est celui qui raisonne le moins & qui observe le plus*, säger Hr. DE MAUPERTUIS i dess *Lettre XIX. Sur le progrès des Sciences.*

plicia (*), ån de konstigast sammanqvacklade Compositioner; Huru varsamt vi urskilja Låkemedlens skiljaktiga egenskaper och kraft, undvikandes all blandning af stridiga saker, som ofta bragt den friskaste kropp til oordning och upror; Huru noga vi utlete sjukdomarnes orsaker och beskaffenhet, at vi aldrig må kunna misstaga oss på de råtta; Huru sorgfålligt och ömt vi bekymre oss om Patienternas råtta skötsel, och åro på vår vakt vid de minsta sig yppande tecken och omståndigheter; Huru aktsamt vi gerna bygga våra göromål på Constitutiones epidemicæ; Med ett ord: Huru granlaga och så til sågandes utsökt vår tids Practik år, framför det den i hans tid var: Jag låmnar, såger jag, at betånka, huru han skulle stadna i förundran öfver så mårkeliga framstèg, och kanske missunna oss den högd, vi ovedersågeligen hafve uphunnit. Jag nåmner det ordet *Högd*; men förstår dermed icke någon *Fullkomlighet*, som skulle vi antingen kunna mota döden, når timglaset år utrunnit; eller åga fårdighet at hjelpa all slags bråck och sjukdom. Nej, vi åro inga Gudar eller måstare öfver naturen, utan hafva som Månniskor fått våra inskrånkta gråntsor. Lika så litet år min mening, at vår årnådda högd skall vara så stor, at ej vår framtid skulle kunna stiga långt högre (**). Nej, jag

(*) Intet vil jag just yrka, at vi i våra tider så synnerligen hafva ökt Simplicium antal uti Apotheken; men vål tror jag mig kunna påstå, det deras bruk och råtta nyttjande blifvit ansenligen uti senare tiderna extenderadt. Hvem år som ej vet, uti huru många sårskilda fall vi nu, framför förr, med förmån nyttje Kinkina-barken, Dessman, Opium, Qvicksilfver, med de flera?

(**) Hr. De Maupertuis *l. c.* har verkeligen rått,

jag tror fåkert, at åfven vi i vår lifstid, om den Högfte behagar ofs den famma något unna, fkole ofelbart fjelfve få det nöjet, at fe Medicinen til en god del ftörre högd, än hon nu är (*). Förnuftigt anftälde rön och en trägen omhugfan måtte vål kunna åftadkomma någon frukt, färdeles når vi af utländningars fkrifter inhämta efomoftaft nya förfök famt nya och ovåntade anledningar. Huru ofkattbar huldhet och hägnad hafva vi ej at hoppas af vår milda Konung ADOLPH FREDRICH och vår Svenfka Minerva den dyra Drottning LOVISA ULRICA? Huru väfendtelig vinning böra vi ej förmoda utaf våra efterfänkfamma Ständer, fom hålla aldrig för tungt, at göra koftnad på nyttiga vetenfkaper? Huru mycken trefnad kan icke vår vetenfkap vånta af Rikfens höga Ambetsmän, och af den uplyfta Kongl. Sundhets Commiffionen? Huru anfenlig tilväxt och fromma måtte vi ej förefIålla ofs af ett vittert Collegium Medicum, när vi påminna ofs defs berömliga drift af få Medicinal-verket främjadt? Och hvad få vi icke lofva ofs för betydande åtgård af denna Kongl. Vetenfkaps Academien, fom få ofta riktar den lärda verlden med de träffeligafte rön? Si, fådana förmåner får vår tid njuta, och på fådana grunder få vi bygga vårt hopp för en tilftundande framtid. Vi äge ju redan prof på vår tids öma förforg för hela Medici-

P 2

---

då han fåger: *La Medecine eft bien éloignée d' être au point où l' on pouroit déduire le traitement des Maladies de la Connoiffance des Caufes & des effets.*

(*) SENECA fkrifver artigt: *Multum egerunt qui ante nos fuerunt, fed non peregerunt: multum adhuc reftat operis, reftabitque multum. Veniet tempus, quo ifta, quæ nunc latent, in lucem dies extrahat, & longioris ævi diligentia.*

dicinal-Vetenskapen, når vi årindra oss den hjelpeliga fond, som Riksens Stånder på sista Riksdagen dertil anslogo. Har icke vår tid utskickat på utrikes orter tjenliga unga Månn, för samma vetenskaps främjande genom ny kunskap och nya upfinningar? Kopp-ympningen, som våra förfäder aldrig kunde drömma om, börjar nu efter hand komma i fullt bruk, til många månniskolifs räddning. Jag förtiger med flit den til Studerande ungdoms tilvånjande ganska nyttiga Lazarets-inråttningen, jemte flera andra, som likaledes syfta på allmån båtnad.

När jag nu omrörer Medicinens fordna tilstånd hår i landet, år det ock nödigt, at något orda om Chirurgien, såsom en dess hufvudsakeliga del, och se efter, hurudan ock den varit. Men det år ej mitt fel, at den afhandlingen nu blir kort, ty det år icke stort, jag derom har funnit uti de handlingar som jag hunnit genombläddra.

Det står icke felt, at Fältskärs-konsten alt ifrån urgamla tider hår i Riket varit i bruk, dock mer eller mindre, alt som hvart och ett tidehvarfs lågenhet medgifvit. Hos ett folkslag, som ålskade Bardalekar, hvilka altid medförde blodiga sår, strimmor och benbrott, kunde man ej undgå, at esomoftast medelst tidiga förbindningar och annan tjenlig skötsel söka förekomma åfventyrligt Blodlopp, smärtfulla Svulster, hasleliga lyten och andra olågenheter af utvårtes skador, samt följakteligen denna konst ogörligen undbå-

ras.

-as. Men som upfostringen var grof, och folket från barndomen härdadt at i högsta måtton lita ondt, och altså ingen ting mindre än vekligt (*), utöfvades ock konsten derefter, nemligen utan särdeles ömhet, varsamhet, eller handlag, likväl ofta med tämelig god framgång. Våra gamla Nordiska handlingar intyga detta på många ställen; men i synnerhet ser man en STARKOTTER, sedan han så faselligen blifvit sårad på buken, at dess inälfvor utföllo, af en Bonde förbindas med bastvidjor (**), och komma sig lyckeligen före. Man finner en GUTTORM, på lika sätt sårad och i lifsfara kommen, af Kong INGVARS Dotter INGEBORG emottagas och skötas hela långa tiden i ett aldeles til sådana görømål inrättadt *Läkarehus*, som låg innan för hennes egen Frustuga: blifvandes om denna Prinsessa be-

(*) *Upfostringen*, skrifver Hr. v. DALIN i *Svea R. Histor. I. Del. p.* 268., *var snörrätt emot all veklighet: Från spädaste åldren härdades kroppen i alla de öfningar, som nu skulle göra mycken rysning: Kalla vatnet, snö, köld och rägn gjordes dem genom vanan mycket drägelige: Alle barnlekar voro blandade med lifsfara, och gingo ut på kropps-styrka: Helnaken at skämta med mord-gevär, at göra hals-brytande språng, at klättra sig up för klippor, at doppa sig til sjöbotnen, at brottas utan ömhet om armar och ben, äfven med oskälige bestar, och at lära sig alla kropps vigheter, var ungdomens förnämsta ro.*

(**) SAXONIS GRAMMATICI *Hist. Danic. L. VI. p. m.* 112. *Accedens itaque ruricolæ filius, evulsas stomachi partes pristino loco restituit, elapsamque extorum congeriem nexili viminum complexione perstrinxit.* Eljest berättar SAXO kort förut, at åtskilliga andra af bägge könen fåfängt årbudit STARKOTTER sin hjelp uti detta eländiga tillstånd; hvaraf tycks följa, at något hvar måtte den tiden förstått at förbinda och sköta sår, eller ätminstone sig så inbillat.

berättadt, at hon *var så god Låkare, at många månniskor sökte hennes råd, når de behöfde hjelp och bot* (*). Man ser en Kung HADING, efter många utaf en Jätte undfångna sår, af en annan Prinsessa, vid namn REGNILD, behändigt nog läkas och hjelpas på fötter (**). Man ser en THORE JÄRNSKÖLD, efter ett bekommet djupt sår, af Kong ROLF GÖTRIKSSON helas, medelst samma sårs twåttande, hopsömmande och bestrykande med ett slags smörjelse (***). Man finner en THORSTEN VIKINGSSON, öfver alt illa sönderhuggen, på ganska kort tid bringas til rätta af dess ålderstigna Fader, som nämnes för *god Låkare* (†). Man träffar, med sönderkrossadt hufvud, en HALFDAN ÖSTENSSON, som en örgammal i Skogen boende Hustru vid namn ÖRGRIMA tillika med sin man RIFLINGER emottog

(*) *Sturlögs Saga C.* 24. *och* 26.

(**) SAXO GR. *l. c. L.* I. *p.* 16.

(***) I *Götriks och Rolfs Saga C.* 31. lyda orden så: *Äst tu mycket sår? sade Kongen. Thet kan intet stort wara, swarade* THORE, *dock fick jag thet af titt swärd; och är jag nu något stelnare än förr: dock tror jag thet hafwer intet stort taget. Låt mig se, sade Kongen. Han flåkte af sig kläderna. Tå såg Kongen, at hela buken war på honom upristad, och hölt intet mer thop, ån bara lifbinnan. Tu hafwer fått ett gråseligit sår, sade K. at thet står nåpligen til at låka. Men om inelfworne intet ligga ute, wil jag söka tig låkedom, och binda til at låka tig, om tu wilt blifwa min man och bewisa mig bistånd och tienst. - - - Sedan twåttar han såret, tager så nål och en silketråd, och sömar thet igen, och stryker på then smörjelse som han tänkte bäst skulle kunna låka, och binder så til, och lagar som han bäst kunde. Tyckte* THORE *at all swede och wärk gick bort: och tycktes han nu tämmeliga för til at gå hwart han wille.*

(†) *Thorst. Vikingssons Saga C.* 13.

tog och låkte, fast på ej kortare tid, ån så når 12 månader (*). Man ser, huru en AN BÅGSVÅNGARE, mycket sårad och mödd, blef af en Gumma på en ö upfriskad medelst *ett karbad med lena Låkeböter*, och så låkt, *at han vardt alt hel* (**). Man ser en myckenhet krigsmånn, som i Sticklastads slaget blifvit qvåste och sårade, och bland dem THORMODER *Kolbrunar Skald*, förbindas och skötas af en Qvinna, om hvilken berättas, at hon först tvåttade såren med varmt vatten, och sedan gaf hvar och en, som blifvit skadd uti lifvet, at åta lök och andra starkt luktande örter, för at genom lukten utröna, huru skadan förhöll sig invårtes (***). Och flera exempel låra nu ej behöfva anföras (†).

Det år håraf klart, at det kom då ej an på, af hvad kön eller personer denna konst utöfvades, ty man åger ju hår exempel på både Man-

 folk

(*) Se *Halfd. Östenss. Saga C.* 12. i BIÖRNERS *Nordiska Kämpadater*. Der säges uttryckeligen om denna ÖRGRIMA, at hon var *en god Låkare*. Hon låkte ock ej folk för intet, om hon altid fick omaket så vål betalt, som hår står at hon fick för denna HALFDAN, och det innan hon ån något gjort, nemligen 12 marker Silfver.

(**) Se *An Bågesvångares Saga c.* 19.

(***) *Heims Kringla*, *Konung Olof Helges Saga Cap.* 246.

(†) Utom hvad jag ofvanföre anfört, finner jag åfvenvål i *Wilkina Sagan C.* 278. huru en Drottning ERKA låkte THIDREK WALDEMARSSONS sår, och gjorde honom dageligen karbad. Jag ser ock i samma *Saga C.* 283. en Jarls dotter förbinda Kong THIDREKS *af Bern* sår, som då redan voro gamla och af vanskötsel illaluktande.

folk och Qvinfolk, Kungar och Bönder, fom fig dermed befattat (*).

Jag finner likvål hos STURLESSON, at redan i Norfka Konungens MAGNI *den Godes* tid ordenteliga få kallade Låkare följt med krigshårarne, för at förbinda de blefferades får, ty han fåger tydeligen, når han befkrifvit Slaget på Hlyrfkogs-heden, at den gången voro icke uti Konungens krigshår få många Låkare, fom til de fargades förbindande behöfdes (**). År altfå klart, at der likvål några fådane Låkare eller Fåltfkårer varit, och at der förut plågat vara flera. Det år nog mårkeligt, hvad man på famma ftålle finner, at mjuka och nåtta hånder anfågos den tiden för den våfendteligafte en Fåltfkårs egenfkap, få at man förnåmligaft derigenom kunde blifva den båfta Fåltfkår. Och förmodeligen måtte det fkedt för den orfak, at en fådan Man hade enkannerligen at fyffla med fårs och farliga fkadors handterande: Göromål, hvarvid det minft paffade fig at vara hårdhåndt.

Vi-

(*) SAXO ger dock anledning at tro, få framt han annars deruti kan hållas för trovårdig, at i utgamla tiderne har denna Låkarekonft egenteligen blifvit handhafd af det fåmre flags folket. Han fåger om en Kung GRAM, at då han ville dölja hvem han var, för at kunna få mycket låttare infinna fig på ett bröllop, der han årnade bortröfva Bruden, tog han dåliga klåder på fig, och fatte fig i nederfta rummet, gifvandes fig ut för Låkare. Orden lyda få: *Inchoatis jam nuptiis fuperveniens, extremæ vilitatis vefte fumpta, defpicabili fedendi loco difcubuit. Rogatus quidnam afferret, medendi folertiam profitetur.* Se *l. c. p.* 9.

(**) *L. c. K. Magn. den Godes Saga C.* 29.

Våra gamla Lagar gifva nogſamt tilkänna, at Chirurgi äfven i fredstider, vid förefallande behof, här i landet varit at tilgå; och utſätter Uplands Lagen hvad egenſkaper en ſådan borde hafva, om han ſkulle förtjena namn af *laglig Låkare*: nemligen *han ſkulle hafva helat järnhugget ſår, benbrott i ſår, hull-ſår, afhuggen lem, och dubbelt ſår af ſtyng tvärt genom lifvet* (*): ſtadgandes ockſå bemälte Lag, at när någon gifvit den andra ſår, borde han ſkaffa honom tre ſådana lagliga Låkare, och ſkulle dymedelſt blifva fri från böter til målsåganden (**). Sudermanna Lagen inſtämmer aldeles med Uplands Lagen uti egenſkaperne af en laga Låkare (***). Och Helſinge Lagen ſtadgar dertilmed en nog liten och nätt Låkare-taxa: *Thettå är Låkäris få: Fore höxta ſaar* (†), *atta örå: At ſma ſarum, fiura örå* (††).

Om Åderlåtningar då ännu varit i bruk, eller hvad tid de förſt börjats här i Norden, lärer

 ej

(*) Se *Upl. L. Manhälgis Balk.* 27. *Fl.* dereſt orden ſå lyda: *Thet är lagha Låkir helt hawer iärnhuggit ſar, benbrut i ſarum, hulſari, afhugg, giönumlaghs ſar ok vndir twar.* C Lundius har i *Jure vet. Upland.* öfverſatt detta rum ſålunda: *Ille eſt legitimus & peritus Chirurgus, qui curavit & ſanavit ferro inflictum vulnus, oſſifragium in vulnere, vulnus in cute, abſciſſum membrum, duplex vulnus per pectus & tergum inflictum.*

(**) *l. c.*

(***) *Suderm. L. Manh. B.* 11. *Fl.*

(†) Hvad ſom räknades för *Höxto ſaar*, ſumma vulneratio, förklaras i *Helſ. L. Manh. B.* 15. *Fl.* nemligen när man antingen ſnöpte någon, eller afhögg hand eller fot, eller ſtack ut öga, eller ſkar bort tunga, öron eller näſa.

(††) *Helſ. L. Manh. B.* 12. *Fl.*

ej med visshet kunna sägas. Uti Svenska handlingar angående de äldsta tiderne finner jag icke sådant omrördt. *Diarium Vazstenense* (*) berättar vid år 1402 om Nunnan MARGARETA LASSADOTTIR, at hon var *promta ad flebotomandum*. Men detta göromål blifver der räknadt ibland *opera servilia*, hvaraf nogsamt kan skönjas, at ej stort då lårer varit bevändt med de personer, som dermed omgingo, och at de för ingen ting måtte blifvit ansedde. Jag finner altså föga troligt, at de äregirige Munkarne tagit sig denna sysslan på, när de, såsom här förr nämndt blifvit, voro så färdige at blanda sig i Medicinen, så framt det ej någon gång skedt såsom ett heligt ödmjukhets verk, med hvilken titel också samma den nyssnämnda Nunnans göromål i *Diario Vazstenensi* bemantlas.

Med lika ringa visshet, som vi vete Åderlåtningars uphof här i Riket, kunna vi utsätta rätta tiden, som Barberandet först här i bruk kommit. Jag har likväl skäl at tvifla, det samma bruk har haft lätt för at blifva allmänt, hos ett folk, som räknade sina skägg för prydnad (**), och altså rätt gerna låt dem växa, och der Fruntimren och unga Skönheter ej ännu börjat fatta det läckra, men kanske oriktiga, tycket, at ett heder-

(*) *Pag.* 23. hvarest orden äro dessa: *Et quamvis de nobilioribus regni nata fuit, ad omnia tamen servilia opera promta & humilis fuit, scil. in coquina & ad flebotomandum, & ad vestes lavandum tam pro fratribus quam sororibus & ad eas consuendum, & ad cetera, quæ ad sanctam humilitatem pertinebant.*

(**) Hr. v. DALIN säger *c. l. p.* 274. *De Svenske hölls för hederligt, at bära långa hår och stora skägg, som skylte hela bringan.*

derligit Skågg vanståller hakan. Ehuru det kan ha varit, så ser det likväl ut, som alla dessa göromål blifvit tidigt nog ihopslagne och skötte af enahanda personer; men är tillika såkert, at skäggrakning redan i Medeltiden utgjort en god del af deras göromål, så vida det ej kan nekas, at namnet *Bårdskårare* derutaf hårrörer, som i den tidens handlingar hår och der förekommer. *Barberare*-namnet tyckes något senare vara upkommit.

Man kan intet vånta af den mörka tiden under Påfvedömet, då Låkarekonsten och alla andra Vetenskaper så gråseligen vansköttes, at just heller Fältskårskonsten skulle grundeligen blifvit lård eller vederbörligen idkad (*). Vi se ju hvad Biskop Peder Månsson i början af K. Gustafs tid låger, at hår då ej fants någon enda Chirurgus som hade studerat, utan idel fåkunnige Äfventyrare, som voro ovisse på sin konst, och i sina göromål allenast plågade fresta huru det ville taga lag (**). Vi ha ock intet spår til någon den ringaste på-studier bygd kunskap uti Chirurgiska vetenskapen hos någon Bårdskårare under hela det seculo, utan alt utöfvades liksom ett handtverk, som det ock verkeligen var, så vida de voro bundne til vissa Skrå- och Ambets-reglor. Hår i Stockholm voro för 200 år sedan, eller K. GUSTAFS sista regements-tid, ej mer ån 3:ne sådane Måsta-re

(*) *Diarium Vazstenense* gifver anledning at tro, det man vid år 1434 ej stort lårer förstådt konsten här i landet at bota benskador, ty der sågs om en Munk der i Wadstena, at han måtte resa ut och söka bot för sitt ben uti Dantzig: *Exivit Fr.* Ryningus *cum scitu conventus ut iret ad Gdanske pro reparatione tibiæ* : *l. c. p.* 77.

(**) Se ofvanföre *p.* 50.

re med egna verkståder, som vi här ofvanföre hört förtäljas (*). Dock torde til åfventyrs K. GUSTAFS egen Barberare Måster JACOB varit utom dessas antal, om hvilken vi likaledes hört, at han under Konungens döds-sjukdom gick den då varande Medico, Ordinario Stockholmensi, tilhanda (**).

Det äro annars nog få Fältskärer, som under hela det tidehvarfvet förtjena någon åtanka, hvarföre ock förgängelsen redan långesedan förtärt de flåstas minnen. Jag vil här blott anmärka en KNUT *Bårdskärare*, i hvars hus det berömliga Riks-Rådet Bar. STEN ERICSSON LEJONHUFVUD, som vid Konung ERICS fångslande 1568 hade den olyckan at få dödeligt styng, vardt inburen at förbindas (***); en PHILIP KERN, som på K. JOHANS befallning tilredde det Gift, hvaraf högbemälte K. ERICS lifstid förkortades år 1577 (†); såsom ock en BENGT NILSSON (††), och en JACOB MELCHERSON (†††), af hvilka den

(*) Se *pag.* 30.

(**) Se *pag.* 56.

(***) Kong CARL *den IX:des egenhändigt författade Rim-Krönika* berättar denna omständigheten *p.m.* 35.
Kunde dock först icke lida,
Än Herr STEEN *hade allareda qwida,*
Och war buren i KNUSE *Bårdskärares hus.*

(†) I *Noterne til K. ERIC den XIV:s Hist. p.* 303. berättar Hr. v. STIERNMAN, at det var en förgiftad drick, tilredd af Konung JOHANS Kammartjenare och Fältskär PHILIP KERN.

(††) Kallas af Hr. VON STIERNMAN i *Matrikelen p.* 254. BENGT NILSSON *til Lidinge*, och säges der blifvit halshuggen för det han sköt ihjäl hans - - - - Dess Son säges hafva blifvit adlad med namnet SILFVERBIELKE.

(†††) Han var i sin konst förfaren, och måste följa

den förre var K. JOHANS, och den senare K. SIGISMUNDS Lif-Barberare; och flera finner jag icke i hela det seculo, som äro på minsta sätt märkvärdige.

Hela det nästföljande tidehvarfvet, ja ända til våra nyare tider, har väl en våldig skara Fältskärer här i Riket funnits; men jag måste dock tilstå, at jag fått reda på alt för få, som gjort sina namn kända för någon insigt i studier, eller eljest bragt sig i rop igenom någon synnerligen utmärkt förfarenhet och snabbhet. Jag kan likväl nämna en JOACHIM RÜCKER (*), en NILS GRIM (**), en ADAM HIRT (***), en DIONY-

med K. SIGISMUND ut til Pålen, när högbemälte Konung lämnade detta Riket, blifvandes sedermera der i Pålen död 1601. I MATTH. STEUCHII *Programe til dess Dotters* MARIA JACOBS-DOTTERS *jordefärd* 1678 finner jag om honom följande: *Ea erat necessitas officii, quod Vir eximius Regi suo præstare solebat, eaque fides in suscepta corporis cura, ut semper desideraretur. Itaque integrum illi non erat post discessum Regis in Poloniam, domi apud suos manere.*

(*) Han skall blifvit inkallad från Tyskland i början af K. GUSTAF ADOLPHS regering, och nämnes af Hr. v. STIERNMAN *c. l. p.* 1541. för *en förfaren Medicus och Wund-Arzt.*

(**) Har varit K. GUSTAF ADOLPHS Hof-Fältskär; se VON DER HARDTS *Holmia litt.* 1707 *p.* 60. Dess Son var den vidtbevandrade Doctor HERMAN GRIM; se här ofvanföre *p.* 160.

(***) Skall måst hafva blifvit kallad *Mäster* ADAM *Barberare*. Han kom först ifrån Schlesien, der han var barnfödd, som Fältskär in uti Sverige 1634, och antogs sedan at betjena Riks-Rådet och Riks-Cantzl. AXEL OXENSTIERNA; Derpå vardt han 1643 Drottn. CHRISTINAS Lif-och Hof-Barberare. 1644 gjorde han tjenst som Medicus vid Liffländska Gouver-

nysius Fischer (*), en Herman Fuchs (**), en

nementet, och 1646 öfver Garnizonerne och Militien i Liffland. Derpå blef han 1648 adlad med namnet Hirtenberg, och ändteligen 1650 afskedad, hvarefter han samma år reste ut igen til sin födelseort. Se Hr. v. Stiernman *l. c. p.* 417.

(*) Född uti Schneberg i Meissen. Hade tjent i Böhmen, Schlesien och flera orter utomlands, innan han i Drottn. CHRISTINAS tid kom hit til Sverige såsom god Oculist, Sten-och Bruch-Schneider. I Schefferi *Svec. litt. p.* 286. kallas han *Medico-Chirurgus*, och under dess Portrait i kopparstick ser jag honom få följande titel: *Svec. Reg Maj. Litho-Herniotomus, Ophthalmista, Med. Chirurgus Hospitalis ordinarius & Inspector Chirurgorum militiæ Reg. Rigensis in Livonia*, hvaraf kan slutas, at han härifrån måtte kommit til Liffland. Under vistandet här i landet visade han åtskilliga prof på sin färdighet i Tyska Poësien, hvaraf jag vil nämna dess *Bref* til Doct. J. Fabricius i Rostock, dat. Stockholm d. 27. Mart. 1642, at förtiga de som Schefferus *l. c.* omtalar, nemligen dess *Skrift* öfver en Gabr. Oxenstierna, tryckt 1640, och *Provincen Nerikes beröm*, tryckt i Vesterås 1639. m. fl.

(**) Född uti Hamburg 1620. Började, efter anlagde studier, 1634 at lära Fältskärs-konsten, blef Gesell 1636, fick så samma år condition uti Stettin, och 1637 i Stockholm, först hos Barberaren Balthasar Jungfrau, och sen hos Barberaren Matthias Althauer. Vardt derpå 1638 Riks-Rådet Gabr. B. Oxenstiernas Hof-Barberare; men lämnade samma station 1640, och begaf sig til Schlesien, uppehållandes sig dels i Breslau, och dels i Wolau. 1641 blef han Regements-Fältskär vid Svenska Öfverstens Mich. Rossicewskis Cavallerie Regemente, under Stålhanskes Commando, och fick då följande året bivista åtskilliga de Svenskas segersälla Actioner under Torstensons öfverbefäl, såsom åröfringarne af Guben, Sorau, Sagan, Gross-Glogau, Sprottau, Freystadt, Schweidnitz, Olmütz

och Neiſs, belägringen af Brieg och Freyberg, och Fältſlagen vid Schweidnitz och Leipzig. 1643 fick han göra följe, når TORSTENSSON med Svenſka Arméen bröt in i Holſten och Jutland. När då deſs ofvannämnde Öfverſte 1644 for til Pålen, för at gifta ſig, men gick in i ett Franciſcaner-kloſter, och kom ej igen, begårte ock denne ſitt afſked, och for öfver til Sverige, bekommandes genaſt Fältſkårs beſtällning vid Uplands Regemente, ſom då gick åt Vermeland emot HANNIBAL SEHESTEDT; hvarifrån han följde ſin Öfverſte GABR. G. OXENSTIERNA hem, och blef qvar i deſs tjenſt, tils han 1646 fick ſåſom Hof-Barberare följa med Gref MAGN. G. DE LA GARDIE på deſs Ambaſſade til Frankrike. Efter återkomſten derifrån 1647, fick han ſamma år följa med på en annan Ambaſſade med ER. GYLLENSTIERNA til Muſcow, och vardt ſedermera 1648 antagen til Lif-och Hof-Barberare hos Hertig CARL GUSTAF, ſom då var blefven Generaliſſimus öfver Svenſka Arméen i Tyſkland. Han kom ſå at följa med til Prag, då bemålte Stad vardt belägrad, och ſedermera, då Weſtphaliſka freden ſtrax derpå blifvit ſluten, til åtſkilliga orter i Tyſka riket, men var längſta tiden i Nürenberg, der högbemålte Hertig vid den långvariga Congreſſen beſörgde om Executionen af nyſsnämnde fred. Kom omſider 1650 tilbaka til Stockholm, och fick 1651 från ſin beſtällning afſked. Då blef han, efter aflagdt Måſterſtycke, antagen i Barberare-Ämbetet i Stockholm, och ſedermera 1654 Fältſkår vid Amiralitetet. Måſte ſå 1655 följa ut med på Flottan, och fick då nog ſyſslor, ſå vål på ſjön, ſom det följande året i Pålen. 1657 gjorde han åter tjenſt på Flottan, och var med i Sjöſlaget under Amiralen BIELKENSTIERNAS befäl emot Danſka flottan. 1658 ſlapp han at vara på Sjön; men 1659 måſte han åter infinna ſig, och då måſt hela året följa flottan åt uppå Danſka farvatnet. 1661 följde han Gr. N. BRAHE på deſs Ambaſſade til Engeland. 1665 vardt han Alderman för Barberare-Ämbetet i Stockholm, och 1674 fick han öfver-inſeendet öfver alla Militair-Fältſkårerne i Riket. Lefde ännu 1676. Se *Collect. Roberg.* hvareſt jag finner följande vackra Symbolum, ſom han brukat:

Non

en PAULUS BOLTENHAGEN (*), en N. N. SORREAU (**), en HANS SCHYLT (***), en JOHAN BRUGMAN (†), en CARL LINDH (††), en

---

Non amo divitias, non opto magna, sed adsint
Parva modo, ut vivam lætus & absque malis.

(*) Född i Stettin 1620. Kom, under Fält-Marskalken TORSTENSSONS förenämnda Fälttåg i Schlesien, at göra tjenst såsom Fältskär vid Svenska Arméen, och vid Öfversten CARL RUTHS' Regemente. Sedan blef han strax derpå 1644 och 1645 Fältskär på Svenska Flottan under Amiralen STUART, i det då varande kriget med Dannemark. Derefter vardt han ordinar. Regements-Fältskär vid Uplands Regemente, och omsider Ålderman för Barberare-Amptet i Stockholm. Dödde omsider 1682. Se dess Sonesons GERH. BOLTENHAGENS *Dedication* framför dess Disputation *de Pernionibus*. Han nämnes af L. ROBERG i ett *Programe af d. 11. Jun.* 1699. för *Celeberrimus Vir, Chirurgorum urbis Stockholmensis dum viveret Senior meritissimus.*

(**) Född uti Frankrike, hvarifrån han i Drottning CHRISTINAS regements-tid kom hit i Riket. Jag kan icke säga, om han då blifvit efterskrifven. Han kallas *Chirurgien de la Reine* af Hr. ARCKENHOLTZ *l. c. p.* 255.

(***) Blef 1669 Stads-Chirurgus i Stockholm, och hade beröm för vacker förfarenhet. Han dog i en hög ålder 1707. Är han samma Man med en HANS SCHULTZE, som jag ock finner omtalt, så har han varit Barberare-Ålderman uti Stockholm.

(†) Jag finner honom omtalt såsom en berömlig Fältskär, *Chirurgus Castrensis*, omtrent vid år 1674.

(††) Har varit Riks-Drotz. Gr. P. BRAHES Hof-Chirurgus. Han är bekant af en Bok han utgifvit under denna titel: *Huuss-Apoteek och Läkie-Book, hwarutbi allehanda hälsosamma Rådh, och på många Menniskior offta proberade Läkedommar, Såsom och een uthförlig Underrättelse, huru eller hwar aff många-*

en MAGNUS BALTHASAR SALIN (*), en MAGNUS MATTHIÆ (**), en MICHAEL HEYN (***), en N. N. HOFFMAN (†), en JOACHIM ZIERVOGEL (††), en GEORG ZIEGEL-

Q HOFF

handa slagz Siukdommar sitt Vthsprång hafwa, och aff hwad Teckn man them känna skal, och på hwad sätt the kunna botas. Tillsamman draget aff the beste Authoribus som finnas i Hans Hög-Gr. Nådes Herr Rijkz Drotzetens Grefwe PEER BRAHES *Bibliotheek, författat, aff* CARL LINDH, *Hög-bemelte Grefl. Nådes Chirurgo. Wijsingzborg* 1675.

(*) Var såsom förfaren Chirurgus och Anatomicus tilstädes vid Operationen, som Doctor J. M. ZIERVOGEL förråttade på Kongl. Slottet 1685 medelst den spåda Prins FREDRICHS liks öpnande. Se *Collect. Roberg.*

(**) Var vid samma tilfälle och af samma grund tilstädes.

(***) Var likaledes vid nysberörde tilfälle tilstädes. Alla 3 desse lära utan tvifvel varit Fältskärer i Stockholm.

(†) Bördig ifrån Pfaltz. Jag finner, at han varit här i Riket Regements-Fältskär, omtrent vid år 1690. Hr. v. STIERNMAN ger honom *l. c. p.* 1284. det loford, at *han var i sin tid en mycket berömd Jordegumma.* Dess Son GEORG blef Capitaine och adlad med namnet STERNLEUW. I *Actis litt. Svec.* 1732. *p.* 3. omtalas en H. M. HOFFMAN, såsom *Chirurgus expertissimus*; men jag vet icke visst, om han är någon annan, eller samma man med denne.

(††) Har varit en man af synnerlig färdighet i sin konst, och som gjort nog vidlyftiga resor. Under sitt vistande i Bern uti Schweitz öpnade han och G. B. SCHERMWABER 1692 den bekanta MARGARETA LAUWERS lik, hvilken i lifstiden hade framalstrat, och genom munnen, urin-och stolgången gifvit från sig de många sällsamma Tophi, som Doct. SIGISMUND REX 1689 i sitt *Lithogenesias humanæ specimen* beskrifvit. I M. BROMELLS *Lithograph. Svec.*

HOFF (*), en CARL ROCKMAN (**), en DIEDRIC VAN DER LITTE (***), en GUSTAF BOLTENHAGEN (†), en GOTTFRIED KÖPKE

Specim. 1. *p.* 50. finner man denna ZIERVOGELS egen berättelse om hvad han då vid bemälte öpnande funnit.

(*) Har varit Amiralitets-Fältskär i Carlscrona vid år 1698, och nämnes i VON DÖBELNS *Hist. Acad. Lund. contin. p.* 267. för *Chirurgus peritissimus.*

(**) Anlade sina studier väl vid Upsala Academie, och disputerade der 1690 *de Thermis.* Vardt sedermera Regements-Fältskär vid ett af de Skånska Cavallerie-Regementerne, och dog uti Pålen. *Obiit in Polonia, postquam illi, ut Chirurgo primario, Scanicæ Legio Nob. Chiliarchæ* BUCHWALDII *concredita fuisset*, berättas der i *Act. litt. Svec.* 1720. *p.* 20.

(***) Lärde Fältskärs-konsten af PAUL BOLTENHAGEN i Stockholm, och reste sedan, efter undfånget Lårobref, ut til Preussen, Schlesien, Böhmen, Marck och Holsten, sig til märkelig båtnad. Efter återkomsten, vinlade han sig, utom språken, vid Upsala Academie, om Physiken, Anatomien, Botaniken och Chemien, hvarpå han 1698 undergick Examen Medicum, och 1699 orerade der vid Academien *de Chirurgiæ præstantia.* Se L. ROBERGS *Programe af d.* 11. *Jun.* 1699. Jag vet icke, huru det sedermera gick med honom.

(†) Lärde väl Chirurgien, och blef sedan antagen i Fältskärs-Ämbetet i Stockholm, hvarpå han 1700 fick som Fältskär följa K. CARL *den XII:te* i fält, och var hela 8 åren med, tils han omsider vid Möhila stupade för en kula. Dess Son GERH. BOLTENHAGEN berättar detta så i sin förrberörde Dedication: *Postquam enim Anno* 1700. *CAROLI Regis militiæ immixtus, præliis frequentibus cunctisque interfuerat, per integros octo annos, tandem in truculento illo ad Mobilam conflictu, dum in primo fere ordine vulneratos tractat, glande lethifera eminus petitus, in Regis sui fere conspectu occubuit: in eo felix,*

KE (*), en HANS GEORG DAM (**), en JOACHIM BENZIN (***, en CONSTANTIN SOEM (†), en EMANUEL GROSSMAN (††), en N. N.

quod nunquam nisi felicia sui Domini arma viderit, nec ejus supervixerit victoriis.

(*) Har varit Garnizons-Fältskär i Götheborg, och haft beröm för snällhet. Nämnes af v. DÖBELN *l. c.* för *Chirurgus laudabilis*. Lefde ännu 1706.

(**) Jag finner, at hån 1707 blifvit Stads-Chirurgus i Stockholm. I *Actis litt. Svec.* 1725. *p.* 98. nämnes hån för *Chirurgus dexterrimus*, och *l. c. p.* 130. *Lithotomus*, hvaraf kan slutas, at han måtte varit en färdig man i sin konst. Han dödde 1711.

(***) Född i Stralsund. Fölgde med K CARL *den XII:te* i Pålska kriget, men satte sig i säkerhet, når han såg det ville gå galet vid Pultava. Kom sedan efter någon tid til Sverige, och fölgde Vermelånds Regemente til Norige. Var ock med då Konungen 1718 stupade vid Fredricshall. Blef sedan Fältskär i Upsala, och lefde ännu 1730. *Collectan. Roberg.*

(†) Blef redan 1711 Stads-Chirurgus i Stockholm, och var kånd för vacker förfarenhet och insigt. Kallas derföre af M. BROMELL *c. l. p.* 52. *Civitatis hujus Chirurgus expertissimus*, och *p.* 69. *Chirurgus experientissimus*. Dödde i Stockholm 1727.

(††) Född i Berlin d. 19. Dec. 1673. Anvånde långe vid Academien i Königsberg mycken flit på Vetenskaperna och Språken, fårdeles de Orientaliska, och hann åndteligen få långt, at han i bemålte Språk århöll tilstånd at docera. Han hade då ingen ting mindre tånkt på, ån at någonsin studera på Chirurgien. Men han låt omsider öfvertala sig dertil af sin yngre Bror, som var Fältskär, och med nog klena studier kunde ha båttre inkomster på en månad, ån denne med all sin vitterhet på hela året. På kort tid låste han då up sig, och vardt derpå antagen vid K. CARL *den XII:tes* Armée uti Lifland. Efter hvarjehanda lyckoskiften, kom han någon tid derefter hit öfver til Stockholm, och vann genast en synnerlig högakt-

TODE (*), en EVALD RIBE (**), en CHRISTOPHER WOLFF (***), en GEORG LEVIN JAHN (†), en GERHARD BOLTENHAGEN

ning hos Doct. URB. HIÆRNE m. fl. Wände ock til sig många upmärksamma ögon, i synnerhet af Prästerskapet, som minst hade förmodat at höra af någon Fältskär så mycken Hebreiska och Arabiska. Ändteligen blef han här Fältskär vid Fahlu-grufva, hvarest han ock tilbragte sin öfriga lefnad med förtroende i orten, tils han omsider dog i en hög ålder i Fahlun d. 24. Febr. 1746. Hr. DAVID SCHULTZ *in Litteris*.

(*) Var någon tid Fältskär vid Amiralitetet i Carlscrona, och kom 1715, när Sjö-flaget stod, at blifva den enda Fältskär, som betjente de blesserade med förbindning och Medicamenter. Jag vet icke, i hvad mål han då brukade en hop underslef, men jag ser af *Collect. Roberg.* at det ansågs för så groft, at en Commission skulle förordnas at deröfver ransaka. Då tog TODE sig det oråd före, at han skar af pulsarne på bägge handloverne, och strax derpå jämväl strupen, så at han fanns död, när man skulle uphämta honom. I nyssbemälte *Collect. Roberg.* berömmes han för at hafva varit *en skäll Man eljest*.

(**) Var en Man af berömlig skickelighet och insigt. Han vardt den förste Hof-Chirurgus vid Kongl. Hofvet, och sedan jämväl Öfver-Directeur vid Chirurgiska Societeten, hvilka bägge sysslor han redan 1722 hade. Lefde derefter i åtskilliga år, och dog ej förr än 1753 i en hög ålder, allmänt berömd för lätt och fogeligit väsende.

(***) Var Stabs-Fältskär vid K. Lif-Gardet, och på slutet en vördig och välmäende Gubbe. Var snabb i sin konst, och hade mycket förtroende. Jag vet icke, om han ej är den CHRIST. WULFF, som i *Act. litt. Svec.* 1726. *p.* 137. nämnes för *Chirurgus dexterrimus*.

(†) Var en berömd Fältskär i Stockholm, och nämnes uti *Act. litt. Svec.* 1725. *p.* 131. för *Chirurgus dexter-*

OEN (*), och en GEORG SVAHN (**), med flera.

Det år befynnerligt nog, at af alla de Fåltfkårer, vi få lång tid haft, minfta delen varit infödda Svenfkar, utan de flåfte gemenligen utländningar, och i fynnerhet Tyfkar. Men i vår nu varande tid har Svenfk ungdom alt mer och mer börjat vinlägga fig om det Chirurgifka ftudium, fedan de unga ämnen, fom vilja lära det af grund, fått närmare tilfälle til undervisning derutinnan

 vid

---

rimus. Eljeft har jag ock annorftädes funnit honom kallad *Chirurgus artis peritia longoque usu clarissimus.*

(*) Född i Stockholm. Lärde förft Chirurgien uti Stockholm en god tid, och ftuderade fedan vid Upfala Academie, hvareft han ock 1722 utgaf en difputation *de Pernionibus.* Ibland annat fkall han ock under viftandet vid Academien med fårdeles flit och böjelfe lärt fig Grekifka fpråket, i cameratfkap med P. ULLÉN, fom fen vardt få ftor Græcus. Blef federmera Fältfkär i Stockholm, och vann loford för fkabbhet och förfarenhet. Dödde omfider 1756. L. ROBERG kallar honom i ett *Programe* 1737 *Chirurgum Stockholmensem in arte celebrem.*

(**) Var redan Student, när han förft fattade luft för Chirurgien, hvilken han derpå lärde fig uti Stockholm, få at han ock århöll Lärobref. Vardt fedan Gruf-Fältfkär i någon af våra Bergslager. När han der en tid varit, refte han åter til Upfala Academie, och ftuderade ej allenaft Medicinen, utan ock Natural-Hiftorien. For få 1752 öfver til Berlin för Anatomiens fkull, hvarifrån han fedan refte til Paris, men kom om någon tid til Berlin å nyo, och blef då Fältfkär vid ett Preusfifkt Regemente. Derpå befökte han detta fitt Fäderneslan, i tanka at ftrax refa ut igen, men dog då af Lungfot i Stockholm 1756.

vid våra egna Academier, och blifvit handledde til behörige handlag vid här varande Lazarettet; ja, sedan nu nyligen en särskild Profession uti Anatomie och Chirurgie här i Stockholm inrättad blifvit.

De nu för tiden lefvande Herrar Chirurgi går jag med vilja förbi at vid detta tilfället omröra, i anseende til de orsaker, som jag här ofvanföre (*) utsatt. Men jag är nog viss på, at en granskande Efterverld lärer finna ymnigare tilgång på dugtiga Fältskärer ibland dem, än jag kanske haft ibland dem som den förbigångna tiden frambragt.

*** *** ***

Läkarekonsten kommer ej långt utan behöriga Läke-medel ur de trenne Naturens Riken, och utom kunskapen om deras riktiga beredande efter hvarjehanda behof, hvilken vi kalla *Pharmaceutik*. Det är då väl billigt, at jag nu äfven om denna konsts uphof och öden här hos oss meddelar några korta påminnelser.

Jag har icke funnit, at något enda Apothek här i Riket varit inrättadt under hela Medel-tiden. Konung GUSTAF *den I:ste*, som gjorde så många andra författningar vårt Rike til godo, har ock utan all tvifvel varit den förste, som dragit försorg om en så nyttig och oundbärlig anstalt. Men det ser nästan ut, som här intet Apothek hitkommit förr än framuppå hans sista regements-tid. Då förekommer en *Måster* LUCAS, om

(*) Se *pag.* 221.

om hvilken vi redan ofvanföre (*) hört, at han under Konungens döds-sjukdom var tilstådes, och gick på befallning den ofvannämnde Ordinario Stockholmensi tilhanda. Det är fuller ovisst, på hvad fot denne Måster LUCAS sitt Apothek haft ståldt, så vida våra handlingar en slik omständighet icke omröra; men så är likvål sannolikt, at han af Konungen annamat förlaget, för hvilket han måst göra behörig råkning, som en ordentelig betjent, och aflämnat medicamenter endast til Hofvets behof, utan frihet at förytra deraf til hvem han ville. På sådane vilkor finner jag kort tid derefter en annan Apothekare här i Stockholm vid namn ANTONIUS BUSENIUS, som til åfventyrs följt Måster LUCAS i sysslan, sitt Apothek hafva innehaft, til dess K. JOHAN *den III:dje* d. 21. Mars 1575 förunte honom tilstånd, at här i Staden hålla ett öpet Apothek, för at såmedelst undslippa den då försporda olägenheten, at Materialierne förskämdes utaf det de för länge lågo. BUSENIUS fick då vål behålla de inköpte Materialier, hvilka bestego sig til 429 Daler Silf:mynts vårde, men under uttryckelig betingning, at alt hvad som försåldes skulle lika fort skaffas friskt och oförfalskadt igen, på det ingen brist måtte blifva för Hofvet; i vidrig händelse, och ehvad förfall sig kunde yppa, han var pliktig at til fullo återbåra dessa undfångne Materialier, hvartil han åfven borde hålla sig redo hvad dag det eljest så behagade Konung JOHAN (**).

 Jag

(*) Se *pag.* 56.
(**) Jag har til hands detta för ANT. BUSENIUS utfärdade Öpna Bref, och vil läta det här få rum, efter det ingenståds förr blifvit tryckt. Jag får då nyttja en afskrift, som ser ut at åga trovårdighet.

Jag har talt något förut om de åtskilliga Medicinalier, som man den tiden antingen uti Apotheken ågde, eller ej än hade förstått at förskaffa (*).

Jag har också anfört Riks-Drotzeten Gr. Pehr Brahe *den äldres* utlåtelse i dess *Husbålds-Bok*, som skrefs år 1581, nemligen at Apothek då för tiden hår

Wi JOHAN &c. Göre witterligit, at efter thz Wi gunsteligen hafwe anammedt thenne Antonium Busenium *uti wår Kongl. tienst och Eed för en Apothekare, hafwe ock allreede låtit öfwerantwardt honom allehanda Materialia både för egen Person och elliest til en* 429 *Dalers warde, efter som thz Registret förmåler, som han ther opå ifrå sigh hafwer leswererat, Så opå thz at samme Materialia och Medicamenta icke måtte therigenom blifwe förderfwade at the långe ligge, efter man ock icke så hastigt kan them alle bruke, derföre hafwe Wi gunstigst unnt och efterlåtit, at för:ne* Antonius *må hålle ett öpit Apotek hár i Stockholms stad; Och hwad Materialia som Wi och Wår elskelige kåre Drotning och Barnen icke behöfwe af thet som honom nu år öfwerantwardet, må han för sitt wårde föryttre och sällie, dock med then besked, at han altid och jämlig skall hålle ost wederrede like månge Materialia färske och oförfalskade i staden igen, så at ost i så måtte ingen del fehler enår wi them behöfwe, efter som han sig ock nu deropå hafwer förplichtet, och når som ost icke synes långre bruka honom uti wår tienst eller ock han elliest för sjukdom eller annet förfall icke kan giöre sin tienst tilfyllest, då skall han ware förplichtede at leswerere ost tilförene* 429 *Dalers wårde gode och oförfalskade Materialia tilbake igen, Ther wåre Ståthållere, Befalningzmån och alle andre som för wåre skuld wele och sköle giöre och låte, måge wette sig efterrätte, icke görandes för:ne* Antonio *håremot något hinder eller förfång &c. Datum Stockholm den* 21. *Martii* 1575.

(*) Se *pag.* 74. *seq.*

här i Sverige fattades (*). En utlåtelse, som är tvåtydig, och kan vid första åseendet alt för lätt bringa en på den tanka, at här då ännu intet Apothek hunnit uti Riket inråttas (**), men som vid handlingarnes närmare jämförande synes tydeligen nog endast derpå peka, at Apothek varit sällsynte och otilräckelige, i anseende til vidlyftigheten af hela Riket. Vårt Stockholm var kanske den enda ort, der något Apothek fanns (***), och jag har ej än sedt, at här den tiden varit flere än högst tvänne på en gång, och det både vid år 1575, då utom den nysnämnde BUSENIUS åfven en SIMON WALDEN (†) förekommer, om hvilken

Q 5

(*) Se *pag.* 102.

(**) Jag har sjelf tilförne låtit denna Gr. P. BRAHES tvåtydiga utlåtelse irra mig, när jag i *Företalet* til *Försöket til gångbara Sjukd. utrön. för år* 1754 framgaf ett utkast til en Historia Medica Svec. men det derigenom inlupna fel har jag nu sjelf tilfälle at rätta.

(***) Så framt ej Hert. CARL hade något i Nyköping. En god tid derefter började Apothek först at uprättas i våra andra Landsorter, och fanns ännu intet något i Upsala för år 1648, då Drottning CHRISTINA utfärdade Privilegium derpå åt SIMON WOLIMHAUS d. 13. Junii. Se Hr. ARCHENHOLTZ *l. c. p.* 308. Denne WOLIMHAUS har den äran, at vara blifven Stamfader för den nu florerande Grefliga GYLLENBORGska åtten. Var född i Königsee i Thüringen, och tilbragte i Upsala många år. Beskrifves i *Collect. Roberg.* såsom en *lagom Man, med litet hår.* Arbetade och skref mycket i Kyrko-Historien: Se SCHEFFERI *Svec. litt. p.* 302. I Götheborg var måst vid samma tid en KILIAN TREUTIGER den förste Apothekare: VON DÖBELN *l. c. p.* 268. och på 1660-talet var der en PETER NERESIUS. Hr. v. STIERNMAN *l. c. p.* 1443.

(†) Denna SIMON WALDENS namn har jag funnit i ett gammalt handskrifvit Document, som är en Räkning, den Riks-Rådet Bar. STEN ERICSSON LEJONHUF-

ken knapt mera berättas, än at han har bodt uppå Stortorget; såsom ock vid år 1593 (*).

Eljest får jag nu ock i samma Tidehvarf anmärka en SIMON BERCHELT, som nämnes för K. JOHANS Apothekare, och har förmodeligen varit efterträdare til endera af desse 2:ne sistnämnde. Jag träffar en af honom år 1589 utgifven Bok på Svenska *om Pestilentzien* (**), som tyckes

WUDS efterlämnade Änkefru Grefvinnan EBBA LILLIEHÖK år 1594 ingifvit til Konung SIGISMUND och Rikfsens Råd på sin hos Kronan inneståënde fordran. Hon begärar der ibland andra skuld poster, äfven årsättning af Kronan för 2000 Daler, som *Apothekaren här på Torget* varit henne skyldig, men blifvit frikallad från genom ett Rikseus Råds Dom-bref af d. 19. Oct. 1575, som stadgade, at *Doctor* WILLAM LEMNIUS *var pliktig at dem betala på* SIMON WALDENS *vägnar*.

(*) Jag ser väl, at 4 Apothekare, nemligen SIMON BERCHELT, BERENDT BERCHELT, STEPHAN LEMNIUS och DONATUS TEUTZMAN 1593 underskrifvit Upsala Mötes Beslut; men jag tror derför icke, at i Stockholm då varit 4 Apothek: ty först höll Kronan sjelf ännu den tiden Apotheken, och hon behöfde ej så många, och sedan är icke rimligt, at Apotheken skulle varit 4, då här inga Medici funnos och folket ej förstod sig på Medicamenter, när deremot hela 50 åren derefter allenast 2:ne gjorde tilfyllest, då likväl staden blifvit mera folkrik och fått långt bättre tilgång på Medici. Jag tror altså heldre, at 2:ne af de 4 så kallade Apothekarne måtte haft at göra på hvart Apotheket.

(**) Man skulle snart kunna falla på den tankan, at BERCHELT detta nämnde år utgifvit 2:ne böcker, när man utom denna ser J. SCHEFFERUS *l. c. p.* 43. säga, at han *scripsit edixitque librum de Medicamentis, lingva vernacula*. Men jag är nogsamt öfvertygad, at SCHEFFERUS ingen annan ment, än den samma som jag nämnt, fast han ej ärindrat sig den riktiga titeln,

kes visa, at han efter den tidsens lågenhet måtte varit studerad. Icke dess mindre har han alsintet varit fallen för Medicinen, så framt han annars, såsom troligit syns, är den samme Apothekare, som Baron PUFENDORFF berättar hafva åtagit sig år 1592 at curera Konung JOHAN, och igenom sitt bönhaseri gjort, at sjukdomen blifvit dödelig, ehuru den samma i förstone syntes vara föga farlig (*).

Jag

det han ock sjelf tilstår i de följande orden: *Titulus ipse libelli nobis periit.* Efter jag nu har boken til hands, af Hr. Z. STRANDBERG mig benäget communicerad, vil jag här anföra titelen hel och hållen, änskönt han är lång. *Om Pestilentzien och hennes Orsaker, och huru man kan weta, om wädhret är aff Pestilentzien förgifftet, och om een är siuk, om thet är Pestilentzie eller icke. Hwadh the helbregde hoos the siwke göra, och huru the sigh hålla och Pestilentzien fly skole. Item, huru then onde luchten i Städherne, på Bygden, i Kyrker, Huss och Camrer fördriffuas skal. Item, huru the siuke sigh hålla skole. Om Adherlåtande, och hwadh man til vthwertes Bölder och Salwer göra, och huru man them läkia skal. Item, huru tilfallende Siukdomer skole hielpas. Aff lärde Mäns Böker vthdragit och försweenskat, och mest sielff vthi åtskillighe tijdher förfarit &c. aff* SIMON BERCHELT *Apotekare, Tryckt j Stockholm; Anno* 1589.

(*) Jag vil anföra PUFENDORFFS egna ord i dess *Einleit. zu d. Hist. v. d. Königr. Schweden p. m.* 525. *Es stiess ihn* (K. JOHAN) *erst eine Kranckheit an, die nicht so gefährlich aussahe, welche aber durch des Apothekers Böhnhaserey, weil man damahls keine Medicos in Schweden hatte, tödtlich ward.* Den som öfversatt denna PUFENDORFFS nyssnämnda *Einleitung* på Fransyska, har behagat göra flera särskilda Apothekare af den ena, som det Tyska originalet omrörer. Jag kan icke veta, hvarifrån han sådant tagit; men så lyder dess öfversättning: *Quand il*

Jag finner sedan ingen Apothekare omtalt, förr än vid år 1623, då Drottning MARIA ELEONORA låt hitförskrifva en PHILIP MAGNUS SCHMIDT (*), och tog honom til sin Hof-Apothekare. Det Apothek, som han då fick at förvalta, hade sitt rum på sjelfva Slottet, och vardt inventeradt til honom af en CASPAR LILLIECRONA, som hade haft det om händer medan det stod ledigt. Det skedde först några år derefter, at denne SCHMIDT århöll tilstånd at flytta bemälte Apothek ned uti Staden, och det i anseende til den alt för ringa afgång, Medicinalierne och Apotheks-varorna der på Slottet hade

tomba malade, on ne remarqua d' abord aucuns symptomes facheux, ni le moindre signe de mort: avec le temps, sa maladie devint mortelle, par les drogues & par les potions que des Apoticaires ignorans lui firent prendre; car il n'y avoit point alors de Médecins en Suede. Se *L' Histoire de Suede par M:r le Bar. de* PUFENDORFF, *à Amsterd.* 1748. *T. II. p.* 77.

(*) Född i Langensaltz uti Thüringen 1596. Lärde 5 år på Apothekare Professionen i Halberstadt, hvarpå han några år arbetade som Gesell i Leipzig och Berlin. Från denna sistnämnda ort blef han förskrefven til Stockholm 1623, och antagen til Drottn. MARIA ELEONORAS Hof-Apothekare på Kongl. Slottet. När det sedan kom at flyttas ned i staden, fick han derå Kongligt Privilegium, och vardt äfven K. GUSTAF ADOLPHS Hof-Apothekare. Århöll ock sedermera bekräftelse på sitt Privilegium af K. Regeringen i Dr. CHRISTINAS minderårighet, och dödde omsider 1652. Se HINDR. HERTZOGS *Lebens-Lauff* P. M. SCHMIDTS *Mscr.* som Hr. VON STIERNMAN mig benäget communicerat. Han skall 1650 af Drott. CHRISTINA fått ett gods på Dalsland, och det var hans Soneson, som sedermera adlades med namn af VON WULFFSCHMIDT. Hr. v. STIERNMAN *c. l. p.* 1328.

de (*). Vid samma tid var det, som Konung GUSTAF ADOLPHS Lif-Medicus, Doctor JAC. ROBERTSONUS undfick Kongl. Privilegium, at för alla andra upråtta ett nytt Apothek här i Stockholm, särskildt från det förra så kallade Slotts-Apotheket. Det står väl ej felt, at han ju gjort det med nog flit och efter högsta förmåga; men som något dryg kostnad måste derpå användas, och til äfventyrs ingen ännu hade fådt något Apothek för sitt eget, utverkade han sig af K. GUSTAF ADOLPH ett förnyadt Privilegium, som utfärdades d. 22. Junii 1625, hvaruti berörde Apothek efterlåts honom för dess eget, samt tillstånd honom beviljades, at taga sig Interessenter. Och emedan han hade förbundit sig at upbringa sitt Apothek til beständig fullkomlighet, så inflöt ock den omständighet, at ingen annan skulle äga lof at sedermera något Apothek här i Staden inrätta, jämte flera betydande förmåner, som af sjelfva Privilegio kunna inhämtas (**). Om nu ROBERTSONUS sig sedermere-

(*) Se H. HERTZOG *l. c.*

(**) Detta förnyade Privilegium är det som nu följer, just efter Originalet.

Wij GUSTAF ADOLPH medh Gudz nådhe, Sweriges Göthes och Wendes Konungh, Storfurste till Finlandh, Hertigh vthj Estlandh och Carelen, Herre vthöfwer Ingermanlandh. Göre wetterligit, att såsom Wij tillförenne hafwa låtidh meddehla wår Lijff Medico, Oss elskeligh Edell och Höglärdh JACOBO ROBERTSONIO *Medicinæ Doctori wårt Special Privilegium och honom der vtinnan Privilegieret för alla Andra, att vpretta Ett APotek, här vdi wår Stadh Stockholm, och thet samma medh allehanda medicamenten, materialen och hwadh till medicin behöfwes förskaffa, Hwilket han och effter högsta flijt och förmögenhet hafwer efterkommidt des att Vpretta:, Men*

mera några Interessenter tagit, kan jag ej visst säga, men likt ser det ut, at han drifvit Apotheket sjelf, och efter någon tids förlopp aldeles sålt sin rätt bort til en GEORG CHRISTIAN DAURER

---

effter till Ett sådant Apotek, en stoor Summa Peninger behöfwes; Derföre hafwer han hoos Oss underdånigst anhollidt, Wij nådigst wille efferlåtha honom dett för sitt Egett Apotek, såsom och tillstädia, att han någre Consorter, som han till dess forttsettiande, på det han deste bettre Ett fullkombligere och beståndigere werck anretta kunde, intaga motte. Så medan wij nu befinne sammā Hans intent wara derhenn meent och dirigeret, att vpretta ett sådant fullkombligitt APotek, Dy hafwe Wij samma Hans Anhollende gunsteligen Ansedt, och härmedh och vti detta brefz krafft, tillstå och effterlåte honom, hans Erswinger sampt hans medh Consorter, som han der till intagendes warder, bemelte APotek för dehres Egett att beholla och bruka; Och skall ingen sedhan wara effterlåtidt här vti wår Stadh Stockholm något Apotek att vpretta. Hwadh Wij nu och wår elskeliga kära Gemahl för medicamenta till wårt behof, eller och till Andra nådigst willia befala, vthur samma APotek at Anamma, Derföre willie Wij låtha gifwa honom och hans medh Consorter Åhrligen Twhundradhe Daler. Hwadh och Wår LijfMedicus till materialien och medicamenten vthur wårt Sloss APotek till sigh effter wår gunstige tillåtelsse annamat, och hann fideliter taxieret och werdera låthet till Sexhshundrade Daler Swenscha; Dem wele Wij att dhe skolle honom frambdehles Afkorttes vtj hans beställningh. Alla dhe medicamenta, som till Menniskiones styrkio och Sundhet, i fremmande Landh vpköpte och hijt införde warda till samme APotekz behof, skolle wara frij för all Tull Wechssel och beswär. Wij binde fördenskuldh wår Landzhöfdinge, Ståthollare, Borgamestere och Rådh här i Staden Stockholm, att dhe icke tillfoge hāte wår Lijf medico eller hans medh Consorter häremot i någon motto, vtan heller hand der öfwer holla; att denna wår gunstiga tillåtelsse,

RER (*): Det Privilegium denne d. 6. Junii 1646 af Drottning CHRISTINA bekom, gifver tydeligen nog tilkänna, at han varit innehafvare af Doct. ROBERTSONI rätt, och då ägt det samma Apothek, som ROBERTSONUS hade anlagt (**). Och kan jämväl skönjas, at ännu den tiden ej flera än allenast 2:ne Apothek uti Stockholms stad funnits: Ett antal, som då ansågs för at vara någorlunda tilräckeligit (***).

Men

---

obehindrett åthniuta. Der Alla hafwa sigh att effterretta. Datum Stockholm den 22 Junij 1625.

GUSTAVUS ADOLPHUS.

(L. S.)

(*) Var född i Prag 1618. Dödde i Stockholm 1664.

(**) Detta är klart af sjelfva Ingressen til detta här nämnda Privilegium, som så lyder: *Göre witterligit, att såsom wår högståhrade Salige kär'e Her Fader, Glorwårdigst i åminnelse, hafuer för godt ansedt, att till Mennishiors Styrkio och des Sundheets vppehållande ett Apotek, ôfuer det* PHILIP MAGNUS SMIDT *för någon tijdh inrättat hafuer, här j Wår Hufwudh Stadh Stockholm skulle vpråttas och hållas, och det med sitt Special Privilegio benådat; Altså och emådan* GEORG CHRISTIAN DAURER, *huilcken samma Apotek nu oppehåller, vnderdånigst hoos Oss hafuer anhållet, wij wille på berörde Privilegium meddele honom wår nådige Confirmation; Dy hafue wij denne hans vnderdånige begåran medh nåder anhördt &c.*

(***) Orden härom förtjena at ur sjelfva Privilegio här införas: *Sedan och till det Andra, efter han hafuer anwändt omkostnad på dette wärckz och Apoteks vp- och inrättande, och härefter förplichtat wara skall, det medh alle nödtorftige, friske och ofördärfuade Medicamenter providera och vppehålla; Huarföre på det samma Saker må hafwa afgångh, och icke Mifsa*

Men detta ringa antal blef icke länge beståndändes, ty når Änke-Drottningen MARIA ELEONORA, efter sin långa frånvaro ur Riket, 1648 åter hitkom, bragte hon en egen Apothekare med sig, vid namn SAMUEL ZIERVOGEL (*), som

beliggiandes och fördärfwas; Dy wele wij icke tillåta, at någon härefter må eller skall här j Stockholm eller des För-Städer och Malmar, något Apotek inrätta, eller hålla mehra eller flere, åhn detta förbenämbde, som CHRISTIAN DAURERIN *vprättat hafwer, och det* PHILIP MAGNUS SMIDT *håller; Men der så j frambtijden hända kunde, att Staden och des För-Städer af myckenheet på Inwåhnerne och folck skulle tilltagha och märckeligen förmehras, iämwäll och Wår Hof-Stat af betiänte så förökas, att Ett eller flere Apotek vthöfwer desse förbemälte skulle behöfwas, och desse icke kunde göra tillfyllest, eller Suppeditera sådan myckenheet nödtorftige medicamenta, Då skall stånda till wår frije disposition, j det fallet något annat Apotek tillåta, och det medh skåhlige Privilegier benåda.*

(*) Född i Mansfeld 1616. Hölls först til studier, men gaf sig 1632 at lära Apothekare-konsten i Eisleben, och arbetade sedan derutinnan i Halle, Leipzig och Dresden, hvarifrån han 1647 kallades til Hof-Apothekare hos Svenska Änke-Drottningen MARIA ELEONORA, som då uppehölt sig i Stettin. Följde derpå med högbemälte Drottning 1648 til Sverige, hvarest han förblef vid dess Hof så länge hon lefde, både i Stockholm, Nyköping och flerestädes; men vardt sedan ständigt Apothekare i Stockholm, tils han omsider dog d. 29. Januar. 1672. Se *Personalierne* i J. GERDESSENS *Likpredikan öfver honom på Tyska.* Om dess hitkomst och öden under dess första vistande här i landet, vil jag ur dess egenhändiga *Curriculo vitæ Mscr.* införa följande omständigheter, som åfven i flera hänseenden förtjena at läsas: *So kahmen die H. Reich-Räthe auss Schweden vndt holeten Ihr May:tt von dar* (Stettin) *ab, naher Schweden zu, alss haben mier Ihr May:tt*

som hon året förut hade i Stettin antagit. Och sedermera kom också antalet at så småningom efter hand ökas (*), så at omsider innan 1675 voro här redan i Stockholms stad 5 ordinarie Apo-

durch Offters anreden dahin persuadirt dass ich mit gezogen bin, seindt also den 16 Augusti des 1648 Jahrs von Stettien auf geweßt undt den 27 dito nach Stockholm glücklich undt wohl gelanget. Aldar wier auffm Schlosse seindt Ein losiert worden, den andern Junij des 1649 Jahrs seindt Ihr Maytt mit Ihre gantzen Hoffstadt naher Schwartzee 2 Meilen von Stockholm gereist in meinung aldar gäntzlich zu residiren, allein aussgangs Julij Mondts ist der meiste theill der Hoffstadt, an der Jährlichen Kranckheit so aldar grassirt kranck worden, Wie miers dan auch mit getroffen nachdem ich vber die 30 Persohnen liegen hatte selbe zu besuchen den wier hatten keinen Doctor noch barbier bey vns, alss mochte ich mich abmaterirt haben vndt bliebe auch liegen, Wie nu ihr Maytt gesehen dass es pericul. mor. wahr alss hatt sie sich aldar wieder weggemacht vndt fast mit allen Volck kranck nach Stockholm kommen, wor ich mich denn in etwas wieder recolligirte, allein den 23 Augusti seindt wier wieder von dar abgereist vndt zu wasser auff Nicköpingen gezogen, seindt also 2 Nacht vffn wasser gewesen, wesswegen ich mich vffs new erköldt vndt in Niköpingen das Quartan Fieber bekommen auch darneben grosse Obstruction in Venis meseraicis gehabdt, Den 30. 8:br seindt Ihr Maytt wieder mit ihrer gantzen Hoffstadt von Niköpingen gereist vndt nach Stockholm ins Feldtherrn hauss gezogen, bin also kranck dahin kommen, alss habe ich mich in H. Doct. FUCHSENS, *Hern D.* VON WOLLEN, *vndt Licentiat* HERMANSSENS *Cur begeben 3 Wochen nach Einander medicamenta gebrauch, worauff ich mich ziemlich befunden, vndt zu guter restitution wieder gelanget bin &c.*

(*) Jag finner i ofvanberörde *Personalier* en CASPAR SCHÖPS namn, såsom den der åfven varit Apothekare i Stockholm, och redan varit död 1655.

thek, nemligen *Lejonet*, *Morianen*, *Engelen*, *Svanen* och *Markattan*, och dertil ett extraordinarie på Söder-malm; och då stadgade ett nytt Kongl. Privilegium, at det framgent skulle oryggeligen dervid förblifva, och altså inga flere, under hvad sken det vara kunde, uti Staden eller på Malmarne inrättas (*).

Nu förblef det ock sedermera någon tid vid detta bestämda antal, utan annan ändring, än at Jur-

(*) Detta nämnde Privilegium är utfärdadt i Stockholm d. 10. Apr. 1675. De orsaker, som dertil gifvit anledning, voro desse: *at Kongl. Maj:t hade förnummit, at uti Medicinen och med försäljande af allehanda Medicamenter uti Stockholm store missbruk och oordningar begynte sig yppa, enkannerligen emedan åtskillige Qwacksalfware, Empirici och slike sig där esomoftast infunne, och under prætext at curera de sjuka, icke allenast lupo uti husen med deras sjelf præparerade oduglige Medicamenter, utan ock understodo sig at inrätta förbudna Apothek, hvarigenom många förderfvades til hälsan, och de förordnade rätta Apothekare ledo stor skada och meen i deras näring.* Til slut finnes ock i detta Privilegio stadgadt, *at ingen Materialist, Oculist, Operator, Bruchschneider, Badare, Säckerbagare eller Kryddkrämare skall vara bemägtigad at försälja några Venena, Abortiva, Antidota, Confortantia, Purgantia Composita, eller ock Aquas tam simplices quam compositas, Emplastra, Ungventa, Theriacam, Mithridaticum, Confectiones Officinales, Balsama, Species & Pulveres compositos, Oliteter, Elixir, Aquæ vitæ Matthioli, item Slagvatten, Canel-moder och andra destillerade Vatten, Bröstkakor, Viol-roser och andra Syruper, Conservas eller annat slikt. Ingen ej heller hafva fribet til at hålla något Bi-Apothek eller sjelf præparera Medicamenter til Apothekarnes prejudice, utom Wund-drycker och Decocta.* Några år derefter vardt ock ytterligare stadgadt uti *Öpne Brefvet af d.* 28. *Jun.* 1683. emot *Qvacksalfvare, Oculister, Bråksnidare, Operato-*

JÜRGEN BRANDT (*), som 1674 uprättat ett Apothek på Söder-malm, som kallades *Förgylta Korpen* (**), fick d. 1. Decembr. 1677 frihet at flytta det in i Staden, efter han, för den då varande ringa åtgången af Medicinalier, på Söder-malm icke hade sin tarfveliga utkomst. Men ändteligen 1694 stadgades åter ett nytt antal genom *Öpna Brefvet af d. 10. December*, emedan, som sjelfva orden lyda, Kongl. Maj:t ej undgå kunnat, för en och annan angelägen orsaks skull, at öka det förra antalet med ännu 3:ne nya Apothek, at de in alles skulle vara Nio. Då först upkommo *Kronan*, *Enhörningen*, och *Hvita Björnen*, hvilka 2:ne senare varda uttryckeligen i berörde Kongl. Bref förmente at någonsin få flyttas in i Staden, utan blifva qvar på Söder-malm och Ladugårds-landet, der de endast hade tillstånd at hållas. Och stadgar ändteligen detta meranämnde Öpna Bref, med enahanda ordasätt, som det förra af d. 10. April 1675, at detta nya antal ej skulle någonsin vidare få öfverskridas. Ifrån den tiden hafva ej Apothekarne i Stockholm flera på en gång varit, än nio, som de ock än i dag äro.

Det står väl ej felt, at Apothekare-konsten för 200 år sedan, och en god tid derefter, varit drefven och skött som ett blott handtverk, utan nå-

R 2

rer och Materialister, och sådane Landstrykare, såsom sjelfva orden lyda.

(*) Han uptog sedan ett koppar-bruk i Skinskattebergs socken, som så sysslesatte honom, at han ej kunde sköta Apotheket, utan transporterade det, med Kongligt tillstånd, 1692 på sin Provisor GOTTLIEB FICHTELIUS, hvilken dog 1721.

(*) *Öpne Brefvet* för honom, at få uprätta ett Apothek på Söder-malm, är af d. 15. Decembr. 1674.

någon fårdeles annan ſkickelighet, ån den ſom berodde på handlag. Men få finner man likvål, til en del i det förra ſeculo, dock ånnu mer i vårt nu varande, åtſkilliga berömliga Apothekare, ſom gjort ſig kånde för vacker inſigt i Chemie ej mindre ån Pharmaceutik.

Jag lårer kunna nåmna en Jacob Leonhard Allmacher (*), en Christopher Molitor (**), en Julius Fredric Friedenreich (***), en Daniel Roberg

(*) Född 1652 i S. Goar i Heſsen Reinfels. Efter hvarjehanda öden kom han 1682 at blifva ägare af Apotheket Markattan i Stockholm, genom gifte med Daurers dotter, hvarpå han vid paſs 16 år förvaltade bemålte Apothek, men lämnade då altſammans, och drog ſig från verlden, i hvilket tilſtånd han ſedan tilbragte åtſkilliga år, och dog icke förr ån 1724. Han hade ej illa låſit, fårdeles i Chymien; men började ſedan något ſtarkt arbeta på Lapis Philoſophorum, hvarutinnan han berättas hunnit tämmeligen vida. I Hr. C. G. Warmholtz Cabinet finnes ett litet ſtycke Guld, ſom Allmacher i ſitt Laboratorio ſkall hafva frambragt.

(**) Kom ſom Apothekare-Geſell från Caſſel, och blef Apothekare i Stockholm på Engelen, genom gifte med Apoth. Magn. Bibers ånka. Deſs Broder var den berömde Doctor Herman Molitor; ſe ofvanföre *p.* 161.

(***) Född i Eutin i Hollſten 1643. Sattes på trettonde året at lära Apothekare-profeſſionen. 1662 anträdde han en reſa igenom Tyſka Riket til Ungern, och derifrån genom Dalmatien til Venedig, Rom och Neapel, i Pelegrims drägt; ſedan öfver Tyrol til Strasburg, få vidare til Baſel i Schweitz, och derifrån til Lyon och Paris. Vardt få 1668 hemkallad af ſin Stjuf-far Christopher Heerfordt, ſom var Hof-Apothekare i Köpenhamn, och blef då Apothe-

BERG (*), en SAMUEL ZIERVOGEL *den yngre* (**), en N. N. WARMHOLTZ (***), en HIN-
R 3 DRIC

kare i Christiania i Norige; men var der knapt öfver ett år, innan han af K. FREDRIC III. förordnades til Apothekare i Viborg på Jutland. 1672 kom han til Stockholm, och gifte sig samma år med Apoth. SAMUEL ZIERVOGELS änka, blifvandes derpå Hof-Apothekare. Se dess egenhändiga *Curriculum vitæ Mscr.* Dödde omsider 1691. Dess Son Lagmannen vardt adlad med samma namn.

(*) Var Apothekare på Lejonet i Stockholm, och berättas hafva ägt vacker insigt i Pharmaceutiken. Han dödde vid år 1693. Dess Son var den namnkunnige Professor LARS ROBERG i Upsala; se *p.* 169.

(**) Född i Stockholm 1669. Lärde Apothekare-konsten hos sin Stjuffader FRIEDENREICH, hvarpå han gjorde en vidlyftig utländsk resa genom Tyskland, Frankrike och Italien. 1691 fick han Apotheket Svanen i Stockholm, som hans Far och Stjuffar ägt hade, och 1702 vardt han Kongl. Hof-Apothekare, hvarpå han genast kom at fara til K. CARL *den XII:tes* Arméе och blifva der Fält-Apothekare. Vid den olyckliga Pultaviska Actionen 1709 blef han fången, och strax derpå förd til Muscow, hvarest han omsider dog d. 24. Dec. 1721. Hans Bror var den berömlige Doctoren och Lif-Medicus JOH. MÅRTEN ROTHLÖBEN, om hvilken ofvanföre *p.* 152.

(***) Född vid Halberstadt 1673. Kom i sin barndom til Schlesien, och blef der upfostrad, och hållen at lära Chymie och Pharmaceutik. Efter nog vidlyftiga resor öfver Tyskland och Pålen, kom han öfver Dantzig til Stockholm, århällandes strax condition på FRIEDENREICHS Apothek. Sedermera vardt han Provisor på Apotheket Markattan, under ALLMACHERS obekymmersamhet, och fick omsider dess Dotter, samt med henne Apotheket. Han årnådde sedan en vacker ålder, och dog den 1. Sept 1745. Han skall upptecknat en hop artiga anmärkningar i Apothekare-konsten, som ännu finnas i behåll. I Chy-

dric Ludvig Dowe (*), en Ægidius Ziervogel (**), en Peter Eberhard Georgii (***), en August Fredric Cogell (†), och en Christopher Molitor *den yngre* (††). Ja,

mien har han varit väl hemma. Skall ock hafva laborerat ihop med åtskilliga förnäma Männ, såsom en Gr. Brahe, en Gyllenstierna, en Urban Hiærne, en Gr. Frölich och en Dippel m. fl. Han är eljest i synnerhet bekant för dess vittra Son, Herr Hof-Rådet Carl Gustaf Warmholtz, som ännu lefver, och bor på Christineholm vid Nyköping.

(*) Född vid Hildesheim. Kom, efter åtskilliga öden, at blifva Apothekare i Stockholm på Förgylta Korpen 1721. Dödde omsider 1754.

(**) Född i Stockholm 1697. Lärde grundeligen Apothekare-konsten, och blef sedan efter Fadrens död Hof-Apothekare. Ärnådde ingen synnerlig ålder, utan dog 1741. Han började 1736 samla ett Naturalie-Cabinet, bestående af Foglar, Fiskar, Snäckor och Mineralier, hvilket han på några år bragte til vacker högd. Bemälte Cabinet äges nu och förökes årligen af dess Son och eftertrådare i Apotheket Hr. Fredr. Ziervogel.

(***) Var til nationen Tysk, och hitkommen i Riket redan för Pest-tiden 1710. Vardt sedan 1714 Apothekare på Kronan i Stockholm, efter Apothekaren Strobel, och dog ändteligen 1725. Är berömd för vacker insigt och färdighet i Apothekare-konsten.

(†) Född i Königsberg vid år 1695. Kom til Stockholm 1726, och vardt det följande året Apothekare på Kronan igenom gifte med Georgii änka. Lefde sedan allenast til 1737, då han dog i sin bästa ålder. Är bekant för berömlig kunskap och snabbhet i Chemie och Pharmaceutik.

(††) Född i Stockholm 1691. Ärfde Apotheket Engelen, och förvaltade det samma i flera år. Dödde 1736.

Ja, I årindren Er, Mine Herrar, en Eder fordna Ledamot, JOHAN JULIUS SAHLBERG (*).

De Herrar Apothekare, fom nu för tiden lefva, går jag med ftillatigande förbi, i affeende på de fkål, fom jag redan frammanför anfört (**). Jag är likvål vifs om', at hvilken hålft jag af dem ville nåmna, få fkulle han i mångfaldig måtto öfverträffa den få kallade *Måfter* LUCAS, fom hår var för 200 år fedan.

*** *** ***

Det lårer nu vara hög tid, Mine Herrar, at afbryta detta oftådade Tal, fom til åfventyrs genom för mycken vidlyftighet torde redan hafva mattat Eder upmårkfamhet och gjort Edra öron ledfna. Hade jag åndock få mycket dermed uträttat, at jag vederbörligen afhandlat ett fä vidlyftigt åmne, fom min oförfigtighet bragt mig at utvålja, få vore kanfke något vunnit. Men nu måfte Edert ådelmod gunftbenäget urfåkta, åfven få vål min myckna begångna ofullkomlighet, i det åtagne åmnets utförande, fom min obetånkfamhet med det jag Eder för långe uppehållit. Och, giffar jag rått, få låren I ock villigt nog hålla det förra felet til godo, för at flippa för mycken anledning til at mifstycka det fenare.

(*) Om honom låra vi fnart få fe det Åminnelfe-Tal, fom Hr. CARL FREDR. RIBE för någon tid fedan åtagit fig at hälla.

(**) Se *pag.* 221.

Råttelser och Tilläggningar.

Ad pag. 54.

Ibland de utländska Doctorer, hår voro i K. GUSTAF *den I:s* regements-tid, år en JOHAN COP utelämnad, som nu efterat får tilläggas. Om honom har Herr AND. ANT. VON STIERNMAN nyligen meddelt mig ett par öfvermåtton artiga Documenter, som förtjena at hela och hällna inryckas, för den upplysning de ock lämna om sjelfva Medicinens då varande tilstånd hår i landet. Men jag vil förut anföra vålbemålte Herres egna anmärkning om nyssberörde Doctor COP. *Denne* COP, *gaf sig ut, more Germanorum in Sueciam venientium, vara af Adelig ätt ifrå Bömen: lämnade efter sig 2:ne söner,* JOHAN *och* POLYCARPUS, *som i Registraturen skrifvas både* COOP *och* KOPP. JOHAN COOP *var år* 1576 *och de följande åren Befallningsman och Fogathe i Linköping.* POLYCARPUS *åter var Konung JOHANS den III:s Kökemästare: skref sig til Skirfvestad. Underskref med den öfriga Adelen Upsala Mötets beslut år* 1593. *Han var gift med* ELIN SCHACK, *Dotter af Ståthollaren i Östergöthland* BENCT NILSSON *till Arneberg med* INGRID NILSSA DOTTER. POLYCARPI *enda efterlämnada barn var* ELISEBETH KOPP, *som blef Ståthollarens på Wadstena slått* JÖNS NILSSON JACOBSKIÖLDS *senare Fru. Se min Suecia illustris Tomus 2:dus MSS.* Det förra Documentet är Doctor JOHAN COPS underdåniga yttrande til Konung GUSTAF, om orsakerna til dess Krigsmagts sjukdom, och hvad läkemedel och diet deremot borde brukas. Originalet deraf fins uti STIERNMANSka Bibliotheket. Det lyder sålunda.

"Stormechtigeste Konungh ällernådigeste herre, ändoch fasth swårt, beswärligit, och nästen omögeligit är för monge personer til lijke att bescriffue näget regementhe emot then sinckdom, vm huilcken iag icke noghsampt vnderwisth, och thäss orsaker megh owitterlige äre, Szå haffuer jag doch (efither edher Kongl. Maj:t mig sådant nådeligen befaledt och opålagdt haffuer) mig på thz fliteligeste szåsom mögeligit ware kan therutinnan bekymbredt, och haffuer nu vdi vnderdänigeste hörsamhet E. K. M. thenne kårthe vnderrättelse schriffuit.

"Till

"Till thett förste, kann jag ännu Inthett annedt för-
"stå, huad orsaken är till åwentyrss then öffuerflödige
"fyldningh medt maat och dryck, szom samme krigz-
"folck effther then förlidne hunger, vthan förnufft gifficht
"siig medh beswäredt haffuer, huilcken öffuerflödig maat
"och dryck icke haffuer wäll kunnedt bleffuedt smält, v-
"than förwandlet siig vdi onde och skadelige wäsker,
"thervtaff mänge fördärffuelige febres, szä och beswärin-
"ger i magen, brystedt, huffuedet tesliges mänge andre
"siukdomer komme pläge, szäsom iag thz och achter och
"troor, att samme E. Kongl. Maj:ts Krigzfolckz pläge
"och siuckdom vthan en starck och förgifftig febris icke
"är, och är till förmodendes, att till åwentyrs, ther hooss
"inwertess apostemata och ssölmer både i brystedt och
"till åwentyrs i hiärnen äre förhondene. Derföre måtte
"någrom till åwentyrs ware aff nödene att purgere och
"ränsse theris lekamen medt ringe och oskadelige lä-
"kedomar, mån effther the szädant icke alle till lijke effther
"eth mått och sätth bekomme mäge, szå moste jag och
"thz tilbake lathe och gå förbij. men vm thett andre
"styckett, huilket jag förhoppes alment emot then starcke
"och hettige febres och emott the innwärtes apostemata
"och ssölmer nesten alle mann nyttigt ware skall nämpli-
"gen att lathe slä siig ädre, ther till iagh och thenne ressen
"till thz meste råder, att man strax när siuckdomen be-
"gynnes, vthan all förhalning och vpskuff lather slä siig
"ädre. Vm wärken begynnes i bröstedt medt stingh,
"ssom forhindrer att mann icke andas kann och vm ther
"hooss är någen hooste förhanden, szå skall mann strax
"lathe slä lunge ädren basilica benempd på armen eller
"händen på then samme siide som stingen eller wär-
"ken till thett meste är, och skall mann lathe löpe
"blod nogh, dock then ene mere än then andre,
"effther ssom huar är starck eller swagh och haffuer
"mykin eller ringe blodh, till, szäsom the vnge, starc-
"ke och redhachtige personer haffue mere blodh än the
"gamble, swage och bleke personer, dhärföre skole the
"och lathe löpe mere blodh etc. Men vm the stingh
"och wärk begynnes i huffuedet, som förhindrer och
"förtager then siuke siin sömpn, szå skall mann lathe
"slä medianen på armen och lathe löpe blodh passelig
"wäll, doch effther huars och ens lägenheeth. Annen
"dagen ther effther skall mann lathe slä huffuedhädhren på

 "then

"then andre honden. Medh maat och dryck skole the "siuke szå holle siig, som här effther följer. The skole "beware siig för alle starcke drycker, för rödhlöck, för "allehonde fisk och för miölckmaat, men miödh el- "ler gotth friskt wattn och swagtt öll måge the wäll "drycke. Item haffre wälling och korn wälling koketh "i wattn måge the wäll äthe etc. Allehonde kokett kääll, "supmaat aff miödh, färskt lambe kööth, haner och höner "eller annen szädane ringe spiiss. Ändoch Aldernådige- "ste Herre Konungh än nu månge andre tingesth wäre "förnöden till att bescriffue, doock effther jag befruchter, "att ssädane nödhtörfftige tingh på thenne orth icke stå till "bekommendes, tyckes migh intet ware behoff E. Kongl. "Maj:t medh ythermere scriffuende till att beswäre.

E. Kongl. Maj:ts

Vnderdånigste tienere och Phisicus.

Stockholm 1555.

JOHAN COP Doctor.

"Till thett förste skall mann märke, att ssä snartt "ssom näger aff thenne siuckdom bliffuer befängdh är in- "thett nyttugere, än att mann lather ädherslå then siuke "medianen på then siiden ssom wärken mesth kännes, "och thett förre iu bättre, och skall man lathe löpe szå "myken blodh, ssom then siukes lägenheter och nödhtorff- "ter fordre. Thernesth, szå snart then siuke är ädherslа- "gen, skall mann giffue honum etth qwintin wäll wå- "gett vtaff the medhfölgende puluer vdi bränt wijn til- "hope rördt, ther effther lägge honum vdi warme clåder, "och täcke wäll till vm honum att hann kahn wäll swe- "thes, och thz iu länger iu bätter. Item, huilcken thett "pulwer icke kann bekomme, då skall han tage några "walnöthe kärner och några göpner Sawenboum, then "mann på Latin plåger kalla Sauina. Thette skall mann "stöte tilhope och sedan genom etth renth lincläde vttry- "ste then wåske eller musth ther vdi är och giffue ssâ "then siuke enn skeedh full eller någett lijted mere ther "vtaff. *Reliqua desunt.*

Det

Det senare Documentet är Konung GUSTAFS Bref til Hertig JOHAN i Finland, med förmaning at vara försigtig och hafva vaksamt öga på Doctor Cop, som då skickades öfver, at curera dess Fluss. Deruti talas ock om en Doctor Philip, såsom den der hade lämnat sitt utlåtande öfver denna Hertigens sjukdom. Han är nu åter en af de Doctorer, hår i K. GUSTAFS tid varit. Documentet fins igen i Riks-Archivi Registratur, och är det som följer:

" Wår faderlige gunst &c. Kåre Szonn JOHANN,
" Wij haffwe förståth aff ett breff szom thw D Johan
" Kop haffwer tilschriffwith, ath thått fläth eller catarrus,
" szom thw någre resser tillförende haffwe plågede, tig
" åhnnw icke förlatijd haffwer, vthenn ath thw tharaff
" åhnnw någenn bråck och swaghet haffwe schallt; Så
" höre Wij thått icke gårne, och förundre ath thw thar
" om icke haffwer tilfförende weleth giffwe oss tilkånne,
" Szå haffwe Wij doch nw gunsteligenn efftterlatijd och
" beffåleth för:ne D. Johan Kop, ath hann schall be-
" giffwe sigh vtöffwer åth Findlandh till tig, Gudh giff-
" we, ath hann nägeth goth i saken beskaffe och vtråtte
" kunde; Menn Wij wele tig Faderligenn förmaneth
" haffwe, ath thw tig wäll och försichteligenn schalth
" medh szamme D. Johan Kop och hans ingiffwende
" wette tage tig till ware, ath hann tig icke måtte för-
" warlösse eller bedrage, effter szom thått sålskap mest
" pläge haffwe för bruck, ath the inthett anneth göre v-
" thenn fördröye tijdenn, och ingenn curere eller hiälpe
" fulkommeligenn till ånde, på thått ath the iw altijdh
" schole nägeth haffwe till ath göre, och mann them ic-
" ke schall kunne vmbåre. Therfföre må thw alffwarli-
" genn förmane honum, ath hann någenn trogenn flith
" wilde förewånde, effter szom Wij honum thett samme
" och wele hår föreholle lathe, för åhnn hann hådenn
" drager. Thw wilth och Kåre Szonn ingelunde tage nå-
" gre drycker eller anneth till tig, för åhnn hann thått
" siålff vdi tijnn nårwarilsse och åsynn credentzeth haffwer
" effter szom thått sig ågner och ware bör. Så förskicke
" Wij tig och nw her med tilhande enn procefs, szom D.
" Philip vm thånne tijnn swagheth ställth haffwer sampt
" thått betånckende, szom för:ne D. Johan Kop thes-
" likes vdi thånn motte för sig haffwer föregiffwith, ther

" aff

"aff thw kanth. fórnimme, hwad begge theres bewog
"vm thijnn swaghet åtskilligenn warith haffwer och
"hwad medicamenta the besynnerligenn hwar fór sig thär
"till haffwe förordinereth. Wijdere Kåre Szonn kunne
"Wij tig icke fórholle, ath seden Doctor Kop haffwer
"förståth, thett hans handell, szom hann haffwer bedriff-
"with vdi Behemenn, belangendes thånn Qwinne hann
"hoss sig haffwer, åhr hår någeth kunnig wordenn, haff-
"wer han flux åstundeth, ath han motte komme hådenn
"aff landeth. Och efter hann wål til effwentyrs kann
"wele fórewånde, når han till tig warder kommendis,
"vm någre wårff szom hann will bestålle anthenn vdi
"Lifflandh eller annerstedz, thår medh honum kunde giff-
"wes tillfålle ath komme sijnn wåg; Szå må thw wette
"tig thårfföre tage till ware, och honum icke tilståde eller
"efterlathe, ath han nogerstedz motte warde förloff-
"wedh. Wij kunne och icke wette, vm hann någeth
"hemmeligenn förståndh med thånn Rydske Baljor Za-
"charia Zuponaph, szom hår war anhållenn, haffwe
"schall, effter hann elijest myckith vmgånge och han-
"dell hade her med honum, thånn tijd hann skulle curere
"honum, Therffór må thw och i thånn motte Kåre
"Szonn haffwe med szamme Kop eth tilbörligith vpseen-
"de. Thånn Alzmectig:te Gudh tig altijd kårligen be-
"ffålendes. Dat. Stockholm den 1. Aprilis A:o 1558.

Ad pag. 94 & 95.

Hår åro Nóterne af fórseende fórvåxlade, så at den som står pag. 94. hórer til pag. 95, och tvårt om.

Ad pag. 109.

En Peter van Naaldwyck bór hår tilläggas, som varit Med. Doctor och Stads-Physicus i Götheborg. Han har varit Holländare til nationen. Jag finner detta af en dess i Leiden 1631 utgifna Bok, som Herr A. Bäck mig benåget meddelt, hvars titel år sådan: *Libri duo Philippicorum, sive de Equorum natura, electione, educatione, disciplina & curatione, Authore* Petro à Naaldwyck *Batavo, D. Medic. apud Gothoburg.* Bemålte bok år så vål skrifven, at hon fórtjenar at öfversåttas på Svenska.

Ad pag. 120.

Hår kommer en N. N. Hermansson at få rum, så-

såsom den der varit Med. Licentiat och Practicus i Stockholm vid år 1649. Jag ser detta af S. ZIERVOGELS *Curriculo vitæ Mscr.* hvaraf jag ock redan ofvanföre *p.* 257. meddelat ett litet utdrag.

Ad pag. 125.

På 2. raden står *Phys. & Med. Doctor*; Läs *Phil. & Med. Doctor.*

Ad pag. 134.

I *Noten* om Doct. JOH. COSTERUS tillägges, at han blef verkeligen adlad här i Sverige 1667 med namnet ROSENBURG: Se Hr. v. STIERNMANS *Bref* i Hr. GJÖRWELLS *Sv. Mercurius 2. årgång. p.* 448.

Ad pag. 143.

På sista raden står 1707; läs 1708.

Ad pag. 161.

Det lär vara orätt berättadt, at Doctor H MOLITOR varit född i Stockholm, ty han skall kommit ifrån Hessen-Cassel.

Ad pag. 168.

28. raden står *VIII. Del.* Läs *VII. Del.*

Ad pag. 190.

I *Noten* om Doct. BURCHARDI bör anmärkas, at han varit född i Revel, der dess Far varit Apothekare; kommit til Stockholm 1710 och blifvit der Pest-Medicus, men rest sent om hösten samma år derifrån öfver til Revel, och der då emottagit Stads-Physici tjenst samt Apotheket efter sin nyss afledne Fader. Hr. VON STIERNMAN *in Litteris*, hvarest ock tillägges: *Doctor* BURCHARDI *har jag åtskilliga gånger år* 1724 *under mitt vistande i Revel besökt, och var han en lärd och belefvad mann och viste mig mycken höflighet.*

Ad pag. 193.

Vid H. LANGMAN kan tilläggas, at han varit Ångermanländning til nationen.

Ad pag. 200.

I *noten* om Doct. CARELBERG står *lärer varit Stockholmsbo*; läs *var Stockholmsbo.* Hans Far var Kongl. Myntmästare. Hr. v. STIERNMAN *in Litteris.*

Eljest

Eljest kunna ock följande omständigheter på sina ställen tilläggas, som meranämnde Hr. v. STIERNMAN *in Litteris* berättar: at U. HIÆRNE under sitt vistande i Paris stuckit sig sjelf i koppar 1670: At en HANS RATTKIRCH varit Konung GUSTAF ADOLPHS Medicus och Apothekare vid år 1619: och at Doctor BROEN i Leiden varit Svensk, om hvilken ock Hr. Z. STRANDBERG *in Litteris* berättar, at han varit född i Götheborg, och blifvit Practicus i Amsterdam. Hr. v. STIERNMAN meddelar mig ur sin *Bibliotheca Sviogoth. Chalcographica Mscr. T. III.* följande versar, som finnas under denna BROENS Portrait:

BROENIUS *en Suecus, Rationis acumine sanæ:*
CARTESII *at soboles, intima qui penetrat:*
Inter Leidenses Medicos quoque Gloria prima,
Non secus ac CRAANEN, *Urbis & Orbis amor.*

JOH. DE MAN. *S. S. Theol. Candid.*

SVAR,

SVAR,

Gifvit på

KONGL. VETENSK. ACADEMIENS

Vågnar,

Af

DESS SECRETERARE

PEHR WARGENTIN.

MIN HERRE!

Visserligen har vårt kåra Fåderneslånd, inom de sistförflutna tuhundrade Åren, rätt mårkeligen förkofrat sig, och I, MIN HERRE, *hafven uti Edert Tal gjort denna sanning aldeles handgripelig. Detta Tide-hvarfvet har varit Svenska Hushållningens, Handelens och Vetenskapernas grönskande Vår, som, ehuru lång, likvål icke hunnit updrifva dem til full blomma, mindre til önskelig mognad. Dår til fordras en ån blidare och lycklig Sommar, hvilken vi hoppas nu tilstundar.*

Åtminstone liknar det sig rått vackert för Vetenskaperna, och ibland dem i synnerhet för Låkare-konsten, som på någon tid börjat hos oss skötas med sårdeles drift och framgång. Vi hafve dessa Åren sedt flera skickeliga Låkare upvåxa utur en in-

inhemsk Schola, än man tilförene på längre tid och med mera kostnad bandt at låta upamma uti de utländska.

Sådant kan ej annat, än fägna Kongl. Vetenskaps Academien, som vet, huru högeligen vi hafve ett stort antal af dem nödigt, uti vårt vidsträckta och folk-fattiga land; och som sielf af dem väntar ett säkert stöd til Dess bestånd i längden.

Kongl. Academien underlåter derföre icke, at efterhand intaga dem uti Sitt Sällskap, och I, Min Herre, *hafven redan gifvit så många prof både af Eder skickelighet at med nya Rön rikta Vetenskapen, och af Eder benägenhet at göra Academien deraf delaktig; at Hon ej längre kunnat dröja at kalla Eder til sin Medlem.*

I hafven nu, med Edert lärda och märkvärdiga Inträdes-Tal, å nyo visat Eder vara Academiens val värdig, då I framgifvit en så fullständigt utarbetad Historia, om Läkare-konstens öden och tilväxt i vårt Fosterland. Då I berömligen sökt bibehålla minnet af förra Svenska Läkares namn och förtjenster, hafven I gjort Eder berättigad til lika heder och tacksamhet af efterkommande, hvartil I gifven, och jag önskar I länge mågen kunna gifva dem, ymniga ämnen.

ÅMINNELSE-TAL

OFVER

KONGL. VETENSK. ACADEMIENS FRAMLEDNE LEDAMOT,

MEDICINÆ-DOCTOREN,

HERR FREDRIC HASSELQUIST,

Hållit för

KONGL. VETENSKAPS ACADEMIEN

Den 6 Maji, år 1758.

AF DESS MEDLEM

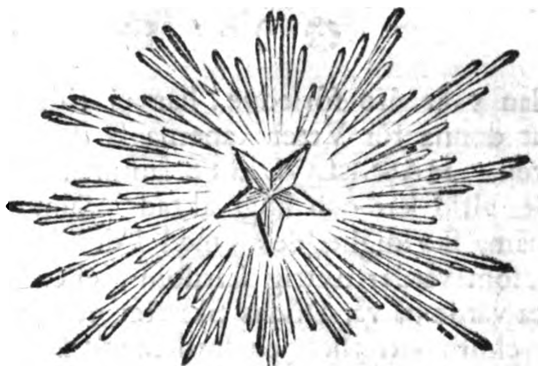
ABRAHAM BÅCK,

Kongl. Archiater och Præses i Kongl. Collegio Medico.

På Kongl. Vetenskaps Academiens tilstånd.

STOCKHOLM, tryckt hos Direct. LARS SALVIUS.

Nådige Herrar!

Mine Herrar!

Når första tidningen anlände om Doctor HASSELQUISTS dödsfall, rörde Eder högeligen, Nådige Herrar, Mine Herrar, saknaden af en så lärd och skickelig Man, som midt under insamlingen af Orientens skatter i alla try Naturens Riken, därmed vår kalla Nord skulle riktas, stupar såsom en Skördeman under ömnigaste bärgning, och lämnar oss i bekymmer, at med Honom skulle denna kostsama resan och vårt hopp blifva til intet. Nu,

ſedan 5 år åro förledne, har ej tiden minſkat denna för Vetenſkaperna ſå ſkåliga ömheten. HASSELQUISTS åminnelſe blifver Eder altid kår och högt aktad. Samma angenåma ſkyldighet delar med Eder hvar och en, ſom vårdar nyttig Lårdom, eller förmår ſåtta vårde på vår Dödas Skrifter och arbeten. Ty ehuru vitterhet och ſnillebragd ſållan hinner up til Ärans Tempel, och aldrig lönar ſina ålſkare med ro och goda dagar, ſå varar likvål deſs minne hos efterverlden och förkofrar ſig; likt et litet frö, ſom i jordenes göma gror och våxer til et reſligt och ſkuggrikt tråd; når den, ſom utan förtjenſter kommit til heder, och ej gjordt månniſkor nytta med ſit pund, glömes åfven ſå ſnart, ſom han ſaknas.

Til at lågga Eder HASSELQUISTS förtjenſter under ögonen, behöfves en kårt beråttelſe om Hans lefnads omſtåndigheter, och det ſom måſt anſtår Edert vittra Samhålle, om det Han i ſynnerhet gjordt och uråttat til Vetenſkapernas båſta, och Natural-Hiſtoriens upodling.

FREDRIC HASSELQUIST blef född den 3 Januar. 1722 uti Törnevalla Socken vid Lindköping. Deſs Fader var dårſtådes Comminiſter; Modren var Sal. Biſkop PONTINS Sone-dotter. Det Han i arf hade af

PON-

PONTINERNA, var mycken qvickhet och synnerlig böjelse för Pöesien, ty för öfrigt hade lyckan delat illa med Honom. I synnerhet hotade Honom et oblidt öde, när Han miste sin Morbroder, hos hvilken Han fått, efter Fadrens död, idka sina studier; och vår HASSELQUIST nödgades på sit 13:de ålders år undervisa Barn; nog lyckelig, at därigenom få hålla fort med Boken uti Lindköpings Schola och Gymnasio; til dess Han mer förmådde visa sin vettgirighet hos Probsten TRYSÉEN, och af dess vackra bok-samling, samt bekantskap med Hr. Doctoren och Hof-Predikanten SIVERS, då för tiden Compastor vid Tyska Församlingen i Norrköping, göra sig nytta.

HASSELQUISTS flit och skickelighet förvärfvade Honom Consistorii Lindcopensis befordran, och Hr. Lector COLLINS fördelaktiga vitnesbörd til Hr. Generalen KOSKULL; hvarigenom Han fick njuta et af Lieutenanten KOSKULL gifvit understöd för fattiga Studerande vid samma Gymnasium; til dess Han 1741 blef flyttad til Upsala Academie, där han nyttjade alla tilfällen at öfva sig i Bokvett och de studier, som äro gagneliga och hederliga för alla stånd; men nödvändiga för en Medicus.

Archiaterns och Riddarens LINNÆI Föreläsningar i Botaniqven, lockade HASSEL-

QVIST at vinlägga sig om den Vetenskapen. Men Hans knappa vilkor nödgade Honom efter tu års viftande i Upsala, at lefva ute på Landet. Fattigdomen, som ofta qväfver qvicka snillen, retade HASSELQUISTS håg och ifver. Han var redan så nitisk för Botaniqven, at Han skref til sin slägtinge Probsten BRÖMS, som äfven var en lärd Man och hemma i den saken, en *Dissertatio Epistolaris, om örtekänningen, såsom et nyttigt och angenämt studium för en Prästman*; hvilken afhandling, så väl som flera Hans små Arbeten, skulle förtjäna dagsljuset och til äfventyrs öfvertyga dem, som ärna sig til Själa-herdar, det ingen ting är för dem, näst Bibelen, nödigare, än at känna Naturen.

När Han åter hade tilfälle at vara vid Academien, år 1745, så erhölt Han Kongl. Stipendium i Medicinska Faculteten, och försvarade sin Profskrift: *De Viribus Plantarum*, som Han tillägnade denna Kongl. Vetenskaps Academien. Han undergick den för Magistri Philosophiæ vanliga Examen, sedan profven för Doctors graden, och försvarade, år 1749, *Theses Medicas*, hvarpå han 1751 blef hedrad med Doctors-hatten, frånvarande.

Under detta öpnas för HASSELQUIST et annat och större fält, då Han med otrolig

lig flit och ftyrka, til våra tiders heder, förer Naturens alfter i dagsljufet, och lårer ofs kånna den Öftra verldens rikedomar. Om jag detta med lifliga fårgor kunde affkildra; få fkulle faknåden af en få vitter Medlem, fom den lårda verlden ömmar med Eder, Nådige Herrar, Mine Herrar, pråffa tårar af allas ögon; och den fkadan, fom Vetenfkaperna lidit genom Hans förtidiga död, råknas, jag tors fåga, obotelig. Han hade redan, år 1747, i en förelåsning hört af fin trogna Lårare LINNÆUS, at ibland de Lånder, hvilkas Natural-Hiftoria brifter, det Förlofvade Landet år måft obekant; då likvål detta Landets befkrifning af en Naturens kånnare, vore til den Heliga Skrifts uttolkande nödvåndig; och at den fkulle både på et lyfande fått gagna Vetenfkaperna och hedra fig, fom kunde framgifva riktig befkrifning öfver Palæftinas djur, foglar, fifkar och örter. Ingen trodde, at detta fkulle frefta någon af Archiaterns Åhörare, både för de ftora omkoftningar, fom til en fådan refa fordrades, få vål fom hotande lifsfara för den, fom vore driftig nog at botanicera ibland ftröfvande Araber och mifstånkfama Turkar: en omftåndighet, hvilken utan tvifvel varit orfaken, at af den otaliga hopen, fom i fenare tider och efter Vetenfkapernas få vål fom Natural-Hiftoriens upodlande, befökt det Förlofvade Landet och Hjerufalem, rått få varit Naturens kånnare,

eller vågat sig ifrån Caravanen, at samla Naturalier och dem beskrifva; så at Heliga Landet i det afseende varit i större mörker, än de kallaste orter under Polerna. Men HASSELQUIST kom et halft år därefter til sin Lärare och bad om befordran, at få anställa en resa til Palæstina, med sådan ifver, at LINNÆUS sjelf måste förundra sig, öfvertygad, at HASSELQUIST vore den, som skulle uplösa hans gåta, och rikta verlden med nyttiga Rön öfver det Heliga Landet.

HASSELQVIST hade tu år at bereda sig til denna resa, och använde dem väl, til grundelig underrättelse af utkomme rese-beskrifningar öfver de orternas hittils bekanta Naturalier; Han vinlade sig ock om kunskap uti Syriska och Arabiska Språken. Jag vet kännare, som måste förundra sig öfver Hans framsteg. Lusten at komma in uti Canaans Land, gjorde Honom all ting lätt. Han blef mer glad och munter, fick bättre hälsa. Han tykte sig i inbillningen redan samla örter på Tabors bärg, vid Jordans flod, och hämta Naturalier på döda Hafvets strander. Det är väl ej lika med de stora Män, som drömt om vundna slagtningar och härjade Länder; men mer oskyldigt och nyttigt för människo-slägtet. När Besittnings-rätten af det Heliga Landet blef så högt aktad för 400 år sedan, at många millioner Christna människor blefvo

där-

därföre fåfängt uppoffrade; hvad skulle det icke smickra en qvick yngling, at få se det Förlofvade Landet, där betrakta Naturens härligheter, och til Christenhetens bästa utreda ställen i den Heliga Skrift, som länge nog varit omtvistade.

Nu skulle Rese-penningar skaffas; och därtil behöfde Hans trogne Lärare all sin drift och anseende. Det var lycka, at Natural-Vetenskapen, genom vår vittra LINNÆI håg och flit, var denna tiden i högt värde. Hans kärlek för Naturens kännedom, flöt med förelåsningarne in uti de Studerandes hjärtan med den kraft, som de ej förmåtte emotstå. För Örters skul reste KALM til Norra America: LÖFLING til Spanien, at därifrån komma til Peru och botanicera vid Amazon-strömen: OSBECK til China och ROLANDER til det heta och qvalmiga Surinam. Det var en sällsynt håg och härskande smak, at ifrån de vidtbelägnaste Länder samla ihop Naturens skatter, lägga dem såsom et tacksamhets offer för allmänheten, och hedra sig så väl som Mästaren in för efterverlden, som lärer åtminstone i den delen afundas öfver våra tider, när den Vetenskapen kommer utur modet, och andra studier, som äro mindre besvärliga och mindre nyttiga, intaga dess ställe.

HASSELQUIST hade af Medicinska Faculteten i Upsala alla Examina, Præsidier och

Doctor-graden utan betalning. Et vackert efterdöme för dem, som vid Scholor och Academier hafva tilfälle at uplifva en under fattigdoms bördan qvafd gnista; och et prof af båda våra Herrars, Roséns och Linnæi berömliga nit för lärdom och förtjänster. På samma grund gaf Honom Facultas Medica dubbelt Kongl. Stipendium; den Juridiska Faculteten upförde Honom til et rum; den Philosophiska likaledes, och på slutet den Theologiska Faculteten, hvilken dock ej fant sig kunna tilslå HASSELQUIST et större understöd, som är ämnat de Studerande i Theologien och Philologien. Härtil kom sammanskott af Hans Landsmän i Upsala och Prästerskapet i Östergöthland, så at Han kunde börja sin efterlängtade resa. Men när Han et år därefter behöfde ytterligare hjälp, så var fägnesamt at se, det ej allenast Hans vänner och Medici, utan ock andre för Vetenskaperna välsinnade, af alla stånd och vilkor, sammanskjöto rundeligen. Våre Hedervärde Handlande i Stockholm och Götheborg, viste deras frikostighet: ja, ända til Fruentimmer, af hvilka det Ena (*) ej längeledan lämnat de dödeliga, jag törs säga, til Lärdoms och vitterhets aflaknad. Så at äfven det vackra Könet i Sverige förstår värdera nyttig kunskap och befordra dess idkare.

Uti

(*) Commerce-Rådet Nordencrantz Fru.

Uti Augusti Månads början, år 1749, anträdde vår HASSELQUIST sin resa på Levantiska Compagniets Skep Ulrica, och anlände lyckeligen til Smirna i slutet af November. För en Naturens kännare går ingen stund fruktlös, fastän han måste dväljas på den ostadiga böljan. Han hafver hela denna tiden teknat nästan hvar dag med något märkvärdigt, om fiskar eller Sjö-kräk; eller om foglar, som sökte sin hvila på Skeppet och ofta bådade stormväder. Vid Öen Milo måste Han bittida börja den betraktelse, hvartil resande i Österländerna hafva dagliga tilfällen; dess Invånare, de största usslingar, bo i eländiga Jordkulor, bredevid störtade qvarlefvor af forna Grækelands pråktiga byggnader, såsom ögonskenliga prof af sådana människo-verks ovaraktighet, när gamla verlden föga mer lefver än i deras Skrifter och vitterhets arbeten.

Uti Smirna var HASSELQUIST beständigt syssellatt med beskrifningar öfver Asiens sällsynta Alster, som til en del förr varit aldeles obekante. Den stora Musslan, som härbergerar i sit skal en liten Råka, til at hålla beständigt utkik i musslans öpning, och kommå sin vårdinna at sluta igen sit bo, när dess fiende, hafs-kråket Octopodia årnar öfverrumpla henne. Allahanda Insecter, foglar och fiskar, måste undergå Hans mönstring, at ändteligen kännas af främmande til deras art och

egen-

egenskap, til slag och slägte. Vid detta tilfälle gjorde Han en resa til den gamla staden Magnesia genom Natoliens dalar och bärg, vid hvilkas sluttning och i skuggan vildt växer den Orientaliska Saffran: Anemoner pryda fälten och Hyacinther stå vid vägarna: högderna äro snöhvita af det blomstrande Mandelträdet: skogarne fulla af Oljo-trän: Lunderne af Cypresser; och deras Trägårdar, nästan utan skötsel, af Citron-Pomerants-Fikon-och Mulbärs-trän. Ifrån Smirna sände Han i bref til Hr. Archiater Rosén berättelse om Medicinens nu varande slätta tilstånd å den orten, där fordom Tempel blifvit helgade åt Läkare - konstens uphofsmän, och mynt slagna til dess idkares eviga Åminnelse, den tid Grækeland var i sit flor, och Vetenskaperna i följe däraf blefvo hedrade. Det artiga rönet, som jag hade nöjet at ifrån Honom undfå, om Aleppiska märket, en besynnerlig hemsjuka, är infördt uti Kongl. Vetenskaps Academiens Handlingar.

Efter fem Månaders vistande uti mindre Asien, begaf sig vår HASSELQUIST til Egypten, som visserligen mer än något annat Land, förtjänar en Naturkännares besök och upmärksamhet. Pyramiderna, de fordna Egyptiska Konungars dierfva minnes-märken, som allena, af alt hvad månniško-händer anlagt, tyckas kunna trotsa tidens förvandlingar.

Nil-

Nil-strömens underliga öfversvämmande, så at hela Landet i tre månader består af öar bevåxte med Palmträn, Cycomorer och Tamarisker, hvilka titta up utur Sjön. Alt detta är nog sedt och omtalat af andra; men det hörde til en Natur-forskare af HASSELQUISTS insigt och håg, at föröka Natural-Historien och lära oss känna detta ifrån äldsta tiderna så berömda Landets foglar, fiskar och djur, som knapt til namnet omrördts i andra Rese-beskrifningar. Han beskrifver den ohyggeliga, men nyttiga Falken, som Skaparen villigen förordnat at hålla rent i Egypten och fritt ifrån ohyra, hvilken i et hett och fuktigt Land, efter öfversvämmande vatten skulle förgifta luften: den hvita Ardea, eller de gamla Egyptiers Ibis, som de dyrkade och ändteligen balsamerade för samma välgerning: huru Crocodilen, efter Guds ord til Hiob om Leviathan, ej kan fångas med krok, afbiter alt, förstörer nätent och anfaller Fiskaren: den Ödlan Gecko, som utdunstar gift imellan sina finger, och skämmer det hon löper öfver: den lilla Kråftan, som vid Solens nedgång springer til tusendetals utur Hafvet på stranden, snällare än något annat djur: de många slag af stora och välsmakande fiskar i Nil-strömen, och en sådan myckenhet Meloner, Citroner, Gurkor och Pumpor af bästa slaget, Rödlök och Purio; så at den fattigaste af inbyggarena hafver lätteligen både välsma-

kan-

kande mat och läskande dryck. Hvadan Israels Barnas knorrande emot Moses, som fördt dem utur et Land, där de åto fisk til gäfves och alla dessa frukter gåfvos til öfverflöd.

Doctor HASSELQUIST vistades i Alexandria, som är nederlags-platsen för Egypten och Arabiens rikedomar, til slutet af Maji månad, sedan i Rosette, Egyptens Trägård, til Julii månad, då Han begaf sig til Cairo, den staden, som Turkiska Kejsaren kallar besynnerlig i sit slägte. Därifrån gjorde Han resor til Pyramiderna, första gången i Julii månad, och andra gången sjövägen i September, när Nil-strömen öfverstäkte Landet. Han fortsatte sin resa, året därpå, til Damiata, och i slutet af månaden til det Heliga Landet öfver Jaffa. Han hade varit nijo månader i Egypten, och önskade likvål at längre få fortfara med sina observationer uti detta Landet, fastän det nu för de Christna är träldomsens Land, såsom fordom för Israeliterna, i anseende til Turkiska väldets högmod, och invånarenas vidskepelse. Han hade sedt, huru Egyptierna hjälpa Dadel-träden til biläger, om någon frukt skal århållas, efter deras egen utsago och Scribenternas betygande ifrån aldraäldsta tiderna; och sker på det sättet, at de sticka en klase af Han-blommor imellan de små qvistarna, som hafva Hon-blommor. Så vida denna saken nyligen blif-

vit

vit omtvistad, så tyckas ytterligare rön böra anställas i Egypten, at bestyrka den satsen, det omöjeligen Dadel-trädet kommer til frukt utan sådan parning. Den höga och skuggrika Cycomoren, som brukades fordom til Mumiernes Likkistor, och med dem oskadt uthårdat 2000 års ålder, hafver kostat HASSELQUIST otrolig möda, emedan Han öfver tusende dess frukter undersökt, och dock ej kunnat utröna, om Insectet, som gör sårор uti frukten, verkeligen bidrager til dess foecundation. Et annat skål til örternas parning, tagit af Caprificus och dess stoft, som en Cynips, af HASSELQUIST fullkomligen beskrefven, fører til Fikon-trädet, at det befrukta, är efter Hans omdöme mindre såkert, ehuru folket tror, at stungna Fikon af dessa Insecter, bidraga til fruktbarheten.

Et nyttigt Rön sände Doctor HASSELQUIST ifrån Egypten til denna Kongl. Vetenskaps Academien om Salmiakens tilredande, som Han noga anmärkt på stället. Hvilken gemena Vara, och utan at vara hemlig hållen af Egyptierna, hafver så falskt och olika blifvit upgifven af dem, som fört Honom rest i Egypten.

På Palæstinska resan hade vår HASSELQUIST innom två månader öfverfarit Judéens bärg och dalar, en del af steniga Arabi-

bien, Samarien, Galiléen och en ſtor del af Syrien. Han hade ſedt Joppe, Rama, Hjeruſalem, Bethanien, Jericho, och botanicerat på Zions-bårg, vid Jordan, och betraktat Döda Hafvets belågenhet och Naturalier. Han hade beſökt Bethlehem, Acre, Nażareth; Han hade vederqvåckt ſig af Bårget Thabors dagg, ſkådat Hermon och utrönt hvilka fiſkar i Tiberiads Haf gifvas. Öfveralt et hårligt Land, ſom ſkulle nu ſåſom fordom flyta af mjölk och honung, deſs dalar ſkulle ſtå fulla af Såd, lika ſom i Davids tid, om frid vore i Landene, och idoge hånder. Dår tråffas vildt våxande Fikona-trån, Olive-trån af det båſta ſlaget: koſteligt Vin ifrån Vingårdar i En-geddi, öfverlefvor af Salomons planteringar, vid hvilkas drufvor han liknar ſin ſköna; faſtån nu, ſåſom i hans tid, Råfvar åro til öfverflöd, ſom förſtöra Vingårdarna. På det branta och brådſtörtande Freſtelſes Bårget, ſåſom det allmånt kallas på orten, och alt omkring Jericho, våxer Trådet Elæagnus, af hvars bår utpråſſas Jericho-eller Zachæi-Oljan, ſå vårderad emot ſår och ſkador; men i ſynnerhet dårföre, at det utgifves för trådet, dåruti Zachæus ſtod, at få ſe Frålſaren, hvilket likvål HASSELQUIST bevilar af Grækiſka Texten hafva varit det anſenliga Trådet Cycomore, och, vår Svenſka Uttolkare ån vårre öfverſåtter Mulbårs-tråd; likaſom det åfven heter Mulbårs-tråd, ſom Chri-

ſtus

ftus fäger, at Lärjungarne med fin tro fkulle kunna förfättja i Hafvet, emot Grund-texten och Landets Natural-Hiftoria.

HASSELQUIST är den förfte, fom befkrifvit Ifraels Barns Åkerhöns, om Selav annars varit fogel: denna finnes ännu i öknen, där Ifraeliterna togo deras väg. Den täcka Gazellen, hinden, vid hvilken Salomon liknade fin kära, håller fig i det Heliga Landet och på Tabors bärg. Ännu bo Araberna under Tjäll, flytta hit och dit, lefva af deras Bofkaps-hjordar, i hvilka rikedomarne beftå, aldeles fom Fäderna i gamla Teftamentet. Ännu äta Araberna i Ödemarkerne Gräshoppor, fåfom Johannes Döparen; få at Skriftenes Uttolkare ej behöfva mer, efter HASSELQUISTS tid, at göra denna Johannis Spis til frukt af et Träd eller til fogel. Ej eller hafver det kommit utur bruk, at äta torkade eller ftekta ax, fåfom i Ruths Bok fkrifves och Apoftlarne gjorde i Frälfarens tid. Vi fkulle ej tro de gamlas berättelfer om Orma-tjufare: vi fkulle annorledes uttyda Skriftenes Rum, där fådane nämnas, om ej HASSELQUIST varit åfyna vitne af den Konften, fom idkas af viffa Familier hos Morerna i Egypten, hvilka kunna handtera giftigafte huggormar, utan at bryta ut de fkadande tänderna. Sodomitifka Äplen finnas på Tabors bärg, få väl fom vid döda

Hafvet, emedan på båda ställen växer den Astragalus, hvars frukt en Tenthredo uthålar, som HASSELQUIST beskrifvit. Rubens Liljor kunna icke gerna vara, efter Uttolkarenas mening, blommor af Mandragora, emedan den är i mogen frukt redan i Maji månad, eller i hvete-andene i dessa Länder, då likvål Skriften säger, at RUBEN i den årstiden burit Dudaim til sin Moder. Men at Frälsarens Törnekrona varit sammanvriden af den Rhamnus, som har två hvassa taggar i bredd, och växer vildt omkring Hjerusalem, bevisar HASSELQUIST emot BELLONIUS och RAUVOLFF, och hafver skickat däraf Frö til Upsala Academie-Trägård; så at vi nu hos ols kunne betrakta detta vördade Törnet.

Ifrån Acre fullfölgde vår HASSELQUIST sin resa genom Syrien och den vägen, som ALEXANDER den store låtit hugga genom hällebärget, til Tyrus; öfver hvilken Prophetens Spådom är nu aldeles fullkomnad; emedan denna trotsande Hafvets Drottning, är en eländig och föga bebodd fläck, med brutne murar af marmor, Porphyr och Granitblock. Dess Syster Sidon är hederligare; men de gamla Assyriska Konunga-grafvar äro nu herda-kulor och vildjurs nästen; samma öde som Israels Konungars grafvar undergått vid Hjerusalem.

I Si-

I Sidon, som nu kallas Seide, steg HASSELQUIST til Skeps, och på återresan besåg Oen Cypern, botaniserade på Bärger St. Crux, och efter en besvärlig Sjö-resa anlände andra gången til Smirna i slutet af Augusti månad 1751.

Han hade ärnat ifrån Syrien ställa sin resa til Constantinopel, til Libanon och orterna däromkring, at samla och beskrifva Österlandens härligheter; men några omständigheter nödgade Honom at upskjuta med den resan til sin återkomst til Smirna: Imedlertid hade Himmelen beslutit, at detta skulle blifva Hans sista. Hans svaga bröst hade förmodeligen mycket lidit under dess resor i Palæstina, i köld om nätterna på bara marken, och hetta om dagarna, så at Han redan i September var angripen af hosta, blodspottning och andetäppa, som stannade snart i en tärande sjukdom, men ej hindrade Honom at lägga sina Samlingar i ordning, renskrifva sin Dagbok, och utarbeta sina Rön; til dess Han aldeles utmärglades, oaktad Gete-mjölks Curen och Landsluften i Byen Budga, hardt til Smirna, där Han ock Saligen afsomnade på sit 30:de ålders år, den 9 Febr. 1752; och blef af sina Landsmän och Vänner af de Europeiska där vistande Nationer, begrafven dagen därefter uti Angelska Begrafnings platsen.

Den som vet hvad det kostar, at resa i Österlanden, där man altid måste hafva dyrlegda följeslagare, tolk och beväpnade män, i synnerhet när det ankommer på Samlingar af Naturens verk; undar ej, at HASSELQUIST var i skuld för en ansenlig Summa penningar. Svenska General-Consuln i Levanten, Herr ANDERS RYDELIUS, hade det mästa förskutit Hr: Cancellie-Rådet och Envoyen CELSING hade, därtil hederligen bidragit, ändock at resan til Egypten, genom samma Consuls goda föranstaltande och kärlek för Vetenskaperna, ej skal blifvit Honom beräknad i anseende til några ärender, som Han hade at utföra, til Handelens bästa, på de orterna. Det är äfven Herr ANDERS RYDELIUS, som ej mindre ädelmodigt hade allestädes lättat Hans omkostningar, och skaffat Honom alla möjeliga tilfällen, at med beqvämlighet göra sina rön uti Smirna, och på resorna uti Natolien. HASSELQUISTS Natural-samlingar och Handskrifter kunde icke komma til Sverige, til hvars tjänst och bästa Han hade upoffrat sig, förrän skulden var betalt. Och vet jag ej, hvad öde de blifvit underkastade, om icke Hennes Kongl. Majestät, vår Allernådigsta Drottning, af sin vanliga ömhet för Lärdom och vitterhet, samt besynnerliga håg för Natural-Historien, hade den gången kommit Natural-Vetenskapen til undsättning. Jag mins väl, huru ömt Hennes Majestät lät sig detta gå til hjärtat, och tilböd

Sig

Sig at inlösa dem, när jag hade nåden at föredraga Hennes Majestät, huru mycket Vetenskapen skulle lida genom HASSELQUISTISKA Samlingens befarade förskingring och mistning. Hennes Majestät gaf nådig befallning til utbetalning och därpå ankommo om Sommaren 1753, Natoliens, Egyptens och Förlofvade Landets Örter, Fiskar, Foglar och Djur til Kongl. Lust-Slottet Drottningholm, där de nu hafva rum i Hennes Majestäts Naturalie-Cabinet, tillika med de förra Samlingar af Insecter, Snäckor, Coraller och Stenarter, öfver hvilka den vidtberömde LINNÆUS redan upsatt beskrifningar, som en gång til vår Drottnings eviga minne, Fäderneslandets heder och den Lärda verldens gemensama nytta, genom Trycket skola utgifvas.

Salig HASSELQUISTS Rese-beskrifning och utarbetade Rön kommo til Sverige et par år därefter, sådane, som Consulats-Secreteraren Hr. JUSTI efter Hans död dem afskrifvit; och Hennes Majestät hade den nåden, at låta dem lämnas i Herr Archiater LINNÆI händer til öfverseende. Det var en lycka för Vetenskapen, at LINNÆUS lefde, när HASSELQUIST var ej mer; så at han kunde göra sin Vän den sista tjänsten och befordra Hans arbete i dagsljuset, såsom Han 19 år förut hade frälst vår Landsmans PETRI ARTEDII efterlämnade arbeten ifrån en evig glömska.

ſka. Vi låſe med mycket nöje Doct. HASSELQUISTS Reſa, tryckt förledit år, ſå väl ſom Hans Bref til Hr. Archiatern, och HASSELQUISTS Lefvernes beſkrifning, ſom är kårtare och bättre än den jag här gifvit; men ej kunnat undgå, efter jag borde lyda Kongl. Vetenſkaps Academiens befallning.

HASSELQUISTS Rön ſkulle hafva blifvit flere, om Han varit förſedd, ſåſom Han ſjelf ofta önſkade, med en ſkickelig Reſe-Camerat: om Han i ſynnerhet fått längre dväljas i Palæſtina och mer umgås med Araberna, at inhämta deras namn på Orterna, och ſe Landet vid andra årstider; och icke mindre nyttigt hade det varit, om Han i ſit följe haft en Ritare, ſom lifligen afſkildrat Naturalierna. Dock ſkulle få, med alla deſſa hjälpredor, kunnat göra, hvad HASSELQUIST utan dem uträttat. Vår LINNÆUS hafver bättre utredt det Heliga Landets Örte-krants, (*) af HASSELQUISTS beſkrifningar, än af BELLONIUS och RAUVOLFF. De figurer och beſkrifningar, ſom vi hafve efter den Lärda PROSPER ALPINUS, hvilken i fyra års tid viſtades i Egypten, voro otilräckelige för HASSELQUIST ſjelf, et på ſtället utröna, hvad han därmed förſtådt. En ſå ſtor kännare ſom TOURNEFORT, gjorde ſin reſa til Levanten på Konung LUDVIG den XIV:s omkoſtnad, med

(*) Herr: Arch. LINNÆI Diſſertatio: *Flora Palæſtina*

med all önskelig hjälp och beqvämlighet. Men om man ifrån dess pråktiga Rese-beskrifning, dårpå han i 6 år efter sin hemkomst arbetade, uttager ålderdoms-fynd och åtskilliga orters seder och klådedrågter, så blifver litet nog öfrigt för Natural-Historien; ej så månge, ej så noggranne Beskrifningar, som HASSELQUISTS; hvaraf hedern likvål til en stor del tilkommer vår Vårda LINNÆUS, som lårdt oss nogare följa och tekna Naturen, ån i de förra tider.

HASSELQUIST årsatte med den goda grund, som Han hade lagt i Naturens kånnedom, och med sin belåsenhet, det som andra hafva låglighet at använda vid deras Röns utarbetande. Han hafver i synnerhet rått måsterligen beskrifvit Fiskar och Foglar, som i denna verlds-delen hittils blifvit öfverseddde; och gjordt nyttiga rön om foglarnas flyttningar. Han visar allestädes sin kunskap i Sten-riket, och sin fårdighet at utforska af det Han såg, hurudana åndringar jordenes yta undergått. Han var den förste, som kånde och satte vårde på den store Opalen, hvilken en bonde funnit i Alexandriens Ruiner och såldt för några styfver; en sten, som år obekant i våra tider, men hos de gamla högt aktad och af PLINIUS beskrifven. Hvilket jag hår nåmner, emedan samma sten nyligen varit i

en främmande Herres händer här i Stockholm, och hållits värd 40000 Riksdaler. Hans håg för Österlänningarnas Vetenskap gick så långt, at Han samlade äfven Arabiska Handskrifter både i Philosophien, Chemien och Medicinen, hvilka nu förvaras i Hennes Kongl. Majestäts Bibliotheque på Drottningholm. De äro ej af HERBELOT nämde, än mindre finnas de öfversatte. Det ena af NAVEIRI öfver Arabiska hushållningen, författadt efter månaderna, hafver nu vår snabbe Orientalist, Kongl. Secreteraren Herr RUBENS, til större delen försvenskat.

Jag finner vid jämförandet, at et af Salig HASSELQUISTS Bref til Hr. Archiater LINNÆUS är förkommit, och at månge af de Rön, som Han utarbetade i Egypten, saknas nu i Hans Rese-beskrifning, såsom Cassiæ Fistulæ och Indigos beredande: Cycomorens hela Historia: om Echeneis och Sardaigne: Africanska Scorpionen, med flera. I synnerhet beklage vi, at alt det som Han anmärkt i Alexandria, och därpå Han annorstädes beropar sig, brister uti Hans Egyptiska resa, åtminstone ej blifvit sändt til Sverige. Det är ock möjeligt, at mörka ställen bättre kunnat utredas, om Hans egen handskrift kommit i våra händer. Ej eller kan man så säkert veta, om icke något af sjelfva Samlingen blifvit bårta. Men det är visst, at många saker

ker träffas i Samlingen, som i Hans Rön icke äro nämde, och skulle likvål skaffa mycket ljus i Natural-Vetenskapen. Utom många Petrificater och Sten-arter, hämtade vid Pyramiderna och döda Hafvet, är et knippe måssa (Bryum trunculatum LINNÆI. Fl.S.v) dårpå HASSELQUIST teknat, at denna aldeles beklåder de gamla murarna omkring Hjerusalem, så at de äro til utseende gröna; och säger sig ej tvifla det vara Isopen som utur våggene våxer, ifrån hvilken, til höga Cedern på Libanon, Salomon hafver fördt sit tal, såsom det i Konunga-Boken berättas. Likaledes förekommer dår et stycke löst trä med vida hål, i hvilka Myrrha sitter, såsom den vore dår Naturligen samlad. De äro strödde med svarta prickar, som likna larver af minsta Insecter, och dåraf håller vår LINNÆUS troligt, at Myrrha samlas på samma sätt, som Lacca in Bacillis. Hårtils är denna Medicinal-droguens ursprung tvifvelaktigt, ifrån de aldraäldsta tiderna, och således hade det så mycket önskeligare varit, at vår HASSELQUIST fått upgifva, hvad Han dår hördt och årfarit.

Icke desto mindre är HASSELQUISTS Resa et Måstarstycke och fullkomligare i Natural-Historien öfver mindre Asien, Egypten och det Heliga Landet, än någon, som hittils utkommit. Af den kunna Theologi i den Heliga Skrifts uttolkande göra

sig nytta. Medici få upplysning om de fä-
ste Medicinaliers hårkomst och pröfvande
til deras upriktighet och godhet; om de i de
Länderna måst gångbara sjukdomar och de-
ras botande. Ej mindre upmärksamhet lä-
rer det förtjäna, som Han anfördt om de
orternas Varor och handel, til upmuntring
för våra Landsmän, at nyttja den sig til för-
del så väl som andre Nationer. Han haf-
ver ej allenast anfördt Naturaliernas namn,
slag och slägte, at därmed läta det bestå,
såsom Natural-Historiens föraktare af okun-
nighet lasta, Han har ock visat deras nyt-
ta i Plantager, hushållning och lifvets för-
nödenheter, at ock aflägsne folkslag mätte
däraf något hämta sig til froma, til det sto-
ra Samhällets, hela månnisko-slägtets närmare
förknippande, hvars Öfver-Herre Skaparen,
allestädes intrykt sina finger, och blifver i
våra ögon desto större, ju flerestädes ifrån
vi samke Hans under i Naturen. Därföre
underlåt Han ej, at föra Naturens verk til
Naturens Herre, och öfvertyga dem, som,
til månnisko-slägtets nesa, vilja försvaga känslan
af et högre Gudomeligt väsende, hvilket gifvit
Naturen varelse, och inrättat en så underlig
hushållning til et visst ändamål.

Då Han hade besedt Mumiernas graf-
var i Egypten, och råkat några små Inse-
cter i ödemarken näst in til: *Hvartil tjä-*

nar

när väl, säger Han, *en vild öken, fyld med en brännande sand? Kan något lefvande där uppehålla sig? Äro icke desse ödemarker onyttige platser på vårt Jordklot? Så frågar den, som kastar et hastigt öga på dessa vida fällt. Men stannar han litet qvar, och låter ej et brännande Solbudd eller en flygande sand förskräcka sig, böjer sig ned och skådar litet med upmärksamhet omkring sig, så skal han äfven i den torraste sanden få et bevis af den sanning, at Skaparen ingen ting gjordt förgäfves: at ingen plats på vårt Jordklot finnes, som ej är ämnad af Naturen til tjänligt hemvist för någon lefvande.*

Kongl. Vetenskaps Societeten i Upsala nämde Doctor HASSELQUIST til sin Ledamot, år 1750. Dess vackra Rön, som Han skickade til Hr. Archiater LINNÆUS ifrån Smirna och Egypten, äro införde i Societetens Handlingar.

Denna Kongl. Vetenskaps Academien ville icke mindre nyttja en så Lärd Mans biträde, och valde Honom til Medlem i Januarii Månad 1751.

Huru mycket hade vi icke haft at vänta, om lifstiden tillåtit Honom ytterligare använda til Vetenskapernas bästa sin

för-

förvärfvade insigt och förfarenhet. Men jag bör nu hölja en så bedröfvelig målning, sedan jag strött få blomster på Hans graf, och ristat denna Skriften: *HASSELQUIST dog ung; men lefver i Äreminne så länge någon vet tala om Egyptens och det Heliga Landets härlighet.*

ÅMINNELSE-TAL
ÖFVER
KONGL. VETENSK. ACADEMIENS FRAMLEDNE LEDAMOT,
DIRECTEUREN OCH MATHEMATISKA INSTRUMENT-MAKAREN,
HERR DANIEL EKSTRÖM,
Hållit för
KONGL. VETENSKAPS ACADEMIEN,
Den 14 Junii år 1758.

AF DESS SECRETERARE
PEHR WARGENTIN.

På Kongl Vetenskaps Academiens tillstånd.
STOCKHOLM, tryckt hos Direct. LARS SALVIUS.

MINE HERRAR!

I hafven redan snart i tre år uti Edert Samhälle saknat en älskad Medlem, Directeuren och Mathematiska Instrument-makaren, Herr DANIEL EKSTROM, och denne saknad är en ibland dem, som mäst ömat Eder. Jag ser Eder nu församlade, at påminna Edra den Mannens förtjänster, med samma oro och sinnes rörelse, som var målad i Edra anleten, då J samdrägtigt följden Honom til Grafven. J beklagen med rätta, at en så aldeles omisteLig Man blifvit Eder i sina bästa år fråntagen,

som

ſom J våntaden ſkulle långe pryda och gagna vårt Samfund; och at et ibland de lyckliga Snillen, ſom vår tid framviſat, ja det enda i ſit ſlag vi hårtils haft, ſå oförmodeligen ſlocknat.

Det allmånna, ſom ej ſatte mindre vårde på vår EKSTRÖM, tager del uti Eder ſorg. Det går långre, och har hemligen förebrådt Eder något drögsmål, at offenteligen ådaga lågga Eder tackſamhet och at hedra en ſå vårdig Ledamots minne; likaſom kånden J ej nog Eder förluſt. Kan hånda det ock nu får orſak at förebrå Eder det val J gjordt af mig, at på Edra vågnar upreſa Honom en minnesſtod. Men til Eder urſåkt bör nåmnas, at J långe ſedan dårtil utſedt en ſkickeligare, ſom för mellankomna hinder ej kunnat fullgöra Eder åſtundan: och J hafven ſedan betånkt, at mycken våltalighet och konſt ej år af nöden til et ſå godt åmne, ſom talar för ſig ſjelft. EKSTRÖMS minne behöfver inga lånta pryd-nader: at enfaldigt ſåga, hurudan Han varit och hvad Han gjordt, år, det ſamma, ſom at beröma Honom. Det vil jag, på Eder befallning, göra, ſå godt jag kan.

Lyckliga ſnillen födas då och då, ſom lått fatta, hvad andre genom mycken underviſning och möda måſte inhåmta, ock likaſom af en ſlags ingifvelſe finna, det andre fåfångt ſöka. Men ſådana ådla frön komma ſållan til

mo-

mogen frukt: ehuru bördiga, fordra de likvål altid någon ans i början, eller åtminstone anledning och tilfälle at utvikla sina gåfvor. Brist hårpå förqvåfver många de dugeligaste åmnen. Dåremot, når de allenast en gång råkat på god våg, och sedan vilja gripa sig litet an, gå de gemenligen långt och lika som flyga til den högd, hvartil andre, af Naturen mindre begåfvade, med trötta fjåt stråfvat och sållan hunnit.

Prof hårpå hafve vi uti framledne Directeuren EKSTRÖM. Född (*) på landet af fattiga Föråldrar (**) syntes Han vara åmnad til det lefnads sått och den handtering, som i sig sjelf år den nyttigaste och ej kan nog hedras, fast den af obetånksama minst aktas. Men hos Honom var nedlagt frö til en sållsyntare våxt, som allenast behöfde planteras i dess råtta Jordmon: och dårtil gaf Försynen jåmvål anledning.

Denne hufvudstaden, som eljest til det allmånnas skada, beröfvar Landtbruket så många idkare och dem oftast fördårfvar; drager ock stundom til sig åmnen, som hår båttre kunna

 nytt-

(*) *År* 1711 *i November Månad.*

(**) *Fadren*, Daniel Hansson, *var då Knipsmed vid Eksåg, et Jårn-bruk i Södermanland, och blef sedan Arrendator af en Landtegendom. Modrens namn var* Brita Lars-Dotter.

nyttjas. Modrens död, då EKSTRÖM ännu var et barn, föranlåt en dess Moster, gift med en Trågårds-måstare hår i Stockholm, at taga denna sin Systerson til sig. Hon lefver ännu och förtjånar tack för den sorgfällighet, hvarmed Hon upfostrade Honom.

Han hade hår, i de tilväxande åren, önskeligt tilfälle at pröfva och full frihet at följa sin goda bögelse; förmoner, som de flåste i deras upfostran sakna. Han såg och försökte åtskilliga lefnads-sått och handteringar; men Hans hug fåstade sig ej til någon viss, förrån Han, redan stadig til Åren, af en håndelse kom in i en Instrument-makare Verkstad, och strax fant sådant nöje i de arbeten dår förehades, at Han gaf sig dåruti til Lårling.

Om jag såger Eder, Mine Herrar, hurudan denna Schola var, såren I så mycket mer förundra Eder, huru en EKSTRÖM dårutur kunnat uprinna; och så mycket mer finna, huru högeligen vi hade Honom afnöden.

Rosenberg var, om icke den ende, dock den båste Instrument-makare hår den tiden (*) var at tilgå; i sanning en förståndig Man och snåll arbetare, som gjorde vål nog åtskilliga små och allmånnast brukeliga Mathe-

(*) *Vid pass år 1727.*

thematiska Redskaper, men föga underbygd med Vetenskaper, ej vågade sig företaga några större och lagrannare arbeten. Han fant ock så litet sin räkning vid sin Verkstad, at Han efter någon tid aldeles öfvergaf honom och tog sig andra göromål före. Den lilla lön Han hade haft på Fortifications Staten, blef ock sedermera indragen såsom onödig, kan hända af orsak, at Vetenskaperne sjelfve då ännu ansågos för mindre nödige. Jag nämner denna omständighet, endast i affigt at visa, huru *Nationens smak på kårt tid förbättrat sig. Vi sysselsätte nu flera snälla Konstnärer på Instrumenter, och tro dem förtjäna all upmuntran.

Imedlertid hade vår qvicke yngling i några år tilfälle, at hos ROSENBERG upöfva sig i handalagen, och handt snart up sin Mästare, men visste det icke sjelf och öfvergaf Honom icke. Han följde Honom äfven til Jönköping, där ROSENBERG blef Rustmästare vid Kronans Gevärs-Factorie. Men EKSTRÖM märkte snart, at här för Honom var mindre at uträtta. Han började nu sjelf finna, at mera fordras til en fullkomlig Instrument-makare, än färdighet at göra efter, hvad andre gjordt förut. Han saknade hos sig många kunskaper, som vid utöfningen funnos nödige, och Hans eget snille öfvertygade Honom, at många Instru-

menter kunde bringas til ſtörre fullkomlighet; än Han lärdt göra dem. Han hade haft tilfälle at ſe några utomlands förfärdigade konſtigare arbeten, ſom upeldade Hans hug til täflan med de utländſke mäſtare. Det var då ej tid at länge dröja i Jönköping, där Filen allenaſt blifvit förbytt med Poler-ſtål: nu ville Han på någon tid bårtbyta dem bägge för Boken.

Ja! det var viſſerligen väl betänkt: ty den til händalag bäſt upöfvade arbetare på Mathematiſka Inſtrumenter, blir dock aldrig dugelig Mäſtare; om han ej är underbygd med Mathematiſka och Phyſiſka kunſkaper, nyttige för alla Konſtnärer och Slögde-idkare, men aldeles oumgängelige för Honom. Han heter Mathematiſk Inſtrument-makare, ej ſå mycket därföre, at Mathematici ſkola nyttja Hans arbeten, ſom faſt mera för den orſaken, at de böra göras efter Mathematiſka grunder, hvilka altſå måſte vara Honom väl bekanta.

Ringa och rotlös kunſkap är ingalunda tilräckelig: Han famlar ofta med den i mörkret, och kan ej ſjelf bana ſig väg, där ingen gått förut, hvilket likväl ofta är nödigt. Men ju klarare Vetenſkaperne för Honom lyſa, deſto viſſare äro Hans ſteg. J veten, Mine Herrar, at et Inſtrument duger ſällan, om

ic-

icke Måſtaren lika ſå väl förſtår, huru och hvartil det ſkal brukas, ſom den, hvilken det bör nyttja. Huru grundelig och vidſträkt lärdom fordras då icke af en Man, ſom ſkal til nöjes förfärdiga Mechaniſka, Aſtronomiſka, Optiſka, Phyſiſka verktyg til ſå mångfaldiga behof? och huru ſällan måſte icke ſådane vara at tilgå?

Vetenſkapernas tilväxt beror förnämligaſt på ſäkra Rön: Rönets ſäkerhet på tilförlåteliga Inſtrumenter; och deras tilförlåtelighet på Måſtarens inſigt och ſkickelighet. Så länge de tilyxades af grofva händer; utan begrep om ändamålet och rätta bruket, hvad gagn kunde då däraf väntas? Därföre kunne vi ock ſå föga lita på de gamlas Rön och Obſervationer. TYCHO ſjelf med en ſtor bråte af Inſtrumenter, var ofta oviſs om flera minuter i Obſervationerna, än Aſtronomerne denna tiden om Secunder, ſedan de blifvit förſedde med några få Inſtrumenter af ſå lärda Konſtnärer, ſom en GRAHAM, en BIRD eller en EKSTRÖM.

Men, lärer mången fråga, kan ſå mycken lärdom begäras af en Man, ſom icke allenaſt ifrån ungdomen måſt öfva ſig med handarbete, utan ock ſkal ſedermera lefva däraf? Är icke det at göra dem modfälda, ſom ej ſe ſig tilfälle at lära och läſa ſå mycket? Nej, jag

jag tror mig härmed upmuntra dem, at i mögeligaste måtto väl använda sin tid. Ju mera Vetenskap de hinna förvärfva sig, jämte practisk färdighet, och ju mer de ständigt beflita sig om framsteg, desto närmare nalkas de den fullkomlighet, hvarpå hvar och en bör syfta, som har någon tanka om sig.

Det gjorde vår EKSTRÖM. Han ville häldre sent än aldrig lägga så nödig grund. Svårigheten afskräckte Honom ej ifrån et företagande, som var vidtutseende för en yngling, blottad af alla hjälpe-medel til dess utförande. Han begaf sig tilbaka til Stockholm, och hade ej annat i händerna til sin befordran, än sin älskade ROSENBERGS hederliga vittnesbörd och föreskrift, til då varande Öfver-Directeuren vid Kongl. Landtmäteri-Contoiret, Herr NORDENCREUTZ, samt til Herr FAGGOT, som nu med så mycken heder bekläder samma Ämbete.

Desse hade någon tid varit i förlägenhet om goda vid deras verk nödiga Instrumenter, och åtogo sig därföre vår yngling med all den ömhet ämnet förtjänte, och med alt det nöje ädla Sinnen känna, då dem gifves tilfälle at göra godt. De styrke EKSTRÖM i dess upsåt, at skaffa sig insigt i Mathematiken: til någon upmuntran och hjelp tillades Honom jämvål en liten lön vid Kongl. Landtmäteri-

Con-

Contoiret. Detta var för en om Vetenskaperna och det allmänna bästa så nitisk Man, som Herr FAGGOT, icke nog: han började sjelf undervisa Honom, och då det i längden hade sina olägenheter, föll Han på det lyckliga rådet at skicka Honom til Upsala, ingalunda at träka den vanliga lärdoms vägen genom döda språk och vidlyftiga omsvep: nej, därtil var en EKSTRÖMS tid alt för dyrbar; utan at genast och endast lägga sig på det nödvändiga.

Huru önskeligt vore icke, om i alla de större Städer hade Handtverks Scholor inrättade, hvarest ungdomen på Modersmålet blefve undervisad i Mathematiken och andra för Slögde-idkare högnödiga kunskaper? En sådan var denna tiden i Upsala, i mycken välmening upråttad af den berömvärde Herr GABRIEL DUHRE, som sig til hjelp vid underviſnings-verket och vid Laboratorium Mechanicum, kallat en til börden Tysk vitter Mechanicus, vid namn FUCHS. Denne höll Föreläsningar öfver grunderna af Arithmetiken Geometrien och Mechaniken, samt hade jämväl en liten Verkstad för Mathematiska Instrumenter, hvarmed Han fortfor någon tid, jämväl sedan Herr DUHRES inrättning, genom afund och förföljelser var af sig kommen. Herr FUCHS emottog vår EKSTRÖM (*) med

(*) år 1733.

med utråckta hånder, ty han behöfde just en sådan, och håmtade på sin sida dåraf den frukt, at hans Verkstad snart kom i stort anseende; men Lårjungen förkofrade sig på de twånne åren ej mindre uti nödiga kunskaper.

En til mogen ålder kommen, som vet sit eget båsta, som långe trångtat efter tilfålle at låra, som ej uppehåller sig med onödigheter, och dårjåmte har qvickhet nog at fatta; med hvad ifver griper han sig icke an, då tilfållet gifves? Huru snabba steg gör han icke? De som Studera utan wiss affigt, annan ån den, at de må synas hafva studerat, blifva snart efter och förlora honom utur ögnasigtet.

Mathematiken förekommer benig och svår för begynnare. Blotta namnet förskråcker mången. Men litet tolamod i början, gör framgången mindre besvårlig: nöjet, at se sanningar i deras fulla dag, låckar hugen mer och mer: sanningarnas ögonskenliga nytta och tillåmpning i de angelågnaste göromål, intaga sinnet aldeles: på slutet reta sjelfva svårigheterna, och lusten blir omåttelig. Ingen låte dårföre skråma sig.

EKSTRÖM gjorde i Upsala många nyttiga bekantskaper. I synnerhet knöts då redan den förtroliga wånskap med framledne Secreteraren Elvius, som ej uplöstes förrån i döden.

den. De bodde ståndigt tilhopa, sedan de flyttade hit til Staden. Hvad gagn Han af en så grundlärd Våns dageliga umgänge haft, kan lätt begripas.

Han fick nu ej längre lofat endast förnöja sin lärgirighet: Han fans redan skickelig at förestå sit eget Verk, och det allmänna kunde ej längre umbära Honom. Han skilde sig, år 1735, vid Herr FUCHS. hvars verkstad härigenom strax förföll, och uprättade följande året sin egen här i Stockholm, under namn af Kongl. Landtmäteri - Contoirets Instrument - makare. Det drögde ej länge, förrän Han blef allmänt känd och eftersökt.

Vid denna tiden kom Professor ANDERS CELSIUS hem ifrån sina resor, och företog sig at inrätta et Astronomiskt Observatorium i Upsala. Hvad oförmodad glädje för Honom, at här finna en käck Instrument-makare, hvartil vid utresan ej var minsta liknelse? Han såg sig kunna få här hema gjord all den tilrustning af Redskaper han behöfde, och som han ej trodt någon annan, än GRAHAM sjelf nog skickelig at tilreda. CELSIUS hade besökt de bästa Observatorier i Europa, och pröfvat de fullkomligaste Instrumenter. Han visste af egen förfarenhet, huru mycket på deras noghet ankommer, och at den Astronom vågar mångfald och stundom fåfäng möda, ja of-

ofta sätter sit eget anseende i äfventyr, som nöjer sig med Klåpare-verktyg. At en så granlaga kännare ville tillita en Begynnare om Instrumenter, är det största bevis, at Begynnaren redan hunnit til fullkomlighet; ty eljest hade ej all dess Patriotiska nit kunnat öfvertala honom, at til et ändamål, hvarpå angelägna sanningar bero, hålla til goda sämre arbeten, endast för det de voro hema gjorde.

CELSIUS rådde likvål vår EKSTRÖM, at först se de utländska Verk- och förråds-hus af Instrumenter. Ehuru godt snille en Man må hafva, och ehuru tydeligt en något inbunden Machine må beskrifvas, kan dock ej annars vara, än man får därom fullständigare begrep, när man har henne färdig för ögonen: får undersöka dess sammansättning och delar: se huru den nyttjas, och lära, hvaruti förnämsta fullkomligheten och finheten består. Det lönar ock mödan göra sig underrättad om gamla förfarne Mästares Konstgrep til arbetets lättande, som dageligen förbättras, där dagelig öfning och fleras täflan gifver därtil mera anledning.

Herr Öfver-Directeuren FAGGOT, altid oförtruten at befordra goda affigter, utverkade hos Rikssens Höglofliga Stånder vid 1738 års Riksdag, nödiga rese penningar för Herr EKSTRÖM, som följande året begaf sig til Lon-

London, rätta Hög-Scholan för Mathematiken och Experimental-Physiken, så väl som för de til deras upodling nödiga Redskaper. Sjelfva Frankrike och Italien förskrifva ännu mästedels Instrumenter ifrån Ängland, när de fordras rätt fullkomliga: ty den i sig sjelf prisvärda affigten på Nationel besparing, bör ej sträcka sig ända til at kufva Vitterhet, Konster och Vetenskaper, medlen til uplysnings århållande och en sund Hushållnings befrämjande.

Vår unge Konstnär anmälde sig strax, med Professor Celsii förelskrift, til Dennes synnerliga goda Vän, den berömde Graham. At så mycket mer ställa sig in, var Honom af Celsius updragit, at betala och afhämta några Instrumenter, som förut voro betingade, samt et Pendel-Uhr af Grahams eget nya påfund. Men all denna försigtighet var onödig. Man plägar tala om något, jag vet ej hvad, som gör, at man vid första åseende igenkänner närskylda til blodet: närskylda til snillet igenkänna hvarannan ännu lättare, och Graham tyckte sig hafva funnit uti EKSTRÖM likasom en annan sig sjelf. De blefvo snart de förtrognaste vänner, och igenom Honom blef EKSTRÖM bekant med de båsta Instrument-makare i London, hvilke så mycket mindre drogo betänkande vid, at utan förbehåll öpna för Honom sina Verkstäder och underrätta Honom om hvad Han nå-

någonsin frågade, som Han ej gaf sig ut för annat än en Astronomiæ Studiósus och nyfiken åskådare.

Han umgicks äfven med andra lärda, hälst dem som hade Instrument-samlingar. Observatorium på Greenwich besöktes flitigt, och DESAGULIERS Föreläsningar i Experimental-Physiken afhördes, då tilfälle gafs, at efter önskan få se och lära väl känna dess ansenliga förråd af Physiska Rön-redskaper.

Efter så när et års med stor nytta tilbrakt tid i London, gjorde Han äfven en lust-resa til Paris, på et par månader, och fant där, til sin största förnöjelse, flera arbeten af de bästa Ängelska Mästare, än i sielfva Ängland, ehuru där ej eller fattades snälle Instrument-makare.

Nu var ändamålet af resan vunnit. Herr EKSTRÖM skyndade sig därföre hem om våren, år 1741, välkommen och efterlängtad af alla Vetenskapernas älskare, som den tiden begynte blifva talrikare. Huru lyckligt var det icke, at just då J, Mine Herrar, företogen Eder at gifva Nationen smak för Vetenskaper och prof af deras nytta; då de med fullt alfvar började drifvas vid Hög-Scholorna; då Sjöfart, slögder och andra nyttiga rörelser med all ifver upmuntrades; huru lyckligt, säger

ger jag, var det icke, at just då stod en EK-STRÖM tilreds, utrustad med fullkomlig skickelighet, at förse hvar och en med de Redskaper, som både til Vetenskapernas upodling och utöfning tarfvades? Vi få ock, efter dess hemkomst, ej se Honom med annat sysselsatt, än at fullgöra allmänhetens våntan, och Han fullgjorde icke allenast, utan ock öfvergick den samma.

J begåren icke, Mine Herrar, at jag skal uppräkna alla de prof Han visat af årnådd högd i sin Konst; icke eller, at jag styckevis skal beskrifva alla af Honom påfundna eller förbättrade Instrumenter. Det vore något som jag ej kunde fullgöra, och som ej passade sig vid detta tilfälle. J veten sjelfve, och det allmänna årkånner, at vår EKSTRÖM kunnat göra och gjordt hvad Instrument någonsin kunnat påfordras, til Astronomiska, Geographiska, Optiska, Mechaniska och Physiska behof: och det åtminstone til lika, om icke större fullkomlighet och noghet, ån någon af de utlåndske Konstnårer.

Upsala Observatorium har åtskilliga hederliga minnes-mårken efter en Svensk GRAHAM, i synnerhet en stor Quadrant och et Transit-Instrument. Större delen af Upsala Academies vackra Apparatus Physicus år af Hans hand. Åtskilliga Reflexions Telescoper, större

och mindre, som ej eftergifva de Ängelska af samma storlek: Micrometrar och Microscoper, Inclinations- och Declinations- Compasser, at förtiga oräkneliga mindre konstiga Redskaper, intyga nogsamt, om denne vår store Konstnärs utmärkta skickelighet och flit.

Don Antonio Ulloa, en berömd Spansk Sjö Officerare, som vid den namnkunniga gradmätningen i Peru ådagalagt så stora prof af dess förfarenhet at pröfva de lagrannaste Instrumenter, kom hit, år 1751, sedan han länge uppehållit sig i Ängland och Frankrike. Han såg några af vår EKSTRÖMS arbeten och tilstod sig ej hafva funnit sådana annorstädes så väl gjorde: därföre betingades ock af Honom åtskilliga til det nya Observatorium i Cadix, hvaröfver Ulloa har inseende, hvilka ock til en del verkeligen förfärdigades och til Spanien afskickades. Dannemark och Tyskland afhämtade årligen af Hans arbeten, och hade gärna tagit flera. Besynnerligen kan Greifsvalds Academie upvisa vackra vedermälen af en Svensk Instrument-makare. Keiserliga Vetenskaps Academien i Petersbourg betingade af Honom en hop stora och kostbara Instrumenter.

Om vi haft flera EKSTRÖMAR, eller om den ena ägt tilgång på stycke-arbetare och andra beqvämligheter, som så mycket lätta de

ut-

utländska Måstares företagande ; är ingen tvifvel, at vi ju snart fått dela med Ängelsmännerna den otroliga vinst de draga af allahanda Mathematiska och Physiska Instrumenters försäljande : så mycket mindre tvifvel, som vår vårde Medbroder lemnade dem åtminstone lika goda, til mycket, ja ofta til dubbelt lindrigare pris. Köparen betänker sig då icke länge. Detta kan lända til efterdöme, huru långt Sverige kunde gå med Metal-arbeten, om rätt hushållades.

I Ängland och annorstädes behöfver en Verk Mästare ej sjelf belasta sig med mycket folk vid sit verk : han kan ändock få arbetet snart och väl gjordt. Där äro månge mindre verkstäder at tilgå, ibland hvilka han, emot betingad vedergällning, utdelar sysslorna. En förfärdigar det ena stycket, en annan et annat, och han behöfver sjelf föga mera, än föreskrifva huru de böra göras, samt sedan sätta dem tilsamman. GRAHAM var sjelf ej egenteligen någon Instrument-makare, utan hans Profession var at göra Ur. Icke desto mindre lät han, på nu nämnda sätt, göra Instrumenter, som, emedan påfundet, föreskriften och sammansättningen voro hans ; fingo med rätta båra hans namn. Hvar och en stycke-arbetare sysselsättes med den del, hvartil han bäst, ja ofta endast är upöfvad, och det blir hans egen skada, om

han ej gör arbetet fort och väl ifrån sig. Hvad hindrar då, at ju tilverkningen kan blifva stor och skyndesam? Men det går ej så lätt, når en skal ensam göra alt, eller nödgas lita uti så granlaga saker på Lårlingar, som för sin del ej förlora något, ehuru trögt arbetet går. Det år beklageligt, at stycke-arbetning hos oss, jag vet ej hvarföre, ånnu föga kommit i bruk. Man såtter en falsk hederuti, at kunna göra alt sjelf, och vil hvarkan tillita, eller gå någon annan til handa.

Directeuren EKSTRÖM beklagade ofta och högeligen, at inga sådana hår voro at tillita: och det som vårre var, Han hade ock svårighet at få och qvarhålla nog många dugeliga och fullöfvade Lårlingar. Til dessa göromål fordras synnerligen goda snillen och en egen bögelse, qvick inbillnings-gåfva med stadighet i tankar och seder, som ej så lätteligen finnas förenade. Än sålllyntare år, at någon bok-synt gifver sig tolamod at sitta med Fil i handen på en verkstad; eller at en, som vant sig vid det senare, får lust til Boken. Denne svårigheten år icke den enda: et okynne i vårt Land, som underhålles af folkbristen, gör ock, at mången vålartad Lårling löper i förtid utur Scholan. Trångtan at blifva sine egne, såsom de såga, uptånker hundrade undflygter, at förkårta låro-åren, och når

de

de åro förbi, bemödar man sig fåfångt med föreställningar, det mer återstår at låra.

Det år sant: åt flit, tåflan och omtanka bör lemnas skäligt utryme: det medgifves ock, at tvång qvåfver många goda åmnen; men på andra sidan missfödas ån flera genom altför stor frihet och inbillad sjelf klokhet.

Imedlertid, hvad missnöje och tidspillan för en Man, at ståndigt dragas med begynnare, som ej så snart kunna tilöfvas uti en svår Konst? Undrom dårföre icke, om vår EKSTROM ej altid handt så hastigt förnöja allas åstundan hår hema, mindre betjåna utlånningen. Undrom mer, at Han så mycket hunnit. Hår har dessa åren varit stark åtgång af Instrumenter, måstadelen små, men alla på sit sått angelågna. Fåstnings, Sluss och andra Byggnader: Landtmåteri- och Grånse-Commissioner: Ostindisk och annan Sjö-fart: en vid Academier och Cadett-Scholor upvåxande ungdom: Konstnårer och Bårgsmån; alla behöfva sina Instrumenter. Ja, vålmående och hederligt folk har börjat, blott för eget nöje, skaffa sig en Reflexions Telescop, en Barometer och Thermometer eller andra dylika Redskaper. Om alt hvad ifrån Directeuren EKSTROMS verk dessa åren utkommit, vore tilsamman; finge man med förundran se, at Han gjordt vål skål för sin kårta tid.

Det bör lända Honom til största beröm, at Han satte mera sin heder i godheten, än myckenheten af tilverkningar, och at han aldrig ville släppa något utur sina händer, förr. än Han sjelf var därmed til fullo nögd; et prof af Hans ärlighet och dygd, som gjorde Hans arbeten så begärliga och öfverhopade Honom med sysslor.

En ansenlig samling af dess bästa Konststycken har haft den lyckan, at få hederligt rum. Vår Allernådigste Konung, denna Academiens och Vetenskapernas Höga Skydds-Herre, finner sjelf i dem sin bästa vederqväckelse, då omsorg för allas vårt väl lemnar Honom någon ledig stund. Hans Majestät älskar i synnerhet Mechaniken, ser gerna och finner Dess Höga nöje uti konstiga och väl utarbetade Machiner och Instrumenter. Hvad Nåd och upmuntran för vår EKSTRÖM, at Konungen behagat samla af Hans arbeten likasom et Cabinett, hvarest de til efterlyn kunna vara at tilgå! Et sådant Konst-Cabinett är visserligen det nyttigaste och en så hög Samlare värdigt. Det förtjänte ock ej mindre beskrifvas, än något annat.

Til välförtjänt heder, upmuntran och belöning, behagade Konglig Majestät, år 1751, allernådigst förordna Honom til Directeur öfver Mathematiska Instrument-makeri-

er-

erna i Riket, samt hugna Honom med 6000 daler Kopparmynts Årlig Pension:, den hederligaste någon af det ståndet härtil i Sverige lärer hafva fått, och så mycket mer billig, som vår EKSTRÖM, med sin tilverkning årligen besparde Riket mångfaldigt större Summa,. ja, ofta drog in så mycket af utlänningen; utan at sjelf därpå vinna något, som svarade emot den tid och möda Han därpå användt, emedan Han lemnade sina arbeten til det lägsta pris, Han utan förlust kunde. *Publiqve-verk*, sade Han, *knapt lönte Ämbetsmän och en medellös vålartad ungdom, äro mine mäste afnämare: skulle jag med dyrhet betunga och afskräcka dem?* Så tänka Ädla Själar! de glöma sig sjelfva lätt, när dem gifves tilfälle at tjäna det allmänna och befordra nyttiga afsigter. Hvad är då billigare, än at det allmänna kommer dem i hog? Och hvad större prof af en lycklig Regering, än at det verkeligen sker? Rikssens Ständers Manufactur-Contoir, bidrog ock en och annan gång hederligen, til denna angelägna Instrument-Fabriqvens upråtthållande.

Upsigten öfver de få mindre Instrument-makerierna, som updrogs Herr EKSTRÖM, var en nyttig författning. Genom et oriktigt Instrument kan et skep förlåttas, en Landtegendom förkårtas, utom det, at köparen sjelf är bedragen. Klåperier äro altid skade-

 li-

lige; men aldramäst vid arbeten, på hvilkas noghet så mycket ankommer.

Directeuren EKSTRÖM var knapt hemkommen ifrån sina resor, då J, Mine Herrar, skyndaden Eder, at lemna Honom et rum ibland Eder, som J sågen förut, at Han skulle pryda. En ibland de flitigaste at bivista Edra sammankomster, gaf Han sit omdöme med särdeles mogenhet, då något föreföll, rörande hans Kunskaper. Och, det man af Honom ej bordt vänta, författade Han äfven sina tankar rätt artigt i pennan, då Han gaf sig därtil tid. Med hvad nöje hörden J icke och läsen ännu Dess Tal vid Præsidii nedläggande, om Järnförädlingens nytta och vårdande? Huru öfvertygeligen lade Han icke ådaga, med hvad slags slögd Sverige förnämligast borde gripa sig an, och kunde gå längst? Huru grundeligen utstakade Han icke de utvägar, som borde vidtagas til dess befrämjande? Han talade af förfarenhet, om de svårigheter härvid möta, och om stycke-arbetares nödvändighet.

Af sina många nyttiga påfund, handt Han ej ingifva mer än tre til Kongl. Vetenskaps Academiens Handlingar. Beskrifning på en Diopter-lineal, förbättrad och gjord til flera behof brukelig, medelst tillämpning af Tub och vattu-pass (*). Det nya Geographiska Instru-

(*) Uti Kongl. Vetensk. Acade. Handlingar. år 1743,

ſtrument Han år 1750 upgaf, år en art af Aſtrolabium, men ſtorligen förbättradt, ſom ſedermera blifvit mycket begårligt både in- och utomlands; emedan det enſamt kan göra tjånſt för många andra, och nyttjas med lätthet och ſåkerhet vid några Aſtronomiſka och nåſtan vid allahanda Geographiſka och Geodetiſka förråttningar, hvartil det åfven beqvåmligt kan medföras på reſor. Vi finne ock i våra Handlingar (*) beſkrifning på Deſs tvånne påfund af Spanmåls-profvare, låmpade til Svenſk vigt och mål; bågge ganſka artige och nyttige; men den ena Profvaren har i ſynnerhet, för deſs ringa koſtnad och jåmvål af Allmogen lått begripeliga bruk, vunnit det bifall, at den genom Regeringens anſtalt blifvit til allmånt nyttjande vedertagen.

Kongl. Academien hade af Honom haft at vånta många flera dylika Rön: ty, utruſtad med en förtråffelig upfinnings gåfva, hade Han nåſtan på hvart och et af de förr brukeliga Inſtrumenter, gjordt mårkeliga förbåttringar, och jåmvål påfunnit åtſkilliga aldeles nya. Men Hans altid inſkrånkta, och ſedan beklageligen ſå haſtigt afſkurna tid, betog våra Handlingar deſſa hederliga och nyttiga åmnen.

Directeuren EKSTRÖM roade ſig mycket de ſiſta åren vid lediga ſtunder och måſt om nåtterna, at tilreda och göra förſök med Ar-

(*) för år 1753, tredje Qvartalet.

Artificiela Magneter. Genom mångfaldiga ändringar i försöken, uptäkte Han åtskilligt, som af ingen tilförene, så vida kunnigt är, blifvit anmärkt, och tycktes hafva kommit på spåret til någon uplysning i sjelfva Magnet-theorien, i Declinations och Inclinations lagarna. Han upvisade några af dessa Experimenter för Kongl. Academien och sina vänner, som alla upmuntrade Honom, at strax framgifva hvad Han redan uptäkt. Men dels afhöll Honom därifrån dess vanliga varsamhet, at ej förete allmänheten något, förrän han sjelf var til fullo viss om saken: dels ville Han ock först se en nyligen i Frankrike utkommen Bok (**) uti hvilken Han af utdraget uti en utländsk Journal, hade fått anledning at tro sig skola finna samma eller dylika försök. Men när Boken under Hans sista sjukdom ankom, fans däruti ej det Han hade väntat.

J lären ännu påminna Eder, Mine Herrar, at sista gången J haden den fägnad at se Honom i Academien, berättade Han sig vara sinnad, at låta göra en hel Glob af stål, hvilken Han ville bjuda til at Magnetisera, för at se Magnet-virflarnas förhållande, och af Analogien finna orsakerna til deras rörelser

och

(**) *Description des Courants Magnetiques, dessinés et gravés d'aprés nature, suivie par quelques Observations sur l'Aimant Mr.* BAZIN *a Strasbourg*, 1753.

och förändringar på vår Jord, som sjelf tyckes vara en stor Magnet-Glob. Kongl. Academien upmuntrade Honom dårtil, och lofvade bestå kostnaden på dessa försök. Men sjukdomen, som några dagar dårefter påkom, gjorde upsåtet til intet.

Han hade tilförene anstålt sina Rön på Cirklar och Zoner af stål, som skulle föreställa Jordens Magnet-Meridianer; på hvilka Han kunde såtta Magnet-Poler så många och hvarest Honom behagade. En liten Magnet-nål, flyttad omkring dessa Cirklar, undergick, til åskådarenas största nöje, alla förändringar af Declination och Inclination, som förfarenheten lårdt, at hon undergår vid dess flyttningar på Jorden. Naturkunnigheten och Styrmans Konsten hafva synnerligen förlorat mycket, då undersökningen i en så mårkvårdig och angelågen sak afstannade genom dens död, som redan var så långt på vågen och så vuxen at fullfölja den. Dömen af detta enda prof, hvad andre Vetenskaper förlorat, som mera egenteligen hörde til Hans förehafvande.

Physiken var eljest den af Herr EKSTRÖM måst ålskade Vetenskapen, och hvaruti Han egde den måsta insigten. Han hade ock synnerliga gåfvor at göra Experimenter, samt fintlighet at se deras råtta påfölgder:

tånk-

tänkte redigt och djupt, fastän icke just så fort. Sina få hvilo-stunder upoffrade Han åt läsning, at därigenom förvärfva sig än mer skickelighet: til hvilken ända han hade en vacker samling af de nyaste Ängelska Böcker i Naturkunnigheten och Mechaniken.

Men, Mine Herrar, hvad behöfves vidlyftigt tala om Directeuren EKSTRÖMS förtjänster? Eder sorg och saknad vittna, at J kännen dem bättre, än J nu sjelfve önskaden. Det allmännas klagan öfver Hans bortgång (*) säger ock mer, än jag kan säga. Brytom vårt ämne tvärt af, ty dess rikhet kunde leda oss för långt. Skyndom oss, ty Han skyndade til sit mål. Sägom med få ord: vi hafve haft en Man, hvars sällsynta snillegåfvor hedrade vårt folk och vår tid: hvars flit och skickelighet ej litet bidragit til Vetenskapernas tilväxt, och hvars dygdiga hjärta, redeliga sinnelag och hela upförande, gjorde Honom öfveralt hedrad, sökt ock älskad.

Han afstannade i sit halfva lopp, på Fyrationde fjärde ålders året, då en svår hufvudvärk, oacktadt alt våra Läkares bemödande, at rädda en så omistelig Mans lif, afskar Hans

(*) *Se Rikssens Ständers Secreta Handels- och Manufactur-Deputations vid sistledne Riksdag, utgifna berättelse om Manufacturernas tilstånd.*

Hans berömliga lefnads dagar (**). Efter döden fans en grufvelig Aposthemе inuti sjelfva Hjernan.

Vördom Guds Försyn och skickelse, som EKSTRÖM til sista stunden med uplyst förtröstan och undergifvenhet vördade! Låtom Hans Åminnelse blifva oss så kär, som Hans sammanlefnad varit! Varom nögde, at vi likvål varit så lyklige och haft en sådan Man! Tröstom oss, så vi godt kunne! EKSTRÖM lefver än, Han lefver i sina arbeten, som Han efterlemnat: i sin konst, som Han hos oss inbragt: i sina Elever, som Han i konsten upöfvat.

En Westberg, en Steinholtz och en Ahl, de tråda i sin stora Måstares fotspår och beflita sig at fortplanta dess Vetenskap och årsätta dess saknad. Vi hade sannerligen orsak at yfvas öfver så skickeliga Instrument-makare, om vi icke så nyss hade mistat en EKSTRÖM.

Efter Salig Herr Directeurens förordnande i dess yttersta, blifver verkstaden med alla dess tilhörigheter, framgent bibehållen oförskingrad, såsom et det allmänna tilhörigt verk, under Kongl. Vetenskaps Academiens vård och inseende, at nyttjas af den, som Kongl.

(**) *Den 30 Junii, 1755.*

Kongl. Academien nu och framdeles finner skickelig, at göra gagn därvid: under ingen annan förbindelse, än at hålla verket vid magt och nyttja det til allmänhetens och Vetenskapernas tjänst. Han har i denna sin yttersta vilja likasom afskildrat sit hela tänkesätt. Kärlek för Fäderneslandet: Nit för Konster och Vetenskaper: Förtroende til denna Kongl. Academien: Ömhet för välartade Lärlingar och goda ämnen, framlysa här i deras fulla glans.

Han dog ogift; men hade likväl utsedt sig til Maka et Honom aldeles värdigt Fruentimmer, kändt och berömdt för dygd och Vitterhet, hvars val ej litet hedrade Honom.

J hafven, Mine Herrar, til utmärkt prof af tacksamhet emot några af Edra afledna Medbröder, låtit slå Skåde - penningar til deras åminnelse. En heder, som härtils allenast vederfarits en ELVIUS, en POLHEM och en HÄRLEMAN. Hvilka Snillen! Hvilka Patrioter! Hvilka Ledamöter! Directeuren EKSTRÖM blef den fjärde, och et så sällsynt Snille förtjänte en sällsynt heder.

J hafven gjordt, hvad J trodt Eder vara dem skyldige, fastän sådana Namn ej behöfva sådana medel til bibehållande af deras Äreminne.

ÅMINNELSE-TAL

ÖFVER

KONGL. VETENSKAPS ACADEMIENS FRAMLEDNE LEDAMOT,

SVERIGES RIKES ÄRKE-BISKOP OCH UPSALA ACADEM. PRO-CANCELLER,

DEN HÖGVÖRDIGSTE HERREN,

HR. DOCT. HENRIC BENZELIUS,

Hållit för

KONGL. VETENSKAPS ACADEMIEN

Den 8 November, år 1758.

AF DESS MEDLEM,

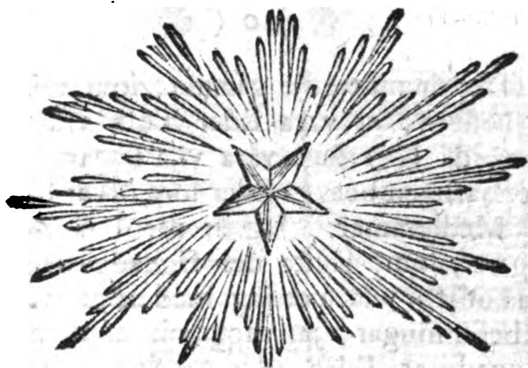
EDVARD CARLESON,

Hof-Canceller och Commendeur af Kongl. Nordstjerne-Orden.

På Kongl. Vetenskaps Academiens tilstånd.

STOCKHOLM, tryckt hos Direct. LARS SALVIUS.

MINE HERRAR!

Det år en heder för et Samhälle, at kunna råkna många ſtora och vittra Mån ibland ſina Ledamöter; men det år en bekymmerſam heder, at upreſa deras åreſtoder, ſedan man måſt ſakna dem.

Kongl. Vetenſkaps Academien år ſå ofta ſyſſelſatt med denna ſkyldigheten, at åfven Dess ſtora vårde ſkulle dårpå kunna igenkånnas.

En tröſt år likvål den, Mine Herrar! at ſå månge taga del i Er affaknad och at Eder förluſt altid anſes för det Allmånnas förluſt.

Det år nu tredje gången, som mig ſker den hedern, at vara Eder Tolk vid de tilfällen, då J, enligt våra viſa Lagar, ſkolen uppenbarligen betyga Eder ſorg öfver bärtgångna Medlemmar. Jag år därtil ſå mycket villigare, ſom, jämte den fägnaden jag äger, at i ſå måtto viſa, det jag med nöje lyder Edra befallningar, jag nogſamt år därom öfvertygad, at Eder mogna inſigt altid utväljer åmnen efter Talemans ſkickelighet. När någon Tale-konſt behöfves, ſå anförtros ſaken dem, ſom åro däri måſtare; men när förtjänſterne åro ſådane, hos dem, ſom ſkola omtalas, at den ringaſte tilſats ſkymmer det af målningen, ſom utgör ſtyrkan, då år det Tal det prydeligaſte, ſom enfaldigt berättar en ſtor Mans vandel. När hjärtat då tager en beſynnerlig del i Er aſſaknad, ſå blir det ſå fullkomligt, ſom det bör vara.

Hvad det förra vidkommer, ſå år min ofullkomlighet i våltalighets-konſten, min ſäkraſte löftesman; och det ſenare äger vid detta tilfälle hos mig en beſynnerlig anledning. Dygd, lärdom och förtjänſt, göra et band imellan alla Academiens Ledamöter, hvilkas hjärtan ej kunna annat ån ſåras vid ſkilsmälſan. Men viſſa omſtändigheter af våra vandrings-öden hår i verlden, förknippa månniſkor tilſammans på et ſätt, ſom icke kan ſå uttryckas, ſom det kännes innom redeliga bröſt.

Den

Den Salige Herren, Sveriges Rikes Ärke-Biskop, Doctor HENRIC BENZELIUS, hvars märkvärdiga och ärefulla lefvernes-lopp af mig skal omtalas, hade et, med hög lärdom, prydt Snille; men det som långt mera är, med et i HErrans kraft upeldadt hjärtans begär, fått här i verlden med sina naturliga ögon se och betrakta alla de märkvärdiga ställen, där vår och hela verldenes högt förtjänte Frälsare, vistats under sin vandring ibland människor, då Han skulle, efter sin Faders allvisa beslut, fullborda det för Änglar och människor så höga, så vigtiga, så förundransvärda återlösnings-verket.

Sjutton år därefter, hände, at ock så jag fick göra samma resa, fast med olika insigt ock följakteligen olika nytta för den lärda verlden.

Den innerliga kärlek salige Herr Ärke-Biskopen bar för sin dyra Frälsare, gjorde, at Han gärna talte om denna resan, hälst med dem, som sjelfve kunde dels bevittna sanningen af det Han sade, dels påminna Honom om det Han, til äfventyrs hade kunnat förgäta. Här låg grunden til den särdeles ynnest och vänskap, hvarmed den salige Herren mig hedrade, och som upväkte hos mig en genvänskap, hvilken, lagd til den vördnad och högaktning jag med alla rättsinta Svenska män

 hy-

bysste för Honom, gör at Hans saknad är för mig så stor och så öm, som för någon af Hans närmaste anhöriga. I anseende til denna omständigheten har jag någon rättighet, at begära benägna öron vid uprepandet af de enfaldiga, men sanfärdiga Runor, som jag med blödande hjärta och upriktigaste vålmening ristat.

Vår HENRIC BENZELIUS föddes hit til verlden i *Strångnäs*, den $\frac{7}{18}$ August. 1689. Fadren var, den af Guds Kyrka och af den lärda verlden så högtförtjänte, Doctor Eric Benzelius den äldre, som året förut var blefven samma anselinga Stifts Biskop och Styresman. Modren var Fru Margareta Odelia, en Dotter af Doctor Eric Odelius, Kyrkoherde i denna Stadsens Storkyrka och Præses Consistorii härstädes, sedan Han förut med beröm förestått en Theologiæ Profession i Upsala. Denna namnkunnige Doctorens Son och Dotter-söner blefvo intagne bland Rikssens Ridderskap och Adel, under namn af Odelstiärnor och Odelströmar.

Af 13 Syskon var vår HENRIC, ibland 10 Söner, den yngste. Salige Ärke-Biskopen Doctor Eric Benzelius Sonen, den äldste Brodren, var en kär Ledamot i detta vårt Samfund, Mine Herrar! Det är nu på 15:de året, som han saknas ibland oss; men hans namn och åreminne blir odödeligt. Det är ock genom Eder försorg upteknadt af en.

hans

hans förtjänster vårdig Tolk. Den andre, Doctor JACOB BENZELIUS, likaledes Sveriges Rikes Ärke-Biskop, en af vår tids största Theologer. De öfrige vår salige Ärke-Biskops Bröder voro, förutan tvånne, som dogo helt unge, LARS BENZELSTIERNA, Lands-höfdinge, samt en vitter Ledamot af denna Kongl. Vetenskaps Academien. GUSTAF BENZELSTIERNA, Kongl. Secreterare och Censor Librorum, som billigt räknas ibland Sveriges vittra Män: OLOF BENZELSTIERNA, Assessor i Hofrätten: NILS BENZELSTIERNA, Capitaine. Alle desse hafva redan gått utur det timmeliga, sedan de hvar i sit ämne, med beröm, tjänt och gagnat Fäderneslandet; men några hafva lämnat efter sig sådana teckningar, som ej allenast pryda det BENZELIANSKA namnet, utan ock tillika gjort och ännu göra det allmänna heder och nytta.

Af vår BENZELII trenne Systrar, äro tvånne komne til stadgade år. En blef gift med Biskopen i Götheborg, OLAUS NEZELIUS, som dog utan arfvingar, och den andra med Biskopen i Wexiö, ZACHARIAS ESBERG, och är således en Stammoder til den BERGENSKÖLDSKA-Ätten. Förlåten mig, Mine Herrar! detta lilla afsprång. Jag lånar aldeles ingen ting åt vår döda af Hans förnäma och välförtjänta förfäder och anhöriga; utan jag

anmärker allenast, såsom något rätt besynnerligt, at af en stam, på kårt tid, så många store och vittre Män haft deras ursprung, som varit tilräckelige at gifva heder och glants åt flera Slägter.

Uti et sådant på mångahanda sätt välsignadt och prydeligt hus, blef vår BENZELIUS ifrån de spädaste åren upammad til Gudsfruktan och dygd, samt anförd til bokliga konster, hvartil de bästa och skickeligaste Måstare, som kunde finnas, blefvo antagne och nyttjade.

Hvad som äfven bidrog til de stora och snabba framsteg Han gjorde i bokliga konster, var, förutan Hans egit naturligen qvicka Snille, samt särdeles hug och arbetsamhet, de förträffeliga efterdömen, Han hade uti sina kära Bröder, af hvilka den älste var 13 och den andre 6 år äldre än Han; men bägge höllos redan före, at hafva vida öfverskridit alt hvad man utaf ynglingar af deras år någonsin kunde förvänta.

År 1701 blef Salige Arke-Biskopens Herr Fader flyttad, ifrån Strengnäs, til Arke-Biskops sätet i Upsala, dit Han och samma år sig förfogade. Här fick vår qvicke och vettgiruge yngling större utrymd och bättre tilfällen, at öfva bokvett ock inhämta Veten-

ska-

ſkaper. Upſala, ſom Riket har at tacka för ſå många ſtora Mån, de där lyſt både hemma och i andra för lärdom bekanta Länder, har äfven den hedern, at räkna vår BENZELIUS til de förträffeliga foſter, ſom ökt deſs glants. Ibland de berömda Lärare, af hvilka Han gjorde ſig nytta, voro en MOLIN, en PALMROTH, en DIURBERG, en TÖRNER, LUNDIER, RUDBECKAR och flere ſtore Män. Framſtegen ſvarade ock aldeles emot ſådana Lärares ſkickelighet ſamt lärjungens flit och Snille.

År 1709 miſte Han ſin vårdiga Fader. En förluſt, ej mindre för Academien och hela den Evangeliſka Kyrkan, än för Honom ſjelf; men då var Han redan ſå för ſig kommen i lärda idrotter, at Han kunde aldeles handleda ſig ſjelf. Til prof af en ſärdeles förkofran däri, förſvarade Han med beröm en väl ſammanſkrefven Diſputation om Alexandria i Ægypten. Härpå undergick Han de vanliga förhören och fick af ſina Läromäſtare et vittnesbörd, ſom nogſamt gaf tilkänna, hvad för et ſtort hopp de om Honom fattat.

Hans Studier voro ſnart ſå mognade, at Han kunnat ſtanna härvid, ſöka et brödſtycke, ſom man plägar ſäja, ſamt ſätta ſig i ro. Men Förſynen hade utſett Honom, at

förrätta vigtigare värf. Han skulle på et ypperligare sätt gagna både den lärda och Christna verlden. Han besinnade fördenskul, huru mycket Honom ännu återstod, til at vinna den insigt och förskaffa sig de kunskaper, som tarfvades til högre förrättningar, och beslöt, at genom resor i främmande land förvärfva sig de samma.

Han hade twifvels utan, då Han arbetade på det lärdoms yrke, hvarom nyss nämdes, fått anledning, at tänka på den Österländska Kyrkans närvarande tilstånd, samt se huru ofullkomlig den kunskap var, som man om den samma kunde hämta utur de til den tiden utkomne beskrifningar. Han hade besinnat, huru oumgängelig de Orientaliska språkens kunskap är för den, som grundeligen vil ransaka Guds heliga uppenbarade ord, särdeles för dem, som skola äga öfverinseende öfver Christna församlingar och med skäl bära namn af deras Styresmän.

I sanning, Mine Herrar! äro ock desse twänne omständigheter af mycken vigt, ja mera, än man kanske allmänt föreställer sig; ty om man lärt, at hämta de Himmelska sanningar utur sjelfva källan, blifver ofta det helt tydeligt, som eljest förorsakar twifvelsmål och mycken twist. När man äfven känner de många Secter, som genast, då Evangelii

ljus

ljus helt klart uptändes, begynte upväxa och sedan med tiden spridde sig kring verlden, så är man i stånd, at befästa och försvara den enfaldiga sanningen i Christo, efter man genom denna kunskap, båst igenfinner drif-fjädrarna til slika dem Christnom o- anständiga spliter. Man förstår då, at helt tydeligen lägga för ovåldoga och sanningsgiruga ögon, huru okunnoghet, högfärd, girughet, framalstrat de meningar, som envishet och obånduga sinnes rörelser sedan med fräckhet försvarat. Man kan ifrån en falsk Gudstjänst bårtrifva den menlöshets larf, som illslughet klädt på sjelfva ondskan och egennyttan. Men ehuru nyttig och nödvändig en Orientalsk resa ock kan vara för en Theolog, så måste man dock bekänna, at den ej är så lätt at förrätta, i anseende til de många svårigheter och oräkneliga åfventyr, som den samma har med sig. Farliga resor til sjös: til lands ständigt ströfvande Araber och andre röfvare: brännande heta dagar: odrägeligt kalla nätter: giftiga djur: smittosamma sjukdomar; ofta elakt och skadeligt vatten; men altid eländiga härbärgen, äro alla sådane omständigheter, som i Österländerne möta en resande. Men en brinnande hog och åtrå, at komma til förenämda ändamål, förmådde dock hos vår BENZELIUS mera, än alla svårigheter. Det beskydd Han ock med skäl förväntade af vår Glorv. i Åminnelse,

stora Konung CARL den XII, som då vistades i Turkiet, upmuntrade Honom. Denne makalöse Hjelten, som midt under det bistraste krigsöde, ändock tänkte på at befrämja vetenskaperna, hade året förut, utnämt fyra af dess undersåtare, som voro i Hans lilla medfölje, at på Kongl. omkåstnad, företaga en resa til det förlofvade Landet, til at där bese och i akt taga alt hvad som kunde vara märkvärdigt. Ibland dessa, hade Fäderneslandet och hela den lärda verlden den olyckan, at alt för bittida sakna tvänne, näml. SILVERCRANTS, som dog i St. Jean d'acre år 1712, och ENEMAN, som fuller hant, efter fulländad resa, hem til Upsala, at emottaga den Orientaliska Professsion; men afled kårt därefter, år 1714.

Förän vår BENZELIUS ville begynna sin utrikes vandring, hölt Han för nödigt, at känna sit egit Fosterland. Han hade af förfarenheten lärt, huru en del af Hans landsmän, med ringa nytta, men stor penningeöda förrättat sina resor. De visste knapt hvarest de voro hemma; när de foro bårt, därföre visste de icke hvar de varit, när de kommo hem. Som de ej kände Foster-jordens fördelar eller brister; så förstodo de ej, at efterfråga de saker, med hvilka de skulle gagna henne vid hemkomsten. Sinnet hade fått ingen förändring, om icke til fåfänga, fast kroppen

var

var til skick ock kläder så förändrad, at eftertänksamt folk fick orsak, at både le och sörja öfver slika ungdoms resor.

Han besökte därföre flera Landskaper i Riket, och for äfven up til Torno, til at se det märkvärdiga Phenomenon, at skillnaden imellan dag och natt är uphäfven, en viss tid på året, medelst Solens ständiga lysande öfver Horizonten. Han förväntade med skäl, at utländske Lärde Män skulle tala med Honom om sådana saker, samt underrätta sig om de märkvärdigheter, som funnos i Hans Fädernesland, då Han hölt för skam, at bekänna en okunnoghet, som kunde ådraga Honom förakt, när Han var i begrep, at med stor kostnad upsöka främmande Länders märkvärdiga ting.

Sedan Han kom til Stockholm tilbaka, begaf Han sig år 1712 til Königsberg. Därifrån, igenom Polen, til Slesien, hvarest Han ej allenast fick underrätta sig om de många där vistande våra Trosförvandters tilstånd; utan ock, förnämligast i Breslau, pläga umgänge med flera lärda Män. Han fortsatte vidare resan til Ungern och Siebenburgen; sedan, igenom Moldavien til Bessarabien, i hvars hufvudstad Högstsalig Konung CARL den XII då vistades.

Bender, Mine Herrar! som ingen lärer kunna höra nämnas utan största sinnes rörelse, lårer i alla tideböcker blifva förvarad från den glömska, hvaruti de största Städer och mägtigaste Riken torde råka. Vår BENZELIUS blef af sin Konung med mycken nåd emottagen. Hans Namn var hos Konungen både bekant och kärt. Hans salige Fader hade haft den nåden at handleda och undervisa Konungen, då han var Prins, enkannerligen uti Kyrko-Historien, samt de öfriga til Guda-läran hörande stycken och hade första gången utdelt åt honom den Himmelska Själa-spisen. Hans Broder Eric hade redan med Högstsal. Konung Carl XI:tes understöd, förrättat sina utrikes resor. Således var det Benzelianska namnet både ålskadt och gynnadt i vårt Konunga-hus. Men knapt var vår BENZELIUS kommen til Bender, innan Han fick se och bivista den märkvärdigaste händelse, som någon tids Historia kan framvisa: En Sveriges Konung, med et litet medfölje af Hof-folk och betjäning, omgifven och anfallen af många tusende Turkar och Tartarer, anförde af en Tartar-Chan och en Seraskier.

Det hörer ej til närvarande ämne, at utförligen berätta, huru desse, med flere Portens Ämbetsmän, bestuckne och förledde af Sveriges fiender, vågade sig lat på et så efter-

tän-

tänkeligt lått kränka Hospitaliteten, samt huru de blefvo därföre af Turkiska Kejsaren straffade. Vår BENZELIUS, som vid detta tilfälle utstod största lifsfara under sjelfva Calabaliquen, blef, tillika med större delen af Konungens medfölje, af Tartarerne til fånga tagen och bårtförd. Men på uttryckelig Konungslig befallning, blef Han genast eftersparad och til rätta skaffad.

Han följde därpå Konungen til Demotica, hvarest Han hade den nåden, at, på befallning, predika samt blifva dageligen alt mer och mer känd af sin nådiga Öfverhet.

Den uplyste Konungen, som satt värde på lärdom och lärdoms idkare, såg väl hvartil BENZELIUS dugde och beslöt fördenskul, at också låta Honom göra en resa til Palæstina och Ægypten, i samma affigt, som de förut omtalte Män blifvit ditsände. Uti et mindre uplyst Tidehvarf, hade flere Europæiska Konungar, intagne af en blind Religions ifver, skickat stora härskarar til at intaga det Förlofvade Landet. Utgången var den, at de utblottade sina länder på folk och penningar och hade så när förstört vår verlds del. Vår store Konung CARL däremot, skickade i det stället dit lärda Män, som skulle hämta därifrån kunskaper och hvad som kunde befrämja Vetenskaperna samt gagna lärda Samfund. Vid blotta jämförelsen lär ej vara svårt at döma, hvem som hos en Klok och billig efterverld förtjänt bästa omtankan.

IO-

I October månad år 1714, tog vår BENZELIUS sit underdåniga afsked af Konungen och begaf sig til Constantinopel. Denna förträffeliga stad, som Naturen sjelf synes hafva årnat, at vara hela verldens Hufvudstad, och til hvilken Kejsaren CONSTANTINUS den store flyttade det Romerska Rikets Kejsare-säte, innehåller så mycket märkvärdigt, at en upmärksam resande kan därmed länge förnöja sin vettgirughet.

Här uppehölt sig också vår BENZELIUS en rund tid, hvilken Han använde på det bästa sättet.

Han betraktade Stadens makalösa läge, som ifrån alla sidor har den beqvämaste tilförsel, som någonsin kan önskas, til at förse et så stort antal Invånare med allahanda lifs-uppehälle. Han beskådade de ännu, efter dess forna prakt, öfverblefne minnes-märken, den makalösa Kyrkan, som Kejser JUSTINIANUS låtit bygga och inviga til den eviga Visheten, men är nu en Mahometansk mosquée. Den mindre Hadgia Sophia, som undergått lika öde med den förra och kan skryta med et stort antal af de kosteligaste pelare af Porphir, granit och verd-antique; den stora Rännarebaan, på hvilken finnes den präktiga fyrkantiga Constantini-stod: den konstiga Metallstoden af hopslåtade Ormar, den förträffeliga Obelisquen af granit med Ægyptiska

Hie-

Hieroglipher; men ibland alt annat ſåg Han med förundran, de ſtora koſtbara vattuledningar, igenom hvilka hela Staden förses med friſkt vatten. Han tog i ögnaſigte de många dyrbara byggnader och inråttningar, ſom blifvit gjorde ſedan Staden kommit under Turkiſka Kejſarenas välde: de många pråktiga Moschéer, de hårliga Luſt-ſlott, det ſtora Styckgjuteriet, den vidlyftiga Arçenalen, Myntet, med mera, upväckte Hans förundran och öfvertygade Honom dårom, at Conſtantinopel ej var i ſådana Barbarers händer, ſom man kanſke allmänt nog inbillar ſig.

Han fick et önſkeligt tilfälle, at ſe de Turkiſka Kejſarenas ſtora prakt och ſtåt, då ſalige Friherre von GROTHUSEN hade offenteligit företråde hos Sultan ACHMET III, til at på Konungens vågnar taga affked, för afreſan ifrån Turkiet. Men under alt detta förſummade vår upmärkſamma Vandringsman ej, at göra ſig noga underrättad om angelägnare ſaker. Han lärde känna Turkarnes Handel, Politic, Stats-maximer, Finance tilſtånd ſamt ſtyrka til Lands och Sjös. Han beſökte flitigt den Grekiſka Patriarchen, Metropoliter och flere lärde män, til at få noga kunſkap om den Grekiſka Kyrkans närvarande tilſtånd. Han umgicks med Rabbiner, Armeniaṅſke Vertabiers eller Doctorer och Turkiſka Lärda eller Mudderis, af hvil-

hvilka Han så väl uti språken, som deras Religions och Vetenskapers tillstånd fick ymnog underrättelse och undervisning. Alt detta förrättade Han med en sådan flit och upmärksamhet, at ingen kunde rätt utforska, hvilket var Hans hufvud-ändamål, eller hvartil Han med tiden skulle sig förnämligast upoffra.

Sedan vår BENZELIUS således tilbragt et och et halft år i Constantinopel, beslöt Han, at nu företaga sin Österländska resa. Här fick Han et nytt fält för sin lärgirughet och upmärksamhet. Han skulle nu träda in i de Länder, som alle gamle Häfdatecknare och Skalder gjort så namnkunnoga igenom sina skrifter och dikter.

År 1715 i April, lemnade Han den Ottomanniska Hufvudstaden och for sjöledes igenom Propontides til Hellesponten, lemnande det fruktbara Phrygien på den högra och det vackra Thracien på den vänstra sidan. Hela sjökanten är beprydd med vackra och ansenliga Städer. Selivrée, Heraclea, Rodosto, Gallipoli och flere, som alla förtjäna en resandes upmärksamhet.

Ifrån Hellesponten eller Dardanellerne, hvarest vår BENZELIUS, besåg, så väl de förmenta gamla öfverlefvor af Sestos och Abidos, som de nu af Turkarna därstädes

up-

upbygde ſtarka Sjö-Caſtellerne, kom Han ut i det Ægeiſka Hafvet eller Archipelagen.

Han anlände förſt til Tenedos. Denna ö tjänte fordom Grekerne til vårn och ryggſtöd, då de angrepo och belägrade Troja. Hon var ſedermera den förſta, ſom Perſianerne intogo, då de begynte at med krig beſöka Grekeland.

Härifrån begaf ſig vår Vandringsman tvärt öfver til faſta landet i Phrygien, at beſe de få ännu ſynbare märken efter det ſå bekanta Troja. Men Han kunde ej mera än beſanna hvad Skalden ſå många år förut ſagt: *At man bärgar nu ſäd på Trojas gator.*

Ifrån Trojaden förfogade ſig vår flitiga reſande til Mytilene, de gamlas Lesbos, ſom var Pittaci, en af de Sju gamla Viſas Fädernesland. Ehuru fruktbar denna öen ock är, ſå är hon dock ej nu at förlikna med den tid då en Anacreon och en Sapho, med deras förträffeliga Sånger, eller då en Epicurus och ſedermera en Ariſtoteles, genom deras vishet eller ſtora kunſkap i den tidens lärdom, drogo hela Grekeland dit. Lämningar efter deſſa ſenares Scholar viſtes vår BENZELIUS, ſå väl ſom många andra pråktiga minnes-märken och ålderdoms öfverlefvor.

Vidare beſökte Han det rika Scio, ſom öfverflödar på Vin, Olja, Silke, Citroner,

Therebentine, Maſtic och flera dyrbara ſaſter. Som denna ö hålles före vara HOMERI Fädernesland, ſå viſtes ock denna ſtora Skaldens Schola, ſå väl ſom huſet, hvaruti han var född och det, hvari han bodt ſamt ſetat och ſammanſkrifvit ſina ſköna arbeten, de där efter ſå långa tiders förlopp, behålla et ſynnerligt värde, ſå at de af lärde Män ännu i dag ålſkas och upväcka förundran.

För öfrigt beſökte BENZELIUS de många på denna ö befinteliga rika och ſtora Kloſter, i hvilka, efter allmän ſägen, många ſällſynta handſkrefna ſaker ſkola finnas förvarade, och hvareſt många flere reſande, faſtän til denna dag förgäfves, ſökt de förlorade Decader af TITUS LIVIUS.

Vår Vandringsman begaf ſig härifrån til det fruktbara Samos, hvareſt Han fick ſe de ſkönaſte ålderdoms-märken, ſom nu förtiden finnas i hela Grekeland. Murar af Marmor och Porphir, vattuledningar af ſamma ſtenſlag; men förnämligaſt de koſtbara öfverlefvor af JUNOS Tempel, ſom varit öens ſkydsgudinna, ſatte vår BENZELIUS i förundran öfver ortens fordna prakt.

Härifrån tog Han vägen til Patmos, den ohyggeligaſte ö i hela Archipelagen och därföre ganſka tjänlig at härbärgera dem, hvilkom et oblidt öde betagit deras naturliga frihet: dock

ftock funnos här äfven härliga och märkvärdiga saker. Han såg här det vackra och til inkomster ansenliga St. Johannis Kloster, tillika med grottan, hvaruti samma Apostel förmenes hafva sammanskrifvit sin Uppenbarelse. Han fägnade sig ock, at vid Gudstjänsten höra ringas i klockor, de endaste, som finnas i Mahometanske länder. Deras afsky för klockor är så stor, at de allestädes afskaffat dem; men af vördnad för den helige Johannes hafva de på detta stället, igenom särskildt tilstånd blifvit bevarade.

Vidare fortsatte vår oförtrutne Vandringsman resan til Rhodes och därifrån til Cypern, den största och fruktbaraste ö af alla. Han behöfde här all sin tid, at bese och i akt taga alt hvad som för en så upmärksam och lärd resande var at ransaka, Et härligt land, många ålderdoms minnes-märken och spår efter de äldsta tider, som Häfdatecknare och Skalder beskrifvit. Han genomfor alt detta med förundran och underrättade sig tillika noga om ortens närvarande tilstånd. Han besökte de förnämsta Städer, det ljufliga Limasol, det starka Famagusta, det täcka Baffa eller Paphos, hvarest innevånarena visa den källan, som tillika med hela öen var upoffrad åt deras Gudinna Venus, och hvars åminnelse ännu i dag firas med stor ståt, en gång om året, vid samma källa af landets Grekiska innevå-

nare. Han besåg det rum, som såjes vara Lazari graf, hvilken vår dyre Frälsare hade upvåkt ifrån de döda. Han besökte de förnämsta Grekiska Klostren, ibland hvilka var et vid Lanaca på bårget Monte Croce (som i Chartor nämnes orått Monte Christo). Dess högd år så ansenlig, at man ifrån Klostret kan se Libanons bårg, fast det år belågit dårifrån mer ån 20 Svenska mil.

Hårmed slöt nu vår BENZELIUS den delen af sin resa, som jag må, om jag får lof, kalla den Poëtiska; emedan Han måst förråttat densamma med gamla verldsliga Håfdateknares och Skalders dikter och sagor i handen.

Det nyttigaste och angelägnaste återstod ännu. Han skulle begynna med Bibelen i handen genomvandra de orter, som dels Guds egit folk, dels Guds egen Son bebodt och gjort namnkunniga.

Til den åndan lemnade Han Cypern och begaf sig öfver til Tripoli i Syrien, eller råttare sagt Phenicien, under foten af Libanons bårg. Han vandrade omkring på detta mårkvårdiga bårg och besökte dess inbyggare, först de så kallade Druser eller Druider, hvilkas förfåder varit Christne, men veta nu sjelfve ej hvad de åro; sedan Maroniterne, som hafva dår sina Kloster och Kyrkor. Han under-

derråttade sig noga om dessas Religions och Församlings tilstånd, och kunde ej nogsamt beklaga det mörker och den okunnoghet, i hvilken desse usle Christne lefde. De äro nu ovedersäjeliga vittnen därtil, at et tjockt mörker kan följa på det klaraste ljus, når den Alsmägtige finner, af sina heliga orsaker, sig föranlåten at, från et otacksamt folk, låta taga bårt ljusastakan. Huru öfvertygeliga äro icke slika håndelser dårtil, ar en stor Gud regerar alt? Han har hotat at så skulle ske och af en slump kunna de icke hårröra.

Men jag följer vår BENZELIUS vidare. Han besåg det mårkvårdiga Balbec eller Heliopolis, hvarest ännu kosteliga lämningar synas efter det gamla pråcktiga Solens Tempel. Han for til Damascus, den gamla Syriens hufvudstad, som åfven ännu i dag är en mycket betydande och ansenlig ort. Dår gjorde Han i synnerhet bekantskap med den dårstådes vistande Grekiska Patriarchen och fick tilråckelig underråttelse om den Orientaliska Kyrkans forna och nårvarande tilstånd.

Jag förbigår at nåmna om alla de stållen, som Han dår såg och man plågar visa åt Christne resande, såsom huset, hvari Paulus bodde då Ananias kom och gaf Honom sin syn: denna senares hus, samt dammen i hvilken Paulus blef döpt, med mera. Sådane mårkelige saker förekomma så ofta under resan i des-

ſa länder, at det ſkulle blifva altför vidlyftigt, at allenaſt nämna dem.

Vår BENZELIUS begaf ſig vidare til Sidon eller Seyde den förſta gräntſe-ſtad af det Förlofvade Landet, och den delen, ſom hörde til Affers ſlägte, änſkönt detta ſlägte aldrig kom at intaga denna ſtad. Härifrån for Han til Tyrus, af hvars forna prakt man nu ſer ſå få lämningar. Sedan til St. Jean d'acre eller Ptolemais. Här ſtannade Han til at fara ut och beſe Nazareth, Cana i Galilæen, det ljufliga Tybérias Haf, ſom eljeſt kallas Sjön Genezaret eller det Galilæiſka Hafvet ſamt den därutur flytande Jordans flod. Han gick up på Tabors, ſå väl ſom Carmels bärg, beſökte Hermon, Nain, och många flera i den heliga Skrift bekanta ſtällen, märkvärdiga igenom de ſtora underverk, med hvilka verldenes Frälſare behagat beviſa och ſtadfäſta ſin beſkickning och ankomſt i Köttet.

Efter denna angenäma reſan kom vår värda Vandringsman tilbaka til Acre och forſå igenom det namnkunniga Ceſaræa til Jaffa eller Joppe, i alla tider bekant för ſin hamn eller redd af hvilken Jeruſalems innevånare betjänt ſig. Samma hamn ſom Propheten Jonas nyttjade, då han ville fly undan HErrans anſigte, häldre, än at fullgöra den honom anbefalte förrättningen i Ninive.

Un-

Under vistandet i Joppe, bodde vår BENZELIUS i de Catholiska Munkarnas Kloster, belägit på samma ställe, där Simon lädermakares hus skolat stått, i hvilket Apostelen Petrus vistades, då han fick den hugneliga uppenbarelsen, at nu mera skilnaden imellan Jude och hedning var uphäfven och tilgången til nåden och Guds rike för allom öppen.

Ifrån Joppe tog vår Vandringsman vägen til Rama, Propheten Samuels fädernesort, hvarest åfven Joseph, den årlige Råds-Herren, bodt, som begrof vår dyra Frällsare; ty Rama har ibland blifvit kallat Arma, Armathaim och Arimathia. Härifrån gick vägen igenom Lidda eller Lydda, bekant för Petri underverk på Æneas, öfver bärgen til Jerusalem.

Här öpnade sig et ömnigt fält för vår upmärksama Vandringsman, at så väl innom som utom staden bese och igenomvandra alla de märkvärdiga ställen, som äro för hvar och en Christen så dyrbare och högtaktade.

Under det Han beklagade, at desse helige orter voro i det Christna namnets fienders våld, samt at de därvarande Christne missbrukade dem genom otaliga vidskepelser, så underlät Han icke, at med behörig andakt och helig sinnes rörelse, bese och betrak-

ta alla dessa ställen, hvarest vår dyraste Frälsare blifvit född och upfostrad, samt hvarest Han lärdt, predikat, gjort så mycket godt och omsider lidit samt låtit sit dyra lif för månnisko-slägtets förlosning.

Och huru skulle väl en efterränksam Christen kunna se krubban i Bethlehem, utan at instämma med den Himmelska Härskaran i en innerlig Låfsång, öfver hela månnisko-slägtets lycksalighet, igenom lifsens HErres födelse?

Huru skulle han kunna gå in i Pilati Rådhus, utan at häpna, när han besinnar, at på det stället har, för hans befrielse, sjelfva menlösheten velat bli dömd, som en ogärningsman?

Huru skulle han kunna gå up til Golgata, utan at hjärteligen röras däröfver, at Gud sjelf velat där dö för syndare?

Huru skulle han kunna träda in i Christi graf, utan at innerligen glädja sig däröfver, at våra grafvar blifvit igenom denna grafven förbytte, ifrån ohyggeliga fängelser, til roliga hvilokamrar?

Vår BENZELIUS underrättade sig ock på det nogaste om de flera Christna Secternas tilstånd, af hvilka åtta til antalet hafva någon del och besittning i de heliga rummen

och

och hvilka fins imellan, igenom kif och tråtor åstadkomma de största förargelser samt ansenlig skada och kostnad, i det at Turkarne, som skola omsider skilja dem åt, blifva således där iblandade. Underbara Förlyn, i Din styrelse, som brukar de otrognas arm, at tukta de vantrognas yrsla! de Romerske, Grekerne, Abyssinerne, Copterne, Nestorianerne eller Jacobiterne, Gregorianerne och Maroniterne äro desse Secter, om hvilkas tilstånd vår BENZELIUS, efter sin hemkomst til Fäderneslandet, gifvit den lärda verlden en nyttig och tilförlåtelig underrättelse.

Sedan Han nu tilbragt hela detta året med denna resan i det Förlofvade Landet, for Han i Januarii månad år 1716 til Ægypten, och anlände til Damiata.

Hvad för et nytt fält fick icke här igen vår outtröttteliga Vandringsman för sin lärgirughet? Et land, som i den heliga Skrift är så ganska ofta omtalt och äfven i anseende därtil så märkvärdigt. Et land, som för verldsliga minnes-märken och varaktigaste människo-arbeten är det ypperста ibland alla. Et land, som utan at där någonsin eller sällan faller rägn, är det fruktbaraste i verlden, igenom Nilens årliga öfverflödande. Et land, som ännu i dag har den hedern, at Vetenskaperne där mera florera, än i något annat af de Orientaliska länder.

Vår BENZELIUS följde Nilens östra arm up til det stora och folkrika Cairo, hela Ægyptens hufvudstad. Sedan Han där besedt det märkvärdigaste, reste Han i Martii månad til Suéz vid det röda Hafvet och därifrån in i steniga Arabien til de i Skriften så bekanta bärgen Sinai och Horeb. Denna resa, såsom ibland de aldrafarligaste, kunde ej förrättas utan mycket bekymmer och svårighet; men en obeskrifvelig lust och hog at se och underrätta sig, hade dock hos Honom öfvervigten. Han ansåg all. fara för ringa, emot den ymnoga skörd af kunskaper, som Han nu var i stånd at uphämta. De på dessa bärg boende Munkar lefva i en så stor och dagelig fruktan för Araberne, at de ej töras hafva någon Port på sina Kloster eller härbärgen, utan nödgas, at i korgar släppa dem up och neder, som ärna sig til dem. Vår oförskräkta Vandringsman vågade sig icke dess mindre, at fara omkring och bese alla de märkvärdiga ställen som där visas och på hvilka Gud, genom Mosen, gjort för Israels Barn så stora underverk, i synnerhet rummet, på hvilket de Tio Budorden blefvo sammanskrefne.

På denna resa undersökte Han på det nogaste om Israeliternas utgång utur Ægypten och deras dagsresor, jämförda med den heliga Skrift, hvarom Han år 1733, utgaf i Lund et lärdt arbete.

Ef-

Efter återkomsten til Cairo, besökte Han flitigt de där vistande boksynte och lärde, i synnerhet Rabbiner, som äro där i myckenhet och de bästa af sit slag. Hos dessa fick Han et besynnerligt tilfälle at förkofra sig i Orientaliska språken: at få se de i denna stad befinteliga samlingar af sällsynte handskrifter, hvaraf Han och var så lyckelig, at förskaffa sig et utvaldt och ansenligt förråd. Han å, drog sig dessa lärda måns besynnerliga upmärksamhet, genom sin flit och redan förvärfvade vackra kunskaper. Jag har i min tid kändt några i Cairo, som med särdeles årebetygelse talte om den Lärda BENZELIUS. I synnerhet bör jag nämna en ganska lärd Rabbi, MALLEM SCHAHATER benämd, som tillika var den Ängelska Nations första Tolk, hvars undervisning Doctor BENZELIUS måst nyttjat. Han gaf om Honom det vittnesbörd, at han i Philologien, samt Orientaliska språken ej känt Hans like.

Den öfriga tiden tilbragte Han at bese landet, de bekanta Pyramiderne, som man ej utan skäl velat räkna ibland de sju verldenes under; de urgamla Catacomberne, eller de forna Ægyptiers begrafnings-platsar; den rara Nilometern: den förundransvärda i hårda hällebärget uthuggna så kallade Josephs brunn, med mera.

Om-

Omsider tog Han afsked ifrån Cairo och for ned til Alexandria, hvilken stad Han redan i Upsala så väl lärdt at känna. Sedan Han där tilbragt så mycken tid, som behöfdes, til at bese alt hvad som var märkvärdigt, begaf Han sig vid slutet af sommaren til Livorno. Därifrån reste Han til Marseille och omsider, vid slutet af September, til Paris.

Hans tvänne Herrar Bröder, Eric och Jacob; hade förut, under deras vistande i denna nämnkuniga stad, förvärfvat sig vänskap och högaktning hos alla lärda, med hvilka de plågat umgänge; således hade Han, så väl i anseende til deras, som sin egen förtjänst, et lättare tilträde och tilfälle at göra nyttiga bekantskaper.

Den i hela den lärda verlden så högtaktade Abboten och Kongl. Bibliothecarien Bignon, gynnade Honom med en besynnerlig vänskap. Hans umgänge och hans utvalda kosteliga bokförråd var för Honom altid öppit.

Den lärda Biskopen af Avranches Huet, den arbetsamma Fornålskaren Montfaucon, den i Kyrko-historien så belästa Doctoren Du Pin, den berömda Madame Dacier och flera dylika af första classen i de lärdas Samhälle, sågo Honom icke allenast gärna, utan

de

de sökte åfven Hans bekantskap. Han nyttjade i Arabiska Dialecterne eller målbrytningarne, den namnkunnige Du Fouraf Longuerüe, Abbot af Jard. Af Kongl. Translatoren Defiennes, samt den berömde Professoren i Arabiska språket Fourmont, var Han åfven en flitig åhörare. Mången, Mine Herrar! kunde undra därpå, at vår BENZELIUS, som sjelf varit i Orienten och inhämtat så stor kunskap i de Österländska språken, ville nu gå och lära sig de samma i Paris. Men den undran lär snart förswinna, når man besinnar, hvad för en stor och dyrbar samling af Orientaliska handskrifter, Konungarne i Frankrike låtit ihopsamla, och med hvad omsorg och kostnad de aldrask ickeligaste mån underhållas, som hafva vård däröfver, samt undervisa i de Österländska språken. På den grund kunde Han dock altid lära och inhämta något hos så berömda mån.

En händelse bör jag vid detta tilfället anföra, som är besynnerlig. Då vår Ärke-Biskop, en dag gick in i det så kallade Kongl. Collegio, til at höra en berömd Professor i Syriskan, Henrion, hos hvilken Salige Herr Ärke-Biskopen Jacob Benzelius bodt, steg bemälte Professor med mycken årebetygelse genast ned ifrån Cathedern och bad Honom vara välkommen ifrån Orienten, hvarifrån ryktet om Hans förtjänster redan var ankom-

kommit. Då han tilsporder: huru han visste hvem han talade mod? svarade han: sig väl känna igen Herr HENRIC BENZELIUS på Hans Broder, som många gånger talt om Honom och sedan igenom sina bref berättat, at Han förväntades hem ifrån Österländerna. Sedermera gjorde han Honom all uptänkelig höflighet och viste Honom mycken vänskap.

Efter et års vistande i Paris, reste Salige Arke-Bikopen til Strasburg, hvarest Han hade tilfälle at pläga umgänge med många lärda och vittra män. Härifrån tog Han vägen igenom Nürenberg til Altdorf, och förblef där någon tid, i synnerhet til at höra Doctor BAYER. Under denna berömda mannens Præsidio, utgaf Han ock en Disputation: *de gratia Dei erga homines lapsos & Redemtione Christi*; eller *om Guds Nåd emot den fallna människan genom Christi förtjänst*. Med Doctor ZELTNER öfvade Han sig ock i Rabinskan och Talmudskan.

I Junii månad år 1718, tog Salige Herr Arke-Biskopen vägen ifrån Altdorf, igenom Cassel til Holland, och uppehölt sig måst i Leyden til October. Under den tiden hade Han tilfälle at göra bekantskap med den lärda RELANDUS i Utrecht, som just då höll på, at sammanskrifva sin Palæstina, eller *beskrifning öfver det Förlofvade Landet*. Det-

ta var för vår BENZELIUS et önskeligt tilfälle, at blifva på et särdeles fördelaktigt sätt känd af de lärda i Holland. RELANDUS sjelf tilstod och årkände, at han af den lärda och beresta Svensken inhämtat många nyttiga och nödiga underrättelser til sit lärda verks fullbordande.

Ifrån Amsterdam begaf sig vår Salige Ärke Biskóp sjövägen til Götheborg. Han kom til sit Fädernesland tilbaka i den samma månaden, i hvilken Sverige skulle mista sin stora Monarch och Han sjelf et stort beskydd. Han fick således ej den nåden at upvakta sin Konung, som hade likväl, så snart det blef berättadt, at BENZELIUS var hemkommen, gifvit befallning, at Han skulle komma til Fredricshall. Det dödeliga och aldrig tilfyllest beklageliga skottet, gjorde Hans resa fruktlös. Han hade likvål hunnit til Strömstad; men på den förskräckeliga tidning om Konungens död, vände Han om och begaf sig til Upsala.

Året därpå eller 1719, blef Han förordnad til Præpositus för Communitetet vid Kongl Academien i Lund, och straxt därpå Professor Philosophiæ Extraordinarius.

År 1729 fick Han Kongl. fullmagt, at vara Professor i Orientaliska språken; men 1732, blef

blef Han flyttad därifrån til den Theologiska Faculteten. Året därpå antog Han den högsta Theologiska hedern; men Han ville tillika genom et offenteligt prof bevisa, at Hans kunskap svarade emot samma heder. Ingen som kände Honom, tviflade därpå; men Han hölt det för en skyldighet, at visa sig förtjäna det, som utom förtjänst aldrig borde årnås. Han var mon därom, at Doctors-värdigheten skulle behålla sin rätta högaktning. Han sammanskref fördenskul en Disputation om *den Orientalska Kyrkans Secter*, den Han allmänt försvarade., hvilken sedan blifvit både här hemma, så väl som utomlands, högt värderad och aktad.

År 1735, kom Han at årnå det andra rummet i samma Theologiska Facultet och 1738 det första, tillika med Dom-Probste-Ämbetet. Med hvad flit, upbyggelse och nytta Han förestått sit låro-ämbete vid Academien i et och tjugu års tid, därom vittna så många vittre och lärde Män, i synnerhet af Lunds Stifts Prästerskap, som nyttjat Hans undervisning: därom intyga Hans vackra och välutarbetade Disputationer, som äfven hos utlänningar vunnit det tycke, at de blifvit hos dem samlade och omtryckte. Man finner i dem noglamt prof af de kunskaper och den lärdom, som Han förvärfvat sig under sina resor och blir man äfven lät-

te-

teligen i Hans ſkrifart varſe et miſstroende til ſig ſjelf, ſnarare, än et alt för ſtort tycke för egna Snille-foſter. En egenſkap, ſom altid åtföljer rätt lärda Män. Ty med mindre rara kunſkaper, hade en mindre lärd kunnat pråla ganſka mycket, och fylla up verlden med många ſtora band af böcker. Vår BENZELIUS däremot, tänkte allenaſt därpå, huru Han ſkulle kunna bereda ſkickeliga ämnen til Rikets tjänſter och i ſynnerhet goda arbetare i Herrans Vingård.

Salige Ärke-Biſkopens gåfva, at vägleda den Studerande ungdomen var förträffelig. Det var ej nog, at Han, ſåſom de andre Lärare, hade ſit ſärſkildta Samhälle, ſom fordrade deſs ſärſkildta upſigt. Hans öma omtanka ſträkte ſig åfven til andra flera, och Hans granlaga tilſyn var ſå allmänt årkänd, at når oſtadiga ynglingar lemnade om ſig litet eller intet hopp, var altid ſiſta förſöket, at anförtro dem uti vår BENZELII trogna händer. Han utrönte på det nogaſte deras begrep, luſt och böjelſer. Han inrättade därefter deras arbeten och öfningar. Hans ſorgfällighet kunde icke härvid tillåta en enda timas förſummelſe. Han förhörde dem flitigt hvad de under föreläsningarna hade lärt och fattat. När ändteligen vett, dygd och ſtadga icke kunde på annat ſätt vinnas, ſå upmuntrade och lockade Han dem, at aflägga något allmänt lärdoms prof, hvarigenom de om-

sider blefvo lika som indragne til at fortfara, at göra sig förtjänte til de vanliga Academiska heders-belöningar. Den lilla gnistan af ärelystnad, som ännu var quar hos ynglingen, blef härigenom alt mer och mer upeldad, och hölt han sig så länge innom BENZELII ledstänger, til dess han omsider, på egen hand, kunde gå vägen fram til sit föresatta ändamål. Vår förträffeliga Lärares hjärta var under alt detta så ömt och Hans omsorg så nitisk, at då andra medel och utvägar fattades til befrämjande af de fattigares välfärd, så sparde Han icke sina egna.

Omsider blef Han år 1740, kallad til Biskop i Lunds Stift och Academiens Pro-Canceller. Samma vigtiga åmbete förestod Han med allmänt beröm och til Stiftets stora förmon til år 1747, då den högstförtjänte Svea Rikes Ärke-Biskop, Doctor JACOB BENZELIUS afled under Riksdagen i *Stockholm*, til vårt allmännas stora aflaknad. Så öfvertygad som hvar man var, at denna förlust ej kunde på bättre sätt ärsättas, än igenom Doctor HENRIC BENZELIUS, så glad var man at se, det Kongl. Maj:t, på Sveriges Prästerskaps underdåniga förslag utnämde Honom til denna högsta värdighet i det andeliga ståndet.

Här fick Han en större rymd för sit ljus, at använda alla sina stora gåfvor och e-

gen-

genskaper, och sin ömma samt upriktiga nit om Kyrkan och den sanna Gudsdyrkan: at både med lära och efterdöme gå sit Stånd före: at i sit egit Stift besöka Församlingarna, undervisa både herdar och hjorden, at bibehålla god ordning och skickelighet: at främja ungdomens upfostran genom undervisnings-verkens vårdande, at skaffa de fattiga hjelp och uppehälle, med et ord, alt hvad et så högvigtigt ämbete kräfver.

Men ehuru stor Hans omvårdnad var om hela Församlingen, så skötte Han dock den enskildta Församling, hvars Herde Han var, med den omsorg, lika som hade Han intet annat haft at sköta. Han lät på egen kostnad upbygga en Schola för Bålinge Sockens fattiga barn, samt förse Scholemästaren med beständigt underhåll.

Under så många och så vigtiga vårf och förrättningar, glömde Herr Ärke-Biskopen ändock ej bårt det Evangeliska Samhället i Pensilvanien, en öfverlefva af Sveriges forna besittningar i America, samt bevis på Svea Konungars omvårdnad om Religion. Detta Samhälles granlaga vård var Honom anförtrodd. Han skaffade dit trogna lärare: Han plägade med desse en ständig och upbyggelig brefväxling: Han utverkade för dem som efter välförrättade tjänster kommo hem, en anständig belöning i Fäderneslandet.

MINE HERRAR!

Jag har ſkyndat, ſå mycket möjeligen kunnat ſke, med berättelſen om vår afledne Ärke-Biſkops berömmeliga lefnads-lopp. Håraf ſkönjes likvål nogſamt, hvad arbete, hvad flit, hvad nattvak och ouphörligt ſikande fordras, til at vinna ſtora framſteg i lårdom och vetenſkaper.

Så länge verlden ſtår, lårer dolſka och makliget väl ſöka at förſvaga lårdomens vårde och påſtå, at en enfaldig kunſkap om Chriſtendomens grundſanningar, jämte uprikti utöfning af Chriſteliga plikter, göra en fullkomlig lårare, utom verldſlig vishet, lårda ſpråks och många afvågars ranſakande. Det ringa förſtånd, ſomlige männiſkor åga, använda de til beſtridande af förſtåndets upodling. Men ſå år vår verld nu mera ſå upl yſt, at deſſas okunnighet icke förmår förringa Vetenſkapernas värde.

At de dyra Guds redſkap, ſom upteck nat för oſs de Himmelſka ſanningar, fingo, genom omedelbar ingifvelſe, hög kunſkap, åfven om verldſlig vishet, år en afgjord ſak; men at förſta förſamlingens ſtore lårare och Kyrkans Fäder voro både Gudfruktige och lårde män ſamt i vältalighets konſten åfven mycket öfvade, det ſe vi af Kyrko-hiſtorien, ſå väl ſom huru idkeligen de arbetat och tråkat lårdoms trappſtegen upföre.

Den

Den som blir kallad til et vigtigt Låroåmbete, lårer en gång fåfångt ursåkta sig, når Han genom sit förstånds vanrykt och behöriga hjelpemedels förakt, icke förmått at möta et otamt förnufts falska slut. När Han nödgas låta en djerf fritänkare förvilla all redig slutkonst och med stillatigande låta Honom segra. När Han icke ur sjelfva grundspråkens kännedom kan möta en irrig mening, som åfven dårutur vil taga sina vapen. När Han icke af församlingens tideböcker sett, hvad menings flockar regerat tid efter annan, huru de ofta blifvit genom sanningens vitnen, Gudeliga och förståndiga lårare, förskingrade och förqvafde, men åter, likasom i annor gestalt, en annan tid frambragte i ljuset. Sanningens leda fiende har haft och har, samt får, in til verldenes ända, så många verktyg til sit onda upsåts vinnande, och ofta dem, som naturen försett med stora Snillegåfvor, ja, beklageligen sådane, som genom lårdom och kunskap prydt och ökat alt hvad naturen dem förlånt, så at en Gudelig herde behöfver all sin, genom diger möda förvårfvade skickelighet, om Han ej skal se sig öfvervunnen.

Hår hjelpa inga toma titlar och stora namn: hår gagna inga prunkande heders-tecken; utan hår år en strid, som fordrar harnesk, sköld, hjelm och svärd, hvilket alt utmårker fiendens styrka och vilar, at duge-

liga ſtrids-mån tarfvas, ſamt hurudana deras anförare i ſynnerhet böra vara. Om det är viſst, at emot ſlutet af denna ſynliga verldenes varelſe, ſkal ondſka och arghet tiltaga, ſå måge vi med åra och tack anſe dem, ſom arbeta i de Vetenſkaper, hvilka göra dem ſkiclige, at med förſtånd och Mandom gripa til vapen emot ſå farliga fiender. Ja, deſſas namn bör i våra tider ſå mycket högre vördas, ſom deras antal torde efterhand blifva mindre, hvartil nog bedröfvelige förebod ſig framte.

En ringa kunſkap gör upblåſt ſinne; men en hög lärdom ſer huru ofullkomligheten låder vid de måſt uplyſta månniſkor. Vår ſalige Arke-Biſkop hade et anſenligt och utvaldt Bok-förråd, och oaktad all ſin höga lärdom, ſatt Han i ſiſta ſtunden vid boken, når Hans öfriga åmbetes ſyſlor det tillåto. Hans lärgirughet ſtannade, ſå til ſäjande, med andedrägten. Ingen ting, ehuru lyſande det ock kunde vara, förmådde eljeſt hindra Honom ifrån ſin dyra åmbetes vård.

Han anſåg för en heder at vara intagen i detta Samfund; men ehuru gårna Hans hug föll på de nöjen, ſom hår finnas, gaf Han ſig aldrig tid at biviſta våra ſammankomſter oftare, ån då Han vid Riksdagar, eller andra åmbets förråttningar, borde vara hår i Staden. Ja, det år ſällſynt, men ſant, at

mån-

månge ſtore och lärde män af utrikes Academier bödo til at få inrätta brefväxling med Honom; men Han urſäktade ſig därmed, at Hans åmbete krafde af Honom all Hans tid. Ännu mera, Hans Orientaliſka Reſe-beſkrifning, ſom efterlängtades af hela den lärda verlden och ſom krafdes af Honom, ſom en ſkyldighet, ſärdeles ſom den reſan tog; bårt det förnämſta af Hans helſa och kraftet, blef aldrig framgifven i dagsljuset, efter åmbetsſyſslorne ſkulle hafva förlorat därigenom.

I ſit höga och vigtiga kall har vår ſälige Ärke-Biſkop haft den förmon, at förrätta de ſtörſta ſyſlor, ſom det ſamma tilhöra. Han har jordfäſt vår ſtora och älſkade Konung Friedrich den Förſte. Han har haft den nåden, at Kröna Deras Kongl. Majeſtäter, vår nu Regerande Allernådigſte Konung och vår Huldaſte Drottning. Af Honom hafva deras Kongl. Högheter Arf-Printſarne Carl och Fredric ſamt den Kongl. Arf-Printeſſan Sophia Albertina, blifvit genom det Heliga Dopet intagne i Herrans Förſamling.

Fem gånger har Han biviſtat de allmänna Riks-möten och de tvenne ſiſta varit Taleman för det Högvördiga Präſte-ſtändet. At Han därvid förnämligaſt haft Förſamlingens välfärd om hjärtat, tror jag vara mera än kunnigt.

Vid

Vid ſtora och höga tilfällen har Han hållit de Tal, ſom Honom ålegat at göra. I deſſa, ſå väl ſom i Hans Predikningar, får man ej ſe en ſvaſſande vältalighet, där prunkande ord, med ljuflig klang upfylla öronen, medan hjärtat har ingen ting at ſyſla. Han tog fram kärnan från ſkalet. Han talade värdigt de heliga eller höga ämnen, ſom ſkulle omtalas; men i ſynnerhet lyſte ur Hans talen upriktighet och välmening, hvilken hos vår BENZELIUS var ſå lätt at igenkänna, ſom af andra ſvår at efterhärma. Vår Ärke-Biſkop var född med ſtark kropp och hade et ſtadigt ſinne, däraf kom at Han lefde nögd, ſå at, oaktad Hans alfvarſamma anletes ſtällning, därutur lyſte något gladt, ſärdeles när Han bland vänner roade ſina ſinnen, då Han ej allenaſt tyckte om anſtändigt ſkämt, utan tog däri ofta en upmuntrande del.

Den nöjſamaſte tid af ſin vandel räknade Han likväl ifrån år 1725, då Han hade den förmon, at träda i Äktenſkap med ſin Kära Husfru, Emerentia Rudenschöld, en Dotter af den vidtberömde Biſkopen i Linköping, ſamt ſtora och ljufliga Svenſka Skalden, Doctor Torsten Rudéen. Denna Fruens berömvärda egenſkaper, ſom göra Henne til en prydnad för ſit kön, viſste ſå at fägna ſalige Ärke-Biſkopens af bekymmer och arbete trötta ſinnen, at de, genom hennes ljufva um-

umgånge likſom förnyades. Han bemötte, ock hennes kärlek med en öm tilgifvenhet, ſå at i detta ljufva Äktenſkap ingen ting fattades, om icke en kär lifsfrukt, ſom kunnat gifva den ſorgbundna Fruen någon tröſt uti hennes oboteliga ſaknad af en ſå värdig Maka.

Hans umgånge var lått, men Hans ſeder liknade aldeles den gamla verldens årbarhet. Fåfångt krus eller en förſtåld höflighet kunde Han ſå mycket mindre fördraga, ſom Han hatade alt det, ſom icke utmärkte en upriktig vålmening. At Hans helſa i de ſenare åren varit nog vaklande, kan man lätteligen föreſtälla ſig. Vi hafve allenaſt en liten ſtund följt Honom på ſå beſvärliga reſor, ſom ej kunnat annat än förſvaga den ſtarkaſte kropps ſtällning. När nu et trägit arbete och ganſka liten natt-ro hela Hans lefverne igenom, fått lika ſom ouphörligen nöta lifskrafterna, ſå är ſnarare undransvärdt, at Han ſå länge uthärdadt. I ſynnerhet hade Hans bröſt lidit mehn af ſå åfventyrliga färder.

Siſtledne Pingeſtdag lades Han omſider på Soteſången och väntade Han til den 20 Maji efter den ſäliga förloſsning, ſom efter en rätt Chriſtelig vandel i 69 år, 10 månader och 13 dagar, öpnade för Honom tilgången til den kära Frälſarens umgånge, i Härligheten, hvars dyra fotſpår i denna verlden Han med möda letat och följt.

Tröſt-

Trötta Vandringsman! Njut den hvila i Din graf, som Du så vilst väntat, genom den hvila Guds egen Son behagat taga i den grafven, som Du med Dina egna ögon sett.

Dina förtjänster hade fordrat en pråktigare stod, än den jag förmått uprefa; men Ditt kära Minne blir ändock evigt i vårt Svenska Sion. Jag har gjort hvad jag kunnat. Jag har följt Din egen upriktighet och med enfaldiga, men sorgbundna ord, berättat Din berömvårda och mödofulla vandel och Ditt Saliga slut.

Rättelser.

Pag. 30. lin. 28. står: *sammanskrifva sin Palæstina*, läs *igenomse sin Palæstina til en ny uplaga.*

ÅMINNELSE-TAL
ÖFVER
KONGL. VETENSK. ACADEMIENS FRAMLEDNE LEDAMOT,
LANDSHÖFDINGEN OCH COMMENDEUREN AF KONGL. NORDSTJERNE-ORDEN,

FRIHERRE NILS REUTERHOLM,

Hållit för
KONGL. VETENSKAPS ACADEMIEN,
Den 20 September, år 1758.
AF DESS MEDLEM

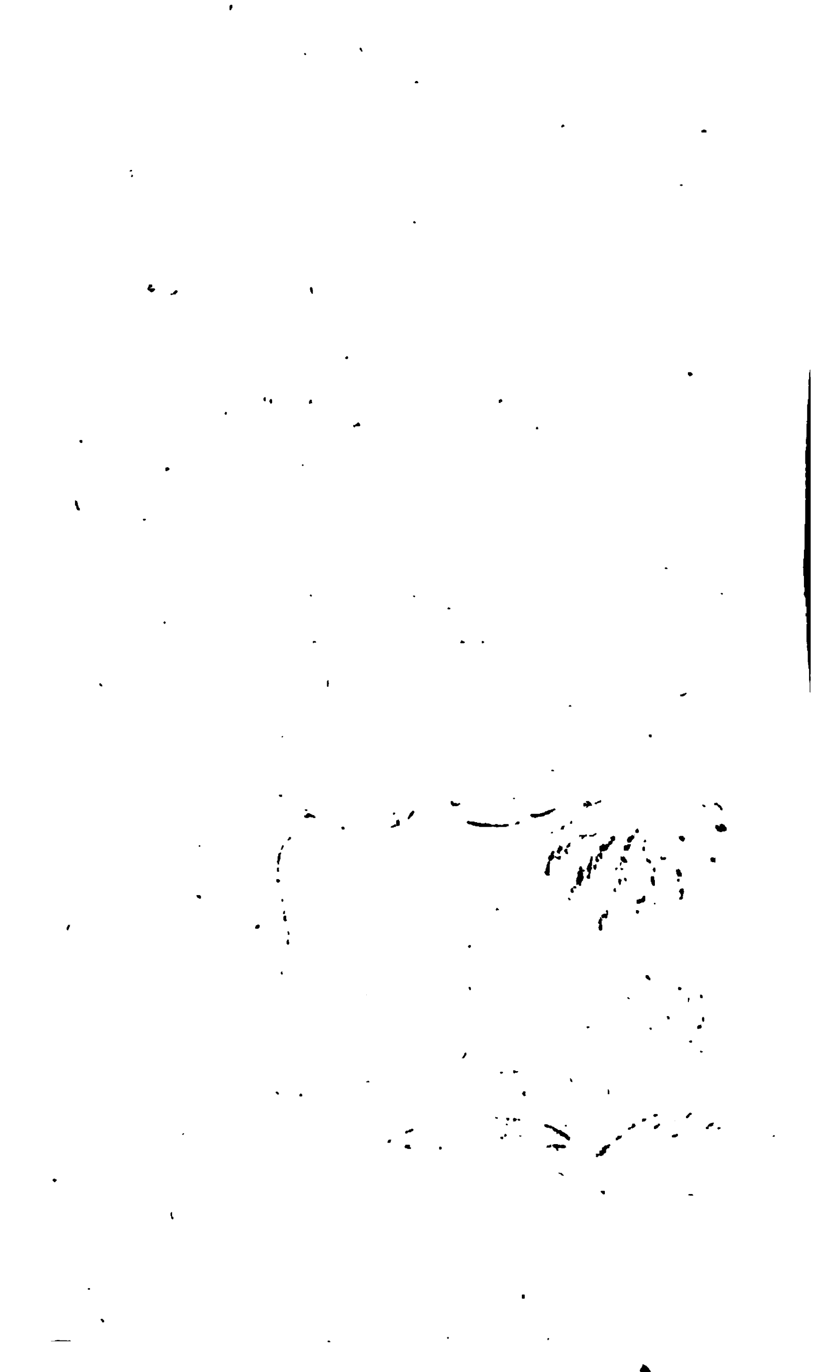
OLOF VON DALIN,

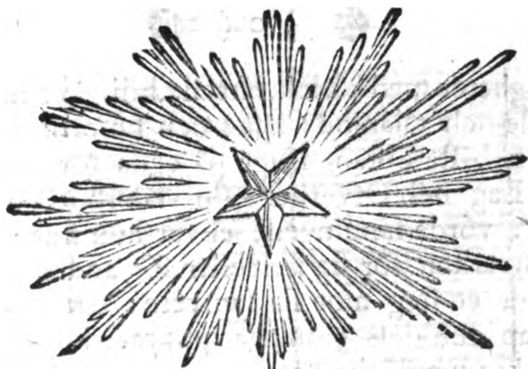
Cancellie-Råd och Historiographus Regni

På Kongl. Vetenskaps Academiens tilstånd.

STOCKHOLM, tryckt hos Direct. LARS SALVIUS.

Mine Herrar!

Vältalighetens dyrkare afmåla gerna ſtore hjältar med präktiga färgor: de inviga åt odödligheten deras glänſande och ofta för männiſkliga ſlägtet olyckeliga bedrifter. Et djupt förſtånd, en ogemen vitterhet, förkjuſande Snille-gåfvor, Stats-klokhet, förfarenhet i Vetenſkaper, Handel och fria Konſter, uphöjas gerna med de låford, ſom de verkligen förtjäna; men den tyſta dygden, de egenſkaper, ſom utan prål och buller göra en god medborgare, blifva gemenligen förtegade. Utöfva en ren Gudsfruktan, bemöda ſin Näſta vid alla om-

ståndigheter med kärlek, rättvisa, billighet, medlidande och tålamod: ällka och befordra samfundets bästa, utan affigt på egna förmoner: hålla Lag och Öfverhet i sin vederbörliga helighet: vörda sanningen, ehvar hon fins: aldrig hvarken för sig sjelf eller för andra kunna göra et steg mot sit samvete: rätt känna vänskap och dess granlaga plikter: bistå den förtrykta menlösheten, upmuntra goda Snillen och nyttiga inrättningar: kårteligen, vara Rikskroppen en välgörande, en stilla, en arbetsam, en dygdig Medlem, är icke så prunkande för folkhopens ögon. En sådan upskildrar icke: han utropar icke sina gärningar på alla högder: Han talar allenast genom sjelfva verket, och det är et språk, som icke menigheten så lätt förstår. Hans värde märkes icke, utan af några få kännare, och således framsmyger hans rykte utan basun.

Denna Kongl. Academiens förträffeliga inrättning, söker däremot för sin del rädda sådana efterdömen från vårdslösherens mörker. Det är sant, Mine Herrar, at ämner för detta mit Tal, är en Mans lefverne, som icke haft brist på Titlar och hederliga Ämbeten, hvilka nog gjort Hans Namn bekant; men det är icke sådan åra eller sådan åminnelse, som vi här sätte til ögnamärke.

Landshöfdingen, Commendeuren och Riddaren, Baron NILS REUTERHOLM,

föd-

föddes år 1676 den 16. September, på Fiholms Gård i Vestmanland, Stömsholms-Län och Rytters Socken. Fadren, ESBIÖRN PERSSON, ägde Bruks-delar, idkade Förlags-Handel och Jordbruk. Modren, ELISABETH REUTERHUSIA, var af hederlig Prästeslägt i den landsorten.

Han upfostrades under en sjuklig barndom dels hemma, dels vid Vesterås-Gymnasium. Han fortsatte därefter vid Kongl. Academien i Upsala sin stora håg för Boklige Konster och Vetenskaper, hvarmed Han förtjänte sine Lärares beröm och redan ansågs för et skickeligt ämne til Rikiens tjänst

Han blef också däruti antagen år 1697 vid Kongl. Svenska Ambassadens Cancellie i Hag, då Ambassadeurerne Gref LILJEROTH och Gref BONDE förde Medlings-verket vid Freds-Handlingen i Ryssvik. Äfven brukades Han vid Ambassade-Cancelliet, när Kongl. Rådet Gref BONDE, året därefter til Ängelska Hofvet återförde dess Ordens-teken af Strumpebandet, som Högstsal. Konung CARL XI. burit. Således inträdde Han på det stora verldsfältet genom en god Schola för sit vett och upförande; men Han ville dem än vidare förädla. Han reste öfver til Frankrike och vann där åtskillige vittre Måns tycke och vänskap; det var då under LUDVIC

XIV:s lyckeligaste Regering, den gyllende tiden för smak och Vetenskaper.

Ingen ting är allmännare, än at famla om den rätta Aran: man förblindas af dess liknelse och utvärtes föreställning: man tror merendels, at hon består i Rang och höga sysslor. För at hinna til sådan heder, träder man ofta på vanhedrens våg och ungdomen fiker gemenligen ifrigare efter Ämbeten, än efter egenskaper, at upfylla dem med värdighet. REUTERHOLM gjorde tvärt däremot. Han vägrade et tilbud, at blifva Legations-Secreterare vid Chur-Pfaltsiska Hofvet, til dess Han kunde inhämta större kunskap i de därtil hörande stycken. Han fortsatte då sin resa til Tyskland och stannade i Regensburg, at underrätta sig närmare om Rikets Lagar, författningar och Riksdags-ärender. Däruti hade Han märkelig hjälp och befordran af då varande Svenska Extraordinaire-Envoyèen, sedermera Hof-Cantsleren VON SNOILSKY, som i sjelfva Tyskland var årkänd för en välgrundad Publicist. Han kunde fägna sig af en sådan Mans ljus, liksom af hans vänskap och förtroende, til dess Han vid slutet af år 1700. blef af Svenske Extraordinaire-Envoyèen vid Churförsteliga Hannoverska Hofvet, Baron FRISENDORFF, kallad til Commissions-Secreterare.

I den fyssan visade Han all flit och skickelighet, sårdeles då Han densamma under Envoyèens frånvaro stundom flera månader ensam förestod. Hon hindrade honom likvål icke, at ståndigt förkofra sit bok-vett genom bekantskap, umgånge och brefvåxling med den tidens Lårde, sårdeles med den vidtberömde LEIBNITZ, hvilken visade Honom all vånskap och ynnest.

Från dessa stilla nöjen kallades Han år 1704. til Krigsbullret i Pålen. Han befordrades då til Secreterare vid den Kongl. Svenska Ambassade, som skickades til Warsow, at bivista Konung STANISLAI val til Pålska Kronan. Man vet, at hela denna Ambassade nögades gifva sig i Kon. AUGUSTI hånder, då imedlertid REUTERHOLM föll under den beryktade PATKULLS vård; men sedan Konung CARLS lyckeliga och vördade vapen snart årsatt hvad hårigenom var förloradt, Gref HORN samt de öfrige Ambassadens Ledamöter kårt dårefter mot Saxiska fångar blifvit utvåxlade och beskickningen til Warsow å nyo affårdad, at fullborda sit påbegynta verk, tilträdde REUTERHOLM åter dårvid sin fyssla och så godt som allena förde pennan.

Sedan Kon. STANISLAUS var krönt i Warsow och Sveriges Tractat med honom

och Pålska Republiquen sluten i Blonja den 28 November 1705. blef REUTERHOLM förordnad til Secreterare vid Kongl. Hofvet i fält; men en svår sjukdom började nu göra Honom den orolige fält-lefnaden mindre drägelig. Han åstundade tjäna sit fädernesland, icke just med lindrigare möda; men i mer stillhet. Han rönte också däruti Konungens nåd, i det Han år 1708 århöll fullmagt på Secreterare-sysslan vid Kongl. Krigs-Collegium, hvarjämte Han äfven år 1708 benådades med Adelig sköld och värdighet.

Han begaf sig då på hemvägen til Sverige, hvarvid Han årnådde det syftemål, som Hans håg i några år upfyllt, genom en Äkta förbindelse med en dygdig och ällskvärdig Maka, Fru HEDEVIG SOPHIA LEOPOLDEN från Hannover, med hvilken Han i en kär sammanlefnad afladt 7 Barn, 4. Söner och 3. Döttrar.

Han förodnades år 1710 Krigs-Commissarius och 1714 til Krigs Råd; men förrättade ännu Krigs-Commissarie-tjänsten vid den då i Skåne sammandragna Arméen och intil Konung CARL XII död, hvarpå Han här i Kongl. Krigs-Collegio tilträdde sit rum.

Hela verlden har sig *Sveriges* då varande tilstånd bekant. Et enda lifs hastiga bårtgång hade där gjordt många tusende villrådiga och

för-

förökt våra fienders mod. Hela det bedröfliga året 1719 förestod vår REUTERHOLM nästan ensamt alt det arbete, som hörde til Kongl. Krigs Collegium, hvars Ledamöter då merendels voro frånvarande. Han blef därjämte genom särskildt Kongelig Fullmagt ensam förordnad, at åtaga sig styrelsen öfver Wadstena Krigsmans-hus, hvaruti annars både förr och efter Honom hela Kongl. Collegium tagit gemensam del. Det släta tilstånd, hvaruti Krigsmans-huset fants vid Hans tilträde och dess mångfaldigt ökta välmåga, då Han det öfvergaf, kunna bäst vitna hvad omsorg och möda Han därvid användt. I början hade något öfver 50. personer därvid et knapt och svagt underhåll: innan 15 år var det tilräckeligt för mer än 100, mäst Officerare, hvarjämte ännu flere utom Krigsmanshuset årligen åtnöto vackra Gratialer. Utom dess, fastän byggnad och betjäning mycket blifvit förbättrade, var likväl Cassan så förkofrad, at hon kårt för denne trogne vårdares afträde, kunde bistå Riksens Pensions-Stat med en ansenlig Summa.

När man nu befinnar i hvad omständigheter vår REUTERHOLM emottog nyssnämde dryga sysslor, så väl de särskildta, som de med Collegio samfälta: huru allting var ovant vid en ny Regering: huru hela Rikets hushållning, särdeles den, som Krigsmagten

angick, genom et långt och olyckeligt Krig råkat i lågervall och huru hår icke gjorde tilfyllest, at bota, hjålpa och förbättra, utan så tilsåjandes, i många mål omskapa och från grunden upbygga. Når man detta, såger jag, besinnar och tillika vår REUTERHOLMS oförtrutna flit och drift, at sådana motstånd öfvervinna; så kan man ej annat, ån låmna Hans Namn en evårdelig heder. I den stora Regerings åndringen, då mången tog lågenheten i akt, at göra sin enskildta lycka, satte Han all egen båtnad å sido och tånkte endast på det allmånnas tjånst. Han upoffrade dårtil genom et tråget arbete dag och natt, alla sinnes och kropps krafter. Kongl. Krigs-Collegii, Placerings-Deputationens, Pensions-verkets, General-Förråds-Cassans, Krigsmans-huset och Stats-Commissionernes-Handlingar, båra dårom fullkomliga vitnen. De böra såtta både oss och efterverlden i förundran, huru et arbete, hvartil man skulle tyckas, at flera månniskors krafter varit otilråckeliga, kunnat af en enda hand och et enda hufvud bestridas. REUTERHOLM bivistade utom dess vid åtskilliga våre Riksdagar de angelågnaste rådslag och Deputationer. Om Hans outröttelighet behöfs ej annat vitsord, ån at den för sin arbetsamhet evårdeligen prisvårde Råds-Herren, Gref LAGERBERG, vid alla görliga tilfållen, åstundade Honom til biträde.

And-

Ändteligen blef Han år 1732 den 14 April, befordrad til Landshöfdinge-Ämbetet öfver Kopparbårgs-Lån och Dalarne; men icke til större hvila. Et på den orten inkommit oenighets-frö, var dår ännu icke vål utrotadt: Näringens aftagande gjorde et i sig sjelf godt folk mindre nögdt med sina vilkor och mer benägit til osämja, än dess eljest årliga och trygga sinnelag tyktes medföra. REUTERHOLMS oförtruta flit, owåld, foglighet och alfvarsamhet, satte Honom hos Länets invånare i sådant anseende och förtroende, at Han med lämpa och fågnad kunde utreda och bilägga åtskilliga invioklade tvister imellan landet, ståderne och Bårgslagen, som förut i långliga tider förorsakat mycken besvärlighet och oreda.

Sådane egenskaper gjorde en förträffelig Landshöfding, hvilken på ännu flera orter kunde tjåna det Allmänna. Hans Kongl. Maj:t behagade dårföre genom Fullmagt af den 30 Maji, år 1739, flytta Honom til Nerike och Vårmelands Höfdingedöme, dår Han visat samma idoghet, nit och renhet i sit Ämbete. På de sista åren af sin lifstid, förlorade Han vål en stor förmon, sin skarpa syn, som vid så trägna arbeten Honom bistått; men dårmed utslocknade icke Hans brinnande hååg, at tjåna sit Fäderneslaud. Tankar och minne syntes lika friska och

star-

ſtarka, faſtän kroppen både genom denna olägenhet och en tiltagande hög ålder blef mer och mer bräcklig.

Han hade nu på verlds-banen fullbordat ſit lopp. Hans förtjänſter hade tilbrakt Honom all den utvärtes heder, ſom Han åſtundadade, och ännu mer: Han hade år 1735 af Hans Maj:ts egit nådiga beväg, utan anſökning, blifvit i Friherre-ſtånd uphögd. Han hade år 1739. af denna Kongl. Academien blifvit hedrad med et rum bland deſs Ledamöter. Han hade år 1748, den 17 April, blifvit utnämd til Riddare och Commendeur af Kongl. Nordſtjerne-Orden, hvartil Han därpå i Julii månad blifvit dubbad i Örebro, ſom ſkedde på Konungens vägnar genom hans Excellence, Riks-Rådet, Öfverſte-Marſkalken, Riddaren och Commendeuren, Gref Ekeblad. Nu var Han mätt af lif och möda: Han ville ſöka et lugn, at utan hinder förnöja ſit ſinne med ſtilla betraktelſer och en förſmak af den oändeliga ſällhet, ſom Honom förbidade. Han anhöll därföre år 1756, om et nådigt afſked från ſit Ämbete, hvilket Honom ockſå i November ſamma år förunntes, med huldaſte betygan af Kongl. Maj:ts ſynnerliga nådiga välbehag öfver Hans trogna och långliga tjänſter.

Han

Han våntade ockſå icke långe efter ſin fullkomliga förloſsning. Vid ſlutet af ſamma månád, når Han var i begrep, at flytta ſin egendom, i ſynnerhet ſin vackra ſamling af Böcker och allmånna Handlingar, hvaruti Han all ſin tid nedlagt mycken och egenhåndig möda, til ſin Gård Ekeby i Våſtmanland; den Han nu åmnade til ſin hvila, blef Han af den Aldrahögſte kallad til en ſtörre förnöjelſe. Han gaf ſig med vördnad under Hans behag, och efter en kårt ſjukdom med ſit fulla förſtånd, i en Chriſtelig beredelſe, lyktade den 4 December 1756, en berömlig lefnad af 80 år, 2 månader och 17 dagar, hvaraf 54 blifvit anvånde til Rikets tjånſt.

Så rar och dyrbar ſom dygden år bland månniſkor, ſå högt förtjånar en god Medborgare, at lefva bland dem en kår och årofull åminnelſe. En ſådan behöfver icke af verldſlig Lag förbindas til ſina ſkyldigheter i et Samfund. Han utöfvar dem ſjelfmant af egen luſt, af rén kårlek til ſit Fåderneſland. Han gör Lagen lefvande med ſit efterdöme och åfven öfverträder Honom i det goda.

Ingen ting år mindre ſållſynt, ån de lemmar i en Riks-kropp, ſårdeles Åmbetsmån, ſom ganſka nögde med ſig ſjelfva, tyc-

ka sig all heder och befordran förtjänt, när dem efter Lag ingen ting kan förebrås, och de således undvika en Upsyningsmans tiltal: de förrätta sina sysslor efter tid och lägenhet, at de dem någorlunda kunna försvara: deras dagar bårtrinna med beqvämlighet; men så förloras ock deras namn bland tjocka menigheten och dö där aldeles bårt, fastän de nog högt skulle upstigit på lyckans trappa. Helt annorlunda upfyllas våra tankar i dag af vårt hederliga ämne. Här lyser en Ära, som arbetat sig up genom svårighet, oförliklig flit, ringa hjälp af anhörige och mindre aktning för enskildte fördelar.

Här visar sig ej allena de äldre Romares dygd, utan ock deras torftighet. Et klart bevis, at Samfundet här icke blifvit tjänt för ensidig vinning; men icke dess mindre har vår REUTERHOLM af all sin förmåga framdragit, upmuntrat och understödt många goda Snillen och skickeliga ämnen, som saknat hjälpe-medel, at hinna til de ställen, dit Naturen dem årnat. I synnerhet hafva tvänne denna Kongl. Academiens Ledamöter, at til en del tacka Honom för deras första upkomst och befordran, vår LINNÆUS och framledne Biskopen BROWALLIUS.

Om vår REUTERHOLM kan sägas med skäl, at Han var en rätt Svensk Man.

Sielf-

Sjelfva Språket i Hans mun och penna behöll en ogemen renhet. Han tilstod sig ofta icke förstå det vidlyftiga och konstlade skrifsätt, som i Hans tid stundom under allmänna syslor förekom. Han tyktes tro, at det var Hans fel, då det likvål borde tilskrifvas Hans rena och rediga begrep. J Honom syntes ännu lefva den gamla verldens årlighet, alfvarsamhet och fromhet: En MANLIUS CURIUS i tarflighet, en CATO i kärlek til sit Fäderneslands Lag och frihet. I sit Ämbete kände Han ingen, hvarken vän eller ovän, skyld eller oskyld: Han kände allenast hvad som var rätt och billigt. Ingen Partianda fick hos Honom inrymme. Han tordes vid alla tilfällen vara lika rättvis och fogelig mot hvar och en, af hvad tänkesätt han var. Med en tilbörlig vördnad och ömhet för sin Öfverhet, ällskade Han Riket, Lagen, friheten, och följaktéligen hvar och en landsens invånare utan anseende til personen; men Han hatade lasten oeh var dess nitiske motståndare. En sådan medborgerlig dygd uplystes af den Christeliga, som ledsagade och stärkte Honom i döden.

Jag har nu härigenom, Mine Herrar, vördsamligen åtlydt Eder befallning. Jag fin-

finner dåruti ganſka vål min ofullkomlighet; men det tröſtar mig, at en ſå vårdig Ledamots Äre-minne ſjelf båttre talar, ån jag det förmått utföra. Det förebildar oſs til efterdöme i långliga tider en Ämbetsman och en Medborgare.

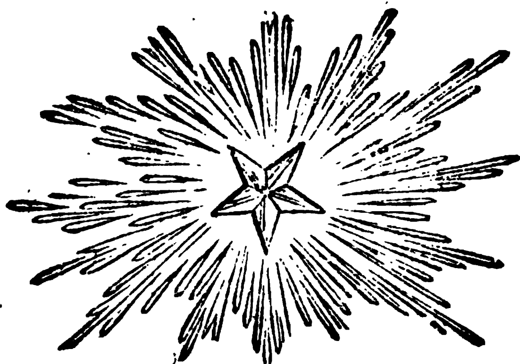
ÅMINNELSE-TAL
ÖFVER
KONGL. VETENSKAPS ACADEMIENS FRAMLEDNE LEDAMOT,
LANDS-HÖFDINGEN, BÅRGS-RÅDET, RIDDAREN AF KONGL. NORDSTJERNE-ORDEN, SAMT SKATT-MÅSTAREN AF ALLE KONGL. MAJ:TS ORDEN,
VÄLBORNE HERRE,

HERR LARS BENZELSTIERNA,

HÅLLIT FÖR
KONGL. VETENSKAPS ACADEMIEN
DEN 6. DECEMBER, 1758.
Af
OLOF CELSIUS,
Theologiæ Doctor. Professor, Kyrkoherde, samt Kongl. Vetenskaps Academiens Ledamot.

På Kongl Vetenskaps Academiens tilstånd.
STOCKHOLM, tryckt hos Direct. LARS SALVIUS.

Mine Herrar!

Eho det vore, ſom icke ſå noga hade känt den Mannens förmoner, hvars yttersta Äreminne, denna Kongl. Vetenſkaps Academien i dag begår, han ſkulle endaſt af det talet, ſom vid dödsfallet ſpordes, hafva kunnat förnimma, at Deſs Lif varit vårdt ihugkomſt.

Ibland många hundrade ſom dö, är deras antal ganſka ringa, hvilka dö til allmän aſſaknad; de fläſte förjas endaſt inom ſina anhörigheter, och ſom deras lefnad ingen upmärkſamhet åſtadkommit, ſå ſlutas den äfven utan at ſärdeles märkas.

I desſas antal var icke, *Landshöfdingen*, *Bårgs-Rådet*, *Skatt-Måſtaren af alla* Kongl. *Maj:ts Orden och Riddaren af Kongl. Maj:ts Nordſtjårne-Oorden*, *Välbonne Herr* LARS BENZELSTIERNA: Hvars rena nit för det allmånna och årkånda inſigt uti de Vetenſkaper, hvilka Han hade under ſin vård, icke kunde annat ån belönas, under Hans lifstid, med hjårtelig åſtundan, at, ånſkönt Han ernådde hög ålder, Hans dagar måtte ju mer ju hållre förlångas: och vid Hans åndteliga dödsfall med en allmån aſlaknad.

Icke åro vi ſå blinde, at vi ju ſe de många och hårliga ljus, ſom ånnu lyſa på vår Svenſka Vitterhets-himmel; men vi ſåga åndock icke för mycket, då vi ſåga, at med denne Herrens Lif, et af de fagre har ſlåcknat. Vi hafva nu åndteligen upvaknat ur den dvalan, af hvilken vi fordom varit förkjuſte, at föga råkna annat för högt och årerikt, ån det ſom beſprångdes med blod. Vapne-frågd, medelſt hvilken många hafva tillkyndat ſig et högt rum ibland det månniſkliga ſlågtet, år vål den allmånnaſte och måſt trampade, men icke den endaſte, icke eller den allrautmårktaſte vågen, ſom förer til odödelighet. En *Alexander*, en *Cæſar*, en *Hannibal*, en *Pompejus* hafva med ſine ſvårds ågg icke kunnat ſkåra ſig oförvanſkeligare Lagrar, ån den en

Cicero,

Cicero, en *Archimedes*, en *Euclides*, jemte många flere med förnuftets skårpa sig hafva skurit: och då Tideböckerne hafva at visa många de förras likar, födas allenast då och då någon enda de senares.

Hvad vår vårda BENZELSTIERNA beträffar, så äro Hans egenskaper, om icke de aldrasällsyntaste, dock nog store och tillräckelige at sätta mig uti högsta bekymmer, då jag tänker uppå det ärendet, som mig vid detta tilfället är anförtrodt. Och jag rådes, at J, MINE HERRAR, hafven af någon vänlig, men icke tilförlitelig tanka om mig, lemnat denna Minnes-vården uti fast äfventyrliga händer. Få dagar äro förflutne, sedan ifrån detta rummet den vida berömde och högst saknade Ärke-Biskopens Doctor HENRIC BENZELII ärefulla minne, igenom denna Kongl. Academiens försorg uplifvades. I denna aftonstunden skal efter Dess befallning, Brodrens vandel af mig afskildras. Bröder af lika art: personer lika högtaktade: fall, som upväkt lika sorg: mistningar lika känbare: Minnen, som fördenskul äro denna Kongl. Academien lika kåre, och de där i följe däraf lika väl borde vårdas. Men om ej årestoderne så nära likna hvarandra, som Männerne varit hvarandra like, efter hvilka desse upresas, så härflyter sådant däraf, at en och samma Naturens HErre har tilredt de senare, men en och samma *Phidias* har icke varit Mästare för de förra.

En af högt Ämbete ej mindre, än makalös tale-gåfva lysande Man, behagade vid det förra tilfället på det sätt hedra vår döda Ärke-Biskop, at detta rummet, som i alla tider har varit svårt at intaga, är i synnerhet för mig så mycket åfventyrligare vordet, som ljudet af Hans behagelige Suada ännu lika som upfyller denna Salen, och innehafver allas öron. At således en fördubblad tyngd lägges uppå mina axlar, då jag räcker dem under denna Årestoden; ämnets vårdighet, den Kongl. Academiens heder, och den vittre Herrens oefterföljelige efterdöme, hvilken nyss för mig har talat. Man brukar merendels i början af sit tal, medelst beskrifvande af ämnets vigt, om hvilket handlas skal, at bereda sig sina åhörares upmärksamhet; men för mig vore vid detta tilfället fast lyckligare, om Landshöfdingen BENZELSTIERNAS förtjänster mindre kändes, och följakteligen min svaghet mindre syntes.

Jag villa då säga, hvad Fäderneslandet, hvad Vetenskapen, hvad Medborgarne hafva förlorat vid salige Herr Landshöfdingens död: och påminner mig därvid, at den Kongl. Academiens tanka är, icke som skulle Ryktet af Hans förtjänster medelst min åtgärd vidare utbredas, än det redan gått; men at efterverlden må förnimma, det Han lefvat under en sådan tid, och ibland sådane Landsmän, som

kun-

kunnat skönja; hvad de uti Honom ägt och förlorat, samt i det hänseendet mera til vår egen, än til Hans berömmelse.

Desse tvänne ändamål vinnas likvål på en gång och tillika; ty då Kongl. Academien låter vårda minnet af en vård Ledamot, och dymedelst visar sitt eget ädla tankesätt, sker i det samma, den döde den högsta åra, som ibland dödelige kan årnås. Ty at bekänna sanningen, Mine Herrar, så år det icke pråktige grifter eller likfärder, som gör människors ihågkomst angenäm efter deras död. Det dyrbara Mausoleum en bedröfvad *Artemisia* läter uprätta, har icke kunnat föra til ois mer än blotta namnet af den Prinsen, som hon förlorade; och Apotheoserne hafva icke kunnat flytta Tyrannerne i antalet af de dygdige Roms Kejsare, än mindre göra dem til Gudar. Det är Visdoms Gudinnorne, och således denna Kongl. Academien som endast förmå, at gifva lif åt ryktet, samt at löna dygden med et evigt minne: och et välförtjänt godt vitnesbörd, ehuru i de enfaldigaste ord, är den varaktigaste årestod, som på de dödas mull kan upresas.

Huru skulle icke, MINE HERRAR, salige Landshöfdingen BENZELSTIERNA af Eder och andra saknas, som hade så många utvägar at vinna allmän tilgifvenhet. Med en ärkänd och i många år samt vid de angelägnaste för-

rättningar pröfvad ſkickelighet uti den vetenſkapen, ſom til Hans vård var anförtrod, lyſte Han inom hela det ſtora och vida kring Riket ſig ſträckande Bårgsväſendet: med inſigt uti Statsverket, och öpen välmening emot foſterlandet drog Han til ſig Ständers oinſkränkta förtroende: med et okonſtigt upförande, förtjänte Han ſig vänners beſtändiga tilgifvenhet: med en vänlig ſtränghet och oförſkräkt råttviſa i alla ſaker, väkte Han fruktan och kärlek hos underhafvande: med gladt och höfligt bemötande uti umgänge, fick Han menighetens vördnad, och med alla deſſe tilſammans tagne förmoner, gjorde Han ſig förtjänt Öfverhetens Nåd.

Alla de berömvärde egenſkaper, med hvilka denna Heders-Mannen gjordt rummet ſaknadt efter ſig inom denna Kongl. Academien och Bårgsvetenſkapen, äro fördenſkul icke de endaſte ſkäl til vår ſorg, ehuru de voro nog tilräckelige. Men mången nyttig Man har ſlutat ſina dagar på det ſätt, at man mera beklagat än ömat ſig vid Hans ſaknad. Nu händer bägge. Mången dör en vitter Man. men en ſlät medborgare; då det kan hända, ſom PLUTARCHUS om REGULUS förmäler, vid det tilfället, när denne gick ut af Rom, nämligen, at Hans medborgare ſtodo tyſte imellan förundran

och

och sorg, utan at öfverlemna sig til någondera. Mångens förlust är kånbar i Vetenskapen, men drägelig för umgånget; men vid detta dödsfall var mistningen i bägge märkelig.

Lands-Höfdingen och Skatt-Mästaren af de Kongl. Orden, LARS BENZELSTIERNA, var född den 27 Martii år 1680. Fadren var då varande Theol. Professoren vid Kongl. Academien i Upsala, sedan Biskopen i Strengnäs, samt sist Ärke-Biskopen ERICUS BENZELIUS; den första af detta i Svea Rike högtförtjänte namnet: och i synnerhet genom sex Söner en lyckelig Stamfader för den *Benzelianske Slägten*. Då vi vilja göra allmänna anmärkningar öfver Slägter, som i verlden komma til och gå af, lära vi icke utan särdeles upmärksamhet finna, huruledes inom dem besynnerlige arter och lynnen regera. Ofta händer, at vissa människor igenom dygd och förtjänst göra sig minnesvärdige, och blifva därföre allmänt omtalte; men ibland, fast rarare, händer, at äfven hela Slägter göra det samma. Det skulle synas som Slägterne upväxte af olika frö, ehuru de alla hafva en gemensam uprinnelse. Somlige gifva af sig allenast medelmättigt folk, och åstadkomma verlden ej annat gagn, än at de öka antalet af människor, och dem som på jorden skola arbeta i sin anletes svett. Andre

dre finnas, dår fröet varit så ondt, at föga annat ån odygd och odugelighet, hela generationerne igenom dårafblifvit framalstradt, och många dåremot, dår idel dygd och åra lika som uti arf, ifrån afkomming til afkomming blifvit fortplantade; ej annorledes, ån Låkarekonsten blef i Grækeland fordom inom Esculapierne långe behållen.

Uti vårt Seculo, Mine Herrar, hafva *Benzelienre* varit sådane. En likhet ej mindre emellan deras sinnen, ån deras anletes stållningar, har gjordt, at man snart af den ena har kåndt den andra; och om det ofta år sant, at Slågter hafva vissa inom den hårskande fel eller dygder, af hvilka de igenkånnas; så kunne vi med fog såga, at *vitterhet* och *ovåld* varit *Benzeliernas* lott. Hvarföre åfven så sållsynte och lika förmoner, hafva haft den sållsynte och lika påfölgd, at denna Slågten inom en kårt tidcrymd af femtio år, gifvit Riket 4 Ärke-Biskopar och tillika Kyrkan 4. stolpar.

Men låtom ols lemna de allmånne årindringar, då det enskildta åmnet, hvilket vi i dag hafva för ögnasigte, gifver ols så tilråckeligt tilfålle til enskilde tankar. Når vi nu begynne at tala om Hans upfostrans och ungdoms tid, Hans flit och osparde möda, at vinna skickelighet, så gifva vi med det samma

na et mönster och förebild för dem, som nu skola upfostras. Vår BENZELIUS tog redan i sin ungdom en säker våg til fortkomst och heder. Förnögd med at förtjäna lycka, mer, än otidigt nyfiken och bekymrad at vinna den samma, vinlade Han sig om alla de stycken, som skulle i tiden göra Honom nyttig för Fäderneslandet, förnögd med sig sjelf och anständig för de sine. De sex Bröderne, som alla på en gång i sin ungdoms tid upfostrades under Fadrens hand, då han var Biskop i Strengnäs, togo sig hvarje sin vitterleks gten, den de under inbördes täflan skulle sköta; men gjorde det så, at ingendera blef af någon dera å sido satt.

Trenne, ERIC, JACOB och HENRIC, valde sig Fadrens fotspor, den de intil det aldrasista efter hvarandra så ifrigt trampade, at de lika, som ur hand i hand, til hvarandra fingo öfverlemna den Ärke-Biskops-stafven; som han i sin tid sjelf med högsta beröm hade fört. OLOF idkade Lagfarenheten: GUSTAF öfvade sig i åtskillig vitterhet, och närmade sig mäst intil den äldste Brodrens förehafvande i åtskillige styc, ken, under det han valde sig Cancellie-göromålen för ögnamärke; men LARS drefs af en naturlig böjelse til Naturens granskning, och de dolda sanningars utletande, hvilka tillika med bärgen göma sig undan våra ögon uti sjelfva jordens inelfvor.

Här vore et ömnigt tilfälle, at göra en vidsträkt utritning, angående dessa Nordens egenteliga afvel, och rikaste skattkamrar: Jag menar våra *Grufvor* och *Bärgs-Handteringar*: det vore visserliga icke ur vägen, då vi tale om en af Rikets ypperste Bärgs-Män, at äfven beskrifva det ämnets stora värde, hvilket Han sig företagit at sköta, ty därigenom uphöjes Han som bäst och sannast; men jag måste bekänna, Mine Herrar, at så mycket som jag är öfvertygad om den Salige Herrens förtjänster, så oskickelig och oförfaren är jag, då jag vil tala i desse saker; kommen lika som ur min egen bygd och inskränkta holme uti et främmande Rike, där jag af ingen kännes, och sjelf ingen känner.

ERIC ODELSTIERNA, en värdig Morbror til alla desse sine Systersöner, och ej mindre värdig Son af den vidtberömde Theologiæ Doctoren ERIC ODELIUS, var Assessor uti det Kongl. Bärgs Collegio, vid den tid, då vår unga LARS BENZELIUS som mäst behöfde handledning i dessa studier. På det Lärjungen äfven må kännas igenom sin mästare, torde det ej falla obehagligt, at jag i några ord nämner om denna Mannen.

Det är denna ODELSTIERNA, Mine Herrar, hvilken med skäl räknades ibland de

ra-

rare, ypperlige och bråkſamme ſnillen, ſom vårt Rike ägt. När han i ſin ungdom diſputerade i Upſala, om den *Magnetiſke kraft, ſom finnes i de jordiſke ting*, et af de ſvåraſte ämnen, ſom ur Phyſiquen kunna upletas, var Academiens ProCanceller hans förſta Opponent, då äfven Profeſſores hvar i ſin ordning ſtego fram at förſöka honom: men kunde icke utan ſtörſta förundran röna den tidiga mandom, med hvilken han dem, ännu en yngling bemötte. Han ägde en vältalande, lätt och ömnig tunga, ſå väl i Latinen, ſom i Modersmålet; förökade under tvänne utländſke reſor ſnart öfver hela Europa, ſin inſigt ſå väl i Medicinen, ſom Bärgs-Vetenſkapen, ſå at han erkändes för måſtare i bägge. Han ſammanſkref under denna tiden åtſkilliga ſmå, men lärda arbeten öfver Mediciniſke och Mineralogiſke ämnen; och vant i Saxen hos den då varande Chur-Fürſtelige Proberaren Gabriel Syssmilch, uti konſten at ſkeda metaller, den färdighet, ſom altid är rar, men dock den tiden långt ſällſyntare än i våra dagar. Odelstierna årfor det ödet, ſom näſtan är allmänt för alla tidigt ſtora ſnillen: han förſvan ſom et haſtigt ſtjärneſkott, i ſina blomſtrande Manna-år, och lefde, ehuru tilräckeligt för ſin unga ämneſvån, kvilken han tände til et ljus, ſom efter honom ſkulle lyſa, likväl ganſka otilräckeligt både för Vetenſkapen och Fä-

derneslandet; emedan bågge således komma at nmbära, ej allenast den myckna tjänst, de af hans skickelighet borde förmoda, men äfvenledes de många vittra arbeten, hvilka då som måst under mästarens hand höllo uppå, at växa och mognas.

Här finna vi, Mine Herrar, anledningen til Salige Herr Lands-Höfdingens försttidiga framsteg uti Bärgsmanna Vetenskapen. Han fant hos sin berömde Morbror både en fullkomlig Schola at nyttja, så väl som et fullkomligt efterdöme at följa; och som mästaren såg, huru väl ämnesvåmens snille häremot passade, ty har han utan tvifvel räknat detta värdiga ämnets tilredande för et ibland de angelägnaste förehafvande, med hvilket han borde hedra sin Anhörighet och gagna sit Fädernesland.

Men jag faller härifrån tilbaka med mina tankar, uppådet märkvärdige *Benzeliske Brödra-Gillet*; och tycker mig i inbilningen se desse sex ynlingar, på en och samma tid uti sina läse-kamrar, nitiskt begrepne, hvar med sina Vetenskaper. Eric bygger sig en grund til de Bibliske Studier, han öfvar de Orientaliske språken, öpnar de förträfelige Grækiske Auctorer, och roar sina sinnen undertiden med underfökningar uti Fäderneslandets urkunder. Jacob bereder

sig

ſig at blifva en GERHARDUS uti vårt Svenſka Sion. OLOF vil følja JUSTINIANI anvisning til heder. GUSTAF fägnar ſina ſinnen med de førnøjande och ſå kallade fagra Studier. HENRIC letar i Kyrko-Hiſtorien, hvem han hälſt vil likna af Kyrkans berømde Fäder, och upeldas därunder til håg, at med egna ögon någon gång få beſkåda de orter, där ſå många händelſer timat, dem han med förundran upteknar, och med icke mindre ſorgfällighet fäſter i et vettgirugt minne. LARS ſamlar ſig *Sten-Cabinetter*, anſtäller *profſmältningar*, öfvar ſig i Mathematiquen, Phyſiquen och andra til Hans ändamål bidragande delar. Alla under en ädel täflan och ſikande, at hvar för ſig blifva den bäſte.

De äldſte Bröderne voro redan uti ſine utländſke reſor ſtadde, då LARS ännu i Upſala idkade ſina Studier. Och ſom Morbrodren flitigt på Honom fortplantade de rare kunſkaper han ſjelf ſig hade förvärfvat; ty vant BENZELIUS uti de Chemiſke och Docimaſtiſke kunſkaper ſnart en den tiden ſå ſällſynt färdighet, at när den ſvåra branden år 1702 lade den ſtörſta delen af Upſala Stad i aſka, och en där boende Gullſmed i gruſet af ſin verkſtad uplökte ſtycken af ſammanſmält Ten och Silfver, rådlös huru han därmed borde förfara, var denna ynglingen den enda, ſom med ſkedande kunde hjälpa honom til rätta. Det

Det Kongl. Bärgs-Collegium här för några år tilbaka räknat bland sina vida berömde Ledamöter, åtskilliga, som med Salige Lands-Höfdingen BENZELSTIERNA i Upsala haft gemensamma Studier, och sedermera vid Kongl. Collegii bord med Honom delat gemensamt beröm. Men i synnerhet påminner jag mig Tvånne, nämligen Assessorerne JÖRAN WALLERIUS och ANDREAS SWAB, bägge af utmärkt förtjänst och ärerikt minne. Jag nämner detta endast, at dymedelst upplysa Salige Herr Lands-Höfdingens Studere-år: emedan däraf synes, huru Han i sin ungdom har vetat at utsöka sina rätta likar, och vinlagt sig om sådane umgängen, som ej mindre tjänte Honom til förkofran, än nöje.

Tvånne år för bägge desse sina ungdoms vänner, nämligen år 1700, fick BENZELIUS tilträde til det Kongl. Bärgs-Collegium, at som en vettgirig åhörare bevista dess öfverläggningar. Det Kongl. Collegii Styres-Män voro den tiden de berömde och vidtfrägdade Herrar, PETER CRONSTRÖM, HARALD LYBECKER, ANDERS STRÖMNER, ROBERT KINNEMUNDT och ERIC ODELSTIERNA. En ny Academie öpnades här för vår yngling, uti hvilken Han af de skickeligaste mästare fick lära tillämpningen af den Theoretiske kunskap, hvilken Han vid den förra hade inhämtat. Men som Hans affigt ännu var mera

at

at låra, ån at förtjåna, och Han ej ville finnas i deras antal, hvilka inom låro tiden redan pläga vilja begynna at råkna sina tjånste-år; ty reste Han på vissa tider tilbaka til Upsala Hög Schola; dår han åfven år 1703, under Professor PEHR ELVII anförande aflade sit vackra lårdoms prof, som innehölt en kårt *Historia öfver Bårgsvåsendet i Svea Rike ifrån de åldste tider.* Han hade hos TACITUS, CÆSAR, PLINIUS och flere, med upmårksamhet låst, hvad som i deras skrifter om Nordens metaller strövis finnes antecknadt; men i synnerhet nötte Han med en flitig hand OLAI MAGNI gamla bok om Nordens mårkvårdigheter. Och emedan Han fant med hvad begår denna Auctorens, ehuru ofullkomliga och diktefulla arbete, af utlånningar nyttjades, såsom den endaste undervisning de uti desse åmnen hade at tilgå, så at månge uplag och sammandrag dåraf på åtskillige fråmmande orter blifvit gjorde, då andre berömt, andre lastat och angripit, andre förfvarat Prælatens upgifne beråttelser; ty företog sig BENZELIUS at kasta alt detta uti en Samling tilhopa, med föresats, at någon gång tilreda en ny uplaga af OLAVI MAGNI skrift, med Auctorens lefverne och sine anmårkningar förökad. Til et förfök företog Han sig denna gången den siette boken håraf, och uplyste den med sin utlåggning Den öfver alt regerande mening, som Aucto-

ctoren til Atlantikan, vid slutet af förra Seculum utgaf, nämligen, at hvad *Plato* fordom i sin Critias skrifvit, skulle angå Svea Rike; följde man denna tiden öfver alt, mera som et Kongl. Påbud, det man intet vågade bestrida, än någon sanning, den man upriktigt trodde. At den unga BENZELIUS uti detta sit lilla verk måste bygga på samma grund, må man fördenskul icke undra.

Förr än Salige Herr Lands Höfdingen tänkte på resor i främmande Land, ville Han besöka de i Fäderneslandet belägne Grufvor och Bärgverk; på det Han med desto större nytta sedermera måtte beskåda de utländske. Det blir mig för svårt, at vara vår driftige Bärgs-Man följaktig på desse vägar. Där andre ej utan råddhåga och häpnad låta sänka sig neder, vistades Han nu, såsom i sin rätta Studere-kammar, at göra sig bekant med Malm-arternes åtskillige gångar, betrakta deras mångfaldiga arter, utforska och begrunda deras underliga födelse och tilkomst, hvilken dock altid lärer blifva en hemlighet för de djupsinnigaste Naturens ransakare. På detta sättet besöktes de åldrige Sala, Fahlun och Dannemora Grufvor, jämte deslere underjordiske arbets rum, hvilka uti de oss närmare tider äro uptäkte vordne.

Uti

Uti Bårgslagerne umgick Han med de vidlöftige omgångar, som måste tagas med den hårda Malm-stenen, sedan Han mödosamt är bruten ur sit bårg och i dagen upbragt, förrån metallen dårur, medelst eldens förmåga låter sig tvingas; och jag föreställer mig icke utan skål, huruledes Han under desse betraktelser har redan bemödat sig at finna, om til åfventyrs desse långa samt kostsamme arbetsvågar i någon måtto torde kunna förkårtas. Så plågar det gemenligen hafva sig med de goda snillen, hvilka emedan de med låtthet se tingen i deras vidd, börja åfven bittida at tånka dristigt, och som ofta åfven lyckligt.

Dessa kunskaper gjorde Salige Herr Lands-Höfdingen til en förfaren Bårgs-kånnare; och hade varit tilråckelige at i framtiden göra Honom ansedd inom det vittra Samhållet, dår Han vistades. Men at blifva ånnu fullkomligare, stråkte Han sin flitige omtanka åfven til den Juridiske delen af denna Vetenskapen, eller *Bårgs Lagfarenheten*. Icke nögd med at endast blifva en stor Docimasticus, berömd Metallurgist, vidstråkt Stenkånnare, försigtig Bårgs-man, förståndig Bruks-idkare, ville Han åfven skaffa sig de grunder, som framdeles skulle tjåna Honom, dårest hans skyldighet torde blifva, at som Domare handhafva dylike åmnen.

Nu var den rätta tiden inne för BENZELIUS, på hvilken Han borde besöka främmande Riken. Utrustad mera och tilräckeligare med sinnets, än annan förmögenhet, begaf Han sig ur Fäderneslandet år 1703: Vid hvilket tilfälle Morbrodren ODELSTIERNA bevisade Honom samma hjälp, som Han sjelf sedan många andra ynglingar meddelat; nämligen med underrättelser och utstakningar, huru Han både beqvämligast och i sin affigt gagneligast borde ställa sin resa. Den vidlyftiga beskrifning, som ODELSTIERNA på sin Konungs befallning, med Chartor och Ritningar, öfver sine tvänne och vidsträkte resor hade förfärdigat, tjänte vid detta tilfället vår värda BENZELIUS til mycken hjälp, i det Han medelst dess flitiga nyttjande lika som förut och i tankan fick beskåda och göra sig bekant med alla de märkvärdige orter, som Han framdeles närmare skulle betrakta; och til hvilka Han således mindre främmande, eller lika som andra gången ankom.

Ho vet icke, at inom Europa visse orter finnas, dem en resande Bärgs-man nödvändigt besöker. *Saxen*, det härliga och berömde, men i våra tider högst olyckeliga Saxen, är ibland dem, som gärna först vid sådane tilfällen upsökes; emedan detta rika Churförstendömet, allmänt plägar räknas för en vigtig och mycket be-

ty-

tydande Schola, uti de ädlaste och dyrbaraste Bärgs-handteringens delar.

Vi föreställe oss billigt, at vår oförtrutne Vandringsman, med icke mindre håg, upmärksamhet och drift, lärer hafva ransakat alla de mägtige jordens innandömen, hvilka där förekommo, än Han någon tid förut uti de Nordiske bärgen vistats. De Böhmiske berömde Ten-verken och Mansfeldtske tränga Koppar-grufvorne, undgingo icke, ehuru besvärlige de ock äro, Hans nyfikna öga: Där de halfnakne Vulcani tjänare under arbetet ständigt släpa både sig och sin vundne börda, igenom ohyggelige hålor, antog vår Bärgsman samma Lag, och lusten verkade hos Honom det samma, som nöden hos de förre åstadkom.

Vi må ej vidlöftigt förmåla, med hvad förmon Han vistades i *Ängland*, Hans resor omkring landet uti *Cornval*, *Devonshir*, *Sommersetshir* och annorstädes, där något kunde finnas, som retade Hans nyfikenhet. Han betraktade där alt annat med nöje, men ej utan harm igenkände Han det Svenska järnet, uti de skickelige Ängelsmänners hand förädladt. Han älskade konsten, men afundade dem en båtnad, hvilken Naturen sjelf tyks hafva ämnat vårt Rike, när vi den samma vilja njuta.

Om något Land af mig, Mine Herrar, vid detta tilfället ej blifver omnämt, däraf följer icke, at det samma af vår Vandringsman blifvit obesökt: ty Hans hug sträkte sig långt vidare, och Hans oförtrutna vandring långt vidlöftigare, än at jag med min inskränkte inbillning kan vara Honom på alla orter följaktig, eller at altsammans inom detta kårta ögnablecket skulle kunna trångas. Utom dess föreställer jag mig, huruledes mine vårdaste åhörare, nu snart hugfällas, at få se vår BENZELIUS på et större fält; ty hans ungdomår behagelig, men Hans manna-år ännu mera.

Efter trenne års vistande utom Riket, återkommer Han år 1709 i Decmber månad til sit käre Fädernesland. Man menar tilläfventyrs, at Bärgsmanna kunskapen och förkofran därutinnan, varit den enda vinst, som vår återvundne BENZELIUS bragt med sig, ur främmande Land; Det hade varit nog, och oss skulle ändå ej fela de roser, som vi vid detta tilfället borde strö på Hans Graf; Men han hade ej förr visat sig bland sine Landsmän, än Han med sit umgänge förrådde, at Hans upmärksamhet icke endast inom de utländske Grufvorne varit fängslad. Man märkte hos Honom en oväntad kunskap om de Europæiske Rikens hushållning, och Stats-Interessen. Han plågade ingen med ofta up-

re-

repade berättelser om sina resor; men Han öpnade icke eller munnen oftare, än Han med saltat tal, som utmärkte rar insigt i allahanda ämnen, med mogne omdömen och behagelige Later, lät se, at Han hade rest, utan at vara därom angelägen at det skulle synas.

Sedan BENZELIUS ännu i twänne år uti det Kongl. Bärgs-Collegio såsom Auscultant hade upvaktat; gjorde Han år 1708, ehuru redan mycket förtjänt i afseende til sin skickelighet, sit första förtjänste steg, då han inom detta Kongl. Collegium nämdes til Vice Notarius. Vägen til fortkomst, Mine Herrar, är icke för alla lika gin. För somlige behöfves föga mer än et godt ansigte, och allas dragas gärna, jag vet ej af hvad förtjusande anda, at deltaga i deras befordran. Månge, som sjelfve tykt sig vara skapte til medelmåttig lycka, och i sine sinnen därmed varit tilfreds, blifva ofta af et oförutsedt infall i hast, samt emot både sin och andras förmodan ur skuggan i ljuset frambragte. Mången har välust och fräckhet uplyft i åra; at förtiga de nedrige medel, då Guldet ikläder sig namn af förtjänst, och penningen i löndom ligger skickeligheten i vägen. De som således gå up på Äre-trappan, de stiga få, men desto större steg på en gång, och fördenskul förbi många: då andre däremot, dem den blygsamma dygden och värn-

löse förtjänsten föra vid handen, måste gå långsamt, samt trappa ifrån trappa småningom draga sig fram, sälle och lyckelige, skönt än de icke skulle hinna til den öfversta.

Salige, Herr Lands-Höfdingens stadiga och tidigt mogna sinne, tillät Honom icke, at nyfikt upfylla sit hufvud med otidige tjänste-bryller. Han tog hällre den utvåg, at medelst utmärkt skickelighet, blifva så angelägen för tjänsterne, at de Honom icke kunde umbära: obekymrad, om Han förr, senare eller aldrig nådde högsta spetsen af det som människorne kalla lycka. Således gick Han väl en långsammare, men säkrare, och ärerikare våg til heder, och vant därunder den oskattbara förnöjelse inom sig, at ingen igenom Hans befordran blifvit trampad, samt at Hans förtjänst altid syntes gå fortare än Han sjelf.

År 1712, gjorde Han sit andra steg, då Han efter PERMAN befordrades som Notarius med lön til Protocollet, uti det högtupplyste Collegio, där Han redan hade begynt at tjäna. Men gjorde det tredje något fortare, då Han året därefter, uti ADAM LEJELS ställe, emottog det ansvarige Bärgs-Mästare ämbetet uti Öster- och Wäster-Bärgs-Lagen. Nio år, Mine Herrar, förflöto, under det Han denna syslan innehade; dock utan ledsnad och med ej mindre allmänt beröm, än hela den ortens besynnerliga kärlek. Han fullgjorde alt hvad af en Bärg-

Må-

Måstare kan åskas; ty som en oförtruten, outtröttelig och förfaren Bårgs-Man, skötte Han medelst flitige Grufstigningar, Grufvorne och Bårgverken: som en aktsam och upmärksam hushållare, vårdade Han Bårgs-Lagernes båsta; och som en mogen, råttvis, och alfvarsam Domare, prydde Han Bårgs-Domstolen.

Sedan Han år 1722, flyttades til Bårgs-Collegii bord såsom Bisittare, har Han ståndse varit brukad i de vigtigaste årender och besynnerliga göromål, då de ån inom, ån utom verket förefallit. Jag vil nåmna de förnåmsta beskickningar til Bårgs-verken: de större Grufvornes Inventeringar: det angelågna förehafvandet i Sahlberget år 1733; då under Præsidenten Baron CONRAD RIBBINGS anförande, Contracterne imellan Sala Bårgs-Lag och de tolf Insocknarne blefvo afslutne: den stora Kongl. Commissionen, hvilken i Falun år 1724, anstäldes, beträffande den Östra Koppar-bårgs Grufvan, med den dårvid förefallande hushållning: de många Sammanträden, som år 1745 på Kongelig befallning med åtskillige Bårgs-Lager förehades, om Jårn-Contoirets inrättning; med många flera, dem jag undgår at upråkna.

År 1727, blef Salige Herr Lands-Höfdingen utnåmd til Directeur öfver det ej långt ifrån Nora stad belägne Hellefors Silfver-

verk, dår Morbrodren ODELSTIERNA, kårt efter dess förstа upfinning tilförena i samma åmbete varit brukad. Men et ånnu rarare åmne bespardes til Hans vård, och nyttjades lika som til at gifva Honom någon förfriskning och styrka på den snart annalkande ålderdomen, då Herr Bårgs-Rådet ANTON SWAB uptåkte de i Norden sållsynte Gull-Malmstreken.* Han var sjelf en Medlem af Ståndernes Secrete Utskott, enår vid Riksdagen år 1738, Herr Bårgs-Rådet SWAB, som då var Bårg-Måstare i Småland, detta sållsamma fyndet första gången upviste. På Ständers tilsågelse reste Han til den angifne orten; Han fant Gull-anvisningarne, och dårjåmte det, som var at råkna emot Gull, nåmligen, at denna orten borde blifva den tjånligaste och ådlaste Schola för unga Svenske Bårgsmans-åmnen; på hvilken grund Han åfven kraftigt dårtil bidrog, at verket med allmån bekostnad blef angripit. Han vant för sin död det nöjet, at se Svenskt Gull, utan Chemisk konst, ur Svenska Bårg samlas och med Svensk pregel prydas.

Vi hafve nu sedt Salige Herr Lands-Höfdingen BENZELSTIERNA inom Veten-

* Alheda Gullgrusva i Småland var bekant i Konung JOHANS tid, som hans bref af den 30. Jul. å. 1581. til HENRIC LEJEL utvisar. Öfverskriften år denna: Konung JOHANS *öpne bref för* HENRIC LEJEL *på de gods Kongl. Maj:t honom til underpant efterlåtit, til evärdelig egendom, så framt han skulle låta komma det Gullbårg i bruk, som han i Småland hafver upfunnit.*

tenskapen, och tycka oss där finna Honom berömvård; men Hans förtjänster biuda oss at icke stanna härvid. Vi måste äfven följa Honom inuti den allmänna Riks-hushållningen, uti Kammar-och Dretzle-väsendet, inom Handels-och Manufactur-verken, at se, hurusedes Hans insigt uti desse stycken förde Honom, at sträcka sina omsorger til flere Fäderneslandets behof. Den klarsynta Herren såg, at Konster och Handaslögder, med möda quarhållas uti et torftigt Land, hvarifrån de ej snarare fly än de ankommit, därest de med fattigdom och föga upmuntran omgifvas. Men Han såg därjemte, at Fäderneslandet, på samma sätt som Frank-Rike, Ängland, Holland, och åtskillige Tyske orter, borde och kunde komma til samma öfverflöd på penningar och Invånare, nämligen medelst Handelens hjälp och Manufacturers inbringande och ställande uti deras rätta ordning. Dessa oomkullstötelige Sanningar, ehuru de genstråfvogt emot sades af dem, hvilka ofta fast icke med mindre nit för det allmänna, likvål med mindre insigt än Han ville blanda sig i göromålen, föllo de dock Honom altid så klare och tydelige, at Han hel och hållen gaf sig på deras sida. Det felar mig både driftighet och förmåga, Mine Herrar, at tala mycket i detta ämnet. För oss är nog, då vi vete det föga någon betydande inrättning

inom Fäderneslandet i dessa tidet blifvit gjord; til hvilken icke Salige Herr Lands-Höfdingen mer eller mindre har bidragit.

Så mycken förfarenhet, drift, nit och välmening, kunde omöjeligen annat, än föda af sig et allmänt förtroende och låford. År 1719, blef Han tillika med sina Bröder försatt uti Adeligt stånd; Han blef således en ständig Riks-dags Man alt ifrån år 1723, samt vid alla dessa tilfällen en sjelftagen Ledamot så väl af Ständernes Secrete Utskott, som andre vigtige sammanträden, då de förehades: och på alla ställen var Hans ord godkände, ty de föllo sällan, men innehöllo desto mer.

Vi bedrage oss, och känna icke denna Mannen rätt, om vi tänke, at Han varit sådan, i affigt at vinna anseende, at blifva stor, at växa i lycka, at blifva omtald och vördad; desse voro påfölgder, men icke ändamålen af Hans göromål. Ty med et Honom medfödt tålamod, afvaktade Han utan längtan den tiden, då heder och Äre-Titlar i sin ordning borde Honom tilfalla. Han blef således efter 22. års Assessors tjänst Bårgs-Råd år 1744, Lands-Höfdinge år 1747. När den Kongl. Nordstjerne-Orden år 1748, i Riket inrättades, var Han en ibland de första, som därmed hedrades, och år 1751, nämdes Han til Skatt-Mästare af alla Kongl. Maj:ts Orden.

Herr

Herr Lands-Höfdingen gifte sig twänne gånger; först år 1714, med Fru HEDVIG SVEDENBORG, och sedan eller år 1732, med Fru CATHARINA INSENSTIERNA, hvilken efter en kär sammanlefnad med en så ällskvärd Maka, nu har, utom Guds den Högstas biſtånd, allena den tröſten öfrig, at finna den döde Vännen, ej mindre af månge andra, än Henne saknas och begråtas. Af sit första gifte ägde Han sina barn, af hvilka tvånne LARS och CARL bibehålla namnet i dess helgd, och uplifva Fadrens minne, med en berömvärd efterfölgd af Hans lefnad; men ERIC, JESPER, ALBRECHT och FRIDRICH, hafva för Fadren gått in i det eviga. Den medlerſte af desse, hvilken som Lieutenant vid Fortificationen, teknade at i tiden blifva en ſtor Man, dog för Fäderneslandet en besvärlig död, då Han med General Majoren FREUDENFELT år 1743, imellan de ſtore Is-bärgen uti Norrike vattnen sönderkrossades. En händelse, som kunnat förſtöra det alldrakallaſte sinne; men Fadrens, churu ganska blödande hjärta, fick likväl därvid icke ändra det alldraminſta af Hans altid glada och muntra anlete.

Häraf skulle vår bårtgångne BENZELSTIERNA nog kännas; men vi vilje ännu göra et sammandrag af Hans egenskaper, at afskildra Hans bild lika som på en duk: ty ef-

efterverlden, då hon finner Hans finnes förmoner, blifver hon utan tvifvel hugfäld, at åfven känna Honom til Hans kropps anseende. Han ägde icke famma kropps som finnes styrka. Quicke ögon lyste ur et öpnet, muntert och alfvarsamt ansigte: och ehuru Naturen just icke hade tildelt Honom någon reslig kropp, så följde icke desto mindre vördnad och högaktning med hela Hans utseende. Hans Gudsfruktan var ren och oskrymtad: Han var för öfrigt trygg i alla sina göromål: Redig och fintlig i öfverläggningar: Snarrådig och fast i beslut: alfvarsam i sit Ämbete, där en hjältemodig rätträdighet utan all förskräckelse och mannamon i synnerhet sig visade. Han var brukad i de största Dretzle-saker, och där om store penninge - summor handlades, men dog sjelf utan at lemna sina barn föga annat arf, än en god upfostran. Han hade ondt efter hårda ord, och bemötte ingen med svåra utlåtelser; då Han fördenskul nödsakades at förehålla någon dess fel, skedde det vänligt, men Hans ord voro dock kraftigare än de hårdaste bannor. Han var vänfast, god umgänges Man; altid glad och förnögsam, så at Hans sällskap varade aldrig för länge; höge och jämlike saknade det altid, och lägre folk trängtade at få vara tilstädes, där Han fants. Han var skämtsam med anständighet i kårta ord; sade som

of-

oftast betydande meningar, men klädde dem med behag, dock så, at de aldrig miste sin styrka.

Man finner af alt detta, Mine Herrar, hvaruppå Edert Val sig grundade, då denna Kongl. Academien år 1739, eller straxt efter inrättningens första början, antog Honom til Ledamot; och år 1741, utsåg Honom til sin Styres-Man, ibland hvilka Han har varit den Nionde i ordningen.

Kongl. Academien kände förut Hans märkeliga Naturs förmoner; men har under den tiden Han vistadts i Dess vittra Samhälle ledt dem ännu tydeligare, och känner åfvenledes så mycket närmare afsaknaden vid Hans dödsfall.

Han ernådde en lång lifstid, ty Han lefde öfver 75 år; men Naturens och vår räkning träffa vid sådane tilfällen föga öfverens; ty nyttige Män lefva aldrig för länge; och vår värda Ledamot hade med en ännu så lång tilsats af år ändå icke gjordt ofs hugade, at mista Honom ur vårt umgänge.

Salige Herr Lands-Höfdingens helsa, som i sig sjelf icke var stark, kunde ej annat, än ännu mera försvagas igenom de många och besvärliga göromål, hvilka Hans Ämbete medföljde: i synnerhet som Han, då Han var hofsam i alt annat, likväl så litet ville spara sig undan möda, arbete och omsorg.

Den

Den tiden nalkades fördenskul, på hvilken Riket skulle mista en så nitisk Invånare, Academien en så vårdig Medlem, och Hans omvårdnad en så ärerikt skygd. Han var uti de sista åren svag, men likvål icke utan förmåga: och vistades alt intil de sista dagarne af sin lefnad, uti sina vanliga göromål. Hans aflidande var likt lifvet, nämligen stilla och tålamodigt.

Tvånne timar för den sista stunden underskref Han ännu åtskillige Ambetes bref. När Hans Själesörjare, Theologiæ Doctoren Herr JUSTUS CHRISTOFFER HAUSWOLF efter kallelse sig hos Honom insant, anammade Han sin dyre Frälsares Helige Blod och Lekamen, och då Prästen, vid det han hölt Honom i hand, nämde de orden ur vår Psalmbok: *När jag af nöd och död blir trykt, At jag af denna Spis vål styrkt, Må glader til dig fara*; afled Han i ögnablecket med en glad död, som skedde i Maji månad år 1755.

Han gaf således så vål med sit lif, som med sin Christeliga och Hjältemodiga hädanfärd, et vårdigt efterdöme för oss som efterlefva; och njuter nu uti sin Himmel långt större belöning för en ärerik vandel, än all den heder vi Honom kunnom tilskynda, då vi som alldrabäst bemödom oss til at vårda Hans Minne.

ÅMINNELSE-TAL

OFVER

DOM-PROBSTEN OCH PRIMARIUS THEOLOGIÆ PROFESSOREN I UPSALA,

SAMT

KONGL. VETENSKAPS ACADEMIENS LEDAMOT,

DEN HÖGVÖRDIGE HERREN,

HR. DOCT. OLOF CELSIUS,

HÅLLIT FÖR

KONGL. VETENSKAPS ACADEMIEN

DEN 13. DECEMBER, 1758.

AF DESS MEDLEM

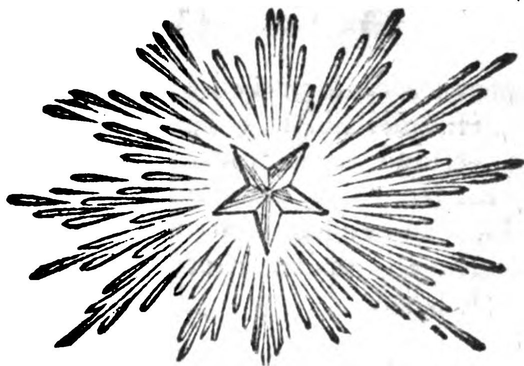
ABRAHAM BÄCK,

Med. Doctor, Kongl. Archiater och Præses i Kongl. Collegio Medico, Ledamot af Upsala Vetensk. Soc. och Kejserl. Acad. Naturæ Curios.

På Kongl Vetenskaps Academiens tilstånd.

STOCKHOLM, tryckt hos Direct. LARS SALVIUS.

MINE HERRAR!

Det år ej långe ſedan, ſom jag hade åran, at på detta ſtållet tolka Kongl. Vetenſkaps Academiens ſorg och ſaknad öfver en vålförtjånt Ledamot, hvilken i ſin ungdom bårtrycktes, lik et ſpådt tråd, ſom, når det börjar fågna oſs med hårlig frukt, och gifva ſtörſta hopp för framtiden, haſtigt afhugges och ömkeligen fålles til marken.

Nu bör jag efter Eder befallning, Mine Herrar, tala om vår och Vetenſkapernas

gemensama mistning uti en Medlem, som blidare Himmel tillåtit, at långe dela til de Lårda verlden de ömnigaste frukter, och som i det samma, ej annorledes än en bed gad Ek, ändteligen lutar sin höga top och dignar til jorden, efter Naturens or ning och lagar.

Herr *Dom-Probsten och Primari Theologiæ Professoren vid Kongl. Univ sitetet i Upsala samt Theologiæ Doctor Högvördige* Herr OLOF CELSIUS, ha ver vunnit högden af det, som någon k önska sig, och vi gerna åstunde, til Lä doms och vitterhets bästa, at månge kun århålla. En hög ålder med få kropps brä ligheter och munter själ. En i sinne lugn lyckelig och årad lefnad, däruti Han ter egen smak och böjelse fått arbeta t Guds Församlings nytta, til Fäderneslande heder, och til slut fullkomna et Verk, so trotsar tiden och gör Hans minne odödelig. At vara den ypperста Mästaren i Österlän-ningarnas Vitterhet, at använda den til den Hel. Skrifts uttolkande med vett och varsamhet, äro förtjänster, som alla kännare tillägga vår CELSIUS efter döden, då smicker ej hafver rum och fördomar ändteligen mi-ste vika för sanningen.

En sådan Man borde med andr afärg-gor skildras, än dem jag förmår blanda. Ic-

ke

ke eller är det för En at måla så många Snille-bragder, som göra *Dom Probsten* CELSII namn vidtberömdt. Det är fördenskul lyckeligt, at en vitter Man i det Lårdoms-såtet, som burit och njutit vår CELSIUS, redan och med *Ciceronis* mun hafver gjordt CELSII åreminne. I så vidlyftigt åmne kan jag ej såja mig efterhåmta, eller dårigenom vinna tilgift för det som hos mig brister. Jag beder håldre, at J, Mine Herrar, lånen mig benågna öron, når jag kårteligen och utan orda-krus årnar anföra det i synnerhet af Hans lefverne och förtjånster, som rörer Vetenskaperna, hvilka denna Kongl. Academien bemödar sig at sköta och upodla.

Dom-Probsten OLOF CELSIUS år född, år 1670 den 19 Julii, i Upsala. Hans Fader, den vidtberömde Mathematum Professoren och Assessoren i det uti Upsala då varande Antiquitets Collegio, Herr *Magnus Celsius*, afsomnade för bittida för vår OLOF, som då ej hunnit långre ån til sit nionde ålders år, och lämnade Hans kåra Moder, Fru *Sara Figrelia*, Probstens och Kyrkoherdens i Rapstad i Östergöthland, *Nicolai Edmundi* Dotter, Syster til Kongl. Rådet *Edmund Gripenhjelm*, uti et medellöst tilstånd och med många Barn. Dåraf hånde, at Hans Scholæ-år något förlummades, men årsattes til fullo, når Han var femton år gammal,

 ge-

genom Magister *Palmroths*, sedermera Doctorens och Theologiæ Professorens handledning; hvilken Han tilstod sig hafva at tacka för grunden i Grækiska, Hebreiska, Chaldaiska och Assyriska Språken, i dem Han ytterligare öfvade sig hos Professor *Peringer Liljeblad*, och i synnerhet vinlade sig om Arabiskan.

Han af-lade de vanliga profven för Magister-kransen med en afhandling, *de Avibus*, och en annan *de Lingua & Eruditione Arabum*, under samma Herr Professor *Peringers* anförande, hvilket arbete är i mycket värde och af främmande Lärda blifvit åstundadt til ny uplaga.

När Glorvyrdig i åminnelse Konung CARL den XI:te lät utvälja några skickeliga Ämnen, som skulle i Theologiska studier förkofra sig på utrikes resor, blef vår CELSIUS, genom då varande Upsala Academie Cancellerens, Gref *Bengt Oxenstjernas* befordran, försedd med 1000 Riksdalers rese-penningar, at göra ytterligare framsteg i Österländska språken, och, om möjeligt vore, besöka Arabien.

Han anträdde sin resa år 1696 öfver Köpenhamn til Lübeck, Hamburg, Magdeburg, Leipsig, Dresden, Wittenberg, Halle, Jena och Gotha; sedan til Weimar, Erf-

furth

furth, Eisenach, Cassel, Paderborn, Utrecht, Amsterdam och Leiden. Därifrån genom Nederländerna til Paris, i början af följande året, och öfver Genua, Livorno, Pisa, Florents til Rom uti April 1698; sådan genom Loretto, Bologna, Padua och Venedig til Wien; och i återresan öfver Breslau, Berlin, Stetin och Greifswald til Stockholm.

J föreställen Eder, Mine Herrar, at ej CELSIUS reste utomlands, såsom unga Herrar i våra tider besöka främmande Länder, utan visst ändamål och utan grund hvarpå de kunna bygga något nyttigt; De se Städer, Slott och Torn, efter en vana; De öka sin fåfänga med moder och kläder, och sämre komma hem än de utrest. En sak, som borde behjärtas, och ingen få anträda utländska resor, utan föregången pröfning, hvad de hemma lärdt, och hvilket ämne de i synnerhet utvaldt i lärdom, konster eller hushållning, at utomlands upodla til Fäderneslandets tjänst och nytta.

Vår CELSIUS var redan en mogen Man i Vetenskaper och Bokvett. Han nyttjade alla de yppersta Lärda, där Han framfor, til sin fördel. Utom många Lärda Judar och Rabiner, Copter, Ma-

roniter, så plågade Han umgånge med *Schurzfleisch*, *Pfauzius*, *Dassovius*, *Cellarius*, *Danzius*, *Schubert*, *Tenzelius*, *Gronovius*, *Longinus*, *Regius*, *Clement*, *Bowinus*, *Tournefort*, *Dodart*, *Magliabech*, *Block*, *Salvinus*, *Bencinus*, *Bonjour*, *Podesta*, *Meninski*, *Beckringer*, *Acoluthus*, *La Croze*: så många stora namn i den Lärda verlden, eller Måstare i de Österländska språken. och Ledare i det, som vår CELSIUS sökte Igenom dessas bekantskap hade Han fri tilgång til Pfeifferska Bibliotheker i Lübeck, Hinckelmanniska i Hamburg, det Leipsiska; det Kungeliga, det Sorbonniska och flera i det både af Lärdom och prakt lysande Paris; det Florentiniska, Vaticanska och Barberinska i Rom, de Wienerska och många andra. Allestådes besökte Han de handskrefna Österländska minnes-märken, vände det Han där fant til sin nytta, och sjelf skaffade sig förråd af Arabiska handskrifter. Han umgiks så med de Lärda, at Han, efter återkomsten til Sverige, underhölt Brefväxling med många; som Honom ej var til ringa hjälp i de arbeten, hvarpå Hans håg sedan föll, och til dem Han nu långt ifrån beredde sig.

När vår CELSIUS hade på detta sättet förkofrat sig i all slags kundskap hos de Lärdaste Män i Europa. så är ej under, at Han var välkommen hem til sina, och blef straxt befordrad til

Ad-

Adjun&ctaren i Philosophiska Faculteten, try år därefter til Secreterare vid Kongl. Academien, och kårt tid dårpå til Græcæ Linguæ Professor, som Han fick byta med Orientalium Linguarum Profession år 1712, men ej tilträdde förrån år 1715.

Vid Högstsalig Drottning ULRICAS Krönings-fest, hade Han nåden, at tillika med andre vålförtjånta Mån, få Theologiæ-Doctors Hatten: 1729 blef Han Tertius Theologiæ Professor, och år 1736 Primarius Theologiæ Professor, samt Dom-Probst och Kyrkoherde i Upsala.

CELSIUS hade under denna tiden den sållsynta lyckan, at vara Sveriges Lårare i et halft hundrade tal, då de flåste i Riket, som beklådde högsta åmbeten, eller voro i ansende för Lårdom och vitterhet, hade varit Hans åhörare. De Orientaliska språken hade i Hans tid företrådet vid Upsala Academie, och en myckenhet Studerande bevistade Hans föreläsningar, til et tecken, at Han ålskade sin Vetenskap, och dref den med ifver och alfvare.

De många under Honom utgifna Academiska prof-skrifter uti Philologien, Österländska språken och Sveriges åldre Historia, vitna om Hans flit, stora belåsenhet och mogna urskillnings gåfva, så vida de flåste röja nog-

nogſamt Måſtarens hand, ehuru det ej år anmårkt, at Han ſjelf dem utarbetat.

Vår CELSIUS hade mycken håg ifrån barndomen fór den åldre Sveriges Hiſtoria, och fór Philologien, den delen i ſynnerhet, ſom angår Bibliſka órterna: Båda ålſkade Han likaómt, och emellan båda deſſa Vetenſkaper delade Han ſin tid, ſom Hans Åmbetes ſyſlor kunde tillåta I båda hade Han vunnit på ſin Utrikes reſa, och ſkaffat ſig fórråd til framtiden, at ej glómas och fórgås, utan fórvaras i god jord, gro och gifva ådla frukter. Det Han årfde efter ſin Fader var i ſynnerhet ſmaken fór Antiquiteterna och fór Botaniken.

Profeſſor *Magnus Celſius* hade gjordt ſig och ſina Fåders Bygd Helſingland vidtfrågdadt med et lyckeligt Helſing-Runornas uttydande. På Runſtenar i Helſingland voro ſtrek, och mårken, ſom ingen kunde låſa. Och ſom vanligt år, i de ſaker vi ej fórſtå, at ſkylla på trulldom, ſå hade några utgifvit deſſa runor, ſåſom tjånande til fórvillning och vidſkepelſe. Vår CELSII Fader håfde denna gången trulldomen, lóſte up knuten, ej med *Alexandri* ſvård, utan med en ſtaf, ſom Han ſatte til hvar Helſing-runa, ſå at i haſt de vanliga runor upkommo. Sonen, vår OLOF CELSIUS, gjorde en reſa

1724

1724 til Helfingland, tillika med fin vårda Brorson, vår kåra *Anders Celsius*, upgick å nyo Helsing-runstenarne, och uptåkte en ny Helsing-runa, som för Hans Far varit okånd. Det låt Han införa i Upsala Vetenskaps Societets Handlingar, tillika med Professor *Anders Celsii* utdrag af deras gemensama anmårkningar om Medelpad-Runstenarnes råttare låsande och uttydande, ån som andre det gjordt. Den af mycken god vilja och flit, men någon hårdhet och håftighet i sina meningar bekante Assessor *Biörner*, som hade upgifvit til vår CELSIUS en annan uttydning, tog så illa vid sig vid detta tilfållet, at han utgaf en mägta skarp Skrift, som vår CELSIUS ej skånkte honom i et annat arbete; men når Hans vederparts sinne utbrast i hårda och oanståndiga utlåtelser, så svarade CELSIUS, såsom en förnuftig Man och Christen anstår, i et Bref til Salig Assessor *Brenner*, med kårthet och mycken saktmodighet.

Denna skiljaktigheten med *Biörner* torde hafva haft sit ursprung långre ifrån. Man vet, at månge af våre Håfdateknare, den tiden Sveriges forna Historia var den Vetenskapen, som måst upodlades vid Upsala Academie, och af Högstsalig Konung CARL den XI:te befordrades, trodde sig ej vara af Fåderneslandet förtjånte, om de ej förde Sve-

riges ålder til Syndafloden, och därifrån räknade Svenska Konunga-längden, tagande til grund anledningar, som voro föga bättre än gissningar.

Vår CELSII Fader ansåg denna satsen, såsom et Envålds-bud, som ej kunde blifva långvarigt, ehuru *Olof Rudbeck* den äldre med all sin quickhet och belåsenhet ville den bevisa.

OLOF CELSIUS hafver under sina resor, och i Leipsig, uti förtroligt umgånge med den Lärda och berömda Isländaren *Arnas Magnæus*, nog betänkt det värde, som bör sättas på Isländska sagorna, och med hvad grund kan byggas på dem, som sjelfve i okunnighets mörker, för ro skul, diktat underliga namn och händelser. Sedermera underhöll vår CELSIUS denna varsamheten i gamla Historien genom brefvåxling med den högtförtjänta *Gram* i Köpenhamn, och med Professor *Bajer* i Petersburg. Det är i samma affeende, som Han utgifvit i Upsala-Handlingarna Sveriges och Götha Rikets minnes-märken til sina tider återställde, och där visat med många Historiska omständigheter och djup insigt, at största delen af våra Runstenar äro reste och ristade efter Christendomens inkomst i Sverige. Man kan så mycket häldre tro Honom i den saken, som ingen

gen gjordt sig så mycken möda med Runstenarnes läsning och uttydning, som vår CELSIUS. Och vore önskeligt, at den Skriften om Helsing-runorna, efter dess egen nogare läsning och uttydning, med figurer i Kopparstuckne, som är i dess värde Sons, Bibliothecariens Herr *Magni Celsii* händer; så väl som en samling af andra Runstenar i två Tomer, dem Han sjelf noga läst och til en del afritat, kunde genom Trycket til allmän nytta utgifvas.

Men jag driftar mig ej följa vår vördade CELSIUS uti Dess förtjänster om vårt Lands forna Historia. Det är ej i synnerhet Edart ämne, än mindre min förmåga. Edart vittra Samhälle anság för sin skyldighet och Vetenskapernas bästa, som därmed är förknippadt, at njuta CELSII biträde vid denna Kongl. Vetenskaps Academiens första början. Han hade, med Arche-Biskop *Eric Benzelius* och *Olof Rudbeck* den yngre, inrättadt, underhållit och riktat Upsala Vetenskaps Societeten, Honom borde ej dess Syster i Stockholm sakna. CELSIUS kände Edar smak, Mine Herrar. Emedan den går ut på Landets upodlande, på Djurs, Örters och Mineraliers användande til nytta för Fädernesbygden, i Hushållning, Konster och Slögder; så gaf Han Eder en vacker förtekning öfver de sällsyntare örter och växter i Upland.

Ju

Ju nogare Naturen kännes, desto förnuftigare kan den användas til nytta; och ingen var i stånd at bättre upräkna Uplands härligheter i växte-riket, än CELSIUS, som genomvandrat i så många år dess vidsträkta parker, krupit i dess snår och besökt dess Lundar. Så mycken kärlek hade Han för Botaniken ifrån spädaste åren.

Sådan fast håg och lust til något, som utgör målet af hvars och ens hufvud-studium, härrörer gerna af någon synnerlig naturlig böjelse, eller af anledningar i yngre åren, som rota sig och kunna ej utplånas med åldern, likt det märke du ristar i et spädt träd, som växer med trädet och höjer sig i dess bark och yta.

Vår CELSII Fader, Professor *Magnus Celsius*, älskade Botaniken, och roade sig med såning och planterande i en liten trägård, som vid hans hus var belägen. Det hafver förmodeligen varit gamla Fader *Olof Rudbeck*, som plantadt i honom den smaken, vid Upsala Academie-Trägårds inrättning, och det stora Örte-Paradisets i tio Tomer utarbetande, som til större delen förlorades uti den svåra vådelden, i början af detta hundrade-talet.

OLOF CELSIUS hafver beständigt underhållit samma trägård, och där, uti en liten vidd, haft några hundrade växter af alla-

han-

handa ſlag, ibland hvilka många voro utländſka och ſällſynta, ſom ſedan kommo Archiater *Linnæus* til nytta, når Upſala Academie-Trägård å nyo inråttades.

För Botanikens båſta hade Doctor CELSIUS brefvåxling med åtſkilliga Lårda i Italien, ſå vål ſom med den vidtberömda *Sherard* i England, och den grundeliga Botanicus Doctor *Dillenius*, ſom af CELSIUS fick åtſkilliga måſſor til ſin pråktiga *Hiſtoria Muſcorum*, och halp vår CELSIUS tilbaka vid måſſarnas råtta nåmnande; i hvilken del, nåſtan den ſvåraſte af Botaniken, vår CELSIUS blef aldeles Måſtare, det Hans arbete nog utviſar, *om örter, ſom vildt våxa omkring Upſala*, införde uti Upſala Vetenſkaps Societets Handlingar. Den förſta Samling af Svenſka örter, dår man råkar med fullkomliga Synonoma de klenaſte och minſte af örte-rikets Invånare, hvilka vi ej borde öfverſe, ſå vida af det ſlaget flera finnas hos oſs ån annorſtådes i verlden.

Vetenſkaperna hafva ſåſom Riken och Magter ſina ſkiften. Botaniken var til den åldre *Rudbecks* heder och eviga åminnelſe uprättad och i anſeende. Men ſedan den olyckeliga branden öfvergick Upſala Stad, blefvo inga medel anſlagne til Academie-Trågårdens upråttande; ſmaken för Botaniken

af-

aftynade, och den Lårda *Olof Rudbeck*, Sonen, ledſnade genom ſå liten upmuntran; hans håg föll på ſpråken och deras hårledande ifrån et enda.

Det år lått at döma, det Botanici voro då ſållſynte, och ingen hade trodt, at tio år dårefter ſkulle Sverige vara råtta Scholan för Botaniken, dårifrån örte-och Naturens kånnare ſkulle ſkickas til andra verldenes delar. Men i den briſten var Doctor OLOF CELSIUS Fru Floræ Skyddsgud. Han ſamlade alleſtådes ifrån deſs ſkatter, införde i ſin Trågård, ſammanlade i ſina Herbarier, hvaraf et i fem Tomer, ſom innefattar örterna i Upland, Han hade nåden at öfverlåmna til Högſtſalig Drottning ULRICA, ſom hedrade Honom med en ſtor Gull-medaille tilbaka, och gaf det rum i ſit Bibliothek på Ulrichsdal, dår det ånnu förvaras i Hans Kongl. Maj:ts Vår Allernådigſte Konungs Naturalie-Cabinet. Det andra, i flera Tomer, kom til Upſala Academies Bibliothek, ſå vål ſom Hans förträffeliga Bokförråd i Botaniken, ſom innefattar alla nyttiga arbeten i den Vetenſkapen. Mer dyrbar Samling ån någon ſkulle tro, at en Privat kunde hinna til.

När vår vårde *Linnæus* kom 1728 ifrån Lunds Academie til Upſala i fattigt och medellöſt tilſtånd, okånd och utan Gynnare, fick han af et lyckligt tilfålle, ſom Salig

Pro-

Professor *Anders Celsius* skaffade honom, tilträde til vår vördade OLOF CELSIUS. *Linnæus* var då en Diamant i grus och svart föraktadt skal. Det behöfdes en CELSIUS, at utröna dess halt och värde. Han såg honom färdig at löpa en vådjoban, där han en gång skulle hinna til målet, undervisa verlden och hedra sit Fädernesland. Han tog *Linnæus* til sit bord, herbergerade honom i sit hus och lämnade fri tilgång til sin boksamling, befordrade til Archiater *Rudbecks* närmare bekantskap och ynnest, och ändteligen, med hans tilhjälp, skaffade *Linnæus* resepenningar af Upsala Vetenskaps Societet, at besöka Lappmarkerna och våra Nordiska Fjällryggar. Vi hafve i det affeende til en god del at tacka CELSIUS för den pråktiga *Linnæi Flora Lapponica*, som några år därefter tycktes i Amsterdam och blef et förebod til det ljus, som upgå skulle öfver Svenska Natural-Historien.

Men CELSIUS upodlade icke Botaniken allenast för sit nöjes skul och tidsfördrif. Et ädlare ändamål och som närmare rörde den åker, som Försynen Honom gifvit at plöja, förde Honom at använda sin kunskap i örte-riket, til den Heliga Skrifts uttolkning och de i Bibelen nämnde örternas utstakning. Detta tyckes hafva varit drif-fjädren til den stora möda, som Han gjorde sig med

de

de Österländska Språkens grundeliga lärande. Han hade fått anledning til det arbetet af den Lärda *Bocharti* bok öfver Djuren, som nämnas i Bibelen, där han ock läfvar en afhandling öfver alla Bibliska örterna, men blef af döden hindrad ifrån så godt upsåt.

Det är troligt, at vår CELSIUS, för sin utrikes resa, hade förosatt sig detta arbetet. Hna var utsedd at tillika besöka det Heliga Landet och Arabien. Hans yttersta åstundan var, at ifrån Italien göra den resan, til at få se Cedern på Libanon och Isopen som utur muren växer; men et svårt krig, som i de orterna upkommit, afhölt Honom därifrån, til Lärda verldens bästa, efter samma olyckeliga öde hade då träffat Honom, som Hans följeslagare sedan öfvergick.

De Arabiska handskrifter, som Han skaffade sig utomlands, voro i synnerhet sådana, som angingo örter och växter; alt syftade på detta arbetet, som skulle gifva hela denna mörka materien ljus, och lära den Heliga Skrifts Uttolkare rätta förståndet af de namn på trån och örter, som i grund-texten förekomma.

Detta arbetet öfver Bibliska örterna var ämnadt blifva vidlöftigt, under namn af Paradiset, eller trefaldig förklaring öfver örternas namn hos Österlänningarna, däraf första delen skulle handla om örterna i Bibelen,

den

den andra om Talmudiska och Arabiska, och den tredje delen om Arabiska namnen, som af Uttolkarena blifvit orätt förstådde och öfversatte. Men både de förekomne hinder i Hans resa til Orienten, och ej så tilräckeligt förråd på Manuscripter, som Han önskade, samt brist på förläggare til et så vidlyftigt och kostbart verk, nödgade Honom at utgifva styckevis utdrag däraf. Sådan är den om *Egyptiska Meionerna* tryckt i Leiden. Flera finnas i Upsala Vetenskaps Societetens Handlingar. Den om *Palmträdet* blef utgifven i stället för Academisk prof-skrift, och hade annars blifvit så stor som hela Hierobotanicon, det Manuscriptet bevisar, som är i förvar hos Theologiæ Doctoren och Professoren, Herr *Olof Celsius*: En Son, som både hedrar sin Faders namn och träder i Hans fotspår.

Ändteligen företog Han sig, när Han var öfver sjutio år, at samla alla dessa strödda skrifter, och utdraga af sina vidlyftiga utkast, som Han i yngre åren hade upsatt, med den mogenhet och styrka, som femtio års arbete och otrolig belåsenhet bör gifva et skarpt och vittert begrep. Det tyckes som Himmelen hade, til detta arbetets fullbordan, lemnat Honom både krops styrka, synen och alla Sinnens munterhet, så väl som minne i en så hög ålder, då vårt lifsmått är upfyldt, och Själenes afmattade väktare bebåda hyddans snara förvandling.

Vår CELSIUS fick under egen upſigt utgifva i Upſala, 1745 och följande tu åren, det ſå vidt bekanta *Hierobotanicon*, eller uttydning öfver alla örter och växter, ſom i Bibelen omtalas,

I den Heliga Skrift finnas öfver hundrade träd och örter nämnda. Gud Sjelf leder oſs där til våra ſkyldigheters betraktande, icke allenaſt til Djuren, at ſe på myrorna, och lära af Storken; utan ock på många ſtällen til växter och örter, at beſkåda Liljorna, at förundra oſs öfver Cederns högd. Och ſåſom Skriftenes Uttolkare hade, af okunnighet om det, ſom ordet i Grundſpråket rätteligen betyder, gjordt underſtundom Djur til växter, ſå voro ock om Bibliſka örterna näſtan ſå många meningar, ſom Uttolkare.

Det ordet, ſom rätteligen betyder Terpentin-träd, hade i öfverſättningarne underſtundom blifvit kallat Ek, Mandel-träd, Alm; annorſtädes Blad, Gudar, Hjeltar, Furſtar, Lundar, Städer. Således förvändes Skriftenes rätta mening, deſs betydande vigt förſvagades, och en betänkſam Skriftenes ranſakare ſattes i den ångſliga belägenhet, at ej förſtå det han läſte. Det ſom oſs til Salighetens undfående är oumgängeligt, finner, Gudi läf, ſå väl den olärde, ſom den lärde, i Guds ord. Men hvilken är, ſom föraktar den minſta prick af det ädlaſte metallet i en Gullgrufva, och ho ſkulle vårdslöſa et Jota

i Guds-

i Guds ord, där intet är öfverflödigt, intet som icke är ofs nyttigt? Ho vore icke brinnande af håg, at väl fatta den meningen, som Herren Gud Sjelf talat, utföra den betraktelsen, som Han Sjelf gifvit ofs anledning til, at däraf hämta must och märg, af vördnad för den Heliga och aldraäldsta Boken?

De Hebreiska namnen på Förlofvade Landets örter och växter, borde af Inhemskas beskrifning och förklaring fattas, sedan til trän och växter lämpas, som antingen hos ofs finnas, eller af deras berättelser, som Landet sedt, blifvit bekante. Alt hvad Judarnas Rabbiner skrifvit öfver Lagen och Propheterna, och Arabernas Lärda, äfven Grækiska och Latinska Scribenter öfver örter och trän i de orterna; altsammans borde jämnföras, deras skiljaktiga meningar afgöras och dömas, gullet hämtas utur så mycket grus och slagg, som Österlänningarne, efter deras vanliga smak och upblåsta skrifsätt, hade sammandragit, och af de nyare, som viljat uttyda deras mening, än värre blifvit förvirrat och blandadt.

Til den ändan hade Doctor CELSIUS ej allenast genomvandrat alla Österländska tryckta och handskrifna Auctorer, som Han kunnat råka; utan jämväl alla rese-beskrifningar, där något, Hans ändamål rörande, kunde förekomma; och däraf gjordt Samlingar i många Tomer i folio, hvar och en efter

sit ämne, som nu efter Hans yttersta vilja förvaras, en del uti Academie Trägården, en del hos Professoren i Orientaliska språken.

Så mycken möda kostade Hierobotanicon; hvilket är et sammandrag af all den äldre verldens Lärdom, med sådan urskillning författat, som bevisar den största insigt i språket, ovanlig styrka i all slags Vetenskap och mycken försigtighet i Slutsatserna.

Alla kännare af Philologiska studier sätt ja högt värde på CELSII Bibliska örtekrants. Utländske Lärde göra nog Hans Lof-ord i den saken; Han är deras öga, exempel och förebild.

Samma ämne hafver tilförene sysselsatt många Lärda Män i Europa, *Lemnius*, *Ursinus*, *Cocquius*, *Castellus*, *Meursius*, och flera, ville fläta sig kransar af Bibliska örterna: men olyckeligen för dem och för Philologien, så beluto de ej nog styrka i Orientaliska språken, och mindre i Botaniken; Studier, som icke skötas af en Man, sedan örte-kunskapen blifvit afträdd til Medici, och Österländska språken til Theologi. Men til våre tidehvarfs minne och Fäderneslandets heder, sammanfogar CELSIUS båda dessa Vetenskaper, och gör sig så väl bekant med Hebreiska språkets systrar eller nära slägtingar, Arabiska, Chaldaiska, Syriska, Persiska och Turkiska; at Han genom deras tjänst fick allena hedern af Bibliska örtekransen.

I Höga Visan, Psalmerna och Ordspråks-Boken, samt i *Johannis* Evangelio vid tilfälle af Christi begrafning, nämnes *Aloë*, som ej är den örten, af hvilken en bitter saft utpråssas, såsom några Skriftenes Uttolkare hafva trodt. CELSIUS bevisar, at det är Aloë-trädet, Agallochum, som ifrån äldsta tiderna blifvit brukadt, och ännu brukas af Österlänningarna til rökelse. Judarne hade nödigt både rening och rökelse, och de voro därtil förbundne efter Guds uttryckeliga befallning. Deras Land var ock vidt bekant af ömnigt förråd på välluktande Krydder och rökelse.

David säger i andanom, i Psalm. 45. v. 9. at *Messiæ kläder äro klart Myrrham, Aloë och Kezia*, det är et slags flytande Myrhabalsam, Aloë och bästa Canel.

Jobs bedyrande, at *Törne måtte växa för bjugg*, betyder, at det giftiga Aconitum måtte fylla hans åkrar, om han gjordt den fattiga orätt.

Samma giftiga ört hafver blifvit öfversatt i vår Svenska Bibel med Villdrufvor, när Gud klagar hos Propheten: *hvi hafver min vingård burit villdrufvor, när jag vänte efter at han skulle burit drufvor?*

Af Kyrko-historien är den tvisten bekant, som upkom emellan äldre Församlin-

gens Fåder om *Jonæ Kurbits*, hvilken ört det må hafva varit, som så hastigt växte, och med sin skugga afbögde Solenes brännande strålar ifrån Prophetens hufvud. *Rufinus* af Aquilegia och *Augustinus* skrefvo härdt emot *Hieronymus*, som i Bibelens öfverlättning hade kallat den växten Heder; folket förargades för det ordet och rymde Kyrkan när öfverlättningen uplästes, som så stridde emot antagna meningen. Vår CELSIUS beviler, at Jonæ Kikaion, den *Lutherus* och Svenska Uttolkaren kallat Kurbits, är Ricinus, (*Lin. Gen. Pl.*) som i de Länderna hastigt växer til anselig högd efter *Plinii* berättelse, är svampaktig och mjuk, så at den af maskar lätteligen kan gnagas och förvisna.

Et ord i sinom tid talat, säger Salomon, *är såsom et Gyllene åple uti silfskålom*, det är Quitten-åple (Cydonium) en frukt til smak, lukt och anseende den förträffeligaste, som alla månniskans sinnen på en gång fägnar och styrket, efter *Plutarchi* och *Athenæi* anmärkning. Samma åple, som nämnes på flera stället i Höga visan och der Bruden säger om sin Andeliga Brudgumme: *Han vederquecker mig med Blomster och upfriskar mig med åple; Ty jag är krank af älskog.* Vår CELSIUS visar af många Scribenters vittnesbörder, at detta slags åple blifvit brukat, såsom prof eller sinnebild i kärleks ärender, ifrån de äldsta tiderna.

Det

Det lärer föga någon vara af så liten aktning och håg för Guds ord, som ej skulle finna nöje och upbyggelse uti CELSII Biblifka Ortekrans. Och gjorde den et godt verk, som, til Allmänhetens nytta, ville på vårt Modersmål i Utdrag gifva detta, til Bibelens rätta förstånd, så nödiga arbetet.

Ej hafver det varit möjeligt för vår CELSIUS, at lika noga utnämna alla de örter och våxter, som i den Heliga Skrift anföras. Intet är fullkomligt i månniskeligt bemödande. Skaparen hafver likasom velat dölja något undan för vår skarpsynthet, at läta ofs vårt inskränkta begrep under ögonen, och hålla ofs beständigt upmärksama på Hans under. I synnerhet när det kommer an på Hans Mästerstyckes, jag menar Naturens kånnedom, hafva altid hinder lagts i vägen, som afbrutit våra utforskningar. En som var på stället at beskrifva Palæstinas trän och våxter, sedan han hade satt Natolien och Egypten i dagsljuset, hade ej den djupa insigten i Arabiskan, och fick ej så länge dröja där, som Han bordt, hindrades af Pesten at få fullfölja resan til Libanon, och dog sedan på halfva vägen. Vår CELSIUS, som så fulkomligen innehade språket och förstod Botaniken, nödgades lämna sin resa til Palæstina, det Han sjelf ofta beklagade och med rätta gaf skulden i sit Företal til Hierobota-

nicon, om något ytterligare fattades i Bibliska örternas kånnande.

Om, i så beskaffade omståndigheter, någon skulle fråga: Hvarföre ej vår vördade CELSIUS kunnat utforska alla Bibliska örters råtta namn af så mångas berättelser, som besökt det Heliga Landet och beskrifvit dess örter, når i synnerhet Han användt så mycken flit, insigt och beläsenhet, som på hvart blad i Hierobotanicon förekommer? Så svaras, at ofullkomliga beskrifningar, och brist på indelning efter Blomornas skiljetecken i slägten och slag, därtil varit vållande. Samma orsak som gjordt, det många Lärda Män fåfångt bemödat sig i flere hundrade år, at utreda et stort antal af de örter, som *Theophrastus*, *Dioscorides* och *Plinius* anfördt och högeligen berömdt; därvid Läkare-Konsten otroligen lidit, och de gamlas kunskap och rön blifvit förlorade.

Når *Germanicus Cæsar* slog läger, vid denna sidan Rhenströmen, på en sumpig och sidländt ort, blef Romerska Arméen angripen af Skörbiugg och botad med örten *Britannica*, som Friserna viste dem, efter *Plinii* berättelse. Samma ört beskrifver för honom *Dioscorides*, och *Galenus* efter hans tid. Men den Lärda *Munting* hafver icke dess mindre i en hel bok, med mycken konst och liten lycka, bemödat sig at såja ois, hvilken

ken den rätta Britannica är, så nyttig i en. hos ois mer än mycket bekant sjukdom.

Ingen hafver kunnat nogare än CELSIUS använda alla möjeliga hjelpredor til Bibliska örternas utrönande; icke desto mindre lärer rätta trädet, hvaraf den kosteliga rökelsen togs, blifva för ois obekant. Ja, der lärer vara än oafgjordt, om Cedern på Libanon, som Hjerusalems Tempel var öfverklädt med, som *Salomons* Skep til Ophir vorb bygde af, och den Helige Ande på så många ställen i Skriften nämner, til at berekna Folks och Konungars magt och styrka, varit sådane Ceder-trän, som än stå til et liten antal på Libanons bärg, det den berömde *Trewius* nyligen velat bevisa: eller om det varit vår resliga Furu efter CELSII mening, hvilken äfven finnes på Libanons bärg, och i de äldre, så väl som i våra tider brukas til sådane arbeten; och det i stöd på *La Roques* beskrifning, så vida de där växande Ceder-träden, i anseende til stammens låghet och föga råthet, skulle vara oskickekeliga til Mast-trän, kölar och Torn.

Det är i nyare tiderna som den konsten upkom, at beskrifva en ört så, at hon ej kan blandas med andra; och allenast ifrån detta Seculi början, som Naturens alster kunna så väl utstakas, at ej lenaste efterkom-

mande behöfva missaga sig. Ingen må därföre i våra uplysta tider tro, at Botanici göra sig för mycken möda med Blomans och dess delars beskrifning, räkning och jämnförande i örterna.

Skulle omständigheterna hafva tillåtit, vår CELSIUS, såsom Han sjelf många gånger önskade, at få dväljas tu eller try år uti Palæstina och Arabien, omgås med Landsens Inbyggare, som tala sina förfäders språk, som behålla deras seder i mat, kläder och lefnads-sätt; alt det vet man om Araberna, som mer än något annat folkslag likna aldraäldsta tiderna; Skulle man föreställa sig vår CELSIUS sjelf med Botaniskt öga bese alla örter och växter, efterfråga i all frihet på deras Språk, utan tolk, som mer är hinderlig än nyttig i sådana undersökningar, de örternas namn, egenskaper och bruk, jämnföra altsammans med grund-texten, med de äldsta Bibelens uttolkare och Arabernas skrifter: Huru skulle icke Bibliska örterna sättas då i full dag, jämnföras mödlöst med bekanta; visas växande eller i figurer, til upbyggelig kunskap för en förnuftig Bibel-läsare, och som mer förnöjande vore, än at vistas i det Förlofvade Landet? Huru mycken nytta för Vetenskaperna, och för Bibelens öfversättning skulle icke en Konung göra; som hade lyckan at sända en *Hasselquist* i följe med en

sådan kännare i Österlänningarnas språk och skrifter, och låta dem tilräckelig tid vistas i de Länderna? Ty, utom CELSIUS, lärer svårligen finnas någon så stor Måstare både i Språket och i Botaniken. Dess namn skulle visserligen med större åra lefva, än om Han hade vunnit *Alexanders* Segrar, och lämnat efter sig många folks förödelse. Vi hafve skäl at önska, så vida förhoppning är at en mägtig Konung i vårt granskap lärer, äfven på det sättet, göra sig evigt förtjänt af Vetenskaperna.

Jag skulle frukta at hafva kommit för långt ifrån mit ämne, om jag icke hade äran at tala inför denna Kongl. Vetenskaps Academien, och det til Vetenskapernas bästa, vid tilfälle af en Man, som haft samma håg och riktat alt til det ögnamärket.

Hvad må jag mer anföra til vår kära Ledamots, Dom-Probstens Doctor OLOF CELSII minne? Jo, jag kunde göra skäl för hvar dag, som Han lefvat i sit åmbete, och delat sina stunder til vårt Svenska Zions tjänst, til de älskade Österländska språken, til Vetenskaper och Fäderneslandets Historia. Så flitig och arbetsam var Han, ej mindre i höga åldern, än i yngre åren. I sin Bok-kammare använde Han den tid, som andre nöta med hushålls bekymmer och fåfänga. Han sökte

sin

ſin ro och vederqväckelſe, under åmbets-ſyſlor och hufvudbry, uti Botaniſka ſtudier och ibland örter och växter, i ſin nätta Trägård, eller på Landsbygden omkring Upſala.

Det röntes nog i Hans angenäma umgänge, och viſes af Hans ſkrifter, at Han älſkade alla Vetenſkaper och var hema i all ſlags lärdom, beſittandes utan afund namn af vår Svenſka Polyhiſtor. Ho vet icke at tala om Hans oförlikneliga ſtyrka i Grækiſka ſpråket, Deſs rena och utſofrade Latinſka ſkrifart, deſs goda ſmak och färdighet at föredraga, hvilken i Hans Skrifter alleſtådes lyſer, och för hvilken orſak det vore önſkeligt, at alla Hans ſtrödda arbeten, Orationer och Progammata voro ſamlade til allmän nytta?

Jag ſkulle tala om Hans håg, at med egen miſtning befordra Vetenſkaperna, då Han åſven vid ſin bok om Bibliſka örterna, ſom med egit förlag tricktes, förlorade öfver tvåhundrade Riksdaler, ehuru kårt därefter ej et Exemplar fans til köps innom Riket.

Jag hade tilfälle at här tala om Hans lyckeliga äkta lefnad, ſom Himmelen lät Honom njuta öfver trettijo år med en kär maka; om den hugnaden at ſe ſina två öfverlefvande Söner uti Heders-ſyſlor, båda lyſande af lärdom och förtjänſter, båda vidt bekanta genom deras utgifna arbeten, och af hvilka

den

den Lärda verlden hafver mycket mer at vänta.

Jag hade här vidlöftigt ämne at tala om Hans nit för Guds ära, om Hans ömhet för Guds församling, om Hans oskrymtade gudaktighet, därmed Han lefde ej annorledes än Han lärde.

Jag borde här måla en rätt människovän och ärlig Medborgare. Han var förtrolig i umgänge, glad och angenäm i sällskap, vetande at använda sin förfarenhet och kunskap til allas ro och upbyggelse. Han var så lycklig at i sin vinter kunna bära Blomster, som andre skulle hafva önskat sig i sin Vår. Han hade at glädja sig af god hälsa, genom sin måttelighet; af krops styrka, genom rörelse och småresor hvar sommar. Han hade nögdt sinne genom öfning i verlden och dess besvär, och en prydd själ genom vett och beläsenhet. Han skildes ifrån detta timeliga, såsom en går til sin ljufva sömn, utan ångest och nästan utan kråmpa, Midsommarsdagen 1756, sedan Han lefvat 85 år och 11 månader.

Vi sakne med tårar en så vårdig Man, men fägne oss tillika, at Försynen velat en gång låta lifvet hinna til dess naturliga mål, til lärdoms och vitterhets nytta.